د یوه پاچا بیرته راتګ

د افغانستان له پاره جګړه

لیکوال

ویلیم ډالرېمپل William Dalrymple

Ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

بسم الله الرحمن الرحیم

بلومزبريBloomsbury

لندن ډهلي نيويارک سيدني

لمړی په ۲۰۱۳ کال په لندن کې چاپ شو

د کاپي حق © ۲۰۱۳ د ويليم ډلرېمپل

نقشې او د څېرکو انځورونه : اولېويه فرېزر

قومي شجرې: ابم ال ديزاين

د ليکوال معنوي حقونه خوندي دي.

پرته د خپرونکي له ليکلي اجازې د دغه کتاب له هرې برخې په هره بڼه کار اخيستنه يا بيا چاپونه منع ده. په کره کتنو کې د کتاب له منځپانګې لنډ نقل قول مستثنی دی.

په هره مناسبه توګه هڅه شوې چې د هغه څيزونو د چاپ حق څښتن وموندل شي چې په دغه کتاب کې بيا خپاره شوي. خو که په تېروتنه چا ته پام نه وي شوی، د کتاب خپرونکی به خوښ شي چې دوی اړيکې ورسره ونيسي. له حقوقي اړخه، په ف پاڼه کې کورودانی د چاپ د حق يوه برخه جوړوي.

د بلومزبري مطبعه

Bloomsbury Publishing PIC

50 Bedford Square

London

WC1B 3DP

د بلومزبري مطبعه لندن، ډهلي، نيويارک، سيدني

د دغه کتاب اخځليک په برتېش کتابتون British Library کې ثبت شوی

(c) ketabton.com: The Digital Library

زما ګران ادم

او ځلورو هغو کسانو ته چې له تاريخ سره يې زما مينه وزېږوله:

ورانيکه ټلفر Veronica Telfer

اېډوارډ کاربورلډ Fr. Edward Corbould OSB

لوسي وورک Lucy Warrack

او

ايلسي ګيبس Elsie Gibbs

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ژباړن يادښت

د *يوه پاچا بېرته راتګ* ليکوال، ويليم ډلرېمپل، يو وتلی تاريخپوه دی چې کتابونه يې په تېره بيا په لوېديځ کې د ډېرو خلکو خوښ دي. دغه کتاب د افغان-انګليس د لمړۍ جګړې په هکله دی چې د جګړې د پيل لامل، د لويې لوبې پيل، د اشغال بهير، د انګرېزانو پر ضد پاڅون، د دوی ماته او د جګړې په اړه ډېرې نورې پېښې په ډېر تفصيل او مستنده بڼه په کې بيان شوې دي. سربېره پر دې، په جګړه کې د ښکېلو خواوو مشران په پوره تفصيل انځور شوي او دا په کې څرګندېږي چې د بېلګې په توګه په افغان لوري کې څوک د هېواد پالنې له کبله په جګړه کې ښکېل وو، څوک د پيسو وږي او څوک د واک تږي وو. ليکوال د دې کتاب د ليکلو په موخه ډېرې پلټنې نه يوازې په انګلنډ بلکې په افغانستان، پاکستان، روسيه او هند کې ترسره کړې دي او داسې سرچينې يې موندلې چې تر اوسه راسپړل شوې نه وې.

ډېری هغه کتابونه چې تراوسه په انګلستان کې د افغان-انګليس جګړو په اړه ليکل شوي، يو اړخيزه دي، پېښې د انګرېزانو په ګټه بيانوي او افغانانو ته په کې د تنګ نظرو او معتصبو په سترګه کتل شوي. د *يوه پاچا بېرته راتګ* ليکوال يوازې په انګرېزي سرچينو بسنه نه کوي او له افغان سرچينو سربېره له ډېرو نورو سرچينو څخه په کار اخيستنې يې په ډېره مفصله او ناپيلې توګه پېښې بيان کړې دي او دا يې لوستونکو ته جوته کړې چې افغانان هغسې نه دي لکه په نورو انګرېزي تاريخونو کې چې ياد شوي. په دې اړه ليکوال په خپل يادښت کې ليکلي: «بله ډېره مهمه خبره دا ده چې د افغان سرچينو په برکت د افغان مقاومت مشران ناڅاپه داسې سم سړي څرګند شول چې له خپلو ټولو حواسو سره ښه انسانان وو چې خپل انفرادي اندونه او انګېزې يې درلودې، خو انګرېزي سرچينو په ټوليزه توګه يوازې د ړيرورو تنګ نظرو او متعصبو په سترګه ورته کتلي.»

سربېره پر دې، په دې کتاب کې د افغان-انګليس لمړۍ جګړې بېلابېل اړخونه په افغانستان کې د اوسنۍ جګړې سره پرتله شوي او په حيرانوونکې توګه د دوی ورته والی جوت شوی. ليکوال په خپل يادښت کې دغه ورانديونه کړې او داسې يې ليکلي: «...دا يقيني برېښي چې په دغه هېواد کې د لوېديځ څلورمه جګړه به له دومره لږو سياسي ګټو سره پای ته ورسېږي لکه مخکنۍ درې جګړې (د افغان-انګليس درې تېرې جګړې) او لکه همدغه تېرې جګړې، وروسته له شرموونکې ماتې څخه به په سپکاوي ځواکونه ترې وايستل شي، افغانستان به يو ځل بيا په قومي ګډوډيو کې پرېښودل شي او دا به ډېره شونې شي چې هغه څوک بيا واک ترلاسه کړي چې د پرځولو په موخه يې جګړه پيل شوه.» په حيرانوونکې توګه، داسې ښکاري چې د ليکوال دغه وړاندوينه اوس په پېښېدو ده. زه چې همدا اوس دغه يادښت ليکم، د افغان-انګليس د لمړۍ جګړې د بهير يوه برخه اوسنيو هغو پېښو ته کټ مټ ورته ده چې په دې ورځو کې په افغانستان کې تکرارېږي. هغه وخت انګرېزانو د امير دوست محمد واکمني ړنګه کړه او پر ځای يې خپل لاسپوڅی شاه شجاع پر تخت کښېناوه، خو کله چې انګرېزان له ماتې سره مخ کېدل، شاه شجاع ته يې شا واړوله او بېرته يې د دوست محمد واکمنۍ

(c) ketabton.com: The Digital Library

ته لاره هواره کړه. په اوسني پېر کې امریکایانو د طالبانو واکمني ړنګه کړه او پر ځای یې د خپلې خوښې حکومت جوړ کړ. اوس چې د ماتې په مورګه کې دي، هغه حکومت ته یې شا کړه چې دوی یې ملاتړ کولو او د هغه چا واک ته د رسولو هڅې کوي چې واکمني یې دوی پرځولې وه.

دا کتاب ما ته ډېر په زړه پورې ښکاره شو او دا هیله راته پیدا شوه چې افغانان هم دې ته لاس رسی ولري. لکه څنګه چې اوس د خدای ج په فضل ډېر کتابونه په پښتو ژبه خپرېږي، دا پوښتنه راته پیدا شوه چې دغه کتاب به ژباړل شوی وي او که نه. کله چې پوه شوم چې تراوسه نه دی ژباړل شوی، نو که څه هم مسلکي ژباړن نه یم، ما یې د ژباړې تکل وکړ او دا دی له څه باندې یو کال وروسته خپرېدو ته چمتو شو.

ما هڅه وکړه چې په ژباړه کې له سوچه پښتو کلیمو څخه کار واخلم، خو دا کار راته ډېر ستونزمن شو؛ نو په دې هڅه کې بریالی نه شوم. ستونزه دا وه چې د ځینو انګرېزي کلیمو سیالې کلیمې مې په پښتو ژبه نشوای موندلی او کله یې چې په موندلو بریالی کېدم، ډېری یې دومره نااشنا او عجیبه راته برېښېدې چې ما یې کارولو ته زړه نه شوای ښه کولی؛ نو دې ته اړ کېدم چې د یوې انګرېزي کلیمې د سم مفهوم له پاره یوه بشپړه غونډله ولیکم او یا د بلې ژبې کلیمې وکاروم. دا ډېر د خواشینۍ ځای دی چې سره له دې چې په پښتو کې د ډېرو څېزونو له پاره سمې کلیمې شته، خو زموږ د لیکوالانو او قلم خاوندانو له وجې چې په خپلو لیکنو او خبرو کې له پردیو کلیمو څخه کار اخلي او همدې ته ورته د هغه پښتنو له وجې چې زموږ د دري ژبو وطنوالو په سیمو کې مېشت دي او د دري ژبې اغېز پرې کړی، اوس پردی کلیمې د بې شمېره پښتو کلیمو ځای نیولی او دغسې پښتو کلیمې اوس دومره نااشنا شوې دي چې په لیکلو او ویلو کې ډېرې عجیبې ښکاري. د بېلګې په توګه، په پښتو کې وېه شته خو پر ځای یې اقتصاد کارول کېږي، پخلنځی شته، خو اشپزخانه، اکاړ شته خو مستبد، پاڅکی شته خو مفتخور کارول کېږي. که دا کار دوام وکړي، پښتو ژبه به هسې د نورو ژبو یوه ګډوله شي. هیله من یم چې هر پښتون په دې اړه د مسولیت احساس وکړي او د پردیو کلیمو له کارولو ډډه وکړي. د دې کتاب په ژباړه کې هغه کلیمې چې ما ته څه ناڅه نااشنا ښکاره شوې، د پاڼې په حاشیه کې مې په ګډوده پښتو مانا ورته لیکلې چې د کتاب په لوستلو او پوهاوي کې اسانتیا راشي.

په دې کتاب کې د خوشحال خان او رحمن بابا له څو بیتونو سربېره له اکبرنامې، جنګ نامې او شجاع له ژوند لیک څخه ځینې شعرونه په انګلیسي ژبه ژباړل شوي. ما هڅه وکړه چې د دغه شعرونو اصلي متن پیدا کړم ځکه چې له انګلیسي څخه یې بېرته ژباړه به بې وزنه او بې قافیې وي. د رحمن بابا بیتونه مې زده وو او د خوشحال خان بیتونه مې د دوستانو په مرسته وموندل، خو د نورو شعرونو په موندلو بریالی نه شوم که څه هم حتی د دغه کتاب د لیکوال سره مې اړیکه ونیوه. هغه راته وویل چې د شعرونو اصلي متنونه د ژباړن سره په هند کې دي او دی به هڅه وکړي چې زه لاس رسی ورته پیدا کړم، خو دې هڅې څه پایله ونه زېږوله؛ نو زه دې ته اړ شوم چې ویې ژباړم. ژباړه یې اصلي مفهوم افاده کوي، خو د شعر په څېر وزن او قافیه نه لري.

بل دا چې په انګلیسي ژبه کې تره او ماما ته یوه کلیمه کارول کېږي. همدې ته ورته، ښینې او وربنداري، وراره او خوربې، وربېره او خورځه، امی او ترورۍ ته. چېرته چې زه په ژباړه کې له داسې کلیمو سره مخ شوی یم، دواړه ماناوې مې څنګ تر څنګ لیکلې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پای کې د دغه کتاب په ژباړه کې غواړم له لاندې کسانو څخه د زړه له کومې مننه وکړم ښاغلی ویلیم ډلریمپل چې په لیکلې بڼه یې د ژباړې اجازه راکړه.

- ښاغلی عبدالحبیب صالح چې څه نا څه درې میاشتې کابو هر ماخوستن لږترلږه یو ساعت یې د تیلفون په وسیله د ژباړې د سمون او د مناسبه پښتو کلیمو د کارولو په هکله له ماسره مرسته وکړه.
- ښاغلی هېواد رفعت چې ما به د هر څپرکي ژباړه څو ځلې ولوسته او اصلاح به مې کړه، خو کله به مې چې ده ته ورولېږه، په خپلو څکو سترګو او بشپړه ځیرکتیا به یې بیا هم ډېرې تېروتنې په کې پیدا کړې.
- ښاغلی عبدالمالک بېکسیار چې په ورین تندي یې زما غوښتنه ومنله چې د ژباړې وروستۍ کتنه یې په غاړه واخیسته او ډېرې تېروتنې یې اصلاح کړې.

د دغه کتاب ژباړه خپل کړېدلي ولس ته ډالۍ کوم.

په درناوۍ

عبدالکریم رحیمزی

(c) ketabton.com: The Digital Library

لویو شاهانو تل د خپل سلطنت پیښې ثبت کړې دي. ځینو ته چې خدای استعداد ورکړی، په خپله یې د خپل سلطنت په دوران کې پیښې لیکلې، خو ډېرو دغه دنده لیکوالانو او تاریخ پوهانو ته سپارلې ده چې دغسې ټولګې د تاریخ په حافظه کې پاتې شي.
نو د مهربان خدای په دربار کې دغه عاجز بنده، سلطان شجاع الملک شجاع دراني، هوډ وکړ چې د خپل سلطنت د دورې جګړې او پېښې ولیکي څو د خراسان تاریخ پوهان د دغه پېښو او جګړو په رښتیني تفصیل پوه وي او مفکر لوستونکي له دغو بېلګو څخه درس واخلي.

شاه شجاع، د شاه شجاع واقعیت

(c) ketabton.com: The Digital Library

(c) ketabton.com: The Digital Library

لیکلړ

نقشې .... ب
د شخصیتونو نوملړ .... ث
افغانان .... ث
سدوزي .... ث
بارکزي .... ح
د مقاومت نور مشران .... د
انګرېزان .... ر
نور کسان .... ض
سدوزي او بارکرزي .... ع
کورودانی .... ف
د حاکمیت له پاره اسانه ځای نه دی ۱
یو نارامه ذهن ۲۱
د لویې لوبې پیل ۵۱
د دوزخ خوله ۹۹
د جهاد جنډه ۱۵۰
موږ د خپلې نادانۍ له امله ناکامېږو ۱۸۷
ټول نظم په ختمېدو دی ۲۱۳
د بېګلو کوکې ۲۶۸
د یوه پاچا مړینه ۲۹۱
د ناښنده موخې له پاره یوه جګړه ۳۱۶
د لیکوال یادښت ۳۶۰
اخځلیک ۳۷۰

(c) ketabton.com: The Digital Library

نقشې

پر افغانستان باندې يرغل ۱۸۳۹ - ۱۸۴۲

کابل ۱۸۳۹ - ۱۸۴۲

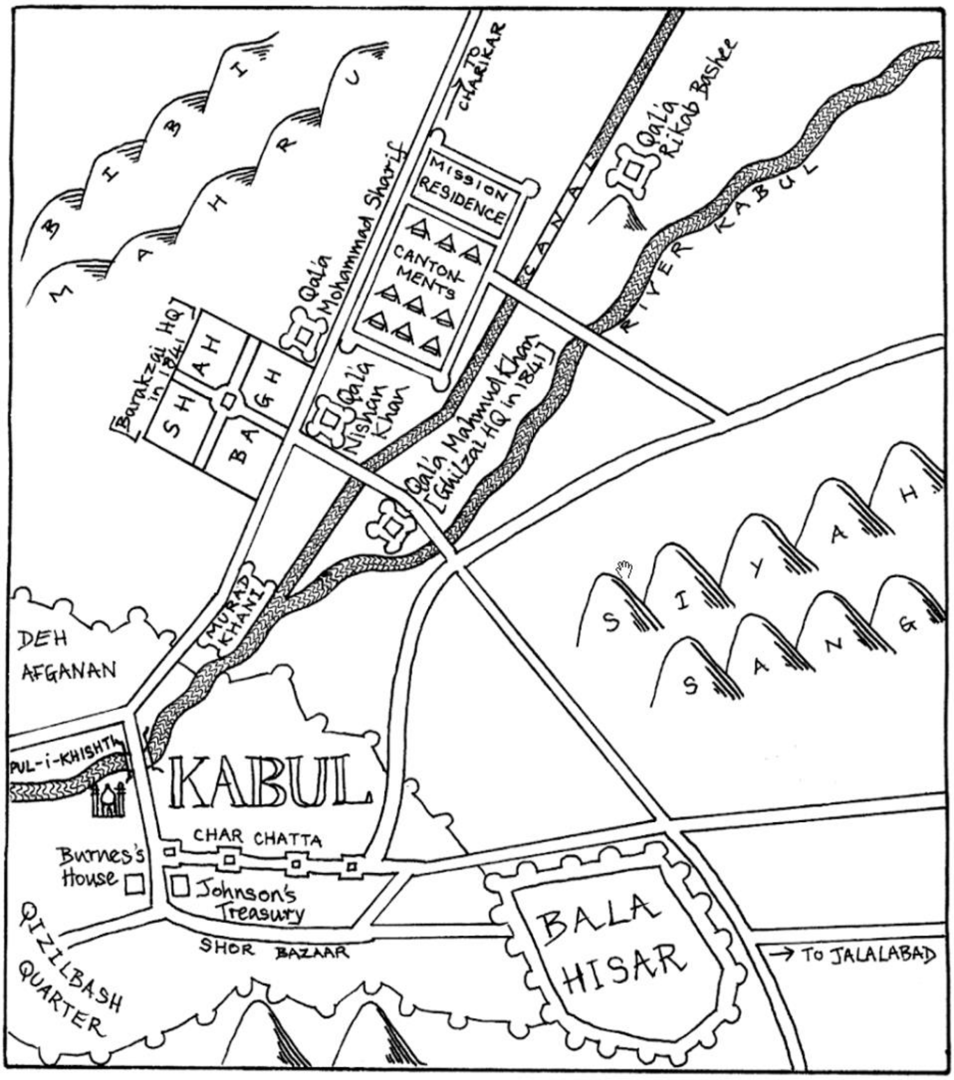

(c) ketabton.com: The Digital Library

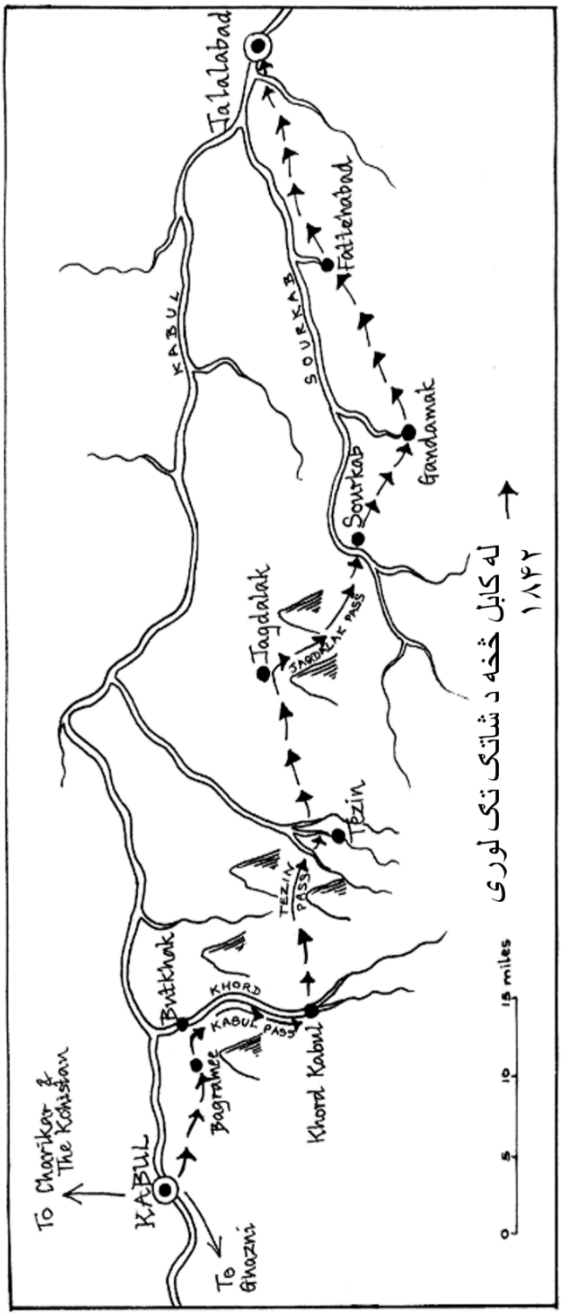

د شاتک تګ لوری ۱۸۴۲

(c) ketabton.com: The Digital Library

د شخصیتونو نوملړ

افغانان

سدوزي

احمدشاه ابدالي (۱۷۲۲-۱۷۷۲): په ملتان کې زېږدلی او د پارس جنګسالار نادرشاه په چوپړ کې یې واک تر لاسه کړ. د نادرشاه له مرګ څخه وروسته احمد شاه د کوه نور د الماس په ګډون، د شاه د مغولي ګانو صندوق خپل کړ او له دې څخه یې د خراسان، کابل او لاهور د فتحې د تمویل له پاره کار واخیست، بیا یې په هند کې یو شمېر ګټور یرغلونه ترسره کړل. د دراني (د ملغلرو ملغلره) لقب په ترلاسه کولو، احمدشاه دراني شمال ته د ازبکانو، سوېل ته د مغلو او لوېدیځ ته د پارس د صفویانو له درې رنګو امپراتوریو څخه یوه امپراتوري جوړه کړه. دغه امپراتوري په خپل اوج کې د اوسني ایران له نیشاپوره تر افغانستان، پنجاب او له سند څخه تر کشمیره او د مغول ډهلي تر لمنې وغزېده. احمدشاه ابدالي وروسته له دې چې یو تومور یې پزه له منځه یوړه او مغزو ته یې سرایت وکړ مړ شو.

تیمورشاه (۱۷۷۲-۱۷۹۳): د احمدشاه ابدالي زوی او د شاه محمود، شاه زمان او شاه شجاع پلار و. تیمور شاه چې پلار یې د درانیو امپراتوري ورته پرېښې وه، په بریالیتوب سره افغان خاوره وساتله، خو د پارس او هند پولې یې له لاسه ورکړې. تیمورشاه پلازمېنه له کندهاره کابل ته یوړه چې په دې توګه د پښتني سیمو له اړودوړ نه په امان کې وي. وروسته له مړینې یې د ۲۴ زامنو تر منځ په وراثت داسې ترخې شخړې جوړې شوې چې د دراني امپراتوري یې په کورنۍ جګړو واړوله.

شاه زمان (سلطنت ۱۷۹۳-۱۸۰۰، مړینه ۱۸۴۴): د خپل پلار، تیمور شاه ځای ناستی شو او هڅه یې وکړه چې د خپل نیکه دراني امپراتوري له رنګېدو وژغوري خو بریا یې محدوده وه. په ۱۷۹۶ کال کې کله چې په هندوستان باندې د یرغل په هڅه کې پاتې راغی، د خپلې واکمنۍ کنټرول یې له لاسه ورکړ او د ۱۸۰۰ کال په ژمي کې د غبرګو دښمنانو، د بارکزي قبیلې او میرني ورور شاه محمود، له خوا اسیر او ړوند کړل شو. کله چې شاه شجاع په ۱۸۰۳ کال کې واک ته ورسېد، شاه زمان یې له بند څخه ازاد کړ. ده په کابل کې ژوند کاوه، خو په ۱۸۰۹ کال د نیملې Nimla له ماتې وروسته هندوستان ته په تېښته اړ شو. په ۱۸۴۱ کال کې بېرته کابل ته راغی او د لنډې مودې له پاره د شاه شجاع سره د کابل د پاخون په بهیر کې یو ځای شو. یو کال وروسته کله چې ورور یې ووژل شو، شاه زمان د تل له پاره افغانستان پرېښود او په لودیانه Ludhiana کې یې د تبعید ژوند پیل کړ. دی په ۱۸۴۴ کال کې مړ او د سېرهند Sirhind په صوفي زیارت Sufi Shrine کې خښ کړل شو.

شاه شجاع (۱۷۸۶-۱۸۴۲): شاه شجاع هغه وخت نومور شو چې مشر ورور یې شاه زمان په ۱۸۰۰م کال دښمنانو اسیر او ړوند کړ. شاه شجاع د نیول کېدو له وېرې غرونو ته وتښتېد او پټ ژوند یې کولو. کله چې په ۱۸۰۳ کال په کابل کې فرقه ییزه بلوا روانه وه، دی کابل ته لاړ او هلته یې واک خپل کړ. د ده واکمني بیا هغه وخت پای ته ورسېده چې په ۱۸۰۹ کال کې بارکزیو او میرني ورور یې د نیملې په جګړه کې ماته ورکړه. دی څو کاله د هند په شمال کې د فراري په څېر ګرځېده، شتمني یې ترې واخیستل شوه او په ۱۸۱۳ کال کې تر ټولو ګرانبیه شتمني (د کوه نور الماس) هم ترې واخیستل شو. په ۱۸۱۶ کال کې د ختیځ هند برتانیوي کمپنۍ په لودیانه کې پناه ورکړه. شاه شجاع درې ناکامې هڅې وکړې چې د پاچاهۍ تاج بیا پر سر کړي. په څلورمه هڅه کې بریالی شو، خو دا ځلې د ختیځ هند برتانوي

(c) ketabton.com: The Digital Library

کمپنۍ خپلو ستراتيژيکي موخو ته د رسېدو له پاره، دی د ګوډاګي په څېر واک ته ورساوه. کله چې شاه شجاع د یوې ازادۍ واکمنۍ هڅه وکړه، انګرېزانو سمدلاسه سپک او څنډې ته کړ. د ۱۸۴۱ کال د نومبر په میاشت کې کله چې په کابل کې پاڅون مخ په پیلېدو و، شاه شجاع ته د پاڅون د مشرۍ وړاندیز وشو، خو ده رد کړ او د انګرېزانو برعکس چې د خپلو اډو په ساتلو کې بریالي نه شول، شاه شجاع په بالاحصار کې خپله اډه په بریالیتوب وساتله. د ۱۸۴۲ کال د فبرورۍ په میاشت کې، کله چې انګرېزانو شاه شجاع یوازې پرېښود او دوی د خپلې تباهۍ په لور روان شول، داسې انګېرنه کېده چې شاه شجاع به له بېلابېلو مخالفو ګروپونو سره د معاملو په وسیله خپل تخت وساتلی شي، خو د اپریل په پنځمه، نوموړی هغه چا وواژه چې ده زوی بللی و. د شاه شجاع له مړینې سره د سدوزیو واکمني پای ته ورسېده او د بارکزیو حکومت پیل شو.

شاه محمود (سلطنت ۱۸۰۰-۱۸۰۳، ۱۸۰۹-۱۸۱۸؛ مړینه ۱۸۲۹): شاه محمود وروړسته له دې چې خپل میړنی ورور، شاه زمان اسیر او بیا ړوند کړ، په ۱۸۰۰ کال کې یې کابل تر خپل واک لاندې راوست. د شاه محمود سلطنت د ده بل میړني ورور شاه شجاع په ۱۸۰۳ کال کې نسکور کړ. شاه شجاع ونه غوښتل چې شاه محمود ړوند کړي؛ نو یوازې یې بندي کړ. شاه محمود په ۱۸۰۸ کال کې له بالاحصار څخه وتښتېد او د خپل ورور بارکزي سیالانو سره یو ځای شو. ده د شاه شجاع پر ضد په بریالیتوب د مخالفینو مشري وکړه او په ۱۸۰۹ کال کې یې وکولای شول چې شاه شجاع ته د نیملې په جګړه کې ماته ورکړي. نوموړي د دراني امپراتورۍ په پاتې سیمو تر ۱۸۱۸ کال پورې واکمني وکړه. کله چې ده خپل واکمن وزیر فتح خان شکنجه، ړوند او بیا وواژه، د فتح خان ځاځمنو• وروڼو دی له کابله وشاړه. شاه محمود په هرات کې خپله واکمني تر خپل مرګه وساتله او په ۱۸۲۹ کال کې مړ شو. ځای ناستی یې خپل زوی شهزاده کامران شاه سدوزی شو چې تر ۱۸۴۲ کال پورې یې واکمني وکړه. شهزاده کامران د خپل ځواکمن وزیر، یارمحمد الکوزي (د واکمنۍ کلونه ۱۸۴۲-۱۸۵۱) له لوري له واک څخه ګوښه او ورپسې په ۱۸۴۲ کال کې پانسي شو.

شهزاده تیمور، شهزاده فتح جنګ، شهزاده شاپور او شهزاده صفدرجنګ: دا ټول د شاه شجاع زامن وو چې لمړني درې یې له وفا بېګم څخه وو. له دوی څخه یوه هم د پلار د واک تنده او یا د مور ځیرکتیا نه درلوده. شهزاده تیمور په بې خونده مزاج کې نوم درلود. د شهزاده فتح جنګ نوم یوازې په همنوري• او په کندهار کې د خپلې چوڼۍ پر غړو په جنسي تېري یادېده. ده د شاه شجاع له مرګ نه وروسته په کابل کې پنځه میاشتې حکومت وکړ، خو کله چې پوه شو چې انګرېزان د ده د واک ساتلو له پاره نه پاتې کېږي، واک یې خپل ورور، شهزاده شاپور ته په ۱۸۴۲ کال کې پرېښود. د شهزاده شاپور واکمني له یوې میاشتې څخه لږ دوام وکړ او د وزیر اکبر خان په غوښتنه د خپلو اشرافیانو په وسیله له واک څخه وشړل شو. د شاه شجاع توربخون ښایسته زوی صفدر جنګ چې د لودیانې له یوې بازینګرې څخه زېږدلی و، دومره اغېزمن نه و. څلور واړه شهزادګانو چې ونه شو کړای د انګرېزانو له تګ وروسته د پادشاهۍ تاج وساتي، په لودیانې کې په تبعید کې مړه شول.

• ځاځ: غوسه

ځاځمن: په غوسه

• همنوري: هم جنسي

(c) ketabton.com: The Digital Library

بارکزي

حاجي جمال خان (مړینه ۱۷۷۱): لمړی د احمدشاه ابدالي سیال او وروسته یې توپچي باشي یا د توپچي قوماندان و. د نادر افشار له مرګ وروسته یې د احمدشاه مشرۍ هغه وخت ومنله چې علماوو د احمدشاه مشري تایید کړه او ده خپل ملاتړ له احمدشاه ابدالي څخه په پوځ کې د قوماندانۍ د څوکۍ په بدل کې څرګند کړ.

پاینده خان (واکمني ۱۷۷۴-۱۷۹۹): د حاجي جمال خان زوی او د تیمور خان په دربار کې تر ټولو واکمن اشــرافي و. دا پاینده خان و چې په ملاتړ یې شاه زمان وکولای شول قدرت ته ورسېږي. دوی دواړه هغه وخت بدوردي• شـول چې شــاه زمان هڅه وکړه د میراثي اشـرافیت واک محدود کړي او کله چې پاینده خان د شــاه زمان پر ضـد د کودتا هڅه وکړه. شـاه زمان په ۱۷۹۹ کال پاینده خان اعدام کړ. د دې پر ځای چې د بارکزیو واک پای ته ورسـوي، دغه اعدام د شـاه زمان د نسکورېدو او د پاینده خان د ۲۱ زامنو د واکمنۍ لامل شـو، په ځانګړې توګه د پاینده خان د مشـر زوی وزیر فتح خان او د ده کشــر ورور او متحد، دوســت محمد خان. د پاینده خان وژنې د ســدوزیو او بارګزیو تر منځ داسې د وینې دښمني پیل کړه چې تر نیمې پېړۍ یې خپل سیوری په سیمه اچولی و.

وزیرفتح خان (۱۷۷۸-۱۸۱۸): د پاینده خان تر ټولو مشـر زوی و. د پلار له اعدام وروسـته، فتح خان وکولای شـول ایران ته وتښـتي. ده په راتلونکو کلونو کې له سـدوزیو څخه خپل غچ واخیسـت. لمړی یې د شـاه زمان د میرني ورور شـاه محمود په وسیله د شـاه زمان واکمني نسکوره کړه او شـاه زمان یې ړوند کړ او بیا یې شـاه شـجاع ته د نیملې په جګړه کې ماته ورکړه. فتح خان ترهغه وخته د شــاه محمود تر ټولو واکمن وزیر و چې په هرات کې د ده په مرســته په ۱۸۱۷ کال کې د سـدوزیو په حرم تېری وشـو. وروسـې شـاه محمود هغه ړوند کړ، د سـر پوسـتکی یې ترې واېسـته، شـکنجه یې کړ او په ۱۸۱۸ کال کې یې اعدام کړ. دغه اکاړې• وژنې بیا د سـدوزیو او بارکزیو تر منځ دښـمني تازه کړه او سـیمه له افغانستان څخه د وروستي سدوزي تر شړلو وېشلې پاتې شوه.

دوسـت محمد خان (۱۷۹۲-۱۸۶۳): دوسـت محمد خان د پاینده خان اتلسـم زوی و چې له یوې ټیټ پوړې قزلباشې ښځې څخه یې زېږېدلی و. دی په لمړي ځل د خپل مشـر ورور وزیر فتح خان په وسیله واک ته ورسـېد او د فتح خان له مرګ څخه وروســته د ده خپلې بېرحمه چالاکۍ او اغېزمنتیا دی واک ته ورســولو. دوســت محمد له ۱۸۱۸ کال څخه واک ته تر رسېدو یعنې ۱۸۲۶ کال پورې کرار کرار خپل واک مضبوط کړ او په ۱۸۳۵ کال یې د سېکانو پر ضد جهاد اعلان او خپل ځان یې په رســـمي توګه امیر اعلان کړ. دی د الکســـاندر برنز Alexander Burnes ډېر خوښ و او په خپلو راپورونو کې به یې تل د دوســت محمد خان د عدالت او ګرانښـت سـتاینه کوله، خو د الکسـاندر برنز له هڅو سـره سـره، کلکتې په دوامداره توګه ده ته د برتانیې د ګټو د دښــمن په سـترګه کتل. کله چې دوســت محمد د روسـې اســتازی، ایوان ویتکېویچ Ivan Vitkevitch په ۱۸۳۸ کال کې خپل حضــور ته ومنلو، لارډ اکلنډ Lord Auckland پرېکړه وکړه چې د دوست محمد اصلي سدوزی سیال، شاه شجاع د ده ځای ناستی کړي. کله چې انګرېزانو کابل ونیو، دوست محمد اتلس میاشتې په تېښته تېرې کړې مخکې له دې چې د ۱۸۴۰ کال د نومبر په څلورمه سېر ویلیم مېکناټن

• بدورده کېدل: مخالف کېدل

• اکاړ: ظالم

(c) ketabton.com: The Digital Library

ته تسلیم شي. له تسلیمۍ وروسته دوست محمد هند ته تبعید شو. د شاه شجاع له وژل کېدلو او ورپسې په ۱۸۴۲ کال کې له افغانستان څخه د انګرېزانو له وتلو وروسته، دوست محمد ازاد شو او اجازه ورکړل شوه چې بېرته کابل ته لاړ شي. د خپلې واکمنۍ په راتلونکو ۲۱ کلونو کې په دې بریالی شو چې خپله واکمني د هېواد تر اوسنیو پولو وغځوي. دوست محمد د هرات له فتحه کولو څخه لږ وخت وروسته په ۱۸۶۳ کال کې مړ شو.

نواب جبارخان (۱۸۵۴-۱۸۸۲): د پاینده خان اووم زوی او د خپل کشر ورور، دوست محمد خان نږدې متحد و چې له انګلستان سره یې خاصه مینه درلوده. که څه هم له لوېدیځې ژوند او ډېرو انګرېزي مامورینو سره یې ناتې• درلود، نواب جبار خان خپل ورور دوست محمد خان ته وفادار و. هغه د ۱۸۳۸ کال د انګرېزي یرغل په وړاندې ودرېد او د دوی پر ضد مقاومت کې یې نوم درلود.

وفا بېګم (میرینه ۱۸۳۸): د پاینده خان لور او د فتح خان او دوست محمد خان میرنۍ خور وه چې له شاه شجاع سره یې هغه وخت واده وکړ کله چې نوموړي د ۱۸۰۳ کال څخه لږ وروسته د خپلې پاچاهۍ په لمړۍ دوره کې د سدوزیو او بارکزیو په منځ کې د دښمنۍ د نرمښت هڅه کوله. لکه څنګه چې انګرېزانو د هغې د ارامه طبیعت او زړورتیا ستاینه کوله، وفا بېګم په دې وتوانېده چې په ۱۸۱۳ کال کې رنجیت سېنګ ته د کوه نور الماس په بدل کې خپل مېړه، شاه شجاع په کشمیر کې له بند څخه ازاد کړي او د ځینې سرچینو پر بنسټ، وفا بېګم په ۱۸۱۵ کال کې د شاه شجاع سره له لاهور څخه په دویم ځل تېښته کې مرسته وکړه. کله چې لودیانې ته ورسېده، وفا بېګم انګرېزان په دې قانع کړل چې هغې ته پناه ورکړي او په دې توګه یې سدوزیو ته یوه داسې اډه جوړه کړه له کومې څخه چې دوی به یو وخت بېرته د پاچاهۍ تخت ترلاسه کړي. وفابېګم په ۱۸۳۸ کال کې مړه شوه او له مرګ څخه یې وروسته ځینې خلک د شاه شجاع د پالیسو د ناکامۍ وجه، د وفابېګم د ښو مشورو نه شتون ګڼي.

وزیرمحمد اکبرخان (۱۸۱۶-۱۸۴۷): د دوست محمد خان څلورم او تر ټولو وړ زوی چې له پوپلزۍ ښځې څخه یې زېږدلی و. وزیر محمد اکبر خان د یو پیچلي او پوه کرکټر خاوند و او په کابل کې ورته د مقامت تر ټولو زړور او بې باکه مشر په سترګه کتل کېدل. په اکبر نامه کې په تفصیل د ده د واده د تخت خوند تشریح شوی. وزیر محمد اکبرخان ته هغه وخت د خلکو پام شو چې ده په ۱۸۳۷ کال کې د جمرود په جګړه کې د سېک جنرال هري سېنګ Hari Singh په ماته کې مرسته وکړه. د ځینې سرچینو پر بنسټ، وزیر اکبر خان په خپله سېک جنرال مړ او اندامونه یې ټوټې ټوټې کړل. کله چې د ده پلار په ۱۸۴۰ کې انګرېزانو ته تسلیم شو او دی په خپله د بخارا له بند څخه ازاد شو، د انګرېزانو پر ضد یې په هندوکش کې د مقاومت په جوړلو پیل وکړ. وزیر اکبر خان د ۱۸۴۱ کال د نومبر په پنځه ویشتمه کابل ته ورسېد او د انګرېزانو پر ضد پاځون ته یې بدلون ورکړ. نوموړي د انګرېزانو د وتلو په اړه له انګرېزانو سره د خبرو اترو مشري کوله. د ۱۸۴۱ کال د ډسمبر په درویشتمه د کابل رود غاړې ته خبرمه د خبرو اترو په ترځ کې، شخصاً په خپله وزیر اکبر خان د انګرېزانو استازی سېر ویلیم مېکناټن وواژه. ورپسې ده د جلال اباد د کلابندۍ مشري وکړه. د ۱۸۴۲ کال د سپټمبر په دیارلسمه کله چې پالک Pollock د کابل د بېرته نیولو هڅه وکړه، نوموړي د هغه افغان ځواکونو قومانده هم کوله چې د دغه هڅې مخنیوی یې کاوه. د انګرېزانو له وتلو وروسته، وزیر اکبر خان بیا پلازمېنه ونیوله او د خپل پلار دوست محمد خان تر بېرته راتګ ، د ۱۸۴۳ کال د اپریل تر میاشتې پورې،

• ناتې: علاقه

(c) ketabton.com: The Digital Library

تر ټولو واکمن کس و. وزیر اکبر خان څلور کاله وروسته مړ شو. ځینې وايي چې ده ته دوست محمد خان زهر ورکړل ځکه چې هغه يې خپلې واکمنۍ ته ممکنه ګواښ ګاڼه.

نواب محمد زمان خان بارکزی: د دوست محمد خان وراره او نږدې سلاکار و. دی د دوست محمد خان په دوره کې له ۱۸۰۹ کال څخه تر ۱۸۳۴ کال پورې د جلال اباد والي و او له دوست محمد خان سره په ۱۸۳۹ کال کې له کابل څخه وتښتېد، خو موهن لال کشمیري Mohan Lal Kashmiri له تبعید څخه د هغه د بېرته راتګ لاره هواره کړه او په ۱۸۴۰ کال کې د شاه شجاع په دربار کې ومنل شو. د پاخون په پیل کې يې له انګرېزانو څخه د ملاتړ نښې نښانې وښودې، خو ډېر ژر دې ته قانع کړل شو چې د پاخون مشري په غاړه واخلي. که څه هم دی په شتمن کوچي نومور و او د یو اطرافي په سترګه ورته کتل کېدل، د سپتمبر په میاشت کې ده ته د امیر لقب ورکړل شو، خو کله يې چې د تره زوی ، وزیر اکبر خان د ۱۸۴۱ کال په نومبر میاشت کې کابل ته راغی، هغه يې څنډې ته کړ. د ۱۸۴۲ کال په فبروري کې، نواب محمد زمان خان بارکزي د شاه شجاع سره ائتلاف وکړ او د وزیر دنده يې واخیسته، خو له نایب امین الله خان لوګري سره د ده د سیالۍ له کبله او د زمان خان د زوی په پرتله د لوګري پر زوی، نصرالله باندې د شاه شجاع د پام او مهربانۍ له امله دغه ائتلاف مات شو. د زمان خان زوی، شجاع الدوله بارکزی خپل پلار ګڼلی، شاه شجاع وواژو.

د مقاومت نور مشران

نایب امین لله خان لوګري: امین الله خان یو یوسفزی پښتون Pathan او له يوې متواضع کورنۍ څخه و. د تیمور شاه په دوران کې د امین الله خان پلار د کشمیر د والي معاون و او ده د خپلې ورتیا او سدوزیو ته د وفادارۍ له امله پرمختګ وکړ. په ۱۸۳۹ کال کې، که څه هم هغه ډېر زوړ و، خو د خپلې ملېشې د قوماندانۍ سربېره، د ډېرو مالي سرچینو او له ستراتیژیکي پلوه د زیاتو مهمو ځمکو اداره هم د ده په لاس کې وه. امین الله خان که څه هم د سدوزیو شاهي کورنۍ ته کلک وفادار و، خو په خپله خاوره کې يې د انګرېزي ملحدینو په شتون سخته نیوکه کوله او کله چې یو ټیټ پوړي انګرېز افسر، کپتاین ترور Captain Trevor هغه ته سپکاوی وکړ او د اوچتې شوې مالیې د نه ورکولو له امله يې ځمکه له لاسه ورکړه، نوموړی له عبدالله خان اڅکزي سره یو ځای د مقاومت د مشرۍ یو مهم مرکز وګرځېد. په خرد کابل کې د انګرېزانو له ستولو څخه وروسته، امین الله خان بېرته د شاه شجاع چوپړ ته لاړ او د شاه شجاع له مرګ وروسته، بېرته بارکزیو ته ورغی. کله چې دوست محمد بیا واک تر لاسه کړ، نوموړی اړودوړ ته د سوله منو خلکو د پارولو په تور بندي شو او د بالاحصار په تل خونې زندان کې مړ شو.

عبدالله خان اڅکزی (مړینه ۱۸۴۱): عبدالله خان اڅکزی یو اشرافي جنګیالی او په سیمه کې له يوې ډېرې واکمنې او عزتمنې کورنۍ څخه و. د درانیو د امپراتورۍ په لمړیو کې د هغه نیکه د دوست محمد خان د نیکه سیال و او اڅکزي هېڅ کله د بارکزیو مینه وال نه وو. عبدالله خان اڅکزی هم لکه ملګری يې، نایب امین الله خان لوګري په ځېر په افغانستان کې د انګرېزي پوځ د شتون سخت مخالف و او کله چې الکساندر برنز د ده معشوقه جنسي عمل ته لېشه• کړه او کله چې ده د هغې د بېرته راوستلو هڅه وکړه او په ده ملنډې ووهل شوې، د انګرېزانو پر ضد يې

• لېشه: (جنسي) ترغیب

(c) ketabton.com: The Digital Library

مقاومت ته مخ کړ او د مقاومت له دوو مهمو او اصلي مشرانو څخه یو دی شـو. په ۱۸۴۱ کال د جګړې په پیل کې ، عبدالله خان اڅکزی د انګرېزانو پر ضـد د جګړې عمومي قوماندان وګمارل شـو او تر مرګه د انګرېزي ځواکونو د ماتو اصلی طراح و. نوموړی د نومبر په درویشتمه د بي بي مهرو د غونډۍ په جګړه کې مړ شـو. یو قاتل ادعا وکړه چې عبدالله خان اڅکزی یې د شا له خوا په ډزو وویشت څو هغه انعام تر لاسه کړي چې موهن لال کشمیري د مخالفینو مشرانو د وژلو په سر اېښی و.

محمد شـاه خان غلجی: د وزیر محمد اکبر خان خسـر او د لغمان د غلجیو د ببرک خیلو ځواکمن مشـر و. کله چې شاه شجاع په ۱۸۳۹ کال کې بېرته راوګرځېد، محمد شاه خان غلجی دې ته قانع کړل شو چې د شاه شجاع په محکمه کې کار وکړي او د شـاه د جلات مشـر اعزازي څوکۍ ورکړل شـوه. په ۱۸۴۱ کال د اکتوبر په میاشـت کې کله چې سـر ویلیم مېکناټن پر غلزیو اعانه بنده کړه، هغه د انګرېزانو پر ضد مقاومت سره یوځای شو. هر پاچا د لارې او هند ته د روان پوځي او سوداګریزو لښکرو د ساتنې په بدل کې غلزیو ته پیسې (راه داري) ورکولې، خو مېکناټن غلزي مشرانو ته خبر ورکړ چې دغه هوکړه لغوه کوي. په ۱۸۴۱ کال کې کله چې اکبر خان بېرته راوګرځېد، محمد شـــاه خان د انګرېزانو د شاتګ په وخت کې د دوی د سټولو مشري کوله، خو په ۱۸۴۳ کال کې د دوست محمد خان بیا واک ته له رسېدو سره، محمد شـاه خان غلزی هم لکه د مخالفینو نور مشـران څنډې ته کړل شـو او په تبعید کې د کافرانو په منځ، نورستان کې مړ شو.

میر مسجدي (مړینه ۱۸۴۱) او میر حاجي: د کوهستان دغه دوه ځواکمن او درانه وروڼه د نقشبندیه میراثي شېخان وو. میر مسـجدي په پل خشـتي جومات کې د جمعې د لمانځه میراثي امام، د کابل د علماوو مشـر او د عاشـــقان او عارفان زیارت د شېخانو مشر هم و. وېډ Wade په ۱۸۳۹ کال کې دغه دوه وروڼو ته د لوی رشوت ژمنه وکړه؛ نو دوی د دوست محمد خان پر ضد د خپلو تاجکو توکموالو مشري وکړه او د شاه شجاع پر تخت کښېنولو کې یې مهم رول ولوباوه، خو یو کال وروسته هم دوی ته له ژمنې سره سم پیسې ورنه کړل شوې؛ نو دوی د شاه شجاع او د هغه د انګرېزي ملاتړو پر ضـد پورته شـول. میر مسـجدي نږدې و چې انګرېزانو ته تسـلیم شـي، خو د ټولو خبرو برعکس، انګرېزانو د ده پر کلا یرغل وکړ او د ده کورنی یې ووژله او ځمکه یې د دښمنانو په منځ کې ووېشل شوه. له دغې پېښې وروسته، دواړه وروڼه د انګرېزانو نه پخلاکېدونکي دښمنان شول او د سدوزي ـ انګرېزي رژیم پر ضد یې لمړی د نجراو په دره کې او وروسته په چاریکار او کابل کې د کوهستان د تاجکو مشري وکړه. د نومبر په درویشتمه میر مسجدي د بي بي مهرو په غونډۍ کې ووژل شـو، خو میر حاجي د انګرېزانو پر ضـد د کابل د اوسـېدونکو پارولو ته دوام ورکړ. دا د انګرېزانو پر ضد په جلال اباد کې د میر حاجي د جهاد ناره وه چې شاه شجاع یې بلاخره په ۱۸۴۲ کال د اپریل په پنځمه له بالاحصار څخه په وتلو او مرګ ته د ورتګ په لور اړ کړ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

انګرېزان

مونټسټورټ الفنسټون (۱۷۷۹-۱۸۵۹) Mountstuart Elphinstone. د لولنډ Lowland (کوز سکاټلنډ.ژباړن) د سیمې سکاټلنډی روڼ اندی و چې لارډ مینټو Lord Monto په افغانستان کې د لمړني پلاوي د مشری له پاره په ۱۸۰۹ کال کې غوره کړ. که څه هم په پېښور کې یې د شاه شجاع تر کلا وړاندې تګ ته زړه ښه نه کړ، ده د افغانستان په هکله یو خارق العاده او نومور کتاب، د کابل د سلطنت بیان (An Acount of the Kingdom of Caubul) چاپ کړ چې د څو نسلونو له پاره په انګرېزي ژبه د سیمې په هکله د پوهې سرچینه وګرځېد.

تورن جنرال ویلیم الفنسټون (۱۷۸۲-۱۸۴۲) Major- General William Elphinstone د مونټسټورټ مشر د تره زوی او مخکې له دې چې په کابل کې د خپل عمر په اته پنځوس کلنۍ د عمومي قوماندان دنده ترسره کړي، په واټرلو Waterloo کې د ۳۳ پلي غونډ قوماندان و. ویلیم الفنسټون په پنځه پنځوس کلنۍ کې وروسته له دې چې په کلونو یې په نیمايي تنخوا ژوند وکړ، په ۱۸۳۷ کال کې بېرته پوره چوپړ ته وګرځېد چې خپل زیاتېدونکی پور خلاص کړي. د ده د ملګرو لکه لارډ اکلنډ Lord Auckland په اند، ویلیم الفنسټون جذاب شخصیت درلود، خو د هند یا هندي عسکرو د مشري کولو دومره مینه وال نه و او خپل سپاهیان یې توران Negroes ګڼل (Negro تور پوستي سړي یا ښځې ته وايي، خو د دوی په دغه نوم یادول دوی ته سپکاوی دی .ژباړن). نوموړی هغه وخت کابل ته ورسېد چې د روماتیزم په ناروغۍ اخته و او حالت یې په چټکۍ سره په خرابېدو و. جنرال ناټ Nott نوموړی یو «وړ» سړی نه بللو. د ناټ دغه ارزونه هغه وخت بیخي سمه ثابته شوه کله چې ویلیم الفنسټون د پاڅون په پیل کې هېڅ اقدام ونه کړ او ورپسې یې په خپګان کې د نه پټېیني حالت ته مخه کړه. هغه له کابل څخه د شاتګ په بهیر کې ټپي شو او له درېیو میاشتو وروسته د ۱۸۴۲ کال د اپرېل په درویشتمه د خپلو ټپونو، روحي خپګان او اسهال له وجې مړ شو.

سېر ویلیم هې مېکناټن (۱۷۹۳-۱۸۴۱) Sir William Hay Macnaghte : مېکناټن د السټر Ulster یو په کتاب مین روڼ اندی، ژبپوه او پخوانی قاضي و چې له محکمې څخه یې د کمپنۍ د اداري چارو مشرۍ ته وده وکړه. ا یملي ایډن Eden Emily مېکناټن داسې تشریح کړی و: «زموږ لارډ پامرسټن Lord Palmerston یو وچ او معقول سړی دی چې ډېرې غټې چشمې په سترګو کوي.» نوموړي ته د هغه د هوښیارۍ په وجه ډېر درناوی کېده، خو ډېرو د ده خانتماتوب نه خوښېده او ځینې نورو به د والي د سترسلاکار څوکۍ ته د دغه «اداري کارکونکي یا د مېز شاته تل ناست سړي» وړتیا تر پوښتنې لاندې راوستله. دا مېکناټن و چې لارډ اکلنډ ته یې وویل چې دوست محمد خان ته د برتانوي ګټو د دښمن په سترګو وګوري. هغه د کلاډ وېډ Claude Wade سره په همکارۍ په کابل کې د رژیم د بدلولو کار پیل کړ چې شاه شجاع بېرته په تخت کښېنوي. د یرغل د پالیسۍ له جوړلو څخه وروسته، مېکناټن کابل ته د لېږلو غوښتنه وکړه چې دغه پالیسي هلته عملي کړي، خو اداره یې په کابل کې بریالۍ نه وه او په خپله دې ته اړ شو چې لارډ اکلنډ ته په افغانستان کې د دروغو خوشبینانه او د پوره ارامۍ پیغامونه ولېږي په داسې حال کې چې د افغانستان له بېلابېلو برخو څخه د نوموړي مامورینو له اندېښنو څخه ډک راپورونه ورلېږل. د ۱۸۴۱ کال د نومبر د میاشتې د پاڅون په ترځ کې مېکناټن خپلو جنرالانو ته د یوه کارنده عمل په لاربښوونه کې پاتې راغی. نوموړی د ۱۸۴۱ کال د ډسمبر په درویشتمه له اډې څخه بهر د خبرو اترو په ترځ کې د اکبر خان په لاس ووژل شو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

جګړن کلاډ وېډ (۱۷۹۴-۱۸۶۱) Major Claude Wade: په بنګال کې زېږېدلی، يو پارس پوه و چې په لوديانه کې د برتانوي اجنټ په توګه يې دنده ترسره کوله. د نوموړي دنده يوازې د رنجيت سېنګ د دربار سره د اړيکو ساتل وو، خو دغه ځوکۍ يې په يوه داسې څارګرې شبکې واړوله چې تر هماليا او منځنۍ اسيا غزېدلې وه. په دغه توګه نوموړی په دې وتوانېد چې په اغېزمنه توګه د لويې لوبې The Great Game د څارګرې ادارې لمړنی مشر شي. دا وېډ و چې له شاه شجاع څخه په کار اخيستنې يې په کابل کې د رژيم بدلولو وړانديز وکړ او تر يوې کچې يې له الکساندر برنز سره چې له دوست محمد سره د ائتلاف پلوی و د سيالۍ له کبله هغه پاليسي پر مخ بېوله چې د سدوزيو پاچاهۍ د بېرته اعاده کولو له پاره ترې کار اخيستل کېده. د ۱۸۳۹ کال د يرغل په بهير کې د خيبر د نيولو په موخه پلان داسې و چې وېډ به د کمپنۍ د عسکرو او د رنجيت سېنګ د پنجابي مسلمانانو د يوې ګډې قوې مشري وکړي، خو په دې بريالی نه شو چې له څو پنجابيانو پرته، پنجابي مسلمانان راټول کړي، بيا هم هغه وکړای شول چې د جولای په درويشتمه خيبر ونيسي. کله چې رنجيت سېنګ مړ شو، وېډ د سېک خالصانو Khalsa سره په ناندريو شو؛ نو سېکانو له اکلنډ څخه وغوښتل چې نوموړی بدل کړي او بل څوک يې پر ځای وګماري. مخکې له دې چې تقاعد شي او د ويټ په ټاپو کې Isle of Wight هستوګن شي، وېډ د خپل ماموريت وروستي کلونه د اېنډور په هستوګنځي Resident in Indore کې په لږ حساسه موقفونو کې تېر کړل.

سېر الکساندر برنز (۱۸۰۵-۱۸۴۱) Sir Alexander Burnes: د های لند Highlands (بر سکاټلند .ژباړن) تکړه، نوښتګر او د لوړې روحيې ځوان سکاټلندی و چې د ژبې وړتيا يې په چټکه وده کې ورسره مرسته وکړه. له ۱۸۳۰ کال څخه تر ۱۸۳۲ کال او بيا له ۱۸۳۶ کال څخه تر ۱۸۳۸ کال پورې نوموړي افغانستان او منځنۍ اسيا ته د دوه څېړنيزو يونو مشري وکړه. دغه يونونه په نامه سوداګريز خو په حقيقت کې سياسي او کمپنۍ ته د څارګريزه مالوماتو راټولول وو. په خپل دويم يون کې الکساندر برنز خبر شو چې په کابل کې روسي پلاوی هم د کابل دوست محمد خان ته نږدې کېدل غواړي. هغه کلکتې ته ټينګار وکړ چې له دوست محمد سره د دوستۍ تړون لاسليک کړي، خو مشورې ته يې چا پام ونه کړ او لارډ اکلنډ دغه مشورې ته د پام پر ځای پرېکړه وکړه چې نرم خويه شاه شجاع د دوست محمد ځای ناستی کړي. برنز د دغه تګ لورې سخت مخالفت وکړ، خو کله چې هغه ته د بارونټ Baronet لقب د ورکولو او د انګرېزي استازي، سېر ويليم مېکناټن، د مرستيال ځوکۍ وړانديز وشو، له دغه پرېکړې څخه يې خپل ملاتړ څرګند کړ. لکه څنګه چې مېکناټن په کابل کې د ادارې ټول کنټرول په خپل لاس کې واخيست، د برنز استعداد هسې ضايع شو او په پايله کې يې د افغانستان په ښځو پسې د ګرځېدو لاره خپله کړه. له همدې کبله نوموړي تر نن پورې خپل ځان افغانانو ته د کرکې څېره وګرځولو او د افغانانو د بيان پر بنسټ، د برنز همدغه کړنې په کابل کې وروستی خونړۍ پاڅون پيل کړ او د نومبر پر دويمه د نوموړي د بېرحمانه وژنې لامل شو.

چارلس مسون (۱۸۰۰-۱۸۵۳) Charles Masson : په ۱۸۲۶ کال د بهارتپور د کلابندۍ پر وخت کې يې چې کله ځان مړ واچاوه او له غونډ څخه وتښتيد، نوموړی له اباسين څخه تېر او افغانستان ته يې په پښو يون وکړ. هغه لمړنی لوېديځوال و چې د افغانستان په لرغونپوهنه کې يې پلټنې وکړې او د لوی باختري ښار پاتې شونې يې په بګرام کې وموندې او بودايي زيارت يې له خاورو څخه را وسپړو. کلاډ وېډ څه نا څه د مسون په اصلي هويت او له عسکرۍ څخه يې په تېښته خبر شو او لږ وخت وروسته يې د برېنډولو په ګواښ جاسوسۍ ته اړ کړ؛ نو په دغه وسيله کلاډ

(c) ketabton.com: The Digital Library

وېډ کړه راپورونه په منظمه توګه له افغانستان څخه تر لاسه کول. په ۱۸۳۷ او ۱۸۳۸ کلونو کې مسون له برنز سره مرسته وکړه چې له دوست محمد سره خبرې وکړي، خو د دې سره سره چې د ټولو انګرېزانو په پرتله د افغانستان په هکله د مسون پوهه ډېره وه، د برنز برعکس، هغه ونه شو کړی چې د وروستني یرغل او اشغال پر وخت کومه څوکۍ تر لاســه کړي. په پای کې نوموړی بېرته انګلنډ ته لاړ او په ۱۸۵۳ کال کې د یوې نامالومې مغزي ناروغۍ له کبله د بېوزلۍ په حال کې په پاټرز بار Potters Bar کې مړ شو.

د څلورڅلوېښــتمې پلې فرقې برید جنرال جان شــلټن (مړینه ۱۸۴۴) Brigadier General John Shelton: یو قهرجن، لړاک• او بې نزاکته سړی و چې خپل ښی لاس یې د پېنېسلر وور Peninsular War (د ټاپووزمې په جګړه کې. ژباړن) له لاســه ورکړی و. هغه یو کلک انضــباطي او پر خپلې فرقې باندې په ظلم نوموړ و. کله چې کابل ته راغی، سمدلاسه یې ځان ته په اډه کې کرکه پیدا کړه او له نرم خویه تورن جنرال الفنسټون سره یې هم اړیکې خرابې شوې. تورن جنرال وروســته لیکي: «د راتګ له لمړۍ ورځې څخه، جان شــلټن د بې اطاعتۍ چلند درلود. هغه هېڅ کله ما ته مالومات او یا کومه مشــوره نه راکوله، خو په هر څه کې یې عیب پیدا کولو.» د قوماندانانو دغه ناکاره جوړې ونه کړای شول چې د ۱۸۴۱ کال د نومبر میاشتې پاڅون له پاره په یوه ستراتیژۍ هوکړې ته ورسېږي، خو په پای کې جنرال جان شلټن خپل مطلب ترلاسه کړ او د هغه په وړاندیز د کابل انګرېزي پوځ د ۱۸۴۲ کال د جنورۍ په شپږمه له خپلې اډې څخه په واورینو درو کې د خپلې تباهۍ په لور ووت. شلټن اسیر شو او وروسته ورباندې پوځي محکمه جوړه شوه خو په عزت برائت ورکړل شــو. کله چې نوموړی په ۱۸۴۴ کال له خپل اس څخه ولوېد او مړ شــو، د ده لاس لاندو په خوشحالۍ یوه لیکه جوړه او بیا یې د مارش په حالت کې د خوښۍ درې نارې وکړې.

کالن مکنزي (۱۸۰۶-۱۸۸۱) Colin MacKenzie : په اصل کې د پردشیر Perthshire و او په هندي پوځ کې تر ټولو ښایسته ځوان افسر پېژندل کېده. په پېښور کې د سیاسي اجنټ د مرستیال په توګه نوموړی په ۱۸۴۱ کال کې کابل ته لاړ او هلته په پاڅون کې بند پاتې شـــو. دی یو له هغه څو انګرېزي افســرانو څخه و چې د جګړې په وخت کې یې خپله هوښــیاري او زړورتیا وښــوده. په پای کې اکبر خان نوموړی یرغمل ونیو، له جګړې څخه ژوندی ووت او په سرحد کې یې د سېکانو یو غونډ جوړ او د هغه قومانده یې پر غاړه واخیسته.

جورج لارنس (۱۸۰۴-۱۸۸۴) George Lawrence : د دوه خورا نومورو څېرو، هېنري او جان لارنس مشــر ورور و. دوی دواړو وروسته د راج Raj د اتلانو په توګه نومیالتوب ترلاسه کړ. جورج د السټر Ulster یو هوښیار ځوان و چې مېکناټن د چټکې ارتقا په ورکولو سره خپل پوځي سکرتر کړ. نوموړي د ۱۸۳۹ کال په یرغل کې او همدا راز د دوست محمد په لټون کې برخه اخیستې وه او د ۱۸۴۰ کال د نومبر په څلورمه د دوست محمد په تسلیمۍ کې حاضر و. هغه درې ځله له حتمي مرګ څخه بچ شو: د ۱۸۴۱ کال د نومبر په پاڅون کې، د ډسمبر په درویشتمه د مېکناټن د وژنې په وخت او له کابل څخه د شاتګ په بهیر کې کله چې نوموړی یرغمل ونیول شو. هغه له دغې جګړې څخه ژوندی ووت او وروسته په ۱۸۴۶ کال کې د سېک او انګرېزانو په جګړه کې اسیر شو.

• لړاک: بې ادبه

(c) ketabton.com: The Digital Library

الډرېډ پاټېنګر (۱۸۱۱-۱۸۴۳) Eldred Pottinger : پاټېنګر د بوج Bhuj د څارګرې ادارې د مشر او د برنز د پخواني رېس، سېر هنري پاټېنګر Sir Henry Pottinger وراره/ خورېږ و. د پارسيانو له خوا د هرات د کلابندی په وخت کې ۱۸۳۷-۱۸۳۸ په بدله څېره په هرات کې د پاټېنګر شتون خورا تصادفي و او انګرېزانو ته يې د اړتيا وړ مالوماتو سلسله برابره کړې وه. د انګرېزي ليکنو پر بنسټ، پاټېنګر د هراتيانو د هوډ په ټينګښت کې چې له هرات څخه دفاع وکړي، پوره برخه درلوده، خو د افغانانو او پارسيانو په ډېرو ليکنو او د کلابندی د پېښو په بيان کې داسې څه نه ليدل کېږي چې د پورتنۍ خبرې پخلی وکړي. د ۱۸۴۱ کال د نومبر د مياشتې د پاڅون په پيل کې پاټېنګر د دويم ځل له پاره د کابل په شمال، چاريکار کې کلابند شو او نږدې له ټولې چونۍ څخه يوازې نوموړي وکولای شول چې د کابل اډې ته ځان ژوندی ورسوي. کله چې د هغه د مشورې برعکس، پاڅون کوونکو ته تسليمي پيل شوه، نوموړی د نورو اسيرانو په ګډون د اکبر خان اسير شو او نهه مياشتې يې په بند کې تر هغه وخته تېرې کړې چې جنرال پالک د ۱۸۴۲ کال د سپتمبر په مياشت کې کابل بېرته ونيو. وروسته پرنوموړی باندې پوځي محکمه جوړه شوه. که څه هم په بشپړ ډول په محکمه کې برات ورکړل شو، خو په افغانستان کې يې د خپل چوپړ په بدل کې کوم انعام ترلاسه نه کړ او په کمپنۍ کې يې له خپل کار څخه استعفا وکړه. الډرېډ د خپل تره/ ماما سره د اوسېدو له پاره هانکانګ ته لاړ او هلته په ۱۸۴۳ کال کې مړ شو.

جنرال ويليم ناټ (۱۷۸۲-۱۸۴۵) :General William Nott : يو سپين ګويه او د ولش Welsh د پولې د يو بزګر زوی و چې په ۱۸۸۰ کال کې هند ته ورسېد. نوموړي په تدريج ځان د کمپنۍ تر ټولو لوړې جنرالي رتبې ته ورسولو. يو ځيرک کس و چې خپلو سپاهيانو- تکړه زړورو عسکرو ته تل وفادار او له دوی سره يې ډېره مينه درلوده - خو هغه له خپلو امرينو سره په چلند کې دومره استعداد نه درلود. د لارډ اکلنډ په اند نوموړی نازک طبيعته، ناخوښ او د يو ښاغلي له شخصيت څخه ډېر لېرې کس و. له همدې کبله هغه ته څو ځله په کابل کې د اعلی سرقوماندان څوکۍ ور نه کړل شوه. بلاخره هغه ته د کندهار قوماندانې ورکړل شوه او په داسې حال کې چې په ټول افغانستان کې پاڅونونه کېدل، نوموړي وکړای شول چې کندهار ارامه وساتي. ناټ په انګرېزي پوځي قوماندانانو کې تر ټولو اغېزمن ثابت شو او د ۱۸۴۲ کال د اګسټ په مياشت کې يې د افغانستان له يوه سره تر بله پورې مارش وکړ او ټول هغه ځواکونه يې مات کړل چې د نوموړي پر ضد لېږل شوي وو او د سپتمبر په اولسمه، دوه ورځې وروسته چې جنرال پالک د کابل ښار بيا ونيو، کابل ته ورسېد. هغه د جلال اباد له لارې بېرته هند ته لاړ او په افغانستان کې د چوپړ په پار، په هند کې د برتانيې د استازي څوکۍ د انعام په توګه ورکړل شوه.

دويم بريدمن هنري راولېنسن (۱۸۱۰-۱۸۹۵) Lieutenant Henry Rawlinson : يو با استعداده د منځني ختيځ او سوېلي اسيا پېژندونکی و چې د لرغوني پارس د ميخي نسخو په پوهاوي کې يې مرسته وکړه. په پارس کې د انګرېزي پوځي ماموريت د يوې برخې په توګه، دا راولېنسن و چې انګرېزان يې د روسي ماموريت په هکله چې ويتکېويچ يې مشري کوله خبر کړل. نوموړي، ويتکېويچ او ورسره مل قزاقان د پارس او افغانستان ترمنځ په نانډريزه سيمه کې تصادفي وليدل. هغه وروسته کندهار ته بدل شو او له جنرال ناټ سره يې د سياسي اجنټ په توګه دنده ترسره کوله. نوموړي او ناټ په شريکه وکولای شول چې په سيمه کې ډېره کارنده اداره جوړه کړي. د ۱۸۴۲ کال د اګسټ په مياشت کې له ناټ سره په ټول افغانستان کې په مارش يا لښکرايستنه کې مل و او په کابل او استالف کې يې د انګرېزي عسکرو د

(c) ketabton.com: The Digital Library

جنګي جرمونو په ليدلو سخت ټکان وخوړ. هغه د خيبر له لارې بېرته هند ته لاړ، خو خپل پاتې کاري ژوند يې په پارس او عربي نړۍ کې تېر کړ.

سېر رابرټ سېل (۱۷۸۲-۱۸۴۵) Sir Robert Sale: د کمپنۍ جنګ ليدلی و چې خپلو افرادو يې د جګړمار باب په نامه پېژنده ځکه نوموړي نه غوښتل چې د ليکو تر شا پاتې شي او تل به په شديده تن په تن جګړو کې ښکېل کېدو. سېل د غزني په جګړه کې برخه واخيسته او په ۱۸۴۰ کال کې کوهستان ته د نوموړي د جزاوو او له تاوتريخوالي ځخه ډک عمليات تر ډېرې کچې د دې لامل شول چې تاجکان د سدوزي - انګرېزي رژيم پر ضد متحد کړي. د ۱۸۴۱ کال د اکتوبر په پای کې نوموړی بېرته ډهلي ته وغوښتل شو او په لاره کې يې غلزيو ته د دوی د مقامت له امله د جزا هوډ درلود، خو کله چې د هغه ځواکونه د خرد کابل او تيزين په غاښيو کې پر مخ روان وو، دوی له يو لړ بريااليو غلچکي بريدونو سره مخامخ شول. داسې باور کېده چې دغه عمليات به قومي خلکو ته جزا ورکړي، خو په تنګو درو کې دغه عمليات د بل ډول قربانيانو په لرلو پای ته ورسېدل. ښکاريانو په داسې حالت کې ځان وموند چې دوی په خپله ښکار کېدل. سېل له خپلو پاتې ځواکونو سره چې له غلچکي بريدونو ځخه ژوندي ووتل، د نومبر په دولسمه جلال اباد ته ورسېد. هلته د نوموړي غونډ تر هغه وخته په کلابندۍ کې پاتې شو تر څو چې د ۱۸۴۲ کال د اپريل په اوومه د نوموړي ځواکونو کلابندي ماته او همدا راز اکبر خان ته يې ماته ورکړه. نهه ورځې وروسته د پالک کساتي• ځواکونو د سېل د ځواکونو ځای ونيو او ورپسې هغوی د پالک د ځواکونو سره يو ځای کابل ته لاړل. سېل د سپتمبر په اتلسمه له خپلې تکړه مېرمنې، فلورنسيه مېرمن سېل Florentia Lady Sale سره يو ځای شو. دغه مېرمن له کابل ځخه د انګرېزانو له شاتګ ځخه ژوندۍ ووته او بيا نهه مياشتې د اکبر خان سره يرغمل پاتې وه. درې کاله وروسته په ۱۸۴۵ کال کې جګړه مار باب د انګرېزانو او سېکانو په جګړه کې ووژل شو. کونډې مېرمن سېل سوېلي افريقا ته مهاجرت وکړ او په ۱۸۵۳ کال کې په کېپ ټون Cape Town کې مړه شوه.

سېرجورج پالک (۱۷۸۶-۱۸۷۲) Sir George Pollock: د کمپنۍ يو دقيق، بې رحمه او په اغېزمنتوب کې استقامت لرونکي جنرال و. نوموړي په هند کې له دېرشو کلونو ځخه ډېر وخت تېر کړی و کله چې په جلاداباد کې له کلابندۍ انګرېزي چوڼۍ سره د مرستې امر ورکړل شو. پالک په محتاط پلان جوړولو او په دقيق لوجيستيک کې نوم درلود او هېڅ کله يې بې وخته عمل نه کولو. کله يې چې په ډېر پام په پېښور کې خپل اکمالات پوره کړل، له خپل کساتي پوځ سره خيبر ته ننوت او بلاخره د اپرېل په شپاړسمه د جلال اباد مرستې ته ورسېد. هلته بيا د مهماتو او د ترانسپورتي اکمالاتو د پوره کولو له وقفې ځخه وروسته، نوموړي خپل پرمختګ ته دوام ورکړ او اکبر خان ته يې د تيزين په غاښي کې ماته ورکړه او د سپتمبر په شپاړسم يې کابل بېرته ونيو. وروسته له دې ځخه چې استالف يې وران او د کابل ډېرې برخې يې وسوځولې، نوموړی له افغانستان ځخه ووت او د ۱۸۴۲ کال د ډسمبر په نولسمه لارډ اېلېنبوره Lord Ellenborough په فېروزپور کې ښه راغلاست ورته وويل.

• کسات: غچ .... کساتي: غچ اخيستونکی

(c) ketabton.com: The Digital Library

لارډ اکلنډ (۱۷۸۴-۱۸۴۹) :Lord Auckland : جورج ایډن لارډ اکلنډ یو هوښـــیار خو ځان راضـــي وېګ* Whig اشـرافي و. نوموړی ۵۱ کلن جره و چې کلکتې ته ورسـېد، خو د هند د تاریخ او تمدن په هکله یې دومره مالومات نه لرل او نه یې په دې هکله د پوهې هڅه وکړه. هغه د افغانســـتان په هکله لا دومره پوهه نه درلوده چې په ۱۸۳۸ کال کې د هغه جګړه غوښتونکو سلاکارانو نوموړی یو بشپړ غیر ضروري یرغل ته وهڅولو چې شاه شجاع د امیر دوست محمد خان ځای ناســتی کړي. که څه هم دغه د کرکې وړ اشــغال ته یې اړینې ســرچینې نه برابرولې، خو نوموړی راتلونکې انګرېزي ماتې ته هېڅ چمتو نه و. لکه څنګه چې ایملي ایډن یاده کړې، د کابل پوځ بشپړې تباهۍ غریب جورج په لسو ســـاعتونو کې لس کاله زوړ کړ او داســې ښـکارېده چې هغه کوم ډول ســکتې یا فلج وهلی وي. کله چې لارډ اېلېنبوره د نوموړي ځای ناستی شـو، هغه په څه نا څه نیمه سپکاوي کې په کېنزنګټن کې Kensington ژوند تېر کړ او په ۱۸۴۹ کال کې په څلورشپېته کلنۍ مړ شو.

لارډ اېلېنبوره (۱۷۹۹-۱۸۷۱) : Lord Ellenborough : د وارن هېسـتنګز Warren Hastings د دفاعي وکیل زوی او یو مســـتعد خو سـخت بدرنګه کس و. د هغه فزیکي څېره دومره بې خونده وه چې داسـې ویل کېږي چې څلورم جورج George IV یې په اړه ویلی وو چې د اېلېنبوره څېرې ته کتل یې ناروغه کوي. اېلېنبوره خپل مســلک ته په روس - کرکه Russofobia کې وده ورکړه او تر ډېرې کچې د لویې لوبې پلار و - د روس او انګرېز د امپریالیستي سیالۍ، جاسوسۍ او فتوحاتو لوبه چې روسان او انګرېزان په اسیا کې د خپلو امپراتوریو تر ړنګېدو پورې په کې ښکېل و. هغه د ۱۸۴۱ کال د اکتوبر په میاشـت کې د لوی والي په توګه د اکلنډ ځای ناسـتی شـو او هند ته په داســې شــه وخت کې ورســېد چې نوموړي وکولای شول د کساتي پوځ بریا په خپل نامه کړي - هغه بریا چې انګرېزي پوځ وکړی شول له افغانستان څخه پرته له دې چې تر یوې کچې د دوی پوځي نومیالتوب زیانمن شي، ووځي. یو کتونکي لیکي چې اېلېنبوره په نورو چارو کې بې پروا او له اداري څخه وتلی کس و، خو د ټولو پوځي چارو سـخت کازمن• و او خپل پام او ناټ یې پر همدغه چارو متمرکز کړی و.

نور کسان

کونټ وسـیلي الېکســیویچ پېروفســکي (۱۷۹۴-۱۸۵۷) Count Vasily Alekseevich Perovsky : په اورنبورګ Orenburg کې د روسـي پوله ییزې شـاکۍ Russion Steppe Frontier د چونۍ والي او د کلاډ وېډ روسـي سـیال و چې غوښـتل یې په منځنۍ اسـیا کې د روسـي ځارګریز عملیاتو کچه د انګرېزانو د ځارګریز فعالیتونو له کچې سـره برابره کړي. نوموړي دا هیله درلوده چې ایون و یتکېویچ به په افغانســـتان کې د «الکســاندر برنز رول ولوبوي». وروســته له دې چې دا خبره ښکاره شـوه چې انګرېزان پر افغانسـتان یرغل کوي، په سیمه کې د روسـي پرسـتیژ د بیا اعاده کولو په هوډ پېروفسکي د ترکمن خانات خېوې Turkman Khanate Khiva د اشغال له پاره د ملاتړ پیدا کولو سمدستي هڅې پیل کړې. پر خانات خېوې باندې د روسانو یرغل په داسې تباهۍ پای ته ورسېد لکه له کابل څخه د انګرېزانو شاتګ.

---

* Whig په ۱۶۸۰ - ۱۸۵۰ کلونو کې په برتانیې کې د یو سیاسي ګوند نوم و چې وروسته په نولسمه پېړۍ کې په لېبرال ګوند بدل شو. (ژباړن)

• کازمن: شایق

(c) ketabton.com: The Digital Library

پېروفسکي خپل نيمايي اوښـان او نږدې نيمايي پوځيان له لاسه ورکړل. دغه ماتې د يو نسـل له پاره د روسـيې موخې بېرته تر پوله يېزه شاګې پورې محدودې کړې. خېوه تر ۱۸۸۲ کال پورې د روسي پوځ تر کنټرول لاندې رانغله.

ايون ويتکېويچ (۱۸۰۶-۱۸۳۹) Ivan Vitkevitch: يو کاتوليک پولنډی اشـرافي چې په ولنيس Vilnius کې چې اوس د لېتوانيا پلازمېنه ده زېږدلی او اصـلي نوم يې ين پراسـپر ويتکېويچ Jan Prosper Witkiewicz و. ين د يوې پټې ټولنې چې نوم يې «تور ورونه» و، په جوړولو کې مرسته وکړه. دا يو ملي انقلابي د مقاومت خوځښت و چې پولنډي زده کوونکو د روسـيې له لوري د دوی د هېواد د اشـغال پر ضـد د جګړې په نيت جوړ کړی و. روسـانو ين او د دغه کړۍ پنځه نور مشـران ونيول، له دوی څخه يې تحقيقات وکړل، اشـرافي رتبې او القاب يې ترې واخيسـتل او د قزاق په شـاګې کې يې بېلابېلو پوځي اډو ته ولېږل. له نيولو څخه لږ وخت مخکې، ويتکېويچ د خپلې زوکړې څوارلســـمه کلېزه نمانځلې وه. هغه خپل قسـمت ته ځان تسـليم کړ او هوډ يې وکړ چې له خپل اوسـني حالت څخه ګټه پورته کړي؛ نو قزاقي او ترکي چاګتای ژبې يې زده کړې او د خپل نوم د داسـې بدلولو هوکړه يې وکړه چې روسـي نومونو ته ورته و، ايون وېکتورويچ ويتکېويچ Ivan Viktorovitch Vitkevitch. نوموړي دومره وده وکړه چې په لويه لوبه کې د روسـانو لمړنی لوبغاړی شـو. ين دوه ځلې بخارا ته پلټنيز يونونه وکړل او ورپسې کابل ته ولېږل شو چې له دوست محمد سره ائتلاف جوړ کړي. دلته نوموړی له خپل انګرېزي سـيال الکسـاندر برنز څخه مخکې شـو، خو کله چې د ين مشـرانو دغه ائتلاف لغوه کړ او انګرېزانو پر افغانســتان يرغل وکړ، هغه ســن پيټرزبورګ ته لاړ او هلته د ۱۸۳۹ کال د مې مياشــتې په اتمه په يوه هوټل کې مړ وموندل شو، ظاهراً ځان وژنه يې کړې وه.

محمد شـاه دويم قاجار (۱۸۰۸ -۱۸۴۸): د پارس قاجاري حاکم و چې د روسـانو په پلوۍ يې ائتلاف ته غېږه خلاصه کړه او هڅه يې کوله چې افغان پوله ييز لانجمن ښــار، هرات بېرته ونيســي. د نوموړي دغه کړنې انګرېزانو تـه يو خبرداری و او انګرېزان يې دې ته ولمسول چې پر ۱۸۳۹ کال کې پر افغانستان يرغل وکړي.

مهراجا رنجيت سېنګ (۱۷۸۰-۱۸۳۹) Maharaja Ranjit Sing : يو مستعد او چالاک سېک حاکم و چې په پنجاب کې يې يوه ځواکمنه، منظمه او د ښـې واکمنۍ پاچاهي جوړه کړه. په ۱۷۷۹ کال د افغانانو د بېرته تګ د اړودوړ په ترڅ کې، رنجيت سـېنګ له شـاه زمان سـره د هغه توپونو په خلاصـون کې مرسـتـه وکړه چې د جيلم د سـيند په ختو کې بند پاتې وو. که څه هم هغه يوازې نولس کلن و، شـاه زمان د پنجاب د ډېرو برخو مسـوليت وروسـپاره. رنجيت سـېنګ له خپل پخواني بادار څخه په څو راتلونکو کلونو کې، کرار کرار د دراني امپراتورۍ ګټور ولايتونه ونيول او په پنجاب کې يې د يو واکمن ځواک په توګه د هغه ځای ونيو. په ۱۸۱۳ کال کې يې له شاه شجاع څخه کوه نور واخيست او په کور کې يې نظر بند کړ، خو شـاه شجاع يو کال وروسته په تېښـته بريالی شـو. رنجيت سـېنګ له سـېر ويليم مېکناټن سـره د خبرو په ترڅ کې په خپله چالاکۍ وکړای شـول هغه پلان چې سېکان به افغانسـتان ته د انګرېزانو په ګټه ځي، په داسې پلان بدل کړ په کوم کې چې انګرېزانو د ســېکانو په ګټه پر افغانســـتان يرغل وکړ. کله چې انګرېزان د هغه د لوی دښمن، دوست محمد پر خاوره د يرغل په نيمايي که وو، نوموړی په ۱۸۳۹ کال کې مړ شـو.

موهن لال کشـميري (۱۸۱۲-۱۸۷۷) Mohan Lal Kashmiri : د برنز ارزښـتمن منشي يا سـکرتر او نږدې سـلاکار و. شل کاله مخکې د هغه پلار هم د الفنسټون په ماموريت کې منشي و. کله چې له ماموريت څخه بېرته راوګرځېد، موهن لال يې د نوي ډهلي په کالج کې شـامل کړ چې د انګرېزي درسـي نصـاب پر بنسـټ تدريس په کې کېده. موهن لال يو له

(c) ketabton.com: The Digital Library

څو هلکانو نه و چي په شـــمالي هند کې يې په لمړي ځل په نوموړي کالج کې زده کړې وکړې. دی يو هوښـــيار او هوډمن کس و او په انګرېزي، اردو، کشميري او پارسي ژبو يې په فصاحت خبرې کولې. هغه له برنز سره د بخارا په يون کې مل و او له دغه يون څخه يې وروســـته، څه وخت په کندهار کې د جاســـوس په توګه وبډ ته کار وکړ. نوموړي برنز ته د ممکنه پېښـــېدونکي پاڅون په هکله خبرداری ورکړ، خو برنز هغه ته غوږ ونه نيو او دا کار يې نيغ د مرګ لامل شـــو. د پاڅون او کلابندۍ په بهير کې موهن لال د مېکناټن په ګټه په خپل نوم لوی پورونه واخيســـتل او په ۱۸۴۲ کال کې يې نور پور د يرغملو د ازادولو له پاره بيا واخيســت، خو نوموړي ته دغه د پور پيسـې چې په ټوله کې ۷۹۴۹۶ روپۍ کېدې بېرته ورنه کړل شـــوې او ټول عمر پوروړی پاتې شـــو. هغه د خپل حق د ترلاســـه کولو له پاره برتانيې ته لاړاو هلته د کمپنۍ له مشـرانو سـره د کتنو سـربېره، سـکاټلنډ ته لاړ او په مانټروز Montrose کې يې د برنز ژورنالونه د هغه کورنۍ ته وروسـپارل. کله چې په برتانيه کې و، موهن لال منځنۍ اسـيا ته له برنز سـره د خپلو يونو يادښـتونه خپاره کړل او د دوســـت محمـد خـان ژونـد ليک يې په يو لوی ټـه ســـوه مخيزه دوه ټوکـه کتـاب کې خپور کړ. نوموړي حتی د ملکې وکټوريا Queen Victoria سـره هم ليدنه وکړه، خو افغان جګړې تل دردولو او په عملي توګه يې د ده کاري ژوند ته د پای ټکي کېښود.

(c) ketabton.com: The Digital Library

سدوزي او بارکرزي

سدوزي

محمد زمان خان

احمدشاه ابدالي

وروسته د احمدشاه دوراني په نوم وپيژندل شو

د زیږېدو ځای: ملتان د زیږېدو کال: ۱۷۲۲

واکمني: ۱۷۴۷ــــ۱۷۷۲

تیمورشاه

واکمنی: ۱۷۷۲ــــ۱۷۹۳

مشره ښځه

کشره ښځه

حاجي فېروزالدين

شاه زمان

واکمني: ۱۷۹۳ــ۱۸۰۰

مړينه: ۱۸۴۴

شاه شجاع

د زیږېدو کال: ۱۷۸۶

واکمني: ۱۸۰۳ــ۱۸۰۵، ۱۸۳۵ــ۱۸۴۲

قیصر میرزا

وفا بېګم

مړېنه: ۱۸۳۸

د لوديانی

نڅاګره

شهزاده صفدرجنګ

شهزاده تېمور

شهزاده شاپور

شهزاده فتح جنګ

شاه محمود

واکمنی: ۱۸۰۰-۱۸۰۳، ۱۸۰۹-۱۸۱۸

شهزاده کامران

د هرات شاه

واکمني:۱۸۲۹ــ ۱۸۴۲

(c) ketabton.com: The Digital Library

بارکزي

حاجي جمال خان

مړینه: ۱۷۷۱

د احمدشاه ابدالي توپچي باشي

پاینده خان

د تیمورشاه وزیر ۱۷۷۴ ــ ۱۷۹۹

له بیلابیلو ښځو څخه یې ۲۵ زامن او د وفابیگم په گډون دیرې لوراني لرلې

د تیتي کچي کورنۍ له فزلباشي ښځې
دوست محمد خان
د لاندې زامنو په گډو ۳۱ زامن او لږترلږ ۱۲ لوراني

له الکوزۍ ښځې
څلور محمده
د پیښور خانان
عطا محمد خان
یار محمد خان
سلطان محمد خان
سید محمد خان

له ایدوخیل هوتک ښځې
د کندهار ۵ دل خانان
پردل خان
شېردل خان
کوهان دل خان
رحم دل خان
میردل خان

له بارکزۍ ښځې
وزیر فتح خان
۱۷۷۸ ـ ۱۸۱۸

له کوهستاني ښځې
نواب جبارخان
۱۷۸۲ ـ ۱۸۵۴

شېرعلي
۱۸۲۳ ـ ۱۸۷۹

غلام حیدر
۱۸۱۹ ـ ۱۸۷۹

محمد اعظم
۱۸۱۸ ـ ۱۸۶۹

محمد افضل
۱۸۱۱ ـ ۱۸۶۷

محمد اکبر
۱۸۱۶ ـ ۱۸۴۷

وروسته له ۱۸۴۲ په وزیر اکبرخان مشهور شو

(c) ketabton.com: The Digital Library

کورودانی

کېدای شي د تاریخ د یو کتاب د څېړنې له پاره د افغانستان او پاکستان په پرتله اسانه ځایونه پیدا شي، خو دغسې ځایونه به لږ د تمې خلاف د لیکونو، متنونو او نسخو د لټون په تګ لورې کې بدلون راولي. په دې لاره کې زه د یو شمېر ملګرو د لوی احسان پوروړی شوم. دوی د دغه کتاب له پاره د اومو موادو د راټولولو په بهیر کې زه له فزیکي او رواني اړخه خوندي وساتلم.

په افغانستان کې: رای ستیورټ Roy Stewart په کابل کې ما ته په خپله کلا کې د هستوګنې له پاره ځای راکړ چېرته چې د فېروزکوه په بنسټ کې هر یوه زما درنه پالنه وکړه - شوشانه کوبرن کلارک Shoshana Coburn Clark، تلایه کېنیډي Thalia Kennedy، ویل Will او لوسي بهرل Lucy Beharel. سیري ټرنګ خلسه Siri Trang Khalsa د یوې اونۍ په پای کې د استالف او چاریکار لیدو ته بوتلم او هغې په کندهار کې د وطن Watan سره په اړیکه کې کړم. میچ کرایټس Mitch Crites مې ډاډمنه ملتیا وکړه او د شوني او ناشوني په هکله یې عالمانه مشورې راکړې. په همدې توګه د برتانیې په قونسولګرۍ کې د پاول سمېټ Poul Smith له مشورو څخه برخمن شوم. دا هرکله نه پېښېږي چې د څارګرې ادارې یو مشر ستا اثار په ځیر لوستي وي. زه د کرزي د هغه وخت له ملي امنیت مشر امرالله صالح نه مننداوی یم چې په وروستي مغول The Last Mughul یې کلکه ګوتنیونه وکړه (د هغه په اند ظفر یو کرغېړن کمزوری کس و چې د هېواد پالنې مینه یې نه لرله؛ نو هېڅ د خواخوږۍ ارزښت نه لري) او په خاصه توګه دا چې زه یې جګدلک ته وروپېژندم. د جګدلک تر ساتنې لاندې ما وکړای شول چې د شاتګ تګ لورې تعقیب کړم. انورخان خپل ژوند په خطر کې واچولو او خپل کلی یې ماته وښود. زه تر ابده د هغه مننداوی یم.

همدا راز د نجیب الله رزاق د احسان ډېر پوروړی یم چې ماسره جګدلک، جلال اباد او هرات ته لاړ. کله به چې هلته د ناڅاپي سره مخ شوو، هغه ما ته د ارامه لارښونې خزانه و. زه به هېڅ کله دا هېر نه کړم کله چې موږ دواړه یوځای په هرات کې ښکته شوو موږ ته جوته شوه چې د ۱۹۵۰ کلونو د هوایي ډګر ترمینل کولپ دی ځکه د چا سره چې کلی وه، د ماسپښین لمانځه له پاره تللی و. له دې څخه مخکې، د کابل په هوایي ډګر کې د حاضرۍ ورکولو check in په وخت کې ما ته د کابل - ریاض سپرلۍ کارت Boarding pass راکړل شو. کله چې ما وویل زه خو هرات ته ځم، د هوایي شرکت مامور راته وویل پروا نه کوي، دوی به په هر حال تا ته په الوتکه کې اجازه درکړي. کله چې په هرات کې یو زوړ تراکتور راورسېد او زموږ بکسونه یې د ترمینل په څنډه کې واچول، د لاس ګاډي په نه شتون کې نجیب الله سمدستي دوه کوچني هلکان چې کراچۍ ورسره وې پیدا کړل او زموږ بکسونه یې پر چرو د لګېدلو ګاډو لیکي ته ورسول. له دغه ګاډو څخه د هرات د ټکسیانو په توګه کار اخیستل کېده. نجیب الله د هرات په جهاد موزیم کې هم یو ښه لارښود و.

په دغه موزیم کې د بېلابېلو څیزونو یوه ټولګه وه چې له هغه بهرنیانو څخه پاتې وو چې په ځبنتوب• یې د افغانستان د اشغال هڅې کړې وې. د افغان-انګلیس د لمړۍ جګړې له انګرېزي توپونو څخه نیولې تر روسي ټانکونو، جېټ الوتکو او جنګي هلېکوپټرو پورې په دغه موزیم کې وې. سږې په ډاډ ویلی شي چې ډېر وخت به تېر نه شي چې دغه ټولګې ته امریکایي هموي او انګرېزي لندرور ور زیات شي.

•ځبنتوب: حماقت..... ځبن: احمق

(c) ketabton.com: The Digital Library

سېر شررډ کوپر کولز Sir Sherard Cowper-Coles د برتانيې ځانګړی استازی، د خپلې مخه ښې مېلې له پاره پنجشير ته بوتلم چېرته چې موږ په نري باران کې د سيند پر غاړه د ولو لاندې پر قالينو ناست او د بادرنګ ساندويچ او په پلاستيکي پيالو کې د واين سره عجيبه انګرېزي غرمنۍ وکړه. که سړی د هغه د ساتونکو څک ډله، د دوی د لاسي مخابرو شغاری او ډزو ته چمتو ټوپک او همدا راز د روسي ويجاړ زرهپوشه او لوېدلې جنګي هليکوپټرې په پام کې ونه نيسي، دغه ځای کاتسوډس Cotswolds ته ورته و. هلته شررډ د سياسي وضعيت په هکله او همدا راز افغان لمړۍ جګړې ته د دغه وضعيت د ورته والي په هکله لنډ مالومات راکړل. هغه ما ته په مفصل ډول امنيتي مشوره راکړه او يوه کوچنۍ د لوړې تکنالوژۍ د څرک اله يې هم د احتياط له پاره راکړه چې که ګندمک ته د تګ په لاره کې وتښتول شم، له هغې کار واخلم. که زه د دغه الې د خطر تڼۍ ووهم؛ نو زما موقعيت به ښکاره کړي او زما غبر به چې زه بايد تښتونکي په کې په ګوته کړم د څو ثانيو له پاره ثبت کړي. اله مې ځان سره واخيسته، خو خوښ شوم چې اړتيا ورته پيدا نه شوه او بېرته مې ورکړه.
بريد جنرال سايمون لوي Simon Levey د شاتګ د تګ لوري يوه ډېره کارنده د ستلايت نقشه راکړه. جاينت پره ساد Jayant Prasad او ګوتم موکوپتيايو Gautam Mukhopadhaya دواړه د هند په سفارت کې بې کچې مېلمه پال وو. سعد محسني Saad Muhseni او تامس روټيګ Thomas Ruttig دواړو ګټورې مشورې راکړې او له کارنده خلکو سره يې زما اړيکې ټينګې کړې. د يان لي اندرسن Jon Lee Anderson، يان بون Jon Boone، حيات الله حبيبي، اېکرت شيويک Eckart Schiewek، او سمر کواېش Summer Coish په ګډون، زه له ډېرو ملګرو چې په کابل کې مو يو بل سره وپېژندل ډېر مننډوی يم.
ډاکټر اشرف غني يو پوه تاريخپوه او د مالې پخوانی وزير د پارسي او افغان سرچينو په موندلو کې ارزښتمنه مرسته راسره وکړه. جوان شېر راسخ د کابل د کتاب پلورنځيو بازار، جوی شير ته بوتلم چېرته چې ما ډېرې سرچينې وموندې. د يونسکو اندي مېلر Andy Miller بالاحصار ته د تګ په اجازه کې راسره مرسته وکړه او د پلټنې په ترڅ کې يې له روسي مينونو څخه د ځان ساتنې لارښونه راته کوله. سيد مخدوم رهين او ډاکتر عمر سلطان د کابل ارشيف ته بوتلم او غلام سخي منير په ارشيف کې د ننه مرسته راسره وکړه. د فرانسې د لرغونپوهنې د ماموريت بې کچې ښه سړی، فېليپ مارکي Philip Marquis خپل کتابتون ته پرېښودم او ګاليکي Gallic ښه خندا، پنير او په افغانستان کې تر ټولو ښه سره واين يې راباندې ولورول.
جولاين لېسلي Jolyon Leslie په خپله پوهه او تجربه کې سخي و او زه يې د تيمورشاه مقبرې او په هرات کې د اختيارالدين کلا ته بوتلم. دواړه، د تيمورشاه مقبره او نوموړې کلا يې د اغاخان په مالي مرسته ښايسته بيا رغولې وې. د خاورې د لېږد له پاره يې دومره ډېر خلک ګمارلي وو چې شمېر يې په انجيلي فلمونو کې له خواري کښو څخه ډېر ښکارېده او په پايله کې يې د تيموريانو ښايسته زينتي کاشي چې په پېړيو تر خاورو لاندې وو راسپړلي وو. د دغه بيا رغونې په ترڅ کې، جولاين ډېر غير فعاله د روسي توپونو او دافع هوا وسلو د نصب ځايونه ليرې کړي وو او سيمه يې له هغه بې ضرره څيز ته ورته بمونو څخه پاکه کړې وه چې روسانو د تګ په وخت کې هرات ته د مخه ښې ډالۍ پرېښې وو. د ژوندیو ګوليو يو جال د ديارلسمې پېړۍ د يوه مسدس برج پر سر د ټانک د يوې زړې بطرۍ سره نښلول شوی و؛ له دغو برجونو څخه چې لمړۍ د منګولي لښکرو پر وړاندې د هرات د دفاع له پاره جوړ شوي وو څه د پاسه دوه

(c) ketabton.com: The Digital Library

لسـيـزي مـخـکې روسـانـو د مـجـاهـدينـو پـر وړانـدې د دفـاع لـه پـاره کـار واخـيسـت.
مهربانه او زړه ورې ننســي هچ دوپري Nancy Hatch Dupree د کابل اډې او د بي بي مهرو غونډۍ ته بوتلم او نوره ډېره مرسته يې راسره وکړه. څلورڅلوېښت کلنه ننسي په دوه کورونو کې چې يو په پېښور او بل کابل کې دی ژوند کوي. کله ناکله په ګاډي کې چې په خپله يې چلوي او کله بيا د سـره صـليب په الوتکه کې دغه دوو کورونو ته تګ راتګ کوي. کله چې په تېر نږدې وخت کې د کابل په هوايي ډګر کې ورسره مخ شـوم، هغې راته وويل: «زه ډېرى وخت په دغه الوتکه کې سـفر کوم». کابل ته زما د څېړنې په لمړي سـفر کې زما يوه ډېره ښـه خاطره په ګندمک هسـتوګنځي کې ننسـي ته د ماښــامنۍ له پاره بلنه ورکول وو. د ننوتنې د دهلېز په منځنۍ برخه کې ناڅاپه د ماشـينګنو د ډزو غږ پورته شـو، ټول خلک چې سرسخته ګڼل کېدل سمدلاسه د مېزونو لاندې پټ شول. يوازې ننسي په خپل ځای ناسته پاتې شوه او ويې ويل چې د خپلو چپسو خوراک ته به دوام ورکوي.
په کندهار کې حضرت نور کرزي زما پالنه وکړه، الېکس سټرېک فان لېنشوتن Alex Strick Von Linschoten تليفوني او حبيب ظاهوري مخامخ مشـورې راکړې. د وطن د خطر ادارې Watan Risk Management کارکونکو ، مارک اکټن Mark Acton ، ويليم جيفس William Jeaves او ډېو برون Dave Brown زما امنيتي ساتنه وکړه او په سخاوتمندۍ يې ما ته د دغې ادارې په بنګله کې هستوګنځای راکړ. چا به دا حدس وهولو چې له پخوانيو سکاټلندي ساتونکو څخه ډکه بنګله به په ترينګلي وضـعيت کې په اونيو له شــرابو څخه ډډه وکړي، خو زه يې ډېر مننوی يم. کندهار داسـې ځای نه دی چې څوک يې پرته له لږ مرستې ليدنه وکړي.
په پاکستان کې: له په زړه پورې احمد رشيد سره د خبرو او د هغه له لوی کتابتون څخه زما د ليدنې په ترځ کې زه پوه شــوم چې اوســنی وضــعيت د ۱۸۲۹-۱۸۴۲ کلنو حالاتو ته څومره ډېر ورته دی. کله چې ما په لاهور کې څېړنې کولې، محسن او زهره حميد راته د پاتې کېدو له پاره ټينګ شول او خوندور پنجابي ماښامنۍ او ساعتيرى يې راته برابر کړل. د محسن له پلار څخه په ځانګړې توګه مننه کوم چې خپله د مطالعې کوټه يې زما د خوب له پاره خوشې کړه. په لاهور کې زما د هسـتوګنې په وخت کې عجازالدين، علي سـيتي، شـعيب حسـين شـېرزي او د پنجاب په ارشـيف کې ښـاغلي عباس په سخاوتمندۍ مشـورې راکړې او ما ته يې د اسـنادو او نويو اردو او پارسي سـرچينو لاسـرسی برابر کړ. فرخ حســين د مبارک حويلۍ په پيدا کولو کې مرســته راســره وکړه او د تای خانې په هکله يې مالومات راکړل. د نوموړي نيکونو له تای خانې څخه د شاه شجاع سره په تېښته کې مرسته کړې وه.
په هند کې: زما ګاونډۍ ژا مري لفنت Jean Marie Lafont د سـيکانو تاريخ او په فوج خاص Fouj-e-Khas کې د فرانسـوي جنرالانو ونډه راته تشـريح کړه. مايکل اکســواردي Michael Axworthy د قاجاريانو په اړه درس راکړ او جېمز اسـټيل James Astill ارزښتمنه افغانانو ته وروپېژندم. دروند پروفيسر بي اېن ګاسوامي B N Goswamy په چنديګار کې د پام وړ انځورونه پيدا کړل او د چاپ له اجازې وروسته يې ما ته په جې پي جي فارمټ کې ولېږل. رضا حسيني په ډېر سخاوت ما ته په ملي ارشيف کې د خپلې ارزښتمنې موندنې په هکله وويل چې د محاربه کابل و کندهار Mubaraba Kabul wa Kandaha د پارسي قلمي نسخې يوه کاپي وه او بل دا چې ما ته يې د ۱۸۵۱ کال د کنپور Kanpur يوه چاپي ګڼه راوړه. فضل الرحمن او سـچېن مولجي Suchin Mulji دواړو په زړه پورې مواد په ملي ارشـيـف کې وموندل. پيام يزدانجو د جنګنامې په ژباړه کې

(c) ketabton.com: The Digital Library

مرسته راسره وکړه. لوسي ډېوسن Lucy Davison په کشمیر باندې د پیر پنجال د لوړو غاښیو له لارې د شاه شجاع له مصیبت څخه ډکو یرغلیزه هڅو د تګ لوري د څېړنې له پاره د سفر لوجستیکي مواد راته برابر کړل.

په انګلستان کې: ډېوېډ لاین David Loyn، جمیزفرګسن James Furguson، فېل ګوډوېن Phil Goodwin او زما دترور/تره زوی انتوني فیټزربرټ Anthony Fitzherbert ټولو په اوسني افغانستان کې د ګرځېدنې په هکله مشورې راکړې. چارلس الن Charles Allen، جان کې John Leat، بېن مکېنټایر Ben Macintyre ، بېل وډبرن Bill Woodburn او سول ډېوېډ Saul Devid د افغانستان د تاریخ په هکله ارزښتمن مالومات راکړل او په دې یې وتوانولم چې نوې سرچینې پیدا کړم. د سېلک روډ له کتابتون څخه فرخ حسین د وېکتوري دورې له خوا د جګړې د شرحې په هکله پرله پسې پارسلونه راولېږل او د پام وړ مواد یې د شاهي جغرافیایي ټولنې په ارشیف او د ملی پوځ په موزیم کې وموندل او لیکلې بڼې ته یې واړول. پیټر Peter او کت هاپکرک Kath Hopkirk هغه څوک چې د لویې لوبې په اړه د دوی افسانوي اثر زه او زما د نسل ډېر خلک له افغان انګلیس جګړې سره اشنا کړل، د الکساندر برنز په هکله یې مرسته راسره وکړه. د برنز په هکله د هغه د ژوند لیک لیکونکي ګرېګ مري Graig Murray چې راتلونکی اثر یې د دغه ترټولو عجیبه څېرې د بیا ارزونې په هکله دی، هم مالومات راکړل. سارا ولېنګټن Sara Wallington او مریم فېلپاټ Maryam Philpot په برټېش کتابتون کې British Library او پېپ ډاډ Pip Dodd په ملي پوځ موزیم کې ګټورې سرچینې وموندې. سو سټرانګ Sue Stronge په V&A کې او په برټېش کتابتون کې جان فلکونر John Falconer زیار وایست چې خپلو هنري اثارو ته زما لاسرسی برابر کړي. زه یو ماسپښین له الېزابت ارېنګټن Elizabeth Errington سره هغه خوښې خاطرې لرم کله چې موږ د برټېش موزیم په ساتنخونو کې د افغانستان په هکله د چارلس مسون Charles Massing په څېر کتلاک شوې او په ښایسته بکسونو کې ایښودل شوې موندنې څېړلې.

په مسکو کې ډاکټر الکساندر موربسن Alexander Morrison او اولګا بېرنارډ Olga Bernard په بریالیتوب د ایون ویتکېویچ وروستي ورک څارګریز راپورونه راته وموندل. یو شمېر پوهانو د اردو او پارسي سرچینو سره زما د ستونزو په حل کې مرسته راسره وکړه. بروس ونل Bruce Wannel څو اونۍ په ډهلي کې زما په باغچه کې په یوه کېږدۍ کې تېرې کړې چې ماسره په واقعیت شاه شجاع، محاربه کابل و قندهار او نواې معرکه Naway Ma'arak کار وکړي. عالیه نکوي Aliyah Naqvi د اکبر د دربار په هکله خپل تېزس ته وقفه ورکړه او له ما سره یې د یو بل اکبر په اړه مرسته وکړه. نوموړې د مولانا حمید کشمیري د اکبرنامې په اړه هم راسره مرسته وکړه. ټامي واېډ Tommy Wide په جنګ نامه او عین الوقایع کار وکړ او له ما سره یې د تیمورشاه د مقبرې د ننه او په شاوخوا کې د ببلاببلو سدوزیو د قبرونو د پېژندنې په بیا پخلي کې مرسته وکړه. دانش حسین او مور یې استاده سیده بلقیس فاطمه حسیني، دواړو په ګډه په تاریخ سلطاني او د امین الله خان لوګري په لیکونو کار وکړ. زه په ځانګړې توګه د رابرټ مکچسزني Robert McChesney مننندوی یم چې په خپل سخاوت یې ماته د سراج التواریخ ژباړه راولېږه. یو شمېر ملګرو د کتاب څو ببلاببلې برخې ولوستې او ګټورې کره کتنې یې وړاندی کړې، له دوی څخه لاندې ملګري د یادونې وړ دي: کرېس بېلي Chris Bayly، عایشه جلال، بېن هاپکېن Ben Hopkins, ، رابرټ نېکولز Robert Nichols الکساندر موربسن Allexander Morrison، اشرف غني، انتوني فیټزربرټ Anthony Fitzherbert، چیکي سرکار Chili Sarkar او نانديني مهتا- په پینګوین اینډیا Penguin India کې ذکي او مستعد ټیم - اکاش کپور، فلوخ زېویر Fleur Xavier، ډېوېډ ګارنر David Farmstead مونیشا راجېش Monisha Rajesh، جېمز کرون James Caring، جوان شېر راسخ، مه یه جزنوف Maya Jasanoff، جونو والټرز Jono Walters، سم مېلر Sam Miller، جولاین لسلي Jolyon Leslie، جیاني ډوبیني Gianni Dubbini، سلوي دومینیک Sylvia Dominique، پېپ ډاډ

(c) ketabton.com: The Digital Library

Pip Dodd، ټامي وايډ Tommy Wide، نایل ګرین Nile Green، کریستین نوول Christine Noelle، مایکل سېمپل Michael Semple او شاه محمود حنیفي. لي Lee په اونیو په ډېر ځیر د دغه کتاب لمړني جوړښت ته یادښتونه، نظرېږ او تبصرې ور زیاتې کړې او زه یې د پاڅون په پېچلي محرکاتو چې له ما څخه پاتې وو پوه کړم. یوه له څو په زړه پورې او ګټورو ورځو څخه چې ما د دغه کتاب په لیکلو کې لرله، په نیوزیلاند کې له لي سره زما لیدنه وه چې د اکلنډ په شمال کې د ژمي په موسم کې د توپاني سمندر په غاړه د ګام وهلو په ترڅ کې نوموړي د افغان قومي پېچلتیا تاریخ راته تشریح کړ.
زه نیک بخته یم چې د تل په څېر بېساری اجنټ لکه ډېوېډ ګاډوین David Godwin لرم او همدا راز په بلومزبري Bloomsbury کې زما د اثارو اصلي خپروونکي مایکل فیشویک Michael Fishwick، الکساندره پرېنګل Alexandra Pringle، نایجل نیوټن Nigel Newton، رېچرد چارکېن Richard Charkin، فېلېپ بېرسفرډ Philip Beresford ، کېټي بانډ Katie Bond، لورا بروک Brooke Laura ، ټرم ای ډون Tram Anh Doan، ډېوېډ من David Mann، پاول نشPaul Nash، امنده شېپAmenda Shipp، انه سېمسن Anna Simpson، الېکسه فن هېرسبرګ Alexa Von Hirschberg اېکس اې شا Xa Shaw او دیيا حازره Diya Hazra ټولو په ډېر ناټ او زیاته انرژۍ په دغه پروژه کار وکړ. همدا راز د پیټر جېمیز Peter James، کترینه بېسټ Catherine Best، ماتین براینټ Martin Bryant، کرسټوفر فېپس Christopher Phipps نه هم مننه کوم. په ناف Knopf کې د سوني مهیتا Sonny Mehta، ډایینه کولیینیسي Diana Coglianese، اېرین بي هارټمن Erinn B Hartman څخه او په بوچېټ چېسټل Buchet Chastel کې د وېره میخلسکي Vera Michalski او په اېټالیا کې د بې اندېوله روبرتو کله سو RobertoCalasso په اډلفي Adelphi کې مننه کوم. زه له رېچارډ فارمن Richard Foreman څخه د ټولو هغه څه له پاره مننه کوم چې د وروستي مغول راهیسې یې زما کتابونو ته کړي.
یو لیکوال له هر څه ډېر د خپلې کورنۍ په مینې او حوصلې متکي دی. البو Olive، ایبيIbby، سم Sam او ادم Adam په داسې حال کې ډېر خواره وو چې د مېړه او پلار ټول حواس یې د کتاب په لیکلو متمرکز وو او په هندوکش کې لالهانده ګرځېده، خو کله چې بېرته کورته راغی، بیا یې هم د باغچې په وروستي سر کې د کمپیوټر تنۍ وهلې او روحاً له خپلې کورنۍ او ژوندانه څخه لیرې او د ۱۸۴۰ مو کلونو په ستونزو او کړکېچونو کې ډوب و. بښنه او مننه.
دغه کتاب زموږ ګران وروستي او کشر زوی ادم ته چې تر اوسه په ډهلي کې اوسېږي، ډالۍ کوم.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱

د حاکمیت له پاره اسانه ځای نه دی

د شـاه شـجاع الملک له پاره ۱۸۰۹ کال په نېکمرغۍ پیل شـو. د مارچ میاشـت وه او افغان لنډ پسـرلی په پیلېدو و. د یخجنې منظرې رګونو ته چې تر ملا پورې په واوره کې پټه وه، ورو ورو نبض بېرته راګرځېده. اوس د اسـتالف د زنبق خوشبویه ګلانو خپله لاره په یخ وهلې ځمکه کې ایستله، د خوشبویه ګلانو پر ډنډرونو پرته پرخه پر ویلې کېدو وه او غلزي کوچیانو خپل لمور پسونه له ژمني شپولونو خوشي کول، خپلې د سنیو کېږدۍ یې ټولولې او رمې یې د پسرلي لمړني لېږد ته د لوړو شنو څرځایونو په لور تیارولې. دا ټیک هغه وخت و، هغه د نرمۍ او خوښۍ وخت چې شاه شجاع دوه ښـه خبرونه ترلاسـه کړل - داسـې خبرونه چې د نوموړي د سـتونزمنې واکمنۍ په دوران کې یې ډېره قحطي وه.[1] لمړی خبر د هغه د کورنۍ د ورکې شـوې شـتمنۍ موندنه وه. په نړۍ کې تر ټولو لوی الماس، کوه نور یا د رڼا غر له څه باندې لسـو کلونو راهیسـې ورک و، خو د وخت کړکېچن حالات داسـې وو چې د موندلو له پاره یې هېڅ هڅه نه وه شوې. د شاه زمان په هکله چې د شاه شجاع مشر ورور او د افغانستان پخوانی پاچا و، ویل کېدل چې لږ وخت مخکې له دې چې د خپلو دښـمنانو له لوري اسـیر او بیا ړوند کړل شـي، نوموړي دغه الماس چېرته پټ ایښـی و. په همدغه وخت کې د فخراج په نوم یو بل لوی هندي یاقوت هم ورک شـوی و؛ نو شـاه شـجاع خپل ړوند ورور راوغوښـت او له هغه څخه یې د خپل پلار د تر ټولو نومورو کاڼو په هکله وپوښـتل: «ایا دا رښـتیا ده چې ته پوهېږې دغه کاڼي چېرته دي؟» شاه زمان وویل مخکې له دې چې نهه کاله مخکې اسیر شي، فخراج یې د خیبر غاښې ته څېرمه په یوه ویاله کې تر یوه کمر لاندې کېښـود. لږ وخت وروسـته یې کوه نور د کلا د هغې کوټې د دېوال په چاک کې واچاوه، په کومه کې چې هغه ونیول او وتړل شـو. وروسـته د دربار یوه تاریخپوه لیکلي: «شـاه سـمدلاسـه خپل څو تر ټولو اعتباري خلک د دغه ګران بیه کاڼو د موندلو له پاره ولېږل او ورته وېې ویل چې په هر صورت چې کېږي دغه کاڼي به پیدا کوي. دوی کوه نور له یوه شـینواري شـېخ سـره وموند چې په بې خبرۍ یې د خپلو رسـمي کاغذونو له پاره د کاغذ وزن (هغه ډبره یا کوم بل څیز چې د کاغذونو پر سر اېښودل کېږي.) په څېر ترې کار اخیسته او فخراج یې له یوه طالب سره چې په یوه ویاله کې یې د خپلو جامو د مینځلو په وخت کې موندلی و، پیدا کړ. هغوی دواړه کاڼي ضبط کړل او پاچا ته یې راوړل.»[2]

دویم خبر د یو مخکني دښـمن ګاونډي د پلاوي د راتګ په هکله و چې پاچا ته په عملي توګه بالقوه ګټور برېښـېده. شـاه شـجاع اوس یوازې په څلورویشـت کلنۍ کې د خپلې واکمنۍ په اووم کال کې و.. نوموړی فطرتاً یو متفکر، د جګړې او کمپاین په پرتله د لوسـت، پوهې او شـاعرۍ ډېر شـوقي و. دا به د نوموړي په برخلیک کې وو چې په زلمیتوب کې ورته د دراني پراخه امپراتوري په میراث پاتې شي. د هغه نیکه، احمدشاه دراني دغه امپراتوري له درېیو ړنګو امپراتوریو څخه جوړه کړې وه، شـمال ته د ازبکانو، سـوېل ته د مغلو او لوېدیځ ته د پارس د صـفویانو. دغه امپراتوري په پیل کې د

(c) ketabton.com: The Digital Library

اوسني ایران له نیشاپوره تر افغانستان، بلوچستان، پنجاب او له سند څخه تر کشمیره او د مغول ډهلي تر لمنې غځېدلې وه، خو اوس د خپل نیکه له مړینې یوازې دېرش کاله وروسته، پخپله د دراني امپراتوري مخ په نړېدو وه.
دا په حقیقت کې د حیرانتیا خبره نه وه. که د افغانستان یا خراسان چې د تېرو شلو پېړیو راپه دېخوا افغانانو د دغه سیمې خاوره بللې ده، لرغوني تاریخ ته وګورو، دغه هېواد ډېر لږ وخت سیاسي او اداري یووالی درلود[۳] او ډېری وخت د دوه متضادو ځایونو په منځ کې و- د ناندریزه غرونو ماتې لړۍ، تیټې پرتې سیلاب وهلې هوارې ځمکې او دښتې دغه هېواد له خپلو ګاونډیانو چې ډېر منظم دي، جلا کوي. ولایتونو یې ځینې وخت د سیالیو او په نښتو کې د ښکېلو امپراتوریو د جګړو وروستۍ پولې جوړولې. ډېر لږ داسې پېښ شوي چې د دغه هېواد ټوټې سره راټولې شي او د خپل حق درلودونکی یو منظم او یو موټی هېواد شي.
هر څه د دغه هېواد د اوچتېدلو پر ضد په هر وخت کې په توطیه بدل شوي: د دې جغرافیه، توپوګرافي او په ځانګړې توګه د هندوکش لوی ډبرینه اسکلېټ، چې د تورو تیږو شپونده شبلې یې د یخ وهلو شوډیارو او واورینو څوکو مخته پرتې دي، هېواد داسې وېشلی لکه د سینې د قفس پښتۍ.
په همدې توګه، بېلابېل قومي، توکمیز او ژبني درزونو افغان ټولنه ټوټه ټوټه کړې: د تاجک، ازبک، هزاره او دراني او غلزي پښتنو تر منځ سیالي، د شیعه او سوني تر منځ بېلتون او په ځانګړې توګه پخپله د قومونو او قبیلو د ننه د کورنیو تر منځ د وینې دښمنۍ چې له بدنیتۍ سره له یو نسل څخه بل نسل ته پاتې کېږي، د هېواد د عدلي سیستم د ناکارۍ سمبول ښيي. په ډېرو ځایو کې دښمني نږدې په داسې ملي سرګرمۍ بدله شوې لکه د برتانوي ښارګوټو د کرکټ لوبې افغان معادل. دغه دښمنۍ ډېری د سختو وژنو لامل ګرځي. یوه کتونکي لیکلي چې د شاه شجاع یو جګپوړي مشر د پخلاینې په پلمه خپلو شاوخوا شپېتو تربرونو ته د ماښامنۍ بلنه ورکړې وه. لکه څنګه چې د مخه یې د کوټې لاندې د باروتو کڅوړې پر ځای کړې وې، د ډوډۍ خوړلو پر وخت نوموړی په یوه پلمه بهر ووت او ورپسې یې دوی ټول په باروتو والوزول؛ نو په دغسې هېواد کې کېدای شي یوازې په مهارت، ستراتیژۍ او ډکه خزانه حکومت وکړل شي.
نو د ۱۸۰۹ کال په پیل کې کله چې شاه شجاع ته له پنجابه داسې خبرونه رارسېدل چې د ډهلي له شمال څخه د ختیځ هند کمپنۍ یو پلاوی را روان دی او له ده سره ژر تر ژره د یو ائتلاف جوړول غواړي، نوموړی ډېر خوښ و. دغه کمپنۍ درانیو ته پخوا لوی سرخوږی وه ځکه چې د ښه دسپلین د سپاهیانو پوځ یې پر هندوستان باندې هغه ګټور یرغلونه ناشوني کړي وو چې په پېړیو د افغانستان د عاید اصلي سرچینې وو. اوس داسې برېښېدل چې کمپنۍ له افغانانو څخه د کومې مرستې په تمه وه. د شاه خبر لیکونکو نوموړي ته ولیکل چې پلاوی له اباسین څخه تېر شو او د پېښور په لور چې د شاه ژمنۍ پلازمېنه وه، روان دی. دغه نه یوازې پاچا ته له معمولي کلابندیو، نیونو او ترټونکو عملیاتو څخه دمه ورکوله، بلکې نوموړي ته یې یو داسې بالقوه ځواکمن متحد هم ورپه برخه کاوه چې سخته اړتیا یې ورته لرله. له دې څخه مخکې، افغانستان ته هېڅ کله کوم انګرېز پلاوی نه و تللی او دغه دوه ملتونه یو بل ته کابو نا اشنا وو؛ نو دا چې دا لمړی ځل و چې انګرېزي پلاوی افغانستان ته ځي، شاه شجاع یې ښه مېلمه پالنه وکړه. هغه په خپل یادښت کتاب Memoir کې لیکلي: «موږ د شاهي دربار چوپړیالان چې په چلند او ښه والي کې یې نوم درلود، د دوی د لیدو او مېلمه پالنې له پاره وګمارل او ورته ووېل شول چې له دوی سره په ادب، پام او هوښیارۍ چلند وکړي.»[۴] کوم راپورونه

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې شاه شجاع ته راتلل له ډېرو ډاليو سره د انګرېزانو د راتګ څرګندوی وو: «پيلان له طلايي زينونو سره، يوه ډولۍ د جګې چترۍ سره، په سرو زرو ښکلې شوي ټوپک، داسې ښايسته او تخليقي اوه ډزې تومانچې چې هېڅ کله مخکې نه وې ليدل شوې، دېوالي يا ميزي ساعتونه، لرګوتونه، ښايسته ښيښې چې نرۍ يې هماغسې ښودله لکه څرنګه چې وه، په الماسو ښکلي شوي څراغونه، په چين او ايټاليا کې جوړ شوي لوښي او ګلدانۍ چې له سرو زرو څخه په کې کار اخيستل شوی و، ونې ته ورته شمع دانۍ او نورې داسې ګران بيه او ښايسته ډالۍ چې ظرافت يې تصور نه شو څرګندولای».[۵] کلونه وروسته شاه شجاع يوه ډالۍ ياده کړه چې ډېر ورته خوشحاله و: «يو لوی بکس چې غږ ته ورته شور يې کولو، داسې سازونه او نغمې يې غږولې چې په غوږ ډېرې ښې لګېدې».[۶] دغه ماموريت افغانستان ته خپل لمړنی ارګان (د ساز اله) راوړ.

شاه شجاع په خپل ژوندليک کې په دې اړه څه نه دي ويلي چې ايا هغه ته د دغه انګرېزي ډاليو په اړه کوم اړنګ• پيدا شو، خو کله چې نوموړي د خپل عمر په وروستۍ نيمايي کې په دې هکله څه وليکل، هغه پوه شوی و چې له انګرېزانو سره دغه ائتلاف د نوموړي د ژوند بهير او په دې توګه د افغانستان هم د تل له پاره بدل کړ.

افغانستان ته د برتانيې د لمړني پلاوي لېږلو اصلي وجه د هند او هندوکش له غاښيو څخه ډېره ليرې پرته وه. د دې ريښه د شاه شجاع ، د دراني امپراتورۍ او حتی د هندوستان له ستر او پېچلي سياست سره هېڅ تړاو نه درلود. د دغه پلاوي د لېږلو د موخې اصلي ريښه د شمال ختيځ پره شا Prussia او د نيمن سيند River Nieman تر منځ له يوې جالې څخه رامنځته شوې وه.

دلته، اتلس مياشتې وړاندې، ناپليون چې د خپل قدرت په اوج کې و، له روسي امپراتور، دويم الکساندر Alexander II سره د سولې د تړون په هکله د خبرو له پاره وکتل. دغه ليدنه د روسانو له هغه ماتې څخه وروسته ترسره شوه چې د ۱۸۰۷ کال د جون په څورلسمه د ناپليون توپچي ځواکونو ۲۵۰۰۰ روسان د فريدلند Friedland جګړې په ډګر کې ووژل. دا روسانو ته يوه لويه ضايعه وه، خو دوی وتوانېدل چې خپلو پولو ته په ښه نظم شاتګ وکړي. اوس دغه دوه پوځونه د نيمن د سيند د کړلېچونو او ګرداونو په دواړو خواوو کې سره مخامخ شوي وو په داسې حال کې چې روسي پوځ په دوه نورو فرقو غښتلی شوی و او ۲۰۰۰۰۰ ملېشې يې دغه سيمې ته څېرمه د بالتيک په اوبغاړو کې تم وې.
رکود هغه وخت مات شو کله چه روسانو ته وويل شول چې ناپليون نه يوازې د سولې بلکې د ائتلاف هيله هم کوي. د جولای په اوومه دغه دوه امپراتورانو د سپين کلاسيکه چتر لاندې چې لوی N پرې ليکل شوی و په يوه جاله کې مخامخ د سولې د تړون په هکله چې وروسته د تېلست تړون په نوم وپېژندل شو، د خبرو له پاره يو له بل سره وکتل.[۷] د تړون ډېری فقرې د جګړې او سولې په هکله وې - د ټولستای Tolstoy د خورا غوره ناول لمړی ټوک، چې «له تېلست نه مخکې Before Tilsit» نوم ورکړل شوی و، هسې بې ځايه نه و. - د خبرو ډېره برخه د فرانسې تر اشغال لاندې

• اړنګ: شک...... بې اړنګه: يقيناً، بې شکه

(c) ketabton.com: The Digital Library

اروپا د برخلیک په اړه وه، په ځانګړې توګه د پره شا په هکله چې پاچا یې په خبرو کې له ګډون څخه محروم شوی و او په اندېښنو یې د سیند په غاړه ښکته پورته ګامونه اخیستل. نوموړی تم و چې د غونډې په پای کې به خپله پاچاهي ولري او کنه.

خو د ټرون د ټولو عامه مادو په منځ کې، ناپلیون څو پټو فقرو ته هم ځای ورکړې و چې هغه وخت یې بربنډې نه کړې؛ نو دې پر هند باندې چې ناپلیون د برتانیې د شتمنۍ سرچینه ګڼلو، د فرانسې او روسیې د ګډ یرغل بنسټ کېښود. هند بې اړنګه د هغه د دښمن تر ټولو غني ملکیت و. د هند اشغال، چې ناپلیون د برتانیې د کمزورۍ او د وټه یېزه• ودې او غښتلتیا د ماتې وسیله ګانه، د نوموړي او د څو نورو مخکنیو ستراتیژستانو له پخوا څخه لوی هوس و. کابو نهه کاله مخکې، د ۱۷۹۸ کال د جولای په لمړۍ نېټه ناپلیون خپل عسکر په الکساندریه کې ښکته کړل او د قاهرې په لور مخته لاړ. ناپلیون لیکلي: «موږ به د مصر له لارې پر هند برید وکړو او د سوس Suez زوړ تګ لورى به بیا جوړ کړو.» ناپلیون د مې سور Maysore ټیپو سلطان Tipu Sultan د لیک په ځواب کې چې د انګرېزانو پر ضد یې د مرستې سوال په کې کړی و، نوموړي ته له قاهرې څخه ولیکل: «ته به اوس خبر وې چې زه له یو نه ماتېدونکي پوځ سره په دې ارمان چې تا له اوسپنیز انګرېزي غڅ څخه ازاد کړم، د سره سمندر څنډو ته ورسېدم. خدای دې ستا ځواک ډېر او دښمنان دې تباه کړي.»[8]

خو د اګست په لمړۍ نېټه د نیل په جګړه کې د سمندري ځواکونو لوی قوماندان نېلسن Admiral Nelson نږدې ټولې فرانسوي بېړۍ ډوبې کړې او په دې توګه یې د ناپلیون لمړنی پلان شنډ کړ چې له مصر څخه به د یوې خوندي اډې په څېر کار واخلي او له همدې ځایه به پر هند برید وکړي. ناپلیون اړ شو چې خپله ستراتیژي بدله کړي، خو هېڅ کله یې پر هند باندې چې د برتانیې د وټه یېز ځواک د سرچینې په سترګه یې ورته کتل، خپل د یرغل هوډ بدل نه کړ. هند برتانیې ته داسې و لکه یو وخت هسپانیا ته د لاتین امریکا د انکه او ازټېک Inca and Aztec سره زر چې وو.

نو دا ځل ناپلیون د افغانستان او پارس له لارې پر هند باندې د یرغل پلان جوړ کړ. د پارس له سفیر سره لا د مخه په یوه ټرون هوکړه شوې وه چې داسې په کې لیکل شوې وو: «که چېرې اعلحضرت د فرانسې امپراتور وغواړي خپل پوځ د ځمکې له لارې په هند کې د برتانیې په مستعمرو د یرغل له پاره ولېږي، اعلحضرت د پارس امپراتور به د یو ښه او وفادار متحد په توګه لاره ورکړي.»

د تېلسټ په پټو فقرو کې په مفصله توګه دغه پلان څرګند شوی و. ناپلیون به له لوی الکساندر سره په اندېول د ستر فرانسوي پوځ پنځوس زره عسکر د پارس له لارې پر هند باندې د یرغل له پاره وخوځوي او روسیه به د سوېل په لور د افغانستان له لارې روانه شي. جنرال ګارډېن Gardane پارس ته د شاه سره د ګډ کار او همدا راز هلته د یرغل تګ لورې ته د نقشې جوړولو له پاره ولېږل شو* او دا دنده هم ورکړل شوه چې دا جوته کړي چې کوم بندر د شل زره عسکرو له پاره د اوبو او نورو اکمالاتو ځای برابرولی شي. په عین حال کې، جنرال کولن

• وټه: اقتصاد... وټه یېز: اقتصادي

*د ناپلیون په هغه بکس کې چې له مسکو څخه د نوموړي د شاتګ په وخت کې ونیول شو، یوه داسې دوسیه وه چې له راپورونو، نقشو او هغه تګ لورو څخه ډکه وه چې جنرال ګارډېن د ناپلیون په غوښتنه پر هند باندې د یرغل له پاره کارلي وو، ناپلیون د روسانو له تابع کولو وروسته هم د دغه پلان د عملي کولو نیت درلود. nod 3-4.، 19 August 1825، Secret Consultation، Foreign،NIA

(c) ketabton.com: The Digital Library

کورټ Caulaincourt ته چې په سن پیټرزبورګ St Petersburg کې د ناپلیون سفیر و، دستور ورکړل شو چې له روسانو سره د دغه نظر په هکله وغږېږي. ناپلیون ورته لیکلي وو: «هر څومره چې دغه نظر تخلیقي وبرېښي، همدومره به یې د اجرا د هڅو ډېرښت انګرېزان وډار کړي، په هند کې به وېره او په لندن کې به مغشوشتیا خپره کړي (فرانسه او روسیه په ګډه څه نه شي کولای؟). څلوېښت زره فرانسویان به، چې پارس به د کانستن تینوپل له لارې د تېرېدو اجازه ورکړي، د قفقاز له لارې د راروانو څلوېښت زره روسانو سره یو ځای شي. په ډاډمنه توګه دغه پوځ بس دی چې اسیا په ډار کې واچوي او فتح یې کړي.»[9]

خو انګرېزان له دې څخه بې خبره پاتې نه شول. ځارګرې ادارې هلته خپل یو جاسوس چې یو ناهیلی اشرافي روسی و، ساتلی و. نوموړي د کښتۍ لاندې په یخنۍ کې په داسې حال کې چې ښـنګري یې په اوبو کې ځړېدل وتوانېد چې ټولې خبرې واوري او ژر تر ژره لندن د دغه پلان له مهمو ټکو خبر کړي. بیا یوازې شپږ اونۍ وروسته انګرېزي ځارګرې ادارې وکولای شـول چې د پټو فقرو ټول متن ترلاسـه کړي. دغه متن یې په چټکۍ هند ته ولېږه او ورسـره یې د هند لوی والي لارډ مېنټو Lord Minto ته دسـتور ورکړ چې د هند او پارس په منځ کې ټولو هېوادونو ته له دغه خطر څخه خبرداری ورکړي او له دوی سـره پر هند باندې د فرانسـې او یا روسـې او فرانسـې د یرغل پر ضـد د ائتلاف په جوړولو خبرې وکړي. ببلابېلو انګرېزي سـفارتونو ته هم دسـتور ورکړل شـو چې په سـیمه کې سـتراتیژیک او ځارګرېز مالومات راټول کړي چې انګرېزان وکړای شي په سیمه کې د انګرېزي نقشې تشې ډکې کړي. په عین وخت کې به په انګلنډ کې تقویتي پوځ د تیارسئ په حالت کې وساتل شي چې که له فرانسوي بندرونو څخه د پوځ د خوځښت نښې ولیدل شي، دغه تقویتي قوه به هند ته ولېږل شي.[10]

لارډ مېنټو د ناپلیون دغه پلان خیالي ونه ګاڼه: «هغه انرژي او استقامت ته په کتو سره چې د فرانسې اوسنی حاکم له نورو څخه بېلوي، د پارس له لارې پر هند باندې یرغل له کچې څخه وتلې خبره نه ده.» نوموړي دغه خبره هغه وخت ولیکله چې په پارس کې یې د هغه فرانسـوي فعاله پالیسـۍ پر ضـد د ځوابي عمل پلان بشـپړ کړ چې په ځیرکۍ د هـنـدوسـتـان تـر دربـاره د تـوطـېـې د وسـیـلـو پـه لـټـون کـې وه.[11]
په پای کې مېنټو څلور جلا پلاوي وګمارل چې له خورا ډېرو ډالیو سـره هغه واکمنیو ته لاړ شـي چې د ناپلیون په لاره پرتې وې څو دوی ته خبرداری ورکړي او همدا راز د دوی ملاتړ تر لاسـه کړي. یو پلاوی تهران ته ولېږل شـو چې د پارس قاجار فتح علی شـاه د خپل نوي متحد د بې وفایۍ او مکارۍ په هکله پوه کړي. دویم پلاوی له رنجیت سـېنګ او سېکانو سـره د ائتلاف په موخه لاهور ته او درېیم د سـند امیرانو ته ولېږل شـو. د شـاه شجاع او افغانانو د خپلولو دنده د کمپنۍ په چوپړ کې یو پرمختګ کوونکي ځوان ستوري، مونټسټورټ الفنسټون ته ورکړل شوه.

الفنسـټون د کوز سـکاټلنډ و چې پـه ځوانۍ کې یې لـه فرانسـې سـره د پـام وړ مینـه پیـدا کړې وه. هغـه د اېډنبوره Edinburgh په مانۍ کې، چېرته یې چې پلار والي و، د فرانسـوي جنګي بندیانو په څنګ کې لوی شـوی و او همدلته یې د دوی انقلابي سـندرې زده کړې وې او له خپلو ایډیالانو سـره د همدردۍ له کبله یې خپل تاو او طلایي وېښته د جاکوبېن Jocobin په ډول تر ملا پورې پرېښې وو.[12] نوموړی په ډېر کم عمر یعنې څورلس کلنۍ هند ته ولېږل شو څو بې لارې نه شي. هلته یې پارسي، سانسکریت او هندوستاني ژبې زده کړې او ژر په یو هڅاند دیپلومات، لېوال پوهاند او تاریخپوه بدل شو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کله چې الفنستېون د خپل لمړني ماموریت له پاره د پونې Pune په لور روان شــو، یو پیل یوازې د نوموړي کتابونو ته بېل کړل شـو. د پارسـي شـاعرانو د یو شـمېر ټوکونو سـربېره، د نورو لیکوالانو او شـاعرانو کتابونه هم ورسـره وو لکه هومر Homer، حـارس Horace، هرادتس Herodatus، تیـاکرټس Theocritus، ســفو Sappho، اپلاتون Plato، بییووالف Beowulf، مکیولي Machiavelli، ولټېر Voltaire، حـارس والپول Horace Walpole، ډرایډن Dryden، بېکن Bacon، بازوېل Boswell او تامس جفرسن Thomas Jefferson.[١٣] الفستېون له همغه وخت څخه له ارتېر ولزلي ســره Arthur Wellesley چې د ولېنګټن راتلونکی ډیوک* و ، خوا په خوا په منځني هنـد کې د مهاراتـا پـه جګړو کې وجنګېد او ډېر د وخته له خپل ایډیال اند څخه چې د بشـري مسـاواتو غوښـتنه وه، تېر شـوی و. نوموړي لیکلي: «لکه څنګه چې د کابل دربار خانتما و، پرېکړه وشـوه چې کابل ته زموږ ماموریت باید په ډېر پرتمین ډول وي چې کېدای شـي په دې وسیله د اروپایي ملتونو ځان غوښتونکی نظر ومني.»

په افغانســتان کې د لوېدیځ قدرتونو لمړنی پلاوی د کمپنۍ له ډهلي اډې څخه د ۱۸۰۸ کال د اکتوبر په دیارلســمه د افغانسـتان په لور روان شـو. له سـفیر سره په دغه ماموریت کې ۲۰۰ اسـوال او ۴۰۰۰ پلي عسـکر، دوولس پیلان او لږ تر لږه ۶۰۰ اوښــان مل وو. دا لوی حیرانوونکی ماموریت و، خو له دغې هڅې څخه په وضـاحت ښــکاره کېدل چې انګرېزانو غوښــتل افغانان په دې پوه کړي چې دوی د ځان په خاطر د شــاه شـجاع د ملګرتیا خپلولو ته نه وو راغلي بلکې د دوی یوازینۍ موخه د خپل امپریالیســتي ســیال د پلان شــنډول وو. د لوېدیځ په دیپلوماســۍ کې افغانانو ته د ســطرنج دانو په ســترګه کتل کېدل. چې هر وخت وغواړي، ښــکېل او یا قرباني یې کړي. دا یوه داسـې کړنه وه چې په راتلونکو کلونو او لسـیزو کې ډېرو نورو قدرتونو تکرار کړه او هر ځل افغانانو وښـوده چې دوی پخپله له خپلې خاورې څخه په داسې اغېزمنه توګه دفاع کولی شي چې د دوی (ممکنه) دوکه بازانو یې تصور نه شو کولای.

معمولاً داسې ګڼل کېږي چې د شـاه شـجاع نیکه، احمد شـاه ابدالي په ۱۷۴۷ کال کې د مدرن افغانسـتان د بنسـټ تېږه کېښـوده. د هغه کورنۍ د پنجاب له ملتان څخه راغلې وه او له مغولو سره یې د چوپړ اوږده سابقه درلوده؛ نو له دې کبله دا مناسـبه وه چې د نادرشــاه له وژل کېدو څخه یوازې یو ســاعت وروســته، احمد شــاه د مغولو هغه له غمیو څخه ډکه خزانه تر خپل واک لاندې راولې چې د نادرشــاه لوټمارانو شـپیته کاله مخکې د ډهلي له سـرې کلا څخه چور کړې وه.* هغه له دغې خزانې څخه د خپل پوځ په غښــتلتیا کې کار واخیســت؛ نو هېڅ کله یې کومه جګړه ونه بایلله، خو نوموړي ته په پای کې یو داسې دښمن ماته ورکړه چې د هر بل پوځ په پرتله جګړه ورسره خورا سخته وه. ده خپل مخ د داسې یوه مرض له امله له لاسه ورکړ چې ځینې افغان سرچینې یې خسـمار بولي، کېدای شي دا جزام او یا کوم

Duke * پخوا په اروپا کې د یو کوچني ازاد هېواد مشر ته ویل کېدل او اوس په انګلستان کې یو اعزازي لقب دی. (ژباړن)

*د نادرشـاه له لوټ څخه چې څه پاتې دي، د ایران د ملي بانک په سـاتنخونه کې سـاتل شـوي. په دې کې د دریای نور یا د رڼاوو سـیند، چې د کوه نور خور بلل کېږي، هم شـامل دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ډول ســـرطان و. احمد شـــاه د خپل قدرت په اوج کې، وروســـته له دې چې د لوېدیځ هند پر هوارو یې اته پرله پســـي یرغلونه وکړل، په پای کې وتوانېد چې د موراتز Marathas لویو لښـــکرونو ته په ۱۷۶۱ کال کې د پانیپت په جګړه کې ماته ورکړي. په دغه وخت کې د نوموړي پزه مرض پوره خوړلې وه او پر ځای یې یوه جوړه شـوې پزه چې د الماسـو غمي په کې ابښـودل شـوي وو، ابښـودله. په داسې حال کې چې د هغه د پوځ شمېر ۱۲۰۰۰۰ کسـانو ته ورسېد او امپراتوري یې پراخه کېدله، د هغه تومور هم مخ په غځېدو و چې له امله یې مغز ته زیان ورسـاوه، د بدن غړي یې له کاره ولوېدل او مرض یې سینې او ستوني ته ورسېد.[۱۴] دی د شفا له پاره په زیارتونو وګرځېد، خو یو یې هم هغه شـفا چې د نوموړي هیله وه، ده ته ور نه کړه. په ۱۷۷۲ کال کې په داسې حال کې چې له رغېدو څخه ناهیلی شـوی و، احمد شـاه خپل کټ ته لاړ او یو افغان لیکوال په دې هکله داســې لیکلي: «د هغه د خرما د ونې پاڼې او مېوه په ځمکه وغورځېدې او له کوم ځای څخه چې راغلی و، بېرته هلته لاړ.»[۱۵]

د دراني امپراتورۍ لویه غمیزه دا وه چې بنســـټ ابښـــودونکی یې مخکې له دې چې د خپل هېواد پولې جوتې کړي یا یوه کارنده اداره جوړه کړي او یا خپلې نوې فتحې مضبوطه کړي، مړ شو.

تیمور شاه، چې په جسـه کې د احمد شاه کوچنی زوی و، وکولای شـول چې له پلار څخه ورته د پاتې امپراتورۍ اسـاسي برخې وســاتي. نوموړي پلازمېنه له کندهار څخه کابل ته ولېږدوله چې د پښـتني اصـلي سـیمو له جنجالونو څخه یې په امان کې وسـاتي او له قزلباشـو څخه یې خپل شـاهي ګارد جوړ کړ- قزلباش هغه کډوال وو چې په لمړي ځل د نادر شـاه له پوځ سـره یو ځای له پارس څخه افغانسـتان ته لاړل - د سـدوزیو واکمنه کورنۍ لکه قزلباش پارسـي ژبي او د کلتور له اړخه پارسي شـوې وه. لکه څنګه چې رابرټ بایرن Robert Byron تیموري شـاهان ختیځ میډیچي Oriental Medici نومولي، تیمور شـــاه د خپلو کلتوري ماڼلونو له پاره تیموري شـــاهانو ته مخ کړی و. ده په دې اړه په خپل ناټ ویاړ کولو. نوموړي د بالاحصار په کلا کې رسـمي باغونه چې په لمړي ځل د شاه جهان په پېر کې د کابل والي، علی مردان خان جوړ کړي وو، بیا ورغول او په دې هکله یې د خپلې مشـــرې ښـــځې له نکلونو الهام اخیســـتی و. نوموړي د مغولو یوه شهزادګۍ وه او د هند په سره کلا کې چې حویلۍ یې تیندکې• او د سیوري له پاره مېوه لرونکې ونې لرلې، لویه شوې وه. لکه مغول خسـرخیل یې، تیمورشـاه په پرتم ښـودنه کې اسـتعداد درلود. هغه خپل حکومت د لویو واکمنانو په څېر جوړ کړی و. د دربار په ورسـتني تاریخ *سـراج التواریخ* کې لیکل شـوي: «تیمور شـاه به یو داسـې ګل په خپل دسـتار کې تومبلی و چې د الماســو غمي په کې ابښــودل شــوي وو، په ګاڼو پټ دســمال به یې په اوږه و او په ګران بیه تېرو ښــکلی شــوی کوټ به یې په تن و. کوه نور به یې په ښـي مړوند او فخراج یاقوت به یې په کیڼ مړوند کې اچولی و. اعلحضـرت تیمورشـــاه به د خپل اس په تنده هم د ګاڼو یو ګل ځړولو. لکه څنګه چې هغه په ونه ټیټ و، پر اس باندې د ســپرېدو له پاره په ګاڼو یو ښکلې شوی پاټکی هم ورته جوړ شوی و.»[۱۶]

که څه هم تیمورشـــاه د خپل پلار د امپراتورۍ پارســي ســیمې له لاســه ورکړې، خو هغه وکولای شـــول چې په ســختو جګړو د امپراتورۍ افغان هســـته وســـاتي: په ۱۷۷۸-۱۷۷۹مو کلونو کې هغه وکولای شـــول چې د خپل پلار د زوکړې

• تیندکه: فواره

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځای، د پنجابي ملتان یاغي ښار بېرته ونیسي او په اوښانو بار د څو زره یاغي سېکانو له سرونو سره بېرته راوګرځي. وروسته د بریا د نښې په څېر دغه سرونه ننداریې ته کېښودل شول.[۱۷]

تیمورشاه څلورویشت زامن لرل. د هغه له مړینې وروسته، د ورونو تر منځ د واکمنۍ پر سر شخړې را منځ ته شوې. دغه شخړې تر دې کچې ورسېدې چې د واکمنۍ مدعیانو په خورا قوت د یو بل په نیولو، وژلو او عیبي کولو لاس پورې کړ او په دې توګه یې د دراني واکمنۍ د کمزورتیا بهیر پیل کړ. د تیمورشاه د ورستي ځای ناستي، شاه زمان په دوره کې دراني امپراتوري ړنګه شوه. په ۱۷۹۷ کال کې، شاه زمان لکه پلار او نیکه یې د خپلې شتمنۍ د ډېرولو او د خزانې د بیا ډکولو له پاره پرهندوستان د لوی یرغل امر وکړ- دا د پیسو د بحران د حل له پاره زوړ افغاني دود و - نوموړی د ټیپو سلطان بلنې وهڅاوه چې د خیبر له هسکو ټیټو څخه ښکته د لاهور زړې او د دوبي باران وهلې کلا په لور ستون شي او د لوېدیځ هند په شتمنو هوارو د برید پلان جوړ کړي، خو په ۱۷۹۷ کال کې سیمي ته یو وېروونکی اجنبي ننوتلی و. دا د ختیځ هند کمپنۍ وه چې اوس یې هند تر خپلې ولکې لاندې راوستی و. د غورخاوڼ لوی والي، لارډ ولزلي Lord Wellesley د ولېنګټن د راتلونکي ډیوک مشر ورور تر مشرۍ لاندې، کمپنۍ له خپلو ساحلي فابریکو څخه په وچه کې د ننه په چټکۍ په پراخېدو وه او سیمې یې تر خپلې ولکې لاندې راوستې. په پای کې د ولزلي هندي کمپاین د ناپلیون د اروپایي ټولو فتوحو په پرتله ډېره خاوره ونیوه. هند نور د افغانانو له پاره د پخوا په څېر د لوټ اسانه سرچینه نه و او ولزلي په ځانګړې توګه یو مکار دښمن و.

هغه پرېکړه وکړه چې د شاه زمان مخه ونیسي، خو په مخامخ جګړه نه، بلکې په ډیپلوماتیک چل. په ۱۷۹۸ کال کې یې یو ډیپلوماتیکي پلاوی پارس ته ولېږه. پارس ته یې د وسلو او روزنې د ورکړې وړاندیز وکړ او وېې هڅاوه چې د شاه زمان پر بې دفاع سیمو یرغل وکړي. شاه زمان اړ شو چې بېرته راوګرځي او په دې ترځ کې یې د لاهور ولایتي چارې یو تکړه او قدرت ته هوسي سېک ځوان، رنجیت سېنګ ته ورکړې. د افغانانو د بېرته تګ د اړودوړ په ترځ کې، رنجیت سېنګ له شاه زمان سره د هغه توپونو په خلاصون کې مرسته وکړه چې د جیلم د سیند په ختو کې بند پاتې وو. نوموړي په خپل اغېزمنتوب د شاه پام ځان ته واړاوه؛ نو که څه هم هغه یوازې نولس کلن و، د پنجاب د ډېرو برخو مسولیت یې وروسپاره.[۱۸] په څو راتلونکو کلونو کې، په داسې حال کې چې شاه زمان د خپلې ټوټې ټوټې امپراتورۍ د ساتلو له پاره په لښکرکشۍ او د هغه پر ضد د نورو لښکرکشیو پر وړاندې په جګړه بوخت و، رنجیت سېنګ له خپل پخواني بادار څخه کرار کرار د دراني امپراتورۍ ګټور ختیځ ولایتونه واخیستل او په پنجاب کې یې د یو واکمن قوت په توګه د هغه ځای ونیو.

میرزا عطا محمد چې د شاه شجاع د وخت یو تر ټولو هوښمنو لیکوالانو څخه و، لیکلي: «د خراسان افغانان په یو شي کې پخوانی نوم لري، هر کله چې د قدرت څراغ روښانه بل وي، دوی لکه بوراګانې پرې ټولېږي او هر کله چې دسترخوان ډک وي، دوی لکه مچان پرې غونډ شي.»[۱۹] خو د دغه خبرو معکوس هم رښتیا وو. کله چې د هند له لوټولو څخه د شاه زمان مخه ونیول شوه او بېرته راوګرځېد او سېکانو، انګرېزانو او پارسیانو ساحه پرې تنګه کړه، سلطه یې ورو ورو په کمېدو شوه. د ده خپلوان، اشرافیان او حتی میرني ورونه یې یو په بل پسې د هغه پر ضد ودرېدل.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د شاه زمان د واکمنۍ پای هغه وخت راورسېد چې د ۱۸۰۰ کال په ساړه ژمي کې، ده ته کابلیانو د کابل دروازه خلاصه نه کړه. نوموړي د ژمي په یوه سړه شپه کې، په داسې حال کې چې بنو یې نرمه واوره نیولې وه، له توپاني واورې څخه د جلال اباد او خیبر تر منځ یوې کلا ته پناه یوړه. شینواري کوربه یې دی بندي کړ، د کلا دروازې یې کولپ کړې، ساتونکي یې ووژل او وروسته یې په سره ستن ړوند کړ. میرزا عطا لیکلي: «د ستنې څوکې یې سمدلاسه د لید شراب د هغه د سترګو له پیالو توپې کړل.»[۲۰]

ویاړمن او په کتاب مین شاه شجاع یوازې څورلس کلن و چې مشر ورور یې ړوند او له واکه وغورځول شو. دی په دوامداره توګه په هر وخت کې د شاه زمان د لارې مل و. د کودتا په ترځ کې په ده پسې عسکر ولېږل شول چې دی ونیسي، خو نوموړي وکولای شول چې له دوی څخه ځان پټ کړي. وروسته له خپلو څو ملګرو سره په لیرې پرتو لارو، له سپېدار، نانګه او څېړیو نه ډکو شېلو څخه نیولې، د واورې تر بلوري کرښو پورې په لوړو درو او غرونو کې لالهانده ګرځېده. ورځ یې سرګردانه او خوب یې په بېدیا کې، ده د خپل بخت د بیا ویښېدو په تمه شپې او ورځې تېرولې. شاه شجاع یو هوښیار، نرم خویه او لوستی زلمی و. له تاوتریخوالي څخه بې، چې تر ده چاپېره وه، کرکه لرله او په سختو وختو کې یې په شاعرۍ کې راحت مونده. په دغه وخت کې یې داسې لیکلي: «کله چې له ستونزو سره مخ شوې، مه ناهیلی کېږه.» په داسې حال کې چې د خپلو وفاداره قومي کسانو تر ساتنې لاندې یې د غره په لمنو کې، کله په یوه کلي او کله په بل کې شپې او ورځې تېرولې،«توري وربځې پرته له ځنډه رڼه باران ته لاره ورکړه.»[۲۱]

د مغلو لمړني امپراتور بابر په څېر، شاه شجاع هم خپل ژوندلیک ډېر ښایسته لیکلی او د هغه ورځو په هکله یې لیکلي چې دی بې کوره د سپین غر په لمنو کې لالهانده ګرځېده، د شین غر او فیروز کوه د لوړو پرتو چوپ او کرارو ډنډونو په غاړه یې کښانده ګامونه اخیستل او د خپل ذاتي حق د بېرته تر لاسه کولو په موخه، د ښه فرصت له پاره تم و او پلانونه یې جوړول. هغه لیکلي: «په دغه وخت کې قسمت موږ ډېر وکړولو، خو موږ د توفیق دعا کوله ځکه چې د بریا او پاچاهۍ ډالۍ یوازې له خدای سره ده. د خدای په فضل، دغه زموږ نیت و چې له هغه شېبې څخه چې پر تخت کښېناستو، موږ به پر خپل رعیت په عدالت او مهربانۍ حکومت کوو او دوی به زموږ د خوندي وزرو لاندې په خوښۍ ژوند کوي ځکه چې د پاچاهۍ موخه په خلکو پام او له ظلم څخه د کمزورو خلاصول دي.»[۲۲]

درې کاله وروسته په ۱۸۰۳ کال کې هغه فرصت چې شاه شجاع یې په تمه و، هغه وخت راورسېد چې فرقه ییزه بلوا پیل شوه: شاه شجاع لیکلي: «د کابل خلکو زما د ورور، زمان نرم او سخي حکومت په یاد و او د لړاک زورواکي او د هغه له ډانګه یي عسکرو سره یې پرتله کړ. دوی ته نور زغم نه و پاتې؛ نو د یو بدلون راوستلو له پاره یې مذهبي شخړو ته مخ کړ. د سني او شیعه تر منځ اخ او ډب بیا پیل شو او سمدستي د کابل په واټونو کې بلوا پیل شوه.»[۲۳]

د یوې افغان سني سرچینې پر بنسټ، جګړه د شیعه قزلباشو او د دوی سني ګاونډیانو تر منځ پیل شوه.

یو لوچک قزلباش یو سني هلک چې په کابل کې یې ژوند کولو بې لارې کړ او خپل کور ته یې بوت. دغه قزلباش څو نورو چوربازانو• ته هم بلنه ورکړې وه چې په دې ناوړې کړنه کې برخه واخلي. دوی پر دغه بې وسه هلک جنسي تېری وکړ. څو ورځې وروسته په داسې حال کې چې هغه ته یې په دوامداره توګه مخدره مواد او شراب ورکړي وو، نوموړی یې په سړک کې واچاوه. دغه هلک کور ته لاړ او خپل پلار یې د پېښې په هکله خبر کړ. پلار یې د عدالت غوښته وکړه ... د هلک کورنۍ د جمعې په ورځ په لوڅ سر او پښو په داسې

• چورباز: بچه باز

(c) ketabton.com: The Digital Library

حال کې چې د جامو جېبونه يې چېه را اېستلي وو د پل خشتي جومات سره راټول شول. دوی هلک د منبر لاندې ودراوه او پر مشر امام يې غږ وکړ چې د دغه کرکجن عمل جبران ورکړي. ورپسې امام د قزلباشو پر ضد د جګړې اعلان وکړ.[۲۴]

د افغانانو کلکې دښمنۍ ډېری د هغو خلکو تر منځ دي چې يو بل سره يې وينه ګډه وي. په دغه قضيه کې زورواکی د شاه شجاع پردی شوی میړنی ورور، شاه محمود و. کله چې شاه محمود د زورورو قزلباشو چې د نوموړي د ساتونکو او اداري نخبه ګانو پوړ ترې جوړ و، مجازات رد کړل، ځاځمن سني قومي خلک له شاوخوا غونډيو څخه پر کابل راښکته شول او د قزلباشو دېوال محاطه هستونګنځي يې کلابند کړل. په دغه اړودوړ کې شاه شجاع له پېښور څخه لکه د سنيانو اتل کابل ته ورسېد، يو ورور يې، شاه زمان له بند څخه ازاد او بل يې، شاه محمود د هغه پر ځای بندي کړ. د شينواري قبيلې له هغه مشر څخه پرته چې شاه زمان يې ړوند کړی و، شاه شجاع ټول هغه خلک وبښل چې د ده د ورور پر ضد يې بغاوت کړی و. افسرانو دغه مجرم او د هغه ملاتړي ونيول او کلا يې ورته له خاورو سره برابره کړه. د دوی هر څه يې لوټ کړل او دغه کس يې د شاه شجاع دربار ته حاضر کړ. بيا يې د نوموړي خوله له باروتو څخه ډکه کړه او سرې يې د باروتو په چولو مړ کړ. د نوموړي ملاتړي يې زندان ته واچول او سخته بېرحمه شنکجه يې ورکړه چې هغو خلکو ته چې د زړورتيا او سختې جزا د زغملو د توان ادعا کوي، يو درس پاتي شي.[۲۵] د محمد خان دراني د وينا پر بنسټ، په پای کې دوی د مجرم ښځه او بچيان د شاه شجاع پر توپ وتړل او بيا يې والوزول.[۲۶]

د کورنيو او په کورنيو کې د خپلمنځي جګړو په ترڅ کې، دراني افغانستان په چټکۍ د انارشۍ لور ته لاړ. په دغه پېر کې ځينې مغلو افغانســـتان د هند په پرتله خورا متمدن ګڼلو، خو اوس چې د خپل مدرن تاريخ په زياته برخه کې د زده کړې او هنر يو پرمختللي مرکز و، په چټکۍ سره په يو مات، جګړه ځپلي او شاته پاتي هېواد مخ په بدلېدو شو.

د شـاه شـجاع سـلطنت لا هماغه وخت د هغه واکمنۍ يو نيمګړی انځور و چې يو وخت يې پلار درلوده. په هرات کې ستر کالجونه لکه د ګوهر شاد بېګم کالج، د کميت او نومورتوب له اړخه مخ په کمښت وو. شاعرانو، هنرمندانو، خطاطانو، ميناتورانو، مهندسانو او کاشي جوړوونکو، چې د تيموريانو په وخت کې يې خراسان ته لوی نوم ورکړی و، د سوېل-ختيځ په لور لاهور، ملتان او د هندوستان ښارونو او د لوېديځ په لور پارس ته مهاجرت ته دوام ورکړ. افغانانو لا هماغه وخت هم ځانونه د هنر او پوهې خاوندان ګڼل. ميرزا عطا، د هغه وخت يو فصيح ليکوال، کله چې د افغانستان په هکله په وياړ غږېږي، د بابر په څېر ښکاري، هغه وايي: «افغانستان د سند په پرتله چېرته چې څوک علمي خبرې او سپينه ډوډۍ نه پېژني، ډېر مهذب او متمدن دی.» بل ځای د خپل هېواد په هکله داسې وايي: «داسې هېواد چې څلورڅلوېښت ډوله انګور لري او نورې مېوې لکه مڼې، انار، ناک، رواشې، توت، خوږې هندوانې، موشکي ختکي، خوباني، شفتالو او ډېر نور ډولونه په کی پيدا کېږي او داسې سړې اوبه لري چې د هند په هوارو کې نه شته. هندوستانيان، نه د ډوډۍ په خوراک پوهېږي او نه په دې پوهېږي چې څرنګه جامې واغوندي.- خدای دې ما د دوی د دال له اوره او بې خونده چپاتي څخه وساتي.»[۲۷]

خو حقيقت داسې و چې د تيموريانو د لوی کلتور او پارسي د تهذب ورځې په چټکۍ مخ په ورکېدو وې. په افغانستان کې په دغه پېر کې کابو ټولې ميناتورۍ او نقاشۍ روغې پاتې نه شوې، خو برعکس په پنجاب کې د ټول هند ځينې تر ټولو ښايسته هنري شاهکارونه جوړ شول. د هرات لوی او ښايسته ښار اوس په چټلۍ او مرداری کې ډوب و. داسې ښار چې څو ځله کولرا وځپلو او په ژوندي تاريخ کې يې د هستوګنو شمېر له سل زرو څخه څه کم څلوېښت زرو ته

(c) ketabton.com: The Digital Library

تېت شو.[۲۸] د دراني امپراتوري چې له سخت اداري کمزورۍ سره مخ وه، زوال ته نږدې کېده. د شاه شجاع واکمني په ډېرې ځایونو کې له هغه تاړو څخه چې د نوموړي د ملاتړو کوچنیو ډلو درلودې، د یوې ورځې مزل وړاندې ځایونو ته نه غځېدله. دغه ګډوډۍ او بې ثباتۍ قافلو ته ورځ تر بلې ډېرې ستونزې رامنځ ته کړې. د مرکزي واکمنۍ په نه شتون کې به د قبیلو مشرانو له منځنۍ اسیا څخه تلونکو او راتلونکو لویو کاروانونو څخه پخپله خوښه مالیه او حق العبور اخیستل او یا به یې لوټول. دغه به په خپل وار هغه رګونه بندول په کوم کې چې د هېواد د ژوند وینه بهېده او د افغانستان سیاسي وده یې تر کلک ګواښ لاندې راوسته، خو افغانستان تر اوسه هم دا توان درلود چې ټولې سیمې ته درې ګټور محصولات (مېوه، څرمن او اسونه) ورکړي. په اسیا کې د کشمېر د اوبدلو کارخانو تر ټولو ښه شالونه تولیدول او د زعفرانو له بوټیو یې د ښه کیفیت زعفران حاصل کېدل. ملتان د رنګینه ټوکر په تولید کې نوم درلود. په ښو کلونو کې به د هغه سوداګریزو کاروانو څخه مالیه اخیستل کېده چې د افغانستان په لاره یې له منځنۍ اسیا څخه هند ته ورېښم، د دېک مساله او اوښان او له هند څخه منځنۍ اسیا ته مېوه، چای، نیل، تمباکو، چرس او تریاک وړل، خو ډېرو لږو قافله چیانو د شاه زمان او شاه شجاع د سیاسي ناکراریو له کبله دې ته زړه ښه کولو چې د افغانستان له خطرناکې لارې خپل مال ولېږدوي.[۲۹] افغانانو د تېرو نسلونو برعکس، کتل چې خپل هېواد یې د بېوزلۍ په لور روان دی. څه موده وروسته د شاه شجاع ځای ناستي د افغانستان په هکله داسې وویل: «یو داسې هېواد چې له سرېو او تېږو پرته یې نور تولیدات خورا لږ دي.»[۳۰]

دا چې د مالیې او حق العبور له لارې عاید ډېر لږ شوی و، د شاه شجاع یوازینۍ رښتینې شتمني د هغه د وفادار ړوند ورور، شاه زمان او د خپلې ښځې، وفا بیګم چې ځینو د تخت اصلي واکداره ګڼله، مشورې وې. د کورنۍ بله شتمني چې په چټکۍ مخ په کمښت وه د مغولي غمیو خزانه وه.

نو د شاه شجاع له پاره د انګرېزي کمپنۍ سره ائتلاف ډېر ارزښت درلود. نوموړی په دې هیله و چې دغه ائتلاف به له ده سره د داسې سرچینو په لاسته راوړنه کې مرسته وکړي چې په وسیله یې خپله ماته امپرتوري بیا متحده کړي.

په پای کې انګرېزانو په رښتیا وکولای شول چې افغانان د یو حاکم تر واکمنۍ لاندې متحد کړي، خو د افغانانو د یووالي دغه ډول له هغه بڼې څخه چې د شاه شجاع په پلان کې وه، توپیر درلود.

د ۱۸۰۸ کال د اکتوبر په پای کې، الفنسټون له سفارتي کاروان سره د شخاوټي Shekjawti له لارې د بیکانېر Bikaner په لور روان و. د کمپنۍ دغه دوه میله اوږد د اسونو، اوښانو او پیلانو کتار د کمپنۍ تر واکمنۍ لاندې سیمو څخه د تار د دښتې Thar Desert باد ځپلو سیمو په لور چې برتانیې ته نا اشنا وې،«د رېګ پرله پسې داسې غونډیو ته ورسېد لکه د سمندر څپې او باد د غونډیو ځمکه داسې کړې وه لکه باد وړې واوره... د سمې لارې په نه شتون کې، زموږ اسونه تر زنګنو پورې په ریګ کې ډوب شول.»[۳۱] «د بې سارو شاړو دښتو له لارې، له دوه اونیو سخت مزل وروسته د بیکانر ښار برجونه او دېوالونه زموږ تر سترګو شول. دغه ښار د دښتې په منځ کې یو ښایسته ښار دی.»[۳۲]

(c) ketabton.com: The Digital Library

له بیکانر څخه وړاندې د شــاه شــجاع تر واکمنۍ لاندې د دراني امپراتورۍ پاتې ســيمې پرتې وې. دومره وخت تېر نه و چې د الفنستون ډلې په لمړي ځل افغانان ولیدل. «په خالي بېديا کې، پراوښانو سپره د عسکرو یوسل او پنځوس کسیزه ډله د دوی په لور خوځېدله». «پرهراوښ دوه کســه ســپاره وو او هر یو یې اوږد ځلانده چقمقي ټوپک درلود.»[۳۳] کله چې الفنســتون او ورســره مل ډله د درانیو له دېره اسـمعیل خان اډې څخه تېر شـول، الفنسـتون ته د شـاه شـجاع له لوري یو د ښــه راغلاســت لیک او یوه جوړه اعزازي جامې ورکړل شــوې. شـاه شـجاع د دوی مخې ته د اسـوال عسـکرو سـل کسـیزه ډله چې د پارسـیانو په څېر رنګه جامې یې په تن، موزې یې په پښـو او ټیټې قره قلۍ یې پر سـر وې ولېږله. د ۱۸۰۸ کال د فبرورۍ میاشــتې په وروســتیو کې دغه پلاوی له کوهاټ څخه تېر شــو او په لیرې واټن کې یې د ســپین غر په واورو پټې څوکې ولیدې. په ټیټو غونډیو کې د کلاو په شــاوخوا کې د الفنســتون ډېرو لوټمارانو ته پام شــو «... خو زموږ د اسبابو ښه ساتنه کېده او لوټول یې د دوی له توان څخه وتلی کار و؛ نو دوی اړ شـول چې په خپل ځای کرار کښېني او زموږ ننداره وکړي. دوی د تېرېدونکو اوښانو کتار ته په حسرت کتل.»

دلته درې داســې لوړانده او بلندویه وې لکه غونډۍ چې ځنګلي او ســرکښــه وې. پلاوي په اوږده نېغه لاره خپل مزل وهلو. داسې لاره چې د چنار او توت ونې یې پر غاړه ولاړې او د اوبو ویالې ترې تېرې راتېرې وې او داسې پلونو نښلولې چې کمانونه یې له مغولي نرۍ خښتو څخه جوړ او په کاشي پټ وو. کله کله به یې د ښکاریانو یوه ډله ولیده چې د سرېو په لاس کې به بازان او له پښـو سره یې ښکاري سپي وو او کله به یې د سرېو یوه بله ډله ولیده چې مرغ یا زرکان به یې نیول. لږ وخت وروسته دغه پلاوی له یوې داسې سیمې څخه تېرېده چې له باغونو څخه یې دېوالونه چاپېر وو او ونې او بوټي یې اشنا ښکارېدل، د ځنګلي شاتوت او تورتوت بوټي ... د الو، شـفتالو او سپېدار ونو، د جړاند ولو او حتی مرغانو یې پلاوي تـه د خپل وطن یادونه ژوندي کړل. د پلاوي ځینې ښـــاغلو فکر کاوه چې دوی چټکی او توره تورانۍ ولیدل او غرونه یې واورېدل.»[۳۴]

پېښـور په هغه وخت کې لوی، ګڼ مېشـته او موږ و او نه یوازې د دراني افغانسـتان ژمنۍ پلازمېنه بلکه د پښـتون کلتور یو لوی مرکزهم و.[۳۵] د تېرې پېړۍ په ترڅ کې، پېښـور د دوه تر ټولو لوی پښـتون شـاعرانو ټاټوبی و. الفنسـتون د دواړو اثار لوستي وو. رحمن بابا د پښـتو ژبې یو لوی صـوفي شـاعر و او د سـرحد رومي بلل کېږي. هغه لیکلي: «کر د ګلو کړه چې ســیمه د ګلزار شــي، اغزي مه کره چې پښــو کې به دې لاړ شــي. ادم زاد په معنا واړه یو صــورت دي، څوک چې بل ازاروي هغه ازار شي.» خو د الفنسـتون منطقي زړه ته، خوشـحال خان چې لږ ډېر دنیوي و، نږدې و. خوشـحال خان یو قومي مشــر و چې د مغول امپراتور اورنګزېب پر ضــد یې پاڅون وکړ. د اورنګزېب پوځ په خوشــحال خان پســې د هندوکش په درو کې ګرځېده خو په نیولو یې بریالی نه شو. الفنستون نوموړی له ویلیم ولېس William Wallace سره چې د منځنیو پېړیو سـکاټلندی ازادي غوښـتونکی جنګیالی و، پرتله کړی: کله کله به د شـاهي پوځ په تباه کولو کې بریالی شـو او کله کله به یوازې په غرونو کې ګرځېده، خو د ولېس برعکس، خوشحال خان یو تکړه شاعر هم و:

ادم خېلې اپرېدی دي سرې او سپینې

په کې شته ښایسته په رنګ رنګینې

که د باز غونډې مې ګشت په غرونو کېږي

ښکار مې هم شوې ښایسته زرکې ثمینې

(c) ketabton.com: The Digital Library

مينه واړه کار د اور لري خوشحاله
که لمبه يې پټوې لوګی يې وينې [۳۶]
او يا داسې بې باکه:
د سيند په هغه غاړه يو هلک دی، کونه يې لکه شفتالو
خو افسوس چې لامبو مې زده نه ده [۳۷]
(دغه له انګرېزي بيت څخه نېغه ژباړه ده. په ۳۷ اخځليک کې ليکوال ليکلي چې که څه هم دغه بيت خوشحال خان ته منسوبېږي، خو ډېر پوهان د دې پر رښتياوالي شک څرګندوي. ژباړن)
پلاوی له ډهلي نه د حرکت څخه شپږ مياشتې وروسته پېښور ته ورسېد او له اصلي بازار څخه وتلې په يوه لويه حويلۍ کې يې واړول. کله چې له شاه شجاع سره د الفنسټون د ليدنې وخت راورسېد، په کومه بڼه يې چې دنيوي زده کړې هغه ته د افغان شاعرۍ په وړاندې د غبرګون لاره ښودلې وه، په همدغه بڼه يې له خپل هغه تصور څخه کار واخيست چې د درانيو واکمنۍ په هکله يې له خپلو مطالعاتو څخه جوړ کړی و. کله چې د پېښور په لور روان و، الفنسټون له رومي امپراتورۍ سره د جرمني قومونو د مخامخ کېدو په هکله د تسېټس Tacitus کتاب په لوستلو کې ډوب و او په يادليکچه diary کې يې دغه کرښه خپل اوسني حالت ته بدله کړه. هغه داسې تصور کاوه چې افغانان به د جرمني وحشي قبيلو په څېر وي او برعکس «عياش پارسيان» به نرم او بې لارې روميان وي، خو کله چې الفنسټون د شاه شجاع حضور ته ومنل شو، دی هک پک شو چې د ده د تمې خلاف، چې شاه به يو ځاځمن ځنګلي مشر وي، شاه شجاع ځومره با کلتوره و. الفنسټون ليکلي: «د کابل پاچا يو ښايسته نارینه و، پاچا يو ښايسته نارینه و»

شاه غنمرنګه و او توره ګڼه ږيره يې درلوده. د معظمه او فرحت ښونکي ونګې او صاف غږ څېښتن او خطاب يې شاهانه و. موږ لمړی فکر وکړ چې شاه شجاع د ګاڼو زغره په تن کړې، خو چې لږ نږدې ورته ځير شوو، پوه شوو چې دا د هغه رښتينې جامې دي چې د سرو زرو لوی ګلونه او غمي پرې ټومبل شوي وو. له دوی څخه پاس يو لوی له الماسو جوړ د سينې ډال و چې د دوه هوارو نښانونو بڼه يې درلوده. همدغه ته ورته يوه ګاڼه يې پر هر ورون او د زمردو لوی وښي يې پر متو او ډېرې نورې ګاڼې يې پر بېلابېلو ځايو کې وې. په يوه وښي کې يې کوه نور ايښودل شوی و... دا به څوک ډېر لږ باور وکړي چې يو ختيځي سلطان، په داسې حال کې چې د مېلمنو د خوښۍ انديښنه ورسره وه، څومره ډېر د يو ښاغلي چلند درلود او څومره ښه يې خپل عزت او درنښت ساتلی و.[۳۸]

خو د انګرېزانو او افغانانو د لمړنۍ ليدنې تر ټولو ښه او بې اړنګه بشپړ يادښت الفنسټون نه، بلکې د هغه يو ټيټ پوړي مامور ليکلی. وېليم فرېزر William Fraser د اېنورنېس Inverness يو پارس پوه و چې په بر سکاټلند کې يې خپل مور او پلار ته په استولي ليک کې د شاه له لوري د دوی په ښه راغلاست بې حيرانتيا څرګنده کړې وه. په دغه ليک کې نوموړي د شاه شجاع چې د خپل قدرت په اوج کې و، يو واضح او په بشپړه توګه محسوس انځور بيان کړی دی. فرېزر يوه پرتمينه تشريفاتي ډله چې د چرمو شااوړد کوټونه يې پر تن وو، يادوي چې انګرېزان يې د پېښور په واټونو کې بدرګه کړل او نارينه افغانان چې چپنې يې په تن او تورې قره قلۍ يې پر سر وې او ښځې چې د مخ لوڅو کليوالي بزګرو ښځو برعکس، اوږدې سپينې بورقې يې اغوستې وې، د واټونو په غاړه ورته ولاړ وو.
انګرېزان د پېښور له لوېې کلا چې (لکه په کابل کې) بالاحصار نومېږي د بهرني انګړ له لارې غونډ کړل شول. دوی د پاچا د پيل او پړانګ له ځنګ څخه چې کېدای شي د مانۍ د انګړ تر ټولو ښه ځيږ وبلل شي، تېر کړل شول او د کلا په

(c) ketabton.com: The Digital Library

اصلي انګړ کې د نندارچیانو د تالار مخې ته لاره وروښودل شوه. د انګړ په منځنۍ برخه کې درې تیندکې وې چې په درېیو بېلابېلو پوړونو کې یې اوبه د نري ګرد په ډول خورا اوچتې شـیندلې. د انګړ په وروسـتۍ برخه کې یوه دوه پوړیزه ودانۍ وه چې سـروه ونې پرې انځور شـوې وې. پورتنی پوړ یې پرانیسـتی او په سـتنو ولاړ و چې په منځنۍ برخه کې یې د ګومبزې غرفه وه او د زرینه ګومبزې لاندې، شـاه پر یو کثیرالاضلاع اوچت تخت ناسـت و. دوه حاضرباشـو د اس له لکۍ څخه جوړ مچ شـړونې په لاس کې نیولې وو، چې د اسـیایي پاچاهیو سـمبول و. فرېزر لیکي: «حالت داسـې و لکه ذهن چې د ښاپیریو او یا فولکلوري کیسـو د لوسـتلو په لړ کې انځور مجسـم کړي. کله چې ننوتلو، موږ د اړینه درناوي له پاره درې ځلې له سر نه خولۍ لیرې کړې او وروسته مو لاسونه داسې لپه کړل لکه اوبه چې سړی په کې نیسي او بیا مو مخامخ د مخ ښکتنۍ برخې ته ونېول او شـونډې مو داسـې وښـوروڵې لکه دعا چې کوو. په پای کې مو لاسـونه پر ږیره تېر کړل.» نیمایي وسـلوال عسـکرو ته د تګ امر وشـو چې په انګړ کې په دوه مخامخ لیکو کې درېدلي وو. دوی په لنډو ګامو او سـوکه منډه په داسې حال کې انګړ پرېښـود چې د سینې او اوږو زغرې یې یو له بل سـره لګېدې. د تګ په بهیر کې دوی چې څومره کولای شـول همدومره یې د سـیني او اوږو د زغرو کړنګاری او د کلکو ګامو ترپاری اوچت کړ. کله چې دوی لاړل، د دربار مامور د الفنسـټون مخ ته ودرېد او په داسې حال کې چې پاچا ته یې کتل په لوړغږ یې وویل: «دا ښـاغلی الفنسټون بهادر فرنګی، اسـتازی دی. خدای د خیر ورکړي.» ورپسـې د سـټرېچي Strachey مخ ته ودرید او غږ یې کړ: «دا اسـټراچي بهادر ...» په همدې ډول یې په کتار کې ولاړ د پلاوي غړي یو په بل پسـې معرفي کړل، خو نوموړي زموږ د عجیبه نومونو لکه کنینګهم Cunnighame مکارټني McCartney، فیټزجرلډ Fitzgerald په اخیسـتلو کې سـخته ستونزه درلوده او کله چې د لیکې پای ته نږدې شو، کابو د هر نوم په اخیستلو کې یې تېروتنه کوله.

کله چې د نوم اخیستنې لړۍ خلاصه شوه، دیپلوماتان یوه دقیقه په بشپړه چوپتیا درېدلي وو تر څو چې شاه شجاع په صاف غږ له پاسه غږ کړ: «خوش آمدید» (ښه راغلاسـت). ورپسـې شـاه شجاع له خپل اوچت زرین تخت څخه جګ شـو او د دوه خواجه ګانو په مرسته له تخت څخه ښکته شـو او د تالار په ګوټ کې یو ټیټ تخت ته لاړ. کله چې شـاه کښـېناسـت، دیپلوماتان په داسـې لاره چې دواړو خواوو ته یې د سـروو ونې وې، په ګومبزې پټ د نندارچیانو تالار ته ننوتل. «د ننوتلو په ترڅ کې موږ د ودانۍ په اوږده اړخ کې لیکه شـوو. د ودانۍ غولۍ په بهترینو قالینو فرش و.» چوپتیا هغه وخت ماته شـوه چې شـاه د انګرېزي اعلحضـرت، د انګرېزسـتان پاچا او د هغه د ملت د احوال په هکله وپوښـتل او ویې ویل چې برتانیه او ملت یې تل په ښـه وضـعیت کې دي او باور لري چې په راتلونکې کې به هم همداسـې وي. الفنسټون په ځواب کې وویل: «که د خدای رضا وه.»

ورپسـې شـجاع ته د لوی والي لیک ورکړل شـو. الفنسـټون د خپل ماموریت وجه او موخه بیان کړه. پاچا په خوښـۍ الفنسټون ته له سخاوت او سـتاینې څخه ډک ډاډ ورکړ. وروسـته انګرېزي مېلمنو ته اعزازي چپنې ورکړل شـوې او دوی په همدغه چپنو کې بېرته د کور په لور ستانه شول.

په همدغه شـپه فرېزر خپل مور او پلار ته د شاه شجاع په هکله خپله انګېرنه داسې لیکلې: «په خاصه توګه د هغه د ښې درنښت او ښایسته ختیځي وقار او شخصیت پر ما اغېز وکړ.» فرېزر خپل لیک ته داسې دوام ورکوي:

پاچا پرته له تکېې نېغ او په زنګنو ناسـت و. دواړه لاسونه یې په ورنو ایښـی وو او څنګلې یې مخ ته را ایستلې وې. دا د ناستې هغه بڼه ده چې معمولاً ازاد او پر ځان باورمن خلک یې نیسـي. دوی پر څوکۍ کښـېني، مخې ته تکیه کوي او په خپلو ټینګاریزه اصـولي خبرو

(c) ketabton.com: The Digital Library

حاضـرین تر خپل اغېز لاندې راولي. په ولسـي جرګه کې ما [چارلس جېمز فاکس Charles James Fox] لیدلی دی چې له خپل ځای څخه د جګېدو په حال کې پر فاسـدو وزیرانو د سختې ګوت نیونې تیاري نیسي. په کوم ځای کې چې موږ درېدلي وو، هغه ځای و چېرته چې د شاه بیعت د هغه حضور ته د عاجزۍ او تعظیم سر ټیټوي، چېرته چې د هغه عامه غوښتنې عملي کېږي او چېرته چې عدالت د هغه منظوري اخلي، خو چېرته چې ښايي استبداد په چټکۍ اطاعت تر لاسه کوي ... ما سترګې ښکته ځمکې ته نیولې وې: په ځمکه د وینو داغ و.

کله چې شاه شجاع له تخت څخه ښکته شـو او د نندارچیانو د تالار په لور روان شـو، فرېزر د هغه ونه د پنځه فوټه او شـپږ انچه په شـاوخوا کې وارزوله او د مخ بڼه یې داسې بیان کړه: «په پوسـت غنم رنګه خو ځلا او سـرخي یې نه درلوده، ږیره یې تکه توره او په بیاتي لږ لنډه شـوې، وروځې یې اوچتې خو سـیخې او لږ پورته یې رېوونده ارغاړۍ• درلود خو په ګوټ کې بېرته تاو شوې وې. بانه او د جېزمې• څنډې یې په رانجو تورې وې، وروځې او ږیره یې هم په سینګار تور شوي وو.» فرېزر د شاه غږ اوچت او دروند بیان کړی.
د هغه جامې اعلی، تاج یې عجیبه او په غمیو ښکلی شـوی و. زه فکر کوم چې تاج یې شـپږ ګوټه و او په هر ګوټ کې یې د ډینګ د بڼکو یوه ګڼه ګېډۍ اېښـودل شـوې وه... دا د خپلواکۍ نښـان او په ځمکه کې د خدای غوره کړل شـوي نښـه ده. د تاج چوکاټ به د تور بخمل و، خو بڼکو او سرو زرو داسې پټ کړی و چې ما ټول ګران بیه غمي په کې ونه پېژندل، خو یاقوت، زمرد او مرغلرې په کې له ورایه ښکارېدل چې په ښایست او جسه کې بې ساري وو.[۳۹]

د شـاه شـجاع او انګرېزانو تر منځ د ائتلاف په هکله خبرو څو اونۍ دوام وکړ. شـاه شـجاع له کمپنۍ سـره د ائتلاف لېوال و او د خپل هېواد په سـاتنه کې چې ناپلیون پارسـیانو ته وعده ورکړې وه، د انګرېزانو د مرسـتې هیله من و، خو پېښـور ته له هر لوري د بدو خبرونو رارسېدنې د هغه پام بلې خواته اړولو. د شاه شجاع د دربار د عظمت برعکس، د نوموړي واکمني په هغه کچه چې انګرېزانو فکر کاوه خورا ډېره کمزورې وه. الفنســتون او فرېزر دواړو ته ژر په دې هکله اړنګ پیدا شـو. د شـاه شـجاع د خپل دربار له برم څخه ډک دغه تیاتر تر یوې کچې د نوموړي هغه هڅه وه چې غوښتل یې خپل کمزوری موقف پټ کړي.
د شـاه شـجاع سـتونزې تر یوې کچې له خپل نیت څخه زېږېدلې وې چې غوښـتل یې افغان سـیاسـت ته یو نوی حرمت ورکړي. کله یې چې په ۱۸۰۳ کال کې واک تر لاسـه او شاه زمان یې له بند څخه ازاد کړ، هغه ونه غوښتل چې د معمول په څېر خپل مغلوب میړنی ورور(شـاه محمود) ړوند کړي. شـاه شـجاع پخپله یادلیکچه کې لیکلي: «موږ د غچ په پرتله په بښـنه کې ډېر خواږه مومو؛ نو د بښـنې په هکله د پاک قران د ارشـاداتو پر بنا او زموږ د بښـونکي او نرم مزاج په

• ارغاړۍ: مخ پر ښکته ځای

• جېزمه: د سترګې هغه برخه چې بانه په کې دي

(c) ketabton.com: The Digital Library

غوښتنه او همدا راز د دغه پوهاوي پر بنسټ چې انسان د تېروتنو او بې پامۍ يو ترکيب دی، موږ په عدل د هغه عذر او بهانو ته غوږ ونيو او په دې باور مو وباښه چې بيا به داسې بې وفا کار نه تکراروي.»[۴۰]

نو شاه محمود بې د بالاحصار پر سر په ماڼۍ کې نظر بند کړ. د دغې پالیسۍ بده اغېزه هغه وخت ښرګنده شوه چې شاه محمود په تېښته بريالی شو او د شاه شجاع له سخت دښمن (بارکزيو قبيلې) سره يې لاس يو کړ. د بارکزيو او سدوزيو تر منځ دښمني لا د مخه ترخه او خونړۍ وه او اوس دغه دښمنۍ ژر داسې کړکېچ رامنځ ته کړ چې هېواد يې ويجاړ کړ، قومونه يې ووېشل او ګاونډ هېوادو ته يې د لاس وهنې فرصت برابر کړ. دغه کړکېچ د نولسمې پېړۍ په لمړيو کې بې ځنډه د افغانستان په اساسي شخړې بدل شو.

د بارکزيو مشر پاينده خان د شاه شجاع د پلار(تيمور شاه) اعلی وزير و. کله چې تيمور شاه په ۱۷۹۳ کال کې مړ شو، پاينده خان، شاه زمان پر تخت کښېناوه. په لمړيو کې پاينده خان يو وفادار وزير و، خو شپږ کاله وروسته د دغه دواړو تر منځ سخت اختلاف پيدا شو.[۴۱] څو مياشتې وروسته شاه زمان خبر شو چې پاينده خان په ماڼۍ کې د کودتا پلان جوړوي څو د زړو اشرافيانو ګټې خوندي وساتي. وروسته، د شاه زمان تېروتنه دا وه چې نه يوازې وزير پاينده خان چې دی يې پر تخت کښېنولی و، ووژلو بلکې د کودتا په پلان کې ټول ښکېل کسان چې ډېری يې قومي مخور سپين ږيري وو هم تر تېغ تېر کړل. د شاه بله تېروتنه دا وه چې د پاينده خان يوويشت زامن يې بندي نه کړل؛ نو په دې توګه، شاه زمان د بارکزيو ګواښ په شنډولو کې پاتې راغی او عملاً يې يو پېچلي وضعيت ته لاره هواره کړه او د دوه مهمو افغان کورنيو تر منځ يې د دښمنۍ په پيلولو د افغانستان په سياسي پوړ کې داسې درز رامنځ ته کړ چې ډېر ژر د کورنۍ جګړې کندې ته پراخه شو.

د پاينده خان مشر زوی فتح خان د بارکزيو د مشر په توګه د پلار ځای ناستی شو، خو ورو ورو دا ښرګنده شوه چې د بارکزيو د دغه کورنۍ په هلکانو کې تر ټولو ګواښوونکی او هوډمن کس د فتح خان کشر ورور، دوست محمد خان و چې له قزلباشې مور زېږدلی و. دوست محمد خان يوازې اووه کلن و چې د وزير د چای باشي دنده يې درلوده او په دربار کې يې د خپل پلار اعدام په خپلو سترګو وليد. داسې ښکارېدل چې دغه هيبتناکه پېښې نوموړی د تل له پاره اغېزمن کړ.[۴۲] دی د شاه شجاع تر ټولو خطرناک دښمن شو او په ۱۸۰۹ کال کې چې نوموړی اوولس کلن و تر ټولو ځيرک جنګيالی او همدا راز د ماهر او سنجوونکي ستراتيژست په توګه پېژندل کېده.

کله چې شاه شجاع په لمړي ځل په ۱۸۰۳ کال کې واک ته ورسېد، هڅه يې وکړه چې له بارکزيو سره دښمني ختمه کړي او دوی ته بېرته په دربار کې برخه ورکړي. بارکزي ورونه وبښل شول او دربار ته لاره ورکړل شوه. شاه شجاع د دغه نوي اتحاد د ټينګښت له پاره، د دوی له خور، وفا بېګم سره واده وکړ. په لمړيو کې حالات ښه برېښېدل، خو بارکزي يوازې يو فرصت ته په تمه وو چې د خپل پلار غچ واخلي. له بالاحصار څخه د شاه محمود له تېښتې وروسته، فتح خان او دوست محمد خان سمدلاسه د هغه په ملاتړ له مخالفينو سره يوځای شول.

پېښور ته د الفنسټون د ډلې له رسېدلو څخه لږ وخت وروسته، شاه محمود او بارکزيو مخالفينو د افغانستان سوېلي پلازمېنه کندهار فتح کړ. يوه مياشت وروسته د ۱۸۰۹ کال د اپريل په اوولسمه، ټيک هغه وخت چې شاه شجاع له الفنسټون سره د ترون په متن وروستۍ خبرې کولې، مخالفينو کابل هم تر خپل واک لاندې راوست. ورپسې يې په پېښور کې پر شاه شجاع باندې د يرغل تياري پيل کړه. وضعيت ډېر نازک شو ځکه چې د شاه شجاع د پوځ لويه

(c) ketabton.com: The Digital Library

برخه په کشمیر کې د یو بل پاڅون سره په جګړه بوخته وه او د مخالفینو له لوري د کابل د فتحې له خبر سره سم، د کشمیر د جګړې په هکله هم بد خبرونه رارسېدل: هغه دوه اشرافیان چې د جګړې د ادارې دنده ورکړل شوې وه، یو یې د یوې خپلمنځي شخړې په پایله کې مخالفینو ته اوښتی و.

لکه څنګه چې د پاچا پام دغه پېښو ته اړول شوی و، الفنسټون خپلې موخې ته خوشی و او د څارګریزو مالوماتو په ټولولو یې پیل وکړ. دوی به د افغانستان په ګوټ ګوټ کې له سوداګرو او عالمانو څخه د افغانستان د جغرافیې، تجارت او د قومونو د دود په هکله پوښتنې کولې او د پیسو په بدل کې به یې خلک بېلابېلو سیمو ته د مالوماتو راټولونې له پاره لېږل. د بېلګې په توګه، د ملا نجیب په نوم یو کس ته یې پنځوس روپۍ ورکړې چې په کافرستان کې، چې ویل کېږي د لوی الکساندر د یوناني پوځ له اولادې څخه دي، د سیاه پوش په هکله مالومات ټول کړي. الفنسټون ته د شاه شجاع منشي یا سکرتر د مالوماتو یوه بډایه سرچینه برېښېده. هغه لیکلي دي: «یو داسې کس چې د کوټه ناستی او مطالعې عادت یې درلود او په رښتیا یو نابغه و چې د پوهې ستره تنده یې لرله، خو په میټافیزیک او په هېواد کې د پېژندل شوو اخلاقي علومو په هکله یې پوهه ډېره ښه وه. هغه له ریاضي سره مینه لرله او د سانسکرېټ په زده کړه هم په دې موخه بوخت و چې وکولای شي د هندي پوهې خزانه وسپړي.» په دربار کې نور مفکران او روڼ اندي هم وو چې د هېواد په هکله یې ډېره پوهه درلوده... ملایان، ځینې یې پوهاند، ځینې دنیوي، ځینې د ربوبیت پلویان، ځینې په کلکه د محمد پلویان او ځینې د صوفیت د باطني عقیدې په پوهه کې بې ساري وو.[۴۳]

الفنسټون او ډلې ته یې شاه اجازه ورکړې وه چې له تفریحي بڼ څخه کار واخلي. دوی به وختي پاڅېدل چې خپلې پلټنې وکړي او له غرمې وروسته به یې د شاه زمان په بڼ کې دمه کوله. «په بڼ کې د مېوې ونې دومره ګڼې ابښودل شوې وې چې د لمر وړانګې ځمکې ته نه رسېدې او د دمې له پاره یې سوړ ځای برابرولو... له غرمې وروسته به مونږ یوې غرفې ته چې پر قالینو فرش وه لاړو. دلته مو خپل وخت د هغه ګڼ شمېر بیتونو په لوستلو تېرولو چې پر دېوال لیکل شوي وو: ډېری بیتونو د بخت بې ثباتۍ ته اشاره کوله، ځینې بیتونو د شاه له اوسني حالت سره ډېر سمون درلود.»[۴۴]

دلته به الفنسټون ناست و، په یاد لیکچه کې یې په لیکنه هڅه کوله چې له تناقضاتو څخه ډک په افغان کرکټر باندې ځان پوه کړي. هغه لیکلي: «د دوی عیبونه غچ، کینه، بې ساری حرص او سرتمبګي دي، خو له بلې خوا دوی د ازادۍ مینوال، خپلو ملګرو ته وفادار، په خپلو لاس لاندو مهربان، مېلمه پال، زړور، زغمن، صرفه کوونکي، خواریکښ او هوښیار خلک دي.[۴۵] الفنسټون دومره ځیرک و چې دلته په دې پوه شوی و چې په افغانستان کې د جګړې بریا په مخامخ جګړه کې په دومره کچه نه ترلاسه کېږي لکه په بریالۍ توګه په قومونو کې د بدلېدونکي بیعت او ملاتړ په جوړښت کې چې لاره پیدا کړي. الفنسټون لیکلي: «په جګړه کې بریا معمولاً هغه وخت تر لاسه کېږي چې کوم مشر د دښمن لوري ته واوړي او ورپسې د پوځ لویه برخه یا د دغه مشر په پله لاړه شي او یا تېښتې ته مخه کړي.»[۴۶] *

شاه شجاع اوس د خپل نظام د پایښت له پاره په خبرو بوخت و. هغه لیک چې ویلیم فرېزر له پېښور څخه کور ته لېږلی، ښيي چې څومره ژر د پلاوي خوشبیني په اندېښنه بدله شوه. فرېزر په ۲۲ د اپریل داسې لیکلي: «نني خبرونه زموږ د خوار ملګري، شاه شجاع الملک له پاره خورا بد دي. ویل کېږي چې مخالفینو کابل او غزنی دواړه نیولي او پوځ

* په هند کې هم ډېرې وخت دغه حالت و. په پلسي Plassey او بوکسر Buxar کې د کلایف Clive بریاوې د انګرېزي بانکرانو او هندي متنفذینو تر منځ د خبرو پایلې وې، نه هغه څه چې وروسته امپریالیستي پروپاګند په جګړو کې د زړورتیا او کارنامو پایلې بللې دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په کشمیر کې مخ په ماتېدو دی. دا په ښار کې اوازې دي، خو پخلی یې په عمومي توګه شوې دی او زه هم وېرېږم چې رښتیا دي؛ نو دا سړی نور پاچا نه دی، یا باید وتښتي او یا خپل هر څه په یوه وروستۍ جګړه وتړي.»[۴۷]

انګرېزان ورو ورو په دې پوهېدل چې افغانستان د حاکمیت له پاره اسانه ځای نه دی. دلته په تېرو دوه زره کلونو کې یوازې څو لنډې مودې وې چې ټولو قومونو یوازې د یوه حاکم حاکمیت منلی و او یو ځواکمن حکومت شته و. همدا راز ټولې هغه شېبې ډېرې لنډې وې چې هېواد یې د یو واحد سیاسي سیستم په لور خوځولو. افغانستان د دولت په پرتله له قومي سیالیو څخه جوړه د حکومتونو یوه بدلېدونکې ټولګه وه چې د ملکانو او وکیلانو له لوري اداره کېده. دغه حکومتونه چې بیعت او وفاداري په کې یوازې شخص ته وه، باید د خبرو له لارې راخپل شوي وای او له پام څخه نه وای غورځول شوي. د قومونو دودونه په مساواتو ولاړ او ازاده وو او دوی یوازې د خپلو شرطونو په منلو یو واک ته بیعت کولو. مالي ډالیو د دوی همکاري خپلوله، خو هېڅ کله یې وفاداري نه شوی تضمین کولی. یو عسکر تر ټولو وړاندې خپل سیمه ییز مشر ته چې هغه ته یې ارتقا او پیسې ورکولې، وفادار و، نه یو درانې پاچا ته چې لیرې به په کابل یا پېښور کې ناست و. حتی کله کله پخپله قومي مشرانو ته اطاعت نه کېده ځکه چې د دوی صلاحیت ډېر ګونګ و. لکه څنګه چې ویل کېدل: «د هرې وړې غونډۍ شاته یو امپراتور ناست دی او یا هر سړی خان دی.»[۴۸]

په داسې نړۍ کې، حکومت هېڅ کله په واک انحصار نه درلود او پخپله حکومت یو له هغه شمېر څخه و چې د بیعت په ادعاو کې یې سیالي کوله. یو متل و چې ویل یې: «یو افغان امیر د مېږیانو په ډومبسکه• خوب کوي.»[۴۹] په داسې حال کې چې د شاه شجاع واکمني مخ په نړېدو وه، الفنسټون په دغه حالت پوه شو. هغه لیکلي: «د قومونو کورنی دولت له خپله اړخه دومره ښه بسیا دی چې د شاهي دولت ستره ګډوډي هم د دوی په کارونو کې خنډ کېدای نه شي او نه هم د خلکو په ژوند کې مزاحمت جوړوي.»[۵۰] دا د تعجب ځای نه دی چې افغانانو خپل غرونه په ویاړ یاغستان نومول.[۵۱]

ګن شمېر قومونو په پېړیو ګاونډ امپراتوریو ته د خپل چوپړ د سیاسي معادل پیسو په بدل کې همکاري کړې: د بېلګې په توګه، حتی د مغول امپراتورۍ په اوج کې، په ډهلي او اګره Agra کې امپراتوران پوهېدل چې له افغان قومونو څخه د مالیې اخیستنې په هکله د یوې هڅې حتی فکر کول هم بې مانا وو؛ نو پرځای یې، یوازېنۍ لاره چې دوی وکولای شي د مغلو له پلرني هېوادونو سره په منځنۍ اسیا کې خپلې اړیکې وساتي، قومونو ته د لویې کلنۍ اعانې ورکړه وه. د اورنګزېب د واکمنۍ پر وخت، د مغلو خزانه دار په کال کې ۶۰۰۰۰۰ روپۍ افغان قومي مشرانو ته د دوی د وفادارۍ د تضمین په موخه ورکولې، ۱۲۵۰۰۰ روپۍ یوازې افریدي قوم ته ورکول کېدی، خو سربېره پر دې، حتی د مغلو په ښو حالاتو کې، پر افغانستان باندې د دوی کنټرول وقفه یې و. حتی بریمن نادرشاه چې په ۱۷۳۹ کال کې د ډهلي له لوټ څخه تازه راغلی و، قومي مشرانو ته یې د خیبر له لارې د تګ او راتګ د اجازې د ورکړې په بدل کې ډېرې پیسې ورکړې،[۵۲]* خو دلته نور بدیلونه هم وو: کېدای شوی نادرشاه افغانان د لوټ او غنیمت د یوې ځلورمې برخې د ورکړې په بدل کې د یوه مشر حاکمیت منلو ته هڅولي وای لکه څنګه چې دواړو، احمد شاه ابدالي او تیمورشاه دغه

• ډومبسکه: راټوله شوې خاوره چې یوه کوچنۍ غونډۍ غونډې ښکاري

*انګرېزانو وروسته د مغلو لاره تعقیب کړه. د یوه بې خونده امپریالیستي سند پر بنسټ، دغه د انګرېزانو پالیسي شوه چې: «سندیان څېړه، له بلوڅانو سره ملګرتیا جوړه کړه، خو پټان ته پیسې ورکړه.»

(c) ketabton.com: The Digital Library

کار کړی و،[۵۳] خو د يوې ډکې خزانې له حاکم څخه پرته او يا د ذيعلاقه ګروپونو د يووالي له پاره د لوټ له تمې پرته، افغانستان نړدې تل ټوټه کېدو ته ګروهنه• درلوده. که په هېواد کې کوم وخت لنډ مهالی يووالی و، هغه د پوځ د برياوو له کبله و، نه د اداري برياوو له امله.

د شاه شجاع او د هغه د نيکه د پاتې امپراتورۍ حالات هم بې اړنګه همداسې وو. د ۱۸۰۹ کال د مې په مياشت کې چې د الفنسټون له راتګ څخه دوه مياشتې تېرې وې، د هغه ناورين بشپړه کچه ځرګندېده چې شاه شجاع ورسره مخ و. فرېزر ليکلي: «لارې بې ثباته دي. ټولو قبيلو او مشـرانو هغه لږ کنټرول چې درلود له لاســه ورکړی او يو له بل ســره شخړې، جګړې او لوټول کوي.»

په کشمير کې د شاه پوځ په بشپړ ډول له منځه لاړ. له ۱۵۰۰۰ کسانو څخه يې يوازې ۳۰۰۰ بېرته راغلل، پاتې يې يا ووژل شول او يا دښمن ته واوښتل.... په عين وخت کې، شاه شجاع له بريده زياته هڅه کوله چې له هرې ممکنه لارې څخه پيسې ټولې کړي، له ځينو څخه په ســتاينه او له ځينو څخه په نرمښــت قانع کولو او له نورو څخه په زمنو. نوموړي د بل لوري له ســردارانو يا قوماندانانو سره هم په پټه د معاملو هڅه وکړه او د يو اندېښمن او زړور پاچا په څېر يې د وياړمنو او ازادو اشرافيانو سره په تشه خزانه او په مات او خواره پوځ هر څه وکړل او هره قرباني يې ورکړه.[۵۴]

شاه له ډېرې ناهيلۍ او وارخطايۍ نه د خيبر له قبيلو څخه يو بل پوځ جوړ کړ او د مې مياشت يې هر څومره چې کولی شــول هغومره يې پوځ ته د خلکو په جلب کې تېره کړه. له کشـمير څخه د مات پوځ د لږ شـمېر عسـکرو پلې لړۍ خلع سـلاح، د سپړلۍ اسـانتياوې ترې اخيسـتل شـوې او څه نا څه په لوڅ تن را رسـېده.[۵۵] په پېښـور کې اوازه شـوه چې د انګرېزي پلاوي ډله له مخالفينو سـره په اړيکه کې ده او شـاه د دوی د لوټولو امر کړی دی. ترينګلتيا دومره ډېره شـوه چې د خلکو يوه ځاځمنه او پارېدلې ډله د انګرېزي پلاوي د هســتونګځي مخ ته راټوله شــوه.[۵۶] لکه څنګه چې د پلاوي خونديتوب په خطر کې و او لارې هم ورځ تر بلې خطرناکه کېدې، د جون په دوولسمه دغه پلاوي له شاه سره خدای په اماني وکړه او د سوېل-ختيځ په لور ډهلي او کلکتې ته روان شو.

شاه شجاع د مقاومت له پاره تياري نيوه. د تاريخ سـلطاني په کتاب کې سـلطان محمود دراني ليکلي: «که څه هم شـاه شجاع ته له هر لوري بد خبرونه راتلل او په بې وسۍ يې کټل چې بد قسـمت يې پر اداري سـيوری غوړوي، اسـتقامت يې له لاســه ورنه کړ، وېره يې پرېنښــوده چې پر ده برلاسـې شـي او پر ځای يې د شـاه محمود د بريد مقابلې ته لښـکر وايسته.»[۵۷]

له يوې اونۍ څخه لږ وخت وروسـته، انګرېزان په اټک کې د اباسـين کيڼې غاړې ته د اکبرخان د کلا دېوال څنګ ته تم شـول. دلته دوی يو په دوړو پټ شاهي کاروان د سيند په شمالي غاړه کې وليد چې له سيند څخه د تېرېدو تياري نيسي. دا د ړانده شــاه زمان او وفابېګم کاروان و چې د ســدوزيو حرم يې خوندي ځای ته لېږدولو. فرېزر ليکلي: «که زموږ پر ذهن باندې د دغه ليدنې د خپګان اغېزه درته بيان کړم، موږ ډېرو کسانو خپلې اوښکې نه شـوای پټولای. ړوند شاه پر يو ټيټ کټ ناسـت و... په لږ منځنې واټن کې داسې نه ښـکارېدل چې سـترګې يې څه عيب ولري، يوازې داسې ښـکارېدې لکه چې په هره يوه کې يې يو خال وي او سطحې يې لږ غير منظمې وې. کله چې موږ کښېناستو، هغه د معمول په توګه

• ګروهنه: تمايل

(c) ketabton.com: The Digital Library

موږ ته ښه راغلاست ووېل او يوازې دومره يې ووېل چې د شاه شجاع په اوسنۍ قسمت خپه دی او که د خدای رضا وه بيا به ده ته هر څه سم شي.»[۵۸]

شاه زمان د يو بد خبر سره راغلی و. د شاه شجاع ماته حتمي شوې وه. د شاه شجاع پوځ له جلال اباد څخه د کابل په لور حرکت کړی و او د پوځ مخکښه برخه يې چې څنګه په نيمله کې د مغولي بڼ سروو ته ورسېده، د شاه په ستړي او اندېښمنو ځواکونو غلچکی برید وشو. په نېزو او خيبري چړو سمبال، په اس سپاره د دښمن جنګيالي د شاه شجاع پر ځواکونو چې تر اوسه په لاره ليکه روان وو راپورته شول او په شور او غوغا يې د چړو، نېزو او ټوپکو په کنداغونو، په وهلو پيل وکړ. د شاه په چړو غوځ او په نېزو سوري عسکر پرله پسې په ځمکه غورځېدل. ورپسې د دښمن جنګيالي ښکته شول او د مړيو د بدن د غړو په را ايستلو او د دوی د تنو په سپکاوي يې پيل وکړ. دوی به د مړيو د بدن تناسلي غړي غوځ او په خوله کې به يې ورکړل. د څو دقيقو په ترڅ کې د شاه جنرال ووژل شو او د پوځ نويو جلب شوو عسکرو تېښتې ته مخه کړه. د اشرافيانو ډېره برخه چې فتح خان بارکزي رشوت ورکړی و، له دښمن سره يو ځای شول.[۵۹] شاه شجاع چې د کاروان په وروستۍ برخه کې و، له غلچکي برید څخه داسې وخت خبر شو چې هر څه پای ته رسېدلي وو. د شاه نوی پوځ منحل شوی و او د بيړنۍ تېښتې په اړودوړ کې پاچا له خپلو ساتونکو څخه بېل شو. وروسته د شاه مات پوځ په تندريز ماښام کې له توپان سره مخ شو. د ستړو اسونو له سپېرو کوښو څخه د اوبو لاندې غبر راپورته کېده. په تاريخ سلطاني کې ليکل شوي: «د اسمان غضب په سيندونو کې باران په سيلاب بدل کړ او له سيند څخه تېرېدل نږدې ناشوني وو، خو شاه شجاع په خدای توکل وکړ او پر اس سيند ته ور ګډ شو. لمړی د تېريدو په بهير کې د اس سيني اوبه بېلولې او پښې يې د کابل سيند په شګلن تل لګېدې، خو شجاع د سيند تر نيمايي تللی و چې يوه څپه پرې راغله او له اس څخه ولوېد. په پای کې شاه او اس يې په ډېره سختۍ وکړای شول چې د سيند بلې غاړې ته په لامبو ورسېږي، خو پوځيانو يې نه غوښتل چې له سيند څخه تېر شي. په دې توګه شاه خپلو درباريانو او چوپړيالانو يوازې پرېښود چې هلته شپه تېره کړي.[۶۰] شاه شجاع پخپله په دې هکله په ډېر صراحت ليکلي: «لکه په اړانه• کې يو ګران بيه غمی، موږ يوازې بې ساتندويانو پرېښودل شوو.»[۶۱]

پاچا چې کال يې ډېر بختور پيل شوی و او يوازې څو اونۍ مخکې يې د غوڅ واک يوه پرتمينه ننداره جوړه کړې وه، يو ځل بيا لکه په زلميتوب کې يوازې فراري شو او لکه ړوند د افغان ولايتونو په تورو شپو کې پر اس سپور ګرځېده.

• اړانه: په ګانه کې هغه ځای چې غمی په کې ايښی وي، چوکاټ

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲
یو نارامه ذهن

شاه شجاع د نیملې له ماتې وروسته، د تحقیر او تبعید اوږده موده تېره کړه. لکه څنګه چې هغه له ځان سره د نړۍ تر ټولو ارزښتمن کاڼی ګرځولو، لالهانده ګرځېدل یې نور هم خطرناک وو. شاه شجاع څو میاشتې د خپلو متحدینو له درباره لیدنه کوله او له دوی څخه یې غوښتل چې د شاه محمود او د بارکزیو د ګوښه کولو او بېرته د ده واک ته د رسېدو په موخه یو کمپاین په لاره واچوي. یوه شپه یوه پخوانی درباري، عطا بلنه ورکړه چې د اټک په هغه لویه کلا کې پاتی شي چې د اباسین له سیند څخه د تېرېدنې اصلي لاره یې ساتله. میرزا عطا په دې اړه داسې ویلي:

هغوی شاه شجاع ته بلنه ورکړه چې په یوه ځانګړې مېلمستیا کې برخه واخلي. دوی خوږې هندوانې وخوړې او وروسته یې په ساتېري د هندوانو پر پوټکیو یو بل ویشتل، خو دغه ساتېري ورو ورو په سپین سترګۍ او سپکاوی بدله شوه او سمدلاسه یې شاه شجاع ونیولو. لمړی یې په اټک کې وساتلو، وروسته یې له کلکې څارنې لاندی کشمیر ته ولېږدولو او هلته یې په یوه کلا کې بندي کړ. د هغه سترګو ته په وار وار نشتر ونیول شو. یو ځل یوه ساتونکي لاس تړلی د اباسین سیند ته بوت او په سملاسي مرګ یې وګواښه که چېرې تر ټولو مشهور الماس ورنه کړي.[1]

په عین حال کې وفا بېګم د شاه شجاع د خلاصون له پاره په وفادارۍ کار کولو. د خپل مېړه له ماتې وروسته لاهور ته لاړه او هلته یې د سېک سرچینو پر بنسټ، پخپله د سېک مهاراجا رنجیت سېنګ سره د خپل مېړه د خلاصون له پاره خبرې وکړې او رنجیت سېنګ ته یې د کوه نور د ورکړې ژمنه وکړه که چېرې هغه له زندان څخه د شاه شجاع په ازادولو کې مرسته وکړي.[2] رنجیت سېنګ یې شرط ومنلو او د ۱۸۱۳ کال په پسرلي کې یې یو لښکر کشمیر ته ولېږه. د ده لښکر هغه والي ته ماته ورکړه چې شاه شجاع یې د یوې کلا په تل خونه کې بندي کړی و. بیا یې شاه شجاع ازاد کړ او لاهور ته یې راوست. رنجیت سېنګ شاه شجاع له خپل حرم څخه بېل نظر بند کړ او ورته ویې ویل چې د خپلې ښځې ژمنه د کوه نور په ورکړې پوره کړي. شاه شجاع په خپل یادښت کتاب کې لیکلي: «زموږ د حرم ښځینه یې په یو بل کور کې مېشت کړې او په ډېرې خواشینۍ سره موږ ته د ورتګ اجازه نه راکول کېده. ډوډۍ او د اوبو څېره به لږ او پرته له کوم دلیل څخه راباندې بنده شوه. زموږ چوپړیالانو ته به ښار ته د تګ اجازه کله ورکړل شوه او کله نه.» شاه شجاع دغه د مېلمه پالنې له قانون څخه سرغړونه وګڼله اود خپل یو سترګي اسیر نیوونکي په غندنه یې داسې لیکلي: «دا په ځبنه توګه د بد چلند ښودنه وه، سوډریزه او ظالمانه او همدا راز بد رنګه او خسیسه.»[3]

رنجیت سېنګ کرار کرار په شاه زور ډېر کړ. شاه شجاع هغه وخت د خپل بخت د نزول وروستنۍ ټیټې کچې ته ورسېد چې په یو قفس کې واچول شو. په خپله د شاه شجاع د بیان پر بنسټ، د هغه مشر زوی شهزاده تیمور ته یې

(c) ketabton.com: The Digital Library

د شاه شجاع په مخ کې تر هغه وخته شکنجه ورکړه څو چې نوموړي د خپلې تر ټولو ارزښتمنې شتمنۍ ورکړه ومنله.[۴] د ۱۸۱۳ کال د جون په لمړۍ نېټه رنجیت سـېنګ په خپله ښــار ته چې دېوالونه ترې چاپېر وو، راغی او له خپلو څو چوپړیالانو سره د مبارک په حویلي Mubarak Haveli کې چې د ښار په زړه کې پرته وه، شجاع ته تم شـو.* شجاع په ډېر درنښت ستړي مشي ورکړل:

دواړه کښېناسـتل او ورپسې داسې یوه وقفه او بشپړه چوپتیا راغله چې نږدې یو ساعت یې دوام وکړ. رنجیت چې بې حوصلې شـو، د خپل یو چوپړیال په غوږ کې وپسـېد چې شـاه ته د الماس یادونه وکړي. شـاه ځواب ورنه کړ، خو یو خواجه (خسـي) ته یې په سـترګو اشـاره وکړه. ورپسـې خواجه لاړ او بېرته له یوه کوچني رول سـره راغی او پر قالینه یې داسې ځای کېښـود چې شـاه او رنجیت ته یې مسـاوي واټن درلود. رنجیت سـېنګ خپل خواجه تـه وویل چې رول پرانیزي. کله چې الماس ښـکاره او وپېژندل شـو، رنجیت سېنګ واخیست او لاړ.[۵]

شـاه په هغه ژمنه او هوکړه چې وفابېګم کړې وه، وفا وکړه او په دغه شـېبه کې هغه څه چې رنجیت سـېنګ غوښـتل ترلاسه یې کړل، خو له ژمنې سره سم یې شاه خوشې نه کړ. رنجیت سېنګ ته د شـاه د الماس سربېره پخپله شـاه یوه بالقوه ارزښـتمنه شـتمني و؛ نو دغه مهاراجا، شـاه په کور کې نظر بند وسـاتو، خو کله کله یې تر کلکې څارنې لاندې د شــالیمار په بڼ کې د مېلې اجازه ورکوله. شـجاع لیکلي: «زموږ تر منځ د هوکړې یا تړون په نبغ ټکر کې، اوس داســې ښـکارېدل چې هر کله موږ د هواخورۍ له پاره بڼ او یا زیارت ته تللو، جاسـوسـان به په پټه هر ځای په موږ پسې وو، خو موږ په خپل وقار دوی ته هېڅ پام نه اړولو.»[۶]
شـجاع ته لږترلږه دغه اجازه ورکړل شـوې وه چې د لاهور شـاعران راټول او د ده سـات تېر کړي. د وخت یوه پېژندل شـوي شـاعر، رکن الدین لاهوري مکمل، په خپل یادښت کتاب کې لیکلي چې شجاع ده ته د مبارک حویلۍ ته د ورتګ بلنه ورکړه. کله چې د نوموړي د شـعر یوې مصـرعې شـجاع ته تېر یادونه ور په یاد کړل، شـجاع له ډېرې ژړا نه خپلې اوښکې نه شـوای درولی. هغه مصرع دا ده: «اې باده، تا زما د معشوقې په زلفو څه وکړل؟» شجاع په ځواب کې په عین نظم داسې وویل:

تا زما د زړه سکون واخیست
د زړه مرغه مې د وطن د یادونو ویرکوي
دغه بلبل له خپل بڼ نه د جدایی ویر کوي[۷]

رنجیت سېنګ څو میاشـتې وروسـته له شـاه شـجاع څخه د هغه څه د اخیسـتلو پرېکړه وکړه چې په خزانه کې یې پاتې وو. شجاع ته بلنه ورکړل شـوه چې پر پېښـور باندې د سېکانو په یو یرغل کې برخه واخلي، چېرته چې د هغه پردی شوی

---

*مبارک حویلۍ تر اوسـه د لاهور په زاړه ښـار کې شـته او په انارکلي کې، چېرته چې د دغه کتاب له پاره تر ټولو ډېرې پلټنې تر سـره شـوې، د پنجاب له موزیم څخه د پنځو دقیقو د پښو مزل لري او تر اوسه همغسې پاتې ده لکه د شاه شجاع په وخت کې چې وه. دغه حویلۍ د یو شمېر نورو څنګ تر څنګ حویلیو سره چې حکاکي شـوې د لرګي ارګې (پنجرې) او برنډې لري د اسـتوګنې تر کورونو رسـېږي. د افغان لمړۍ جګړې وروسـته، انګرېزانو دغه حویلۍ د کابل تبعید شـوو قزلباش مشـرانو ته ورکړه چې تر اوسـه د شیعه ګانو د فعالیتونو مرکز دی او په وروسـتي انګړ کې خپله ځانګړې عاشـورخانه لري. کله چې زه په وروسـتي ځل هلته وم د حویلۍ څخه بهر هغه وخت بم چاودنه وشـوه چې د شـیعه محرم لاریون له حویلۍ ووت. اوس دغه حویلي د پولیسـو تر کلکې ساتنې لاندې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اوښی، فتح خان بارکزی د خپلې واکمنۍ په مضبوطولو بوخت و. شاه شجاع لیکلي: «که څه هم زه د ستوني په سخت درد اخته وم، موږ خپلې ښځینه د شالیمار بڼ په کمپ کې پرېښودې او له سبک لښکر سره مو د جبري یوځای کېدو له پاره حرکت وکړ.» کله چې شجاع په دغه پلمه له لاهور څخه وایستل شو، یرغل په مرموزه توګه لغوه شو، ظاهراً له دې کبله چې فتح خان بېرته کابل ته شـــاتګ کړی. کله چې شـــجاع بېرته لاهور ته روان و، په نیمه شـــپه کې یوې لوټمارې ډلې د ده پر کمپ یرغل وکړ او شـــاهي کېږدۍ یې لوټ کړې. د شـــاه یو افغان ســـاتونکي یو لوټمار ژوندی ونیو. هغه اقرار وکړ چې د رنجیت سېنګ له پاره کار کوي. شاه شجاع لیکلي: «موږ د دغه جاهل او بې وقوفو سبک سپیانو په بې احســاســه او بې شــعوره خیانت هک پک شــوو.» بیا یې رنجیت ســېنګ ته ولیکل: «دا څه ډول چلند دی؟ هرې هغه کړنې ته چې ته دســیســې جوړوې، بهتره ده چې په ښــکاره یې وکړې - خو دغه مکار او غیرعادلانه څورول بس کړه. دا شرم دی.»په راتلونکي ماښام، غلا شوي بکسونه بېرته کمپ ته راوړل شول. شجاع په ډېر خپګان وویل:

په ډېر شــورماشــور، زموږ ســبک بدرګه کوونکو، بکســونه، د قالینو کڅوړې او د خزانې صــندوقونه زموږ شــاهي حضــور ته بېرته راوړل. له څو جوړو بې ارزښــته زړو جامو پرته، هر څه لاړل. له ځلېدونکو مرغلرو څخه ډک صــندوق، د طلايي لیکو لرونکي عثماني او ســندي ټوپک، ظریفه پارســي توري، په ګاڼو پټې زریني تومانچې، د ســپینو او ســرو زرو له ســکو څخه ډک صــندوقونه، ښــایســته کشمیري او د وربښمو شالونه، دا ټول لاړل او دا منحوس بیا د راتګ جرات کوي او وايي: «دغه دی موږ ستاسې مال، چې موږ په ټول توان له لوټمارانو څخه وژغوره، راوړ! اعلحضــرت دې دغه مال معاینه کړي څو ډاډه شــي چې څه شــی کم نه دي! داســې بې شــرمه لوټماري! او بیا داسې سپین سترګې د وفاداری ښودنه! دا ټولې کړنې د کرکې وړ دي. خدای د موږ له داسې کړنو وساتي.»

شــجاع پوهېده چې د دغه لوټ تر شـــا رنجیت ســـېنګ و، هغه لیکلي: «موږ روحاً دغه ټول غلا شـــوي مالونه لکه یو خیال یا بد خوب له خپل ذهن څخه وایســـتل... په وار وار له خیانتونو وروســـته ، له موږ ســـره د دغه بلاوو له خوا د مرســـتې هیله نه وه پاتې، خو دا چې زموږ ښـــځینه او زموږ ناموس په لاهور کې یرغمل نیول شـــوي وو، د ســـختې کرکې ســـره ســـره، موږ اړ وو چې غاړه کېږدو او راتلونکې پنځه میاشـــتې مو د کلکې څارنې لاندې تېرې کړې چې داســـې بې کچې ځوروونکې وې لکه په سره ګرمۍ کې ډېرې تنګې جامې. د استقامت پښـو خپلې ګوتې د ستم په کاڼي خوږولې، خو موږ به یوازې خپله سینه وهله چې د خپل زړه درد پرې ارام کړو.»[۸]

خو شاه شجاع داسی سړی نه و چې څومره د چا خوښه وي، هغومره یې بندي وساتي؛ نو په کم وخت کې یې د تېښتې یو پلان جوړ کړ. لکه له ماتې وروسته، د شاه لمړنۍ کړنه د خپلو ښځینه خوندي ساتل وو؛ نو له خپلې تېښتې څخه مخکې یې پرېکړه وکړه چې خپل حرم په قاچاقي ډول له لاهور څخه وباسي. شجاع دغه کار د یو پښتون اس پلورونکي او یو داسې لاهوري پلورونکي په مرسته وکړ چې د شاه پر حرم یې د ورځنیو اړتیاوو توکي خرڅول. په سراج التواریخ کې د لیکنو پر بنسټ:

شـاه د هغه هندي ښځو په وسـیله څو د اس واکونونه پېرودل چې له دوی سـره یې هغه وخت لیدلي وو کله چې د ده کور ته د توکو د خرڅلاو له پاره راتلې. په څلور ځله سـفر کې چې په هر ځل کې لس ښـځې وې، قاچاقبرو ټولې ښـځې لودیانه ته د کمپنۍ د واک د پولې د ننه چېرته چې شـاه ویلي وو ورسـولې. د تګ په وخت کې به ښـځو هندي جامې په تن کړې وې او داسې به ښـکارېدې چې دوی سـیند ته لکه د هندوانو چې دود دی، د لامبو له پاره ځي او یا د ښار اطراف ته د چکر له پاره روانې دي.[۹]

(c) ketabton.com: The Digital Library

کله چې رنجیت سېنګ د وفابېګم او نورو ښځو په تېښته خبر شو،«د حیرانتیا ګوته یې د افسوس په غاښو ټینګه ونیوه» او د ساتونکو شمېر یې څلور زره کسانو ته اوچت کړ. ساتونکي یې د ښار په ټولو دروازو کې «په هره کوڅه، په هره حویلۍ حتی په پخلنځي او تشناب کې او زموږ د خوب خونو سره ودرول. ساتونکو به تېل ګرم کړل او موږ به یې په شکنجه ګواښلو. دوی به موږ ته ویل: «ګانې مو موږ ته راکړئ او کنه د دغه اېشېدونکو تېلو سوی به درته ښکاره شي.»» هر کله به یې چې زړه و، شاه شجاع به یې په انګړ کې د وسپنې په یو قفس کې واچولو. «هر چېرته به چې زه تلم حتی د اودس له پاره، دوی به زما څارنه کوله. نږۍ ما ته او په کور کې زما کسانو ته ورځ تر بلې تنګېده او موږ نور د دغه لړاکو او کم اصله سېکانو د کړنو له کتو څخه ستړي وو». شاه او کسانو یې د قران دغه ایت لوستلو ته مخه کړه: «موږ له ظالم قوم نه خلاص کړه.»

زموږ د نیمو شپو نهیلو چیغو په څوب کې دغه نظر د هدایت په څېر راته پیدا شو: زموږ د خوب د کوټې لاندې د شاهي کالیو الماری او د وفادار چوپړیالانو د هستوګنې ځای و. موږ دوی ته هدایت ورکړ چې د لاندینۍ کوټې په چت کې زما د کټ لاندې یو سوری وباسي چې ساتونکي یې ونه ویني او د خاورو په کیندلو او د دېوالونو په سوري کولو له لاندینۍ کوټې څخه یو تونل د هغه اوو څنګ تر څنګ کورونو لاندې وکیندي چې موږ کرایه کړې وو. د درېیو میاشتو په بهیر کې دوی اوه دېوالونه سوري کړل څو چې تونل بازار ته څېرمه د یوه اړخ لښتي ته ورسېد. *

د شاه په کټ کې یې یو وفادار پلوی پرېوت او پخپله شاه ملنګ ته ورته جامې واغوستې: «ما خپل ځان او مخ په ایرو وموښه او وېښته مې د ملنګانو په څېر غټ غټ کوڅۍ او تور پټکی مې پر سر کړ.» شجاع د تونل له لارې له دوه مرستیالانو سره وتښتید. بیا د ښار په منځ کې د «کافر ساتونکو او بدنیتو کسانو له څنګ څخه چې خدای کانه او ړانده کړل، تېر شوو.»

بلاخره موږ د کلا د تخلیې اصلي لښتي ته ورسېدو چې په دغه موسم کې وچ و. دا تنګ، تیاره و او تېریدل په کې خورا سخت وو، خو موږ هوډمن وو چې ووځو؛ نو ځانونه مو خدای ته وسپارل. په تېریدو کې مو د بدن ببلابېلې برخې وګرېدې او وینې شوې. بلاخره موږ هغه سیند غاړې ته ورسېدو چېرته چې زموږ چوپړیالان له مناسبو جامو سره موږ ته تم وو. دوی تر مخه مانوګانو ته د دوی او د کښتۍ له پاره پیسې ورکړې وې؛ نو سمدلاسه مو حرکت وکړ او لیرې د سیند بلې غاړې ته واوښتلو. موږ کله سواره او کله په پښو، یوه شېبه هم د لارې د ربړو او خطر په فکر کې نه وو او نه مو لوږه او یا تنده په فکر کې وه.

نو په دې توګه موږ له لاهوره وتښتېدو*، خو زموږ سره هېڅ شی، پیسې او اکمالاتي توکي نه وو او له دې کبله زموږ حالت ژر ناهیلۍ ته نږدې شو.۱۰

---

*مبارک حویلي یوه لویه د ځمکې لاندې سره خونه لري چې ظاهراً د همغه وخت ده. کېدای شي دغه خونې د دوی تېښته چې لمړی سخته ښکاریده، ډېره شونې کړې وي.

*د افغان جګړې انځورګر د خپل مشهور افغان لیتوګراف lithograph په نوټ کې ادعا کوي چې شاه شجاع نه، بلکې وفا بېګم خپل او د شجاع د تېښتې پلان جوړ کړ او نوموړې د هغې دغه کړنې په سختو حالاتو کې «د ارامتیا او زړورتیا بېلګې» بللې دي. دا احتمالي نه برېښي چې وفا بېګم به حتی د تونل او د کښتۍ پلان د کمپنۍ د پولې په بله غاړه په لودیانه کې جوړ کړی وي، خو دا د وفابېګم د افسانو د پراختیاوو کچه ښیي چې دغه خبره د هغې له مړینې دېرش کاله وروسته رټرې Rattray ته وویل شوه. دغه وګورئ James Rattray، The costumes of the Various Tribes، Portraits of Ladies of Ranks، Celebrated Princes and Chiefs، Views of the Principal Fortress and Cities and Interior of the Cities and Temples of Afghanistan، London، 1884، p.29

(c) ketabton.com: The Digital Library

شـاه شـجاع له خپلې تېښـتې څو میاشـتې وروسـته، د خپل تخت د بیا نیولو له پاره لمړنۍ هڅه وکړه. ده د پنجاب په غونډیو کې له ناراضه راجاګانو سره چې د رنجیت سېنګ دښمنان وو همغږي جوړه کړه او پلان یې درلود چې یو کوچنی لښکر جوړ او پر کشمیر یو نابېره یرغل وکړي څو د کشمیر دره تر خپل واک لاندې راولي. دا یو هوښیار حرکت و او کېدای شـــول چې د خپلې پاچاهۍ د بېرته نیولو له پاره یې دغه ځای یوه ښـــه اډه وای ځکه لکه څنګه چې وېلیم فرېزر لیکلي: «شجاع تر اوسه هم د یو پاچا په څېر د خپل نرمښت، مهربانۍ او لېبرالتوب په وجه ګرانښت درلود.»[11] سربېره پر دې، د یرغل له پاره وخت هم ډېر مناسب و: وروسته له دې چې رنجیت سېنګ د شجاع د ازادولو په موخه پر کشمیر یرغل وکړ، دغه دره د یو واضح حاکم تر واکمنۍ لاندې نه وه بلکې بېلابېلو واکمنانو پرې دعوا درلوده، خو یو شی چې شـاه شـجاع په دوامداره توګه په خپل پرځنګ• کې نه درلود هغه څه و چې ناپلیون د یوه جنرال له پاره ډېر مهم ګڼل او هغه بخت و.

د شـاه شـجاع لمړنۍ ناورین هغه وخت پېښ شـو کله یې چې غوښـتل د یرغل مالي اړتیا پوره کړي. ده یو کس لاهور ته ولېږه چې هغه ۱۵۰۰۰۰ روپۍ راوړي چې له یوه سیمه ییز صراف سره یې ایښې وې. رنجیت سېنګ د خپلو جاسوسانو په وسـیله له دغه پلان څخه خبر شـو، د سـړي لاره یې ونیوه، پیسـې یې ترې واخیسـتې او په خپله خزانه کې یې کېښودې.[12] د نورو پیسو پیدا کول د ځنډ وجه شوه او په دې توګه د کشمیر والي ډېر وخت درلود چې خپلې چوپنۍ او نورې تولې هغه ممکنه لارې مضبوطې کړي چې شـاه به د یرغل له پاره کارولې وای. کله چې شـاه شـجاع د هغه ګانو په بدل کې چې وفابېګم په پټه له لاهور څخه لودیانه ته وړې وې، د خپل لښـکر د تمویل له پاره پوره پیسـې پیدا کړې او بیا یې لښـــکر ته د خلکو جلب او د هغوی جنګي روزنه وکړه، راز بربنډ شـــوی او د جګړې موســم هم تېر شـــوی و. خو شجاع دغه مشورې ته چې تر پسرلیه صبر وکړي پام ونه کړ او له نوي جوړ شوي لښکر سره د جاټ Jot د غاښي له لارې د چمبه Chamba درې ته تیک هغه وخت لاړ چې د همالیا د غرونو څوکې د ژمي لمړنۍ واورې ګردجنې کړې وې. شـاه شـجاع په دې نیت چې په داسـی لار کشـمیر ته لاړ شي، چې مقابل لوري یې تمه نه کوله او مضبوطه کړې یې نه وې، پرېکړه وکړه چې خپل لښـکر د پیر پنجال د لوړو په لور سـتون کړي. دلته په بربنډه او د خوشبویه ځنګله له تورو څوکو څخه په اوچتو غونډیو کې چې سرینګر ته یوازې د څو ورځو مزل پاتې و، دوی د واورې له توپان سره مخ شول. د شجاع لښکر د غاښي له سر نه لېرې لاندې په سړه هوا کې واورو بند پاتې کړ. شجاع وروسته لیکلي: «هلته د پرمختګ او یا شـاتګ لاره نه وه او اوبه او ډوډۍ مو مخ په خلاصېدو وو. هندوسـتاني عسـکر چې له یخنۍ او واورې سـره بلد نه وو، له یخنۍ مړه کېدل.» لږ وخت تېر نه و چې دا کوچنی لښـــکر نږدې ټول تباه شـــو. یوازې شـــاه شـــجاع او څو نورو کسـانو وکړای شـول چې د غاښـی سـر ته او بېرته هوارو ته ښـکته شي.[13] کله چې د برتانیې یو لیکوال دغه خبر واورېد، هغه ولیکل: «داسـې ښـکاري چې بد بخت د دغه شـهزاده په پله روان دی، هغه له بل څه سـره نه، یوازې له خپل بخت سـره په جګړه دی ځکه چې په وار وار یې ډېرې داسـې سـتونزې زغملې دي چې ډېر کم خلک ورسـره مخامخ کېږي.»[14]

• پرځنګ: مبارزه

(c) ketabton.com: The Digital Library

اوس شجاع له ناهیلۍ څخه ډک او په بد حالت کې و. ده یو ځل بیا په بدله ځېره له خپلو څو تنو چوپړیالانو سره په پیچلې او اوږده غرنیزه لاره مزل وکړ تر څو بلاخره د ۱۸۱۶ کال په پشکال• کې په سوباتو Subbathu کې انګرېزي پوله ییزې تانې ته ورسېد. هلته یوې کوچنۍ ډلې بدرګه کړ او ورپسې لودیانې ته ستون شو چېرته چې د ده حرم په یوه د منځنۍ کچې حویلۍ کې اصلي بازار ته ځېرمه اوسېده. شجاع لیکلي: «اوس موږ د خپل ځان د خوندیتوب په هکله اندېښنه هېره کړه. د خدای شکر مې وکړ چې موږ یې د دښمنانو له منګلو خلاص کړو او په واوره کې یې موږ ته د دوستانو په لور لارښوونه وکړه. موږ د لمړي ځل له پاره پرته له وېرې په راحت شپه تېره کړه.»[۱۵]

په ۱۸۱۶ کال کې لودیانه د کمپنۍ په شمال لوېدیځ پوله کې د انګرېزانو د چاونۍ ښارګوټی و، چېرته چې د برتانوي والي د هستوګنځي د بیرغ له لګنې څخه وروستنی برتانوي بیرغ د برتانیې د هندي ملکېت او په سن پیټرزبرګ کې د برتانیې د سفارت ترمنځ رپېده.

د شاه شجاع له راتګ څخه مخکې، لودیانه پر انسان باندې د سوداګرۍ په مرکز نوموره وه. د پنجاب د غونډیو د ایالت او د کشمیر ښځې چې په سیمه کې یې د ښایست نوم درلود، د وینځو په څېر خرڅېدې او د سپکانو تر کنټرول لاندې به پنجاب او هندوستان ته لېږل کېدې.[۱۶] د شاه شجاع او د هغه د دربار له راتګ سره سم، لودیانې د مریيتوب له مرکز څخه د سیاسي دسیسو او د جاسوسۍ په مرکز د بدلون پړاو پیل کړ. په راتلونکو لسیزو کې لودیانه په پنجاب، همالیا او منځنۍ اسیا کې د برتانیې ځارګریز مرکز وګرځېده: داسې ځای چې له دوکه بازانو، ناراضه جلا شوو، اجیرو پوځیانو او جاسوسانو څخه ډک و او د دسیسه جوړونکو او د افغانستان، د رنجیت سېنګ تر واکمنۍ لاندې د پنجاب، د کشمیر نانډریزه درې او د کمپنۍ تر تسلط لاندې د مخالفانو د مجلسونو ځای شو.[۱۷]

په بوستان Boston کې زېږېدلی، چلمي او پای جامه اغوستونکی سپر ډېوډ اکټلوني Sir David Ochterlony په لودیانه کې لمړنی انګرېزي اجنټ و. ده په لودیانه کې له رنجیت سېنګ سره د کمپنۍ دقیقې پولې مشخصې کړې. له دغې پولې څخه د اسونو یوې غیر رسمي لوا ساتنه کوله چې د اکټلوني د ملګري جېمز سکېنر James Skinne ملکیت وه. سکېنر یو تکړه راجپوتي سکاټلنډی جنګسالار و چې په هنسي Hansi او د لودیانې په خپلو دوه غبرګو اډو کې، کمپنۍ د ده له ژېړرنګه کسانو څخه د شمال لوېدیځ پولو لمړنی ځواک جوړ کړ چې د هر هغه څه په وړاندې چې د خیبر او سوتلیج Sutlej له لوري راتلل لمړنی دفاعي لیکه شي.[۱۸] د یوه کتونکي د لیکنې پر بنسټ، د سکېنر دغه کسان چې سرې لونګۍ یې پر سر، د نقره یي ځنډو کمربندونه یې په ملا او روښانه ژېړ ختونه یې په ځان کې وو، له تورو او ډالونو سره تر تولو رنګینه او جذابه سپړه پوځي ډله ښکارېده.

کله چې په ۱۸۱۲کال کې وفا بېګم مخکې له مخکې خپل یو خواجه د پناه غوښتنې له پاره انګرېزانو ته ولېږو، د

• پشکال: د اوړي باراني موسم

(c) ketabton.com: The Digital Library

اکټلوني او همکارانو تر منځ یې د چپه شوې پاچاهۍ د پاچا کورنۍ ته د پناه ورکولو په هکله د نظر مخالفت و. د ډهلي والي چارلس مېټکف Charles Metcalfe په کلکه د پناه ورکونې پر ضد و. نوموړی هغه انګرېز و چې له رنجیت سېنګ سره یې هغه وخت د لمړني تړون په هکله خبرې کړې وې کله چې ناپلیون پر هند د یرغل پلان درلود. هغه ویل چې دا کار به کمپنۍ ته دومره ګټور نه وي او د دوی اړیکې به له یو مهم متحد سره خرابې کړي. مېټکف لیکلي: «داسې یوه کړنه چې له ناراحتۍ، شرمېدنې او ممکنه مالي لګښت څخه ډکه وي، په لویه کچه بهتره ده چې ترسره نه شي. د هغې مقام او بد بخت ته دې درناوی په پام کې ونیول شي، خو په هره ممکنه وسیله باید د دغه کار مخنیوی وشي.»[۱۹]
اکټلوني له دغسې اعتراضونو څخه یو هم نه درلود. هغه د خپلې شخصي تجربې پر بنسټ پوهېده چې یو مات کړل شوی مهاجر په څه حالت کې وي. د نوموړي پلار د برسکاټلنډ و چې مسېچوسېټس Massachusetts ته کډه شوی او د امریکایي انقلاب په وخت کې یې د برتانیا په پلوۍ جګړه کوله. کله چې د واشنګټن وطنپالو، انګرېزانو ته ماته ورکړه، د اکټلوني کورنۍ په کانادا کې مهاجرت ته اړ ایستل شوه. اکټلوني له کانادا څخه د برتانیې له لارې په ۱۷۷۷ کال کې د کمپنۍ پوځ ته ورغی. هغه د خپلو هم پېرو په پرتله د مسلمانو ښځو د ساتنې په ادابو ډېر پوهېده. په ډهلي کې د اوازو پر بنسټ، نوموړي لېترلږه دیارلس هندي ښځې لرلې. کله چې په ډهلي که استوګن و، هغه به هر ماښام ټولې ښځې چې هره یوه به پر یو ځانګړي پیل سپره وه، د سرې کلا د دېوالونو او سیندغاړې تر منځ په چکر بوولې.[۲۰]
نو ښځو ته د ده د معمول درناوي سره، اکټلوني د وفابېګم موضوع په خپله غاړه واخیسته او مېټکف یې د ړنګې پاچاهۍ ملکې ته د اجازې په نه ورکولو په بې رحمۍ تورن کړ. هغه لیکلي: «بېګم په یو بدمرغه او بې وسه حالت کې وه... یوه بهرنۍ، پردۍ او په اصیله کورنۍ کې زېږدلې ښځه چې له خواشیني کوونکي حالت سره مخ ده، له داسې دولت څخه د ساتنې او پناه غوښتنه کوي چې په بشردوستۍ او سخاوت کې نوم لري. د دغه دولت د یو اجنټ په توګه، زه ډېر لېوال یم چې عدالت په ښه بڼه ترسره کړم.» هغه بیا په صراحت یاده کړې: «انګلنډ له ډېر وخت راهیسې د شهزادګانو د ساتنې او پناه ورکولو توان لرلی او ډېرو نابېره انقلابونو دوی بېرته په داسې حالاتو کې په تخت کښېنولي چې د شاه شجاع په پرتله د پاچاهۍ اعاده کېدل یې ډېر ناشوني ښکارېدل چې په پایله کې یې د شهزادګانو منندویي عادي خبره نه وه. کېدای شي د برتانوي دولت مېلمه پالنه موږ ته په داسې سیمه کې یو ملګری راکړي چې یوه ورځ به موږ ورته اړتیا ولرو.»[۲۱] د اکټلوني دلیلونو د هند لوی والي قانع کړ چې بېګم ته پناه ورکړي. د ۱۸۱۴ کال د ډسمبر په دویمه، بېګم او ورسره مل ښځې له لاهور څخه لودیانې ته ونګوښېدې. په دغه ورځ په ښار کې یو انګرېز افسر د دوی د ګډ وډ او په دوړو پټ راتګ په اړه راپور ورکړ او داسې یې لیکلي: «دوی چې پاسپورټ نه درلود، په اندېښنه کې وو چې له پولې څخه د تېرېدو اجازه به ورکړل شي او که نه. ما فکر وکړ چې په دې هکله به زه د دوی اړنګ او اندېښنه په څو خبرو لیرې کړم؛ نو دوی ته مې وویل چې امنیت یې دلته خوندي دی او اندېښنه دې نه کوي. زه ښځه غواړم چې تاسو ته مې د استوګنې له پاره له دغه خبې څخه پرته، ښه ځای برابر نه شو کړی. دوی د مهربانه ښه راغلاست په اړه خپل کورودانی څرګند کړ او هیله یې وکړه چې زه د دوی له پاره نور ځان په عذاب نه کړم او ویې ویل چې له برتانوي دولت څخه د دوی یوازېنۍ غوښتنه د پناه ورکړه وه.»[۲۲]
د څو میاشتو په بهیر کې چې د هغې د راتګ خبر هرې خواته خپور شو، په بېګم پورې د اړوند کسانو شمېر ۹۶ ته اوچت شو او نوموړې یوې نیمه ړنګې حویلۍ ته چې اکټلوني ورته پیدا کړې وه، کډه وکړه. لکه څنګه چې د تمویل

(c) ketabton.com: The Digital Library

کومه وسیله یې نه لرله، اکټلوني په لمړیو کې له خپل جیب څخه د هغې د خرڅ پیسې ورکولې، خو وروسته یې وکړای شول چې له دولت څخه د یو کوچني کلني خرڅ له پاره پیسې ورته واخلي.

شاه شجاع دوه کاله وروسته له وفابېګم سره د یوځای کېدو نیت اعلان کړ. د اعلان په یوه برخه کې یې داسې لیکلي وو: «د خپلې ملکې د مینې او خپلو معززو انګرېز ملګرو د لیدلو هوس لرم.» دلته د اکټلوني د سخاوت او ستراتیژیکي بصیرت ترکیب یو ځل بیا د مېټکف احتیاط تر پښو لاندې کړ او خپل مرستیال، وېلیم فرېزر یې د شاه د ښه راغلاست له پاره پولې ته ولېږه.[۲۳]

فرېزر په چټکۍ هغه بدلون چې د دوي له لمړنۍ لیدنې راهیسې په شاه کې راغلی و حس کړ. پر شاه باندې د ماتې، تحقیر، شنکجې او زندان اوو کلونو خپل اغېز ایښی و او دا واضح ښکارېدل چې دی زیانمن، نه قانع کېدونکی او په روحي خپګان اخته شوی و. هغه نږدې لکه ناروغ، نیت درلود چې د خپل شاهي دریځ بنه وساتي حال دا چې اوس، لکه څنګه چې اکټلوني ویلي وو، پرته له یو معزز فراري څخه بل څه نه و او یوازې یو مهاجر و چې د خپل پخواني متحد په خیرات یې ډډه وهلې وه، خو که فرېزر دا فکر کولو چې شاه اوس یو مات او ناهیلی سړی و؛ نو په دې هکله به په خپله تېروتنه ژر پوه شوی وي. فرېزر، اکټلوني ته ولیکل: «شاه په خپلو غوښتنو او تمو کې بې کچې شاهانه دی. لکه څنګه چې اعلحضرت ته دا یوه دودیزه کړنه وه، ده ستا سکرتر ور وغوښت او ورته ویې ویل چې د سیمې خلک باید له ده څخه خپل نیم کلیومتر واټن وساتي.» لکه مخکني مغول، کله چې امپراتوري یې له لاسه ورکړه، د ده دربار د ځان غوښتنې او ځان پالنې مرکز شو. څومره یې چې واک کمېده، هغومره یې له خلکو څخه د خپل شاهي دریځ منل غوښتل، خو له ټولو ادعاوو سره سره، د هغه رښتینی وضعیت له ناهیلی ډک و.

نوموړی اوس پنځوس وسلوال چوپړیالان نه لري. هغه د تېر ځل راهیسې چې موږ ورسره ولیدل، خورا ډېر بدل شوی دی. په جسه ډېر غټ شوی او بې روحه څېره یې خپله کړې. ډېر هغه کسان ترې لاړل چې له ده سره راغلي وو او ما یو له څو چوپړیالانو څخه چې تر اوسه ورسره پاتې دي ونه پېژانده چې د کابل ماموریت په ترڅ کې زما پام ورته اړول شوی وي او یا مې مخکې لیدلی وي. ما ته دغه صحنه دردوونکې وه. د بخت چپه کېدل، پرته له دې چې احسان دې خلک هېر کړي او یوازې پرېښودل شي، بل څه نه دي چې پایله یې بې اړنګه یوه خواشینوونکې صحنه ده. بخت هغه څه دی چې ټول یې غواړي او تمه یې کوي، خو د چپه بخت دردوونکی فطرت به حتی تر ټولو ښه فلسفه له بنسټه ولړزوي.[۲۴]

شجاع له خپلو ښځو څخه نږدې دوه کاله وروسته د ۱۸۱۶ کال د سپتمبر په پای کې لودیانې ته ورسېد. ده له پیل څخه په واضح توګه دا څرګنده کړه چې کوم هستوګنځی چې ده ته برابر شوی و، د ده اړتیاوې یې نه پوره کولې. هغه د یو پاچا او په ترون باندې د یو متعهد په توګه له انګرېزي دولت څخه غوښتنه کوله چې ده ته د پناه او خرڅ د ورکړې سربېره نور څه هم برابر کړي: هغه ته باید د اوچتو دېوالونو یو مستور کور ورکړل شي څو کوم خلک چې په پیلانو سپاره د کور تر څنګ په لاره تېرېږي، د ده ښځینه ونه لیدی شي. شجاع دا هم څرګنده کړه چې نه غواړي په ښار کې د ډېر وخت له پاره پاتې شي او په دې هلکه یې په یو لیک کې اکټلوني ته لیکلي وو: «زما دلته د پاتې کېدو څه ګټه

(c) ketabton.com: The Digital Library

شـته؟»[۲۵] شـاه ډېر عیبونه لرل، خو په هغه کې هېڅ کله پر ځان نه باور او د انرژۍ نشـتوالی نه وو. د شـاه ماتو د ده مخنیوی ونه شـو کړای او د تبعید له لمړۍ میاشـتې یې د یو نوي لښـکر د جوړولو په پلان کار پیل کړ ځو خپل تخت بېرته ونیسي. ده لیکلي: «د خراسان د سلطنت د بیا ترلاسه کولو خواړه خوبونه وینم.» همدارنګه شجاع په خپل کتاب کې لیکلي چې څنګه یې د نورو هغه شـاهانو له بیلګو راحت موندلو چې سـلطنت یې له لاسـه ورکړی و او وروسـته یې بېرته واک تر لاسه کړ. شجاع لیکلي: «په معاصرو شاهانو کې، امیر تیمور [لنګ] دولس ځله له سمرقنده وشړل شـو او په لرغونو شاهانو کې، افراسیاب له کیخسرو سره په جګړو کې اویا ځله په وار وار مات کړل شـو، خو هېڅ کله یې هوډ بدل نه کړ. په همدغه بنه، [د مغول امپراتور] همایون ته د هند ولایتونه په میراث پاتې شول، خو شېرشاه تېښتې ته اړ کړ او په ایران کې یې له شـاه عباس صفوي څخه د مرستې غوښـتنه وکړه. په حقیقت کې، که خدای ونه غواړي هېڅ شی به بریالی نه شي، خو که خدای غوښتل موږ به بې اړنګه بریالي شو.»[۲۶]

په دغه وخت کې د شاه طبیعت په چټکۍ له خوښۍ نه خپګان او خیالي حالت ته بدلېده. یوه ورځ به یې لکه څنګه چې اکټلوني ویلي، «له بصیـرت څخه ډک» د پلانونو خوب لیده چې د واورینو غرونو او تبت Thibet له لارې افغانسـتان ته لاړ شي او په خپلو دښمنانو نابېره یرغل وکړي.[۲۷] بله ورځ به چې پوه شو چې دغسې کار عملاً ناشونی دی، د خپګان حالت ته به لاړ. د لودیانې یو افسـر لیکلي: «د شـاه شـجاع ذهن په نارامه او ناکراره حالت کې دی. زه ډېر وخت ګورم چې بوختیا ته د ده لېوالتیا او اوسنی نه فعالتوب د نوموړي له ترخې بېوسۍ سره سمون نه لري.» دغه افسر زیاتوي:

> دا زما دنده وه او دنده به مې وي څو هر څومره چې کولای شـم د شـاه نارامه سـینه مالش کړم. زه له هر هغه څه نه چې ما ته قانع کوونکی دلیل برېښي کار اخلم چې شاه له غیرعملي خیالونو څخه واړوم، لکه د خپل تخت په بیا نیونه کې له انګرېزانو څخه د مرستې غوښتنه، کلکتې ته د تګ هیله او یا د انګرېزي واکمنۍ د ننه، په بله سیمه کې د اوسېدو لوی هوس. ما حق د شاه سلاکارانو ته اشاره وکړه چې د شاه ذهن به پرته له کابله، بل هېڅ ځای چې د شاه هیلې پوره کړای شي ارامتیا ونه لري.[۲۸]

خو شـجاع له راتګ څخه یو کال وروسـته خپل عملي پلانونه بشپړ کړل او لـه شـاه سره د خدمت له پاره لودیانې ته پر اسـونو د سپرو ډلو لړۍ د رارسېدو په هکله کلکتې ته اندېښـمن راپورونه رسېدل. حکومت له اکټلوني بېړنۍ غوښـتنې وکړې چې اعلحضـرت وهڅوي څو په ارامۍ له خپلې کورنۍ سـره په هغه اسـانتیاوو چې دوی ته برابرې شـوې، ژوند ته دوام ورکړي.[۲۹] خو هر چا ته واضح وو چې شجاع به دا ونه مني.

په کشـمیر باندې د ژمني برید له ناکامه هڅې وروسـته، شـاه دا ځل په پوره پاملرنه وخت غوره کړ. په ۱۸۱۷ کال کې د سـدوزیو او بارکزیو د دوه لویو کورنیو تر منځ بیا د دښـمنۍ اور بل شـو چې وجه یې د سـدوزیو یوې شـهزادګۍ ته د بارکزیو سپکاوی و. شاه محمود او د هغه زوی شهزاده کامران سدوزی، د بارکزیو دوه مخکښ ورونه، وزیر فتح خان او دوست محمد د یو ماموریت سرته رسولو له پاره د افغانستان په لوېدیځ کې تر ټولو ښایسته ښار، هرات ته ولېږل. دوی ته دنده ورکړل شـوې وه چې په نابېره یرغل د اختیارالدین لویه کلا له یو یاغي والي چې پارسـیانو ته یې د کلا د سـپارلو دسـیسـه جوړوله، بېرته ونیسـي. دوی دا کار وکړ، خو د کلا له بېرته نیولو څخه وروسـته، د لوټ په بهیر کې دوسـت محمد او د هغه پلویانو د حرم په لوټولو پیل وکړ چې په ترڅ کې یې د یاغي والي د ښـځې په ګاڼو ښـکلې شـوی پرتوګاڼ هم واخیسـت.[۳۰] هغه څه چې دوی ورته پام نه و کړی دا وو چې دغه شـهزادګۍ د شـاه محمود خورځه/وریره وه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

شهزاده کامران یوه اونۍ وروسته هرات ته لاړ او هلته له حرم څخه یو پلاوی ورته راغی چې د خپل عزت د بېرته اعاده کولو غوښتنه وکړي. کامران هم د شاه زمان په څېر، د بارکزیو په ډېرېدونکي واک لا ترمخه اندېښمن و؛ نو د سدوزیو دغه د حرم سپکاوی یې یو فرصت وګڼلو.
دغه شهزاده هرات ته له خپل راتګ وروسته، له کلا څخه بهر په شاهي بڼ کې د یوې مېلمستیا اعلان وکړ او فتح خان او وروڼو ته یې بلنه ورکړه چې له ده سره د دوی د هرات فتحه ولمانځي. میرزا عطا لیکلي: «نڅاګر او سازنده د مېوې د ونو په منځ کې راټول شوي وو، د کباب لوی غوري، له سرو واینو څخه ډکې د ښیښې صراحۍ ایښودل شوې وې او د ناچ (یو ډول نڅا. ژباړن) nautch مېلمستیا ورو ورو ګرمېدله.»

کله چې وزیر او د هغه وروڼه بڼ ته ننوتل، دوی پرله پسې جامونه څښل، کباب یې خوړلو او خپل ځانونه یې د هرات ښایسته بازینګرو د نڅا او ساز په تعجب کې ورک کړل. دومره وخت تېر نه و چې دوی له کچې وتلې دومره ډېر نشه شول چې د وزیر له مغزو د حواسو مرغۍ الوتلې وه او بې حسه پروت و. کامران د مخه ټول تیاری نیولی و؛ نو په یوه اشاره د مېلمستیا ټولو ګډون کوونکو وزیر ونیولو، لاس او پښې یې وتړل او ورپسې یې د هغه په ړوندولو پیل وکړ، د خنجر څوکه یې پرسترګو کېکاږله؛ نو د وزیر د سترګو رڼې اوبه د ړوندوالي په توره ځمکه وبهېدې.[۳۱]

وروسته د فتح خان د ککرۍ پوستکی وایستل شو او په بېرحمۍ شنکنجه شو. کله کله به په داسې حال کې چې وینې ترې بهېدې، یوې خېمې ته چې دښمنان یې په کې ناست وو یوړل شو. فتح خان ته به وویل شول چې په یو لیک کې پر دوست محمد د تسلیمي غږ وکړي. کله به چې فتح خان وویل؛ هغه یو ناتوانه او بې واکه ړوند اسیر دی، شکنجه کوونکي به پرې راټول شول. یو اشرافي، عطامحمد چې شاه شجاع یې بندي او د اباسین په سیند کې یې په ډوبولو ګواښلی و او پلار یې فتح خان په توطیه تورن او ورپسې اعدام کړی و، په داسې حال کې چې د پلار وژنه یې یادوله، د فتح خان غوږ یې غوڅ کړ. یو بل کس د خپل شکایت په یادولو، د فتح خان بل غوږ غوڅ کړ، درېیم کس یې پزه غوڅه کړه. یو لاس او ورپسې بل لاس یې غوڅ کړل شول. له فتح خان څخه وینې بهېدې او هر یو اشرافي به چې د ده بدن په چاړه غوڅولو، دغه غوڅونې ته به یې د خپل غچ نوم ورکړ؛ نو«په دې توګه یې فتح خان له هغه لوړې روحي ډاډګېرنې څخه محروم کړ چې تر شکنجې لاندې یې سړی په ذهن کې لري - او هغه له تېرې څخه پاک وجدان دی». وزیر پرته له شکایته شکنجه وزغمله، خو چې ږیره یې پرې غوڅه شوه، په ژړا شو. کله چې د فتح خان دواړه پښې قطع کړل شوې، عطا محمد خان یې په پای کې په ستوني چاړه کش کړه.[۳۲]
مخکې شاه زمان یوازې د فتح خان پلار پاینده خان مړ کړی و، خو د بارکزیو د مشر وژنه یو څه دي او د ټولې ډلې راټولول بیخي بل څه دي. د فتح خان څو وروڼه په بڼ کې له مېلمستیا څخه په تېښته بریالي شول او په جګړو یې له هرات څخه ځانونه واېستل. دوو نورو وروڼو یې چې په حمام کې عشرت کولو، «له خبرېدو سره سم له بخار خونې څخه په چټکۍ ووتل او وتښتېدل. دوی په پټ بازار کې د سوداګرو پر دوو اسونو سپاره او د کندهار په لور ستانه شول، د وزیر له مور سره د نادعلي په کلا کې یوځای شول او د خپل ورور د غچ اخیستنې هوډ یې وکړ».[۳۳] فتح خان خو ووژل شو، خو پاتې ډلې د شاه محمود او شهزاده کامران پر ضد د جګړې اعلان وکړ او د واکمنۍ په سیمو کې یې خلک پاځون ته وهڅول. کله چې بغاوت پراخه شو، د قومي مشرانو له خوا شاه شجاع ته په لودیانه کې بلنې رارسېدلې

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې خپل تخت بېرته ترلاسه کړي او هېواد ته نظم راولي. دا هغه شېبه وه چې شاه شجاع ورته په تمه و. شاه شجاع د وفابېگم په مرسته وسلې پېرودې او د امریکایي «جنرال» جوسایه هارلن Josiah Harlan په گډون یې گډوډ اجیر عسکر راټول کړل، خو په ټوله لار کې یو انگرېزي جاسوس کپتان راس Captain Ross او د هغه دوه مرستیالان د قرغزانو په جامه کې په پټه په دوی پسې وو. شجاع د سند بانکي مرکز شکارپور ته ورسېد.[۳۴] هلته یې د هندي پور ورکوونکو څخه پیسې پور* کړې.

ده په چټکۍ یې یو لښکر جوړ او د شمال په لور وخوځېد. د څو اونیو په ترڅ کې یې خپله د پېښور پخوانۍ اډه بېرته ونیوله.

خو د ده بریا لنډ مهاله وه. د شجاع ځانمن• چلند او پر زړو دستورونو او ادابو ټینگار د سیمې قومي مشران ناراضه کړل؛ نو«د ده بې وخته شاهانه برم او په شاهي دودیزه ادابو ټینگار، د شجاع او د هغه د بلونکو تر منځ جگړه رامنځ ته کړه».[۳۵] په دغه کړکېچن وخت کې د شاه د باروتو په زېرمه یوه مرمۍ ولگېده او یوه لویه چاودنه یې رامنځ ته کړه چې د شاه گڼ شمېر عسکر یې ووژل. شجاع لیکلي: «د لوگي یوه لویه لړه اسمان ته پورته شوه او پښې، لاسونه، لېچې، او تنې په هر لوري کې خواره شول. دښمن پر خپل یرغل زور واچولو؛ نو موږ د خیبر غره ته پناه یوړه.»[۳۶]

یو ځل بیا شجاع شاتگ ته اړ شو. بارکزي ځواکمنو وروڼو دی په شا وتمبولو او اوس نوموړي پرته له دې چې بېرته د کمپنۍ تر واکمنۍ لاندې سیمو ته لاړ شي، بله چاره نه لرله. په سره دوبي کې د بېرته تگ په بهیر کې، شجاع د شکارپور او جایسلمېر تر منځ په شگلنه دښته کې له رېگي توپان سره مخ شو او نورعسکر یې دلته له لاسه ورکړل. ده د سند بانکرانو ته پور بېرته ادا نه شو کړای او دغه بانکرانو قسم وکړ چې بیا به ده ته پور ور نه کړي ځکه چې د میرزا د یو پارسي متل په بنا: «مار چیچلی له رسۍ نه هم وېرېږي.»[۳۷]

د ۱۸۱۸ کال په اکتوبر کې وروسته له دې چې په اجمیر کې د صوفي زیارت ته لاړ او په ډهلي کې یې د مغول امپراتور، دویم اکبرشاه سره ولیدل، شاه لودیانې ته لاړ چې د خپل راتلونکي اقدام پلان جوړ کړي.

شجاع د اوږده تبعید له منلو پرته بله چاره نه لرله او اړ شو چې په لودیانې کې د خپل دربار جوړولو ته غاړه کېږدي. خو بیا یې هم په تشریفاتي او د دربار په برم او پرتم کې جوړجاړی نه غوښت. په حیرانوونکي ډول، اکټلوني په دغه موضوع کې بیا ځان ښکېل کړ؛ نو کمپنۍ دغه د تیاتر ننداره ومنله او د تمویل له پاره یې په کال کې ۵۰۰۰۰ روپیو ته حاضره شوه. شاه او ورسره مل کسانو یې یو لوی هستوگنځي ته کډه وکړه او د ده دغه د تیاتر اسرافي ننداره د لودیانې گردجن بازار ته د راغلو خلکو په نصیب کېده. امریکایي اجیرعسکر جوسایه هارلن لیکلي: «اعلحضرت به

*د سند شکارپوري د پور ورکړې کمېټي له ډېره وخته د جگړو په تمویل او د وسلې په سوداگرۍ کې تخصص درلود او دغه دود تراوسه شته: په دغه سوداگرۍ کې نن ورځ په شکارپور کې تر ټولو وتلې د هندوجا وروڼو کمپنۍ ده چې د ډېرو نورو معاملو سربېره، ویل کېږي چې په ۱۹۸۰ کلونو کې د راجف گاندي حکومت ته د بوفرس Bofors وسلو د ورکړې په ناندریزه معامله کې ښکېله وه.

• ځانمن: مغرور، کبرجن

(c) ketabton.com: The Digital Library

کابو هره ورځ لودیانې ته نږدې په شاهي برم اوپرتم کې لیدل کېده. یو ګڼ مارش به په بې روحه باد او بې خلکو لارو کې د شــاه د راتګ داســې چیغې وهلې لکه چې شــاه د خپل بیعت د لوېې ګڼې ګوڼې په منځ کې وي. د ځان ښــودنې درنې او ژورې چیغې چېرته چې د اطاعت هېڅوک نه وو.»[38]

د شړل شوي شاه یو عجیب دربار و. ملا شکور اسحاقزی د دربار مشر و. هارلن لیکلي: «ملا شکور په ونه ټیټ او چاغ سړی و چې لویې لونګی یې د خپل موقف د ځانګړتیاوو څرګندویه وه او هغه یې په بنه پوره ګرد ښودلو. له لونګی یې لویې ولول سپینې تورې څنې په اوږو پرتې وې.» څنې یې د یوې ځانګړې موخې له پاره پرېښې وې: چې د خپلو غوږونو نشتوالی پټ کړي. نوموړي ته د شاه شجاع په امر په یوه جګړه کې د نه زړورتیا له وجې د غوږونو په غوڅولو جزا ورکړل شوې وه، خو د هارلن د لیکنو پر بنسټ، ملا دلته یوازې نه و ځکه چې دا د شاه عادت ګرځېدلی و چې د دربار یو کارکوونکی به چې په کوم کار کې پاتې راغی، شاه به د هغه د بدن یو غړی غوڅولو. د شجاع ډېر چوپړیالان په بېلابېلو وختو کې له غوږونو، ژبو، پزو او تناسلي غړو محروم شوي وو چې په پایله کې د پخواني پاچا په چوپړ کې د ګونګیانو او خسي شوو یوه د بې غوږو خلکو ټولګه جوړه شوې وه.

ویل کېږي چې یو بدبخته خواجه [خسي شوی] مشر، خواجه مېکه Mika چې یو افریقایي مسلمان و هغه وخت خپل نارینتوب له لاسه ورکړ چې د وفا بېګم او د شجاع د نورو ښځو د ستر له پاره پرده، د باد یوې ناځاپې سیلی یوړه، خو هارلن لیکلي: «خسې کوونکی په زړه نرم سړی و او د خواجه مېکه د تناسلي غړي په لاندې برخو یې غرض ونه کړ.» له دغه وروســته نوموړي خپل غوږونه هم له لاســه ورکړل، خو خواجه مېکه ته دا یوه وړه ضــایعه وه. برعکس د ملا شــکور، نوموړی به په خرېیلي ســر ګرځېده او په دې توګه یې له وېرې پرته د شــاه دغه نیکي خلکو ته ښــودله.[39] هغه چا چې د شــاه ســره لیدنه کوله، د شــاه جذابیت، چلند او درنښــت به اغېزمن کړل. د بېلګې په توګه، په ســوېلي اسیا کې مخکښ یونی، ګاډفري وینې Godfrey Vigne لیکلي: «شـجاع د ښـه طبیعت لرونکی او ... داسـې نه ښـکارېده لکه یو سـلطان چې خپل سـلطنت له لاسـه ورکړی وي بلکې لکه یو ښـاغلی چې څه جایداد یې له لاسـه ورکړی وي.»[40] ســربېره پر دې، شــجاع خپلو اړوندو کســانو ته له خپل عصــر نه مخکې ښــوونځي جوړ کړي وو: په ۱۸۳۶ کال کې شاوخوا درې زره هلکانو په ښوونځیو کې زده کړې کولې،[41] خو د لودیانې ایجنسی اسناد چې تر اوسه په بشپړ ډول د لاهور په ارشــیف کې ســاتل شــوي، د هارلن د اشــارتي ارزونې پخلی کوي چې شــجاع په نورو برخو کې د خپل اړوند کسانو له پاره په پنجاب کې دومره روڼ اندی نه و: د بېلګې په توګه، د هغه وینځې په وار وار تښتېدلې وې، ښایي د شاه له جزا څخه د خلاصــون په وجه، خو کله کله دوی د لودیانې په ښــارګوټي کې د انګرېزي چوڼی ښــایســته افســرانو ته هم د ساتنې له پاره تښتېدلې چې بې اړنګه د شاه او د انګرېزانو تر منځ به یې دیپلوماتیکي شخړې رامنځ ته کړې.[42]

د اکټلوني له مړینې وروســته په ۱۸۲۵ کال کې، هغه کس چې د داســې شــخړو په هکله باید اقدام وکړي، د لودیانې اجنټ کپتان کلاډ مارټین وېډ Captain Claude Martin Wade و.

(c) ketabton.com: The Digital Library

وېډ په بنګال کې زېږېدلی، پارس پوه او د فرانسوي پوځي اجیر کلاډ مارټین Claude Martin زوی بللی و، هغه څوک چې د کلاډ بې وزله پلار ته یې پیسې پور ورکړې وې او کلاډ د هغه په نوم نومول شوی و؛ نو همدغه د کلاډ فرانسوي اړیکې وې چې نوموړی یې د سیک دربار ته هغه وخت ورسولو چې رنجیت سینګ یو د پام وړ ۸۵۰۰۰ کسیزه له سیک خالصانو څخه جوړ پوځ درلود. د رنجیت سینګ پوځ ته پخوانیو فرانسوي او ایټالوي ناپلیوني افسرانو روزنه ورکوله. دغه ټولو په سیمه کې ودونه کړي وو او لوېې نیمه پنجابي کورنۍ یې جوړې کړې وې. دغه پخواني ناپلیوني افسران د کلاډ په وسیله انګرېزانو ته د منځنۍ اسیا په هکله د مالوماتو ارزښتمنه سرچینه وګرځېدل.* وېډ هڅه کوله چې له دوی سره ملګرتیا ولري. یو منندوی فرانسوي یونی د ده په هکله داسې وایي: «د پولې پاچا او یو ډېر ښه ملګری... یو هوښیار او پوه کس چې ملګري یې هم په همدغه کچه ګټوره او خوندوره ده.»[۴۳] خو د ده خپلو مامورینو د نوموړي یو پیچلی انځور کاږلی و: بې اړنګه وېډ خوش خلقه و، خو رند، وچ، پرېکنده او بدګمانه هم و. که چېرې ورسره هم انده نه وې، هغه نازک طبیعته، د خپل حریم ساتندوی او د هرې هڅې پر وړاندې چې د سیکانو او افغانانو سره د انګرېزانو د اړیکو په کنټرول کې د نوموړي انحصار مات کړي، کلک مقاومت کوونکی و.

وېډ ښار ته د خپل راتګ راهیسې، په ۱۸۲۳ کال کې د هغه پراخه خبر لیکنو او څارګرو شبکو په بیا را ژوندي کولو کار وکړ چې الفنستون له پېښور څخه د خپل راتګ وروسته پرېښې وو. کله چې د ناپلیون د یرغل ګواښ تېر شو، دغه شبکې له پامه غورځېدلې وې؛ نو وېډ خپله یوه د خبریالانو شبکه جوړه کړه چې تر پنجاب، افغانستان او د پنجاب او افغانستان له لارې تر خیوې، بخارا او نوره هم وړاندې غځېدلې وه چې «د سیمه ییز جاسوسانو، په ځانګړې توګه له لېږل شوو سیمه ییز جاسوسانو څخه یې مالومات راټولول».[۴۴] دغه مالومات به راغونډ، چاڼ او وشنل شول او بیا به وېډ خپل مشر ته په کلکته کې ولېږل. په دغه وخت کې د خبریالانو «څارګرو» او رسمي جاسوسانو تر منځ پوله ډېره نرۍ وه، وېډ عملاً د هغه دورې یو له دوه څارګرو مشرانو څخه و چې راتلونکو نسلونو د لوېې لوبې نوم ورکړ. لویه لوبه د دوه امپراتوریو د لوېې سیالۍ، جاسوسۍ او فتحو هغه پېر یادېږي چې لمړني خوځښتونه یې په همدغه وخت کې پیل شول او برتانیه او روسیه په دې لوبو کې تر هغه وخته ښکېل وې څو چې د دوی اسیایي امپراتورۍ رنګې شوې.[۴۵]

په دغه کار کې د وېډ لوی سیال یو ایرلنډی - انګرېز سرتمبه سړی، د سېر هېنري پاټېنګر په نوم و چې د بمبیې Bombay ریاست په استازیتوب یې په کوچ Kutch کې له یو ګجراتي ښار، بوج Bhuj څخه څارګریز عملیات ترسره کول او پر سند، اباسین دلتا، بلوچستان او سیستان یې ځانګړی تمرکز درلود. پاټېنګر په زلمیتوب کې پارس او هند ته د یو مسلمان سوداګر په جامه کې سفر کړی و او نه یوازې په سیمه کې بلد و بلکې د کمپنۍ له مامورینو سره یې هم بلدتیا درلوده. نوموړی د کلاډ وېډ په څېر د خپل صلاحیت د حریم کلک ساتندوی و.

دا چې وېډ د شجاع په نمایشي دربار کې د خپل رول لوبولو ستونزې درلودې؛ نو په دغه وخت کې یې د خپلو ډېرېدونکو جاسوسانو د مالوماتو او اوازو له معماو څخه د حل ټوټې راټولولې: نوموړي هندي کاتبان، سوداګر، ګرځنده اجیر نظامیان او انګرېزانو ته خواخوږي اشرافیان د مالوماتو او د بازار ګپ شپ د راټولولو له پاره ګمارلي وو. ښایي وېډ

---

*د ۱۸۲۰ کلونو په بهیر کې، د ختیځ هند انګرېزي کمپنۍ ډېرې پیسې، ۵۰۰۰ روپۍ ولګولې چې د یو افسر، جنرال کلاډ اګسټ کورټ General Claude August Court هغه ژورنال وپېري چې په افغانستان کې یې د خپل یون په هکله لیکلی و.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ته د مالومات ورکولو تر ټولو ګټوره ســرچینه یو د پام وړ انګرېز، جېمز لېویس James Lewis و. نوموړی یو پوځي و چې په کمپنۍ کې له خدمت څخه کابل ته تښتېدلی و او هلته یې د چارلس مسون په نوم ژوند کولو.
چارلس مسـون یو کازمن تجسـسي لندنی و چې په ١٨٢٦ کال د بهارتپور د کلابندۍ پر وخت یې ځان مړ واچولو او له غونډ څخه وتښتېد. نوموړی د شـمالي هند له لارې له اباسـین څخه تېر او افغانسـتان ته یې په پښـو یون وکړ او هلته یې د یو لالهاند ملنګ په څېر ژوند کولو. د لوی الکساندر اریایي ژوند Arrian's Life of Alexander the Great د کتاب یوه کاپي په لاس کې او د الکســاندر په پله روان، دی لمړنی لوېدیځوال و چې د افغانســتان په لرغونپوهنه کې یې پلټنې وکړې او د لوی باختري یوناني ښــار پاتې شــونې یې په بګرام کې وموندې او په نورو ســیمو کې یې په مېتودیکې ډول بودایي زیارت او د کوشــانیانو مانۍ له خاورو نه را وســپړل. هغه خپل مســولیت ته په پام ســره، د خپلو موندنو ارزښـتمنې برخې په ډهلي کې نوې اسـيايي ټولنې ته لېږلې. کلاد وېډ څه نا څه د مسـون په اصـلي هویت او د عسـکرۍ څخه یې له تېښـتې خبر شـو؛ نو نوموړی یې لږ وخت وروسـته د برېښدولو او اعدام په ګواښ او یا د بښـنې په ژمنو جاسوسۍ ته اړ کړ؛ نو په دغه وسیله کلاد وېډ په لمړي ځل په منظمه توګه له افغانستان څخه کره راپورونه تر لاسه کول.

ځارګره پراخېدونکې شبکه د جیوپولېټیک د ګړندي بدلون په وخت کې جوړه شوه. اوس د ناپلیون ګواښ نه و، خو پر ځای یې په ١٨٢٠مو کلونو کې روسیې پر خپل ځمکني پرمختګ کمپنۍ اندېښمنه کړې وه.
روسیې د ناپلېون له ماتولو وروسته، په ١٨١٢ کال کې خپله پوله د ختیځ او سوېل په لور په داسې چټکۍ غځوله لکه وېلزلي چې د شـمال او لوېدیځ په لور خپله د کنټرول سـاحه پراخوله؛ نو په لندن کې ناسـت سـتراتیژسـتانو ته ورو ورو دا جوتېده چې- دغه دوه امپراتورۍ به د سـوېلي اسـيا په کوم ځای کې ټکر وکړي. د کمپنۍ د کنټرول بورډ مشـر او د برتانیې په کابینه کې د هندي چارو وزیر لارډ اېلېنبوره لمړنی کس و چې دغه ډېرېدونکې اندېښـنه یې په حکومتي عامه پالیسۍ واړوله. هغه په خپل یادښت کتاب کې لیکلي: «په اسیا کې زموږ پالیسي باید یوازې یو تګ لوری ولري او هغه د روسیې د واک محدودول دي.» نوموړي وروسته بیا لیکلي: «که دښمن له خېوې حرکت وکړي، څلور میاشتې وروسته به په کابل کې وي. په دې هکله مشـران په وېره کې دي، خو زه داډمن یم چې موږ به په اباسـین کې د روسـانو پر ضـد جګړه وکړو او زما په زړه کې له ډېر وخت راهیسـې داسـې ګرځي چې زه به هلته له دوی سـره مخامخ شـم او یوه لویه جګړه به وګټم.»[٤٦]
اېنبوره د وارن هېستنګز Warren Hasting د دفاعي وکیل زوی او یو مستعد خو نه قانع کېدونکی او په څېره بدرنګه کس و. یوه کټونکي هغه وېروونکی ګرې لاک* Grey Lock بللی و. د هغه فزیکي څېره دومره بې خونده وه چې ویل کېږي څلورم جورج یې په اړه ویلی وو چې د اېلېنبوره څېرې ته کتل یې ناروغه کوي. نوموړی هغه وخت له سخت تحقېر سره

*ګرې لاک چې یوه بې خونده څېره یې لرله، په ١٦٧٠ کال کې زېږېدلی، د امریکا اصلي استوګن او د انګرېزي ښکېلاک پر ضد د جنګالیو مشر و. (ژباړن)

(c) ketabton.com: The Digital Library

مخ شو کله چې ښایسته خو ځیرسترګې ښځې یې (جېن ډېګبي Jane Digby) پرېښود او بیا یې له پرله پسې مینانو سره وخت تېر کړ. لمړی له اطریشي شهزاده شوارزنبنبرګ Schwarzenberg سره چې الهنبوره په یو ډوول Dual* کې ورسره جنګېدلی و. ورپسې په لنډه موده کې د بوېریا Bavaria او یونان د پاچاهانو او البانیوي جنرال سره او وروسته یې د یو کوچي شېخ سره په پالمایرا Palmyra کې واده او د خوښۍ ژوند تېر کړ. دغه سپکاوي د الهنبوره په کرکټر کې د تل له پاره خپل اغېز پرېښود او د غرور او هوډمنو هیلو په لور یې سیخ کړ، خو نوموړی که خانتما هم و، د ډېرې انرژۍ خاوند او هوښیار سړی هم و او لمړنی انګرېز سیاستوال و چې خپل مسلک ته یې د روسي امپریالېزم په مخالفت کې وده ورکړه.[47]

الهنبوره د انګرېزانو تر کنټرول لاندې هندي سیمو ته د روسي ګواښ په هکله مبالغه کړې وه. دا رښتیا وو چې روسانو د عثماني ترکې او قاجاري ایران پر وړاندې کلک تعرضي چلند کولو، خو سن پیټرزبورګ په حقیقت کې هلته پر انګرېزانو د یرغل هېڅ پلان نه درلود. د ناپلیون له شاتګه یو کال وروسته، په ۱۸۱۲ کال کې له مسکو څخه د روسانو توپچي ځواکونو د فتح علي شاه قاجاري پارسي پوځ ست کړ او د سوېلي ارمنستان او ګرجستان عېسویانو ازادي یې اعلان کړه. وروسته روسانو د اوسني ارمنستان او اذربایجان لویې برخې چې په قفقاز کې د پارسي امپراتورۍ سیمې وې، له ځان سره مدغم کړې. په تهران کې د برتانې سفیر په دې هکله لیکلي: «پارس لاس او پښې تړلی، د سن پیټرزبورګ دربار ته وسپارل شو.»[48]

دا د عثمانیانو او پارسیانو د ماتو د اوږدې لړۍ پیل و چې د سوېل په لور د روسانو د بې رحمه پرمختګ څرګندونه یې کوله.[49] دا چې انګرېزان د خپل پارسي متحد په مرسته کې پاتې راغلل او پارسیان یې له روسانو سره په جګړه کې یوازې پرېښودل، وضعیت نور هم ترینګلی شو. په ۱۸۲۶-۱۸۲۷ کلونو کې پارسیان له روسانو سره په یو لړ جګړو کې له ستوونکو ماتو سره مخ شول او د قفقاز د پارسي امپراتورۍ ټولې پاتې برخې، د ټولو هغه غاښیو په ګډون چې اذاربایجان ته یې لاره کنټرولوله، له لاسه ورکړې.[50]

که روسان له عثمانیانو سره په جګړو بوخت نه وی؛ نو د تسلیمۍ شرطونه به نور هم سخت وو، خو روسانو په عین وخت کې ترکانو ته داسې ویجاړوونکې ماتې ورکولې چې د برتانې صدراعظم باور درلود چې «دغه ماتې عثماني امپراتورۍ ته مرګونی ګوزار او د عثماني واک د نابودۍ پیلامه دي».[51] د ۱۸۲۰ لسیزې په پای کې داسې برېښېدل چې روسانو ته د تهران او قسطنطنیې نیول او د تزاریانو تر ساتنې او کنټرول لاندې د پارس او ترکې راوستل یوازې د لږ وخت خبره وه. په چېچنیا او داغستان کې روسي جزایي لښکرې په عامه وژنو، د کلیو په لوټولو، د ښځو او ماشومانو په وژنه، د ځنګلونو په وهلو او د حاصلاتو په سوځولو بوختې وې.[52] وړاندې سوېل ته په بیت المقدس کې یو انګرېز قونسل د «روسي اجنټانو» د ډېروالي راپور ورکړ چې «د مقدسې ځمکې اشغال» ته تیاری نیسي؛ نو د روسانو یاد شوی نیت چې دوی به د عثماني امپراتورۍ له رنګو څخه د بېزن ټاین Byzantine زړه امپراتوري بیا جوړوي، لړترلږه د بهرنیو چارو جګړه پالو پالیسي جوړوونکو ته ډېر شونی ښکارېده.[53]

---

*د دوو کسانو تر منځ مخامخ جګړه. (ژباړن)

(c) ketabton.com: The Digital Library

د روســانو پرله پســې او چابکې برياوې او په هغه هېوادونو کې چې تر واک لاندې يې وو، د دوی ظلمونو، په لندن کې هغه سياستوال ولړزول چې د ناپليون له مړينې وروسته يې د هند خونديتوب د برتانوي نړيوال قدرت د موقف له پاره حياتي ګڼلو. کله چې په ۱۸۲۳ کال کې د هماليا پلټونکي ويليم موركرافټ William Moorcroft رنجيت ســـېنګ ته د روســې د بهرنيو چارو وزير کونټ نېسل روډ Count Nesselrode ليک کشــف کړ، داسې برېښــېدل چې دغه ليک د هغه څه پخلی وکړ چې پاليسي جوړوونکو ورڅخه وېره لرله. دغه وېرې او ورڅخه زېږېدلې سياسي وسوسې د برتانيې او برتانوي هند په مطبوعاتو کې يو لړ روس‌کرکه رامنځ ته کړه چې روسان يې په کې ځناور، مستبد او ازادۍ او تمدن ته ګواښ بلل.

د ډګروال ډې لسي ايون De Lacy Evan يو پېچلی مغرضانه کتاب «پر برتانوي هند د يرغل شـونتيا» دغه وېرې ته نور تحرک ورکړ. په دغه کتاب کې يوه داسې ســناريو انځور شــوې وه چې ۶۰۰۰۰ روســي عســکر به پر هندوکش مارش وکړي، هرات به ونيسي او بيا به د خيبر د غاښي لاندې راښکاره شي او هرڅه چې په لاره مخې ته ورځي، له ځمکې سره به يې هوار ي. په حقيقت کې دا په هغه وخت کې يوه داسې خيالي سناريو وه لکه د شاه شجاع پلان چې د تېښت له لارې به پر کابل يرغل کوي. په دغه کتاب کې د روسي يرغل د ګواښ په اړه لويه مبالغه شوې وه. کابل خو پرېږده، په منځنۍ اسـيا کې يوازې لږ شـمېر روسـان وو، هغه هم له بخارا څخه ۱۰۰۰ ميله ليرې، خو د لندن په سـياسـي کړيو کې دغه کتاب په پراخه کچه لوسـتل کېده او که څه هم دغه ډګروال هېڅ کله هند او حتی دغه سـيمې ته نه و تللی، کتاب يې د يو روس‌کرکې نسل له پاره د انجيل ارزښت پيدا کړ.[۵۴] په ځانګړې توګه د الېنبوره دغه کتاب ډېر خوښ و ځکه چې د ده د اوسنۍ بدګمانۍ پخلی يې کولو.

په هغه ماښــام چې الېنبوره د کتاب لوســتل خلاص کړل، نوموړی د خپلې مطالعې کوټې ته لاړ او د لندن صــدراعظم ته يې وليکل چې اباســين ته د رســېدو په موخه به روســيه په يرغل او يا په خپل نفوذ پارس خپل کړي. الېنبوره په راتلونکې ورځ د دغه کتاب کاپي تهران او بمبيي ته ولېږله او په کتاب کې يې هغه مشــوره يادښــت کړه چې يو اجنټ دې په بخارا کې وګمارل شــي څو د روســي يرغل په هکله ترمخه خبرداری راولېږي. هغه په خپل يادښــت کتاب کې ليکلي: «موږ بايد له کابل، بخارا او خېوې څخه بشپړ مالومات ولرو.»[۵۵]

په راتلونکو اونيو کې اېلېنبوره د روســـې د نور پرمختګ د مخنيوي له پاره مخکې له مخکې پلانونه جوړ کړل. هغه د هند لوی والي ته وليکل: «موږ د روسي له رښتيني يرغل څخه دومره وېره نه لرو لکه:»

شـمالي هند ته د روسـانو نږدې کېدل به زموږ د بيعت او شـهزاده متحدينو په مورال اغېز وکړي. دا زموږ دنده ده چې د روسـانو له اوسـنيو پولو څخه د دوی د خوځښـت د مخنيوي له پاره اقدام وکړو، خو د دغه اقدام اغېزمنتوب به يې په چټک ترسـره کولو پورې اړه ولري او تاسې ته به د هر هغه څه په هکله خبر درکول کېږي چې له روسي پولې څخه تېرېږي.[۵۶]

د الېنبوره د څارګريز ماموريت لېږنې پراخه پايلې وزيږولې، خو په دغه پړاو کې د ګواښ ډېره برخه چې د شـنډولو هڅه يې کېده، له بې کچې تودو انګرېزي خيالونو څخه پرته بل څه نه وو. په منځنۍ اسـيا کې د يو لوی څارګريز پروګرام جوړونې، لوبې لوبې ته ډېر تحرک ورکړ- روســانو وروســته پر دغه لوبه د «ســيورو تورنمنټ» نوم کېښــود.- او د روســانو او انګرېزانو تر منځ يې په هماليه کې ســيالي رامنځته کړه، چېرته چې يوه هم مخکې شــتون نه درلود. دغه

(c) ketabton.com: The Digital Library

پروګرام وېږ، پاتېنګر او د پولو ساتونکو ته لویې سرچینې په واک کې ورکړې؛ نو ځوان پوځي افسران او سیاسي اجنټان به کله په بله جامه او کله د ښکار د رخصتۍ په پلمه پر له پسې همالیا، هندوکش او پامیر ته لېږل کېدل چې ژبه او قبیلوي دودونه زده کړي، د سیندونو او غاښیو نقشې وکاږي او په غرونو او دښتو کې د لارې ارزونه وکړي.[۵۷] په راتلونکو کلونو کې امپریالیستي سیالي د لوبې په پرتله په خورا جدي ځېز بدله شوه چې پایلې یې په لوړه کچه مړینې، جګړې، یرغلونه او د مستعمرو جوړونې شوې او د افغانستان او منځنۍ اسیا د زرګونو اوسېدونکو ژوند یې په ژوره توګه بدل کړ. دغه وضعیت په ډېره چټکۍ انګرېزانو ته د شاه شجاع ارزښت ډېر کړ. نور انګرېزانو ته پخوانی پاچا د خپلو خیالي نظریو سره د یوه ګوښه شوي متحد په څېر نه و چې دوی د وجیبې له مخې ځای او خرڅ ورکړي. انګرېزانو ته نوموړی ناڅاپه د روسانو د تېري پر وړاندې او د دوی د هغه هیلې کلی شو چې په افغانستان کې یو متحد واکمن ولري؛ نو په دې توګه انګرېزانو ته شجاع یوه ستراتیژیکه شتمني وګرځېد. د الېنبوره د څارګریزه ماموریت د لېږنې په پایله کې دوه پټې څارګرې عملیاتي ډلې وګمارل شوې.

د تورن ارتر کانولي Arthur Conolly په مشرۍ یوه ډله وګمارل شوه چې له مسکو څخه برتانوي هند ته د پلي تګ شونتیا وازمويي . کانولي په اورنبورګ کې د روسانو پولې ته لاړ او له هغه ځای څخه په بدله څېره د بخارا او افغانستان له لارې هرات او اباسین ته لاړ. دغه یون وښوده چې د برتانوي هند پولو ته تګ په بشپړه توګه شونی دی - لږترلږه یوه هوډمن سړي ته - او د هغه څه په پرتله چې کانولي یې تصور کړی و، په کراره تګ یې له یو کال څخه لږ وخت ونیو او ډېر اسانه و.

دویمې ډلې ته له دقت او تفصیل څخه ډکه او په بدله څېره دنده ورکړل شوه. دغه ډله به په مخالف لوري ځي او د اباسین سیند په هکله به مالومات راټولوي. الېنبوره باور درلود چې لکه د ګنګا سیند چې انګرېزي سوداګری ته یې د هند زړه خلاص کړی و، اباسین به هم منځنۍ اسیا ته د دوی ترانسپورتي تګ لوری شي.

الېنبوره هم لکه د خپل نسل ګڼپالان، د سوداګرۍ پر تمدني طبیعت کلک باور درلود: «د سوداګرۍ هره بسته چې زموږ له بندرونو څخه لېږدول کېږي، دوی له ځان سره د لږ شاته پاتې ټولنو غړو ته ذکاوت او ګټور فکرونه وړي.»[۵۸] هغه دا تصور درلود چې انګرېزي تولیدات به د روسیې د پرمختګ پر وړاندې د دفاع لمړی کرښه وي - سکاټلنډي سنۍ او د مانچسټر د پنبې بستې به له البیین Albion څخه د پوهې په خپرولو کې مرسته وکړي او تر یوې کچې به د سن پیټرزبورګ د تزاري استبداد پر وړاندې د افغانانو د مقاومت تکل ټینګ کړي؛ نو نوموړي وړاندیز وکړ چې یوه کښتۍ چې په بدله بڼه کارټوګرافر او د تخنیکي رسم او سمندري او پوځي سروې کارپوهان په کې وي اباسین ته ولېږل شي چې د سیند غاړې نقشه وکاږي، د سیند ژوروالی جوت کړي او په اباسین کې د انګرېزي انکوټ• د چلېدو شونتیا وارزوي. ابلېنبوره هیله درلوده چې په دغه وسیله به د منځنۍ اسیا په سوداګرۍ د برتانوي تسخیر پیل برابر کړي، خو د اصلي موخې د پټولو له پاره، باید کښتۍ پوښ کړل شي او په رسمي توګه وویل شي چې په کښتۍ کې رنجیت سینګ ته داسې نفیسې سیاسي ډالۍ دي چې لېږد یې له وچې لارې خوندي ونه ګڼل شو.

• انکوټ: بخاري بېړۍ

(c) ketabton.com: The Digital Library

لکه څنګه چې مهاراجا له ښو اسونو سره کابو لېونی مینه لرله، اېلنبوره دغه چل ته هوکړه وکړه چې له سفک Suffolk څخه د بګۍ او باربرۍ غټو اسونو یوه ډله چې داسې نسل مخکې په هند کې هېڅ کله لیدل شوی نه و، راولېږل شي. یوازې له دې امله چې که رنجیت سینګ امر وکړي چې اسونه دې د ځمکې له لارې ورولېږل شي، ډالیو ته یوه درنه زرینه بګۍ هم ور زیاته شوه. وروسته هوکړه وشوه چې دغه ماموریت پراخه کړل شي، هغه دا چې د سوداګر په بڼه دې یو انګرېز څارګر افسر د افغانستان له لارې بخارا ته لاړ شي او په منځنۍ اسیا کې دې د انګرېزي محصولاتو د ورپېژندنې شونتیا وارزوي او دغه افسر به د لارې په اوږدو کې پټ نوټ اخلي، نقشې به کاږي، د منځنۍ اسیا په ارامه ښارونو کې به د روسانو نفوذ ارزوي او له امو څخه د قزاقي عسکرو د تېرېدنې او بیا د افغانستان له لارې هند ته د دوی د رسېدنې په اسانتیا به راپور جوړوي.[۵۹]

د دغه ډلې د مشرۍ له پاره چې باید یو تکړه او محتاط افسر وي، د اېلنبوره لمړۍ خوښه د وېلیم فرېزر ورور بېلي فرېزر Baillie Fraser و چې یو ارټست، لیکوال او جاسوس و. نوموړی لسیزې مخکې په پراخه کچه په پارس کې ګرځېدلی و، له شاه سره یې ملګرتیا جوړه کړې وه او پارسي ژبه یې ښه زده وه،[۶۰] خو فرېزر په هغه وخت کې په اېنورنېس کې د خپل ملکیت په ژغورنه بوخت و. هغه خپل کور ډېر پراخه کړی و چې پارسي شهزادګان ورسره شپې وکړي؛ نو اېلنبوره یو بل ناپېژندل شوی خو د پرمختګ لېوال ځوان په نښه وېشت کلن ژبپوه او د پاټېنګر لاس لاندې زده کړیال الکساندر برنز د دغه ډلې د مشرۍ له پاره خوښ کړ. د الکساندر ډالرېمپل Alexander Dalrymple د ۱۷۸۳ کال د مشهور چارت راهیسې، الکساندر برنز د اباسین د خولې لمړنۍ نقشه کاږی و او د دې له پاره انعام هم ورکړل شو.

د شپږو میاشتو سمندري یون څخه وروسته د ۱۸۳۰ کال په دوبي کې، پنځه سپین خاله-خړ رنګه د بګۍ اسونه د بمبي بندر ته ورسېدل. له شپږو اسونو څخه یوه اسپه د سمندر په لاره کې مړه شوه. پاتې پنځه، وروسته له دې چې د ماله بار Malabar د غونډیو په څرځایونو کې یې خپل سېک بېرته واخیست، دوی بیا د یوې لویې بګۍ په ګډون د لېږد له پاره د اباسین د خولې په لور په کښتۍ کې روان کړل شول. بندر ته د ننوتلو د اجازې اخیستلو په انتظار کې، یوې توپاني سیلۍ کښتیو ته سختې جټکې ورکړې چې د دوه کښتیو ستنې یې بې ځایه کړې او د درېیمې کښتۍ چې برنز په کې ناست و بادوان یې دوه ټوټې کړ. اسونو چې اوس له څپو سره بلد شوي و، څه زیان نه و لیدلی، خو بګۍ سخته زیانمنه شوې وه او له بیا جوړېدو وروسته هېڅ کله خپل لمړني حالت ته رانغله.[۶۱] دغه سمندري یون دوه ځله ستون شو، خو د سند امیرانو به د تېرېدو اجازه نه ورکوله؛ نو دوی به بېرته راوګرځېدل. وروسته له دې چې رنجیت سینګ د سندي امیرانو پر ضد د انګرېزانو له خوا وپارول شو او ده امیرانو ته ځاځمن ګواښ وکړ، بلاخره کښتیو ته اړینه اجازه ورکړل شوه او د لاهور په لور ستنې شوې چې له دغه ځای څخه یې ۷۰۰ میله واټن درلود. د لارې په اوږدو کې به برنز په پټه د اوبغاړو او شاوخوا سیمو مفصل انځورونه کاږل او د سیمو د خلکو او سیاست په هکله یې نوټونه اخیستل. په عین وخت کې د برنز ملګرو په احتیاط د غریزه الو په وسیله د

(c) ketabton.com: The Digital Library

سـیند د ژوروالي او د قوې یا وزن پر وړاندې د توان اندازه اخیسـتله، د اوبو سـرعت یې اندازه کولو، په تفصـیل یې د بهانده اوبو چارت جوړولو او نقشې یې کارلې. د تمې خلاف د سیند د ژوروالي کچې وښوده چې سیند دومره ژور نه و چې لکه په ګنګا کې له انګوټونو څخه په کې کار واخیسـتل شـي؛ نو په دې هکله د الېنبوره نظریه له شـوونتیا څخه لیرې وبرېښېده، خو دغه یون وښوده چې په اباسین سیند کې هغه کښتۍ چې هوار تل ولري کولای شي تر لاهور پورې لاړې شي؛ نو غټې جالې کولای شي انګرېزي محصولات د سبک تر پلازمېنې ورسوي. وروسته به دغه مالونه د ځمکې له لارې افغانستان او منځنۍ اسیا ته ولېږدول شي، خو دلته یوازې سیاسي خنډونه وو.

الکسـانـدر برنز چې د دغـه ماموریت د مشـر پـه توګه ګمارل شـوی و، یو کلک، د لوی مورال خـاوند او مخور برسکاټلنډی و. دی د مانټروز Montrose د ښاري شورا د مشر څلورم زوی و او پلن مخ، لوړه تنده، غټې ژورې سترګې او تجسـسي خوله یې لرله چې د ده د پلټونکي او ظریف مزاج څرګندونه یې کوله. نوموړی په دغه ځانګړتیاوو کې خپل د تره زوی رابي برنز Robbie Burnes ته ورته و.[۶۲]
د مانټروز په اکاډمۍ کې چېرته چې برنز او ورور یې زده کړې کړې وې، برنز په زړوره او بې باکه سرښندنه کې نوم درلود، خو له علمي اړخه یې کومه لاسـته راوړنه نه لرله. نوموړي په کلاسـیکه زده کړه کې له لوی الکسـانـدر سـره ډېره مینه درلوده او همدغې مینې افغانستان او اباسین ته وهڅولو.[۶۳]
برنز له خپل مشر ورور جېمز سره په شپاړس کلنۍ کې هند ته لاړ او اوس په شپږویشت کلنۍ یې یوه لسیزه په هند کې تېره کړې وه او په ډاډمنه توګه یې په پاړسـي او هندي ژبو خبرې کولې. ده په نثر کې هم یوه واضـح او ژوندۍ بنه خپله کړې وه او په تـاریخ کې یې خپلې مینې تـه وده ورکړې وه. د ده لمړنۍ لیکنـه چې د «پـه اباسـین کې On the Indus» تر سـرلیک لاندې وه، د بمبۍ جغرافیوي ټولنې په خپرونه ' Transaction of the Bombay Geographical Society ' کې چاپ شوه چې د وخت د سیاست په پرتله، ډېره د یوناني تاریخ په هکله وه.
لکه له ده څخه وروسـتـه د لوېې لوبې ډېر نور لوبغاړي، د برنز ځیرکتیا او په ژبه کې وړتیا ده ته په چټکۍ وده ورکړه. که څه هم دی د سـکاټلنډ په لیرې پرته برخه کې د څه نا څه منځني شـالید څخه و، خو د خپلو بډایو او د ډېرو اړیکو درلودونکو هم پېرو په پرتله یې په لږ وخت کې لوړې رتبې تر لاسـه کړې. له ده سـره د ورور سـپارښـتنو او د دوی دواړو پراخه اړیکو چې په فري مېسنس Freemasons کې یې د خپل نومیالیتوب له وجې ټینګې کړې وې، هم مرسته وکړه.*
ډنګر خو غښـتلی او په ونه اته فوټه او نهه انچه برنز، یو د پرمختګ لېوال او هوډمن سـړی و چې په بېړني حالاتو کې د ارامه فکر خاوند و. د برنز ملګرو د ده خیالي انځور او فکري چټکتیا خوښـېده: یو ملګري یې لیکلي: «برنز پرېکنده،

*دا یو کتاب دی چې جېمز برنز James Burnes لیکلی «د مقدساتو اسوالو ساتونکو د تاریخ لنډه شرح (۱۸۴۰) (1840) A Sketch of the History of the Knight's templars»
چې په لمړي ځل د فري مېسن تړاو د دغه ساتونکو او الېنبوره ته څېرمه د روزلن کلیسا سره ښيي. دغه کتاب د عامه شوو اپلتو لکه «مقدسې وینې Holy Blood، مقدسه پیاله Holy Grail او دا وینچي کود The Vinci Code» د مرداری پلار دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

چابک، چټک پرېکړه کوونکی، واضح او د بصیرت خاوند و.» په دغه یون کې نوموړي له خپلې ځیرکتیا او ټوکو څخه د کار اخیستنې لوی فرصت درلود، په ځانګړې توګه کله چې د پنجاب له پولې تېر شو او د ده باروړونکو اسونو د رنجیت سـېنګ د مامورینو په منځ کې یوه هنګامه جوړه کړه. برنز لیکلي: «د لمړي ځل له پاره له باروړونکي اس څخه د منډې او چارګام او د ټولو هغه ځانګړتیاوو تمه وشوه ، چې یو ګړندی ځاروی یې لري.»

برنز او ملګرو ته یې د ۱۸۳۱ کال د جولای په اتلسمه په ښه توګه هرکلی وویل شـو. پر اسـونو سـپرو د تشـریفاتو یوه ډله او یوه پلې لوا د دوی د ښه راغلاست له پاره لېږل شـوي وو. برنز لیکلي: «له موږ څخه مخکې روان ګاډی ښـایسـته ښکارېده او د بار وړونکو اسونو شاته موږ پر پیلانو سواره وو او د مهاراجا د افسر سره تر هغه روان وو تر څو چې د ښـار له دېوالونو څخه تېر او لاهور ته د مانۍ له دروازې څخه ننوتو. د لارې په غاړه پر اسـونو سـپاره عسـکر، توپچي او پلي ځواکونه، کتار ولاړ وو او کله یې چې له څنګه تېرېدو، موږ ته به یې سـلامي یا رسـم تعظیم وکړ. د خلکو ګڼه ګونه ډېره زیاته وه. دوی د کورونو په بالکونو کې په درناوي چوپ او ارامه ناسـت وو.» انګرېزي ډلې ته د مغول زرې کالا د باندني انګړ له لارې، د ښه راغلاسـت کوټې یا دیوان خاص ته چې دروازې یې د مرمر طاق درلود لارښـوونه وشـوه. برنز بیـا لیکلي: «زه ټیټ شـوم چې خپل بوټ وباسـم، نـاځـاپـه یو کوچني زاړه سـړي کلک پـه غېږ کې ونیوم.»[۶۴]

دا د پنجاب زمری رنجیت سېنګ و. وروسته رنجیت سېنګ له برنز سره لاس په لاس دربار ته ننوت او ټول اعلحضرت ته مخامخ د سپینو زرو په څوکیو کښېناستل. رنجیت سېنګ دېرش کاله مخکې واک ته رسېدلی و. دا هغه وخت و چې له شاه زمان سره یې د هغه توپونو په خلاصون کې مرسته وکړه چې د جیلم د سیند په ختو کې بند پاتې وو او اوس د رنجیت سېنګ له جبري مېلمستیا څخه د ښار د لښتیو له لارې د شاه شجاع له تېښتې دیارلس کاله تېر شـوي وو. د همغه وخت راهیسـې رنجیت سـېنګ د افغان کورنۍ جګړې له فرصـت څخه په کار اخیسـتنې، د اباسـین سـوېل ته د داراني امپراتورۍ ډېرې سیمې تر خپل واک لاندې راوسـتې او پر ځای یې یو شـتمن، ځواکمن، مرکزي او د ښې ادارې دولت جوړ کړ. سـربېره پر دې چې نوموړي خپل پوځ ته روزنه ورکړه، خپله بېروکراسـي یې هم عصـري کړه او یوه غښتلې څارګره شبکه یې جوړه کړه چې کله به یې په لودیانه کې له وېښ سره راپورونه شریکول.

د انګرېزانو اړیکې په عمومي توګه له رنجیت سـېنګ سره ښې پیل شـوې وې، خو دوی هېڅ کله هېر نه کړل چې په هند کې وروسـتی ځواک چې کېدای شي له کمپنۍ سـره جګړه پیل کړي، د رنجنیت سـېنګ پوځ دی: د ۱۸۳۰ لسـېزې په بهیر کې انګرېزانو د بنګال پوځ کابو نیمه برخه چې شـمېر یې ۳۰۰۰۰ کسـانو ته رسـېدو، د پنجاب په پوله کې ځای پرځای کړې وه؛[۶۵] نو دا ډېره مهمه وه چې برنز له رنجیت سېنګ سره ښې اړیکې ټینګې کړي.

لاهور تـه د برنز لـه رسـېدو څخـه یوازې څو میاشـتې مخکې، فرانسـوي ګرځـندوی وېکتور جخـه مون Victor Jacquemont د رنجیت سـېنګ په هکله په زړه پوري خبرې کړې وې. هغه رنجیت سـېنګ یو هوښـیار او جذاب تېرایسـتونکی انځور کړی - څومره چې رنجیت سـېنګ په خپلو خصـوصـي کړنو کې د کرکې وړ دی، همدومره په عامه کړنو کې د ګرانښـت وړ دی. وېکتور لیکلي: «رنجیت سـېنګ یو زوړ ګیدړ دی، که چېرې زه خپل تر ټولو دوکه باز ډیپلومات ورسـره پرتله کړم؛ نو زموږ دغه ډیپلومات راته ډېر بې ګناه برېښـي. له ده سـره مجلس یو افت دی. هغه نږدې لمړنۍ هندي کنجکاو دی چې زه ورسـره مخ شـوی یم، خو د نوموړي دغه تجسـس له ده سـره د ټول ملت د بې پروایۍ جبران دی. هغه له ما څخه سـل زره پوښـتنې وکړې، د هند په هکله، د اروپا، د انګرېزانو، د ناپلیون او ټولې

(c) ketabton.com: The Digital Library

کورنۍ په هکله او په عمومي توګه د ټولې نړۍ په هکله او بلې خواته د دوزخ او جنت، د روح، خدای، شــیطان او په زرګونو نورو څیزونو په هکله...» رنجیت ســېنګ خپه و چې اوس ده ته ښــځې دومره خوند نه شــي ورکولای لکه د بڼ ګلونه یې چې ورکوي.

رنجیت ســېنګ پرون غوښــتل د خپل خپګان وجه راته وښــيي. موږ د ټولو درباریانو تر منځ یا په بل عبارت په خلاص انګړ کې چې څو زره عسـکر رانه چاپېر وو، پر قالینه د پښـو په سـر ناسـت وو چې ناڅاپه دغه عشـقي بوډا هک او پک کړم. ده له حرم څخه پنځه ځواني نجوني راوغوښتې او ورته وېې ویل چې ما ته مخامخ کښېني. بیا یې په خندا راڅخه وپوښتل چې زه د دوی په هکله څه فکر کوم. ما په پوره صداقت ورته وویل چې زما په اند دوی ډېرې ښایسته دي خو زما دغه خبرې زما د رښتیني اند یوې لسمې ته هم نه رسېدې.

له اس ســره د رنجیت ســېنګ نږدې لېونۍ مینې ته د جخه مون هم پام شــوی و. په ګاونډ ایالتونو کې رنجیت ســېنګ ګرانې او خونړۍ جګړې د هغه اســونو د لاســته راوړنې له پاره کړې وې چې د ده خوښ وو خو څښــتنو یې نه غوښــتل چې خرڅ یې کړي... هغه یو بې شـرمه تېراېسـتونکی هم دی چې د خپلو ناولو کړنو داسې غورې کوي لکه زموږ په هېواد کې چې دربیم هېنري Henri III کولې... رنجیت په وار وار د خپل ښه لاهوري رعیت په وړاندې له یوې مسلمانې فاحشې سره پر پیل سپور او بې حیایي به یې ورسره کوله...[۶۶]

برنز ته د جخه مون په څېر رنجیت سېنګ هم په زړه پورې وبرېښېد او دوی دواړه په لږ وخت کې کلک ملګري شول.

برنز لیکلي: «هېڅکوک د مهاراجا ښې طبعې ته نه شي رسېدی. هغه زموږ سره په یونیم ساعته مرکه کې مجلس پرته له وقفې ګرم وساته: ده په ځانګړې توګه د اباسین سیند د ژوروالي او په کې د بېړۍ چلولو د شونتیا په هکله وپوښتل.» ورپسې یې د باربرۍ اسونو او بګۍ کتنه وکړه. د اسونو ننداره یې تعجب وپارولو او د دوی غټ والي او رنګ یې ډېر خوښ شو. کله یې چې اسونه یو پر بل پسې له مخې تېرېدل، رنجیت سېنګ وویل چې دوی واړه پیلان دي او نورو سردارانو او افسرانو ته یې غږ کړ چې خپله خوښي ورسره شریکه کړي.[۶۷] دی دغه ډالیو او د اېلېنبوره لیک ته دومره خوشحاله و چې د توپچي ځواک شپیته توپونه یې ډزو ته چمتو او په هر توپ یې شل ځله ډزې وکړې چې د لاهور خلکو ته د خپل نوي متحد په هکله خپله خوښي څرګنده کړي.

رنجیت سېنګ د دوو میاشتو له پاره برنز ته بېلابېلې سرګرمۍ برابرې کړې، د بازینګرو ګډا، پوځي تطبیقات، د هوسیو ښکار، د یادګاري ځلو لیدنه او مېلمستیاوې. برنز حتی د رنجیت سېنګ د اومو الکولو ترخه کورني شراب وڅښل چې تریاک، د مرغلرو پوډر، مشک، غورمه او مسالې په کې ګډ کړل شوي وو. د دغه شرابو دوه پیالو تر ټولو لوی برتانوي شرابي چپه کولو، خو رنجیت سېنګ برنز ته د ده د اسهال د علاج له پاره د دغه شرابو سپارښتنه کوله. برنز او رنجیت سېنګ، یو سکاټلنډی او بل سېک پوه شول چې دوی د قوي شرابو په څښلو کې ګډه وجه لرله. برنز لیکلي: «رنجیت سېنګ له هره اړخه یو فوق العاده سړی دی. ما واورېدل چې فرانسویانو ویلي رنجیت سېنګ له قسطنطنیې څخه نیولې تر هند پورې ساری نه لري.»[۶۸]

رنجیت سېنګ په وروستۍ ماښامنۍ کې برنز ته کوه نور وښود. برنز لیکلي: «سړی د دغه اعلی کاڼي په پرتله د بهتره څیز تصور نه شي کولی. بشپړ خالص الماس چې د نیمې هګۍ په اندازه غټ او درې نیمې روپۍ درووند دی. ما ته وویل شـول چې دغه الماس درې نیم میلیونه ارزښت لري.»[۶۹]

(c) ketabton.com: The Digital Library

وروسته رنجیت سینګ برنز ته دوه بشپړ جړاو• اسونه ډالۍ کړل. پر اسونو ګران بیه کشمیري شالونه پراته وو، په غاړو کې یې د عقیقو غاړکۍ وې او د ډینګ بنګې یې له تندي څخه پاس درولې وې. په داسې وخت کې چې برنز له رنجیت سینګ څخه منته کوله، د باربرۍ یو اس چې د چرمو زرین جالوغ• پرې اچول شوی او د پیل زین پرې اېښودل شوی و د رنجیت سینګ د معاینې له پاره د دوی له مخې تېر کړل شو.[٧٠]

برنز هم لکه رنجیت سینګ ډېر جذابیت درلود چې په وار وار یې ډېر ترینګلي حالات بېرته سم کړي وو. رنجیت سینګ چې معمولا هر چا ته یې د شک په سترګه کتل، له برنز سره د مخه بنې په ورځ یې لوی والي ته ولیکل: «د ارزښتمنو او مناسبو خبرو دغه مرغۍ له خوندور مجلس څخه او د فصاحت او بلاغت د بڼ بلبل سره مې له لیدو او ناستې ولاړې ډېر خوند واخیست.» وروسته له دې چې لوی والي برنز ته صلاحیت ورکړ چې افغانستان ته لاړ شي، افغانان هم د برنز په لیدو خوښ وو: کله چې برنز د اباسین سیند د افغان پولې پر رودغاړه کې پښه کېښوده، لمړني افغان قومي مشر چې دی ورسره مخ شو، ورته وویل چې نوموړی او ملګري یې دې هلته ځان داسې خوندي احساس کړي لکه هګۍ چې له چرګې لاندې خوندي وي. یوه میاشت وروسته برنز هم دغه مهربانۍ ته د خوب په اړه خپلې مور ته په مانتړوز کې ولیکل: «ما د کابل له لیدو څخه مخکې فکر کولو چې پېښور خوندور ځای و خو کابل په رښتیا جنت دی... زه دوی ته د انګوټونو، پوځونو، کښتیو، دارو او په اروپا کې د ټولو عجایبو په هکله خبرې کوم او دوی په بدل کې زما ذهن د خپل هېواد د دودونو، تاریخ، دولتي ارګانونو، سوداګرۍ او ...په اړه روښانه کوي.»[٧١] برنز له دغو خلکو سره «چې مهربانه او مېلمه پال دي، د رښتینې مینې احساس وکړ. دوی نه د عیسویانو او نه زموږ د ملت پر وړاندې تعصب درلود. کله به چې دوی له ما څخه پوښتنه وکړه چې ایا زه د خنځیر غوښه خورم، زه به په رښتیا ولړزېدم او ورته وبه مې ویل چې یوازې کم اصله خلک دغه کرکجن کار کوي. خدای د ما ته بښنه وکړي ځکه زما بېکن* ډېر خوښیږي او کله چې زه دغه کلیمه لیکم، خوله مې اوبه کوي.»
د برنز کابل خوښ و، د کابل خلک یې خوښ وو، د دوی له شاعرۍ او د کابل له منظرو څخه یې خوند اخیست او واکمنو ته یې په درنه سترګه کتل. ده خپل بارکزی کوربه، دوست محمد خان چې د ده یې تود هرکلی کړی و، د کابل په واکمنۍ کې د رفعت پر لور روان تر ټولو ګړندی بللی او په ډېره رښتینولۍ یې په خبرو اترو کې د هغه د ځلانده ذکاوت په اړه خبرې او په بالاحصار کې د هغه د ماڼۍ بڼ او مېوه لرونکو ونو د ښایست یادونې کړې دي؛[٧٢] نو که برنز، دوست محمد او افغانان ځان ته جذب کړل، دوی هم برنز ځان ته جذب کړی و.

• جړاو: په ګاڼو سمبال
•جالوغ: د اس د زین لاندې لمځی
*د خنزیر د ملا او یا څنګونو نیمه وچه یا مالګینه او یا په لوګي وهل شوې غوښه. (ژباړن)

(c) ketabton.com: The Digital Library

خو پر یو کس چې د برنز جذابیت اثر نه کولو، د شاه شجاع ساتونکی او د لودیانې د څارګرې ادارې مشر کلاډ وېډ و چې هېڅ کله یې څوک د خپل صلاحیت په حریم کې نه خوښېدل او دغه حریم یې داسې ساتلو لکه د کوچیانو سپی چې خپله کاسه ساتي. وېډ دا نه شو زغملی چې لوړ موقف ته د رسېدو یو څوویشت کلن ځوان له ده څخه مخکې شي او د افغانستان په اړه د لوی والي غوره سلاکار شي. که څه هم د الهنبوره مکتوب د وېډ واک زیات کړ او په همالیا کې یې د څارګریزو مالوماتو د راټولولو له پاره نور اجنټان او سرچینې ورزیاتې کړې، خو نوموړي د وېډ د مسولیت په سیمه کې هم د داسې عملیاتو امر ورکړ چې نه یوازې وېډ پرې هېڅ کنټرول نه درلود بلکې په بوج کې د ده د سیال، پاټېنګر پر ابجنسۍ تړلې وو او له سیال ولایت، بمبیې څخه رهبري کېدل. وېډ پوه شو چې برنز د ده موقف ته یو لوی ګواښ دی او کله چې له کابل څخه د برنز د راپورونو شمېر زیاتېده او څرنګوالی یې ښه کېده، مخکې له دې چې دغه راپورونه د لودیانې له لارې اړونده ادارو ته ولېږل شي، وېډ به لوستل او ملنډیزه او امرانه تبصرې به یې پرې کولې. که به یې په راپورونو کې کومه تېروتنه ترسترګو شوه، ده به په ډېره خوښۍ په ګوتو کوله.[۷۳]

وېډ پوهېده چې دی یوازې د مېړ تر شاه افغانستان پوه دی او افغانستان یې هېڅ کله نه دی لیدلی، خو کله چې د انګرېزي ګټو په هکله د نوموړي د ابجنسۍ موندنې د ده د ځیرک او ځوان سیال، برنز له پایلو سره ټوپير درلود، زړه یې نور هم وېرېسېد. وېډ رنجیت سېنګ ته تل په شمالي هند کې د کمپنۍ د اصلي متحد په سترګه کتل او په کلکه یې باور درلود چې سېکان په سیمه کې تر ټولو ځواکمن پوځ لري. وېډ د ۱۸۲۰ مې لسیزې په بهیر کې ډېر وخت د سېکانو په دربار کې تېر کړی و؛ نو په حقیقت کې نږدې و چې د دوی د داعیې پلوی شي. په دې هکله د نوموړي مشران پوه او اندېښمن وو. نوموړي له افغانستان سره دومره ناټ نه درلود. له هغه څه نه یې کرکه درلوده چې د دوست محمد په هکله یې اورېدل او په لودیانه کې یې خپل ګاونډی او ملګری، شاه شجاع که چېرې اړتیا ورته پیدا شوه، په کابل کې د انګرېزانو د بالقوه ګوډاګي په څېر په خپل ذهن کې انځورولو.

خو د وېډ اند له بدلېدونکو حقایقو شاته پاتې و. د تخت د بېرته نیولو له پاره د شاه شجاع د ورستۍ ناکامۍ هڅې راهیسې، شاه محمود مړ شوی و او افغانستان کابو په بشپړه توګه د بارکزي ورونو تر واکمنۍ لاندې راغلی و. یوازې په هرات کې د شاه محمود زوی، شهزاده کامران د سدوزیو مورچل ساتلو، خو وېډ د شاه شجاع په څېر بارکرزیو ته د ځانپاله او بې اصوله زورواکانو په سترګه کتل. برنز چې په تازه سترګو دغه موضوعګانو ته کتل، بل نظر درلود. له رنجیت سېنګ سره له مخه ښې وروسته او مخکې له دې چې افغانستان ته لاړ شي، برنز لودیانې ته د لوی والي د لیدو له پاره لاړ او هلته یې د شاه شجاع له دربار څخه هم لیدنه وکړه، خو د شاه شجاع په لیدنه دومره مثبت اغېزمن نه شو، که څه هم نوموړي ورته ویلي وو:«که ما په افغانستان کې خپله پاچاهي درلودی، زه به په کابل کې د یو انګرېز په لیدو ډېر خوښ وای او د کابل او هند تر منځ به مې لاره جوړه کړې وای.» خو برنز قناعت ونه کړ او په یو لیک کې یې لیکلي وو: «زه باور نه لرم چې شجاع تخت ته د رسېدو پوره وس ولري او که خپل تخت ترلاسه هم کړي، هغه دومره وړتیا نه لري چې د داسې سختو حالاتو تر عهدې ووځي.» برنز په خپل ډېر خرڅ شوي کتاب «په بخارا کې یونونه» چې خپل راپورونه یې په کې په یون لیک اړولي وو، بیا په عین موضوع کې داسې لیکلي: «په شجاع الملک کې د پاچاهۍ وړتیا هر وخت شکمنه ښکارېده.»

(c) ketabton.com: The Digital Library

د هغه چلند او خبرې په رښـتیا ډېرې سـیقل شـوي دي، خو قضـاوت یې له منځنۍ کچې څخه اوچت نه دی. که دغه خبره برعکس وای، مخکې له دې چې پنځوس کلن شـي، اوس به یې پرته له کومې هیلې چې په تخت به بیا کښېني، له شـلو کلونو راهیسـې له خپل هېواد او خپل تخت څخه لیرې په تبعید کې ژوند نه کولای... د دغه کورنۍ بشـپړ زوال د وروسـتیو پاچاهانو د بې ځایه ویاړ او غرور له کبله دی چې اوس افغانان د دوی په زوال هېڅ خواخوږي نه ښـيي. شـجاع به بې له دې چې اړینه وي، خپل تخت بیا ترلاسـه کړی وای، خو مخکې له دې چې خپل واک مضـبوط کړي، په بیړه یې د یو ځواکمن پاچا له کړنو او صـلاحیتونو څخه کار واخیسـت. افغانان د یو واکمن کس پر وړاندې خپل د حسـد احسـاس نه شـي پټولی: په تېرو دېرشـو کلونو کې څوک په خپل مرګ مړه شـوي دي؟ دوی هغه وخت خوشحاله دي چې د یو مطلق واکمن تر واکمنۍ لاندې ژوند وکړي او یا په ډېرو جمهوریتونو ووېشل شي.[٧٤]

برنز په کابل کې یو مطلق واکمن وموند. هغـه د خپل یون په بهیر کې ټول بـارکزي ورونه ولیـدل، خو ده تـه بې اړینکه دوست محمد خان تر ټولو اغېزمن ښکاره شو. دوست محمد اوس د کابل او غزني مطلق واکمن و او د خپل کم عمر او د ورورنو د حسـادت برعکس، د خپلې کورنۍ د مشـر په توګه د پېژندنې په درشـل کې و. برنز په وضـاحت د دوست محمد خان سـتاینه کړې: هغه په خپل یون لیک کې لیکلي: «یوه یوني ته د دوست محمد نومیالیتوب مخکې له دې چې هېواد ته یې د ننه شي څرګند شو.»

هېڅوک د داسـې کرکټر لیاقت نه لري چې دوسـت محمد خپل کړی. هغه ورځنیو چارو ته په بشـپړ ډول پاملرنه کوي او هره ورځ په قضایي او اداري ودانۍ کې حاضر وي...دغسې کړنې د خلکو ډېرې خوښېږي. نوموړی سوداګرې ډېره هڅوي او ټولې پرګنې د ده د عدل سـتاینه کوي: بزګران د اسـتبداد له نه شـتون څخه خوند اخلي، وګړي د خپلو کورونو د خوندیتوب په هکله اندېښـنه نه لري، سوداګر د پرېکړو په مساواتو او د دوی د شتمنیو له ساتنې څخه خوښ او عسکر د منظمې او پر وخت تنخوا په ترلاسه کولو راضي دي. له دې نه زیاته د یو واکمن سـتاینه نه شي کېدای. دوسـت محمد تر اوسـه څلوېښت کلن نه دی. مور یې [قزلباشـه] پارسـیوانه وه او همدغه خلکو روزنه ورکړې چې پوهه او درک یې د نورو ورونو په پرتله تېز شـو. سـړی د نوموړي د پوهې، ځیرکتیا او کنجکاوۍ او همدا راز د هغه له چلند او خبرو څخه اغېزمن کېږي. دی بې اړینکه په افغانسـتان کې تر ټولو ځواکمن مشـر دی او په داسـې وړتیا او توان چې دی یې لري، کېدای شي په خپل هېواد کې لا زیات پرمختګ وکړي.[٧٥]

برنز لیکلي چې ده اورېدلي دوست محمد په زلمیتوب کې وحشي او عیاش و، خو کله چې د واک څښتن شو، خپل ځان یې اصلاح کړ. د شراب څښل یې پرېښـودل، لوسـت او لیک یې زده کړل او پرهېزګاري او په جامه او چلند کې یې ساده ګي خپله کړه. هر چا کولای شـول چې له ده سـره وګوري او د عدالت غوښـتنه وکړي. برنز نه یوازې له دوسـت څخه کلک اغېزمن شـوی و، بلکې نوموړی یې په افغانسـتان کې د انګرېزانو د نفوذ تر ټولو ښـه شـونی بدیل ګڼلو. د هغه په اند د سـدوزیو وخت نور تېر و او دا چې دوسـت محمد د انګرېزانو خوا ته ګروهنه درلوده؛ نو پرته له دې چې له عامه بودیجې څخه لوی لګښـت وشي، له ده سـره د یو ائتلاف جوړول شـوني وو.[٧٦] دغه سـتراتیژۍ په رادیکاله توګه له هغه سـتراتیژۍ څخه توپیر درلود چې وېډ کلکتې ته وړاندې کړې وه. اوس وېډ دوه خوښـې درلودې، لمړی دا چې د دغه ځوان نظر ومني، چې په سـیمه کې یې لږ وخت تېر کړی و خو د ده برعکس، کابل یې لیدلی و او دویم دا چې د سـیمې په اړه د شـل کلنې پوهې د خاوند په توګه په خپل دریځ ولاړ پاتې شي او په سیمه کې د انګرېزانو تر ټولو ښې شتمنۍ په توګه، د شاه شـجاع ملاتړ ته دوام ورکړي. وېډ دویمه خوښـه غوره کړه او په داسـې حال کې چې برنز لا په کابل کې و، د ١٨٣٢ کال د مې په میاشـت کې یې داسـې ولیکل: «خلک له جګړې او ډلو څخه سـتړي دي. دوی د پخوانۍ [سـدوزي] واکمنۍ د بیا جوړونې هیله کوي او دا د ارامۍ یوازینۍ لاره ګڼي.»[٧٧] دغه خبرو د برنز له راپورونو سـره چې له کابل څخه یې لېږل

(c) ketabton.com: The Digital Library

سمون نه درلود. وېږ خپله قضیه جوړه کړه او په دې ډاډمن شو چې دلایل به یې په کلکته کې ومنل شي، خو مخکې له دې چې د دغه قضیې پر وړاندې کولو پیل وکړي، ده تر هغه وخته صبر وکړ تر څو چې له کابل څخه د شمال په لور پر هندوکش د تېرېدو لارې له پوځي اړخه وڅېړي.

د افغانستان په لوېدیځ کې پېښو له وېږ سره مرسته وکړه. پارسیانو د سدوزیو د ورستي پاتې مورچل هرات، کلابندي نږدې بشپړه کړې وه. لکه څنګه چې انګرېزانو په ۱۸۲۶- ۱۸۲۷مو کلنو کې له پارسیانو سره د روسانو پر ضد جګړه کې مرسته ونه کړه او وېې نه غوښتل چې له روسانو سره په مخامخ جګړه کې د ایران په ګټه ښکېل شي، پارسیانو دا بهتره وګڼله چې روسانو ته غېږه خلاصه کړي. اوس پارسیانو د هرات د بیا نیولو پلان درلود او په کلکته کې ستراتیژي جوړوونکو ګمان کولو چې دا په اصل کې د پارس په نوم د روسانو نوښت دی او د تزاري هغه پلان یوه برخه ده چې غوښتل یې له افغانستان څخه د خپل پرمختګ له پاره د اډې په څېر کار واخلي: پنځه کاله مخکې د ترون یوې مادې سن پیټرزبورګ ته حق ورکولو چې که پارس کوم وخت هرات تر خپل واک لاندې راولي، روسان کولی شي خپله قونسولګري هلته پرانیزي، خو په حقیقت کې د انګرېزانو دغه وېره بېځایه وه - په ۱۸۳۲ کال کې روسانو حتی هڅه وکړه چې د پارس شهزاده عباس میرزا قانع کړي چې پر هرات یرغل ونه کړي، خو وېږ له دغه وېرې څخه په کار اخیستنې لوی والي ته ولیکل چې د خلکو باور پر داسې نظریه چې په دې کار کې روسان لاس لري مخ په زیاتېدو دی ... [78]

که چېرې په دې هکله څه ونه شي او شجاع بېرته پر تخت کښېنول نه شي، روسیه به هرات ونیسي او له هغه څخه به د خپلې اډې په څېر کار واخلي چې پر هند یرغل وکړي. د لیک سربېره، وېږ د شاه شجاع په لاس یو لیکلی سند چې شجاع په کې له انګرېزانو څخه په افغانستان کې د روسانو د لاسوهنې پر وړاندې مرسته غوښتې وه، لوی والي ته ولېږه. شاه شجاع ورته لیکلي وو چې اوس یې له رنجیت سېنګ سره کینه له زړه ایستلې ده او حاضر دی چې د پارس او روس د ګواښ پر ضد په افغانستان کې د مقاومت مشري وکړي. رنجیت سېنګ به پر پېښور یو انحرافي یرغل وکړي او په عین وخت کې به د ده خپل ځواکونه د سوېل له لارې کندهار کلابند کړي. شجاع د خپلې لیکنې په دوام کې داسې لیکلي وو: «زما د هېواد فتحه یو اسانه کار دی. زه ډاډه یم چې زه به په افغانستان کې په شپږ لکه روپیو بیا واک تر لاسه کړم... افغانان زما د راتګ هیله کوي، پر ما به راټول شي او بل هېڅ مشر به ونه مني... او بارکزي داسې خلک نه دي چې افغانان یې تر شا ودرېږي... که زه حتی دوه درې لکه پور پیدا کړم، زه باور لرم چې زه به خپلې موخې ته ورسېږم [79]».

ویلیم فرېزر د ۱۸۳۲ کال د ډسمبر په لمړی نېټه چې لږ موده مخکې د انګرېزانو په ډهلي نمایندګۍ کې ګمارل شوی و، د خپلو اجنټانو له خوا راپورونه تر لاسه کړل چې افغانان په ښار کې په لویه پیمانه وسلې او مهمات پېري. دا څرګنده نه وه چې دغه پېرودنه مشروع او د څه له پاره وه؛ نو فرېزر پېرودونکي ونیول او څه یې چې پېرودلي وو ورڅخه ضبط کړل. وروسته یې کلکتې ته ولیکل چې له دوی سره څه وکړي.[80]

(c) ketabton.com: The Digital Library

فریزر ته له لوی والي لارډ بېن ټېنګ Lord Bentinck څخه نبغ ځواب راغی چې دغه پېرودونکي د شـاه شـجاع اجنټان دي. دوی ډهلي ته لېږل شـوي چې دان پور ټوپک، مهمات، یونیفورم، بکری•، نښـانونه، او د کارتوسـو کڅوړې وپېرې چې خپله پاچاهي بېرته ونیسي. دا ټول د لوی والي په پټه خوښه او مرسته ترسره شول او شجاع د بېن ټېنګ په پټه خو نبغه منظوری د یرغل له پاره تابیا پیل کړه.

د ۱۸۲۸ کال په وروسـتیو کې لوی والي له شـاه شـجاع سـره حتی د لیدو غوښـتنې رد کړې وې، خو اوس هرات ته د پارسـیانو ګواښ او د روسـانو پر وړاندې د الهنبوره د مقاومت هوډ سـیاسـي ارزونې بدلې کړې وې. بېن ټېنګ امر وکړ چې د انګرېزانو رسـمي دریځ به ناپیېلتوب وي، خو له شـاه شـجاع سـره به په پټه مرسـته کېږي او د څلورو میاشـتو میاشتنی خرڅ دې چې په ټوله کې ۱۶۰۰۰۰ روپۍ کېږي مخکې له مخکې ورکړل شي.[۸۱]

په عین میاشت کې او په داسې حال کې چې بېن ټېنګ دوستانه لیکونه دوست محمد ته لېږل او نه یوازې له هغه څخه یې د برنز د مېلمه پالنې له پاره مننه کوله بلکې د دغه دولتونو تر منځ یې د ملګرتیا او اتحاد د جوړونې په هکله خپله ژوره هیله څرګندوله، د بېن ټېنګ نوي سکرتر، ویلیم مېکناټن په پټه فرېزر ته دستور ورکړ چې نه یوازې د شاه شجاع د وسلو پېرودونکي له زندان څخه ازاد کړي بلکې په ډهلي کې د دوی ټول پېرودي توکي د ګمرک له تعروفو څخه معاف کړي؛ نو په دې توګه به د بارکزي دولت پر ضد د سدوزي انقلاب سره مرسته وشي.[۸۲]

مېکناټن چې د دغه پټو عملیاتو تر شـا و، د السـټر Ulster یو په کتاب مین روڼ اندی، ختیځپوه او پخوانی قاضـي و چې له محکمې څخه یې د کمپنۍ د بیروکراسـۍ مشـرتابه ته وده کړې وه. په پیل کې مېکناټن د هنري رسـل Henry Russell د سکرتر په توګه کار کولو. هنري رسل په حیدراباد کې د انګرېزانو یو ښوی او ځانپال مشر و. مېکناټن ته د ده د هوښـیارۍ په وجه ډېر درناوی کېده، خو ډېرو د ده د خانتما لېونتوب نه خوښـېدو او نورو به د دغه «اداري کارکوونکي یا تل د مېزشاته ناست سړي» د والي سکرتر او سټر سلاکار څوکۍ ته وړتیا تر پوښتنې لاندې راوستله، خو مېکناټن په خپلو وړتیاوو کې هېڅ اړنګ نه درلود او د سیاسي توطیو او دسیسو جوړولو د استعداد خیالونه یې پالل. هغه د افغانستان په هکله دومره پوهه نه درلوده لکه څومره یې چې باور درلود که څه هم د دغه سیمې څېرمو ځایونو ته هم نه و تللی. د ده ټولو مالوماتو د وېډ د اجنټانو د راپورونو له لوسـتلو څخه سـرچینه اخیسـته. کېدای شـي مېکناټن هم لکه وېډ د برنز په چټکه وده حسـادت کولو. لکه یو زېربېدلی بیوروکرات، د مېکناټن هر وخت دا غوښـتنه وه چې هر څه باید پروتوکول ته په پام سره ترسره شي او د برنز دغه وړتیا یې نه خوښېده چې خپل غږ په نبغه د لوی والي غوږ او د لندن کابینې ته پرته د معموله چینلونو ورسوي. ده وېډ هم له ډېرو کلونو راهیسې پېژندلو او لکه وېډ په خپل قضاوت یې باور درلود او د خپل فکر او کار دودیزه بڼه یې خوښېده.

په دې توګه په خطرناک ډول د افغانسـتان له پاره د انګرېزانو یوه متناقضـه او دوه مخې پالیسـي وزېږېده. برنز له دوست محمد او بارکزیو سره د دوستۍ پیلامه جوړوله، خو د دولت یو بل مټ په پټه د دوی پر ضد د یو پاځون ملاتړ کولو. لکه څنګه چې وخت وښوده دغه تګلاره نه یوازې دوه مخې او غولوونکې وه بلکې د داسې مصیبت لاریښونه وه چې د پېښېدو سیلۍ یې ډېر ژر د هر ښکېل کس په مخ ولګېده.

• بکری: یو ډول تیره چې له بلې تېزې سره په موښولو سپرغۍ بادوي او اور پرې لګول کېږي

(c) ketabton.com: The Digital Library

شاه شجاع له خپلې مخکنۍ هڅې څخه لس کاله وروسته، خپل خلک د ډهلي په نویو وسلو سمبال کړل او د ۱۸۳۳ کال د جنورۍ په اته ویشتمه، د یوې ورې اسوالې قوې په سر کې له لودیانې څخه ستون شو. هغه د خراسان تخت د بیا ترلاسه کولو له پاره د خپلې درېیمې هڅې په بریا ډاډمن و او په خپل یادښت کتاب کې یې لیکلي: «ما هېڅ کله د ستونزو او سختیو په زغملو کې د خپل سلطنت د بیا ترلاسه کولو له پاره اړنګ ونه کړ.»

د درد یوه خزانه انعام دی

خو د دغه خزانې کلی له الله سره ده

تر هغه وخته چې ژوند او اس شته، پرې سپور شه اې شجاع

هېڅ کله هیله له لاسه مه ورکوه چې اس ملونی• کړي

که د سل ځله زړه مات شي

بیا هم دوام ورکړه اې شجاع

د خدای په مهربانۍ او عظمت سپور شه

ځکه چې خدای ته هېڅ شی ناشوني نه دي[۸۳]

شاه شجاع د ویلیم کمبل William Campbell په نوم یو تکړه او هوډمن انګرېز اصله هندي وګماره چې د ده عسکرو ته روزنه ورکړي او مشري یې وکړي. د شجاع لمړی منزل بیا د پنجاب او سند په پوله د شکارپور مالي مرکز و. انګرېزانو شجاع ته یوازې د هغه پیسو یوه کوچنۍ برخه ورکړې وه چې ده ورته د جګړې له پاره اړتیا لرله. دا ځل هغه هوډمن و چې دومره بې رحمه به وي لکه څومره چې ورته اړتیا وي چې بیا ناکام نه شي؛ نو څنګه چې د انګرېزانو له خاورې ووت، خپل دغه نیت یې ثابت کړ. هغه د یو تجارتي کاروان مخه ونیوه چې د سند په لور روان و او مالونه یې ترې واخیستل.[۸۴] اوس چې شاه شجاع پیسې پیدا کړې، ملاتړي یې په چټکۍ په ډېرېدو شول.

وېډ چې د شجاع په لښکر پسې له لیرې روان و، د شاه شجاع د پرمختګ په هکله یې خوشبینه راپورونه لېږل. هغه لیکلي وو: «شجاع اوس د معززو خلکو ۳۰۰۰ کسه راټول کړي، څلور خوځنده سپاره توپونه لري او دوه لکه روپۍ یې په خزانه کې دي.» وېډ باور درلود چې دا ځل د شاه په بریا کې اړنګ ډېر لږ دی او پرته له دې چې د چا نوم یاد کړي، ده د برنز پر هغه اند چې بارکزي په افغانانو کې ګرانښت لري، مسخرې کولې. نوموړي لیکلي: «هغه اروپایان چې په دې وروستیو کې یې په افغانستان کې یونونه کړي، په دې اند دي چې افغانان د خپل پخواني پاچا د بیا راتګ په اړه، که مخالف نه دي، لږترلږه بې پروا خو دي، خو دا باید په پام کې ونیول شي چې دغه مسافر د واکمنې کورنۍ [بارکزي] مېلمانه او اشنایان دي او واکمنه کورنۍ هم د دوی په خوښ ساتلو غوارې د دوی اند د ځان په ګټه بدل کړي.»[۸۵]

شجاع د مې میاشتې په نیمایي کې له اباسین څخه تېر شو او پرته له کوم مخالفت څخه شکارپور ته ننوت. ورپسې یې د شکارپور له بانکرانو څخه مالیه ټوله کړه، خپل صندوقونه یې د دوی له پیسو څخه ډک کړل او د عسکرو روزنه یې

• ملونه:قیزه

(c) ketabton.com: The Digital Library

پیل کړه. شپږ میاشتې وروسته د ۱۸۳۴ کال د جنورۍ په نهمه د کمبل عسکرو د بلوڅانو یو یرغل شاته وتمباوه. د بلوڅانو دغه لښکر د سند امیر لېږلی و چې شاه شجاع ونیسي. میرزا عطا په دې هکله لیکلي: «د بلوڅانو یوې ډلې د تورې سره په نڅا جګړه پیل کړه.»

دوی په خپلو تورو د شاهي پوځ ډېر سرونه غوڅ کړل او د جګړې نغارې یې تر خپلې وژنې پورې وهلې، خو افسوس د دوی تکتیکي ناپوهۍ ته! دوی د جګړې په منځ کې له خپلو اسونو څخه ښکته شول او په داسې حال کې چې تورې یې ګډولې او پېریانو غوندې چیغې یې وهلې، په پښو یې غونډۍ ته په منډه پیل وکړ. مخکې له دې چې د غونډۍ سر ته ورسېږي، د دښمن ګولیو به په ځمکه وغورځول؛ نو په دې توګه ډېر پیاوړي او کمزوري بلوڅان مړه شول او د ژوند درمند یې د نابودي باد یووړ.
کله چې شاه شجاع د دوی له ماتې خبر شو، امر یې وکړ چې هېڅوک باید پرې نه ښودل شي چې له سیند څخه تېر شي او ټولې کښتۍ یې باید ضبط شي؛ نو بلوڅان چې د اور او اوبو تر منځ بند پاتې شول، وار یې خطا شو. هغوی چې قوماندان ته یې د بېرته ورتګ جرات نه درلود، ځانونه یې سیند ته واچول، ډېرو یې د ډوبېدو په حال کې مانو ګانو ته د ژغورنې چیغې وهلې او نورو یې خپل اسونه تر لکۍ نیولي و تر هغه چې دوی له اسونو سره یو ځای اوبو یووړل.[۸۶]

شاه شجاع ته اوس بریا، بریا زېږوله. کله چې یوه میاشت وروسته د شمال په لور ستون شو، د نوموړي د پوځ شمېر دېرش زره کسانو ته ورسېد او شجاع هم ښه روحیه درلوده. هغه په خپل یادښت کتاب کې لیکلي: «کله چې د خپل پوځ ګڼ شمېر ته ګورم؛ نو دا پوښتنه راته پیدا شي چې کوم پاچا به داسې لوی پوځ کوم وخت تر خپل توغ لاندې درلود؟ او که یې درلود؛ نو داسې څوک به وو چې د هغه پر وړاندې ودرېږي؟»[۸۷] شاه شجاع د سند امیر ته چې تر اوسه یې د ده پر ضد د نوي پوځ د جوړولو هڅه کوله، یوه ځانباوره ننګونه ولېږه: «لعنتي سپیانو، ان شاءالله زه به داسې سبق درکړم چې ټولې نړۍ ته یوه بېلګه پاتې شي. د لېوني سپي سره یوازېنی چلند د هغه په غاړه کې د رسۍ اچول دي. که غواړې چې پر موږ برید وکړې؛ نو د ټول ځواک سره دې راځه. زه له تا وېره نه لرم. هر څه د خدای په رضا کېږي. ملک به د فاتح په نصیب شي.»[۸۸]
د اپریل په میاشت کې شجاع خپل لښکر د بولان د غاښې په لور روان کړ او له هوکړې سره سم، رنجیت سېنګ له خپل خالصه پوځ سره له لاهور څخه د شمال لوېدیځ په لور روان شو چې په اټک کې له اباسین څخه تېر او پر پېښور انحرافي برید وکړي. د بارکزیو عسکر چې اوس په دوه جبهو ووېشل شول، په یوه جبهه کې یې هم اغېزمن مقاومت نه شو کولای. بلاخره اوس شاه شجاع ته هر څه له پلان سره سم روان وو. هغه د بریا په ژبه چې خپله خوشحالي یې نه شوی پټولی او د سند د امیر په هکله یې ملنډې وهلې، وېې ته ولیکل: «دغه لنډورو• خلکو هېر کړي چې زه د خدای له ځانګړې ساتنې لاندې یم.» او خوشبیني یې ځرګنده کړه چې د بارکزیو پر ضد یې بریا نږدې ده: «د خدای په خوښه، بریا به زما پر مخ خپلو دروازو پرانیستلو ته دوام ورکړي.»[۸۹]
خو د ۱۸۳۴ کال د مې په میاشت کې کله چې د شجاع پوځ بلاخره د کندهار رغیانو• ته ورسېد، د ده بخت بیا په چپه کېدو شو. بارکزیو د شجاع د برید پر وړاندې د تیاري له پاره ډېر وخت درلود. کله چې د هغه پوځ د ښار دېوالونو ته ورسېد، بارکزیو خپل اکمالات پوره کړي وو او د ښار دفاعي پوځ د یوې اوږدې کلابندۍ پر وړاندې د مقاومت له پاره

• لنډور: لنډ فکر

• رغیانه: په دښته کې هغه ځای چې څو ونې او اوبه ولري

چمتو و. سربېره پر دې، د شجاع پوځ په جنګي کلابندۍ کې لږ تجربه لرله او دوی نه یوازې دومره روزل شوي نه وو بلکې پوره توپچي ځواک او نور وسایل یې نه درلودل چې د ښار پر دېوالونو وروخېژي. میرزا عطا لیکلي: «کلابند کوونکو ځواکونو پر ښار باندې د ډېرو مرګ ژوبلو په زغملو یو ناکامه برید وکړ.»

دوی هڅه وکړه چې په زینه پر دېوالونه وروخېژي؛ نو په پټه او بشپړه چوپتیا یې زینې په تیاره کې د دېوالونو تر بېخه ورسولې او تم وو چې څارونکي ویده شي څو دوی یې خلع سلاح کړي او بیا به پر کلا یرغل وکړي. خو خوب لمړی په شاهي کلابند کوونکو لاس بری شو...شاه تر لمر خاته پورې ناکراره د یرغل د پیل خبر ته تم و، خو چې له کلا څخه یې د چیغو او هیاهوی غږ تر غوږ نه شو؛ نو د ویښېدنې توپ د ډز له پاره یې امر وکړ. کلابند کوونکي ناڅاپه له خوب څخه ویښ شول او ګوري چې لمر په ختو دی. د کلا ساتونکي له خوب څخه ویښ شوي وو او د خطر زنګ یې ووهلو، خو د اعلحضرت له ډاره کلابند کوونکو یرغل ته مخ کړ، زینې یې پر دېوالو ودرولې او پر دېوال ختل یې پیل کړل. پر دوی باندې سمدلاسه د ډزو داسې باران پیل شو چې دوی یې د ژوند له زینې څخه د مرګ لښتي ته غورځول.[۹۰]

دوه میاشتې وروسته چې کلابندي له بندښت سره مخ شوه او دواړه لوري په خپلو ځایونو کې کلک ولاړ وو، د دوست محمد په هکله خبر راورسېد چې له شل زره بارکزیو سره راروان دی چې د خپل میرني ورور سره د کلابندۍ په ماتولو کې مرسته وکړي. که څه هم د پوځ د شمېر له پلوه شجاع برلاسی و- ځینې اټکلونه د نوموړي د پوځ شمېر اتیا زره ښيي - ده اندېښنه لرله چې دوست محمد به د ده پر پوځ اوبه بندې کړي؛ نو نوموړي خپل پوځ د ښار دېوال ته مخامخ له خوندي موضع څخه شمال سوېل ته وخوځولو او د ارغنداب په سیندغاړه باغونو کې چېرته چې اوبه پرېمانه وې ځای پر ځای شو. دوست محمد چې دا خبر واورېد، یوازې په اس سپور شو څو په خپله د دغه خبرې پخلی وکړي. میرزا عطا په دې هکله لیکلي: «کله چې پر دوست باندې د دغه شاتګ باد ولګېد، له خپل ښه بخت څخه خوښ شو او په بدله څېره ستون شو څو په خپله د دغه اوازې پخلی وکړي.»

دی چې هلته ورسېد، ګوري چې شاهي عسکر په دې فکر چې د کابل لښکر تر اوسه په میلونو لیرې دی، له سیوري لاندې پراته دي؛ نو بیا دوست محمد یوازې خپل درې زره تکړه عسکر ځان سره په چټکۍ بېرته راوستل او په باغونو کې خپاره شاهي عسکر یې تر برید لاندې ونیول. د سختې جګړې په بهیر کې شیخ شاه اغاسي چې د دوست محمد په دستور څو ورځې مخکې شاه شجاع ته اوښتی و، چیغه ګډه کړه: «پاچا وتښتېد، پاچا وتښتېد.» او ورپسې یې له دغې جوړې کړې سربدالۍ څخه په کار اخیستنې، د شاهي پوځ د ننه په برېد پیل وکړ. د شجاع عسکر د ماتې د چیغې په اورېدو او د شېخ د لوټمارۍ په لیدو هک پک شول. په داسې حال کې چې د توپونو او ټوپکو لوګی اسمان ته جګېدلو، کمبل او بلوک یې په ټینګه له خپلو مورچلونو څخه دفاع کوله، خو د کابل ځوانانو هېڅ وېره نه درلوده... او د توپ پر موضع یې ورمنډه کړې، کمبل یې ټپي کړ او بیا یې ژوندی ونیو او ټوله توپخانه یې تر خپل واک لاندې راوستله. د شجاع پوځ اوس وارخطا شو. هر چا تېښتې ته مخ کړ. پوځ هرې خواته په دښتو او غونډیو کې ورک شو. شجاع چې دغه حال ولید، پرته له تېښتې یې بله چاره نه لرله او دی هم وتښتېد.[۹۱]

یوځل بیا شجاع شاتګ ته اړ شو. د کندهار په باغونو کې هرې خواته د پرتو توکو په منځ کې چې د دوست محمد د پوځ لاس ته ورغلي وو، د وېډ داسې ملاتړلیکونه هم وو چې په دغه ناکامه کودتا کې یې د انګرېزانو لاس ثبوتولو. وېډ هڅه کوله چې دغه پایلې ته یوه ښه وجه پیدا کړي او ویل یې چې د دغسې پایلې هېڅچا وړاندوینه نه شوای کولای، خو اوس ډېر داسې برېښېدل چې د بارګزیو د ګرانښت او اغېزمنتیا په هکله د برنز خبرو حقیقت درلود او وېډ له ډېر وخت راهیسې د یو پرله پسې بایلونکي ملاتړ کولو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په افغانستان کې د انګرېزي پالیسۍ د ماتې د شننې په اړه د لوی والي په دستور د جوړ شوي راپور په پایله کې په واضح او لنډو کلیمو لیکل شوي وو: «شاه شجاع په یو شمېر بد قسمته هڅو کې د خپل تخت د بیا ترلاسه کولو له پاره ښکېل و.» په پایله کې د نوموړي څلور لویې ماتې یادې شوې وې: لمړۍ ماته یې د نیملې په مغولي باغونو کې د ده پر پوځ غلچکي برید، دویمه یې د کشمیر په واورو کې د ده د پوځ یخنۍ وهنه، درېیمه یې په پېښور کې د نوموړي د باروتو د زېرمې چاودنه او اوس څلورمه یې د کندهار په باغونو کې د هغه پر پوځ نابېره برید. «شاه شجاع د یرغل په تیاري او ترسره کولو کې لویه سېکمنتیا او زوړورتیا او په ماته کې لوی زغم له ځانه ښودلی دی، خو د بد بخت له کبله، د ده زړه په کړکېچنو چارو کې هر وخت مات شوی.»[۹۲]
اوس حتی وېډ منلې وه چې زده کړیال یې له کاره وتلی او وخت یې تېر شوی، خو له جنګي اجېر جوسایه هارلن سره په شخصي خبرو کې وېډ ویلي وو چې یو شی کېدای شي شجاع بېرته صحنې ته راولي: «شاه شجاع یوازې هغه وخت بل فرصت لري چې د کابل په هکله د روسانو ظاهراً رښتیا پالیسي بربنده شي.»[۹۳]
که روسان د بارکزیو په مرسته نبغ په افغانستان کې ښکېل شي، شاه شجاع به بیا د انګرېزانو د ځانپالنې له پاره اړین ارزښت پیدا کړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۳

د لويې لوبې پيل

د ايران او افغانستان د نانندريزه پولې په شنډو تيتو پرتو غونډيو کې دې څوک په شپه کې نه ورکېږي. حتی اوس هم دا سيمه يوه شاړه بېديا ده چې يوازې تېپوسان يې په هوا کې الوتنې کوي، د ژمي لېوان يې پر ځمکه ګرځي او د ترياکو قاچاقبر يې د کاروانونو پر زاړه تګ لوري تېريږي. په دغه پراخه لمر سېځلې منظره کې څېرې وړې او سوکه خوځېږي. دوه سوه کاله مخکې دا داسې سيمه وه چې مسافرو به حتی د ورځې په کې يون ته زړه نه ښه کولو. په جګړه کې د ښکېلو پاچاهيو تر منځ د دغه نانندريزه سيمې درې او غابنې د شوکمارانو کارځايونه او پټنځايونه وو.

د ۱۸۳۷ کال د اکتوبر ګرمې ورځې وې او د دويم بريدمن هنري رالېنسن له پاره د يوې اوږدې اونۍ پای و. نوموړي له درېيو کلونو راهيسې په لوېديځ پارس کې، کرمانشاه ته څېرمه په ليرې پرتو بارکونو کې د پارسي پوځ يوې نوې لوا ته روزنه ورکوله. په دغه موده کې نوموړي د هغه درې ژبې نسخو سخت مينوال شو چې د هخامنشيانو پاچا داريوش په امر په بهستان کې حجاري شوې وې؛ نو رالېنسن چې په دغه لرغوني پارسي روزېته تيږې• Rosette Stone مين و، هر ماښام به په خورا سختۍ د کابو عمودي کمر پر مخ وختلو او بيا به يې بېرته ځان د کاليو ټوکرۍ ته ور ټيټ کړ چې د نسخې چاپونه واخلي. وروسته به خپلې کېږدۍ ته لاړ او په خپلو بېسارو برياليو هڅو به يې دغه مبهمې نسخې بې رمزه کولې،[1] خو کله چې د يو بېړني ماموريت له پاره د پارس شمال سوېل ته ولېږل شو، د ده شننې ودرېدې او له هغه وخت راهيسې چې ده په تهران کې د انګرېزي سفير له مرستيال څخه د دغه ماموريت د ترسره کولو امر ترلاسه کړ، په شپږو ورځو کې يې پر اس ۷۰۰ ميله مزل وکړ. په نورماله توګه له تهرانه تر مشهد پورې، چې افغان پولې ته څېرمه د زيارتونو ښار دی د پوځي لارې په اوږدو کې په پرتو کاروانسرايونو کې ډېر کرايي اسونه د مسافرو له پاره شته وو، خو د پارس شاه د هرات د کلابندۍ په لور روان و؛ نو دربار ته او له درباره د استونو شمېر دومره ډېر و چې رالېنسن نور اسونه پيدا نه کړل او اړ شو چې يوازې پر يو اس دومره مزل وکړي.

د رالېنسن سره مل کسان او اسونه سخت ستومانه وو او په توره تياره کې کله ويښ او کله ويده، دوی لاره ورکه کړه. په دغه شېبه کې، ټيک کله چې سپېدې د شاه جهان د غرونو په غاښورو څنډو کې وچاودې، رالېنسن د سپېدو د رڼا په څرک کې پر اسونو يوه بله سپره ډله وليده چې دوی ته نږدې کېده. نوموړي وروسته ليکلي : «ما له دوی سره د

•روزېته تيږه په ۱۷۹۹ کال په منف کې وموندل شوه چې په ۱۹۶ کاله له ميلاد څخه مخکې د وخت د پاچا يو فرمان په درېيو ژبو ورباندې ليکل شوی (ژباړن)

(c) ketabton.com: The Digital Library

خبرو وېره نه لرله، خو کله چې د دوی له ځنګه په ډګ ډګ تېرېدم، په حيرانتيا مې داسې سـړي چې قزاقي جامې يې په تن وې وليدل او زما يو مرستيال د روسي ماموريت يو چوپړيال وپېژانده.»[۲]

رالېنسـن سـمدلاسـه پوه شـو چې دلته څه خبره وه. د قزاقو يوه وسـله واله ډله چې له داسـې ليرې بيديايي لارې د افغانسـتان د پولې په لور سـتنه وه، بې دليله نه شـي کېدای او په تېره بيا په دغسـې ځانګړې شـېبه کې د انګرېزي څارګرې اداري يو کارکوونکي د افغانستان په پوله کې هر راز روسي فعاليت ته د شک په سترګه کتل. لارېنسن په هند کې له خپلې لوا څخه په نوې څارګره ځانګه کې ګمارل شـوی و او په ځانګړې توګه د روسـي نفوذ د مخنيوي له پاره ايران ته لېږل شـوی و. نوموړي په ايران کې درې کاله تېر کړي وو او د يوې سـنجولې سـتراتيژۍ د يوې برخې په توګه چې ايران بېرته د برتانيې غېږې ته راولي، پارسـي پوځ ته يې ګڼ شـمېر وسـلې ورکړې او دوی ته يې روزنه ورکوله. پارس ته له راتګ څخه څو مياشتې وروسته، رالېنسن پوه شو چې هغه او ملګري يې د روسانو له کلکې څارنې لاندې دي. د ۱۸۳۴ کال د اکتوبر په مياشـت کې يې په خپل راپور کې ليکلي و: «يو روسـي افسـر چې د برَن فون روزن Baron Von Rosen [په قفقاز کې روسي نايب] ځانګړی مرستيال و، نن کمپ ته راورسېد. هغه د خپل جنرال له خوا رالېږل شوی چې د امير ليدنه وکړي، خو اصلي موخه يې په پوځ کې زموږ د موقف، د پارسي پوځ د وضعيت او نور د داسې څه جوتول دي چې پر روسي ګټو اغېزه لري.»[۳]

په ۱۸۳۰ مو کلونو کې د برتانيې او روسـيې تر منځ په سـړه جګړه کې پارس په ځانګړې توګه انګرېزانو ته نور هم هغه وخت سوړ شو کله چې د ۱۸۳۳ کال د مارچ په مياشت کې تهران ته په ځان باورمن کونټ ايون سيمونېچ Count Ivan Simonitch ورسـېد. لکه فرانسـوي افسـران چې د رنجيت سـېنګ دربار ته تللي وو او هغه ته يې کار کولو، سـيمونېچ هم د ناپليون پخوانی افسـر و چې د واټرلو له ماتې او د ناپليون له تبعيد څخه وروسـته يې غوښـتل نوي فرصـتونه ومومي. نوموړی په اصل کې د زاره Zara و چې د اوسنۍ کرويشاه Croatia د سمندرغاړې ټرايسته Trieste ښار سوېل ته پروت دی. دی پر روسـيې باندې له يرغل څخه لږ وخت مخکې د ناپليون لوی پوځ ته ورغلی و او لکه د ناپليون ګڼ شـمېر نور پوځيان، له مسکو څخه د ژمي په نيمايي کې د مصيبت ځپلي شـاتګ په بهير کې تزاري ځواکونو اسير ونيو. کله چې دی له بنده ازاد شـو، د ده هېواد په اطريشـي-هنګري امپراتورۍ کې منحل شـوی و؛ نو ده پرېکړه وکړه چې روسانو ته واوړي او هلته له روسي پوځ سره يوځای شو. ده ته د جګړن رتبه ورکړل شوه او په ګرجستان کې ځانګړې يرغليزه لوا ته ولېږل شـو. نوموړي د روس او پارس په جګړو کې په زړورتيا برخه واخيسـته. وروسـته له دې چې د پارس پر ضد د ټوپکو او برچو په يو مخامخ يرغل کې سخت ټپي شـو، نوموړي ته د ده د زړورتيا او په کلکه د خپل سـنګر د سـاتلو په وياړ د تورن جنرالۍ رتبه ورکړل شـوه او لږ وخت وروسـته يې په ګرجسـتان کې له يوې اتلس کلنې تر ټولو ښـايسـته کونډې شـهزادګۍ، اوبيلاني Obeliani سـره واده وکړ او په کمه موده کې په تبليسـي کې د روسـي اداري يوه مخکښه څېره وګرځېد.[۴] کله چې تهران ته د سفير په توګه بدل شو، سيمونېچ په کلکه هڅه کوله چې له خپل انګرېزي سـيال سـېر جان مکنېل Sir John McNeil څخه مخکښ وي. سـېر مکنېل له روسـانو څخه دومره کرکه درلوده لکه څومره چې سيمونېچ په ډېره سرتمبګۍ د انګرېزانو پر ضد و.

د رالېنسـن او د هغه د پوځي ماموريت د راتګ راهيسـې، سـيمونېچ وتوانېد چې د شـاه باور خپل کړي او د مکنېل په پرتله يې ډېر لاس رسی او نفوذ ترلاسـه کړ. مکنېل چې په اصـل کې د هېبرېډيز Hebrides له يوې ځنډې و او پخوا يې د

(c) ketabton.com: The Digital Library

سفير د ډاکتر دنده درلوده، يو ارامه کس و چې د ستراتېژۍ او پوهې له اړخه د سيمونيچ کچې ته نه رسېده. په ۱۸۳۷ کال کې سيمونيچ د نوي پر تخت ناست شاه په هڅولو کې مرسته وکړه چې په انګرېزي وسلو سمبال، له خپل پوځ څخه پر نانندريزه ښار، هرات باندې د يرغل له پاره کار واخلي او شاه ته يې ترغيبي د سرو زرو پنځوس زره تومنو د ورکړې او د پور بښلو وړانديز د هغه ژمنې په بدل کې وکړ چې کله يې هرات فتح کړ، شاه به روسانو ته په هرات کې د سفارت جوړولو اجازه ورکوي. دا يو هوښيار ګوزار و. د شاه ځانپالنه يې په داسې بنه پاروله چې په هند کې يې د انګرېزانو ګټې ګواښلې او انګرېزي روزل او وسلواله شوې لوا يې نېغه د خپلو مربيانو او د وسلو مرسته کوونکو د ګټو پر ضد واړوله. په دغه وسيله، سيمونېچ هيله درلوده چې شاه د تزار په ګټه وکاروي، خو په حقيقت کې نوی شاه، دويم محمد Mohammed II له پخوا څخه د هرات د بيا نيولو تلوسه درلوده - نوموړي دغه يادونه حتی د پاچا په توګه په خپله لمړنۍ وينا کې د شاهي تاج پر سر ايښودلو نمانځنه کې کړې وه؛ نو د هرات د بيا نيولو له پاره يې دومره روسي لمسون ته اړتيا نه درلوده.[۵]

سيمونيچ د شاه او په کندهار کې د دوست محمد د ميړنيو وروڼو تر منځ له يو بل څخه د دفاع له يو وړانديز شوي تړون روسي ضمانت هم وکړ. هغه پوهېده چې دغه به د انګرېزانو پر وهم څومره اغېزه ولري. څلور کاله وروسته په ۱۸۴۱ کال کې نوموړي د خپلې دغه بريا په هکله په خپل يادښت کتاب کې غورې کړې چې له پارس څخه داسې يوه اروا جوړه شوه چې د لندن له کابينې څخه يې خوب تښتولی و ځکه چې دوی پوهېدل چې روسان به له هرات څخه په اسانۍ يرغل وکړي او په هندوستان کې به اور بل کړي. هغه ليکلي: «روسانو هند ته د اور اچولو له پاره پرته له نيت څخه هر څه درلودل.»[۶]

مکنېل پرته له دې چې په تهران کې ناست وي او يو اعتراضي کتاب وليکي بله چاره نه درلوده. نوموړي دغه کتاب «په ختيځ کې د روسي پرمختګ او اوسنۍ موقف» يې نومه خپور کړ. د کتاب په يوه برخه کې يې ليکلي: «په اروپا کې يوازينی ملت چې د خپلو ګاونډيانو په بيه د ځان پياوړي کولو هڅې کوي، روسيه ده. يوازې روسيه د تختونو د چپه کولو، د امپراتوريو د کمزورولو او د ازادو هېوادونو ځانته د مطيع کولو ګواښونه کوي... د پارس بشپړتيا او خپلواکي د هند او اروپا امنيت ته اړينه ده او هره هغه هڅه چې يو کمزوری کوي، بل ته يو ګوزار دی - او د انګلنډ پر وړاندې د دښمنۍ يوه ښکاره کړنه ده.» دغه زورور لفظي يرغل هغه څرګند حقيقت له پامه غورځولی و چې په هند کې برتانوي ښکېلاک د نولسمې پېړۍ په ټوله لمړۍ نيمايي کې پرته له کومې وقفې مخ په پراختيا و او برتانيې په لوی حرص د روسيې د ټولو لاسته راوړنو په پرتله ډېر تختونه چپه کړي وو، خو دغه کتاب په لندن کې ډېر لوستونکي پيدا کړل او د وېسټ مېنسټر Westminister (د برتانيې ملي شورا. ژباړن) زياتېدونکی باور يې چې په پارس او افغانستان کې د روسيې او برتانيې تر منځ يو لوی ټکر په پېښېدو دی، نور هم ډېر کړ.[۷]

خو په دې هکله د مکنېل خبره سمه وه ځکه چې په سن پيټرزبورګ کې تزار نېکولس Nicholas او وزيرانو يې که هر څومره محتاطې نظريې لرلې، سيمونيچ بې اړنګه ستراتيژيکي هيلې درلودې. د نوموړي يوه هيله چې د ده د ټولو هيلو هسته يې جوړوله، په هرات کې د روسيې د اډې جوړول وو چې په لوديانې کې له برتانوي پولې څخه يې د شپږو اونيو مزل درلود. په وروستيو وختو کې د مکنېل جاسوسانو په تهران کې د روسي سفارت په هکله مغشوشونکي راپورونه ورکول - د يو مسکوي شهزاده په هکله مبتذلې کيسې - د نوموړي په هکله ويل کېدل چې د يوې ۱۰۰۰۰ کسيزې ډلې په

(c) ketabton.com: The Digital Library

مشرۍ د پارس پولې ته ستون شوی چې د هرات په کلابندۍ کې له پارسيانو سره مرسته وکړي. د دغسې څارګريزو مالوماتو تفصيل شکمن برېښېده، خو دغه مالوماتو د پارس په وسيله پر افغانستان باندې د ځينې روسي خوځښتونو شتون ته اشاره هم کوله. لارنېسن پوه شو چې هغه ژېړ وېښته افسر چې د يوې قزاقي ډلې مشري يې کوله او دی يې تر څنګ تېر شو «کېدای شي همغه کس وي چې يادونه يې کېږي... بې اړنګه زما کنجکاوي وپارول شوه. دغسې وضعيت چې د هرات له کلابندۍ څخه مخکې و، حتی يو روسي ښاغلي ته چې په خراسان کې يې يون کولو د شک په سترګه کتل کېدل، خو په دغه بل حالت کې په وضاحت د پټ ساتنې نيت شته و او ما دا خپله دنده ګڼله چې دغه رمز وسپړم.»[٩]

نو رالېنسن له خپلې ډلې سره بېرته وګرځېد: «موږ د لوړې لارې په اوږدو کې په دوی پسې وو او په يو څه واټن کې مو دوی تعقيبول. لږ وخت وروسته دوی په غونډيو کې يو تنګي ته ننوتل. هلته زه له دغې ډلې سره چې د يوې رڼې چينې پرغاړه د سباناري له پاره ناست وو، مخ شوم. دا کس چې د افسر څېره يې لرله، په تن کوچنی او په رنګ ډېر سپين، روښانه سترګې او ډېر سېکمن ښکارېده.» رالېنسن زياتوي:

زه پر اس سپور دوی ته ورنږدې شوم، روسی جګ شو او ما ته يې د تعظيم سر ټيټ کړ. ما په فرانسوي خبرې ورسره پيل کړې - په سوېل کې د اروپايانو تر منځ فرانسوي عامه ژبه وه - خو روسي سر وخوځاوه چې نه پوهېږي. بيا ما په انګرېزي ژبه خبرې وکړې او ده په روسي ژبه ځواب راکړ. کله چې ما په پارسي خبرې وکړې، هغه داسې ښکاره شو چې حتی يوه کليمه هم پوه نه شو. بلاخره هغه زړه نا زړه په ترکمني يا ازبکي - ترکي خبرې وکړې. زه په دغه ژبه دومره پوهېدم چې د يوې ساده محاورې ترعهدې وتلم، خو کنجکاوي مې په کې نه شوای کولی او دا هغه څه وو چې دغه افسر غوښتل. کله چې دی پوه شو چې زه په چغتايي ژبه کې تکړه نه يم، په ترکي ژبه يې چې ځومره کولی شول دومره ډېر ګړندی وغږېد. زه يوازې دومره پوه شوم چې نوموړی په رښتيا يو روسي افسر و چې د روسي [امپراتور] ډالۍ يې د پارس[امپراتور] محمد شاه ته وړلې. هغه له دې څخه زيات څه ونه ويل. وروسته له دې چې يو بل پيپ مې ورسره وڅکولو، زه په خپل اس سپور شوم او ترې لاړم.[٩]

د لوبې لوبې کېم Kim،The Great Game په نوم د راډيرډ کيپلېنګ Rudyard Kipling په ناول کې يوه نوموړه صحنه کارل شوې چې د راج د څارګرې ادارې مشر ډګروال کرايټن Creighton کېم ته روزنه ورکوي چې د لوبې جزيات په ياد وساتي، کومه چې وروسته د کېم لوبه ونومول شوه. نوموړي ته به لږ وخت ورکړل شو چې په يو پتنوس کې بېلابېل څيزونه په ياد وساتي. بيا به يې برېښنا ورته مره کړه، پتنوس به يې ترې ليرې کړ او ورته وبه ويل شول چې د څيزونو بشپړ نوملړ له ټولو جزياتو سره وليکي. دا به هېڅ کله څرګنده نه شي چې رالېنسن به کله داسې روزنه ليدلې وي، خو نوموړي د دغه مرموز افسر په اړه د پام وړ او مفصل توضيحات ليکلي وو او وروسته يې کلکتې ته ولېږل او ورسره وېې ليکل: «که کچېرې په بدله جامه کې دغسې څوک هند ته د ننوتو هڅه وکړي؛ نو دا به همغه افسر وي چې زه ورسره مخ شوم.»

دغه افسر منځنی تنه، ټيټه غاړه، جګې او پراخې اوږې او نری ملا لري. په رنګ بيخي ډېر سپين دی او باړخو يې هېڅ رنګ نه لري. نوموړی پراخ تندی، ځلانده سترګې چې له يوبل څخه ډېرې جلا دي، ښه جوړه پزه، لنډه پاسنۍ شونډه او خوشحاله خوله لري. ږيره او برېت يې پرېښې او خامه نصواري رنګ لري. برېتونه يې لنډ او څوکې يې پورته تاو کړې، خو لنډې او ګڼې ږيرې يې د باړخو لاندينۍ برخې او ټوله زنه پټه کړې ده... د هغه پر سر سپينه قزاقي خولۍ ايښې وه، تياره زرغون ګرجستانی کوټ يې اغوستی و او په سينه يې

(c) ketabton.com: The Digital Library

نرۍ سپینه زرینه کتاروزمه ترلې وه چې په کینه خوا کې یې د ګرجستانیانو په ډول کارتوس تومبل شوي وو. په پولادي تیکي کې پرته توره یې له تور کمربند څخه چې ساده سپین زرین سګک یې درلود، ځړېده. ده تیاره خړ شلوار اغوستی او ښې جوړې شوې روسي موزې یې په پښو وې. نوموړي دوه ښایسته لوی خړ اسونه لرل چې پر یوه یې سپور او بل یې په لمړني اس پسې ترلی و. په ساده ایراني زین ناست و چې توره توټه او لنډ تور جالوغ ورباندې پروت و. د تومانچې پارسي کاش یې درلود او لاستی یې چې ترکي برېښېده د ابنوس له لرګي څخه و چې سپین زر په کې کارول شوي و. ده فصیح پارسي خبرې کولې خو لنډ او تېره بهرنی ګړدود یې درلود او هیڅ کله یې (a) داسې بشپړ او پراخه نه شوای ویلی لکه پارسیان یې چې وایي او په چغتایي ترکي ژبه یې پوره حاکمیت درلود خو د قسطنطنیې او پارسي لهجه په کې نه وه.[۱۰]

راليسن له نیشاپور څخه وړاندې په تیاره کې د پارسیانو کمپ ته ورسېد او له شاه سره یې د یوې سملاسي مرکې غوښتنه وکړه. شاه نوموړی خپلې کېږدۍ ته ومنلو او ده د هغه روسانو کیسه ورته وکړه چې په لاره کې ورسره مخ شوی و. راليسن هغه دلیل چې روسي ده ته د خپل ماموریت په هکله ویلی و، شاه ته تکرار کړ. شاه په حیرانتیا وویل: «ما ته ډالۍ راوړي! زما له هغه سره هیڅ کار نه شته. دی د [روسیې] امپراتور له خوا په کابل کې دوست محمد ته نېغ لېږل شوی او له ما څخه یوازې غوښتنه وشوه چې له دوی سره په یون کې مرسته وکړم.»[۱۱]

راليسن سملاسه د شاه د خبرو په ارزښت پوه شو: دا د هغه څه لمړنی ثبوت و چې انګرېزانو له اوږدې مودې راهیسې ورڅخه وېره درلوده: روسان هڅه کوي چې له دوست محمد او بارکزیو سره د ائتلاف جوړولو په وسیله په افغانستان کې ځان ته ځای پیدا کړي او له دوی او پارسیانو سره په هرات کې د شاه شجاع د سدوزي کورنۍ د وروستي سنګر په ماتولو کې مرسته وکړي. راليسن په دې هم پوه شو چې له دغو مالوماتو سره په چټکۍ بېرته تهران ته لاړ شي.

روسان له لږ ځنډ وروروسته په خپله د پارسیانو کمپ ته ورسېدل. روسي افسر د پوځ عادي پارسیانو ته ځان سني مسلمان وروپېژانده او خپل مسلمان نوم یې عمر بېک وښود. هیچا په کمپ کې د ده په مسلمانۍ شک ونه کړ. هغه خبر نه و چې راليسن د دوی د ماموریت په اصلي موخه خبر دی. اوس یې خپل نوم «کپتان ویتکېویچ وښود ... او زما سره یې ناڅاپه په ښه فرانسوي خبرې پیل کړې او زموږ مخکنۍ لیدنې ته په اشارې، هغې یوازې دومره په موسکا وویل: «له پردي سره په بېدیا کې ډېره اشنایي ښه نه ده.»»[۱۲]

وروسته راليسن په دوه ځېژونو نومیالی شو. لمړی د میغي خط په بې رمزه کولو کې او دویم د ارتر کانولي Arthur Conolly په ګډون د «لویې لوبې The Great Game» د اصطلاح په موندلو کې، خو اوس په اس ځغلولو کې د هغه وړتیا ډېره ګټوره ثابته شوه. د نوموړي پلار د ځغاستې اسونو نسل اخیستنه او روزنه کوله او راليسن له زین او اسونو سره ستر شوی و؛ نو دغه وړتیا یې باید درلودی. دی له فزیکي اړخه هم ډېر پیاوړی و. شپږ فوټه یې ونه وه او پراخه اوږې، غښتلی اندام، ښې عضلې او وژې یې لرلې.[۱۳]

راليسن په همدغه شپه بېرته نېغ د تهران په لور روان شو. ۸۰۰ میله مزل یې په ریکارډ وخت کې وکړ او د ۱۸۳۸ کال د نومبر په لمړۍ نېټه یې مکنیل ته د افغانستان له پاره د روسي پلاوي د شتون خبر ورکړ. مکنیل په خپل وار سملاسه یو چابک ځری•، لارډ پامرستن ته په لندن کې او بل په کلکته کې د هند نوي لوی والي، لارډ اکلنډ ته ولېږه.

•ځری: قاصد

(c) ketabton.com: The Digital Library

مکنېل لیکلي وو: «روسانو په رسمي توګه له کابل سره دیپلوماتیکې اړیکې پرانیستې. ما ته خبر راکړل شوی چې کپتان وېکوویچ یا بیکوویچ چې د عمر بېک په نوم هم یادېږي او د روسېې سني محمدي دی، د شارژدافیر په توګه د امیر دوست محمد خان له پاره ګمارل شوی.» په دغه لیک کې مکنېل د یاد افسر په اړه د راليېنس مفصل توضېحات او همدا رنګه لږ نور توضیحات چې د ده استازي په کمپ کې راټول کړي وو، اضافه کړل: «هغه وویل چې د امپراتور ځانګړی سکرتر دی، خو زه پوه شوم چې هغه په حقیقت کې په اورنبورګ کې د والي پوځي سکرتر و. نوموړی دوه کاله مخکې د روسي دولت رسمي مامور په توګه څه وخت په بخارا کې تېر کړ او چغتایي ترکي او پارسي ژبې یې په بخارا او اورنبورګ کې زده کړې.»[۱۴]

داسې برېښېدل چې د ویتکېویچ په هکله د رالېنسن کتنې د هغه د مشرانو بې ساري وېره توجیه کوله. مکنېل، لارډ الینبوره او نورو انګرېزي پالیسي جوړوونکو له ډېر وخت راهیسې وېره درلوده چې روسان به افغانستان ونیسي او د اډې په څېر به کار ترې واخلي چې پر انګرېزي هند یرغل وکړي. د ویتکېویچ په اړه د رالېنسن څرګندونې سمدلاسه انګرېزي څارګرو مامورینو ته په پېښور، خیبر درې او نورو هغه ځایونو ته ولېږل شوې چې هند ته د اوښتو په لارو کې پرتې وې څو که چېرې نوموړی هند ته د اوښتو او یا رنجیت سېنګ ته د خبرو له پاره د تګ هڅه وکړي، انګرېزي څارګر مامورین به یې وپېژني.

خو دغه مرموز افسر هند ته نه و روان . د هغه ماموریت د تزار او دوست محمد تر منځ د ائتلاف جوړول او په افغانستان کې د انګرېزي ګټو کمزوري کول وو.

د دغه افسر په هکله د رالېنسن یوه یا دوې انګېرنې سمې وې، خو ډېرې نورې یې تېروتنې وې. هغه نه مسلمان او نه روسی و، د اورنبورګ د پولې په اړه کې د والي پوځي سکرتر نه و او نه یې نوم بیکوویچ یا وېتکویچ و. نوموړی په حقیقت کې د ین پراسپر ویتکېویچ په نوم یو کاتولیک پولنډی اشرافي و چې په ولنیس کې چې اوس د لېتوانیا پلازمېنه ده زېږدلی و. کله چې ین په ښوونځي کې زده کړه کوله، هغه د یوې پټې ټولنې چې نوم یې «تور ورونه» و، په جوړولو کې مرسته وکړه. دا د مقاومت یو ملي انقلابي خوځښت و چې پولنډي او لېتوانیایي زده کوونکو د روسېې له لوري د دوی د هېوادونو د اشغال پر وړاندې د جګړې په نیت جوړ کړی و. په ۱۸۲۳ کال کې کله چې دغې ډلې د ښوونځي مدیر او ښوونکو ته روسي ضد لیکونه واستول او د ښار پر نوموړو عامه ځایونو او ودانیو یې انقلابي شعارونه ونښلول، دوی روسانو ته برېنډ شول. روسانو ین او د دغه کړی پنځه نور مشران ونیول، له دوی څخه یې تحقیقات وکړل او د ۱۸۲۴ کال د فبروری په شپږمه، د دې له پاره چې نور پولنډي زده کوونکي د دموکراسۍ هیلې او غوښتنې په سر کې ونه پالي، درې کسه یې په مرګ محکوم کړل او پاتې درې یې په دورو وهلو او ورپسې په شاګګ کې په دایمي تبعید محکوم کړل. ویتکېویچ په هغه وخت کې، مخکې له دې چې ونیول شي، د خپلې زوکړې یوازې څورلسمه کلیزه لمانځلې وه.

په وروستیو شېبو کې د پولنډ نایب الحکمه ګرنډ ډیوک پاولوویچ Grand Duke Pavlovitch په مداخلې، د مرګ سزا دایمي بند او د بابرووېسک په کلا Bobruisk Fortress کې سخت جبري کار ته ټیټه شوه چېرته چې یو له دغه هلکانو

(c) ketabton.com: The Digital Library

څخه لېونی او ورپسې مړ شو. له ویتکېویچ او دوه نورو څخه یې خپلې اشرافي رتبې او القاب واخیستل او دوی یې د قزاق په شاګیو کې بېلابېلو کلاوو ته د عادي عسکرو په څېر ولېږل. د ترفیع حق یې نه درلود، تر لسو کالو یې له خپلو کورنیو سره اړیکې نه شوای نیولی او ځنځیرونه یې په پښو، په اوږده مزل سوېل ته پلي ولېږل شول.[۱۵] ین له رسېدو څخه وروسته، له خپل «تور ورونه» ملګري الایزي پېسلي اک Aloizy Peslyak سره د تېښتې یو پلان جوړ کړ او غوښتل یې د هندوکش له لارې هند ته وتښتي، خو دغه پلان بربنډ شو او دوی ته سخته سزا ورکړل شوه.[۱۶] په راتلونکو کلونو کې د ین یوه ملګري ځان وژنه وکړه او پېسلي اک هم نږدې ځان ویشتلی و، خو ویتکېویچ خپل قسمت ته ځان تسلیم کړ او هوډ یې وکړ چې له خپل اوسني حالت څخه ګټه پورته کړي؛ نو قزاقي او چغتایي ترکي ژبې یې زده کړې او د خپل نوم د داسې بدلولو هوکړه یې وکړه چې روسي نومونو ته ورته و یعنی ایون وېکتورویچ ویتکېویچ. د ویتکېویچ یوه وروستي پالونکي وروسته لیکلي:

کله چې د اورنبورګ د پولې یوې لیرې پوځي چاونۍ ته تبعید شو، ویتکېویچ لس کاله د یو عسکر دنده د شرابي او عیاشو افسرانو ترلاس لاندې ترسره کړه. هغه وتوانېد چې نه یوازې خپله پاکي او شرافت وساتي بلکې زده کړې یې وکړې او ځان ته یې د پوهې له پلوه وده ورکړه. ده سوېلي ژبې زده کړې او له سیمې سره دومره اشنا شو چې سړی په ډاډ ویلی شي چې د اورنبورګ له جوړښت راهیسې داسې څوک نه شته چې د ویتکېویچ په پرتله د قزاقو په اړه ډېره پوهه ولري... ټول قزاق د ده صداقت، زغم او سرسخت توب ته درناوی لري چې په وار وار یې د قزاق په شاګیو کې د یون پر مهال له ځانه ښودلي.[۱۷]

دومره وخت نه و تېر چې ویتکېویچ ټول قران حفظ کړ. نوموړي به قزاقي کوچي مشرانو ته بلنه ورکوله، دوی ته یې چای، پلو، او د پسه غوښه پخوله او له دوی څخه یې د دوی د دود، د ژوندانه ډول او د دوی د ژبې غني اصطلاح ګانې زده کولې. هغه به په ځانګړې توګه د سیمې او د یونو په هکله کتابونه لوستل او همدغه پوهه په روسي پوځ کې د ده د ودې وجه شوه.

له ادبیاتو سره د ویتکېویچ مینې د یورال Ural له سیند سره د اورسک Orsk د اډې قوماندان پام ځانته واړولو او ویتکېویچ ته یې بلنه ورکړه چې د هغه بچیانو ته سبق ورکړي. په ۱۸۳۰ کال کې دغه قوماندان یو نومیالي جرمن ګرځندوی کشاف الکساندر فون هومبولټ Alexander Von Humboldt ته مېلمستیا کړې وه. کله چې هومبولټ خپل وروستی کتاب Tableaux de la Natur چې په لاتینه امریکا کې د ده د یون په هکله و، د میز پر سر ولید، په حیرانتیا یې وپوښتل چې دا کتاب هلته څه کوي. قوماندان د ځوان پولنډي په اړه ورته وویل او زیاته یې کړه چې هغه د لویو ګرځندویانو د کتابونو یوه ټولګه لري. هومبولټ یې د لیدنې غوښتنه وکړه؛ نو دی یې ورته راوست:

سربېره پر دې چې ځوان ویتکېویچ شډېل عسکري کوټ اغوستی و، د ده په زړه پورې بڼې، دروند چلند او پوهې دغه نومیالی پوهاند اغېزمن کړ. کله چې هومبولټ د سایبریا له یون څخه بېرته اورنبورګ ته راغی، سمدلاسه یې د ویتکېویچ د رېږوونکي حالت په هکله والي کونټ پاوېل سوختلېن Count Pavel Suhktelen ته وویل او ترې وېې غوښتل چې د دغه ځوان پېټی سپک کړي. کونټ، ویتکېویچ راوغوښت، افسری ته یې ارتقاع ورکړه، د خپلو امرونو اجرایوي مشر یې وټاکلو، او قزاقي اورنبورګ ته یې بدل کړ. وروسته ویتکېویچ د قرغز په څانګه کې وګمارل شو.[۱۸]

دومره وخت نه و تېر چې له نوموړي څخه د ژباړن کار اخیستل کېده او وروسته په قزاقي سیمو کې په بېلابېلو ماموریتونو ولېږل شو. ویتکېویچ کار او شغل پیدا کړ خو له روسي امپریالستي ماشین سره د یو ځای کېدو په بیه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

هغه ماشین چې دی یې په کرکه کې ستر شوی و او وروسته یې په ایمانداری د داسې دولت چوپړ وکړ چې د ده ژوند یې تباه کړی و او داسې انګېرنه کېده چې ده په دې اړه ترخه احساسات په زړه کې ساتل. هومبولټ، ویتکېویچ ته د پرمختګ لاره پرانیسته، خو هغه څوک چې تر ټولو زیات یې نوموړي ته په لاشعوري توګه د پرمختګ لاره هواروله، الکساندر برنز و. کله چې برنز له بخارا څخه بېرته راغی، ده یو کتاب د «په بخارا کې یون» په نوم ولیکه چې برنز یې خورا نومیالی کړ. نوموړي ته بلنه ورکړل شوه چې لندن ته لاړ شي او د لارډ الینبوره او پاچا سره لیدنه وکړي. د بېلابېلو ټولنیزو مېلمستیاوو کوربه والو له نوموړي څخه زمری او نومیالی جوړ کړ. ده شاهي جغرافیایي ټولنې ته لکچرونه ورکړل. د ګېډونوالو شمېر به دومره ډېر و چې د څوکیو د کمښت له وجې به خلکو په ولاړه غوږ ورته نیولی و او دغه ټولنې ده ته د سرو زرو مډال ورکړ. کله چې د ده کتاب په فرانسوي ژبه خپور شو، دغه کتاب بیا تر ټولو ډېر خرڅ شو او دی فرانسې ته د نورو مډالونو او انعامونو له پاره وروغوښتل شو. د دغه کتاب فرانسوي ژباړې د روسانو پام د برنز یون ته واړولو. د برنز د یون موخه په بخارا او افغانستان کې د ۱۸۳۰ مو کلونو په پیل کې د روسي فعالیتونو په اړه د مالوماتو راټولول په داسې وخت کې وو چې په حقیقت کې دغه دواړو سیمو ته د روسې هېڅ پام نه و او ټوله پاملرنه یې پر قفقاز او پارس متمرکزه وه، خو اوس برعکس داسې برېښېدل چې د برنز دغه کتاب د روسانو پام افغانستان، بخارا او روسي پولو ته نږدې د انګرېزانو د دسیسو مخنیوي ته واړولو. لکه څنګه چې ډېر وخت په نړیوالو چارو کې له لیرې ممکنه ګواښونو څخه د پالیسي جوړوونکو وېره کټ مټ داسې یوه بلا جوړه کړي چې وېره ورڅخه کېږي، د اورنبورګ په شاګیو کې د روسې د پوله ییزه چاونۍ والي، وي اې پېروفسکي د لوی درستېز د څرګندونو پر بنسټ، سن پیټرزبورګ له منځنۍ اسیا څخه د ځارګریزو مالوماتو د کمښت په اړه دومره نارامه و لکه لندن چې د نارامۍ احساس کولو. نوموړي هم انګرېزي انګېرنو ته انعکاس ورکړی او لیکلي یې دي: «کوم مالومات چې روسانو تر لاسه کول، مبهم او ډېر لږ و او داسې اسیایانو دغه مالومات برابرول چې یا د ناپوهۍ او یا د وېرې له وجې یې د ګټورو مالوماتو د راټولولو توان نه درلود.»

موږ کره مالومات درلودل چې د ختیځ هند انګرېزي کمپنۍ اجنټان په دوامداره توګه په خېوه او یا بخارا کې ښکاره کېدل. موږ په دې هم خبر وو چې دغه کمپنۍ خورا ډېرې سرچینې په خپل واک کې درلودې او هڅه یې کوله چې نه یوازې خپل سوداګریز نفوذ په ټوله اسیا کې خپور کړي بلکې په اسیا کې خپلې مستعمرې هم زیاتې کړي... نو په دې اساس په ۱۸۳۵ کال کې پرېکړه وشوه چې روسي اجنټان منځنۍ اسیا ته ولېږل شي چې د انګرېزي اجنټانو څارنه او د دوی هڅې شنډې کړي. په دې موخه دویم برېدمن ویتکېویچ منځنۍ اسیا ته د اجنټ په څېر ولېږل شو...[۱۹]

ویتکېویچ دوه ځله بخارا ته ولېږل شو. لمړی ځل یې له قرغزي سوداګرو سره په بدله جامه کې اوه لس ورځې په ډېرو واورو کې او په یخ وهلي امو سیند باندې مزل وکړ. هغه یوه میاشت هلته پاتې شو، خو لکه څنګه چې برنز «د ختیځ د عجایبو کور» نومولی و، ویتکېویچ ته دغه ځای دومره په زړه پورې ښکاره نه شو. هغه بېرته اورنبورګ ته ولیکل: «زه باید یادونه وکړم چې برنز په خپل چاپ شوي کتاب کې کومې کیسې چې د بخارا په اړه کړې دي، له هغه څه څخه چې ما یې د لیدو فرصت درلود ډېر توپیر لري. نوموړي هر څه ته د شان او شوکت په سترګه کتلي، خو هغه څه چې زه یې وینم یوازې او یوازې بدرنګه، د کرکې وړ، ربړن او یا مضحک دي. برنز یا په لوی لاس د بخارا د په زړه پورې توب په اړه مبالغه کړې او یا دا چې هغه مخکې له لیدو څخه د دغې سیمې په هکله خپل قضاوت انځور کړی و.»[۲۰] خو د

(c) ketabton.com: The Digital Library

ویتکېویچ له کرکې سره سره، هغه په پټه د ښار د نقشو خاکې وکاږلې. د ویتکېویچ په اړه یې یو مینوال لیکلي: «هېڅ‌چا، حتی د بخارا سخت دریځو ونه شو کړای چې په قرغزي جامو کې یو اروپایي عیسوي، چې په قزاقي یې خبرې کولې او قزاقي دود او چلند یې خپل کړی و، وپېژني. سربېره پر دې، هغه په ښایسته تورو سترګو، رېږې او لنډو وېښتانو داسې ښکارېدلو لکه یو اسیایي او یو مسلمان.»[۲۱]

په دویم ځل ویتکېویچ بخارا ته په ښکاره ډول د یو روسي افسر په توګه لاړ چې د هغه روسي سوداګرو د خلاصون غوښتنه وکړي کوم چې د بخارا امیر بندیان کړي وو. د کاروانونو ښار ته له رسېدو سره سم له ده څخه وپوښتل شول: «ته اسکندر پېژنې؟ ما فکر وکړ چې د دوی مطلب لوی الکساندر دی خو په حقیقت کې د دوی مطلب الکساندر برنز و.» د انګرېزي نفوذ دغه لمرنیو نښو ویتکېویچ سمدلاسه وهڅاوه چې مخنیوی یې وکړي او په څو اونیو کې وتوانېد چې د جاسوسی هغه شبکه چې برنز هند ته د مالوماتو د لېږلو له پاره جوړه کړې وه بربنډه کړي. نوموړي سن پیټرزبورګ ته لیکلي:

انګرېزان په بخارا کې خپل کس لري. هغه د نظام الدین په نوم یو کشمیري دی چې د څلورو کلونو راهیسې د سوداګری په پلمه په بخارا کې ژوند کوي... نوموړی یو هوښیار سړی دی، له هر چا سره اړیکه نیسي او د بخارا اشرافیانو ته مېلمستیاوې کوي. دی لړترلړه په اونۍ کې یو ځل په کابل کې د مسون په نوم یو انګرېز ته د ځري په وسیله لیک لېږي او هغه یې په خپل وار اړونده ځای ته استوي، خو په زړه پورې خبره دا ده چې دوست محمد د مسون په کاروبار خبر دی. خان حتی د مسون لیکونه ګیر کړل، خو جاسوس یې له لیکونو سره بېرته پرېښود او ویې ویل: یو کس ما ته زیان نه شي رسولی. ظاهراً دوست محمد په عمومي توګه اروپایانو ته د درناوي له مخې نه غواړي دوی خپه کړي او مسون ته هم غږ نه کوي. دغه کس په کابل کې د لرغونو سکو د موندنې په پلمه ژوند کوي. نظام الدین په بخارا کې یو خپلوان لري چې ده ته ټول کاغذي کارونه کوي. دوی په سیمه یېزه کچه د کوچبېګي په کاروان سرای کې برمناک ژوند کوي او اشرافیانو ته مېلمستیاوې کوي. نظام ښایسته جامې اغوندي خو په رنګ دومره ښایسته نه دی. د هغه ملګری ډېر هوښیار دی او له چلند څخه یې داسې برېښي چې د ده ترلاس لاندې دی، خو په وضاحت ښکاري چې ټولې چارې دی مخته وړي. دوی خپلې پیسې له هندي بانکرانو څخه ترلاسه کوي. کله چې زه راورسیدم، نظام الدین سمدلاسه زما لیدنې ته راغی او له ما څخه یې ډېرې پوښتنې وکړې، د نووالکساندروسک Novo Alexandrovsk او نیولاین New Line په اړه او همدا راز له خیوې سره زموږ د اړیکو په هکله. لکه څنګه چې زه له مخکې خبر کړل شوی وم، ما ده ته واضح ځوابونه ور نه کړل او نوموړي د دغې ورځې په سبا کابل ته یو لیک ولېږه.[۲۲]

د ویتکېویچ دویم یون نوموړي ته د لوی پرمختګ دروازه خلاصه کړه. له بخارا څخه د نوموړي لیدنې په تصادفي توګه بخارا ته د افغان استازي له رسېدنې سره سمون وموند. میرزا حسین علي د دوست محمد خان له خوا تزار نېکولاس ته په یو ماموریت لېږل شوی و. کله یې چې شاه شجاع ته په ۱۸۳۴ کال کې له کندهار څخه بهر ماته ورکړه، دوست محمد د وېډ لیکونه وموندل چې افغان مشران یې د شاه شجاع په مشری د سدوزي سلطنت د بیا اعادې ملاتړ ته هڅول. له شاه شجاع سره د انګرېزانو مرستې دوست محمد ته ټکان ورکړ ځکه چې دی په دې باور و چې له انګرېز لوی والي سره ښې اړیکې لري؛ نو په ځواب کې نوموړي له روسانو څخه د ډیپلوماتیک تضمین غوښتنه وکړه که چېرې انګرېزان په افغانستان کې نوره لاسوهنه وکړي. هغه تزار ته لیکلي وو: «د برتانوي واکمنۍ پراختیا د افغانستان خپلواکي ګواښي او دغه پراختیا روسي سوداګرۍ ته په منځنۍ اسیا کې او سوېل ته یې پرتو هېوادونو ته هم ګواښ

(c) ketabton.com: The Digital Library

دی. که چېرې افغانسـتان ته د انګرېزانو پر ضـد په یوازې جګړه کې ماته ورکړل شي؛ نو دا به له بخارا سـره د روسـي سوداګرۍ د پای په مانا وي.»[٢٣]

ویتکېویچ له میرزا حسـین سـره هغه وخت مخ شـو چې دوی دواړو په یوه کاروانسـرای کې هسـتوګنه غوره کړه. هغه ځانته دغه ښـه فرصـت وګڼلو؛ نو میرزا حسـین ته یې وړاندیز وکړ چې دی به یې په خپله لمړۍ تر اورنبورګ پورې او بیا تر سـن پیټرزبورګ پورې بدرګه کړي. ویتکېویچ په خپل راپور کې په خوښـۍ ولیکل: «دوسـت محمد، د کابلسـتان حاکم د روسـي ملاتړ غواړي او زموږ هرې غوښـتنې ته چمتو دی.» خو ویتکېویچ لمړۍ باید له بخارا څخه ځان وباسي ځکه چې امیر ناځاپه د ده په هستوګنځي عسکر چاپېر ودرول، د ده اوښـان یې ضبط کړل او ده ته یې د وتلو اجازه نه ورکوله. ویتکېویچ وروسته لیکلي وو:

ما خپلو تومانچو ته لاس کړ او تر کمربند لاندې مې تېرې کړې. کوټ مې په اوږو واچولو، د یون پښـمي خولۍ مې پر سـر کړه او د کوشـبیګي په لور مې منډه کړه. کله چې زه د ننه لاړم، که څه هم ما سـم غوږ ونه نیولو، خو زه پوه شـوم چې دوی زما او زما د تګ په هکله خبرې کولې. ما په نېغه کوټې ته منډه وکړه...[او و مې ویل:] «زه د وروسـتي ځل له پاره بیا درته وایم چې که زه خپل ژوند د لاسـه هم ورکړم، زه دلته نه پاتې کېږم. که هر څوک زما مخه نیسي او زما د تګ په هکله پوښـتنه کوي، لکه څنګه چې ما تا ته او په سلګونو نورو ته چې ما په دې هکله ځوروي وویل، هر څوک چې زما مخې ته درېږي؛ نو دغه ځواب به تر لاسـه کوي.» دلته ما د خپل کوټ څنډه پورته کړه او تومانچو ته مې ګوته ونیوه. کوشـبیګي داسې هک پک و چې نه پوهېده څه ووایي. ما له هغه څخه وغوښـتل چې ما ته د سـفر جواز چې د ده ټاپه پرې لګېدلې وي راکړي چې څوک مې د درولو جرات ونه کړي، خو هغه ماته دغه جواز رانه کړ او راته ویې ویل چې لاړ شـم. ما له ده سـره مخه ښـه وکړه او ووتم او یو ځل بیا مې وویل چې که هر چا زما مخه ونیوله، زما ځواب به مرمۍ وي. کوشبیګي خپله د ځاځ ښکارونه ونه شوی ساتلی او راته ویې ویل: «ګورو به» خو هغه زما په وتلو خوښ ښکارېده.[٢٤]

ویتکېویچ او حسـین علي په راتلونکو میاشـتو کې کرار کرار د شـاګۍ له لارې اورنبورګ ته ورسـېدل او بیا سـن پیټرزبورګ ته روان شـول. حسـین علي په لاره کې د پېچ په مرض اخته شـو، خو ویتکېویچ یې پالنه وکړه او ده ته یې تسلیت ورکولو. د ناروغۍ د اوږدې مودې د دمې او ارامتیا پر مهال، ویتکېویچ له حسین علي څخه په فصاحت د درې ژبه زده کړه. دوی دواړه بلاخره د ۱۸۳۷ کال د مارچ په میاشـت کې پلازمېنې ته ورسـېدل. ویتکېویچ څلور کاله مخکې په ځنځیرونو تړلی بندي له اروپا څخه ایسـتل شـوی و. خو دا ځل په خپله تزار نېکولاس ښـار ته د رارسـېدو مبارکي ورولېږلـه او د لمړي بریـدمن ترفیع یې ورکړه. نوموړی نېغ د بهرنیو چـارو وزیر او د چـانسـلر مرسـتیـال، کونټ نېسلروډ Count Nesselrode دفتر ته بدرګه شو.

د میرزا حسین علي د ماموریت خبر ټول هغه روسي مامورین چې په راتلونکې لوبې لوبې کې ښکېل وو خوشحاله کړل. کونټ سیمونیچ په تهران کې له روسي سفارت څخه ولیکل: «دغه فرصت باید ضایع نه شي. په پارس کې انګرېزي نفوذ مخ په کمېدو دی او اوس د دې وخت رارسېدلی چې روسیه له پارس او کابلستان سره یو درې ګونی ائتلاف جوړ کړي؛ نو په دغه وسیله به له کابل څخه تر تبرېزه د روسـي نفوذ یوه لیندۍ ته ورته کرښـه جوړه شي. په افغانسـتان کې د

(c) ketabton.com: The Digital Library

روسي برلاسی به برتانیه شاتګ ته اړ باسي او په اباسین کې به د خپل موقف د ساتنې هڅې وکړي. بیا به دوی د دې فرصت ونه لري چې د روسي طبیعي نفوذ په سیمو کې سرخوږی جوړ کړي. سربېره پر دې، په افغانستان کې د روسي سیاسي نفوذ به د روسي محصولاتو له پاره افغان مارکیټ پرانیزي.»[٢٥] د اورنبورګ والي له سیمونیچ سره په دې اړه همغږی و. هغه لیکلي:

دا بیخي اړینه ده چې د کابل مشر [دوست محمد خان] ملاتړ وکړو ځکه که چېری شجاع چې انګرېزان یې ملاتړ کوي واک ترلاسه کړي، افغانستان به د انګرېزي نفوذ لاندې شي؛ نو بیا به انګرېزان د یو ګام په اخیستلو بخارا ته ورسېږي. ټوله منځنۍ اسیا به د انګرېزي نفوذ لاندې راشي او له اسیا سره به زموږ سوداګري په ټپه ودرېږي. انګرېزان به اسیایي ګاونډ هېوادونه ځواکمن کړي، دوی ته به پیسې، وسلې او مهمات ورکړي او زموږ پر ضد به کار ترې واخلي. که روسیه د دوست محمد ملاتړ وکړي، هغه به ځان زموږ د احسان پوروړی وګڼي او بې اړنګه به له موږ سره ښه ملګری او د انګرېزانو به دښمن شي. دی به منځنۍ اسیا د انګرېزانو پر مخ وتړي او د دوی د سوداګرۍ ځواک ته به خنډ جوړ کړي.[٢٦]

والي دا هم وویل چې ویتکېویچ دې افغان استازی بېرته تر کابله بدرګه کړي ځکه چې دی یو کارنده او هوښیار سړی دی، په خپله دنده پوهېږي، په طبعه د عمل سړی دی، د لیکلو او خبرو په پرتله یې عمل او کړنې خوښېږي، په شاګ کې بلد دی او هستوګن یې د هر مړي او ژوندي په پرتله ډېر پېژني.[٢٧] په سن پیټرزبورګ کې د دوست محمد لیک په ځیر وڅېړل شو او جوته شوه چې په لیک کې هر څه د دوی له هیلې سره سم وو. دوست محمد لیکلي وو چې انګرېزان د ټول هند اشغال ته نږدې شوي او که کچېرې ده ته د پیسو او وسلو داسې مرسته وشي لکه له پارس سره چې کېږي، دی کولای شي چې په یوازېتوب د دوی پرمختګ ودروي: «موږ هیله من یو چې په هغه بېسارې کچه چې تاسو د سخاوت باران پر پارس جوړ کړی، په افغان دولت او زموږ د کورنۍ په سلطنت به هم دغسې باران جوړ کړئ چې ستاسې د لویې امپراتورۍ په سخاوت به بېرته خپل پخواني مطلوب حالت ته اوچت شي.»[٢٨] نو نېسلرود، افغانستان ته د یو سوداګریز او ډیپلوماتیک پلاوي د لېږلو سپارښتنه تزار ته وکړه. هغه لیکلي وو: «که هر څومره دغه هېوادونه [افغانستان او هند] زموږ څخه لیرې دي او که هر څومره زموږ پوهه او مالومات د دوی په هکله لږ دي، خو له دې څخه انکار نه شي کېدی چې د سوداګریزه اړیکو هر راز پراختیا به موږ ته ګټوره وي.»[٢٩] خو یوازېنۍ ستونزه د میرزا حسین علي نه رغېدنه وه؛ نو وروسته له ډېرو غونډو پرېکړه وشوه چې ویتکېویچ به له افغان استازي څخه مخکې لاړ شي ځکه چې میرزا حسین علي دومره ناروغه و چې د تګ توان یې نه درلود او لږ تر لږه یوې میاشتې ارامتیا ته یې اړتیا درلوده.

د ۱۸۳۷ کال د مې میاشتې په څورلسمه ویتکېویچ ته په لیکلې بڼه یو شمېر حکمونه له دوست محمد سره د سوداګریزو اړیکو د پرانیستلو په هکله ورکړل شول. د یوې روسي سرچینې پر بنسټ، ویتکېویچ ته یو شمېر پټ ګړني حکمونه هم ورکړل شوي وو او هغه دا چې له روسانو څخه د دوست محمد د بشپړ ملاتړ په بدل کې به له ده سره د دوو میلیونو روبلو مالي مرسته وشي چې دی به د رنجیت سېنګ پر ضد ترې کار واخلي او همدا راز د پوځي اکمالاتو ژمنه دې هم ورسره وشي چې خپله ژمنۍ پلازمېنه، پېښور بېرته تر خپل واک لاندې راولي چې په ۱۸۳۴ کال د شاه شجاع له ناکامې هڅې راهیسې له لاسه وتلې وه.[٣٠] ویتکېویچ دې سربېره پر دې هڅه وکړي چې په کندهار کې د دوست محمد میرنې ورونه هم په دغه نوي ائتلاف کې ګډ کړي او په کابل کې له خپل ورور دوست محمد سره د دوی په یووالي

(c) ketabton.com: The Digital Library

ټینګار وکړي. ده ته وویل شول چې دا بیخي اړینه ده چې د افغان واکمنانو تر منځ سوله راولي... او دوی د یووالي او ښو اړیکو په ګټه پوه کړي، نه یوازې شخصاً دوی ته د یووالي په ګټو بلکې تر خپل واک لاندې سیمو ګټې چې دوی به د بهرني یرغل پر وړاندې ترې ښه دفاع وکړای شي او د کورني اړدوړ په ارامه کولو کې به اغېزمن وي. ویتکېویچ به د خپلې لیدنې په ترځ کې مفصل نوټونه اخلي او له بېرته راتګ سره به د افغانستان د اوسني وضعیت په اړه، د سوداګرۍ، پوځ، مالي حالت او د انګرېزانو په هکله د افغان واکمنانو د اند په اړه یو بشپړ راپور لیکي.[۳۱]

ویتکېویچ د قفقاز له لارې یون وکړ. له ده سره کپتان ایون بلرمبرګ Ivan Blaramberg هم مل و. نوموړی په تهران کې د سیمونویچ د اداري مرستیال په توګه نوی ګمارل شوی و.[۳۲] په تبلیسي کې له دمې وروسته، دوی باید په بدله جامه او په پټه او ډېر پام د تهران په لور روان شي. ویتکېویچ ته وویل شول: «کله چې تهران ته ورسېدی، ته به د سیمونویچ تر لاس لاندې وې او هغه ته به راپور ورکوې. افغانستان ته ستا د تګ او د نه تګ پرېکړه به دی کوي. که د سیمونویچ په اند، د پارس اوسني سیاسي وضعیت ته په پام سره، ستا تګ افغانستان ته مناسب نه وي او یا د کوم بل دلیل له وجې ستا تګ هلته شونی نه وي؛ نو هغه به افغانستان ته ستا تګ لغوه کړي. سیمونویچ به د افغان استازي میرزا حسین علي د بعدي یون د تیارۍ په اړه هم پرېکړه کوي.»[۳۳] د لیکلي حکمونو په پای کې کونټ نېسلروډ، ویتکېویچ ته لیکلي وو: «اړینه نه ده چې موږ یې تا ته یاده کړو چې ټول پورتني حکمونه په کلکه محرم دي او په تهران کې زموږ له پلاوي، سیمونویچ او برون فن روزن Baron Von Rosen څخه پرته، نور هېڅوک باید د دغه حکمونو په اړه پوه نه شي. احتیاط دا غوښتنه هم کوي چې کله افغانستان ته تللې، ته باید ټول حکمونه له سیمونویچ سره پرېږدې. دا ځکه چې که چېرته په لاره کې څه پېښ شي؛ نو هېڅوک به ستا د ماموریت په اړه په څه پوه نه شي.» نېسلروډ دا ټینګار هم وکړ چې په ځانګړې توګه دا اړین دي چې انګرېزان له دغه پلان څخه خبر نه شي او نوموړي ته په ضمني ډول وویل شول چې که انګرېزان د ده په هکله خبر شي، روسیه به د روسي افسر په توګه د ده له شتون څخه انکار وکړي.

د ویتکېویچ له مرموزې مړینې څخه وروسته، د نوموړي د یون نوټونه ټول وسوځول شول خو د کپتان بلرمبرګ یون لیک پاتې دی. هغه لیکلي: «کله مې چې دوه میاشتې په سن پیټرزبورګ کې تېرې کړې او ټولې لاربښوونې راکړل شوې، ما د تګ له پاره تیاری پیل کړ، خو له دې څخه مخکې مې د لارې ملګري، لمړی بریدمن ویتکېویچ سره لیدنه وشوه. هغه یو اته ویشت کلن په زړه پورې پولنډی ځوان او د ښې پوهې خاوند او سپکمن کس وخوت... دی ټولې هغه اړینې ځانګړتیاوې لري چې په اسیا کې د الکساندر برنز رول ولوبوي.»[۳۴]

دغه دواړو د سوېل په لور خپل یون پیل کړ. دوی د پارس او افغان ماموړینو له پاره د ډالیو او رشوتونو څخه یوه ګاډۍ ډکه کړې وه. کله چې تبلیسي ته ورسېدل، دوی له سر قوماندان برون فن روزن سره وکتل او د کونټېس سیمونویچ (د سیمونویچ میرمن. ژباړن) سره یې هم لیدنه وکړه. نوموړې به ډېره هلته تلله او د هغې ښایسته لوړانې خپلې حیرانوونکې مور ته ډېرې ورته وې.

دوی چې هر څومره د سوېل په لوري تلل، همدومره منظرې ښایسته کېدې. دغه دوه مسافر به تر ستورو لاندې ویده کېدل او له کوچیانو سره به یې شپې تېرولې. بلرمبرګ لیکلي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

موږ د جولای په یولسمه د یرېوان Yerivan ولایت له پولې څخه تېر شوو او ډېرې ګرمۍ موږ اړ ایستو چې یوه نږېدې جومات ته لاړ شو. دا هغه ځای و چې موږ په لمړي ځل د ارارت Ararat ښایسته غر ولید چې په ځلانده واورو غبرګو پټو څوکو یې په سوېل کې له هوارو څخه سر اوچت کړی و. په دیارلسم موږ د غره په وروستۍ موړه وختلو او د ارس Aras درې ته ښکته شوو. ورځ ډېره ښایسته وه او اسمان تک شین و. موږ له ونو لاندې په سیوري کې د یوه بهانده لښتي ترڅنګ کښېناستو او د ښایسته ارارت Ararat له ننداري مو خوند اخیست. زموږ ارمني چوپړیال خوندور پلو راته پوخ کړ او موږ چې ساعت مو تېر و، یو بوتل مدېرا* مو تش کړ.[۳۵]

کله چې دوی د پارس له پولې تېر شول، د ویتکېویچ ژربدلېدونکی مزاج خراب شو. بلرمبرګ لیکلي: «په پارس کې زموږ د یون په بهیر کې به ویتکېویچ ډېر وخت د خپګان حالت درلود او ویل به یې چې له ژوند څخه یې زړه تور دی.» یوازې کله چې دوی تهران ته ورسېدل، د ویتکېویچ مزاج بېرته سم شو. ځکه چې سیمونویچ دی له دوه ځارګریزه مالوماتو څخه چې دغه پولنډی یې په اوربدو ډېر کازمن شو، خبر کړ. لمړی خبر چې وروسته دروغ وختوت دا و چې انګرېزي استخبارات د میرزا حسین علي په ماموریت شکمن شوي وو او دوی له کابل څخه په دغه دوو مسافرو پسې وو او د دوی ځار یې کولو چې اوس له دې وجې کېدای شي ویتکېویچ د انګرېزانو د دسیسو او پارونې ښه وګرځي، خو دې خبرې هم حقیقت نه درلود - انګرېزان په دغه مهال کې تزار ته د افغان ماموریت د تګ په هکله هېڅ خبر نه وو- د روسي ماموریت د خوندي ساتلو له پاره په تهران کې روسي سفارت، ویتکېویچ ته قزاقي ساتونکي ورکړل چې د نیشاپور له لارې په هرات کې د شاه تر کمپه یې بدرګه کړي؛ نو دغه بدرګه وه چې انګرېزي استخبارات یې ځک کړل - رالېنسن دوی ته د ویتکېویچ د ماموریت شتون بربنډ کړ.

دویم خبر ویتکېویچ ته ډېر په زړه پورې و. په افغانستان کې د سیمونویچ جاسوسانو نوموړي ته خبر ورکړ چې ویتکېویچ به په کابل کې یوازې نه وي ځکه چې الکساندر برنز منځنۍ اسیا ته په خپل دویم ماموریت هم په همغه لور ستون و. ده ته هم د ویتکېویچ غوندې ځانګړي حکمونه ورکړل شوي وو چې د دوست محمد خان ملاتړ خپل کړي. ویتکېویچ چې برنز یې له نږدې ځارلو او تر یوې کچې یې د هغه موډل له ځان څخه جوړ کړی و، اوس یې له ده سره منزل او ماموریت کټ مټ یو ډول و. دغو دوو کسانو په رښتیا ډېرې ګډې وجې درلودې. دوی څه نا څه همزولي وو، دواړه د خپلو امپراتوریو له لیرې پرتو ولایتونو څخه وو، دواړو له ممتاز پوړ سره تړاو نه درلود، اسیا ته دواړه د څو میاشتو په درشل کې لاړل او دواړو په خپله زړورتیا او لیاقت او په ځانګړې توګه په ژبو کې د وړتیا له وجې اوچت مقام ترلاسه کړی و. اوس به دوی په کابل کې یو بل سره مخامخ کېږي او د دوی د سیالۍ پایله به نه یوازې د افغانستان بلکې د منځنۍ اسیا نږدې راتلونکې تعریف کړي. لویه لوبه پیل شوه.

---

* په مدېرا Medeira کې جوړ شوي واین. (ژباړن)

(c) ketabton.com: The Digital Library

الکساندر برنز د ۱۸۳۷ کال د اکتوبر په مياشت کې پېښور ته ورسېد. له پېښور څخه د نوموړي له وروستۍ ليدنې راهيسې کوم بدلون چې په پېښور کې راغلی و پر ده باندې ښه اغېز ونه کړ. کله چې شاه شجاع په ۱۸۳۴ کال پر کندهار يرغل وکړ، رنجيت سېنګ پېښور فتح کړ. هغه د درېيو کلونو په ترڅ کې د خپل پوځ نيمه برخه پېښور ته لېږدولې وه او د درانيو دغه ژمنۍ پلازمېنه يې په لويو پنجابي بارکونو بدله کړې وه. د بالاحصار پر نندارځايونو او د ښايسته باغ پر ځای يې، چېرته چې په ۱۸۰۹ کال کې شاه شجاع الفنسټون ته ښه راغلاست ويلې وو، د خښتو لويه کلا جوړه کړې وه او د خيبر په خوله، جمرود کې يې يوه بله لويه کلا چې له توپونو څخه ډکه وه جوړه کړې وه. برنز ليکلي وو: «د رنجيت سنګ يو افسر، پاولو اويتبيلې Paolo Avitabile چې پخوانی ناپليوني افسر دی، اوس پېښور اداره کوي. سېکانو هر څه بدل کړي: په ښار کې ډېر ښايسته باغونه په عسکري قشلو بدل شوي، ونې وهل شوې او ټوله سيمه يو لوی کمپ ته ورته ده. د مسلمانانو دود او دستور ورک شوی. د ساز او ګډا غږ هر وخت له هر ځای څخه اورېدل کېږي.»[۳۶]

برنز دا هم ليکلي وو چې په پېښور کې د رنجيت سېنګ له لوی اشغالي پوځ سره سره، دوی ته د سيمې پښتون مخالفينو سختې ستونزې جوړې کړې وې او د دوی پر ضد دومره ډېر قومي پاڅونونه، وژنې او بلواوې کېدې چې د پېښور اشغال د سېکانو د سرچينو د لګښت لويه برخه جوړوله. برنز پوه شو چې په حقيقت کې دا د نوموړي د ماموريت له پاره ښه خبر دی ځکه چې دغه وضعيت به رنجيت سېنګ په دې راضي کړي چې د پېښور د راتلونکې په اړه له دوست محمد سره جوړجاړی وکړي او که چېرې له برنز سره بخت ياري وکړه، دوی دواړه به پخلا او د برتانيې متحدين کړي.

کابل ته د برنز د لېږلو پرېکړه نوي لوی والي کړې وه. نوموړی د مکنېل هغه راپور وهڅولو په کوم کې چې په پارس کې د روسي فعاليت د ډېرښت او د هرات او پاتې افغانستان په هکله د روسانو د ناټ ادعا شوې وه. په دغه مهال کې اکلنډ نوی کلکتې ته راغلی و او د سيمې په هکله يې دومره پوهه نه لرله، خو دوه کاله مخکې نوموړي په يوه مېلمستيا کې برنز چې د خپل بريالي کتاب په هکله په دوره بوخت و، په بووډ Bowood کې ليدلی و؛ نو نوموړی يې د دغه ماموريت له پاره مناسب وګڼلو او برنز د دويم ځل له پاره د اباسين په لور ولېږل شو چې لمړی د اباسين هر اړخيزه څېړنه وکړي او په اوبو او ځمکه کې د بېړۍ چلونې شناختې، نښې او ځلي کېږدي او بيا به افغانستان ته ځي چې د افغان او پارس د واکمنانو د نويو اړيکو په هکله، د روسانو او په سيمه کې د دوی د فعاليت په اړه د افغانانو د ذهنيت او په منځنۍ اسيا کې د سوداګرۍ د پراختيا له پاره د روسي د اقداماتو په هکله ځارګريز مالومات ټول کړي - د برنز دغه دنده، د نېسلروډ له خوا ويتکېويچ ته ورکړل شوې دندې ته ډېره ورته وه.[۳۷]

په عين حال کې، په کابل کې د بارکزي حاکمانو ناڅرګند ذهنيت ته په پام او د کلکتې رسمي نظر ته په کتو سره چې بارکزيو په زور د افغانستان د رښتيني پاچا، شاه شجاع په تخت خېته اچولې، د اکلنډ سياسي سکرتر ويليم مېکناټن چې تل له پروتوکول سره سم د کړنو غم ورسره و، امر وکړ چې د ماموريت وټې ته کلکه پاملرنه وشي او ډېر لګښت دې نه کېږي؛ نو دا ځل د برنز ماموريت د الفنسټون د ماموريت په پرتله ډېر بې دبدبې او له خورا لږو ډاليو سره و. هغه ته په حقيقت کې يوازې يوه تومانچه او يو تلسکوپ د دوست محمد له پاره ډالۍ ورکړل شول. د الفنسټون د ماموريت شان اوشوکت او د بې شمېره ډاليو په اړه د افغانانو قوي حافظې ته په کتو سره، د برنز د دغه ماموريت

(c) ketabton.com: The Digital Library

بريا دومره شوني نه برېښېده او له بلې خوا په داسې وخت کې چې برنز خيبر ته چې د جګړې لمړۍ کرښه وه ستون و، د افغـانـانو او سـېکـانو تر منځ د سـختې جګړې د پيـل خبر د دغـه مـاموريت بريـا تـه ښـه زېرى نـه و. د ۱۸۳۷ کال د اپرېل په دېرشـمه، د رنجيت سـېنګ له لوري د پېښـور د اشـغال پر سـر د جمرود جګړه د افغانانو او سېکانو تر منځ د درېيو کلونو د شخړو او تاوتريخوالي ثمره وه. په ۱۸۳۴ کال کې وروسته له دې چې د شاه شجاع يرغل يې له ماتې سـره مخ کړ، دوسـت محمد سـمدلاسـه خپل پام د افغان ژمنې پلازمېنې ازادولو ته واړولو. د تقوا، يا د سـتراتېژۍ له مخې او يا د دواړو له مخې، د کابل علماوو د ۱۸۳۵ کال د فبرورۍ په مياشـت کې دوسـت محمد ته د اميرالمومنين لقب ورکړ. مير وزير چې تر ټولو مشر سني عالم و، د کابل ښـار په څنډه، عيدګاه کې د دوست محمد په لونګۍ کې د وربشـو تازه وږي کېښـودل.* دا د هغه مراسـمو ازانګه وه په کومو کې چې يو بزرګ صـوفي، احمدشـاه ابدالي، د شاه شجاع نيکه ته د ۱۷۴۷ کال د جنورۍ په مياشت کې تقدس ورکړ. لکه څنګه چې په سراج ته التواريخ کې ياد شوي:

دوسـت محمد د شـاوخوا سـيمو خلک کابل ته وغوښـتل او د جهاد اعلان يې وکړ چې پنجاب، پېښـور او نورې سـيمې به بېرته نيسـي. مذهبي پوهانو چې جهاد فرض ګڼلو، او د دين په لار کې يې وژل او وژل کېدل د ښـه ژوند وسيله بلل، په خوښۍ راټول شـول او اعلان يې وکړ: «د جهاد ناره د امير په شتون او د امارت په جوړېدلو ترلې ده. هر څوک چې د هغه فرمان او نهې نه مني، دا په دې مانا دي چې هغه د خداى او رسـول احکام نه مني. دا په مطلق ډول اړينه ده چې خلک د ده اطاعت وکړي او هغه چا ته چې د ده له امر څخه سـرغړونه کوي جزا ورکړي.» دغه اعلان له دوسـت محمد سـره د خپل امارت په بنسـټ اېښـودلو کې مرسـته وکړه او په لنډ وخت کې يې هر څه برابر کړل. نوموړى په تخت کښـيناسـت، سـکه د ده په نوم جوړه شـوه او د جمعې خطبه د ده په نوم کېده. په سـکه کې دغه بيت ليکل شوى و.

امير دوست محمد د جهاد هوډ وکړ

او چې سکه جوړه کړي - خداى دې بريا ورکړي

کله چې دوسـت محمد په تخت کښـيناسـت، هغه د جهاد هوډ وکړ او له ۶۰۰۰۰ کسـيز پوځ سـره چې له شـاهي سـپرو، پلي او قومي ځواکونو څخه جوړ و، د پېښور په لور روان شو.[۳۸]

د سېکانو پر ضد د جهاد اعلان د دوسـت محمد واک ته مشـروعيت ورکړ. نوموړي هېڅ کله د سـدوزيو د شـاهي لقب ادعا ته زړه نه و ښـه کړى او تر دغه مهال پورې د نوموړي مشـروعيت په قدرت او عدالت کې د ده په نوميالتوب کې پروت و، خو اوس هغه لوړې قراني مرجع ته په رجوع او د يو ښـه مسلمان په څېر د کفارو پر ضد د جهاد د وجيبې په ادا کولو يې مشـروعيت ترلاسـه کړ- او په تيورۍ کې- په پرهېزګارۍ او دين دارۍ کې يې يوه بله زرينه اسـلامي دوره په دغه زريزه (۱۰۰۰ کاله. ژباړن) کې پيل کړه. په عين وخت کې دوسـت محمد د جهاد له مشـرۍ څخه ولس مشـرۍ ته د رسـېدو له پاره کار واخيسـت، هغه لوى والي ته وليکل: «دغه خلک زما د ملت قومونه دي او له دوى څخه ملاتړ او د دوى سـاتنه پر ما فرض او زما دنده ده. سـوچ وکړه او دا ارزونه وکړه چې افغانان به ظلم او اسـتبداد ته پرته له کوم

*دغسې لقب د طالبانو ملا عمر هم ترلاسـه کړ. نوموړي په ۱۹۹۶ کال کې له دوسـت محمد څخه په الهام اخيسـتنې د افغانسـتان اسـلامي امارت جوړ کړ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مقاومت څخه چوپه خوله پاتې شي؟ تر هغه وخته چې زما په ځان کې سا چلیږي، زه له خپل ملت څخه او ملت له ما څخه جلا کېدای نه شي.»[٣٩]

دوست محمد د همدغه میاشتې په پای کې پر پېښور خپل لمړنی ناکام برید وکړ. نوموړي د جهادیانو رنګ رنګ ډلې راغونډې کړې وې. جوسایه په دې هکله لیکلي: «له لیرې پرتو غرونو څخه اکاړان چې ډېری یې ځورب• او غښتلي وو او په ګډو وډو وسلو لکه تورو، ډالونو، غشو او لندیو، ټوپکو، تومانچو او نېزو سمبال وو، د خدای او رسول په رضا د پنجاب بې علمه کفارو د وژلو، چور او تباهۍ له پاره چمتو وو.» دغه ګډ وډ پوځ د سېکانو له ښه روزل شوي او با دسپلینه خالصه پوځ سره نه شوی پرتله کېدی او پرته له دې چې په پېښور کې د ځاځمنو سېکانو له خوا د مسلمانانو عامه وژنه وپاروي، کومه د پام وړ لاسته راوړنه یې نه درلوده، خو دغه برید دوست محمد ته فرصت ورکړ چې په ارامۍ، وردګ او غزني چې کابل یې د خیبر او سېکانو له پولې بېلولو، په خپله واکمنۍ کې مدغم کړي؛ نو د هغه وخت په پرتله چې یوولس کاله مخکې دوست محمد په کابل کې واک تر لاسه کړ، اوس یې له مالیې څخه عواید پنځه برابره ډېر شول او بې اړنګه په هېواد کې تر ټولو پیاوړی واکمن شوی و. د ١٨٣٧ کال د فبرورۍ له پای وروسته، امیر یو ځل بیا له سېکانو سره شخړه راپورته کړه. هغه د رنجیت سېنګ جنرال او په پېښور کې د سېکانو د پوځي ځواکونو مشر، هري سېنګ ته ولیکل: «ستاسې له لوري د جمرود اشغال چې د خیبر په پوله پروت دی او زما د رعیت، خیبریانوملکیت دی، خلک ډېر په غوسه کړي او دوی به هرهغه څه ترسره کړي چې له وسه یې پوره وي څو د دغه اشغال مخنیوی وکړي. زما زوی، اکبرخان هم له دوی سره د مرستې له پاره هر څه ته چمتو دی ... که ته هڅه وکړې چې مهاراجا سره خبرې وکړې چې پېښور ماته وسپاري، زه به هغه ته د دغه سیمې اسونه او نورې ډالۍ ورولېږم. که چېرې ته په دغه پرېکړه اغېز کولی شې، زه به ستا هره غوښتنه ومنم او که داسې ونه شي، بیا خو ته زما په ځواب پوهېږې.»[٤٠]

سېکانو دغه لیک ته پام ونه کړ او دوه میاشتې وروسته کله چې رنجیت سېنګ له پېښور څخه اروپایي روزل شوی ځواک لاهور ته وروغوښته چې د شاهي کورنۍ په واده کې د تشریفاتي پوځ دنده ترسره کړي، شل زره افغان سپره قوه پر خیبر ښکته شوه او وتوانېده چې د جمرود نوې کلا ته څېرمه هري سېنګ کلابند کړي. په دې اړه په سراج التواریخ کې لیکل شوي: «اکبرخان او هري سېنګ د سختې جګړې په ترڅ کې یو له بل سره مخ شول. دوی پرته له دې چې یو بل وپېژني، پر یو بل یې تر هغه وخت پورې ګوزارونه کول تر څو چې اکبر خان برلاسی شو او هري سېنګ یې پر ځمکه چپه او مړ کړ. دا چې قوماندان یې ووژل شو او د اسلام لښکر د دوی په لور لکه د سېلاب څپې روان و، سېکانو د جګړې ډګر پرېښود. سرداران تر هغه وخته په دوی پسې وو تر څو چې سېکان د جمرود کلا ته ننوتل او هره لاره یې په ځان پسې وتړله.»[٤١] د سېکانو ځانګړی پوځ بېرته په چټکۍ راوګرځېد او د دوو اونیو په ترڅ کې یې افغانان شاتګ ته اړ کړل، خو دې د دوست محمد حیثیت ډېر اوچت کړ او دا د اکبر لمړنۍ بریا وه او ده وښودله چې څومره یې د خپل پلار د جګړې وړتیا خپله کړې وه. له دغه وخت څخه د اکبرخان نه تر ټولو پیاوړی قوماندان جوړ شو.

برنز اباسین ته تر نیمې لارې رسېدلی و کله یې چې د جګړې خبر واورېد. تر یو وخت پورې دا څرګنده نه وه چې دغه

• ځورب: د غټې تنې څېښتن

(c) ketabton.com: The Digital Library

تاوتریخوالی به افغانستان ته د نوموړي د تګ مخنیوی وکړي او ماموریت به یې لغوه شي، خو هر څه چې کېدل، دغه جګړې برتانیه په یو ببخونده موقف کې واچوله په داسې حال کې چې برتانیې هڅه کوله د جګړې له دواړو خواوو سره متحده پاتې شي، خو کله چې برنز پېښور ته ورسېد او په خپلو سترګو یې ولیدل چې سېکان د پېښور په ساتلو کې له څومره ستونزو سره مخ دي او سېکانو ته دا ناشونې وه چې په سیمه کې نظم راولي، دی په دې پوه شو چې سېکانو ته دغه اشغال دومره ستونزمن او ګران بیه دی چې ده ته د شخړې د حل له پاره د خبرو اترو ځای شته. برنز په تهران کې مکنېل ته په یو لیک کې خپله نظریه یاده کړې وه او هغه دا چې پېښور به د رنجیت سېنګ تر مړینې د سېکانو تر واک لاندې وي او بیا به افغانستان ته وسپارل شي.[٤٢]

کله چې برنز د اګست په دېرشمه د خیبر درې په لور روان شو او له هغه سیمې تېر شو چې د دواړو خواوو تر واک لاندې سیمو تر منځ پرته وه، نوموړي باوري هیله درلوده چې دی به د افغانانو او سېکانو تر منځ یوه جوړه روغه راوستی شي. برنز لیکلي:

موږ له پېښور څخه روان شوو او اویتبېلي تر جمروده پخپله ګاډي کې ورسولو. جمرود د افغانانو او سېکانو تر منځ د وروستۍ جګړې ډګر و ... وضعیت په هېڅ ډول سم نه برېښېده. هغه ډله چې موږ یې تر خیبره باید بدرګه کړي وای، تر اوسه نه وه رارسېدلې او که څه هم له جګړې څخه څو میاشتې تېرې شوې وې، د مړو له جسدونو، سړیو او اسونو څخه تورم• خوا ګرځن و. د اوښانو څو ساتونکي چې زموږ د راتګ په ورځ د څو عسکرو په بدرګه روان شوي وو، د افریدي غروالو تر برید لاندې راغلل. افریدیانو اوښان وشړل او د دوو کسانو سرونه یې غوڅ کړل. د دوی غوڅې تنې بېرته کمپ ته راوړل شوې... [خیبر ته د لارې په نیمایي کې] سړک ته څېرمه، دوی یې شمېره ورې غونډۍ موږ ته وښودلې چې د خپلې وروستۍ بریا په ترڅ کې یې د سېکانو سرونه په کې خښ کړي وو. په څېنو دغه غونډیو کې د دوی وېښته تر اوسه ښکارېدل.

برنز او ورسره مل کسان به چې د هر قوم له پولې څخه تېرېدل، دوی به په لویه او وړه لاره کې ودرول شول. دغه پلاوی کرار کرار د دوست محمد تر واک لاندې سیمې ته ورسېد. څو ورځې وروسته، کله چې برنز په نیمله کې (چېرته چې دوست محمد، شاه شجاع ته په ۱۸۰۹ کال کې ماته ورکړې وه) د شاه جهان لوی مغولي بڼ له لوړو چنارو او سروو څخه تېر شو، نوموړی له دوو داسې کسانو سره مخ شو چې د ده په راتلونکي ژوند کې یې مهم رول لوبولی.

د دغه دوو کسانو لمړنې کس چې د برنز کمپ ته لاړ، له پوځي چوپړ څخه تښتېدلی او په جاسوس بدل شوی یو انګرېز او لرغونپوه، چارلس مسون و. نوموړي د کابل او جلال اباد په شاوخوا کې د باختري یونانیانو او کوشاني بودایانو ځایونه راسپړلي وو او له دې کبله یې په هندوستان کې لوی نوم موندلی و. برنز له مسون سره په لیدنې خوښ شو او له هغه څخه یې په خپل یادښت کتاب کې د لرغون توکو یو تکره او نومیالي انځورګر په توګه یادونه کړې او په لیکوالی که یې د ده د برياوو، په افغانستان کې د هغه د اوږدې اوسېدنې او د خلکو او پېښو په هکله د نوموړي د پوهې ستاینه کړې ده.[٤٣] خو مسون چې افغانستان له ډېر وخت څخه له نږدې پېژانده او د دوست محمد باور یې خپل کړی و، د پرمختګ لېوال او ځانپال نومیالي مبلمه ته دومره خوشحاله نه و. د نورو په څېر، د مسون هم بخارا ته په یوازې یو یون د برنز تر لاسه کړی نومیالتوب نه خوښېده او د هغه په ډیپلوماتیکه وړتیا او د جغرافیې له اړخه د نوموړي په پوهه ډېر شکمن و. مسون وروسته لیکلي و: «زه منم چې د برنز چلند او اند ته په کتنې، ما د نوموړي د ماموریت د

• تورم: بد بوی

(c) ketabton.com: The Digital Library

بريا په اړه ډېر ګونګ استدلال وکړ، خوهغه فکر کوي چې له افغانانو سره د ماشومانو چلند کېدای شي.»[۴۴] خو په يوه موضوع دوی دواړه همغږي وو: سېکانو ته د پېښور اشغال يو مالي مصيبت او د رنجيت سېنګ له پاره د خطر زنګ يوه دوامداره او د روحي نارامۍ سرچينه دی. اوس د دې وخت رارسېدلی چې سېکان، افغانان او کمپنۍ په يو ائتلاف کې راوستل شي چې د روسي او پارسي دسيسو مخنيوی وکړي. مسون دې پايلې ته رسېدلی و چې افغان چارو ته د حل لاره شته او اوس د شخړې حل د دوی په واک کې دی.[۴۵]

دويم کس چې د برنز کمپ ته لاړ، يو د برم ښتن چې پر پيل سپوراو تر شا يې يوه منظمه افغان اسواله پوځي ډله وه، په ماښام کې کمپ ته ورسېد. دا د دوست محمد څلورم زوی محمد اکبر خان و چې په چټکۍ د ډېر واک خاوند کېده او نوميالیتوب ته يې لاره هغه وخت پرانيستل شوه چې هري سېنګ يې دوه مياشتې مخکې ووژه. اکبر خان په ځان پياوړی، په تنه مظبوط ځوان او مخ يې د باز په څېر و. هغه په زړورتيا، جذابيت، د زړه په کلکوالي او په ستراتيژيکي وړتيا کې خپل پلار ته ورته و. نوموړی له ټولو دغه ځانګړتياوو سره د يو اتل په څېر په افغان حماسي سندرو او شعرونو کې داسې ستايل شوی چې د شاه ارتر King Arthur، اکېلېس Achilles او رولند Roland ټولې ځانګړتياوې راټولې شي او په دري حماسي شعرونو کې يوازې د اکبر په ستاينه کې يادې شي.[۴۶]

کله چې زړور اکبر، د تورې استاد
د غليم قواوې وځپې او کړل يې دوی مات
کله يې چې په تونده له دښمن سره جګړه کړه
تنکی ځوان و خو جرأت يې و د سهراب
هغه يو ځواکمن اتل شو او ډېر مېړنی
په ټوله خاوره کې شهرت يې لکه پياوړی رستم
کله يې چې موسم د ځوانۍ راغی
ښايسته او په ونه لوړ لکه سرو
عالم شو په هر علم کې
تکړه شو په هر کسب کې
ځلانده ونګه• يې روښانه کړې د الهي نور
دی لايق دی د تاج او تخت
ټول جهان کتل د ده مخ ته
ټولې سترګې وې ده ته اوښتې[۴۷]

بې اړنګه، د اکبر دومره ښايست و چې په ۱۸۳۰مو کلونو کې په کابل کې د مينې سمبول وګرځېد. د اکبرنامې ليکوال او د اکبرخان په ستاينه کې د لمړني حماسي شعر ليکونکي مولانا حميد کشميري څو پاڼې د اکبرخان د واده د شپې په اړه او د خپلې ښايسته ناوې، د محمدشاه غلزي لور سره د هغه د وصال په هکله ليکلې دي:

• ونګه: صورت، بڼه

(c) ketabton.com: The Digital Library

دغه حوره د جنت، داسې ربنا لکه لمر
چې د اسمان ستوري او سپوږمۍ ورنه شرمېږي.
هیله او هوس د دواړو پارېدلي
احساسات په لمبه شول چې دواړه یو بل ته نږدې شول
د حجب او حیا پرده دواړو لیرې کړه له مخه
د جامو پرده دواړو لیرې کړه له ځانه
دواړه دومره نږدې شول یو بل ته
لکه عطر ګلاب ته، لکه رنګ غاټول ته
یو بل سره پراته وو په خوند او خوشحالۍ
ځان پرځان، مخ پر مخ، شونډې پر شونډې
ګوتې به ولګېدې پر سپوږمۍ او زومبک ستورو کله کله
لاس به اوږد شو د مینې مشک ته کله کله
خوږو مچو یې دی ډېر کړ پارولی
دواړو غبرګې کړې خپلې هڅې انعام ته
پرله پسې غمي ځلېدل، ده وکرل تخمونه
یوې مرغلرې وشنل د بدخشان یاقوت[۴۸]

اکبر په وضاحت د ټول دغه شان او شوکت درلودلو سربېره، یو پېچلی او هوښیار سړی او د پلار په پرتله لږ ډېر احساساتي و. نوموړی په ښکلا او ظرافت کې هم حساس و. مسون او اکبر له یو بل سره ښه پېژندګلوي درلوده او حتی اکبر نوموړی تر خپلې ساتنې لاندې راوستی و. د نورو افغانانو په پرتله، اکبر له هغه یوناني ګندهاري بوداېي مجسمو سره ډېر ناټ درلود چې مسون په جلال اباد کې د کوشانیانو له عبادت ځایونه څخه راسپړلې وې. مسون په خپل یادښت کتاب کې لیکلي:

د اکبر دوه د ښځو سرونه ډېر خوښ شول او افسوس یې کولو چې د مجسمو دغسې ښایست په ژوندیو کې نه شي موندل کېدای. له دغه مهال څخه زموږ تر منځ اشنایي پیل شوه. دغه ځوان سردار به هر وخت په ما پسې سړی رالېږل او زه به په وار وار د هغه د چای مېلمه کېدم. ما له اکبر خان څخه یو امر واخیست چې یو شمېر ملکانو ته په کې لیکل شوي وو چې زما سره په هر راز پلټنو کې مرسته وکړي. زه په هغه کچه چې د ده مننږوی شوم هغومره حیران هم شوم چې دغه ځوان سردار څومره ښه زما د پلټنو په ارزښت پوهېږي. نوموړي هغه چا ته چې ویل یې زه کېدای شي په خزانو پسې ګرځم وویل چې زما موخه یوازې د علم پرمختګ دی. کله چې زه بېرته خپل هېواد ته لاړ شم؛ نو له دې وچې به ماته هلته درناوی وشي. اکبر دغه یادونه هم وکړه چې په درانیو کې جنګیالیو ته درناوی کېږي، خو په اروپا کې د علم خاوندانو ته.[۴۹]

یو بل اروپایي ګرځندوی، ګاډفري وینې Godfrey Vigne هم په اشرافیانو کې اکبر خان تر ټولو مترقي، ځیرک او هوښیار بللی و. هغه له وینې څخه د خوګ د غوښې چې په مسلمانانو کې یې خوړل منع دي، د خوند په اړه پوښتنه

(c) ketabton.com: The Digital Library

کړې وه او له تنګ نظرۍ څخه دومره ليرې و چې څو ځلې يې نوموړي ته له خپلې پيالې څخه اوبه ورکړې وې. دا داسې وخت و چې ډېرو افغانانو نه غوښتل له عيسويانو سره يو ځای ډوډۍ وخوري او يا اوبه وڅښي.[۵۰]

اکبر خان د دغه ورځې پر سبا، برنز پر پيل سپور کابل ته راوست. په دې اړه برنز ليکلي: «موږ ته په ډېر برم او پرتم ښه راغلاست وويل شو. اکبر ما ته دومره عزت راوښلو چې زه يې پر هغه پيل کښېنولم پر کوم چې دی راغلی و. زه يې د خپل پلار دربار ته بوتلم او هغه هم له ما څخه تود هرکلی وکړ. د کابل په بالاحصـــار کې، مانۍ ته څېرمه په يو لوی بڼ کې موږ ته هستوګنځای برابر شوی و.»[۵۱]

د راتلونکې ورځې پر سهار، برنز ته د خپل پخواني ملګري، دوست محمد له خوا په ډک دربار کې ښه راغلاست وويل شو. د پخوا په څېر، د برنز جاذبې بيا د دوست محمد پام خپل کړ. که څه هم دوست محمد له شاه شجاع سره د انګرېزانو د مرستې او د رنجيت سېنګ له خوا د پېښـــور د اشـــغال د پلان په اړه د دوی د مخکنۍ خبرتيا له کبله انګرېزان په دوه مخې تورن کړل، خو هغه دا پرېښودل چې د ده او برنز تر منځ د ملګرتيا خنډ وګرځي. سربېره پر دې، دوست محمد دا ارزونه کړې وه چې پر رنجيت سېنګ باندې د برلاسي تر ټولو ښه لاره له انګرېزانو سره د ديپلوماتيکو اړيکو پرانيســـتل وو. دومره موده نه وه تېره چې د دوی ملګرتيا د پخوا په څېر بيا توده شـــوه. برنز چې د خپل کوربه همغسې ستايندوی و لکه په ۱۸۳۱ کال کې، د دوست محمد په اړه يې بيا ليکلي: «واک ډېری خلک له لارې باسي، خو داسې ښکاري چې نه د واک ډېرښت او نه د امير نوي لقب دوست محمد زيانمن کړی دی او برعکس اوس د تېر ځل په پرتله چې ما ليدلی و ډېر څک او ځيرک دی.» کله چې برنز د دوست محمد کتنخونې ته بېول شـو او نوموړي په رسمي توګه خپل اعتبارليک او نهيلې کوونکې ډالۍ وړاندې کړې، دوست محمد په درناوي ومنلې. برنز دغه ليدنې ته وروسته داسې انعکاس ورکړی:

ما وويل چې اعلحضرت ته مې د اروپا لړمونده ډالۍ راوړي دي. هغه سمدلاسه په ځواب کې وويل چې تاسې پخپله لړمونده ياست او د ډاليو په ليدو خوشحاله شـو.[۵۲] د دوست محمد پوهاوی ډېر چټک دی، د کرکټر په هکله ډېره پوهه لري او اوږدمهاله دوکه کېدای نه شي. دی هر عارض ته په داسې لوی صبر او پراخه حوصله غوږ نيسي چې په دې اړه يې د انصاف او عدالت په پرتله ډېره ستاينه کېږي...تر اوسه دا څرګنده نه ده چې د نوموړي مذهبي جګړې د هغه له کلکې عقيدې څخه سرچينه اخلي او يا له ځان پالنې څخه... [په افغانستان کې] حکومتولي بدلون نه دی کړی. که حکومت د سدوزيو او يا بارکزيو وي، پايښت يې پر دې تړلی چې د قبايلو حقوق خوندي وي او دوی پرېښودل شي چې له خپل دود سره سم خپلې چارې ترسره کړي.[۵۳]

د دوست محمد او برنز به يو له بل سره جوړه وه، خو له يو شمېر افغان سرچينو څخه داسې شواهد موندل شوي چې حتی له پيل څخه ځينې درباريانو، اشـــرافيانو او مشـــرانو له خپل امير ســـره د پرنګي کافر ډېرېدونکې ملګرتيا نه خوښېده. ځينې په عقيده ټينګ کسـان د دغه ائتلاف په هکله اندېښـمن وو او پوښتنه ورته پيدا کېده چې د اسلام د دښمنانو پر ضد د امير د جهاد اعلان له دغسې ائتلاف سره څرنګه سمون درلودای شي.

په افغان سـرچينو کې برنز د يوې شـيطاني جاذبې څښـتن، يو ټګماره دوکه باز، په زرنګۍ يو غوړه مال او خاين کس ياد شـوی. عجيبه دا ده چې همدغه څه د چالاکه ختيځوالو په اړه انګرېزي کليشـې وې. په نوای معرکه Naway Ma'areka کې ميرزا عطا د برنز په اړه داسې ليکلي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

برنز د سـند او خراسـان د وضـعیت په اړه د څارګریزو مالوماتو په راټولولو کې د خپلې افلاطوني هوښـیارۍ پر مټ بریالی و. برنز پوه شـو چې د سیمې دولتونه په لړزانده بنسټ جوړ شـوي او یوازې یوه سیلۍ یې نسکورولی شي. کله چې خلک غونډ شـول چې بهرنیانو ته په ځیر وګوري، دی له خپلې کېږدۍ راووت او په ټوکه یې وویل: «راشئ زما لکۍ او ښـکر وګورئ.» ټولو وخندل او یو چا غږ کړ: «ستا لکۍ تر انګلنډ پورې غځېدلې او ښکر به دې ډېر ژر په خراسان کې ښکاره شي.»[۵۴]

په ۱۸۴۴ کال کې مولانا کشـمیري په اکبر نامه کې د برنز انځور په لاندې ډول کاږلی دی. په دغه شـعر کې د اکبر سخت دښمن، برنز د ټولو دوه مخو صلیبي خیانتونو او دوکه بازیو بیا راژوندی شوی شیطاني کرېشمه دی.

د پرنګیانو یو د لوړ موقف اشرافي
نوم یې برنز و او سکندر ورته ویل کېدل
د سوداګرۍ ټول اړین څیزونه یې راټول کړل
او د سوداګر په څېره کې روان شو
کله چې په ډېره بیړه د کابل ښار ته ورسېد
له نومیالیو خلکو سره د اشنایي په لټون شو
له ډېرو ډالیو سره او د ښکنو په څرګنده ښودنه
نو د هر چا په زړه کې یې ځان ته ځای جوړ کړ او هر یو یې په سحر خپل اسیر کړ
امیر په خپله مهرباني او ذاتي درنښت
له ده سره یې لکه تر ټولو دروند مېلمه چلند وکړ
دی یې تر ټولو ډېر اوچت کړ
او هره نښه د عزت یې ده ته ورکړه
خو برنز په شاتو کې زهر ګډ کړل
له لندن څخه یې د سپینو او سرو زرو غوښتنه وکړه
په تور جادو او تېر ایستلو یې یوه کنده وکینده
ډېر سړي تر ستوني ونیول او ور وغورځول شول

کله چې برنز، خانان د سـرو زرو په ځنځیر کې بند کړل، دوی ټولو ده ته د وفادارۍ سـوګند وکړ. بلاخره یو چا امیر ته خبرداری ورکړ:

اې زمرې وژونکیه د لوی نوم څښتنه!
د پارونې د تخم کروند ګر برنز- ستا دښمن دی
په ظاهر کې سړی ښکاري، خو په باطن کې سم شیطان دی
د دغه شیطان په اړه ځان خبر ساته – چې دښمني خپروي
د سعدي نصیحت دې په یاد نه دی؟
ښه ده چې له بېګانه څخه ځان لیرې وساتې
ځکه دښمن د دوست په جامه کې پیاوړی دی

(c) ketabton.com: The Digital Library

ته شپه او ورځ دغه دښمن پالي
ورځخه لیرې شه مخکې له دې چې خیانت درسره وکړي[۵۵]

د یو شمېر افغان سرچینو پربنسټ، د ایران قاجاري شاه، محمد شاه، دوست محمد ته په یو لیک کې د برنز شیطاني پلانونو په هکله خبرداری ورکړی و. دغه لیک په سراج التواریخ کې یاد شوی او په هکله یې داسې لیکل شوي: «د ملګرتیا او دوستانه اړیکو په هکله خبرې لا نه وې پیل شوې چې د محمد شاه یو استازی له یوه لیک سره راورسېد. په لیک کې د ایران شاه د الکساندر برنز د دوه رنګۍ په اړه خبرې کړې وې او په صداقت یې لیکلي وو چې تر هغه وخته به سوله رانه شي تر څو چې دغه دوه مخی غولوونکی رسوا نه شي.»[۵۶] د دغه لیک په اړه مولانا حمید کشمیري پوره شرح ورکړې:

یوه ورځ دغه مصیبت غوښتونکی، مغرور او نېشه ناست و
لکه څنګه یې چې عادت ګرځېدلی و د دربار په معتبر ځای کې
د ښه بخت نېکمرغه امیر
د ده په لاس کې یې یو زرین لیک ورکړ
ورته وېې ویل چې پرته له ځنډه یې په اوچت غږ ولولي
برنز لیک پرانیست او لوستل یې پیل کړل
وروسته د شاه د ډېرې مینې له څرګندونې
په لیک کې یو خبرداری و، ما اورېدلي اې لوی حاکمه
چې د افت کروندګر شیطان برنز
راغلی او ستا په دربار کې شپه او ورځ ناست وي
د مینې په سلو نښو دې ده ته زوی وویل
او د یو معزز مېلمه په څېر دې لوړ ځای ورکړ
پوه شه چې دی په پرنګیانو کې بېساری دی
که زیان رسونه، مکاري، غولونه او یا بې وفایي ده
د ده په پټ لاس ډېر خلک وژل شوي دي
ډېر زړونه تپي شوي په هغه غېشي چې د ده له لیندۍ خوشي شوی دی
ولې دې پر ده د سرو زرو باران جوړ کړی د دې پر ځای چې وینې یې توې کړې؟
پوه شه او د ده له جنجال څخه وېره وکړه
دی مړي بغاوت ته پارولی شي
دغه پرنګی حتی د ګور په ارامتیا برید کوي
په پرنګیانو کې ننګ او وفاداري نه شته
دوی پرته له غولونې او تېرایستنې بل ایډیال نه لري

(c) ketabton.com: The Digital Library

زما خبرو ته غوږ ونيسه او په دغه ګوتنيونو ښه سوچ وکړه
زما نصيحت واوره، ځک اوسه، ځک اوسه

مولانا کشميري دې ته هم اشاره کړې چې برنز نه يوازې د نارينه بلکې د کابل د ښځو بې لارې کولو ته هم ناټ پيدا کړی و. په دې څو بيتونو کې، برنز ښيي چې د پرنګيانو پاچا ته غږېږي:

په ښايست کې د کابل خلک
لکه د جنت حورې او غلمان دي
د هغه هېواد ښځې
د ډېرې زړه وړونکې ښکلا درلودونکې دي
سل پرنګيان يې وژل کېږي
د دوی د کونتيو په قوت باندې[۵۷]

د برنز په اړه دغسې خيالونه ظاهراً يوازې د مولانا کشميري نه وو. مسون هم دې ته ورته انديښنه څرګنده کړې وه چې برنز د کابل ښځو ته دومره ناټ ښود چې يو معتبر ديپلومات ته نه ښايېدل. مسون ليکلي وو چې امير د برنز د «عياشی» په اړه (د مولانا کشميري په خوله د کابل د ښايسته حورو سره د عياشی په اړه) خبر ساتل کېده او نوموړی داسې ښکارېده لکه چې د هغه دنده او ماموريت پرته له سياسي ماهيت څخه بل هر څه کېدای شوای. د برنز د دغسې اشتها له کبله، دومره وخت نه و تېر چې د دوست محمد وزير، ميرزا سمع خان د مسون ليدو ته لاړ او هغه ته يې وړانديز وکړ چې د خپل نامي مشر په پله لاړ شي او خپل کور له تور سترګو پېغلو څخه ډک کړي. مسون ليکلي: «ما ورته وويل چې زما کور دومره لوی نه دی، خو په هر صورت، زه به دا پېغلې له کومه کړم؟ هغه په ځواب کې راته وويل چې زه په هر چا کولای شم لاس کېږدم او راوستل يې بيا په هغه دي. ما ورته وويل چې هر څومره چې ستا د پېرزوينې ستاينه وکړم، بيا هم کمه ده، خو زما په همدغه زړه لار په چوپتيا تګ ښه دی.»[۵۸]
خو د مسون دا يوازېنۍ انديښنه نه وه. د برنز په چلند کې د داسې اخلاقو چې د برتانوي ماموريت سره ښايېدل د نشتوالي سربېره، مسون د برنز پر ديپلوماتيکي شعور هم انديښمن و ځکه چې د ده په اند نوموړی امير ته له بريد څخه وتلی تابع و او په غوړمالۍ يې د امير هره خبره پر داسې کليمو ور ګرځوله لکه *اې غريب نوازه* او *زه ستاسې عاجز چوپړيال* يم.[۵۹] مسون دا انديښنه هم لرله چې برنز د انګرېزانو د منځګړيتوب له لارې امير ته په بشپړ ډول د پېښور د ورسپارلو هيله ډېروله په داسې حال کې چې دا څرګنده نه وه چې رنجيت سېنګ به دغه کار ته غاړه کېږدي او يا کلکته حاضره ده چې په دې اړه پر رنجيت سېنګ زور واچوي او بل دا چې ايا دغه ځوان استازي ته د روغې جوړې له پاره د خبرو اترو واک ورکړل شوی او کنه.
برنز کابل ته له رسېدو څخه يوازې لس ورځې وروسته، د اطراف په لور يوې چټکې تفريح ته مخه کړه. نوموړی د خپل ماموريت په اړه ډېر خوشبين و او لوړه روحيه يې درلوده. هغه د خپلې خوښې په منظرو کې بيا ګرځېدنې خورا مست او خوشحاله کړی و او د دغه ورځې په سبا يې د شمالي له هوارو څخه په خوښۍ ليکلي و: «د باغونو ښايسته منظرې د څلوېښت ميلو په اوږدو کې پرتې دي او په هندوکش چې څوکې يې پر واورو پټې دي ختمېږي. د هرې غونډۍ په سوېلي اړخ کې انګور باغونه ليدل کېږي.»

(c) ketabton.com: The Digital Library

برنز ته د ښايسته منظرو او په استالف کې د مغولو امپراتور، بابر د خوښې په باغ کې د يوې اونۍ دمې په پرتله لا ډېر خوشحاله کوونکی د نوموړي دغه باور و چې اوس يې د روسانو ضد ائتلاف تر ګوتو کړی دی. ده له استالف څخه خپل اوښي ته داسې ليکلي وو:

زموږ له ټولو نظريو سره د دوست محمد خوښه ده. زما په اند اوس وضعيت دا ښيي چې موږ له رنجيت سېنګ سره د خبرو اترو په درشل کې شو. د خبرو بنسټ به له پېښور څخه د رنجيت سېنګ د ځواکونو وتل جوړوي او همدا راز پېښور به د لاهور له خوا بارکزيو ته د ډالۍ په توګه سپارل کېږي. د کابل مشر به خپل زوی د ښـنې له پاره ولېږي. اه! د دوست محمد په اړه په خپلو ادعاوو باندې [د وېډ او مېکناټن] ټينګار ته اوس ته څه وايې! زه ډاډه يم چې رنجيت به دغه پلان ومني. ما د دولت په استازولۍ ومنله چې د دوی تر منځ منځګړيتوب وکړم. دوست محمد هم له پارس او روسيې سره خپلې ټولې اړيکې وشلولې او د شاه استازی يې چې اوس په کندهار کې دی خپل حضور ته ونه منلو.[۶۰]

برنز خبر نه و چې حتی د پورتني ليک د ليکلو پر مهال، سوېل ته د سلګونو ميلو په واټن کې د نوموړي د ماموريت د شنډولو له پاره داسې هڅې رواني وې چې په جګړه کې د دغه دوو ښکېلو خواوو تر منځ جوړجاړی هېڅ شونتيا ونه لري او ده خو هېڅ دا ګمان نه کولو چې هغه کس چې د دغه ماموريت په ناکامۍ پسې يې لستوڼي بډ وهلي وو، هغه څوک و چې برنز يې د دغه ماموريت د ترسره کولو له پاره لېږلی و، نوی لوی والي لارډ اکلنډ.

په عين وخت کې چې برنز له استالف څخه له خوښۍ ډګ د بريا ليک ليکلو او ويتکېويچ او ورسره قزاقان د هرات په سوېل کې د افغان له پوليو په ډګ ډګ تېرېدل، په کلکته کې د لوی والي د ودانۍ او د هغه زينو تر منځ چې څپانده سيند ته ورښکته کېدې، پر اس سپرو تشريفاتي عسکرو په هوګلي Hooghly کې يوه سره ليکه جوړه کړې وه.

لارډ اکلنډ له بنګال څخه بهر په خپل لمړني يون له کلکتې څخه په وتلو و. د ده د امپرياليستي پرمختګ جوړ شوي پلان ده ته د دې فرصت ورکړی و چې په هندوستان کې د هغه لوږې او قحطۍ وهلو سيمو کتنه وکړي کومې چې د اواد Avadh د سلطنت او د برتانيې تر واک لاندې ولايتونو تر منځ پرتې وې. نوموړی د لوی والي په ځانګړې جاله کې چې پر انګوټ پسې تړل شوې وه تر بنارس پورې لاړ او له هغه ځای څخه په ګاډي، ډولۍ او پيل باندې د پنجاب له لارې په شېمله Simla کې د غونډۍ پر سر نوې جوړې شوې اډې ته ورسېد.

جورج ايډن لارډ اکلنډ يو هوښيار او تکړه خو په ځان قانع او يو بې علاقې وېګي اشرافي و. دی په ځان ډنګر يو ۵۱ کلن بکر و خو لس کاله ځوان ښکارېده او د هلکانو غوندې مخ، نرۍ شونډې او اوږدې او ښايسته ګوتې يې لرلې. نوموړي له بورژوازي ملکي چوپړيالانو څخه خپله ناخوښي او له مجبوريته له هندي بې کچې تابع او غوړه مالو راجا ګانو سره له ناستې ولاړې څخه خپله ستړيا نه پټوله. اکلنډ چې د انګرېزي سياست په اړه د ناپوهۍ له وجې پر ځان بې باوره او يو بد ويناوال و، د لوی والي څوکۍ يې ځکه ومنله چې بله اداري څوکۍ ده ته نه شته وه که څه هم د هندي تاريخ او تمدن په اړه يې پوهه او ناټ نه درلود او هند ته له تګ وروسته يې هم په دې اړه ځان پوه نه کړ. په سمندري

(c) ketabton.com: The Digital Library

اداره کې، چېرته یې چې مخکې دنده لرله، دی پر خپلو کارکوونکو باندې د ډېر وهلو له امله نوم درلود، خو کله چې هند ته لاړ، دغه ډېره وهنه یې سخته زیانمنه تمامه شوه. هغه د حکومتولۍ له پاره لېږل شوی و، خو په دې هکله په هېڅ نه و خبر؛ نو نوموړی د یوې هوښیارې خو بې تجربې جګړه مارې او روس کرکجنې سلاکارې ډلې لاس ته ولوېد - د ډلې مشر مېکناټن و- هغه څوک چې په ۱۸۳۴ کال کې یې په پټه له شاه شجاع سره په جګړه کې مرسته کوله - او په ډله کې دوه نور کسان هنري ټورېنز Henry Torrens او جان کالوېن John Colvin د اکلنډ اداري سکرتر وو. لکه څنګه چې د هغه د شورا یو غړي، توبي پرېنسېپ Thoby Prinsep لیکلي: «اکلنډ یو ښه اداري سړی و، په بشپړ پام به یې ټول کاغذونه په څېر لوستل او مسودې یې په ډېر احتیاط منظورولې، خو دی په چټکو پرېکړو کې ډېر سست و او له مسؤلیت څخه یې خورا زیاته وېره درلوده چې له کبله یې کوم حکمونه چې هغه صادرول دومره بې خونده وو چې د نوموړي اجنټان به اړ شول چې په سختو حالاتو کې د کړنې پرېکړې په خپله وکړي. هغه خپل اداري سکرتر، جان کالوېن ته ډېره غاړه اېښې وه. کله به چې اکلنډ د شورا غړي د مشورې له پاره راټول کړل، ټولې خبرې به کالوېن کولې او لارډ اکلنډ به په څوکۍ ناست و، سر به یې په لاسونو شاته تکیه کړی و او غوږ به یې ورته نیولی و. نوموړي کالوین ته دومره د چارو واګې ورکړې وې چې اداري کارکوونکو هغه ته د لارډ کالوېن ستاینوم ورکړی و.»[۶۱]

د چکر پر دغه یون کې، له اکلنډ سره یې دوه ژبورې خو ګلالۍ خویندې، ایملي او فني ایډن Fanny Eden هم مل وې. په دغه چکر کې د نوموړي خانتما او ستونزغاړی سیاسي سکرتر، مېکناټن او د اداري ګن شمېر نور مامورین، استازي، ښځې، بچیان او په حکمرانۍ او نه رضایت نوموره د مېکناټن ښځه، فرنسېز او د هغې پارسي پیشو، ګلابي طوطي او پنځه وینځې هم وې.

د تګ په سهار هوا پاکه او تازه وه. د مېکناټن ملګری، تامس ببېنګټن مکولې Thomas Babington Macaulay، سهار وخته پاڅېد چې له دوی سره مخه ښه وکړي. ایملي ایډن په خپل یون لیک کې چې وروسته د هغه وخت خورا نومیالی یون لیک شو لیکلي: «کارکوونکو د مخه ښې ښه تشریفات جوړ کړي وو. د لوی والي له ودانۍ څخه د سیند تر غاړې پورې د عسکرو لیکې جوړې وې.»[۶۲] ایملي وروسته په ماښام کې له لوی والي سره د مل کسانو د شمېر په حیرانوونکې کچه پوه شوه. هغې خپلې بلې خور ته چې په انګلنډ کې وه لیکلي: «موږ په پیلانو سپاره شوو او ښکته لاړو چې د کمپ د مخکښو ساتونکو تېرېدل وګورو. په رنګ سور ختیځه اسمان و، د سیندغاړه سوروره او رېګجنه وه او سیند پر ووړو کښتیو پوښلی و. د سیند د غاړې په اوږدو کې کېږدۍ، اوښان، د ځایي اوسېدونکو د پخلي له پاره بل نغري وو او ۸۵۰ اوښان، ۱۴۰ پیلان، په سلګونو اسونه، د ساتونکو یوه لوا او نور مل کسان د دوی له پاره تم وو چې په ټوله کې په دغه چکر کې ۱۲۰۰۰ کسانو برخه اخیستې.»[۶۳]

د لوی والي د اداري دغه کچې د اکلنډ د موقف عجیب ارزښت څرګندولو. لکه څنګه چې د هغه وراره/ خورېړ او پوځي سکرتر کپټان ویلیم اسبورن Captain William Osborne یادونه کړې وه: «د برتانوي هند د لوی والي ژوند، د انساني ژوند له هره اړخه تر ټولو ځلانده او مستثنی ژوند دی. یو ځانګړی ښاغلی انګرېز او د یوې ګډې سهامي کمپنۍ [د انګرېزانو د ختیځ هند کمپنۍ] چوپړیال د خپلې لنډې حکمرانۍ پر مهال، په نړۍ کې د لویې امپراتورۍ ګمارل شوی واکمن و. دی د ۱۰۰ میلیونه سړیو حکمران و چې په تاریخ کې دغه موقف ته ورته څه نه شته.»[۶۴]

خو له ټولو دغه شان او دبدبې، بېشمېره چوپړیالانو، د ګنګا ښایست او د پشکال پر باران مینځل شوو بنګالي سیمو

(c) ketabton.com: The Digital Library

سره سره، دا يوه خوشحاله دله نه وه. ايملي له پيل څخه نه غوښتل چې هند ته لاړه شي. کله چې په کښتۍ کې کښېناسته، د سختې نهيلۍ احساس يې وکړ او له هغې ورځې څخه يې خپل نوی کور خوښ نه و کله چې د نوموړې کښتۍ د بنګال له ابنا څخه هوګلي ته ننوتله او هلته د باد د نه شتون له کبله درېدلې پاتې وه. هغې حتی کلکتې ته مخکې له رسېدو څخه په غوسه ليکلي وو: «ما فکر کولو چې دا ځل به موږ له ښه بخت سره کور ته راځو، خو ... بلاخره د ډېر صبر او ډېر لږ باد په مرسته کور ته ورسېدو. زموږ چاپېر کښتۍ له تورو خلکو سره ولاړې وې او دغه خلکو په عجيبه تېروتنې هېر کړي وو چې جامې واغوندي.»[٦٥] وروسته نوموړې د لوی والي د کور تشريفاتي او رسمي چلند او همدا راز د چوپړيالانو ګڼ شمېر، چې د هغې چوپړ يې کولو، حيرانه کړې وه. هغې ليکلي وو: «زه په بشپړه توګه په سربداله حالاتو کې ژوند کوم. [ما ته داسې ښکاري] چې زما چاپېريال د تياتر دوامداره ننداره نېولې وي.»[٦٦]

په عين وخت کې فني، مېکناټن په غوسه کړې وه. حتی د برتانوي هند دولت ستندرد ته په کتو سره، هغې د خپل ورور سياسي عينکي سکرتر يو تروش او په جزياتو او قاعدو مين سړی ياد کړی. کله چې په بوکسر کې اکلنډ د کښتۍ د درېدو غوښتنه وکړه چې د هغه جګړې ډګر وګوري چېرته چې انګرايزانو په لمړي ځل مغولو ته ماته ورکړې وه، ايملي داسې ليکلي: «مېکناټن ځاځمن شو او له ډېرې غصې د کښتۍ پر غولې پورته پورته غورځېده او ويل يې چې دغه کار د پروتوکول د ماتولو په مانا دی.»[٦٧] او په دې هکله فني ليکلي: «ښاغلی ټورېنز او ښاغلی مېکناټن نږدې بېخوده شوي وو ځکه چې جورج پرته له مخکني پلان له کښتۍ څخه وچې ته ووت.» د دغې ورځې په سبا په غازي پور کې د ايډن کورنۍ مېکناټن ته بيا هغه وخت يو بل تکان ورکړ کله چې دوی پرته له کوم سکرتر او پرته د لوی والي له بل مامور څخه وچې ته ووتل. فني ليکلي: «کله چې موږ کمپ ته ورسېږو، بيا به ځان سم اصلاح کړو او سم چلند به کوو، خو ما ته اوس داسې ښکاري چې د طاووس د بڼکو د ورېځو، له زرينو چترېو او ساتونکو سره زموږ د کښتۍ يون بې پايه دی.»[٦٨] خو له ټول خانتماتوب او باريک بينۍ سره سره، ايملي منلې وه چې مېکناټن يو هوښيار مرستيال و او له هغه څخه يې داسې يادونه کړې وه: «زموږ لارډ پامېلسټن، يو وچ حساس سړی دی، لوېې شنې عينکې پر سترګو کوي... هغه د انګليسي په پرتله په پارسي ژبه په ډېر فصاحت خبرې کوي، عربي يې تر پارسي ښه ده، خو په اشنا خبرو اترو کې په سانسکرېت خبرې غوره ګڼي.»[٦٩]

په عين وخت کې اغلې مېکناټن په دې هڅه بوخته وه چې پارسي پيشو يې طوطي ونه خوري - يوه وينځه يې يوازې د طوطي د ساتنې او پالنې له پاره ګمارلې وه - نوموړې له دې څخه هم وېره درلوده چې پلي غله به په شپه کې د دوی کښتۍ ته په پټه ورپورته شي او له دوی څخه به هر څه غلا کړي - تېر کال د اغلې مېکناټن کېږدۍ ته غله ننوتلي وو او د هغې ټولې جامې يې پټې کړې وې؛ نو مېکناټن هغې ته له کمپلې څخه خت جوړ کړ چې بنارس ته يې د نويو جامو د پېرودلو له پاره بوځي.[٧٠] په رسمي مېلمستياوو کې چې د سيند په غاړه به کله کله نيول کېدې، فني، مېکناټن او د ده مېرمن نه زغملېدونکې بللې:

د دغه چارو يوازېنۍ په زړه پورې برخه د مېکناټن د خبرو په هره کليمه کې افراطي جديت او ټينګار دی په داسې حال کې چې د هغه د نه خوځېدونکې مخ حتی يوه عضله هم نه خوځېږي. هغه وايي: «زما عاليقدره، تاسې عاليقدر زما پلار، زما مور، زما تره، زما ترور، تاسې زما شپه او ورځ ياستئ، زه پرته له تاسې بله تکيه نه لرم چې ډډه پرې ولګوم.» دی ټولې مېلمستياوې په يو ډول درناوي او جديت ترسره کوي. دغه سړی دغسې چارو ته زيږېدلی دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

وروروســته، د یوې زړې هندي ملکې د لیدنې په ترڅ کې «مېکناټن په ډېره پرتمینه او درنه بڼه په خوب کې داسې وویل: «عالیقدره، ملکه وايي چې دا په بشپړه توګه ناشونې ده چې خپله له تصور څخه وتلې خوښي د هغې کور ته ستاسې عالیقدر په راتګ څرګنده کړي او نوموړې د پیل په حضور کې د ملخ احساس کوي...» اغلې مېکناټن چې په حقیقت کې په داسې ژبه نه پوهېده، [فني او ما ته یې] د ژباړن رول لوبولو. اه ګرانې، دا څرنګه ښځه ده، دا به ما مړه کړي.»[۷۱] که څه هم دوی ته هسې ساتېرې و، خو له پیل څخه لارډ اکلنډ، د ده خویندې او مېلمنانه له بېسېکه کوونکې امپریالیستي زړه تنګی څخه ځورېدل، داسې زړه تنګي چې پرهغه لیرې پرتې مستعمرې باندې چې دوی په کې روان وو، له خانتما مهرباني او سپکاوي څخه زېږېدلې وه. ایملي په دې اړه لیکلي: «د یون په دویمه ورځ زموږ ټول اشرافي مېلمانه موږ غوندې ذهناً دومره ستومانه شوي وو چې په اتو بجو کټ ته لاړل. دغه ستوماني جورج تر مرګه رسولی.» ایملي یوه اوني وروسته بیا لیکلي: «جورج له ډېرې کرکې تک ژېړ شي.»[۷۲] په دې هکله فني هم له ایملي سره همغږې وه: «موږ د اټکل خلاف ډېر سوکه روان وو. جورج چې له خپلو کاغذونو، دفتر او د شورا له غړو څخه لیرې شوی، اوس د یو معزول شوي لوی والي احساس کوي او دې ډېر بې حوصلې کړی دی. د کېږدۍ ژوند یې ورځ تر بلې په غوسه کوي او هر سهار مې ښکنځې ځکه چې منظرې ښایسته نه دي.»[۷۳] خو څو راتلونکو مېلمستیاوو ته تمې او هیلې، دغه دوه خویندې خوشحاله کولې. فني بیا لیکلي: «برید جنرال رېچرډز Richards موږ ته د نڅا مېلمستیا بلنلیک رالېږلی. زما خیال دی چې دا به تر همالیا پورې د دوامداره نڅا پیل وي... زما په اند دا به مناسبه وي چې جورج هم له مېنیوېټ دې له کویور Minuet De la court نڅا زده کړي. زه او ایملي به په وار د ستېښن له مشر جنرال سره نڅا کوو.» په عین وخت کې د اعاشې په څانګه کې څه ستونزه پیدا شوې وه: «نن ماښام جنرال کېسمېنټ Casement او مېکناټن کښتۍ ته راوختل. زموږ په اند د منې په جبلي کې چې دوی سهار خوړلې وه څه خرابي و. مېکناټن په دې اړه یوه مرموزه اشاره وکړه، خو جنرال کېسمېنټ سمدلاسه غلی کړ.»[۷۴]

نو د دغسې اندېښنو پر مهال لارډ اکلنډ اړ کړل شو چې خپل پام افغانستان ته واړوي. افغانستان یو داسې هېواد و چې اکلنډ یې په اړه حتی د هند په پرتله لږ پوهه درلوده او لږ ارزښت یې ورکولو. نوموړي له پیل څخه د دغه هېواد تر ټولو ځواکمن حاکم، دوست محمد خان سره خپله ښکاره دښمني وښوده. برعکس، دوست محمد هڅه وکړه چې د نوي لوی والي ملاتړ خپل کړي. هغه په یو لیک کې اکلنډ ته لیکلي: «زما د هیلو بڼ چې مخکې ژمنۍ سیلۍ وهلی و، ستاسې عالیقدر د خوشحاله راتګ سره اوس د جنت بڼ ورسره رخه• کوي... زه هیله من یم چې تاسې عالیقدر ما او زما هېواد خپل وګڼئ.»[۷۵] دوست محمد بیا اصلي موضوع ته راګرځېدلی و. نوموړي له اکلنډ څخه غوښتنه کړې وه چې د ده په استازیتوب له رنجیت سېنګ سره خبرې وکړي او له خپل نفوذ څخه په کار اخیستنې پېښور بېرته افغانستان ته وسپاري؛ نو په دې وسیله به سیمې ته سوله راشي.

• رخه: کینه

(c) ketabton.com: The Digital Library

خو مېکناټن په چټکۍ لارډ اکلنډ وډومارلو• چې له امیر سره د هر راز تړون مخالفت وکړي. اکلنډ وروسته له دې چې د امیر لیک یې ترلاسه کړ، سمدلاسه په یو یادښت لیک کې ولیکل: «له دوست محمد سره د ممکنه ائتلاف پایله به د نورو قدرتونو د سپکاوي او بدنیتۍ له پارونې پرته بل څه نه وي.»[۷۶] هغه د دوست محمد لیک ته څو میاشتې ځواب ورنه کړ، خو کله یې چې ځواب ورکړ، لیک یې دوستانه خو نهیلی کوونکی و. هغه لیکلي چې دی خوشحاله دی چې امیر له کمپنۍ سره د ښو اړیکو غوښتونکی دی، خو خپه دی چې دی نه شي کولای د ده او رنجیت سېنګ تر منځ په شخړه کې لاس وهنه وکړي او هیله من دی چې دوی دغه لانجه په خپل منځ کې په خپله حل کړي. هغه د افغانستان له پاره د پرمختګ او یو متحد ملت او له پراخې سوداګرۍ څخه د ګټې هیله څرګنده کړې وه. اکلنډ خپل لیک ته په داسې کلیمو پای ورکړ چې ډېر ژر دروغ وختې: «ملګریه، ته پوهېږې چې د خپلواکو ملتونو په چارو کې لاسوهنه د برتانوي حکومت کار او پالیسي نه ده او بل دا چې زه نه پوهېږم چې زما حکومت به ولې ستا په ګټه چېرته لاسوهنه وکړي.»[۷۷]

د دغه بندښت ریښې په ځانګه یېزه سیاست او بدنیتۍ کې پرتې وې. اکلنډ ته ټول مالومات د مېکناټن او وېډ له خوا ورکول کېدل چې له دوی څخه یوه هم هېڅ کله افغانستان نه و لیدلی. د برنز مشورو او له کابل څخه د ده استونو به په هېواد کې د واک د رښتیني انډول په اړه کره ارزوني وړاندې کولې، خو اکلنډ ته به هغه وخت ورسېدې چې لمړی به په ځیر د مېکناټن د عینکو د دوه ځلې کړو شوو غبرګو شیښو له چاڼ څخه تېرې شوې او ورپسې به وېډ ملنډیزه تبصرې ورباندې وکړې. دغه دواړو غوښتل چې د برنز وړاندیزونه کمزوري وښیي. کومې لمړنۍ استونې چې برنز له کابل څخه کړې وې، په یوه کې یې د امیر د واکمنۍ د ثبات او پیاوړتیا ستاینه کړې وه، وېډ له دغې استونې سره یوه لنډیز پاڼه مل کړه چې په سپکه بڼه یې داسې په کې لیکلي وو: «د دوست محمد واکمني په واقعیت کې په ډاډمنو ستنو نه ده ولاړه. کله کله هلته عامه اړدوړ پیل شي چې دوست محمد یې له بیا ارامولو سره ستونزې لري... زما د مالوماتو سرچینې ما په دې باور کوي چې د امیر واکمني په هېڅ وجه د رعیت خوښه نه ده... د هغه د سرتېرو لویه برخه ناراضه او سرغړوونکې ده. دوی که څه هم په وسلو ښه سمبال دي، خو په دوی کې په عمومي ډول د هغه ځانګړتیاوو کمښت شته چې یو ښه سرتېری یې باید ولري.»[۷۸]

په دغه توګه به وېډ او مېکناټن، لارډ اکلنډ ته د دې باور ورکولو چې د دوست محمد په هکله د برنز ارزونې ناسمې دي: دوی به ټینګار کولو چې امیر په ولس کې ګرانښت نه لري او د واک ناروا غاصب دی چې په خورا کمزورو منګولو یې د ساتنې هڅه کوي. د هغه څه برعکس چې د برنز په استونو کې لیکل شوي وو، دوی په خپله ادعا ټینګ ولاړ وو چې دوست محمد د افغانستان په حاکمانو کې تر ټولو کمزوری دی، په کندهار کې د خپلو میرني ورونو په پرتله یې نفوذ لږ دی او همدا راز په هرات کې د «تر ټولو درونډ او معزز حاکم» کامران شاه سدوزي په پرتله چې د شاه شجاع کمزوری د تره زوی و لږ نفوذ لري. په واقعیت کې دا یوه خبره هم رښتیا نه وه او په تېره بیا په اوس مهال کې یې هېڅ حقیقت نه درلود. - دوست محمد له هندوکش څخه تر خیبر پورې واکمني درلوده او وروسته له دې چې خپل میرني ورونه یې د شاه شجاع له کلابندۍ څخه خلاص کړل، دوی هم د هغه مشري منلې وه. بل دا چې اوس دوست محمد ته د امیر لقب ورکړل شوی و او د افغان جهاد مشر نومول شوی و. د برنز خبرې رښتیا وې: په افغانستان کې دوست

• ډومارل: (په استدلال) هڅول

(c) ketabton.com: The Digital Library

محمد برلاسی حاکم و او که کلکتې یوازې خپله لاره بدله کړې وای او هغه ته یې غېږ خلاصه کړې وای، دوست محمد به د برتانیې د کمپنۍ شمال ته یو بالقوه ځواکمن متحد وای.

برنز خپله په سیمه کې و؛ نو د هر بل برتانوي مامور په پرتله یې له نږدې د ببلابېلو واکمنیو د ځواک په اړه کره ارزونه کولای شوی، خو د مېکناټن دغه د پرمختګ لېوال ځوان سکاټلنډی هېڅ کله نه خوښېده او په دې باور و چې هغه ساده او بې تجربې دی او نوموړي ته د خپلې وړتیا په پرتله اوچت مقام ورکړل شوی دی؛ نو ځکه یې اکلنډ هڅولو چې د برنز پر ځای د لودیانې د څارګرې ادارې پر کارپوه مشر، وېډ باور ولري. مېکناټن اکلنډ ته لیکلي وو: «چېرته چې د دوی د نظریو تر منځ توپیر وي، زه به د کپتان وېډ نظر غوره وګڼم ځکه چې د ده استدلال او پایلې پر حقایقو ولاړې دي. داسې برېښې چې د برنز استدلال د نورو کسانو په نظریو ولاړ دی او یا د نوموړي پایلې له لیدلي وضعیت څخه په خپل ذهن کې له جوړ شوي انځور څخه سرچینه اخلي چې په واقعیت کې به دغه وضعیت دومره غیرمعمولي نه وي چې له حالاتو څخه د ده انګېرنې ته حقانیت ورکړل شي.»[۷۹]

په عین وخت کې، وېډ د تېر په څېر اکلنډ هڅولو چې شاه شجاع بېرته لوبې ته د ننه کړي. نوموړي اکلنډ ته دغه مشوره ورکړه: «که چېرې شاه شجاع ته د خپل سلطنت په بیا اعاده کولو کې اسانتیاوې برابرې شي، د خلکو ذهنیت او له نورو واکمنیو سره به زموږ اړیکي دومره زیانمنې نه شي لکه د امیر واکمنۍ ته د افغانانو په اړ اېستلو کې. له رنجیت سېنګ سره له وروستۍ نښتې وروسته، په کابل کې د ډلو تر منځ ترینګلتیا دومره ډېره شوې وه چې که شاه شجاع په هېواد کې ښکاره شوی وای، زما د مالوماتو پر بنسټ، هغه به په دوو میاشتو کې کابل او کندهار خپل کړي وای.»[۸۰]

له دغو تحریفونو سربېره، داسې ښکارېدل چې نه مېکناټن او نه وېډ د پېښور په اړه لارډ اکلنډ ته مالومات ورکړي وو چې رنجیت سېنګ پېښور څرنګه اشغال کړ او افغانانو ته چې پېښور یې خپله دویمه پلازمېنه ګڼله، دغه ځای څومره ارزښت درلود؛ نو له دې وجې اکلنډ د ناسمو مالوماتو پر بنسټ داسې دریځ خپل کړ چې پېښور بې اړنګه د سېکانو د واکمنۍ سیمه ده او دوست محمد ناښنده• او تېریګر دی چې بېرته یې غواړي؛ نو نوموړي په دوامداره توګه برنز هڅولو چې د اوسني وضعیت د بدلون له پاره کومه هڅه ونه کړي.

د دې پرځای چې له دوست محمد سره د واک پر مضبوطولو کې مرسته وکړي او د خپل یو متحد په څېر یې ومني، اکلنډ هم د وېډ اند خپل کړی و چې د افغانستان ټوټې ټوټې پاتې کېدل د رنجیت سېنګ او په دې توګه د انګرېزانو په ګټه دي. هغه لندن ته لیکلي: «زموږ په پوله کې د یو پیاوړي محمدي هېواد شتون به د دوامداره پارونې او حتی د لوی خطر سرچینه وي، خو له بل پلوه، ملوک الطوایفي به په خپل منځ کې انډول ساتلی وي. دوی به وضعیت او د خپل موقف د ساتنې لېوالتیا دې ته وهڅوي چې زموږ د ملګرتیا له پاره تلوسمن شي. دغسې ګاونډي به موږ ته ګواښ نه پېښوي او موږ یې غوره ګڼو.» له ټولو شواهدو سره سره، لارډ اکلنډ باور نه درلود چې د پارسیانو له لوري هرات په خطر کې دی او بارکزي به د پارس له شاه سره ائتلاف جوړ کړي. هغه لیکلي وو: «دغه افغانان له پارسي حکومت سره کومه ذاتي خواخوږي نه لري او که په خپلو اوسنیو واکمنیو کې خوندي پاتې شي، دوی به له پارس سره نږدې اړیکې

• ناښنده: نامناسبه

(c) ketabton.com: The Digital Library

ونه پالي.»[۸۱] دا د وضعیت یوه بشپړه ناسمه ارزونه وه. لارډ اکلنډ او د هغه جګړه پالو مشاورینو د دوست محمد واک کمزوری وګڼلو. دوی په افغانستان کې د هندوکش سوېل ته د دوست محمد د واک د پراخېدو په اړه او همدا راز د افغانانو او رنجیت سېنګ تر منځ د واک د بدلېدونکي انډول په هکله ناسم پوهاوی درلود. همدارنګه دوی د دې اټکل هم کم کړی و چې سیمونویچ په څومره ځیرکۍ له مسکو څخه د ورکړل شوو احکامو په پرتله ډېرې کړنې سرته رسولې او په ډېره هوښیارۍ د روسانو تر مشرۍ لاندې په ټوله سیمه کې د انګرېزانو پر ضد د داسې یو ائتلاف په جوړولو بوخت و چې نه یوازې افغانستان او پارس به په کې ګډون ولري بلکې بخارا او خېوه به یې هم غړي وي.[۸۲] دغه تېروتنو په خپل وار ناسمو قضاوتونو ته لاره پرانیسته.

د برنز بله ستونزه دا وه چې لارډ اکلنډ د بیړې احساس نه کولو. اکلنډ خپل ډېر پام خپلې یونلارې او په هندوستان کې هغه قحطۍ او لوږې ته اړولی و چې قربانیان یې هر سهار د ګنګا پر بل لوري د هغه د کښتۍ له څنګه تېرېدل. یوازې برنز په کابل کې وپوهېد چې د اکلنډ بې پروایي به یو لوی دیپلوماتیکي ناورین وزېږوي. هغه په حقیقت کې پوهېده چې که انګرېزان د بارکزیو د ملګرتیا د لاسته راوړلو له پاره چټک عمل ونه کړي؛ نو بیا به روسان او پارسیان دا کار وکړي. که داسې وشي، برتانیه به دا فرصت له لاسه ورکړي چې افغانستان تر خپل نفوذ لاندې راولي او خپلو سیالانو ته به تیاره مړۍ په خوله کې ورکړي؛ نو ځکه هغه په نه باورۍ او حیرانتیا د اکلنډ پر له پسې لیکونه لوستل چې ده ته یې امر ورکولو چې دوست محمد ته د څه شي ژمنه ورنه کړي او د پېښور په اړه د منځګړیتوب رول ونه منې.

برنز په یوه هڅه کې چې د اکلنډ اند بدل کړي، د نومبر په پای کې کلکتې ته د «کابل سیاسي وضعیت» په اړه یو اوږد راپور ولېږلو. په دغه راپور کې نوموړي په ډېوماروونکې توګه د دوست محمد د واک ټینګولو او پراخولو له پاره استدلال کړی و او دا یې له افغانستان څخه د روسانو د لیرې ساتلو تر ټولو ډاډمنه لاره بللې وه. هغه بیا ټینګار کړی و چې اړینه نه ده چې برتانیه د خپل متحد په توګه د کمپنۍ له اوږدمهاله متحد، رنجیت سېنګ او دوست محمد څخه یوازې یو خوښ کړي: د پېښور په اړه به په لږ نوښت او چټک عمل انګرېزانو ته دا شونې شي چې له دواړو لوریو سره ملګرتیا جوړه کړي، خو برنز نه پوهېده چې مېکناټن په عین وخت کې په کلکته کې وېډ ته د خپلې مخالفې پالیسۍ په اړه لیک لېږلو. داسې لیک چې په ځانګړي ډول د رنجیت سېنګ په پلوۍ و. په لیک کې یې پېښور د رنجیت سېنګ ملکیت بللی و او د پېښور شمال ته یې د یو وېشلي ګاونډي په اړه پلان جوړولو. همدا راز یې په لیک کې لیکلي و چې په کابل کې به د امیر پر ځای، کمزوری شاه شجاع پر تخت کښېنوي.[۸۳]

له بلې خوا اکلنډ ورځ تر بلې د دوست محمد په اړه د دښمنۍ عجیبه افراطي دریځ خپلولو. هغه لندن ته لیکلي: «دوست محمد باید خوشحاله وي چې ارامه پرېښودل شوی او له رښتیني یرغل څخه ژغورل شوی، خو نوموړی یو بې پروا او عجیب په زړه پورې سړی دی. د ده چوپ ساتل به سخت کار وي...دا د دیپلوماسۍ او دسیسو یو پېچلی حالت دی... »[۸۴]

(c) ketabton.com: The Digital Library

په داسې حال کې چې افغان ژمي د ډسمبر په پیل کې لمړنۍ واورې ورولې، کابل ته داسې بد خبرونه رسېدل چې برنز یې سخت اندېښمن کړی و.

داسې راپورونه ورکول کېدل چې پارسیان په خپل ټول ځواک په خوځېدو دي چې په هرات کې د تیموریانو له کلکو دېوالونو سره خپل زور وازمایي. د دې تمه کېده: پارسیانو له پخوا څخه د هرات دعوا درلوده. هرات یې په ۱۸۰۵ کال کې اشغال کړی و او په ۱۸۳۲ کال کې یې پر هرات د یو بل یرغل دسیسه جوړه کړې وه. دغه وروستی پارسي یرغل له څو کلونو راهیسې په پلان کې و او په حقیقت کې یې د روسې فشار او یا هڅونې ته اړتیا نه درلوده، خو د لوېدیځ افغانستان د پلازمېنې د نیولو په موخه، د پارسي لښکر غټ والي - دېرش زره کسه - او په لښکر کې د ګڼ شمېر روسي سلاکارانو شتون برنز ته ټکان ورکړ.

د دې دلیل چې برنز ولې په هرات کې د پېښو په اړه ډېر مالومات درلودل دا و چې په دغه مهال کې یو ځوان انګرېز افسر او د لوېې لوبې یو لوبغاړی، لمړی بریدمن ایلدرېډ پاټېنګر تصادفاً په هرات کې اوسېدلو. دی لمړی د اسونو د یو مسلمان سوداګر او وروسته د یو سید په جامه کې هلته مېشت و. نوموړی د بوج خارګرې ادارې د مشر او د برنز د پخواني مشر، سېر هېنري پاټېنګر وراره/ خوربې و. کېدای شي په هرات کې د ده شتون ډېر تصادفي و، خو انګرېزانو ته یې د هرات د کلابندۍ په اړه د مالوماتو ډېره اړینه لړۍ برابره کړې وه. په برتانوي روایتونو کې «د هرات اتل» ونده (چې پاټېنګر، د موډ ډایور Maud Diver په وطنپاله ناول کې نومول شوی و) د هراتیانو د هوډ په ټینګښت کې چې له هرات څخه دفاع وکړي ډېره ارزښتمنه بللی ده او وایي چې هغه تر یوې کچې په یوازېتوب وکړای شول چې پارسیان له هرات څخه لیرې وساتي، خو د دغو روایتونو پخلی د پارسیانو او افغانانو په پېښلیکونو کې نه کېږي. دلته دغه کلابندي د دوه ملتونو، شیعه او سني، تر منځ یو لوی پرځنګ بلل شوی او د هراتي مدافعینو زړورتیا چې له سختې لوږې او نورو محرومیتونو سره مخ وو د افغانانو د زړورتیا او مقاومت یوه بېلګه انځور شوې. د وخت دوو مهمو افغان تاریخ لیکونکو، چې په هغه وخت کې یې ژوند کولو، د هرات د کلابندۍ په اړه دومره پانې بېلې کړې وې لکه چې دوی د انګرېزانو راتلونکي یرغل ته بېلې کړې. دغه دواړو پېښو ته د خراسان خپلواکۍ ته د ګواښ په سترګه کتل کېدل.

د افغان سرچینو پر بنسټ، کله چې د هرات په لور د پارسیانو د حرکت خبر هرات ته ورسېد، شاه کامران سمدلاسه امر وکړ چې غله او واښه د ننه راوړل شي او له دېوالونو څخه بهر باغونو د مېوې ټولې ونې دې ووهل شي. له سدوزي، ازبک او هزاره متحد قومونو څخه جنګیالي غونډ کړل شول او د ښار د ختیو لوی دېوالونه ورغول او نور هم مظبوط کړل شول. همدا راز د اختیارالدین د لوېې کلا دېوالونه هم ورغول شول چې د هرات د ښار د دوه پر درېیمې اندازې سیمه یې نېولې وه.[85] د نومبر په دیارلسمه د پارسي پوځ مخکښه ډله د غوریانو پوله ییزې کلا ته ورسېدل. هراتي پېښلیکونکي، ریاضي Riyazi په عین الوقایع کې لیکلي چې څرنګه پارسیانو د خپلې برتانوي روزل شوې توپچي قوې په مرسته دغه لویه کلا د دوولسو ساعتو په ترځ کې ونیوه: «د غوریانو کلا په دومره ډېرو توپونو وویشتل شوه چې درې خواوې یې په بشپړ ډول ورانې شوې. په دغه وسیله د جګړې پلټې ته اورلګیت ووهل شو او په پارسې پوځ کې پر هرات باندې د یو لوی یرغل تابیا پیل شوه.»

(c) ketabton.com: The Digital Library

څو ورځې وروسته د دېرش زره کسیز پارسي پوځ لمړنۍ فرقې د هري رود د درې له لارې د هرات د دېوالونو په لور وخوځېدې او په اسانۍ یې د اسوالو جنګیالو هغې ډلې شاته وتمبولې چې د دوی پر ضد د جګړې له پاره لېږل شوې وې. فیض محمد لیکلي: «نښته پیل شوه او ډېر سري مړه شول، خو کله چې ګڼ شمېره پارسي پوځ تر سترګو شو، هراتیان ونه توانېدل چې جګړې ته دوام ورکړي؛ نو ښار ته یې شاتګ وکړ... دا چې د جګړې په غوړېدلي ډګر کې د پارسیانو پر ضد مقاومت شونی نه و، کامران خپلې ټولې هڅې په دفاعي چارو متمرکزې کړې. د شاه څواکونه لکه د سمندر څپې پر ښار له څلورو خواوو راتاو شول.»[۸۶]

دوه ورځې وروسته دغه بد خبر د ډسمبر په نولسمه د سې شنبې په سهار کابل ته ورسېد. برنز او مرستیالان یې په خپل بالاحصار هستوګنځي کې له هرات څخه ځري ته سترګې په لار وو چې د هرات په هکله وروستي خبرونه راوړي. برنز هیله درلوده چې وروسته له دې چې اکلنډ د ده اوږد راپور ولولي، نوموړی به د افغانستان په اړه خپل دریځ بدل کړي. هغه په ډېره تلوسه غوښتل دوست محمد ته یو ښه خبر ورکړي. د هرات د کلابندۍ له خبر راهیسې، د برنز د دښمن یا د نوي رارسېدلي پارسي پلاوي نفوذ ورځ تر بلې په ډېرېدو و او برنز پوهېدو چې دی د برتانیې د ګرانښت او پرستیژ لوړولو ته سخته اړتیا لري او دا کار کېدای شي یوازې په دې شونی وي چې افغانانو ته د پېښور په بېرته ورکړه کې انګرېزان منځګړیتوب وکړي.

خو پر ځای یې د دوست محمد له خوا برنز ته پیغام ورکړل شو چې له هغه سره لیدنه وکړي. امیر نوموړي ته په رسمي دربار کې تر ټولو بد خبر ورکړ. د تزار له خوا یو روسی اجنټ چې غواړي له افغانستان سره دیپلوماتیکي اړیکې پرانیزي، غزني ته رارسیدلی او تمه کېږي چې په همدغه اونۍ کې کابل ته راورسېږي. د دغه اجنټ نوم لمړی بریدمن ایون ویتکېویچ و.[۸۷]

برنز لږ وخت وروسته خپل اوښي جګړن هالند ته ولیکل: «موږ دلته په ګډ او وډ حالت کې یو. هرات کلابند شوی او ښایي سقوط وکړي. د روسیې امپراتور کابل ته یو پلاوی رالېږلی چې دوست محمد ته د پیسو د ورکړې وړاندیز وکړي چې د رنجیت سېنک پر ضد جګړه کې یې ولګوي. زه په خپلو سترګو او غوږو هېڅ باور نه کوم. دغه اجنټ چې نوم یې ویتکېویچ دی له تاوده او درې فوټه اوږد لیک سره رالېږل شوی او سمدلاسه یې زما د لیدو غوښتنه وکړه. ما طبعاً ومنله او د ماښامنۍ بلنه مې ورکړه.»[۸۸]

دغه دواړو سرسخته سیالانو د ۱۸۳۷ کال د کرېسمس په ورځ یو ځای ماښامنۍ وکړه - دا د لویې لوبې په تاریخ کې د سیالو لمړنۍ لیدنه وه - دغه دوه اجنټانو چې اوس استازي وو یو له بل سره ولیدل. د دوی تر منځ دغه لیدنه ښه تېره شوه او یو بل یې خوښ شول. دوی یو له بل سره ډېرې ګډې وچې درلودې، خو په تفصیل په دې اړه ډېر لږ مالومات لرو چې دوې د څه په هکله خبرې وکړې، څه یې اغوستي وو، څه یې وخوړل او یا ویتکېویچ څومره د خپل ربړن پخواني ژوند په هکله خبرې وکړې. برنز یوازې دغه لیکلي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

دغه پولنډی ښاغلی خوش طبعه سړی و. نوموړی شاوخوا دېرش کلن و او په فرانسوي، ترکي او پارسي یې په فصاحت خبرې کولې. هغه د قزاقي افسر جامې په تن وې چې په کابل کې اشرافي ښکارېدې. نوموړی بخارا ته تللی و؛ نو موږ د خبرو له پاره ګډه موضوع درلوده او په سیاست کې هېڅ ونه غړېدو. هغه هوښیار سړی و، د شمالي اسیا په اړه یې ډېر مالومات درلودل او په صداقت یې وویل چې دا د روسیې دود نه دی چې د خپلو ځېرنو پایلې نړۍ ته خپرې کړي لکه څنګه یې چې فرانسه او انګلنډ کوي.

برنز ورپسې لیکلي وو: «بیا مې ویتکېویچ هېڅ ونه لید، که څه هم موږ یو بل ته له درنښت څخه ډک بېلابېل پیغامونه ولېږل، خو زه په خواشینۍ وایم لکه څنګه چې زما دولتي دندې د کلکې څارنې غوښتنه کوله، ما ونه شو کړای چې د هغه په اړه زما د شخصي ملګرتیا د احساس اصولو ته پام وکړم.»[۸۹] دا ربښتیا وه، ځکه چې برنز څو ځلې له سن پیټرزبورګ څخه پارس ته او له پارس څخه سن پیټرزبورګ ته د خپلې ماښامنۍ ملګري لیکونه کشف کړل.
برنز په راتلونکو اونیو کې هڅه کوله چې خپل ډېرېدونکی نارامه وضعیت دومره بد ونه ګڼي. هغه پوهېدو چې ماموریت یې بربادۍ ته ډېر نږدې دی ځکه چې تر اوسه په ځانګړې توګه داسې نښې نه لیدل کېدې چې لارډ اکلنډ په کابل کې د پېښو په جدیت پوه شوی وي او یا په دې پوه وي چې هغه نږدې دی چې افغانستان او پارس روسانو ته بایلي. لکه څنګه چې ښکاره وه، برنز د ویتکېویچ له ډالیو سره چې پر دوست محمد یې وروړې، سیالي نه شوای کولی. برنز د ۱۸۳۸ کال د فبرورۍ په اتلسمه داسې لیکلي: «کپتان ویتکېویچ امیر ته خبر ورکړ چې هغه ته د امپراتور استول شوې ډالۍ د شپېتو زرو روبلو په ارزښت دي. او مخالفې ډلې دا له هغه څو ډالیو سره په زغرده پرتله کولې چې ما امیر ته وړاندې کړې وې او دا یې د داسې یو ملت د بې پروایۍ ثبوت یادولو چې په سخاوت کې نوم لري... دغه ټولو حالاتو ته په کتو سره، دا طبیعي ده چې زه څومره په اندېښنې سره د لوی والي دستور ته په تمه یم چې زما لارښوونه وکړي.»[۹۰]
خو کلکتې ته د لیک رسېدل له درېیو تر څلورو اونیو وخت نیولو او د برنز د لیکونو په ځواب کې د کلکتې پاتې راتلل او همدا راز برنز له هرات څخه د بدو خبرونو د رارسېدلو له کبله پرېکړه وکړه چې په خپل نوښت یو عمل وکړي. هغه د کندهار بارکزیو ته د ۳۰۰۰۰ روپیو ژمنه وکړه چې که هرات سقوط وکړي او د شاه پوځ د افغانستان په لور وخوځېږي، له دوی سره به دغه پیسې د پارسیانو پر وړاندې د کندهار په دفاع کې مرسته وکړي.
هغه دا پرېکړه هم وکړه چې پروتوکول مات کړي او له وېره او مېکناټن څخه پرته، یو له ژورو احساساتو څخه ډک لیک نېغ لارډ اکلنډ ته ولېږي او هغه ته عذر وکړي چې په حالاتو ځان پوه کړي چې څه په خطر کې دي. هغه دا هم ورته ولیکل چې تر اوسه د داسې یوې معاملې شونتیا شته چې پرته له ډېر لګښت څخه د برتانیې ټولې ګټې تضمین کړي او د روسانو او پارسیانو د پلانونو مخنیوی وکړي. نوموړي سېکان په تېري، د پېښور په اشغال او په جمرود کې د کلا په جوړولو ګرم کړل او ټینګار یې وکړ چې که څه هم د دوست محمد غوښتنې څو ځله په سپکه توګه رد شوې، هغه تر اوسه له انګرېزانو سره د ائتلاف هیله لري. برنز دا یادونه هم وکړه چې د سېکانو له خوا د پېښور اشغال، دوست محمد دې ته اړ کړ چې نورو ځایونو ته د ائتلاف له پاره مخ واړوي. ده په سملاسي خطر چې ویتکېویچ جوړ کړی و او د پېښور پر ناحل شوې موضوع زور واچولو چې که دغه حالت دوام وکړي، دا به د انګرېزانو دروازو ته تاوتریخوالی راولي او که دغه موضوع حل نه شي، انګرېزانو ته به د ځریو پر ځای دښمنان ورشي. برنز خپل لیک ته داسې پای ورکړی: «د هغه کړنو په پرتله چې حکومت یې هیله او یا تصور کوي او یا یې تراوسه سرته رسولې، په دغه سیمه کې د روس او پارس د توطیو د شنډولو له پاره خورا پیاوړو کړنو ته اړتیا ده. دا بې اړنګه درسته ده چې رنجیت سېنګ زموږ

(c) ketabton.com: The Digital Library

پخوانی او وفاداره متحد دی، خو دغسې ائتلاف نه شي کولای چې لوی قدرتونه له موږ څخه لیرې وساتي او موږ ته د ائتلافونو پایله چې زموږ په هېواد او پولو کې سوله او نېکمرغي ده، تر لاسه کړي.»[۹۱]
برنز تر اوسه هم د قطعي تر تړولو ښه پر په لاس کې درلود. دوست محمد په وضاحت ویلي وو چې هغه د روسیې په پرتله له برتانیې سره ائتلاف غوره ګڼي او دا خبره یې ثابته هم کړه. ویتکېویچ یې تر اوسه د نظر بند په څېر د خپل وزیر، میرزا سمع خان په حویلۍ کې ساتلی و چې د برنز د هستوګنځي په پرتله دومره مجلله نه وه او تر اوسه یې خپل حضور ته نه و منلی. ټولې خبرې د دوی دواړو تر منځ د وزیر په وسیله کېدې او ویتکېویچ یې له دوامداره ځارنې لاندې نیولی و. ویتکېویچ په یو لیک کې سیمونیچ ته لیکلي وو چې دوست محمد له ده سره ډېر سوړ چلند کوي او برنز په دې اړه خپل یو محرم ته داسې لیکلي وو:

امیر نېغ ما ته راغی او ویې ویل چې هر څه چې زما زړه غواړي، هغه کولای شم – زه کولای شم دی [ویتکېویچ] وشړم او یا بل هر څه مې چې زړه وي هغه وکړم. ما ورته وویل چې داسې کار ونه کړئ، خو هغه لیکونه چې دغه اجنټ له ځان سره تا ته راوړي، ما ته راکړه. امیر سمدلاسه ټول ما ته تسلیم کړل. ما یو بېړنی محرم لیک په خپله لوی والي ته ولېږه. په لیک کې مې ولیکل چې ګوره، مخکنیو لویو والیانو پر تا څه حال راوستی او ورته ومې ویل چې وروسته له دې زه نه پوهېږم چې څه به پېښ شي او اوس په دې لوبه کې روسان زموږ کچې ته رارسېدلي دي.[۹۲]

د برنز د پرله پسې زاریو په ځواب کې هغه حیرانووکی او غیر دیپلوماتیکي لیک چې لارډ اکلنډ برنز ته لېږلی و د جنورۍ په یوویشتمه لیکل شوی و او کابل ته ټیک یوه میاشت وروسته ورسېد. لارډ اکلنډ په یو وار د برنز ټولې کارنتیاوې او هیلې له خاورو سره برابرې کړې . مېکناټن د لیک په لنډیزپانه کې د برنز ټولې اندېښنې رد کړې وې او لیکلي یې وو چې باور نه کوي چې هرات د روسانو او یا پارسیانو له خوا په رښتیا په خطر کې وي. مېکناټن په حیراوونکي ډول لیکلي و چې عالیقدر لارډ اکلنډ روسي ماموریت ته دومره ارزښت نه ورکوي. برنز ته دا هم لیکل شوي وو چې نوموړی د دې صلاحیت نه لري چې د بارکزیو کندهار ته د پیسو او یا ائتلاف وړاندیز وکړي او د دوی د ملاتړ د خپلولو په اړه د نوموړي نوښت انګرېزان خپل نه ګڼي او فسخ دی.
اکلنډ په ځانګړې توګه په دوامداره توګه له کابل سره د ائتلاف د جوړولو په هکله مینه نه ښودله او نوموړي، امیر ته په خپل لیک کې لیکلي وو چې هغه باید پېښور هېر کړي او په دغه سیمه باندې د واکمنۍ له نظریې تېر شي. امیر باید له پارس، روسیې او ترکمنستان سره هر ډول کړنې ودروي او په بدل کې به برتانیه، چې د اکلنډ په اند عادلانه کړنه وه، له سېکانو څخه هیله وکړي چې پر افغانستان یرغل ونه کړي او په دې توګه به امیر له یوې وړانوونکې جګړې څخه وژغورل شي. اکلنډ د خپل لیک په دوام کې داسې لیکلي وو: «رنجیت سېنګ په خپل وار په مهربانۍ زما غوښتنه د اخ‌اوډب د درونې په هکله ومنله که چېرې ته له هغه سره بل ډول چلند ونه کړې. تا ته اړینه ده چې د هغه کړنې په پایلو ژور فکر وکړې په کومه کې چې ته له داسې پیاوړي شهزاده سره د پخلاینې سرغړونه وکړې. له دغه شهزاده سره زما ملت د ملګرتیا د نېغو اړیکو په وسیله متحد دی او داسې هیلې پرېږده چې عملي کېدل یې ناشوني وي.» په پای کې یې یو ګواښ هم لیکلې و: که چېرې دوست محمد خپلې بې لارۍ ته دوام ورکړي او له پارس او روسیې سره خپلې اړیکې وساتي، هندي دولت به د افغانستان په لور د سېکانو د واکمنۍ د پراختیا څخه ملاتړ وکړي او کپتان برنز ... به له کابل څخه راوغوښتل شي ځکه چې په هغه وخت کې به په کابل کې د نوموړي شتون څه ګټه ونه لري.[۹۳] په دغه لیک

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې د دوست محمد مشروع اندېښنو او هیلو ته د جوړې هېڅ اشاره نه وه شوې. اکلنډ په حقیقت کې د امیر پر ضد خپل دریځ نور هم ټینګ کړ. هغه امیر ته وویل چې د برتانیې له اجازې پرته له روسیې او پارس سره اړیکې نه شي نیولی او د پېښور او کشمېر په اړه باید له خپلو ټولو ادعاوو څخه تېر شي او تر ټولو نه منونکې او ترخه خبر یې دا وه چې امیر باید له رنجیت سېنګ څخه بښنه وغواړي.

برنز ته سخته وه چې له دغسې ځان زیانمنو احکامو څخه څه شی وژغوري، په ځانګړې توګه په داسې وخت کې چې روسیه د ډېر څه ورکړې ته چمتو وه: نه یوازې ملګرتیا او ملاتړ ته بلکې دوه میلیونو نغدو روبلو ته چې دوست محمد یې د سېکانو پر ضد د لښکر په جوړولو کې وکاروي - دا ټول هغه څه وو چې دوست محمد یې هیله کوله. اکلنډ ظاهراً د خپلې بې پامۍ له امله په یو وار یوه لویه تراده، له پارس څخه نېولې تر منځنۍ اسیا او افغانستان پورې روسانو ته وروسپارله. دا هغه څه وو چې ویتکېویچ هم وروسته له دې چې د دغه لیکونو د منځپانګې په اړه یې واورېدل، سمدلاسه ورباندې پوه شوی و. هغه لیکلي وو: «انګرېزان له ډېر وخت راهیسې په دغه سیمه کې د نفوذ د بیا ترلاسه کولو هیلې بایلوي.»[۹۴]

برنز برباد شوی و. د هغه ټولې نظرېې له پامه غورځول شوې وې. لکه څنګه چې مسون لیکلي وو: «برنز د یو وخت له پاره ځان ناهیلی ته سپارلی و. هغه به خپل سر پر لانده لاسپاک وتړلو او بوین بوتل به یې راواخیستل. د داسې صحنې او د دغسې لیونتوب لیدل ډېر د شرم ځای و.»[۹۵] خو برنز څو اونۍ وروسته بېرته په حال راغی او یوه زړوره دفاعي جګړه یې پیل کړه. هغه د خپلو هدایاتو منځپانګه راوسپړله چې کومه تشه یا ګونګتیا په کې پیدا کړي څو په وسیله یې ویتکېویچ لیرې وساتي.

برنز له برتانوي پلوه اشرافیانو سره خبرې وکړې چې که دوی دوست محمد ودوماري چې د انګرېزانو له خوا یوازې د دفاع یا ساتنې ژمنه ومني. داسې ښکاري چې د دغه خبرې د ملاتړ له پاره نوموړي پیسې هم شیندلې وې. دا هغه څه دي چې په ټولو افغان سرچینو کې یې یادونه شوې ده. میرزا عطا لیکلي: «برنز د لویو اشرافیانو او د کابل د مشرانو په لیدو پیل وکړ. دغه ټولو یوازې یوه لویه مینه درلوده، د پیسو مینه او د سرو زرو د سکو د کړنګاري مینه؛ نو هغه په چټکۍ وکړای شول دغه خلک په رشوت بې لارې او د دوی ملاتړ تر لاسه کړي.»[۹۶] خو د دې پایلې تر اوسه بې ثمره وې.

د دوست محمد انګرېز دوسته ورور چې خپل زوی یې لودیانې ته لېږلی و چې د وېډ له خوا تعلیم ورکړل شي هڅه وکړه چې دغه دوه لوري سره نږدې کړي، خو د اکلنډ د لیکونو سپکې او خانتما بڼې او په همدې ډول د لیکونو منځپانګې یوه جوړه ناشونې کړې وه. لکه څنګه چې امیر ویلي وو، یو شی چې هغه یې هېڅ کله له پامه نه شي غورځولی، عزت دی. هغه برنز ته وویل: «دا اکلنډ دی چې افغانان یې پرېښودل، ما انګرېزان نه دي پرېښي.»[۹۷]

په هرات کې پېښو د روسانو لاس پیاوړی کړی و، خو په عین وخت کې انګرېزانو خپل دریځ په خپله کمزوری کولو. د ښار کلابندي مخ په تنګېدو وه. اېلډرېډ پاټینګر برنز ته لاندې راپور ورکړی:

د راتلونکي کال له پاره د اطراف سیمې په بشپړه توګه ورانې دي. هلته اوس د کرلو له پاره نه تخم شته او نه غوایه چې تخم پرې وکرل شي. زه په رښتیا وېره لرم چې [په ښار کې] شیعه ګان به په ډلو ډلو د مریتوب له پاره خرڅ شي... د ښار خلک ډېر اندېښمن او خپه دي ځکه چې دوی فکر کولو چې کلابندي به یو څو اونۍ دوام وکړي... په ښار کې اوس پسونه نږدې هېڅ نه شته او د اوبو رسونه درېدلې ده. د اوبو عامه زیرمتونونه او ذخیرې دومره بوینې شوې چې د کار اخیستنې نه دي.[۹۸]

(c) ketabton.com: The Digital Library

ها خوا کونټ سیمونیچ اوس د شاه کمپ ته رسېدلی و او د ښار د کلابندی د عملیاتو په لارښوونه کې یې ډېرېدونکې کارنده برخه اخیستله. لکه څنګه چې مکنېل راپور ورکړی و: «برتانوي ګټو ته د زیان په موخه د روسانو او پارسیانو تر منځ د همغږۍ شواهد سم روښانه دي او زما په ارزونې د دغه ښر کچه چې موږ پرې ګواښول کېږو ډېره ستره ده.»[۹۹]

د دوست محمد وزیر، میرزا سمع خان د مارچ په شلمه د نوروز په مېلمستیا کې ویتکېویچ ته د اعزازي مېلمه بلنه ورکړه. برنز ته په لوی لاس هغه وخت بلنه ورکړل شوه کله چې مېلمستیا لړ وخت مخکې پیل شوې وه. ده مېلمستیا ته له تګ څخه ډډه وکړه، خو نوموړي له خپل هندي مرستیال، موهن لال کشمیري څخه غوښتنه وکړه چې د ده پر ځای لاړ شي. موهن لال د اوو کلونو راهیسې د برنز ارزښتمن منشي او سلاکار و. دوی په ۱۸۳۱ کال کې په ډهلي کې له یو بل سره په لمړي ځل لیدلي وو کله چې موهن لال یوازې شل کلن و. شل کاله مخکې د نوموړي پلار د الفنسټون په ماموریت کې د منشي دنده درلوده او کله چې بېرته له ماموریت څخه راوګرځید، موهن لال یې د نوي ډهلي په کالج کې شامل کړ چې د انګرېزي درسي نصاب پر بنسټ تدریس په کې کېده. موهن لال یو له څو هلکانو څخه و چې په شمالي هند کې یې په لمړي ځل په نوموړي کالج کې زده کړې وکړې. نوموړی یو هوښیار او هوډمن کس و او په انګرېزي، اردو، کشمیري او پارسي ژبو یې په فصاحت خبرې کولې. هغه له برنز سره د بخارا په یون کې مل و او له دغه یون څخه وروسته یې څه وخت په کندهار کې د جاسوس په توګه وېړ ته کار وکړ. دی ډېری له مسون سره په اړیکه کې و چې په کابل کې یې د منشي دنده لرله. برنز پر نوموړي پوره باور درلود او په خپل کار کې یې پر ده باندې تکیه کوله. د ۱۸۳۴ کال د ډسمبر په میاشت کې د نوموړي کشمیري پنډېټ ټولنې، دی په مذهب کې د شک په اړه په ښکاره وېناوو او د طبقاتي ټولنې له اصولو څخه په وار وار د سرغړونو په تور له ټولنې څخه شړلی و. اوس یې اجازه نه درلوده چې د دوی په پیالو کې له دوی سره چای یا اوبه وڅښي «... دوی زه له خپلې ټولنې څخه وشړلم... اوس زه په خپله پلرنی سیمه، ډهلي کې نه ملګري لرم او نه د هستوګنې ځای.»[۱۰۰]

موهن لال وروسته د خپل یون په اړه په انګرېزي ژبه یو د پام وړ کتاب ولیکه او په دوه ټوکو کې یې په علمي بنه د دوست محمد ژوند لیک هم ولیکه. په وروستي یاد شوي کتاب کې نوموړي د نوروز په مېلمستیا کې د ویتکېویچ سره د لیدنې په اړه لیکلي:

کله چې میلمستیا ته ننوتم، ګورم چې وزیر او ویتکېویچ د نورو په پرتله په لړ اوچت ځای کې ناست دي. وزیر په دغه کړنه غوښتل ویتکېویچ ته قدر او درناوی ورکړي... زه د روسي استازي تر څنګ کښېناستم. ساز چالان او وزیر به کله له ویتکېویچ او کله له ما سره په سیاست کې غږېده. هغه زما څخه په لودیانې کې د انګرېز عسکرو د شمېر په اړه او په کرنال Kurnal میروټ Meerut او کنپور Kanpur کې د پوځي فرقو تر منځ د واټن په اړه پوښتنه وکړه. همدا راز ده وپوښتل چې د پوځ لویه برخه محمدیان جوړوي او یا راجپوتیان او ځایي هندیان، د لوی تېمور [مغلو] ورستېدونکي کور په اړه څه احساس کوم. په کومه بڼه چې له ما څخه دغه پوښتنې کېدلې، زه پوه شوم چې هره پوښتنه په هغه توګه راڅخه وپوښتل شوه په کومه چې مېلمستیا ته زما له راتګ څخه مخکې جوړه شوې وه...

خبرې اترې وروسته د روسیې او کشمیر تر منځ مخ پر ودې سوداګرۍ ته واوښتې. دلته ویتکېویچ له افغانانو سره د مرستې هیله څرګنده کړه چې دوی له رنجیت سېنګ څخه کشمیر بېرته ونیسي. نوموړي دا ادعا هم وکړه چې ده ته

(c) ketabton.com: The Digital Library

صلاحیت ورکړل شوی چې مهاراجا رنجیت سېنګ ته ووایي چې که له افغانانو سره دوستانه چلند ونه کړي، روسیه به کابل ته بې اړنګه ... پیسې ولېږي چې د سېکانو پر ضد لښکرې جوړې کړي او خپله خاوره بېرته تر خپلې واکمنۍ لاندې راولي. هغه زیاته کړه چې له روسي پوځې فرقو څخه پنځوس زره پوځیان چمتو دي چې استراباد Astarabad ته ښکته شي... او بیا د پنجاب په لور مارش وکړي. دغسې خوځښت به د هند ناراضي مشران د پاڅون له پاره وهڅوي او انګرېزان چې په اصل کې سرتېري نه بلکې سوداګر دي، پوهېږي چې د روسیې جګړه مار ملت د افغانانو ملاتړ کوي؛ نو دوی به له رنجیت سره مرستې ته زړه ښه نه کړي.[۱۰۱]

ویتکېویچ د کابل په سیالۍ کې د بریا په مورګه• و. دوست محمد د مارچ په درویشتمه د وروستۍ لیدنې له پاره برنز ته ورغی. هغه هیله له لاســه ورکړې وه او خپل ملګري ته یې وویل: «زه له انګرېزانو پرته د بل چا د ملاتړ هیله نه کوم، خو تاسې هېڅ راز ژمنې ته حاضــر نه یاســت او هېڅ شــی زما له پاره نه کوئ.»[۱۰۲] په عین وخت کې دا انګېرنې مخ په ډېرېدو وې چې پارسـیان او د دوی روسـي متحدین به ژر هرات ونیسـي او د افغانسـتان په لور به مارش وکړي. له بلې خوا د کابل په واټونو کې پارس توکمي شیعه قزلباشان په بریمنه او ډاډمنه توګه کرځېدل. برنز لیکلي: «یوه پېښه چې زرو هستوګنو ته به بیخي نوې وي، مذهبي اړودوړ به رامنځته کړي.»[۱۰۳]

بلاخره یوه میاشت وروسته د اپریل په یوویشتمه دوست محمد، ویتکېویچ وروغوښت او د نوموړي پوځې اسوالې ډلې هغه د کابل په واټونو کې بدرګه کړ. دوست محمد په بالاحصار کې نوموړی په بشپړو تشریفاتو خپل حضور ته ومانه. په داسې حال کې چې برنز د بالاحصـار په بل اړخ کې یوازې په خپله کوټه کې ناسـت و. ویتکېویچ په رسـمي غونډه کې دوسـت محمد ته وویل چې روسیه د سېکانو له خوا د افغان خاورې اشـغال په رسـمیت نه پېژني او د روسـیې په اند، پېښـور، ملتان او کشـمیر تر نن پورې د افغانسـتان خاوره ده. هغه وویل: روسـیه د یو پیاوړي او متحد افغانسـتان د لیدو هیله کوي چې روســیه به یې په منځنۍ اسـیا کې د برتانیې د پراختیا په لار کې د یو نه ماتېدونکي خنډ په څېر دیپلوماتیکي سـاتنه وکړي. هغه دا ومنله چې روسـیه ډېره لیرې پرته ده چې په لنډه خبرتیا د پوځ اسـتونه ترسـره کړي، خو روسیه ژمنه کوي چې د رنجیت سېنګ پر ضد دوست محمد ته د جګړې له پاره پیسې ولېږي. د موهن لال په قول، ویتکېویچ د انګرېزانو په اړه پرته له سـتاینې نور هر څه دوسـت محمد ته وویل. په ځواب کې دوسـت محمد وویل چې هغه به خپل زوی، محمد اعظم خان له هرات څخه وتلي د پارســیانو کمپ ته ولېږي چې له کونټ ســیمونیچ ســره وګوري او هغه ته مخامخ له روسیې سره د تل پاتې دوستانه اړیکو په هکله د امیر نیت تصدیق کړي.

د برنز له پاره هر څه پای ته ورســېدل: ویتکېویچ وګټله. اوس په کابل کې د دغه ســکاټلنډي له پاره د پاتې کېدو څه دلیل نه و پاتې. هغه او دوست محمد د اپریل په ۲۵ یو بل ته د مخه ښې خواشـیني یادښـتونه ورکړل او سبا ته برنز، موهن لال او مسـون له کابل څخه سـتانه شـول. مسـون لیکلي وو چې له کابل څخه د دوی ناڅاپي تګ، تېښـتې ته ورته و او مولانا حمید کشمیري په اکبر نامه کې برنز د خپل ژوند له پاره په تېښته یاد کړی.

د ده غومبوري ژېړ لکه زعفران وو
په باطن کې د خپل ژوند څخه تېر و

• مورګه: ژۍ

د بریا په مورګه: بریا ته نږدې

(c) ketabton.com: The Digital Library

امير وويل: «جگ شه او ورځه! له دغه ځای څخه وځه»
يون دې په بېړه پيل کړه
د پيسو او خزانې له پاره ستا له حرص څخه وېره په کار ده
زه به تا وربړوم او جزا به درکړم
زه له خپلو اصولو څخه دا ډېر ليرې گڼم
چې چا ښېگڼه راته څرگنده کړې وي او بيا يې ووژنم
زه نه غواړم د پيسو په بدل کې خپل عزت بايلم
چې زه خپل يو مېلمه بل ته په لاس ورکړم
سکندر [برنز] چې د ژوند هيله يې نه درلوده
د داسې خبرو تصور يې نه کولو
هغه له کابل څخه د هند په لور روان شو
لکه يو پسه چې له غورهارن زمري څخه تښتي
هر گام يې چې پر لاره اخيسته، شا ته يې کتل
له دې وېرې چې بيا يې باز گير نه کړي[۱۰۴]

خو په حقيقت کې له کابل څخه د برنز تگ دومره بد هم نه و لکه افغانانو يې چې يادونه کړې. د امير کشر زوی، غلام حيدر خان دغه انگرېزان د ښار تر پولې بدرگه کړل او د شخصي ملگرتيا د وروستۍ نښې په توگه، دوست محمد د ميرزا سميع خان په وسيله درې اسونه ورولېږل. نوموړي د برنز ډلې ته په بت خاک کې چې له کابل څخه ۱۲ ميله ليرې دی ورسېد او اسونه يې وروسپارل. برنز او دوست محمد درې کاله له يو بل سره ونه ليدل خو کله يې چې بيا سره وليدل، حالاتو بېخي ډېر توپير درلود.

له جلال اباد څخه مخکې، برنز په جاله کې د کابل سيند له لارې پېښور ته لاړ. په دغه مهال کې ويتکېويچ د کندهار په لور روان و. دا د نوموړي د ماموريت دويم پړاو و چې د دوست محمد ميړني وروڼو سره يو تړون لاسليک کړي. دوی چې انگرېزانو رد کړي وو، اوس له دوست محمد، پارسيانو او روسانو سره د ائتلاف او د هرات په کلابندۍ کې هوکړه وکړه. په افغانستان کې هرات د ويتکېويچ وروستۍ منزل و او د نوموړي ملتيا د کابل او کندهار بارکزي شهزادگانو کوله. سيمونيچ د جون په نهمه د پارسيانو په کمپ کې نوموړي ته په بريمنه توگه ښه راغلاست وويل. ويتکېويچ روسيې ته داسې لاسته راوړنې ور په برخه کړې چې مشرانو يې حتی د هيلې جرات هم نه کولو.[۱۰۵] د پارس شاه لږ وخت وروسته نوموړي ته د زمري او لمر Order of the Lion and the Sun اعزازي نښان ورکړ.[۱۰۶] برنز دغه مهال په پېښور کې نورو احکامو ته تم و او په عين وخت کې يې خپل زړه جگړن هالند ته تشولو. هغه نوموړي ته ليکلي وو: «خبره خلاصه ده. روسانو وروستۍ گوزار راکړ او زه نور په کابل کې پاتې کېدای نه شوای؛ نو اوس مې په پېښور کې اړولي دي. زموږ حکومت هېڅ ونه کړل. روسي استازي په زغرده د مرستې او پيسو د ورکړې ژمنې

(c) ketabton.com: The Digital Library

کولې، خو ما دا صـــلاحیت نه درلود چې د هغه د ژمنو پر وړاندې، دې ته ورته څه وړاندې کړم؛ نو زه طبعاً شـــاته شوم.»[۱۰۷]

خو برنز شېملې ته په خپلو لیکونو کې ډېر دیپلوماتیک و. دی پوه شو چې د نوموړي د ماموریت ناکامي برعکس په دې مانا هم ده چې اوس تر ټولو ډېر یو افغان پوه ته اړتیا پېښـېږي. هغه په دې هم پوهېده چې اوس کېدای شـي او یا حتی امکان لري چې له کابل ســـره جګړه پېښـــه شـي. د برتانیې د پالیسـی په اړه د نوموړي له ټولو اړنګونو ســـره ســـره، د پرمختګ لېوال برنز بیا هم غوښتل چې د هر هغه څه په سر کې وي چې اکلنډ په پلان کې نیولي وو.

برنز پېښـور ته لا نه و رسـېدلی چې د کمپنۍ د ماشـینونو څرخونه د دوسـت محمد د بدنامولو او د اکلنډ په انګېرنې د هغه د ضــدیت له امله د جزا له پاره په څرخېدو وو. اکلنډ په بشـپړه غلطه توګه لندن ته لیکلي وو: «دوســـت محمد وښـــوده چې دومره ناخوښ او ځانپاله دی چې موږ د قناعت وړ اړیکي نه شـــو ورســـره جوړولی.»[۱۰۸] که امیر د اکلنډ د غوښـــتنو پر بنســـټ عمل ونه کړي، بیا نو باید شـــاه شـجاع د هغه ځای ناسـتی شـي، هغه څوک چې د اکلنډ په باور معقول کس و او هغه څه یې کول چې ورته ویل کېدل، خو اکلنډ تر اوســـه پرېکړه نه وه کړې چې دغه کار به څرنګه او په کومه بڼه سرته ورسوي.

اوس اکلنډ او خویندې یې شـېملې ته رسـېدلي او هندي یون یې پای ته رسـېدلی و. شـېمله په هند کې لمړنی ځای و چې د دوی خوښ شـــو. ایملي د دغه ســـیمې په اړه لیکلي وو: «د دغه ځای هوا مســـتانه او د برتانیې اقلیم ته ورته ده. ډېر ښـایســته ځای دی او په دې ټولو ســتړیاوو ارزي. په لوېدیځ اړخ کې د رســامۍ له کوټې ژورې درې او د خوړنځي پلو ته، چېرته چې زما کوټه هم ده د غرونو په واورو پټې څوکې ښکاري.»[۱۰۹]

په دغه پېر کې په خپله د شـــېملې شـــتون په هند کې د انګرېزانو د ځانمنۍ او بې پروایۍ څرګندونه کوله. کمپنۍ به په کال کې اووه میاشــتې د نړۍ یوه پر پنځمه برخه وګړي له یوه همالیایي کلي څخه اداره کول چې د تبېت پوله لاندې ترې ښــکارېده. دغه کلي ته یو نری ســـړک تېر شـــوی و چې له څړه لارې• څخه لږ ســـورور و. دلته د څه باندې دوو لســـېزو راهیسـې کله چې کپټان چارلس کېنیډي Charles Kennedy دغه ســیمه کشــف کړې وه، کمپنۍ په یوه اوږده او نرۍ غونډۍ کې د خیالونو کوچنۍ انګلنډ جوړ کړی و. دې تـه یې د خپلـو خیـالـونـو یـو ډول وېکتوریـایي بڼـه ورکړې وه او ګوتیکي Gothic* کلیساوې، نیمه له چارتراشـو څخه جوړې شـوې جونګړې او سـکاټلنډي اشـرافي ماڼۍ یې په کې ودانې کړې وې. شـېملې په وطن پسې خپګان او یادېدنه په سـړي هېرول. دا له سـرې ګرمۍ څخه د پناه او په ضـمني توګه له هند څخه د تېښتې ځای و. لکه څنګه چې یو مامور په غندنې ویلي وو: «د هند په نورو ځایونو کې به پارونې، بلواوې او

• څړه لار: د پلیو لاره، پیاده رو

*ګوتیک د مهندسۍ یوه بڼه ده چې په دولسـمه میلادي پېړۍ کې د فرانسې په شـمال کې رامنځته شـوه او تر شـپاړسـې پېړۍ په ټوله شـمالي اروپا کې خوره شـوه. (ژباړن)

(c) ketabton.com: The Digital Library

حتی وژونکي بغاوتونه روان وي، خو په شېمله کې به د پولو Polo او اس ځغاستې د پايلو او د کرکېټ د تورنمنټونو په اړه تودې خبرې کېږي.»

د ټول تېر وخت په پرتله بلاخره اکلنډ دلته اوس د افغانستان پېښو ته ډېر پام واړولو. نوموړي په تېرو دوو مياشتو کې په جدي توګه د ويتکېويچ او روسانو له خوا جوړ شوی ګواښ کم ګڼلی و. اوس يې چې له هرات او پېښور څخه ځارګريز راپورونه ولوستل، دی په يو ناوخته اندېښمن وضعيت کې ډوب شو او د يو لوی منفي غبرګون خواته يې زنګېدل پيل کړل. د دې يو لامل دا و چې ده د مکنېل له خوا د راپورونو يوه ويجاړوونکې لړۍ تر لاسه کوله. مکنېل له هرات څخه بهر د پارسيانو په کمپ کې و او د اعتراض په ډول له کمپ څخه په وتلو و ځکه چې شاه نوموړی او کارکوونکي يې له پامه غورځولي او سپک کړي وو. له دې څخه سيمونيچ ډېر خوند اخيست. مخکې له دې چې له پارس سره ديپلوماتيکې اړيکې وشلوي او عثماني ترکيې ته لاړ شي، مکنېل پر اکلنډ د جګړې غږ وکړ: «لارډ اکلنډ بايد اوس يوه پرېکنده لاره غوره کړي او بايد اعلان وکړي چې هر هغه څوک چې له موږ سره متحد نه دي، زموږ پر ضد دي او د دښمن چلند به ورسره وشي. که شاه هرات ونيسي، موږ بايد يوه شېبه هم له لاسه ورنه کړو او زما په اند هېڅ کله زموږ دومره ګټې په خطر کې نه وې لکه اوس چې دي... موږ بايد افغانستان خپل کړو.»[۱۱۰]

لارډ اکلنډ د لمړنی کړنې په توګه، د بېړيو يوې وړې قوې ته امر وکړ چې له بمبيي څخه د پارس خليج ته لاړه شي او د شيراز سوېل لوېديځ ته د خارګ ټاپو اشغال کړي څو شاه ته دا يو خبرداری شي. وروسته په داسې حال کې چې د رسامی د کوټې په يو ګوټ کې ايملي اماتوري ډرامې جوړولې - «شپږو کسانو په دې کې د هغه خلکو په ګټه برخه اخيستې وه چې په اګره کې له لوږې سره مخ وو»- لارډ اکلنډ د کوټې په بل ګوټ کې خپل پام په افغانستان کې د واکمنۍ بدلولو ته اړولی و.

د نوموړي لمړۍ هيله دا وه چې شاه شجاع او رنجيت سېنګ به دغه جنجالي امير ليرې کړای شي او دی به په خپله د دغه عمل له اجرا څخه خلاص شي. لکه څنګه چې ايملي خپلې خور ته چې په انګلنډ کې وه ليکلي وو: «که موږ وغواړو، د يو ګاونډی د ويرولو له پاره بېلابېل خلک ګمارلی شو چې ښه چلند ته اړ کړل شي. د ځينو سترګې ايستل شوې، د ځينو بچيان يرغمل دي او د ځينو په خپله غاصبين د دوی خپل وروڼه دي او يا دوی د بېلابېلو محروميتونو لاندې ژوند کوي، خو دوی بيا هم د خير د کار له پاره چمتو دي. موږ يو شاه شجاع لرو چې پر دوست محمد به ورټوپ کړي که چېرې هغه په لاره سم لاړ نه شي او رنجيت سېنګ چمتو دی چې په داسې کړنو کې زموږ ملتيا وکړي ...»[۱۱۱] اکلنډ په لړ ډېره ديپلوماتيکي او رسمي بڼه دغه خبره په يو ليک کې خپلو مشرانو ته په لندن کې وليکله: «د يو داسې اند ارزونه کوم چې موږ له شاه شجاع سره په ختيځ افغانستان کې د خپلې واکمنۍ په بېرته ترلاسه کولو کې د رنجيت سېنګ په خوښه په داسې بڼه مرسته وکړو چې د سېک حاکم غوسه پای ته ورسېږي او پر تخت کښېنول شوی پاچا زموږ د ګټو ساتلو ته ژمن کړل شي.»[۱۱۲]

نو مېکناټن د مې په لسمه، د لارډ اکلنډ له وراره/خورېړ او پوځي سکرتر، کپټان ويليم اسبورڼ سره يو ځای لاهور ته ولېږل شو چې د پنجاب د زمري اند مالوم کړي. دوی چې له تېرې تجربې درس اخيستی و، دا ځل يې په ډاليو صرفه ونه کړه او له ځان سره يې په سخاوت ډېرې ډالی يوړې - «يوه توره چې په ډېر ښه استعداد جوړه شوې ده، دوه د پېژندلې انګرېزي نسل د ځغاستې اسونه، او دې ته مې دوه تومانچې ور زياتې کړې چې اعلی سرقوماندان خوښې کړې او هغه

(c) ketabton.com: The Digital Library

ویل چې ستاسې عالیقدر به خوښې شي.» سربېره پر دې، اکلنډ د شرابو شوقي مهاراجا ته په څو اوښانو بار شراب ولېږل. د ایملي په قول: «نوموړي له اکلنډ څخه غوښتي وو چې د خپل هر راز واین نمونې هغه ته ور ولېږي او اکلنډ دا کار وکړ. اکلنډ چې د رنجیت سینګ د شرابو په عادت پوهېده، د احتیاط له پاره یې ویسکي او د سرکیو برندي هم ورولېږل. د نوموړي ویسکي ډېر خوښ شول او مېکناټن ته یې وویل په دې نه پوهېږي چې ولې لوی والي د واین په اووه یا اته پیالو څښلو ځان ستړی کوي حال دا چې د ویسکي یوازې یوه پیاله عین کار کوي.»[۱۱۳] په لاره کې پنجابي غلو د شرابو څو کرېټونه او په ډله کې د مرستیال رنځورپوه له بکس څخه بېلابېل څېزونه غلا کړي وو: کله چې د غلا په اړه ایملي واورېدل، داسې یې ولیکل: «غلو د ګېډې پمپ ټوټې ټوټې کړی و- دا پر درباریانو باندې د غلو مهرباني وه ځکه چې رنجیت سینګ پر خپلو درباریانو راز راز طبي تجربې کوي. چې په دې به یې درباریان څرنګه پمپ کول!»[۱۱۴]

د مې په شلمه مېکناټن د رنجیت سینګ تر واک لاندې سیمې ته ننوت. رنجیت سینګ له خپل دود سره سم په ادینګر Adinagar کې د خپلې خوښې په مانۍ کې دغه پلاوي ته ښه راغلاست وویل. اسبورن دوی ته د رنجیت سینګ د ښه راغلاست په اړه داسې لیکلي:

په زرینه څوکۍ کې ناست، یوه پښه یې پر بله اېښې وه. ساده سپینې جامې یې اغوستې او پرته د لویو ملغلرو له یو مزي څخه چې تر ملا یې تاو کړی و، نورې ګاڼې یې په تن نه وې. نوموړ کوه نور یې پر مټ بند کړی و. دغه ګاڼې په روښانتیا کې د اور د هغه سپرغیو سره سیالي کوله چې د نوموړي له یوازېنۍ سترګې څخه وربېدلې چې په ناکرارۍ شاوخوا غړېده. د رنجیت لوړپوړي کسان د هغه تر څوکۍ تاو په ګونډو ناست وو او د هغه مشر زوی، دیین سینګ Dheean Singh یې شاته درېدلی و. که څه هم نوموړی پخپله ښایسته څېره نه لري، خو داسې برېښېدل چې پر دې ویاړ کوي چې ښایسته خلک ترې تاو دي. زه باور نه کوم چې په اروپايي او یا ختیځې دربارونو کې داسې ښایسته خلک وي لکه د شاه اصلي سرداران چې دي.

لکه څنګه چې د رنجیت عادت و، هغه له خپلو مېلمنو څخه پلټنې پیل کړې. اسبورن په دې هکله لیکلي:

زموږ وخت په لویه کچه د رنجیت سینګ د بې شمېره پوښتنو په ځوابونو کې تېر شو، خو د نوموړي د کنجکاوۍ تنده ماته نه شوه. دا سخته ده چې د ده د بې پایه پوښتنو بهیر او یا یې د بې کچې بېلابېلو څېزونو په اړه د پوښتنو بشپړ انځور جوړ کړم: تاسې واین څښئ؟ څومره؟ د هغه واینو مزه مو وڅکه چې ما پرون درولېږل؟ څومره مو وڅښل؟ کوم توپونه مو ځان سره راوړي؟ مرمۍ مو هم ورسره راوړي؟ څومره؟ د اس سپرلۍ د خوښېږي؟ د کوم هېواد اسونه دې خوښېږي؟ ته په پوځ کې یې؟ کوم یو دې ډېر خوښېږي، پلې که سپاره؟ لارډ اکلنډ واین څښي؟ څو پیالې؟ واین د سهاره څښي؟ د کمپنۍ د پوځ قوت په څه کې دی؟ دوی ښه دسپلین لري؟» له څه باندې یو ساعت خبرو څخه وروسته، رنجیت سینګ له دود سره سم ولاړ شو، موږ ته یې غېږ راکړه چې نږدې یې د چنډږ لرګي د غوړیو له بوی څخه زموږ نفس ایستلی و. بیا یې موږ ته د تګ اجازه راکړه.[۱۱۵]

رنجیت سینګ له یو شي سره چې ډېر ناټ درلود، د انګرېزانو خصوصي ژوند و. کله چې په اصلي موضوع خبرې اترې پیل شوې، ښایسته اسبورن به کله نا کله د رنجیت سینګ د جنسي ترجیحاتو د پوښتنو له باران لاندې راغی:

«زما کشمیري نجونې دې لیدلې دي؟ خوښې دې شوې؟ دوی د هندوستاني ښځو په پرتله ښایسته دي؟ دوی د انګرېزي ښځو په څېر ښایسته دي؟ ستا کومه یوه خوښه شوه؟» ما ورته وویل چې دوی ټولې زما ډېرې خوښې شوې او د دوو نجونو نوم مې واخیست چې زما په اند ښایسته وې. هغه وویل: «هو، دوی ښایسته دي، خو زه نورې هم لرم چې تر دوی ډېرې ښایسته دي او زه به یې نن ماښام درولېږم. ته کولای شي چې کومې د خوښې شوې، ځان سره یې پاتې کړې.» ما د هغه له دغه بې کچې سخاوت څخه مننه وکړه؛ بیا یې په ځواب کې راته وویل: «زه ډېرې نورې لرم.» بیا یې د خبرو موضوع اسونو ته واړوله.[۱۱۶]

(c) ketabton.com: The Digital Library

د رنجيت سېنګ له کنجکاوۍ څخه د لارډ اکلنډ طبيعت هم خلاص نه و:

«لارډ اکلنډ واده کړی؟

- نه

- څه! هغه هېڅ ښځې نه لري؟

- نه، يوه هم نه لري.

- ولې واده نه کوي؟

- زه نه پوهېږم.

- ته ولې واده نه کوې؟

- زه يې وس نه لرم.

- ولې؟ انګرېزي ښځې ډېرې ګران بيه دي؟

- هو، ډېرې.

ما هم ځانته څه موده مخکې يوه وغوښتله او ستاسې دولت ته مې په دې هکله وليکل، خو دوی راونه لېږله.»[۱۱۷]

د رنجيت سېنګ د دغسې مسخرو موخه تر يوې کچې د انګرېزانو نرمول او همدا راز په مذاکراتو کې په خپل سياسي ذکاوت د پردې اچول وو. اسبورن په دغه پردې پوه شوی و: «په رنګ داسې ژېړ ښکاري لکه هرومرو چې ناروغه وي. د رنجيت سېنګ د مخ ونګه هر سړی د يو خارق العاده سړي په فکر کې اچوي... د ډېرې هوښيارۍ په لرلو او د هغه ناکراره او هرې خوا ته لالهانده او اور غوندې سره سترګه تا دې ته هڅوي څو په دې باور شې چې په نوموړي کې عقل او جديت هېڅ وده نه ده کړې.»

د رنجيت سېنګ د مذاکراتو ورتياوو ژر ځان ځرګند کړ او دومره وخت نه و تېر چې د سېکانو دغه سيانه• مشر له نبغ مېکناټن څخه کرۍ تاو کړه. يو همکار يې په دې اړه داسې ليکلي: «خوارکی مېکناټن بايد خپل د سکرتريت دفتر نه واى پرېښى. هغه د خلکو په هکله ناخبره دی، حتی د عادي خلکو په هکله. دی په بشپړه توګه په اداري چارو کې ناتوانه دی. ښايي قضايي چارې ده ته مناسب شغل وي، هغه هم يوازې د استيناف په محکمه کې د ليکل شوو شواهدو قضايي چارې.»[۱۱۸]

په لمړيو کې اکلنډ فکر نه کولو چې انګرېزي عسکر د دوست محمد په پرځولو کې ښکېل کړي. ده هيله درلوده چې جګړه به رنجيت سېنګ او شاه شجاع پر مخ بيايي او لکه د شاه شجاع په وروستۍ هڅه کې، انګرېزان به دوی ته مورال، پيسې او وسايل ورکوي او ديپلوماتيکي ملاتړ به يې کوي، خو دې ته په کتو سره چې رنجيت په پېښور کې د خپلې واکمنۍ په ټينګولو کې ستونزې لرلې، نوموړی د اکلنډ بلنې ته چې پر کابل يرغل وکړي دومره خوښ نه و؛ نو دا چې له دوست محمد څخه د ځان خلاصولو او همدا راز په دغه بهير کې د خپلې شتمنۍ د ډېرولو تلوسمن و، خو نه يې غوښتل چې د افغانستان په جنجال کې ځان بند کړي، ده په ډېره زرنګۍ خپل رول ولوبولو. مېکناټن د جون په پيل کې په نهيلی راپور ورکړ چې رنجيت «پر کابل باندې د يرغل خيال نه لري.»[۱۱۹] خو مهاراجا کرار

•سيانه: چالاکه او خودغرض

(c) ketabton.com: The Digital Library

کرار هوکړې ته تیاری څرګند کړ. هغه په رموز څرګندده کړه چې که ده ته د شکارپور مالي مرکز، خیبر او جلال اباد ورکړل شي، د نوموړي څواکونه به له جزایي لکښر سره یو ځای شي چې خپل پخوانی افغان دښمن وځپي او له واک څخه یې لیرې کړي. مېکناټن دغه خبره ونه منله او د دوه اونیو له پاره په خبرو اترو کې هېڅ پرمختګ ونه شو. په واقیعت کې، ښایي رنجیت سېنګ دغه غوښتنې یوازې د چنې وهلو له پاره کړې وي ځکه کله چې د دوست محمد پر ضد جګړې ته حاضر شو، ویې ویل چې یوازې غواړي د پېښور او کشمیرتل پاتې څښتن وپېژندل شي، انګرېزان دې ۲۰۰۰۰ پونډه ورکړي او د سند امیران دې هم یو لوی شمېر نغدې پیسې ورکړي. سربېره پر دې، شاه شجاع به له کلني باج سربېره، پنځوس د ښه نسل او د منل شوي رنګ او ځغاستې اسونه، د څو اوښانو بار مشکي او خوږې خربوزې او ۱۰۱ پارسي غالۍ هم ورکوي. مېکناټن سمدلاسه دغه غوښتنې ومنلې او ژمنه یې وکړه چې پر شاه شجاع او امیرانو به دغه غوښتنې ومني. خبرې اترې ورو ورو پر مخ رواني وې. لمړی داسې پلان و چې د سېکانو یرغل به د انګرېزانو په ګټه وکارول شي، خو د څو اونیو خبرو اترو په ترځ کې د خبرو اصلي ټکي ورو ورو د سېکانو په ګټه د انګرېزانو په یرغل بدل شو.

کله چې د جون په پای کې خبرې اترې لاهور ته ولېږدول شوې او وروسته له دې چې مسون او برنز له انګرېزي پلاوي سره یو ځای شول، د دې پخلی وشو چې رنجیت حاضر دی چې له انګرېزي پوځ سره چې د ځواک لویه برخه یې جوړوله، یو ځای شي څو شاه شجاع پر تخت کښېنوي. مېکناټن رنجیت ته وویل: «تاسې اعلحضرت څه موده مخکې [په ۱۸۳۴ کې] له شاه شجاع الملک سره یو تړون کړی و. تاسې فکر کوئ چې دا به تر اوسه ستاسې په ګټه وي چې د تړون دوام اعتبار ولري او ستاسې خوښه ده چې برتانیه هم د دغه تړون یوه برخه شي؟»

رنجیت سېنګ په ځواب کې وویل: «دا به شیدو ته د بورې اچولو په څېر وي.»[۱۲۰]

تر دغه وخت پورې هېچا دا فکر نه و کړی چې شاه شجاع ته خبر ورکړي چې ډېر ژر به بېرته په تخت کښېنول شي او مېکناټن چې له ډېر وخت راهیسې یې د شاه شجاع بیا واک ته د رسولو هلې ځلې کولې، حتی تر اوسه شاه شجاع لیدلی هم نه و.

شجاع اوس په لودیانې کې د تبعید دېرش کاله تېر کړي وو، خو هېڅ کله یې حتی د یوې دقیقې له پاره هم خپل هېواد ته د بېرته ستنېدو او د خپلې واکمنۍ د بیا ترلاسه کولو هیله نه وه هېره کړې. دی په دې اند و چې پر دغه هېواد باندې واکمني خدای ورکړې وه. څه موده مخکې یې خپله د پام وړ ښځه، نه ماتېدونکې وفا بېګم له لاسه ورکړې وه او درد یې هغه وخت نور هم زیات شو چې افراطي اکالي Akali سېکانو د نوموړې مقبرې ته له جوړېدو څخه وروسته چې شاه شجاع په سرهېند کې د درګاه په زیارت کې ورته جوړه کړې وه، سمدلاسه سپکاوی وکړ.[۱۲۱] مېکناټن د ۱۸۳۸ کال د جولای په څورلسمه لودیانې ته لاړ او خوښ و چې بلاخره له رنجیت سېنګ سره یوې هوکړې ته ورسېد. شاه شجاع ته د خپلو جاسوسانو او څرو له خوا خبر ورکول کېده او ښه پوهېده چې د یوه ګوډاګي چلند ورسره کېږي - یا د افغانانو په خبره، د مولۍ چلند. نوموړي ته په ځانګړې توګه دا لوی سپکاوی و چې د هغه څه په

(c) ketabton.com: The Digital Library

اړه چې نوموړی د درېیو لســیزو راپه دېخوا ورته تم و، د ده په غیاب کې ورته تابیا نیول کېږي او له ده څخه حتی یوه پوښتنه هم نه کېږي چې دا کار به څرنګه ترسره شي. که څه هم په تړون کې د باج پر ځای اعانه لیکل شوې وه، شجاع په دې خوښ نه و چې رنجیت ته به باج ورکوي. داســې چا ته چې د هغه زوی یې شــکنجه کړی و او د نوموړي تر ټولو ارزښتناکه شتمني یې اخیستې وه.

په جنګ نامه کې چې د انګرېزانو د یرغل په اړه لمړني حماسي شعرونه لیکل شـوي، د انګرېزانو او شـاه شجاع تر منځ ناسـته داسـې انځور شـوې چې مېکناټن (چې ناپاک او له لوګي څخه ډک زړه لري) او برنز (منافق سـړی) له خپلو شـیطاني غوږه مالیو او جذابیت څخه کار واخیسـت چې د یو ګوډاګي په څېر افغانسـتان ته د بېرته تګ په اړه د شـاه (پست شجاع) اړنګ لیرې کړي:

دوی وویل، اې شجاع، موږ ستا چوپړیالان یو!
موږ په تواضع ستا حکم ته سر ټیټوو
کله چې شاه د دوی خبرو ته غوږ ونیو
د خبرو د کولپ کلی را ښکاره شوه
ده ورته وویل: اې زما ملګرو!
راځئ چې د امیر په سلطنت کې ستونزې جوړې کړو
زه به د ده هېواد او تاج ونیسم
زه به یې په غاړه کې د پانسی کړۍ واچوم
زما د تورې له سپرغۍ څخه به چېرته تښتي
دی به بې اړنګه ما ته خپل تخت راکړي
بیا به د کابل سلطنت سمدلاسه
ستاسې، بهرني صاحبانو ملکیت شي
دغه لټ [لارډ یعنی مېکناټن]، دغه هوښیار او مکار سړي
چې دغه خبرې واورېدې
احساساتي شو او ویې ویل،
اې شاه! په بخت دې برکت شه
که دا دې خوښه وي
ځېزونه دې راواخله چې ځو کابل ته
زما یوازینۍ وېره دا ده چې د کابل خلکو ته
به زما شربت تریخ ښکاره شي
خو اوس د تعقیب وخت دی
بیا به څه وخت داسې ښکار درته پیدا شي؟[۱۲۲]

(c) ketabton.com: The Digital Library

خو حقیقت لږ بل ډول و. د مېکناټن د څه د پاسه شپېته کلن شجاع وقار خوښ شو او «د دغه زاړه مدعي له برم او پرتم څخه ډکې بڼې او په ځانګړې توګه د ده پر سینه پرتې اوږدې تورې ږیرې ورباندې اثر وکړ... چې خپل برخلیک ته چې بیا به یې په تخت کښېنوي په زغم، تم ناست و.»[۱۲۳] خو شاه شجاع نه غوښتل چې د سدوزیو حساسیتونه یې پلان وځنډوي او سدوزي په داسې دریځ کې هم نه وو چې لکه رنجیت سینګ چنې ووهي. شجاع ته په لړاکې د دغه پلان په هکله په لنډه توګه خبر ورکړل شو او د هغه محدودیتونو په اړه ورته وویل شول چې نوموړي ته به د څه ناڅه سکنېل شوي او ټوټې کړل شوي افغانستان د واکمنۍ اجازه ورکړي. انګرېزانو ده ته څه ډاډ هم ورکړ چې دوی به پرته د ده له اجازې څخه د نوموړي په کورنۍ او کورنیو چارو کې لاسوهنه نه کوي او وروسته له فتحې څخه به له هغه سره د افغانستان د بیا رغونې او د ده د واکمنۍ د ټینګولو له پاره مالي مرسته وکړي. په لودیانه کې د وینځو د تېښتې په اړه تل پاتې ستونزې ته په کتو سره، د مذاکراتو په هکله په خپله د شاه شجاع د بیان پر بنسټ، ده غوښتنه وکړه چې په تړون کې دې یوه فقره ور زیاته شي څو د دې تضمین وکړي چې «هغه وینځې چې له یوه هېواد څخه بل هېواد ته تښتي باید تبادله او بېرته ورکړل شي. دا ناشونې ده چې یو پاچا پرته له وینځو څخه ویاړ او حرمت ولري.»[۱۲۴] نوموړي ته دا ډاډ هم ورکړل شو چې انګرېزان به د ده له لښکر څخه وروسته روان وي او هغه به د خپل لښکر په سر کې افغانستان ته په هغه لاره ننوځي په کومه چې په ۱۸۳۳-۱۸۳۴ کلونو کې هلته ته تللی و، نه داسې چې هغه به د انګرېزي فرقو شاته روان وي او پر تخت کښېنول شي. شاه شجاع ته د اضافي بسپنې ژمنه وشوه څو لکه په تېرو جګړو کې خپل پوځ ته روزنه ورکړي.
شاه شجاع یوازې ۴۸ ساعته وروسته چې له مېکناټن سره یې لمړنۍ لیدنه وشوه، د جولای په شپاړسمه، دغه تړون لاسلیک کړ چې وروسته د درې ګوني ائتلاف په نوم پېژندل کېده.

د ایملي په اند د شېملې موسم ډېر ښه پیل شوی و. هغې په لندن کې خپلې خور ته په خوشحالۍ لیکلي: «موږ د ماښامنۍ له پاره راز راز مېلمستیاوې او کله کله د نڅا محفلونه جوړوو او داسې څه مو وموندل چې د خلکو ډېر خوښېږي. زموږ د ساز ډله په اونۍ کې یو ځل په یوه غونډۍ کې سازونه غږوي او موږ اورېدونکو ته یخ او عصریه ورلېږو. دا په لږ زحمت یوه ښه بیا راغونډېدنه ده.» د هغې یوازېنۍ سرټکونه له انګوټ، سمېرېمېس Semiramis څخه وه چې باید د هغې لیکونه یې لندن ته وړي وای، خو پر ځای یې دغه بېړۍ په خلیج کې د خارګ ټاپو په لور ولېږل شوه چې سمندري پوځي ځواک هلته ورسوي او اوس د هغې لیکونه په بمبیي کې بند پاتې وو. ایملي بیا لیکلي: «موږ هر راز هڅې وکړې. یو انګوټ پشکال له کاره غورځولی او دا بل له ټولو هغه لیکونو سره چې موږ په خوښۍ فکر کولو چې اوس به په لندن کې وي بېرته دلته را روان دی. بیا موږ د یوې عربي بېړۍ په وسیله د لیکونو د لېږلو هڅه وکړه، خو زه باور لرم چې دغه بېړۍ به لالهانده روانه وي او ماښوګان به یې د کافي په څښلو او د نورو بېړیو په شکولو اخته وي.»

(c) ketabton.com: The Digital Library

په عین وخت کې، د هغې ورور په خپل همالیایي هســتوګنځي کې پر افغانســتان باندي د انګرېزي پراخه او هر اړخیز یرغل پلانونه بشپړول، خو تر اوسه زړه نا زړه و او وسوسو ځورولو. له بلې خوا نوموړی هغه نیوکېزه لیکونو هم ابتر او اندېښــمن کړی و چې له زاړه هند څخه یې تر لاســه کول. چارلس مېټکف Charles Metcalfe چې د اکلنډ تر راتګ پورې سرپرست لوی والي و او د ډېرو په اند باید د اکلنډ پر ځای هغه ته د لوی والي څوکۍ ورکړل شوې وای، د اکلنډ افغان پالیسیو په هکله یې داسې لیکلي: «موږ په بې پروایۍ او غیر ضروري توګه په داسې ستونزو او شرمونو کې ځان واچولو چې هېڅ کله به ځان ترې خلاص نه شــو کړای مګر دا چې په بې حرمتۍ شــاتګ وکړو. زموږ اصــلي موخه د روسانو د نفوذ پر ضد مقاومت دی، خو زموږ کړنې به بې اړنګه دغه نفوذ ته لاره هواره کړي. حتی له لمړنۍ بشپړې بریا ســره ســره، یــوازېنۍ حتــمي پایلــه بــه تــلپــاتې شــرم او ســیاســي او وتــه یــېزې ســتونــزې وي ...» مخکښ انګرېز افغانپوه، مونټ ســټیورټ الفنســټون هم په همدې کچه شــکمن و: «که ته د بولان له لارې ۲۷۰۰۰ عسکر د کندهار (زما د مالوماتو پر بنسټ لکه څنګه چې پلان دی) په لور وخوځوې او اعاشــه ورکړای شې، زه هېڅ اړنګ نه لرم چې کندهار او کابل به ونیســې او شــاه شــجاع به پر تخت کښــېنوې، خو زه په زغرده وایم چې په یو بې وزله، سرسخته او پیاوړي هېواد کې او د داسې توپاني وګړو په منځ کې لکه افغانان، د نوموړي ساتنه ناشونی کار دی. که ته بریالی هم شــې، زه وېره لرم چې خپل دریځ به د روســانو پر وړاندې کمزوری کړې. افغانان بې پلوه وو او د تېرې کوونکو پر وړاندې به یې ستا د مرستې هر کلی کړی وای. دوی به اوس په غوســه شي او له هر تېري کوونکي ســره به ستا د شړلو له پاره لاس یو کړي.»[۱۲۷]

د کمپنۍ ســیمه ییزو متحدینو هم باور نه درلود چې دغه یرغل به اسـانه کار وي. د بهاولپور نواب خپله ژوره اندېښــنه څرګنده کړې وه. دغه اندېښنه د نوموړي درباریانو هم انګرېزي مامورینو ته ښودلې وه. یو له دغه مامورینو څخه چې نواب خان ته د خبرو اترو له پاره تللی و چې انګرېزي لښکر ته د نوموړي له واکمنۍ لاندې سیمې څخه د تېرېدو اجازه واخلي، داسې لیکلي:

دوی په دغه هېواد باندې د یرغل په ســتونزو او د ســختو لارو او غاښــیو په اړه زموږ د بې خبرۍ په هکله خبرې وکړې. دوی وویل، داســې ښــکاري چې دغه یرغل انګرېزي دولت اســانه ګڼلی، خو په ډېر وهم یې له یرغل ســره د غیر معمولي او ســختو ســتونزو د تړاو یادونه وکړه. د شــاه شــجاع په هکله یې هم ښــه نظر نه درلود. د دوســت محمد خان په هکله عمومي نظر دا و چې هغه به هېڅ کله د چا غوښتنو او شرطونو ته تر هغه وخته تابع نه شي تر څو چې ټولو یوازې نه وي پرېښی او ټولې دروازې یې پر مخ نه وي تړل شوې.[۱۲۸]

برنز د جولای په شلمه په شېمله کې د لوی والي کارځای ته د مشورې له پاره وغوښتل شو. هغه ته تر مخې وویل شول چې اکلنډ ســربداله نه کړي او د هغه د اند د بدلولو هڅه ونه کړي. مســون په دې هکله وېلي: «کله چې برنز شــېملې ته ورســېد، ټورنز او کالوین په منډه ورغلل او په زاریو یې ترې غوښــتنه وکړه چې داســې څه ونه وایي چې د لوی والي ذهن مغشــوش کړي ځکه چې دوی په ډېر زحمت دغه کار ته راضــي کړی او حتی اوس هم په یوه پلمه پســې ګرځي چې یرغل فســخ کړي.»[۱۲۹] اکلــنــډ تــر اګســــت پــورې د پلانــونــو تــر منــځ زنــګېــده او بــېلابــېلــې لارې چــارې یــې څــېړلې. خو کرار کرار د پلان ټولې برخې په بشــپړېدو وې. د لوی والي لــه انــدېښــــنــو او اړنګونو ســره ســره، مېکناټن او نورو جنګپالانو په دغه اداره کې په چټکۍ د یرغل پلان پر مخ وړلو.[۱۳۰] هره ورځ به د یرغل کچه او په یرغل کې د انګرېزانو

(c) ketabton.com: The Digital Library

ونډه ورو ورو ډېرېدله. په پای کې پر ۲۰۰۰۰ انګرېزي عسکرو پرېکړه وشوه چې په یرغل کې به برخه اخلي: دا په دوه لسیزو کې د کمپنۍ تر ټولو لوی پوځي عملیات وو او څلوېښت کاله مخکې د ټیپو سلطان له ماتې راهیسې لمړنی لویه شخړه وه.

د سپټمبر په لسمه د سفر برۍ امر ورکړل شو: لارډ اکلنډ په رسمي ډول له خپل سرقوماندان څخه غوښتنه وکړه چې د یرغل له پاره یو لښکر غونډ کړي. په ټول هند کې ویدې پوځي اډې په خوځېدو شوې. په لنډر Landour کې کپتان ویلیم ډني William Dannie په خپل یادښت کتاب کې داسې لیکلي: «موږ د یو خورا مهم او برخلیک ټاکونکي څيز په مورګه کې یو. دوی وايي چې موږ به د روسانو او یا پارسیانو پر ضد جګړه وکړو.»[۱۳۱] برنز په همدغه ورځ ولېږل شو چې د سند له لارې لښکر ته د تګ لاره برابره کړي. نوموړي هالنډ ته ولیکل: «شل زره عسکرو ته امر ورکړل شو چې هغه څه تر لاسه کړي چې په یوه کلیمه لاسته راوړل کېدای شوای او په میلیونو روپۍ به هم په هغه څه خاورې شي چې ما یې د کړنې له پاره یوازې دوه لکه غوښتې وې.»[۱۳۲] خو برنز خپه نه و: هغه ته په یو پاکټ کې اعزاز لیک راغی چې سېر الکساندر برنز پرې لیکل شوي وو. ده لمړی فکر وکړ چې تېروتنه شوې. کله یې چې پاکټ خلاص کړ، پوه شو چې د نایټهوډ Knighthood اعزازي لقب ورکړل شوی دی. که برنز خپل ماموریت ناکامه ګڼلو او که مېکناټن ته د دغه پوځي عملیاتو سیاسي څوکۍ ورکړل شوه چې برنز یې هیله کوله، خو مشرانو یې د ده قدرداني وکړه څکه چې ده په خپله خوښه په ښکاره د داسې پالیسۍ ملاتړ وکړ چې د هغه د خوښې او مېلمه پال واکمن پر ضد وه او ده یې تل مخالفت کولو او بل دا چې مخکې له دې چې د ملي شورا د کلني راپورنو په شنه کتاب* The Blue Book کې چاپ شي، نوموړی له کابل څخه د خپلو هغه استونو په اړه چوپ پاتې شو چې په داسې ډول به تحریف شوې وې چې په هغوی کې به یې د شاه شجاع د بیا پرتخت کښېنولو په اړه د نوموړي همېشنی ملاتړ څرګندولو. برنز د څو میاشتو په بهیر کې له ډېرې نهیلۍ څخه د ستومانۍ سره سره، چوپ پاتې شوی و، اوس د دغه چوپتیا له پاره انعام ورکړل شو او ستوری یې لا په ختو و.

اکلنډ د اکتوبر په لمړۍ نېټه یوه اعلامیه چې د شېملې اعلامیه یادېږي خپره کړه. په دغه اعلامیه کې نوموړي په رسمي توګه د جګړې اعلان وکړ او څرګنده یې کړه چې برتانیه به شاه شجاع په زور پر افغان تخت کښېنوي. ایملي خپل تره/ ماما، پخواني لوی والي لارډ مېنټو ته چې الفنستون یې لمړی افغانستان ته لېږلی و، ولیکل: «په طبیعت ارامه خوارکي جورج جګړه پیل کړه. دغه کړنه د هغه له کرکټر سره نېغه په ټکر کې ده.»[۱۳۳]

د اکلنډ اعلامیه تر لږ او ډېرې کچې سوچه پروپاګند وه- د څارګرېزو مالوماتو په لوی لاس یو ښکاره تحریف - او سمدلاسه هندي رسنیو دغه اعلامیې ته «د حقایقو تر ټولو غیرعادلانه تحریف» نوم ورکړ. په دې اړه یو هندي ملکي مامور یادونه کړې وه چې په اعلامیه کې له «عدالت»، «اړتیا» او «پولې» کلیمو څخه کار اخیستل شوی و او د شاهي برتانيې مستعمرو ته د «امنیت» او «ملي دفاع» خبرې په داسې بڼه لیکل شوې وې چې له نېکه مرغه په انګرېزي ژبه کې یې بېلګې نه وې.

---

*له ملي شورا څخه د جګړې د منظورۍ د ترلاسه کولو په موخه د برنز د استونو له تحریفولو وروسته یوه لویه رسوایي جوړه شوه. دا د هغه وخت یوه «بې اعتباره او انحرافي دوسیه» وه . نور مالومات دلته لوستی شئ:

pp. 229-259، no. 3، vol. XV،G. R . Alder.' The Garbled Blue Book of 1839' Historical Journal

(c) ketabton.com: The Digital Library

اکلنډ په اعلامیه کې دوست محمد پر دغه کړنو تورن کړی و: «دوست محمد په ناښنده پلمو ټینګار کوي او په ښکاره د خپل واک د پراختیا او خپلو هیلو د تر سره کولو داسې نقشې جوړوي چې د هند پوله یېزو سیمو د امنیت له پاره زیانمنې دي» او د دغه نقشــو د پلې کولو په بهیر کې «ده په وضــاحت ګواښ وکړ... چې په خپل توان به له هر بهرني هېواد څخه مرســته وغواړي» او نوموړي «پرته له کومې پاروني زموږ پر تل پاتې متحد، مهاراجا رنجیت ســـېنګ برید وکړ». دوست محمد یې پر دې هم تورن کړ چې «په ښکاره د پارسیانو د پلانونو ... ملاتړ کوي څو د دوی د نفوذ سیمه د اباسـین تر غاړې او حتی وړاندې وغځوي». اکلنډ ادعا کړې وه چې د دغه جګړې موخه «زموږ په شـمال لوېدیځ پولو باندې د یرغل پر وړاندې د تل پاتې خنډونو جوړول دي». دغه ټولې ادعاوې بې اړنګه دروغ او د حقایقو پر تحریف ولاړې وې، خو اوس د اکلنډ له پاره ډېر نا وخته و چې خپل دریځ بدل کړي حتی که هغه غوښـتي هم وای ځکه چې تر نوموړي جګړه پاله خلک چاپېر وو او اوس پېښو په خپل خوځښت کې قوت اخیستی و.
د اعلامې په دوام کې لیکل شــوي وو چې د شـــاه شـجاع نومیالتوب «ټولو د نظر خاوندانو عالیقدر لارډ اکلنډ ته په قوت تایید کړی» نو برتانیه به د کابل مشروع حاکم سره مرسته وکړي چې له خپلو عسکرو سره بېرته افغانستان ته لاړ شي. دا خبره هم له حقیقت څخه لیرې وه. وروسته له دېرش کاله اسوده ژوند څخه، څه کم شپېته کلن شاه اوس په خپله ځلورمه هڅه غوښـــتل خپل تخت بیا ترلاســـه کړي، خو دا ځل نوموړی د برتانوي هندي پوځ په ســـر کې د برتانې د ګټو له پاره ستون شو او انګرېزي مامورینو به له نږدې څارلو.
دا په هېڅ وجه هېواد ته داســې بېرته تګ نه و چې نوموړي یې په لســیزو خوبونه لیدل، خو په دغه عمر کې یې شـــاه شــجاع پروا نه لرله. د شـــاه شــجاع او د هغه د درباریانو په اند، پر یو خپلواک هېواد د انګرېزانو دغه یرغل غیر ضروري، نا حقه، پرته له کومې پارونې او غیرعادلانه نه و بلکې دا د یو پاچا بېرته راتګ و.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۴
د دوزخ خوله

د خپل تخت د بېرته نیولو له پاره د شـــاه شــجاع څلورمه هڅه چې انګرېزي تاریخ پوهان یې د افغان-انګلیس د لمړۍ جګړې پیل بولي، داسې په ګډوډۍ او بې نظمۍ پیل شوه لکه د هغه مخکنۍ هڅې.

د یرغل پلان په اصـولو کې سـم و. لمړی به د پنجاب په فېروزپور کې د مخه ښـې تشـریفاتي غونډه جوړېږي چې د درې ګوني ائتلاف لاسـلیکوونکي به یې ګډونوال وي. بیا به لکه پنځه کاله مخکې چې شـاه شـجاع یرغل وکړ، پر افغانسـتان به له دوو خواوو برید وشي. یو لښـکر به د شـاه شـجاع د زوی، ولیعهد شـهزاده تیمور تر مشـرۍ لاندې او د ډګروال وېډ او رنجیت سېنګ د پنجابي مسلماني فرقې په مرسته شمال ته د پېښور او خیبر د درې له لارې د جلال اباد په لور خوځېږي. د لمړني لښکر په پرتله به دویم لښکر ډېر لوی او تش په نامه د شاه شجاع تر مشرۍ لاندې وي. مېکناټن به یې څارنه کوي او د کمپنۍ د بنګال او بمبيي پوځونه به ورسره مرسته کوي. لکه څنګه چې رنجیت سېنګ انګرېزي پوځ منع کړی و چې د نوموړي تر واکمنۍ لاندې خاورې له لارې د سـوېل په لور مارش وکړي، دویم لښــکر به د ســوېلي پنجاب په خوا کې مارش کوي او مخکې له دې چې غزني ته ورسېږي، د بولان د درې له لارې به له کندهار څخه ښـکته پر سوېلي افغانسـتان یرغل کوي. وروسته به دواړه لښکرې په کابل کې یو ځای شي چې شاه شجاع بېرته په بالاحصار کې پر تخت کښېنوي. په عین وخت کې به په افغانسـتان کې د شـاه شـجاع لېوال متحدین د هغه په ګټه پاڅون وکړي او د واک «غاصب» دوست محمد به وشړي. وېډ، اکلنډ ته ډاډ ورکړی و چې: «مخکې له دې چې شاه شجاع افغانستان ته ننوځي، نږدې هر مخور مشر به هغه ته خپله وفاداري څرګنده کړي.»[1]

خو له پیل څخه نږدې هر څه له پلان سره سم مخته لاړ نه شول. د شېملې په اعلامیه کې په صراحت لیکل شـوي وو چې شـاه شجاع به له «خپلو عسکرو سره» افغانستان ته ننوځي. ستونزه دا وه چې شـاه شجاع په دغه وخت کې هېڅ عسکر نه لرل پرته د ګوتو په شمار له څو هغو درباري معیوبو چوپړیالانو څخه چې د بدن یو یا بل غړی یې یا غوږ او یا ژبانمن شـوی و؛ نو لمړی باید شـاه شـجاع ته له نویو جلبیانو څخه یو پوځ جوړ شـوی وای. د ۱۸۳۸ کال د اوړي په اوږدو کې لودیانې ته جلبیان رارسېدل. له دوی څخه یې ځینې د روهېلایي نسب هندي افغانان وو چې نیکونو یې د ګنګا ژورې ته په اتلســمه پېړۍ کې هجرت کړی و، خو د جلبیانو لویه برخه ســیمه ییزو هندوانو ... او د کمپنۍ د پوځي اډو ملکي کارکوونکو جوړوله. دغه جلبیان دومره خام، ځبن، او بې نظمه وو چې پرېکړه وشــوه په فېروزپور کې د جګړې د پیل په پرتمینه نمانځغونډه کې د دوی پرېښ مناسـب نه و.[2] لکه څنګه چې یو برتانوي افسـر په یوه لیک کې لیکلي، بله

(c) ketabton.com: The Digital Library

ستونزه دا وه چې دغه په ښکاره یو«خیال دی چې «شاه به له خپلو عسکرو سره یو ځای افغانستان ته ننوځي» حال دا چې د دغه حقیقت پټول ناشوني دي چې له دوی سره حتی یو رعیت او یا افغان هم نه شته.»[۳]

نو شاه شجاع د اګسټ په پای کی له خپلې پوځي ډلګۍ سره یو ځای په کراره د فیروزپور له لارې شکارپور ته روان شو چې هلته خپلې ډلې ته چټکه پوځي روزنه پیل کړي، خو دومره وخت تېر نه و چې دغه ډله له خپلې اصلي موخې څخه واوښته او لړکانه* Larkana یې لوټ کړه.[۴] دغه کړنې په سند کې د هغه تاوتریخوالي او نارواوو یاد بیا ژوندی کړ چې د شجاع په وروستۍ هڅه کې د نوموړي پوځ د اباسین په اوږدو کی جوړې کړې وې او د سند د امیرانو ګروهنه یې د پخوا په پرتله لږ کړه چې له هغه سره مرسته وکړي. وضعیت هغه وخت لا ډېر پېچلی شو چې د بمبېي لمړني عسکر د اوبو له لارې کراچۍ ته نږدې شول. په دې وخت کې سندیانو د سمندرغاړې له څراغ برج څخه د سلامۍ له پاره د توپ یو ډز وکړ، خو د بمبېي عسکرو خیال وکړ چې پر دوی باندی برید پیل شو؛ نو په ځوابي ډزو یې د هغه سندیانو د اوبغاړې اصلي کلا له خاورو سره برابره کړه چې دوی خپل متحدین ګڼل.

دا یوازینۍ ستونزه نه وه. له بده مرغه د شاه شجاع سر ته د بخت ویښېدنې لاره موندلې وه؛ نو نوموړي چې ښه مزاج یې د اوږد مهاله بدمرغۍ دوړو وهلی و، په لږ وخت کې یې له برتانوي افسرانو سره خپلې اړیکې خرابې کړې. دوی یې په خپل خانتما او حاکمانه چلند له ځان څخه لیرې کړل او له دوی څخه یې غوښتل چې د هغه په شتون کې باید ولاړ پاتې شي.[۵] همدا راز نوموړي خپلو انګرېزي پالونکو ته هغه وخت ټکان ورکړ چې خپل راتلونکی ټول رعیت، افغانان یې د سپیو یوه ډله وبلل.[۶] په غوسه شوي مېکناټن په دې هکله وویل: «موږ باید هڅه وکړو چې کرار کرار د شاه اند د خپل رعیت په اړه نرم کړو.» ها خوا، شهزاده تیمور لا تر اوسه له لودیانې څخه حرکت نه و کړی. پلار یې له شکارپوره وېږ ته په لودیانه کې د خپلو لیکونو د لړۍ په یو ځاځمن لیک کې ولیکل: «دغه شهزاده دومره بېړا دی چې تر اوسه له لودیانې څخه حتی یو انچ هم نه دی خوځېدلی.»[۷]

نو د اکلنډ د جګړې له پاره د مخه ښې تشریفاتي غونډه د هغه چا او یا د هغه د کورنۍ په نه شتون کې ترسره شوه د چا په نوم چې لښکرې لېږل کېدې. د سدوزیو پر ځای د ایډنز کورنۍ له شیملې څخه د پشکال په موسم کې حرکت وکړ. ایملي د خپل همالیایي استوګنځي په پرېښودلو هېڅ خوشحاله نه وه. وروسته له ستنېدو څخه کله چې هوارو ته ورسېده، هغې سمدلاسه ولیکل: «ناشونې ده چې په کمپ کې د یوې مردارې باراني ورځې ربړې بیان کړم.»

چوپړیالان لانده خیشته او په بدحال دي. د دوی د پخلي دېګونه له مخکني کمپ څخه را ونه رسېدل. کېږدۍ مو له هرې خوا څڅېږي، چېرته چې چاک دی، هلته سېلاب دی... اوښان ښکته ښوییږي او مري، بګۍ په سیند کې بندېږي. هوساینه هېڅ نه شته! د هرې کېږدۍ شاوخوا ورې ویالې بهیږي او سرې هر وخت په ختو کې ښوییږي... زه له چترۍ لاندې له خپلې کېږدۍ څخه د جورج کېږدۍ ته ځم. موږ په ډولۍ کې د ډوډۍ کېږدۍ ته له یوې خوا وړل کېږو او له بلې خوا ډوډۍ په ډولۍ کې د ډوډۍ کېږدۍ ته راوړل کېږي.[۸]

په لاره کې، دوی په لودیانه کې ودرېدل چې له شهزاده تیمور سره چې تر اوسه پېښور ته نه و ستون شوی لیدنه وکړي. فني لیکلي: «موږ د جګړن وېډ په هستوګنځي کې لویه ماښامنۍ وکړه او ټول ښار په ځایي ښه د کوچنیو څراغونو په کتارونو روښانه کړل شوی و. د شجاع زوی ته هم بلنه ورکړل شوې وه. هغه نه پیل او نه شاهي تخت درلود؛ نو د

* د راتلونکې بوټو کورنۍ ټاټوبی

(c) ketabton.com: The Digital Library

راوستلو له پاره يې زما پيل ورولېږل شو.»[٩] په عين وخت کې مېکناټن د تګ په اړدوړ کې خپل قابونه، کاشوغې او پنجې ورکې کړې وې. دا په ټولنيزو ادابو مين مېکناټن ته د سرخوړۍ لويه وجه وه. فني بيا ليکلي: «له دې کبله دلته په کمپ کې سخته وېره خپره ده. که هلته مېکناټن په دې اړه ناکراره او وارخطا وي؛ نو شاه شجاع چې په ګوتو ډوډۍ خوري، د هغه په هکله به څه فکر کوي.»[١٠]

د پشکال په موسم کې د لوی والي دغه لوند يون په ټول شمالي او لوېديځ هند کې د يو لوی لښکرکوټ يوه برخه و. پوځي فرقې د بمبيي په باران کې د اوبغاړې په لور روانې وې چې له هغه ځای څخه په کښتيو کې د توپاني سمندر له لارې کراچۍ، ټهټه Thatta او د اباسين په خوله کې نورو اوبغاړو ته ورسول شي. له ډهلي موړې څخه ښکته په پوځي اډو کې نوي ازمويښتي روزل شوي کرځنده پوځي واحدونه چې په اوښانو بار د هاوان او د کانګرېو Congreve راکټونو ګرځنده سيستمونه يې اداره کول د سرتمبه اوښانو د ملونې کولو په جنجال کې وو. په هنسي Hansi کې ډګروال جېمز سکېنر هڅه کوله چې احتياطي قوه د هاريانا Haryana له سېلاب وهلو څرځايونو څخه راوغواړي او خدمتي ساتونکو د پوځيانو د اوسپنې زنګ وهلې خولۍ او زغرې پالش کولې. په داسې حال کې چې په ميروت Meerut او روړکي Roorkee کې اډې په ختو کې پټې وې، سپاهيانو خپلې سفربرۍ چمتو او د ګرنډ ټرنک Grand Trank په لاره د کرنال Karnal او فېروز پور په لور روان وو او د دوی باران وهلې او په ختو ککړې ښځې او معشوقې په خوړګه* کې ورپسې روانې وې.

وېليم ناټ د پشکال په ختو کې د يوې روانې فرقې مشري کوله. دی يو سپين ګويه د وېلش په پوله کې د يو بزګر زوی و چې څلوېښت کاله مخکې هند ته تللی و. نوموړی چې تازه له کرنرون Caernarvon څخه راغلی و په تدريج يې ځان د کمپنۍ تر ټولو لوړې جنرالي رتبې ته ورسولو. دی له خپلو سپاهيانو سره - تکړه زړور عسکر چې په ده ګران وو - له ډهلي اډې څخه کرنال ته ستون شو چېرته چې لنډه موده مخکې يې خپله ګرانه د شلو کالو ښځه، لټېشيه Letitia خښه کړې وه. هغه ليکلي: «لاره پر خزانې، عسکرو، ټوپکو، د ګرځنده وسلو په بګيو او مهماتو پټه وه. سړيو او اسونو بايد د زغم په ګاللو د بګيو او د جګړې د اکمالاتو په منځ کې خپله کږه وږه لاره ايستلې وای.» که څوانو پوځيانو هيله درلوده چې جګړه به دوی ته عظمت، ترفيع او لوټماري ور په برخه کړي، خو د ناټ يوازينۍ هيله د تېرو وختونو هېرونه وه. نوموړي د هغه ورځې په شپه چې کرنال ته ورسېد، خپلو لورانو ته وليکل: «د تېرو وختونو او پر ما باندې د ګرانو خلکو په يادونو مې بده ورځ تېره کړه.» وروسته يې بيا ليکلي وو: «عجيبه ده، د جګړې په هکله سوچ مې پام غلط کړ او لږ ارامتيا يې راکړه.» خو په جګړې سخت خواشينی و او د پاڼې په حاشيه کې يې ليکلي: «څه وخت به يو انسان د بل تباهي بس کړي؟»[١١] نوموړی هغه وخت لږ ارامه شو کله يې چې بلاخره تورن جنرالي ته ترفيع وکړه. که يې د قدرت خاوندانو ته سپينې خبرې نه کولای هغه ته بايد دغه ترفيع ډېر د مخه ورکړل شوې وای. هغه داسې سړی نه و چې د هر راز محسوس سپکاوي پر وړاندې چوپ پاتې شي. دا يې اوس هم ځانته

* خوړګه: پسته ځمکه چې تګ په کې سخت وي

(c) ketabton.com: The Digital Library

سپکاوی ګڼلو چې په هند کې د برتانوي پوځ نوي اعلی سرقوماندان ته لمړيتوب او ترجيح ورکړل شوه. که څه هم دغسې خلک چې بډای وو او د کمپنۍ د نورو افسرانو په پرتله يې ډېرې اړيکې درلودې، هندوستاني خبرې يې نه شوای کولای او په هند کې يې د جګړې تجربه نه درلوده. ناتې داسې اوازې اورېدلې وې چې اعلی سرقوماندان، سېر جان کين Sir John Kaene د کمپنۍ څو سپاهي فرقې د جنرالانو له کنټرول څخه اخلي؛ نو نوموړي بيا د دغه موضوع په اړه ناندريو ته ځان چمتو کولو. هغه خپلو لورانو ته وليکل: «په حقيقت کې اعلی سرقوماندان د ملکې جنرال دی او زه د کمپنۍ جنرال يم. زه کلک باور لرم چې د ملکې يو داسې جنرال که هر څومره استعداد هم ولري، د کمپنۍ د پوځ د قوماندې له پاره وړتيا نه لري.»

دغه پوځ چې د «اباسين پوځ» باعظمته نوم ورکړل شوی و، کله چې د نومبر په پيل کې د فېروزپور په هوارو کې راغونډ کړل شو، د باران درېدنه د هر چا د خوښۍ وجه وګرځېده. رنجيت سېنګ ۶۰۰ باغوانان کمپ ته ورولېږل چې پرته له مخکني پلان څخه د افسرانو د کېږديو شاوخوا ته د ګلاب ګلونه کښېنوي چې د کمپ فضا ژوندۍ او خوشحاله کړي، خو اوس د راغونډ کړل شوي پوځ مخې ته يو لوی خنډ پيدا شو چې د اکلنډ د شرم وجه هم وګرځېد. د يرغل له پاره د ټولو تياريو په منځ کې داسې خبرونه راورسېدل چې د انګرېزي سمندري پوځ له خوا د خارګ ټاپو له اشغالولو سره پارسيانو د خطر احساس وکړ او په ناڅاپه توګه يې د هرات کلابندي پرېښوده او مشهد ته يې شاتګ وکړ. لږ وخت وروسته د دې پخلی هم وشو چې په سن پيټرزبورګ کې کونټ نسلروډ د برتانيې د بهرنيو چارو وزيرلارډ پامرسټن، ديپلوماتيکي فشار ته غاړه کېښوده. کونټ سيمونيچ چې په افغانستان او پارس کې پر انګرېزانو د برلاسۍ په موخه د ديپلوماتيکي کمپاين طراح و، د دغه غاړې اېښودنې قرباني شو او په پارس کې د روسيې د سفير له دندې ګوښه کړل شو ځکه چې نوموړي له ورکړل شوو هداياتو څخه زياتی کړی و.* ويتکېويچ چې په کندهار کې د روسانو او بارکزيو د ائتلاف په ټينګښت او د دوست محمد ميرني ورونو ته د انګرېزانو د ممکنه يرغل پر وړاندې د پوځي مرستو په ژمنو بوخت و، هم له کندهار څخه سن پيټرزبورګ ته وروغوښتل شو.

اوس مهال د اکلنډ د جګړې لمړنۍ دواړه پلمې له منځه لاړې. روسان او پارسيان دواړه بېرته شاته شول؛ نو که د برتانوي هند له پاره کوم وخت ګواښ شتون درلود، اوس له منځه لاړ. اوس تر ټولو ښه وخت و چې له دوست محمد سره خبرې اترې بيا پيل کړل شوې وای او په دې وسيله به پرته له کوم ډز څخه د جګړې ټولې موخې ترلاسه شوې وای. او بل دا چې په شمالي هند که لا تراوسه سخته قحطي وه او په لس ګونو زره او حتی ډېره شونې وه چې په سلګونو زره خلک له لوږې مړه شوي وي - په دې اړه رسمي احصايې نه شته - دغه وضعيت په لويه کچه د انګرېزانو هغه هڅونې نور هم خراب کړ چې د غلې پر ځای دې کوکنار وکرل شي. د دې شونتيا هم وه چې اکلنډ به د کوکنارو د ځمکو پر سر چې يو وخت د غلې لوی حاصلات ترې اخيستل کېدل، د تيري دويمه نامشروع جګړه په يوه بله جبهه کې - دا ځل له چين سره - پيل کړي چې د کمپنۍ د ترياکو ګټوره سوداګري خوندي وساتي. له بلې خوا په افغانستان کې د شاه

---

*لږ تر لږه دا هغه څه دي چې نېسلروډ، پامرسټن ته ويلي وو. په حقيقت کې دا څرګنده وه چې سيمونيچ چمتو و چې بېرته د خپل ښايسته شهزادګۍ اوربلياي او د دوی لسو ماشومانو سره په تفلس کې يو ځای شي. په ايران کې د مخکني روسي استازي ګريبايدوف Griboyedov له وژل کېدو را په دېخوا، په تهران کې د استازي مېرمن او ماشومان خوندي نه ګڼل کېدل لکه اوس چې د امريکا او برتانيا د سفارت د کارکوونکو کورنۍ خوندي نه ګڼل کېږي. ګرجستان ته د سيمونيچ له تګ څخه وروسته د نوموړي ځای ناستي دوهمل Duhamel سيمونيچ ته ورته ديپلوماتيکي لاره تعقيب کړه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

شجاع د هرکلي په اړه هم ابهام شتون درلود او دغه پوښتنې ته چې انګرېزان به نوموړی په کابل کې پر تخت وساتلی شي، لا تراوسه ځواب نه و، خو په ډېره حیرانتیا، داسې نه برېښېدل چې په فېروزپور کې به چا له دوست محمد سره د خبرو اترو د بیا پیلولو په اړه یوه شېبه هم سوچ کړی وي او پر ځای یې، اوس چې په افغانستان کې د قزاقي او یا پارسي امپراتورۍ له پوځ سره د انګرېزي پوځ د مخامخ کېدو خطر له منځه تللی و، اعلان وشو چې د اباسین له پوځ څخه به څو فرقې کمې شي او یو کوچنی ځواک به د جګړې له پاره ولېږل شي. اکلنډ په کلکه یوه اعلامیه خپره کړه چې اوسنی پلان به په بشپړ قوت ترسره کوي. هغه ټینګار کړی و چې «د دغې تګلارې د عملي کولو په مشروعیت کې هېڅ مناسب اړنګ نه شته. زموږ خوندیتوب دا غوښتنه کوي چې موږ د افغانستان له قانوني واکمن سره د خپل تخت په بیا ترلاسه کولو کې مرسته وکړو.» شاه شجاع به درې ګوني ترون ته په درناوي سره، د خپلو «نیکونو پر تخت» بیا کښېنول شي.

بلاخره د نومبر په ۲۷ د سېکانو او انګرېزانو پوځونه د فېروزپور په هوارو کې سره راغونډ شول. د لارډ اکلنډ خودغرضه پوځي سکرتر وېلیم اسبورن د دغه غونډې کچې ته حیران پاتې شو. هغه یادونه کړې: «لارډ اکلنډ له هندي ځواک سره په بشپړ عظمت راښکاره شو. که څه هم د برتانیې د لوی والي په یونیفورم کې یې برم او پرتم د سېک د سردارانو ګاڼو او زغرو پیکه کړی و، خو د لوی والي خورا لوی مل پلاوي او د ۱۵۰۰۰ کسیز پوځ بدرګې یې د پنجاب د سلطان سره انډول برابرولو.»[12] ایملي هم په غیر معمولي ډول دغه ننداره ته حیرانه وه: «زموږ تر شا د پیلانو د سرخلاصي تیاتر په ډول زموږ خپله لویه صحنه وه. دوی ته مخامخ د رنجیت سېنګ په زرګونو ملاتړي په ژېړو او سرو ساټن جامو کې ولاړ وو او په همدغه کچه اسونه چې زرین او سپین زر رنګه جالوغونه یې لرل، له دوی سره ولاړ وو او ټول په ګاڼو کې ځلېدل. ما هېڅ کله دغسې یوه صحنه نه وه لیدلې. درې یا څلور دغسې سېکان به داسې ښکاره شي لکه له استلي Astley سرکس څخه چې څه شی خوشي شي، خو د دوی دغسې لویه کچه د احساساتي ډرامو له ورته والي څخه د دوی عظمت سپموي.»[13]خو نورو کسانو ته یې دومره خوند نه و ورکړی. د افغان جګړې راتلونکی تاریخ پوه سېر جان کې Sir John Kaye چې په هغه مهال د توپچي ځوان افسر و، د لارډ اکلنډ او رنجیت سېنګ لمړنی لیدنه یې یوه له «بیان څخه وتلې د سربدالۍ او ګډوډۍ صحنه» یاده کړې. په رښتیا، د جار وهونکو پیلانو د دوو لیکو د ټکر په ترڅ کې او ورپسې هغه ګڼه ګوڼې چې په دواړو مشرانو پسې یې د دربار کېږدۍ ته د تګ هڅه کوله لوی ګړبړ جوړ کړ. سېک پوځیان شکمن شول چې انګرېزانو د دوی د ګران مشر پر ضد کومه توطیه جوړه کړې او غواړي له منځه یې یوسي؛ نو دوی [اورلګیتونه راوایستل او خپلې وسلې یې ډزو ته تیارې کړې او] خپلو وسلو ته یې د بې باورۍ او ځاځ په ګډه فضا کې لاس کړ.[14] لارډ اکلنډ چې دغې لوېې ګڼې ګوڼې احساساتي کړی و د رنجیت سېنګ د ښه راغلاست وینا ته یې له پرتم څخه ډک ځواب ورکړ او ویې ویل: «دغه دوه متحد پوځونه به نړۍ فتح کړي». فني خپلې خور ته په انګلنډ کې ولیکل: «زما په ګمان ته به یې په لیدو سخته حیرانه شې چې دوی دواړه لاس په لاس مارش وکړي او ماټکوم Motcombe ونیسي.»[15]

د دغه شپې په مېلمستیا کې فني د رنجیت سېنګ څنګ ته ناسته وه. نوموړي ته رنجیت سېنګ په زړه پورې ښکاره شو او د هغه په اړه یې ناټ وپارېد. رنجیت سېنګ په سپینه پای جامه او کرتۍ کې مېلمستیا ته لاړ. یوازې یوې ګاڼې (کوه نور) یې پر مټ ځلا کوله. که دې ته پام وشي چې هغه کوه نور څرنګه ترلاسه کړی و، نو ښایي په داسې موقع کې

(c) ketabton.com: The Digital Library

يې ښکاره کول ناښنده وو. ده د ماښامنۍ ډېر وخت پر فني تېر کړ چې د خپل کورني شرابو څښلو ته يې رضا کړي. فني وروسته ليکلي: «هغه څه ته چې ده واين ويل، د سره اور په څېر او د برندي په پرتله ډېر ترخه وو.»

ډلمرۍ دی خوښ و چې جورج او سېر ويليم کاټن Sir W Cotton د ده شراب څښي. بيا يې ما ته ټينګار پيل کړ چې زه يې شراب چې زرينه پياله ترې ډکه وه وڅښم. يو څه وخت مې ځان ښه ترې خلاص کړی و. ما به داسې وښودل چې شراب مې وڅښل، خو ډکه پياله به مې بېرته ساقي ته ورکړه. وروسته شکمن شو، پياله يې راواخيسته، خپلې يوې سترګې ته يې پورته کړه، په ځير يې په کې وکتل او سر يې وخوځولو او بيا يې پياله بېرته ما ته راکړه. وروسته يې پياله راواخيسته او يوه ګوته يې په کې کړه چې پوه شي ما څومره وڅښل. ما له جګړن وېډ څخه وغوښتل چې ورته ووايي چې په انګلنډ کې ښځې دومره ډېر شراب نه څښي. رنجيت تر هغه وخته صبر وکړ تر څو چې جورج مخ بلې خواته واړولو، بيا يې تر خپل مړوند لاندې ما ته بله پياله راکړه. هغه فکر کولو چې جورج دومره ظالم دی چې ما له شراب څښلو څخه منع کوي.[16]

په عين وخت کې جورج هڅه کوله چې د رنجيت د دوامداره پوښـــتنو له ځواب څخه ځان تېر کړي. هغه پوښـــتل چې جورج ولې حتی يوه ښځه هم نه لري. ايملي ليکلي: «جورج په ځواب کې ورته وويل چې په انګلنډ کې يوازې د يوې ښځې درلودل اجازه شته او که چېرې هغه ښځه بده وخېژي، بيا نو ځان ترې خلاصول ډېر سخت کار دی. رنجيت وويل چې دا ډېر بد دود دی. سېکان د ۲۵ ښځو اجازه لري او دوی د بدی جرات نه شي کولای ځکه که دوی بدې شي، هغه به يې ووهي. جورج ځواب ورکړ چې دا خو تر ټولو ښـــه دود دی او کله چې انګلنډ ته لاړ، هڅه بـه وکړي چې هلتـه هم دغسې دود خپور کړي.»
سبا ته سېکانو د خپلو پوځي روزنو يوه ننداره جوړه کړه. دوی خپل متحدين په خپل ښـه دسپلين اغېزمن کړل او په ځانګړې توګه يې وښودل چې دوی د توپچي نښو په ويشتلو کې څومره وړتيا لري. وروسته د انګرېزانو وار راغی. جان کې ليکلي: «انګرېزي قوماندان خپله پوره وړتيا پر يو خيالي دښــمن باندې په يو يرغل کې وښــوده او همدا راز په همدغه وړتيا او پوره زړورتوب يې دښــمن ته ماته ورکړه. هغه بې اړنګه په هوارو کې ډېر ښــه وجنګېد او يوازې دا يې غوښــتل چې د ده مخ ته يو بل پوځ درېدلی وای چې ده ته يې يوه بشپړه او رښتينې بريا ور په برخه کړې وای.»[17]

له پوځي ننداړو، ويناوو او څو نورو مېلمستياوو څخه دوه ورځې وروسته، پوځ بلاخره د جګړې په لور روان شو. د پلې او سپرو فرقو د کتارونو په سـر کې اسـوال نېزه لرونکي پوځيان وو چې تکې سـرې چپنې يې پر تن او ګردې او اوچتې خولۍ يې پر سـر وې چې بنګې پرې نبغې ټومبل شـوې وې. دوی د شـکارپور په لور، چېرته چې د بمبيي له پوځ او د شـاه شجاع له ډلې سره يو ځای کېدل مارش وکړ. سېکانو په عين وخت کې د شمال په لور لاهور ته حرکت وکړ.
د شاه شجاع له ۶۰۰۰ جيره خورو پوځيانو څخه پرته، د اباسين پوځ له شـاوخوا ۱۰۰۰ اروپايانو او د سـوېلي هند د کمپنۍ له ۱۴۰۰۰ سـپاهيانو څخه جوړ و او له دوی سـره لږ تر لږه ۳۸۰۰۰ په کمپ پورې تړلي ملکيان مل وو. د دغه کسـانو بکسـونو ته ۳۰۰۰۰ اوښـان ګمارل شـوي وو چې د همدغه موخې له پاره د بيکانېر Bikaner جاسلمېر Jaisslmir او د هاريانا په کلا Haryana Hisar کې د کمپنۍ د اوښانو له روزنتون څخه راټول شـوي وو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

هېڅ‌ډا د سپک تګ پلان نه درلود. یو جنرال د خپلو څېزونو د لېږد له پاره پنځوس اوښانو ته د اړتیا ادعا کړې وه. جنرال ناټ ۲۶۰ اوښان خپل ځانته بېل کړي وو او ۳۰۰ اوښان د واین ساتنخونو د لېږد له پاره بېل شوي وو. حتی د ټیټې رتبې افسرانو تر څلوېښتو چوپړیالان - له اشپز څخه نېولې تر جارو کښو او سقاو پورې له ځان سره اخیستي وو.[18] تورن جنرال ناټ خپل پوځي موقف ته پرته د چا له ملاتړ، اړیکو او یا پیسو څخه وده ورکړې وه او د ملکي د فرقې ځوانو افسرانو ته یې د ځاځ په سترګه کتل. د نوموړي د خبرې پر بنسټ دغه پوځ مناسب جدیت نه پلی کولو. د ټیټې رتبې ډېری افسرانو پر جګړې داسې خیال کولو لکه دوی چې د ښکار ساتېرې ته ستانه وو. یوې فرقې د ګیډر د ښکار سپي له ځان سره جبهې ته راوستلي وو. ناټ لیکلي: «که چېرې دوی د لږ بار لېږد ته اړ کړل شوي وای، ډېرو ځوانو افسرانو به د خپل عطر، وینډسر Windsor صابون، کولنیا او کالیو بکس پر ځای د خپلو تورو او دوه میله تومانچو پر پرېښودو فکر کړی وای. یوې فرقې پر دوو اوښانو تر ټولو ښه د منېلا Manila سیګار لېږدول او پر نورو اوښانو مربا، اچار، بې فلتره سګرټ، له هوا څخه عایق شوې غوښه، کوفته شوي پاخه کبان، قابونه، ګیلاسونه، د پخلي سامان، شمعې، دسترخوانونه او داسې نور بار وو.»[19]

نه یوازې دغه وضعیت بلکې د اباسین پوځ د بېلابېلو ډلو تر منځ د اړیکو نه شتون د جنګي قوې اغېزمنتیا ته ښه علامه نه وه. اوس باید الکساندر برنز د سند له امیرانو سره خبرې اترې بشپړې او له دوی څخه یې اجازه ترلاسه کړې وای چې پوځ له سیند څخه تېر شي او د دوی تر واکمنۍ لاندې خاورې له لارې مخ ته لاړ شي، خو حتی مخکې له دې چې د دوست محمد پر ضد جګړه پیل شي، د لړکانې لوټ او همدا راز پر کراچۍ برید د انګرېزانو او سندیانو تر منځ نږدې یوه بله جګړه پیل کړې وه. سندیانو نه غوښتل چې انګرېزي پوځ د دوی د خاورې په منځ کې تېر شي - چې تر ډېرې کچې د پوهاوي وړ کړنه وه؛ نو دوی د اجازې په ورکولو کې ناغېړي کوله او وېې نه منل چې د بمبیې عسکرو ته اوښان او نور باروړونکي څاروي برابر کړي. دغه عسکر د اباسین په ملاریاجنې دلتا کې وچې ته شوي وو او همله بند پاتې وو. وضعیت مخکې له دې چې ښه شي ډېر خراب شو. په راتلونکې اونۍ کې مېکناټن هڅه کوله چې بېرته پوځ ته ځان ورسوي. نوموړي تر لاهوره د سپک مشر ملتیا کړې وه چېرته چې ایملي او فني هم د رنجیت سینګ له «یو شمېر غوره شوو ښځو» سره لیدنه وکړه. په لاره کې مېکناټن یو ټکان ورکوونکی خبر واورېد. جنرال سېر وېلبي کاټن Sir Willoughby Cotton پرته له دې چې امر ورته وشي، د غونډېدو له ځای څخه چې مخکې پرې هوکړه شوې وه، له افغانستان څخه لیرې د سوېل په لور ستون شوی و او نږدې و چې پر سندي پلازمېنې، حیدراباد یو غیرقانوني یرغل وکړي. مېکناټن له ناچارۍ شیملې ته ولیکل: «بې اړنګه، کاټن لاره ورکه کړې ده. داسې برېښي چې هغه په داسې تګ لوري روان دی چې هېڅ لاره نه لري. زه وېره لرم چې هغه به ژر چېرته په ځنګله کې ورک شي. که وضعیت داسې وي؛ نو زموږ د افغان عملیاتو برخلیک به څنګه وي؟» میرزا عطا چې ښکاري د شاه شجاع له ډلې سره مل و، په سدوزي کمپ کې یې د یوې اوازې یادونه وکړه او هغه دا چې کاټن داسې لاره ورکه کړې چې یوازې یوه معجزه به یې بېرته لارې ته سم کړي. هغه لیکلي: «له پوځ څخه د بوټیو په ځنګله کې لاره ورکه شوې وه او ډېر وخت سربداله او وارخطا لالهانده ګرځېدل تر څو چې لکه خضر پیغمبر یو د سپینې ږېرې بوډا سړی پیدا شو او دوی ته یې د سیند پر غاړه د کمپ لاره وښوده.»[20]

(c) ketabton.com: The Digital Library

مېکناټن په نهیلی کاټن ته د چټکو اوښانو په وسیله یو لړ پر له پسې لیکونه ولېږل او له هغه څخه یې په ټینګه غوښتنه کوله چې برید ونه کړي. دغه جنرال زړه نا زړه یوازې څو ساعته مخکې له پلان شوي وخت څخه برید فسخ کړ خو یوازې هغه وخت چې امیران په بشپړه ډول ورته تسلیم شول. میرزا عطا په دې هکله داسې لیکلي: «دغه امیران د بداخلاقو او مخربو یوه ډلګی ده او هر وخت جګړې ته لېوال دي. کله چې دوی لکه د سمندر پرله پسې څپې او یا لکه د جوړېدونکي توپان تورې وريځې د انګرېزي عسکرو پر له پسې څپې ولیدې چې د اوبو او وچې له لارې دوی ته نږدې کېږي، وډار شول او د تسلیمی سرونه يې ټيټ کړل.»[۲۱] خو په دغه پېښه کې عسکرو ته د جنرال مخ پاتې نه شو څکه چې عسکرو يې د دغه ښار د لوټولو هیله درلوده چې په غالب ګمان ډېره شتمني په کې وه.

د مېکناټن او د ده د یوه مهم جنرال بیا لیدنه له خوښی څخه ډېره لیرې شببه وه. مېکناټن، کالوین ته شکایت وکړ: «سېر وېلبي په ښکاره ما او اعلحضرت ته د بې واکه کسانو په سترګه ګوري. زما د هرې مشورې پر وړاندې چې زه یې په هر څومره ارامی او درناوي ورکوم، له ښاخ• او لاسبری څخه ډک چلند کوي. ما ته یې په وضاحت وويل چې زه هڅه کوم د پوځ قومانده په خپل لاس کې واخلم او زیاته یې کړه چې هغه پرته له اعلی سرقوماندان سېر جان کې څخه بل امر نه پېژني او نه غواړي چې په کار کې يې څوک لاسوهنه وکړي. دا ټولې خبرې هغه وخت راپورته شوې چې ما د شجاع او د ده د پوځ له پاره د ۱۰۰۰ اوښانو غوښتنه وکړه.»[۲۲] دغه غوښتنه د بار وړنکو ځارویو په اړه زیاتېدونکې ستونزې ته یوه اشاره وه. ستونزه هغه وخت نوره هم ډېره شوه کله چې د شاه شجاع نیمايي اوښان د یو ډول سندي زهري ګیاه چې پېروتې ته ورته یو ګل و د خوړلو له کبله مړه شول؛ نو لکه د پوځ هغه برخه چې د اباسین په توده او مرطوبه هوا کې بنده پاتې وه، شاه شجاع هم د ځارویو د نشتوالي له امله چېرته نه شوای خوځېدی.

د شجاع او مېکناټن تر منځ اړیکو هم ښه پیل نه درلود. مېکناټن لیکلي: «په خواشینی سره غواړم ووایم چې هر ځل کله چې له هغه سره کتنه کوم، دی په بې عقلی ما ته وايي چې د ده تر واکمنی لاندې خاوره به ډېره محدوده وي او په وار وار وايي چې په لودیانې کې يې پاتي کېدل ډېر غوره وو. که یې دا ځل په دې اړه خبره یاده کړه، زه به د سعدي شعر ور په یاد کړم: «که یو پاچا اووه سیمې فتح کړي، بیا به هم د یوې بلې سیمې فتحې ته لېوال وي.»» مېکناټن بیا زیاته کړي: «خو له بده مرغه، په راتلونکې کې به د شاه شجاع د خرڅ له پاره د میاشتې ۵۰۰۰۰ روپۍ بسنه ونه کړي.»[۲۳]

د مېکناټن او برنز تر منځ هم د تل په څېر ترینګلتیا وه او بې اړینګه نوره هم هغه وخت ډېره شوه کله چې مېکناټن ته داسې څوګ ورکړل شوه چې برنز غوښتله او برنز ته هغه اعزازي لقب ورکړل شو کوم چې خانتما مېکناټن يې لېوال و؛ نو مېکناټن به هر وخت له برنز سره چې د ده په اند له ورتیا څخه يې لوړه رتبه درلوده، داسې چلند کولو چې په ظاهر کې مهربانه خو په باطن کې سپکاوی برېښېده په داسې حال کې چې برنز، مېکناټن ته د «بې تجربې» په سترګه کتل او د ده په اند له «ځايي خلکو سره د چلند ورتیا نه لري. هغه د پلانونو په جوړولو او بیا یې په پرېښودلو کې خورا چټک دی.»[۲۴]

نو له دې کبله د یرغل له پلان شوي پیل څخه پوره درې میاشتې وروسته، دغه ناراضه او بې اتفاقه پوځ بلاخره په شکارپور کې د ۱۸۳۹ کال د فبرورۍ په پای کې غونډ شو. یوازېنی خلک چې له اباسین پوځ څخه اغېزمن شوي وو،

• ښاخ: غرور

(c) ketabton.com: The Digital Library

افغانان وو، خو دوی د پوځ له دسپلین، همغږۍ او مخکني پلان د نه شتون او یا د قوماندانانو تر منځ له شخړو خبر نه وو. افغانانو یوازې د انګرېزي پوځ د لوېې کچې او ستر ځواک په هکله مبالغوي کیسې اورېدلې وې چې د دوی په لور روان وو. په کندهار کې د دوست محمد میرني بارکزي وروڼو په ځانګړې توګه د زیانمنېدونکو احساس کولو: دوی به د بولان له لارې لکه په ۱۸۳۴ کال کې پر افغانستان د یرغل لمړنۍ نښه وي او اوس چې ویتکېویچ شاته شو او د روسېې پوځې ژمنې فسخه شوې، دوی ښه پوهېدل چې د مېړنه، ښه روزل شوي او ښه سمبال شوي ښکېلاکي پوځ پر وړاندې پوره چمتوالی نه لري. کلونه وروسته، د هېواد حماسي شاعرانو د هغه اوازو یادونه کړې چې لوی انګرېزي یرغلګر لښکر د دوی د غرونو او درو په لور روان وو:

په تاکل شوې ورځ، په تاکل شوي ساعت
ښه سمبال او د لوی شمېر پوځ د کابل په لور روان شو
کله چې دغه لویه ډله له هغه سیمې په خوځېدو شوه
ځمکه له خپل بنسټ څخه په لړزېدو شوه
د شاه ملتیا یې د سند له لارې کوله
یو لک او پنځوس زره یو یو غوره شوي عسکر وو
په بله لاره تیمور، وېډ او ډاکټر لارډ
له پنځه زره نورو عسکرو سره را روان وو
دوه ځاځمن سیندونه، له دوو لورو
له لودیانې څخه د کابل په لور په بهېدو وو
د هرې سیمې او هر ولایت حاکمان
شاه ته داسې تابع وو لکه موم چې د مهر د ګوتې له پاره وي
اسونه په ترپاري د سند غرونو ته ورسېدل
او د هند دښتو ته ننوتل
خولې او دروند باره اوښان
د غرونو په لاره لکه سیلاب روان وو
توپونه او پیلان یو ځای په مارش وو
لکه غرونه له خپل ځای څخه د نیل سیند د قوت په څېر روان وو.[۲۵]

کله چې په شکارپور کې کمپ او ساتنځی جوړ شو، د نورو اوښانو د نه شتون له کبله د جګړې اکمالات، مهمات او خوراکي توکي په چټکه راغوښتل شوو جالو کې په اباسین کې ښکته ولېږدول شول. د پلې قوې یو ځوان افسر، تامس

(c) ketabton.com: The Digital Library

سیټن Thomas Seaton چې د جالو د یو اکمالاتي کاروان قومانده یې په غاړه وه، وېلي: «د جالو تل هوار او ډېر ژور و. شاتنۍ برخې یې د مخې په پرتله سوروړې وې او پاسنۍ څوکې یې له اوبو څخه شاوخوا څلور متره اوچتې وې. د دغه عجیبه کاروان شاوخوا ټولې پنځوس جالې یو ډول وې. په هره جاله کې یوه د پوزي دوه کوټه یېزه کوډخه جوړه وه. دغه کاروان په سیند کې داسې ښکارېده لکه یو بهانده کلی.»[۲۶] د فبروري په پای کې ټول مهمات شکارپور ته ورسېدل او د بمبیي وروستي عسکر هم راغلل.

اوس یوازې یو پله ته اړتیا وه. سیند له ۹۰۰ مترو څخه ډېر سورور و او اوبه یې داسې چټکې بهېدې لکه د ژرندې د ویالې. په پیل کې انجنیرانو یوازې اته کښتۍ لرلې او دوی ته څېرمه، پرته له یو کوچني کلي بل څه نه وو... ارکېدي جېمز براډفوټ Orcadian James Brodfoot چې د پل د جوړولو مشري کوله، وېلي:

لمړی مو په ډېر زیار ۱۲۰ کښتۍ قبضه کړې. بیا مو ډېرې ونې ووهلې او دستک مو ترې جوړ کړل. رسۍ نه وې، خو موږ له یو ډول عجیبه وښو څخه چې له دغه ځای څخه په سل میله لیرې سیمه کې شنه کېږي، پنځه سوه کېبل جوړ کړل. وړې ونې مو له یو بل سره وتړلې او پنځه سوه کیلو ګرامه تیږې مو په کې واچولې چې د لنګرونو کار ترې واخلو. سمدلاسه مو په همدغه ځای کې مېخونه جوړ کړل. وروسته مو په سیند کې کښتۍ په یوه لیکه داسې لنګر کړې چې د هرې یوې تر منځ دوولس فوټه واټن و. بیا مو قوي دستک په کښتیو او د کښتیو ترمنځ کېښودل او د دستکو پر سر مو تختې مېخ کړې؛ نو په یوولس ورځو کې مو پل بشپړ کړ. تر اوسه هېڅ کله دومره لوی پوځي پل نه و جوړ شوی. اوس په خپله فکر وکړئ چې موږ به په یوولس ورځو کې څومره خواري کړې وي[۲۷]

یرغلګر لښکر بلاخره له اباسین څخه د فبرورۍ په وروستۍ ورځ تېر شو. مېرزا عطا د پل په جوړولو سخت اغېزمن شوی و: «د انګرېزي پوځ حیرانوونکي تخنیکي وړتیا ته به سقراط او اپلاتون شرمېدلي وای. په یقین سره هر څوک چې دغه پل ویني، هک پک به شي.»[۲۸] خو د انګرېزي وړتیا کچه په راتلونکو ورځو کې ښه واضح شوه. وروسته له دې چې له اباسین څخه تېر شول او د شکارپور او بولان د درې تر منځ یوسل او پنځوس میله خاره او مالګینه سیمې ته ننوتل، مېکناټن او د هغه جنرالانو ته جوته شوه چې دوی په رښتیا څه شی په غاړه اخیستي: داسې یو کمپاین چې د دوی له خپلې خاورې څخه ډېر لیرې ترسره کېدو او د خورا لږ او کمزورو اړیکو سره په ناوړه، وچ او بې نقشې ځای کې چې له هرې خوا بې باوره او بې ګروهنې متحدین ترې تاو وو.

د ځنډ له کبله اوړی رانږدې کېده او دښته په چټکۍ په تودېدو وه؛ نو په دغه بیدیا کې به دوی د شپې مزل کولو. مخکې له ټاکل شوي تګ لوري څخه، د اوبو او نورو اکمالاتو د نیمګړې سروې له کبله هېڅوک نه پوهېدل چې څومره خوراکي توکو او اوبو ته اړتیا وه او نه هم چا داسې ګرمۍ ته تابیا درلوده. سیټن ته له پیل څخه هر څه له زغم څخه وتلي ښکاره شول. له شکارپوره له ستنېدو څخه یې دوه ورځې وروروسته لیکلي: «موږ به مزل په لمړلوېدو کې پیل کړ. وروروسته له دې چې موږ دښتې ته ننوتو، سمدلاسه باد پیل شو. لمړی نرم و، خو وروسته تود او تېز شو. د پوډر په څېر دوړې په هر څه کې ننوتلې او په داسې حال کې چې ګرمي له ځمکې څخه لا تر اوسه اوچتېده، د نه زغملو تنده یې رامنځ کړه.» هغه زیاتوي:

په دغه مارش کې سپاهیانو درووند بار درلود. هر سپاهي یو درووند ټوپک، شپېته مرمۍ، جامې، د اړتیا وړ توکو څخه ډکه چانته، د اوبو پتک او نور ضروري څېزونه ځان سره لېږدول. د دوی د کتان تنګ یونیفورم له دغسې درانده بار سره د دوی رېړه نوره هم زیاته کړې وه. په دغسې وضعیت کې د هر یو حالت د زړه سواندۍ وړ و او هره دقیقه یې ځورېدنه ډېرېده. په پتکو کې یې اوبه په خلاصېدو

(c) ketabton.com: The Digital Library

وې. د شپې په نيمايي کې سخت ستړي شول. وروسته يې په زګېروي پيل وکړ. بيا چيغې پيل شوې، «اوبه - اوبه!» د دوی ډېری نيمه اله ګوپي کوله... يو سپاهي په داسې بد وضعيت کې و چې ما کله خبرې ورسره وکړې، ځواب يې نه شو راکولای. په خوله کې يې ژبې ګرنجاری کولو او د ده ټول مخ له ډېرې ربړې څخه کوږ شوی و.

يوازې د سپاهيانو دغسې ربړن وضعيت نه و:

د لښکر خوارکي ملکيان چې درانده بارونه ورسره وو او ځينو يې خپل ماشومان هم لېږدول، لا په ډېر بد حالت کې وو. د کوچنيو ماشومانو چيغې زړه دردوونکې وې. تکړه خلک چې درنو بارونو سخت ستړي کړي وو په ځمکه خواره پراته وو، زګېروي يې کول او خپل ټټر يې وهل... په کمپ کې له يوه ځايي افسر سره خپله يوازېنۍ کوچنۍ لور وه. مور يې مړه شوې وه. هغه يوه ښايسته، خوش خويه او شوخه شپږ کلنه نجلۍ وه او په هر چا ډېره ګرانه وه. ما به هر کله ليدله، له پلار سره يې ما مجلسونه کول، د اور په بلولو او ډوډۍ پخولو کې به مې مرسته ورسره کوله او په عين وخت کې د دغه ښايسته کوچنۍ نجلۍ خبرو او چلند ډېره خوښي رابښله. ما نوموړې په لسو بجو جوړه روغه وليده، خو په درېيو بجو مړه پرته وه او د ښخولو له پاره يې تياروله... [کله چې دوی په لمرخاته کې کمپ ته ورسېدل]، له هغه دوه دېرشو ځاه ګانو څخه چې په يوه تنګي کې کيندل شوي وو، يوازې شپږو يې اوبه لرلې. په يو ځا کې چې يو ځاروی لوېدلی و، اوبه زهرجنې شوې وې. په نورو پاتې پنځو ځاه ګانو کې اوبه داسې ترخې او تروې وې چې سړيو وويل د دوی پتکونه [چې له ژېړو څخه جوړ وو] دغه اوبو تک تور کړل.[۲۹]

له بلې خوا د بلوڅ لوټمارانو بريدونه مخ په ډېرېدو وو. د نيمګړې ډيپلوماسۍ، د زورواکۍ او برلاسۍ احساس او له سيمه ييزو مشرانو سره د نه همغږۍ له کبله، د سيمې قبيلو پر انګرېزي زيانمنوونکو کتارونو باندې بريدونه مناسب ګڼل. په عمومي توګه، په عسکرو باندې چا غرض ونه کړ، خو د کمپ بې دفاع ملکي خلک هره ورځ لوټ او وژل کېدل.

نوېل چمبرلېن Neville Chamberlain چې د اسوالو ځواکونو يو ځوان افسر و، د شکارپوره له ستنېدو څخه يوه اونۍ وروسته د يوه ډنډ تر څنګ خپلې لمړنۍ مرګ ژوبلې وليدې: «يوه ښځه - خوارکۍ بنده - د اوبو پر څنډه پرته وه. د هغې تور اوږده وېښته د اوبو څپو ښکته پورته کول». ستونی يې له يو غوږ څخه تر بل پورې غوڅ شوی و. ورپسې نورې مرګ ژوبلې هم پېښې شوې. «مړي په لاره کې پرېښودل شول او مخ په خوسا کېدو وو. په هغه رڼا کې چې سپوږمۍ کوله، نه يوه ونه، نه يو بوټی او نه د وښو يو تار ليدل کېده. سر تر پايه ربګ و او په دغه دښته کې يوه مرغۍ هم نه وه او حتی شغال هم نه و- دا ځکه وايم چې موږ له اوښانو سره په ډېرو سختو ځايونو کې مزل کړی او چېرته به چې شغالان وو، اوښان به يې خامخا پيدا کول. زموږ اوښانو د خوراک له پاره څو ورځې هېڅ نه لرل او له هغوی څخه ۴۵ يوازې په يوه شپه کې له لوږې مړه شول. »[۳۰]
د مزل دغسې ګرمې او په سپوږمۍ رڼا شپې وې چې عسکرو - د ډېرو له پاره په لمړي ځل - هغه کس وليد چې دوی يې له پاره خپل ژوند په خطر کې اچولی و. چمبرلېن ليکلي: «شاه شجاع يو زوړ سړی دی، شاوخوا شپېته کاله عمر لري. ږيره يې تر ټټر پورې رسېږي او سپينه ده، خو چې خپل ځان ځوان وښيي، هغې ته تور رنګ ورکوي. نوموړی په يو ډول سرخلاصې ډولۍ کې ناست وي چې دوولس کسه يې لېږدوي او په اس سپاره، پلي، اوښان، اسونه او سل سپاهيان يې په چوپړ کې دي.»

(c) ketabton.com: The Digital Library

شــجاع ظاهراً د مارش ربړن وضــعیت دومره بد نه ګڼلو، خو د نورو په څېر هغه هم د پلان د نه شــتون، د بلوڅ شوکمارانو د ډېرېدونکو ستونزو او د بار وړونکو اوښانو د مړينې په هکله اندېښمن و. نوموړی په دې هم اندېښمن و چې له خپل راتلونکې رعيت څخه يې د خپلې هغه غوښتنې په اړه سوړ ځواب ترلاسه کړ چې د ده ملاتړ وکړي. له هغه ورځې څخه چې مېکناټن نوموړي ته واک ته د رسولو خبر ورکړ، په ټول قوت يې په خپله زړه واکمنۍ کې بېلابېلو قومي مشـرانو ته ليکونه واسـتول او «د خپلې کورنۍ د دود پر بنسـټ يې دوی ته بلنه ورکوله چې راپورته شي او ده ته بيعت وکړي او خپل پخواني حقوق او ځمکې د تل له پاره خوندي کړي»، خو د ده ليکونو ته ځواب يوه کنبوونکې چوپتيا وه. يوازې د غلزيو او خيبر يو شمېر مشرانو په ځواب کې پيسې ترې وغوښتې.[۳۱]

د هغو مشــرانو چوپتيا هم د اندېښــنې وړ وه چې ســيمو ته يې انګرېزان ور روان وو.- لکه د قلات محراب خان. پخوا محراب خان تر ډېرې کچې د شاه شـجاع پلوی و او ده ته يې پنځه کاله وړاندې کله چې نوموړی په کندهار کې له ماتې څخه وروسـته په تېښـته و، پناه ورکړې وه، خو محراب خان په کلکه د انګرېزانو د لاسـپوڅي په توګه د شـاه شـجاع واک ته رسېدل نه خوښېدل.

کله چې برنز محراب خان ته ولېږل شـو چې د ده ملاتړ خپل کړي او له ده څخه د عسـکرو له پاره ۱۰۰۰ پسـونه وپېري چې اوس د ځيرې نيمايي برخه ورکول کېده، محراب خان په صـداقت څرګنده کړه چې دی دغې پاليسۍ ته د بې فکرۍ او بې پلانۍ په سـترګه ګوري او دغه پاليســي له ســتراتيژيکي اړخه په غلطه لاره روانه ده. برنز وېلي: «محراب خان په بشپړ صداقت د هغه څه په اړه وضاحت ورکړ چې موږ په ذمه اخيستي او وېې ويل چې دا خورا لويه مړۍ ده او تېرول يې اسانه کار نه دی.»

هغه وويل د دې پر ځای چې پر افغانانو ډډې ولګوي، زموږ حکومت دوی څنګ ته ووهل او هېواد مو په بهرني عســکرو ډک کړ. که زموږ موخه دا وي چې په افغانسـتان کې ځان ته ځای پيدا کړو او شـاه شـجاع ته هسې په نامه د کابل او کندهار واکمني ورکړو؛ نو موږ پر غلطه لاره روان يو. ټول افغانان له شـاه شـجاع څخه ناراضـه دي او د لښـکرو په تېرېدنه ټول محمديان څک او پارول شـوي دي. که چېرې د شاه شجاع خپلې غلطۍ ور په ګوته نه کړو موږ به په بد حالت کې ځان ومومو او د کابل مشر(دوست محمد) د توان او استعداد څښتن دی. که څه هم موږ کولی شـو حتی په خپل اوسني پلان، شاه شـجاع د هغه ځای ناستی کړو، خو موږ به هېڅ کله پر افغان ملت بريالي نه شـو.[۳۲]

دا يوه هوښــياره مشــوره وه. برنز ونه کړای شــول چې د پوځ د اړتيا وړ څه وپېري او يا د محراب خان يوه کوچنۍ ذره ملاتړ خپل کړي. په داســې حال کې چې هغه د تګ له پاره چمتو کېده، د ده کوربه په خپل بصـيرت هغه ته وروســتی

(c) ketabton.com: The Digital Library

خبرداری ورکړ. هغه وویل: «تاسې دغه هېواد ته خپل پوځ د ننه کړ، خو په دې مو فکر کړی چې بېرته به يې څنګه وباسی؟*»۳۳

د دادور Dadur له مالګينو او سپينو ړندوونکو دلدلونو• څخه، د هوارې دښتې ځلانده تاوده خوپ• کرار کرار د غونډيو شېونده ځمنو ته لاره وکړه او دې په خپل وار د سوېلي افغانستان د لويو غرونو په لېرې پرتو موږو کې سپينو زرينو کرښو ته لاره اېستلې وه چې د دوبي د توپان له دوړو جوړې شوې وې. سيمه او شاوخوا يې همدغسې سپېره وو. رنګ يې د اېرو په شان و او د مخکنيو سيمو په څېر وچه وه، خو پېچومي يې ورو ورو تر هغه وخته ستوغ او شېونده کېدل تر څو چې ناڅاپه د عسکرو مخې ته د بولان غاښې توره خلاصه خوله ښکاره شوه. د اويا ميلو په اوږدو کې د څلورو ځمريو غاښيو لاره دومره تنګه وه چې يوازې به يو اوښ په کې تېرېدی شوی. اوس چې اسونو په سختۍ په داسې لاره ګامونه اېښودل چې تيږې به لاندې ورڅخه د وچ سيند تل ته غورځېدې، د قوماندانانو غلطيو د مرګ ژوبلې شمېر څو برابره کړ. د دوبي په هوا کې په ستغه لاره د ختلو له پاره د پلي ځواکونو ساه تنګوونکی د ژمي يونيفورم له کچې وتلی ګرم و او که څه هم جګو ګړنګونو سپاهيان د لمر له وړانګو څخه ساتل خو له کمرونو څخه د تودوخې انعکاس د دوی پر مخ داسې لګېدو لکه د تنور تاو. د کېږدۍ په دوپجنه هوا کې ترماميتر د تودوخې درجه ۱۱۹ درجې ښوده (د سانتي ګرېټ ۴۸،۳۳ درجې. ژباړن).

سرکونه سم نه وو سروې شوي او نه هم پوځي انجنيرانو څه ښه والی په کې راوستی و؛ نو د توپونو لېږد نږدې ناشونی و. په ځمريو کې به اته اسونه پر يو توپ پسې وتړل شول او د سپاهيانو څو ليکو به په رسۍ له اسونو سره يو ځای کش کول، خو کله چې لاره نوره هم ستغه او ډبرينه شوه، توپونه به پرزه پرزه شول او په لاس کې به لېږدول کېدل. جګړن ويليم هو William Hough ليکلي: «نه يوازې هر توپ، بلکې هره کراچۍ، هره بګۍ او داسې نور پرزه پرزه شول او لاس په لاس به لېږدول کېدل. لاره دومره ستغه شوه چې ځينو نه غوښتل چې سپاره لاړ شي. يو څو اوښان چې ولوېدل، شاته يې نور کرار ودرېدل... د غاښي په سر کې [بلوڅانو] په پوره قوت زموږ پر بار بريد وکړ. په ۴۹ اوښانو بار غله يې راڅخه يوړه. شاتني عسکرو په لاره کې د کمپ د ملکيانو توټې توټې مړي وموندل.»۳۴

*دا يوه مهمه جمله وګرځېده او حتی تر نن پورې په پراخه کچه په ياد پاتې ده. په ۲۰۰۳ کال کې ماته همدغه جمله جاويد پراچه تکرار کړه. دی يو تکړه وکيل دی چې په بريالیتوب يې د پېښور په ستره محکمه کې د القاعدې له شکمنو څخه دفاع وکړه. په کوهاټ کې چېرته چې ازادې قبايلي سيمې د پاکستان او افغانستان تر منځ د ډال کمربند جوړوي، نوموړي په خپل کلا ورته مضبوط کور کې تېي طالب جنګياليو - او د دوی يخ وهلو ښځو او موشومانو ته چې په توره بوره کې د امريکا له ۱۵۰۰۰ پونډه Daisy Cutter بمونو څخه په غرونو کې تښتېدلي وو، پناه ورکړې وه او دوه ځله د دېرې اسمعيل خان په بدنامه زندان کې بندي شوی و. دی ادعا کوي چې د سي ای اې مستنطقينو شنکجه ورکړې. که څه هم د غربي وسلو له توان او ورتيا څخه له نږدې خبر و، په خپل تاريخ پوهېده او هېڅکله په دې باور نه و چې ناټو به د افغانستان په اشغال کې بريالی شي. وروسته له دې چې کرزي د جمهور رئيس په توګه واک ته ورسول شو، زه ژر له ده سره د مرګې له پاره کوهاټ ته لاړم. د يو بل پوپلزي واک ته د رسولو د هڅو د ناکامۍ په اړه، ده همدغه د محراب خان خبره د ثبوت له پاره راته وکړه.

• دلدل: اوبجنه ځمکه

• خوپ: ګرد، غبار

(c) ketabton.com: The Digital Library

د شپې له خوا به د اوښانو او په کمپ کې د ملکیانو د زګېروېو او ځانکدن شورماشور و: ډېر سپاهیان به چپه شول. نرۍ، وچه او ګرمه هوا به یې زبېښله او اوبه به یې غوښتې، خو دوی ته به په ځواب کې ویل کېدل چې اوبه نه شته. سربېره پر دې، سیټن لیکلي: «د مړو اوښانو توړم د زغملو نه و. زه نه شم کولای د ګرمۍ، دوړو، د دښتې باد او د مچانو د ګلې عذاب بیان کړم. د ټول کمپ داسې بوی لګېده لکه د مړستون. په هرو درې ګامو کې به یو سړی او یا یو څاروی مړ پروت و.»[۳۵]

د خوراکي توکو د کمښت له امله، ځېره له نیمايي څخه یو پرځلورمې برخې ته کمه کړل شوه. د کمپنۍ ملکیانو«په غوړو کې سره شوې د پسه څرمن، د څارویو ټینګې ختې شوې وینې او د بوټیو ریښې چه هلته موندل کېدې خوړلې».[۳۶] د اکاړ تاوتریخوالي ناڅاپه پېښو په دوامداره توګه هر یو په وېره کې اچولی و. ویلیم هو د اپرېل په درېیم په خپل یادښت کتاب کې لیکلي: «د توپچي ډلګۍ دوه مشرانو په داسې حال کې چې د پزې نصوار یې کول، په سرونو کې یې مرمۍ غار جوړ کړ او ورپسې ټوټې ټوټې کړل شول.»[۳۷] هغه اسونه چې له ډېرې کمزورۍ څخه نور د تګ نه وو په ګڼ شمېر وویشتل شول او له کبله یې ډېر بارونه وسوځول شول چې د بلوڅانو لاس ته ور نه شي.[۳۸] سپاهي سیتارام ویلي:

دا د دوزخ خوله وه. اوبه ترخې وې. هر څه، حتی د سوڼ لرګي باید په اوښانو لېږدول شوي وای. اوس بلوڅانو د شپې له خوا پر موږ بریدونه کول او د اوښانو اوږده کتارونه به یې له ځان سره وړل. د ګرمۍ له امله ډېر مړه شول. په یوه ورځ کې پنځه ډېرش کسه د ګرمۍ قرباني شول. په دې وخت کې د کمپنۍ د پوځ سپاهیان نږدې بېرته هند ته تللي وو او په ډېرو فرقو کې د بلوا او پاڅون نښې لیدل کېدې، خو د شاه شجاع لوېې سخاوتمنې ژمنې له یوې خوا او له بلوڅانو څخه وېرې له بلې خوا چې شمېر یې ورځ تر بلې ډېرېده، پوځ خپل مارش ته دوام ورکړ. ډېر خلک د دغه قبیلې د خلکو له لاسه ووژل شول. هر وخت چه دوی ته فرصت برابرېده، په وژنه به یې لاس پورې کړ او لوی لوی کمرونه به یې له غره څخه لاندې راخوشي کړل.[۳۹]

میرزا عطا لیکلي چې د شاه شجاع ډلې ځان نېک بخته ګڼلو چې د بلوڅانو په غلچکي بریدونو کې د مرمیو له باران څخه ژوندي پاتې شول. کله به چې د دوی پر کتار ډزې پیل شوې، دوی به د کمرونو په چولو کې او د کمرونو شاته پټ شول. میرزا عطا زیاتوي:

پوځ د بولان غاښي تنګي ته ننوت. غاښي ډېرين او ډېر هسک او ټیټ و. د غرونو هسکې څوکې ترې چاپېر وې. پوځ په وېره څک څک کتل او د بلوڅي قبیلې غرني خلکو له پټو ځایونو څخه په ډزو او لوټ کې ځنډ نه کولو. په زرګونو د بار څاروي لکه اوښان، اسونه او پیلان له بار سره ورک شول. له غاښي څخه تېرېدنه بې کچې سخته وه. انګرېزانو دوه میاشتې وړاندې دوه توپونه او په زرګونو پر خرو بار باروت غاښي ته لېږلي وو چې لاره وساتي. توپونه یې جلا جلا په رسیو پورته کش کړي وو. نور اکمالات هم په همدغه توګه د ډېرو اوښانو، اسونو او غویو د مړینې په بیه ډېر په سختۍ ولېږدول شول. ګڼ شمېر عسکر له لوږې او تندې مړه او ډېر پوځي وسایل لوټ شول. دوی په دغه دوزخ ته ورته او بې اوبو تنګي کې درې ورځې او شپې تېرې کړې. خوراکي توکې دومره لږ وو چې نیم من اوړه حتی د سرو زرو په یوه روپۍ نه پیدا کېدل.[۴۰]

له غاښي څخه شجاع، وېړه ته ولیکل چې دی به «په مناسب وخت کې» د دغه سیمې د قبیلې سریو ته د «دوی د جنایتکاره چلند» له کبله جزا ورکړي. نوموړي خپله دا اندېښنه هم ورته لیکلې وه چې د واک غاصبین به د پوهانو او علماوو په وسیله خلک د ده پر ضد وپاروي او اړودوړ به جوړ کړي.[۴۱] د شجاع دغه اندېښنه د توجه وړ وه: له کافرو

(c) ketabton.com: The Digital Library

پرنګیانو سره د ده تړاو د نوموړي تر ټولو زیانمنېدونکی ټکی و. مذهبي تعصب د ده د بارکزي رقیبانو په وسله تون کې تر ټولو غښتلې وسله وه.

له بولان څخه بر کوېټه پرته وه چې په هغه وخت کې یوازې یو خوار ۵۰۰ کوره کلی و. له دې څخه وروسته یو بل سخت غاښی، خوجک Khojak و چې د بولان په پرتله لنډ او لږ سـتغ خو ډېر وچ و. میرزا عطا لیکلي: «دوی شـپه په تنده کې تېره کړه. چېرته به چې اوبه وموندل شوې، چټلې او خوسا به وې. مړه څاروي به په کې پراته وو. چا به چې دغه اوبه وڅښلې، سمدلاسه به یې په ګېډه درد شو او د ملې به شول. دوی د اوبو له نشتوالي څخه دومره وځورېدل چې دوه ورځې انسانان او څاروي داسې لړزېدل لکه ولې.»[۴۲] د کمپ ملکیانو سره ډوډۍ نږدې په بشپړه توګه خلاصه شوې وه. یو افسر په خپل راپور کې لیکلي: «داسې کسان ولیدل شول چې د مړو څارویو په خوسا غوښه کې یې ګوتې خښې کړې وې او د څارویو له خوشـایو څخه یې د جوارو دانې راټولولې. ما یوه ورځ د لارې پر غاړه یو مړی ولید چې کله یې د مړه غویي وژې پر خوله شکولې، مړ شوی و.»[۴۳] پوځ مخکې له دې چې یوازې له یو افغان سره جګړه وکړي، سخت زیانمن شوی و.

خو لږ وړاندې یې د ارامۍ سا وکښله. یرغلګر پوځ د خوجک په لیرې اړخ کې داسې ځړځایونو ته ورسېد چېرته چې ځای ځای د څېړۍ ونې هم ولاړې وې. کله کله به د کوچیانو د لمړو پسونو او بېرو نصواري وزو رمې ولیدل شوې چې په ونه جګو سړیو به پیولې. د دوی به سپینې لونګۍ پر سر او بانجاني جامې په تن وې . له دوی سره به د کوچیانو یو لوی سپی هم و. سیمه تر اوسه وچه وه او تود باد هم لګېده، خو چېرته به چې اوبه وې، هلته به د سپېدارو سوړ سیوری هم و چې له ځینو څخه به پېروتې تاو وې.*

اوس دغه پوځ د بلوڅانو د خاورې له نامالومې پولې څخه تېر شوی او د پښتنو خاورې ته ننوتی و. له غلچکي بلوڅي شوکمارانو څخه وروسته، د اڅکزي قوم د اړوند کسانو زړورتیا پر ناټ اغېزه وکړه. دوی په ډېر ویاړ د دغه خاورې د څښتن په توګه د انګرېزانو کمپ ته ګامونه واخیستل او خپل ممکنه راتلونکي ښکېلاکیان یې تر پوښتنو لاندې ونیول. ناټ خپلې لور ته لیکلي: «دوی یې اړینګه ډېر ښه ښکارېدل، سم لکه د ښاغلو په څېر.» کله چې یو افغان له ده څخه پوښتنه وکړه چې انګرېزان ولې راغلي، ناټ ځواب ورکړ چې شاه شجاع بېرته راغلی چې خپل مشروع میراث ترلاسه کړي او دوست محمد د تخت حق نه لري. افغان په ترخه بڼه په ځواب کې ورته وویل: «تاسې د بنارس او ډهلي څه حق لرئ؟ ولې، همدغسې دوست محمد د کابل حق لري او هغه به خپل حق خوندي وساتي.» له دغه خبرو څخه وروسته، ناټ د شاه شجاع د راتګ په اړه د خلکو د غبرګون په هکله ډېر اړینګ درلود: «زه د حکومت او نورو سره همغږی نه یم او زه په رښتیا باور لرم چې د افغانستان خلک به پرته له جګړې خپل هېواد له لاسه ورنه کړي. زه پوهېږم، څکه چې زه د دوی پرځای وای، ما به هم همدغسې کړي وای.»[۴۴]

نورو افسرانو یو بل سره دې ته ورته خبرې کولې. د تورن تامس ګیسفورډ Thomas Gaisford له یو هندي چوپړیال

---

*اوس دغه سیمه چې د کندهار سوېل ته د غرونو له لمنې، سپین بولدک څخه غځېدلې، دومره وچه ده چې نږدې په یوه دښته بدله شوې. هلته د پسرلي ځړځایونه او د څېړۍ ونې یوازې د غره په ارغاړو کې محدودې دي، خو لکه نوم یې، چمن چې اوس د افغانستان او پاکستان تر منځ پوله ده، د اباسین د پوځیانو ځرګندونې دغه سیمه شنه بیانوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

څخه یو پښتون وپوښتل: «تاسې په رښتیا دغه پرنګیانو ته صاحب وایئ؟»[٤٥] هغه دغه پوښتنه په داسې بڼه وکړه لکه د ده په اند «د یو کافر سـپي» یادونه به دوی ته یوه مناسـبه کلیمه وه. یو تکړه افسـر، جورج لارنس چې لږ مخکې مېکناټن ورته د خپل سکرتر ترفیع ورکړې وه، لیکلي: «په ښـو جامو پټ او پر اس سـپور یو افغان زموږ مخې ته راغی. هغه چې زموږ کمپ او زموږ عسـکر ولیدل، ما ته یې په ډېر سـپکاي وویل: «تاسـې د کېږدیو او د اوښـانو پوځ یاسـت. زموږ پوځ له اسونو او سړیو څخه جوړ دی.» هغه زیاته کړه: «تاسې څه شي هڅولي یاست! چې زموږ غونډې یو داسې ډبرین او بې وزله هېواد ته چې اوبه او داسـې نور څه نه لري، په خپل راتګ سـره په کروړونو روپۍ ضـایع کوئ چې د پاچا په توګه یو بدبخته سړی پر موږ وتپئ؟ داسې یو پاچا چې څنګه سـتاسې ورته شا شـوه، زموږ خپل پاچا، دوست محمد به یې بېرته را وپرځوي.»»[٤٦] د وخت په تېرېدو سـره به د دغه افغان وړاندوینه بیخي سـمه وختږي او کله چې پـاڅـون پـیـل کـېـږي، د هـمـدغـه افـغـان د سـیـمې اڅـکـزي بـه د پـاڅـون پـه سـر کې وي.

افغانانو پر ناټ بـانـدې اغېز وکړ، خو هغـه لـه خپلو همکارانو څخـه دومره خوښ نـه و. پـه دغـه مهال اعلی سـر قوماندان سېر جان کې کمپ ته رارسـېدلی و او د ناټ پر ځای، چې مشر او د تجربې خاوند و، د «ملکي افسر» جنرال وېلشـر Willshire ته یې د ټولې کمپنۍ د بمبیي د پلي سـپاهیانو قومانده په لاس ورکړه. که څه هم ده له پخوا څخه انګېرل چې دې ته ورته څه به پېښ شـي، خو اوس دغه کړنې په دې وځورولو چې د ده د نسـب له وجې او د انګرېزي منظم پوځ په پرتله د کمپنۍ د فرقې د پرسـتیژ د نه شـتون له مخې هغه له پامه وغورځول شـو؛ نو نوموړی سـخت ځاځمن و. دی سمدلاسه له اعلی سرقوماندان سره د خبرو له پاره د هغه کېږدۍ ته لاړ. دغه مرکه ډېره لنډه او ډېره بده پای ته ورسېده.

ناټ وویل: «زه پوهېږم چې له دې امله قرباني شوم چې زه تصادفاً د ملکي د افسرانو په پرتله جګپوړی یم.»

جان کین په ځواب کې وویل: «بې خونده نظر! ته زما صلاحیت او پرېکړې ته په ټیټه سترګه ګورې. زه چې تر څو ژوندی یم، تا به په دغه چلند هېڅ کله ونه بښم.» ناټ ځواب ورکړ: «عالي جنابه، چې داسې ده؛ نو تا ته ښه شپه غواړم.»[٤٧]

دغه شخړه ناټ ته ډېره ګرانبیه تمامه شوه. که څه هم د اباسین په پوځ کې هغه تر ټولو وړ، نومور او د اوږدې تجربې جنرال و، له دې څخه وروسته یې له خپلو مشرانو سره د تند مزاجي نوم پیدا کړ او اوس اکلنډ او جان کین دواړه په دې باور وو چې نوموړی د ډېرې سـتونزغاړۍ او بې دیپلوماتیکۍ له امله د بشـپړې قوماندانۍ له پاره وړ کس نه و. دغه اند د یو شـمېر خورا بدو ګمارنو سـبب شـو په کومو کې چې ناټ په وار وار د لږ وړ کسـانو په ګټه له پامه وغورځول شو او لږ وخت وروسته یې د اشغال له پاره ډېرې مرګونې پایلې درلودې.

د اباسـین پوځ اوس خپلې لمړنۍ جدي ننګونې ته چې د کندهار نیول وو نږدې کېده. داسـې ګنګوسـې وې چې د بارکزیو اسـواله ځواک په نږدې سـیمو کې له پوځ څخه راتاو شـوې او برید ته چمتو دی. یوه شـپه د یو غلط راپور له مخې چې برید پېښېدونکی دی، عسکر په کېږدیو کې له خوب څخه ویښ کړل شول او پوځ په بېړه دفاعي لیکې جوړې کړې. دوی

(c) ketabton.com: The Digital Library

تر لمر ختو پورې ګوته په ماشــه ويښ پاتې شــول. په ســيمه کې په مرموزه توګه د مېکناټن د دوه پيلانو ورکېدل او همدارنګه د شپې له خوا د هغه وياڼې د اوبو بل لور ته اړول چې کمپ ته يې اوبه ورکولې، داسې شـک رامنځته کړ چې يوه پټه دښمنه قوا دلته شته او د يرغل له پاره ښه فرصت ته تم ده.

د پوځ له پاره دا ډېر ښـه وشـول چې افغانانو په خپل بشـپړ قوت پر دوی يرغل ونه کړ ځکه چې په غاښـيو کې اوږده مزل، پوځ څه نا څه له سېکه ايستلی و. تامس ګيسفورډ ليکلي: «موږ په دغه مهال کې هېڅ د جګړې وړتيا نه لرله. هر سړي د بيا سبک اخيستنې له پاره دمی ته اړتيا درلوده او اسونه هم نور د تګ نه وو. د کمپ ملکيان له لوږې سره مخ وو او په اکمالاتو کې هم نږدې څه نه وو پاتې. موږ په رښتيا د يو لښکر د برید پر وړاندې ناتوانه او عاجز وو.»[۴۸]

د اپرېل په شـلمه د سـهار شـاوخوا لس بجې وې چې د اباسـين پوځ خپله رښـتينې لمړنی لاسـته راوړنه ومونده. د برنز د ځارګرې ځانګې مشر، موهن لال کشميري کېږدی ته يو ځری راغی او ويې ويل چې د دوست محمد يو مخور اشرافي له کمپ څخه لږ وړاندې له ۲۰۰ ملاترو سره ولاړ دی او غواړي چې شاه شجاع ته بيعت وکړي.[۴۹] بلاخره د شاه شجاع له لېږلو ليکونو څخه يوه يې پايله وزېږوله.[۵۰] موهن لال د دغه اشـرافي د بدرګې له پاره ولېږل شـو چې د شـاه کېږدی ته يې بدرګه کړي.

حاجي خان کاکړ حتی په نولسمه پېړۍ کې د افغاني سياست د معيار پر بنسټ، يوه ښويه، ځانپاله او بې اصوله څېره و. د هغه نيکونو د پخوا راهيسي په سيمه کې د واک په وېشلو او پاچا جوړولو کې رول لوبولی و. نوموړی چې د دوست محمد په چوپړ کې لمړی د باميانو والي وګمارل شـو او وروسـته د دوسـت محمد د ځانګړې اسـوالې قوې د قوماندان دنده ورکړل شوې وه، دوه ځله يې دوست محمد يوازې پرېښی و، په وروستي ځل په ۱۹۳۷ کال د جمرود په جګړه کې، خو ده به تل خپله د قطعي پره ښـه لوبوله. هغه وتوانېد چې د لوري بدلولو له پاره ځان ته مناسـب وخت وټاکي او د پرله پسې خيانت په وسـيله په واک او ارزښـت کې اوچت مقام ترلاسـه کړي. مولانا حميد کشـميري په اکبر نامه کې نوموړی «پردی، خاين او د درغلی اسـتاد» بللی چې «زهر به يې له شـکرې سـره ګډول» او په غوړه مالۍ او درغلی به يې خپلې سيانه موخې ترلاسـه کولې. اوس په داسې مهم پړاو کې پر انګرېزي پوځ باندې د يرغل په پلمه نوموړي له فرصت څخه په کار اخيسـتنې له خپلو ملاترو سـره يوځای خپل پلو په دې هيله بدل کړ چې له شـتمنو او سـاده انګرېزانو څخه ګټه ترلاسـه کړي او د شـجاع د ليکلي وړانديز پر بنسـټ په حکومت کې لوړه څوکۍ خپله کړي. په دغه پړاو کې نوموړي د اوښتنې بهير پيل کړ او د کندهار د دفاعيانو نيمګړی مورال يې مات کړ.

د يرغلګر پوځ د لوړې او وران وضـعيت څخه ناخبره کندهاري اشــرافيان په راتلونکو څلورو ورځو کې په ډېرېدونکې شـمېر شـاه شـجاع ته واوښـتل او راتلونکي پاچا ته يې خپله وفاداري بېرته څرګنده کړه. د شـجاع له پاره دا يوه داسې معجزه وه چې ده يې نږدې هېڅ هيله نه درلوده. د دوســت محمد دوه ميرني ورونو پرته له دې چې په نهيلی د ډېرېدونکو اوښتنو ننداره وکړي، بل څه نه شوی کولای:

په سربدالۍ کې لکه لېوني پيلان
دوی بې کچې ځاځ سخت په عذاب کړي وو

(c) ketabton.com: The Digital Library

هغه دوه ځاځمنو زمريانو يوازې دا غوښتل
چې د غچ او دښمنۍ تورې له تېکيو• راوباسي
خو دوی ملګري نه لرل او پوځ يې کوچنی و
وروسته د حاجي کاکړ له خيانت څخه
دوی د کلا د کلوپې دروازې شاته ناست وو
د دغه بخت له چپه کېدو څخه يې زړونه مات وو
کله چې دوی په خپلو ليکو کې بېلتون وليد
په خاصه توګه د شاه په پوپلزي قبيله کې
نو دوی بله لار و نه مونده
پرته له دې چې بل هېواد ته لاړ شي
په شپه کې يې خپلوان او عزيزان ټول کړل
او د ايران په لور روان شول[۵۱]
په عين وخت کې د شيطان حاجي په ليدو د شاه شجاع زړه خوښ و
او د دښمن له وېرې څخه يې ځان خلاص وليد
هغه پر کرغېړن حاجي د شتمنيو باران جوړ کړ
او داسې برېښېدل چې هغه يې د سرو زرو په تېړو ويشته

پنځه ورځې وروسته د ۱۸۳۹ کال د اپرېل په ۲۵ مه کله چې شاه شجاع په اس سپور د غنمو او وربشو په پټيو او همدارنګه د کندهار په څنډو کې له باغونو او باغچو څخه په بريا تېرېده، حاجي خان يې کيڼې خوا ته روان و. په لاره کې د نوموړي مخې ته د ښار بېلابېل پلاوي راغلي وو چې ده ته ښه راغلاست ووايي. برنز ليکلي: «خوارکيو، د ده شاوخوا ته ګڼه ګوڼه جوړه کړې وه، ګلان يې ورکول او د شاه په لاره يې شيندل. هر سړي، جګ او ټيټ، هڅه کوله چې څنګه خپل اخلاص او خوښي د سدوزيو بيا واک ته په رسېدو وښيي.»[۵۲] شاه شجاع چې د خپلو نږدې ملاتړو يوې ورې ډلې بدرګه کولو او شا ته يې مېکناټن او برنز روان وو، پرته له ساتنديانو د کندهار په واټونو کې روان او له خلاصو دروازو څخه تېرېده. کندهار هغه ښار و چې يوازې پنځه کاله مخکې يې په برياليتوب د ده پر ضد مقاومت کړی و.

لرغونی کندهار د شاه شجاع نيکه، احمد شاه ابدالي بيا رغولی و. هغه نوی ښار وروسته له دې اباد کړ چې زوړ ښار په ۱۷۳۸ کال کې نادرشاه وسوځولو او ويجاړ يې کړ. نوموړي خپل قبر په يوه ظريفه مقبره کې خوښ کړی و چې د همدغه ښار په زړه کې له مغولي ودانيو څخه په الهام جوړه شوې ده. شجاع تر هر څه لمړی د همدغه مقبرې بڼ ته لاړ، خپلې د سپرلۍ موزې يې له پښو وايستلې او يوازې د ګومبزې کوټې ته ننوت. وروسته له دې چې هلته يې لمونځ وکړ او له خپل نيکه څخه يې د برکت دعا وغوښته، څېرمه ودانۍ ته لاړ، هغه ودانۍ ته چې ابدالي د افغانستان تر ټولو

•تېکی: د تورې پوښ

(c) ketabton.com: The Digital Library

سپېڅلي توکي ته جوړه کړې وه - د وړیو خرقه چې ویل کېږي د پیغمبر محمد وه. شجاع په دواړو لاسونو راواخیسته او په داسې حال کې چې اوښکې یې تر سترګو رواني وې، په خپل ټټر کې یې ونیوه او غبږ یې ترې چاپېره کړه. درې کاله مخکې دوست محمد دلته راغلی و چې د سېکانو پر ضد جهاد اعلان کړي او د امیرالمومنین لقب ترلاسه کړي. یوسل او پنځوس کاله وروسته په ۱۹۹۶ کال کې ملا عمر هم دغه ځای ته راغی چې پښتانه علما همدغه لقب ورکړي او هغه همدلته ځان د محمد په خرقه کې راونغښت چې مذهبي صلاحیت ورکړل شي څو د افغانستان خلک د طالبانو تر واکمنۍ لاندې راولي. اوس شاه شجاع په همدغه جامه کې ځان ونغښت چې د خپل ورور، پلار او نیکه خانداني تخت ته د پاچا په توګه خپل بېرته راتګ ته مشروعیت ورکړي. دی څه باندې دېرش کاله مخکې کله چې د نیملې په جګړه کې ماته ورکړل شوه دغه تخت له لاسه ورکړی و، خو هېڅ کله نهیلی نه شو که څه هم څلور هڅې یې وکړې چې د پاچاهۍ تخت بېرته ترلاسه کړي. اوس خپل هېواد ته بېرته راغلی و او د خپل اوږدمهاله بارکزي دښمنانو د ماتې په مورګه کې و.

تامس ګیسفورډ یوه اونۍ وروسته په یوه لیک کې داسې لیکلي وو:

دا ډېر خوشحالوونکی ځای دی. منظرې ډېرې عاشقانه دي. هوا ښه ده او مېوه په څرنګوالي کې دومره ښه، پرېمانه او ارزانه ده چې ته به یې تصور هم ونه شې کړی. تر ټولو ښه شفتالو، چې ګرد نهه نیم تر لس نیم انچه اندازه لري، په شپږ پولۍ penny پېرودل کېږي، ګلابي مڼې په نیم پولۍ. وچ شفتالو، خوبانی، ممیز، الو او توت پرېمانه دي. یخ شربت، کباب، ډوډۍ، پتاسې او نور په زړه پورې خواړه په هر کوټ کې بیخي ارزانه پلورل کېږي. یوه وړې لښکر ته هېڅ کله د مرښت له پاره داسې ځای نه و لکه دغه ځای چې دی، خو څه نه وو چې موږ دغه ځای ته د راتګ له پاره ونه زغمل! کندهار ته زموږ دوه درې سوه میله مزل کېدای شي پرته له مسکو څخه د فرانسویانو له شاتګ سره، له بل هېڅ شي سره پرتله نه شي.[53]

له ډېرو ستونزو سره سره، د اباسین پوځ تر کندهاره ورسېد. د دوی ښه بخت او د شمېر او ځواک په هکله له مبالغې څخه د ډکو راپورونو له کبله چې دښمنان یې وارخطا کړل، دوی وکړای شول چې د سوېلي افغانستان لرغوني پلازمېنه پرته له کوم ډز ونیسي. اوس په ځانګړې توګه مېکناټن ډېر خوشحاله و. هغه خپل ګوتنیوونکي مات کړل او د ده په اند شاه شجاع ته د خلکو له خوا ښه راغلاست د نوموړي د ګرانښت مانا درلوده. مېکناټن له پنځو کالو راهیسي کله چې له لوی والي سره یې کار پیل کړ د شاه شجاع پلوي کوله. هغه باور درلود چې دی له پیل څخه پر سمه لار روان و او برنز برعکس تل پرغلطه. شاه شجاع مشروع او ګران پاچا و او بارکزي د کرکې وړ غاصبین وو. د کندهار له مانۍ څخه یې د بریا له احساس څخه ډک لیک اکلنډ ته ولېږه او څرګنده یې کړه چې کندهار ته تګ داسې و لکه چې پوځ ناڅاپه «جنت ته ننوځي... زه په خوښۍ راپور درکوم چې د کندهار ښار او سیمه په بشپړ ډول په یو ارامه او هوسا وضعیت کې دي. دا د خوښۍ ځای دی چې په داسې ګڼ مېشته ښار کې کوم جدي اړودوړ پېښ نه شو. د شاه شجاع واکمني کرار کرار په ټول هېواد کې ټینګېږي.»

(c) ketabton.com: The Digital Library

مېکناټن زياته کړې چې شاه شجاع اوس لږ نرم شوی او چلند يې هم ارامه او ډېر حاکمانه او خانتما نه دی. «زه اوس په خوښــۍ دا هم وايم چې له شــاه شــجاع ســره زما د تېرو څلورو يا پنځو مياشـــتو تجربې زه په دې باور کړم چې اعلحضرت د ښه کرکټر خاوند دی.»

د خپلې پاچاهۍ په بيا تر لاســه کولو کې کومې ماتې چې اعلحضـرت وزغملې خلک دې انګېرنې ته وهڅول چې د ده داعيه محبوبيت نه لري او يا دی په روحيه او توان کې بشپړ نه دی، خو داسې خلک هغه سخت او ستونزمن وضعيت ته پام نه کوي په کوم کې چې دغه هڅې وشـوې. ډېرو لږو خلکو به په دغسـې وضـعيت کې داسـې هڅو ته زړه ښـه کړی وای کومې چې ده وکړې... شـاه لږترلږه په هوډ او توان کې کمښـت نه لري. زما په اند هغه د نرم، انسـاني، هوښـيار، عادل او ټينګ کرکټر خاوند دی. تشې يې ښـاخ او سـوګټي دي. د نوموړي ښـاخ په ښکاره د هغه بارکزي غاصـبينو له چلند سـره په ټکر کې دی کوم چې د واک سـاتلو په موخه يې خپل چلند د خپلو پلويانو له کچې سره برابر کړی.

مېکناټن وويل داسې وجه شته چې نوموړی په دې هيله من کوي چې «د اعلحضرت ښاځمن چلند به کرار کرار لږ شي او يا به يې رعيت د خپل پاچا له تشريفاتي او سوړ چلنډ سره عادت شي». سوګټي يې «په اوسني کړکېچ کې بېځايه ده، خو د دې د دفاع له پاره ډېر دليلونه شته. د هغه مالي سرچينې ډېرې محدودې دي او سخاوت يې ډېرو خلکو ته ښکاره دی».[۵۴]

لس ورځې وروسته د مې په اتمه کله چې د پوځ شـاتنی د بمبيي لښـکر له ښـار څخه بهر کمپ ته ورسـېد، مېکناټن شـاه شجاع ته يو پرتمين دربار په دې نيت جوړ کړ چې د شـاه شـجاع واک ته بيا رسـېدنه اعلان کړي او د کندهار خلکو ته فرصـت ورکړي چې په رسـمي توګه ده ته بيعت وکړي. د ښـار له دېوالونو بهر په عيدګاه کې يې يو شـاندار چترلرونکی تخت ورته جوړ کړ او له ختو څخه پر جوړ ستېج يې کېښـود. د تخت مخ سرپوزې ته و چېرته چې د چل زينې او د بابر د دالان لاندې د زاړه ښـــار رنګې پرتې وې - دا پنځه کاله مخکې ټيک د شـــاه د ماتې ځای و. شـــاه په کلا کې د مانۍ له تيموري طاقونو څخه مېکناټن بدرګه کړ. مېکناټن له فرصـــت څخه په کار اخيســـتې په لمړي ځل خپلې نوې د نايب الحکومه جامې واغوستې. يو افسر ويلي: «د مېکناټن په بشپړه توګه درباري جامې پر تن وې، ټيک هغسې جامې چې په انګلنډ کې له ملکې سره د ليدنې پر مهال د مامورينو پر تن وي.»

سېر الکساندر برنز په ساده دريشي کې په دوی پسې روان و. د ده شاوخوا ته نور افغان مشران هم روان وو او داسې ښکارېدل چې له دوی سره په تودو او دوستانه خبرو اترو لګيا وو. نوموړي په خپله خندا او مودبه چلند تر يوې کچې د دوی پام ځانته داسې خپل کړ چې هېڅ بل اروپايي به يې ونه شـي کړی... کومې د برم او دبدبې جامې چې د مشـــرانو پر تن وې، بېســـارې وې. د دوی په لونګيو او ټوپکو کې ګرانبيه غمي ټومبل او ابښودل شوي وو او پر ښايسته او بې عيبه اسونو سپاره وو.[۵۵]

د حاجي خان کاکړ او نورو هغه مشـــرانو شـــاته چې شـــجاع ته يې خپل ملاتړ څرګند کړی و، کين، کاټن، ناټ او نور بېلابېل انګرېزي قوماندانان روان وو. دوی د هرات له دراوزې او د لارې په دواړو غاړو کې د شجاع د شېلو عسکرو له کتار څخه تېر شول. د شپېليو او بېګلو په غږ سره، چې انګرېزي ترانه يې - خدای د پاچا وساتي - غږوله، شاه شجاع په تشريفاتو د افغانسـتان د پاچا په توګه پر تخت کښـېنول شـو. د خلکو وړې ګڼې ګوڼې ته چې د دغه ننداړې د ليدو له پاره راغلي وو سـلامي وکړل شـوه او د دوې په منځ کې د هندي پيسـو کڅوړې وشـيندل شـوې. د هرات يو سـوداګر،

(c) ketabton.com: The Digital Library

محمد حسین چې د شجاع یو مینه وال ملاتړی و او د شاه له مرګه وروسته یې د نوموړي لمړنی بیوګرافي لیکلې، داسې لیکلي:

هر سړی بدای شو. اعلحضرت امر وکړ چې دوه لکه روپۍ دې بې وزلو ته وویشل شي. هغه خلکو چې د بارکزیو په وخت کې خر نه درلود، اوس یې د اسونو او اوښانو د ښایسته زینونو توان درلود. د دوی کڅوړې د سپینو زرو له سکو څخه ډکې شوې. زړونو یې اندېښنې نه لرلې. پیسې دومره پرېمانه وې چې ماشومانو به په کوڅو کې د سرو او سپینو زرو له سکو سره لوبې کولې؛ نو اعلحضرت او انګرېزان پر عسکرو او کروندګرو داسې مهربان وو.[۵۶]

خو د شاه د ملاتړو له ټولو خوشبینیو سره سره، له دربار جوړوني څخه وروسته سمدلاسه یوه پېښه وشوه چې په انګرېزي سرچینو کې هېڅ یاده شوې نه ده. د ټولو افغان سرچینو پر بنسټ، دغه پېښې د شاه د نوي رعیت تر منځ د ده د بدنامۍ په پیلامه کې بنسټیز رول درلود. محمد حسین هراتي د دغه پېښې لمړني او بشپړ توضیحات ورکړي.هغه لیکلي:

په دغه وخت کې یوه بدمرغه پېښه وشوه. کله چې د یوې ښې کورنۍ یوه نجلۍ په خپل کار پسې وتلې وه، یو نېشه بهرني عسکر یې لاره ونیوه، لاس یې ور واچولو، څېرمه ویالې څنګ ته یې کش کړله او د هغې بکارت یې مات کړ. د نجلۍ چیغې د لارویو تر غوږ شوې او دوی په منډه د هغې کورنۍ خبره کړه. د سیدانو او ملایانو په ګډون ډېر خلک راغونډ شول او ټول په ګډه اعلحضرت ته د عدالت غوښتنې له پاره لاړل. که څه هم ښښې وغوښتل او خواشینۍ څرګندې شوې، افغانان چې د ناموس په دغسې ټکو کې ډېر حساس دي، په زړه کې سخت په غوسه وو. دوی ویل :«که د دغه اشغال په پیل کې داسې کرغېړنه کړنه د یوې شریفې کورنۍ پر نجلۍ شونې وي او که اوسنی وضعیت همداسې دوام وکړي؛ نو بیا د هېچا عزت او ناموس خوندي نه دی! دا اوس جوته کېږي چې اعلحضرت یو ګوډاګی او هسې په نوم پاچا دی.»

هراتی زیاتوي:

د کندهار خلک تل په خپله زړورتیا او د خپل عزت په ساتلو ویاړي او دغه پېښه یې یوازې په ښښنه هېره نه بلله. که څه هم انګرېزانو د خپل څواک په ښودنه د نجلۍ کورنۍ او ملاتړي چوپتیا ته اړ ایستل، د درانیو کورنۍ له غوسې څخه په جوش وې څکه چې د دوی په عزت تېری شوی و او وینې یې په رګونو کې اېشېدې. شرم او سپکاوی یې په مخونو کې له ورایه ښکارېده. حتی د شاه وفاداره دراني خانان لکه حاجي خان کاکړ وښوده چې دغه سپکاوی دوی دردوي او که څه هم دوی خپله غوسه کابو کوله، ناراضتیا یې په چلند کې ښکاره کېده.[۵۷]

په سراج التواریخ کې دغه پېښه لنډه خو واضح بیان شوې: «د غچ تخم د غیرتي افغانانو په ناموس پاله سینو کې وکرل شو او دغه تخم سونځ• حاصل ورکړ. قومي مشران په دې اند شول چې پاچا پرته له دې چې خپل ښه نوم وساتي، یوازې د زورورو له پیالې واین څښي. دغه پېښې دراني خانان له شاه څخه پردي کړل او په پټه یې د یو ښه فرصت تر راتګ پورې خپل ګرج• پاللو.»[۵۸]
یو له دغه خانانو څخه یو مخکښ د ځمکو خاوند، امین الله خان لوګری و. نوموړی د یوسفزیو یو څه نا څه تیټ

• سونځ: وېروونکی

• ګرج: کینه

(c) ketabton.com: The Digital Library

نسبي سپينږيرى پښتون و. د هغه پلار د تيمورشاه په وخت کې د کشمير د والي مرستيال و- او ده د سدوزيو په چوپړ کې وده کړې وه. په کندهار کې د ډېرو نورو خلکو په څېر، ده هم د شــاه په بېرته راتګ کوم اعتراض نه درلود، خو په دې سخت خوابدى و چې هغه د بهرني کافر لښکر په مټ راغلى و. د جنسي تېرې له پېښې وروسته، امين الله خان کابل ته لاړ او په نواب باغ کې مېشت شـو. نوموړى هلته د هم انده کسانو د يو اتحاد جوړولو په «فرصت پسې ګرځېده چې انګرېزان له هېواد څخه وشړي».[۵۹]

د انګرېزانو پر ضد د مقاومت لمړنۍ کړنې لږ وخت وروسته پيل شوې. د سپرې نېژه لرونکې شپاړسمې ډلې دوه افسران د ارغنداب رودغاړې ته د کب نيونې له پاره تللي وو. د بېرته راتګ پر مهال پر دوى باندې د درانيو يوې ډلې بريد وکړ، يو يې په چاړه ووهل شو او وروسته مړ شو. د خواجک غاښې د لارې په اوږدو کې پر انګرېزي پوځيانو باندې يرغلونه مخ په ډېرېدو او همدارنګه د دوى پر څرو او ډاګيانو باندې هم بريدونه زيات شول. د کمپ دوه سوه ملکي کارکوونکي چې بېرته هند ته روان وو، په لاره کې وغولول شـول، بې وسـلې کړل شــول او ورپســې ووژل شــول. د خزانې، مهماتو او اکمـالاتو کـاروانونـه بـه پـه هر غـابـنـي کې لـه جګړې ســره مخ شــول او ځـاني او مـالي زيـانونـه بـه يې ګـالـل.[۶۰] د سپاهي سيتارام په اند، په دوو مياشتو کې چې انګرېزانو په کندهار کې دمه کوله، وضعيت بدل شوى و. هغه ليکي:

> په لمړيو کې خلک د پاچا په بېرته راتګ خوښ ښکارېدل، خو داسې ويل کېدل چې دوى په خپلو زړونو کې له ده څخه کرکه لرله او له انګرېزانو سره يې راتګ ځان ته سپکاوى ګڼلو. دوى به ويل چې نوموړي د دوى د هېواد لاره انګرېزانو ته وښوده او دومره وخت به تېر نه وي چې انګرېزان به يې هېواد تر خپلې ســلطې لاندې راولي. بيا به د هندوســتان په څېر کار ترې واخلي او خپل کرکجن قانون او قاعدې به پلې کړي؛ نو له دې امله دوى په غوسه وو او ويل يې چې که شاه يوازې د خپل لښکر سره راغلى واى، هر څه به سم واى، خو کله چې دوى پوه شــول چې انګرېزان بېرته نه ځي، غوســه يې نوره هم زياته شــوه... که څه هم دوى ته په وار وار وويل شــول چې انګرېزان د دوى د هېواد د نيولو له پاره نه دي راغلي، دوى د هندوستان کيسه نه هېروله.[۶۱]

دومره وخت نه و تېر چې انګرېزي عسـکرو او سـپاهيانو ته «پرته له دې چې ډله ييز او په وسـلو ښـه سـمبال» وي، له کمپ څخه د نه وتلو امر وشـو.[۶۲] له ټولو هغه ادعاوو سـره سـره چې دوى د سـولې د راوسـتلو له پاره افغانسـتان ته راغلي او د هېواد د مشـروع پاچا په بلنه هلته مېشـت دي، انګرېزان ښـه پوهېدل چې له دوى څخه کرکه کېږي او که چېرې له خپلې اډې څخه بهر ګام کېږدي، همغه شېبه به يې په ستوني چاړه تېره شي.

وروســته له دې چې شــاه شــجاع پر تخت کښــېنول شــو، د دغســې ډېرېدونکو بريدونو په ځواب کې، لارډ اکلنډ په افغانســتان کې د انګرېزي پوځ د پاتې کېدو مرګونې پرېکړه وکړه. هغه لندن ته وليکل: «موږ بايد د يوې مودې له پاره دې ته چمتو وو چې د شاه ملاتړ، چېرته مو چې واک ته رسولى، وکړو.»[۶۳]

کله چې شاه په کندهار کې پر تخت کښېنول کېده، په پېښور کې وېډ او شهزاده تيمور ډېر لږ پرمختګ کړى و. که څه هم وېډ څه باندې ۵۰۰۰۰ روپۍ په رشــوت ولګولې، خو داســې نښــې نه ليدل کېدې چې د خيبر قومونه به د شــاه

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځواکونو ته د تېرېدو اجازه ورکړي. دوی دې ته هم نه وو حاضر چې د وېښ په وړاندېز له دوکې څخه په کار اخیستنې د خیبر غابښي لاندې د علي مسجد کلا ونیسي او یا «پر جلال اباد یرغل وکړي او هلته د بارکزیو ښتمنۍ او ملکیتونه چور او ویجاړ کړي».[۶۴] یو مشر رېټ ځواب ورکړ چې لکه څنګه چې اوس شاه د کافرانو ملګری شو، «حتی که ټول بارکزي ووژل شي، دی به د خپل دین په خاطر جګړې ته مخ کړي».[۶۵]

لکه د کلات محراب خان، افریدي او د پولې نور قومونه د شاه شجاع وفاداره ملاتړي وو او کله چې نوموړي د خپل ژوند سختې ورځې شپې تېرولې، دوی یې په وار وار ساتنه کړې وه. لړترلږه یو کس، د ملک الدین خېل د قبیلې خان بهادر خان له شاه شجاع سره نږدې خپښي لرله، خو ټول له کافرو انګرېزانو او سېکانو سره د هغه په اتحاد کې شکمن وو. دا هغه څه وو چې دوست محمد ښه ګټه ترې واخیسته او هر یوه ته یې پیغام ولېږه چې «که ته نورې پیسې غواړې، راته ووایه، خو په یاد ولره چې ته یو افغان او مسلمان یې او اوس شاه د کافرانو غلام دی».[۶۶] که چېرې د افغانیت او اسلامیت دغه نارې پوره اغېز ونه کړي، دوست محمد د احتیاط له پاره په ټولو سرکښه ملکانو پورې تړلې خلک په کابل کې په پاملرنه تر خپل څنګ یرغمل وساتل چې د دوی ملاتړ تضمین کړي.

شهزاده تیمور یو جذاب او کرزماتیک کس نه و. د وارخطا او بې اغېزې ولیعهد شهزاده د لېږنې موخه دا وه چې د خیبر مشرانو ته تمه پیدا شي، خو تیمور یو طبیعي مشر نه و- د هغه د مخ انځور ښې چې یو نری او د اندېښنې ځېرې څښتن و.- وېښ ده ته یو دربار جوړ کړ چې دی په پېښور کې ور وپېژني، خو په دربار کې د ده نابلدتیا او تېروتنې هم ښه شاګوم نه درلود. یو کتونکي لیکلي: «کله چې د دربار کېږدۍ ته ننوتلو، خوارکی شهزاده چې په هغه شاهي چلند چې باید کړی یې وای، بلد نه و، د درناوي له پاره ولاړ شو... د جګړن وېښ په یو حرکت ده سمدلاسه خپله تېروتنه په خورا ډېر ناټ سمه کړه او پر خپل تخت په شاهي ځوکۍ کښېناست.» خو ده ژر له دغسې تشریفاتو سره مینه له لاسه ورکړه او «خپل دریځ ته په بېشمېره بې پامۍ او شاوخوا ته یې له هر څه سره په بې پروايۍ چلند کولو... په دې وروستیو کې د نسبي ورکنومۍ څخه را ایستل شوی او د پردیو له ځیر سره د نه بلدتیا له امله به په عامه ناستو ولاړو کې د خپل عظمت په ښکارونه کې له ورایه نارامه برېښېدلو».[۶۷]

له بلې خوا تر اوسه د سېک پوځ چې رنجیت سېنګ یې د یرغل له پاره ژمنه کړې وه، کومې نښې نه لیدل کېدې. د تېرو دوو میاشتو راهیسې دا ښکاره شوه چې وروسته له دې چې لارډ اکلنډ بېرته شېملې ته ستون شو، سیانه مهاراجا سمدلاسه تر خپلې وسې هڅه کوله چې خپلې ښې له هغه ژمنې څخه وباسي چې ده د عسکرو او تدارکاتو د برابرولو په اړه کړې وه. وېښ د ۱۸۳۹ کال د مارچ په ۱۹مه مهاراجا ته په خواشینۍ ولیکل چې د مسلمان پوځ او یو مسلمان قوماندان ګمارنه تر اوسه نه ده ترسره شوې» او له ده یې وغوښتل چې «دغه موضوع ته سملاسي خپل پام واړوي».[۶۸] وېښ دوه ورځې وروسته بیا مهاراجا ته ولیکل چې اوس څلور میاشتې کیږي چې د اباسین پوځ له فېروزپور څخه حرکت کړی، خو تر اوسه یوازې د رنجیت سېنګ د دوو اشرافیانو کورني عسکر د دندې له پاره راغلي.[۶۹]

کله چې پسرلی په ګرم دوبي بدل شو، د سرټکونو لړۍ پیل شوه: سېک مامورینو په اټک کې همکاري نه کوله چې د شهزاده تیمور ځواکونه له اباسین څخه په جالو کې تېر کړي. نور مامورین د عسکرو، هستوګنځي، خوراکه توکو او وښو په برابرولو کې پاتې راغلل. عسکر لا تراوسه نه وو رارسېدلي. وېښ په وار وار ولیکل: «د مسلمان عسکرو چوپړ ته

(c) ketabton.com: The Digital Library

سملاسي اړتیا ده.» یوه میاشت وروسته یې بیا سر وټکاوه چې «کوم پوځ چې په پېښور کې ګمارل شوی، لوېې ستونزې لري ځکه چې د عسکرو تنخوا لا تر اوسه نه ده ورکړل شوې».[۷۰]

بلاخره د اپرېل په پای کې، په پېښـــور کې د رنجیت والي جنرال اویتبېلې ته امر وشـــو چې له ځایي مســـلمانانو څخه یوه فرقه جوړه کړي چې په یرغل کې مرسته وکړي.[۷۱] د مې په نیمایي کې کله چې شاه شجاع او د پوځ اصلي برخې د کندهار په شفتالو، خوبانیو او منو خېټې پړسولې، یوازې د غیر منظمه سپرو یو ۶۵۰ کسیز کندک پېښور ته راغلی و.[۷۲] د مې په ټوله میاشـت کې، د خیبر مشـرانو د پېشـکي پیسـو او ډالیو غوښـتنې کولې. یو مشـر لیکلي وو: «ما د خپلې غونډۍ خلک قانع کړل او اوس ۲۰۰۰۰ روپیو ته اړتیا ده.» په همدې وخت کې رنجیت سـبنګ، وارخطا وېډ ته یو پیغام ولېږه چې بېړې تـه اړتیـا نـه شـتـه او ایا کولای شـي لاهور تـه د پلان شـــوي یرغل پـه اړه د خبرو اترو لـه پـاره ورشـي؟[۷۳]

وېډ یوه میاشت وروسته تراوسه تر ټولو بد خبر ترلاسه کړ. رنجیت سبنګ له ناڅاپي بې هوښۍ څخه وروسته اوس په کټ کې پروت دی. نوموړی په ۵۸ کلنۍ د جون په ۲۷ مړ شو. د هغه وروستنۍ کړنه د یو شمېر لویو صدقو وېشنه وه. ویلیم اســبورن په راپور کې لیکلي: «له مرګ څخه دوه ســاعته مخکې، هغه خپلې ټولې ګاڼې ور وغوښــتې او خپل نومور الماس یې چې د رڼا غر نومېده، یو معبد ته، د ملغلرو ښایسته غاړکۍ بل ته، او د هغه د خوښې ټول اسونه له ټولو زینتي توکو سره درېیم معبد ته ورکړل. د هغه څلورو ښـایسـته ښځو او پنځو کشمیري وینځو د ده له مړي سـره ســـم ځـانونـه وســـوځول... ډېرې هڅې وشـــوې چې د دې مخنیـوی وکړي خو څـه پـایلـه یې ورنـه کړه.»[۷۴]

ایملي دغه مهال د کندهار فتح لمانځله - زموږ د نڅا مېلمســتیا به ډېره له خوښــۍ څخه ډکه وي. ما همدا اوس نورو رڼاوو ته مخامخ یو لوی «کندهار» سرېښ کړ.- دې د رنجیت سبنګ ښځې څو میاشتې مخکې لیدلې وې او اوس د دوی پر برخلیک باندې سخته په لړیکه* شـوه. هغې لیکلي: «دوی ډېرې ښـایسـته او خوشـحاله وې. د دغه خوارکیو مړینه ډېره خواشینوونکې ده. دوی یو خوشحاله مخلوق و او په بېسارې زورورتیا مړې شوې. داسې ښکاري چې د یوې ښځې د لرلو په پرتله د «سلو ښځو» د درلودلو سیستم ښه دی. دوی ډېرې مینه ناکې او وفاداره وې.»[۷۵]

وېډ سمدلاسه پر افغانستان باندې د یرغل په جدي پایلو پوه شو. د رنجیت سبنګ په ژوند کې وېډ ته دا ډېره سخته وه چې له ژمنې سره سم له هغه څخه یو لښکر ترلاسه کړي. اوس چې هغه مړ شو، دغه کار نږدې ناشونی برېښېده. د رنجیت سـبنګ یوازې څو اشـرافیان له انګرایزانو سـره د ائتلاف په اړه له ده سـره همغږي وو او اوس به د ده د ځای ناســتي پر ســر د شــخړې او د کورنۍ جګړې د ممکنه پیل له وجې ډېر وخت ونیســي چې انګرېزي ډیپلوماســي د مړه مهاراجا پر ځای ناستي وتپل شي.

بله لویه سـتونزه د اباسـین پوځ ته د خوراکه توکو او تدارکاتو رسـونه وه: په داسې حال کې چې په هغه پنجابي هوارو کې د اړودوړ پیل نږدې حتمي ښــکاره کېده کومې چې یرغلګر پوځ یې په برتانوي هند کې له خپلې اکمالاتي اډې څخه بېلولو؛ نو افغانســتان ته د خوراکه توکو، وسـلو، پیسـو او تازه دمو ځواکونو د لېږلو له پاره به کوم فرصـتونه وو؟ د اباسـین پوځ چې همدا اوس په تجرید کې و، د پنجاب د لارې په بندېدو سـره نور هم یوازې برېښـېده. په عین وخت کې، دغه پوځ د منځنۍ اسـیا په غرونو کې نور هم د ننه روان و چې تدارکاتي تګ لوری یې لا اوږد، حســاس او زیانمنوونکی

* لړیکه: اندېښنه، لړزه

(c) ketabton.com: The Digital Library

کېده او پرته له مرستې، د هېڅ کار سـم پرمختګ شــونی نه و نو یو سـخت یرغل، چې بریا یې نامالومه وه، نور هم سخت شو.

د ۱۸۳۹ کال د جون په ۲۷مه ، کومه ورځ چې رنجیت سـېنګ د مرګ په حالت کې و، د اباسـین پوځ له کندهار څخه د کابل په لور وخوځید. دغه ځواک اوس په درې برخو ووېشـل شـو او په ثابته توګه یې د ورځې شـاوخو ۱۵ میله مزل کولو. دغه مارش د مخکني په پرتله لږ چټک و ځکه چې جان کین پرېکړه وکړه چې د کلابندۍ درنې وسلې چې په مخکني مارش کې یې ډېرې ستونزې رامنځته کړې وې، په کندهار کې پرېږدي. ده دغه پرېکړه د هغه مشورو پر بنسټ وکړه چې د غزني او کابل اسـتحکامات دومره غښـتلي نه دي او شـجاع ده ته ډاډ ورکړی و چې پوپلزي به د پوځ له رارسـېدو سـره سـم واک په خپل لاس کې واخلي او د غزني دروازې به پوځ ته خلاصې کړي. په کندهار کې یوه ۳۰۰۰ کسـیزه چونۍ د شـجاع د یو کشـر زوی، شـهزاده فتح خان د تش په نامه واکمنۍ لاندې پاتې شـوه، خو په حقیقت کې دغه چونۍ د تورن جنرال ناټ تر قوماندې لاندې وه. د درانیو ډېری اشرافیان چې شجاع ته یې بیعت کړی و، هم په کندهار کې پاتې شول. یوازې حاجي خان چې د لوړ مقام هیله یې درلوده، له پوځ سره مل شو.

په کندهار کې دوه میاشـتنۍ دمه وروسـته له دې پای ته ورسـېده چې په لوېدیځ کې له هرات څخه او په ختیځ کې له غزني څخه اندېښـمنوونکي ځارګریز راپورونه راورسـېدل. په هرات کې وزیر یارمحمد الکوزي ځان د هغه احسـان پوروړی نه ګڼلو کوم چې انګرېزانو یې پرهرات باندې د پارسـي ویجاړوونکي یرغل د پای ته رسـولو په بدل کې تمه کوله او پر ځای یې، د پارسي پوځ له شـاتګه یوازې څو اونۍ وروسـته، نوموړي له انګرېزي اسـتازي اېلډرېډ پاټېنګر سـره چې لږ موده مخکې یې ۳۰۰۰۰ پونډه د خیریې په توګه په ښار کې لګولي وو، شخړه وکړه، د هغه د یو چوپړیال لاس یې غوڅ کړ او په خپله یې د پاټېنګر د وژلو هڅه وکړه. وروسـته دغه وزیر د پارس له محمد شـاه سـره چې پوځ یې تر دې وروسـتیو پورې د ده د ښـار مخې ته کمپ جوړ کړی و، په پټه خبرې اترې پیل کړې او څرګنده یې کړه: «زه په خدای قسـم کوم چې زه د شـاهانو شـاه [د پارس شـاه] غضـب د یو میلیون انګرېزانو د مهربانۍ په پرتله غوره بولم.»[۷۶] مېکناټن ډاډه نه و چې د اړیکو د شـلېدو پړه پر یار محمد وه او یا د ډېرې تجربې پر خاوند، پاټېنګر؛ نو ده پرېکړه وکړه چې یو پلاوی هرات ته ولېږي چې هرات بېرته خپل کړي. مېکناټن له برنز څخه وغوښـتل چې د دغه پلاوي مشري وکړي، خو نوموړي په هوښیارۍ دغه غوښتنه ونه منله ځکه چې ده غوښـتل چې په کابل کې وي او هلته کله چې مېکناټن بېرته لاړ شـي، د هغه ځای ناسـتی شـي او بل دا چې، لکه څنګه چې وروسـته څرګنده شـوه، د دغه پلاوي د ماموریت بریا ناشـونې برېښـېده؛ نو مېکناټن د ده پر ځای ډارسي ټاډ D'Arcy Tidd چې پارسـي یې خبرې کولای شـوې او په تهران کې د برتانیې په پوځي ماموریت کې د هېنري لارنسن همکار و، هرات ته ولېږه. برنز خپل یو ملګري ته ولیکل: «ځوان پاټېنګر غواړي چې د وژنې د ګواښ له امله ښـنه ترې وغوښـتل شي. تورن ټاډ سبا ته د هرات په لور سـتنېږي او زه له وړاندې وایم چې هېڅ به ونه شي کړی ځکه چې له دوی سره هېڅ نه شي کولای.»[۷۷]

(c) ketabton.com: The Digital Library

ټاډ ته ورکړل شـــوی دســـتور ســـاده و: یار محمد دې خپل ملګری کړي، د ایران په پوله پروت هرات دې د انګرېزانو متحد کړي او د شـاه شـجاع د واکمنۍ پوله دې ورسـره مالومه کړي، خو دومره وخت نه و تېر چې ټاډ په وېرجنه بڼه د یارمحمد په هکله یو لیک ولېږه او لیکلي یې وو چې یارمحمد ته به چې هر څوک په لاس ورغلل، په زور او جبر به یې په ظالمانه توګه پیسې ترې اخیستې چې د هرات خزانه پرې بېرته جوړه کړي:

کوم سړی چې غوره شوی و، په عامه توګه یو خان و چې خلکو به ډالۍ ورکولې؛ نو له دې کبله داسې انګېرل کېدل چې شتمن به و او یا د مرګ د سـزا یو ترسـره کوونکی و چې د خپلې دندې په نه ترسـره کولو د شـتمنۍ په ټولولو تورن شـوی و. وروسـته دغه تورن تر شـکنجې لاندې راوسـتل شـو. د شـکنجې تر ټولو عامه بڼه په کرار اور باندې په اوبو کې د تورن ایشـول او یا وریتول او پخول وو. په دغسې وخت کې له کومو ډاروونکو نابغوي جزاوو څخه چې کار اخیسـتل کېده دومره کرکجنې وې چې هېڅ د یادولو وړ نه دي. له ډېر درد څخه تاو راتاو سـړي کرار کرار خپله شـتمني بربنده کړه او مخکې له دې چې مړ شـي، هغه پوه شـو چې ښـځې او لورانې یې په ترکمنانو خرڅې شـوې او یا د ده د وړونکو د چوپړیالانو او جاروکوونکو تر منځ ووېشـل شـوې. له دوو وروسـتني قربانیانو څخه یو یې نیم کباب او بیا په ډېرو وړو ټوټو غوڅ کړل شو، دویم یې په جوش اوبو کې خوړین او وروسته پوخ کړل شو.[۷۸]

هرات انګرېزانو ته یوه داسـې معضـله پیدا کړه چې دوی د اشـغال په پېر کې ښـه ورسـره بلد شـول او وروسـته نور ښـکېلاکي ځواکونه هم ورسـره مخ شـول. لکه څنګه چې ټاډ په یو لیک کې مېکناټن ته لیکلي وو: ایا باید هڅه وشي چې «د انسـانیت ګټو ته وده ورکړل شـي». د ټولنیزو اصـلاحاتو ملاتړ وشـي او داسـې دودونه منع کړل شـي لکه د زناکارو ښځو سنګسار؟. په ځارګره ځانګه کې یوازې وېره، کله چې له دغې پوښتنې سره مخ شو، په وضاحت وویل چې دوی د ملت جوړونې او یا د ښـځې او نر د حقوقو د اصـلاحاتو له پاره هلته نه دي تللي. هغه لیکلي: «زموږ د بنسـټونو د فضـیلت په اړه له هغه اوچت باور څخه پرته چې موږ ورسـره اشـنا یو او په یوه نوې او نه ازمویل شـوې خاوره کې د دوی په پلي کولو کې زموږ د اندېښـنې له څرګندونې څخه پرته، بل هېڅ داسـې څه نه شـته چې وېره ترې وشـي او یا له هغوی څخه خوندي وساتل شي. دغسې لاسوهنه، که له تاوتریخوالي څخه ډک غبرګون نه زېږوي؛ نو لږ تر لږه به تل ترخې شخړې رامنځ ته کړي.»[۷۹]

په عین وخت کې په کابل او غزني کې د وېړ ځارګرو د دوســت محمد په اړه راپورونه ورکول چې په اغېزمنه توګه او په بشـپړه سـېکمنتیا د انګرېزي پوځ د پرمختک پر ضـد خپل پوځ جوړوي او دفاعي کرښې بیا رغوي. هغه د کابل سـیند له لارې جلال اباد ته په لویه کچه اکمالات وکړل او د کابل له علماوو څخه یې د شاه شجاع پر ضد د جهاد فتوا ترلاسـه کړه. نوموړي په یوه هڅه کې ایران ته هم ولیکل چې محمد شـاه وډوماري چې د جګړې ډګر ته لاړ شي، «اعلحضـرت ته یې ټینګار وکړ چې پرته له ځنډه د ده سـره مرسـته وکړي» او څرګنده یې کړه چې اوس به دا د ده وروسـتی فرصـت وي مخکې له دې څخه چې انګرېزان په افغانسـتان کې ځان ته ځای پیدا کړي. هغه لیکلي وو: «د یوې چینې خوله پر یوه ستن هم بندېدی شي، خو چې یو ځل یې اوبو سر وکړ، بیا یې پیل هم مخه نه شي نیولای.»[۸۰] د دوست محمد د ټولو کړنو په هکله ځارګریزه راپورونه انګرېزي کمپ ته د جون په ۲۰ مه ورسـېدل او پرېکړه وشـوه چې هر څومره ژر پر دوست محمد برید وشي همدومره به ښې پایلې ولري.

له کندهار څخه تر غزني پورې د انګرېزي پوځ د ۲۰۰ میلو مزل په اوږدو کې، دوی لمړی د ارغنداب له حاصل خېزه

(c) ketabton.com: The Digital Library

درې څخه تېر شـــول چې خړې اوبه په کې بهېدې او ســـپين‌زر رنګه ولې په کې ولاړې وې او د پنې• وياڵې د انار، انګور او ســـرو توتو د باغونو له ليکې څخه چې د خټې دېوالونه ترې چاپېر وو بهېدې، خو له دې څخه وړاندې، څومره چې پوځ د ارغنداب لـه غاړې او د پنې ويالو لـه شـــبکې چې د درې تر لمنې د ختکو تر پټيو غځېدلې وه، ليرې کېده، همدومره به وچې سـيمې ته ننوت. د قلات غلزی Qalat e-Ghizai شـاوخوا سـپينې ځمکې چې سـپين واښــه يې باد رپول، کرار کرار ډېرېنو غونډيو ته لار خلاصـوله. دغه سـيمې يوه ګوښــه د پرښـــو او بکرو منظره جوړوله چې ځای ځای به د ســپينو کوکنارو پټي او بانجاني څخ• په کې ليدل کېدل. انګرېزي لښکر اوس د غلزيو سيمې ته ننوت. ويليم تېلر ليکلي:

> دا يوه وچه، غرنيزه او طبيعي ســيمه وه. لارې يې ډېرې ســختې او کله کله تګ پرې نږدې ناشــونی و. غلزي زموږ په ليدو ســره د ختو بې‌شـمېره کلاوو ته، چېرته چې ډېرې غونډۍ دي، وتښـتېدل. دوی زموږ لارې نيولو ته هېڅ زړه ښـه نه کړ. په هسـتوګنځايونو کې چې دوی پرېښـي وو، موږ يو څو بدرنګه زړې ښـځې او سـپي وليدل. دوی دواړو موږ ته يو شـانته په غوراري ښـه راغلاسـت وکړ... موږ نېکبخته وو چې د غلې او وښــو زېرمې مو وموندې. ځايي خلکو زموږ د راتګ په اورېدو غلې خښـې کړې وې. د اوبو کمښـت مو هم نه درلود ځکه چې په ســيمه کې له هر لوري وياڵې او ســيندونه تېر وو، خو د دغه ښـــکنو انډول د ملخو ځوروونکو ګلو برابر کړی و. د دوی دومره ډېرې ګلې وې چې اســـمان يې ســـم تياره کړی و او په دوامداره توګه يې زموږ په غوړونو کې بنګاری جوړ کړی و. داســې ښـــکارېدل چې ملخ د ســـيمه ييزو خلکو په زړه پورې خوراک و. دوی به ملخ په کرار اور داړه کړل او په ناټ به يې په چټکۍ وخوړل، خو موږ ونه شو کړای چې دغه خوراک ته زړه ښه کړو که څه هم زموږ ځېره دومره خوندوره او د ډېر ډوله نه وه.[۸۱]

کين د جولای په ۱۸مه دوه څارګريز خبرونه تر لاســه کړل. لمړی، د پوپلزيو دســيســـه چې د ښـــار دروازې به پرانيزي برېنده شوې او د شاه شجاع د وفادارو پر ځای غلزي چې بارکزيو ته وفاداره وو ګمارل شوي وو او دويم خبر، د غزني په شـاوخوا کې بارکزي د کلک مقاومت له پاره تابيا نيسي. محتاط کين پرېکړه وکړه چې تر هغه وخته تم شي چې د شـاه شجاع په مشرۍ د پوځ منځنۍ برخه او د وېلشر په مشرۍ د پوځ وروستنۍ برخه ور ورسېږي.[۸۲] کله چې ټول ځواکونه غونډ شـول، دوی په داسـې حال کې چې پوځي ډلې يو بل ته نږدې رواني وې، مخ پر وړاندې مارش پيل کړ. د جولای په ۲۰مه د لمر ختو پر مهال د غزني منارونه د بوټيو پر سـر ښـکاره شـول او له دوی څخه وړاندې داسـې يوه لويه کلا تر سـترګو شـوه چې په مرکزې اسـيا کې يوه تر ټولو لويه او نه ماتېدونکې کلا وه. کين ليکلي: «د راپورونو پر بنسـت، د دې پر ځـای چې دغـه کلا ډېره کمزورې او د مقاومت توان ونه لري، يو دويم جبرل الطارق مو مخې تـه څرګند شـــو. يو اوچت او سم رغول شوی دېوال چې د يوې ستوغې غونډۍ پر سر جوړ شوی و او په هر لوري کې يې بې‌شمېره برجونه درلودل. ګرد را ګرد يې ښــه پاټکي او د اوبو خندقونه جوړ وو. چې لنډه يې ووايم، موږ هک پک شـــوو.»[۸۳] د دغســې نه ماتېدونکو دفاعي کلاوو شـــتون د انګرېزي څارګرې ادارې ناکامي ښـــودله او اوس مالومه نه وه چې څه بايد وشـــي. د کلابندۍ درنې وسلې ۲۰۰ ميله شـاته له ناټ سـره په کندهار کې پرتې وې. يرغلګرو ته وړاندې تګ شـونی نه و ځکه چې که غزني همداسې پرېږدي، د دوی د اړيکو لړۍ به وګواښـي او د پوره تدارکاتو د نه شـتون له امله، دوی نه شـا ته تګ کړلی شوای او نه يې اوږد مهاله کلابندي جوړولی شوای.

لکه څنګه چې وېره کېده، د انګرېزانو په نږدې کېدو سره افغانانو په کلکه مقاومت پيل وکړ. د دوی اسوالي ډلې د

• پنه: اوبونه، خړوبونه

•څخ: يو ډول اغزن سارايي بوټی دی چې بانجاني رنګ او تار ته ورته ګل پاڼې لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

سپاهیانو مخکښې لیکې تر بریدونو لاندې ونیولې او کله چې یرغلګرو هڅه وکړه چې د کلا شاوخوا ته سنګر ونیسي، دوی د کلا له دېوالونو څخه پر دغه یرغلګرو د مرمیو باران جوړ کړ او پرې برلاسي شول. سیتا رام لیکي: «دښمن په ډېر قوت را ښکاره شو او سختې ډزې پیل شوې. افغانانو د دغه کلا په قوت باور درلود. دېوالونه ډېر اوچت وو او ختل پرې شوني نه وو او زموږ پر اس باندې ایښو سپکو توپچي وسلو پر دوی هېڅ اغېز نه درلود. افغانستان ته له راتګ راهیسې، دا لمړی ځل و چې موږ له جګړې سره مخ شوو.»[۸۴]

دلته افغانانو هم په لمړي ځل د خپل اوږد میله تور توپکو کره توب وښوت، د ۱۹ پېړۍ لیرنښې توپک. کله چې نښه وېشتونکو انګریزي پوځیان د خپلو توپکو د اعظمي واټن د ننه ومونډل، دوی به ډز وکړ او په دې توګه یې ګڼ شمېر سپاهیان چپه کړل. میرزا عطا لیکلي: «هره مرمۍ به چې له کلا څخه فیر شوه، پر انګرېزي عسکرو به لکه د الهي جزا په څېر ولګېده. عسکر وړې پاتې شول او ځاروي له اوږده مزل څخه ستړي وو او تر ماښام پورې یې بارونه تر هغه وخت پورې پر شا پاتې وو تر څو چې د لندمهاله سنګرونو او مورچلونو تر شا کمپ جوړ شو. له کلا څخه د یو لوی توپ چې زبرزن نومېده ډز وشو او اوښان، عسکر او اسونه داسې په هوا شول لکه کاغذ باد.»[۸۵]

په دغه شپه، انګرېزانو له کلا څخه د شنو رڼاوو اشارې ولیدې او دوی ته د سوېل په غرونو کې په نورو رڼاوو ځواب ورکړل شو. د دغه اشارو موخه انګرېزانو ته تر هغه وخته څرګنده نه شوه تر څو چې سهار وختي پر دوی باندې له شا څخه یوې اسوالې ۲۰۰۰ کسیزه د ځاځمن سترګو غازیانو ډلې برید وکړ. وروسته له دې چې سپېدې وچاودې، دوی سمدلاسه د کمپ شاته د جهاد له شنو جنډو سره په لوړو ځمکو ښکاره شول. کله چې د خطر بېګل وغږول شو، د جهادیانو مخکښې برخې وکړې شول چې د دفاعي خندقونو څخه تېر او نیغ د شاه شجاع د کمپ منځ ته ورسېږي په داسې حال کې چې د الله اکبر نارې یې وهلې او د ځان وژنې په زړورتیا یې تر هغه وخت جګړه وکړه تر څو چې کلابند شول.

په پای کې یوازې ۵۰ کسه تسلیمۍ ته حاضر شول او حتی دوی کله چې شجاع ته کش کړل شول، ده ته یې په سپکاوي «په زړه کې کافر او د کافرانو ملګری» وویل.[۸۶] په داسې وخت کې چې شجاع د غوسې پزه کش کوله، یو غازي په پټه یو خنجر راوایست او د شاه د وهلو هڅه یې وکړه. وروسته له دې چې دغه کس په ډېرو کسانو کابو او ووژل شو، د شجاع ساتونکو سمدلاسه د دغه اسیرانو له ټولې ډلې څخه سرونه غوڅ کړل چې مېکناټن ته یې سخته لړېکه ورکړه. داسې راپور ورکړل شوی چې د شجاع کسانو په خندا او ټوکو دغه کم بخته خوارکي «په چړو او تورو ټوټې ټوټې کول». لکه څنګه چې بندیان پراته او لاسونه یې تر شا تړلي وو، موهن لال لیکلي: «انګرېزي کمپ ته څېرمه د بې‌شمېره بندیانو وژنې، زموږ په کړنو یوه بې خونده رڼا واچوله. په یقین سره، هېڅ هېواد به په بې کچې ظالمانه او وحشیانه توګه د ۵۰ کسانو وژنه د یو کس د سپکاوي په بدل کې ونه مني او نه به یې منظور کړي؟»[۸۷]

په راتلونکو ساعتونو کې موهن لال د انګرېزانو په ژغورنه کې له هغه انجړ بنجړ څخه چې دوی په خپله ځان ته جوړ

(c) ketabton.com: The Digital Library

کړې و، اړین رول ولوبولو. یوه ورځ مخکې کله چې انګرېزان کلا ته نږدې کېدل، د بارکزیو یو مشر شهزاده او د دوست محمد سیال، عبدالرشید خان د جګړې له کرښې تېر او موهن لال ته یې ځان تسلیم کړ. نوموړي موهن لال د منشي توب له وخته پېژنده کله یې چې په ۱۸۳۰مو کلونو کې له وېډ سره د څارګر په څېر په کندهار کې کار کولو. عبدالرشید د موهن لال په کېږدۍ کې ده ته وویل چې دغه کلا یوه لویه نیمګړتیا لري. د انګرېزانو په نږدې کېدو سره د کلا ډېرې دروازې په خښتو پټې شوې وې، خو د کابل دروازه پرانیستې پاتې شوه چې له دوست محمد سره دوامداره اړیکې وساتل شي. کله چې برنز دغه مالومات کین ته ورکړل، اعلی سر قوماندان پرېکړه وکړه چې پرته له دې چې همغه شپه برید وکړي، بله چاره نه لري او هیله من و چې دغه نابېره برید به د پلان او څارګریزو مالوماتو د نه شتون تلافي وکړي.
یو پلان په چټکۍ جوړ شو. د توپچي پرله پسې ډزې او پر سوېل باندې یو انحرافي برید به انجنیرانو ته مهلت ورکړي چې د کابل دروازې ته وښوېږي او هلته چاودنیز توکي کېږدي څو دروازه والوزوي. پر دې پسې به یو ډله یېز یرغل چې توپک به په برچو سمبال وي پیل شي. هنري ډیورنډ چې په خپله خوښه د چاودني ډلې مشرۍ ته حاضر شو، لیکلي: «دغسې عملیات له خطر څخه ډک وو او حتی بریا یوازې د ډېرې مرګ ژوبلې په زغملو اټکل کېدای شوی.» کله چې ډیورنډ دغه خبره له کین سره مطرح کړه، اعلی سر قوماندان ځواب ورکړ چې بله چاره نه شته ځکه چې یوازې د دوه یا درې ورځو له پاره په زېرمتون کې ډوډۍ پاتې ده.[۸۸]
پاتې ورځ په څار تېره شوه. کین او انجنیران پر اسونو د کلا د بهرني دېوالونو شاوخوا د خوبانیو او چارمغزو د باغونو د دېوالونو تر شا چې د کلا په تیرکشو کې له تورتوپکو نښې ویشتونکو څخه په امان وو، وګرځېدل. له نیمې شپې څخه لږ مخکې، امر ورکړل شو چې عسکر باید په څلورو بجو راغونډ شي او د خپلو خولیو سپین پوښونه لیرې کړي چې له کلا څخه په اسانۍ ونه لیدل شي. مېکناټن د شپې په دوو بجو شجاع یوې غونډۍ ته بوتلو چې د کابل دروازې ته مخامخ او اوچته پرته وه. د هغه د بیوګرافۍ لیکونکي، محمد حسین هراتي د خبرو پر بنسټ: «مېکناټن ته دا عزت په برخه شو چې شاهي حضور ته لاړ شي او اعلحضرت ته بلنه ورکړي چې د هوښیار صوفي بهلول د زیارت غونډۍ ته لاړ شي چې له هغه ځای څخه د غزني پر کلا د یرغل لیدنه وکړي. وروسته له دې چې اعلحضرت پر خپل ځای کښېناست، سمدلاسه د توپونو اورجنې ډزې پیل شوې.» (۸۹) شاه شجاع په خپل برېنډ موقعیت کې له کلا څخه د سختو ډزو لاندې راغی، خو له دښمنۍ څخه په خپله ډکه زړورتیا له ځایه ونه خوځېد. نوموړي په دې کار خپل انګرېزي پالونکي اغېزمن کړل چې د ده په هکله د درواغو کیسې ورته ویل شوې وې چې د جګړې له ډګره له وخت څخه مخکې وځي.
سیتا رام د انحرافي قوې یوه برخه و. هغه لیکلي: «امر راکړل شو چې سور اور بل کړو چې د غازیانو پام بلې خوا ته واړوو. په دغه شپه ډېر باد لګېده او له دوړو څخه جوړو وربځو هر څه د معمول په پرتله تیاره کړي وو. کله چې ډزې پیل شوې، موږ غازیان ولیدل چې له مشالونو سره یې منډې وهلې او سمدلاسه ټول ځای داسې ښکارېده لکه دېوالي پوجا Diwali puja.»[۹۰]
په سوېل کې د ډزو د درزاري برعکس، د کلا په شمالي اړخ کې چوپه چوپتیا وه کله چې ډیورنډ او نورو انجنیرانو په تیاره کې د دېوال په لور ښوېدل پیل کړل. دوی اندېښمن وو ځکه چې بریا د محرمیت په ساتلو تړلې وه او مېکناټن د شجاع کارکوونکو ته د یرغل پلان ښودلی او د جګړې په ټولو طرحو د شجاع کمپ خبر شوی و، خو دغه پلان د مدافعینو غوږو ته نه و رسېدلی. د سپېدو له چاودو مخکې، ډیورنډ د کلا د دروازې تر ۱۳۷ متره وښوېد چې ناڅاپه د

(c) ketabton.com: The Digital Library

یو پېره دار له خوا وننګول شـــو. هغه وروســـته لیکلي: «یو ډز او یوې چیغې وویل چې ډله ولیدل شـــوه، ســـمدلاســـه افغانان څک شـــول، ټوپکوالو له دېوال څخه په چټکۍ د خطر زنګ وواهه او ناڅاپه په کلا کې د مورچلونو له پاســـه شـــنه رڼا خپره شـــوه او دروازې ته نږدې ځایونه یې ښـــه رڼا کړل. د کلا له لاندنۍ برخې څخه په لنډ واټن کې زموږ د لیکې پر اوږدو باندې ډزو به ټول انجنیران او نور کسان هلاک کړي وای، خو په تعجب سره د کلا له هر تیرکش څخه ډزې روانې وې، خو زموږ لیکه پرته لـه دې چې د کلا لـه لانـدینۍ برخې څخـه حتی یو ډز پرې وشـــي، تېره شـــوه.» د باروتو کڅوړې کېښودل شوې او پلتې ته اور ولګول شو. په داسې حال کې چې دفاعیان له تیرکش څخه د لید او ډزو د محدویت څخه په تنګ شـــول، دوی به پر دېوال ودرېدل، ښـــکته د دېوال بېخ ته به یې په ډزو د تیږو او خښـــتو ټوټې والوزولې او بېرته به د دېوال شاته شول. کله چې یوه لویه چاودنه وشوه، انجنیرانو د خندق په اوبو کې غوټه ووهله او بلې خواته سـمدلاسـه د پرمختګ بېګل ووهل شـو.[۹۱] د دروازې په لور د عسـکرو مشـري ویلیم ډني William Dennie کوله او په دوی پسې له لږ ځنډ وروسته، د جنرال رابرټ سېل په مشرۍ یوه ډله روانه وه. رابرټ سېل د خپلو کسانو په منځ کې جګړه مار باب نومېده ځکه چې ده نه غوښـــتل د کتار په شـــا کې پاتې شـــي او تل به په تن په تن جګړو کې ښکېل و.

محمد حســین هراتی د شـاه شـجاع ترځنګ د غونډۍ له سـر څخه ننداره کوله. هغه لیکلي: «د کلا دروازې والوزول شـــوې او انګرېزانو تن په تن جګړې ته منډه کړه. دوی تر هغه وخته وجنګېدل تر څو چې د تسـلیمۍ چیغې اسـمان ته اوچتې شـــوې. «ال امن، موږ مه وژنئ» او افغان عســـکرو خپلې وســـلې پر ځمکه واچولې. د هغه چا چې اجل پوره و، ووژل شـول. ځینې نور، ښـځې او نارینه، اسـیر ونیول شـول او د دوی مال، شـتمني او څاروي شـوکمارۍ ته پرېښـودل شـول.»[۹۲] میرزا عطا د دفاعیانو په اړه خپله ژوره خواخوږي ښودلې. ده لیکلي:

کله چې دوی باروتو ته پلتې ولګولې، دروازه له ډېرو سوریو څخه په غلبیل بدله شوه او پر ځمکه ولوېده. چاودنې هوا د دوړو له توپان څخه ډکه کړه او هېڅ شـی نه ښـکاره کېدل. د شـاه عسـکرو په منډه پر کلا یرغل وکړ او د ۳۰۰ غازیانو یا د خپل ایمان له پاره له جنګیالیو ســره مخامخ شـــول. غازیانو خپلې تورې را وایســـتلې چې د خپل دین د دفاع له پاره وجنګېږي او درې ځلې یې انګرېزان له دروازې څخه بهر شـاته وتمبول. عسـکر دې ته اړ شـول چې شـاتګ وکړي او د زر فوټه په واټن کې یې ډزې کولې، خو جنرال سـېل او اعلی سـر قوماندان بیا عسـکر راغونډ کړل. دوی کلا ته ننوتل او غازیان یې له پښـو وغورځول. د بنګال پوځ یو ځل بیا پر کلا یرغل وکړ او د کلا قوماندان، نواب غلام حیدر خان [د دوســـت محمد زوی چې یو کال مخکې یې برنز له کابل څخه د وتلو پر مهال بدرګه کړی و] خپلو خاینو ملګرو یوازې پرېښـــود چې خپل ځانونه وژغوري او چټل انګرېزي ســـره زر تر لاســـه کړي. دوی انګرېزي رشـــوت ومانه، مخونه یې په خیانت تور شول او له جګړې څخه وتښتېدل. پاتې غازیان د جنت له ویالو څخه د شهادت جام تر ښـلو پورې وجنګېدل او د جنت بڼ ته چې لاندې یې ســـیندونه بهېږي یوړل شـــول. خدای دې د دوی پر روح رحمت و اوروي. یوازې د غازیانو له مړینې وروسته، انګرېزانو د غزني کلا ونیوله او بریا یې ترلاسه کړه.[۹۳]

په داســې حال کې چې د کلا په ښــکتنۍ برخه کې لوټماري روانه وه، پورته د کلا په پاســنۍ برخه کې مقاومت په زړوتیا روان و. جورج لارنس لیکلي: «افغانانو په باتورۍ په تورو جګړه کوله، حتی هغه وخت یې هم زموږ یو شـمېر خلک ټپي کړل چې دوی زموږ د ټوپکو په برچو ســـوري شـــوي وو.»[۹۴] د ده د ملګري، نوېل چېمبرلېن د انګرېزي عســـکرو چلند خوښ نه شـــو. وژنې او بې رحمۍ اوس ټول ځایونه نیولي وو. نوېل لیکلي: «عســـکر به د لوټمارۍ په موخه کورونو ته

(c) ketabton.com: The Digital Library

ننوتل، په دغه توګه ډېر خلک ووژل شـــول...زه نه غواړم هغه ظلم او وحشـــت درته بیان کړم کوم چې ما په هغه ورځ ولید ځکه چې زه ډاډه یم چې ســتا به له بشـریت څخه کرکه وشي: خو زه خوشـحاله یم چې ډېر لږ ښـځې او ماشـومان مړه شـــول او دا هم د حیرانتیا ځای دی ځکه چې لـه هرې کوټې څخـه بـه چې د چا د خوځېدو غږ واورېدل شـــو، ســـمدلاســـه به لس، دوولس ډزې پر کوټه وشـوې او له دې وجې ډېر بې‌ګناه خلک ووژل شـول.»[۹۵] د ســپېدو له چاودو سره، د دفاعیانو تېښته پیل شوه. تامس ګیسفورډ لیکلي:

یو شـمېر دښـمنان ولیدل شـول چې له کلا څخه په پرېو ښـکته کېږي. ځینې یې په ښـکته کېدو کې وویشـتل شـول او ځینې چې په ښـکته کېدو بریالي شـول، په پټیو کې سـپرو عسـکرو په تورو ووهل. وروسـته له دې چې ټوله کلا زموږ لاس ته راغله، هغه ډلو چې په کورونو کې یې دروازې پر ځانونو پسې تړلې وې لا تر اوسـه په عسـکرو ډزې کولې. هغه کسـان چې تسـلیم شـول، یو ځای به وسـاتل شـول، خو مشـران او نور هغه کسـان چې زموږ ډېر سـرې یې د کلا له نیولو څخه ډېر وخت وروسـته ووژل، ځای په ځای به وویشـتل شـول. هر څه چې په کرار شـول، له یو کور څخه یوه ډله راووتله چې ځان ته د تېښتې لاره پیدا کړي، په دغه هڅه کې یې ډېر سـرې تېپیان کړل.

ګیسفورډ زیاتوي:

دغه ګڼ شـمېر ظالمانه وژنې ډېرې ویروونکې وې. په یوه دهلیز کې، چې زینې ورڅخه د کلا سر ته ختلې وې، دېرش، څلوېښـت مړي پراته وو او ډېری یې نیمه سوځېدلي او اور پرې بل و... ځینې اغېز کوونکې صحنې د مړیو په ایستلو کی رامنځته شوې. یوې ډلې چې یو مړی یې له یوه کور څخه وایست، ګوري چې مړی بېرته شـاته کش کړل شـو، کله چې دوی شـاته وکتل، یوه ښـځه او یو ماشـوم همدغه مړي ته په ژړا ناسـت وو. هر کور او هره هټۍ لوټ او زیانمنه شـوه او داسـې کور نه موندل کېده چې پر هغه به د وینو داغونه نه وو. ۵۰۰ تر ۶۰۰ مړي په کنده کې وشـمېرل شـول او ښـایي په ټوله کې لږترلږه ۱۰۰۰ کسـه وژل شـوي وي. ټپیان په بد حالت کې وو او په ښـار کې زموږ تر شـــتون پورې یې پالنه کېده... ځینې ســـوځېدلي، ځینې په مرمۍ یا برچې ټپیان، د نورو د بدن غړي ټوټې ټوټې او حتی دیارلس کسه د توپ په یوه چاودنه کې الوتي وو.

د کلا حاکم، د دوست محمد زوی حیدر خان د یوې دروازې پر سر په یو برج کې وموندل شو او وروسته له دې چې د ژوند تضمین یې وشو، خپله توره یې تسلیم کړه.[۹۶]

د سهار په ۹ بجو، مقاومت پای ته ورسېد او اوس د غنیمت وېش کارکوونکي په سیستماتیک ډول د لوټ شوو مالونو په راټولولو لګیا شـول چې د عسـکرو ترمنځ یې ووېشي. دغه کار پنځه ورځې ونیوې چې ټول لوټ شـوی مال راوباسي. د میرزا عطا د لیکنو پر بنسټ: «دوی خپل ساتنځای ته ۳۰۰۰ د ترکي، عربي او ایراني نسل اسونه؛ ۲۰۰۰ کابلي، بلخي، بخاري او بغدادي اوښـان بوتلل او اصـفهاني او تهراني د تورو لاسـتي، په سـلګونو د پشـمینې کشـمیري شـالونه، په زرګونو د ممیزو، بادامو، مالګینې پسـتو، کوچو، وریجو او اوړو ډېری او په زرګونو تومانچې یې راټولې کړې وې.» روڼ اندی میرزا عطا د غنیمت په څېزونو کې له یو څېز سـره چې د انګرېزانو ورته پام شـوی نه و، مینه درلوده: د کندهار مانۍ کتابتون - «په پارسـي او عربي ژبه څو زره ګټور او بې جوړې کتابونه چې د ټولو علمونو، منطق، ادبي نقد، د قانون تیوري، فلسفې، نحوې او پښـوېې• په اړه وو.»[۹۷]

دا یوه لویه بریا وه: انګرېزانو د غزني نه ماتېدونکې کلا له لمړي ځل لیدو څخه ۷۲ ساعته وروسته تر خپل واک لاندې

• پښـوېې: ګرامر

(c) ketabton.com: The Digital Library

راوسته. همدا راز ۱۰۰۰ کسه یې ووژل، شاوخوا ۳۰۰ افغانان ټپي شول او ۱۵۰۰ کسه اسیر ونیول شول. برعکس، د انګرېزانو تلفات یوازې ۱۷ کسه وو او شاوخوا ۶۵ کسه ټپي شوي وو.[۹۸]
لکه څنګه چې وروسته ډیورنډ ورته اشاره کړې، دغه بریا یوازې د ښه بخت له وجې وه. په کندهار کې د کلابندۍ توپونو په پرېښودو او پرته له پوره اکمالاتو څخه د غزني په لور په ستنېدو سره، کین «لویه پوځي تېروتنه وکړه، خو لکه د انسان په پاملرنه او بصیرت باندې د ملنډو په توګه، جګړې کله کله داسې بېلګې رامنځته کوي په کومو کې چې تېروتنې په توکلي توګه د په زړه پورې او حیرانوونکې بریا وجه ګرځي. او دغه تېروتنې پورتنۍ خبره ثبوت کړه».[۹۹]
که انګرېزان له ټولو نیمګړتیاوو سره سره بریالي شول، خو افغانانو هم ځان و نه شرمولو. دوی خپله جنګي وړتیا وښوده او د دفاعیانو زړورتیا حتی په هغه وخت کې چې هر څه یې له لاسه تللي وو افسانې جوړې کړې چې سمدلاسه یې وده وکړه. میرزا عطا چې د نورو افغانو په څېر د وفادارۍ د اوښتنې احساس وکړ لیکلي چې ډېر خلک په دې باور وو چې وژل شوو ته پرښتې راغلې. ده لیکلي:

لکه د کربلا شهیدان، مړه غازیان پرته له قبر او کفن څخه د جګړې په ډګر کې پرېښودل شول او سره له دې چې پرهېزګاره مسلمانانو په مناسبه توګه د دوی د ښخولو غوښتنه په عاجزۍ وکړه، انګرېزانو اجازه ورنه کړه، خو د لوی خدای څخه شکر، د شپې په بهیر کې د شهیدانو ټول مړي تري تام شول او حتی د دوی د وینو یو څاڅکی په ځمکه کې پاتې نه و. یوه بله عجیبه کیسه د یو غازي وه چې د کلا په یو برج کې درې ورځې پاتې شوی و او هر څوک چې نږدې ورتلل، غوځول او وژل به یې - د کمپنۍ ۷۰ عسکر یې ووژل، بیا ناڅاپه ورک شو- او هېڅوک پوه نه شول چې چېرته لاړ. د غزني کلا د ننه، د ځمکې لاندې ډېر تونلونه دي او انګرېزان څو میاشتې تر هغه وخته وربانديې خبر نه وو چې ویل کېږي شاوخوا ۸۰۰ بکرۍ نجونې او ماشومان، ۳۰۰ اسونه او ۵۰۰ نارینه افغانان ناڅاپه راښکاره شول او له کلا څخه لاړل. د یرغلګرو حتی یو عسکر هم هڅه ونه کړه چې دوی ودروي او یا وننګوي؛ نو بیا انګرېزي واکمنې پر غزني خوره شوه.[۱۰۰]

دوست محمد ته په کابل کې د ۴۸ ساعتو څخه په لږ وخت کې د غزني د سقوط خبر ورسېد. ده ۳ میاشتې په هېواد کې د تر ټولو لوېې کلا په بیا رغونې او ټینګولو کې تېرې کړې وې، خو په ۳ ساعتو کې د کافرانو لاسته ولوېده. په راتلونکو څو ورځو کې دوست محمد ته نور بد خبرونه هم ورسېدل چې نه یوازې د ده باور یې زیانمن کړ بلکې د ده د ملاتړو هوډ یې هم کمزوری کړ.
لمړی او تر ټولو زیانمنوونکی خبر د ده ګران او تر ټولو اغېزمن زوی اکبر خان په اړه و. اکبرخان چې د خیبر د ساتنې او د وېډ او شهزاده تیمور د پرمختګ د درولو له پاره دوست محمد ګمارلی و، ناڅاپه ناروغ شوی و. داسې ګنګوسې وې چې زهر ورکړل شوي وو. هغه دوه ورځې د مرګ په مورګه کې پروت و. د افغان سرچینو پر بنسټ، دغه خبر تر هر څه ډېر د دوست محمد په روحیه اغېز وکړ: «کله یې چې خپل زوی، چې د ځیګر ټوټه یې وه، ولید، د غم درد یې زړه ټوټې ټوټې کړ او خپل سر یې د ناچارۍ پر لاسونو ووهلو».[۱۰۱]
د اکبر خان ناروغۍ بلاخره وېډ ته هغه فرصت ورکړ چې دی ورته سترګې په لار و. په دغه سربدالۍ کې ده پرېکړه وکړه چې پر خیبر د یو برید خطر په ځان ومني که څه هم دی وتوانېد چې یوازې له ۵۰۰۰ کسانو څخه لږ عسکر راټول

(c) ketabton.com: The Digital Library

کړي او هغه هم داسې خلک چې د عسکرۍ وړتیا یې نه درلوده. د برید پر وړاندې نه یوازې ځایي افریدیو بلکې د محمد شاه خان قومي خلکو، د ببرک خیل غلزیو سخت مقاومت وکړ. محمد شاه خان د اکبر خان د ناوې چې په ښایست کې یې نوم درلود پلار و، خو د جولای په ۲۶مه وبېد د خیبر د غاښې لاندې علي مسجد ونیو او لږ وخت وروسته یې د جلال اباد په لور، له کوم ځای څخه چې بې سبکه اکبر خان په بیړه په کټ کې بل ځای ته یوړل شو، مارش پیل کړ. په ۴۸ ساعتونو کې د غزني او علي مسجد سقوط نور ناراضه قومي خلک وهڅول. له کابل څخه ۳۵ میله بر په استالف کې تاجک کوهستانیان د دوی د مذهبي مشر، نقشبندي پیر او د پل خشتي جمات میراثي امام میر حاجي تر مشرۍ لاندې د بارکزیو پر ضد ودرېدل او خپل بارکزی والي، د دوست محمد مشر زوی سردار شېرعلي خان یې وشړلو. دوی په نوموړي پسې تر چاریکاره، چیرته چې هغه خپلې ودانۍ ته چې د ختو دېوالونه ترې چاپېر وو راغلل او دی یې هلته کلابند کړ،«د پانسي کړۍ یې په غاړه کې ورتنګوله ».[۱۰۲] په ځوانۍ کې کله چې دوست محمد د خپل مشر میرني ورور، فتح خان له پاره سیمه اداره کوله، ده دېر کوهستاني ملکان وژلي وو. کله چې وبېد، میرحاجي ته د پیسو وړاندیز وکړ، میرحاجي خپل خلک د پاڅون له پاره وهڅول او د هغه غچ اخیستلو غږ یې پرې وکړ چې دوی شل کاله ورته تم وو.[۱۰۳]

دا چې له یوې خوا د غزني له لوري یو لښکر د کابل په لور د پرمختګ په حال کې و او له بلې خوا د جلال اباد له لوري بل لښکر او ها خوا کوهستانیانو پاڅون کړی و، د دوست محمد غوراوي په چټکۍ مخ په کمښت وو؛ نو د ده لمړنی غبرګون، د ماتې پر وړاندې د پښتون دودېزه ځواب، خبرې اترې و. د کابل په اشرافیانو کې نواب جبار خان تر ټولو دېر انګرېز پلوی و: هغه د برنز کوربه توب او د چارلس مسون د لرغون کیندنې مالي تضمین کړی و. همدارنګه، نوموړي خپل زوی لودیانې ته لېږلی و چې د وبېد په ښوونځي کې په انګرېزي سیستم زده کړې وکړي. سربېره پر دې، د ویتکېویچ د لیدنې په بهیر کې ده هڅه وکړه چې خپل ورور د انګرېزي داعیې په ګټه وډوماري؛ نو جبار خان غزني ته له یوه وړاندیز سره ولېږل شو- شاه شجاع تخت ته بېرته راګرځېدی شي، خو په دې شرط چې د سدوزیو په پاچاهۍ کې دوست محمد د وزیر دنده ولري، هغه دنده چې د وراثت ادعا یې د لرلو حق ورکوي. هغه دا چې د ده میرنی ورور، فتح خان د شاه زمان وزیر و او پلار یې، پاینده خان د شجاع د پلار، تیمورشاه وزیر و. د پښتون په اند، دا د ستونزې یوه دودیزه او واضح د حل لاره وه، خو د انګرېزانو له خوا په حاکمانه ډول د دغه وړاندیز ردونې جبار خان ګچ ګول کړ. دی د خپل دویم وړاندیز په ردونې هم هک پک شو: «د خپلې خورځې/ وربرې ورسپارل، د حیدر خان ښځه». لکه څنګه چې د یوه ځوان انګرېزي افسر ورته پام شو: «جبار خان له بریده وتلې د غوسې احساس وکړ.»[۱۰۴] خو یوازې موهن لال چې د پت په اړه یې د افغانانو د مفکورې او انګېزنې په هکله اوږده تجربه درلوده، پوه شو چې دغه ردونه څومره لوی سپکاوی و. ده لیکلي:

دا هېڅ اړینه نه وه چې په داسې مهم وخت داسې ارزښتمن ملګری لکه جبار خان له لاسه ورکړل شي. ده په رښتیا هیله او پر موږ باندې باور له لاسه ورکړ. د خبرو اترو په ترڅ کې چې موږ درلودې، کله چې موضوع د شاه شجاع الملک په اړه شوه چې موږ یې نوم په دېر درناوي واخیست، ده موسکا وکړه او استازي ته یې وویل: «که شاه شجاع رښتیا پاچا دی او د خپلو نیکونو سلطنت ته راغلی؛ نو ستاسې پوځ دلته څه کوي؟ هغه تاسې د خپل پوځ او پیسو په وسیله افغانستان ته راوست او تاسې له ده سره له هر اړخه دوستانه او لېبرال چلند کړی دی. اوس یې موږ افغانانو ته پرېږدئ او دی پرېږدئ چې که کولی شي پر موږ د واکمني وکړي.» موږ ته داسې سپینې

(c) ketabton.com: The Digital Library

خبرې خوندورې نه وې... او ښه نواب خان چې زموږ په ترخه چلند ناهيلی او خپه شوی و، زموږ له کمپ څخه د جولای په ۲۹مه د غرمې په شاوخوا کې لاړ. ما ته وويل شول چې زه نوموړی تر خپل حريم پورې بدرګه کړم. په لاره مو د څو ښځو چيغې واورېدې چې د غزني په کلا کې نيول شوې وې، نواب خان ماته مخ کړ او سر يې وښورولو... د بېرته تګ په وخت کې، زموږ سره د نواب د خبرو بڼه ترخه وه[۱۰۵]

لکه څنګه چې خبرې اترې ناکامه شوې، دوست محمد ته يوازې يوه بله لاره پاتې وه: نوموړي خپل ملاتړي په هغه بڼ کې را غونډ کړل چې د تيمورشاه له نابشپړې مقبرې څخه چاپېر و. هلته يې يوه احساساتي وينا وکړه چې څو برخې يې تر اوسه شته. هغه خپلو ملاتړو ته وويل: «تاسې تېر ديارلس کاله زما نمک وخوړ، زما د اوږد مهاله مهربانۍ، سولې او نېکمرغۍ په بدل کې له ما سره يوازې يوه نيکي وکړئ. ما ته د وياړلې مړينې توان راکړئ. د فتح خان له ورور سره ودرېږئ چې د پرنګي سپيانو پر سپاره لښکر خپل وروستنی ګوزار وکړي. که چېرې په جګړه کې زه مړ شوم، بيا تاسې په خپله خوښه چې له شاه شجاع سره څه کوئ هغه وکړئ.»[۱۰۶] دغه غوښتنه له بشپړې چوپتيا سره مخ شوه. مولانا حميد کشميري په اکبر نامه کې د دې پوره بيان ليکلی دی چې‌ېرته چې دوست محمد د خپل مشروعيت په اړه له خپلو ملاتړو سره خبرې اترې کولې. امير ادعا کړې چې د اسلامي قانون او عدالت استازيتوب کوي، خو د ده پلويانو چې درنې تلې ته يې سترګې وې، ځواب ورکړ چې يو مشروع پاچا چې په سر يې د پاچاهۍ تاج وي لمړی د وفادارۍ حق لري، نه امير؛ نو په دغه دليل يې د دوست محمد هغه خبره رد کړه چې له پرنګي کافرانو سره د اتحاد له وجې شاه شجاع خپل قانوني خونديتوب له لاسه ورکړی. دوست محمد پوښتنه وکړه: «دا زمانه اوس څرنګه بدله شوه؟»

چې په سل ملګرو کې يو ملګری پاتې نه شو
چې نارينه د ښځينه په پرتله بې ايمانه شول
نو بيا د ښځو ايمان ولې په بد نوم يادېږي
زه وېرېږم چې هېواد به د پرنګيانو لاسته ولوېږي
او بيا به دوی خپل قانون، دين او مذهب دلته پلی کړي
د هېچا پت به بيا خوندي نه وي
نه به د چا په رېږه د رحم په سترګه کتل کېږي
دوی په ځواب کې ورته وويل: «اې د دغه غونډې مشره
موږ په دغه جګړه کې ستا مرستندويه نه يوو
ځکه چې د پاچا پر ضد پاځون خدای منع کړی دی
د امير او پاچا تر منځ ډېر توپير شته
موږ د ده پر ضد د تورې ايستلو ته زړه نه کوو
پرېږده، هر څه چې پېښېږي، پېښ دې شي »
امير ځواب ورکړ: «د پاچا اطاعت حق دی
که پاچا د شرعيت پر سمه لار روان وي

(c) ketabton.com: The Digital Library

نه داسې پاچا چې بې ايمانه شو
د ده اکاړي به په هېواد کې مصيبت جوړ کړي
اوس د کافرانو په مرسته
هغه له لوی پوځ سره ځان چمتو کړ
د احاديثو پر بنسټ، د کافرانو مرستندويان
نجس، بدکاره او کافرېږي
د دغسې نجس پاچا وژل برحق دي
له ده سره مرسته ناحقه او ناسمه ده»

دوست محمد ته د قزلباشو مشر، خان شرين خان ځواب ورکړ. دوست محمد قزلباشه مور درلوده او هيله من و چې دوی به د ده تر څنګ ودرېږي او د ده په پلوی به جګړه وکړي، خو لکه نورو خلکو دوی هم درنې تلې ته کتل.

چوپ شه [شرين خان ځواب ورکړ] دومره سپکې سپورې مه وايه
ځکه چې نورهېڅ نه وي، موږ د پاچا نمک خوړلی
خپل بې ځايه ښاخ پرېږده، ستا د پلمو وخت تېر دی
ستا د غرور او لېونتوب وخت اوس تېر دی
کله چې شپه شوه، په ډېره ښاځمنۍ او ډېرې بدوردۍ
قزلباشان او نور چې د پانسي ور وو
لکه بې ډاره غله، دوی خزانه چور کړله
ډېره شتمني يې په لوټ ځان سره يوړه
بيا د يوې شپې په ترخ کې لکه باد
والوتل چې له پرنګيانو سره يو ځای شي
د امير، چې خپلو ځواکونو خيانت ورسره وکړ، زړه مات شو.
د ده ټول ملګري ده ته پردي شول
او خپلې داعيې ته په انديښنو کې ډوب شو
لکه څنګه چې سعدي وايي: هرکله د چې ملګري درسره بد شول
له ډګر څخه د تېښته خپله بريا بوله
نو ده له خپل زړه څخه د جګړې ټول سوچونه وايستل
د وسلو، مهماتو څخه او هر څه چې ورته ګران وو
دومره يې واخيستل چې ځان سره يې وړلای شوی
بيا يې د تګ ډول ووهو او جنډه يې پورته کړه
دی د خپل قوم له ۱۵۰۰ کسانو سره ستون شو
د باميانو له لارې خلم ته[۱۰۷]

(c) ketabton.com: The Digital Library

د دوست محمد د تګ خبر انګرېزي کمپ ته د ۱۸۳۹ کال د اګسټ په ۳مه ورسېد. درې ورځې وروسته انګرېزي پوځ کابل ته خپل ځو میله پاتې مارش وکړ. له فېروز پوره له حرکت څخه ۸ میاشتې وروسته، د اګسټ په ۷مه انګرېزي پوځ چې شاه شجاع یې په سر کې و، بلاخره کابل ته ننوت. د شاه شجاع «ځلانده تاج پر سر، په غمیو پټ کمربند یې پر ملا او وښي یې پر لاسو وو». مېکناټن هم له شجاع څخه کم نه و. د ده پر سر انګرېزي «خولۍ وه چې د اوښمرغه په بڼکو ښکلې شوې وه او د څنګ دواړه ژۍ یې پورته اړول شوې وې. شین دوه تېریزه کوټ یې په تن و چې اوچته تنۍ یې درلودې، وړغندی• او لستوني یې ګڼ ګلدوزي شوي وو او د اوږو پر سر نښانونه یې په پرتم کې له مارشال څخه کم نه وو. د ده د پرتوګ څنډو اوږده او سوروره زرینه فیته درلوده». دېرش کاله کېدل چې شاه شجاع د بالا حصار چې د کابل نږدې یو پر ځلورمه برخه یې نیولې وه، پر لوی کمر باندې خپله پرتمینه تیموري ماڼۍ نه وه لیدلې. د کابل واټونه په چوپه ګڼه ګوڼې ډک وو. کله چې شاه د دوی له مخې تېرېده، دوی به ودرېدل او کله به چې په شاه پسې انګرېزي مامورین دوی ته ور ورسېدل، بېرته به کښېناستل، خو د خوشالۍ چیغې نه وې. د جورج لارنس د خبرو پر بنسټ، کابلیانو [د شاه په راتګ] «خپله بشپړه بې پروايي وښوده او شاه ته یې د ښه راغلاست هېڅ کومه اشاره ونه کړه او نه یې د ده بیا واک ته په رسېدو کومه خوښي څرګنده کړه. د دوی زړونه او مینه په ښکاره له خپل مخکني واکمن سره وه چې اوس د هندوکش هاخوا لالهاند ګرځېده.»[۱۰۸] یو بل ځوان افسر وېلي: «په پلازمېنه کې خپل تخت ته د یو شاه بیا راتګ د جنازې د بدرګې په څېر و.»[۱۰۹]

یوازې شاه خپله خوښي او احساسات څرګند کړل. جګړن هو لیکلي: «اعلحضرت مخکې او نور ورپسې ماڼۍ او بڼ ته ننوتل. په تیرو دېرشو کلونو کې ماڼۍ دومره زړه او خرابه شوې وه چې سپینږیري شاه په ژړا خپلو لمسیانو او کورنۍ ته د دغه ماڼۍ پخوانۍ ښکلا او پرتمین توب بیانولو.» په داسې حال کې چې د ماڼۍ لوړ پوړ ته په اشنا زینو کې ختلو، لاندې یې ولیدل چې کابل خپور پروت دی. دا چې د نوموړي خپل دېرش کلن خوب بلاخره رښتیا شو، روحیه یې جګه شوه: «کله به چې په ښایسته زینو کې پورته شو، دی به لکه ماشوم د ماڼۍ د شاهي استوګنځي له یو دالان څخه بل دالان ته په منډه شو او په اوچت غږ به یې له ماڼۍ سره بې پروايي او ورته اوښتي زیانونه چې هر ځای لیدل کېدل، غندل. ده په ځانګړې توګه له شش محل څخه د هیندارو په لیرې کولو خپل خپګان څرګند کړ».[۱۱۰] خو له ټولو دغه سرټکونو سره سره، شاه خوشحاله و. هغه بلاخره خپل کور ته راغلی و.

• وړغندی: چپه ګردن

(c) ketabton.com: The Digital Library

His Majesty Shah Shoojah-ool-Moolk

شاه شجاع د احمد شاه ابدالي لمسی او د سدوزي قبیلې مشر د خپل نیکه پر پاتې امپراتوري يې په ۱۸۰۳ کال کې واکمني پيل کړه. نوموړي ليکلي: «دغه زموږ نيت و چې له هغه شيبې څخه چې په تخت کښيناستو، موږ به پر خپل رعيت په عدالت او مهربانۍ حکومت کوو او دوی به زموږ د خوندي وزرو لاندې په خوښۍ ژوند کوي.» د ده له واکمنۍ شپږکاله تېر شوي نه وو چې بارکزي دښمنانو يې ماته ورکړه او تېښتې او بيا په هند کې تبعيد ته اړ شو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

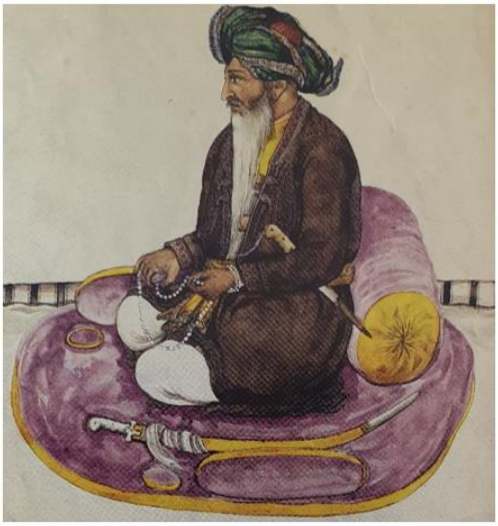

دوست محمد خان د پلار
اتلسم زوی و چې له یوې
تیټ پوړې ښځې څخه یې
زیږیدلی و. دا د ده خپله
بېرحمه چالاکي او اغېزمنتیا
وه چې دی یې واک ته
ورسولو. دوست محمد کرار
کرار خپل واک تر هغه
وخت پورې مضبوط کړ چې
په ۱۸۳۵ کال کې یې د
سېکانو پر ضد جهاد اعلان
او خپل ځان یې په رسمي
توګه امیر اعلان کړ

(c) ketabton.com: The Digital Library

اکبرخان (پورته او ښی خوا ته) د دوست محمد (لاندې انځور) په زامنو کې تر ټولو هوښیار او اغېزمن و.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د افغانستان خلک

د کافرستان یوه کورنی (کیڼ پورتنی انځور)، یو خروټی غلزی (ښی پورتنی انځور) او (لاندې) د اسونو پښتانه سوداګر. افغانستان یو داسې هېواد و چې په قومي، توکمي او ژبني ژورو درزونو وېشلی و.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دري افغان درباري اسوال
چې په ۱۸۰۹ کال کې د
الفنستون په ماموريت کې يو
ارتيست انځور کړي دي.

يو دراني ښاغلی

(c) ketabton.com: The Digital Library

رنجیت سېنګ، سېک ټول واک او د دوست محمد سخت دښمن چې په پنجاب کې
یې یوه ځواکمنه پاچاهي جوړه کړه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

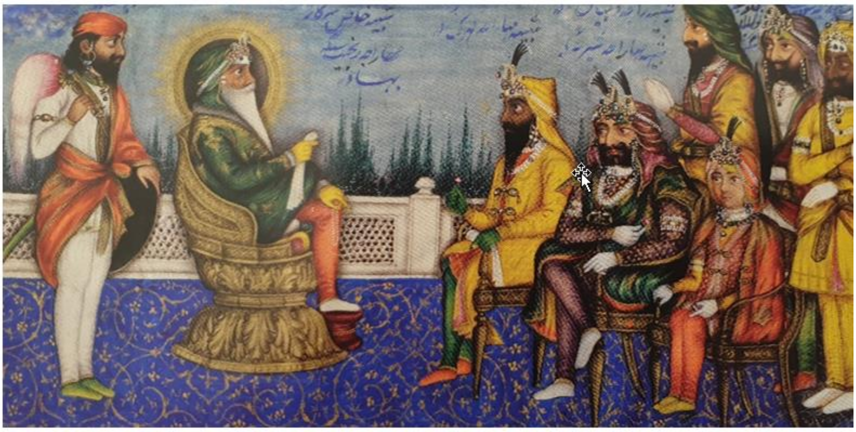

رنجیت سېنګ، «د پنجاب زمری» او د ده اشرافیان

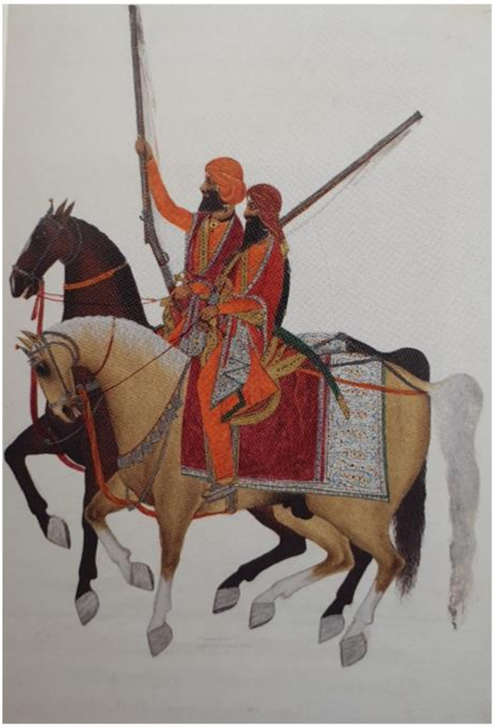

سيک اسوال

د رنجیت سېنګ د مدرن فوج خاص د
لوا دوه پلي عسکر. دغه لوا د ناپلیون
پخوانیو افسرانو روزلې وه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د لویې لوبې لوبغاړي

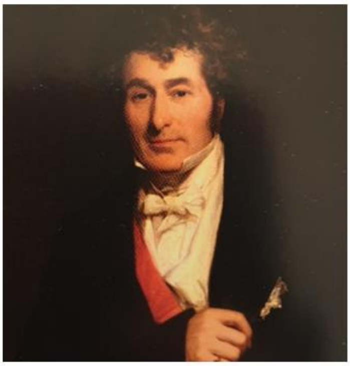

اډوارډ لارډ الېنبوره لمړی اېرل (اېرل اعزازي لقب دی. ژباړن) لمړنی کس وو چې د روسیې په هکله یې اندېښنې په عامه پالیسۍ بدلې کړې. ده په خپله یادلیکچه کې لیکلي: « په اسیا کې زموږ پالیسي باید یوازې یو تګ لوری ولري او هغه د روسیې د واک محدودول دي.»

سېر کلاډ وېډ په بنګال کې زېږېدلی یو پارس پوه او د لویې لوبې یو له لمړنیو او اصلي څارګرو مشرانو څخه و. لویه لوبه د امپراتوریو د جاسوسۍ او فتحو هغه لویه سیالي وه چې برتانیې او روسیې په دغه پېر کې پیل کړه او تر هغه وخت پورې په کې ښکېل وې تر څو چې د دوی اسیایي امپراتورۍ ونړېدې.

مکنېل په ایران کې د برتانیې روس کرکجن سفیر و چې دغه استونې یې « روسیې په رسمي توګه د کابل سره ډیپلوماتیکې اړیکې پرانیستې» انګرېزان دې ته قانع کړل چې دوست محمد باید له واک څخه لیرې او پر ځای یې بل څوک کېنېنول شي. نوموړي د مشورې په توګه داسې لیکلي: « لارډ اکلنډ باید یو پټېیلی تګ لوری ونیسي او اعلان وکړي چې هر هغه څوک چې زموږ سره نه دي، نو زموږ پر ضد دي. موږ باید افغانستان خپل کړو.»

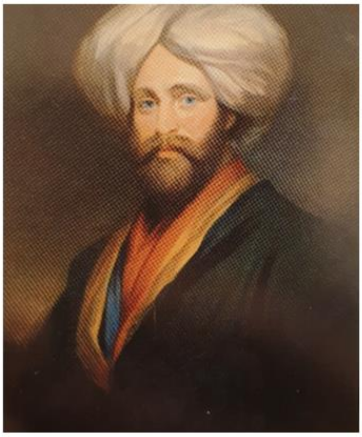

جګړن الدرېډ پاټېنګر د وېډ لوی سیال هنري پاټېنګر وراره/خورېږ و چې د مسلمان او د اسونو د سوداګر په جامه کې هغه وخت په هرات کې و کله چې د قاجار پارسي لښکر پر هرات یرغل وکړ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

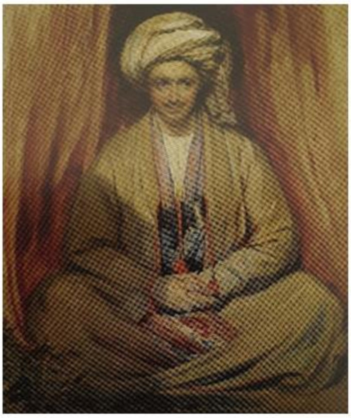

د لويي لوبې سکاټلندی اجنټ الکساندر برنز
په دغه انځور کې يې په افغانستان کې افغاني
جامې اغوستې دي. ده ټل سرټکاوه چې دغه
نومور انځور هېڅ ده ته ورته نه دي

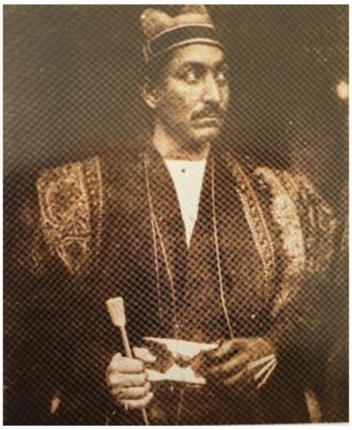

موهن لال کشميري د الکساندر برنز نامتو
هندي مرستيال او د څارګري اداري مشر و
چې د هر انګرېز په پرتله د افغانستان په
هکله ډېر پوهېده. تر هغه وخت پورې چې
انګرېزانو د ده مشورو ته غوږ نيوه، هر څه
سم مخته روان وو.

ايون ويتکېويچ يو ځوان پولندی اشرافي و چې
د قزاق په شاګيو کې د خپل تبعيدي ژوند په
بهير کې د هغه ترکيک کلتور سره مينه پيدا
کړه چې سيمه يې اوس د ازبکستان، قزاقستان
او تاجکستان په هېوادونو وېشل شوې. دی تر
ټولو وړ څارګر و او د دې توان يې درلود
چې برنز وننګوي. دغه جوړې وروسته له
دې چې ډېره موده د يو او بل په پله روان
وو، د ۱۸۳۸ کال د کرېسمس په ماښامنۍ کې
يې په کابل کې سره وليدل

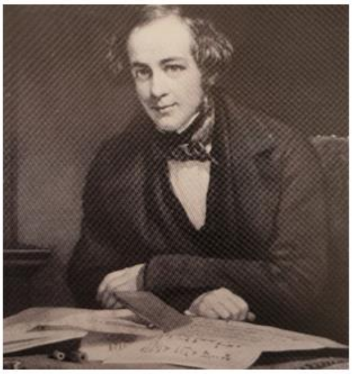

هنري لارنسن د سپېډو په نيمه رڼا کې
تصادفي د ويتکېويچ له قزاقانو سره هغه
وخت مخ شو چې د پارس او افغانستان په
پوله کې يې لاره ورکه کړې وه. له مشهد
څخه تهران ته پر اس باندې نومورې په
ريکارډ ماتوونکي مزل وکړی شول چې
افغانستان ته د روسي پټ ماموريت خبر
ورسوي. لارنسن د انګرېزي اشغال په بهير
کې په کندهار کې سياسي اجنټ و.

(c) ketabton.com: The Digital Library

الکساندر برنز یو تکړه سکاټلنډی څارګر افسر و. دی ختیځ ته ولېږل شو
چې د یو داسې ګواښ په هکله مالومات راټول کړي چې هېڅ نه شته و. کله
چې ختیځ ته د خپل یون په اړه لیکلی کتاب یې نومور شو، روسان چې د
دغه کتاب فرانسوي ژباړه یې ولوسته وهڅېدل چې دوی هم د څاګریزه
مالوماتو په راټولولو پیل وکړي؛ نو ویتکېویچ یې لمړی بخارا او بیا کابل ته
ولېږه چې له امله یې په لندن کې د جګړه پالو بدګمانۍ هغه ګواښ رامنځته
کړ چې ډېره وېره ترې کېده؛ نو په دې توګه لویه لوبه وزېږېده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دلته سېر ویلیم هې مېکناټن د خپلو نومورو کمرنګه شنو عینکو سره لیدل کېږي. دی د الستر Ulster یو په کتاب مین پخوانی قاضي و چې له محکمې څخه یې د کمپنۍ د اداري چارو مشرۍ ته وده وکړه. نوموړی د اکلنډ یو روس کرکجن او په پروتوکول مین سیاسي سکرتر شو. د برنز د چټکې ودی سره حسادت دې ته وهڅاوه چې د هغه نظریې ملاتړ وکړي چې شاه شجاع یې د دوست محمد ځای ناستی کولو. دا هغه نظریه وه چې برنز یې په کلکه مخالفت کولو. دغه دوه کسان چې هېڅ کله یو بل سره جوړ نه شول، په افغانستان کې د یوې ناکاره اداري مرکزي برخه وګرځېدل.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ایډن کورنۍ

ایملي ایډن د لارډ اکلنډ یوه بکره خور وه. نوموړې په هند کې د انګرېزي واکمنۍ د ځينو ټوکماره او بوړنوونکو لیکونو لیکواله هم وه.

جورج ایډن لارډ اکلنډ د انګرېزي هند لوی والي یو هوښیار خو ځان راضي سړی و چې د هند په هکله یې لږ پوهه درلوده.

لارډ اکلنډ د مېکناټن او وېډ په چاړ شوو څارکرېزه راپورونو ډېره ووهله؛ نو په دې کې پاتې راغی چې له سیمې څخه د برنز سمو او رښتیا استونو ته پام واړوي او دې ته قانع کړل شو چې دوست محمد د انګرېزانو ضد دریځ لري. د نوموړي خور ایملي لیکلي: «ګران او خوارکی سوله من جورج په جګړه کې ځان ښکېل کړ. دا د ده د کرکټر سره په ټکر کې دی.»

(c) ketabton.com: The Digital Library

سدوزي

د ۱۸۳۸ کال د جولای په میاشت کې مېکناټن په لودیانې کې د شاه شجاع دربار ته لاړ او د ده سره یې ولیدل. شاه شجاع ته یې په لنډه توګه خبر ورکړ چې له دېرش کلن تبعید وروسته به دی د انګرېزانو په مرسته بیا پر تخت کښېنول شي.

په تبعید کې د شاه شجاع دربار. له کیڼي خوا څخه ښي لوري ته: شهزاده تیمور، شاه شجاع، شهزاده صفدرجنګ او ملاشکور اسحاقزی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

جګړې ته تیارى

د باجوړ يو تورټوپکوال

د بنګال بومي پلې قوا دوه سپاهيان

د کابل پلې پوځيان

(c) ketabton.com: The Digital Library

انګرېز-هندي د اباسین پوځ د ختیځ په لور روان دی

د سکېنرز هاړس اسواله قوا جګړې ته ستنه ده

(c) ketabton.com: The Digital Library

۵
د جهاد جنډه

د ۱۸۳۹ کال د مې د اتمې په سهار چې شاه په بریا د کندهار له دروازو تېرېده، د پاکارۍ یوې مېرمنې یو څه د پاسه دېرش کلن سړی مړ وموند. دغه مړی د سن پیټرزبورګ په ورانو فرعي واټونو کې د پاریس مېلمستون د پاسني پوړ په یوه کوټه کې شوی و. داسې برېښېدل چې دغه سړي په ځان پسې ور کولپ کړی و او بیا یې خپل ماغزه په ډز باد کړي وو.

د پېښې لنډ او له احساساتو ډکه تش یو نوټ د مړي تر څنګ پر یو مېز پروت و چې داسې په کې لیکل شوي وو:

داسې ځوک نه شته چې زما د برخلیک پروا ولري؛ نو ما ته د دې ویل بسنه کوي چې زه په خپله خوښه خپل ژوند پای ته رسوم. لکه څنګه چې زه اوس مهال د بهرنیو چارو د وزارت په اسیایي څانګه کې مامور یم، زه په عاجزۍ له نوموړې څانګې څخه بیړنۍ غوښتنه کوم چې د ارنبورګ له غونډ څخه زما دوه کلنۍ تنخوا په لاندې توګه ووېشي: ۱. د افسرانو د یونیفورم د توکو د پارچې ادا کول چې په تېوله کې شاوخو ۳۰۰ روبله کېږي؛ ۲. ۵۰۰ روبله، درزي مارکوویچ Markevitch ته د هغه کمیس له پاره ورکړئ چې ما فرمایش ورکړ خو وا مې نه خیست؛ ۳. زما چوپړیال دیمتري Dmitry ته اجازه ورکړئ چې له هر هغه څه څخه چې زه یې اوس لرم کار واخلي. ما د خپل مخکني یون ټول کاغذونه وسوځول؛ نو د دوی د موندنې له پاره د لټون ټولې هڅې به بېځایه وي. ما د پاریس مېلمستون له څښتن سره حساب د مې تر اووم پرې کړی، خو که هغه کومه بله غوښتنه ولري، زه له څانګې څخه په عاجزۍ هیله کوم چې له پورتنیو پیسو څخه یې غوښتنه پوره کړي. د ۱۸۳۹ کال د مې ۸ سهار درې بجې.. ویتکېویچ.[1]

د ایون وېکتورویچ ویتکېویچ د داوستویفسکي* Dostoyevskian مرګ په هکله هېڅ کومه خبره نه شوی توجیه کېدای او کابو له هغه شپې وروسته چې مړی یې وموندل شو، د روسانو د لوبې لوبې د لمړني اجنټ د مرموزه مړینې په هکله ګنګوسې پیل شوې. انګرېزانو دا د تزاري مطلقه واکمنۍ د هغه استبداد او بې رحمۍ ګواهي بلله چې دوی ترې وېره درلوده. ویتکېویچ په وحشیانه توګه له خپل پلرني هېواد څخه په ۱۴ کلنۍ په جزایي توګه په شاګۍ کې لیرې پرتې ادې ته ولېږل شو. بیا، کله چې د ډېرو سختیو له ګاللو سره سره، ده خپل ځان ته وده ورکړه، یو تکړه څارګر ترې جوړ شو، پر خپل سیال، برنز برلاسی شو او بارکزي یې خپل کړل، روسي مشرانو یې په بې رحمۍ له ده سره د تړاو څخه انکار وکړ او ویې شړلو.

په سن پیټرزبورګ کې انګرېزي سفیر، پامرسټن ته ولیکل: «ویل کېږي چې د ویتکېویچ د مړینې وجه دا وه چې د دې پر ځای چې انعام او ترفیع ورکړل شي لکه څنګه چې ده یې تمه درلوده، روسي دولت په افغانستان کې د ده له بېسارو

---

*داوستویفسکي یو روسي لیکوال و. دلته د ویتکېویچ مړینه داسې ښودل شوې لکه هغه مرموزې مړینې چې د داوستویفسکي په داستانونو کې راغلې. (ژباړن)

(c) ketabton.com: The Digital Library

کړنو څخه انکار وکړ.»[۲] د روسـيې د مهاجرينو او جلاوطنۍ د ادارې پر بنسـټ چې سـېر جان کې Sir John Kaye د ۱۸۴۰ مو کلونو په پای کې په دې اړه اړيکه ورسره ونيوه، ويتکېويچ پلازمېنې ته «راورسېد او په ښه توګه د ورسپارل شوې دندې د ترسره کولو په بدل کې يې ډېرې هيلې درلودې». خو کونټ نېسلروډ د ده له ليدو څخه انکار وکړ او کله يې چې ځان وزارت ته ور وپېژندو، ده ته د ننوتو اجازه ورنه کړل شـوه. وروسـته کونټ يو پيغام ولېږه چې «پرته له يو ګرځندوی څخه چې نوم يې ويتکېويچ و، په دغه نوم بل څوک نه پېژني او د راپورونو پر بنسټ، دغه ګرځندوی پرته له دې چې صلاحيت ورکړل شي، په خپل سر په کابل او کندهار کې په ځينو دسيسو کې ښکېل و». ويتکېويچ «سمدلاسه د دغه پيغام په خورا ناوړه مانا پوه شـو ځکه چې نوموړی د خپل دولت په کرکټر ښـه پوهېده». لکه څنګه چې هغه پوهېده چې پر افغانسـتان باندې د انګرېزانو په ظاهراً بريالي يرغل کې، برنز نوموړی چک او مات کړی و، اوس «په وضـاحت پوه شـو» چې سـربېره پر پورتنۍ ماتې، دی هغه سـياسـتوالو«قرباني کړ» چې ده يې په پوره ايمانداری او اغېزمنتوب چوپړ کړی و.[۳]

په بخارا کې انګرېزي اجنټ او خبر ليکونکی، نظير خان الله، په جلا او ازاده توګه د پورتنۍ څرګندونې پخلی له منځنۍ اسـيا څخه په يوې پټې اسـتونې کې کړی دی. ويتکېويچ دا احسـاس وکړ چې مشـرانو يې خيانت ورسـره وکړ. دوی له بارکزيو سـره د پوځي مرستې په ژمنه کې پاتې راغلل او بارکزي يې انګرېزانو ته يوازې پرېښـودل. نظير خان خپل مدير، برنز ته ليکلي: «يو روسي اجنټ چې زما اشـنا دی وويل، کله چې ويتکېويچ له کابل څخه روسـيې ته راغی، روسي اړوند ادارو ته يې وويل چې دوی ته يې ګڼ شـمېر داسې ليکونه ولېږل چې د پوځي او مالي مرستې غوښـتنې يې په کې کړې وې، خو دوی هېڅ ځواب ور ونه لېږه چې له کبله يې د ده کار وځنډېد او دی يې په کابل او کندهار کې دروغجن وښـود؛ نو ځکه يې د بې عزتۍ احسـاس وکړ او کله يې چې له سـن پيټرزبرګ څخه ځواب ترلاسـه کړ، خپل ځان يې وواژه.»[۴]

خو د ډېرو روسـي کتونکو په اند، د ويتکېويچ پر مرموز مرګ او د افغانسـتان په اړه د ده د اسـنادو پر مشـکوکه ورکېدنه د انګرېزانو د ناولې لوبې ټاپې لګېدلې او دا څرګنده وه چې د ويتکېويچ په کاغذونو کې په منځنۍ اسـيا کې د انګرېزي څارګرو او خبري شبکو په اړه چې نوموړی په بريا ورننوتلی و، په تفصيل مالومات نغښتي وو. د اسيايي څانګې مدير، اېل جي سينياوين L G Sinyavin په دې اړه ليکلي:

> د دې پر ځای چې اسـناد موږ ته وسـپاري، ويتکېويچ ټول وسـوځول. په دغه اسـنادو کې ډېرې داسې کتنې وې چې له ده سـره يې د افغانسـتان د وضـعيت په اړه د راپور په جوړولو کې مرسته کړې وه او همدا راز له ده سره په افغانسـتان کې بېلابېلو کسـانو ته د انګرېزي اجنټانو د استونو کاپي وې. د نوموړي د پام وړ استعداد ته او په څار او کتنو کې يې وړتيا ته په کتو سره، موږ پوره باور لرو چې دا ټول اسناد به اوس موږ ته ډېر ارزښتمن او کټور مالومات وای. هغه څه چې ده په شخصي توګه ما ته بيان کړي، څرګند دي.[۶]

ټولو پورتنيو څرګندونو دغه ګنګوسې ته لاره خلاصه کړه چې د ويتکېويچ وژنه د انګرېزي اسـتخباراتو د اجنټانو يوه پټه کړنه وه. ځکه چې د ويتکېويچ د ځان وژنې له پاره هېڅ دليل نه و- په دې هکله د روسـيې د رسـمي څرګندونو پر بنسټ - ده ته په عزت ښـه راغلاسـت وشـو، ورته وويل شـول چې مډال به ورکړل شي او د مړينې په سـهار يې د تزار نيکولس ۱ Tsar Nicholas I سره د ليدنې وخت درلود؛ نو د خپل ژوند د جلال په شپه کې به ولې يو سړی ځان وژني؟ سـينياوين هک پک و. نوموړي په ارنبورګ کې د ويتکېويچ ملاتړي، پېرافسـکي Perovsky ته وليکل: «ويتکېويچ يوازې اته ورځې مخکې سن پيټرزبورګ ته راورسېد. وزارت په ډېره ښـه بڼه ده ته ښـه راغلاست وويل او د مړينې په شـپه يې

(c) ketabton.com: The Digital Library

یو راپور راورسېد چې ګارد ته دې بدل کړل شي. سربېره پر دې، ترفېع، اعزاز او پیسو ته هم نومول شوی و.» سینیاوین دوام ورکوي:

له ده سره زما د لیدنې په ترڅ کې، ما ستا یادونه وکړه چې څومره پرې پام کوې. کله چې تاسې واورېدل چې دی خپوې ته تللی و او هلته ووژل شو [چې درواغ وو] تاسې څومره غمجن وی او مخکې له دې چې لاړ شي، د داسې ستونزمن یون په بدل کې تاسې په ځانګړې توګه ما ته سپارښتنه وکړه چې یو مناسب انعام ورته برابر کړم. هغه ډېر راضي او خوښ ښکارېده او له مړینې څخه یې یوه ورځ مخکې ما په تیاتر کې ولید چې ټول ماښام یې له شهزاده سالتیکوف Prince Saltykov سره بنډار کولو. د همغې ورځې په نیمایي کې چې شپې ته یې مړ شو، دوی بیا نوموړی خوشحاله ولید. ماښام ته یې له کونټ سیمونیچ سره وکتل... دا ډېره عجیبه ده.[۶]

د همدغه روسي څرګندونو پر بنسټ، ویتکېویچ سن پیټرزبورګ ته د خپل ټول یون په بهیر کې خوشحاله و. په ارنبورګ کې د ویتکېویچ ملګری، کې بک K Bukh وېلي چې څرنګه هغه سهار دوی سره یو ځای شول او «په ټاپو کې پر اس چکر ته لاړل»، بیا یې د کمېنوسټروسکي په تیاتر کې یوه ننداره ولیده. بک لیکلي: «په ویتکېویچ کې د خپګان هېڅ نښې نه لیدل کېدې. د غمجنې مړینې په شپه یې زه د لیدو له پاره ورغلم. دی د جرمني په یوه خبرپاڼه کې د کومې مقالې په اړه چې له ده څخه په کې یادونه شوې وه، ډېر خوشحاله و. ما ته یې د ژوند شتمني، خپل ټوپک او تومانچې وښودې چې په ختیځ کې یې پېرودلې وې. هوټل ته د تګ پر وخت خوشحاله و او غوښتنه یې وکړه چې په نهو بجو ویښ کړل شي.»

د ځان وژنې عجیبه لنډ او وچ وصیت یې هم ګونګوسې وزېږولې: ولې په وصیت کې یې د مور، ورور او یا د کوم ملګري یا همکار یادونه نه وه شوې؟ لمړنی کس چې خپل شک یې په لیکلي بڼه ښکاره کړ، تزار پوځي تاریخپوه ایم اې ټرنتییوف M. A. Terntyev و. هغه لیکلي: «پلټنې هېڅ پایله نه درلوده، خو په دې باور ګران دی چې یو سړی چې ډېر زیار یې وایست چې په خپل رسمي ژوند کې وده وکړي، د خپلو لېوالو هیلو له ترسره کېدو څخه یوازې یوه شپه مخکې هر څه ته نه ووایي... ډېرو په دې مرموزه پېښه کې د انګرېزانو په ښکېلتیا شک کولو... له انګرېزانو څخه پرته بل چا د ویتکېویچ له اسنادو سره ناټ درلود؟ له انګرېزانو څخه پرته د برنز په ناکامۍ خوک زیانمن شول او څوک پر ویتکېویچ په غوسه وو؟ د ویتکېویچ مړینې مور د افغانستان په اړه له مهمو څارګرېزو مالوماتو څخه بې برخې کړو. کوم تړون چې ده له دوست محمد سره لاسلیک کړی و هم ورک شو.» د پېښو دغه څرګندونې د سړې جګړې په پیر کې د لوېې لوبې تاریخپوه، ان اې خالفین N. A. Khalfin، بې اړنګه خوښېدې. هغه پوښتلي: «نو بل به څه و؟ یوه وژنه، چې د سن پیټرزبورګ په زړه کې د یوه بهرني قدرت په دستور ترسره شوه؟»[۷]

خو د پاریس په مېلمستون کې د پېښو په اړه دریمه څرګندونه هم شته چې د ویتکېویچ په پلرني هېواد کې په ټولیز ډول باور ورباندې کېږي او ښایي ډېره رښتیا وبرېښي ځکه چې په ارنبورګ کې د ویتکېویچ د یو همکار د وینا پر بنسټ، له مړینې څخه یوه شپه مخکې ویتکېویچ - یا جان پراسپر ویتکېویچ - چې پولنډي ملګرو یې په دغه نوم پېژانده، په تیاتر کې د ویلنیس Vilnius له یوه پخواني ملګري، توشکویچ Tyshkevitch سره مخ شو. دغه ملګري یې دی په ځاځ تر نیوکې لاندې ونیو او ورته وېې ویل چې دی یو وخت د خپل پلرني هېواد له پاره د ځان قرباني ته حاضر و، خو اوس یې خپل ټول ابدیالونه هېر کړي او د ځانغوښتنې په پار یې خپل تر ټولو ګران اصول پرېښي دي. د دغه سرچینو تر ټولو لمړني نوټونه د ډګروال پي ای سنګوروف P. I. Sungurov دي. نوموړي په ارنبورګ کې دېرش

(c) ketabton.com: The Digital Library

کاله چوپړ کړی و او ویتکېویچ یې ښه پېژانده. د سنګوروف د لیکنې پر بنسټ، له تیاتر څخه وروسته ویتکېویچ بېرته مېلمستون ته لاړ چې خپل کاغذ او بېلابېل نوټونه سره راټول کړي او له تزار سره سبا ته د لیدنې تیاری ونیسي. د شپې ناوخته توشکویچ د ویتکېویچ کوټې ته د ده د لیدنې له پاره لاړ. د کوټې ور یې وټکولو، ویتکېویچ په خپله کوټه کې ناست او ژورنالونه او کاغذ یې شاوخوا پراته وو. د خپلو یونو، روسانو ته د خپل لوی چوپړ او همدارنګه د خپل راتلونکي ځوبمن• رسمي ژوند په اړه د ویتکېویچ خبرو د توشکویچ ځاځمن ځواب وپارولو: «ته وشرمېږه، پن ویتکېویچ... ته د خپل ماموریت په اړه داسې خبرې کوې لکه چې یوه سپېڅلې لاسته راوړنه وي.. ته چې له غلامۍ څخه د خپل پلرني هېواد د ازادولو له پاره د خپل ژوند، شتمنۍ او موقف قربانۍ ته حاضر وې... اوس غلامۍ ته د خپلواکو ملتونو په اړ ایستلو کې مرسته کوې. تا چې له جاسوسانو او خاینانو څخه کرکه درلوده، اوس په خپله له دوی څخه یو شوې...» توشکویچ چې خپل ملګري ته له سبق ورکولو څخه خلاص شو، ویتکېویچ پرېوتو، غونج، ګروم او خپه شو او له ځان سره یې په پس پسې ووېل: «خاین، هو، خاین. بلا دې په ټولو پسې شي.» وروسته له دې چې توشکویچ لاړ، پښېمانه ویتکېویچ سمدلاسه اور بل کړ، خپل کاغذونه یې وسوځول، د کوټې په غولي کې یې له بکس څخه تومانچه راواخېسته په خوله کې یې ونیوه او ورپسې یې ماشه کش کړه.[۸]

روحي خپګان یا د وېکتوریایانو خبره مالیخولیا چې شرم او د ګناه احساس وزېږوله او د ویتکېویچ د مرګ وجه شوه، همغه ځرګندونه وه چې د ویتکېویچ یون ملګري، ایون بلرمبرګ Ivan Blaramberg سره بلله. نوموړی له ویتکېویچ سره وروستۍ څو میاشتې یو ځای و. ده په خپل یادښت کتاب کې لیکلي:

د اپرېل په میاشت کې موږ د خپل ملګري د ځان وژنې خواشینوونکی خبر ترلاسه کړ. دا د داسې ځوان له پاره د ژوند غمجن پای و چې ښایي زموږ د حکومت له پاره نور هم ګټور وای ځکه چې ده یې توان، استعداد او ټولې هغه اړینې ورتیاوې درلودې چې په اسیا کې یې د الکساندر برنز په رول کې ولوبوي. پارس ته زموږ د یون او استوګنې په بهیر کې به د ده ډېر وخت طبیعت خراب و او ویل به یې چې له ژوند څخه یې زړه تور دی. یو ځل یې جاغورلرونکې بېړتړنی Bertran تومانچې ته اشاره وکړه او وېې ویل: «په دغه تومانچه به زه یوه ورځ خپل ماغزه والوزوم.» ده همداسې وکړل او په همدغه تومانچه یې د ژور خپګان په شېبو کې ځان وویشت.[۹]

د ویتکېویچ ځان وژنه، افغانستان ته د شاه شجاع د بېرته راتګ یوازې یوه له ډېرو پراخو او ناوړه پایلو څخه وه. په ارنبورګ کې د ویتکېویچ اتل، کونټ پېرافسکي هوډ درلود چې په منځنۍ اسیا کې به روسان د انګرېزي دسیسو په وسیله له صحنې څخه نه ایستل کېږي. وروسته له دې چې پر افغانستان باندې د انګرېزانو د یرغل هوډ ځرګند شو، پېرافسکي سمدلاسه د ترکمني خاناتې خېوې د اشغال په هکله د ملاتړ خپلولو له پاره هڅې پیل کړې چې د روسې پرستېژ بیا ژوندی کړي. دا هغه څه وو چې نوموړي له ۱۸۳۵ کال راهیسې پرې ټینګار کولو. د خېوې خلکو به هغه مزدور بزګران له ډېرو کلونو راهیسې پېرودل چې قزاقانو د روسې له پولې تښتول او مریتوب ته یې اړ ایستل. په

• ځوبمن:له هیلو، لېوالتیا او ناټ څخه ډک

(c) ketabton.com: The Digital Library

منځنۍ اسیا کې انګرېزي پرمختګ، پېرافسکي ته هغه پلمه جوړه کړه چې ده یې د خپل یرغل پلان د عملي کولو له پاره هیله کوله. نو په سن پیټرزبورګ کې یوه کمېټه جوړه شوه چې د نوموړي وړاندیز وڅېړي. دوی پرېکړه وکړه چې دغه یرغل به «په منځنۍ اسیا کې د روسیې نفوذ مضبوط کړي، د خېویانو له جزا څخه پخوانی معافیت به کمزوری کړي او په ځانګړې توګه، په سیمه کې به د انګرېزي دولت د هغه هڅو ثبات مات کړي، چې زموږ د صنعت او سوداګرۍ په زیان خپله برلاسي پراخه کوي. نو دغه ټکو ته په کتو سره، کمیټه په بشپړه توګه د وړاندیز پلي کول اړین بولي».[۱۰]

په عین وخت کې، په لندن کې خوښي وه چې د ملکې ویکتوریا د پېر لمړني پوځي عملیات پرته له ډېرو هڅو په بریالۍ توګه ترسره شول. د لندن په ټولنه کې یوې نوې چابکې نڅا ته د «غزني یرغل» نوم ورکړل شو او د دغه موسم ډولي نڅا وګرځېده.[۱۱] ځواني ملکې ته یې سیاستوالو ډاډ ورکړ چې اوس څوک د ختیځ څښتن دي، روسیه که برتانیه؛ نو نوموړې په خپل یادښت کتاب کې ولیکل چې دغه یرغل «پر منځنۍ اسیا باندې د واکمنۍ له پاره یو ګام و». له هغه ورځې څخه چې شاه شجاع بالاحصار ته بېرته راوګرځېد، د برتانيې صدراعظم د افغانستان اصلي پاچا مېکناټن ګڼلو[۱۲] او حکومت هم مېکناټن، وېډ او کین د بارونېټ Baronet او اکلنډ د اېرل Earl په لقب ونازول.

ها خوا، د جګړې د بهیر ښه ترسره کېدل شېملې ته سکون وروباښه. اېملي ایډن لیکلي: «د بریا د لمانځنې په ویاړ د لوی والي مېلمستیا په بریالیتوب ترسره شوه، په شېمله کې چې څوک مېشت وو، ټول راغلي وو. په رڼو پلاستیکونو د غزني د نیونې انځورونه کېښل شوي وو او اکلنډ په هر لوري کې د ګلانو طاقونه او په ګلانو پوښ برنډې جوړې کړې وې. عالي جناب ته د قطعو یو مېز هم اېښودل شوی و.»[۱۳]

په کابل کې هم لمانځنې وې، لږ تر لږه د سدوزیو د شاهي ملاتړو او د هغه چا په منځ کې چې له اشغال څخه یې ګټه پورته کوله او ترفیع یې کوله. شاه شجاع په بالاحصار کې مېشت شو او خپل زوړ دربار یې بېرته جوړ کړ. په لودیانه کې خپل وفادار مرستیال، ملا شکور ته یې د اداري د ریاست څوکۍ ورکړه او خپل اوږد مهاله اتل، وېډ یې راوغوښت چې یوه ځانګړې اعزازي چپنه ورکړي. په ناسته کې راټول شوو اشرافیانو ته یې د افغانستان له پاره د یو نوي او تازه پیل اعلان وکړ: دی به خپل دښمنان وبښي او له انګرېزانو سره به د خپلو ژمنو درناوی وکړي. انګرېزانو په داسې وخت کې د ده پالنه وکړه چې ده هر څه له لاسه ورکړي وو.د نوموړي وفاداره ژوند لیک لیکونکي په دې اړه لیکلي:

اعلحضرت به ډېر ځلې ویل چې دی د انګرېزانو دېرش کاله مېلمه و او له دوی څخه یې پرته له مهربانۍ او درناوي بل څه نه دي لیدلي؛ نو دا د دې غوښتنه کوي چې نه یوازې دی بلکې د ده وارثان او راتلونکي نسلونه دوی ته په بشپړه توګه وفاداره وي. ده خپله قضیه له امپراتور همایون سره پرتله کوله. نوموړي په ایران کې د صفویانو دربار ته پناه وړې وه او د خپلې پاچاهۍ په بېرته ترلاسه کولو کې یې مرسته ترلاسه کړې وه. شجاع په دربار کې له عامه خلکو سره په لیدنه کې په زغرده وویل چې هغه بارکزي خانان به وبښل شي او مال به یې بېرته ورکړل شي کوم چې خپل کورونه یې پرېښي او تښتېدلي که چېرې دوی بېرته کابل ته راشي: ځینې داسې خلک لکه نواب زمان خان، زامن، ورونه او ټول خپلوان او ټبروال یې له دغه بیا پخلاینې وړاندیز څخه ګټه پورته کړه او دوی ته بېرته خپل پخواني موقفونه ورکړل شول.[۱۴]

په عین حال کې انګرېزي عسکر او سپاهیان په خوښۍ د مانۍ چاپېر په پانړېژه بنونو او د کابل په باغونو کې چې له مېوو څخه ډک وو ګرځېدل او نور به «ډله ډله کله دلته، کله هلته پر اسونو سپاره تلل چې د هغه عجایبو لیدنه وکړي چې دوی ته یې په هکله توضیحات ورکړل شوي وو».[۱۵] دوی له دوست محمد څخه کابل داسې وخت ونیو چې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښار د ښېرازۍ په اوج کې و او ۷۰۰۰۰ خلک په کې مېشت وو. په ۱۸۳۹ کال کې کابل ښاپي په ټوله منځنۍ اسيا کې تر ټولو لوی د سوداګرۍ بندر او د سيمې د کاروانيزه سوداګرۍ مرکز و. کوم امنيت چې دوست محمد په خپله واکمنۍ کې راوستی و او کوم نرمښت چې ده د مذهبي لږکيو پر وړاندې ښودلو، دې ته لاره هواره کړې وه چې کابل د سندي هندو سوداګرو په تېره بيا د سندي بانکونو د پلازمېنې، شکارپور د سوداګرو په مرکز بدل شي. همدا راز په کابل کې د يهودي، ګرجستاني او ارمني سوداګرو مخ په وده ټولنې هم وې.[16]

تنګو واټونو د بډای سوداګرو د ختو کورونو ته او د قومي مشرانو او زميندارو خو پوړيزه او څنګ پر څنګ کورونو ته لاره ايستله او له لارې څخه به ښايسته حکاکي شوې دروازې او د بالاخانو حکاکي کړکۍ او ارګنې ښکارېدې. د کورونو له دېوالونو څخه به د توت ونو سر پورته کړی و. که چېرې به د کوم کور ور پرانيسی و؛ نو د لاروي به په لوی انګړ سترګې ولګېدې چې د برندې په منځ کې به د اوبو تيندکو دارې وهلې او شاوخوا به يې قالينې غوړېدلې، بالښتونه به پرې ايښي وو او د مېوې ونو به سېوري پرې جوړ کړی و. محراب ته ورته د طاقچو نني دېوالونه په ښايسته او ډېره پېچلې توګه سيم ګل شوي وو. دلته به د ماښامه مشرانو د چيلې لاندې ډډې وهلې وې، چلم به يې څکول او ربابيانو او يا شاعرانو ته به غوږ وو چې ښايسته حماسي شعرونه به يې ويل.

د لويو کورونو ترمنځ د څو ميلو په اوږدو کې له ګڼې ګونې څخه ډک بازارونه غځېدلي وو چې هر څه بېل بازار درلود. د شالونو سوداګر په يوه کوڅه کې، د ديګ مسالې او د ګلابو د اوبو سوداګر په بله کې. همدې ته ورته، د بخارا ورېښمن، روسي چای، لکنهوي نيل، تاتاري پوست، چيني لوښي او د اصفهان نومور خنجر ځان ته د سوداګرۍ کوڅې درلودې. يو ځوان افسر، جېمز رټرې James Rattray چې وروسته يې د کابل ښايسته انځورونه کاږلي، ليکلي:

> د هټيو کړکۍ پرانيستې او تر ځمکې رسېږي. ډېر توکي لکه ميوه، مرغان او سارايي ځاروي، زغرې، کاچوغې، پنجې او چاړې داسې پرېمانه ننداره ته ايښودل شوي وې چې بيان يې ناشونی دی. دغه توکي په فوق العاده توګه منظم ايښودل شوي او له غولي څخه تر چت پورې انبار دي. د هرې هټۍ مخې ته يو کسبګر ناست وي او د پرېمانه توکو له منځ څخه پېرودونکو ته سر راپورته کړي. واټونه دومره تنګ دي چې د بار اوښانو يو کتار ساعتونه وخت نيسي چې د داسې دوامداره خوځېدونکې او بدلېدونکې ګڼې ګونې په منځ کې تېر شي چې ټوله ورځ واټونه ترې ډک وي... ښځې، چې کفن ته ورته حجاب يې پر تن وي، پر اس سپرې د اسانه لارې په لټه کې خپله لار په ګڼه ګونه کې وباسي... د پلي عسکرو له خوا د خلکو ګڼه ګونه ناڅاپه څنګ ته پورې وهل شي. دغه عسکر د کوم لوی مشر مخکښ ساتونکي وي. مشر په ډېر وياړ پر اس سپور تېرېږي او سپاره عسکر چې ځلانده ګلدوزي چپنې او جامې يې پر تن وي په داسې حال کې پسې روان وي چې خپل ټوپک او نېزې يو خوا بل خوا خوځوي... بيا د شاه پيلان په لنډو ګامو کاږه واږه راروان وي او له بامونو څخه راوتلي د اوبو نلونه مات کړي او يا د يخ يا د مېوې هټۍ په لوري شا ته حرکت وکړي.[17]

د شور ماشور او ګڼې ګونې له منځه به د ژېړو پيالې او د اوبو له مشک سره د اوبه پلورونکي چيغه واورېدل شوه «اوبه! اوبه!»، د ړندو سوالګرو له ليکو څخه به د خيرات ناره پورته شوه او د دوبي په پای کې به، د پېنۍ پلورونکو د«شاباش پېنۍ» نارې وهلې.

د ډېرو سختيو له ګاللو څخه وروسته، انګرېزي عسکر خوشحاله او حتی لږ هک پک شوي هم وو: ميرزا عطا د انګرېزانو په اړه هغه په ګومبزې پټ مارکېټ ته په اشارې سره ليکلي چې د شاه جهان والي، علي مردان خان په ۱۶۴۰مو کلونو کې هغه وخت چې تاج (تاج محل. ژباړن) جوړېده، جوړ کړی و:

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوی د پټ بازار په لیدو ګوته په غاښ شول او د لامبو د حوضونو او د اوبو د مخزنونو ښایسته سنګاري، جنت ته ورته باغونه، د پلازمېنې ښایسته ودانۍ او ډکې هټۍ یې خوښې شوې... انګرېزي عسکر، چې لکه د سمندر څپې ګڼ شمېره وو، د خراسان پر لاره ډېرې سختۍ وزغملې. اوس په کابل کې دمه جوړوي او غوښې، وریجې، د بادام حلوا، فالوده، تندوري او کباب او رنګارنګ مېوې لکه د صاحبي او خلیلي انګورو ډولونه، او تر ټولو ښه یې، د خایې غلامان khaya-e-ghulaman خوري. وروسته له دې چې په بېخونده هندي مرچو، دال او چپاتي نیم ګېډي هم نه وو، اوس دوی ممیز دانه دانه خولې ته اچوي او چاغ شوي. لکه څنګه چې عسکر په بې کچې توګه د خپل شهوت پر اس شپه او ورځ کښېناستل، هغه متل چې «د کابل ټولې ښځې وینده لري» داسې په چټکۍ په ثبوت ورسېد لکه «د پېښور د غنمو اوړو سره د جوارو د اوړو ګډول».[۱۸]

کله چې د لوا د کلیساګۍ خوښ طبیعته ملا، ج. ر. ګلیګ G. R. Gleig د هغه نارینه کړنو په هکله په خپل یادښت کتاب کې خبرې کړې، کومې چې انګرېزي عسکر یې په کابل کې بوخت ساتلي وو، نوموړي په پورتنۍ څرګندونې پرده اچولې. ده لیکلي:

هر چېرته به چې انګرېزان تلل، دوی به څه ژر او یا څه وروسته خلکو ته راز راز نارینه سپورتي لوبې ورپېژندلې. دواړه، د اس ځغاستې او د کرېکټ لوبې کابل ته څېرمه پیل شوې او مشرانو او خلکو ورسره مینه پیدا کړه. په خپله شاه شجاع یوه ګرانبیه توره د جایزې په توګه کېښوده چې جګړن ډېلي Daly د څلورمې سپکې سپرې ډلګۍ غړي وګټله. دغه لوبه دومره په زړه پورې وه چې ځایي ښاغلو هم په کې ګډون کولو، خو د کرېکټ لوبه افغانانو ته دومره خوندوره نه وه. دوی چې په خپله بنه لوی جوارګر دي، د انګرېزي لوبغاړو توپ او ډنډه وهلو ته یې په حیرانتیا کتل، خو داسې نه برېښېدل چې دوی به دې ته وهڅول شي چې خپل څادر او لوی دستارونه یوې خوا ته کېږدي او لوبې ته د سیالۍ له پاره ور د ننه شي. مګر برعکس، زموږ وطنوال د دوی د چرګانو، مرزو او نورو ژوو جنګ ته ورتلل، شرطونه یې وهل، او روپۍ به یې په ډېره په زړه پورې توګه ګټلې او یا بایللې.[۱۹]

تر ټولو د حیرانتیا وړ د افغانانو په اړه د ګلیګ دغه ادعا ده چې افغانانو د اماتوري تیاتر سره مینه پیدا کړې وه. ده بیا لیکلي:

انګرېزي افسرانو څو ډرامې جوړې کړې. د تیاتر یوه ودانۍ جوړه کړل شوه، سټېژ جوړ شو، جامې جوړې شوې او ډېرې ښې ډلګۍ لوبې ته حاضرې وې. په ټوله کې، خوښې کړل شوې ډرامې کمیډي وې، لکه «ایرلنډي سفیر» او دې ته ورته داسې نورې. د نندارچیانو ډرامې ډېرې خوښې شوې ځکه چې د ډرامو پر مهال برنز ژباړه کوله او د لوبغاړو او د دفترونو نومونه داسې بدل شوي وو چې افغانان پرې پوه شي. افغانان خوشحاله خلک دي او له مسخرو او طنزونو څخه خوند اخلي. لکه څنګه چې ژباړن په سمه توګه د لوبغاړو ټوکې ژباړلې، نندارچیانو به خپله خوښي د خندا په کرسارې ښودله.[۲۰]

د دوبي پای په مني بدل شو او شپې اوږدې او سړې کېدې؛ نو عسکرو ته د پسه د څرمن جامې، تاوده لاس ماغو او برستنې ورکړل شوې. اوس دغه وخت د ښکار موسم ګڼل کېده. هغه ښکاري سپي چې د بولان د غاښي او لوړې څخه ژوندي پاتې شوې وو او د کمپ خلکو نه وو خوړلي، اوس یې د شغال د ښکار له پاره ایستل. د چینچلغزي او هیلۍ ښکار او همدا راز لږ وخت وروسته لخشک skating او د واورې سړیو جوړول مشهوره مشغولتیا وګرځېده. تامس سیټن لیکلي: «موږ د لخشک بوټونه چې موږ پخپله جوړ کړي و په پښو کړل او په یخ مو لخشک ووهلو. د کابل خلکو چې داسې ننداره هېڅ کله نه وه لیدلې، په منډو راغونډ شول چې زموږ ننداره وکړي. دوی ته یې ډېر خوند ورکړ او سات یې تېر شو. موږ له ژمي څخه دومره خوند واخیست څومره چې حالاتو اجازه ورکوله - ښکار، د واورې توپ ویشتنه، د

(c) ketabton.com: The Digital Library

واورې سرې جوړونه او ډنډ ته د مېلې له پاره تګ، څکه چې هوا ډېر وخت خوندوره وه. څومره صاف، څومره شين او څومره له ورېځو څخه پاک اسمان و!»

په عين وخت کې شجاع د بالاحصار په بيا رغولو بوخت و. ده هڅه کوله چې بالاحصار ته بيا داسې جلال ورکړي لکه څنګه چې د ده په ځوانۍ کې يې درلود او داسې يوه مانۍ ترې جوړه کړي چې د ده د پاچاهۍ له لوړو خيالونو سره سمون ولري. اوچت دېوالونه او برجونه چې له لوی کمر څخه تاو شوي وو، په ښه وضعيت کې وو، خو د مانۍ د هغه ودانيو ميده کاري يې په طبعه برابره نه وه چې برنډې ته څېرمه وې؛ نو ده د دربار له سالون څخه کار پيل کړ. نوی يې فرش کړ، پلستر يې له سره رنګ کړ، کتارې او طاقونه يې ورغول. په مغول باغ کې نوې ونې کېښودل شوې او يو حرمسرای له بنسټ څخه نوی ډيزاين شو او له لودياني څخه د ده د ښځينه له راتګ څخه مخکې جوړ شو. په عين وخت کې د دربار تشريفاتي اصول د سدوزيو د دربار ډېرې رسمي بڼې ته چې بارکزيو پرېښې وو، بېرته بدل کړل شول. د دولت پخواني دفترونه بېرته فعال کړل شول او يو داسې پېچلی او په پام جوړ يونيفورم ته رسميت ورکړل شو چې انګرېزي کتونکي ورته هک حيران شول. انځورګر جېمز رټرې ليکلي: «د دربار مامورينو ته دې د څو سل کسيزه ډلې په څېر وکتل شي. سرې ګلابي رنګه کورتۍ يې پر تن، له هره اړخه ډېرې په زړه پورې او اوچتې خولۍ يې پر سر. پر ځينو يې اوږده غوړونه لکه د خره او يا نېښونه لکه د شکنه ګنډل شوي وو او ځينو نورو يې د وزې او ګاومېښې د ښکر بڼې درلودې. د خوليو ډېری يې د مخروط، فنر او يا د ګونګړې بڼې درلودې چې ټولې يې لړ يا ډېرې په انځورونو او نورو ځيزونو ښکلې شوې وې. ځينو يې د نېزو څوکې لرلې چې د لوړې رتبې نښه وه.»[21] په رسمي دربار کې په خپله شجاع هم د پام وړ جامې اغوستې. يوه اوږده چپنه به يې په اوږو پرته وه چې ژۍ يې په ګاڼو ښکلې شوې وې او ايټالوي والۍ ته ورته خولۍ يې د بخمل څنډې درلودې چې ګاڼې په کې ټومبل شوې وې. هغه به له عارضينو سره د کتو پر مهال پر خپل اتخنده او له سپين مرمر څخه جوړ تخت ناست و او يوازې به تر ټولو لوړ پوړه انګرېزي مامورينو ته ودرېد. په دغسې موکه کې به يې د هوسۍ پر يوه اوږده او کاږه واږه ښکر تکيه کړې وه، «د مخ بڼه يې مدبره خو له انديښنو څخه ستومانه ښکارېده».

کله چې ژمي خپلې منګولې خښې کړې، ورځې لا نورې سړې شوې. له واورو څخه ډکې درنې او تيتې ورېځې نه ورېدې. په دې وخت کې شجاع پرېکړه وکړه چې ځينې ځانګړو افسرانو ته په خپل نوښت جوړ شوی مډال ورکړي. دا د دراني امپراتورۍ مډال و چې بڼه او جوړښت يې د فري مېسن Freemason مډال ته ورته و. د فري مېسن مډال درلودونکي د ګولفين Guelphian اعزازي مقام ته رسېدل. الکساندر برنز ته هم له بخارا څخه د بېرته راتګ وروسته دغه مډال ورکړل شوی و.[22] کله چې د انګرېزانو لمړنی لوا مخکې له دې چې د ژمي لمړنی بادوريې د واورو انبارونه جوړ او لارې بندې کړي، بېرته هند ته ستنه شي، د دغه مډالونو د لمړنی ورکړې بهير پيل شو. لکه څنګه چې د مېکناټن ځوان سکرتر، جورج لارنس يادونه کړي: «مډالونه يوازې انګرېزي افسرانو ته ورکړل شول څکه چې شجاع له خپلو مامورينو څخه هېڅوک د دغه مډال لايق نه وو ګڼلي. »[23]

د نومبر په پای کې بېرته ستنېدونکي لمړنی لوا شبملې ته ورسېده. ايملي لېکلي: «دوی ډېر تندرست ښکاري او اوس د خپل هغه ربړن حالت ښکارندويي نه شي کولی چې په هکله يې ليکنې شوې دي. دوی ډېرې ستونزې او ناخوالې زغملې،

(c) ketabton.com: The Digital Library

خو په غير معموله توګه ټول ډېر چاغ ښکاري. د لارډ اکلنډ ساتونکی، کپتان ډاکېنز Dawkins خو بېرته داسې راغی چې حتی له فالستيف Falstaff څخه هم ډېر چاغ برېښي.»[۲۴]

په داسې حال کې چې شاه شجاع په بالاحصار کې پر تخت کښېنول کېده، د دغه ځای مخکنی اوسېدونکی، دوست محمد خان د شمال په لوري په چټکۍ په تېښته و. دېرش کاله مخکې، د نيملې له جګړې څخه وروسته د شاه شجاع په څېر، د واک بايلل دوست محمد ته سمدلاسه هر څه بدل کړل او ده ته يې يو لړ سپکاوي رامنځته کړل چې نږدې يې د تباهۍ او مرګ لامل شوي وو.

بارکزي په سختۍ په کنګلي درو کې له هغه انګرېزي ښاروالکو څخه په تېښته کې و چې د دوی د نيولو له پاره استول شوي وو په داسې حال کې چې دوست محمد په پوره چټکۍ تګ نه شو کولای ځکه چې له ده سره يې «خپلې مېرمنې، کوچني ماشومان، ورونه، زامن او چوپړيالان مل وو».[۲۵] سربېره پر دې، د ده وارث، اکبر خان چې ظاهراً په خيبر کې او ښايي د وبې په امر زهر ورکړل شوي وو، لا تر اوسه پوره روغ شوی نه و. لکه څنګه چې نوموړي پر اس د سپرلۍ توان نه درلود؛ نو په کټ کې وړل کېدو. د دوست محمد تېښته حماسي شاعرانو په دومره خواخوږۍ ياده کړې ده لکه سکاټلنډي شاعرانو چې د کولاډېن Culloden له ماتې څخه وروسته باني پرېنس چارلي Bonnei Price Charlie افسانوي کړی دی. په جنګ نامه کې غلام کوهستاني ليکلي:

نو زړور سلطان مخ پر وړاندې روان و
او زړکسيزه زړوره سپره ډله ورسره وه
له خپل زاړه دود سره سم
خپل حرم يې تر شا روان و
ورپسې يې خپل مال او زر وو
او څک سرتېري يې ښه بيدار وو
د دوی پر پله، په ګامونو لکه برېښنا
غځ غوښتونکي پسې روان وو
شپه او ورځ دوی سپاره روان وو
لکه ورېځې چې په اسمان کې په بيړه وي[۲۶]

د تعقيبوونکي ډلې مشري جېمز اوټرم James Outram او جورج لارنس دوو سرسختو او هوښيارو ځوانو افسرانو کوله. د دوی د لارښوونې او ساتنې له پاره حاجي خان کاکړ او د شجاع پوځي زرکسيزه سپره ډله ګمارل شوې وه. په خپل چټک تګ سره دوی ته سخته نه وه چې د بارکزيو سوکه کاروان ته ځان ورسوي، خو د دوی له هڅو سره سره، د اوټرم ډله د امير په نيولو کې هېڅ کله بريالۍ نه شوه او دا ژر څرګنده شوه چې حاجي خان د معمول په ډول دوه

(c) ketabton.com: The Digital Library

مخېزه لوبه پیل کړې وه. نوموړي په لوی لاس انګرېزان په غلطه لاره بېول او تر خپلې وسې یې د دوی پرمختګ سوکه کولو.

دوه اونۍ وروسته د بارکزیو بوی د لټون ډلې تر سرېمو شو. دوی د دوست محمد د ساتونکې ډلې له څو تښتېدلو سره مخ شول او ورته وویل شول چې د دوی او دوست محمد تر منځ یوازې د یوې ورځې واټن دی. سټېر لارنس لیکلي:

د حاجي له اعتراض سره سره، چې په ستوغه او خطرناکه لاره کې د شپې له خوا د مزل د ناښندۍ په پلمه یې نه غوښتل مخ ته لاړ شي، موږ د سهار په پنځو بجو خپل مزل پیل کړ.* دا ښه څرګنده وه چې دغه عملیاتو ته د نوموړي زړه نه و. د ده اعتراضونو ته غوږ ونه نیول شو او موږ په خورا بده لاره په جګو غونډیو او د غرونو په وچو ویالو کې لس میله مخ ته لاړو او بیا مو د خپلو اسونو تر څنګ دمه وکړه. له پنځوسو څخه لږ افغانان زموږ سره یو ځای دغه ځای ته ورسېدل او پاتې یې د ورځې په بهیر کې راورسېدل. دلته موږ ته څارګریز راپور راغی چې دوست محمد د یوک Youk په نوم یو ځای کې دی چې یوازې یو مزل لیرې پروت دی. حاجي خان یو څل بیا په وړاندې تګ کې خپل زړه نازړه توب وښود او اوټرم ته یې زاری کولې چې هملته تم شي ځکه چې دوست محمد دوه زره کسیزه سپره ډله لري، خو اوټرم ډلې ته امر وکړ چې د مازیګر په څلورو بجو حرکت وکړي او کله چې افغانان راغونډ کړل شول، د دوی شمېر یوازې ۳۵۰ کسانو ته ورسېد او خورا بد تجهیز شوي وو.[۲۷]

په راتلونکو ورځو کې دغه ځنډوونکو تکتیکونو دوام وکړ. حاجي ټینګار کولو چې دوی باید تقویتي قوا ته تم شي، خو کله چې اوټرم د شپې له خوا مزل پیل کړ «د تېروتنې او یا چل له امله، موږ څلور میله مخته نه وو تللي چې زموږ لارښوونکي، چې د حاجي خان د کسانو تر امر لاندې وو، وتښتېدل. دغه مهال تور تم و او موږ د داسې بې پایه درو په منځ کې یوازې پرېښودل شوو چې حتی یوه نرۍ لاره هم په کې نه تر سترګو کېده؛ نو موږ پرته له دې چې تر سهاره تم شو بله چاره نه لرله».[۲۸] راتلونکی ماښام کله چې انګرېزانو په تګ ټینګار کولو، حاجي خان اوټرم تر مټ ونیو او«په جګ غږ یې ماته عذر وکړ چې مخ ته لاړ نه شم او بیا یې ګواښ راته وکړ چې په زور به مې ونیسي، خو د څرګندې تباهۍ په لور تګ ته به اجازه رانه کړي». او ده بې اړنګه اوټرم ته په رښتیا ډرکه• ورکړه:

که ته له دوست محمد سره مخامخ شوې، هېڅ افغان به د هغه پر ضد توره را ونه باسي او زه به د دې مسوول هم نه وم چې په جګړه کې دوی ستاسې پر ضد ودرېږي... کله چې زموږ د هوډ په کمزوري کولو کې پاتې راغی، حاجي خان زما له کېږدۍ څخه څو متره لیرې کښېناست او په تیاره کې یې له خپلو درېیو یا څلورو مشرانو سره له یو ساعت څخه زیات په ټیټ غږ خبرې کولې. دغه کسانو حاجي خان له پرنګیانو سره په مرسته کې چې دوست محمد ونیسي، ګرم کړ او ترې ویې پوښتل چې امیر څه بد ورسره کړي... او حاجي خان په ټولو هغه څه اعتراف وکړ چې دوی ورته یاد کړل.[۲۹]

سبا ته یې په داسې حال کې چې واوره ورېدل پیل شول، افغان ډله په ډېرېدونکې توګه بغاوتي کېده. اوټرم لیکلي: «موږ پوه شوو چې زموږ افغانان خاینان دي او هېڅ باور نه شي پرې کېدای.» نو اوټرم او لارنس پرېکړه وکړه چې په داسې ماموریت لاړ شي چې نږدې ځان وژنې ته ورته و. دوی له یوازې دیارلس انګرېزي افسرانو سره د واورې په توپان کې د

---

*په حقیقت کې حاجي رښتیا ویل. د حاجي ګګ غابنی حتی په دوبي کې او د ورځې له خوا هم ډېر ګران دی. سربېره پر دې، نوموړي د احتیاط له پاره ښه دلیل درلود ځکه چې دغه غابنی د هزاره ګانو تر واک لاندې و. ده څو کاله مخکې دغه هزاره ګان ځپلي وو او په دې کې یې اړنګ نه درلود چې دوی به له دغه فرصت څخه په کار اخیستنې له خپل پخواني ځپونکي څخه غچ واخلي.

•ډرکه: ګواښ

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوست محمد د نیولو له پاره لاړل. په دغه شپه اوتړم په پلنه واوره کې ویده شو. دی پوهېده چې ښایي سبا ته به مړ وي، خو کلک هوډ يې درلود چې تر خپل وس پورې به هڅه کوي چې امیر یا ژوندی ونیسي او یا یې ووژني. وروسته د ده یاد ته ورغلل چې «سهار ته د یوې پرتمینې هڅې په تمه، دی هېڅ کله دومره خوشحاله نه و لکه په هغه شپه چې و»، خو دغه هڅه هېڅ کله بریالۍ نه شوه. اوتړم او کسان يې په چارګام د بامیان درې ته ښکته شول، خو دوست محمد همدغه سهار د هندوکش شمال، له سیغان څخه ورانده، تاشقرغان ته تښتېدلی و چېرته چې د خپلواک ازبک مشر، میرعلي «چې له شجاع سره يې دښمني لرله»، واکمني وه. اوتړم اوس بله چاره نه درلوده پرته له دې چې مېکناټن ته ولیکي چې «په دغسې وضعیت کې اوس هېڅ داسې هیله نه شته چې فراري په داسې سیمو کې ونیسو چې د شجاع تر واکمنۍ لاندې دي او زموږ ماموریت په کې محدود دی. زموږ سپاره افسران وايي چې اسونه يې د لوړې او ستړیا له کبله د دې توان نه لري چې اوس سمدلاسه بل مزل وکړي؛ نو موږ اړ شوو چې د دوی تعقیب پرېږدو».[۳۰]
په همغه شپه دوست محمد او ملاتړي يې په خوندي توګه د خامرد Khamard پناه ځای، د میر ولي د مریبانو د سوداګرۍ کلا ته ورسېدل. میرزا عطا لیکلي:

امیر دوه میاشتې د ازبکانو د ځانګړې مېلمه په توګه تېرې کړې او له هغه ځای څخه بلخ ته لاړ. د بلخ والي د یو ښایسته بڼ په مېلمستون کې ځای ورکړ. دلته د بخارا حاکم، نصرالله خان له خوا امیر ته د اوښ ډاګي په وسیله یو لیک راورسېد. نوموړي امیر ته بلنه ورکړې وه چې د ده دربار ته په خپل ورتګ عزت وروبښي. امیر خپله کورنۍ او نور په ده پورې تړلي کسان په بلخ کې پرېښودل او له خپل وارث، اکبرخان سره یو ځای بخارا ته ستون شو. په بخارا کې چې د اسلامي علومو ښار و امیر ته شاهي ښه راغلاست وویل شو، د استوګنې له پاره يوه ځانګړې ماڼۍ ورکړل شوه او د ورځني لګښت له پاره کوچنۍ خرڅ هم ورته حواله شو.[۳۱]

دا په بشپړه توګه ځرګنده نه ده چې په بخارا کې څه پېښ شول، خو څو اونۍ وروسته دوست محمد له خپل کوربه سره بدورده شو: میرزا عطا وايي چې وجه يې د دوست محمد د تند خویه زوی، اکبر خان څو سپکې ځرګندونې وې. د دې وجه د دوست محمد مخکنۍ هڅې هم کېداې شي چې غوښتل يې د پولې نانندریزه ښار، بلخ ونیسي. ښايي د بخارا حاکم د امیر په دغه کړنو ناراضه و ځکه چې د امیر په څېر ده هم پر بلخ باندې د واکمنۍ ادعا درلوده او اوس يې د امیر پر پلان اعتراض درلود چې د ده په استازیتوب د بخارا علما د جهاد اعلان وکړي، خو له یوې او یا له بلې وجې د دوی تر منځ ترخې خبرې تبادله شوې او بارکزیو ښار پرېښود. دا نصرالله خان ته لوی سپکاوی و. بیا د بخارا مکار، بې رحمه (او ښايي ځرښنده روحي ناروغ) حاکم د دوست محمد د وژلو هڅه وکړه. فیض محمد په سراج التواریخ کې لیکلي:

د بخارا امیر خپلو کسانو ته چې دوست محمد يې بدرګه کولو په پټه دستور ورکړ چې کله له امو سیند څخه تېرېږي، دوی دې هغه کښتۍ ډوبه کړي په کومه کې چې دوست محمد او شهزاده سپاره دي څو په سیند کې دوی ډوب شي؛ نو په دې توګه افغانان د ساتونکو تر نظر لاندې د امو تر غاړې ولېږدول او په کښتۍ کې کښېنول شول. هغه کوچنۍ کښتۍ چې امیر په کې کښېناست په پټه سورۍ کړل شوه. کله چې کښتۍ حرکت وکړ د بخارا د امیر یو کس چې له دغه دسیسې خبر نه و هم په دې کښتۍ کې ناست و. نوموړي غوښتل چې دوست محمد د سیند تر بلې غاړې بدرګه کړي او بیا بېرته راوګرځي. یو بل کس چې له دسیسې خبر و، له ده سره يې په ترکي خبرې وکړې او ورته وې ویل چې له کښتۍ څخه ښکته شي چې د امیر سره یو ځای ډوب نه شي، خو دوست محمد په ترکي ژبه پوهېده ځکه چې مور يې ترکۍ او د کابل د یو مشر قزلباش لور وه. کله چې امیر دغه خبرې واورېدې، له کښتۍ څخه ښکته شو او نه يې غوښتل چې له سیند څخه تېر شي. د بخارا د امیر کسانو چې هر څومره هڅه وکړه چې دی په کښتۍ کې له سیند څخه تېرېدو ته

(c) ketabton.com: The Digital Library

وډوماري، ده ونه منله او خپلو ملګرو ته یې وویل: «دا بهتره ده چې په خپلو وینو کې ولامبم خو نه چې په سـیند کې له ډوبېدو څخه مړ شم ځکه چې د تورې په ژۍ زما مړینه به د بخارا د امیر د نه انکارېدونکې بې عدالتۍ بېلګه پاتې شي، خو که زه ډوب شم، هېڅوک به د هغه بد چلند په اړه چې ده زما سره وکړ چې میلمه یې وم، خبرې ونه کړي.»*

امیر له خپلی ډلې سـره د بخارا په لور د سـاتونکو تر څارنې لاندې روان شـو «خو په لاره داسـې سـخت د واورې توپان پیل شـو چې ټول یې د مرګ مورګې ته ورسـول. ډېرو کوچنیو شـهزاده ګانو له ډېرې یخنۍ څخه حتی خبری هم نه شـوی کولای. امیر خپلو شـخصي چوپړیالانو ته امر وکړ چې هر چوپړیال یو شـهزاده راواخلي او خپله ژوره توده ساه پر دوی کوف کړي چې تاوده شي» او له مرګه وژغورل شي.

لنډه دا چې دوی بخارا ته په ډېره سـختۍ ونګوښـېدل. اوس د بخارا امیر هغه لړ خرڅ چې دوی ته ورکول کېده هم پرې ودراوه. له دوی څخه شاوخوا ۷۰ کسه وتښـتېدل ... کله چې نصرالله خان خبر شـو، یوه اووه زره کسیزه سپره ډله یې په دوی پسې ولېږله چې د تېښتې مخه یې ونیسـي او امر یې ورته وکړ چې که چېرې سـردارانو جګړې ته مخ کړ؛ نو ویني یې دې تویې کړي او که جګړه یې ونه کړه، بیا یې دې په ځنځیرونو تړلي بېرته راولي. دوی په چراغچي Chiraghchi کې له سـردارانو سـره مخ شـول، کلابند یې کړل او یرغل یې پرې وکړ. تر څو چې مرمۍ او باروت وو، افغانانو، بخارایان نږدې پرېنښـودل او د ډېرو وینې یې تویې کړې، خو په پای کې کله چې د دوی مهمات خلاص شـول، بخارایانو پر دوی رامنده کړه او یرغمل یې ونیول. افضـل خان او اکبرخان دواړه په جګړه کې ټپي شـوي وو، څو نور کسان مړه او له پاتې کسانو څخه ډېری یې سخت ټپي شوي وو. بخارایانو دوست محمد او ورسره مل کسان یې بېرته ښار ته یوړل او د بخارا د امیر په امر یې، ټول په تیاره تلخونه کې واچول.[۳۲]

د ۱۸۳۹ کال د نومبر په دویمه کله چې د کابل بازار ډنډونه کنګل شـول او د کابل سـیندغاړې په ولو کې پرښې ځلېدې، شـاه شجاع له بالاحصار څخه جلال اباد ته د ژمي د تېرولو له پاره لاړ. اوس یې چې پېښـور په واک کې نه و، جلال اباد یې خپله ژمنۍ پلازمېنه ونوموله. مېکناټن هم ورسـره لاړ. دی له شـجاع څخه مخکې ورسـېد ځکه چې شـاه په نیمله کې وځنډېد چې یو کوچنی شـهزاده د نیملې د باغ د سـپېدارو په منځ کې خښ کړي. مېکناټن ځان ته د ښـار په تر ټولو ښـه مېنه کې هسـتوګنځۍ پیدا کړ او شـجاع یې پرېښـود چې په داسـې ځای کې هسـتوګن شـي چې یو انګرېزي کتونکي د «کوډخې» نوم ورکړ.[۳۳]
ملا شکور ته په کابل کې د چارو واک وسپارل شو او برنز د مېکناټن ځای ونیو. د کال په وروستۍ شپه چې د ژمي یخني خورا ډېره وه، برنز د نوي کال د شپې Hogmanay مېلمستیا جوړه کړه. سکاتلنډي لمن یې اغوستې، د پوستکي کڅوړه یې تر ملا تړلې وه او په خپله یې د مېلمستیا کوربه توب کولو. نوېل چېمبرلېن چې له کندهاره راغلی و په دغه مېلمستیا کې مېلمه و. ده لیکلي:

---

*د دوسـت محمد دغه خبره ډېره په زړه پورې وه. نوموړي به په خپل وخت کې یو شـمېر خپل دښـمنان وروسـته له دې ووژل چې له دوی سـره به یې د خوندي چلند ژمنه کړې وه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

موږ يوه له خوښۍ ډکه مېلمستيا درلوده، خو پرته له برندي او جين مو بل څه د څښاک له پاره نه لرل. شاوخوا د سهار په دوو بجو خوړنځي ته لاړو او د ريلز reels نڅا مو پيل کړه. کپتان سېنکلير Sinclair چې د برسکاټلنډ جامې اغوستې وې، پر مېز ولاړ او بين باجه يې غږوله. برنز له موږ سره ډېر په ادب چلند وکړ. دی د هر چا خوښېږي ځکه چې برعکس د ډېرو مامورينو، په ده کې سياسي چل او تېرايستنه نه شته... [بې اړنګه، دی] په ټوليزه توګه د ټولو خوښ دی او رښتيا همداسې ښه سړی دی. زما په اند، دی تر ټولو صادق، په زړه پورې، ساتېره او يو ښه ښاغلی دی چې زه نيک بخته وم چې پېژندګلوي مې ورسره پيدا کړه.[۳۴]

کومې نمانځنې چې د ژمي په بهير کې دوام درلود د هر چا په طبعه نه وې. مخکې له دې چې بلاخره افغانستان په کرجنه توګه پرېږدي، امريکايي جنرال، جوسايه هارلن چې په برياليتوب يې د ختيځ هند کمپنۍ، شاه شجاع، سېکانو او وروسته دوست محمد ته جګړې وکړې او يوه لنډه موده يې په خپله ځان د غور شاه اعلان کړی و، انګرېزانو ته د ډېرېدونکې غوسې په سترګه کتل. وروسته له دې چې برنز له هند څخه د نابللي پردي په توګه وشړلو، ده کور ته په لاره کې په انګوټ کې وليکل: «په هغه ورځو کې کابل، د زړو بڼونو ښار، يو جنت و. ما دغه هېواد ليدلی چې د سپېڅلي خلوت سمونتيا ته مقدس و، خو د بېګانه او بې احساسه لړاکانو سپين سترګې ورتګ ناولی کړ. په عاداتو کې اړام•، په بده سليقه کې نومور، د بيباکه اشغال په خونړيو يرغلونو کې اکاړ مشران چې ناپرانده• زړونه يې مات کړل، د خوښۍ، خوشحالۍ او ساتېرۍ خوشحاله غږ يې چوپ کړ...» نوموړي دغه وړاندوينه هم وکړه: «د پوځي قوې په وسېله د يو ملت د خلکو رټل او ځپل، د ټول ملت د حبس د هڅې مانا لري په داسې حال کې چې ټول د خپلواکۍ په هوډ کې همغږي دي: د داسې پروژو عمر لنډ او پايله يې له مصيبت څخه ډکه وي.»[۳۵]

خو د اشغال په لمړني ژمي کې د هارلن وړاندوينې پرته له دې چې دی يو داسې ناراضه او ځانمن افغان برخه وال وښيي چې خپلې د عظمت شېبې يې تېرې کړې وې، بل څه ونه ښودل. برعکس، ډېرو ته د حيرانتيا وړ دا وه چې د کابل اشرافيان دومره ناراضه نه ښکارېدل. ر. ج. ر ګليګ په خپل تصور کې چې د افغانانو په شخصي توګه انګرېزي افسران په انفرادي ډول خوښېږي، يوازې نه و، خو ده د يو افغان مشر خبره داسې نقل قول کړې ده: «کاشکې چې تاسې موږ ته د ملګرو په څېر راغلي وای، نه د دښمنانو په څېر ځکه تاسې په جلا جلا ډول ښه خلک ياست، خو کله چې تاسې ته د يو واحد په سترګو وګورو، بيا له تاسې څخه کرکه کوو.»[۳۶]

د دوست محمد مطلقې واکمنۍ او پر خپلو خلکو د لويو ماليو وضع کول او همدارنګه د ډېرو شتمنيو ضبطول چې خپله د جهاد پروژه ورباندې تمويل کړي، له شاه شجاع سره مرسته وکړه چې خپله واکمني څه ناڅه پرته له ستونزو پيل کړي. په پيل کې ډېر کابليان او د درانيو ممتاز پوړ حاضر وو چې د بيا پر تخت کښېنولي حاکم په اړه خپل اړنګ ته پام ونه کړي او وګوري چې دی څه کوي. ميرزا عطا ليکلي: «د کابل د اشغال په لمړنيو مياشتو کې انګرېزانو ډېری مشران او همدارنګه کابل او شاوخوا يې ځان ته تسليم اومطيع کړل. لږ شمېر خلک چې د دوی اطاعت يې نه کولو، بنديان شول او کلاوې او شتمنۍ يې د کمپنۍ حکومت ضبط کړې.»[۳۷] سربېره پر دې، مېکناټن له سخاوت څخه يوې ډکې سياسي حل لارې ته مخ کړ. په سوبل کې يې مخور دراني اشرافيان په پيسو واخيستل او په ختيځ کې يې غلزي مشرانو او همدا راز علماوو ته په لويه کچه بسپنې حواله کړې. دا د هند خزانې ته يو دروند لګښت و او ډېر ژر

• اړام: سپين سترګی

• ناپراند: ډېر کمزوره

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځرګنده شـوه چې د افغانسـتان اشـغال ارزانه نه دی، خو دغه سـتراتیژۍ په لمړني مني او ژمي کې وکولای شـول چې د شاه شجاع په واکمنۍ کې سـوله وساتي.[۳۸] په دې توګه اکلنډ وتوانېد چې په خوښۍ لندن ته راپور ورکړي: «ویل کېږي چې دغه هېواد ارامه دی، لارې خوندي دي، سوداګري مخ په ښه کېدو ده او شاهي نظام او د حکومت بدلون تر اوسه محبوبیت لري... ډګرمن رابرټ Robert لیکي: «ما له ډېرو مشـرانو سـره اشـنایي پیدا کړه. دوی په ټولیزه توګه له صاحب لوجې Sahib Loge سره د اشنایۍ مینه وال دي او کله چې زه بېرته کابل ته لاړ شـم، زما د کور ور به د دوی پر مخ خلاص وي. دوی زموږ سـره په خوښـۍ ډوډۍ خوري او کورونو ته یې زموږ په ورتګ خوشـحاله کېږي.»»[۳۹]
دغه د رضایت روښانه فضا هغه اړنګ لږ پیکه کړې وه چې ایا بېرته راغلي بارکزي به په رښـتیا د شـاه شـجاع د سـولې وړاندیز ومني او هغه دښـمنۍ ته به د پای ټکی کېږدي چې دوه نسـله په ډېره پاملرنه وپالل شـوه، محمد حسـین لیکلي: «ډېری سـدوزي اشـرافیانو د شـاه شـجاع د پخلاینې پالیسـي بې خونده بلله. دوی به د یون په ترڅ کې او یا کله به چې په دربار کې وو، په ځاځمنه بڼه یو بل ته سـرټکولو او داسـې به یې ویل: «دا چې اوس د بارکزیو قبیلې ته دومره په درنه سـترګه کتل کېږي او ټول پخواني امتیازونه یې بیا ورکړل شـول، دومره وخت به تېر نه شي چې د ناراضتیا ناولې لمبې به پورته اوچتې شـي. انګرېزان، چې د پوهې، منطق او سـیاسـي تجربې ادعا کوي، څه فکر کوي چې د خپل ملګري د دښمنانو د ښې پالنې پایله به څه وي؟ د دې پایله به غمجنې او پښېمانې وي!»»
یو مسافر چې له پېښـور څخه لږ وخت مخکې را رسېدلی و، ویلي:

کله چې د پېښـور والي، اویتبېلي د کابل د وضـعیت په اړه پوښـتنه وکړه او ورته وویل شـول چې د بارکزیو په ګډون ټولو ډلو سـره ښه چلند کېږي، نوموړي خپلو کسـانو ته مخ واړاوه، اوسـېلی یې وایسـت او ویې ویل: «خدای دې له شـاه شـجاع سـره مرسـته وکړي او خدای د عفوه ورته وکړي.» حاضر کسان په دغه دعا حیران شول ځکه په عامه توګه دغسې دعا مړو ته کېده، نو ویې پوښتل: «شاه ژوندی نه دی؟» اویتابېلی په ځواب کې وویل: «هر څوک چې خپل سخت دښمن ته ځای ورکوي او د اعتبار غېږ ورته خلاصوي، اوږد ژوند به ونه لري، فردوسي په دې اړه وایي:

تا یو پلار وواژه او د غچ تخم دې وشینده
نو دغه یتیم به څه وخت سکون ولري
تا یو مار وواژه خو بچي یې روزې
دا څه ځېن توب دی؟

یو وخت به د دغه دښمنیو مېوه پخه شي. تاسې به ډېر ژر واورئ چې همدغه بارکزیو شاه شجاع مړ کړ.»[۴۰]

د کابل پر ماحول نور سـیوري هم پراته وو. یوه لوا چې بېرته هند ته روانه وه، وروسـتۍ سـاتونکې ډله یې د خیبر په دره کې تر غلچکي برید لاندې راغله چې ۱۵۰ اوښـان یې له بار سـره له لاسـه ورکړل. وروسـته له دې د علي مسـجد چونۍ سـمدلاسـه پېښـور ته تخلیه کړل شـوه.[۴۱] په عین وخت کې، د افغانانو یوې ډلې یو جګپوړی انګرېز افسـر، ډګرمن هرېنګ Herring چې په چکر وتلی و، په وردګو کې وواژه. نوموړی له امر څخه په سـرغړونې، له سـړک څخه وړاندې تللی و چې په یوه غونډۍ کې له څو افغانانو سـره مجلس وکړي. دوی ټوټې ټوټې کړ. تـامس سـیټن لیکلي: «زموږ په برخلیک کې به لوی خپګان و چې د ده مړی مو ولید. دا یوه ناوړه صـحنه وه. په ډېره وېروونکې بڼه وهل شـوی او ټوټې ټوټې شـوی و. له لسـتونو څخه پرته، جامې یې ټوکل شـوې او څیرې وې. تنه یې په خېټه کې نږدې دوه ټوټې وه او سـینه

(c) ketabton.com: The Digital Library

او پوښتې یې په چاره وهل شوې وې. په تنه کې یې شپاړس اوولس داسې زخمونه وو چې هر یو یې د مرګ لامل کېده.»[۴۲]
خو په ټوله کې، هېواد ارامه و. کله چې غلزیو له مېکناټن څخه اعانه ترلاســه کړه، دوی هم د معاملې خپله برخه ترسره کړه. په تاریخ سلطاني کې لیکل شوي: «د کابل او خیبر لاره له شوکمارانو او لاروهونکو څخه ډکه وه. دوی ټول مســافر تر ګواښ لاندې نیولي وو، خو کله چې د غلزي خانانو د لارې اداره په لاس کې ونیوه، دغه ګواښــونه له منځه لاړل او ټول ژمی سوله واکمنه وه.»[۴۳]
خو په بخارا کې د نظیر خان له خوا را رسېدونکي خارګریز راپورونه د ډېرې اندېښــنې وړ وو او هغه دا چې روســان د خپلې تیارۍ په وروستي پړاو کې دي چې پر خیوه یرغل وکړي. نوموړي لیکلي: «دوی د کسپین بحیرې پرغاړه ډېر شمېر اوښــان، ګاډي، او کښتۍ راغونډ کړي دي او پرېکړه یې کړې چې خپل پوځ او اکمالات د کسپین د بحیرې له لارې، کیر Kir ته څېرمه، چې تر خیوې پورې درې ورځې مزل لري، ولېږدوي.»[۴۴] مېکناټن چې په بخارا کې د دوســت محمد له بندیتوب څخه خبر نه و، وېرېده چې روسان به بیا له امیر سره څه دسیسه جوړه کړي او پلان به جوړوي چې په هرات کې به چې اوس «څه نا څه په بې دفاع حالت کې دی» دی پر تخت کښېنوي.[۴۵]
داسې برېښدل چې یوازې برنز پوهېده چې د روسانو دغه کړنه پر افغانستان باندې د انګرېزانو د تیري پر وړاندې نېغ ځواب و. نوموړي خپل ملګري کپتان ج. الف. جېکب Jacob ته لیکلي: «روسانو خپل ځواکونه زموږ د پالیسۍ پر ضد رامخته کړل. کابل ته په ننوتو ســره موږ لوی کړکېچ رامنځته کړ.» حتی په دغه پړاو کې، برنز پوهېده چې د انګلنډ یا روســې واکمني به پر داســې ازاد او خپلواکه خلکو لکه افغانانو باندې څومره لنډ مهاله وي. ده وړاندوینه کړې چې: «انګلنډ او روسیه به اسـیا په خپل منځ کې ووېشـي او دغه دوه امپراتورۍ به په اوبو کې د کړۍ په څېر تر هغه وخته غټې شي تر څو چې په نه شتون کې ورکې شي او راتلونکي نسلونه به دوی دواړه په دغه سیمو کې داسې لټوي لکه اوس چې موږ د الکساندر او د هغه د یونانیانو پاتې شوني لټوو.»[۴۶] *
دغســې ریالېزم د ۱۳۳۹-۱۳۴۹ په ژمي کې خورا لږ موندل کېده. همدغه وخت په پټه د تل له پاره د افغانســتان د ضـمیمه کولو خبرې کېدې. حتی دا خبرې هم کېدې چې د راج د دوبي پلازمېنه دې د همالیې له موږې، شېملې څخه د حاصلخېزه باغونو درلودونکې درې، کابل ته ولېږدول شي، کټ مټ هغسې چې یو وخت به مغولو د مې په میاشـت کې له ډهلي او اګرې څخه کشـمیر او جلال اباد ته څېرمه د نیملې ښـایســته باغونو ته لېږدېدل.[۴۷] په ځان باندې دومره لوی باور یو لږ لویو ســتراتېژیکي تېروتنو ته لاره پرانیســتله. لمړی، د دې پر ځای چې د شــاه شــجاع د نازکې واکمنۍ ټینګولو ته پام واړوي او د اشــغال د خوندیتوب او بریا له پاره اړینې ســرچینې برابرې کړي، اکلنډ هم د وروســتنیو یرغلګرو په څېر، له وخت څخه وړاندې په دې اند و چې اشغال بشپړ شوی او پام یې یو بل جګړه ییز تېري ته په یو بل تیاتر کې واړولو. په دغه وخت کې ایملي پرته له سنجونې او په ښکاره په سپکه توګه لیکلي: «چینایانو د خندا وړ کړنې

---

* پر خیوه باندې د روسانو برید داسې په مصیبت پای ته ورسېد لکه له کابل څخه د انګرېزانو شاتګ چې پای ته ورسېد. پېراسفکي خپل نیمایي اوښان او نږدې نیمايي سـرې د منځنۍ اسیا د واورو ژمني توپان ته له لاسـه ورکړل. دغه پایلې د شـاګې په هکله د روسـانو هیلې یو نسـل شـاته واچولې: خیوه تر ۱۸۷۲ پورې د روسـانو لاسـته و نه لوېده او دې ته ورته انګرېزان هم شـاوخوا تر ځلوېښـتو کلونو بیا افغانسـتان ته بېرته و نه ګرځېدل. دغه وګورئ: (راتلونکی دی)Twin Imperial Disasters: The Invasion of Khiva and Afghanistan in the Russion and British Official Mind, 1839-1842

(c) ketabton.com: The Digital Library

پیل کړې دي. دوی ځان وسلوال کوي، ملامتیا په کوچنیو بې ګناه امریکايي کښتیو اچوي او د جګړې بېړۍ را غونډوي. زما په اند دوی دومره خانتما دي چې په کوم عجیبه چل سره به زموږ ټولې ۷۴ماډله بېړۍ په شنو او سرو لمبو والوزوي، زموږ ټول سرتیري او ماڼوګان به اسیر کړي او دوی ته به له عاج څخه د منځ تشو مردکیو د جوړولو زده کړه ورکړي.»[48] له افغانستان څخه د بمبيي د پوځ لویه برخه ایستل او خپلې نوې د تریاکو جګړې ته د هغه ډېرو اړینو سرچینو په راګرځولو سره چې په افغانستان کې د اشغال د ټینګښت له پاره ببلې شوې وې، اکلنډ، مېکناټن ته دا ناشونې کړه چې پوره عسکر او پیسې د شاه شجاع د واکمنۍ د بریا له پاره ولري.
د هغه کوچنۍ بودجې چې شاه شجاع او مېکناټن هېواد وربانديې اداره کړی وای، یوه نېغه پایله هغه وخت ښکاره شوه چې اکلنډ د اعلی سرقوماندان هغه غوښتنې رد کړې چې په کابل کې یوه لویه کلا چې خپل ښارګوټی ولري او په کندهار کې یوه دفاعي کلا جوړه کړي. اکلنډ وېلي: «مخکې له دې چې زه د کلاوو په جوړولو لوی لګښتونه وکړم، د اوس په پرتله زه غواړم سم پوه شم چې د افغانستان وروستۍ بنه به څرنګه وي.»[49] دغه کړنې پوځ له داسې یوه وضعیت سره مخ کړ چې په دې اړه یې هره پرېکړه ستونزمنه برېښېده. په داسې حال کې چې په کابل کې ژمي د یخنۍ منګولې خښولې، ځینې عسکر په بالاحصار کې ځای پر ځای شول او ځینو ته د کلا له دېوالونو د ننه هاخوا دېخوا ځای ورکړل شو او پاتې نور په کمپ کې د کوهستان واټ تر څنګ په خېمو کې لړزېدل. سربېره پر دې، شاه شجاع پر مېکناټن زور واچولو چې له بالاحصار څخه چې په اسانۍ دفاع ترې کېدای شي خپل عسکر لیرې کړي. شاه شجاع ویل چې دی به افغانانو ته سخت بې عزته شي چې د انګرېزي عسکرو په شتون کې د ده حرم له لودیانې څخه دلته راشي. لکه څنګه چې اکلنډ د مناسبې نوې کلا جوړول منع کړي وو، جنرالانو بله چاره نه درلوده پرته له دې چې داسې سپکه دفاعي پوځي اډه او بارکونه د عسکرو د اوسېدو له پاره جوړ کړي لکه دوی چې د سوله من بنګال د وریجو په پټیو کې وي، نه د افغانستان د بدورده غرونو په منځ کې.
دا څرګنده نه ده چې چا په حاصل خېزه ځمکه کې د پوځي اډې د جوړلو پرېکړه وکړه. په داسې ځمکه کې چې شاوخوا یې ویالې او په دېوالونو محاط باغونه چاپېر او له پاسه یې د یو شمېر افغان اشرافیانو دفاعي کلاوې پرتې وې. لکه څنګه چې په دې اړه یو کتونکي یادونه کړې: «دا به د تل له پاره د حیرانتیا ځای وي چې یو دولت، یو افسر او یا د افسرانو یوه ډله چې په دې مسلک کې پوهه او یا تجربه ولري، خپل ځواکونه په یوه نیمه اشغال هېواد کې په داسې عجیبه او له تعقل څخه لیرې ځای کې واچوي.» حتی ګلیګ - چې تکتیکي پوهه یې نه درلوده - سمدلاسه پوه شو چې د دغسې ځای دفاع خورا ګرانه ده. ده لیکلي:

دا د استحکاماتو له پاره یو حیرانوونکی ځای و. کلاوې او برجونه داسې ځای وو چې یو او یا ډېرو ته یې کړی ته ورته بارکونه چې د انګرېزانو دفاعي لیکه یې جوړوله، لاندې پراته وو... داسې برېښېدل چې دوی خلک په دې قانع کوي چې انګرېزان له دوی څخه وېره نه لري او نه په دوی کوم شک کوي ځکه تدارکاتي او د مهماتو زېرمې په خپله د پوځي اډې د ننه نه وې جوړې شوې بلکې دغه زېرمې چې پر امنیت یې د پوځ پایښت ترلی و، په یوه زړه کلا کې چې دفاع یې خورا ناشونې او له بالاحصار او پوځي اډې څخه لیرې پرته وه، جوړې شوې وې او د امنیت له پاره یې یوازې سل سپاهیان د یو دویم بریدمن تر قوماندې لاندې پوره ګڼل شوي وو. داسې یوه پوځي اډه چې لوړې ترې چاپېر وي او د برجونو تر اغېز لاندې وي هېڅ شی تر خپلې اغېزې لاندې نه شي راوستی او داسې ځای پرته ده چې سیند یې له ښار څخه ببلوي؛ نو په ښار کې د نظم د ساتلو له پاره په بشپړه توګه بې ارزښته ده.[50]

(c) ketabton.com: The Digital Library

خو يوازې دا نه و چې پوځي اډې ته تر ټولو بد ځای غوره شـوی و. اډه د خورا بد ډيزاين پر بنسـټ جوړه شـوې وه. دا ګليګ ته له ورايه ځرګنده شـوې وه چې په بيړه د ودان شـوو بارکونو په هډاونه کې لويه نيمګړتيا وه. له بارکونو څخه چاپېر دېوال نږدې دوه ميله اوږد و چې په اغېزمنه توګه سـاتل يې ناشـوني و او د دفاع له پاره يې يوازې يو نری خندق او داسې ټيټ دفاعي دېوالونه جوړ شوي وو چې ختل پرې ډېر اسانه وو.[۵۱]

خو که څه هم د شغال ښکار او د تياتر لمرنيو لوبو د دوی پام بل لوري ته اړولی و، د يو څو افسرانو عين نيمګړتياوې تر سـترګو شـوې وې. د سـېکنر Skinner اسـواڼي لوا افسـر او ځوان انګرېز- هندوسـتانی کپتان جېمز سـکېنر چې د اعاشې او اباتې چارواکی و، ويلي وو چې زېرمې بايد د اډې له دېوالونو د ننه راوړل شي خو سېر ولېبي کاټن Willoughby Cotton بې خونده ځواب ورکړ چې «ده ته داسې ځای نه شي ورکولی ځکه چې دوی د عسکرو د بارکونو په جوړولو کې دومره بوخت دی چې د زېرمو په اړه فکر ته هېڅ وخت نه لري». يو بل کس چې د اډې ډيزاين يې تر پوښـتنې لاندې راوسـت، ډګرمن ابرهم رابرټز Abraham Roberts د شـاه شـجاع د سـاتونکې ډلې قوماندان و. کله چې د اډې جوړېدل پيل شـول، دی پوه شـو چې نه يوازې موقيعت، د اډې دفاع کمزورې کړې بلکې د بارکونو پر دېوالونو د ټکلارې ډيزاين، چې تيرکش او داسې سـوري يې نه درلودل چې له پاسـه پر دښـمنانو لوېې ډېري او يا جوش تېل واچول شی، د برېد په صـورت کې د اډې دفاع لږ يا ډېره ناشـونې کړې وه. نوموړي په يو ليک کې دغه نيمګړتياوې تورن جان سـټرټ John Sturt ته چې د بنګال د انجينری ډلې غړی او د اډې ډيزاين کوونکی و، په ګوته کړې، خو هغه په سـپک او لنډ ځواب کې ورته وويل چې هېڅ به ونه کړي او ويې ويل: «تا ډېر ناوخته دغه سپارښتنې وکړې ځکه نيمايي بنسټ اېښـودل شـوی دی. زه نه پوهېږم چې څه مناسب دي او څه نه دي. ما نقشه سېر مېکناټن ته ورکړه. زه نه پوهېږم چې نوموړي له پوځي مشاورينو څخه پرته بل چا ته ښودلې او که نه، خو چې له ده څخه ما څه وا نه اورېدل؛ نو چوپتيا يې ما د ده رضايت وګڼله او په کار مې پيل وکړ. اوس له دې څخه سم کار واخلئ او د کارنتيا په اړه يې پوښتنې بې ګټې دي.»[۵۲]

حالت هغه وخت نور هم خراب شـو چې انګرېزي عسـکرو په ډېرېدونکې توګه له افغان ښـځو سـره د اړيکو په پيلولو د افغانانو عزت ته سپکاوی وکړ. ښايي تر ټولو نوموړه يې د دوست محمد له ښايسته وريرې/ خورځې، شاه جهان بېګم سـره د کپتان رابرټ وربرټن Robert Warburton واده و چې برنز او تورن سـټرټ يې شـاهدان وو.* په همدې کچه حساس، يو بل واده و چې د سيمه ييز غلزي مشر، ولو خان شمالزي د ښايسته خور او د قلات سياسي اجنټ، تورن لېنچ Lynch سره ترسره شو، خو تر ټولو ځرګنده کړنې په کابل کې وې چېرې چې مخ په ودې د فحاشی شور او غږ په ښـار کې د جره عسـکرو چوپړ ته ور ودانګل.[۵۳] په دې اړه ميرزا عطا ليکلي: «انګرېزانو د بې شـرمه بد اخلاقي واين وڅښل او دا يې هېره کړې وه چې هره کړنه ثواب او عذاب لري؛ نو لږ موده وروسته د شاه رژيم د پسرلي بڼونه د دغه ناوړه پېښـو مني ککړ کړل... اشرافيانو يو بل ته سرونه ټکول: «هره ورځ مور د انګرېزانو د درواغو، تېر ايستنې او بې شرمۍ سره مخ کېږو. دومره وخت به تېر نه وي چې د کابل ښځې به دوه رګه بيزوګانې وزېږوي - دا يو سپکاوی دی!» خو په دې اړه هېڅ و نه کړل شول.»[۵۴]

---

*ډګروال سـېر رابرټ وربرټن چې د وربرټن په کورنۍ کې زېږېدلی و، له خپل ګډ دوه ګوني دود او ژبو څخه يې په ښـه کار اخيسـتنه، په خيبر کې ۱۸۷۹-۱۸۹۸ د سرحدي قوا قومانده په لاس کې درلوده او د خيبر ملېشه Khyber Riffles يې جوړه کړه

(c) ketabton.com: The Digital Library

له هغه خلکو څخه چې په کابل کې يې له دغه فرصت څخه پوره ګټه اخيسته، په خپله الکساندر برنز و چې اوس د ښار په منځ کې په خپل پخواني استوګنځي کې اوسېده. ده هر څه په برم او پرتم کې کول. نوموړي په بازار کې روسی هنداري پېرودې، له هغه به يې سيماب وګرول او د خپل کور په کړکۍ کې يې کېښودې. دا په کابل کې لمړنی کور و چې د شيښې کړکۍ يې درلودې. لکه څنګه چې مېکناټن په جلال اباد کې ورځ تر بلې د حکومت ډېرې چارې په لاس کې اخيستې، برنز ته ډګر تش او بخت يې مل و. ده خپل يو ملګري ته ليکلي:

زه په کاغذ باندې دوی ته خپل نظر ورکوم، خو هېڅ کله يې په جزياتو او تفصيل کې برخه نه اخلم... دغه زما موخې دي: چوپ اوسه، خپله تنخواه دې اخله، هېڅ داسې کار مه کوه چې امر يې درته نه وي شوی. په دغه توګه ډېر رضايت تر لاسه کوم... خو زه ډېر په زړه پورې ژوند لرم. که چاغي او خوشحالي د ښې روغتيا ثبوت وي، نو زه يې لرم. عسکري ډوډۍ مې ډېر وخت نه ده خوړلې. د اوو کسانو له پاره د ډوډۍ مېز جوړوم. شپږ افسران چې لرمونډي سکاټلنډي سهارنی ته يې زړه وشي، ما کره راشي او لوګي وهلي کبان، د سرو شويو کبانو کباب، مساله لرونکي خواړه او جلي وخوري او تر لسو بجو پورې خپل سګار پو کوي... په اونۍ کې يو ځل اته کسانو ته مېلمستيا کوم. اباسين د عشرت او سوداګرۍ سيند دی. زه پر خپلو ملګرو بېلابېل توکې د بمبيي د نرخ په پرتله يو پر درېيمه ارزانه پلورم، شمپاين، د پنډۍ غوښه، مدېرا واين، هسپانوي، پرتګالي او فرانسوي واين، او حتی له ابردين Aberdeen څخه د سرو کبانو سرغوچ کوتي او پرېمانه نور توکي دوی ته مونډلی شم او په خدای چې ډېر ښه ... [٥٥]

که افغاني ګنګوسو ته پام وکړل شي، د برنز عيش او عشرت يوازې په ښه خوراک او څښاک محدود نه و. د ده تل وفادار موهن لال په وضاحت ويلي چې برنز په خپل چوپړ کې کشميري ښځې درلودې او له افغان ښځو سره يې کار نه لرلو، خو د کابل اوازو بل څه ويل.[٥٦] مېرزا عطا وايي: «برنز په ځانګړې توګه بې شرمه و. ده به په خپل شخصي استوګنځي کې له خپلې افغانې رنډۍ سره د خوند او شهوت تاوده غسلونه کول او د بې سده خوند په کيسه او د عشق په پوډر به يې يو بل موښل. دوه انګرېزې معشوقې به يې هم ورسره يو ځای شوې.»[٥٧]

دغسې ګنګوسو د کابل د خلکو او اشغالګر پوځ ښې اړيکې په چټکۍ تروې کړې. کابل د انګرېزانو له راتګ څخه مخکې هم يوه پټه د فحشا سيمه د بالاحصار دېوالونو ته څېرمه په يوه مېنه کې درلوده چې هندي سازنده او نڅاګرې په کې اوسېدې، خو هلته دومره رنډۍ نه وې چې د ۴۵۰۰ سپاهيانو او ۱۵۵۰۰ د کمپ د ملکيانو اړتيا پوره کړي او داسې برېښېدل چې د افغان ښځو يو ډېرېدونکي شمېر په لنډ وخت کې د ډېرې ګټې له پاره اډې ته ورتللې. دغه کړنې دومره ډېرې شوې چې انګرېزانو، افغان ښځو ته د لاس رسۍ په اړه يو شعر جوړ کړ:

د کابل ښځې په چادرۍ کې
له چا سره وي خامخا په عاشقۍ کې [٥٨]

محمد حسين هراتي ليکلي:

اعلحضرت ته د ښه نيت له مخې راپور ورکړل شو چې يو مخ پر ودې د رنډيو بازار شته چې فحاشې پرته له وېرې او پرته له دې چې څوک څه ورته ووايي شپه او ورځ د انګرېزانو کمپ ته پر اس وړل او راوړل کېږي. دوی ښې جامې او ګاڼې پر تن او ښه په سينګار تګ راتګ کوي چې څوک يې ونه پېژني چې دا د کومې اشرافي کورنۍ غړې او يا فحاشې دي. دغه کړنو عامه اخلاق اغېزمن او د دولت بنسټونه يې کمزوري کړي. دا د بارکزيو دوه مخې ډله وه چې لمړی يې دغه ناولتوب ته لاره هواره کړه او بيا يې په دې هيله چې د عوامو کرکه وپاروي، پړه پر اعلحضرت واچوله. اعلحضرت دغه خبره له مېکناټن سره چې د دغه خلکو د خيانت او اخلاقي اصولو په اړه يې

(c) ketabton.com: The Digital Library

تجربه نه درلوده، مطرح کړه. مېکناټن يوازې داسې ځواب ورکړ: «که موږ د دغه خوارکيو د جنسي نږدېوالي مخنيوی وکړو، دوی به ناروغه شي.» اعلحضرت ځواب ورکړ: «سمه ده، خو په دغه پاچاهۍ کې به دا لړترلږه ښه وي چې عسکرو ته دسپلين ورکړل شي او د اخلاقو د باندنۍ ونګې درناوی وکړي.»[۵۹]

فيض محمد وروسته په سراج التواريخ کې ليکلي چې افغان ننګ او عزت ته دغه ډېرېدونکي سپکاوي له خپل حکومت څخه د خلکو د ناراضتيا لوی لامل شو.

د شاه خيرخوا چې د محمدي شرعيت پلويان وو او پوهېدل چې دغه بې شرمه کاروبار د مذهبي سپېڅلتيا او درنښت پرده څيرې کړې ... شاه ته يې سرټکونه وکړه. شاه مېکناټن ته وويل چې «دی بايد د دغه کړنو مخه په جزا ورکولو ونيسي. او که نه، دغه ناوليو ونه به د بد اخلاقۍ ناوړه مېوه وکړي»، خو مېکناټن د شـــاه خبرو ته پام ونه کړ او په دې اړه يې هر څه هېر کړل... تر دغه وخته خلکو ته څرګنده نه وه چې د دولت په چارو او هغه موضـــوعګانو کې شـــاه هېڅ واک نه لري چې پر پوځ اغېز اچوي. اوس بارکزيو د حقيقت په بربنډولو پيل وکړ او ويل يې: «شـاه يوازې په نوم شـاه دی او د دولت په چارو کې هېڅ واک نه لري.» سـربېره پر دې، د خپلو موخو له پاره به دوی د انګرېزانو د واک ډېره يادونه کوله او پر خپلو ګاونډيو يې مسخرې کولې او ويل يې: «حتی ستاسې ښځې اوس ستاسې نه دي.»[۶۰]

د ۱۸۴۰ کال د مارچ په مياشت کې، شاه له خپلې ژمنۍ مېنې څخه بېرته کابل ته لاړ او دربار د بالاحصار د سرپټو برنډو په منځ کې راغونډ شـو. اوس چې دوست محمد خان په تل خونه کې بندي و، شـاه شـجاع او ملاتړو يې د خپلې واکمنۍ ټينګښــت ته ښــه فرصــت درلود، خو د پســرلي واورې ويلېدنې دوه ســيالي اداري وليدې. د واک له پاره انګرېزانو او ســدوزيو له يو بل سره سيالي پيل کړه. په همدغه وخت کې د خلکو تر منځ ډېرېدونکې انګېرنه مخ په پراخېدو وه چې د نوي رژيم د واک چارې د مېکناټن په لاس کې دي، نه د شاه شجاع.

د مخالفت وجه د شـخصـيتونو ټکر نه و: شـاه شـجاع اوس هم لکه تل په مېکناټن ګران و: کله چې مېکناټن له جلال اباد څخه بېرته کابل ته لاړ، اکلنډ ته يې داسې وليکل:

د اعلحضـرت د کرکټر په اړه زما تجربه ما په بشـپړه توګه قانع کوي چې د هغه د واکمنۍ په ټوله سـيمه کې د ده په پرتله بل وړ کس نه شته. له پنج شنبې څخه پرته، اعلحضرت هره ورځ دوه ساعته په دربار کې په ډېره حوصله خپلو مشرانو استازو ته غوږ نيسي. يوه ورځ يې د ټولو هغه خلکو سـرټکونو ته بېله کړې چې چارواکو يې د عريضـو په اړه اقدام نه وي کړی. د عدالت په پلي کولو کې ډېر رټ دی. يوه بېلګه يې د يوه قاتل جزا وه چې د نوموړي د ښـلو په پار له ډېرو سـپارښـتنو سره سره، شـاه عدالت پلی کړ، خو له بلې خوا اعلحضرت مهربان او بې کچې ډېر په زړه نرم دی. که د يو سلطان شخصي ځانګړتياوې د هغه نوميالتوب تضمينوي؛ نو شاه شجاع به هرومرو ګرانښت ترلاسه کوي.[۶۱]

خو د پاليســۍ په هکله يو لړ موضــوعګانو او همدا راز د واک د وېش ســاده حقيقت کرار کرار شــاه له خپل انګرېز ملاتړو څخه بېلاوه. لکه څنګه چې موهن لال ليکلي: «نه موږ د واک چارې په خپل لاس کې واخيستې او نه مو په بشپړه توګه شاه شجاع الملک ته ورکړې. له شجاع سره د هوکړې د شرطونو برعکس، موږ نه يوازې په باطن کې بلکې په ټپه په ټولو چارو کې لاس وهنه کوله، خو په ظاهر کې موږ د بې پلوۍ نقاب پر مخ اېښــی و.» داســې حالتونو شــجاع

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځورولو. موهن لال بيا ليکلي: «شاه زمونږ په واک په غوسه شو، هغه نفوذ ناراضه کړی چې د ده په اند مونږ ورځ تر بلې د خپلو ګټو له پاره ترلاسه کولو او هغه شک خپه کړی و چې ټول خلک انګرېزانو ته د هېواد د واکدارانو په سترګه ګوري.»[۶۲]

د بېلتون لمړنی ټکی د پوځ په اړه مخالفت و. اکلنډ اوس له افغانستان څخه د دفاع په لوړه بيه پوه و او همدا راز خبر و چې دې د سوبلي هند د کمپنۍ کوچنۍ ګټه په لوی تاوان بدله کړې. نوموړي ته له لندن څخه په کلکه دستور ورکړل شوی و چې د شاه شجاع له پاره يو اغېزمن افغان ملي پوځ ته روزنه ورکړي څو دی په خپله په خوندي توګه له ځان څخه د دفاع وړتيا پيدا کړي او انګرېزان به بيا په دې وتوانېږي چې له افغانستان څخه ووځي. لوی والي په دې اړه ليکلي: «ما مېکناټن ته په کلکه ټينګار وکړ چې خپل ټول توان د شاه شجاع د حکومت په ټينګولو، د ده د پوځ په اغېزمنتيا او د ده د ګرانښت په پيدا کولو ولګوي [ځکه چې] زمونږ منظم عسکر له دغه موسم څخه ډېر نه شي پاتې کېدای.»[۶۳] اکلنډ په همدې کچه شاه شجاع ته سپين وويل: «زه تر اوسه حاضر وم چې تر هغه وخته به انګرېز عسکر په افغانستان کې پاتې کېږي تر څو چې څوک تاسې ته د زيان رسولو ګواښ برېښي، خو تاسې اعلحضرت د انګرېزي عسکرو په اړه زما په هيله پوهېږئ چې ستاسې له خونديتوب سره سم يې له افغانستان څخه وباسم او ستاسې اعلحضرت پوځ به داسې تنظيم شي چې تاسې په بشپړه توګه د افغان مشروع پاچاهۍ په ساتلو کې تکيه پرې وکړئ.»[۶۴] کېدای شي په شېمله کې دغه پلان سم برېښېده، خو شاه شجاع د مېکناټن په ستراتيژۍ پوره پوهېده چې د قومي سپرو عسکرو مالي سرچينې د يو مسلکي پلي پوځ جوړونې ته په راګرځولو سره به هغه وسيلې له منځه لاړې شي چې دی يې د قومي مشرانو د ملاتړ ساتلو له پاره کاروي. شاه شجاع مکلف و چې د سپرو جنګي ډلو په بدل کې اشرافيانو ته پيسې، ځمکه او جايداد ورکړي. دغه سيستم له فساد څخه ډک و: قومي مشرانو به د تنخواوو په لېست کې د رښتيني شمېر په پرتله ډېر لوی شمېر نومونه ورکړي وو او په دې توګه به يې ډېرې پيسې ترلاسه کولې، خو همدغه پيسو په مرکز کې رژيم ته د ځايي او سيمه ييزه قومي مشرانو وفاداري ساتلې وه. د قومي مشرانو په بيه، د يو مېړن او ښه روزل شوي ځواک په جوړولو سره مېکناټن له شاه شجاع څخه هغه يوازينۍ فرصت واخيست چې اشرافيانو ته د دوی د وفادارۍ په بدل کې انعام ورکړي او همدا راز د نوموړي د تر ټولو ارزښتمنو ملاترو واک او شتمنې کمزورې کړي.

خو مېکناټن د اصلاحاتو په پلي کولو ټينګار کولو او ويل يې چې د خطر په پرتله يې، سپما او ګټې ډېرې دي؛ نو لکه څنګه چې تمه يې کېده، قومي مشرانو ته د پيسو ورکړه يو پر څلورمه لږ شوه. په ۱۸۳۹ کال کې د ۳,۱ ميليونو روپيو څخه دوه کاله وروسته يو ميليون روپيو ته ټيټه شوه. تر ټولو ډېرې پيسې په سوبلي غلزي قبيلو چې د کابل خيبر حياتي لاره يې ساتله، کمې شوې په داسې حال کې چې قومي مشرانو طبعاً تمه درلوده چې بډای پرنګيان به د دوی خرڅ ډېر کړي. د دغه لوېې تمې برعکس کړنې دوی ته دا احساس ورکړ چې له دوی سره دوکه او خيانت شوی دی، په ځانګړې توګه هغه وخت چې د ازبک، جانباز او هزاره، حاضر باش نويو لواوو داسې جلبيان لرل چې د موهن لال په خبره له اشرافيت څخه ډېر ليرې او «د ټيټې کچې او کم ارزښته خلک و».

کله چې قومي مشرانو په دې اړه سرټکونه وکړه، د برنز تر روزنې لاندې يې باکه او نه خوښېدونکی کپتان ر. س. ټرور R S Trevor چې مېکناټن د اصلاحاتو چارې ور سپارلې وې، ورته وليکل چې «په دوو کالو کې به ټول مشران چې په پوځي

(c) ketabton.com: The Digital Library

چارو کې ښکېل دي، د ده [د شاه] له چوپړ څخه به ګوښه شي او کومې پیسې چې دوی په دغه دوو کالو کې تر لاسه کوي، د خیرات په څېر یې دې وګڼي». دا یوه جدي موضوع وه ځکه چې دغه کار ټول دودیز نظم ته ګواښ و او د قومي مشرانو عاید یې بندولو. په دې توګه مېکناټن د شاه شجاع طبیعي ملاتړي چې تر اوسه د سدوزیو په راتګ ډېر خوښ وو، ناراضه کړل؛ نو بې اړنګه دا هغه پالیسي نه وه چې شاه شجاع د داسې خلکو په منځ کې ګران کړي چې د نوموړي واکمني یې ګډوډه کولی شوای.[۶۵]

دوه کلک شاهي پلوه اشرافیان د انګرېزانو په دې کړنه چې دوی د خپلو دودیزه حقونو تورل ګڼل، ډېر په ځاځ وو. د دغه دوه کسانو شالید له یو بل څخه توپیر درلود. عبدالله خان اڅکزی چې یو ځوان میراثي اشرافي جنګیالی و، په سیمه کې له تر ټولو واکمنې او پېژندل شوې کورنۍ څخه و. د درانیو د امپراتورۍ په لمړیو کې، د احمدشاه ابدالي په سلطنت کې د نوموړي نیکه د وزیر څوکۍ په لاسته راوړلو کې د دوست محمد د نیکه سیال و او اڅکزیو هېڅ کله د بارکزیو په اړه دومره ناوړه نظر نه درلود. عبدالله خان اڅکزي د کندهار په سوبل کې له نه تسخیرېدونکې کلا څخه د سیمې لویه برخه په واک کې لرله. دوست محمد تل د ده د ملاتړ په خپلولو کې پام کولو. د اڅکزي په پرتله، سپینږیری امین الله خان لوګری څه نا څه په خپل مټ لوی مقام ترلاسه کړی و. د تیمورشاه په وخت کې د نوموړي پلار د کشمیر د والي یو لوی اداري مامور و. دی سدوزیو ته د شاه زمان، شاه محمود او بلاخره د شاه شجاع په واکمنۍ کې د وفادارۍ په وسیله د کابل سوېل ته د لوګر مهمو ستراتېژکو سیمو لویه برخه، د کابل شمال ته کوهستان او همدارنګه د خرد کابل حیاتي دره چې د سوېل له لوري یې د کابل لاره تر اغېز لاندې درلوده، تر خپل واک لاندې لرله. دی اوس ډېر سپینږیری و، خو تر اوسه یې هم ډېر واک درلود او د خپلې شخصي ملېشې سربېره یې ډېره پانګه په واک کې لرله.

دوی دواړه ژمن سدوزي پلوه شاهي غوښتونکي وو چې طبعاً د دوست محمد د واکمنۍ په پرتله یې د شاه شجاع حکومت غوره ګڼلو، خو دوی په خپل هېواد کې د کافر انګرېزانو په شتون کلک اعتراض درلود او هوډمن وو چې د کافرانو هېڅ نوښت به دوی د خپل سلطان له چوپړ څخه او یا خپلو ملاتړو ته د بسپنې له ورکړې څخه محروم نه کړي. کله چې دوی کپتان ټرور ته د خپلو معاشونو د کمښت په اړه د سرټکونې له پاره ورغلل، د موهن لال د خبرو پر بنسټ، ټرور دوی سپک کړل او وېې شړل.[۶۶]

د دغسې لوړې رتبې او لوړ پوړي اشرافیانو عزت ته د داسې ټیټې کچې کس چلند د منلو وړ نه و. دوی شاه ته سر وټکاوه. نوموړي له دوی سره خواخوږي څرګنده کړه او مېکناټن ته یې ولېږل، خو مېکناټن ورسره مرسته ونه کړه. لنډه موده وروسته، له امین الله څخه «غوښتنه وشوه چې د خپلې سیمې مشري پرېږدي او یا دې ډېره مالیه ورکړي».[۶۷] امین الله دغه غوښتنه ونه منله؛ نو لږ وخت وروسته د سیمې واک ورڅخه واخیستل شو.[۶۸] له دغه شېبې څخه وروسته، عبدالله خان اڅکزی او امین الله خان لوګری په کابل کې د انګرېزانو د مخالفت تر ټولو فعال مرکزونه وګرځېدل او د داسې فرصت له پاره یې پلانونه جوړول چې د غچ اخیستلو له پاره ورته تم وو.

د مېکناټن نوي افغان ملي پوځ د جوړښت په اړه شاه شجاع د خپلو اندېښنو له پاره دلایل لرل. دی په ځانګړې توګه ډاډه نه و چې داسې انګرېزي روزل شوی پوځ به د ده اطاعت وکړي چې انګرېز افسران ولري. لکه څنګه چې ده اکلنډ ته یاده کړې وه، د شاه شجاع د ساتونکو انګرېزي ډلې د نوموړي د خبرو اطاعت ته دومره ګروهنه نه ښوده. هغه لیکلي: «زه په شخصي توګه له ډېرو افسرانو سره اشنایي نه لرم او نه په دې پوهېږم چې د دوی دنده څه ده. داسې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښکاري چې دوی حتی په دې نه پوهېږي چې دوی زما عسکر دي. زه هيله لرم چې دغه افسران او کندکونه چې تاسې په خپله مهربانۍ زما د چوپړ له پاره راکړي په دې پوه شي چې دوی زما مستخدمان دي؛ نو د دغه هېواد اتباع به پوه شي چې پر ما باندې تړلي خلک زما چوپړيالان دي. نه ويشت کاله کېږي چې دغه هېواد له شاهي واکمنۍ څخه محروم و او پايله يې بغاوتونه وو. اوس هره کورنۍ د خپل ځان باداره ده... نو زه هيله لرم چې ټول افسران او کنډکونه زما تر امر لاندې وي چې دا به د دوی په منځ کې او همدا راز د دوی او د دې هېواد د خلکو ترمنځ ښه احساس رامنځته کړي او د خلکو ټول بد اړنګونه به ليرې کړي.»[۶۹]

د خپل پوځ په کنټرول کې کمزورتيا، شاه شجاع ته پرته له بې وسۍ بل څه رامنځته نه کړل. همدغه مهال و چې نوموړی په ژور خپګان اخته شو. ډيورنډ ليکلي: «دی به ډېر کله د مانۍ په کړکۍ کې ناست و او خپل وخت به يې په ښار او د ښار په هوارو کې ببلابېلو څېزونو ته پر کتلو تېرولو. يو ځل، وروسته له اوږدې چوپتيا څخه شاه شجاع وويل چې «ده ته هر څه غونج، کوچني او خوار ښکاري او د خپل زورتوب کابل يې له هېڅ پلوه د خپلې ځوانۍ د کابل يادونو ته ورته نه دی».»[۷۰] حتی د تل بې احساسه مېکناټن دې ته پام شو چې «اعلحضرت په دې ورستيو کې له روحي خپګان سره مخ دی».[۷۱]

که شاه شجاع هر څومره غوښتل چې نوې لواوې په خپل واک کې ولري، خو دی په کړوونکې توګه پوهېده چې پرته د انګرېزانو له مالي مرستې څخه نه شي کولای يو څه نا څه لوی پوځ ولري. د هر وخت په څېر، د داسې بې وزله، وېشلي او نه کنټرولېدونکي هېواد د ساتلو په موخه د يو لوی پوځ د درلودلو له پاره د پيسو موندل ډېر ربړن کار و. د درانيو د زرې امپراتورۍ پوځ د باج ورکوونکو بډايه سيمو لکه سند او کشمير په ماليو جوړ شوی و. کله چې دغې سيمې د افغان واکمنانو له لاسه ووتلې، دوی پرته له دې چې د نه منلو وړ ماليې په څه نا څه شنډو او کم حاصله ځمکو چې ورته پاتې وې، وضع کړي، د پوځ په ساتلو کې يې لويه ستونزه لرله. شجاع، اکلنډ ته ليکلي:

د سدوزيو په دوران کې، په هره کورنۍ او قبيله کې يو درونډ مشر و چې د سپرو نظاميانو لګښت يې د ترلاس لاندې سيمو لکه پنجاب، سند، کشمير، ملتان او د خراسان د يوې برخې له عايداتو څخه ورکول کېده. اوس له هرې کورنۍ څخه لس، شل کسه د مشرۍ ادعا او د لګښت د ورکړې غوښتنې کوي. زه بله چاره نه لرم مګر دا چې ستاسې د دوستانه مرستې غوښتنه وکړم.
دوست محمد چې د شوکې، غصب او استبدادي عادتونو څخه يې لاس نه شوای اخيستی، ونه شو کړی چې له خپلو عايداتو څخه خرڅ پوره کړي، په يو کال کې يې خپلو خلکو ته شپږ مياشتې پيسې ورنه کړې او د معاش په بدل کې يې د کتان جامې ورکړې؛ نو خلک ترې خپه شول او ورڅخه لاړل. که د شمېر له پلوه داسې پوځ جوړ کړم چې د دوست محمد له پوځ سره برابر وي؛ نو بيا زما او د دوست محمد تر منځ توپير نه شته او که زه داسې لوی پوځ جوړ کړم چې د هېواد عايدات يې خرڅ پوره نه شي کړی؛ نو زه به د دوی د اعاشې له پاره پوره څه ونه لرم او که چېرې د دوست محمد د پوځ په پرتله، زما پوځ کوچنی وي؛ نو خلک به چې ورځ تر بلې په لوی شمېر زما په چوپړ کې د ګمارنې غوښتنه کوي، له ما څخه ناهيلي شي. زه له دې وجې په ستونزو اخته يم او شپه او ورځ په اندېښنو کې ډوب يم. کله چې زه د عسکرو د تنخوا په اړه سوچ کوم، زه هېڅ چاره نه شم موندلی پرته له دې چې ستاسې عاليقدر په مرسته تکيه وکړم.[۷۲]

له يوې خوا په پوځ کې د اصلاحاتو په اړه د شاه شجاع او مېکناټن تر منځ مخالفت و او له بلې خوا د شاه اداري رييس، ملا شکور د برنز او مېکناټن د نظرياتو پر وړاندې په ډېرېدونکې توګه ټينګ درېده. موهن لال ليکلي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

ده چې ټولې پیسې د دولتي او غیر دولتي لارو ترلاسه کولې، د شاه شجاع د پیسو په صندوق کې به یې کېښودې. نوموړی شاه ته ډېر نږدې و، خو دی خورا ډېر بوډا او د لوړې څوکۍ وړ نه و. حافظه یې دومره کمزورې شوې وه چې خپل ښه اشنا خلک یې نه پېژندل، حتی که یوه ورځ مخکې یې هم لیدلي وو، خو له شاه سره زموږ په تړون په بشپړه توګه پوه و او د همدغه تړون پر بنسټ پوهېده چې موږ د هېواد د ادارې حق نه لرو.[۷۳]

ډېره موده مخکې له دې چې شاه شجاع په خپلو کورنیو چارو کې د مېکناټن او برنز د لاسوهنې په اړه خپل زغم بایلي، ملا شکور هڅه کوله چې د هېواد په ورځنیو چارو کې د انګرېزانو د لاسوهنې مخه ونیسي او په ټولو چارو کې شجاع واکمن وښيي. محمد حسین هراتي په دې هکله لیکلي:

که څه هم ټول په حقیقت پوهېدل، خو تر څو به چې ملا شکور په دفتر کې و، وضعیت ته به داسې بڼه ورکړل شوې وه لکه اعلحضرت چې د سلطنت او پوځ په چارو کې واک درلود. د بېلګې په توګه، که اوږو ته به یوه ټاکلې بیه کېښودل شوه او کوم سوداګر به له دې څخه سرغړونه وکړه؛ نو ملا شکور به د کابل د مرستیال والي په توګه ده ته جزا ورکوله، خو کله به چې برنز هغه ته خپل چېړاسي د اعتراض له پاره ورولېږه چې نیول شوی کس د ده له کسانو څخه دی، بیا به یې خوشي کړ. په دې توګه به ملا شکور هڅه کوله چې حکومت ته د مشروعیت ونګه ورکړي، خو برنز او مېکناټن نه غوښتل چې په هېڅ وجه له دوی سره څوک په ټکر کې شي او نه یې د حکومت پیچلتیا ته پام کولو. دوی ورځ تر بلې له ملا شکور سره بدورده کېدل.[۷۴]

په ۱۸۴۰ کال کې کله چې پسرلی په اوړي بدل شو، دا یوازې هغه څه نه وو چې د شجاع د حکومت ګرانښت او اغېزمنتیا یې کمزورې کړې وه. خلکو د شاه په اړه هم سرټکونې کولې چې ده ته لاس رسی نه لري او له خلکو څخه ځان لیرې ساتي. د شاه دغه چلند د دوست محمد د هغه چلند سره برعکس و چې په لوی لاس یې د انساني حقونو د مساواتو پر بنسټ د خپلو خلکو سره اړیکي ساتلې. د پخوا راهیسي، هر څومره به چې شاه شجاع خپل واک کمزوری احساسولو، هغومره به یې ځان خلکو ته په شان او دبدبې ښکاره کولو. په ۱۸۴۰ کال کې هم څنګه چې نوموړی پوه شو چې واک یې له لاسه تلونکی دی، سمدلاسه داسې راپورونه ورکول کېدل چې شاه له خپلو درباریانو سره په کابل او څېرمه سیمو کې شانداره یوندودونه کوي. کله چې په دې وخت کې انځورګر جېمز رټري له دوی سره مخ شو، نوموړي لیکلي: «د شجاع پرتمینه او له شوکت څخه ډکه بدرګه له بیان څخه وتلې خبره ده. په سر کې په هسکه غاړه سینګار شوي او په ځوندیو پټ په سلګونو شاهي اسونه په تعلیم قدم روان وو» . ډېر توپونه په زرغون او روښانه سره رنګه جنډو سینګار شوي وو او اوښبونو به وخت نا وخت په دغه توپونو هوایي ډزې کولې: «د لوګیو لړې اوچتېدې او نښه ویشتونکي په وېرووونکې توګه عجیبه ښکارېدل. د دوی ړېړې له توپ څخه د ډزو د اور لمبو سوځولې او دوی به ورته خوشحالېدل.» کله چې د اوښانو کنوونکي توپخانه تېره شوه، د شاهي نسلي اسونو ډله راورسېده چې «په زرینه ټوټو او ګانو پټ وو».

ورپسې د دربار افسران روان وو، اعدام کوونکي، نېزه وهونکي، تورزن، ډولچي او د بیرغ وړونکي چې ښکر لرونکي د اوږدو څوکو زرغون او روښانه سرې خولۍ یې پر سر وې. دوی به لاره پرانیستله، خو په خپله ګنه ګونه به یې بنده کړه او د نظم په راوستلو کې به یې بې نظمي جوړه کړه. ورپسې سر تر پښو وسلوال او سینګار شوې د اسونو یوه ډله په دوی پسې روانه وه، ډولچیان، چې په ستارو ښکلي شوو ډولونو یې شرنګاری جوړ کړی و، زموږ له مخې څخه تېرېدل او ډولونه یې وهل. وروسته ګڼ شمېر پښې لوڅي او څېرو اس پالونکي راغلل. بیا په شنو او سپینزر رنګه جامو کې د استازي د ساتونکو یوه ډلګی په توپونو راغله او ورپسی په خپله اعلحضرت راورسېد.

(c) ketabton.com: The Digital Library

شاه په ډېره دبدبه نيغ ناست و. سم د پاچا په شان ښکاره کېده. امپراتوریزه د بخمل تاج یې پر سر و چې له پاسنۍ برخې څخه یې د زمرودو د پاڼو هار ځړېده او تر اوچتې وروځې یې چې په ګرانبيه ګاڼو کې ځلېده، چاپېر و. چسپ د چوڼيا ساټن کميس یې اغوستی و چې سره زر او نور ګرانبيه غمي په کې ګنډل شوي وو او له اوږو څخه تر مچ پورې یې مټ بندونونه او وښي اچولي وو. د ټېرو څوکو او اوچتو پوندو د څرمنې موزې یې په پښو وې. يو تخته او پلن کشميري کمربند یې تړلی و چې یو ښايسته اصفهاني خنجر ترې ځړېده. شاه د ډېر ښايست څښتن و او داسې څېره یې درلوده چې هېڅوا یې د عمر اټکل نه شوی کولای. د ښې کرکټر یې له خپګان سره ګډ له بريده وتلې خانتما و، د ښې داسې کرکټر چې وروځو، اوږدو تورو سترګو او تک تورې ږيرې یې لس ځله ډېر کړی و.

رټري هک پک شو او ویې ليدل چې د کابل خلک بې علاقې نه ښکارېدل: «کله چې شاهي کتار د کابل په تنګو او کږو وږو واټونو کې تېرېده، هره کړکۍ، دروازه او بام له نندارچيانو څخه ډک وو». خو دوی د شاه «د پرنګيانو شاه» په ستاينه کې هېڅ چيغه ونه وهله او نه یې د «خوښۍ او یا وفادارۍ » نښه نښانه وښوده، خو یوازې «بې حرکته کرار ولاړ وو، لاسونه یې يو تر بل تاو او په سينه ايښي، خپلې تسبيح یې اړولې او په دوامداره چوپه خوله یې نندراه کوله. دغه چوپتيا له یوې خوا د يو عارض پر چيغه ماته شوه چې غوښتل یې خپل غږ شاه ته ورسوي، خو بېرته شاته وتمبول شو او له بلې خوا د سپرې پوځي ډلې په ترپاري او د افسرانو پر چيغو چې د شاهانو شاه او د دراني کورنۍ د مرغلرې د واک او فضيلت ادعا یې کوله». يو بل افسر، لاکير ویلېس هارټ Lockyer Willis Hart زياته کړې: «دغسې بڼه او مراسم چې افغانانو ورڅخه ډېره کرکه لرله، د شاه د کمزورۍ او عيب څرګندوی وو او کله کله به د لېونتوب تر کچې ترسره کېدل». [۷۵]

د شاه شجاع له ولس څخه لېرې افراطي شاهي ښې نه یوازې عادي خلکو ته بلکې مشرانو ته هم د سپکاوي احساس ورکړی و. د ډګرمن وېډ منشي شاه همت علي ليکلي: «د مخکني واکمن په دوره کې له اشرافيانو سره په ډېر پام او کابو په مساوي توګه چلند کېده او د ډېر نفوذ څښتن وو، خو اوس ... په ډېره سختۍ له شاه سره د ليدو وخت ترلاسه کوي او څوک چې د دربار کارکوونکو ته په غوره مالۍ وخت تر لاسه کړي، دې ته اړ ايستل کېږي چې له شاه څخه په مناسب واټن کې په ډېره تواضع ودرېږي. ډېر داسې پېښ شوي چې دغه خلک پرته له دې چې له شاه سره حتی د یوې خبرې اجازه ورکړل شي، له دربار څخه وتلو ته اړ شوي.» [۷۶]

همدغه چلند د شجاع د ساتونکې ډلې انګرېزي افسرانو په زړه کې هم سخته کرکه د خپل تش په نامه ګمارونکي پر وړاندې پيدا کړې وه. برنز هڅه وکړه چې شاه ته ووايي: «که چېرې د اونۍ په یوه ځانګړې ورځ کې انګرېزانو ته ستاسې د ليدو وخت ورکړل شي، دوی به په دربار کې ډېر نه ترسترګو کېږي ځکه چې اوس دوی ډېر کله راځي او له تاسې سره د کتنې له پاره ډېر وخت تم وي او کله کله له ډېر انتظار وروسته پرته له کتنې بېرته لاړ شي.» [۷۷]

خو تر ټولو لويه ستونزه چې مېکناټن هم ورباندې پوه و، د شاه شجاع په ګرانښت کې هغه زياتېدونکی داغ و چې له کافر انګرېزانو سره د ده دوامداره تړاو رامنځته کړی و. د خلکو په منځ کې دغه پراخېدونکی اند هم چې نوموړی د انګرېزانو لاسپوڅی دی، د ده شهرت زيانمن کړی و. مېکناټن، اکلنډ ته ليکلي:

اعلحضرت له عجيبه او پېچلو ستونزو سره لاس او ګرېوان دی. تر ټولو لويه ستونزه یې له موږ سره تړاو دی. موږ پر تخت کښېناوه، خو زموږ د دغه کړنې د انګېزې په اړه پوهېدنه به څه وخت ونيسي. ډېر خلک شته چې زموږ دغه کړنه په لوی لاس بده تلقين کوي. زموږ د اديانو توپير بې اړنګه د خلکو د کرکې لويه وجه ده. افغان يو سخت دريزه ملت دی. دوی ته نه یوازې زموږ دين

(c) ketabton.com: The Digital Library

بلکې زموږ دودونه هم د زغملو وړ نه دي؛ نو موږ باید دلته د نوښــتونو په هره هڅه کې ډېر پام وکړو او باید هېڅ کله هېر نه کړو چې یو سیستم، که هر څومره ښه وي، کېدای شي په دغه هېواد کې یې پلي کول ښه نه وي او نه به له هرکلي سره مخ شي. ډېر پام په کار دی چې له یوې خوا د خلکو تعصب ونه پاروو شي او له بلې خوا دولت په هغه بنه پرېښودل شي په کومه چې موږ ترلاسه کړ.[۷۸]

مېکناټن همدې ته ورته موضوع کالوېن ته وړاندې کړه: «ستاسې ارزونه سمه ده چې بارکزي تر ټولو پاروونکي توکي په لاس کې لري. له ټولو اخلاقي ځړنګتیاوو څخه حرص، خوش باوري او تعصـــب تر ټولو پاروونکي دي او افغانان دغه درې واړه په بشــپړ ډول لري.» که څه هم مېکناټن د ادیانو توپیر ته ســـمه اشــاره کړې وه چې پر نوي رژیم باندې د افغانانو د اعتراضونو زړه یې جوړ کړی و او مسلمان علما په چټکۍ سره د شجاع پر وړاندې د مخالفت په مرکزونو بدلېدل، خو د افغانانو مخالفت ته یې د تعصب رنګ ورکول ناسم وو. په پیل کې د سدوزیو او انګرېزانو رژیم ملایان خپل کړي وو او له پیل څخه یې هغه ملایانو ته چې «د رژیم ملاتړ یې وکړ» تنخواوې ورکولې، خو د وخت په تېرېدو، ملایانو کرار کرار د داسې رژیم د مخالفت له پاره دلایل پیدا کول چې یوازې کله نا کله به یې د دوی له بنسټونو سره او د جوماتونو په بیا رغونه کې مرســـته کوله او رژیم د خپلو عایداتو د مظبوطولو له پاره په مذهبي ځایونو ډېره بســپنه ودروله. لویه کرکه هغه وخت رامنځته شــوه چې «انګرېزان تر دې کچې لاړل چې حتی د صــوفیانو لوی زیارت، عاشـقان او عارفان د بسـپنې کنټرول یې په لاس کې واخیسـت حال دا چې له پخوا څخه پخوانیو حاکمانو اعانه ورته ځانګړې کوله». دا ډېره بې کفایته کړنه وه ځکه چې دغه زیارت چې پخوا د بودایانو عبادت‌ځای و، د زاړه کابل تر ټولو مهم او پخوانی د مذهبي ټولنې مرکز و او د څو نسلونو راهیسې په کې د بارکزیو هدیره وه. سربېره پر دې، دغه ځای د دوه تر ټولو ځواکمنو او مخورو کوهستاني میراثي شېخانو، میرمسجدي او ورور یې میرحاجي تر کنټرول لاندې و. میر مسـجدي په کابل کې د پل خشــتي میراثي امام او همدارنګه د کابل د علماوو مشــر هم و.[۷۹] دوی ډېر نفوذ درلود او د انګرېز- ســدوزیو حکومت باید تر خپله وســه هڅه کړې وای چې د دوی ملاتړ خپل کړي، خو داســې برېښــېدل چې حکومت د دغسې کړنو د ترسره کولو په هڅو کې لېوال و چې دوی یې پردي کول.

د ملایانو د عدالت د ادارې په چارو کې د انګرېزانو لاس وهنې وضعیت نور هم خراب کړ. د ملایانو نه خوښېدل (دا د پوهاوي وړ وه) چې په شــریعت کې د کلانکار مېکناټن له خوا لکچر ورکړل شــي. مېکناټن بیا لیکلي: «زه پر ملایانو په بشپړ ډول بریالی شـوم او دوی ومنله چې په محمدي قانون کې زما پوهه د دوی په پرتله ډېره ده.»[۸۰] خو د خپل ښـار په ناولتوب او فســاد ډوبولو کې دوی له دغه عیاش کافرانو څخه ډېره کرکه درلوده او په کلکه یې د شــرابي انګرېزي او هندي ډلو په اړه اعتراضونه کول چې په ښکاره یې په واټونو کې شراب څښل او په فحشاوو کې ښکېل وو.

د انګرېزانو د شـــتون پر ضـــد په محافظه کاره اعتراضـــونو کې اشــرافیان هم شــریک وو. د ۱۸۴۰ کال په دوبي کې انګرېزانو ته د یو لوړپوړي بارکزي مشـر، سـلطان محمد خان لیک په لاس ورغی چې د پېښـور پخوانی والي و. نوموړي خپل میړني ورور دوسـت محمد ته په سـر ټکونه لیکلي وو: «زه نه شـم کولای هغه اکاړې چې انګرېزان یې کوي درته بیان کړم، ځینې خلک په ښـکاره توګه عیسـویان شـول او نورو فحشـاوو ته مخ کړ. غله ډېره ګرانه شـوې. خدای دې دغه لعنتیان زموږ له هېواد څخه وباسي ځکه چې د دوی راتګ نه یوازې دین بلکې حیا هم له منځه یوړه.»[۸۱]

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ۱۸۴۰ کال په جولای کې تولې دغسې ناراضـتیاوې او اعتراضـونه هغه وخت خپل کرکېچن پړاو ته ورسـېدل چې د میرحاجي په لمسـون د جمعې لمانځه په خطبه کې علماوو د شـاه نوم نه اخیسـته او دلیل یې دا و چې د هېواد اصـلي واکمن کافران دي. د برنز له قوله، شاه شجاع سمدلاسه میرحاجي بالاحصار ته ور وغوښت. میرحاجي، شاه ته وویل:

په ښار کې شپه او ورځ ملایان او نور خلک چې اوسنی وضعیت ګوري، ده ته په غوسه دي او وایي چې دغه پاچاهي به هر څه وي خو محمدي سلطنت نه دی. خلک له ده څخه پوښتي، که چېرې شاه هم په همدې اند وي، نو د انګرېزانو پر ضد یو پاڅون به په ډېره اسـانی رامنځته کړل شـي. اعلحضـرت وویل، ما بې ارنګه هڅه کړې چې د دغه خلکو تېروتلی اند په ډاډ ورکولو سـم کړم چې زه او انګرېزان لکه دوه زړونه په یو وجود کې یو، خو په داسې حال کې چې په پلازمېنه کې زما خپل عسکر نه شته او د دوی په کړنو زه هېڅ نه خبرېږم... اعلحضـرت یاده کړه چې دا هسې یوه ښکاره افسـانه ده چې هغه خلک او افسـران چې لوی والي د ده په واک کې ورکړي، خپل عسـکر وبولي. یو یې حتی ده ته ورنږدې شـوی هم نه دی او نه یې داسـې ښـودلې چې دوی د ده لاس لاندې دي؛ نو دا د حیرانتیا خبره نه ده چې د ده رعیت دی هسې یوه مولی بولي او دی په خپل هېواد کې عزت او درناوی نه لري... [82]

همدغه وخت و چې په افغانستان کې ځینې با درکه انګرېزان د خپل موقف په نازک حالت او د خپل کښېنولي رژیم په کمزورتیا پوه شول. ابراهم رابرټس د اړیکو په پراخه کرښو، د انګرېزي چونۍ وړه شوې کچه او په مهمو اطرافي سیمو کې د انګرېزي کوچنیو تانو په اړه چې د پاڅون پر وړاندې بې وسه وې، په اندېښـنه کې و. نوموړي سـمدسـتي اکلنډ ته ولیکل او خپله اندېښـنه یې د «هغه بې شـمېره انګرېزي پوځي دلو په اړه ورته څرګنده کړه چې په هېواد کې خورې ورې پرتې وې. نوموړي زیاته کړې وه چې دغه پوځي ډلې له پوځي کنټرول څخه وتلې او د داسـې سـیاسـي ځانګې له خوا اداره کېږي چې له پوځي اړخه یې تجربه او ارزونه خورا لږ ده».[83] په عین وخت کې جنرال ناټ په کندهار کې مېکناټن ګرم وګانه. نوموړي خپل لور ته سر وټکاوه او ویې ویل:

دوی خپل فرانسـوي واین ځښـي، لوېې تنخواوې اخلي، هاخوا دېخوا ګرځي او لویه ګنه ګونه یې په ځان پسـې جوړه کړې وي. جان بول John Bull ټولو ته ښې پیسې ورکوي، یا که رښتیا وویل شي د هندوستان د مظلومو کروندګرو پیسې دوی ورکول کېږي. د کلکتې خزانه له پیسـو څخه تشـه شـوې او مهربانه اکلنډ هر څه ورته منظوروي، خو په عین وخت کې دلته هر څه بد روان دي. خلک له موږ څخه کرکه لري... خلک په واسـطه ګمارل کېږي. ګڼ شـمېر سـیاسـتوالو زموږ انګېزه ورانه کړه او په دغه هېواد کې یې د هر اروپایي غاړه د کسـاتي افغانانو چړو او تورو ته لوڅه کړې ده او که چېرې یو شـمېر غونډونه په چټکۍ را ونه لېږل شـي، هېڅوک به ژوندي پاتې نه شي. پرته له زور څخه به هېڅ شی افغانان شاه شجاع ته تابع نه کړي.[84]

حتی په معموله توګه خوشـبین برنز هم ټپرا• و. ده په خصـوصـي توګه خپل ملګري، جېکب ته سـرټکولی: «داسـې دوه ورځې نه شـته چې یو واحد هدف په کې وي. د راټلونکي کورنۍ او یا بهرنۍ پالیسـۍ له پاره هېڅ پلان نه شـته چې سـړی حتی یوه اونۍ تکیه پرې وکړي. کوچني سیستمونو حاکم دي او هېڅ جامع سیستم تر غور لاندې نه نیول کېږي... او زه په خپله په دې اند یم چې وېډ [چې اوس بېرته په لودیانې کې اوسـېږي] زموږ ټولو په پرتله بختور دی ځکه چې دی به د زوال پر وخت نه وي او که چېرې بدلون رانه شي، موږ به خامخا له زوال سره مخ کېږو.»[85]

•ټپرا: وېرې اخیستی، ډار شوی

(c) ketabton.com: The Digital Library

د یو متمرکز وسلوال مقاوت لمړنۍ نښې د ۱۸۴۰ کال د مې په میاشت کې هغه وخت ښکاره شوې چې ۲۰۰۰ غلزي اس والو پر یو کتار چې له کندهار څخه غزني ته روان و برید وکړ. غلزي په لږ وخت کې شا ته وتمبول شول او دوه سوه مړي ترې پاتې شول، خو دوی دغه درس واخیست چې په هواره کې پر انګرېزانو باندې برید د جګړې سمه لاره نه ده. بیا، د اګست په نیمایي کې چې کابل ته په بریالیتوب د شاه شجاع له ننوتلو څخه لا یو کال پوره شوی نه و، کابل ته هغه خبر راورسېد چې انګرېزانو ترې ډېره وېره درلوده او هغه دا چې دوست محمد په بخارا کې له زندان څخه تښتېدلی. میرزا عطا لیکلي: «کله چې له بخارا څخه د دوست محمد د تښتې خبر راورسېد، په کابل کې انګرېزان د خوند او لذت په غېږ کې پراته وو. له دوست محمد سره یو سوداګر په تېښته کې مرسته کړې وه. نوموړي د هغه تلخونې پیره دار ته رشوت ورکړ چې دوست محمد په کې بندي و. ویل کېږي چې رشوت لس زره روپۍ و.» داسې راپورونه راتلل چې دوست محمد د افغانستان شمال ته راغلی او د جهاد جنډه یې پورته کړې. د کندز د میرولي په سرحدي پوله، سیغان کې چېرته چې دره په هوارو ختمېږي، د انګرېزانو یوه وړه تانه اړ شوه چې یو بهتره دفاعي ځای ته د بامیانو په لور شل میله شا ته شي. تر دې بده پېښه د هغه پوځي ډلې بغاوت او له پاڅون کوونکو سره یو ځای کېدل وو چې شاه شجاع پر دوست محمد باندې د برید له پاره لېږلې وه. په همدغه مهال، په کوهستان کې چې له کابل څخه یوازې د څو ساعتو په مزل کې پروت و، د بل جلا پاڅون خبرونه راورسېدل. هلته تاجکان په دې ناراضه وو چې په ۱۸۳۹ کال کې د کابل په نیولو کې له شاه شجاع سره د دوی د مرستې په بدل کې مناسب انعام نه دی ورکړل شوی او شجاع په ټولو هغه ژمنو کې پاتې راغلی چې له دوی سره یې کړې وې.*

یوازې یو کال تېر شوی و چې افغانانو پاڅون وکړ او د انګرېزانو پر ضد جهاد اوس پیل شو.

حماسي شاعرانو له بخارا څخه د امیر تېښته په بشپړه توګه بیان کړې. مولانا حمید ګردیزي لیکلي چې څنګه د کابل یو پېژندل شوي سوداګر، خان کبیر له خپل کاروان سره بخارا ته ورسېد او خبر شو چې امیر په یو ډوغل• کې اچول شوی. دا چې دی د دوست محمد د احسانونو پوروړی و،

خپل زړه او ځان یې کړ د امیر ازادولو ته ځانګړی
شپه او ورځ یې د خلاصون له پاره ورته سوچ کړی
د امیر په مرسته کې یې د سخا موتی خلاص کړی
سره زر یې شیندل چې بندي کوونکی یې شي د ده زنداني شوی

*وېډ کوهستانیان د پاڅون له پاره وهڅول او د دوی پیرانو، میرمسجدي او د نوموړي ورور ته یې د پاڅون په بدل کې په کال کې د ۵۰۰ تومنو وعده ورکړه، خو دغه پیسې هېڅکله ورنه کړل شوې؛ نو د تاجک پاڅون مشري همدغه علماوو کوله چې د جمعې د لمانځه په خطبه کې یې د شاه د نوم یادول لیرې کړل.

• ډوغل: ژور غار، ژور ځای

(c) ketabton.com: The Digital Library

د امیر په لومه کې پېره دار و کلک داسې تړلي
لکه زر خریده مریی، هغځاند د امیر په چوپړ کې سترې
کله چې امیر پوه شو چې ور دی پرانیستلي
یوه شپه یې فرصت وموند او وتښتېد بیړې نیولي [۸۶]

اکبر خان هم په همدغه مهال وتښتېد، خو مخکې له دې څخه چې له ښاره ووځي، بېرته ونیول شو. پلار یې په تېښته بریالی شـو او د خان کبیر په مرسته یې ځان د فقیر صوفي په جامه کې داسې بدل کړ لکه دېرش کاله پخوا چې شاه شجاع په لاهور کې له رنجیت سېنګ څخه په تېښته کې کړی و. په پیل کې امیر لاره غلطه کړه او په وچو غرونو کې یې په وارخطايي د ډېر مزل له وجې ورکړل شوی اس مړ شو. دی یوازې او لالهانده په اوچتو دښتو کې ګرځېده او همغه وو چې د ژوند هیله له لاسه ورکړې چې د اوښانو له یو کاروان سره مخ شو چې بلخ ته روان و. موهن لال چې وروسته د دوست محمد لمړنی ژوندلیکونکی شو، لیکلي:

امیر ته یو اوښ ورکړل شو چې په دواړو خواوو کې یې کجاوې درلودې. په یوه کجاوه کې په خپله امیر د ناروغۍ په پلمه کښېناست. په چراغچې کې [چېرته چې یو کال مخکې امیر کلابند او بیا ونیول شـو] د بخارا د حکومت کارکوونکو چې د امیر له تېښـتې خبر وو، په کاروان کې د ده په شتون شکمن وو. دوی د کاروان ټولې کجاوې وکتلې، خو امیر یې و نه موند ځکه چې امیر په ډېره ځیرکۍ خپله شنه ږیره په هغه رنګ چې ده د همدې موخې لـه پاره پیدا کړی و، رنګ کړې وه. چا چې په کاروان کې د امیر د شـتون راپور ورکړی و، د افسرانو له خوا مجازات شول ځکه چې دوی یې په دغه کړنه وشرمول.[۸۷]

په راتلونکو څو اونیو کې امیر له کاروان سره و. پیسې یې نه درلودې؛ نو یوازې په هغه څه پایېده چې ده په دروېزه تر لاســه کول. افغان دودیزه کیســې په دغه یون کې د امیر له ربړو او ناخوالو څخه ډکې دي. فیض محمد ځینې دغه ناخوالې په خپل تاریخ کې راټولې کړې دي. نوموړي لیکلي:

امیر په شـهر سـبز کې د ملنګانو د یو نیمه وران او زاړه هسـتوګنځي مخې ته ښـکته شـو. دلته څو کسـان ناسـت او د شـیدو چای یې څښـه. امیر ډېر وږی و او په دې تمه چې دوی به ده ته لږ چای ورکړي، د هسـتوګنځي له دروازې سـره کښـېناسـت. دغه بې فکره او ځانپاله خلکو چې ځانونه یې قلندر بلل خو د سپېڅلتوب کرکټر یې نه درلود، پر امیر هېڅ غږ ونه کړ او نه یې څه ورکړل. امیر په وږې خېټه ښــار ته لاړ او هلته یې د ملا کبیر په نوم د یوه ســوداګر پوښـــتنه وکړه. ملا کبیر د کابل و، خو کورنی یې په شــهر ســبز کې اوسېده... کله یې چې امیر ولید، ملاکبیر یې لاسونه ښکول کړل او خپل کور ته یې بوت. کور ته له ننوتو سره سم، ملاکبیر چې امیر د ملنګانو په جامه کې لیده، زړه یې له خواخوږۍ څخه دومره ډک شو چې ژړا ورغله.

امیر وروسته له دمې څخه ملا کبیر د شهرسبز والي ته ولېږه چې د خپل راتګ خبر ورکړي.

کله چې والي خبر شو، سمدلاسه د ملاکبیر کور ته لاړ. هلته یې د امیر ډېر درناوی وکړ، په شاهي مېلمستون کې یې هستوګنځای ورکړ او وروسته له مېلمه پالنې یې، د بخارا د امیر د سپک چلند په اړه خبرې وکړې او امیر ته یې وویل چې که غواړي دی به د غچ اخیستنې له پاره یو لښکر بخارا ته ولېږي دوست محمد ترې مننه وکړه او ورځخه یې وغوښتل چې پر ځای یې یو اوه سوه کسېز اس وال لښکر ورکړي چې له ده سره د امو بلې غاړې ته مل شي. والي یې غوښـتنه ومنله او ټول د اړتیا وړ اذوقه او توکي یې سره له اوه سوه عسکرو ورته تیار کړل.[۸۸]

(c) ketabton.com: The Digital Library

له دغه شـېبې څخه د امیر بخت مخ په ویښـېدو و. له امو څخه تېر او په خوندي توګه بلخ ته ورسـېد. کله چې دی د لارې په اوږدو کې د شمالي افغانستان له کلیو څخه تېرېده، پوه شـو چې د ده له بندي کېدو راهیسې حالت بدل شـوی او له انګرېز- سـدوزي رژیم څخه د خلکو ناهیلی پراخه شـوې. په اکبرنامه کې مولانا کشمیري لیکلي: «د لارې په اوږدو کې ده له مسافرو څخه د کابل او بخارا په اړه پوښتنې کولې.»

یوه ورځ یې د مسافرو په منځ کې و لیدلی
یو ځوان چې نوی له کابل څخه راغلی
ترې ویې پوښتل چې د کابل د وضعیت دې څه خبر راوړی؟
د شاه او پرنګي مشرانو په اړه څه وایي کور او کلی
د جګړې او سولې کوم پلان یې دی جوړ کړی
او کوم خان د پخوا په شان تر اوسه پاتې شوی
ځوان وویل اې غښتلیه او د ښه بخت حاکمه!
شجاع پخوانی شجاع نه دی او نه یې ذهن مخکنی
لکه شاهان خپل ځای لري په تخت کې پاسنی
خو واکمني یې له لاسه وتلې، او واک نه لري لکه پرونی
لاس نه لري په خزانه کې، شجاع نه دی هغه شاه پخوانی
په پټه ځاځناک دی او روح یې ستړی همېشنی
په واک کې له ناظر څخه ټیټ هسې نوم یې سلطانی[۸۹]

دوسـت محمد بلاخره په خامرد کې خپل پخواني کوربه، میرولي ته ځان ورسـولو. هلته یې خپل زوی افضـل خان هم ولید چې ورته تم و. دلته دوسـت محمد ته ازبکي مشـر بیا د مرسـتې ورانديز وکړ- میر ولي په بشـپړه ډول د ده د مرسـتې له امله د واک او موقف څښتن شـوی و- خو دلته امیر بد خبر هم تر لاسه کړ. د نوموړي ورور، نواب جبار خان چې د ده د ازادۍ هیله یې بایللې وه، د امیر له حرم سـره یو ځای انګرېزانو ته تسـلیم شـوی و، خو امیر وار خطا نه کړ او پرېکړه یې وکړه چې پرته له جګړې بله چاره نه شـته او بیا یې د پرنګیانو پر ضـد د جهاد اعلان وکړ. د افغان شـاعرانو له پاره دا له اتلولۍ څخه ډکه شېبه وه:

خپلو زمرو ته یې د دښمن سره د جګړې کمربند پر ملا کړ
خپل خور وور پوځ یې بېرته پیدا کړ
د جنګیالو، د وسلوالو کنډکونو
د پنځو سوو اس والو ډله یې ښه تابیا کړه
د کابل لاټ جنګي مېکناټن داسې خبر شو
چې زړور امیر ور روان، خپل پوځ یې جګړې ته ایثار کړ

(c) ketabton.com: The Digital Library

زمري چمتو او ملاتړلې وو جګړې ته
د ازبک کنډکونو سره امير جګړې ته ځان تيار کړ
لاټ جنګي مېکناټن، د جګړې ښتن ډاکټر ته امر ورکړ [ډاکتر پرسيول Percival] ډاکتر د ځلوېښت زره عسکرو او
ځلوېښت قوماندانانو د راټولو خبر ورکړ

لکه داړه مار پرانګان ورپسې روان شول
په دې عزم چې زړور زمريان د دوی ښکار شول
په غوراري او جذبې وړاندې روان وو
د باميانو په لور د دوی کتارونه عيان وو[۹۰]

دوســـت محمد اوس يو کوچنی ځواک چې له څه کم زر کســـه ازبک اس والو څخه جوړ و، په لاس کې درلود. دی د سوېل په لور مخ‌ته روان شو او وېې کړای شول چې د انګرېزي سپاهيانو لمړنی تانه شا ته وتمبوي. لږ وخت وروسته په باميانو کې د صالح محمد تر قوماندې لاندې د افغان دولت پوځ، امير ته واوښت او له ده سره يو ځای شو.
د زياتېدونکي کړکېچ راپورونه کابل ته ورسېدل. ميرزا عطا ليکلي: «دغه خبر د انګرېزي عسـکرو او حتی د پاچا په زړه کې وېره رامنځ‌ته کړه. دی د امير پرمختګ دومره نارامه کړی و چې خوب يې تښتېدلی او د شپې به د بالاحصار په ښکتنۍ برخه کې شـاهي باغ ته لاړ. د تېښـتې له پاره يې د خپل تخت د سـپاچې لاندې يو تونل وايسـت.» رښـتيا او يا دروغ، ډېر انګرېزي افسـرانو خپلې کورنۍ له بکسـونو او مالونو سـره بالاحصـار ته د امان له پاره ولېږلې. په پيل کې مېکناټن نه غوښتل چې تازه دمه ځواکونه باميانو ته ولېږي او ويل يې چې دوی له کابل څخه د دفاع له کبله نه شي سپمولی. بيا يې يو لړ نارامه او له وېرې ډک پيغامونه شـېملې ته ولېږل: «افغانان باروت دي او دوسـت محمد اورلګيت... له موږ څخه جاسوسان چاپېر دي.»[۹۱]
خو د دوی له ډار سـره سـره، د هغه اسـوال جنګي ځواک انډول چې امير جوړ کړی و، د کمپنۍ له دسـپلين لرونکي پوځ سـره په مخامخ جګړه کې برابر نه و. بلاخره کله چې د ويليم ډني تر قوماندې لاندې انګرېزي تازه دمه ځواک باميانو ته ولېږل شـو، دغه دوه خواوې د سپټمبر په اتلسم د جمعې په ورځ سره مخامخ شوې. دوست محمد هغه کلاوې په واک کې درلودې چې د درې خوله لاندې ورته پرته وه او خپله سپره ډله يې مرکزي برخې ته ولېږله. خپل زوی، افضل خان يې هغـه لوړو تـه ولېږلو چې د درې د خولې کيڼ لور تـه پرتې وې او ميرولي د درې ښل لوري پـه لوړو کې ځـای ونيو،[۹۲] خو افغانانو تر اوســه هم د خپل ژوند په بيه دا درس اخيســته چې د انګرېز پوځ ســره چې په مډرنه وســلو ســمبال و، په هواره ډاګ کې جګړه يوه لويه غلطي ده. انګرېزي د اس توپچي قوا وتوانېده چې په انګرېزانو باندي يرغليزه افغان سپاره جنګيالي مخکې له دې چې انګرېزانو ته ورسېږي، له پښو وغورځوي:

وحشي او ځګن پوځ د پرنګي
په جګړه يې پيل وکړ سمدستي
سمدلاسه په يو وار ټوله ډله
بريد يې وکړ لکه باد د طاعوني

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ټوپک ډزو او د توپونو ګولۍ
ځمکه او اسمان کړل لړزاني
پرنګیان په لمبو کې را ښکاره شول
کټ مټ لکه شیطانان دوزخي

دوست محمد د جګړې حالت او په خپل ورون سخت ټپ ته په کتو سره، د شاتګ پرېکړه وکړه. که څه هم سل کسه يې مړه شول، خو د بلې جګړې له پاره يې د خپلې قوې ډېره برخه وژغورله. دغه ماتې نوموړی بې اسرې نه کړ او د بشپړ شاتګ پر ځای، د غرونو په نرۍ لارو او په وچو سیندونو کې په مزل کابل ته په دې نیت لاړ چې په کوهستان کې له تاجک یاغیانو سره وګوري.
دا یوه زړوره خو خطرناکه ستراتیژي وه. مېکناټن، برنز او جګړمار باب سېل له دوو لواوو سره چاریکار ته لېږلي وو چې د ولسوالۍ مرکزي دفتر ونیسي. اوس دغو عسکرو د کوهستاني یاغیانو او امیر تر منځ لاره بنده کړې وه. پر دې سربېره، دوست محمد ډېر کوهستاني دښمنان لرل. یوازې یو کال مخکې کله چې انګرېزان د کابل په لور روان وو، کوهستانیان د امیر پر ضد پورته شوي وو، خو امیر دا خطر پر ځان قبول کړ او هیله يې درلوده چې له انګرېزانو څخه ګډه کرکه به د پخوانیو دښمنیو د هېرېدو لامل شي.
دوست محمد مخکې له مخکې خپل استازي کوهستاني مشرانو ته ولېږل او له خپل متحد، د تګاب صافي امیر څخه يې وغوښتل چې د کوهستان او غوربند شیخان او میران دې ته وهڅوي چې د ده تر مشرۍ لاندې یولاس شي؛ نو دوست محمد د خپل وړاندیز په اړه د سملاسي ځواب په ترلاسه کولو سره سکون وموند. د جنګ نامې لیکوال غلام کوهستاني چې د همدې سیمې و، سیمه ییز یادښتونه لیکلي چې څرنګه په تګاب کې د دوست محمد راتګ ته ښه راغلاست وویل شو:

لمړی تر ټولو وړاندې چې رامخته شو د پروان و جنګیالی
نوم يې رجب خان او و هوښیار، پوه او بریالی
وېې ویل، ته امیر يې او موږ د چوپړیالان یو
ستا به امر وي، زموږ به د اطاعت درته سر ټیټ او خلاص تندی
زموږ بې ارزښته جونګړې او زموږ ډېرینه، له څخ نه ډکه ځمکه
کړه دې ارزښتمنه په خپل شتون دې دم ګړی
د امیر په امر دغه زړور پاڅون کوونکي
روان شول په اسونو داسې ځای کې غرنی
یوه شېبه يې اړنګ نه و او نه يې دمه کړه په هېڅ ځای کې
په زړونو کې يې وه وېره، د پرنګیانو د یو برید غلچکی
اندېښمن وو چې دی به ورسېږي
بد بخته برنز چاریکار ته له دوی څخه لمړنی[۹۳]

(c) ketabton.com: The Digital Library

ورپسې په اونیو چریکي جګړې رواني وې. دوست محمد به دولتي تاڼو ته په غلچکي بریدونو زیانونه اړول، خو دومره ځواک یې نه درلود چې د کمپنۍ په لویو ځواکونو برید وکړي. په عین وخت کې، جنرال سېل په سیستماتیکه توګه د مخالفینو تر واک لاندې کلي وران کړل، باغونه او کروندې یې له منځه یوړې او د کوهدامن په شاوخوا کې یې د مخالفینو تر واک لاندې کلاوې کلابند کړې. له بلې خوا برنز هڅه کوله چې د کوهستان مشرانو ته رشوت ورکړي چې له دوست محمد سره خیانت وکړي او انګرېزانو ته یې وسپاري. د سپټمبر په پای کې برنز وتوانېد چې میر ولي او ورسره ازبکان یې له دوست محمد څخه لیرې کړي؛ نو دوست محمد ته یوازې څو سوه کوهستاني ملاتړې پاتې شول، خو بیا هم انګرېزانو ونه شو کړای چې دی ونیسي. میرزا عطا لیکلي: «د امیر او انګرېزانو ترمنځ جګړو دوه میاشتې دوام وکړ. په ټوله کې دیارلس جګړې او نښتې وشوې، خو په دغه موده کې انګرېزانو هېڅ کله د بریا ښایسته مخ حتی یوه شېبه هم ونه لید. دا دوست محمد و چې د پولو polo د بریا پنډوسکی یې د جګړې په ډګر کې درلود. بلاخره انګرېزانو خپل لټون بس کړ او بېرته چاریکار ته داسې لاړل چې نیمایي یې مړه او ډېر وسایل او ارتزاقي توکي ترې پاتې شوي وو.»

د موهن لال په قول، د دغه جګړو او ورانیو لویه برخه غیر ضروري وه او سمه ارزونه یې نه وه شوې. د کوهستان مشرانو په وضاحت ویلي وو چې دوی حاضر دي چې خپل پاڅون پای ته ورسوي او یوازې د هغه ژمنو پوره کول غواړي چې له دوی سره تېر کال شوې وې. په ځانګړې توګه یو مهم مشر، نقشبندي پیر میر مسجدي خان چې په سیمه کې تر ټولو ډېر د نفوذ خاوند و، په حقیقت کې د تسلیمۍ په مورګه و او ژمنه یې کړې وه چې کابل ته به ځي او«د تېمورشاه په مقبره کې به پناه اخلي». نوموړی په دې اړه د شاه او انګرېز استازي ځواب ته تم و. برنز له دې سره هوکړه وکړه خو «برعکس د مخکنیو ترتیباتو»، سېل او شهزاده تېمور د میرمسجدي د کلا کلابندۍ ته ور ودانګل. د کلا دفاع دومره کلکه وه چې په سر کې دوی ونه شو کړای چې ورننوځي او ټپي او له غوسې څخه ډک مسجدي نجراب ته په تېښته بریالی شو، خو د ده په نه شتون کې یې، کلا ورانه، کورنۍ یې ووژل او ځمکه یې د دښمنانو تر منځ وویشل شوه. د کلا ویجاړونه او د اوسېدونکو د وژنې ظلم او اکاړۍ د کوهستان خلک ولړزول. غلام کوهستاني لیکلي: دوی د کلا دېوالونه ونړول،

په هر ښایسته زرین کور کې د کلا
چې جوړ شوي وو لکه د پسرلي بڼ سر تر پا
داسې اور یې ورته کړ دروازو او چتو ته
چې پیغام یې تر اسمانو ورسېدا
هېچا د ژوند نښه په کې ونه لیده
هېڅ کله داسې ویجاړوونکې کیسه اورېدلې نه ده چا [۹۴]

نو په دې توګه موهن لال دغه پایله لیکلې: «موږ میر ولي د تل له پاره خپل دښمن کړ.»[۹۵] میر ولي په مناسب وخت کې بېرته راغی او وتوانېد چې انګرېزان له کوهستان څخه وباسي او د چونۍ په وروستي ژوندي پاتو عسکرو پسې چې په تېښته وو، تر کابله لاړ شي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د اکتوبر په نیمایي کې وضـــعیت نور هم هغه وخت خراب شـــو کله چې په چاریکار کې یوه لویه کوهســـتاني ډله چې انګرېزانو روزلې وه، په بشپړه توګه دوست محمد ته واوښته.[۹۶] د موهن لال په اند، د انګرېزانو د اشغال په ټوله دوره کې دا یو تر ټولو لوی ګواښ و چې انګرېزان ورســره مخ شــول، امیر ازاد ګرځېده، کوهســتان په ســرو لمبو کې و او پاتې قومونه د دې لیدو ته تم وو چې څوک بریالي کېږي.«خلک او مشــران په مســاوي توګه زموږ د هغه ژمنو په نه ترســره کولو ناراضه وو چې موږ ورسره کړې وې.»[۹۷]
بلاخره دغه دوه لورو یو له بل ســره ټکر وکړ، خو دواړو خواوو د دغه نښــتې تمه نه درلوده. د ۱۸۸۰ کال د نومبر په دویمه، دوســت محمد په ځیرکۍ برنز او ســېل په چاریکار کې له خپلې اډې څخه لیرې، پنجشــېر ته وهڅول. دوی په پروان دره کې چې له ونو څخه ډکه او د ختو کلاوې او د خوبانیو باغونه یې لرل، پورته روان وو چې پر یوه لیرې پرتې کلا برید وکړي. دوی تـه راپور راغی چې دوســـت محمد لر وړاندې دی او پـه چټکۍ د دوی خوا تـه ور روان دی. د څو دقیقو په ترڅ کې دوست محمد له څلور سوه اس والو سره د دوی مخ ته په یوه لوړه پرته ځمکه ښکاره شو. د سېل درنې وسلې شـاته وې؛ نو هغه کسـان چې د کتار په سـر کې وو د دغه وسـلو رارسـېدو ته تم نه شـول او د برنز نږدې ملګري، ډاکټر پرســیول لارډ په ګډون چې افغان شـــاعرانو د ډاکتر په نوم پېژانده، د برید پیلولو پرېکړه وکړه. انګرېز افسـرانو خپل اسـونه یرغل ته چمتو کول چې ګوري د دوی خپلې هندي پوځي سـپرې ډلې بېرته وګرځېدې او وتښـتېدې.
وروسته چې څه پېښ شول، افغان شاعرانو د دوست محمد له پاره د بریا اعلی شېبه بللې:

بیا ډاکتر داسې توپ کړ لکه لوخړه
پوځي سپره ډله وه ور سره خپله
امیر ځیر شو ډاکتر ته
دغه سپي بدبخت ته
او ده توپ کړ خپل اس ته
چټکي یې ورته وه سره اور ته
ښکته د مرمرو له غونډۍ نه
د غضب توره یې وایسته له تېکي نه
دی مخ ته او اس وال یې ورپسې وو
بې ځنډه مخ پر وړاندې په توپو وو
په عیسویانو یې پیل کړل ګوزارونه
ځمکه توده شوه د پرنګیانو په وینه
چیغه اسمان ته پورته شوه د زړورو
د لمر او مشتري سترګې ډکې کړلې دوړو

لږ وخت وروسته ځمکې د اتلانو له وینې ګلابي رنګ واخیست

(c) ketabton.com: The Digital Library

اتلانو، پرنګیان کړل قصابي او زیر او زبر
د جګړې دغه ورځ وه لکه محشر
بیا افضل خان د خپل زین لاندې،
ټوپک ته لاس کړ وړاندې،
ډز یې وکړ په ډاکټر باندې
ګولۍ د ډاکټر په تنه کې ننوته، لاړه وړاندې
تر ټټر یې تېره او له شا یې ووته
تنه یې څیرې او دمه یې وخته
انګرېزانو شاتګ پیل کړ«د کابل زړور په دوی پسې وو»
بیا برنز امر ورکړ په پرېکړې بیړنۍ
چې جګړې ته توپونه راوړئ، ژر شئ
غوراری او درزاری په اسمان کې داسې جوړ شو
تا ویل چې په نړۍ کې لړزان خپور شو
په دې، د ایماندارو زړه حیران شو
جهان ټول تپ تیاره شو
دوی پوه شول چې څه نه شي کولی
څنګه د اوبو یو څاڅکی په سیند کې شي سېلاب ماتولی
نو امیر او افضل هم شول پورته
د جګړې له ډګر څخه لوړو غرو ته
هلته یې یو ځای د کمپ له پاره خوښ کړ
د خپلې غوسې او ستومانۍ د کښېنولو له پاره یې یو څه وخت وقف کړ[۹۸]

دوې ورځې وروسته، د نومبر د څلورم په ماښام ټېرا مېکناټن د خپل پوځي سکرتر، جورج لارنس او یوې کوچنۍ سپرې پوځي ساتکونکې ډلې سره د کابل په لمن کې چکر ته لاړ. د ډاکټر لارډ او یو شمېر نورو افسرانو د مړینې خبر یوه ورځ مخکې رارسېدلی و او ورپسې همغه مازدېګر د برنز یو د بشپړې نابودۍ پیغام هم رارسېدلی و. برنز ټینګار کړی و چې انګرېزان باید د کابل په شمال کې خپل ټول ځایونه پرېږدي او خپلو عسکرو ته دې د مرکز په دفاع کې تمرکز ورکړي. دغه ورځ په وارخطا خبرو اترو تېره شوه - ایا عسکر باید خپل ځایونه پرېږدي او مرکز ته راوغوښتل شي؟ ایا یوه بله

(c) ketabton.com: The Digital Library

قوه دې جوړه او شمال ته ولېږل شي؟ ایا دا سم کار دی چې په کابل کې د عسکرو شمېر لږ کړل شي؟ په دغه شېبه کې چې څه پېښ شول، په اړه یې لارنس خپل یادښت داسې لیکلی:

کله چې موږ هستوګنځي ته په نږدې کېدو وو، ناڅاپه یو اس وال زما او د مېکناټن تر منځ خپل اس ځایولو او له ما څخه یې پوښتنه وکړه چې «دا لارډ صاحب دی؟» کله چې ما هو ورته وویل، ده د سېر ویلیم ترسېری ونیو او چیغه یې کړه «امیر، امیر» مېکناټن حیران او لږ په غوسه یې غبر کړ:«څوک؟ څوک؟ چېرته، چېرته؟» سمدلاسه ما شاته وکتل، یو بل اس وال مې نږدې ولید چې راروان و، له اس څخه ښکته شو او د مېکناټن رکاب یې په لاس کې ونیو. بیا یې د هغه لاس واخیست، لمړی یې په تنده او بیایې په شنډو کېښود چې دا یې د تسلیمۍ نښه وه. سېر ویلیم سمدلاسه له اس څخه ښکته شو او ویې ویل: «ښه راغلاست، ښه راغلاست» او بیا یې د هستوګنځي د بڼ له لارې خپلې کوټې ته بوت. دوست محمد کوټې ته په ننوتو سره په ختیځې بنه په سجده شو، دستار یې لیرې کړ او تنده یې په غولي ولګوله. بیا پورته شو او د تسلیمۍ د نښې په توګه یې خپله توره تسلیم کړه او ویې ویل چې «نور دې ته اړتیا نه لري.» مېکناټن سمدلاسه توره بېرته ورکړه او امیر ته یې د هر راز پاملرنې ډاډ ورکړ که څه هم د اوږدې مودې راهیسې یې د برتانوي حکومت مخالفت کړی. امیر په ځواب کې ورته وویل: «دا به د ده برخلیک وو چې ده نه شوای بدلولی.»

دوست محمد یو مضبوط او قوي سړی و. لوړه او تېره پوزه، ډېرې کمان وروځې او ببره ږېره او بریت یې لرل. لارنس ویلي: «دوست محمد... موږ ته وویل چې د پروان درې له عملیاتو څخه مخکې یې د تسلیمۍ پرېکړه کړې وه او په دغه عملیاتو کې د ده لندمهاله بریا یوه ذره هم دغه پرېکړه بدله نه شوی کړای... د امیر د ښه راغلاست له پاره خېمې ودرول شوې او د پالنې دنده یې ما ته راکړل شوه. دا ما ته له اندېښنو څخه ډکه دنده وه. دوه شپې چې د ده مسولیت زما په غاړه و، ما سترګې پټې نه کړې. هره شېبه به له کټ څخه پورته شوم او خېمې ته به ورغلم چې تر اوسه شته او که نه. ما ته دا ټول د خوب په څېر ښکارېدل چې بلاخره امیر په خوندي توګه لاس ته راغی او ما دا هېڅ منلی نه شوای پرته له دې چې په وار وار خېمې ته د کتو له پاره ورشم.»[۹۹]

که انګرېزان د دوست محمد تسلیمۍ ته حیران وو او دا یې انګېرلې وه چې دی نه پوهېده چې بشپړې بریا ته څومره نږدې شوی و، خو دوست محمد د خپل اند پر بنسټ په خپله تسلیمۍ کې د ترک - پارس نورمال پروتوکول تعقیبولو. ماتو شاهانو ته دا غیر معمولي کړنه نه وه چې بریالیو او سیمه ییزو قدرتونو ته په دې تمه تسلیم شي چې فیوډال شي. د اولسې پېړۍ په پای کې دواړه، درانیان او هوتکي غلزي د صفویانو د والیانو په توګه واک ته ورسېدل او کله چې دراني امپراتورۍ په پراخېدو وه، په وار وار یې ځایي حاکمان د والیانو په توکه ګمارلي وو. دغسې سیستم دوام او ثبات ټینګ کړی و او ماتو حاکمانو ته یې د ژوند فرصت ور ښلو. همدا راز د حالاتو په بدلون سره دوی ته بېرته واک ته د رسېدو فرصت هم پیدا کېده. لکه څنګه چې محمد حسین هراتي لیکلي: «کله چې انګرېز پوځ د پرمختګ په درشل کې و، دوی اعلان وکړ چې هر چا دوست محمد ونیو، هغه ته به دوه لکه روپۍ انعام ورکړل شي»؛ نو امیر فکر وکړ: «په دې هېواد کې چې یو کس په یوه روپۍ او یا پنځه کسه په پنځه روپۍ وژل کېږي؛ نو زما پر سر چې دغسې انعام اېښودل شوی، زما سره به خیانت ونه شي؟»

دوست محمد کابل ته لاړ او په خپله خوښه تسلیم شو ځکه دی پوهېده چې د اوس له پاره خبره خلاصه ده او یو نوی سیمه ییز ځواک راڅرګند شوی. ده په وضاحت هیله درلوده چې یوه ورځ به یې انګرېزان بېرته واک ته رسوي او یا په

(c) ketabton.com: The Digital Library

راتلونکې کې د دوی بشپړه ماته به ده ته دا فرصت ورکړي چې په خپله ځان واک ته ورسوي. دغه ارزونه یې وروسته سمه ثابته شوه.[۱۰۰]

په چټکۍ تیاری ونیول شو چې امیر هند ته بوتلل شي. ده ته په سخاوت خرڅ ورکړل شو او له خپل حرم سره چې هغه وخت د غزني په کلا کې ساتل کېده، بیا یو ځای شو. په دې هوکړه وشوه چې ده ته په لودیانې کې د شاه شجاع هستوګنځی ورکړل شي ځکه چې لنډه موده وروسته د شجاع حرم د کابل په لور ستنېده. میرزا عطا لیکلي: «د تمې خلاف، په نهو ورځو کې چې دوست محمد په کابل کې پاتې و، د ده او مېکناټن تر منځ ملګرتیا جوړه شوه.»[۱۰۱] مېکناټن حتی اکلنډ ته د دوست په اړه سپارښتنه وکړه. ده لیکلي: «زه باور لرم چې له دوست محمد سره به په سخاوت چلند کېږي. د نوموړي قضیه له شاه شجاع سره پرتله کېږي او زه داسې اورم چې له ده سره باید د شاه شجاع په پرتله ښه چلند ونه شي، خو د دوی قضیې بې اړنګه له یو بل څخه توپیر لري. موږ د شاه د احسان پوروړي نه یو. موږ نوموړی له خپلې پاچاهۍ څخه په محرومولو کې هېڅ لاس نه درلود حال دا چې موږ دوست نسکور کړ په داسې حال کې چې زموږ هغه پالیسیو ته یې هېڅ زیان نه و رسولی چې دی یې قرباني شو.»[۱۰۲]

امیر، انګرېزانو ته په خپله عزتمنه تسلیمۍ او په پروان دره کې د خپلې زړورتیا په ثابتولو دومره خوښ او ذهناً ارامه شو چې د برنز بښلو ته تیار و حال دا چې هر بارکزي د دوکه باز او ښوی نمک حرام په سترګه ورته کتل. [نمک حرام لوی سپکاوی دی او هغه چا ته وایي چې له خپل کوربه سره خیانت وکړي] لکه څنګه چې برنز خپل یو ملګري ته لیکلي:

له دوست محمد سره زما مرکه ډېره په زړه پورې او دوستانه وه. ده زه په هېڅ څه ګرم نه کړم او راته ویې ویل چې زه یې ښه ملګری یم او دی د هغه لیک په لوستلو تسلیم شو چې ما ورته لیکلی و. زه په دغه خبره باور نه کوم ځکه چې موږ [په کوهستان کې] کور په کور په ده پسې ګرځېدو او بل دا چې دی تسلیمۍ ته اړ شو، خو د هغه لیک په وسیله زه هیله من یم چه د ده کلنی خرڅ مې له یو لک روپیو څخه دوه لکو ته اوچت کړی وي. د مخه ښې پر مهال مې یو عربي اس ورته ډالۍ کړ او پوهېږې چې ما ته یې څه راکړل؟ خپله یوازینۍ توره یې چې په وینو ککړه ده. دی هند ته ستون شو ... او په لودیانې کې به ژوند کوي. په کوهستان کې ما د خپلې توپخانې، د خپلو اروپايي عسکرو د یرغل او د سپرو نظامیانو د برید ناکامۍ ولیدې، خو بیا هم خدای موږ ته بری راکړ. که موږ یوه نوې پانه واړوو، موږ به له دغه ناکامیو سره سره، له افغانستان څخه یو ښه خنډ جوړ کړو.[۱۰۳]

یوازې په یوه موضوع کې دوست محمد د انګرېزانو سره همکاري ونه منله. مېکناټن په وار وار له ده څخه وغوښتنه وکړه چې له شاه شجاع سره وګوري، خو دوست محمد په کلکه رد کړه او حتی د دوډۍ هغه پټنوس یې بېرته ولېږه چې شاه شجاع ورته لېږلی و- دا په افغانستان کې د عزت په دودیزه سیستم کې لوی سپکاوی دی. د مېرزا عطا د لیکنې پر بنسټ: «امیر په ځاځمنه توګه د مېکناټن د غوښتنو په ځواب کې وویل: «دا بس دي چې زه تاسې ته راغلم چې له امله یې زه د زنداني په څېر بهر ته وړل کېږم. زه به د داسې پاچا له لیدو څخه څه ترلاسه کړم چې د بدبختیو دغه توپان یې پر خپل هېواد راوست؟ له شاه څخه پرته به تاسې انګرېزان هېڅ کله نه وای توانېدلي چې افغانستان ته ننوځئ.»»[۱۰۴] فیض محمد د امیر په هکله دې ته ورته خبره کړې: «زما له شاه شجاع سره څه کار نه شته.» داسې ویل کېږي چې ده مېکناټن ته وویل: زه دلته شاه شجاع ته د بیعت کولو له پاره نه یم

(c) ketabton.com: The Digital Library

راغلی.» خو مېکناټن ټينګار وکړ: «د ده موقف ته په کتو سره، دا به يوه مناسبه کړنه وي چې ته له هغه سره وګورې.» امير ځواب ورکړ: «تاسو دی په تخت کېنولی، نه هغه لوی ولس چې په ازاده توګه غوره او خلع کول کوي. که د ده دغه دريځ رښتينی دی، نو تاسې يې ملاتړ پرېږدئ. که داسې مو وکړل، تاسې او نورو هوښيارو خلکو ته به څرګنده شي چې څوک د سلطنت لياقت لري او د هېواد خلک او مشران له چا څخه اطاعت کوي. که دی ما ته د ويلو څه لري، دلته دې راشي او ستاسې په شتون کې دې ما ته ووايي.»[۱۰۵]

شاه شجاع ته لوی سپکاوی دا و چې انګرېزانو يې هغه غوښتنه ونه منله چې دوست محمد سدوزيو ته د اعدام له پاره وسپاري. ده په اونيو مېکناټن ته ټينګار وکړ چې دوست محمد ته خونکاران ورولېږي چې ويې وژني او يا يې لږ تر لږه ړوند کړي، خو مېکناټن حتی په دې اړه خبرې هم رد کړې. محمد حسين هراتي ليکلي: «اعلحضرت هک پک شو او نه پوهېده چې ولې دوست محمد په بې ادبۍ دربار ته تګ رد کړ. د امير ټول ملاتړي او پلويان او همدا راز خپلوان چې په افغانستان کې پاتې وو په داسې ازاده توګه خپل کارونه کول لکه کافران چې مسلمان شوي وي او ټولې ګناوې يې پاکې شوې وي! کومه پاملرنه او ښېګڼه چې انګرېزانو د دوست محمد ډلې او قبيلې ته وکړه، په بشپړه توګه ډېر ژر د اعلحضرت داسې د پرستيژ د لاسته ورکولو لامل شوه لکه چې له اسمان څخه ډېر کلک په څمکه ولوېږي. په عين وخت کې، د مېکناټن هغه هڅې چې خپل مېلمه خوښ وساتي او د اعلحضرت حق له پامه وغورځوي بلاخره يې د خپل مرګ لامل شو: نو لکه څنګه چې شاعر وايي: «که ته له بد سړي سره ښېګڼه کوې؛ نو ته ښه او ايماندارو خلکو ته زيان رسوې.»»[۱۰۶]

د نومبر په ديارلسم، دوست محمد خان او زوی يې افضل خان له کابل څخه ووتل. دوست محمد مخکې خپل زوی ته ليکلي وو چې «له ده سره په ډېره مهربانۍ او درناوي چلند وشو» او زوی ته يې ټينګار وکړ چې د ده په پله لاړ او تسليم شي. په جلال اباد کې دوی دواړه له خپل حرم سره يوځای شول: د دوست محمد نهه ښځې، يوويشت نګورانې، يوسل او دوه وينځې او دوه سوه او لس مريي او چوپړيالان وو چې له لمسيانو او نورو خپلوانو سره ټول درې سوه او يو اتيا کسه کېدل.[۱۰۷] څنګه چې له امير سره د ښه چلند خبر خپور شو، دغه شمېر بيخي ډېر شو او کله چې دوی لوديانې ته ورسېدل، ميرزا عطا ليکلي: «د امير ټوله کورنۍ او په ده پورې اړوند کسان لوديانې ته ورسېدل: ۲۲ زامن، ۱۳ ورېرونه/ ورېرې/ خوريونه/ خورځې او ۲۹ نور خپلوان، ۴۰۰ چوپړيالان، او ۳۰۰ چوپړيالانې چې په ټوله کې ۱۱۱۵ کسه له امير سره په تبعيد کې يو ځای شول.»[۱۰۸]

کله چې بارکزي بلاخره لوديانې ته د ډسمبر په پای کې ورسېدل، په شېملې او کابل کې سکون او خوښي رامنځته شوه. سېر وېلبي کاټن چې په افغانستان کې د پوځي قوماندان دنده يې پای ته رسېدلې وه او دنده ورکړل شوه چې امير خپل هستوګنځي ته بدرګه کړي حتی خپل ځای ناستي ته ليکلي وو: «ته به دلته هېڅ کار ونه لرې. دلته بشپړه ارامي ده.»[۱۰۹]

خو په حقيقت کې بغاوت په هېڅ وجه پای ته نه و رسېدلی. اکبرخان، د دوست محمد تر ټولو جنګيالی زوی، لږ وخت مخکې وتوانېد چې له بخارا څخه وتښتي. ده ډېر ژر ثابته کړه چې د مقاومت يو پياوړی نوی مرکز وګرځي او د پلار په پرتله ډېر اغېزمن، بې رحمه او زورمټی څرګند شي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۶

موږ د خپلې نادانۍ له امله ناکامېږو

د ۱۸۴۰ کال د فبرورۍ په پیل کې کله چې د ایډن کورنۍ له شـــېملې څخه بېرته کلکتې ته روانه وه، دوی له یوه پخواني سکاټلنډي اشنا، تورن جنرال ویلیم الفنسټون سره مخ شول. دغه دوه کورنیو له پخوا ملګرتیا درلوده او دی چې یو زوړ او صمیمي خو بې کفایته او شاړپار تورن جنرال و- د مونټسټوورټ الفنسټون د تره/ترور مشر زوی هم و- د ایډن کورنۍ یې د وروســـتي ځل له پاره د ســـکاټلنډ په پوله په خپل کور کې چېرته یې چې ځمکه درلوده لیدلې وه. کله چې له خپلې ډولۍ څخه ووت، دی د خپل ځوان ملګري، اکلنډ د لیدو له پاره ډېر انتظار خورا ناراحته کړ. ده ایملي ته وویل: «دا عجیبه ده چې ما اې A [لارډ اکلنډ] له هغه وخت راهیسي نه دی لیدلی چې موږ د سیسۍ ښکار ته تللي وو او اوس زه باید د ده حضور ته د منلو له پاره او زما د ګمارنې له پاره غوښتنه وکړم.»[1]
د ناهیلیو احســـاس دوه اړخیزه و. که الفنســـټون د دوی د موقف په بدلېدو خوښ نه و، د ایډن کورنۍ هم یوازې د الفنسټون په لیدو اندېښمنه کېده. د هغه ورځو را په دېخوا چې دوی د سیسۍ د ښکار د موسم په پیل کې د سارايي ګلانو پر پوله چټک ګامونه اخیســـتل او ټوپک به یې د تخرګ لاندې نیولي وو، د الفنســـټون روغتیایي حالت خراب شـــوی و او اوس په «دردوونکي روماتیزم» اخته و، «خوارکی! یو لاس یې په غاړه او په پښـــو ګوډ» له مرستې او یا لکړې پرته یې تګ نه شـــوای کولی. د نوموړي وضـــعیت دومره خراب و چې په پیل کې ایملي ونه پېژانده. نوموړې لیکلي: «زما د الفي بې Elphy Bey په نوم په یاد دی او هېڅ مې ونه پېژانده چې دا همغه ســـړی دی، خو یوه اونۍ مخکې مې ناڅاپه په یـاد راغی.[2] مـا هـغـســـې بـد رومـاتـیـزم چې دی پـرې اخـتـه دی نـړدې هـېـڅ کـلـه نـه دی لـیـدلی.»[3]
جورج اوس هم اندېښـمن و، خو د ده اندېښـنه سـرکاري وه ځکه چې لږ وخت مخکې یې همدغه سـړی په افغانسـتان کې د پوځ د قوماندې له پاره غوره کړی و او ګمارنه یې د سېر وېلبې کاټن له تګ څخه وروسته اعلانېده: جنرال ناټ چې د اکلنډ په اند هېڅ ښاغلی نه و او د ستونزغاړي او لنډپاري• په سترګه یې ورته کتل، یو ځل بیا دغه څوکۍ ته له پامه وغورځول شو او اکلنډ په دې اړه لیکلي چې «دا یې یوازې له خپله لاسه دي». د اکلنډ د قضاوت او طبقاتي تعصب په اړه د ناټ وېره هم هغه وخت رښـــتیا شـــوه چې د ده پر ځای د ملکې د اړینې رتبې له افســـرانو څخه «تر ټولو بې کفایته افسر ته د قوماندانۍ څوکۍ» ورکړل شوه.

• لنډپاری: ژر غوسه کېدونکی، اندک رنجه

(c) ketabton.com: The Digital Library

لکه څنګه چې ناټ ښه پوهېده، د الفنستون نېمګړتیا یوازې ناروغي نه وه. لکه د ده د دورې د ملکي ډېرې افسران، ده پنځه ویشت کاله مخکې په واټرلو کې د دري دېرشمې پلې لوا له قوماندې څخه وروسته په پوځي عملیاتو کې برخه نه وه اخیستې او کلونه وروسته یې چې په نیمه تنخوا دنده ترسره کوله، په ۱۸۳۷ کال کې بېرته فعال چوپړ ته په پنځه پنځوس کلنۍ راوګرځېد چې خپل زیاتېدونکی پور ادا کړي. د ده ملاتړي او هغه څوک چې دی یې هند ته ولېږه، فیتزرای سمرسټ لارډ رګلن Fitzroy Somerset Lord Raglan و، هغه څوک چې وروسته د لایټ Light غونډ ته د داسې له خطر څخه ډک یرغل په امر ورکولو نومور شو چې ځان وژنې ته ورته و.[۴] الفنستون د هغه نرۍ په اړه پوهه او ناټ نه لرل چې رګلن ور ولېږه. ایملي یې په اړه داسې لیکلي: «دلته یې اوسېدل نه خوښېږي او په غوسه دی ځکه چې هېڅوک د لندن په اړه د هغه په خبرو نه پوهېږي او نه د ده لندني خلک پېژني. د ویلېنګټن له اوږده لیک څخه خوند اخلي ... په هندي ژبه نه یوازې دی بلکې مرستیال یې هم حتی په یوه کلیمه نه پوهېږي. دی سرټکوي چې بار وړونکي یې په خبره هېڅ کله نه پوهېږي او وایي: «زه یو تورپوسته سړی لرم چې انګرېزي خبرې کولی شي، خو ما دلته نه شوای راوستلای.» دی نه شي کولای چې داسې یو تور پوستی غوره کړي چې هندوستاني خبرې کولای شي. زما په انګېرنه له تورپوستي څخه د ده مطلب ځایي خلک دي.»[۵]

که څه هم اکلنډ پوهېده چې الفنستون څه نا څه معلول و او له هند او هندي سپاهیانو سره یې چې دی یې مشر کېده خواخوږي نه درلوده، خو داسې نه برېښېدل چې د خپل ملکري مشري تر پوښتنې لاندې ونیسي او یا یې ګمارنه بېرته لغوه کړي. برعکس، اکلنډ د ټول کال په اوږدو کې نوموړي ته تاوده لیکونه استول او د دوست محمد له تسلیمېدو څخه لږ وخت وروسته یې له ده سره هغه وخت د اشغال په اړه خپلې اندېښنې شریکې کړې کله چې ګمارنه یې بلاخره د ۱۸۴۰ کال د ډسمبر په میاشت کې منظور شوه. ده ورته لیکلي وو: «که څه هم له افغانستان څخه زه کرار کرار د خپلو منظمو عسکرو د وتو لېوال یم، زه په دې اند یم چې لمړی باید د اوس په پرتله نوی رژیم ښه مضبوط او امنیت یې ټینګ کړل شي.»[۶]

د اکلنډ په څېر، الفنستون هم په ټینګ عزم کې ښه نوم نه درلود او لکه اکلنډ خپل ټول کاري ژوند یې د خپلو مرستیالانو په نظریو باندې په ډېډې لګولو تېر کړی و، خو په داسې حال کې چې دا به د الفنستون په برخلیک کې وو چې د جنګ غوښتونکي کالوېن او په جزیاتو ولاړ، خو بې اړنګه هوښیار مېکناټن لاس ته ولوېږي. نوموړی لا ډېر کم بخته و چې په ټول پوځ کې تر ټولو ناوړه، بدنامه او ناکاره افسر یې مرستیال شو.

د څلور څلوېښتم پلې غونډ برید جنرال جان شلټن یو کرندی، لړاک او بې نزاکته سړی و چې خپل ښی لاس یې د ټاپو وزمې په جګړه کې بایللی و او بې پایه درد یې کرکټر تریو او تیاره کړی و. دی یو کلک دسپلیني افسر و چې په خپل غونډ کې «د مستبد په نامه یادېده». کله چې کپتان کالن مکنزي د لمړي ځل له پاره دی هغه وخت ولید چې ده خپل عسکر هېواد ته د ننه ستانه کړي وو، په خپل یادښت لیک کې یې ولیکل: «دی یو بروس جنرال دی. هغه لویه ګېوډې چې له سیند څخه د تېرېدو پر وخت د ده د بدې ارزونې له امله رامنځته شوه د شرم وړ او د یو ښکاره او هوډمن دښمن په هېواد کې وژونکې وه.»[۷] وروسته مکنزي بیا د ده پر لاره تېر شو او وېې لیکل: «لکه څنګه چې ما یې تمه کوله، شلټن خپل غونډ له پښو غورځولی... د توپچي اسونه بې کچې ستومانه دي، د سپرۍ قوا همداسې در ونیسه او لوی شمېر باروړونکي ځاروي، اوښان او داسې نور ...مړه شول او د ډېرې ستومانۍ له امله به د دوی مړینه دوام ولري. له

(c) ketabton.com: The Digital Library

هغه بې ځایه سختیو سره، په تېره بیا له خیبر څخه د تېرېدو په بهیر کې چې ده خپل کسان مخ کړل، ډېره ناراضتیا رامنځته شوه او حتی یو ځل د توپچي اسونو پوځیانو بغاوت وکړ.»[۸]

ټولې پوځي اډې سمدلاسه له شلېټن سره کرکه پیدا کړه. جراح جان مګرت John Magrath چې له ده سره یې په هند کې لیدلي وو، ډېر ژر وویل چې شلېټن «د هر وخت په پرتله اوس د خلکو تر ټولو ډېره کرکه ترې کېږي».[۹] د شلېټن حتی له نرم خویه او صمیمي الفنسټون سره هم ګذاره نه کېده. الفنسټون لیکلي: «له لمړۍ ورځې څخه د ده چلند ډېر سرغړوونکی و. هېڅ کله یې ما ته مالومات یا مشوره نه راکوله، خو په هر کار کې به یې عیب پیدا کولو او د افسرانو په شتون کې به یې هر امر غندلو او تر پوښتنې لاندې نیولو- ډېری به یې د امر اصلي بڼه بدله کړله او په اجرا کې یې ځنډ راوستلو. داسې برېښي چې دی زما په اړه ښه نیت نه لري.»[۱۰]

د الفنسټون له سیاسي افسرانو سره هم نه وه جوړه او نه یې هغه پاچا خوښېده چې ده کار ورسره کاوه. د ۱۸۴۱ کال د اپریل په میاشت کې له میروت څخه نوموړی د خپل سفر په پای کې ژمنۍ پلازمېنې جلال اباد ته ورسېد چېرته چې شاه شجاع هم د کابل له ساړه ژمي څخه تللی و. له مېکناټن سره له لیدو څخه لږ ځنډ وروسته، ده خپل د تره زوی ته لیکلي:

زه فکر نه کوم چې زما څوکۍ په زړه پورې ده. له مسوولیت او اندېښنو څخه ډکه ده... دلته د مشورو له پاره دومره افسران نه شته. زما په څېر ډېری یې لږ وخت مخکې دغه هېواد ته راغلي. سیاسي اجنټان چې په عمومي توګه ځوان افسران دي، ډېری داسې نقشې طرح کوي چې دوی یې د اجرا مسوولیت پر غاړه نه لري. لږ موده مخکې یې حکومت ته پر هرات باندې د یرغل وړاندیز وکړ چې له کابل څخه ۶۰۰ میله لیرې پروت دی، لاره یې له ستونزو ډکه او هلته د اکمالاتي توکو د لېږد له پاره ۴۰۰۰ اوښانو ته اړتیا ده...[مېکناټن] سوړ او ځانیخوتی دی، خو زما په باور هوښیار هم دی... شاه شجاع چې ما دوه ورځې مخکې ولید، یو څورب او له اندېښنو څخه ستومانه سړی ښکاري. زه یې په یو بڼ کې چې په بد حالت کې و، خپل حضور ته ومنلم. د ده کور هم د ډېرو نورو کورونو په څېر نارامه او خراب ښکارېده. پرته له مېکناټن څخه نور ټول د ختې جونګړې لري. پاچا په لسمه نېټه کابل ته ستنېږي او زه هم باید ورسره لاړ شم. دغه ما څوروي ځکه ما نیت درلود چې یوازې لاړ شم. له ده سره مل مشاورین، یاوران او نور به ما ته په لاره کې یو لوی سرخوږی وي.[۱۱]

یوه اونۍ وروسته الفنسټون کابل ته ورسېد او د جلال اباد په پرتله یې نور هم زړه په تنګ شو. ده لیکلي: «ښار ډېر پراخ، ککړ او ګڼ دی. په عین وخت کې پرته له یو شمېر عسکرو څخه، د پوځي اډې دفاع مضبوطه نه ده ځکه چې خلک د اډې له ډېرو برخو څخه ننوتلای شي. که چېرې عسکر په بل ځای کې په کار شي، دا به د اډې دفاع ته ښه نه وي او له ما څخه اوس لاره ورکه ده چې څه شی ښه دي چې ترسره شي.»

د افغانستان په اړه یوازې الفنسټون سربداله نه و. مېکناټن چې تر ټولو خیالي خوشبین انګرېز و، اوس پوهېده چې د دوست محمد له تسلیمۍ سره سره، هر څه تر اوسه نه دي سم.

(c) ketabton.com: The Digital Library

سوېل ختيځ ته، پنجاب اوس په يوه مېږخمنه• ګډوډۍ کې په ډوبېدو و: په دوو کلونو کې درې سېکان پر له پسې د خالصه مشران شول چې په پايله کې يې يو بې مشره او تېر ايستونکی رژيم چې د ملاتړ باور نه شوی پرې کېدای، په افغانستان کې د اشغالګرې قوا او په فېروزپور کې د همدغه قوا د اکمالاتي مرکز ترمنځ پروت و. د ۱۸۴۱ کال د اپريل په مياشت کې ايملي ليکلي: «پنجاب دومره بې ثباته دی چې ټول اضافي عسکر د اړتيا له کبله په پوله کې وساتل شول. د رنجيت سېنګ مړينه د الکساندر مړينې او د نيمايي هغه پخوانيو لويو فاتحانو مرګ ته ورته وه چې موږ يې په اړه لوستي دي. ده ښه پوځ او ښه پاچايي درلوده او خپل پوځ او سلطنت ته يې پام کولو، خو له مړينې وروسته يې سمدلاسه هر څه په ګډوډۍ بدل شول او د نوموړي عسکرو خپل فرانسوي او انګرېزي افسران ووژل. اوس همدغه عسکر په ټول هېواد کې په لوټمارۍ بوخت دي. په حقيقت کې دا په موږ پورې اړه نه لري، خو له افغانستان سره زموږ اړيکې ستونزمنې کوي...»[12] د ايملي دغه څرګندونې سطحي وې. په حقيقت کې نه يوازې د افغانستان په لور ستانه اکمالاتي کتارونه د لارې په اوږدو کې تر بريدونو لاندې نيول کېدل او باوروونکي څاروي تښتول کېدل، بلکې زياتېدونکي باوري راپورونه ورکول کېدل چې په لاهور او راولپنډۍ کې د سېکانو لوړپوړي مشران بارکزي، دراني او نور د حکومت ضد افغان مشرانو ته پناه ورکړې او دوی ته يې د پنجاب او پېښور په شاوخوا غونډيو کې مرکزونه ورکړي چې د افغانستان د پولې په بله غاړه کې پر انګرېزي عسکرو بريدونه وکړي. په هند کې حکومتي ادارې په ستونزمن وضعيت کې راغلې: سېک سرداران لا تر اوسه په نامه متحدين وو، خو په حقيقت کې ډېرو دغه مشرانو تر خپلې وسې هڅه کوله چې په افغانستان کې انګرېزان کمزوري کړي. دومره وخت تېر نه و چې اکلنډ خپل پام د جنګ غوښتونکي کالوين هغه وړانديز شوي پلان ته واړولو چې پنجاب له هند سره ضميمه کړي څو د مخالفينو مرکزونه وتړي او په اکمالاتي لارو کې اسانتياوې راولي. اکلنډ ليکلي: «زما په اند، که چېرې د سېکانو اداره نوره هم مخ په منحل کېدو شي؛ نو بېرته جوړول يې شونی کار نه ګڼل کېږي. وضعيت تر اوسه کړکېچن حالت ته نه دی رسېدلی، خو په چټکۍ ور روان دی.»[13]

په عين حال کې، د افغانستان د لوېديځ په اړه داسې اندېښنې وې چې تهران په پوله کې د وضعيت په ترينګلتيا بوخت دی. ډارسې ټاډ، چې د هرات د وزير، يار محمد د خپلولو سخت کار په غاړه اخيستی و، د خپل ماموريت د ناکامۍ په اړه يې د برنز وړاندوينه رښتيا کړه او په دې کې پاتې راغی چې د هراتيانو او پارسيانو د اړيکو د نږدېوالي مخه ونيسي. وروستی بد خبر دا و چې يارمحمد ټولې هغه روپۍ په خپل جيب کې واچولې چې ټاډ ورکړې وې څو په پوله کې پرغوريانو کلا چې ايران اشغال کړې وه يو بريد تمويل کړي. کله چې ټاډ په بشپړه توګه ومنله چې يارمحمد له پارسيانو سره د شاه شجاع او د ده د انګرېزي ملاتړو پر ضد د يو اسلامي ايتلاف نيت لري، د ۱۸۴۱ کال د فبروري په لسمه له رسمي اجازې پرته، بېرته کندهار ته ستون شو او عملاً يې له يارمحمد سره ديپلوماتيکي اړيکي وشلولې. په همدغه مهال يارمحمد د شاه شجاع د تره زوی، کامران شاه سدوزی ونيولو او پانسي يې کړ. د ښار واک يې په خپل لاس کې واخيست. بيا يې سمدلاسه د انګرېزانو پر ضد د پارس له محمد شاه سره ائتلاف وکړ.[14]

د کندهار په سوېل او ختيځ کې حتی حالات نور هم له ګواښونو ډک وو. په هلمند او کلات کې دراني او نه

• مېږخمن: دښمن

(c) ketabton.com: The Digital Library

ماتېدونکي توخي او هوتکي غلزي د انګرېزانو پر ضـد پورته شـوي وو. که څه هم ظاهراً دغه پاځون پر توخي قبېلې باندې چې په دوديزه توګه له ماليې ورکولو څخه معاف وه، د ماليې د وضـع کولو له کبله رامنځته شـوی و، خو د مقاومت ویناوو پر اسـلامي ناراضـتیاوو تمرکز درلود او مخالفینو داسـې د جهاد ژبه کاروله چې «خپل ځانونه یې د اسلام سـرتېري بلل».[۱۵] د ډېرو نورو انګرېز افسـرانو برعکس، جنرال ناټ د مخالفینو پر ضد ځان ډېر اغېزمن ثابت کړ. ده د مخالفینو پر ضد د چټک غبرګون یو ۵۰۰۰ کسیز ځواک جوړ کړ چې په چټکۍ هر لوري ته لېږل کېده، خو کله به یې په یوه سیمه کې چې یو پاڅون مات کړ، په بله سیمه کې به بل پاڅون رامنځته شـو. دی په دې اند شـو چې: «د کافرانو او اشـغالګرو په توګه، درانیان له موږ څخه څومره ډېره کرکه لري.» اختر [په هلمند کې د مخالفینو مخکښ مشـر] خپله ډله د «مسـلمانانو او علماوو جماعت» ګڼي او خپله موخه «د اسـلام جلال» بولي. دی باور لري چې «پرنګیانو هوډ کړی چې ټول محمدي وګړي تباه کړي او وېې شړي.»[۱۶]

د ناټ سـیاسـي مرسـتیال ځیرک او ور هنري لارېنسـن و، هغه څوک چې څلور کاله مخکې یې تر ټولو لمړی ویتکېویچ تر سترګو شو چې د افغانستان د پولې په لور روان و او تهران ته یې په چټک تګ د پېښو هغه سلسله رامنځته کړه چې په جګړې ختمه شـوه. په پارس کې د خپلو پلټنو او په بهسـتان کې د پخواني پارس درې ژبې میخي نسـخې د ژباړې په بدل کې، ده ته لږ وخت وړاندې د جغرافیې شـاهي ټولنې د بنسـټ ایښـودونکي مډال ورکړل شـوی و او اوس په کندهار کې دنده ورکړل شـوې وه چې ډېر وخت یې جهاد ته د بلنې هغه پاڼې ژباړلې چې نږدې هره ورځ د کندهار او هلمند غلزیو خپرولې. په یو سند کې چې لارېنسن، مېکناټن ته لېږلی و داسې لیکل شوي وو:

ټولو سـپېڅلو او رېښـتینو ایماندارو، د خدای رحمت دې پر تاسې ووربږي. زه غواړم تاسې خبر کړم چې مسـلمانانو او علماوو ۵۰۰۰ پلي کسان له چقمقي ټوپکو سره او ۲۰۰۰ بشپړ وسلوال اس وال راټول کړي او د الله په رحمت به موږ د اسلام جلال ساتو- خو موږ باید یو ځای کار وکړو او په همغږۍ تیاری ونیسـو. د دغه پاڼې په لوسـتلو سـره تاسې او پاتې نور غلزي باید خپلې قواوې جوړې کړئ او راځئ موږ سره یو ځای شئ. درونډ او نومیالي وزیر [یارمحمد] له هرات څخه موږ ته لیکلي او د خدای په رضا، کله چې زموږ قواوې متحدې او روانې شـوې، وزیر به ګرشـک ته رسـېدلی او فتح کړی به یې وي. د ملاتړو په راټولولو کې ناغېږي مه کوئ، زموږ په سـپېڅلې موخه بشپړ باور ولرئ او پر انګرېزانو باندې د برید له پاره روان شئ.[۱۷]

کله چې رالېنس ته د ځرو له خوا د دغسې سندونو د راټولولو کچه اوچته شوه، دی د مقاومت په بشپړه کچه پوه شو چې اوس انګرېزان ورسـره مخ وو. ده ناټ ته په لړیکه لیکلي: «زه به ډېر مننډوی شـم چې تاسـې له درې څلوېښـتم پلي غونډ سره یو ځای بیا دغه ښار ته ننوځئ ځکه چې د دولت ضد روحیه په هره ولسوالۍ کې څرګندېږي او که څه پېښ شي، د شـاهي ادارې د ملاتړ له پاره [تر څو چې تاسې راځئ] د یوې قوې ګمارنه شـونې نه ده.» یوه ورځ وروسـته یې حتی په ډېر تلوار بیا ناټ ته ولیکل: «په خواشـینۍ سـره باید ووایم چې لوېدیځ لور ته وضـعیت دومره ډېره خطرناکه بڼه اخلي چې د دولتي ادارې د ملاتړ له پاره، زه د منظمې قوا سملاسي ګمارنه اړینه بولم.»[۱۸] خو وروسته له لوستلو څخه، د لارېنسن د اندېښمنو استونو په اړه د مېکناټن ځواب دومره خانتما و لکه څومره چې پر غلط قضاوت ولاړ و. ده پر لارېنسـن تور ولګاوه چې «زموږ د موقف ډېر ناموجه سـوړ انځور کاږي او د دغه نظر په پاللو او خپرولو کې ګنګوسـې خپروي. زموږ ستونزې اوس هم ډېرې دي او د نورو ستونزو جوړولو اړتیا څه ده... زه پوهېږم چې د هېواد په دغه برخه کې [دغسې ګنګوسې] په بشـپړه توګه غلطې دي او زه داسې دلیل نه لرم چې د پاچاهۍ په هغه برخه کې چې له تا سـره

(c) ketabton.com: The Digital Library

ده، په رښـــتینتوب یې باور وکړم.»[۱۹] لارېنســـن ته یې په یو لیک کې د ده د ارزونې په اړه چې یو پاڅون په پیښـــېدو دی، داسې لیکلي:

زموږ د موقف د ستونزو په اړه زه له تا سره همغږی نه یم. برعکس، زما په اند زموږ راتلونکی حالت ډېر خوښـوونکی دی او هغه څه چې موږ یې هلته لرو، ســـتونزې باید هېڅ نه وي او یا ډېرې لږ وي... د دغه هېواد خلک ډېر خوشـــباوره دي. دوی پر هر هغه څه چې زموږ پر ضد کارول کېږي باور کوي، خو دوی به ژر پوه شي چې موږ هغه سړي خواره نه یو لکه څنګه چې موږ انځور شوي یو... زموږ له عسکرو سره بې اړنګه په داسې ښار کې خواخوږي نه شته چې د خپلې هستوګنې له پاره یې نیم اوسېدونکي له خپلو کورونو څخه وشړل، خو زه دا ویلی شم چې په انګلنډ کې هم داسې ښار چې پوځ په کې هستوګن وي نه شته چې دې ته ورته پېښې په کې ونه شي... دغه خلک کټ مټ ماشومان دي او د ماشومانو چلند باید ورسره وشي. که چېرې موږ یو شوخ ماشوم د کوټې په ګوټ کې ودروو، پاتې ماشومان به ووېرېږي. موږ د دوی د لوبې سامان اخیستی، یعنې د درانیو له مشرانو څخه مو واک واخیست او دوی یې پایله نه خوښـــوي. دوی د واک په کارونه نه پوهېدل او د دوی په لاس کې واک پاچاهانو ته بې ګټې او زیانمنوونکی و. موږ باید دغه واک خپلو روڼ اندو ته وسپارو. دوی ملایان پاروي او د ملایانو خبرې خلک، خو دا به ډېر لنډ مهاله وي.[۲۰]

د کابل شـــمال ته په کوهســـتان کې همدغســـې وضـــعیت و. د ۱۸۴۱ کال په دوبي کې، پخوانی د «هرات اتل» ایلډرېډ پاټېنګر د ګورخه Ghukhas له یوې چونۍ سره چاریکار ته لاړ. هلته یې انګرېزي اډه ولیده چې د دفاعي نیمګړتیاوو له اړخه کټ مټ د کابل اډې ته ورته وه. په داســې حال کې چې د ګورخه پوځیانو د ختو او بې دروازو بارکونه په لږ واټن کې له یوې لویې کلا څخه ښـــکته پراته وو چې په لږ اوچته ځمکه جوړه شـــوې وه، دوی اړ شـــول چې خېمې ودروي. ســـربېره پر دې، په ټولو شـــاوخوا سیمو کې د تاوتریخوالي له نښـو سره سره، دوی توپچي قوا نه درلوده. یو فقیر چې مخکې د پاټېنګر یو مرستیال خیرات ورکړی و دغه مرستیال ګوښـې ته کړ او ورته وېې ویل چې په بازار کې په ښـکاره ډول د انګرېزي عسکرو د ټولوژنې خبرې کېږي او «ما ته یې په کابل کې د ژمي د تېرولو ټینګه سپارښتنه وکړه». پاټېنګر پوه شـــو چې یو بل لوی پاڅون په پېښـــېدو دی،[۲۱] خو مېکناټن د ده اندېښـــنو ته غوږ ونه نیوه او نه یې توپچي او یا تقویتي قوه چې پاټېنګر د اډې د دفاع له پاره اړینه بلله، ورولېږله؛ نو پاټېنګر څو اونۍ نور ځارګریز مالومات راټول کړل او یوه مفصله ارزونه یې بیا مېکناټن ته ولېږله. هغه لیکلي وو:

د کوهستان مشرانو په پیل کې د شاه شجاع ملاتړ وکړ، خو د سدوزیو او انګرېزانو د اداري سخت ګیري د دوی ګټو او قدرت ته تر دې کچې زیانمنه تمامه شوه چې پاچا د دې پر ځای چې د دوی پر زیاتیو سترګې پټې کړي، اوس یې اطاعت ته اړ باسي. سربېره پر دې، دلته د بغاوت نور دلیلونه هم شته: د بهرنیانو واکمني، افراطیت، زموږ د عسکرو عیاشي او په خاصه توګه د هغه چا له جزا څخه معافیت چې په داســې یو هېواد کې ښـځې لېشـــه کوي او بیا یې له ځان ســـره بیایي چې خلک یې په غیرت کې نوم لري... د انګرېزانو دښـمنانو خپلې هڅې ډېرې کړې دي چې زموږ کرکټر تور وښـیي، د خلکو تعصـب زموږ پر ضـد وپاروي او قانون ماتوونکي وډوماري. د جولای او اګســـت په بهیر کې چې د کروندو حاصـلات لا اخیســـتل شـوي نه وو، د درمندونو د ســوځونې او د اوبو لګولو د کانالونو د نړونې پېښې په وار وار وشوې. همدا راز باغیانو په دوامداره توګه بریدونه ترسره کول، خو شاهي اداري د دوی د نیولو توان نه درلود که څه هم دا ښـکاره وه چې ډېر خلک د دوی په تګ او راتګ خبر وو... نږدې هره ګړۍ د پراخې توطیې د جوړښــت ګنګوســې اورېدل کېږي... او زه د دغه سپارښتنې ورکړه خپله دنده بولم چې د کوهستان له مشرانو څخه یرغمل وغوښتل شي.[۲۲]

حقیقت دا و چې د انګرېزانو پر ضد هر ځای مقاومت په ډېرېدو و. یوازې په کابل کې تر اوسه د سدوزیو او انګرېزانو د رژیم څه نا څه ملاتړ کېدلو، خو حتی هلته هم د شاه شجاع نوموړتوب مخ په نړېدو و. د مولانا کشمیري له قوله:

(c) ketabton.com: The Digital Library

کړل يې خلک زور ځپلي زور زياتي د پرنګي
دوی يې ځورولي خانتمايي د پرنګي
پاتې نه دی ذره عزت په ښار کې
نظم او قانون نه شته په پام کې
خانان بې عزته شول ډېر وارې
لکه اوبه چې واچوې په خاورې
کله چې کابل ترور ځپلی شو
مصيبت وهلی سور لړلی شو
په هر کور کې وو يادونه د امير د عدالت
شپه او ورځ وو د امير په حسرت[۲۳]

ډېرو انګرېزي افسرانو اوس منلې وه چې د سدوزيو او انګرېزانو رژيم ناکامېږي - مېکناټن غوندې ډېر لږ خلکو نه منونکی او له بريده وتلی ډاډمن ذهنيت درلود - خو د وضعيت د بدلولو له پاره د دوی د حل لارو له يو بل څخه توپير درلود. په لندن کې د کنټرول بورډ رييس، جان کم هابهوسJohn Cam Hobhouse چې په ځوانۍ کې د لارډ بايرن نږدې ملګری او يون ملی و، استدلال کولو چې د عسکرو شمېر په بشپړ ډول ډېر شي، يا دې انګرېزان له افغانستان څخه ووځي او يا دې غښتلي کړل شي. هغه ويل چې د عسکرو شمېر دې په سکلېټي چونۍ کې چې د دوست محمد له تسليمۍ څخه وروسته يې د عسکرو شمېر ډېر کم کړل شوی و، بېرته په لويه کچه لوړ شي. د هېواد بوديجه دې ډېره او پانګونه دې په کې زياته شي. په افغان دولت دې کنټرول ډېر شي او دغه بنسټيز حقيقت دې ومنل شي چې انګرېزان د دغه هېواد واکمنان دي. شاه شجاع بايد د امر اطاعت ته اړ کړل شي. د شاتګ خبره هېڅ بايد مطرح نه شي.[۲۴]
برنز هم د شاه شجاع څنډې کولو او د هغه په فاسد حکومت کې د اصلاحاتو راوستلو ته لېوال و. ده د ۱۸۴۰ کال د اګست په مياشت کې د دوست محمد له تسليمۍ څخه لږ وړاندې، په يوه اوږد يادښت ليک کې مېکناټن ته خپل اند ليکلی و چې د شاه دولت بې کفايته، ناګران او ګران بيه دی او د رژيم د ژغورنې يوازينۍ لاره په اداره کې د انګرېزانو ډېره ونډه ده. دی شخصاً د افغانستان د بشپړ ادغام يا ضميمې پلوی نه و او دا يې هم په ډاګه کړې وه چې «موږ بايد هېڅ کله د افغانستان موضوع د برچې په زور حل نه کړو»، خو دا يادونه يې کړې وه چې ډېری همکاران يې اوس په دې باور دي چې تر ټولو ښه د حل لاره د کمپنۍ په واکمنۍ Company Raj کې د افغانستان او پنجاب ادغامول دي.[۲۵]
برنز په خپلو شخصي مکاتبو کې توند ناقد و او د ملامتيا ګوته يې اکلنډ او مېکناټن ته نيوله. ده خپل اوښي، هالند ته ليکلي: «دلته پرته له بشپړې ناتوانۍ څخه بل څه نه شته.»[۲۶] په همدغه وخت کې يې خپل مشر ورور ته ليکلي وو: «ښارونه زموږ په واک کې دي، خو نه مو هېواد په لاس کې دی او نه خلک [د خلکو ملاتړ]، خو بيا مو هم په لويه کچه هېڅ داسې څه نه دي کړي چې افغانستان پياوړی کړو. د لارډ اې A په وس پوره دي چې پېښور او هرات ونيسي او سلطنت بيا اعاده کړي څو په خپله خپل لګښت پوره کړي او هند د خپلو ټولو لګښتونو له بار څخه خلاص کړي، خو دی هېڅ نه کوي. دی دغه شعار لري: «که زه لاړ شم، هر څه به تباه شي.» نوموړی کور ته د تګ هيله من دی، خو د هغه څه له پايلو څخه وېره لري چې تر اوسه يې ترسره کړي دي.»[۲۷]

(c) ketabton.com: The Digital Library

په عین وخت کې مېکناټن درېیمه لاره تعقیبوله: ده تر اوســه د شــاه شــجاع د واک پیاوړي کولو نظریه په ذهن کې درلوده او لکه مرستیال یې، ده هم غوښتل چې د رژیم پولې وغځوي او پرهرات برید وکړي. ده باور درلود چې یار محمد د انګرېزانو پر ضد قبیلې پاڅون ته ډوماري. دا هیله یې هم درلوده چې پنجاب په خپله واکمنۍ کې مدغم او [اســاسي لاره] په کې جوړې کړي. همدارنګه د شــمال په لور پرمختګ وکړي او د ازبک میرولي تر واکمنۍ لاندې خاوره مدغم کړي چې د شاه شجاع د واکمنۍ پولې تر امو پورې وغځوي او دوی په خپله له منځنۍ اسیا څخه د روسانو د پرمختګ پر وړاندې چمتو وي،[28] خو د ټولو دغســې څوبمنو نقشــو پر وړاندې چې د عســکرو شــمېر ډېر کړي او په لویه کچه انګرېزي واکمنۍ ته پراختیا ورکړي، یو نه انکارېدونکی حقیقت پروت و او هغه دا چې د کلکتې خزانه په بشــپړ ډول تشــه وه. د افغانســتان اشــغال تل یوه لوړبیه ســوداګري ده. په ۱۸۴۱ کال کې د اشــغال ټول لګښــت په کال کې دوه میلیونه پونډو ته ورسېد چې دا څو ځله له هغه لګښت څخه ډېر و چې په لمړیو کې یې تمه کېده او له هغه ګټې څخه خورا ډېر و چې د ختیځ هند کمپنۍ د چاې او تریاکو له سوداګرۍ څخه دغه اشغال تمویل کولو.

د ۱۸۴۱ کال د فبرورۍ په میاشــت کې د محاسبې څانګې مشــر چې په دغه شمېرو یې په کلکته کې کار کولو، اړ شــو چې اکلنډ ته ولیکي او دغه خبر خپور کړي چې «د شپږ میاشتو له تېرېدو څخه مخکې به د هند خزانه په بشپړه توګه تشه شــي».[29] د مارچ په میاشــت کې د ســتونزې بشــپړه کچه اکلنډ ته څرګنده شــوه. ده مېکناټن ته ولیکل: «پیسـې، پیسـې، پیسـې زموږ لمړنۍ، دویمه او وروســتۍ اړتیا ده. دغسـې لګښــت چې اوس یې ته لرې، زه نه شــم ویلی چې تر څه وخته به پیسې در ورسولی شم. د لګښت ډېروالی به مو په مطلق ډول وپرځوي.»

کله چې د محاسبې پایله اعلی سر قوماندان سېر جان کېن ته ولېږل شوه، ده په خپل یادښت کتاب کې د ۱۸۴۱ کال د مارچ په ۲۶مه لیکلي : «موږ بې اړنګه په ناوړه حالت کې یو. دغه هېواد په کال کې له یو میلیون څخه ډېر لګښــت غواړي او موږ یوازې د دومره خلکو په بیعت باوري یو چې زموږ د وســلو مرمۍ او یا زموږ پوځي اس وال ور رســېدای شي... هر څه به وران شي. موږ د درانه او ډېرېدونکي لګښت او د عسکرو د زیاتولو توان نه لرو.» څو ورځې وروسته ده بیا لیکلي: «د هند له خزانې څخه په کال کې د یو میلیون او دوه نیم لکه [په حقیقت کې دغه شــمېرې ډېرې اوچتې وې] پونډو لګښت د یو داسې ډېرېنې پولې له پاره چې ساتل یې ۲۵۰۰۰ عسکر او له لګښت څخه ډک بنستونه غواړي، د منلو وړ نه دی.»[30]

خو په داسې حال کې چې پالیسي ګونګه او پیسې په خلاصېدو وې، اشغال ورځ تر بلې مخ په ټینګېدو و او لمړنۍ او تر ټولو سخت ګېره مېم صاحبانو* د پنجاب له لارې د کابل اډې ته له خطر څخه ډک یون پیل کړ. د مېکناټن له ټولنیز اړخه لېواله ښځه، فرانسز د هغې پیشو، طوطي او پنځه چوپړیالانې کابل ته لمړی ورسېدل. د فرانسز تګ لږ تر لږه د ایډن خویندو ته راحت ورکړ. له هغه ورځې څخه چې مېړه یې په شــېمله کې له دوی ســره پرېښــوده، دوی هڅه کوله چې له هغې څخه ځان لیرې وساتي. ورېسې فلورونسیه سېل، د جګړه مار باب نه تابع کېدونکې او په هند کې زېږېدلې ښــځه د ۱۸۴۱ کال په دوبي کې د لوېې پیانو او خپلې خوړې کشــرې لور الکســانډرین Alexandrine ســره کابل ته ورســېــده.

*هندوستانیانو انګریزي ښځو ته مېم صاحب ویلې. (ژباړن)

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ښـځو په راتګ هر څوک خوښ نه وو. په اړه کې د تند خویه ډاکټر جان مګرت په اند دواړه مېرمنې، مېرمن مېکناټن او مېرمن سېل «د یو او بل په څېر لړاکې او بې شـرمه» وې. (خو په خواشینۍ سـره نور تفصیل یې نه دی ورکړی) او د مېرمن مېکناټن د کورنیو چارو خورا بدې ورتیاوې یې نه خوښـېدې. ده د ۱۸۴۱ کال د مې په میاشـت کې لیکلي: «ما څو ورځې مخکې د مېکناټن په کور کې ماښـامنۍ وکړه او د شپږ میله مزل په بدل کې مې ډېره بې خونده ډوډۍ وخوړه.» بیا یې لیکلي چې «الکسـانډرینه نادانه او نـالوسـتې وه»، خو پـه دې یې هم اعتراف کړی چې «خوش خویـه» وه. له دې سـره سـره چې الکسانډرینه ګواکې نالوستې وه، د اډې نیمایي افسرانو د مینې هیله ورته پیدا کړه. مګرت یې په اړه لیکلي: «دلته یوازېنۍ بکره ده ... او د واده هوډ لري... یو شـی چې دلته د هغې په ګټه دي د پرتلې نه شـتون دی.»[۳۱]
مېرمن سـېل د هغې ډېرې مینه وال نه خوښـول او نه یې د دوی مینه ناکې خبرې خوښـېدې - «په غوړه مالۍ او تشـو الفاظو هېڅ شـی نه شي ترلاسـه کېدای »؛ نو نومورې دوی څارل - خو د هغې یو ښـایسـته لمړی بریدمن، جان سـټرټ خوښ و، هغه انجنیر چې بې دفاع بارکونه یې ډیزاین کړي وو؛ نو ډېر وخت نه و تېر چې دی د مینه والو په ډله کې تر ټولو مخکښ شو او د جره همکارانو حسادت یې وپارولو.
راتلونکې ته په پام، مېرمن سـېل په کارنال Karnal کې له خپل بڼ څخه دومره تخم راوړی و چې په کابل کې د خپل هسـتوګنځي چارچاپېره یې د انګرېزي ګلانو دېوالونه جوړ کړل. نوموړې لږ موده وروسـته لیکلي وو: «ما داسـې ګلان کرلي چې د هر افغان ښـاغلي خوښ دي. زما د خوړو نخودو او جیري بند ګلونه یې ډېر خوښ شـول او دوی ټولو د خوراکي نخودو چې ډېر ښه غټ شول، د تخم غوښتنه وکړه او په باغچه ګۍ کې مې کچالو ښه په وده کې دي.»[۳۲]

په دغه وخت کې یوازې مېم صـاحبانې کابل ته رانغلې. کله چې شـجاع، مېکناټن له خپلې مېرمنې سـره په کابل کې ولید، ده هم له لودیانې څخه د خپل ړانده ورور، شـاه زمان او د دوی د حرم د راوسـتلو پرېکړه وکړه. دا ځکه چې له یوې خوا به ښـایي په دوی پسې خپه شـوی و او له بلې خوا به ده خامخا دا ارزونه کړې وي چې مخکې له دې چې د پنجاب حالات نور هم خطرناک او یا حتی لاره یې بېخي بنده شـي، باید دوی کابل ته راوسـتل شـي څو دی له خپلې کورنۍ څخه جلا پاتې نه شي.
له لودیانې څخه کابل ته د حرم د ورلو له پاره دوه ځوان سـکاټلنډي افسـران وګمارل شـول، دغه یون په نورماله حالاتو کې په دوه درې اونیو کې ترسره کېدای شـوی، خو اوس چې خالصـه د ګډوډیو سـره مخ وو او ډېر غونډونه یې د بغاوت په حالت کې وو، دغه یون ډېر خطرناکه او له اړنګ څخه ډک و. ځوانو افسـرانو ته هغه وخت دغه دنده نوره هم ګرانه شـوه چې شـجاع د خپلې سـپما لویه برخه او همدا راز د مغولي ګانو خپل نومور بکس له خپلو ښـځینه سره یو ځای د راوړلو پرېکړه وکړه او دغه خبره ډېر زر خوره شوه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

جورج براډفوټ George Broadfoot چې د کاروان مسوولیت ورکړل شوی و، یو ځورب سور سری، حساس، واقعبین ارکېډي و او پلار یې په کرکوال Kirkwall کې د سېنټ مګنس St Magnus کلیسا مشر و. مرستیال یې خپل ملګری، کالن مکنزي و چې یو تکړه بریتور او په اصل کې د پردشیر و، د هند په پوځ کې یې د یو ځوان ښایسته افسر په توګه نوم درلود او کلکټې ته له راتګ څخه لنډه موده وروسته یې په ښایست کې د ښار د یوې نومیالۍ، ادولینه پټل Adeline Pattle زړه خپل کړ. نوموړې پنځه خویندې درلودې او په خته انګرېزه، بنګالۍ او فرانسوۍ وه. ښایسته تورې سترګې او پوستکی یې چنده نوګاري Chandarnagore انا ته ورته وو. دغه خویندې په بنګال او وغسای Versailles کې له خپل فرانسوي بابا سره سترې شوې وې او بابا یې شولیې د لېتان Chevalie de L'Etang د ماریا اونتونېټ Marie Antoinette د واده اعزازي برخه وال و. دوی په خپل منځ کې بنګالي، هندي او فرانسوي خبرې کولې. د ادولینې یوې کشرې خور د اکلنډ د مشاور، هنري توبي پرېنسېپ Henry Thoby Prinsip سره واده وکړ. نوموړې - که څه هم ایملي «ترټولو زړه تنګوونکی او ستومانه کوونکی مخلوق» بللې - ویلي وو چې د اکلنډ شورا ته د الفنستون او مېکناټن په راوستلو کې مکنزي نېغ لاس درلود. دا هغه څه وو چې وروسته ډېر ګټور ثابت شول. په الیګار Aligarh کې دغه دوه افسران له خپلو بارکونو څخه د شاه شجاع د حرم په لور د تاج محل له لارې ستانه شول. دوی په لاره کې تم شول چې متورا Mathura ته په ځېرمه ځنګلونو کې د چیتا ښکار وکړي. لودیانې ته په رسېدو سره دوی پوه شول چې کاروان له ړانده او زاړه شاه زمان، یو شمېر شهزادګانو او ګڼ شمېر د بېلا بېلو عمرونو او موقفونو ښځې [له دوه ښځینه مېنو څخه] شاوخوا ۶۰۰ ښځې له ګڼ شمېر چوپړیالانو سره او لویې خزانې او بکسونو څخه جوړ و. په ټوله کې د دغه ډلې شمېر ۶۰۰۰ کسانو ته رسېده او د دوی د بکسونو او نورو توکو د لېږدولو له پاره ۱۵۰۰۰ اوښانو ته اړتیا وه، خو دغه دوو ځوانو افسرانو تمه درلوده چې داسې ارزښتمن او په اسانۍ زیانمنېدونکی کاروان چې د شوکمارانو وسوسې یې پارولې، یوازې په ۵۰۰ ساتونکو خوندي وساتي. دوی ته دغه دنده نوره هم هغه وخت سخته شوه کله چې دوی د سېکانو په پوله کې د سېکانو د پوځ د یوې ډلې سره مخ شول چې عسکر یې د دوی د ساتنې له پاره خوښ کړل شوي وو. براډفوټ لیکلي: «دغه عسکر د بغاوت روحیې اغېزمن کړي وو او د ساتنې پر ځای موږ ته د خطر سرچینه وو. د یون په پیل کې پنجاب د انارشۍ په مورګه کې و او څومره چې موږ وړاندې تلو، همدومره له سربدالۍ سره مخ کېدو. یاغي عسکر له هر لوري لاهور ته روان وو او کله کله به زموږ مخې ته هم راغلل. له حرکت څخه مخکې یې خپل افسران وژلي او یا شړلي وو...»[۳۳] کاروان کرار کرار مخ ته روان و، خو دوی وکړای شول چې د محتاطې ځارنې او ځارګریزو مالوماتو په وسیله د سېکانو تر واکمنۍ لاندې سیمې له یوې پر درېیمې برخې څخه تېر شي.

حالت دوی ته هغه وخت ترینګلی شو کله چې دوی په پېښور کې له لوی بغاوت څخه هغه وخت خبر شول چې په اټک کې له اباسین څخه نه وو تېر شوي. تر دې لا بده خو دا وه چې څلور باغي کنډکونه - شاوخوا ۵۰۰۰ کسه - د دوی له راتګ څخه خبر شوي وو، اوس یې لاره بنده کړې وه او له ټولې توپخانې سره په خپلو مورچلونو کې دوی ته تم وو چې «کاروان لوټ کړي». وروسته له دې چې له اباسین څخه تېر شول، مکنزي د کښتیو مانوخونې ماتې کړې څو په دوه جهو کې په جګړه کې ښکېل نه شي او له سبک ساتونکو څخه چې دوی یې بدرګه کول ځان وساتي. د څو ورځو له پاره دواړو خواوو هېڅ پرمختګ ونه شو کړای تر څو چې براډفوټ یوه ورځ د یاغیانو مشران داسې تېر ایستل چې د ده تر

(c) ketabton.com: The Digital Library

غلچکي برید لاندې راغلل او دوی یې یرغمل ونیول. په دې توګه یې وکړای شـــول چې په خبرو اترو کې ځان ته د تګ خوندي لاره تضمین کړي او د پېښـور په څنډه کې تېر شي، خو په جمرود کې کاروان بیا له سختو یاغیانو سره چې د پولې ساتونکي وو، مخ شـو. دوی ډېره شـتمنې ولکه کړه او د بېګم د ډولۍ لټولو هڅه یې وکړه، خو بالاخره دوی د خیبر له غاښي څخه پرته له یو ډز څخه تېر شول.[۳۴]

کله چې دوی له جلال اباد څخه د کابل په لور تېرېدل، دواړه افسران سخت نارامه او اندېښـمن شـول او سـمدلاسه پوه شـول چې افغانسـتان د یوه لوی پاڅون په مورګه دی. براډفوټ پوه شـو چې دغه خلک له انګرېزانو څخه څومره کرکه لري او اوسنی پوځ د دغه هېواد د ساتلو له پاره بسنه نه کوي. ده لیکلي: «د اشـغالګر پوځ شـمېر لږ کړل شـوی. یوه برخه یې بېرته هند ته ولېږل شوه او هغه چې پاتې دی، د دې پر ځای چې په یوه یا دوو مهمو ځایونو کې راغونډ کړل شـي، په لوی هېواد کې په وړو وړو ډلو وېشــل شـــوی دی.»[۳۵] د افغانســـتان په اړه چې دوی یې د واکمنۍ هڅه کوله، د انګرېزانو سوچه ناپوهي هم براډفوټ ته ټکان ورکړی و. ده په حیرانتیا ویلي:

په دې اړه زموږ بې پروايي او د دغه هېواد د بنسـټونو او کړو وړو په هکله زموږ ناپوهي د شـرم وړ ده. کله چې یو هېواد اشـغال کېږي، له سرچینو څخه یې اشغالګر پوځ تل کار اخلي او د پوځ مشر حکومتولي په لاس کې نیسي. لارډ ولېنګټن د سوېلي فرانسې ملکي دولت اداره کولو، مالیې یې ټولولې او د دولت په ټولو چارو کې یې خلک وګمارل. له اشــغال څخه څلور کاله وروســته، په عملي توګه موږ د دغه کړنو په ترسـره کولو کې دومره لږ تابیا لرو لکه په ۱۸۳۸ کې مو چې درلوده او تر یوې کچې په دې اړه د پوهې تر لاســه کولو ته لېوالتیا لږ شـوې ځکه چې ټول په دې اند دي چې موږ به ژر افغانسـتان پرېږدو... داسې ښکاري چې د هېواد د سـرچینو په اړه د کره مالوماتو ترلاســه کول، د راټولولو بنې او د دولت او یو بل سـره د بېلابېلو پرګنو حقوق هېڅ اړین نه دي ګڼل شـوي...نو موږ د خپلې ناداني له امله ناکامېږو.[۳۶]

کله چې دغه دوه افسران کابل ته ورسېدل، دوی ته سمدلاسه د مېکناټن او برنز د لیدو له پاره بلنه ورکړل شوه. دوی د خپلې انګېرنې په اړه نوموړو ته څرګندونې وکړې، خو مکنزي لیکلي: «مېکناټن دغه خبرداریو ته پام ونه کړ او د برنز نوره مداخله نه خوښــېده: برنز د جزیاتو په اســتثنا مېکناټن ته ورته اند درلود او دومره ړوند و چې نه پوهېده په شـاوخوا کې یې څه تېرېږي.»[۳۷] خو پر ځای یې مېکناټن چې تل د تشـریفاتو څوبمن و، دوی ته د شـاه شـجاع له خوا په بالاحصــار کې د یوې لوېې مېلمسـتیا لاره هواره کړه. د ده په خبره، شــاه شـجاع غوښــتل چې په خوندي توګه د ده د ښځینه راوستلو او د خزانې د راوړلو په بدل کې د دغه مېلمسـتیا په جوړولو له دوی څخه مننه کوي او هر یوه ته به «یو اس، یوه توره او یوه جوړه اعزازي جامې» ورکړي.[۳۸]

دغه ټولې ډرامې مکنزي نارامه او اندېښمن کړی و. نوموړي په کلکته کې خپلې خسرګنۍ، توبي پرېنسېب ته لیکلي چې د ده په باور دغه اشـغال په اوسنۍ بڼه ډېر سـست او حالت په عمومي ډول ډېر خطرناک دی...«په افغانسـتان کې زموږ زړور ملکري باید ژر تر ژره تقویه شي او که نه، تباه کېږي».[۳۹]

(c) ketabton.com: The Digital Library

شاه شجاع خپلې بېګم ته د انتظار په وخت کې پرېکړه وکړه چې یوه بله ځوانه ښځه خپله کړي: «تر ټولو سپېڅلې ملکه چې بيرغ يې لمر دی.» دا هغه څه دي چې نومورې، ملکې ویکټوریا ته همغه وخت لیکلي وو او دی دوام ورکوي: «زما مهربانۍ او درنې خورې، خدای دې وساته! زه ډېر خوښ یم چې ستاسې عالیقدرې په بې‌سارې مهربانۍ او ملګرتیا مې ستاسې د مبارکې پیغام تر لاسه کړ او ستاسې د روغتیا او نېکمرغۍ خبر یې راکړ. دغه لیک د مینې په بڼ کې د بهترینې میوې لامل وګرځېد.»

ده لیکلي چې هېڅ کله يې له برتانيې سره دومره ډېره مینه نه درلوده لکه اوس يې چې له ملکې څخه لیک ترلاسه کړ. دی بیا خپل لیک ته دوام ورکوي: «په هغه شېبه کې د سمونتیا او همغږۍ رنګین او خوشبویه د ګلاب او د مینې معطر ګلونه زما د مینه ناک زړه په باغچه کې وغوړېدل او په خندا شول.» دی په لیک کې ملکې ته وایي چې نومورې څه یو مینه وال د کابل په تخت کې لري او څومره پرې ګرانه ده او لیکي:«داسې ځلانده ذهن لکه لمر، د واکمنې عالیقدرې موقف دومره اوچت لکه اسمانونه، لکه سپوږمۍ، هوښیاره لکه عطارد، خوشخویه لکه زهره چې له لمر يې مخ ببلګه دی، نېک بخته لکه مشتري چې مریخ يې لاس دی، شوکت يې لکه زحل، د عدالت او بریا ګاڼه، د مساوات او ساتنې د تخت جلال، د شهرت او عظمت ځلانده د جنت څورلسمه سپوږمۍ او د خپلواکۍ او ښه بخت روښانه ستورۍ.»[40]

خو که د ځوانې ملکې په اړه شاه شجاع هر راز احساسات درلودل، په کابل کې يې له خپلو چوپړیالانو سره مینه ورځ تر بلې لږېده که څه هم مېکناټن يې په خپل لیک کې «په مقام کې اوچت، د فضیلت او زړورتیا ټاټوبی، د هوښیارۍ او خپلواکۍ غمی، په ارزښت او مقام کې ډېر اوچت، وتلی او د درناوي وړ» بللی و. له بلې خوا د مېکناټن پوځي سکرتر، جورج لارېنسن د شاه شجاع په اړه داسې یادونه کړې وه: «نومورۍ چې د پخوا په پرتله اوس خپل موقف ډېر خوندي ګڼي او د واک په ساتلو کې پر موږ باندې د تکیې لږ احساس کوي، زموږ په شتون کې بې صبري ښيي. ده څرګنده کړه چې دی څومره په هغه اړینو محدودیتونو چې استازي د ده په بشپړ واک لګولي د ځورېدنې احساس کوي... او ويې ښوده چې د استازي له څارنې څخه په خلاصون کې به څومره خوشحاله وي.»[41]

په عین وخت کې، په انګرېزي اداره کې برنز په خپل استدلال کې مخ په بریا و چې په شاه شجاع دې کنټرول ډېر کړل شي او شجاع ته وفادار او د نفوذ خاوند ملا شکور دې ګوښه او پر ځای يې یو انګرېز پلوه نرم او مطیع سړی وګمارل شي. د دوه کلونو راپه دېخوا د شاه شجاع په اداره کې لاسوهنه په ثابته توګه په ډېرېدو وه او په دغه پرېکړه چې ملا شکور دې ګوښه کړل شي، د افغانستان رښتینی حکومت بلاخره په بشپړه توګه د انګرېزانو لاسته ولوېد.[42] محمد حسین هراتي لیکلي: «برنز د ملاشکور د سیال، عثمان خان پلوی و چې مخکې د بارکزیو له وفادارانو څخه و. دغه سړي یوازې د خپلې ګټې په پار خپل بخت په انګرېزانو کې لټولو او په هېڅ وجه يې د اعلحضرت ملاتړ نه کولو- نو خامخا د ناراضتیا لمبې پورته شوې. پلار يې د [شاه شجاع د ورور] شاه زمان وزیر و او له درانې خانانو سره يې د دښمنۍ له کبله، د پاچا پرځولو ته لاره هواره کړه، خو مېکناټن پرته له دې چې د ده وړتیا او کرکټر و ازمويي، ده ته د دغه څوکۍ په ورکولو يې ټینګار کولو ځکه چې دغه څوکۍ يې پخوا د پلار وه.» محمد حسین هراتي دوام ورکوي:

په دغه وخت کې میرزا امام وردي Imamverdi چې د دوست محمد له نږدې کسانو څخه و او په جعل او مکارۍ کې يې نوم درلود، د بخارا په زندان کې ځان په لېونتوب اچولو او په خپلو غاښو د خپلې غوښې په شکولو ازاد کړل شو او وروسته کابل ته راورسېد. ده د ملاشکور په اداره کې د خپل پرمختګ شونتیا ونه لیده؛ نو هلته يې کار کول غوره ونه بلل او پر ځای يې له عثمان خان سره اړیکه

(c) ketabton.com: The Digital Library

ونیوه چې د اعلحضرت په ټینټ پوړې اداره کې یې کار کولو. د څو ورځو په ترڅ کې یې د ملاشکور پر ضد د پروپاګند او د بدنامۍ دومره اغېزمن کمپاین پیل کړ چې ټولو دراني خانانو او عادي خلکو د ملا شکور په هکله اعلحضرت ته سرونه ټکول. برنز او مېکناټن به په رسمي توګه ویل: «ملا د دغه دندې وړ نه دی - باید ګوښه کړل شي.» خو که اعلحضرت هر څومره دوی ته ویل چې ملا شکور یو پرهېزګار، صادق او خیرخواه سړی دی او د ده په پرتله بل ښه والي نه پیدا کېږي، هېڅ ګټه یې نه درلوده؛ نو عثمان وګمارل شو او د نظام الدوله لقب او څوکۍ ورکړل شوه چې په ټوله پاچاهۍ کې یې واک او د پرېکړې صلاحیت درلود. ملا شکور له دندې ګوښه کړل شو او په کور کې تر کلکې څارنې لاندې ساتل کېده.

د نظام الدوله له باطني خوساتوب څخه ناخبره مېکناټن یې دومره پلوی و چې د هراتي په قول «په څو میاشتو کې په ځان ډېر خانتما شو او په ډېره بې ادبۍ یې له لویو او وړو خلکو سره چلند پیل کړ». هراتي لیکلي: «حتی د اعلحضرت په حضور کې یې سم چلند نه درلود. مېکناټن ته په غلطو راپورونو یې د اوږدې سابقې درانه درباریان، دراني او غیر دراني، کمزوري کړل او بیا به یې د دوی د تنخوا د کمښت او یا بندولو پرېکړه کوله، خو دوی به چې هرڅومره اعتراضونه وکړل او اعلحضرت به چې هر څومره د دوی پلوي وکړه، هېڅ ګټه یې نه درلوده.»[43]
لکه څنګه چې نظام الدوله له شاه سره ښې اړیکې نه درلودې او په بشپړه توګه یې پر انګرېزانو تکیه کړې وه، حتی ډېر سدوزي پلوو اشرافیانو دغه د خپل اړنګ رښتیا کېدل وبلل چې شاه شجاع د خپل حکومت واکدار نه دی او اوس انګرېزان د اصلي واک ټولې ملونې په لاس کې لري. فیض محمد وروسته لیکلي: «د نظام الدوله له خوښې پرته به د شاه غوښتنې هېڅ شوې او که چېرې به یو عسکر او یا بزګر چې ظلم او زیاتی ورسره شوی و، د عدالت غوښتلو له پاره شاه ته راغی، که د نظام الدوله خوښه نه وای؛ نو پرته له تشو خبرو یې هېڅ نه ترلاسه کول. دا هم بارکزیو ته یوه بله ګواهي شوه چې خلکو ته به یې ویل چې له لقب څخه یې پرته، شاه د حکومت په چارو کې هېڅ واک نه لري.»[44]
د شاه له پاره دا د عامه شرمېدنې یوه بله کچه وه. ده د انګرېزانو احسان نه هېرولو او غوښتل یې چې د کورودانۍ په پار د دوی یو ښه متحد پاتې شي، خو د ویاړ او غرور څخه دومره ډک و چې یوازې د بې واکه نانځکې په څېر پاتې کېدل ورته د منلو وړ نه وو. د ملا شکور له ګوښه کېدو څخه وروسته برنز لیکلي:

زه یو ځل بیا شاه وروغوښتم . د هغه له خبرو څخه څرګندېده چې له [نوي] وزیر سره ژوره کینه لري. له ما سره یې د خپل ځور او احساساتو په اړه اوږدې خبرې وکړې. ده وویل چې په خپل هېواد کې یو د اعتبار وړ سړی نه لري او ټول پر دې بوخت دي چې دی زموږ او موږ د ده پر ضد کړي - د ده دښمنان په واک کې پرېښودل شول - د عایداتو هغه برخه چې ده ته بېله شوې وه، راټوله نه شوه او ده ته ورنه کړل شوه - د ده پلویان ناراضه دي - دی په ټولو چارو کې موږ ګوښه کړی، خو بیا هم هېڅ شی سم نه شول. یوازینۍ لاره چې ده ته پاتې ده، مکې ته تګ او حج کول دي [په بل عبارت، پاچاهي پرېښودل دي] او دا چې د دغه ځای په پرتله، ده په لودیانې کې ډېر واک درلود.[45]

خو شاه شجاع هېڅ کله د برنز نه خوښېده، نه یې د هغه وړتیاوو ته ارزښت ورکولو او نه یې اوس ده ته د خواخوږۍ څه احساس درلود. سربېره پر دې، اوس د برنز مشر هم له ده سره همغږی شوی و. برنز په یو لیک کې لیکلي: «له مېکناټن څخه نن یوه اصطلاح واورېدل شوه او هغه دا چې شاه شجاع یوه زړه ښځه دی او پر خلکو د واکمنۍ وړتیا نه لري. ده یې ډېرې نورې غندنې هم وکړې.» برنز بیا لیکلي: «هو، لس کال مخکې تر ۱۸۳۱ کال پورې، زما [د بخارا]

(c) ketabton.com: The Digital Library

یونونو ته وګوره، خو بیا هم د ده وړتیا او ناوړتیا ما ته څه مانا نه لري. موږ دلته راغلي یو چې ده ته حکومت وکړو او موږ یې باید وکړو.»[۴۶]

لږ وخت وروسته جوته شوه چې نظام الدوله له افغان اشرافیانو سره څومره بد چلند وکړ. مېکناټن د ۱۸۴۱ کال د اګست په پای کې، له اکلنډ څخه یو لیک ترلاسه کړ. اکلنډ ورته لیکلي وو چې مالي وضعیت اوس د زوال مورګې ته رسېدلی. کمپنۍ دې ته اړ شوه چې په اوچت سود له هندي سوداګرو څخه پنځه میلیونه پونډه پور واخلي چې د تنخواوو ورکړې ته دوام ورکړای شي.[۴۷] مېکناټن ته امر وشو چې سمدلاسه او په پراخه توګه په لګښتونو کې کمښت راولي. سربېره پر دې، د یوې راپې په توپیر، په لندن کې محافظه کاره حکومت واک ته ورسېد او نوي صدراعظم، سېر رابرټ پیل Sir Robert Peel د دغه جګړې د تمویل په اړه ناټ ونه ښود. ده او همکارانو یې دا د لارډ پامېرسټن یوه ګران بیه او غیر ضروري وېګې جګړه ګڼله.[۴۸] اوس اکلنډ، چې وېګي سیاستوالو ګمارلی و، په جدي توګه خپله استعفا تر غور لاندې نېولې وه. مېکناټن هک پک شو او ویې ویل: «که چېرې دوی - محافظه کاران - شاه شجاع په بشپړه توګه زموږ له مرستې محروم کړي، زه بې اړنګه وایم چې دوی به یو بېساری سیاسي ظلم وکړي. دا به نه یوازې د تړون ماتونه بلکې په لویه کچه درغلي هم وي.»[۴۹]

مېکناټن په لیک کې اکلنډ ته یو لړمونډی اعتراض ولیکلو:«زه دغه پرله پسې لیکونو [چې د لګښت د کمولو غوښتنې په کې کېږي] حیران کړی یم په داسې حال کې چې ما د دغه دولت د خراب مالي وضعیت او د بې شمېره ستونزو په اړه چې زه یې باید حل کړم، ډېر توضیحات ورکړي... زه له دې څخه چې تر اوسه مې کړي نور زیات څه نه شم کولای.» نوموړي د شاه شجاع، چې ورځ تربلې ناراضه او اندېښمن کېده، د اداره کولو په اړه ستونزې هم اکلنډ ته په دغه لیک کې یادې کړې وې: «په دغه وروستیو کې ما له اعلحضرت سره یو شمېر جنجالي مرکې لرلې او زه په ډاډ ویلی شم چې هغه هڅو چې زه یې د لګښت د کمولو له پاره کوم، نه یوازې اعلحضرت اندېښمن کړی بلکې په هېواد کې یې د ټولو نفوذ خاوندانو دښمني هم خپله کړې ده،» خو مېکناټن د یو ښه ملکي مامور په څېر پوهېده چې د اطاعت سر هغه څه ته ټیټ کړي چې کړنه او کېدل یې حتمي وي: «ما ته ستاسې دوامداره غوښتنې بله چاره نه ده پرېښې پرته له دې چې په بېساري توګه د لګښت کمولو ته مخ کړم. زه پوهېږم چې دغه لوی لګښت چې تر اوسه شوی، د بسپنې جدي کنټرول اړین کوي، خو تاسې به له داسې پاچاهۍ سره څه کوئ چې خالص عایدات یې په کال کې یوازې ۱۵ لکه روپۍ وي؟»[۵۰]

دا ځل مېکناټن د شاه شجاع په لږ کړل شوي خرڅ څه نا څه غرض ونه کړ او نه یې هغه بودیجه کمه کړه چې د شاه افغان ملي پوځ نوي اصلاح شوي غونډونو ته ځانګړې شوې وه. ده غوره وګڼله چې د پلازمېنې پر ځای د لیرې پرتو سیمو بودیجه کمه کړي. نوموړي په کابل کې غلزي او د خیبر مشران دربار ته وروغوښتل او ورته ویې ویل چې دوی ته د اعانې کچه ۸۰۰۰ پونډه کمېږي. په دې کې د اعانې تر ټولو ډېره برخه د ختیځ غلزیو او د دوی د مشر، محمد شاه

(c) ketabton.com: The Digital Library

خان لېږ کړل شـوه. محمد شـاه خان چې د اکبر خان خسـر و، کله چې شـاه شـجاع ته د چوپړ له پاره راغلی و، ده ته د «جلات مشـر» وېروونکی لقب ورکړل شـوی و. دغه کړنه مېکناټن ته بیخي سـمه برېښېده: دی په دې باور و چې لکه په هند کې، د زړو اشـرافیانو ورځې په ختمېدو دي. ده یوازې د فیوډالي سیسـتم حتمي مړینه ګړندۍ کوله. د دوی هر څه یې هسې لاپې بلل او په دې اند و چې د کابل حکومت سـارايي کوچي قبیلو ته په پرېمانه باج ورکولو روږدی و، خو دوی یې په بدل کې داسې څه نه کول چې دغه پیسې جبران کړي.

د دغه کړنې پایلې دا ثابته کړه چې د مېکناټن په ټول کاري ژوند کې دا د نوموړي یوه تر ټولو لویه غلطه ارزونه وه چې د څو اونیو په ترڅ کې یې د اشـغال بشـپړ سیسـتم ونړاوه. د غلزیو په اند، دوی د دغه اعانې په بدل کې ډېر زیار ایسـتلی و او په دې باور وو چې دوی د شـجاع له رژیم څخه د ملاتړ په بدل کې، کابل ته د انعام له پاره ورغوښـتل شـوي وو. هنري هولاکHenry Havelock لیکلي: «دوی حتی یوه ګوته پرېښـوده چې زموږ د تاڼو، ځرو او کمزورو پوځي ډلګیو پر وړاندې پورته شـي. په دغه غاښـیو او تنګیو کې بېلابېل کتارونه تېرېدل. دا په نړۍ کې تر ټولو لوی غرنیز خنډونه وو، خو دغه ښـکاري قبیلو ډېر لږ او حتی هېڅ غرض پرې ونه کړ. له دغه ځای څخه د لیکونو لېږل داسـې منظم او پر خپل وخت وو لکه د کلکتې او د بنګال د هرې اډې تر منځ.» کالن مکنزي هم دې ته ورته نظر درلود او په ټینګار یې ویلي وو چې دې ته غلزیو د نبغ خیانت په سترګه کتل: «سېر ویلیم راپور ورکړ چې «د قبیلو مشرانو د اعانې کمښت» ومنلو، که څه هم په زړه کې ناراضـه وو،» خو برعکس دا یې د اعتماد او باور نیغ بایلل هم وګڼل. د بودیجې ټول کسـر یوازې څلوېښت زره روپۍ و او د سپما دغه هڅه د جګړې د پیل او ورپسې د راتلونکو مصیبتونو اصلي وجه وه.[۵۱] موهن لال په دې اړه لنډ خو ډېر په وضاحت لیکلي: «موږ د څو لکو روپیو د سپما له پاره ټول هېواد د ځان پر ضد کړ.»[۵۲]

د سـتونزې یوه برخه دا وه چې د ۱۸۴۱ کال په مني کې دغه مشـرانو او د دوی اړوند کسـانو د اعانې د کمښـت توان نه درلود. پوځي اصـلاحاتو د دوی د عاید یوه برخه خوړلې وه او د ور پاتې عاید ارزښـت یې د اوچت انفلاسـیون له کبله کمېده. څلور زره او پنځه سـوه عسـکر او ۱۱۵۰۰ د کمپ کارکوونکي چې په کابل کې مېشـت وو، پر افغان وتې باندې دروند پیټی اچولی و او هېواد ته د ناڅاپي سپین زر روپیو او همدا راز د تعرفو سیلاب د ورځني اړتیا وړ توکو بیه اوچته کړې وه. د مېکناټن په قول، د ۱۸۴۱ کال د جون په میاشـت کې د ځینې اړینو توکو بیه ۵۰۰ سـلنه اوچته شـوې وه*.[۵۳] په دې کې د غلې بیه هم په همدې کچه لوړه شـوې وه چې بې وزله افغانان یې د لوږې مورګې ته نږدې کړي وو. موهن لال په دې پوه شـوی و او برنز ته یې د پایلو د خبرداري هڅه وکړه. ده لیکلي: «زموږ د غلې د اکمالاتو د دفتر افسـرانو چې کومه د غلې پېرودنه کړې وه، نرخونه یې دومره اوچت کړل چې پېرودنه یې په بشـپړ ډول د وګړو لـه توان څخه اوچته شـوه. غوښـه، سـابه، د څارویو له پاره واښـه، لنډه دا چې د ژوندانه له پاره ټول اړین توکي ګران بیه شـوي وو. د لوږې چیغې عامې وې. ډېرو خلکو حتی په زاریو یوه ټوټه ډوډۍ په واټونو کې نه شـوای پېرودلی. که موږ دغه پېرودنه نه وای کړې، هر څه به پرېمانه وو.»[۵۴]

---

*په ۲۰۰۲ کال کې کابل ته د امریکا په مشـرۍ د ائتلاف راتګ دې ته ورته اغېز درلود چې له امله یې په څو میاشـتو کې د کورونو بیه لس برابره اوچته شـوه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

او بله بدي دا وه چې مېکناټن د اعانو کمولو د جزياتو او د اجرا د څرنګوالي دنده بې نزاکته او ناګرانه نظام الدوله ته ورکړې وه. ده نه يوازې خرڅ او اعانې په داسې بڼه کمې کړې چې د شاه شجاع ډېر وفادار ملاتړي يې سپک کړل بلکې د سپټمبر په لمړۍ نېټه يې حتی ډېر لوړ پوړي اشرافيان اړ کړل چې يوځي ځوکيو ته له سره عريضې وکړي او له سره شاه ته د وفادارۍ سوګند ادا کړي. کله چې دوی دغه غوښتنې ونه منلې او ويې ويل چې داسې کړنه مخکې هېڅ کله نه وه شوې او دا د دوی بې عزتي ده او «د شاهانو دود دا نه دی چې پر خپلو چوپړيالانو باور ونه لري او د دغسې پانې غوښتنه ترې وکړي»، دوی ټولو ته د تبعيد ګواښ وشو.[55] په راتلونکې درباري ناسته کې لمړني کلک مخالفت ځان څرګند کړ. په دغه وخت کې محمد حسين هراتي په بالاحصار کې و. هغه ليکلي:

يوه ورځ کله چې ټول درباريان په شاهي کتنخونه کې د خپل موقف په اساس حاضر وو، صمد خان، د ځلبک خان دراني بدوزي لمسي عرض وکړ: «زما تنخوا نه ده راکړل شوې.» اعلحضرت نظام الدوله ته اشاره وکړه چې په ځواب کې څه ووايي، خو ده يوازې وويل: «ته دروغ وايې!» صمد خان ځواب ورکړ: «دا ته يې چې دروغ وايې. تا ټول هغه کسان چې شاهي کورنۍ پرې ګرانه ده او ورته وفادار دي، سپک کړي دي.» نظام الدوله چې دغه رښتيا خبرې واورېدې، عصاب يې له لاسه ورکړل او چيغه يې کړه: «زه به دې سترګې وباسم.» صمد خان چې د شاه په حضور کې دغه لړاکې وليده، په ځواب کې وويل: «که چېرې موږ د اعلحضرت په حضور کې نه وای، ما به د ژبه پر خپله توره ستا له ستوني را ايستلې وای. د اعلحضرت له راتګ څخه مخکې، ما او تا دواړو په دغه هېواد کې ډېر وخت تېر کړی او ټول ښه پوهېږي چې په هېواد کې زما کورنۍ پرته له وقفې لوړ او عزتمن موقفونه درلودل په داسې حال کې چې تا يوازې د محمد زمان خان بارکزي د متيازو لوښی وړه راوړه.»

هراتي وايي چې شاه پوهېده چې صمد خان په رښتيا له يوې لوېې دراني کورنۍ څخه و. په دغه شېبه کې شاه اوچت شو او له شاهي کتنخونې څخه ووت. نظام الدوله په سرتيتۍ مېکناټن ته لاړ چې د خپلې خونې د پېښې بيان ورته وکړي. مېکناټن سمدلاسه اعلحضرت ته وليکل: «صمد په دربار کې د پاتې کېدو ارزښت نه لري - بايد وشړل شي.» اعلحضرت د انګرېزانو هر امر ته داسې کتل لکه له اسمان څخه چې نازل شوی وي؛ نو صمد خان يې له درباره ګوښه کړ. درانيان په انديښنو کې ډوب وو په داسې حال کې چې بارکزي په بريا او وياړ ګرځېدل او د شاه په ناتوانۍ يې د بريا مينه ماتوله.

مېکناټن د نظام الدوله مشوره ومنله چې د غلزي خانانو اعانه په ځانګړې توګه په دې دليل کمه کړي چې «دوی په زرګونو روپۍ خوري او دغه پيسې بېځايه ضايع کېږي. که دغه پيسې ودرول شي، هېڅوک به د اعتراض جرات ونه کړي»، خو هراتي ليکلي: «غلزيو د اعتراض جرات وکړ او ښه اوچت يې وکړ: «هېڅ حاکم هېڅ کله زموږ اعانه کمه او يا بنده کړې نه ده: موږ يې د خپل کار په بدل کې اخلو، د لارو او امنيتي تانو ساتنه کوو اوغلا شوي توکي بېرته پيدا کوو. موږ ته دغه پيسې هسې وړيا نه راکول کېږي. موږ ته په پيسو کې کمښت هېڅ د منلو وړ نه دی.»» غلزي په دې کې برحقه وو. د مغلو له وخت راهيسې، غلزيو او همدا راز د پېښور او خيبر قبيلو ته راه داري ورکول کېده چې لارې، هند ته روان پوځونه او سوداګر خوندي وساتي. ختکو له اباسين څخه تر پېښوره او افرېديو د پېښور څخه تر جمروده لاره ساتله. هر پاچا دغه پيسې ورکولې، خو اوس مېکناټن د دغه قبيلو مشرانو ته خبر ورکړ چې دی په خپل واک او ليکلي امر دغه هوکړه لغوه کوي. د نوموړي دغه کړنه له دوديز قبيلوي قانون سره په ټکر کې وه. هراتي د وضعيت د لا ترينګلتيا په اړه ليکلي: «نظام الدوله په ځبنتوب د دوی سرټکونو ته غوږ ونه نيو او دوی ته يې ستوغې خبرې وکړې؛

(c) ketabton.com: The Digital Library

نو له ده څخه په شپه کې لاړل او له کابل څخه بېرته خپلو غونډیو ته وتښتېدل چې د پاروني ور پرانیزي، بغاوت جوړ، کاروانونه لوټ او لاره بنده کړي.»[۵۶]

په اکبرنامه کې مولانا کشمیري له کابل څخه د خانانو تګ ته، نه د ځاځمن اعتراض بلکې د یوې ارزول شوې ستراتيژۍ په سترګه کتلي. د ده په قول، افغان سردارانو وېره درلوده چې د تنخواوو له کمولو څخه وروسته به دوی هند او حتی لندن ته په جبري تبعید اړ ایستل شي؛ نو د یوې کړنې پرېکړه یې وکړه. دوی سره یو ځای شول او په قران یې قسم وکړ چې پاڅون به کوي څو د انګرېزي عسکرو لويه برخه د پاڅون د کرارولو په موخه له کابل څخه ووځي. کله چې په کابل کې د عسکرو شمېر دومره لږ شي چې د کابل دفاع ورته سخته وي، دوی به پر انګرېزي مشرانو يرغل وکړي.

د شپې په راتګ سره خانان غونډ شول ټول
چې کښېني او وغږېږي، عبدالله خان اڅکزي ورته پرانیست خپل کور
دوی وویل اوس د حل لاره ده زموږ په لاس کې
لیندۍ تیارې او غېشي مو دي په لاس کې
د دغه توپان اوبه زموږ تر سره رسېدلې نه دي
موږ باید د عمل له پاره ونیسو تیاري
مړه پر توره ښه یوو د جګړې په ډګر کې
تر دې چې ژوند وکړو د پرنګي په زندان کې
لکه شیطان، د برنز له لاسه دی دغه شر
پسېږي په غوږ کې د هر نفر
نو همدغه شپه به ځي محمد شاه خان وړاندې
له خپلو قومیانو سره چې دي توند او زړور
دوی به د جګړې کړي اور بل
په لمبو به یې واچوي سلفر
دوی به د غرونو په درو کې پټ ناست وي
نیسي به یرغمل ټول سوداګر او مسافر
نو شاه به خپل پوځ جګړې ته ولېږي
چې پوځ لاړ شي بیا به برنز سره موږ ګورو...[۵۷]

قسمت داسې و چې د غلزي مخالفینو پاڅون پر الفنستون د روماتیزم له یو نوي یرغل سره سمون درلود. یوه میاشت مخکې، د الفنستون ډاکتر ، ډاکتر کمبل Dr Compbell دی معاینه کړ: د ناروغۍ تشخیص یې دغه ډاکتر

(c) ketabton.com: The Digital Library

سـخت ووېرولو. د نوموړي د محرم راپور پر بنسـټ: «له خپل راتک څخه را په دېخوا، الفسـنټون ډېر ناروغه دی. مرض یې ټولو اندامونو ته رسېدلی او ډېر یې ژوبل کړی. ما لنډ وخت مخکې لیدلی و او له هغه وخت څخه تر اوسه د ده بدلې ونګې حیران کړم. سـم د اسـکلېټ په څېر ښـکاري. دواړه لاسـونه یې په اوږو او اوبو او پښـې یې په پلالین ټوکر تړلې وې. دی په ډېر بد حالت کې ناهیلی او په بشـپړ ډول ناتوانه و. زما په عاجز اند، د نوموړي حالت دومره خراب شـوی دی چې زه وېره لرم چې علاج یې ناشـونی دی. ما ته داډ راکړل شـوی چې هرې مهمې چارې ته به بشـپړ پام اړول کېږي...»[58] الفنسـټون دغه راپور اکلنډ ته ولېږه او له دندې څخه د معافیت غوښتنه یې وکړه. اوس یې د هند په لوري د تګ پلان بشـپړولو چې تقاعـد واخلي او بیـا پـه سـکاټلنډ کې د خپلې خوښـې د سـیسـی جلګو تـه لاړ شـي. د لګښـت کمولو د یوې برخې په توګه، مېکناټن په افغانسـتان کې د انګرېزي عسـکرو شـمېر د بیا کمولو پرېکړه هم کړې وه. نوموړي پرېکړه وکړه چې «جګړه مار» باب سـېل، له خپل غونډ سـره بېرته هند ته ولېږي. سـېل ته یې دسـتور ورکړ چې خپل د بېرته تګ لوری بدل کړي چې د غلزیو یو څو کلاوې ونړوي او ټولې هغه د پاڅون نښې وځپي چې دی په لاره کې ورسره مخ کېږي : مېکناټن په ارامی لیکلي: «دغه قبیلې ډېرې مهربانه دي، ځکه داسې وخت یې پاڅون وکړ چې زموږ له موخې سره ښه سمون لري. عسکر به هند ته د بېرته تګ په لاره دوی وځپي.»[59]

کله چې د سـېل ارکېدي انجنیر، جورج براډفوټ، الفسـټون ته ورغی چې ځارګریز مالوت ورڅخه واخلي او د ختیځ غلزیو ته د جزا پلان ورسـره بشـپړ کړي، دی یې «په داسـې ډېر خواشـینوونکي حالت کې وموند چې د کار توان یې نه درلود» او داسې «ابتر او مغشوش و» چې براډفوټ د دماغي خلل شک پرې وکړ.[60]

ده په اوچتېدو ټینګار وکړ او د نورو په مرسـته د مېلمنو کوټې ته لاړ. دغه هڅې دومره سـتړی کړ چې نیم سـاعت یې ونه شـو کړای چې مجلس پیل کړي. ده څو ځلې هڅه وکړه، خو هر ځل به دومره سـتومانه شـو چې زه به خپل راتک پښـېمانه شـوم... ده وویل چې د غلزیو د کلاوو په شـمېر او پیاوړتیا نه پوهېږي او په ترخه ژبه یې سـر وټکاوه چې [مېکناټن] نوموړی له ټولو صلاحیتونو څخه محروم [او] له صـفر سـره ضـرب کړی دی... زه [وروسـته] بېرته جنرال ته ورغلم. دی په کټ کې پروت او ډېر بې سـېکه و... ده یو ځل بیا راته وویل چې څنګه له لمړی ورځې څخه مېکناټن ځورولی دی. ده په خپله ژبه وویل چې له جنرالۍ څخه یې د بریدمنی موقف ته ټیټ کړی. له ما څخه یې وغوښـتل چې مخکې له تګ څخه د ده لیدنې ته ورشـم، خو دا یې هم وویل: «که هر څه پېښـېږي، خو د خدای له پاره لاړې خلاصې کړئ ځکه چې کېدای شي زه له افغانسـتان څخه ووتلی شـم. ما لاړې اکلنډ ته ویلي چې که زما هر حالت وي، که یون ته جوړ او یا ناجوړه وم، که مې وجود او یا دماغ له کاره لوېدلی هم وي، زه به ځم.» دغه خبره یې دوه درې ځلې وکړه او زیاته یې کړه چې د خپل کور په بیا لیدو اړنګ لري حتی که له افغانستان څخه ووتلی هم شي.[61]

براډفوټ، جنرال ته خپلې اندېښـنې بیان کړې: کله چې دی د ښـار پښـانو او وسله جوړوونکو ته ورغی چې د غلزي کلاوو د کلابندۍ له پاره د ماین ایښـودنې ځینې وسـایل ورته جوړ کړي، هېڅوک پرنګیانو ته د کار له پاره حاضـر نه شـول ځکه چې دوی نورې وسـلې جوړولې. دا چې د کومې موخې له پاره دوی په دغه کار اخته وو، برنز وروسـته وویل چې دوی کوچیانو ته چې ژر به مهاجرت پیل کړي، دغه وسلې جوړولې.[62]

په عین وخت کې د خپل معمول خاصیت په شان، مېکناټن د خپل جنرال په تګ او په ښار کې د وسلو چابکې جوړونې په اړه د ځارګریزو راپورنو او حتی له کابل څخه د غلزي مشـرانو د ځاځمنې وتنې په اړه هېڅ اندېښـنه او حیرانتیا ونه

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښودہ. دہ اکلنډ ته ولیکل چې دوی د اعانې د کمښت له کبله شخړې راپورته کوي او «د دغه سرخوږي له پاره به دوی ښه وځپل شي ... مخکې له دې چې په سوله یېزه توګه ژوند وکړي، دغه خلک به ډېرو پټنځایونو ته اړتیا پیدا کړي.»[۶۳]

د اکتوبر د نهمې په سهار، د سېل د غونډ مخکښه ساتونکې ډله چې شمېر یې شاوخوا ۱۰۰۰ کسانو ته رسېده، له کابل څخه تګ پیل کړ. دوی بتخاک ته ورسېدل چې د جلال اباد په سړک د انګرېزانو له اډې څخه یې ۱۵ میله واټن درلود او عسکرو د غابښې خولې ته څېرمه کمپ جوړ کړ. په دغه شپه چې تیارې خورې شوې، عسکرو عجیب غږ واورېد چې له ارغاړو او د دوی پر سر د ستغو پانړونو څخه یې انعکاس کولو. یو ځوان افسر، تامس سیټن چې د هند خوندونو ته د بېرته ورتګ لېوال و، لیکلي:

موږ چې څنګه ډله یېزه ماښامنۍ وکړه، د تشریفاتي ګارد ځایي افسرانو یو سپاهي راولېږه چې ډګروال ته ووایي چې د دوی په سر په غونډۍ کې ډېر خلک لیدل کېږي او ده واورېدل چې دوی خپل تور ټوپک ډکول... مردکي د ټوپک په میله کې اچول کېږي او د وسپنې په یو اوږد سیخ ښې ښکته ټکول کېږي چې خپل ځای ته لاړې شي. دغه ټکونه د وسپنې اوچت غږ پورته کوي چې له لیرې واټن څخه اورېدل کېږي. دا په خپل کرکټر کې داسې یو نا اشنا غږ دی چې چا یو ځلې اورېدلی وي، هېڅ کله به یې هېر نه کړي. ډګروال غږ کړ: «ښاغلو، بهتره ده چې تاسې خپلو کندکونو ته په هر څومره چوپتیا چې کولای شئ، بېرته لاړ شئ . دوی به ډېر زر درباندې راشي.»

ډګروال خپل کسان د کمپ ټولو برخو ته ولېږل چې ټول ځراغونه مړه کړي او سیټن ته یې امر وکړ چې له دوو کندکونو سره د هغه غونډۍ لمنې ته لاړ شي چې افغانان په کې راغونډ شوي. عسکر دې زنګون کېښ او یا ناست وي او باید داسې چوپ وي لکه مړي. تر څو چې دښمن له غونډۍ څخه نه وي ښکته شوی، باید هېڅ ډز ونه شي. «ما د خپلو کسانو په سر کې حرکت وکړ او خپل ځای ته نه وم رسېدلی چې ناڅاپه ټوله غونډۍ د سلګونو تور ټوپکو د ارابې• څخه داسې ښکاره شوه لکه اور چې واخلي. په عین وخت کې د یالي یالي [د یا الله لنډه بڼه] چیغو هوا ځیرې کړه او ورپسې داسې انګولاوې جوړې شوې لکه زر شغالان چې یو ځای په انګولا شي». دغه یرغل څه باندې یو ساعت دوام وکړ.

زموږ په کمپ کې اوږدې چوپتیا او دوامداره تیارې او په ځانګړې توګه زموږ له خوا پر دوی باندې د ډزو نه کول افغانان ډېر ګیچ کړل. دوی په دې خیال وو چې ټول یا تښتېدلي دي او یا«د سویو زامن یې ټول جهنم» ته لېږلي. دوی په دوو ډلو په چیغو د کمپ په لور راروان وو چې کمپ ویجار کړي او ټپیان ووژني...
بلاخره په تیاره کې دوی پیکه زموږ تر سترګو شول. زما د دوه کندکونو عسکر ناست وو او دان پور ټوپک یې د زنګنونو تر منځ نیولي وو، خو د «تیار» لنډې کلیمې دوی زنګون کېښ کړل او د «اوس» کلیمې په اورېدو ۱۷۰ عسکرو د دښمن په لور ارابې وکړې چې ډېره اغېزه یې درلوده. .. موږ د څلوېښتو کسانو په شاوخوا کې مړه او ټپیان لرل او که د ډګروال د زړه سکون او بصیرت نه وای، زموږ مرګ ژوبله به درې برابره وای.[۶۴]

•ارابه: هم وخته ډزې

(c) ketabton.com: The Digital Library

کله چې مېکناټن د دغه غلچکي برید په اړه وارولېدل، ډېر ځاځناک شو. ده لیکلي: «د دغه سرکوزو سپین سترګی ته ګوره. له څلور یا پنځه سوه کسانو سره په خرد کابل کې چې له پلازمېنې څخه ۱۵ میله واټن نه لري کمین نیسي.» «جګړه مار» باب سېل له پاتې خلکو سره یو ځای چې شاوخوا ۱۶۰۰ کسان وو، د اکتوبر په ۱۲مه له مخکښ ګارد سره د مرستې او د غاښیو د خلاصولو په موخه ولېږل شو. د غاښي په خوله کې لمړی شپه ارامه وه. په سباوون یې دوی د خرد کابل په کږو وږو لوړو کې تګ پیل کړ. ر. ج. ر. ګلیګ چې له غونډ سره هند ته روان و، وېلي:

موږ تر هغه وخته له کومې نښتې سره مخ نه شولو چې غاښي ته ښه د ننه شوي نه وو. د غاښي په دواړو خواوو کې له کمرونو او کړنګونو څخه داسې د مرمیو باران راباندې جوړ شو چې موږ پوه شوو چې لوړې له لوي ځواک څخه ډکې وې. په جګړه کې افغانان دومره ډېر تکړه او وړ وو چې د تور ټوپکو له لمبو څخه پرته موږ نه پوهېدو چې نښې ویشتونکي چېرته پراته وو. داسې برېښېدل چې دوی ته کمرونو او تیږو چې ځینې یې له یوې دیارلس انچه تختې څخه لویې نه وې، ښه پټنځایونه برابر کړي وو. دوی د پښو پر سر ناست وو، خو له کړنګ څخه د تورټوپکو او دان پورو له میلو او دستارونو د پاسنۍ برخې څخه پرته بل څه نه ښکاره کېدل. نښې یې دومره کره وې چې د مخکښ ګارد او نورو واحدونو عسکر په ځمکه غورځېدل.[65]

لکه څنګه چې کلکتې ته په یو رسمي راپور کې ورته اشاره شوې وه، دا څرګنده وه چې په اوچتو غاښیو کې «زموږ اروپایي او هندوستاني منظم عسکر د افغانانو پر ضد جګړه کې په ناوړه حالت کې وو. افغانانو په خپله اعلی زغردتوب او جلتیا، له تعقیب څخه د تېښتې توان درلود او اوږدو تور ټوپکو یې په اوږده واټن کې چې زموږ د دان پور ټوپکو مرمۍ نه ور رسېدې، په وژونکي دقت نښې ویشتلې».[66] د افغانانو دغه وړتیا چې په سیمه کې تري تام شي، انګرېزان وېرولي وو. په دې اړه سېل خپلې مېرمنې ته لیکلي: «تر څو یې چې ډزې نه وي پیل کړې، هېڅوک نه پوهېږي چې دوی شته او که نه»[67] له ټیپانو څخه یو په خپله سېل و چې د غلچکي برید په لمړیو دقیقو کې یې پښه د تورټوپک مردکی ټوټې ټوټې کړې وه. د نوموړي د غونډ جګړن وېلي: «د زاړه سېل سکون زما ډېر خوښ شو. ده ما ته مخ کړ او وېې ویل: «وېښه، زه خو ټپي شوم.» او بیا په اس سپور قوماندې ته یې تر هغه وخته دوام ورکړ تر څو چې د ډېرې وینې د ضایع کېدو له امه یې، قومانده ډني ته وسپارله.»[68]

له دې سره سره، د سېل ځواکونه چې له کابل څخه تقویتي قواوې ور رسېدلې وې، د خرد کابل په غاښي کې مخته روان وو، خو په ډېرېدونکې توګه درنه مرګ ژوبله ور اوښته. سېل بیا قومانده په لاس کې واخیسته، خو دا ځل یې له ډولۍ څخه قوماندې ورکولې. تر ټولو درنه مرګ ژوبله د یوې بلې شپې په برید کې شاوخوا د سهار په پنځو بجو یوه اونۍ وروسته د اکتوبر په ۱۷مه ور واوښته. د تیزین یو مشر انګرېزانو ته یو نوټ ولېږه چې په کې ویلي یې وو«دوی تنګي تاریکي [تیاره تنګي] ته رسېدلي او په دوو ساعتو کی به پر موږ برید وکړي. یو مودبه ځواب دوی ته ولېږل شو چې موږ د تاسې مشرانو راتګ ته خوښ یوو او هڅه به وکړو چې مناسب ښه راغلاست درته ووایو»[69]، خو دغه نوټ یو جنګي تکتیک و:

د دغه نوټ په وسیله انګرېزانو ته وویل شول چې اوس دې د یو مخامخ برید په تمه اوسي، خو غلزي وتوانېدل چې د ځواک اصلي برخه یې له شا څخه په انګرېزانو نابېره برید وکړي چېرته چې د شاه شجاع نوې جلب شوې حاضر باشې سپرې قوې ته رشوت ورکړل شوی و چې دوی کمپ ته د ننه پرېږدي: «دوی له یوې قبیلې وو. په داسې حال کې چې نورو جګړه کوله، دغه تل چمتو ښاغلو خپل کار څه ناڅه ترسره کړ، اوښبانه یې وژل او د اوښانو د پښو عضلې یې

(c) ketabton.com: The Digital Library

غوځولې چې له تکه ولوېږي.»[۷۰]

په دغه شپه د سېل غونډ ۸۹ کسه نور له لاسه ورکړل. همدا راز افغانانو له کمپ څخه ډېر ببېتي او مهمات په خپله د کمپنۍ پر ۹۰ اوښانو په تېزين کې د غلزيو کلاوو ته يوړل. کوم عمليات چې موخه يې غلزيو ته د جزا ورکړه وه، داسې بڼه واخيسته چې قربانيان يې هغه څوک نه وو چې په نظر کې نيول شوي وو: د غرونو د غاښيو په تنګ جال کې غښه په مچ بدله شوه او ښکاريان په ډېره ناراحتۍ او حيرانتيا پوه شول چې دوی په خپله ښکار کېږي.

د اکتوبر د ۲۳مې په سهار انګرېزانو له تېزين څخه لر مخکې د غاښي په ډېره تنګه برخه کې بيا مخ ته تګ پيل کړ. له دوو خورا لويو کمرو څخه په تېرېدو او څنګ ته يې په اوښتو سره وليدل شول چې «ټول اړخونه او غونډۍ چې له درې څخه چاپېر وې، له افغانانو څخه ډکې وې». له سنګرونو څخه په کره نښه ويشتنې او په مناسب وخت کې پر شاتنې ساتونکو او د پېټيو پر کتار يرغل، «دوی يو ځل بيا زموږ ګڼ شمېر خلک ووژل او د پام وړ غنيمت يې ونيو. ما ته سخته ده چې ووايم زموږ خلک له ټول اړوند فرنيچر سره د روغتون هغه نهو خېموغوسه او عقده من کړي وو چې افغانانو په غنيمت يوړل او يا هغه بکسونو چې لر تر لره د دان پور دېرش زره ګولۍ په کې وې».[۷۱] وروسته دغه مهمات د کابل پر پاتې پوځ وکارول شول چې مرګونی اغېز يې درلود.

په راتلونکې ورځ انګرېزان بيا پوه شول چې کلابند شوي، خو دا ځل د پلي قوا سربېره، د تېزين په لور د دوی لاره لوی شمېر سپرو قوې بنده کړې وه. له لنډ رکود څخه وروسته، سېل کمپ ته د يو داسې پلاوي راتګ ومنه چې د اوربند جنډه ورسره وه. مذاکرې د غلزيو په کمپ کې بيا پيل شوې. سياسي افسر، جورج مکګرېګر George MacGrego چې له غونډ سره مل و، په راپور کې ليکلي چې «ده ته مشرانو په ډېر ادب ښه راغلاست وويل او په دې خوښ وو چې پر دوی يې باور وکړ چې يوازې له يو اسوال سره د خبرو اترو له پاره ورشي. دوی ګڼ شمېر او همغږي برېښېدل او ۷۰۰ کسه يې لرل چې شمېر يې ورځ تر بلې ډېرېده».[۷۲]

مکګرېګر هر هغه څه ومنل چې دوی غوښتل. مېرمن سېل ليکلي: «دوی به ۴۰۰۰۰ روپۍ تر لاسه کړي. دا هغه څه وو چې شخړه يې پيل کړه. د دې په بدل کې دوی ژمنه وکړه چې ټول هغه څه چې زموږ دي بېرته راکړي. د تاوان، مهماتو، پېټو او يو شمېر ټانو له لاسه ورکولو او زموږ له ځنډېدنې وروسته، اوس به موږ له هغه ځای څخه روانېږو چېرته مو چې يون پيل کړی و، خو پرته له مېيو او ټپيانو څخه.»[۷۳] وضعيت د مېرمن سېل د يادونې په پرتله ډېر ترينګلی و. ځينې په دې باور وو چې خبرې اترې يوازې د ډېر وخت د ترلاسه کولو په پلمه وې. هنري ډيورنډ Henry Durand دغه خبرې اترې لويه تېروتنه وبللې. ده ليکلي: «دا د عمل وخت و. جګړمار باب بايد جګړه کړې وای، نه خبرې»[۷۴]، خو د پيسو ورکړې سېل ته فرصت ورکړ چې ټپيان له يوې وسلوالې ساتونکې ډلې سره کابل ته ولېږي چې هلته حکومت ته د پاڅون د کچې په اړه هم خبر ورکړي او پاتې عسکر په چټکۍ ښکته د جلال اباد په لور روان کړي. د انګرېزي ځواک بدغوني او تروش ډاکتر، جان مکګرېګر د دغه خبرو اترو په هکله ليکلي: «خوښ يم چې جګړه به نوره نه وي ځکه چې په هرڅه کې چې سېل او ډني لاس ووهي، هغه به خامخا ناکامه کېږي.»[۷۵]

له بده مرغه، له دوو ورځو سکوت څخه وروسته بريدونه بيا پيل شول. د اونۍ په پای کې سېل راپور ورکړ: «د قوې وروستنۍ ساتونکې ډله هره ورځ تر بريد لاندې راځي او هره شپه پر کمپ ډزې کېږي.»[۷۶] هر سهار «وروسته له دې چې د ښار ډله د بېګل په غږولو بېرته راوغوښتل شي، لکه جادو او سحر يې چې کړې وي، سمدلاسه افغانان له کمپه د

(c) ketabton.com: The Digital Library

نیم میل څخه په لږ واټن کې له هرې ورې غونډۍ، کرکنډې•، د وښـــو ګېډۍ، هر بوټي او هر کمر څخه بیا برید پیل کړي او په لویه پیمانه د دښـــمنانو نیمه کړۍ را څخه تاو شـــي.»[۷۷] د افغانانو شـــمېر په دوامداره توګه ډېرېده. مېرمن سېل په اډه کې داسې یادونه کړې: «د کابل شاوخوا ټولې کلاوې تشې دي او (ویل کېږي چې) ځوانان تللي چې په تیزین کې زموږ پر ضد جګړه کې مرسـته وکړي.» د نومبر په دویمه، بلاخره د سـېل غونډ له غاښي څخه تیر، په هوارو کې ښکاره او د ګندمک کوچني حاصل‌خېزه کلي ته ورسېد، چېرته چې د شـاه جهان د نیملې باغونه وو او د شـاه شـجاع پوځیانو یو کوچنی بارک درلود.

دلته سـېل او افسـران یې د لسـو ورځو له پاره پاتې شـول چې دمه وکړي او بېرته ورغېږي، خو لکه څنګه چې د پوځ مذهبي مشـر ټینګار کړی و، دا د سـدتیا وخت و او هېڅ‌ا د شـرابو په څښـلو کې زیاتی ونه کړ. دلته هغه شـمېر پوځیانو چې د مېکناټن له خوا په جوړه شـوې افغان لوا، جانبازان، کې پاتې وو «بغاوت وکړ او د انګرېزي افسـرانو په وژنه یې پیل وکړ... اوس دا څرګنده وه چې یوازې غلزي مشـــرانو د خپلې اعانې د اعادې له پاره پاڅون نه دی کړی، بلکې ټول هېواد زموږ پر ضد پاڅېدلی دی.»[۷۸] تر اوسه یوازې د څو ورځو په ترڅ کې دغه غونډ ۲۵۰ کسـه له لاسه ورکړي وو او د دوی وضـعیت ورځ تر بلې په چټکۍ خرابېدو. داسـې اوازې وې چې د دوی تر شـا په غاښـیو کې او په خپله د کابل په شـاوخوا کې درنې جګړې روانې وې؛ نو د جګړې یوه شـورا جوړه شـوه چې د کړنو په یوه تر ټولو ښـه لړۍ پرېکړه وکړي. سـېل او افسـرانو یې پرېکړه وکړه چې هند ته او یا بیا بېرته کابل ته د تګ پرځای، ښـکته د جلال اباد په لور خپل پاتې ۳۵ میله مزل بشپړ کړي چې د ښار دفاع بیا پیاوړې کړي او هلته دې ته تم شي چې بیا څه پېښېږي. که څه هم هېڅوک یې په پایله نه پوهېدل، خو دغه پرېکړې د جګړې بهیر بدل کړ.

د سـېل غونډ د نومبر په ۱۲مه جلال اباد ته ورسـېد او ښـار یې پرته له کلک مقاومت څخه ونیو. د ختو ټیټ دېوالونه په نړېدو وو او عسـکرو ته د جلال اباد ښـار «کوچنی او ککړ» ښـکاره شـو، خو یوه خوا یې چې د کابل سـیند ته څېرمه پرته وه، لږ تر لږه حاصلخېزه او ښـه پنه کړل شـوې وه او په نس وږو عسـکرو، سـیند له شـیرماهي او د خوږو اوبو له کبانو څخه ډک وموند. دوی به په ذغالو د کبانو کباب کولو. ګلیګ په دې اړه په یوه تبصــره کې ویلي: «که څه هم عادي یون کوونکو ته ښـایې دغه ښـاړ ښـار بې خونده برېښـېده، خو د زړورو او په ترخه بنه د ځورېدلو عسـکرو په اند... دغه ښـار ډېر ښـه جزابیتونه درلودل.»[۷۹] جلال اباد ته د راتګ په ماسـپښـین، براډ فوټ د اسـتحکاماتو په بیا جوړولو پیل وکړ. په دفاعي دېوال کې درزونه او سـوري ډک کړل شـول، تیر کش او مورچلونه جوړشـول، لس توپونه سـنګرونو ته وخېژول او ډزو ته تیار کړل شـول. لټوونکې ډلې د خوراکي توکو او وښـو د راټولولو له پاره ولېږل شـوې او د هغه خنډونو رنګول پیل شول چې له سنجونو• څخه یې د دوی د ډزو مخه نیوله. دغه رغونه په ښه وخت کې ترسره شـوه. سـبا سـهار د غلزیو او شـینوارو ګډه قوه د ښـار سـوېل ته «په ټیټو غونډیو کې ښکاره شـوه. د ورځې په تېرېدو ګاګریزه لوړې له دوی څخه ډکې شوې».[۸۰]

د ښار دروازې وتړل شوې، خو له دې څخه لږ وخت مخکې، سېل یو وروستی چټک ځری په دې هیله ولېږه چې د خیبر له لارې په خوندي توګه په پېښور کې انګرېزي استازي ته ورشي. نوموړي په یوه ټوټه کاغذ کې په بیړه لیکلي:

• کرکنډه: لویه تیږه چې له غره رارغړېدلې وي

• سنج: هغه دېوال چې د بام پر څنډه د کلا شاوخوا جوړ شوی وي

(c) ketabton.com: The Digital Library

غوارم چې اعلی سـرقوماندان ته خبر ورکړم چې مخالفينو موږ له هرې خوا کلابند کړي يوو. دوه غونډونه او يوه مېکانيزه ډله د دغه پراخه دېوالونو د دفاع له پاره بسنه نه کوي او زموږ د ډېرو هڅو غوښتنه کوي. موږ سمدلاسه د پيسو او همدارنګه ۲۰۰۰۰ د دان پور ګوليو غوښتنه کوو. په حقيقت کې موږ همدا اوس هر راز مرستې ته اړ يو لکه عسکر، پيسې، خوراکي توکي او مهمات. د دغه کړنو ژر تر ژره ترسره کېدنه به موږ ته ګټور وي. عسکرو ته د ورځې نيمه ځيره ورکول کېږي او يوازې د شپږو ورځو له پاره وريجې پاتې دي او اوړه هېڅ نه شته.[۸۱]
د جلال اباد کلابندي پيل شوې وه.

په سوبلې افغانستان کې اوس په وضاحت يو لوی پاڅون په پيښېدو و. په کندهار کې لارېنس په دغه باور و: «زموږ پر ضد احساسات ورځ تر بلې ډېرېږي او زه د پرله پسې اړودوړ تصور کوم. د دوی ملايان د هېواد له يوې ګوښې څخه تر بلې زموږ پر ضد وعظ کوي.»[۸۲] د نوموړي پوځي سيال، جنرال ناټ له ده سره همغږی و او خپلې لور ته يې داسې ليکلي وو: «هېواد په خواشينوونکي وضعيت کې دی... د سېر ويليم مېکناټن تېروتنې او کمزوری سيستم تر ټولو ډېر جنجال زېږوونکي دي. نوموړی يا بايد بدل شـي او يا موږ بايد د نړۍ له دغه برخې څخه ووځو... ډېر کلونه به ونيسـي چې د مېکناټن کړنې بېرته جبران شي. ولې لارډ اکلنډ دغسې سړی چې د انګرېزانو اړوند هر څه يې له سپکاوی سره مخ کړل، په دغه واکمنه څوکۍ پرېښی؟»[۸۳]
په غزني کې د چوڼۍ قوماندان، ډګروال تامس پامر په همدغه کچه انديښمن و. نوموړي ناټ ته ليکلي: «دلته سيمه ورځ تر بلې له ډېر اړودوړ سـره مخ کېږي... زه نه پوهېږم چې ولې د جنرال سـېل غونډ هېواد پرېږدي. هو، کېدای شـي دوی په جګړو خپله لار وباسي، خو دښمن به د دوی شاته لاره بنده کړي او زموږ اړيکي به له هند سره په داسې بشپړه توګه وشلوي لکه په دا تېرو دوه اونيو کې.»[۸۴]
په چاريکار کې الډرېډ پاټېنګر تر ټولو ډېر په وېره کې و. نوموړي اوس په دې کې اړينګ نه درلود چې د ده کوچنۍ د ګورخه چوڼۍ به له ټولوژنې سره مخ شي؛ نو کابل ته لاړ چې له الفنسټون او مېکناټن سره مخامخ استدلال وکړي. الفنسټون وارخطا ناست و. ډېر زړه نا زړه او انديښمن ښکارېده، خو ده ونه شـو کړای چې پاټېنګر ته کومه فزيکي مرسته او يا لږ تر لږه هغه پوځي سپره قوه او توپخانه چې نوموړي يې له ناچارۍ غوښتنه کوله، په دې دليل ولېږي چې دغه ځواکونو ته په کابل کې اړتيا وه. په عين وخت کې مېکناټن ووېل چې له پاټېنګر سـره د ليدو وخت نه لري او د نوموړي په ليکلي راپور يې مسـخرې وکړې: «پاټېنګر داسـې ليکلي لکه اوس چې [د ميرمسـجدي] نجرابيانو تر يرغل لاندې راځي، خو زما خيال دا دی چې د وېرې له پاره دومره ډېر لوی دليل نه شــته. کله چې دغه خلک واوري چې غلزي بېرته ارامه شول، دوی به بېرته خپلو سوړو ته ننوځي.»[۸۵]
مېکناټن اوس هم په خپل اند کې سرتمبه برېښېده او هوډ يې درلود چې هېڅ خبر، حتی که ډېر بد او جدي هم و، بايد د ده رضـايت او قناعت ګډوډ نه کړي او دا هغه وخت ډېر د پام وړ و کله چې په کابل کې سـتونزې په ښـکاره پراخېدلې، چېرته چې انګرېزان اوس په څرګنده توګه په واټونو کې کنځل کېدل. کالن مکنزي ليکلي: «د ټولو خلکو

(c) ketabton.com: The Digital Library

چلند داسې و لکه د انګرېزانو په تباهۍ کې چې دوی د بریا اټکل کړی وي.» یو شمېر وژنې هم وشوې: یو عسکر په خپله خېمه کې ویده و چې یو افغان په تومانچه ووژه. یو د ټیټې رتبې عسکر چې ستونی یې غوڅ و په یو لښتي کې وموندل شو. کپتان والر Waller د یو هدفي وژونکي له خوا ټپي شو او یو تورزن، ډاکتر مېټکف Metcalfe خپل کور ته ځېرمه هغه وخت په توره ووهه کله چې له ښار څخه د اډې په لور تللو. مېرمن سېل اندېښمنه او په وېره کې وه. نوموړې په خپل یادښت کتاب کې لیکلي: «عمومي انګېرنه داسې ده چې مېکناټن ځان ته په ډاډګېرنه خپل ځان غولوي چې هېواد ارامه دی. دی یو سخت کار په مخ کې لري ځکه چې داسې زړوتیا له ځانه نه ښيي چې اوسنۍ ستونزې په یوازېتوب حل کړي.»[۸۶]

د نوموړي د سرزورۍ د دلیل یوه وجه دا وه چې لږ وخت مخکې یې خبر تر لاسه کړی و چې لارډ اکلنډ ده ته په افغانستان کې د زیار په بدل کې د بمبیي ولایت څوکۍ ورکړې. دا داسې څوکۍ وه چې د ختیځ هند په ټوله کمپنۍ کې یو ملکي مامور ته تر ټولو ښه وه. سربېره پر دې نوموړي ته د ملبار Malaba غونډۍ پر سر یو بشپړ ښایسته پلډیوني Palladian هستوګنځی هم ورکړل شو؛ نو ځکه دا د ده په ګټه وو چې ژر تر ژره له افغانستان څخه لاړ شي او خلکو ته د ښې دندې د ترسره کولو انګېرنه ورکړي. بیا، چې د ده له تګ څخه وروسته څه پېښېږي، ملامتیا به د ده د ځای ناستي په غاړه کېږي. نوموړي اکلنډ ته په غوره مالۍ لیکلي: «دا یو نابېره درناوی دی او داسې وخت راکړل شو چې په مسوولیت ویلی شم چې زه دغه هېواد د بشپړه ارامۍ او چټک پرمختګ په حال کې پرېږدم.»[۸۷]

هغه کس چې په ډېر احتمال سره د مېکناټن ځای ناستی کېده الکساندر برنز و. استازي نوموړی د څو میاشتو راهیسې په ډېرېدونکې توګه څنګ ته وهلی و؛ نو پرته له دې چې د خپلې خوښې لیکوالانو اثار ولولي، بل څه یې د کړنې له پاره دومره ډېر نه درلودل. نوموړي په اګست کې خپل کور ته ولیکل: «بې اړنګه، زما د ژوند تر ټولو بې موخې او لټ پړاو همدغه اوس دی. زه د حکومت له پاره له مشورې ورکولو پرته کوم بل کار نه کوم او پرته له دې چې زه د میاشتې ۳۵۰۰ روپۍ اخلم، بله کومه دنده نه ترسره کوم... [په عین وخت کې] د تسېتس Tacitus لوستل ما ته دومره خوندور دي لکه د استونو لیکل.»[۸۹] کله چې د استازي له نوې دندې څخه خبر شو، هغه لیکلي چې دی د مېکناټن ځای ناستي ته «څوبمن» دی، خو بیا هم، اوس چې د هغه انعام د ترلاسه کولو په درشل کې و چې له ډېرې مودې راهیسې یې په لټه کې و، نوموړي په دې فکر کولو چې ده په ربښتیا څومره دغه څوکۍ غوښته او یا نه. خپل ورور ته یې په ورستي لیک کې لیکلي: «زه ساعت په ساعت د واک او مقام له پاره څوب له لاسه ورکوم او له ځانه پوښتم چې ایا زه د دغه لوی واک دومره وړتیا لرم لکه دومره چې زه پرې باور کوم. کله کله فکر کوم چې نه، خو کله چې په زولانو کې نه وم تړلی ، زه هېڅ کله په واک کې ناکامه شوی نه یم... هیله من یم چې دغه اړنګ مې لیرې شي ځکه چې اندېښنې دردوونکې دي. زما د کرکټر یوه لومه بشپړ جدیت دی. زه د هېڅ داسې کړنې په اړه بې پروا نه یم چې زه یې ترسره کوم. په حقیقت کې، که زه یو کار ته ملا وتړم، بیا نو بې پروا نه شم پاتې کېدای.»[۸۹]

حقیقت دا و چې د اشغال په وخت کې د برنز ډېر استعدادونه په لویه کچه ضایع شول. له مسون څخه پرته، برنز د هر انګرېز افسر او یا یون کوونکي په پرتله افغانستان ډېر پېژانده. په دغه هېواد پوهېده او پرې ګران و. د

(c) ketabton.com: The Digital Library

ده ذاتي سـياسـي وړتيا دومره کره وه لکه قضـاوت يې چې اکثراً بې عيبه و، خو نيمګړتيا يې واک او پرمختګ ته لېوالتيا وه چې دی يې په يو بشپړ داسې غير ضروري يرغل او د اشغال په غلطه اداره کې ښکېل کړ چې دواړه يې د يو ځېن دسـپليني له خوا اداره کېدل چې نه يې ده ته غوږ نيوه او نه يې د ده نظريو ته درناوی کولو. لکه ويتکېويچ چې د ده سـيال و، دی يو زړور او پوه ځوان و او يو داسـې بېګانه و چې د خپل زيار په وسـيله يې د خپل پېر په تر ټولو لويه جيوپولټيک هڅه کې لوی موقف تر لاسه کړ، خو دغه دواړه په بېلو وسيلو پوه شول چې دوی په پراخه امپرياليسـتي لوبه کې د سـطرنج پلې دانې دي. کله چې ويتکېويچ پوه شـو چې د عمر خواري او زيار يې له پامه وغورځول او ضـايع شـول، د روحي خپګان او کرکې په حالت کې يې ځان وژنه وکړه. دغه حالت ته د برنز ځواب عياشـۍ ته مخ اړول وو. په دې توګه، نوموړي تر نن پورې په افغانسـتان کې خپل ځان د کرکې څېره وګرځولو. د افغان ماخذونو پر بنسټ، د برنز همدغه کړنو د کابل وروستي وژونکي اور ته پلته ووهله. په دې هکله ميرزا عطا تر ټولو ښــه افغاني بيان کړی چې څرنګه برنز دغه اور بل کړ. نوموړي ليکلي چې په کابل کې اشــرافيان په پرمختلونکې توګه د انګرېزي اشــغال په هکله ځاځمن کېدل او په ځانګړې توګه د دوی د کړنو هغه بنه چې پر غلزي مشـرانو يې پيسـې کمې کړې وې، شـاه شـجاع يې څنګ ته کړی او د نوموړي وزير، ملاشـکور يې له دندې ګوښه کړی و. دا د خپلې ناتوانۍ په هکله د شاه شجاع سرټکونه وه چې بلاخره يې عزت او ايمان ته د سپکاوي په اړه د شـاهي سـردارانو ځاځ د اشـغالګر پوځ پر وړاندې اوج ته ورسولو. د مېرزا عطا په قول: «دوی هر يو خپلو کورونو ته لاړل او په ترغونې• کې کله چې لمر په لوېديځ کې ولوېد او سـپوږمۍ په خپله ښـکلا راپورته شـوه، دوی سره راغونډ شول او په قران يې سوګند وکړ.» په داسې حال کې چې د سېل ځواکونه لا تر اوسه په خردکابل کې وو، مولانا کشميري د چټک عمل له پاره د ځينو مشرانو ټينګار ياد کړی دی.

پاچا هېڅ پوځ نه لري او لات هې جنګي [مېکناټن] نېشه دی
شراب څښي، مستي کوي، پټک يې تل په لاس کې
ناوخته کيږي، د ځنډ له پاره ځای نه شته
موږ کرار کښېناستی نه شو، بايد لاس په کار شو
چې سويه خبره نه شي
او ښکار مو له لاسه و نه وځي
راځئ چې د بد عمله ارواح، برنز په لوري بېړه وکړو،
او د سپېدو په چاودو کې، د ده کار جوړ کړو[۹۰]

خو په پای کې دوی هوکړه وکړه چې د اشـغالګرو تر يو بد چلند پورې صبر وکړي چې د دوی پاڅون توجېه شـي. د نومبر په لمړي ماښـام چې د روژې لمړی اونۍ وه، مخکښـو سـردارانو هغه پلمه پيدا کړه چې د دوی ورته تم وو. ميرزا عطا ليکلي: «د خدای په رضـا، پېښـه داسـې پيل شـوه چې د عبدالله خان اڅکزي يوه وينځه نجلۍ د ده له

• ترغونې: د ماښام تياره

(c) ketabton.com: The Digital Library

هستوګنځي څخه د الکساندر برنز کور ته وتښتېده. خان په ځاځ خپل يو چوپړيال د نادانۍ نجلۍ د بېرته راوستلو له پاره ور ولېږه. دغه انګرېز چې له غرور څخه پړسېدلی و، کنځاوې پيل کړې او د خان چوپړيال يې سخت وواهه او له کور څخه يې بهر واچاوه.» دا له کچې څخه وتلې پاروونه وه. د موهن لال کشميري په قول: «له خپلوانو سره يو ځای، عبدالله خان اڅکزی د امين الله خان لوګري کور ته لاړ، قران يې په لاس کې، ده ته يې زاری وکړې چې له ده سره ملګری شي چې په ښار کې خلک د پاڅون له پاره وپاروي. کله چې امين الله خان لوګري دغه غوښتنه ومنله، ځينې نور ناراضه مشران د اڅکزي کور ته ولېږل شول.»[۹۱] کله چې جرګه راغونډه شوه، عبدالله خان اشرافيانو ته وينا پيل کړه:

اوس موږ برحق يو چې دغه انګرېزي ژغ ايسته واچوو: دوی د استبداد لاس غځوي چې ښاريان، لوی او واړه بې عزته کړي: له يوې وينځې نجلۍ سره جماع د مذهبي غسل ارزښت نه لري، خو موږ يې بايد همدلته او همدا اوس مخه ونيسو. دغه انګرېزان د خپلو هوسونو پر خرو د ځينتوب تر ډګره کښېني. تر دې کچې چې موږ تول به ونيسي او لږ ځنډ وروسته به مو يو بهرني زندان ته ولېږي. زه په خدای تکيه کوم او د جګړې معيار د خپل پيغمبر، محمد کچې ته اوچتوم او په دې توګه جګړه پيلوم. که بريا موږ ته انعام راکړي؛ نو دا هغه څه دي چې موږ يې غواړو، او که په جګړه کې مړه شوو، بيا هم مرګ له بې عزته او سپک ژوند څخه ښه دی![۹۲]

نورو سردارانو، د ده د وړکتوب ملګرو خپلې ملاوې وتړلې، ځانونه يې تيار کړل او جهاد ته چمتو شول. کله چې موهن لال د خپلو ځرو په وسيله د توطيې جوړوونکو په هکله خبر شو، سمدلاسه د برنز کور ته لاړ چې ده ته د هغه څه په اړه خبرداری ورکړي چې په خوټېدو وو. برنز خپله ورځ د خپلې راتلونکې په هکله په اندېښنو تېره کړې وه او په لمړي ځل يې هند ته د تګ شلمه کليزه وه. ده دا احساس وکړ چې دغه ورځ به ده ته ژوند بدلوونکې وي. د خپل ژورنال په ورستيو ليکو کې يې داسې ليکلي: «دغه ورځ به ما ته څه رامخته کړي؟ زما په اند، تخت يا تابوت. له لمر لوېدو څخه مخکې به پوه شم»[۹۳]، خو د غلزيو پاڅون لارې بندې کړې وې او کوم ليک کابل ته رانغی. د ۱۸۴۱ کال د نومبر په لمړي ماښام، موهن لال ليکلي:

ما برنز وليد او ورته و مې ويل [چې څه په پېښېدو دي] .. ده وويل چې نه غواړي په هغه څه کې لاس ووهي چې استازي جوړ کړي. لکه څنګه چې هغه په څو ورځو کې بمبيي ته ځي او بيا به دی [برنز] پخوانی اعانې بېرته اعاده کړي او مشران به پخلا کړي. ما بيا ورته وويل چې دا د چوپړ له احکامو سره ټکر دی چې داسې بدبخته بلاوې پرېښودل شي چې وده وکړي او د بد حالت د مخنيوي مانا دا ده چې مخکې له دې چې دښمنان موږ ته زيان ورسوي دوی نابود کړل شي. کله چې برنز دغه خبرې واورېدې، له څوکۍ څخه اوچت شو، اسوېلی يې وکيښ، بېرته کښېناست او ما ته يې وويل چې له دغه هېواد څخه د وتلو او د بايللو له کبله يې د ماتم وخت رارسېدلی دی.[۹۴]

کله چې موهن لال بېرته د پل چرخي بازار په لور خپل کور ته روان و، توطيه ګر په تيارۍ بوخت وو. ميرزا عطا ليکلي:

همدغه شپه، د سپېدو له چاودو څخه مخکې دوی د برنز کور ته لاړل او په خپلو بې رحمو تورو يې پيره داران ووژل. د جګړې خبر په ټول ښار کې خپور شو او د کابل نارينوو، ځوربو جنګيالو، دغه خبر له خدای څخه هغه ډالۍ وبلله چې دوی يې غوښتنه کوله. دوی خپلو هتيو ته لاړل، وسلې يې واخيستې او د جګړې ډګر ته يې د يا چار يار [د درانيو او بارکزيو د جګړې ناره] په چيغو منډې کړې. د سپېدو په چاودو سره، دوی لکه ملخ کوڅو ته راتوېې او د الکساندر برنز د کور شاوخوا ته راغونډ شول.[۹۵]

(c) ketabton.com: The Digital Library

۷

ټول نظم په ختمېدو دی

د ۱۸۴۱ کال د نومبر ســهار روڼ او یخ پیل شــو. د کابل له دېوالونو بهر په باغونو کې د ژمني لمر ورانګو، له افغاني نښـترو او سـروو څخه تیاره او اوږده سـیوري اچولي وو. له باغونو څخه وړاندې، په نوې جوړه شـوې اډه کې د شـاه شجاع د عسکرو د تنخواوو معتمد، کپتېر هیو جانسن Captair Hugh Johnson سهار وختي له خوبه ویښ شوی و. نومړی تېره شپه د غونډ یوې ماښامۍ مېلمستیا ته تللی و. خرابېدونکي امنیتي حالت ته په کتو سره، ورونو افسرانو یې وډومارو چې په اډه کې شـپه تېره کړي که څه هم افغانه معشـوقه یې د ښـار په مرکز، شـور بازار کې د ده په کټ کې ورته تم وه.

نومړي په هغه شـپه په خپل یادښـت کتاب کې لیکلي: «د لمر ختو په شـاوخوا کې، مخکې له دې چې ویښ شـم، زما یو چوپړیال راغی او ویې ویل چې کارګران نن په خپلو کورونو کې پاتې شـول ځکه چې له دوی سـره د خپلې شـتمنۍ د چور وېره وه. د شپې له خوا داسې ګنګوسې خپرې شـوې وې چې په ښـار کې به اړودوړ رامنځ ته شي. ما دغه کارګران له ځو ورځو راهیسـي د ماموریت په احاطه کې په یو کور کې چې ما پېرودلی و په کار ګمارلي وو.»[۱] جانسـن دا ناشـونې وګڼله. پرون ماښـام، مخکې له دې چې له ښـاره ووځي، د پېښـدونکي اړودوړ هېڅ کومې نښې نه لیدل کېدې او لکه څنګه چې د نومړي کور د الکســاندر برنز کور ته نږدې و، دی ډاډه و چې که څارګریزو مالوماتو د اړودوړ د پېښـېدو یادونه کړې وای؛ نو ملګري به یې ده ته خبرداری ورکړی وای. نومړی زیاتوي: «نیم سـاعت وروسـته مې چې چوپړیال د ښـار په لور لاړ، ما ته درې چپړاســیان راغلل او ویې ویل چې زما د کور او خزانې مخ ته یوه ډله خلک راغونډ شــوي. دوی د ننوتلو هڅې کوي او برنز د دوی د ارامولو هڅه کوي.» جانسن خپلو څرګندونو ته داسې دوام ورکوي:

د اس چمتو کولو امر مې وکړ، خو مخکې له دې چې پر اس سـپور شـم، د اسـتازي پوځي سـکرتر، کپتان لارېنس ته ورغلم چې د هغه څه په هکله خبر ورکړم چې ما اورېدلي وو، خو په دې هکله یې له برنز څخه مخکې یو نوټ ترلاســه کړی و او د جنرال دفتر ته روان و. زما یو بل چوپړیال راغی او ویې ویل چې د هغه واټ کنټرول چې زما او د برنز کور په کې دی، بلوا کوونکو په لاس کې واخیست. ځینو یې هڅه کوله چې زما دروازه پرانیزي، خو زما د خزانې سـاتونکو پر دوی باندې درنو ډزو ته دوام ورکولو. ده چې زما اس زین شـوی ولیده، راته ویې ویل چې خپل کور ته تګ ناشـــونی دی ځکه چې پاڅون کوونکي هره دقیقه ډېرېږي او هر اروپایي یا هندوســـتاني چې مخې ته ورځي، دوی یې وژني. په دې خیال چې جنرال به یوه پوځي ډله ولېږي څو دغه بلوا وځپي او زما خزانه او د هستوګن، الکساندر برنز چې مخکې یې په یو بل نوټ کې د سـملاسـي مرسـتې له پاره زارۍ کړې وې، ژوند وژغوري، زما اس چمتو سـاتل کېده چې زه هم د پوځي ډلې ملتیا وکړم. زه د دفاعي دېوال سـر ته وختم چې که له ښـار څخه د بلوا څه نښې ولیدی شـم. هلته مې پنځه دقیقې لا تېرې نه وې چې د ښــار له لوري مې یو ټینګ لوګی ولید. زه ســـمدلاســـه پوه شـــوم چې مخالفینو زما کور ته اور واچولو. ما د دان پورو درنې ارابې هم واورېدې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ده ته د وژنو او چور د ناوړه راپورونو... رسېدل پيل شول.

موږ حيران وو چې تر اوسه هم کومې پوځي ډلې ته امر نه و شوی. په ساعتونو وخت ضايع شو او د پاڅون د خپلو له پاره هېڅ کړنه ترسره نه شوه. داسې ګنګوسې چې وروسته په حقيقت بدلې شوې رواني وې چې پاڅون کوونکو زما د خزانې دېوال په ماين والوزاوه او خزانه يې چور کړه. همدا راز دروازې ته د اور اچولو په وسيله يې زما د کور واک هم خپل کړی او ټول ساتونکي، يو سوبه دار او ۲۸ سپاهيان، [اروپايي] افسران، زما ټول چوپړيالان - نارينه، ښځې او ماشومان يې وژلي او زما ټوله خزانه يې چې ۱۷۰۰۰۰ روپۍ په کې وې، لوټ کړې ده. زما په دفتر کې د درې کلونو راپه دېخوا ټول اسناد يې سوځولي چې نږدې د يو ميليون پونډو نه تصفيه شوي حسابونه په کې وو او زما شخصي شتمني چې له ۱۰۰۰۰ روپيو څخه يې ډېر ارزښت درلود ترلاسه کړې.[۲]

جانسن باور نه کولو چې د برنز، خزانې او د ده د کارکوونکو د ژغورلو له پاره ډېر څه نه ترسره کېدل او په وار وار يې په دې اړه د پلان پوښتنه کوله. وروسته څرګنده شوه چې ستونزه له الفنسټون سره وه. کله چې په ښار کې د اړودوړ راپورونه راورسېدل، دغه ناروغه جنرال له خپل راتګ څخه را په دېخوا په لمړي ځل پر اس د سپرېدو هڅه وکړه، خو دی ډېر کلک پر ځمکه او اس هم پر ده ولوېد. وروسته له دې، د کپتان وېنسنټ ايير په قول: «الفسټون چې زما په خيال هېڅ کله يو غښتلی او ازاد فکره سړی نه و، داسې يو حالت ته يې تنزيل وکړ چې د زوړتوب له کبله يې اوس دماغ پر ځای نه دی.»[۳]

په اډه کې يو کس چې عسکر يې عمل ته هڅول، د مېکناټن سېکمن ځوان پوځي سکرتر جورج لارنس و. جانسن هم د لارنس په څېر سهار د وخته له خوبه پاڅېدلی و او پوه شو چې اړودوړ روان دی. نوموړي ليکلي: «يو ځړی چې ما ښار ته د عادي توکو د پېرودلو له پاره لېږلی و، ساه نيولی او په ډېره وارخطايي بېرته راغی او ويې ويل چې ټولې هټۍ بندې دي او له وسلوالې ګڼې ګوڼې څخه واټونه ډک دي. زه سمدلاسه اوچت شوم او د استازي په لټه کې شوم. نوموړی مې د سهار په اتو بجو پيدا کړ چې له الفنسټون سره په ژورو خبرو بوخت و...»[۴]

لارنس وړانديز وکړ چې د اډې ۵۰۰۰ عسکر دې سمدلاسه د ښار په لور د برنز هستوګنځي ته ولېږل شي او د بلوا د غدی دواړه مشران، امين الله خان لوګری او عبدالله خان اڅکزی دې ونيول شي: «حتی يوه شېبه بايد ضايع نه شي.» ده بيا وروسته ليکلي: «زما وړانديز سمدلاسه رد شو او په داسې حالاتو کې سوچه لېونتوب او بيخي ناشونی وبلل شو،» خو د نوموړي دويم وړانديز ومنل شو او هغه دا چې: د چوڼۍ انجنير، بريدمن سټرټ چې نوی واده يې کړی و، پر اس چارګام بريد جنرال شلټن ته ورشي. دغه جنرال په سياسنګ کې چې له ښار څخه ليرې سيمه وه، ګمارل شوی و چې د نارامه خرد کابل د غابښي خولې او د کابل ښار تر منځ د لارې امنيت وساتي. سټرټ به يې د بلوا په هکله چې د پل چرخي په شاوخوا کې لوټول کوي، خبر کړي او ويې هڅوي چې بالاحصار ته لاړ شي څو له هغه ځای څخه پر دېوال محاط ښار قومانده کړي او مناسب اقدام تر سره کړي. لارنس بايد همدا مهال، د بالاحصار په لور روان شي چې دغه پلان له شاه شجاع سره منظور کړي.

لارنس د سهار نهو بجو شاوخوا، د يوې کوچنۍ څلور کسيزه ډلې په بدرګه د بالاحصار په لور وخوځېد. نوموړي خپلو ساتونکو ته هدايت ورکړ چې «له ده سره نږدې روان وي، که اړتيا وي د بوټانو په پوندو کې دې له تېرو څوکو څخه د اس په چټک ځغلولو کې کار واخلي خو په هېڅ وجه دې نه درېږي».

(c) ketabton.com: The Digital Library

د محمدخان کلا ته څېرمه یو افغان له یوه لښتي څخه راپورته شو او په داسې حال کې چې یوه لویه غبرګ لاسې توره یې خوځوله، د واټ په لور یې را منډې کړې. زما په لور یې یوه ځاځناکه منډه وکړه، خو ما د خپلې ډنډې په ور وارولو ځان ورڅخه بچ کړ، توره مې راوایسته او خپل اس مې د ده په لور په تراټ کړ، بیا زما یو ساتونکي دغه کس د کرښن په ډز وویشت... کله چې موږ له واټ څخه ښکاره شوو، سمدلاسه یوې بلې ډلې چې په یوه لښتي کې پټه وه، پر موږ چیغه وکړه او د دان پورو سملاسي پرله پسې ډزې یې راباندې پیل کړې. یوازې زموږ چټکې ځغاستې او له موږ څخه اوچتو ډزو له تباهۍ څخه وژغورلو.

لارنس چې کله بالاحصار ته ورسېد، د شاه حضور ته بوتلل شو. شاه په ډېره غوسه ښکته پورته ګامونه اخیستل.

اعلحضرت په اوچت غږ وویل: «دا هغه څه نه دي چې ما استازي ته ویل چې که زما مشورې ته پام ونه کړي، پېښ به شي؟» ورپسې ما پاچا ته د خپل راتګ د موخې په هکله خبر ورکړ او غوښتنه مې ترې وکړه چې اجازه راکړي څو د شلتن غونډ ته امر وکړم چې بالاحصار ته راشي. شاه په ځواب کې وویل: «لږ صبر وکړه، زما زوی، فتح جنګ او صدراعظم عثمان خان [نظام الدوله] زما له عسکرو سره ښکته ښار ته تللي دي. زه په دې کې اړنګ نه لرم چې دوی به بلوا وځپي.»[5]
لکه څنګه چې لارنس پوهېده، په دې کې د طنز کوچنی څرک هم نه و. له میاشتو راهیسې انګرېزانو، شجاع لټ او بې اغېزې بللو، خو چې کله کړکېچ راغی، دا یوازې شاه شجاع و چې سمدستي لاس په کار شو چې پاڅون مخکې له دې چې له کنټرول ووځي، وځپي. نوموړي د خپلې ساتونکې ډلې وفادار او د ډېرې سابقې قوماندان، ویلیم کمبل د ۱۰۰۰ کسیزه پوځ او دوو توپونو او همدا راز له فتح جنګ سره یو ځای چې د ده صلاحیت ته مشروعیت ورکړي، د بلوا پر ضد لېږلي وو. په رښتیا، شجاع یوازینی کس و چې د برنز د ژغورلو له پاره یې هڅې وکړې که څه هم نوموړی له لسیزو راهیسې د ده کلک ناقد و. کله چې لارنس له شجاع سره یو ځای تم و، په ښار کې د فتح جنګ د بریالي پرمختګ او د پر له پسې سیمو د ارامولو په اړه راپورونه راتلل.

خو په بربڅر کې، پېښو توره څېره خپله کړه. لمړی بریدمن سټرټ «په داسې حال کې چې ډېرې وینې ترې روانې وې» «توره په لاس» دربار ته راغی او «چیغه یې کړه چې دی وژل کېږي. ده وویل چې کله په دروازه کې له خپل اس څخه ښکته کېده، له ګڼې ګوڼې څخه یو سړي د ده په لور منډه کړه او دی یې درې ځلې پر مخ او ستوني په چاړه ووهلو». وروسته راپور راغی چې مخالفینو د فتح جنګ او کمبل عسکر په تنګو واټونو کې تر غلچکي برید لاندې راوستي او نښه ویشتونکو چې د شوربازار په کورونو کې پټ وو، دوی ته د سلو کسانو په شاوخوا کې مرګ ژوبله اړولې ده. دوی خپل دوه توپونه هم له لاسه ورکړي او اوس د برنز کور ته په لږ واټن کې بند پاتې شوي. شجاع اوس په ډېرېدونکې توګه د خپل زوی په هکله اندېښمن شو او د لارنس له زاریو سره سره، نوموړي «په داسې حال کې چې پلرنۍ عاطفې اغېزمن کړی و، له لږ ځنډ څخه وروسته یې بلاخره خپل زوی او صدر اعظم بېرته راوغوښتل. رټ، صادق، او جوړجاړی نه خوښوونکی صدر اعظم بلاخره سخت پاړېدلی او په نیولې ساه له جګړې څخه بېرته راغی او پاچا ته یې په ځاځمنه بنه وویل: «د بریا په شیبه کې دې موږ بېرته راوغوښتو.عسکر به دې مات شي او پر موږ ټولو به بلا نازله شي.»»[6]

موهن لال یوازې له درې ساعته خوب وروسته یوې چوپړیالې ویښ کړ او په وارخطایي یې د برنز له دروازې څخه بهر چې څو کوره هاخوا د بازار په وروستۍ برخه کې و، د لوېې ګڼې ګوڼې په هکله ورته وویل: «اغا، ته ویده یې او ښار

(c) ketabton.com: The Digital Library

ترینګلی دی.» موهن لال د خپل باغ انګړ ته ننوت او ويې لیدل چې خلک خپل مالونه له سـیمې څخه وتلو خوندي ځایونو ته لېږدوي.

هې والو له خپلو هټیو څخه مالونه ایستل او ټول ښار په خوځښت و. د سلطان جان [د غلزیو یو مخکښ پاڅونوال چې له دوست محمد سره په بخارا کې و] سکرتر، میرزا خدا داد چې له ما سره یې اشنایي درلوده، زما کور ته راغی او ما ته یې په کور کې د پاتې کېدو او د خپلې شتمنۍ د نه ایستلو له کبله چې زه له کوم خطر سره مخ وم، خبرداری راکړ. نایب شریف هم [د قزلباشو یو مشر چې له پخوا راهیسې د برنز یو عیاش اندیوال و] خپل خسر راولېږه چې ما له خپلو ټولو ارزښتمنو مالونو سره د پارسیانو مېنې ته بوځي، خو ما د دوی دغه مهربانه مشوره ونه منله ځکه چې له کور څخه زما خوځېدنه به د پېښېدونکي خطر په اړه اړینګونه ډېر کړي؛ نو ما خپل چوپړیال له یوه نوټ سره سېرالکساندر برنز ته ولېږه. د نوموړي هستوګنځی زما له کور څخه د څو کورونو په واټن کې و. په نوټ کې مې د هغه مالوماتو په اړه ورته لیکلي وو چې ما ترلاسه کړي وو... د ده ځواب دا و چې زه باید په خپل کور کې پاتې شم او ده د عسکرو غوښتنه کړې. دوی به ژر ښار ته راورسېږي. نیم ساعت وروسته مې چوپړیال خبر راکړ چې نظام الدوله، برنز ته مشوره ورکوله چې خپل کور پرېږدي او له ده سره بالاحصار ته لاړ شي ځکه د نوموړي ژوند ته ډېر خطر و.[۷]

برنز په خپل شهرت او خوندیتوب دومره باورمن و چې یوازې دوولس ساتونکي یې لرل. نوموړي لږ شېبه مخکې پرېکړه وکړه چې له دغه وزیر سره لاړ شي، خو په وروستیو شېبو کې د نوموړي پخواني جومه دار (د برنز د ساتونکو مشر) ور په یاد کړه چې استازي ته یې پیغام لېږلی؛ نو د هغه تر ځواب پورې دې پاتې شي او دی یې وډومارو چې لاړ نه شي؛ نو نظام الدوله یوازې لاړ او ژمنه یې وکړه چې د شاه د عسکرو له یوه کنډک سره به بېرته راشي. نوموړی چې کله پر اس سپور ستون شو، له بامونو څخه ډزې پرې وشوې، خو ويې کړای شول چې په جګړې خپله لاره بالاحصار ته وباسي.
په دغه وخت کې د مخالفینو مشران داسې یوه ټولګه وه چې له ناراضه شاهي پلوو، بارکزي سردارانو، ځاځناکه اشرافیانو، چې د پوځي اصلاحاتو په هکله په غوسه وو، پخواني وزګاره بېروکراتانو او له منځنۍ پوړې «علماوو، چې د شاه په چوپړ کې نه وو»، جوړه شوې وه. دوی د شور بازار په ګوټ کې عاشقان او عارفان ته راورسېدل اوعبدالله خان اڅکزي چې سمدستي یې د پاڅون پوځي قومانده په لاس کې اخیستې وه، دوی ته لارښونه کوله. دوی په یوه باغ کې مورچلې ونېولې چې د برنز کور ته څېرمه و. کالن مکنزي په خپله یاد لیکچه کې یادونه کړې چې د مخالفینو مشرانو «له برنز څخه د داسې سرې په توګه کرکه درلوده چې په ټولیزه توګه داسې باور کېده چې ده انګرېزانو ته د افغانستان لاره وښوده او ادعا یې کوله چې له دوی سره یې په مناسب درناوي چلند نه کولو. که څه هم برنز فکر کولو چې د ټیټې کچې خلکو په منځ کې یې ګرانښت درلود، خو په دې کې ډېر اړینګ شته چې همداسې به وو حال دا چې مشرانو نوموړي ته د نظم یو داسې سیستم د اصلي پلې کوونکي په سترګه کتل چې دوی ته ډېر ناوړه و.»[۸] کله چې برنز دوی ته ځرې ورولېږل چې د مخالفینو د مشرانو د سرټکونو په اړه وپوښتي او خبرو ته بلنه ورکړي، دوی له لمړي ځري څخه سر غوڅ کړ او نور یې پرېښودل چې دغه ځواب برنز ته ورسوي. ورپسې، د مشرانو سړیو ته امر وشو چې بامونو ته وخېژي او د برنز د هستوګنځي شا ته ځانونه ورسوي. برنز ته باید هېڅ ځای پرې نه ښودل شي. موهن لال لیکلي:
«اوس یې هرې خوا ته څه نا څه دوه سوه کسه راغونډ شوي وو او سېر الکساندر برنز د خپلې پاسنۍ کوټې له کړکۍ نه له پاڅون کوونکو څخه د ارامۍ غوښتنه کوله او ټولو ته یې د ښه انعام ژمنه وکړه. له برنز سره کپتان ویلیم

(c) ketabton.com: The Digital Library

براډفوټ، د جنرال سېل د سور سرې انجنیر کشر ورور او د برنز خپل کشر ورور، چارلس چې لږه موده مخکې کابل ته راغلی و، هم په بالکن کې وو.»

په داسې حال کې چې برنز پر پاڅونوالو چیغې وهلې، براډفوټ له سینې څخه لږ ښکته [د دان پور] په مردکي ولګېد. برنز او ورور یې دغه تپي ښکته راوړ او په لاندې خونه کې یې ځای پر ځای کړ. [سپاهي] ساتونکو چې له سختو ډزو لاندې وو، د مخالفینو د پرمختګ مخه نیوله. د سېر الکساندر ځینو چوپړیالانو غوښتل چې نوموړی په خېمه کې ونغاړي او په اوږو یې په داسې بڼه یوسي لکه نور چې د چور مال وړي، خو ده وویل چې خپل ورور او تپي ملګری کپتان براډ فوټ نه شي پرېښودی.

په دغه شــېبه کې بلواګر وتوانېدل چې د برنز د کور دروازې ته اور واچوي. «کپتان براډ فوټ د اور لمبو وخوړ او د اور لمبې هغه کوټې ته ورسېدې چې سېر الکسـاندر او ورور یې په کې درېدلي وو. دوی د لمبو کچې ته کتل او د رحم او بښـنې له پاره یې زارۍ کولې. ورپسې بریدمن چارلس باغ ته ووت او مخکې له دې چې ټوټې ټوټې غوڅ کړل شي، شـاوخوا شپږ کسه یې ووژل.»

موهن لال پر خپل بام ولاړ و او په وېره یې ننداره کوله په داســې حال کې چې د برنز له کوره مردکیو دېوالونه سـوري کول او د ده شـاوخوا د کړکۍ ښـیښـې یې ماتولې. اوس ټوپکوالو نوموړی پر بام ولید او دی باید ژر تر ژره ووځي. دی د خپلې حویلۍ د بهرني دېوال له هغه سـوري څخه ووت چې مخکې یې د تېښـتې له پاره جوړ کړی و. پلان یې دا و چې په مراد خانۍ کې پر دېوالونو چاپېر د قزلباشـو مېنې ته چې ښـه دفاع ترې کېده، په منډه لاړ شـي او د برنز د مرسـتې له پاره انګرېز پلوه شـیعه مشـر، خان شـیرین خان راولي، خو کله چې په واټونو کې په منډه و، مخالفینو چې له مخامخ لوري څخه راروان وو، دی ونیو او ترې چاپېر شـول. همغه وو چې د کافرانو د جاسـوس په توګه له ده څخه سـر غوڅ کړي، د ښـه بخته، سپین ږیری بارکزی مشـر او د دوسـت محمد د تره زوی، محمد زمان خان چې موهن لال یې یو کال مخکې د تسلیمۍ او د شاه شجاع په دربار کې د ځای لاره برابره کړې وه، مخالفینو ته په مخه ورغی:

دغه نواب له خپل کور څخه بهر راغی او هغه څوک یې ورټل چې زه یې نیولی وم. زه یې د دوی له لاسـونو څخه کش کړم، له ځان سـره یې سـتون کړم او د خپلو ښـځینه په منځ کې یې ځای راکړ. دوی چې زما له لوري څه وخت مخکې مرسـته ترلاسـه کړې وه، ما ته یې د سهارنۍ له پاره یو قاب ښایسته پلو راوړ. د افغانانو په لاس او له دوی سره په ناسته کې به دغه خواړه په یوه بله موکه کې ناڅاپي او ډېر ارزښتمن وای، خو په اوسنیو ناورینجنو شېبو کې داسې برېښېدل چې د وریجو هره دانه زما په ستوني کې بندېده. زه اوس په یوه تیاره کوټه کې کښېنول شـوم او ور راپسې کولپ کړل شـو. مهربانه نواب له ما څخه وغوښتل چې خپلې ګوتېي له ګوتو څخه وباسم او چېرته یې پټې کړم چې حرص د ده زوی دې ته ونه هڅوي چې د ګوتیو له پاره زما ګوتې غوڅې کړي. په عین وخت کې زما کور په بشــپړ ډول لوټ شـو.[۹]

لکه څنګه چې موهن لال چې هر څه یې له نږدې لیدل، اوس د ښـځینه په منځ کې پټ کړل شـوی و، د کوم بل شـاهد داسې څرګندونه نه ده پاتې چې د برنز وروستۍ شېبې بیان کړي او تر یوې کچې هغه بېلابېلې نسخې چې اوس شته، ټولې ګنګوسې دي. تر ټولو ناشونې او په رښتیا تر ټولو خیالي نسخه د میرزا عطا ده. په دې اړه د نوموړي نکل داسې دی:

داسې ویل کېږي، کله چې غازیان هسـتوګنځي ته په زور ننوتل، په دغه مهال کې برنز د کور په خصـوصي برخه کې له خپلې معشـوقې سـره د شـهوت او خوند تود غسـل کولو... دغه شـېبه غازي چریکان ور ننوتل او ټول یې د ژوند د بدلون له کوټې څخه را وایسـتل، په تورو یې ټوټې ټوټې کړل او د مرګ په ایره دانۍ کې یې وغورځول. په کور کې هر څه لوټ شـول. جنګیالیو د خزانو بکسـونه پرانیسـتل

(c) ketabton.com: The Digital Library

او خپلې لمنې يې د کمپنۍ له سکو څخه چې اوچت شرنګاری يې کولو ډکې کړې. وروسته يې د تنخواوو د معتمد، کپتان [هيو] جانسن پر کور بريد وکړ او د نوموړي خزانه او د ګدام ټولې زېرمې يې لوټ کړې. هر انګرېز چې په ښار کې و، هغه يې کوله چې ژر تر ژره اډې ته وتښتي.[۱۰]

د دغه نکل يو بل ډول، منشي عبدالکريم په *محاربه کابل و کندهار* کې ليکلی. منشي عبدالکريم هم لکه ميرزا عطا په دې اند و چې دغه کړکېچ ګواکې د برنز لوېې جنسي اشتها وزېږولو. د منشي په اند، د اور بلېدنه د عبدالله خان اڅکزي د وينځې له کبله نه، بلکې «له يوې افغانې ښځې سره په شهوت کې د برنز ډوبېدل او د هغې د مېړه بندي کول وو».

داسې ويل کېږي چې يوه ورځ برنز د ښار د حالاتو د ارزونې له پاره کرځېده چې ناڅاپه يې يوه ښايسته افغانه ښځه تر سترګو شوه چې د خپل بام پر سر ولاړه وه او په ښايست کې بې جوړې وه. برنز يې په ليدو سمدلاسه لېونی شو، خپله دنده يې هېره کړه او د تقوا او شرم حس يې له لاسه ورکړ. وروسته له دې چې بېرته خپل دفتر ته لاړ، سمدستي يې کوتوال يا د پوليسو مشر ته وويل چې د هغه ځانګړي کور چې په هغه ځانګړې مېنه کې دی څښتن ورته راولي. دغه پوليس لاړ چې ورکړل شوی امر تر سره کړي. دی بېرته له يو ځوان، صادق، او پرهېزګار افغان عسکر سره راغی. نوموړی د دغه کور څښتن او د دغې بې جوړې ښايسته ښځې مېړه و. برنز وويل: «زه تا ته يو کار لرم - که دې زما وړانديز ومنلو، زه به تا افسر کړم، زه به تا بډای کړم، زه به تا يو له خپلو نږدې اشنايانو څخه وګڼم!» دغه ځوان عسکر وپوښتل: «دا کوم کار دی چې زه يې بايد ستا د هيلې د پوره کولو لپاره د ترسره کولو هڅه وکړم؟» برنز وويل : «ته يوه ښځه لرې، ښايسته لکه د ځورلسم سپوږمۍ. ما ستا د کور د بام پر سر وليده. زه يې له خپل ذهن څخه نه شم ايستلی. ما ته يې راکړه. ما پرېږده چې هوس مې پوره کړم او هر هغه څه چې ته يې غوښتنه کوې، هغه به ستا شي.»
ځوان عسکر له شرم څخه په لړيکه شو، د ننګ له ترخه غضب او ځاځ څخه ډک شو او په پساري يې وويل: «مردار ځناوره! له خدای څخه وېره نه لرې؟ زه يو بروا• يم چې خپله ښځه د سرو زرو په بدل کې پر تا خرڅه کړم. خبردار، که دې يوه بله خبره وکړه، زه به د خپلې تورې پر څوکه ځواب درکړم.» برنز چې غوښتل يې خپله سربداړي پټه کړي، دغه سړي ته يې زولانې واچولې او په تل خونې زندان کې يې لکه يو رښتينی قاتل واچاوه.

د منشي عبدالکريم په قول، دا د دغه عسکر خپلوان وو چې وروستنی ګوزار يې پر برنز وکړ:

د دغه ځوان عسکر دوولس خپلوان د برنز کوټې ته ننوتل. له دوی څخه دوه کسانو برنز ته لاس کړ، پر ځمکه يې څملاوه او يو يې پر سينه کښېناسته او په چيغه يې ورته وويل: «ځناوره، ته د سپېڅلو ښځو د بې عزته کولو جرات کوې؟ که ته د عدالت په محکمه کې مشر وای؛ نو راته ووايه چې د دغسې بېشرمه جزا به څه وه؟ د يهودو، عيسويانو او د زردشتيانو د عدالت کتابونه په دې اړه څه وايي؟» برنز د خپل ژوند د ژغورلو له پاره د بښنې زاری وکړې - خو د ده زاريو پر افغانانو اغېز ونه کړ. وروسته له دې چې کور يې لوټ کړ او ټول هغه څوک يې ووژل چې د برنز د مرستې له پاره د دوی په مخه ورتلل، برنز يې وواژه، مړی يې ټوټې ټوټې کړ، ريره يې پرې کله کړه او سر يې په واټونو کې د ننداري له پاره وګرځولو. وروسته بلوا کوونکي زندان ته لاړل، د زندان پر ساتونکو برلاسي شول او دوی يې ووژل. بيا يې دغه ځوان عسکر او نور زندانيان ازاد کړل. يوې بلې ډلې د Bakshi پر خزانه بريد وکړ، په خپلو تورو يې ټول ساتونکي او نور مامورين يې چې هلته ومو‌ندل پر ځمکه وغورځول او بيا يې څه چې په خزانه کې وو چور کړل.[۱۱]

د دغه بهير درېيم ډول چې د افغان جګړې لوی ويکټوريايي پېښليکونکی، سېر جان کې يې غوره ګڼي، وايي چې په داسې حال کې چې د برنز کور لمبو نيولی و، يو «نامالوم کشميري مسلمان» ده ته د مرستې وړانديز وکړ. دغه نامالومه سړی - چې په هېڅ نورو پېښليکونو کې يې يادونه نه ده شوې - هغه بالکن ته لاره پيدا کړه چېرته چې برنز او ورور يې له بلوا

• بروا: مرده ګاو

(c) ketabton.com: The Digital Library

څخه د ژغورنې په هڅه کې وو او پر قران یې قسم وکړ چې دوی به د کور شا ته د باغ له لارې خوندي ځای ته ورسوي. لکه څنګه چې اوس دا واضح وو چې مېکناټن د خپل ځوان مرستیال د ژغورنې نیت نه درلود، «دواړو ځایي جامې واغوستې» او په دې هیله چې دوی به وتښتېدلی شي، په دغه سرې پسې ښکته د باغ په لور ستانه شول، خو دوی لا څو ګامونه نه وو اخیستي چې «بې وفا کشمیري په اوچت غږ چیغه کړه: «وګورئ ملګرو! سکندر برنز دغه دی!» بلواګرو له یوې دقیقې څخه په لږ وخت کې قربانیان ووژل».[۱۲]

موهن لال یې څلورم ډول لري چې ښایي تر ټولو معتبر او بې اړنګه ډېر خواشینوونکی دی. نوموړی وایي، وروسته له دې چې په ښځینه کوټه کې د الماری ور یو ساعت ورپسې کولپ و، محمد زمان خان ته یې زاری وکړې چې بام ته یې پرېږدي. کوربه یې اجازه ورکړه، خو په دغه شېبه کې هر څه پای ته رسېدلي وو. برنز او د لسو کلونو را په دېخوا د یون نږدې ملګری یې وژل شوي وو او د کور پاټې برخې یې د اور په لمبو کې پټې وې، خو د نواب د ساتونکو په قول چې وروستی شېبې یې د کلا له برج څخه لیدلې وې:

کله چې چارلس ووژل شو او ټوله کوټه له اور څخه ډکه شوه، برنز اړ شو چې هغه دروازې ته لاړ شي چې باغ ته پرانیستل کېده. دلته یې ګڼې ګونې ته زاری وکړې چې ژوند یې وسپموي، خو پر ځای یې د ښکنځلو او سپکاوي له باران سره مخ شو... د خوندیتوب ټولې هیلې یې له لاسه ورکړې؛ نو د غاړې تور دستمال یې خلاص کړ او خپلې سترګې یې پرې وتړلې چې پوه نه شي چې مرګونی ګوزار له کوم لوري پرې ورځي. وروسته له دې یې بهر ته ګام کېښود او په یوه دقیقه کې ځاځمنو بلواګرو ټوټې ټوټې کړ.[۱۳]

مولانا کشمیري لیکلي: «د زړورو افغانانو تېرو تېغونو د نوموړي مړی د هډوکو په ذرو بدل کړ.»

دوی یې اوچت وځړول چې ټول یې ووینې
له هر ګوټ څخه د وینو سیند بهېده
د ده ټوله شتمني او مال یې په غنیمت کې یوړل
لکه د مني باد چې له ونې څخه پاڼې وربېژوي[۱۴]

له دې څخه لږ وخت وروسته مخالفینو په هېواد کې ټولو مشرانو ته یوه اعلامیه ولېږه: «د روژې مبارکې میاشتې د درېیمې سه شنبې په سهار له نورو اتلانو سره چې لکه زمري هنګامه یې جوړه کړې وه، موږ د سکندر برنز پر کور یرغل وکړ. د سپېڅلي او قدیر خدای په فضل، زړور جنګیالي له خپل کمین څخه ښې او کیڼ لوري ته خواره شول او د یو شمېر د پام وړ پرنګیانو سربېره، سکندر برنز او نږدې ۵۰۰ د کنډک پوځیان یې پر تورو باندې په بشپړ ډول نابودی او ابدي سزا ته وسپارل.»[۱۵]

د برنز بې سره تنه په واټ کې پرېښودل شوه چې د ښار سپي یې وخوري. د څه کم یوې اونۍ له پاره یې هېڅوک حتی د لیرې کولو له پاره د هڅې په فکر کې هم نه وو. بلاخره د برنز ملګری، نایب شریف چې له برنز سره یې ډېر مست ماښامونه تېر کړي وو، خپل یو چوپړیال ور ولېږه چې خوسا شوي پاټې شوني یې په خپله د برنز په باغ کې ښخ کړي.[۱۶]
سېر الکساندر برنز، سرباز، څارګر، ګرځندوی، ډیپلومات او له بریا څخه محروم شوی د استازي مرستیال د مړینې پر مهال یوازې ۳۶ کلن و.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځاځمن بلواګر وروسته له دې چې د برنز کور او د جانسن خزانې ته يې اور واچاوه او د دغو دوو کورونو اوسېدونکي يې ووژل، د سنيانو له مرکز عاشقان او عارفان او شوربازار څخه لاړل او د شاه زمان د پل خشتي جومات له لارې له پله څخه تېر شول چې نورې نښې ومومي. په عين وخت کې کله چې د چور او ګټې خبر خپور شو، د کابل له اطرافو څخه وسلوال قبيلوي خلک ښار ته راتوی شول. فيض محمد ليکلي: «د شاوخوا سيمو خلک د برنز له وژنې څخه خبر شول او په داسې حال کې چې شاه شجاع او انګرېز افسران لا تر اوسه د يو پلان په جوړولو بوخت وو، په لنډ وخت کې ډېر خلک په ښار کې غونډ شول... دغلزيو پلې عسکرو د ډوډۍ کځوړې پر شا وې او اسوالو يې د خپلو زينونو په کځوړو کې اچولې وې. دوی مخکې له دې چې خپل داسې نا اړين څېزونه پر خپلو ځايونو کې پرېږدي، سمدلاسه ښار ته بې اړنګه د ننه شول.»[۱۷]

مېرمن سېل تېره شپه ناوخته لا د مخه له خپل بام څخه ګڼ شمېر وسلوال کوهستاني اسوال ليدلي وو چې د ښار په لور را روان وو. اوس کابل ته له هر لوري او د هر قوم وسلوالو خلکو د لړۍ وياله په سيلاب بدله شوه. ميرزا عطا ليکلي: «عبدالله خان اڅکزي او امين الله خان لوګري رضاکارو وسلوالو ته چې له هر لوري په اتڼ، ډولونو او خوښۍ راتلل، ښه راغلاست وويل. دوی يې د اسلامي جګړې په ستندرد له دېوالونو څخه بهر راغونډ کړل او د بريد امر يې ورکړ.»[۱۸]

په هغه سهار چې د برنز پر هستوګنځي يرغل وشو، د مخالفينو شمېر شاوخوا ۳۰۰ کسه و، خو ۴۸ ساعته وروسته د جنګيالو شمېر چې په ښار کې راټول شوي وو، څه نا څه ۳۰۰۰ کسانو ته اوچت شو، درې اونۍ وروسته د دوی شمېر نږدې يوې بېسارې ۵۰۰۰۰ زره کسيزې کچې ته ورسېد چې په دې کې ببلابېلې ډلې له بيلابېلو ګيلو او انګېزو سره راټولې شوې وې چې پر انګرېزانو يرغل وکړي. لکه څنګه چې دغه ببلابېلې ډلې، چې کله کله سيالې هم وې، جلا جلا راورسېدې، دوی ځان ته بېل کمپونه جوړ کړل: په حقيقت کې او په ځانګړې توګه په پيل کې، انګرېزانو هېڅ کله دا خيال نه کولو چې دغه مخالفين د دوی پر ضد يوه متحده قوه وه. د بارکزيو پلويانو په شاه باغ کې چې د شاه جهان د يو تفريحي باغ مخ په نړېدو پاتې شونی و، ځای ونيو، کوهستاني تاجکانو په دهمزنګ کې کمپ جوړ کړ، سوېلي غلزي د محمد خان په کلا کې غونډ شول او سدوزي پلوه شاهي غوښتونکي، لکه امين الله خان لوګری په زاړه ښار کې ګڼ شمېر درلود. ډېر راغلي خلک سدوزي نخبه ګان نه، بلکې له څه ناڅه ورو ډلو څخه وو: ځيني يې د کابل سوېل او ختيځ ته د درو او غاښيو او د کوه دامن او لوګر نارامه پښتانه وو، خو داسې برېښېدل چې په لمړيو کې دا دوامداره ياغي کوهستانيان وو چې ډېرى يې جوړ کړې و. يو کال مخکې دوی د برنز او سېل زيانمنوونکي جزايي کمپاين ډېر اغېزمن کړي وو او اوس نقشبندي پيرانو، په تېره بيا د مير مسجدي خپلوان، مير افتاب هڅولي وو چې له ده سره په ګڼ شمېر کې د نومبر د دريمې په ماښام راشي. ځيني خلک لکه لوګريان له خپلو مشرانو سره راغلي وو، نور په انفرادي ډول د سني راديکال علماوو په نارو او همدا راز د لوی لوټ د ګنګوسو په اورېدو راغلل. شاه شجاع وروسته ليکلي چې د ده په باور: «دغه خلک د دين له پاره نه، بلکې د دغې نرۍ د شتمنۍ له پاره راغلي وو چې دوی خپل ژوند

(c) ketabton.com: The Digital Library

پرې ورکوي او له مرګ څخه وېره نه لري.»[۱۹] خو بې اړنګه، مخالفينو د جهاد يا دين له پاره د جګړې خبرې کولې چې خلک د جګړې له پاره جلب او خپل انقلاب توجيه کړي - دا د افغانســتان په کورني تاريخ کې څه نا څه يو نوښــت و ځکه چې مخکښ ډېرې شـخړې په خپله د مسـلمانانو تر منځ نښــتې.* محمد حسـين هراتي ليکلي: «ټول اتباع، لوی او کوچني، بډای او بې وزله، ملکي او پوځي خلکو ته پر قران سوګند ورکول کېده چې د جګړې ملاتړ وکړي.»[۲۰]

د مخالفينو لمړنۍ نښــې د ښــار او اډې تر منځ يو شــمېر برجونه او کلاوې وې چې انګرېزي بيوروکراتو د زېرمې له پاره غوره کړې وې. هراتي ليکلي: «دغه ټولې کلاوې ښار ته نږدې پرتې وې. چريکانو ته د باغونو او لښتيو لړۍ، چې ګڼو ونو پوښلې وه، دا کار شـونی کړی و چې په اسانۍ دغه کلاوو ته ورنږدې شي.»[۲۱] د داسې نښـو غوره کول تصادفي نه وو: د مخالفينو مشــران پوهېدل چې انګرېزان د خپلو اکمالاتو د ســاتنې له پاره په اجراتو کې پاتې راغلي وو. دوی خپل اکمـالات پـه اډه کې د ننـه نـه، بلکې د جعفرخـان، نشـــان خـان او محمـد شـــريف پـه کلاوو کې زېرمـه کړي وو. دوی پوه شـول چې که دغه کلاوې ويجاړې او يا ونيسـي، انګرېزان به يا له لوږې مړه شـي او يا به د مهماتو د نه شـتون له امله تسليم شي او يا به دغه دواړه وشي؛ نو سمدلاسه د برنز له مړينې وروسته، دوی له ښار څخه ووتل چې کلاوې ويجاړې او زېرمې يې لوټ کړي. دوی د جعفر خان کلا ونړوله او اور يې ور واچولو. بيا يې د محمد شــريف کلا ته چې اډې ته نږدې وه، مخ کړ او بيا غازيانو د دېوالونو نړولو ته پام واړولو. دوی د مېږيانو په څېر د بنســټ په کيندلو پيل وکړ.[۲۲]

دغه سهار کپتان کالن مکنزي په درېيمه کلا کې، د نشان خان کلا، چې د بريد له پاره په نښه شوې وه، وېښ شو. دغه کلا د شاه د ځواکونو اکمالاتو ته ځانګړې شوې وه او په کې د نهو مياشتو له پاره اوړه، د څارويو واښه او د انګرېزانو طبي اکمالات زېرمه وو. د کلا يوې خواته کانال او د قزلباشـو مرکز، مراد خاني پراته وو او بله خوا يې د شـاه باغ سـره نښتې وه او د انګرېزانو له اډې څخه يې يوازې څه د پاسه يو ميل واټن درلود. مکنزي په ښار کې د اړودوړ اوازې مخکې اورېدلې وې، خو د غونډ د حسـابونو په تصفيه کې ډوب و. نوموړي غوښـتل مخکې له دې چې سـبا ته د پېښـور په لور له مېکناټن سره ملتيا وکړي، دغه محاسبې بشپړې کړي.

ناڅاپه يو بربنډ سړی زما مخې ته ودرېد چې پر سر د تورې له دوو ژورو او په مټ او ځان کې د دان پور د پنځه ګوليو له ټپونو په وينو سـور و. نوموړی د مېکناټن يو اسـوال [سـوار] و چې ما ته يې د يو پيغام د سپارلو له پاره رالېږلی و، خو په لاره کې د پاڅونوالو تر بريد لاندې راغلی و. دا ما ته د حالاتو په اړه يو لوی خبرداری و؛ نو ســمدلاســه مې د دروازو د امنيت امر وکړ او په عين وخت کې مې د کپتان د کور [چې له کلا څخه په لږ واټن کې پروت و] په پاسـني دېوال کې د تيرکش ايسـتلو امر وکړ. په دغه کور کې يو بريدمل او نهه سـپاهيان ګمارل شـوي وو. په داسـې حال کې چې موږ د پورتنيو کارونو په ترسـره کولو کې بوخت وو، له ده افغانانو څخه وسـلوال وکړي د باغونو له لارې را وبهېدل او پر موږ يې ډزې پيل کړې... زما يو کس مړ او بل سخت ټپي شو.

ورپسې، بريدګرو ټول شاه باغ ونيو. که څه هم د مکنزي سړيو چې په دوامداره توګه مرګ ژوبله ور اوښته، دوی له کلا څخه تر درانه اور لاندې ونيول خو بېځايه يې نه شوای کړی.

---

*په دغه سـيمه کې د جهاد د کليمې د کارونې دوه مخکنۍ بېلګې شـته وې. احمدشـاه ابدالي دا کليمه پر پنجاب باندې د يرغل د توجيه له پاره وکاروله او دوست محمد له رنجيت سينګ څخه د پېښور په بېرته نيولو کې ترې کار واخيست.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ورځې په بهیر کې مخالفینو د کانال اوبه بندې کړې وې او داسې کلکه څارنه یې ور څخه کوله چې زما یو ملاتړی یې چې د اوبو د راوړلو هڅه یې کوله وویشت، خو له نېکه مرغه، موږ یو زوړ څاه چې اوبه یې د څښلو وې، پیدا کړ. نږدې د غرمې پر وخت موږ د عسکرو په چانټو کې له مهماتو پرته نور مهمات نه درلودل. ما له کپتان ټرور سره اړیکه ونیوه. نوموړي لږ تر لږه مهمات راولېږل، خو نوره مرسته یې را ونه لېږله. د کپتان لارنس زړور وړاندیز چې که دوه ټولي ورکړل شي، زما مرستې ته به راشي، [د الفنسټون او مېکناټن له خوا] رد شو. په ماښام کې مې خوراکي توکي له دولتي زېرمې څخه ووېشل. د شپې په ترڅ کې بریدونو په وقفه یې توګه دوام درلود او موږ په ناوړه اړنګ کې وو چې دښمن مو شمال ختیځ برج کمزوری کوي.[۲۳]

هغه ماسپښین کله چې مکنزي د خپل ژوند له پاره جګړه کوله، د مخالفینو مشرانو د ښار د ننه په خپلو غوراویو بیا کتنه کوله. تر دغه ماسپښین پورې دوی ټولو خپل اسونه زین ساتلي وو چې انګرېزان د ځوابي برید په وسیله د دوی مرکزونو ته د ننه نه شي،[۲۴] خو دا په ډېرېدونکې بڼه واضح کېده چې انګرېزانو دومره ټکان خوړلی و چې په یوه واحده او مناسبه توګه یې د پاڅون ځواب نه شو ورکولی. یو شمېر مشران چې په پیل کې یې انګرېزانو ته د مرستې وړاندیز وکړ او وروسته یې د دوی وارخطایي ولیده، اوس کرار کرار شاته کېدل او پر ځای یې تلې ته کتل چې کومه خوا یې درنېږي.[۲۵] وېنسنټ ایېر په خپله یوه تبصره کې وايي: «پرته له دې چې عاملینو ته جزا ورکړل شي، زموږ د هېوادوالو وژنه او د دولتي او شخصي شتمنیو ورانونه له اډې څخه د یو میل په واټن کې او د بالاحصار له دېوالونو لاندې ترسره شوه. زموږ له خوا د داسې کمزورۍ ښودنه، دښمنانو خپله غښتلتیا وګڼله – همدا راز هغه خلک یې زموږ پر ضد واړول چې له پاڅون سره د یو ځای کېدو له ګروهنې سره سره، تر اوسه بې پرې پاتې شوي وو او بلاخره یې ملت زموږ د تباهۍ له پاره یووالي ته وډوماره»[۲۶] ؛ نو د دې له پاره د مخالفینو د مشرانو لمړنی ګام دغه پرېکړه وه چې دوی ته به دا ښه وي چې یوې چټکې وتنې ته د تیاري پر ځای، ځانونه په یو لنډمهالي حکومت کې تنظیم کړي او یو مشر وټاکي څکه چې پرته له دې څخه د جهاد اعلان روا نه و.

لکه څنګه چې د پاڅون په پیل کې تر ټولو ډېر مخکښ اشرافیان شاهي غوښتونکي وو، د دوی لمړی اند دا و چې شاه شجاع ته د دې فرصت ورکړي چې خپل ملحد ملاتړي وشړي. له انګرېزانو څخه د شاه ناراضتیا په پراخه کچه څرګنده وه، خو د هراتي په قول، د مخالفینو دغه وړاندیز د شاه له خوا له سختې ترټنې سره مخ شو:

د مخالفینو مشرانو یو پلاوی اعلحضرت ته ولېږه او ورته وېې ویل: «تاسې زموږ پاچا یاست او موږ د بهرني اشغال پر ضد ستا د ملاتړ په لټه کې یو. موږ هیله کوو چې تاسې له دغه بهرني قوم څخه ځان بېل کړئ.» اعلحضرت ځواب ورکړ: «زما واکمني له انګرېزانو چې زه یې دېرش کاله دروند مېلمه وم، بېلېدونکې نه ده. که څه هم د نظام الدوله او وزیر په توګه د ناکاره عثمان خان ګمارنې ډېر خپګان رامنځته کړ، خو زه دوی ته په زړه کې ګرج نه لرم. هر څه چې پر دوی باندې کېږي، پر ما دې هم وشي.» مخالفین چې د شجاع د همکارۍ په خپلولو کې پاتې راغلل، نوموړی یې کافر اعلان کړ.[۲۷]

د یو سدوزي په نه شتون کې چې د دوی مشري وکړي، پاڅونوالو بارکزیو ته مخ واړولو. له څو اونیو راهیسې داسې ګنګوسې وې چې بلاخره د دوست محمد تر ټولو هوښیار او هوډمن زوی، اکبرخان له بخارا څخه تښتېدلی، خو د ده په نه شتون کې مخالفین اړ شول چې د نوموړي تر ټولو مشر د تره زوی، زمان خان ته ورشي. زمان خان هغه کس و چې موهن لال یې مخکې وژغوره. کله چې نوموړي د پاڅون په هکله لمړی واورېدل، خپل زوی یې چې شجاع نومېده او د شاه شجاع زوی بللی هم و، کپتان ټرور ته ولېږه چې د مرستې وړاندیز ورته وکړي.[۲۸] اوس یې چې کتل د تلې کومه

(c) ketabton.com: The Digital Library

خوا درنېږي، نوموړي د پاڅون مشـري ومنله او مېکناټن ته يې په ادب وليکل چې «که څه هم خوښـه يې نه وه، خو مشـري يې ځکه ومنله چې د ډېر تاوتريخوالي مخه ونيسـي». ده وويل چې حاضـر دی چې د شـاه شـجاع وزير شـي او د خبرو اترو په وسـيله په سـوله ييزه توګه د انګرېزانو وتلو ته لاره هواره کړي. ناخوښ هراتي ليکلي: «دوی محمد زمان خان د خپل مشـر په توګه وټاکه. نوموړی په «بډای کوچي» نومور دی، يو اطرافي ځبن اوس په کابل کې تر ټولو ډېر واکمن شو.»[۲۹]

د پاڅون دوه رښـتيني مشـران هېر نه شـول: امين الله لوګری د محمد زمان نايب وټاکل شـو، (دغه لقب يې په وياړ د خپل ژوند تر پايه وساته) او عبدالله خان اڅکزی د مخالفو وسلوالو د اعلی سرقوماندان دنده واخيسته. ورپسې يوه اعلاميه خپره شوه: «نواب زمان خان بارکزی، غازي، په نرمۍ او مهربانۍ کې د وخت ګل، او په ديني سرښندنه کې د پېر حيرت، د ټولو قومونو مسـلمانانو له خوا د ايماندارو امير او د مجاهدينو امام وټاکل شـو او ټولو په دغه لقب ومانه.»[۳۰] له دې څخه لږ وخت وروسته، ملايان او ملنګان د ښار واټونو ته راووتل، ډولونه يې وهل او په رسـمي توګه يې جهاد اعلان کړ.

مخکې له دې چې پاڅون نور هم پياوړی شـي، په بالاحصـار کې شـاه شـجاع د يو چټک غبرګون په حياتي ارزښـت پوهېده. نوموړی مېکناټن ته هک پک و چې ولې ځوابي بريد نه کوي: د نوموړي نه يوازې چوپتيا، بلکې د سـولې په وخت کې د ده ناټ چې د افغان دولت هره دقيقه يې اداره کوله، له اوسـني حالت سـره په نبغ ټکر کې وو، خو په ښـار کې له وېرې څخه له ډک وضعيت سره موازي، په اډه کې انګرېز مشرتابه په عجيبه توګه کرار ناست و. داسې لګه چې وېرې کنګل کړی وي. هراتي ليکلي: «اعلحضرت بلاخره خپل سرمنشي په اډه کې مېکناټن ته له دغه پيغام سره ولېږه: «اوس ځنډ يا کرار ناستي ته وخت نه شته. سمدلاسه عسکر ولېږه چې ښار له ټولو خواوو کلابند کړي او مخکې له دې چې نه کنټرولېدونکې کچې ته ورسېږي، دغه بلوا وځپي. مشران يې ونيسه مخکې له دې چې بشپړ نظم پيدا کړي، دا کار تر اوسه هم شونی دی.»» هراتی زياتوي:

> له بده مرغه د مېکناټن په اند اعلحضـرت هسـې بې کچې وارخطا و؛ نو يوازې د سـپاهيانو يو بلوک يې له توپونو سـره بالاحصـار ته ولېږه چې اعلحضـرت ته سکون ورکړي. اعلحضـرت يو ځل بيا يو بېړنی پيغام ورولېږه: «موږ په حاضـر وخت کې د بالاحصـار په کلا کې پوره خوندي يو، خو تر ټولو اړين د ښار امنيت دی چې بايد سملاسي بېرته راوستل شي او که نه، دغه ياغي سرړي به هېڅ کله اېل نه شي!» د مېکناټن يوازينی ځواب دا و: «ولې دومره بېړه؟» که مېکناټن د اعلحضـرت مشـوره منلې وای او سـمدلاسـه يې مناسـب انګرېز عسـکر له هرې خوا د ښـار د کلابندۍ له پاره لېږلي وای او د مشـرانو د کورونو په سـوځولو يې نورو ته د عبرت درس ورکړی وای، دې به د خدای وېره د بلواګرو په سـترګو کې ننه ايسـتلې وای او نظم به بېرته راغلی وای! خو په دغه حالاتو کې، مېکناټن زړغی• و او اعلحضرت يوازې د خپلو ساتونکو يوه وړه ډله درلوده؛ نو د مېکناټن خوښې ته يې سر ټيټ کړ.[۳۱]

په اډه کې انګرېز عيني شـاهدانو ليکلي چې مېکناټن د خپل مرسـتيال له ډاروونکې وژنې سـره سـره، په کومه کچه د حالاتو د جديت په اړه غلطه ارزونه وکړه. وينسـنټ ايير ليکلي: «مېکناټن په پيل کې پاڅون جدي ونه ګڼلو او زموږ پر وړاندې د عامه خلکو د احسـاسـاتو په اړه د ده څرګندونو نه يوازې ځان بلکې جنرال هم دوکه کولو، خو ناوړه

• زړغی: زړه نا زړه

(c) ketabton.com: The Digital Library

حقيقت ژر راته څرګند شـو.»[۳۲] په رښـتيا، د ماسـپښـين په پيل کې د دې پر ځای چې ځوابي برید وکړي، مېکناټن د شـاټګ پرېکړه وکړه. نوموړي له اړې څخه بهر خپله ودانۍ پرېښـوده او خپله ملکي اداره يې اړې ته ولېږدوله. په عين وخت کې الفنسټون امر وکړ چې د اړې پر دېوالونو باندې د ساتونکو شمېر دوه برابره شي. پرته له پورتنيو کړنو، د ۵۰۰۰ وسـلوالو عسـکرو، ګڼ شـمېر د اس توپچي او د يوه کال له پاره د مهماتو له درلودلو سـره سـره، انګرېزي قوماندانانو هېڅ ونه کړل. الفنسـټون، مېکناټن ته ليکلي: «ګورو به چې سـهار به څه حال وي او بيا به فکر وکړو چې څه بايد وشـي.»[۳۳] نه ماتېدونکي مېرمن سـېل په غوسـه وه. نوموړې ليکلي: «هر څه په سـربدالۍ او زړغي توب کې وو. اسـتازی پر خپل اس سـپور شـو او دروازې ته لاړ او بيا بېرته راغی؟...»، خو مېرمن سـېل لړ وخت وروسـته په نورو کارونو بوخته شوه. د نوموړې نوی زوم، بريدمن سټرټ په تذکره کې له بالاحصار څخه په وينو کې لت پت راوړل شو. نوموړي خبرې نه شـوای کولی ځکه چې پر مخ او اوږه د ټيپونو له کبله يې عصـبي رشـتې زيانمنې شـوې وې. خوله يې نه خلاصېده، ژبه يې پړسېدلې او فلج وه. د وينې د ضايع کېدو له امله ګنګس او وضعيت يې ډېر ژوبل و. پرېوتی نه شوی ځکه چې وينو يې ساه بندوله. په ډېره سختۍ او له ډېر درد سره، نوموړی د نورو په مرسته پاس وختو او هلته په کټ کې کښېنول شو. ډاکتر هارکورټ يې زخمونه وتړل. نوموړی د لسو بجو په شاوخوا کې ټپي شوی و او اوس چې يوه بجه وه، زخمونه يې وچ کلک او وينې يې ټينګې شـوې وې.[۳۴]

په عين وخت کې جنرال شلټن له خپلو عسکرو سره د ښار له شا څخه ناوخته بالاحصار ته راورسېد، خو نه پوهېده چې څه وکړي. د ماسپښين په درېيو بجو جورج لارنس بېرته د شاه شجاع دربار ته راغی او د بې پلانه شلټن د پيدا کولو راپور يې وړاندې کړ:

پر ښـار يې د خپلو دوو توپونو اټکلي ډزې پيل کړې. د برید جنرال طرزالعمل دومره حيران کړم چې څرګندولی يې نه شـم ... [هغه] ډېر ټپرا، خپه او اندېښـمن و او نه پوهېده چې څه وکړي. د نوموړي د مخ په هره برخه کې د ناتوانۍ ټاپه وهل شـوې وه. ده له ما څخه سمدلاسه پوښتنه وکړه چې څه وکړي او کله چې ما ورته وويل: «سمدلاسه ښار ته ننوځه.» ده کلک وترټلم او ويې ويل: «زما قوه بسنه نه کوي او داسې نه ښکاري چې ته په دې پوهېږې چې د واټونو جګړه څه ته وايي؟...»
په دغه وخت کې پاچا څو ځله له ما څخه وپوښـتل چې عسـکر ولې اقدام نه کوي او په دې ډېر ځاځناک برېښـېده چې موږ هېڅ نه کوو. شلټن د شاه په اندېښـنه ښـه پوهېده چې دی بايد د بلوا د اراملو له پاره په فعاله توګه اقدام وکړي، خو دی په حقيقت کې په لويه کچه فلج و... [۳۵]

دغه فلج والی و چې د ناراضـه مشـرانو نابېره اعتراض ته يې لاره هواره کړه - انګرېز مشـرانو خيال درلود چې دغه اعتراض د ځاځ يوه بې اسرې څرګندونه ده، نه د يو لوی پاڅون ناره - چې خلک د اسلام له جنډې لاندې سره يو کړي او په نولسـمه پېړۍ کې هر چېرته انګرېزان په خپله امپراتورۍ کې له يوې خطرناکې ننګونې سـره مخ کړي. په دې اړه لارنس داسـې پايله ليکلې: «کومه زړغي او بې وسـي چې په پوځي شـورا کې واکمنه وه، د هغو خلکو زړونه يې له کاره ايسـتلي وو چې بايد په سـبکمنتيا او پرېکندتوب يې اقدام کړی وای. د دوی د خواشـينوونکي بې زړه توب له کبله، يوه ناڅاپي بلوا چې سـمدسـتي د يوه کوچني ځواک په ګمارلو ځپل کېدای شـوی، په يوه داسـې پاڅون بدله شـوه چې يو زړور پوځ يې له تباهۍ سره مخ کړ.»[۳۶]

(c) ketabton.com: The Digital Library

شاه شجاع چې د ماښام په ترڅ کې خپل متحدین حتی په ډېره ناهیلی کې په ډوبېدو لیدل، د دوی د خوشحالی له پاره یې د ماښامنۍ مېلمستیا وړاندیز وکړ، خو دغه وړاندیز ته ځواب سوړ و. افسرانو په ځواب کې وویل چې دوی به څنګه مېلمستیا ته ځي، حال دا چې د دوی تشریفاتي یونیفورم په اډه کې پاتې دی؟[۳۷] که څه هم کابل په اور کې سوځېده او د دوی دریغ هره دقیقه کمزوری کېده، انګرېز افسران د مناسبو تشریفاتي ادابو په رعایت کې تر پایه هوډمن وو.

الډرېډ پاټېنګر د نومبر د درېیمې په سهار مخ په تېرا کېدو و. نومړی یوازې له سلو عسکرو سره په یوه مظبوطه شوې محوطه کې ګمارل شوی و. دا په حقیقت کې د کابل شمال ته د ۶۰ میلو په واټن کې په لغماني Laghmani کې د یوې غونډۍ پر سر یو کاروان‌سرای و. همدا راز دغه تانه په چاریکار کې له انګرېزي بارکونو څخه، چېرته چې د کوهستان له پاره اداري واحد جوړ شوی و، په لنډ واټن کې پرته وه. اوس ګڼ شمېر کوهستانیان چې ښه په وسلو سمبال وو، د ده اوچت هستوګنځي شاوخوا ته غونډ شوي وو، ظاهراً دغه خلک په دې موخه راټول شوي وو چې د نجراب د سیمې ناراضه مشران چې په ۱۸۴۰ کال کې بغاوت ته اړ شوي وو او د سېل جزايي عملیاتو سخت زیانمن کړي وو، د پاټېنګر له اداري سره پخلا کړي، خو پاټېنګر په ټینګه دا احساسول چې هر څه سم نه ښکاري. نومړي وروسته لیکلي:

او کله چې دوی [د مخالفینو مشران]، چې د [کوهستان د مخالفینو د مشر] میر مسجدي لښکر ورڅخه جوړ و، پر کلاوو باندې برید رد کړ، زه یو لړ احتیاطي کړنو ته وهڅېدم چې د یوې نابېره پېښې پر وړاندې له خپل ځای څخه دفاع وکړای شم، خو لکه څنګه چې د خپلې بدګمانۍ ښودنه هوښیار کار نه و، زه اړ شوم چې نیمه تدابېر ونیسم... په درېیمه ورځ زما د هستوګنځي شاوخوا د خلکو شمېر په خطر ناکه توګه ډېر شو او زه اړ شوم چې [د کلا] برجونو ته عسکر ولېږم. سهار هغه مشرانو چې نجرابیان یې راوستلي وو، لېوال وو چې زه د دوی له ملګرو سره وګورم، خو هغو نورو نجرابیانو چې له دوی څخه لږ موده مخکې راغلي وو، د ډالیو غوښتنه کوله او په نه ترلاسه کولو کې یې ناراضه وو. ما دوی ته یو شمېر پیغامونه لېږلي وو چې که دوی هغه څه ترسره کړي چې ما ورته اشاره کړې وه، زه به نه یوازې ډالۍ ورکړم بلکې له پاچا څخه به اعزازي جامې هم ورته راوړم.

وروسته، د پاټېنګر مرستیال، بریدمن چارلس رټرې* دوی ته چې ۳۰ یارډه* وړاندې په رېبل شوي پټي کې ناست وو ، د ستړې مشي له پاره ورغی. ګورخه حوالدار، موتي رام دغه پېښه داسې بیان کړې: «ښاغلی رټري چې د یوې افغان قوې قومانده یې په لاس کې وه، وهځول شو چې د خدمت له پاره نوي جلبیان معاینه کړي چې دوی ورسره راوستلي وو. دغه کسان پر اسونو سپاره وو. کله چې رټري د دوی معاینه کوله، دوی له ښۍ او کیڼې خوا د ده په لور ورغلل او ترې چاپېر شول. بیا یې په تومانچه وویشت.» په عین وخت کې، کله چې پاټېنګر له یو شمېر نجرابي مشرانو سره خبرې کولې، د

*چارلس رټري د انځورګر جېمز رټري، چې د جګړې ډېر نومور شوي انځورونه یې کاږلي، ورور و.

*یو یارډ ۰٫۹۱ متره دی. (ژباړن)

(c) ketabton.com: The Digital Library

نوموړي یو افغان عسکر ده ته ورمنډه کړه چي «له دغه خیانت څخه مې خبر کړي.»

په داسې حال کې چي ډزو موږ ځک کړو، هغه په ډېرې سختۍ وپوهولم ځکه چي په اشارو یې خبرې کولې. کوم مشران چي ما سره وو، اوچت شول او وتښتېدل. زه د دویمې پټې دراوزې له لارې کلا ته وتښتېدم او ورپسې بام ته وختم. له بام څخه مې ښاغلی رټري ولید چي له کلا څخه شاوخوا ۳۰ یارډه لیرې سخت ټپي پروت و او تش په نامه جلبیان، د حاضرباشانو د کمپ له چور څخه وروسته په هر لوري تښتېدل. د دښمن یوې ډلې چي په پټي کې تېرېدل، ښاغلی رټري ته پام شو او د نوموړي په لور یې منډې کړې. له دوی څخه یو کس د خپل ټوپک خوله د رټري پر سر کېښوده او ویې واژه. د ډلې یو شمېر نورو کسانو هم خپل ټوپک وربانديې تش کړل او په بېلا بېلو ځایو یې ووېشت. په دغه وخت کې ساتونکې تیار سځ شوي وو، خپل ټوپک یې ډک کړل او په ډزو یې پیل وکړ چي له کبله یې ساحه پاکه شوه، خو دښمنان چي د دېوالونو او لښتیو تر شا پټ وو، موږ په دوامداره توګه تر فشار لاندې نیولي وو.[38]

لکه څنګه چي پاټېنګر او ګورخه عسکر یې په چاریکار کې له اصلي اډې څخه یوازې له هغه مهماتو سره چي په چانټو کې یې وو، دغه کلا ته راغلي وو، د مهماتو د کمښت له امله بېګا ته په تیاره کې له کلابند شوې کلا څخه ووتل او د هغه برمته افغانانو په ګډون چي د کوهستان له مشرانو یې اخیستي وو، سلاح کوټ او خزانه یې هملته پرېښودل. دوی وکولای شول چي په جګړه خپله لاره د درې په لمن کې د انګرېزانو اصلي بارکونو ته وباسي، چېرته چي ۷۵۰ ګورخه پوځیان او د دوی کورنۍ، شاوخوا ۲۰۰ ښځې او ماشومان مېشت وو. هلته دوه توپونه هم وو، خو سپاره پوځیان نه وو. دلته پاټېنګر له یوې نوې ستونزې سره مخ شو. نیمايي اباد او د بې دروازو بارکونو له پاره تر اوسه څاه نه و کیندل شوی؛ نو لږ وخت وروسته دغه کلابند شوې چونۍ اوبه نه لرلې*.[39] هر ځل به چي د شپې په بهیر کې یوه رضا کاره ډله څېرمه کانال ته ولېږل شوه چي اوبه راوړي، دوی به د اوبو په غاړه وویشتل او یا ژوندي ونیول شول. که به چا لږ اوبه راوړې «سمدلاسه به چور شوې او د هر چا لاسته ته چي ورغلې، همغه به وڅښې». حوالدار موتي لیکلي:

نارینه به د شپې له خوا یوې څېرمه چینې ته په پټه لاړل چي اوبه یې افغانانو بل لوري ته اړولي وې. چا به چي پټک درلود، ډک به یې کړ. د چا سره به چي لوټې وې، په ټوکر کې به یې نغښتې وې چي د اوسپنې غږ یې دوی بربنډ نه کړي. د چا سره به چي نه پټک او نه لوټه وه، ټوکر به یې په اوبو کې غوټه کړ او بېرته به یې لوند راوړ. کله به چي نارینه چي خطر یې په ځان منلی و، کلا ته بېرته راغلل، ټول به ترې چاپېر شول او د یوه ګران بیه څاڅکي د ترلاسه کولو هڅه به یې کوله، خو افغانان په دې پوه شول او هر څوک به چي چینې ته نږدې شول، و به یې ویشتل. د کلا له دېوالونو د ننه یو څاڅکی اوبه نه پیدا کېدې او خلک له تندې لېوني شول.[40]

په عین وخت کې کوهستاني قومي خلک راروان وو؛ په ۴۸ ساعتو کې، شاوخوا ۲۰۰۰ تاجکان راغونډ شول چي پاټېنګر او ګورخه پوځ یې په نیمه اباد بارکونو کې کلابند کړي. بریدمن جان هاټن John Haughton په دوبلېن کې زېږېدلی د پاټېنګر همکار لیکلي: «داسې برېښېدل چي د سیمې ټول نارینه وګړي زموږ پر ضد غونډ شوي وو.[41] سبا ته، کلابند کوونکو یوه څېرمه کلا ونیوه چي بارکونه لاندې ورته پراته وو او د ګولیو باران زموږ د محوطې د ننه پیل شو.» دومره وخت تېر نه و چي پاټېنګر د دان پور پر ګولۍ په ورون سخت ټپي شو او د ده پوځي قوماندان کپتان کرېستوفر کادرېنګټن Christopher Codrington په سینه کې مرګونی ټپي شو.

په راتلونکو ورځو کې دفاع کوونکي مخ په نهیلۍ وو. هاټن لیکلي: «[زموږ وروستۍ پاټې] اوبه هغه پوځیانو ته ورکول کېدې چي جګړه یې کوله، هر سړي ته نیمه پیاله چي ډېرۍ یې ختته وه... ډېرو کسانو د پسه خامه غوښه ځبېښله چي

*دغه بارکونه تر اوسه شته او په بګرام کې د امریکا له هوايي اډې څخه په لنډ واټن کې پراته دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

خپله تنده ماته کړي. جګړه په خپله يو وچ کار دی، خو پرته له اوبو جګړه ناشــونې ده. ګرځ ډېر زيات و... ژر زموږ غږ بوغ شــو، شــونډې مو وچاودې، مخونه مو په دوړو او لوګي ســپېره شــول او ســترګې مو لکه وينې ســرې شــوې.» هاټن زياتوي:

غرمې ته لږ وخت پاتې و چې تولې چونۍ اله ګوپې پيل کړه. ما ته وويل شــول چې د کابل له لوري يوه ډله ســـرې را روان ښــکاري. زه ســمدلاســه لاړم چې ويې وينم. ما بې اړنګه وليدل، خو ايا دا تازه دمه مرســتندويه ځواک دی چې موږ يې له ډېره وخته په تمه وو او يا دښمن؟ په يقين سره مرستندويه ځواک، ما په تېلسکوپ کې سم وليدل. په سر کې يې اسوال وو، زموږ پنځمه سپره قوه، دا حقيقت د دوی د سپينو خوليو څخه څرګندېده. موږ يو بل ته مبارکي ورکړه او د خوشحالۍ اوښکې مو له سترګو وبهېدې، خو دريغې! ډېر ژر څرګنده شوه چې موږ وغولېدو. د ځلوب• عجيبه لوبې موږ د غواوو په يوې پادې تېرايستو.[42]

په ټول افغـانســـتـان کې همـدې تـه ورتـه وضـــعيـت و. نـاځـاپـه او پـه چټکۍ هر کلی پـه دښـــمن بـدل شـــو. د خيبر غاښـې په پښـپولاق کې پر يوه ډله ځارګر انګرېز عسـکرو بريد وشـو او دې ته اړ شـول چې پېښـور ته شـاتګ وکړي.[43] د نومبر په درېيمه د کابل سوېل ته د کپتان کرافورډ Crawford تر مشرۍ لاندې د سپاهيانو يوې کوچنۍ ډلې يو شـمېر د افغان مخالفينو نيول شـوي مشـران له کندهار څخه غزني ته لېږدول. «موږ ټوله شـپه مزل وکړ او په لمر ختو کې موشکۍ Mooshky ته ورسېدو.» دغه خبره د همت بنايه Himat Baniah په نوم يو سـپاهي کړې چې له پېښې وروسته په پوځي محکمه کې يې پوښتنو ته ځواب ويلو. نوموړی زياتوي:

د ســهار شــاوخوا اته بجې د موشــکي او څېرمه کليو خلک غونډ شــول او ناڅاپه څه نا څه ۵۰۰ خلک چې په چقمقي ټوپکو او تورو سمبال وو، پر موږ په ډېر شـور راغلل. زموږ ډېر کسـان يې ووژل او پاتې کسـان مو وتښـتېدل. موږ ټول له يو بل څخه جلا شـوي وو، يو په يوه کلا کې او بل په بله کې. ما واورېدل چې بريدمن کرافورډ تر موني Mooni پورې رســېدلی و. کله چې دغه ۵۰۰ خلک پر موږ راغلل، له ما څخه يې هر څه واخيســتل، حتی زما جامې يې هم يوړې. له دې وروســته زه په لږ لنډ واټن کې وتښــتېدم. په پنځو بجو دوو اسوالو زه پيدا کړم او ويې نيولم. بيا يې د اسير په څېر د غرده Ghardeh په نوم يوې کلا ته بوتلم. [44]

لنډه موده وروسـته د غلزيو يوې لويې قوې غزنی کلابند کړ. يوازې کندهار د جنرال ناټ د څکو سـترګو لاندې ارامه و. نوموړي ليکلي: «زه به د کابل ملګرو په څېر په خوب کې ګير نه شــم. د هېواد د دغه برخې د خونديتوب له پاره ما هر راز تابيا نيولې ده.»[45]

خو په همدې وخت کې په کابل کې د دوو هغو حياتي کلاوو کلابندي نوره هم ټينګېده چې زېرمتونونه په کې وو. د کپتان ټرور برج لرونکی کور د شـاه د زېرمتون کلا ته مخامخ پروت و. د نومبر په درېيم وروسـته له دې چې دی له خپلې کورنۍ سره له شاتنۍ دروازې په تياره کې وتښتېد، سمدلاسه مخالفينو يې پر کور يرغل وکړ. که څه هم په دغه کلاوو کې د ټول ژمي له پاره انګرېزانو ته خوراکه اکمالات راغونډ شـوي وو، خو نه الفنسـټون او نه مېکناټن عسـکر ور ولېږل

• ځلوب: سراب: هغه حالت چې په ګرمۍ کې له ليرې واټن څخه په دښته يا د سړک پر سر اوبه ښکاري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

او نه یې مهمات ور واستول چې د دواړو کلاوو له دفاع کوونکو سره مرسته وکړي حال دا چې د مقاومت مرکز له اډې نه د یو نیم میل څخه په لږ واټن کې لیرې و او په اډه کې ۵۰۰۰ سپاهیان بېکاره ناست او امر ته تم وو. په زیاتېدونکې توګه خوابدې مېرمن سېل په خپله یاد لیکچه کې لیکلي: «لا تر اوسه هېڅ پوځي اقدام نه دی شوی چې د کلابندۍ په صورت کې د پایښت یوازینۍ وسیله خوندي وساتي. په دغه (خرابه زړه) کلا کې چې مرو کمزورې کړې، ټولې بنګالي اکمالاتي زېرمې دي. که څېرې یې مخالفین ونیسي، موږ به نه یوازې خپل ټول اکمالات له لاسه ورکړو بلکې له ښار سره به مو اړیکې هم غوڅې شي.»[46]

جنرال شلټن نور اغېزمن نه و. موهن لال لیکلي: «شلټن له پیل څخه دومره ډېر بې اسرې ښکارېده چې پر هر جنګیالي یې زهرجن اثر واچاوه.»[47] جورج لارنس په دې اړه همغږی و او لیکلي یې دي: «که څه هم له شلټن سره د هغه قوې په پرتله ډېر ځواک و چې په رڼا ورځ یې د قلات پر کلا یرغل وکړ او ویې نیوه، خو نوموړی په بشپړه توګه هېڅ ونه خوځېد او حتی د [زاړه مغول] شاه باغ او همدارنګه د محمد شریف کلا ته [چې اډه لاندې ورته پرته وه] چې ساتل یې په وضاحت اړین وو، هېڅ پام ونه کړ که څه هم دوی زموږ تر منځ پرتې وې او پر زېرمتونونو د پوځ پایښت تړلی و.»[48]

د نومبر په څلورم د شاه شجاع د ځواکونو د تنخواوو معتمد هیو جانسن، الفنسټون ته ورغی او وضعیت یې په ډېر وضاحت ورته بیان کړ. نوموړي جنرال ته وویل چې «په اډه کې یوازې د دوو ورځو له پاره خوراکه توکي پاتې دي... او په څېرمه کلاوو کې د دښمن د شتون له امله نه شي کولی په شاوخوا سیمو کې څه وپېري. که چېرې د هر راز خطر په منلو سره زېرمتونونه خوندي ونه ساتل شي؛ نو د لوړې له کبله زموږ د ځواکونو تباهي [خامخا] ده». الفنسټون زړه نا زړه د جانسن شننه ومنله، او د کلا دفاع کوونکي، اېنسېن وارن Ensign Warren ته یې پیغام ولېږه چې د شپې په دوو بجو به مرستندویه قوا ورولېږل شي. وارن د بومبې پلې قوې افسر و. دی یو ارامه او د پرېکنده زړورتیا څښتن و، خبرې به یې لږ کولې او په خپل کار پسې به له دوه کوچیاني سپیانو سره روان و، خو الفنسټون خپله ژمنه پوره نه کړه که څه هم وارن یو لړ استونې ور ولېږلې چې د سملاسي مرستې غوښتنې یې په کې کړې وې او ورته ویل یې چې که پرته له ځنډه مرسته ور ونه لېږل شي، د خپلو مورچلونو پرېښودلو ته به اړ شي. نوموړي په پیل کې ۷۰ عسکر درلودل چې ډېر یې وتښتېدل. سبا سهار په پنځو بجو د زېرمتون کلا بلاخره پرېښودل شوه. وارن او ورسره لږ شمېر عسکرو یې په زړورتیا د الفنسټون له ژمنې څخه وروسته، پوره درې ساعته نور هم په کلا کې پاتې شوي وو. مېرمن سېل لیکلي: «ورپسې دښمن سمدلاسه کلا ونیوله او موږ یې د پایښت له [کابو] یوازینۍ وسیلې څخه محروم کړو.»

اوس یوازې یو د اکمالاتو انګرېزي مرکز پاتې و. د کالن مکنزي تر قوماندې لاندې د نشان خان کلا چې د شاه شجاع د قوې له پاره پرېمانه اکمالات په کې راغونډ کړل شوي وو. لکه څنګه چې مکنزي لیکلي : «عسکرو له سنجونو څخه د ټرور د زېرمتون د لوټ صحنه په پرېشانۍ کتله او دښمن د کلا په سر کې چې زما دفاعي لیکه لاندې ورته پرته وه، موضع ونیوله. دوی په خپلو تور ټوپکو داسې کره نښه ویشتله چې زه دې ته اړ شوم چې لوېدیځه دفاعي کرښه پرېږدم.» نوموړی زیاتوي:

زه به په خاپوړو په څو زینو کې پورته شوم او یو په یو به مې په چټکۍ له دروازې څخه هغه برج ته وکتل چې کمزوری کېده. کله چې یو ځل بیا د برج لیدو ته لاړم، زما یو عسکر راته وویل چې یو افغان له مخامخ تېر کش څخه نښه نیسي، ما چې مخ ور واړولو، د عسکر سترګه څېرې او ټنډه یې په مردکۍ غار، زما له پښو سره مړ ولوېد... ماسپښین، دښمن د دېوال یوه لویه برخه پر موږ ونړوله

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې ټوټو یې زموږ د یو برج پاسنۍ برخه ولړزوله. زموږ د وروستیو مهماتو بشپړه ناکاري، ناهیلي زیاته کړه... افغانانو د سوند لرګي راوړل او د اوږدو لرګیو په سر کې یې احتراقي څېزونه اېښي وو. د سوند لرګي یې د دېوال په بېخ کې کېښودل چې زما دروازه وسوځوي.

اوس د مکنزي ځینو اسوالو په «یو ډول نیمه بغاوت» پیل وکړ او غوښتل یې چې پر اسونو وتښتي: «زه له یو دوه میله ټوپک سره دوی ته ورغلم چې دغه هڅه یې شنډه کړم. مرمۍ مې په ټوپک کې تېره کړه او دوی ته مې امر وکړ چې دروازه بنده کړي او ګواښ مې وکړ چې نه اطاعت کوونکي به وولم. دوی ته زما پرېکندتوب څرګند شو ځکه چې زه مرګ ته چمتو وم؛ نو دوی مې اطاعت ته سر ټیټ کړ.» ماښام ته چې مکنزي او سړیو یې «پرته له دمې شاوخوا ۴۸ ساعته کار او جګړه» کړې وه، له بریده وتلي ستومانه وو:

زه د خپلو وطنوالو له خوا په ښکاره توګه بشپړې نابودۍ ته پرېښودل شوم، خو زما افغان پلویان تر پایه په کلکه راسره وو که څه هم دوی ته ډېر هڅوونکي وړاندیزونه وشول چې له ما سره خیانت وکړي. کله چې بلاخره حتی د یو ډز له پاره د مرمیو قحطي رابانده راغله، حسن خان [د مکنزي افغان تورټوپکوالو قوماندان] ما ته راغی او وې ویل: «زما په اند موږ خپله دنده ترسره کړه. که ته دا اړینه بولې چې موږ دلته مړه شو؛ نو موږ چمتو یو، خو فکر کوم چې موږ هر څه وکړل.»[۴۹]

ورپسې مکنزي ومنله چې د شاتګ له پاره تیاری ونیسي. د روژې میاشت وه؛ نو دوی پلان جوړ کړ چې وروسته له لمرلوېدو څخه چې د کلابند کوونکو د روژه ماتي وخت وي، سمدلاسه وتښتي. د حسن خان افغان نښه ویشتونکي تور ټوپکوال به مخکې روان وي او ورپسې به ټپیان په سملاسي جوړو شوو تذکرو کې له ښځو او ماشومانو سره یو ځای لېږدول کېږي او په اخر کې به مکنزي روان وي. پلان داسې و چې له کلیو څخه لیرې د کانال لاره تر هغه وخته ونیسي تر څو یې چې اډه تر سترګو شي او بیا به په پټیو کې د اډې په لور ځي. ټول بکسونه او خوراکه اکمالاتي توکي به پرېښودل کېږي.[۵۰]

د تېښتې امر اسانه خو ترسره کول یې سخت وو. مکنزي لیکلي:

په ټولیزه توګه، د شپې شاتګ له مصیبت څخه ډک وي او څرګنده شوه چې زموږ شاتګ هم مستثنی نه و. زما ربړ امر ته چې ټول کالي او بکسونه باید پرېښودل شي، غوږ ونه نیول شو. ډېرو بېوزلو ښځو خپل شته پر خپلو اوږو وړل او ماشومان یې په پښو روان کړي وو. د دوی ژړا زموږ د بربنډېدو خطر زیاتولو. زه د ښځو منځ ته لاړم چې د خپل امر په اطاعت ځان ډاډه کړم، یوه ځوانه ۱۶ یا ۱۸ کلنه ګورخه نجلۍ چې خپله اوږده لمن یې د پښو تر منځ شا ته تېره او بیا پرملا تړلې وه او پر کمربند کې یې توره ورکړې وه، زما مخې ته ودرېده او خپل ټول شته یې زما له پښو سره وغورځول او راته وې ویل: «صاحبه، تا سمه خبره وکړه، ژوند تر شتمنۍ بهتره دی.» نوموړې یو ښایسته مخلوق و، سپین مخ او غټې تورې سترګې، کالي یې تر ځان تاو کړي او اندامونه یې خلاص وو، د ژوند یو انځور، روح او انرژي. بیا مې هېڅ کله ونه لیده او وېرېږم چې یا به وژل شوې او یا به په همغه شپه یرغمل نیول شوې وي.

مخکې له دې چې دوی یو میل مخته لاړ شي، ډزې پیل شوې. د مکنزي ډله ډېر ژر له تور ټوپکوالو څخه چې مخکې روان وو، بېله شوه او دی په خپله له یو چپړاسي او دوه اسوالو سره د ښځو او ماشونو په منځ کې چې چیغې یې وهلې، یوازې پاتې شو او تر سختو ډزو لاندې و. لږ شېبه وروسته کلابند شو. ده لمړی فکر وکړ چې خپل کسان یې دي، خو «دوی ډېر ژر زما تېروتنې ته په دغه ناره پام کړ: «پرنګی دی» او په تورو او چړو یې رابانډې برید وکړ.» مکنزي خپل اس چو او ګرد یې تاو کړ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

توره مې له ښۍ خوا څخه کيڼې ته وهله. د خدای په مهربانۍ زما ضربو د دوی ډېرې ضربې شنډې کړې او زه دومره بختور وم چې د يوه ځاځمن بريدکوونکي لاس مې غوڅ کړ. توره مې سيده د دغه سړي تر مټ تېره شوه، خو له دې وروسته، ما د سر په شاتنۍ برخه کې سمدلاسه داسې يو لوی ګوزار وخوړ چې د دښمن په لاس کې تورې لاو وکړ او زه يې نږدې له اس څخه غورځولی وم. په يوه پښه ځړېدم... بيا مې دومره په ياد دي چې پر زين نېغ ناست وم، دښمنان راپسې وو او ټولې ډلې ډزې راباندې کولې. زه د دان پورو له دوه جوپو ډزو څخه ژوندی ووتم او ټپي نه شوم. دغه ډله راپسې وه، خو زه په ډېره چټکۍ له څو پټيو څخه تېر شوم او له دوی څخه مې ډېر واټن ونيولو... په داسې حال کې چې په ډېر پام مخته روان وم، په ډېر وحشت مې پام شو چې لاره مې د افغانانو يوې ګڼې ډلې بنده کړې. شاتګ ناشونی و؛ نو خدای ته مې ځان وسپارو او د دوی منځ ته مې اس په دغه هيله په منډو کړ چې د اس وزن به لاره راته خلاصه کړي په داسې حال کې چې توره مې د وروستۍ جګړې له پاره چمتو نيولې وه، خو ښه وشول چې دغه پرېکړه مې وکړه ځکه چې دغه افغانان زما خپل تور ټوپکوال وو.

بلاخره، دوی اډې ته ورسېدل. مکنزي ليکلي: «د شپې په ترڅ کې، زما د ډلې ګڼ شمېر خلک چې ډېری يې ملکي کسان وو، اډې ته راورسېدل. په ټوله کې، زما څه نا څه دوولس کسه ووژل شول. له هغه غلطيو څخه چې زموږ د زوال وجه شوې، تر ټولو بده يې زما د تاڼې نه غښتلي کول وو. حتی هر هوښيار افغان ويل چې که زما سره د يو دوه غونډونو مرسته شوې وی، موږ به د ښار واکمنان پاتې وای.»[51]

هيو جانسن چې د خپلې خزانې په ژغورلو کې د جنرالانو غلطيو هک پک کړی و، د بلوا په يوازې ۳۶ ساعتونو کې د ټولو خوراکي اکمالاتي توکو له لاسه وتلو حتی نور هم حيران او په غوسه کړی و. نوموړي په خپل يادښت کتاب کې ليکلي:

د څلور لکو روپيو په ارزښت اوړه، وربشې، واين، بير او هر راز اړين توکي پرته له ځوابي ګوزار څخه دښمن ته تسليم کړل شول. يو شمېر خلک، په ځانګړې توګه غټه او د نفوذ خاونده د قزلباشو قبيله تر دې وخته بې پلوه پاتې شوې وه. دوی به د يوې يا دوو ورځو له پاره زموږ په نه کارنتوب او د خزانې د ورکاوۍ او همدا راز زموږ د مامورينو د وژلو په اړه زموږ په ښکاره بې غورۍ خورا ډېر حيران شوي وي. دوی حتی په خوب کې دا نه وو ليدلي چې ۵۰۰۰ کسيزه انګرېزي ځواک چې دوی يې د ښه دسپلين، زړورتيا او د مشرانو د هوښيارۍ په اړه ستاينې اورېدلې وې، کرار کښېني او يو څو بې لارې خوار بربريان يې د خپلې اډې په دروازه کې جګړې ته وننګوي.
خو اوس د ټول افغان ملت سترګې خلاصې شوې وې. هر سړی زموږ دښمن شو. د هغه اوچت کرکټر پر ځای چې موږ تر دې وخته درلود، اوس موږ ته په ډېره سپکه سترګه کتل کېدل. په دغه ورځ د زېرمې کلا د مېرپانو غټې ځالې ته ورته وه. د غرمې په وخت کې له ليرې ځايونو څخه په زرګونو خلک غونډ شوي وو چې د سپيو انګرېزانو په غنيمت کې ونډه واخلي.[52]

افغان سرچينې وايي چې افغانانو په څلورويشتو ساعتونو کې د درې کلونو پوځي او خوراکي اکمالات تر لاسه کړل او هر څه يې ښار ته د ننه ولېږدول. منشي عبدالکريم ليکلي: «دوی د غنيمت مالونه پر خپلو سرونو وړل او د غلې زرګونه انبارونه يې کوچيانو او د کليو اوسېدونکو ته ووېشل، بيا به دوی هم د غلې له ترلاسه کولو وروسته په بلوا کې ګډون وکړ. هر هغه څه چې ډېر درانه او د لېږدولو نه وو، وران به کړل شول.»[53]
مېرمن سېل په وضاحت د پېښې په جديت داسې ليکلي: «دغه حالت دښمن ته نه يوازې باور بلکې ډېر لوټ هم ور په برخه کړ او د اروپايانو په منځ کې چې خپل شراب يې له لاسه وتلي وو، ډېره کرکه رامنځته کړه. تر ټولو لوی زيان د طبي اکمالاتو، د ناروغانو له پاره ځاښکو، د ونو له رېښو څخه جوړه شوې نشايسته، واين او شمپاين له لاسه ورکول وو.»[54] څو اونۍ وروسته کله چې د پېښې خبر جورج براډ فوټ ته د جلال اباد په کلابند ښار کې ورسېد، په

(c) ketabton.com: The Digital Library

خپله یادلیکچه کې یې ځانګړې یادونه کړې:

کالن مکنزي د ښار په لمن کې په یوه زړه کلا کې و. دوه ورځې یې جګړه وکړه او بیا وتوانېد چې هغه لوی ځواک ته ځان ورسوي کوم چې باید ده ته یې ځان رسولی وای. نوموړي خپل ټول سړي او د ښځو او ماشومانو ګڼه ګوڼه په خوندي توګه اډې ته راوستل او په خپله دوه ځایه په توره ټپي شو، داسې اتلولي هېڅ کله نه وه ترسره شوې. له خپګان څخه ډک ماشومان او ښځې د همغه وخت وروسته تري تام او یا په مرېتوب او وینځتوب ونیول شول ځکه چې ۵۰۰۰ پوځیانو هغه څه ونه شوای کړی چې ده له پنځوسو کسانو سره ترسره کړل.[55]

په کلابند شوې اډه کې لوږه ډېر ژر پیل شوه. عسکرو ته نیمه ځېره ورکول کېده، خو لکه دوه کاله مخکې د بولان د مارش په بهیر کې، دلته هم لمړی د اډې ملکي وګړي او بار وړونکي څاروي وکړېدل. یوه اونۍ وروسته جانسن په خپله یادلیکچه کې لیکلي: «زموږ څاروي له څو ورځو راهیسې له لوږې سره مخ دي. نه د وښو یو خسړی، نه د بوسو یو خلی او نه یوه دانه ترلاسه کېدای شي.* زېرمه شوې وربشې د اډې ملکي وګړو ته په ځېره ورکول کېږي. دوی ته د ورځې یوازې د کیلو یوه پر څلورمه برخه ورکول کېږي. زموږ څاروي د ونو په منډرکیو•، څانګو او پوستکو پایي او د بار وړلو توان نه لري.»[56] یوه اونۍ وروسته وضعیت نور هم خراب شو: «له تېرو دوو ورځو راهیسې، زموږ د اډې ملکي وګړي د خوړلو له پاره هېڅ نه لري پرته له دې چې د هغه مړو اوښانو او اسونو مرداره وخوري چې له لوږې مړه شوي وو. منډرکي او د ونو پوستکي ته نور لاس رسی نه شته. په اډه کې ټولې ونې لوڅې لغړې دي.»[57]

جانسن په چټکۍ د خوراکي توکو یوازینۍ سرچینه پیدا کړه. د صوفي زیارت په کلي، بي بي مهرو کې چې انګرېزانو د بې مارو په نوم پېژانده** او له اډې څخه نیم میل شمال ته پر یوه ټیټه غونډۍ پروت او د اډې شاتنۍ برخه لاندې ورته پرته وه، نوموړي له یوه مشر سره یوه سودا وکړه او لږ اوړه اډې ته راوړل شول، خو دې یوازې د څو ورځو اړتیا پوره کوله.[58] سړې هوا کړاو نور هم زیات کړ او د ژمي لمړنۍ واورې پر ځمکه سپین ګرد غوړولی و. په همدغه وخت کې مخالفینو په هغه توپونو چې په ښار او د زېرمتونونو په کلاوو کې یې نیولي وو، د اډې پر بمبارۍ پیل وکړ، خو په بمبارۍ کې مېتود او ښه وړتیا نه وه او د ټولې جګړې په بهیر کې افغانانو د توپچي په پیدا کولو کې ستونزې درلودې، خو په اډه کې د اټکلي ګولیو لګېدل د کلابند عسکرو وېره ډېروله.

د توپونو د ډزو سربېره، د محمد شریف له کلا څخه چې مخالفینو نېولې وه، د دان پورو ارابې هم پر اډه پیل شوې. له دغه کلا څخه د اډې دروازه مخامخ ښکارېده او څنګ ته یې د ښار سرک پروت و چې افغانانو پرته له مقاومت څخه

*د غلزیو یوه دنده اډې ته د غلې او وښو برابرول وو، خو کله چې مېکناټن پر دوی باندې اعانه ودروله، دوی په ځواب کې اډې ته د دغه اکمالاتو برابرول ودرول.

• منډرکی: د ونې ښاخ

**دغه کلی او زیارت تر اوسه شته چې د هوایي ډګر واټ ته پاس پروت دی او د ایساف لویه اډه او د رېګ په کڅوړو پټ د امریکا سفارت ترې لاندې ښکارېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ونیو. همدا راز په نیول شوې کلا کې افغانانو سمدستي تیرکش وایستل څو د اډې له اصلي دروازې څخه د انګرېزانو د هر چابک برید هڅه په ډزو شنډه کړي. د نومبر په شپږم، الفنستون د انګرېزانو د مقاومت مخه نوره هم ونیوه او د افغانانو د ډزو په ځواب کې یې ډزې په دې دلیل منع کړې چې د شکمنې مېرمن سېل د لیکنې پر بنسټ: «باروت لږ دي، حال دا چې په هغه وخت کې یې د دوولسو میاشتو کلابندۍ ته بسنه کوله.»[۵۹]

اوس ټولو ته ښکاره وه چې الفنستون ټول په خطر کې اچولي. مېرمن سېل لیکلي: «خلک یې اړنګه وایي چې دغه مشر باید ګوښه کړل شي. د خوارکي جنرال پام بېلابېلو وړاندې شوو نظریو مغشوش کړی او هغه بده ناروغي چې دی ترې کړېږي، د ده ځواک کمزوری کړی. ډېر د غندنې وړ شورماشور روان دی: د شاتګ په اړه خبرې، او پایله یې چې مسلمان عسکر به له پوځ څخه وتښتي پر خلکو بد اغېز کوي.»[۶۰] دې په رښتیا حقیقت درلود: د ناڅاپي باور بایلل او د مشرتابه نه شتون، عسکر هک پک او په وېره کې اچولي وو. سپاهي سیتا رام لیکلي: «د پوځ روحیه ډېره ټیټه وه. هر چېرته جګړه روانه وه او لکه څنګه چې اروپایي عسکرو ته سمه ډوډۍ نه وه، دوی خپله روحیه بایلوله او داسې جګړه چې دوی پخوا کوله، اوس یې نه کوله.» حالت نور هم خراب شو.

یخني دومره ډېره شوه چې د پوځ هغه برخه یې نړدې له کاره وایستله چې له سپاهیانو څخه جوړه وه... موږ شپه او ورځ د توپونو له ډزو څخه ځورېدو. داسې برېښېدل چې د دښمن شمېر په زرګونو ډېرېده او د دوی اوږدو چقمقي ټوپکو په اوږده واټن کې زموږ دان پور ټوپک بې اغېزې کړي وو. که څه هم دوی د یو منظم یرغل پر وړاندې درېدلی نه شوای، خو د دېوالونو، کورونو او داسې نورو ځایونو تر شا ډزو یې موږ ډېر کړولو... ټول پوځ په یو خواشینوونکي وضعیت کې و... د خوراکه توکو بیه د لېونتوب کچې ته رسېدلې وه او هر څوک له ناوړه ربړو سره لاس او ګرېوان وو. ما ډېر صاحبان ولیدل چې د ربړو او کړاوونو له امله یې ژړل او خپل مشران او جنرالان یې د دغسې شرمېدنې په هکله ګرمول. دوی به ویل چې د دوی مشران ډېر زاړه او په حقیقت کې بې ګټې دي.[۶۱]

دا چې الفنستون د معیوبوونکي روماتیزوم او پرله پسې ماتو له امله په ژور خپګان کې ډوب شوی و، مېکناټن د نومبر په نهم پرېکړه وکړه چې د ده د ځای ناستی له پاره شلټن له بالاحصار څخه راولي. دا یوه بله غلطي وه. شلټن نه یوازې کټ مټ د الفنستون په څېر بې ارادې و بلکې د انګرېزانو د دریځ په ناهیلۍ قانع و. کالن مکنزي لیکلي: «ده نه مرسته او نه هوساینه راوسته او په ښکاره یې د شاتګ خبرې کولې.» کله چې راورسېد، مکنزي په خندا ترې وپوښتل چې څنګه دی. ده په ځواب کې وویل: «په تن کې ډېر ښه.» مکنزي وویل: «ښه، په داسې سختو حالاتو کې دا هم غنیمت دی.» برید جنرال په ډېره غمجنه ونګه مخ ور واړولو او داسې یې وویل: «له خاورو جوړ یې او خاورو ته به ځې.»[۶۲] د شلټن راتګ انګرېزي جګپوړي قومانده هم ووېشله. مېکناټن په دې باور و چې دا د چونۍ دنده ده چې په هره بیه له خپل موقعیت څخه باید دفاع وکړي په داسې حال کې چې شلټن جلال اباد ته پر شاتګ ټینګار کولو. وېنسنټ ایېر لیکلي: «د داسې حیاتي موضوع په اړه د نظریو توپیر خواشینوونکې پایلې رامنځته کړې. دغه توپیر، جنرال په اړین وخت کې د همغږۍ له اغېز څخه محروم کړ.»[۶۳]

اډې ته د شلټن غوښتنه په بالاحصار کې د انګرېزانو د نه شتون او د یوې مظبوطې او په اکمالاتو بسیا کلا د پرېښودنې په مانا وه. د اډې د دریځ کمزورتیا هر چا ته ښکاره وه. ښایي یوه ډېره ښه ستراتیژي به دا وای چې اډه پرېښودل شوې وی او عسکر بالاحصار ته لېږدول شوي وای. مکنزي په دې اند و: «که څه هم موږ له لوږې سره مخ وو او اسونه او اوښان مو خوړل، خو که بالاحصار ته لېږدېدلي وای، موږ تر یو کال پورې خپله دفاع کولای شوی؛ د

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوو اونیو په ترڅ کې به پاڅون په کرار شوی وای. دا یوه داسې مضبوطه کلا وه چې ټول ښار لاندې ورته پروت و او د مخالفینو د بشپړې قوې پر وړاندې درېدلی شوی، خو هېڅ شي قوماندانان دې ته ونه هڅول چې هلته لېږد وکړي.»[۶۴]
د کلا د بنسټیزې دفاع په کمزورتیا هېڅوک دومره نه پوهېدل لکه بریدمن سټرټ ځکه چې ده ډېزان کړې وه. دا چې هر څه سم مخ ته نه تلل، نوموړی اندېښنو کابو لېونی کړی و؛ نو د ناروغۍ له کټ څخه اوچت او په پای جامه کې راووت او په وار وار یې قوماندانانو ته پیغامونه ولېږل چې د شاه شجاع له لرغونې کلا څخه باید نه یوازې شته پوځیان را ونه غوښتل شي بلکې اډه هم باید هلته ولېږل شي. مېرمن سېل په خپله یادلیکچه کې لیکلي: «که چېرې د سټرټ مشورې ته غوږ نیول شوی وای، د پرېمانه مهماتو له لېږد څخه وروسته به موږ ټولو یوه شپه له هغه څه سره چې پر اسونو وړل کېدای شوی، په زړورتیا د بالاحصار په لور مارش کړی وای. هلته به موږ د مېشتو خلکو په کورونو کې اوسېدلو (که څه هم زما په اند هوساینه به نه وای). دوی د ژمي له پاره خپلې غلې او نورې اړتیاوې پوره کړې وې؛ نو موږ به په هره بیه ورڅخه پېرودنه کوله او په دې توګه موږ د ټول افغانستان پر وړاندې د ډېر وخت له پاره پاتې کېدای شوی.»[۶۵] خو د سټرټ د پلان په ځواب کې قوماندانانو ووېل: «اډه څنګه پرېښودی شو په داسې حال کې چې موږ ډېر لګښت ورباندې کړی؟»
د شلټن له تګ څخه وروسته، شجاع د خپلو پاتې عسکرو او په دوی پورې تړلو له څو انګرېزانو سره په بالاحصار کې یوازې پرېښودل شو. د مېرمن سېل د لیکنو پر بنسټ:

[دی] د خپل حرمسرای له دراوزې سره هستوګن شو او د کلابندۍ په ټول بهیر کې هملته پاتې شو. ټوله ورځ به په کړکۍ کې چې اډه ترې ښه ښکارېده، ناست و. تېلسکوپ به یې په لاس کې او په اندېښنه به یې د پېښو ننداره کوله. په ناهیلی او خپګان کې ډوب و. د څه وخت له پاره یې ټول شاهي تشریفات پرېښودل او له افسرانو څخه یې غوښتل چې له څنګ سره یې په څوکۍ کېښني. مزاج به یې له ډېر خپګان څخه ناځاپه په خوښۍ او له خوښۍ څخه خپګان ته بدلېدلو.[۶۶]

د نومبر په دویمه اونۍ په بالاحصار او د اډې په شاوخوا کلاوو کې انګرېزي تانې یا له لاسه ووتې او یا پرېښودل شوې او جګړې په بې بې مهرو کې تمرکز وکړ. دا هغه ځای و چې د ناچارو انګرېزانو وروستنۍ اکمالاتي سرچینه ګرځېدلی و. دلته د کلاوو په شاوخوا کې چې کلی او اډه لاندې ورته پراته وو یو لړ بې پایلې جګړې وشوې. د نومبر په لسمه، یاغیانو چې په شمېر کې «له مېږیانو او ملخو ډېر وو»، د غونډیو دواړه غاړې ونیولې او د کلابندۍ کړۍ یې انګرېزانو ته تنګه کړه. همدارنګه د مخامخ غونډۍ پر سر یې د رکاب باشي په نوم کلا ونیوله.[۶۷]
مخالفینو درې ورځې وروسته دوه نیول شوي توپونه د خپلو سړیو په وسیله دغه غونډیو ته وخېژول. د پخوا په څېر، شلټن د دې په ځواب کې د کومې کړنې ترسره کول په دې وجه ونه منل چې د ماتې خطر په کې ډېر و. ځاځناک مېکناټن بلاخره ووېل: «جنراله، ته دښمن پرېږدې چې تا وننګوي. که تر ماښامه دې برید ونه کړ او دغه دوه توپونه دې ونه نیول، نو ته باید هرې شرمېدنې ته چې پر موږ نازلېږي چمتو اوسې.»[۶۸] د سهار په سپېدو کې بلاخره شلټن یو لوی لښ او چټک پلی برید وکړ، خو سمدلاسه یوې غښتلې افغان سپرې قوې چې نېغه د ده د پوځیانو لیکو ته ورننوته، پر

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوی برید وکړ . میرزا عطا لیکلي: «افغانانو خپل ځواک راغونډ کړی و او له غونډیو څخه یې اسونه ښکته په ځغاسته کړل. په سلګونو انګرېز عسکر یې داسې وربېل لکه واښه. په دواړو خواوو کې زړورتیا او مرګ ژوبلې لیدل کېدې.»[69]

انګرېزانو وکړای شول چې یو توپ سوری او بل اډې ته کش کړي، خو د ۸۰ عسکرو د ژوند او نږدې ۲۰۰ ټپیانو په بیه.[70] دا په زیاتېدونکې توګه د زړورو او په ځان باورمنو افغانانو پر ضد د ټپرا عسکرو اغېزمنتیا ته ښه بېلګه نه وه.

د نومبر په پنځلسمه د انګرېزانو مورال یوه بله ضربه ولیده. دوه شدلې څېرې وتوانېدې چې د کلابندۍ له لیکې تېرې شي او اډې ته بد خبر راوړي. داسې برېښېدل چې د چاریکار په ۷۵۰ کسیزې چونۍ کې یوازې الډرېډ پاټېنګر او جان هاټن ژوندي پاتې شوي وو.

له لسو ورځو کلابندۍ څخه وروسته، پاټېنګر سختې تندې پسې اخیستی و او له پوځ څخه په زیاتېدونکې توګه د عسکرو د تېښتې په اړه اندېښمن و. همدا راز په کلابندۍ کې د ګډون له پاره د تاجکانو او صوفیانو شمېر مخ په ډېرېدو و؛ نو پرېکړه یې وکړه چې یوازېنۍ هیله د کابل په لور تېښته وه. نوموړي وروسته لیکلي: «پوځ په بشپړه توګه د لوږې او تندې د کړاوونو له کبله بې نظمه شوی و. د خپلو عسکرو په کنټرول کې د بومي افسرانو بشپړه بې کفایتي، د دوامداره پیره دارۍ له کبله د عسکرو ستړیا، او په بشپړه توګه د اوبو او نورو خوراکي توکو د نشتوالي له امله ما سوچ وکړ چې د لوا حتی د یوې کوچنۍ برخې د ژغورنې یوازینۍ لاره د کابل په لور شاتګ و که څه هم دا کار ډېر له خطر څخه ډک و. ما هیله درلوده چې کېدای شي هغه جره فعال او چابک خلک چې د مېرمنو او بچیانو له کبله نه ځنډېږي په خوندي توګه په تېښته بریالي شي.»

خو لکه د زېرمتون له کلا څخه د مکنزي د شاتګ په شپه، دلته هم ګډوډي نږدې په هغه دقیقه پیل شوه چې د پاټېنګر عسکرو له ودانۍ څخه وتل پیل کړل. نوموړي په یو رسمي راپور کې داسې اعتراف کړی: «وروسته له دې چې له دروازې څخه ووتو، دا ما ته ناشونې وه چې نظم وساتلی شم.[71] ما هڅه وکړه چې دوی ته لارښوونه وکړم خو کومه ګټه یې ونه کړه. تښتېدونکي عسکر چې لکه لېونیان د اوبو په لټون کې وو، ویشتل کېدل. ټول ۳۰۰ ټپیان چې شا ته پرېښودل شول او هغه سپاهیان او د دوی ښځې چې ژوندي ونېول شول، د تاجک مشرانو تر منځ ووېشل شول او ورپسې سمدلاسه د مریيو او وینځو په څېر خرڅ شول.»[72]

پاټېنګر او هاټن، چې دواړو اسونه لرل، وکولای شول چې کابل ته ورسېږي. دوی به له اصلي لارې څخه لیرې د کوهدامن د لوېدیځ اړخ په اوږدو کې د شپې له خوا مزل کولو او د ورځې به پټېدل، خو د دوی یوازې څو سپاهیان په دوی پسې ونګوښېدل. یو له اسیرانو او ورپسې مریيو څخه حوالدار موتي رام و چې په بې ساري توګه یې د خپل اسیر توب بیان پرېښی دی. موتي رام د ډېرو نورو سپاهیانو په پرتله ډېر مخ ته تللی و او داسې ځای اسیر شو چې خپل منزل یې تر سترګو کېده. نوموړي لیکلي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

په هغه وخت کې چې جګړه پیل شــوه، له موږ ســره دوه ګورخه فقیران وو چې په افغانســتان کې د بېلابېلو هندو زیارتونو د زیارت له پاره راغلي وو. دوی د وسلې او مهماتو غوښتنه کوله. زموږ افسرانو يې غوښته ومنله. دغه خړیسو• او سپېڅلو ځېرو په خپلو زړورو کارنامو ټول هک پک کړل. زموږ څخه هېڅ‌چا د افغانانو په وړاندې دومره ښــه جګړه نه شــوای کولی لکه دوی چې کوله. موږ ټولو یو ځای د شــپې په ترڅ کې تګ پیل کړ او پرته له کوم مزاحمت څخه تر یو کلي پورې چې قره باغ ته څېرمه و، ورســېدلو. دلته ډزې پیل شــوې او موږ د ســهار تر درې بجو پورې په جګړه مخ ته روان وو، خو دغه مهال زموږ خوځښــت دښــمن ته ښکاره شــو او دوی هره دقیقه په ګڼ شمېر تر موږ چاپېرېدل. سړک د قره باغ په منځ کې تېر شوی و او په دواړو خواوو کې يې دېوالونه او انګورباغونه وو چې افغانانو په کې لیکې جوړې کړې وې. دوی ډېرې مرګونې او پرله پسې ډزې راباندې وکړې. یو شمېر مړه شوو او بلاخره بشپړه ماته راکړل شــوه. د انګورو د یو باغ ور د ســړک یوې غاړې ته وتلی و او زه له همدغه وره څخه باغ ته په منډه د ننه شــوم. یو افغان مې جامو ته لاس واچولو چې ما ونیسي، خو ځان مې ترې خلاص کړ او بیا مې منډه کړې او دې ته مې پام و چې دان پور مې باید راسره وي. زما په چانټه کې یوازې پنځه ګولۍ پاتې وې.

کله چې انګرېزي اډې ته نږدې کېده، موتي رام پوه شو چې د افغان کلابند کوونکو په منځ کې روان دی. «زه ســمدلاســه پوه شــوم چې نور نو د تېښتې ټولې هیلې لاړې. ما په خپل کمربند کې سل روپۍ لرلې چې د شاه په چوپړ کې مې ټولې کړې وې. دغه پیســې مې خښــې کړې او یوه تیږه مې په دې موخه ورباندې کېښــودله چې بیا يې پیدا کړی شــم. ورپســې کرار کښــېناســتم او دې ته تم وم چې څه به پېښ شــي. لنډه شــېبه وروســته، د اســوالو یوه ډله چې شــمېر يې څه ناڅه ۲۵ کســانو ته رســېده، دغه ځای ته چې زه په کې ناســت وم نږدې شــول. ځینو يې له پښــو او ځینو له اوږو ونیولم.»[۷۳] افغانانو درې ځلې هڅه وکړه چې په خپله د موتي رام په ټوپک نوموړی وولي، خو ټوپک به بند شــو. حوالدار ورته وویل چې مسلمان دی او دا به د خدای رضــا نه وي چې ووژل شــي. بیا ورڅخه وغوښــتل شــول چې کلیمه ووایی، او ده وویله.

ورپســې زما له ســتوني څخه توره لیرې کړل شــوه او دوی [خپل مشــر] بهاوالدین ته بوتلم. زما کوټ، پتلون، د ورېښــمو دســمال، تومانچه، بوټ او ځینې نور توکي يې واخیســتل او یوازې یوه جوړه پای جامه يې راته پرېښــوده. د کلي خلکو په دومداره توګه په مرګ ګواښــلم، خو په پای کې بهاوالدین ازاد کړم. زه به دوه میله نه وم تللی چې د ســړک پر غاړه یوه سړي چې یوېې يې کوله ودرولم. نوموړي په مرګ وګواښــلم که چېرې زه یوېې ورته ونه کړم. کله چې زه له ده ســره وم، هره شــپه به ډېر کرېدم - هوا ډېره ســړه وه، او ما پرته له خپلې چوخې څخه بل څه نه لرل چې پر ځان يې واچوم. زه د ورځې بام ته وختم او ما ته داسې څرګنده شــوه چې که له مګ• څخه څو خښتې لیرې کړم، کېدای شي چې څوک مې ونه ویني او وتښــتېدلی شم. ټوله شپه مې همداسې وکړل او وتښــتېدم.

خو تېښــته يې بیا بریالۍ نه شــوه.«زه ښکته د جلال اباد ســړک په لور څه نا څه لس میله لاړم چې د یوه ســردار زوی چې پلار يې په کابل کې جګړه کوله، په ما پســې څو اســـوال راولېږل چې ما ده ته بوځي. د کلي ټول خلک، زاړه او ځوانان، ښځې او نر راغونډ شول او داسې چیغې يې وهلې: «کافر یا پرنګی: مړ يې کړئ، مړ يې کړئ.» خو دغه ځوان مشر له اخ وډب څخه وســاتلم او راته ويې ویل چې اس يې بورس کړم. نوموړي په دوامداره توګه په یوه تلسکوپ کې د کابل په لـور کتل او ويې ویل چې پلار ته يې دغه تلسکوپ سېر الکساندر برنز ډالۍ ورکړی و.»[۷۴]

• خړیس: غټ او بې کچې مزی سړی

• مګ: دودکش

(c) ketabton.com: The Digital Library

د نومبر په شـلمه د مخالفینو ډزې ناڅاپه ودرېدې او درې ورځې پر اډه باندې ډزې ونه شـوې. د نومبر د درویشـتم په سـهار څرګنده شـوه چې مخالفینو دغه درې ورځې د مهماتو او باروتو په جوړولو تېرې کړې وې. په دغه سـهار له لمر ختو څخه مخکې، د میرمسـجدي تر قوماندې لاندې ګن شـمېر کوهسـتانیان له اډې څخه پاس غونډیو ته وختل، خندقونه او سـنګرونه یې وکیندل او په بي بي مهرو کې یې د انګرېزانو خوراکي اکمالات په بشـپړه توګه ودرول. ورپسې یې په توپونو د اډې بمباري پیل کړه. شلټن سمدستي ورولېږل شو چې د ساحې د پاکولو هڅه وکړي.

میرزا عطا لیکلي: «د توپونو ډزو داسې درزاری کولو لکه تندر. غازي عبدالله خان اڅکزي د درنې جګړې غږ واورېد او په بېړه یې په بي بي مهرو کې جهادیانو ته مرستندویه قوه ولېږله: دوی انګرېزي عسکر د خپلو اسونو تر کوښـو لاندې کړل. انګرېزان یې په خپلو تېرو تورو ووژل. بیا یې انګرېزي توپونه ونیول، د الله اکبر نارې یې وهلې او پر انګرېزانو یې یرغل وکړ.»

د اسـوالو پر وړاندې د دفاع په موخه، شـلټن د غونډۍ په سـر کې له خپلې پلې قوا څخه دوه مربعې جوړې کړې. دا د یرغل پر وړاندې انګرېزي دفاعي ستندرد و چې په واټرلو کې د ناپلیون د نېزه وهونکو اسوالو پر ضد ډېر اغېزمن و، خو په افغانسـتان کې دا یو له مصیبت څخه ډک تکتیک ثابت شـو. افغانان شـا ته شـول او د تورټوپک نښې ویشـتونکي رامخته شــول. دوی د کمرونو او ډبرو تر شـا له خپلو مرچلو څخه په ګڼو انګرېزي لیکو ډزې پیل کړې په داسـې حال کې چې د انګرېزي دان پوړ ټوپکو ګولۍ دوی ته نه شـوای رسېدی. انګرېزان په اسـانۍ نښـه کېدل ځکه دوی د روښـانه سـره یونیفورم داسې یوه جامده کتله وه چې څو سـاعته هېڅ نه خوځېده او سـیوری یې پر موږه اچولی و: له انګرېزي قوا سـره د تعمیراتي چارو سـل عسـکر مل وو«چې له تورټوپکو څخه زموږ د عسـکرو د بشـپړې سـاتنې او عسـکرو ته د خونیتوب د احساس ورکولو په موخه خندقونه او سـنګرونه وکیندي... خو داسې دفاعي خندقونه جوړ نه شـول.»[۷۵]

نو عسـکر د غونډۍ پر سر ښـه په نښـه کېدل او لیکې به یې یوه په بله پسې په ځمکه غورځېدې. شـلټن تر ډزو لاندې کلک درېدلی و او هېڅ نه خوځېده. په حیرانوونکې توګه زړور خو په مرګونې توګه په نوښـــت کې ډېر پڅ، ظاهراً نه پوهېدو چې د خپلې لوا د تباهۍ په ځواب کې څه وکړي.

د دوی مصیبت هغه وخت لا ډېر شـو کله یې چې یو توپ دومره ګرم شـو چې اوس یې د افغانانو د تورټوپکو په ځواب کې نه شـوای کارولی. یو له ټېپانو څخه وېنسنټ اییر و چې ګولۍ یې تر کین لاس تېره شـوې وه چې «د اوس له پاره یې زما خدمت پای ته ورسـولو»، او کالن مکنزي په کینه اوږه کې پر ګولۍ ټپي شـو. وروسته مکنزي لیکلي:

د مربعې یوه خوا درې ځلې له سـره جوړه شـوه ځکه چې مخکنۍ لیکې په بشـپړ ډول تباه کړل شـوې. زموږ مهمات کابو خلاص شـول. ماسپښـین په یوه بجه عسکر د تندې او ستړیا له کبله کمزوري شوي وو، خو اوبو ته لاس رسی نه و او د مرګ ژوبلې شمېر هره شېبه ډېرېده. ما شـلټن وډومارو چې د شـاتګ امر وکړي، خو په ځواب کې یې راته وویل: «اه، نه. موږ به غونډۍ د اوس له پاره نه پرېږدو.» کله چې شـلټن د شـاتګ وړاندیز ونه مانه، ډګروال الیور Olive چې یو هډور او پلونډ سـړی و، وویل چې حتمي پایله به اډې ته یوه دړله یېزه تېښـته وي. لکه څنګه چې نوموړی په خوځښـت کې ډېر سـوکه و، دا یې غوره وګڼل چې هر څومره ژر ټپي شي، همدومره به بهتره وي؛ نو د دښمن ډزو ته یې ځان برابر کړ او مرګونی ټپي شو.[۷٦]

(c) ketabton.com: The Digital Library

مېرمن سېل او پاتې نورو کسانو د اډې له بامونو څخه په وېره او حیرانتیا د جګړې ننداره کوله – «ما له بام څخه د جګړې ډګر سم لیدلی شوای. له دوامداره ګولیو څخه مې چې زما له څنګه په سغاري تېرېدې، د مګ تر شا ځان نیولی و.» د عبدالله خان په مشرۍ اوس د غازیانو یوه لویه ډله پر یو پټ کنډو د مربعو په لور په خاپوړو راپورته شوه. دوی د انګرېزي پلې قوا له سترګو پنا وو، خو مېرمن سېل ته واضح ښکارېدل.[۷۷] څو شېبې وروسته را پورته شول او پر سره رنګه کوټوالو بې ورمنډه کړې. د تاریخ سلطاني پر بنسټ: «عبدالله خان اڅکزي چې په زړورتیا کې نوم درلورد او د همدغه سهار په لمانځه کې یې ځانته د شهادت دعا کړې وه، ناره کړه: «دالله په فضل، بریا بې اړنګه نږدې ده!» او له خپلې ډلې سره یې لکه یو ځاځناک زمرۍ یا لکه د معطره مرغې یو لوی مار برید پیل کړ. ده د انګرېزانو توپ ونیو او پلې عسکر یې خواره واره او شاته وتمبول. انګرېز عسکرو د دغه برید پر وړاندې مقاومت ونه شوای کړی، نو مخونه یې واړول او وتښتېدل.»[۷۸]

په څو دقیقو کې تر ټولو نږدې مربع ماته شوه او افغانانو د نیول شوي توپ په کش کولو پیل وکړ. مېرمن سېل لیکلي: «دا هغه صحنو ته ورته وه لکه په صلیبي جګړو کې چې کارل شوې دي. دښمن زموږ په عسکرو پسې مخ پر وړاندې داسې روان و لکه یو لېوه چې د پسونو رمه په منډو کړې وي. کله چې دوی زموږ توپ نیولو، زموږ توپچیان لکه اتلان وجنګېدل. د توپ له څنګ سره دوه توپچیان ووژل شول. بریدمل مولهل Mullhal درې ځایه ټپي شو. خوارکی لېنګ Laing په داسې حال کې وویشتل شو چې توره یې د توپ په سر خوځوله او عسکر یې په اوچت غږ ستایل. دا یوه اندېښمنه او ډاروونکې صحنه وه چې زموږ زړونه یې په درزاري کړل.»[۷۹]

خو شلېتن وتوانېد چې خپله یوه مربع له زیانمنېدو څخه وساتي او خپل بېګل وال ته یې امر وکړ چې د تیارسۍ بېګل وغږوي. بیا یې د برچو ځواې برید پیل کړ، توپ یې بېرته ونیو او دواړه، مېرمسجدي او د مخالفینو پوځي قوماندان عبدالله خان اڅکزی یې ووژل. سلطان محمد خان دراني لیکلي: «د غازي مړینې هر مسلمان او په خاصه توګه د قبیلې غړي یې په ویر کې پرېښودل. که غازي خپل ژوند له لاسه نه وی ورکړی؛ نو ده به په همغه ورځ انګرېزي اډه نیولې وی.»[۸۰]

د یوه وخت له پاره داسې برېښېدل چې انګرېزان اوس برلاسي وو، خو کله چې افغانان شا ته شول او د مربعو پاتې عسکر بیا راغونډ شول، تورټوپک نښه ویشتونکو بیا ډزې پیل کړې او د سپاهیانو د لا ډېرو لیکو پر ځمکه غورځېدل پیل شول. جورج لارنس چې د اډې له دېوالونو څخه یې په وېره ننداره کوله، لیکلي: «له جنرال څخه په ټینګار او اندېښمنه بڼه غوښتنه وشوه چې له پرېکنده فرصت څخه ګټه واخلي او پر دښمن یرغل وکړي، خو د کومې ناڅرګندې وجې له امله، هېڅ شي ونه شوای کړی چې نوموړی له غونډۍ څخه وخوځوي.»[۸۱]

بیا د یاغي تورزنو دویمه ډله چې د وروستي یرغل له پاره چمتو وه، په پټ کنډو کې راغونډه شوه. دا ځل ټولو عسکرو لیکې ماتې کړې او په داسې حال کې دوی اډې ته وتښتېدل چې افغان اسوال ورپسې وو. جورج لارنس یادونه کړې:

ټول نظم په ختمېدو و. ما له خپلې تانې څخه مخ په تېښته عسکر لیدل چې په چټکۍ دښمنان ورپسې او پر دوی ور ګډ وو او له هر لوري یې په ګڼ شمېر وژل. دغه صحنه دومره وېروونکې وه چې زه یې هېڅ کله هېرولی نه شم. عسکر په تېښته اډې ته په ننوتو وو او موږ پوره باور درلود چې افغانان به په دوی پسې اډې ته ننوځي، خو له نېکه مرغه او چې هېڅ تمه یې نه کېده، افغان اسوال ناڅاپه بڼې خواته وګرځېدل. موږ وروسته پوه شوو چې د دوی قومانده عثمان خان بارکزي کوله. نوموړی یو له هغه مشرانو څخه و چې

(c) ketabton.com: The Digital Library

وروسته له سېر ویلیم مېکناټن سره په اړیکه کې و، خو څوک د هغه شپې د وېرې او زمورږ د لړیکې انځور کاږلی شي ځکه چې موږ د حتمي مرګ احساس وکړ؟ په یقین سره، هېڅ شی زموږ د عسکرو چلند توجیه کولی نه شي، خو د برید جنرال بشپړه ناتواني، په بې پروایي د غونډې په سر کې په ساعتونو د خپلو عسکرو درونه، او په سرتمبګۍ په ټوله ورځ کې له یو شمېر فرصتونو څخه، لکه د دښمن لندمهاله تېښته چې بېرته ځان تنظیم کړي، نه کار اخیستنه هېڅ د توجېه وړ نه دي - د نوموړي بریا د عسکرو کمزوري کول وو، هغه عسکر چې په داسې یو مشر یې باور بایلود چې د قوماندې وړتیا یې نه لرله.[۸۲]

په جګړه کې دا د بدلون ورځ وه. دغه ورځ له مصیبت څخه ډکه وه. له ۱۱۰۰ کسانو څخه چې سهار له شلټن سره ستانه شول، ۳۰۰ یې ووژل شول او په داسې حال کې چې ښځو او بچیانو یې د غونډې په بېخ کی بې اسرې ورته کتل، د پرېښودل شوو ټپیانو کولې وایستل شوې. ډېر نور چې لاره یې ونیول شوه او وېې نه کړای شول چې اډې ته ځان ورسوي، یاغیانو لټول چې وېې نیسي. فیض محمد لیکلي: «هغه پوځیان چې له جګړې څخه ژوندي پاتې شول او د اډې په لور یې تېښته وکړه، لاره ترې ورکه شوه، نو هڅه یې وکړه چې په ورو نا اشنا لارو او چاک او چولو کې پټ شي. دوی یو په بل پسې راغونډ کړل او ووژل شول.هر هغه کنټرول چې ښايي انګرېزانو پر پېښو درلود، د دغه ورځې مصیبت ترې واخیست او دوی په حقیقت کې بې اسرې پاتې شول.»[۸۳]

رښتیا همداسې وو. انګرېزانو وروسته له دې بیا هېڅ د کوم نوښت هڅه ونه کړه. مکنزي لیکلي: «د شلټن نه وړتیا د افسرانو اتل ولې شنډه کړه. دوی روحیه بایللې وه او دسپلین یې کابو له منځه تللی و.»[۸۴] ایر په دې اړه له مکنزي سره همغږی و او په همدغه ماښام یې په خپله یادلیکچه کې لیکلي: «حتی هغه افسرانو چې تر اوسه یې په خپله ګټه د پېښو د بدلون هیلې درلودې، اوس یې زموږ د راتلونکي برخلیک په اړه غمجنې اندېښنې لرلې. زموږ قوا یوې داسې بېړۍ ته ورته وه چې د تېږو او د کبانو د ګلو تر منځ د ټوټې ټوټې کېدو په خطر کې وه ځکه چې یو تکړه مانو نه و چې په خوندي توګه یې د تیږو له منځ څخه تېره کړي. حتی اوس هم که د وضعیت اشتېرېنګ یو وړ لاس ونیسي، کېدای شي موږ له ورانی څخه وژغورل شو، خو د داسې کس په نه شتون کې، دا واضح او څرګنده ده چې یوازې خدای مو ژغورلی شي.»[۸۵]

په همدغه شپه بد خبرونه اډې ته لا را روان وو. د ښه راغلاست جوپه ییړه ډوزو د اکبرخان رارسېدل په ډاګه کړل. نوموړی د دوست محمد تر ټولو ننګیالی او له پوځي اړخه تر ټولو اغېزمن زوی وو چې لړه شېبه مخکې د میرولي ازبک له ۶۰۰۰ اسوالو سره راورسېد او سمدلاسه یې د مقاومت چارې په غاړه واخیستې.

اکبرخان لمړی څو ورځې د ده په اړه د خلکو په ستاینو او لیدو باندې تېرې کړې. مولانا کشمیري لیکلي:«د ده راتګ داسې و لکه پسرلی چه بڼ ته ژوند ورکړي.»

ټول مشران او اشرافیان د درناوي له پاره راغلل

نران او ښځې، ځوانان او زاړه ورته په دعا راووتل

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوی ورته وویل، اې زموږ ټولو ساتونکیه
زموږ پناه او اصل او اساسه، زموږ دفاع کوونکیه
داسې په اوچت اواز د دعاوو ترانه له ځمکې پورته شوه
چې په جنت کې له عیسې څخه وپوښتل شول چې دا شور د څه دی[۸۶]

اکبر ډېر ژر خپل ځان هغسې دښــمن ثابت کړ لکه انګرېزانو يې چې په اړه وېره درلوده. د څو ورځو په ترڅ کې يې په ملري ځل پر اډه باندې په اغېزمن بنديز لګولو د پاځون بڼه بدله کړه. ټولو څېرمه کليو ته يې ملايان ولېږل چې بزګران پر انګرېزانو باندې د اکمالاتي توکو له پلورلو منع کړي.[۸۷] شا ته پراته کلي ونيول شول او جنګيالي په کې ځای پر ځای شــول. د کليو ملکان په سـملاسـي مرګ وګواښـل شـول که دوی حتی يوه بوری غله او يا واښــه پر پرنګيانو وپلورل. د کابل سـيند پر سـر نوی له لرګيو جوړ شـوی پل چې اډه يې د بالاحصـار او جلال اباد له واټ سـره نښـلوله، وسـوځول شو. مېکناټن په غوسه و چې د پله د ويجاړونې په مخنيوي کې اډې هېڅ هڅه ونه کړه او دوی يوازې د سنج تر شا کرار ننداره کوله که څه هم هغه افغانانو ته چې د پله په ورانی کې ښــکېل وو، په اســانی د ټوپک ګولۍ ور رســېدې. لکه څنګه چې دوه شـاهي پلوه مخکښـه مشـران د بي بي مهرو په لوړو کې وژل شـوي وو، مخکنۍ د قوماندې څه ناڅه ماته مشـرتابه بېرته په کلکه يو موټی او د اکبرخان او د ده د بارکزيو تر شـا ودرېده. ګرومجن مېکناټن ليکلي: «دا په بشـپړه توګه عجيبه ده چې [مخالفين] خپل يووالی ساتي.»[۸۸]
له وزيراکبر خان سـره د غلزيو د يو واکمن مشـر، محمد شـاه خان د لور واده د مقاومت قومي جوړښـت بدل کړ. په داســې حال کې چې عبدالله خان اڅکزی مړ شــو او د مير مســجدي له مړينې څخه وروســته، کوهســتاني تاجک په ډېرېدونکې توګه څنډې ته شــول او ډېری پلويان يې له جنازې ســره لاړل چې خپل پير ښــخ کړي، اوس ســاده خو نه ماتېدونکي غلزيو په پاڅون کې ډېر واک درلود. دوی خپله اډه د ښـار له دېوالونو څخه لرې وتلې د محمدخان په کلا کې جوړه کړه او دا دوی وو چې اوس يې په ډېرېدونکې توګه په غونډيو کې چې تر چوپې او وېرېدلې اډې چاپېر وې، د ليکو کرښې ډکې کړې وې. دلته د بارکزيو ځواکونو چې د غونډۍ په لمن، شاه باغ کې يې اډه جوړه کړې وه، د دوی ملاتړ کولو. د اډې د دېوالونو د ننه، فشــار ډېر شــديد شــو ځکه چې د واورې ســاړه توپان او لوږې مورال نور هم ټيټ کړی و. اسـونه دومره وږي وو چې د کېږديو مړوي يې ژوول او خپل خوشـايه يې څو ځلې خوړل. مېرمن سـېل يو وږی اس وليد چې د بل اس لکۍ يې په غاښـو ترې غوڅه او په چټکۍ وخوړله په داسې حال کې چې د هغې خپلې اسپې د کراچۍ عرابه په غاښـونو شکوله. لکه ډېر نور افغانان، ميرزا عطا د دغه يو وخت اډمارو• انګرېزانو له سـپکاوي او ناخوالو څخه خوند اخيسـت: «اوس دومره واوره ووربده چې انګرېز عسکر چې هېڅ کله يې د خراسان واوره نه وه لېدلې، داسې ويلې کېږي لکه له واوری جوړ شـوي سړي. ډېر يې له لوږې مړه شـول، نورو يې د بار اوښـان او غوايه ووژل چې مسلمانان يې غوښــه او هندوان يې پوســتکي وخوري! په دغه ســختو حالاتو کې، لکه د دوزخ په تر ټولو ټيټ پوړ کې، ټول مذهبي مناسـک او نا رواوې هېرې شـوې.»[۸۹] د کمپ ملکي کسـانو چې مړه اسـونو او اوښـانو ته يې لاس رسـی نه درلود، ليدل کېدل چې د کوڅو بې څښتنه سپي وريت او سيخ کباب کوي.

• اډمار: مغرور، کبرجن، له خپل ځان څخه خوښ

(c) ketabton.com: The Digital Library

اکبرخان له یوه اوږده کال رېږوونکي بند څخه وروسته، یوازې یوه میاشت مخکې په بخارا کې د زندان له ډوغل څخه ازاد کړل شوی و. د مولانا کشمیري په قول، لږه موده مخکې چې له زندان څخه ازاد شي، اکبرخان یو صوفي بزرګ په خوب کې لیدلی و او ده ته یې وویل چې خپله لونګی پر سر کړي، توره پر ملا وتړي او لاړ شي چې خپل هېواد وساتي، هغه هېواد چې ده ته خدای ورکړی.[۹۰] میرزا عطا چې دغه بارکزی وارث یې ډېر خوښ شوی و، د نوموړي له پلویانو څخه یې د کیسې دغه بڼه اورېدلې: «د بخارا اشرافي ښار علما، حاکم ناصرالدوله ته لاړل او د سردار محمداکبر خان او د ده د ملګرو د ازادولو شفاعت یې وکړ. د کابل مشرانو اکبر ته د ښه راغلاست لیک ولېږه او د ده په ازادۍ یې خپله خوښي څرګنده کړه. همدا راز یې په لیک کې زیاته کړې وه چې له وروستیو جګړو څخه راپه دېخوا انګرېز پوځ خورا کمزوری شوی او د مقاومت توان نه دی ورپاتې؛ نو د سردار راتګ ډېر په نېکمرغه وخت کې دی: اوس هغه وخت را رسېدلی چې د خپل پلار، د بې جوړې امیر!، غچ واخلي.» اکبر خان نېغ کابل ته لاړ او هلته مشرانو او نورو د پام وړ خلکو ده ته د انګرېزانو د بې عدالتۍ په اړه خبرې وکړې او له ده څخه یې د عدالت غوښتنه وکړه. ورپسې سردار په یو لیک کې له مېکناټن څخه د لیدو غوښتنه وکړه؛ نو د دوی د لیدنې تابیا ونیول شوه:

سبا ته سردار محمد اکبر خان او د ده څو د اعتبار وړ ملګري له کابل څخه ټاکلي ځای ته پر اسونو لاړل. په همدې توګه مېکناټن هم له اډې څخه دغه ځای ته ورسېد. دوی د زړه له تله یو بل ته غېږې ورکړې او د خصوصي خبرو له پاره ګوښه شول. یوازې دومره په دې اړه راپور ورکړل شوی چې سردار، انګرېز استازي ته وویل چې نور په کابل کې د ده پاتې کېدل مناسب نه دي او نوموړی باید خپل یو افسر د برمته په ډول ده ته تسلیم کړي او دوی باید د هند په لور وخوځېږي. کله چې د سردار درووند پلار، بې جوړې امیر، د انګرېزانو له توقیف څخه خلاص او خراسان ته راوګرځېد، بیا به دغه برمته انګرېز په عزت ازاد کړل شي.

مېکناټن هوکړه وکړه او دغه هوکړه لیکلې بڼې ته راوړل شوه. ټول انګرېزان په دې باور وو چې له دغې هوکړې وروسته به نوره جګړه نه وي.[۹۱]

خو حقیقت لږ ډېر پېچلی و. د موهن لال په وسیله چې په ښار کې فعال پاتې و، مېکناټن د پاڅون له پیل څخه د مخالفینو له یو شمېر قوماندانانو سره په اړیکه کې و او د څو اونیو راپه دېخوا یې د پوځي ملاتړ د پېرودو شونتیا لټوله چې د افغان پوځي ډلو ترمنځ بېلتون راولي او یا له هېواد څخه انګرېزانو ته یوه عزتمنه وتنه برابره کړي. د شلټن له سختې ماتې څخه دوه ورځې وروسته، استازي د افغان مخالفینو له یو پلاوي سره چې د انګرېزانو بې قید او شرطه تسلیمي یې غوښتله، وکتل. مېکناټن په یوه نوټ کې چې د نوموړي له مرګ وروسته یې پر مېز پیدا شو، داسې لیکلي:

زما په نوښت، په پنځه ویشتمه نېټه د مخالفینو یو پلاوی اډې ته راولېږل شو او ماته یې له هېواد څخه په سوله ییزه بڼه زموږ د وتنې پر بنسټ مقدماتي سریزه وسپارله. ما دوی ته یوازې د هغو شرطونو وړاندیز وکړ چې زما په اند په درناوي به ومنل شي. سبا ته، دوی ما ته د مخالفت لیک راولېږه چې که موږ خپلې وسلې ور تسلیم نه کړو او اعلحضرت خپل برخلیک ته پرې نږدو، نو سملاسي به له جګړو سره مخ شو. دغه لیک ته ما په ځواب کې ولیکل چې موږ د ژمنې د ماتولو په پرتله مرګ غوره ګڼو او لوی څښتن به زموږ دواړو خواوو په اړه پرېکړه کوي.[۹۲]

مېکناټن چې اکبرخان ته یې د شجاع او د ده د کورنۍ تسلیمول ونه منل او اړیکې یې وشلولې، انګرېزانو د لوړې او اندېښنې غړنتیا دوه نورې اونۍ تېرې کړې. مېکناټن اوس خپله ستراتیژي پر یوه پیکه هیله تړله چې له جلال اباد، غزني او یا کندهار څخه به یوه مرستندویه قوه د اډې د ټیټ مورال پوځ وژغوري. نوموړي په وار وار له مکګرېګر

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځخه چې په جلال اباد کې د سېل د غونډ سياسي افسر و، د مرستې غوښتنه وکړه: «يو درجن ليکونه وليکل شول چې په کې د سېل له غونډ سره کابل ته ستاسې د سملاسي راتګ غوښتنې وشوې. که چېرې تاسې تر اوسه راتګ نه وي پيل کړی ، زه د زړه له تله درته زاری کوم چې همدغه شېبه راروان شئ. زموږ حالت ډېر نازک دی، خو ستاسې په مرسته به موږ ټول په ښه توګه مخ ته لاړ شو؛ نو که چېرې زموږ ژوند او زموږ د هېواد عزت درته ارزښت لري، بايد مرسته راسره وکړئ.»[۹۳] خو وروستنی ځری چې د خردکابل له غاښې تېر شو، د داسې پيغام سره راغی چې په جلال اباد کې سېل په خپله کلابند دی او د خپل پوځ د شمېر په پرتله له ګڼ شمېر مخالفينو سره مخ دی؛ نو له کابل سره د مرستی توان نه لري. نوموړي دا راپور هم ورکړ چې خيبر له لاسه تللی؛ نو له پېښــوره د ممکنه مرســتندويه ځواک لاره هم بنده شوې ده. د ډسمبر په اوومه کله چې درنې واورې لاره بنده کړه، له کندهاره د مرستندوی ځواک راتګ لړ تر لږه تر پسرليه د واورې تر ويلې کېدو پورې ناشونی برېښېده. د انګرېزانو وروستی اډه چې په غزني کې وه هم کلابنده شوې وه او په کابل کې يې د خپلو وطنوالو د مرستې توان نه درلود.[۹٤] اوس چې يوازې د يوې ورځې خوراکي توکي پاتې وو، هېڅ کومه هيله نه وه پاتې. لوږه را نږدې کېده او پوځي مشـرتابه فلج پاتې و. دواړه الفنستون او شـلټن په ناهيليو کې ډوب وو. مات او وړي عسـکر د بغاوت په مورګه وو. د افغان مقاومت شـمېر اوس ۵۰۰۰۰ ته رسـېده چې د انګرېزانو په پرتله پنځه برابره ډېر و.

د ټولو دغه لړېکو او انديښــنو پايله د ډســمبر د اتمې په ماښــام د انګرېزي قوماندانانو يوه بېړنی غونډه وه. په دغه وخت کې الفنستون، شلټن او مېکناټن له يو بل سره د ناراضتيا له کبله ډېرې لږ خبرې کولې او د ماشوم په څېر چيغې وهونکی شلټن په ځانګړې توګه د مېکناټن په اړه له سپکاوي ځخه ډک و: «زه يې په ملنډو سپکوم، زه غواړم چې سپک يې کړم.»[۹۵] د جګړې په شـورا کې نوموړی په ښـکاره د جنرال په وړاندې لړاک و. پرغولې يې برسـتن تر ځان تاو کړې وه او کله کله به چې د څه په اړه د ده نظر وغوښتل شو، ځواب به يې اوچت خرېدل وو.

په دغه غونډه کې الفنســتون هغه ليک وليکه چې مېکناټن ورځخه غوښــتی و. نوموړي په رســمي توګه د تسـليمی د خبرو اترو د پيلولو مسوليت په خپله غاړه واخيست. په ليک کې يې داسې ليکلي وو:

د کلابندی پر وړاندې د درېيو اونيو له مقاومت وروسته، د خوراکي توکو او وښو نه شتون، زموږ د عسکرو بد وضعيت، د ټپيانو او ناروغانو ګڼ شــمېر، د لوېې او بد موقعيته اډې په دفاع کې ســتونزې، د ژمي راتګ، د اړيکو شــلېدل، د مرســتندويه قوې د راتګ ناشـونتيا او زموږ پر ضد د ټول هېواد د وسلوال کېدو پر بنسټ، زه په دې اند يم چې نور په دغه ځای کې خپله دفاع شـونې نه ده او ته بايد د خبرو له وړانديز ځخه چې تا ته شوی کار واخلې.[۹۶]

نورو افسرانو هم په رسمي توګه د انګرېزانو له اډې ځخه دفاع ناشونې وبلله «خپل بې اړنګه او پرېکنده نظر يې ورکړ چې عسکر په خپل اوسني حالت کې د نورو پوځي عملياتو توان نه لري؛ نو هندوستان ته د خوندي شاتګ په موخه د خبرو اترو له پاره بايد هېڅ وخت ضايع نه شي، خو دلته شاه شجاع او د نوموړي ګټو ته هېڅ اشاره نه وه شوې ځکه چې د دوی لمړنی دنده په اډه کې د دوی تر قوماندې لاندې د انګرېزي عسـکرو د عزت او سـوکالۍ برابرول وو.»[۹۷] د پوځ چمتووالي چې شـجاع يوازې پرېږدي، انګرېزانو ته د نوموړي له بې سـارې وفاداری سـره نېغ په ټکر کې و حال دا چې د مخالفينو له خوا ډېر هڅوونکي وړانديزونه ورته وشـول چې خپل ناګرانه کافر متحدين پرېږدي. مېکناټن په وار وار خبرداری ورکړ چې د شـجاع يوازې پرېښـودل به انګرېزانو ته «تل پاتې بدنامي» پرېږدي، خو چا پام ورته ونه کړ او امر

(c) ketabton.com: The Digital Library

ورته وشــو چې له اکبرخان ســره وګوري چې په کومو شــرطونو له افغانســتان څخه د انګرېزانو د ســمدســتي وتنې خوندیتوب تضمین کېدای شي.

د دغه دواړو تر منځ لمړنی لیدنه د کابل سـیند پر کنګل شـوې غاړه د سـوځېدلي پله د سـکرو له پاتې شـونو څخه لږ وړاندې ترسـره شـوه. له مېکناټن سـره لارنس، ټرور او مکنزي مل وو. اکبر د مخالفینو ټول مخکښ مشـران له ځان سـره راوسـتلي وو.[۹۸] مېکناټن، لکه څنګه چې د ده ځانګړتیاوې وې، له صـداقت څخه لیرې د خپل ځان په برحق ښودنه یې سریزه چې په روانه درباري پارسي یې لوستله، پیل کړه: «لکه څنګه چې له وروستیو پېښو څرګنده شوه چې د شـاه شـجاع الملک د ملاتړ له پاره په افغانسـتان کې د انګرېزي پوځ شـتون افغان ملت ډېرى ناراضـه کړي او لکه څنګه چې انګرېز دولت پرته د افغانانو له وحدت، خوشـحالی او سـوکالی څخه بله موخه نه لري؛ نو چې شـتون یې د موخې د مخنیوي وجه ګرځي، دوی د پاتې کېدو هیله نه لري.» ورپسـې د مېکناټن د ټرون د مسـودې غوښـتنه برخه راورسـېده: «لمړی؛ په کابل کې به انګرېز عسـکر پېښـور او بیا هند ته په بشـپړه عملي شـونتیا سـره ژر سـتنېږي. دوهم؛ سـرداران به له انګرېزانو سـره په خوراکي اکمالاتو او ترانسـپورټ کې مرسـته کوي او دا به تضـمینوي چې انګرېزي عسکرو ته به د لارې په اوږدو کې زیان نه رسېږي او له دوی سره به په عزت چلند کېږي.»[۹۹] مېکناټن په خپل نوټ کې لیکلي چې په دغه شېبه کې «اکبرخان مداخله وکړه او راته وېې ویل چې موږ اکمالاتو ته اړتیا نه لرو ځکه چې سبا سهار ته زموږ په تګ کې کوم خنډ نه شته. زه دا په دې موخه یادوم چې د دغه ځوان بې پامه احساساتي بڼه وښیم. نوموړی، نورو مشـرانو پرځای کښـېناوه او پرته له دغه مداخلې څخه یې نور چلند دروند و او په ښـکاره د خپل بخت ناڅاپه بدلون لوړ مقام ته رسولی و.»[۱۰۰]

دوه سـاعته وروسـته دوی هوکړې ته ورسـېدل. انګرېزان به درې ورځې وروسـته، د ډسـمبر په ۱۴مه وځي او د دوی د خوندیتوب تضـمین شـوی و. کپتان ټرور به د برمته په ډول دوی ته سـپارل کېږي، انګرېزان به له جلال اباد، غزني او کندهار څخه هم وځي، د لوړې بیانې په بدل کې ډوډی، غله او د ترانسـپورټ څاروي به انګرېزانو ته لېږل کېږي چې په لاره کې ورسره مرسته وشي. شاه شجاع ته به په کابل کې د یوه عامه وګړي په توګه د پاتې کېدو او له انګرېزانو سره د تګ خوښه ورکول کېږي. لمړی به له بالاحصار څخه پاتې څو انګرېز افسران وځي او ورپسې به بالاحصار اکبر خان ته سـپارل کېږي. په عین وخت کې به دوسـت محمد په لودیانې کې لـه نظربندی خلاص او خپل تخت تـه بـه د بېرته راګرځېدو اجازه ورکول کېږي. افغانان به پرته د انګرېزانو له خوښـې، له بهرني قدرت سـره ائتلاف نه کوي او په بدل کې انګرېزانو ژمنه وکړه چې «انګرېز پوځ به افغان خاورې ته نه ننوځي مګر دا چې په خپله افغان مشران ترې غوښتنه وکړي.»

د مېکناټن په اند، د دغه شـرطونو منل دومره ښـه وو لکه په هغسې حالاتو کې چې ده یې تمه کوله، خو لکه تل سـاده او د غلط قضـاوت څښـتن، اکلنډ ته یې ولیکل: «موږ به له افغانانو څخه لکه ملګري روان شـو او زه خوښ یم چې له دې وروسته هر دولت چې جوړېږي، زموږ سره به د ښه پوهاوي ګروهنه ولري.»[۱۰۱]

(c) ketabton.com: The Digital Library

له یوه کس سره چې په دې اړه مشوره ونه شوه، شاه شجاع و - هغه سړی چې په نوم یې جګړه او اشغال پیل شو. د دغه هوکړې د شرطونو په اړه چې مېکناټن منلي وو، د شاه شجاع د غبرګون په هکله یوازینی بیان چې تراوسه پاتې دی، د نوموړي د ژوند لیکونکي، محمد حسین هراتي دی:

کله چې اعلحضرت ته د دغه هوکړې په هکله پټ راپور راغی، مېکناټن ته یې داسې ولیکل: «زه دې بېرته دغه هېواد ته یوازې د دې له پاره راوستم چې دښمن ته مې وروسپارې؟ ته لا تر اوسه د بارکزیو او د دغه هېواد د خلکو په بې ایمانۍ نه پوهېږې؟ پر دغه کساتي خلکو باندې د پیسو په شنلو سره، ته نه یوازې خپله بلکې زموږ مړینه او تباهي هم ګړندۍ کوې! ایا دا معقول کار دی؟» مېکناټن په ځواب کې یوازې وویل: «اوس په دغه هوکړه کې د بدلون راوستلو له پاره ډېر ناوخته دی.» اعلحضرت ډېر خپه او له اندېښنو څخه ډک لکه د سیمابو مایع یو پر بله تلو، شپه او ورځ به یې لاسونه موښل او ویل به یې: «مېکناټن له سده وتلی - او د دې پایله به زموږ دواړو مرګ وي! »

مېکناټن په بالاحصار کې پاتې انګرېز عسکرو ته امر وکړ چې له بالاحصار څخه ووځي او اکبر خان ته یې پیغام ولېږه چې بالاحصار پرېښودل شو او دی کولی شي خپل سړي په کې ځای پر ځای کړي.
اکبرخان سمدلاسه ۲۰۰۰ تورټوپکوال ورولېږل. د کابل پاک اندو اوسېدونکو وېره درلوده او ویل یې : «که چېرې اکبرخان د بالاحصار کلا ونیسي، د شاه شجاع ښځینه، ماشومانو او پر ده پورې تړلي خلکو ته به څه پېښ شي!»

د ژر پېښېدونکي جنسي تېري او لوټ په اړه اندېښنو اعلحضرت د خپکان په ګرداوي کې ډوب کړی و، خو د بالاحصار ډېری اوسېدونکي پخواني کارکونکي وو چې په همدغه ودانۍ کې زېږدلي وو او همدا راز وفادار چوپړیالان وو چې د شاهي کورنۍ تر ساتنې او ملاتړ لاندې لوی شوي وو. دوی لږ ترلږه له ناچارۍ وار خطا نه کړ او سمدلاسه د انګرېزانو له وتلو څخه وروسته یې، په جرئت دروازې په ځان پسې وتړلې او د مخالفینو هغه عسکر یې ووژل چې کلا ته مخکې ننوتلي وو. د اکبر خان عسکر په ناهیلۍ شاتګ ته اړ شول.[۱۰۲]

د ده عسکرو دوه ځلې بیا د بالاحصار په اصلي دروازې د برید هڅه وکړه، خو د شاه شجاع کورني عسکرو چې انګرېزانو له پخوا څخه «یوه بېکاره د ګړ بړ ډله» بلله، په بریالیتوب شاته وتمبول او سخته مرګ ژوبله یې ور واړوله.
لارنس لیکلي : «موږ د ده [د شجاع] چټک غبرګون او زړورتیا په داسې کړکېچنه شېبه کې د ستاینې وړ بولو او د زړه له تله مې ارمان درلود چې زموږ خپلو مشرانو داسې سېکمنتیا او انرژي له ځانه ښودلې وای، هغه مشران چې لا تر اوسه داسې برېښېدل چې زموږ د عزت او خوندیتوب د تضمین توان یې نه درلود.»[۱۰۳]
په داسې حال کې چې انګرېزانو د شجاع خبرداریو ته پام ونه کړ او سرونه یې ټیټ کړل او تسلیم شول، په خپله شجاع په قوت پاتې شو او په بریالۍ توګه په بالاحصار کې تر هغه وخت پورې پاتې شو چې څو میاشتې وروسته په خپله خوښه د خپلې ښځې اکمال شوې کلا څخه د پسرلي په پیل کې ووت.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په داسې حال کې چې مېکناټن په پټه شاه شجاع قرباني کولو، لارډ اکلنډ په نابېره توګه تر يوې کچې د شجاع پخواني سيال، دوست محمد د نڅا په يوه مېلمستيا کې خوشحاله ساتلو. د شېملې له «تازه او سپکمنوونکې» هوا څخه وروسته، د ايډن کورنۍ د کلکتې د اوړي تودې او نمجنې هوا حيرانه کړې وه. ايملي خپلې يوې ملګرې ته ليکلي: «موږ له افغان سياست سره د خپلې مينې پام له ژوندي کباېدو څخه د ځان ساتنې په اړه ورځنيو ستونزو ته واړولو. زه بايد ووايم چې موږ دغه لوړې موخې ته له دې امله پام وګرځولو چې په دې دواړو کې يې ارزښت ډېر او ترلاسه کول يې هم ستونزمن دي؟...»[۱۰۴] ډېرې ګرمۍ د نومورې او د دې د اند پخلی وکړ او اوس دا وخت را رسېدلی و چې دوی د اسيا له ربړو څخه په چټکۍ بېرته کېنزنګټن Kensington ته لاړ شي: «زموږ جورج په هند کې ښه دنده ترسره کړه، که څنګه؟ ته پوهېږې چې دی زموږ ډېر خوښېږي او درناوی ورته لرو، حتی د ګرمۍ په موسم کې چې ډېر د خندا وړ دی... اوس زما په اند ده ډېر څه وکړل او ښه به وي چې دی هم وطن ته لاړ شي، خو په وطن کې هېڅوک دې ته غوږ نه نيسي او د دغه مياشتې استونو زه بې اسرې کړې يم.»[۱۰۵]

خو دنده، دنده وه. د ملکې ويکتوريا د زېږندې په کليزه کې، د بنګال په خيشته او نمجنه جون مياشت کې، «په هند کې تر ټولو بده هوا چې تر اوسه حس شوې وه»، دغه خويندو د يوې مېلمستيا د جوړولو پرېکړه وکړه. له مېلمستيا څخه لږ وروسته ايملي ليکلي: «زموږ د ملکې ميلمستيا ډېره له پرتم څخه ډکه وه، زه ډېره هېله منه يم چې دا به زموږ وروستۍ مېلمستيا وي او ډېره خوشحاله يم چې ښه تيره شوه. ما خپلې د الماسو ګاڼې اچولې وې!» د مېلمستيا معظم مېلمه، چې ټولو ته له يوې خوا د حيرانتيا وړ او له بلې خوا د اکلنډ د بهرنۍ پاليسۍ د لوبې بريا څرګندونه وه، په خپله امير و. ايملي زياتوي:

دوست محمد، زامنو او درباريانو يې زموږ په مېلمستيا کې برخه اخيستې وه. دا لمړی ځل و چې نومورې اروپايي مېرمنې په خپلو بې شرمو جامو کې وليدې، خو ده د نڅا ننداره ونه کړه - جورج بلې کوټې ته بوت. دی ډېر شاهي سړی دی او خپل نيمه بندي او نيمه ارزښتمن موقف په ډېره هوښياري تمثيلوي. ما له دوست محمد څخه غوښتنه وکړه چې د سطرنج لوبه وکړو څو جورج ته له مېلمه سره د ناستې لږ څه دمه ورکړم. موږ پرله پسې لوبه وکړه او ما ته دا يوه بريا وه که چېرې د ځايي سطرنج لوبې توپير زموږ د سطرنج لوبې سره په پام کې ونيسو. د لوبې په بهير کې ده په دوامداره توګه نوي قوانين جوړول؛ نو که دی دوست نه وی، ما به دغه کار له نصاف څخه ليرې ګڼلی وی.[۱۰۶]

وروسته ايملي له خپل سطرنج ملګري څخه پوښتنه وکړه که چېرې اجازه ورکړل شي چې د ده او پلويانو يې يو انځور وکاږي. دوست محمد ومنله چې د نومورې پنسل ته کښېني. خو وروسته، لکه دومره چې د کلکتې هوا هک پک کړې وه، په همدې کچه لودياڼې ته د دوست محمد تګ، پرته له دې چې خبره يې کړي او انځور بشپړ کړي، حيرانه کړه. څه نا څه ځاځناکې ايملي خپلې خور ته په انګلنډ کې ليکلي: «ما د دوست محمد او د ده د کورنۍ انځور کاږلو، خو سهار د برو ولايتونو په لور روان شو حال دا چې يو وراره يې ما تر اوسه انځور کړی نه و. زه سهار په ډېره بيړه اوچته شوم او کالوبن له انګوټ څخه دغه هلک بېرته راوست او له سهارنۍ څخه مخکې مې مخ ته کښېناست چې انځور يې بشپړ کړم. دغه هلک ډېر د جوديز د ايسکريت Judas Iscariot انځور ته ورته و، خو ډېر ښه هلک و. که څه هم کالوبن سهارنۍ نه وه کړې، خو په پارسي يې په اشارو په زړه پورې خبرې کولې.»[۱۰۷]

وروسته له دې چې دوست محمد له کلکتې څخه لاړ، په افغانستان کې حالات په چټکۍ مخ په خرابېدو وو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوه اونۍ وروسته خبر راورسېد چې په لندن کې محافظه کار حکومت تاکل شوی. اکلنډ چې په خپلو غوراوېو سوچ وکړ؛ نو د لوی والي له څوکۍ څخه یې استعفا غوره کړه. لارډ الېنبوره چې په پیل کې یې هغه یادښتونه ولیکل چې له کبله یې برنز لس کاله مخکې اباسین ته ولېږل شو، د اکلنډ ځای ناستی وګمارل شو.

یوه اونۍ وروسته، د برنز د وژنې او د لارډ اکلنډ د ټولې افغان ستراتیژۍ د چټکې ناکامۍ خبرونه بنګال ته د ډاګې په وسیله راورسېدل. لمړنی خبر چې د لوی والي ادارې ته ورسېد د جنرال سېل له خوا په یو استولي لیک کې و چې نوموړي درې اونۍ مخکې په جلال اباد کې لیکلی و. ده اکلنډ ته په کابل کې د لمړني مصیبت د ګنګوسو په اړه او همدا راز د خپلې کلابندۍ په هکله لیکلي وو. اکلنډ، اعلی سرقوماندان سېر جسپر نېکولز Sir Jesper Nicholls ته ولیکل: «اړینه نه ده چې درته ولیکم چې دغه استونې مې څومره ځوروي. دا ډېرو جدي او ژورو فرضیو ته لاره خلاصوي. زه به د خپل اند په اړه څه درته ونه وایم، خو پوښتنه دا ده چې څه باید وکړل شي؟»

ورپسې نوموړي بېلابېل غوراوي جوړ کړل، خو داسې ښکارېدل چې لکه په کابل کې د خپلو جنرالانو په څېر، دی هم د خواشینوونکو خبرونو لړۍ فلج کړی و او له پیل څخه یې د یو سملاسي پوځي ځواب د نظریې مخالفت وکړ. نوموړي په دې اړه ولیکل: «زه سبا ته د یوې خاصې شورا د درلودو وړاندیز کوم، خو ماته څرګندېږي چې موږ باید داسې ځای ته د بیا نیولو په موخه د تازه دمي عسکرو په لېږلو فکر ونه کړو چې اوس مو ښایي له لاسه لاړ شي... زه وېره لرم چې په ټولیزه توګه د افغانانو ملي احساس پارېدلی دی.»[۱۰۸]

خو په حقیقت کې اکلنډ څو میاشتې مخکې پوه شوی و چې د ده ټوله افغان پالیسي یوه له ناورین څخه ډکه تېروتنه وه او ټول هندي دولت یې د دېوالیه توب* له خطر سره مخ کړی و. اوس چې مصیبت په ډېرېدو و او د نوموړي خزانه تشه وه، په دې کې یې هېڅ اړنګ نه درلود چې په دغه ټوله پروژه خط کش کړي او نورې سرچینې په دغه جګړه ونه لګوي ځکه چې په ښکاره له ناکامۍ سره مخ وه؛ نو شاه شجاع، مېکناټن او حتی د ده پخوانی د سیسی ښکار ملګری «الفي بې Elphy Bey» یې پرېښودل چې د دغه ګډوډۍ چاره په یوازېتوب په خپله وکړي. له کلکتې څخه هېڅ مرسته ور ونه لېږل شوه.

د ډسمبر په دویمه اونۍ په کابل کې ډېره واوره ووربده. ورېځې له هندوکش څخه ښکته راغلې او سمدلاسه یې د ښار په شاوخوا کې ګردجنې او خړې غونډۍ سپینې او ځلانده کړې. د اډې پر بامونو پنډه واوره پرېوته او د کابل سیند کنګل شو. میرزا عطا لیکلي: «سردارانو او غازیانو ته واوره ستونزه نه وه ځکه چې دوی په کې عادت و، خو له هند څخه راغلی پوځ له واورې سره عادت نه و؛ نو ډېر مړه شول او ډېرو نورو د زیاتې یخنۍ له امله د جګړې توان له لاسه ورکړ.»[۱۰۹]

* دېوالیه توب: افلاس، د یوې کمپنۍ داسې حالت ته وایي چې د پور د بېرته ورکړې توان ونه لري

(c) ketabton.com: The Digital Library

مېکناټن ته واوره تر ټولو کوچنۍ اندېښـــنه وه. لکه څنګه چې هوکړه شـــوې وه، نوموړي پاټې کلاوې چې له اډې څخه پاس پرتې وې تسـلیم کړې او اکبر خان ته د ۲۰۰۰۰ روپیو په ګډون، لویه بیانه چې سـردارانو یې غوښـتنه کوله هم تحویل کړه، خو لا تر اوســه خوراکي توکي او واښــه په ډېره کوچنۍ پیمانه اډې ته رسـېدل او پوځ او د بار څاروي د لوږې په مورګه وو.[۱۱۰] له ژمني سره سم د بار وړونکو څارویو او کراچیو کوم څرک هم نه لګېده چې انګرېزانو د بېرته تګ په وخت کې د خپل مال د لېږد له پاره ورته اړتیا لرله؛ نو له دې کبله د دېــسمبر څوارلســم چې د انګرېزانو تګ ته ټاکل شوی و، پرته د دوی له کوچني خوځښت څخه تېر شو. په عین حال کې، کومه سرکشي چې په اډه کې پاتې وه، په وېرېدلي اندېښنې او ډار بدله شوه. مکنزي لیکلي:

د تعقل کمښت دومره ډېر و چې په سـلګونو دښـمنان چې په وسـلو ښـه سـمبال وو، پرېښـودل شـول چې اډې ته ننوځي او د اډې په شاوخوا کې د ننه څارګرېزه مالومات ټول کړي. له یو ډک شپږ پونډه توپ څخه څو یارډه لیرې، یو غلزي پر بریدمن سټرټ خپله توره راوایسته یوازې له دې امله چې دغه افسر د نوموړي د ړدسترګو ملګرو مخه ونیوه. زموږ عسکر په داسې رټ ډول له ډزو منع شوي وو چې د اډې ملکي کارکوونکي او زموږ افغان ملګري به ډېر ځلې زموږ له دېوالو څخه یوازې څو یارډه هاخوا لوټ او حتی وژل کېدل. زموږ د بامونو له مورچل څخه ۱۵۰ یارډه لیرې، د ټولې اډې تر سترګو لاندې د پنځمې سپرې قوا د پسونو رمه یوړل شوه.[۱۱۱]

اکبرخان چې د انګرېزانو په ناچاره وضـعیت پوه شـو، اوس یې خپلې غوښـتنې زیاتې کړې. ډېر توپونه باید ورته تسـلیم کړل شي او نور کسـان دې هم د برمته په توګه ور وسپارل شي. مېکناټن چې په یو بې بېخه ځاه کې خپل لوبېدل لیدل، خپلو قوماندانانو ته یې بیا بالاحصـــار ته د لېږد او حتی د افغانانو پر وړاندې، چې اوس دومره څک نه وو، د جګړې د بیا پیلولو خبره وړاندې کړه. د لارنس په قول: «مېکناټن وویل چې په ناڅاپي ډول د جګړې له پاره خپلې لښـــکرې کابل ته د ننوتو په موخه وباســـو او د ښـــار د دېوالونو لاندې له دښـــمن ســـره جګړه پیل کړو. نوموړي د زړه له تله هیله درلوده چې لکه څنګه چې پوځ یې اوس له بالاحصـــار څخه د تازه دمو پوځیانو په راتګ غښـــتلی شـــوی، جنرال به یوه واضح او څرګنده لاره غوره کړي.»[۱۱۲] خو یو ځل بیا، شلټن او الفنسټون د ټولو پلانونو مخالفت وکړ او د هر وخت په پرتله، اوس ډېر هوډمن ښـــکارېدل چې له افغانســـتان څخه هر څومره ژر چې شـــونې وي ووځي. لارنس لیکلي: «په همدغه ماښـام کلاوې تښې شـوې او سـمدلاسـه افغانان ور ننوتل. زه او اسـتازی جومات ته څېرمه پر یوه ډومبسـکه درېدلي وو او له کلاوو څخه د خپلو عســکرو د وتنې ننداره مو کوله. زه پرته له دې چې وشـــرمېږم غواړم ووایم چې له خپګان او غوسې څخه مې سـترګې پر اوښـکو لمدې شـوې کله مې چې کلاوو ته کتل، هغه کلاوې چې په کابل کې زموږ د لږزانده ځواک وروستنۍ سـتنې وې، هغه کلاوې چې نیول او دفاع یې زموږ د ډېرو وینو په بیه وې او هغه کلاوې چې پر له پسې مو بېرته خپل بې وفا او د بریا له هلهلو څخه ډک دښمن ته ورغولې.»[۱۱۳]

لږ وروسته، د رڼا او هیلو یو ناڅاپه څرک ښکاره شو. د نومبر په شلم هغه نظام الدوله یا صدراعظم چې مېکناټن پر شجاع تپلی و، خبر ورکړ چې د نوموړي پخوانی ملاتړی، د بارکزیو مشر نواب زمان خان چې په پیل کې یې د بلوا مشري په غاړه اخیســتې وه، «خوابدی شـــوی ځکه چې خلک اوس پر محمد اکبر راټول شـــوي او اوس یې پیغام راولېږه چې غواړي د انګرېزانو متحد شي. انګرېزانو چې د افغانونو له تېرو تورو څخه د امان په لټون کې وو، دې ته یې له اسمان څخه د زېري په ســترګه وکتل».[۱۱٤] په همدې مهال دا خبر هم راورســېد چې د خوراکي توکو د لوږې بېې له امله، ډېر یاغیان له اکبر خان څخه ناراضه شـوي.[۱۱۵] مېکناټن سـمدلاسـه د ببل یې کړه، اېل یې کړه په نویو هڅو پیل وکړ. دی

(c) ketabton.com: The Digital Library

سـخت کرپابه و چې د ژمي په نیمايي کې د هند په لور له شـــاتګ څخه ډډه وکړي چې په بدورده غرونو کې له بالقوه ناوړین څخه په امان کې شـي؛ نو څو توطيې يې په يو وخت کې په لاره واچولې، «ده هر نوي ترکیب ته چې د مخکني په پرتله یې ډېرې هیلې پیدا کولې، لاس اچولو» نو د موهن لال په وسـیله، د قزلباشــو او غلزیو مشــرانو ته د ۲۰۰۰۰ روپیو وړاندیز وشــو چې له یاغیانو څخه جلا شــي او د انګرېزانو ملاتړ وکړي. مېکناټن دا هم په ډاګه کړل: «که د افغانانو کومه برخه په هېواد کې زموږ د پوځ پاتې کېدل غواړي، زه به د هغه هوکړې په ماتونه کې خپل لاس خلاص وګنم کومه مې چې د وتلو په هکله کړې ده. دا هوکړه په دې باور شوې ده چې افغانان زموږ وتل غواړي.»

خو مېکناټن په ناچاره توګه له خپل توان څخه په وتلي حالت کې ښـکېل و. نوموړي موهن لال ته په سـربدالی لیکلي: «ډېره سـخته ده، نه پوهېږم چې څه وکړم.» [116] دی د خپښـی په قوت چې اکبرخان یې له غلزیو سـره نښــلولی و، نه پوهېده او حتی په دې هم نه پوهېده چې په کومه کچه ډېر افغانان د خپل هېواد له کافرو اشغالګرو څخه کرکه لري. سربېره پر دې، موهن لال تر څار لاندې و او د اکبر څارګرو د مېکناټن اماتوري توطیو په اړه ده ته په تفصیل مالوت ورکول. همدا راز، د یاغیانو په منځ کې زیانمنې ګنګوســې وې چې مېکناټن هر هغه چا ته چې اکبر او یا د دښــمن نور مشــران ووژني، د پیســو د ورکړې ژمنه کړې. د میرزا عطا په قول: «مېکناټن په پټه مشــرانو ته یو لیک ولېږه چې هر هغه چا چې د ســردار محمد اکبر خان غوڅ ســر ده ته وروړ، د ۱۰۰۰۰ روپیو انعام به ورکړل شــي او د اســتازي د مرستیال په توګه به وګمارل شي. کله چې خانانو دغه لیک ولوست، سمدلاسه یې اکبر ته وسپاره او اکبر دغه لیک له ځان سـره وساته.» [117] کېدای شي دغه کیسـه رښـتیا وي. په یقین سـره، د موهن لال له لیکونو څخه داسې شـواهد لیدل کېږي چې د عبدالعزیز په نوم یو هدفي وژونکي د عبدالله خان اڅکزي د وژنې په بدل کې موهن لال ته حواله لېږلې وه. نوموړي ویلي وو چې د نومبر په درویشـتم کله چې عبدالله خان اڅکزی د شـلېټن پر وړاندې په جګړه بوخت و، ده په زهرجنه ګولۍ په شا کې وویشت؛ نو دا خود د دې مانا ورکوي چې د مخالفینو د مشرانو د وژلو په موخه، موهن لال د پیســو ژمنې کولې [118] او دا هېڅ شـونې نه وه چې نوموړي د دې جرئت کړی وای چې له اسـتازي څخه د صلاحیت اخیستنې پرته دغسې کار وکړي.

اکبرخان چې له دې څخه خبر شــو، نو پرېکړه یې وکړه چې مېکناټن ته یوه اړکی• کېږدي چې دوه مخي یې بربنډه کړي. د ډسمبر د دوه ویشتم په ماښـام یې خپل دوه د تره/ ترور زامن اډې ته ولېږل. کپټان جېمز سکېنر د سپرې ډلې یو ځوان انګرېز- هندوستانی قوماندان و. د ده پلار د سېکنرهاړس Skinner's Horse یا د سکېنر سپرې قوا بنسټ ایښودونکی و چې د پاڅون په لمړۍ ورځ په داسې حال کې ونیول شو چې له ښـار څخه یې په چادرۍ کې د تېښـتې هڅه کوله. کپټان جېمز ســکېنر د اکبرخان دغه دوه کســه بدرګه کړل. د ماښـــامۍ په ترڅ کې، د بارکزیو اســتازو مېکناټن ته یو حیرانوونکی نوی وړاندیز وکړ. دوی وویل چې انګرېزان کولی شي تر پسرلي پورې په افغانسـتان کې پاتې شي او شجاع هم پاچا پاتې کېدای شي که چېرې انګرېزان د وزیر په توګه د اکبر د ګمارنې ملاتړ وکړي او ده ته د رښـتیني واک چارې ورکړي. ســربېره پر دې، که چېرې مېکناټن په لیکلې بڼه له اکبرخان ســره د مرســتې ژمنه وکړي، یوه خورا اوچته د ۳۰۰۰۰۰ پونډو بیانه او په کال کې ۴۰۰۰۰ پونډه ورکړي؛ نو اکبرخان به په خوښۍ د امین الله خان لوګري سـر ورته

• اړکی : دام

(c) ketabton.com: The Digital Library

راوړي. مېکناټن ته ظاهراً داسې فرصت ورکړل شـو چې مخکنۍ هوکړه ځيرې کړي او له اکبرخان سـره يوه پټه معامله وکړي. د انګرېزانو بيخي کمزوري موقف ته په کتو سـره، دغه وړانديز په شـکمنه توګه لـه سـخاوت څخه ډک برېښېده، خو لکه څنګه چې مېکناټن تر پايه د خپل ښاغ ساتنه کوله، داسې ښکارېدل چې ځان يې په دې باور کړی و چې توطيې يې دومره اغېزمنې وې چې اکبر يې جوړجاړی ته اړ ايسـت څو خپل موقف وسـاتلی شي. د امين الله خان سـر يې رد کړ او وېې ويل چې يوازې د نوموړي نيول او د بندي په څېر يې انګرېزانو ته سپارل بسنه کوي، خو پاتې ښکاردانه يې تر سـتوني تېره کړه او يو پارسـي سـند چې خپله رضـا يې په کې څرګنده کړې وه، لاسـليک کړ. د موهن لال په قول: «داسـې نه وو چې اسـتازي دغه وړانديز ته هېڅ د شـک په سـترګه نه کتل، خو لکه څنګه چې د پوځي مرسـتې هيله يې هېڅ نه درلوده او د شـاتګ نظريه يې د برتانيې نوم ته شـرم ګڼله، دی داسـې و لکه سـېلاب وړی چې شـاوړي ته لاس اچوي.»[119]

دا اکبرخان ته داسې ګواهي وه چې د مېکناټن د دوه مخۍ د ثبوت لپار يې ورته اړتيا لرله. دغه سـند يې امين الله خان ته وښـود او نورو مشرانو ته يې د مېکناټن له خوا له دوی سره د شـوو هوکړو د ماتونې لېوالتيا او همدا راز د دوی تر شا د نوموړي د پټو معاملو په اړه خبرداری ورکړ. بيا يې مېکناټن ته پيغام ولېږه چې سـبا ته بيا له ده سـره وګوري چې د توطيې جزيات بشـپړ کړي. مېکناټن يې غوښـتنه ومنله او سـهار د لمرختو په وخت کې يې جورج لارنس، مکنزي او ټرور له دغه وړانديز څخه خبر کړل. د لارنس په قول، مېکناټن وويل چې:

دی له هر اړخه موجه هيله لري چې دا به زموږ اوسـنۍ سـتونزې ژر او په خوښـۍ پای ته ورسـوي او اکبر به موږ ته امين الله خان د بندي په توګه وسپاري. بيا سېر مېکناټن ما ته وويل چې وروسته ځان دې ته چمتو کړم چې په چارګام پاچا ته ځان ورسوم او د اکبر د وړانديز په هکله يې خبر کړم. ما يو ځل بيا يادونه وکړه چې دغه طرح خطرناکه ښکاري او له ده څخه مې وپوښـتل چې د کومې درغلۍ شک دې ورباندې ونه کړ، ده ځواب راکړ: «هو، خطرناکه ده، خو که بريالۍ شي، د هر راز خطر ارزښت لري. ياغيانو د هوکړې حتی يوه ماده هم عملي نه کړه او زه په دوی هېڅ باور نه لرم. که چېرې په دغه وسيله موږ خپل عزت وساتلی شو؛ نو هر څه به سم شي، خو په هر صورت، زه سل ځلي مرګ غوره ګڼم، نه چې بيا د تېرو شپږو اونيو ژوند ولرم.»

په دغه شـېبه کې، د مکنزي د تورټوپکو مشـر، حسـن خان چې په ايمانداری يې د زېرمتونونو له کلا څخه د شـاتګ لارښـوونه کړې وه، خبرې پيل کړې او «په وار وار يې له افغان مشرانو سره د خطرناکې ناستې د وژونکې پايلې د شـونتيا په اړه سېر ويليم ته خبرداری ورکړ. نوموړي اسـتدلال کولو چې د خپلو وطنوالو د نيت په ارزونه د سېر ويليم په پرتله ډېر پوهېږي او هغه څه ته چې موږ يې خيانت بولو، دوی يې بې حرمتي نه ګڼي.» مکنزي هم وويل چې دغه وړانديز ډېر شـکمن ښـکاري، خو مېکناټن په ځواب کې وويل: «يوه توطيه! ما ورته يوازې پرېږدئ - په دې هکله په ما باور وکړئ!» الفنسټون چې همدې ته ورته اعتراض وکړ، مېکناټن په ښاغ ورته وويل: «ما ته يې پرېږده. په داسې شيانو زه تر تا ډېر پوهېږم.»

داسې پرېکړه شـوې وه چې شلټن له مېکناټن سـره يوه پوځي بدرګه ولېږي، خو د هر وخت په څېر، سـره قوا بې نظمه وه او اسـوال تر اوسـه تګ ته چمتو نه وو. له لږ انتظار وروسـته، بې صـبره مېکناټن پرېکړه وکړه چې د خپلو درې مرستيالانو، لارنس، ټرور او مکنزي په ملتيا يوازې له خپلې وړې شخصي ساتونکې ډلې سره لاړ شي. اکبرخان په ټاکلي ځای کې چې هوکړه ورباندې شـوې وه دوی ته تم و. ده له ځان سـره خپل خپلوان سـلطان جان بارکزی او خپل خسـر،

(c) ketabton.com: The Digital Library

د غلزیو مشر محمد شاه خان راوستي وو. همدا راز اکبر خان یو درېیم مشر چې انګرېزانو ونه پېژنده خو په حقیقت کې د امین الله خان کشر ورور و هم راوستلی و چې د مېکناټن د خیانت شاهد شي.

غونډه په پوره درناوي پیل شوه. مېکناټن اکبر ته یو اس چې مخکې یې نوموړي ستاینه کړې وه ډالۍ کړ. د یاغیانو دغه ځوان مشر له مېکناټن څخه په درناوي مننه وکړه چې پرون یې یوه دوه میله تومانچه او له خپلې بګۍ سره یوه جوړه اسونه ورلېږلي وو. دوی له اسونو څخه ښکته شول او د اسونو جالوغونه یې پر یوې هغه ورې غونډۍ وغوړول چې افغانانو ورته اشاره وکړه چې واوره پرې نه وه پرته. دغه غونډۍ له اډې څخه څه نا څه پنا وه. ورپسې استازی د اکبر خان تر څنګ کښېناست او ټرور او مکنزي د ده څنګ ته کښېناستل. لارنس د مېکناټن تر شا ودرېد. وروسته اکبر خان ورته ټینګار وکړ؛ نو دی پر یوه ګونډه کښېناست. بیا، لارنس د افغانانو ډېرېدونکي شمېر ته چې په همدې ځای کې غونډېدل، اشاره وکړه او ویې ویل که چېرې د دغه غونډې خبرې پټه بنه لري؛ نو ښه به وي چې دا نور افغانان لاړ شي. همدغه خبره مېکناټن یو ځل بیا اکبر ته وکړه او ده په ځواب کې ورته وویل: «دوی ټول په دغه راز کې شریک دي.» لارنس وروسته لیکلي: «اکبر لا دغه خبره بشپړه کړې نه وه چې زما لاسونه وتړل شول، تومانچه او توره مې له کمربند څخه واخیستل شوې او زه یې په زور له ځمکې اوچت او بیا یې ځان سره کش کړم. محمد شاه خان غلزي چې زه کلک نیولی وم راباندې چیغه کړل: «که د ژوند ته ارزښت ورکوې، راسره راځه!» زه تاو شوم او ومې کتل چې مېکناټن پروت دی، سر یې چېرته چې مخکې یې پوندې وې، لاس یې اکبرخان پر خپلو لاسونو کلک نیولی او حیرانتیا او وېره یې په ونګه کې خوره وه.»[۱۲۰] د میرزا عطا د بیان په قول:

په داسې حال کې چې لارنس لیرې کش کول کېده، سردار [اکبر] پر مېکناټن چیغه کړه: «ته د یو لوی پاچا وزیر یې، د یو پرتمین پوځ مشر یې، ټول بهرني لورپوري خلک ستا د پوهې او لاسته راوړنو درناوی کوي، خو زه له هغوی څخه نه یم. زه تا یو داسې ځبن ګڼم چې په خبرو دې باور نه شي کېدی او خپل باطني خیانت په هغه څه کې ښيي چې لیکې یې! موږ دې په جګړه کې مات نه شوای کړی او اوس غوارې په درغلۍ موږ تباه کړې. ته بې ایمانه یې، ټګماره دوکه ماره! ته دومره تېز یې چې زموږ په هوکړه کې خیانت کوې! څه خیال دې درلود چې زه به په کابل کې د خپلو وطنوالو پر ځای په تا باور وکړم؟ څه فکر دې کولو چې د خپلې ګټې له پاره به موږ دومره په اسانۍ یو د بل په تباه کولو کې ښکېل کړې؟ ته پوهېږې چې له ځان څخه دې څومره یوه مسخره څېره جوړه کړې؟ شرم وکړه، ته د ملنډو او مسخرو اله یې. زما دا نیت و چې له کابل څخه د وتلو پر مهال په عزت د هند په لور بدرګه کړل شې، خو ستا توطیه دا وه چې ما په چا ووژنې. ستا دماغ له تور لوګي ډک او له انساني ارزښتونو تش دی. اوس ماسره د کابل ښار ته راشه!»

وحشت وهلي مېکناټن د تېښتې هڅه وکړه، «لکه یوه کوتره چې وزرې وهي خو د باز له منګولو وتښتي». اکبر «لاس ور واچاوه، خپله تربې توره یې راوایسته او بیا یې د استازي ځګر څېرې پرانیست او سر یې له تنې غوڅ کړ. د نومور لوی وزیر مېکناټن صاحب له بې سره تنې اندامونه غوڅ شول او لکه د لېوني سپي مرداره، تنه یې ښار ته کش کړل شوه. بیا یې له سر او خولۍ سره په څلور پوریز بازار کې وځړول شو.»[۱۲۱]

کالن مکنزي چې په غونډه کې و، دغه بهیر لږ بل شانته بیان کړی. نوموړي لیکلي، کله چې د افغان وسله والو یوه ډله ناستو کسانو ته رانږدې شوه، اکبر خان مېکناټن ته وویل چې څنګ ته یې نږدې شي چې پټه خبره ورته کوي. کله چې مېکناټن د ده خواته کوږ شو، اکبرخان ناڅاپه چیغه کړه «بګیریش! بګیریش» یعنې «وې نیسه! وې نیسه!» او مېکناټن یې کلک ونیوه. د اکبر مخ «د یوې ډېرې شیطاني غوسې» بڼه خپله کړې وه او د مېکناټن مخ له «هیبت او حیرانتیا ډک»

(c) ketabton.com: The Digital Library

و. کله چې اکبرخان تر ملا ونیو او تومانچه یې ورته ونیوله چې پر اس سپور شي او له ده سره ښار ته لاړشي، مېکناټن چیغه کړه «از برای خدا» یعنې «د خدای له پاره». «استازي نه غوښتل چې ورسره لاړ شي او ویې پوښتل: «پر ما څه کوې؟»» ورپسې سلطان جان، اکبر خان ته وویل: «ژر شه، که نه ، موږ به ټول هغه عسکر ونیسي چې له ادې څخه را روان دي» نو اکبر خان پر هغه دوه میله تومانچه استازی وویشت چې نوموړي لږ وخت مخکې ورکړې وه. مېکناټن لا تر اوســه ژوندی و، خو اکبر خپل یو چوپړیال ته امر وکړ چې پر خپل تورټوپک یې ختم کړي؛ نو همدې د برتانیې د استازي ژوند ته د پای ټکی کېښود. بیا یې اکبر سر غوڅ کړ او امر یې وکړ چې د کپتان ټرور له مړي سره چې مخکې سلطان جان وواژه، یو ځای د ده مړی په واټونو کې کش کړي.[۱۲۲]

کله چې تاوتریخوالی پیل شو، د مېکناټن شخصي شپاړس کسیزه ساتونکې ډله سمدلاسه وتښتېده او د افسرانو د ژغورلو له پاره یې هېڅ هڅه ونه کړه.[۱۲۳] کله چې دوی د ادې په لور خپل اسونه چارګام کړي وو، له ادې څخه د بدرګې ځنډېلې سپره ډله په مخه ورغله. دوی هم بېرته وګرځېدل او د ادې په لور وتښول. لارنس لیکلي:

[له ادې څخه] حتی یو سړی هم را ونه لېږل شو، نه د کشف په موخه یوه ډله راولېږل شوه، نه یو چټک او لنډ برید ترسره شو او حتی یو ډز هم ونه شو، خو د دښمن سپرې او پلې ډلې ولیدل شوې چې په بیړه د محمدخان کلا ته رواني وې او یو شمېر افسرانو وویل چې په خپلو لرکوتو کې یې د غونډې په ځای کې په وضاحت دوه سړي لیدل چه پر ځمکه پراته وو. د دوی د مړیو د ترلاسه کولو له پاره هېڅ هڅه ونه شوه؛ نو زموږ له مورچلونو څخه زموږ د دان پورو په واټن کې د ننه، په رڼا ورځ، د برتانیې استازی په وحشي توګه ووژل شو او د ده ټوټې ټوټې مړی په ساعتونو همملته پروت و. بیا یې یوې اکاړې بلوا هر راز سپکاوی وکړ او په ټول ښار کې یې وګرځولو، خو د دوی د ژغورنې له پاره هېڅ هڅه ترسره نه شوه او نه د دغه بېساري سپکاوي غچ واخیستل شو.[۱۲۴]

په عین حال کې، مکنزي او لارنس وتښتول شول. «د غلزیو یوه کړی توري په لاس او له ډکو تور ټوپکو سره له دوی دواړو چاپېر شوه او د «دا کافران ووژنئ » چیغې ډېرې احساساتي کېدې. .. » خو اکبر وژغورل. مکنزي په مننډویه بڼه لیکلي: «ده خپله توره راوایستله او خپل څنګ ته یې په مېړانه کېښوده، خو کله چې ډاډه شو چې زه اوس خوندي یم، غرور یې په درانه چلند لاس برې شـو، ما ته یې مخ واړولو او په بریمنه توګه یې په وار وار په ســپکه بڼه راته وویل: «شـما ملک ما ره میګیرید!» یا «تاسې زموږ هېواد نیسئ!»[۱۲۵] لارنس هم پر همدغه مهال د غلزیو یوې ځاځمنې ګڼې ګونې چې د قربانی نارې یې وهلې، د ټوپک په زور او ترلی د محمد خان کلا ته چې د غلزیو مرکز و، بوتللو او دوی دواړه یې په یوه کوټه کې واچول. مخکې له دې چې د کوټې دروازه بنده کړي، یو سـړي پر خپله توره په مکنزي ګوزار وکړ. محمد شاه خان غلزی چې نږدې ولاړ و، تر مکنزي یې لاس چاپېر کړل. توره د ده په اوږه ولګېده او غوڅه یې کړه.[۱۲۶] لږ شېبه وروسته، امین الله خان لوګری چې د مېکناټن د توطې فرضي قرباني و، د دغه دوه بندیانو کوټې ته په چټکی ننوت او دوی ته یې وویل چې ژر به د توپ په خوله کې والوزول شي. د دوی له کوټې څخه بهر غلزي غونډ شـوي وو چې دغه دوه کافر بندیان وځځېر•ي. دوی به له ارګنې څخه پر دوی نارې تو کولې او د خپلو تورو څوکې به یې ارګنې ته د ننه کړې او ټوپک به یې ورته نیول. پیره دار یوازې دومره وتوانېد چې دغه ګڼه ګونه پرې نږدې چې دوی ووژني. څو دقیقې وروسته، یو بل شورماشور جوړ شو. بندیان اوچت شول چې وګوري څه پېښېږي. دوی د نېزې په څوکه کې د یو سړي غوڅ لاس ولید. غلزیو دوی ته نارې کړې: «ښه یې وګورئ، ډېر ژر به ستاسې هم همداسې کېږي.»

• ځځېرل: سپکول، ښکنځل

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا د مېکناټن لاس و. د مېکناټن او ټرور سرونه د نېزو په څوکو کی ګرځول کېدل او تنې یی په کوڅو کې کش کېدی. بیا پوست کړل شول، او پوستکي يې په بازار کې د غوښې په چنګک کې وځړول شول.[۱۲۷] حتی د مېکناټن لوېې شنې عینکې ننداري ته کېښودل شوې.[۱۲۸] میرزا عطا لیکلي:

ټول ننداري ته راغلل او د کرکې ناړې يې ور تو کولې. د یوه سړي په کړنو کې صداقت او بشپړ درناوی داسې طلایی سکې دي چې لکه اسعار هر چېرته اعتبار لري او خپل څښتن په ډېرو کړکیچنو حالاتو کې له سپکاوي ساتي. «که ته ایمانداره او صادق اوسې، په خلکو به ګران وې. په درغلۍ کې به خلک کرکه درڅخه وکړي او له پامه به دې وغورځوي!» نو له همدې کبله د سردار نومیالتوب عام شو او هر چا په وار وار ویل چې د انګرېزانو ټوله لاسته راوړنه دا وه چې د خپلې ناکامه ځانپالنې وړي خره بېرته هند ته وچلوي او د هند ښځې دې ته اړ باسې چې د خپلو مېړونو په ماتم کې د کونډتوب غمجن څادر پر سر کړي! دا ټولو ته څرګنده وه چې هغه انګرېزانو چې په پالیسۍ کې يې د هوښیارۍ او ښه قضاوت او په جګړه کې د زړورتیا غورې کولې، د خراسان د سردارانو په پرتله بې ارزښته وو. دوی په حقیقت کې په خټو کې بندې کچرې وې![۱۲۹]

(c) ketabton.com: The Digital Library

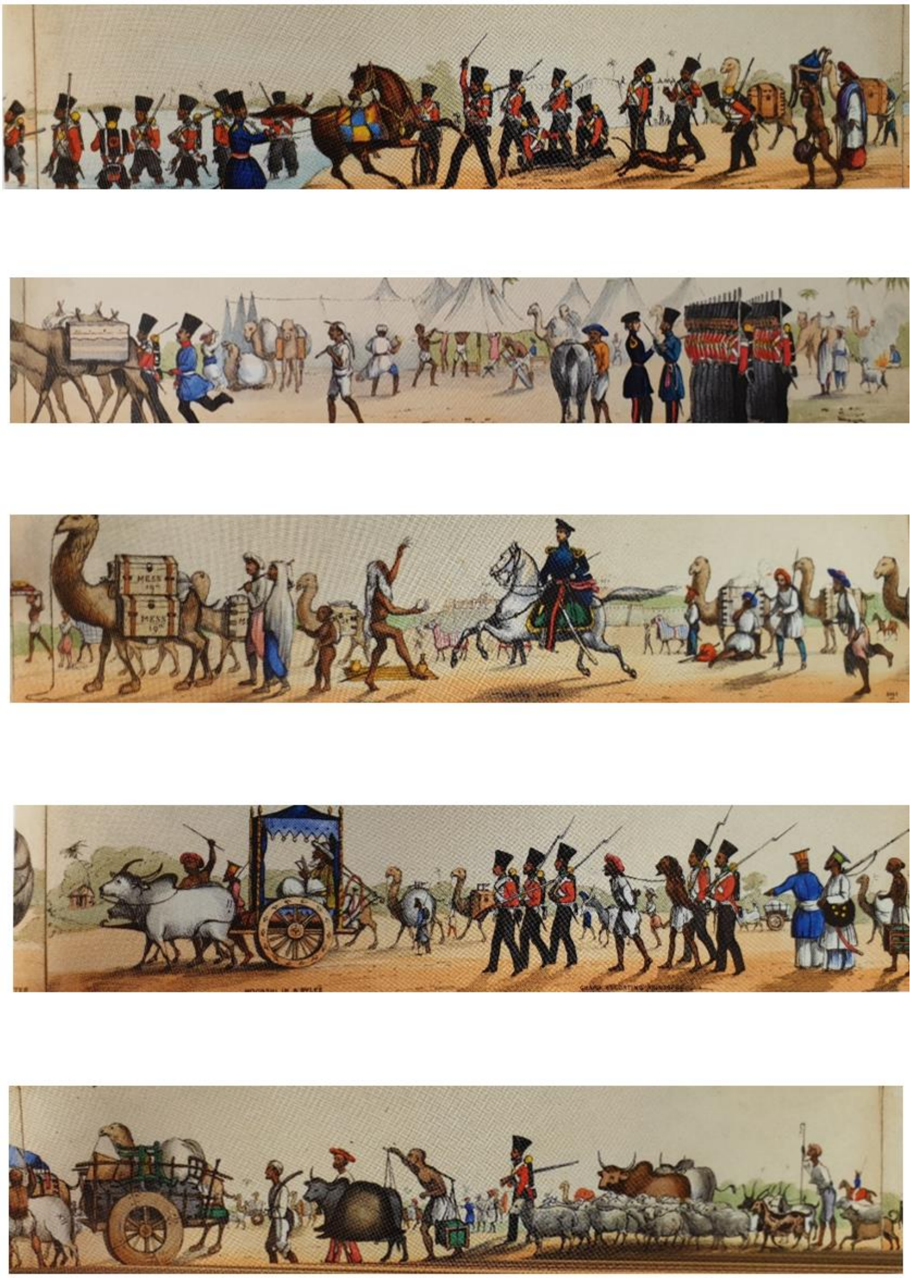

د بنګال لوا د مارش صحنه. دغه لمړي پرله پسې انځور شوي انځورونو ښايي د اباسين پوځ ښيئ چې د سند له لارې افغانستان ته نږدې کيږي

(c) ketabton.com: The Digital Library

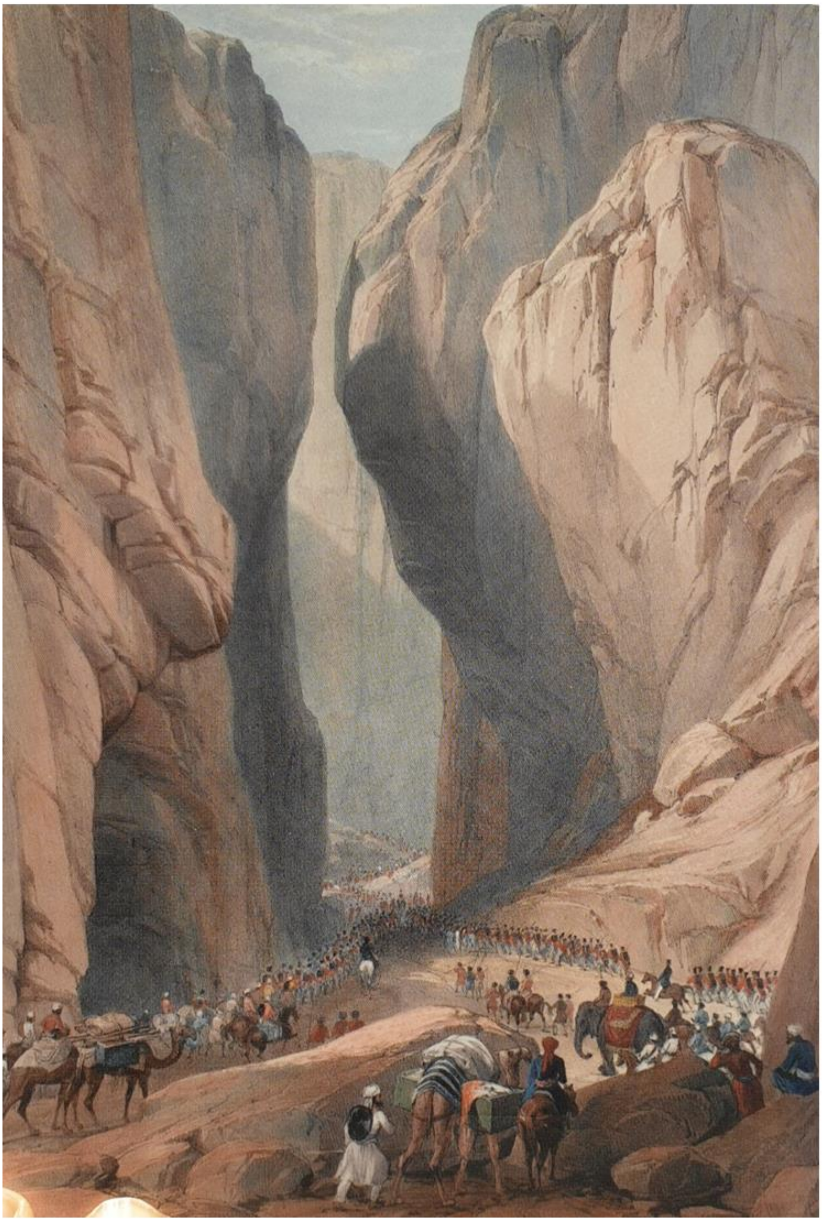

له دادور Dadur څخه بولان ته ننوتنه. د ۱۸۳۹ کال په پسرلي کې د سېرجان کېن تر مشرۍ
لاندې یو ۱۲۰۰۰ کسیز انګرېز- هندي د اباسین پوځ د بولان له لارې کندهار فتح کړ. د دغه
یرغل موخه دا وه چې شاه شجاع د دوست محمد ځای ناستی کړي څکه چې شاه شجاع ته د
انګرېز پلوي په سترګه کتل کېدل

(c) ketabton.com: The Digital Library

د اباسین پوځ د بلوچستان په تنګو غاښیو کې د هغه بلوڅانو غلچکي بریدونو په وړاندې ډېر ناتوانه او زیانمنونکی و چې په تنګیو کې پټ وو. نښتي او په لیرې واټن کې هدفي ډزې معمول وې. د سپاهي سیتا رام دغه ځای داسې په یاد دی: « دا د دوزخ خوله وه. بلوڅانو به په شپنې بریدونو کې موږ ربړولو او د اوښانو اوږده کتارونه یې ځان سره وړل. دوی به چې فرصت پیدا کړ، هر څوک یې وژل او د غره له ارغاړو څخه یې لوی کمرونو زموږ په لور ښکته رغړول

(c) ketabton.com: The Digital Library

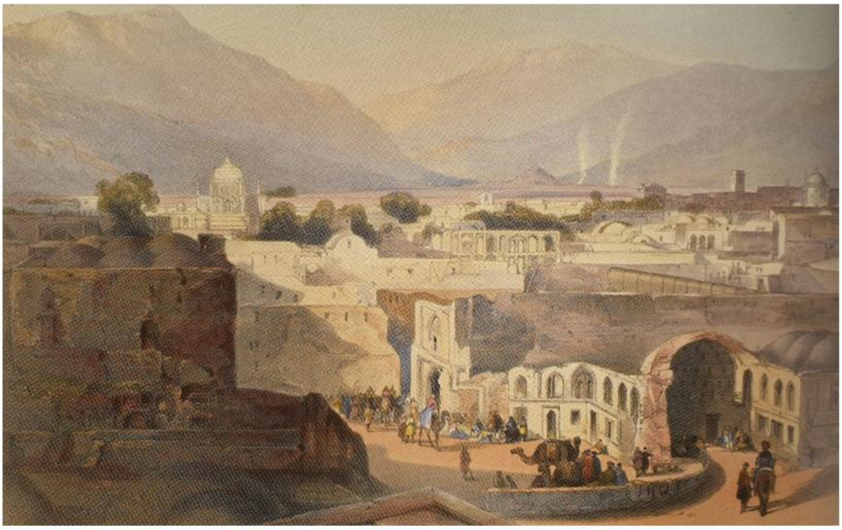

د ۱۸۳۹ کال په اپریل کې د اباسین پوځ کندهار پرته له جګړې ونیو. دلته شاه شجاع داسې ځای یو دربار جوړ کړ چې د خپل نیکه احمدشاه ابدالي د مقبرې ګمبذه ترې ښکارېده

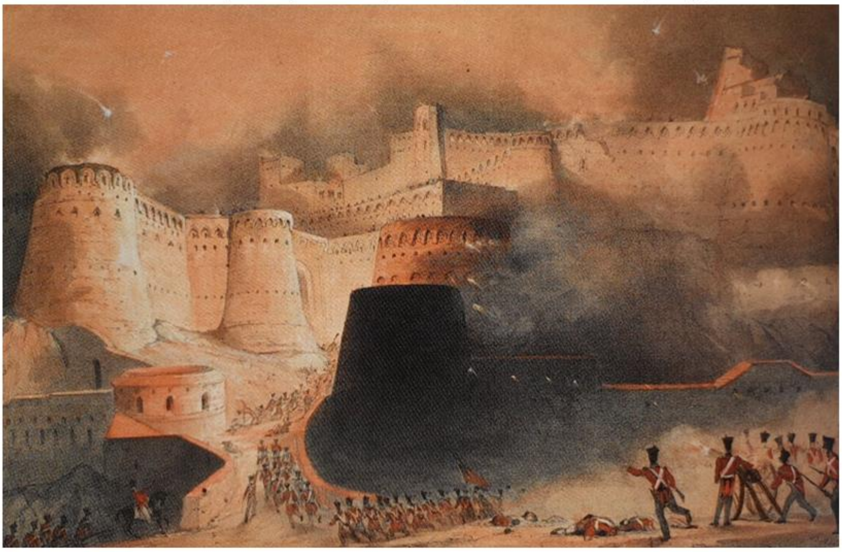

پر غزني باندې یرغل. وروسته له دې چې د اباسین پوځ له بولان څخه تېر او کندهار یې ونیو، د غزني د نه ماتېدونکو او مظبوطو دېوالونو په لور یې پرمختګ ته دوام ورکړ. د غزني ښار پنډ او شپېته فوټه اوچت دېوالونه لرل. دا انګرېزانو ته یوه لویه ستونزه شوه ځکه چې دوی خپل درانه توپونه په کندهار کې پرېښې وو. د برنز ارزښتمن څارګر مشر،موهن لال کشمیري مالومات ترلاسه کړل چې د ښار یوه دروازه په خښتو نه ده پټه شوې او کچېرې نابېره یرغل پرې وشي، نیول یې شوني دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

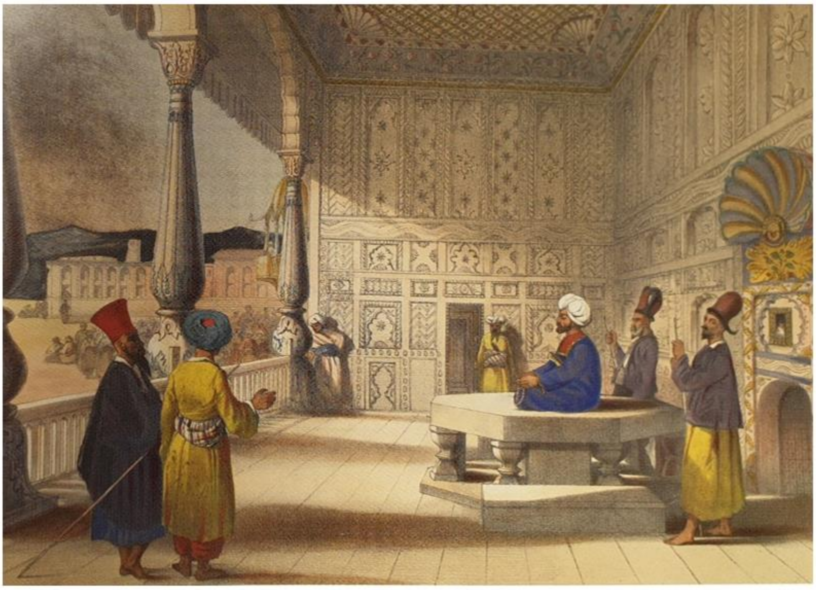

په کابل کې د شاه شجاع الملک دربارخانه. د غزني له نیولو وروسته دوست محمد له کابل څخه وتښتېد او شاه شجاع د ۱۸۳۹ کال د اګستې په میاشت کې پر تخت کښېنول شو. ده به په بالاحصار کې خپل دربار په دغه دالان کې چې مغولي بڼه یې لرله، جوړولو. نوموړي به همدلته خپل اشرافیان او انګرېز افسران څورول. دوی به یې په ساعتونو تم ساتل چې د ده سره لیدنه وکړي. یو برتانوي افسر، لاکییر وېلېس هارټ چې وروسته انځورګر شو لیکلي: « له دغه بڼې او تشریفاتو څخه افغانانو کرکه لرله او دا د پاچا لوی عیب و چې کله کله به د لېونتوب کچې ته ورسېد.»

(c) ketabton.com: The Digital Library

د انګرېزي اشغال په وخت کې د کابل ښار

د کابل ښځې اشغالګرو عسکرو ته زړه وړونکې وې – دې له ناورین څخه ډکې پایلې وزېږولې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د شاه شجاع الملک درباریان. په دغه انځور کې د اکبر خان خسر، محمد شاه خان غلزی (په کیڼ لوري کې) چې انګرېز- سدوزي رژیم ته راوستل شو، په دربار کې د جلات مشر وېروونکی تشریفاتي لقب ورکړل شو. دی وروسته یو له مخکښو مخالفینو څخه و او د ۱۸۴۲ کال د شا تګ په بهیرکې د غلزیو په لوړو غابښیو کې، نوموړي د هر چا په پرتله د انګرېزي چونۍ د ټول وژني ډېره پېره په غاړه درلوده.

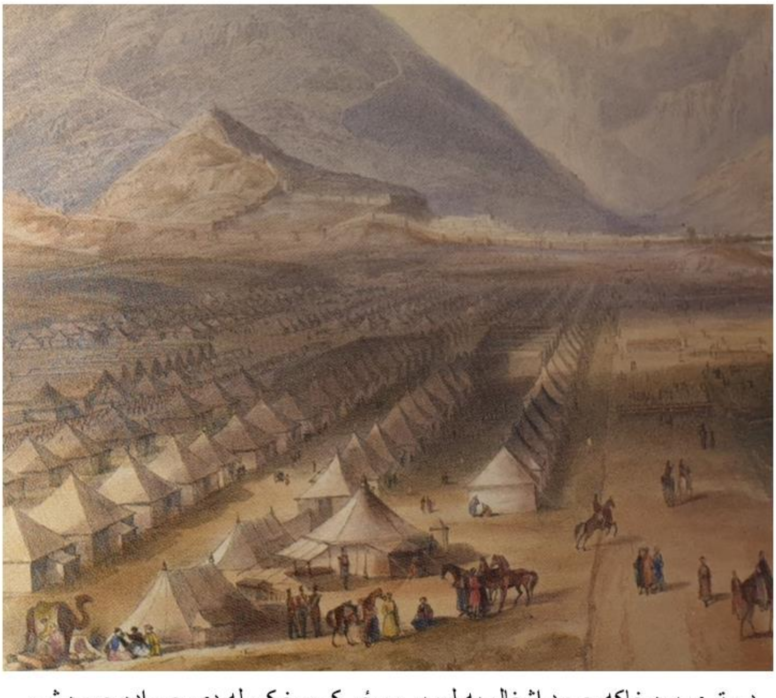

د رتېري یوه خاکه چې د اشغال په لمړیو ورځو کې مخکې له دې چې اډه جوړه شي د خېمو لیکي ښیي. د بالاحصار لوړه د انځور په شاتنۍ کینه خوا کې لیدل کېږي

(c) ketabton.com: The Digital Library

امیر دوست محمد، انګرېزي استازي ته د ۱۸۴۰ کال د نومبر په میاشت کې تسلیمېږي.
مېکناټن او مرستیالان يې کابل ته څېرمه د قلعه قاضي درې ته پر اسونو چکر ته تللي وو
کله چې دوست محمد ورته تسلیم شو

(c) ketabton.com: The Digital Library

بوډا، بې اغېزې او روماتيزم ځپلی جنرال ويليم الفنستون په افغانستان کې د انګرېزانو نظامي قوماندان و. کله چې پاڅون پيل شو، دی له ډېرې وارخطايي داسې حالت ته لاړ چې د پتېينې توان يې نه درلود

د انګرېزي اشغال پر ضد افغان پلي سرتېري په کره او اوږد ميل لرونکو تورتوپکو په اډه کې پر داسې انګرېزي ځايونو ډزې کوي چې دفاع يې انګرېزانو ته ناشونې ده.

افغان پاڅونوال له کابل څخه بهر پر انګرېزي اډه د بريد تياری نيسي. دغه انځور ښيي چې څرنګه له ښکېلاکي ډولي اډو څخه له هرې خوا غونډۍ چاپېر وې او دفاع يې کابو ناشونې وه. په دغه انځور کې د انګرېزي ماموريت اډه کينې خوا ته ليدل کېږي

(c) ketabton.com: The Digital Library

کپتان کالېن مکنزي د پاڅونوالو پر ضد د اکمالاتي کلا قومانده په لاس کې درلوده. دی او لارنس (ښي لوری ته) کله چې له افغانستان څخه بېرته لاړل، ډېر نومور شول او په افغاني جامو کې یې انځور ته له درېدو څخه خوند اخیست

مېرمن سېل په اسارت کې پټکی پر سر کړی.

تورن جنرال سېر رابرټ هنري سېل چې خپلو عسکرو یې د «جګړه مار باب» په نوم پېژانده ځکه چې هر وخت به یې سختو جګړو ته ور ودانګل.

الکساندرینه، د خرد کابل په غاښي کې له تول وژني وروسته، اکبرخان یرغمل ونیوه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

انځورګر ایېر، دلته یې خپل انځور کاږلی.

کپتان سکېنر، دلته مخکې د انګرېزانو له
وتلو څخه اسیر دی. د ۱۸۴۲ کال د شاتګ
په بهیر کې د جګدلک په غاښې کې د
جګړې په ترڅ کې ووژل شو

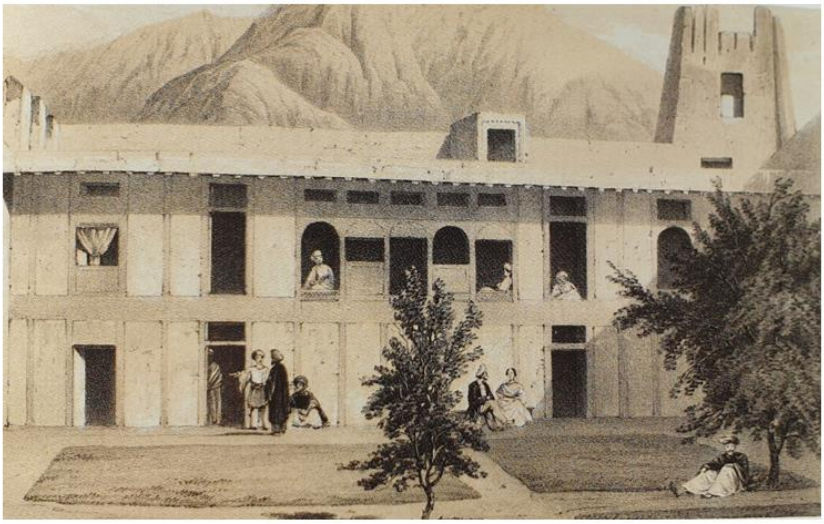

د هغه کلا انګړ چې انګرېز اسیران په کې ساتل کېدل

(c) ketabton.com: The Digital Library

افغانانو د څلورڅلوېښتمې پلې قوې وروستي ژوندي پاتې پوځیان د ګندمک د غونډۍ په سر کې ولیدل او بیا یې کلابند کړل. که څه هم د انګرېزانو شمېر د افغانانو په پرتله ډېر لږ و، دوی وروستي مقاومت ته مخه کړه. دوی د دفاع له پاره یوه مربع جوړه کړه او څو ځله یې افغانان تر هغه وخت پورې د غونډۍ لمنې ته وځغلول تر څو چې د دوی مرمۍ خلاصې شوې. بیا یې په برچو تر هغه وخت پورې جګړه وکړه تر څو چې یو پر بل پسې ووژل شول

په جلال اباد کې د انګرېزانو چونۍ چې له اوچت برج څخه یې یو تېزسترګي افسر په لیرې واټن کې ډاکټر براېډن ولید چې د کلا په لور ور روان و او بیا یې ژغورونکي ورولېږل

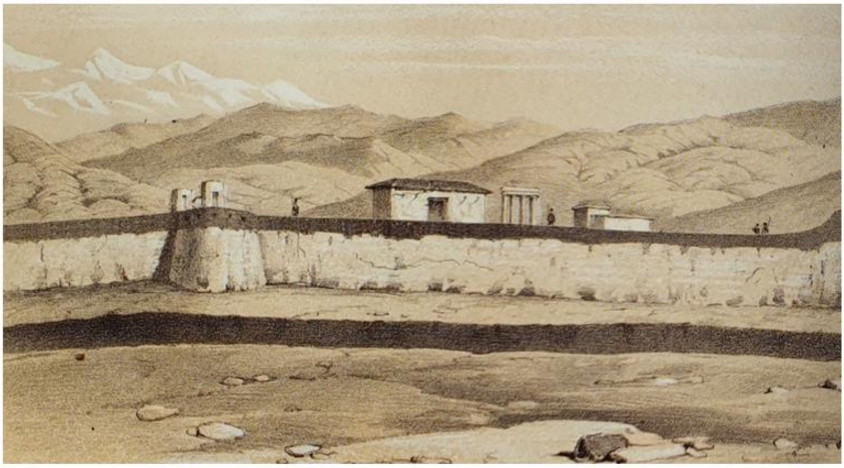

(c) ketabton.com: The Digital Library

د *پوځ پاتې شونې* په نوم د مېرمن بټلر نومور انځور چې د جلال اباد دېوالونو ته د ډاکتر برايډن ستومانه رارسېدنه ښيي. په دغه انځور کې د رسامي او نقاشي له پاره له ځانګړو تيلو څخه کار اخيستل شوی

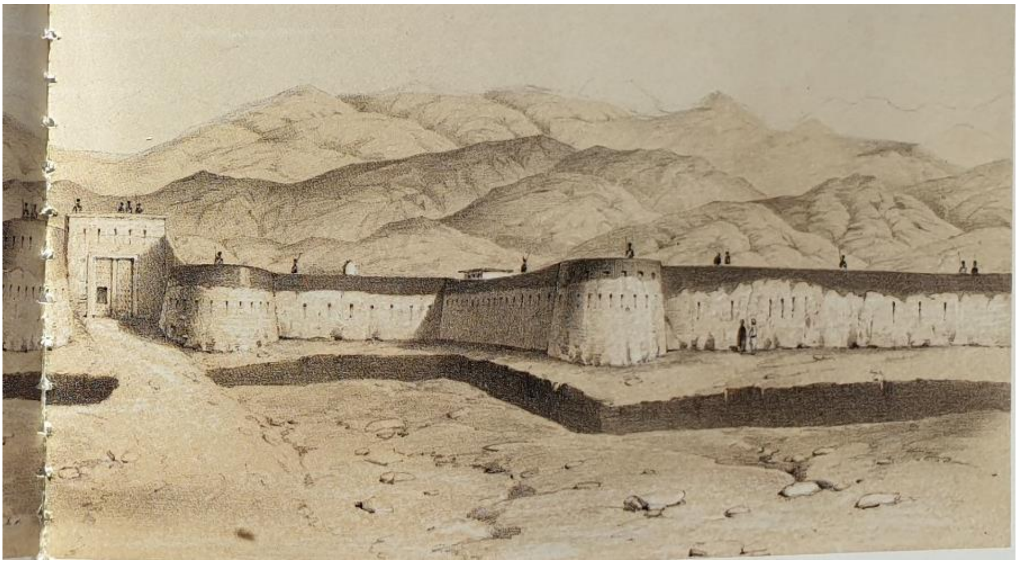

(c) ketabton.com: The Digital Library

دقیق خو بې رحمه تورن جنرال پالک د
کساتي پوځ قوماندان و چې سوېل ختیځ
افغانستان یې وران ویجاړ کړ او کابل یې
وسوځلو.

جنرال ویلیم ناټ په هند کې د کمپنۍ یو
مشر جنرال و. دی یو ځیرک ستراتیژست
و او خپلو تکړه زړورو سپاهیانو ته تل
وفادار او له دوی سره یې بې کچې ډېره
مینه درلوده. نوموړی په انګرېزي
جنرالانو کې تر ټولو اغېزمن ثابت شو. د
۱۸۴۲ کال د اګسټ په میاشت کې یې د
افغانستان له یوه سره تر بله پوري مارش
وکړ او ټول هغه ځواکونه یې مات کړل
چې د نوموړي پر ضد لېږل شوي وو او
د سپټمبر په اولسمه، دوه ورځې وروسته
چې جنرال پالک د کابل ښار بیا ونیو،
کابل ته ورسېد.

(c) ketabton.com: The Digital Library

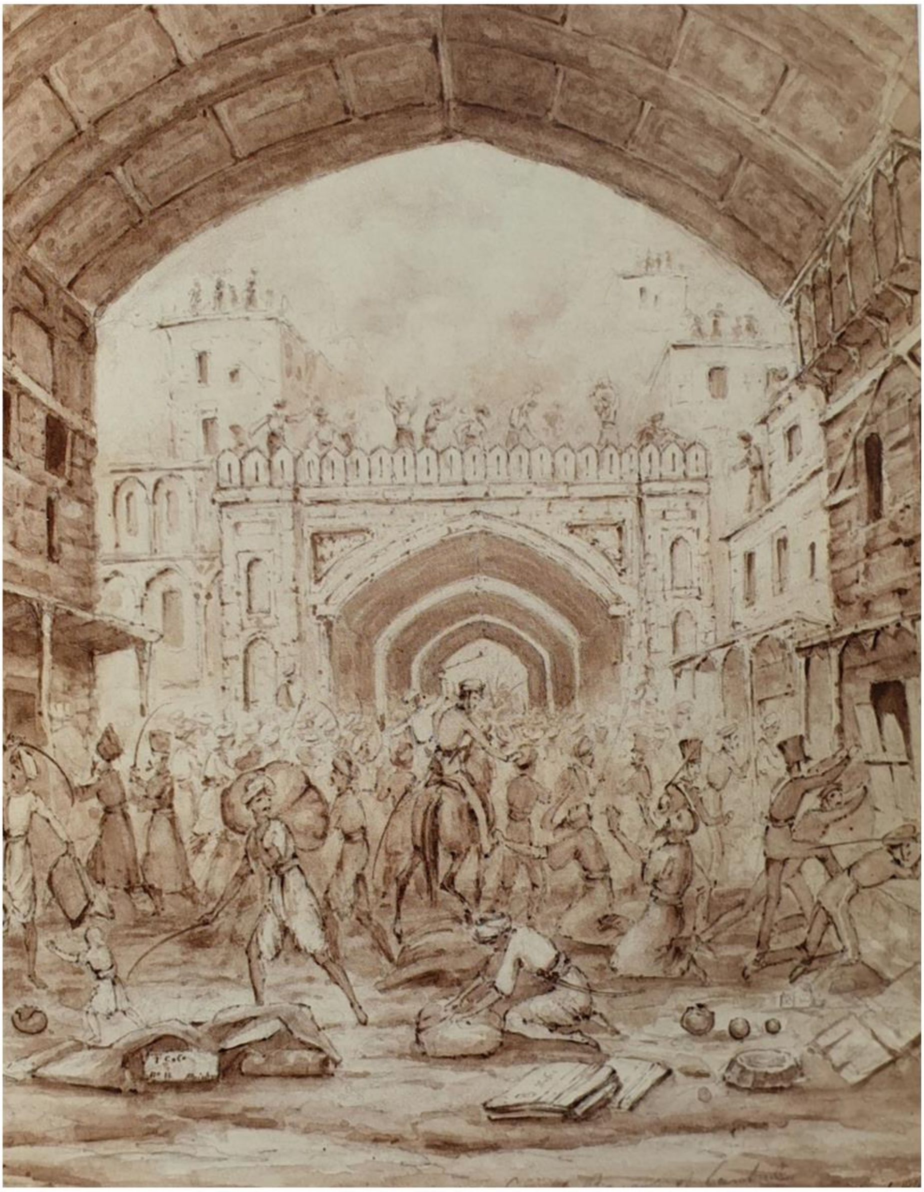

کساتي پوځ د ۱۸۴۲ کال د سپټمبر په میاشت کې کابل ته ورسېد. وروسته له دې چې انګرېز اسیران یې ازاد کړل، دغه پوځ د کابل لوی چارچته سرپټی بازار وران کړ، هغه نوی جومات یې له خاورو سره برابر کړ چې د انګرېزانو د ماتې په ویاړ جوړ شوی و او د ښار بېلابېلو برخو ته یې اور ورته کړ.« داسې چیغه پورته شوه چې کابل لوټ ته پرېښودل شوی.»

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوست محمد (د نڅاګرو د کړۍ کېنې خوا ته ناست دی) کابل ته د بېرته تګ په لاره کې په لاهور کې هرکلی ورته وویل شو. وروسته له دې چې شاه شجاع په خاینه بڼه د خپل زوی بللي په لاس ووژل شو او انګرېزان په بشپړ ډول له افغانستان څخه ووتل، دوست محمد بېرته په ۱۸۴۲ کال کې پر تخت کښېنول شو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۸
د بېګلو کوکې

د ۱۸۴۲ کال د جنورۍ په شپږم، د سهار له نهو بجو څخه وروسته له کابل څخه سمدلاسه شاتګ پيل شو. تېره شپه بريدمن سټرټ چې اوس څه نا څه جوړ شوی و، د شاتنۍ دروازې کيڼ لوري ته د دېوال په يوه برخه کې ماينونه ښخ کړل چې يوه پراخه چوله رامنځته کړي څو پاتې ۳۸۰۰ سپاهيان، ۷۰۰ اروپايي سپره او پلې قوا او ۱۴۰۰۰ د اډې ملکي کارکوونکي او پر اډې پورې تړلي ملکي خلک ترې تېر شي. ماينونه د لمرختو پر وخت وچول شول او دېوال بهرني لوري ته داسې ړنګ شو چې د خندق پر سر يې پل جوړ کړ.

د کلا د ړنګ کړل شوي دېوال له يوې غاښورې چولې څخه په کتو، له کابل نه چاپېر د برېښنده سپينو غرونو له کړۍ څخه لمر راپورته شو او د يوې ښايسته رڼې او سړې ورځې پيلامه يې څرګنده کړه. پر ځمکه کابو يو فوټ واوره پرته وه،[1] خو د اډې د ننه له څه ناڅه خوندي دېوالونو څخه د افغانستان په غرونو کې د يو نا څرګند برخليک په لور تګ ته تم عسکرو يوه نه الهام بښونکې صحنه جوړه کړې وه. ګرومجن جورج لارنس چې له کالن مکنزي سره يوځای ازاد شو څو د شاتګ په څارنه کې مرسته وکړي، په دې اړه خپل اند داسې څرګند کړی: «يو په پښو لړزانده، په ملا کوږ او روحيه بايللی پوځ له هغه څه څخه ډېر په توپير کې دی چې څه موده مخکې د سړيو يوه منظمه او خوشحاله ټولګه ښکارېده.» داسې واورې ته په رسېدو سره چې تر اوسه ګام په کې نه و اېښودل شوی «په هر ګام کې به [سمدلاسه] سړي يو فوټ په واره کې ننوتل... زما زړه ولوېده ځکه چې زه پر دې باور شوم چې موږ خامخا يو سټ ځواک يو».[2]

اوس له هغه ورځې څخه دوې اونۍ تېرې شوې وې چې انګرېزانو په يقيني توګه واورېدل چې اکبرخان د دوی سياسي مشر سېر ويليم مېکناټن ووژه. د متناقضو ګنګوسو په ترڅ کې، له دوو ورځو اندېښمن انتظار څخه وروسته د پوځ تر ټولو بده وېره په حقيقت بدله شوه. هو، انګرېزانو خپل مشر او مېرمن مېکناټن خپل مېړه له لاسه ورکړ.

د افغانانو په منځ کې د هغه حيرانوونکې بشپړې ناکامۍ په پار چې اډمارو پرنګي اشغالګرو وګاله، د خوښۍ جشن و، خو لږ تر لږه د شاعرانو په منځ کې د مېرمن مېکناټن په اړه مودبه خواخوږي هم شته وه. په اکبرنامه کې مولانا کشميري د مېرمن مېکناټن په ژبه کې د وير درد انځور کړی، هغه درد چې نوموړې وروسته له دې څرګند کړ چې ورته ووېل شول مېړه يې بيا نه راځي.

غم يې اوج ته ورسېد او له خپل خاوند څخه د محروميت ساندې يې پيل کړې

دې چيغه کړه: اې د پرنګي هېواد شهزاده

تا ته په روم کې درناوی کېږي او په اېتوپيا کې نومور يې

(c) ketabton.com: The Digital Library

خو په دغه هېواد کې ته په مرګ محکوم شوې
دلته ستا مرګ حتمي و
بېرته راشه! زه له تا سره په بې وزلۍ کې خوشحاله یم
د دغسې لوړ موقف په پرتله درویزه ښه بولم
نن سپین سترګي او فاسد غله
ستا پر رغړېدونکي سر داسې لوبې کوي لکه پر پنډوسکي
بېرته راشه، اې ویاړمنه فاتح
تا هغه تخت او تاج ته اعزاز ورکړ چې ستا و
خو نن په کابل کې، د واټونو د دوړو پر سر
ستا بې سره تنه پرته ده، او سر دې بې تاجه دی[۳]

خو د مولانا د خواخوږۍ څرګندونه هغه ډاډمنتوب پیکه کړې وه چې د ځواکمنو انګرېزانو فوق العاده چټک زوال له هر څه نه ډېر د خدای د ناراضـــتیا له کبله و: دروغجنو او درغلګرو کافرانو ته خپله موجه ســـزا ورکړل شـــوه او د مولانا په اند، د دې وروستی ثبوت په کابل کې د واورې بېساری توپان و چې له امله یې د خدای په غضب اخته کافرانو ربړې او شرمېدنې لا ډېرې شوې:

د دومره غم او ماتم، درد او بدبختیو له ګاللو سره سره
خدای د دوی ربړونه لا نه وه بس کړې
نو د دوی د بشپړې تباهۍ له پاره یې
په کابل تر ټولو سوړ ژمی راوست
له اسمانه داسې یوه بلا راښکته شوه
چې حویلۍ او بام له واورې یو شول
په بهانده سیند کې نورې اوبه نه وې
په ځلانده لمر کې نوره تودوخه نه وه
ځارویو بهر انګولاوې او رمباړې وهلې
د سیلۍ په وژونکو چړو ټوټې ټوټې شوې
د پرنګیانو دړې ته چې لا د مخه مصیبت ځپلې وه
د واورې او د واورې د توپان غبر اورېدنه لکه ناورین و
عسکر ډېر خو ډوډۍ یې لږ وه
مصیبت شا ته او مرګ یې مخ ته ولاړ و
پاتې کېدل یې بې عقلي وه او تګ یې ناشونی
نه د سولې هیله، نه د جګړې فرصت [۴]

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دغه پړاو کې، انګرېزانو هم دا احساس وکړ چې کوم غضب ورباندې نازل شوی دی. حتی سرکښې او تل هوډمنې مېرمن سېل ومنله چې اوس کلابند عسکرو ته هر څه ډېر بد برېښي، خو په خپله یادلیکچه کې یې بیا هم، لکه څنګه چې د نوموړې ځانګړتیا وه، حالات دومره جدي نه دي بیان کړي:

یوه خپګانوونکې د کرېسمس ورځ ده او زما حالت له خوښۍ ډېر لیرې دی. لارنس د ننه راغی، ډېر ستومانه او د اندېښنو له کبله لس کاله زوړ ښکارېده... نایب شریف د سېر الکساندر برنز د خښېدو لګښت له خپله جیبه ورکړ، خو بیا هم خښ نه کړل شو او د مړي یوه ټوک ټوک برخه یې لا تر اوسه د خپل باغ په ونو کې ځړېږي. [اوس] د استازي سر په چوک کې د پوزي په یوه کڅوړه کې ساتل کېږي او اکبر وایي چې دا به بخارا ته ولېږي چې پاچا ته وښیي چې څنګه یې دلته پرنګیان ونیول او څه ورسره کوي... که موږ له یوه ترون پرته او یا د یوه ترون پر بنسټ هم لاړ شو، زه وېره لرم چې لږ خلک به مو ولایاتو ته په رسېدو کې ژوندي پاتې شي... ۵

نوموړې زیاتوي کله چې د هغه مالونو او کالیو په راټولولو بوخته وه چې په شاتګ کې یې له ځان سره وړل، د تامس کمبل Thomas Campbell د شعري ټولګې یوه کاپي یې ومونده،

کتاب مې چې خلاص کړ، په هواېنلندن Hohenlinden مې سترګې ولګېدې چې یوې څلوریزې یې شپه او ورځ ځورولم:

لږ او لږ به له هغه ځایه لاړ شي چېرته چې ډېرو سره لیدل

واوره به د دوی کفن شي

او د دوی تر پښو لاندې هر چم به

د یوه عسکر مقبره شي ۶

د انګرېزانو په منځ کې وضعیت لا نور خراب شو. انګرېزي عسکر اوس پوه شول چې مېکناټن داسې وخت ووژل شو چې له افغانانو سره یې د لاسلیک کړې هوکړې د ماتولو هڅه کوله. دوی نه یوازې وړي، په خپل چل کې پړ او بندیز وهلي وو، بلکې اوس په دې هم پوه شول چې له اخلاقي اړخه یې هم موضع له لاسه ورکړې ده. سربېره پر دې، د دوی هغه تصور هم غلط وخوت چې هغه افغان جنګیالي چې په شمېر او ځیرکتیا کې پر دوی برلاسي وو، ټول ځانګړې غرني جنګیالي نه وو، بلکې - لږ تر لږه یوه برخه یې - یوازې «د ښار سوداګر او کسب کار وو؛ نو په خپل خپګان کې مو حتی دغه تسلیت هم له لاسه ورکړ چې موږ له قومي جنګیالیو سره په جګړه بوخت یو».۷

د مېکناټن له مړینې وروسته، اوس الډرېډ پاټېنګر چې سخت ټپي شوی و، د انګرېزانو تر ټولو لوړپوړی ژوندی سیاسي افسر و. سره له دې چې نوموړي الفنسټون او شلټن ته وویل چې پر اکبر باور ونه کړي او دوی ته یې ټینګار وکړ چې یوازینۍ هیله د بالاحصار په لور تګ دی، خو شلټن په شاتګ باندې ټینګار ته دوام ورکړ او پاټېنګر یې په یوه ډولۍ کې کښېناوه او د تسلیمۍ او شاتګ د شرطونو په اړه یې د خبرو اترو له پاره ولېږه. نوموړي وروسته لیکلي: «زه یې په ناروغۍ کې له خپلې کوټې څخه په زور وایستلم او دنده یې راکړه چې د یوې داسې څښې ډلګۍ د خوندیتوب له پاره خبرې اترې وکړم چې یوازې په خپله تباهۍ کې تکړه وه.»۸ اکبر اوس د خوندي لارې او اکمالاتو په بدل کې د دوی د خزانې او ټولو توپونو د سپارلو غوښتنه کوله.

خوراکي توکو او بار وړونکو څارویو ته د انتظار په بهیر کې انګرېزان په دوامداره توګه ځځېرل کېدل. تر ټولو ډېر تېرې کوونکي د غلزیو ډېرېدونکی شمېر و چې په ډله ییزه توګه به د اډې دروازو شاوخوا ته راټلل چې د اوس مهال بې اسرې اشغالګر او د دوی لا تر اوسه پاتې افغان ملګري وځوروي، وې کنځي او لوټ یې کړي. وېنسنټ ایر لیکلي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

له دغه خلکو مو هره ورځ ډېر ځور ګاللو. دوی بې ازاره پلورونکي چې له ښار څخه به له غلې او ونښو سره راغلي وو، وروسته له دې چې له اډې څخه به ووتل، سمدلاسه لوټول. زموږ په سپاهيانو يې ډېر ځلې بريدونه کول او په دغسې شېبو کې پر دوی باندې د ډزو د اجازې غوښتنه په وار وار رد شوه که څه هم دا ټولو ته ځرګنده وه چې د دوی مشرانو په خپله موږ ته مشوره راکړې وه چې په دغسې حالاتو کې پر دوی ډزې وکړو... نو پايله يې دا وه چې زموږ عسکرو هره ورځ تر ټولو سپک او له حقارته ډک پيغورونه او کړنې له داسې چا څخه زغمل چې د يوې برچې برید به دوی ټول داسې خواره کړي وی لکه پخلې.[۹]

ترټولو عذابوونکې پوهېدنه دا وه چې ټولو هغه افغانانو چې له انګرېزانو سره په اړيکه کې وو په بشپړه توګه يقين درلود چې انګرېزان په خپله د اړکې په لور روان دي. د ۱۸۴۱ کال د ډسمبر په نهه ويشتمه، هيو جانسن په خپله يادليکچه کې داسې ليکلي:

په ښار کې زما يو شمېر ځايي ملګري هره ورځ زما ليدو ته راځي. پرته له دې چې په خبرو کې بی توپير وي، په يو غږ وايي چې د بلوا په پيل کې د خپلې ښځې او ځېنتوب له کبله مو ټوله دغه بلا په خپله پر ځان راوسته. دوی دا هم وايي چې د شاتګ په بهير کې زموږ خونديتوب يوازې په خپله موږ پورې تړلی دی او د هېڅ مشر په ژمنو بايد تکيه ونه کړو ځکه چې دوی هر يو مخکې تر مخه نيت کړی چې تر وروستۍ کچې به هڅه وکړي چې موږ يو پنا کړي.[۱۰]

موهن لال چې په ټول کابل کې يې بېسارې اړيکې لرلې، پر له پسې خبرداري ولېږل چې انګرېزان د غلچکي برید په لور نېغ روان دي او د قزلباش مشرانو هغه صريح ځارګريز مالومات يې ورولېږل چې انګرېزان به له ټولوژني سره مخ شي، خو ده ته پام وا نه اړول شو.[۱۱] هيبتناکه ګنګوسې خورې وې چې افغانان به انګرېز ښځې ونيسي او ټول نارينه انګرېز به پرته له يو کس څخه ووژني چې نوموړی به د خيبر د غاښې په خوله کې بې پښو او لاسونو پرېږدي او پر سينه به يې يو نوټ وټومبي چې انګرېزانو ته خبرداری ورکړي چې هېڅ کله بيا افغانستان ته د ننوتلو هڅه ونه کړي. مېرمن سېل چې تل يې سپينې خبرې کولې، له شاتګ څخه يوه شپه مخکې په خپله يادليکچه کې په ناهيلی ليکلي: «افغانان موږ ته وايي چې له حتمي مرګ سره مخ يو.» [۱۲]
د ټولو په پرتله، په خپله شاه شجاع انګرېزانو ته د هغه برخليک په اړه چې دوی ته تم و ډېر خبرداری ورکړ. محمد حسين هراتي ليکلي: «اعلحضرت پاچهنګر ته وليکل: «په دغه ساړه ژمي کې د اډې پرېښودل د ځېنتوب وروستۍ کچه ده. باخبر، جلال اباد ته د تګ پرېکړه هېڅ بايد ونه کړئ. که تاسې خامخا له اډې څخه وځئ؛ نو راځئ ژمی له موږ سره په بالاحصار کې تېر کړئ او دلته به يو ځای د ژمي پای ته تم شو. که چېرې مو اکمالات خلاص شي، موږ به په شاوخوا سيمو کې د لوټ له پاره چټک او لنډ بريدونه وکړو»، خو دغه ورانديز ونه منل شو...»[۱۳]
لکه څنګه چې موهن لال ورته اشاره کړې، د انګرېزانو دغه پرېکړه چې شاه شجاع يوازې پرېږدي، په رښتيا لويه بې وفايي وه. نوموړي ليکلي: «د درې ګوني تړون مادو ته هېڅ درناوی ونه شو او د شاه شجاع دولت چې موږ تېر دوه کاله وساتو، د خپلو دښمنانو منګولو ته پرېښودل شو. که چېرې موږ د يو خپلواک پاچا په څېر پرېښی وای، ده به خپل بارکزي دښمنان له منځه وړي وای او خپل ځان او موږ به يې اوس له دغه وژونکو پايلو څخه ژغورلي وای.» [۱۴]
شجاع د انګرېزانو په بې وفايی خپه او ګيله من نه ښکارېده، خو د خپلو متحدينو سودړتوب هک پک کړی و. په لوديانې کې له خپلو انګرېزي کوربه والو سره له مکررو اختلافونو سره سره، د څو کلونو په ترڅ کې يې د هندي کمپنۍ روان اداري اغېزمنتوب خوښ شوی و، خو په تېرو شپږو اونيو کې يې چه څه وليدل، د دوی په اړه د ده له باور سره

(c) ketabton.com: The Digital Library

په نبغ ټکر کې وو. څنګه انګرېزانو، په تېره بیا واکمن او یو وخت پوه مېکناټن داسې ساده بداڼګه کار وکړ؟ «سېر ویلیم مېکناټن ماته غوږ ونه نیو.» دا هغه څه دي چې بې اسرې شاه شجاع، اکلنډ ته لیکلي او زیاتوي چې مېکناټن ته یې په وار وار وویل چې:

د دغه خلکو له وژلو او یا زولانې کولو څخه پرته بله چاره نه شته. زه دوی ښه پېژنم، خو زما خبرې بې ګټې وې...
ما ډېر ځلې وویل چې زه هېواد پرېږدم څکه چې یو پاڅون به خامخا کېږي، خو اســتازي به راته ویل چې غم ونه کړم او هېواد به په یو ځو لواوو ارامه کړي. ما بیا ورته وویل: «پام کوه چې ته غولېدلی یې او زه له هېواد څخه وځم» ، خو مخه مې کورنی نېولې وه. ژمی راغی او زه لاړ نه شـوم او ورپسې اړودوړ پیل شـو. دغه خلک څه سپي دي! ما هیله درلوده چې له خراسانه تر پارس پورې ټول هېواد ارامه کړم. داسې څوک شته وو چې زما مخه یې نیولې وای؟ خو دوی دا موضوع کافر او مسلمان ته واړوله چې له کبله یې ټولو خلکو له ما څخه مخ واړولو.[۱۵]

شاه شجاع په ځانګړې ډول د مېکناټن د وروستیو خبرو اترو بنې ډېر ځاځناک کړی و چې په خپله د ده له بودیچې له اوږدمهاله سپما څخه وروسته یې د پیسو دومره لوی رقم اکبر خان ته ورکړ او په دې توګه یې ده ته مناسبې سرچینې پرې نه ښودې چې د ښې دفاع له پاره یې وکاروي:

محمد اکبر او نور له لوړې مره کېدل - تا په خپلو پیسـو دوی په پښـو ودرول. تا خپل دښـمن ته پیسې ورکړې چې په خپله تا ووژني. دی به ستا په پیسو څه کوي، خو که ستا پیسې نه وای، لس ورځې به نه و پایېدلی.
ما پرته د سېر ویلیم مېکناټن له اجازې حتی اوبه هم نه څښلې او په وار وار مې ورته وویل چې موږ به نابود شو. کپتان لارنس ژوندی دی، د ده پر وړاندې مې دا ورته ویلي. کپتان برنز اوس مړ دی، ده خپل زړه ته کتل او د خلکو خبرو تېر ایسته. ما ورته وویل چې خلک ور څخه خوښ نه دي او ستا په اړه بد نیت لري، مه غولېږه، خو زما خبرو څه ګټه نه لرله... په یوه یا بله وسیله زه تر اوسه پایېدلی یم، خو اوس سـرې رالېږي او وايي چې شـجاع اسلام ډوبوي او خلک وايي چې زه له تاسې [انګرېزانو] سره یم، نو له دې امله خلک له ما څخه لاړل.

لکه څنګه چې د نوموړي ځانګړتیا وه، خپل لیک ته یې داسې پای ورکړی: «څه چې د خدای رضـا وي، هغه به پېښ شي.»[۱۶]

جورج لارنس یوازینی ژوندی پاتې افسر و چې له شاه شجاع سره یې نږدې اړیکې لرلې؛ نو دا د ده په خوښې پورې اړه درلوده چې د شاه شجاع وروستی بېړنی پیغام جنرال ته ورسوي. په پیغام کې یې له جنرال څخه هیله کړې وه چې اډه پرې نږدې او د اکبرخان په ژمنو په هېڅ وجه باور ونه کړي. پاچا ټینګار کړی و چې: «تر هغه پورې چې موږ له خپل موقعیت څخه ساتنه کوو، دوی به موږ ته زیان ونه شي رسولی، خو که خپل ځایونه پرېږدو، نو بیا به په مرو کې شمېرل کېږو.» لارنس لیکلي: «پاچېنګر مې په مناسبه توګه له دغه خبرداریو څخه خبرولو. ده به الفنسټون ته بوتلم او هغه ته به مې خبرداري تکرار کړل... خو موږ ته به یې وویل چې اوس پاتې کېدل ګټه نه کوي او موږ باید شاتګ وکړو.»[۱۷]

شاه شجاع چې د اډې واکمنان د خوندي شاتګ په ناشونتیا قانع نه شوای کړی؛ نو هڅه یې وکړه چې خپل ځو اشنایان وژغوري. په دې اړه وېنسنټ ایېر لیکلي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

[ده] له بریده وتلې هڅه وکړه چې مېرمن مېکناټن او ورسره مل ښځینه وډوماري چې له پوځ څخه چې له منځه به یوړل شي، بېلې شي او د نوموړي تر ساتنې لاندې په بالاحصار کې پاتې شي. ده له برید جنرال انکتیل Anquetil څخه چې د ده د پوځ قومانده یې په لاس کې وه، همدې ته ورته غوښتنه وکړه: «چې د اړتیا پر وخت یوازې پرې نه ښودل شي او له هغه پوځ څخه محروم نه شي چې تر اوسه ورته ویل کېدل چې خپل پوځ یې دې وګڼي.» خو دغه ټولې غوښتنې بې ګټې وې. جنرال او د جګړې شورا هوډمن وو چې باید شاتګ وکړي او ویې کړ.[18]

د مېرمن سېل په قول، د جنورۍ په پنځمه د شپې ناوخته شاه شجاع د وروستي ځل له پاره له خپلو متحدینو هیله وکړه او په لاس چټک لیکلي «پیغام کې یې غوښتنه وکړه چې که چېرې لږ تر لږه د ده د پوځ یو افسر ورسره پاتې شي؟»[19]

خو اوس یې چې شاه شجاع یوازې پرېښود او مشورو ته یې پام ونه کړ، دغه افسران د خپل ژر پیلېدونکي حرکت په تیاریو بوخت وو او حتی د نوموړي پیغام ته یې د ځواب فکر هم ونه کړ.

د جنورۍ په شپږمه د سهار په نهه بجو د بېګل او ډولونو له غږ سره سم، لمړني انګرېز عسکر له اډې څخه ووتل او د جلال اباد په سړک د خردکابل غاښې په لور تر ګونډو پورې په واوره کې یې کرار او کمزوري درانه ګامونه اخیستل پیل کړل. له ځلانده لمر سره سره، د مېرمن سېل ترمامیتر د تودوخې درجه «له صفر څخه ډېره ټیټه ښوده».[20]

د خوشبینۍ څه نښې علامې شته وې: په داسې حال کې چې شاوخوا ۱۰۰ افغانان راغونډ شوي وو چې د اشغالپال پوځ د وتلو ننداره وکړي، هغه غازیان چې د اډې په دروازو کې به غونډېدل، په مرموزه توګه تري تام وو او د پوځ مخکښه ساتونکې ډله پرته له دې چې له کوچني مقاومت سره مخ شي، وړاندې روانه شوه. حتی د کلاوو هغه کرۍ چې تر اډې چاپېر وه او په تېرو شپږو اونیو کې ورڅخه په اډه باندې ډزې کېدې، په بشپړ ډول چوپه وه. هیو جانس چې اوس یې زړه ارامه شوی و، لیکلي: «حتی یو کس هم د کلاوو پر دېوالونو نه لیدل کېدو.» نو له دې کبله مخکښه ساتونکې ډله ډېره خوشحاله وه:

په اډه کې د ننه، د دوو میاشتو او درې ورځو له بند څخه وروسته، چې په لړ کې یې موږ یو شمېر جګړې بایلولې، د خپلو افسرانو او عسکرو یوه لویه برخه مو له لاسه ورکړه او په اډه کې مېشتو خلکو سخته لوږه، یخني او اضافه کاري وګالله، سپاهیان په دې تمه ډېر خوشحاله وو چې بلاخره په دغه موسم کې له داسې سړې هوا څخه روانېږي او په تېره بیا په داسې وخت کې چې د ټول ژمي له پاره د سوند لرګي خلاص وو او د اډې کابو ټولې د مېوې ونې وهل شوې او سوځول شوې وې.[21]

مېرمن سېل خپله وروستۍ سهارنۍ د خپل خوړنځي د مېز په لرګیو پخه کړه. بیا یې دستار پر سر کړ او د پسه له څرمنې جوړ افغان پوستین یې چې افغان ملګرو یې د اغوستو مشوره ورکړې وه، واغوست. دې خپله شل کلنه امیندواره لور هم ځان سره مل کړه. نوموړې د کپتان لارنس وړاندیز چې د دوی ساتنه به وکړي، ونه منلو او پرځای یې د سکښر له هغې سپرې قوا سره روانه شوه چې روښانه یونیفورم یې درلود او مخکښه ساتونکې ډله ترې جوړه وه. د هغه بدرګې ډلې نښې نه لیدل کېدې چې مشرانو یې ژمنه کړې وه چې له انګرېزانو سره به ولېږل شي، او نه د کابل په کنګل سیند کې هغه په بېړه جوړ شوی او پر اوبو ایښی خوځنده پل په ټاکل شوي وخت کې کار اخیستنې ته چمتو و؛

(c) ketabton.com: The Digital Library

نو عسکر به یو ساعت په لیکه کې درېدلي وو چې پر پله تېر شي. که څه هم د مېرمن سېل زوم، بریدمن سټرټ ټپي و، نوموړي ټوله شپه تر ملا پورې په اوبو کې تېره کړې وه چې د توپونو د لېږد کراچۍ په سیند کې ډوبې او پر سر یې تختې کېږدي، خو د پله له کبله د ټول هغه ځنډ او ګډوډۍ سره سره چې په زرګونو بېرېدلو، وږو او کرختو د اډې هغه ملکي خلکو جوړه کړې وه چې د خوندیتوب په موخه په خپله له سپاهیانو سره ګډ شوي وو، داسې ښکارېدل چې د افغانانو د تورو په پرتله، اوس هم مخ په تېښته عسکرو ته واوره ډېره خطرناکه وه. جورج لارنس لیکلي: «هوا کرغېچوونکې او کنګلوونکې وه. خوارکیو بومي عسکرو او د کمپ ملکي خلکو ته زما ډېر زړه بد شو چې تر ګونډو پورې په واوره او چیکړو کې روان وو. ما هغه کسان چې مسوولیت یې زما په غاړه و یو ځای نه شوای ساتلی. ځینې د توکو حاملین به چټک مخ ته روان وو، خو ځینې نور به چې د ماشومانو او ښځو ډولۍ لېږدولې، ډېر شاته پاتې کېدل.»[۲۲]

لمرنۍ ستونزه وروسته له یوولسو بجو سملاسي هغه وخت رامنځته شوه چې نواب زمان خان اڅکزي انګرېزانو ته پیغام ولېږه چې خپل تګ ودروي او نور مخ ته لاړ نه شي ځکه چې د دوی د خوندي تګ له پاره یې تر اوسه ټول تیاری نه دی بشپړ شوی. په دغه شېبه کې بلاخره مخکښې ساتونکې ډلې د سټرټ له بېړني جوړ پله څخه تېرېدل پیل کړي وو او عسکر چې د برید له خطر سره په بې وسۍ مخ وو، په سړه هوا کې د اډې او سیند تر منځ په اوږده لیکه کې تم وو. الفنسټون چې د تل په څېر اوس هم زړغی و، د درېدو امر وکړ او بیا نه پوهېده چې اوس څه وکړي. په همدغه مهال، د هغو غازیانو په ګډون چې تر اوسه تري تام وو، د افغانانو یوه لویه جوپه له بې بې مهرو څخه په داسې بڼه راښکته شوه چې فضا یې له بریمنو نارو څخه ډکه کړې وه او د ماموریت د تشې شوې ودانۍ چې د اډې اصلي ودانۍ شمال ته نېغه پرته وه، په لوټ او سوځولو پیل وکړ. د لوګي لوخړو او د نږدې ډزو غبر وېره رامنځته کړه چې له کبله یې جوالیانو او د کمپ ملکي وګړو لیکې ماتې کړې او«په عسکرو ورګډ شول چې له امله یې په دوی کې بشپړه ګډوډي رامنځته شوه».[۲۳]

غازیان یو ساعت وروسته د ماموریت د ودانۍ پر دېوالونو وختل او پر تم عسکرو یې ډزې پیل کړې. د ساتونکو شاتنۍ ډلې د اډې له سنجونو څخه پر دوی ځوابي ډزې کولې. تر یوې بجې پورې، د اروپایي پلې پوځي ډلې پنځوس کسه په واوره کې مړه او یا ټپي پراته وو. مکنزي پوه شو چې ټول وژنه په پېښېدو ده او الفنسټون اوس هم زړغی دی؛ نو له امر څخه په سرکښۍ یې خپل اس چارګام کړ - جنرال په کمزوره غبر ورپسې ناړې کړې: «مکنزي، دا کار ونه کړې.» مکنزي پله ته ځان ورسولو. هلته یې شلټن ته وویل چې تګ بېرته پیل کړي. د مکنزي له پرېکنده کړنې سره سره، ورځ په تیاره کېدو وه او بلاخره په پنځو بجو د شاتنۍ ساتونکې ډلې وروستی سپاهي له اډې څخه ووت. دوی په سړه هوا کې یوولس ساعته د اډې پر بامونو کې پرته له ډوډۍ تېر کړل.[۲۴] د دوی په وتلو سره، غازیانو د تشې شوې اډې په لور منډه وکړه، بامونو ته یې وختل او سمدلاسه یې په خپلو اوږدو تورټوپکو پر عسکرو باندې ډزې پیل کړې.

په دغه پړاو کې چې د عسکرو لویه برخه د بګرامیو سیمې ته چې د لمرنۍ شپې د تېرولو له پاره ټاکل شوې وه، په نږدې کېدو وه، ډېری بارونه او ټول مهمات لا تراوسه له پله څخه تېرېدو ته تم وو. غلزي غازیانو چې دوی د خپلو تورټوپکو د ګولیو د واټن د ننه وموندل، د کمپ ملکي کسان او د شاتنۍ ساتونکې ډلې وروستني عسکر به چېرته چې درېدلي وو، هملته به پر ځمکه وغورځېدل. دوی داسې ترهېدلي وو چې لمړۍ په ټمبه او ټېله او بیا یې یو بل سره په جګړو له پله څخه د تېرېدو هڅې کولې. د وېرې په دغه صحنه کې:

(c) ketabton.com: The Digital Library

د [کالن] مکنزي د دغه شــرموونکې ورځې یوه تر ټولو زړه دردوونکې صــحنه تل په یاد وه. د نوموړي ســترګې ناڅاپه په یوې کوچنۍ هندوستاني ماشومې ولګېدې چې په بشپړ ډول بربنډه په واوره کې ناسته وه. مور یا پلار یې تر څنګ نه لیدل کېدل. دغه ښایسته ماشومه شاوخوا دوه کلنه وه، یوازې دومره لویه وه چې د خپلو کوچنیو پښو پر سر نېغه ناسته وه. ولول وېښته یې تر نرم او کوچني ستوني تاو راتاو وو او ښایسته تورې سترګې یې چې د خپلې نورماله کچې په پرتله دوه برابره غټې شوې وې، په تېرېدونکو وسلوالو او اسوالو او همدا راز په نورو عجیبو صحنو کې خښې وې...نوموړي ډېر داسې نور کوچني وژل شوي ماشومان په لاره کې ولیدل. همدې ته ورته، ښځې چې اوږده تور وېښتان یې په خپلو وینو کې خیشته وو، مړې پرتې وې... [لږ څنډ وروسته] افغانانو [په واوره کې ګنه ګونه جوړه کړه او مخ په مرګ کسان یې ختمول] او په خپلو چړو یې ټپي پوځیان وهل.[۲۵]

که څه هم سټرټ، جنرال ته یاده کړې وه چې له پله څخه لږ وړاندې سیند دومره ژور نه دی او اوښان او اسونه په کې تېرېدی شـي، خو داسـې برېښــېدل چې دغه مالومات له چا ســره شــریک شــوي نه وو. د اډې له ســنجونو څخه په ډېرېدونکې توګه د ډزو له دوام ســره ســره، د ښـځو او ماشــومانو په ګډون، ســپاهیانو هڅه کوله چې د توپونو له کراچیو څخه پر نوي جوړ شوي پله تېر شي؛ نو مازدیګر ناوخته کله چې لمر د غرونو تر شا ښکته کېدو او سیوري په چټکۍ اوږدېدل، د سیند غاړه په یوه «کنګل شوي» ډنډ بدله شوه او دومره ښویه شوه چې د بار اوښانو ته ناشونې وه چې حتی ســیندغاړې ته ور نږدې شــي. لکه څنګه چې د اډې له ســنجونو څخه ډزې کره او ډېرېدې، خېمې، د باروتو بېلرونه، د دان پورو د ګولیو بکسونه، د جامو او خوراکه توکو بستې په لویه پیمانه د کابل په سیندغاړه کې پرېښودل شول. د اډې د اور لمبو، پر پرېښول شوو بوریو او زین کڅوړو باندې رڼا اچولې وه. شاتنۍ ساتونکې ډله دې ته اړ شوه چې د هغه نهو توپونو څخه چې د وړلو اجازه یې انګرېزانو ته ورکړل شــوې وه، دوه یې ســوري کړي ځکه په واوره کې کش کول یې دوی ته ناشــوني وو. په پاې کې وېره او ترور دومره زیات و چې کابو ټول بارونه له پله څخه تېر نه کړل شــول؛ نو په دې توګه د کلابندۍ له پیل څخه تر اوســه الفنســټون د دویم ځل له پاره تر ټولو لویه تېروتنه وکړه او هغه دا چې اوس بیا د اکمالاتو په خوندي ساتلو کې پاتې راغی.

اییر لیکلي: «شپه رانږدې شوه، خو غازیانو چې د ماموریت ودانۍ او د اډې کابو هرې ودانۍ ته اور اچولی و، د اور لمبو د سیمې شاوخوا ځو میله رڼا کړې وه. دې یوه بېساري وېروونکې صحنه جوړه کړې وه.»[۲۶] کله چې وروسته له لمر لوېدو هوا نوره هم ســړه شــوه، اووه میله وړاندې په بګرامیو کې اوس د عســکرو اصــلي برخه د ډوډۍ، ســوند لرګیو او د خېمو رارسېدو ته بې ګټې تم وه. څو ســاعته وروســته په داسـې حال کې چې شــپه لا ډېره ســړه او تیاره کېده، داسـې خبرې خورې شــوې چې خوراکه توکي او نور بارونه له لاسـه وتلي دي. د شــاتګ د څو ســاعتونو په ترڅ کې دغه ځواک اوس یو ځل بیا خپل ټول اکمالات له لاسه ورکړل.

په دغه شــپه په بګرامیو کې ګډوډي واکمنه وه. د شــاتنۍ ســاتونکې ډلې وروســتي عســکر د شــپې په دوو بجو کمپ ته راورســېدل. «دوی په ټوله لار کې له جګړې ســره مخ وو او د هغه بدبخته خوارکیو ناربنه، ښـځینه او ماشــومانو له دوامداره لیکو څخه تېر شــول چې د یخنۍ او یا ټپونو له کبله مړه او یا د مرګ په مورګه پراته وو. په دغه لیکو کې ځینو به چې د خوځښـت توان له لاسـته ورکړی و، له خپلو ملګرو څخه وغوښـتل چې مړه یې کړي او عذاب ته یې پای ورکړي.»[۲۷] د ساتونکو شاتنۍ ډلې حتی د کمپ تر خولې پورې «د شلګونو سپاهیانو او د کمپ ملکي کسانو لیکه ولیده چې په ناچارۍ مرګ ته په واوره کې تم وو».

په دغه شپه کې یوازې څو نېک بخته کسانو لږ خواړه درلودل. مېرمن مېکناټن چې له ځان سره یې خپل خوراکي توکي

(c) ketabton.com: The Digital Library

لېږدول، جورج لارنس ته يې «لړ سره غوښه او هسپانوي واين» ورکړل. نور کابو ټول خلک وږي پاتې شول او «دې ته اړ شول چې پرته له ډوډۍ، اور او سرپناه په واوره کې څملي... د سړيو چوپه چوپتيا د دوی د ناهيلۍ او بې وسۍ څرګندونه کوله، هېڅ غږ نه اورېدل کېده».[۲۸]

مېرمن سېل د ډېرو نورو خلکو په پرتله نېک بخته وه. که څه هم خپل ټول مال يې له لاسه ورکړی و او د خوراک له پاره يې څه نه درلودل، خپله هغه برېستن يې د خپلې لور چوپړيالۍ ته ورکړه چې پر اس ورباندې کښېناستله؛ نو په غير معموله توګه مېرمن سېل او په دې پورې اړوند کسانو داسې څه درلودل چې په دغه شپه يې پر ځان واچوي. څو نورو کسانو هم ښه بخت درلود. د بېلګې په توګه، بدخويه ډاکټر مګرت يوه تشه ډولۍ ومونده چې په کې ويده شي، خو اوس دا څرګنده شوه چې بنګالي سپاهيان نه پوهېدل چې له واورې سره څرنګه مقابله وکړي. د دوی دغه ناتواني د مکنزي وفاداره تورټوپکوالو د وړتيا سره په نېغ ټکر کې وه. دوی وښوده چې له دغسې حالت سره څرنګه مقابله وکړي. ايير چې د دوی وړتيا اغېزمن کړی و، ليکلي: «کمپ ته له رسېدو سره سم، لمړی يې يو کوچنی ځای له واورې څخه پاک کړ او ورپسې ټول څنګ په څنګ يو بل ته ډېر نږدې د کړۍ په بڼه داسې پرېوتل چې پښې يې د کړۍ منځ ته وې او ټولې تودې جامې چې دوی درلودې، په برابره او مساوي توګه يې پر ځان واچولې. په دغه ساده بڼه د يو او بل د وجود د تودخې له توليد څخه په کار اخيستنې، دوی له يخنۍ وهنې څخه ځانونه وژغورل. کپتان مکنزي چې له دوی سره پروت و، وويل چې له يخنۍ څخه يې هېڅ د ناراحتۍ احساس ونه کړ.»[۲۹]

د دغه تخنيک اړينتوب سبا ته څرګند شو. ډېر عسکر د يخنۍ له کبله مړه شوي وو. جورج لارنس ليکلي: «زما خېمې ته نږدې، سپين وښته بوډا لارښود مکرېګر د ډېرې يخنۍ له کبله شخ پخ مړ پروت و. دی له ډېرې ستومانۍ هلته پرېوتلی و او په دې توګه يې ځان مرګ ته سپارلی و.»[۳۰] ډېری د ځانيخود سکاټلنډي په لټه کې شول. نوموړی دېرش کلن ويليم برايډن William Brydon و چې د شاه شجاع د پوځي ډلې د ډاکټر د مرستيال دنده يې درلوده. ده په خپل پوستين کوټ کې چې د پسه له څرمنې جوړ و، توده شپه تېره کړې وه او اوس په سباون کې يې هغه خلک چې لا تر اوسه ژوندي وو په بيړه هڅول چې ښکته پورته ټوپونه ووهي. ده په خپله يادليکچه کې ليکلي: «ما بوميانو ته چې زما څنګ ته پراته وو وويل چې جګ شي، خو يوازې څو کسانو د جګېدو توان درلود. ځينو يې په حقيقت کې پر ما وخندل چې زه دوی خوځېدو ته هڅوم او په عين وخت کې يې خپلو پښو ته اشاره وکړه. د دوی پښې داسې تکې تورې شوې وې لکه د لرګيو د سکرو ګرګې. دغه خوارکي يخنۍ سوي وو او هملته پرېښودل شول.»[۳۱]

د شاتګ دويمه ورځ د لمړی ورځې په پرتله لا ډېره له شرغوبل څخه ډکه وه. وېنسنټ ايير ليکلي: «اوس له نيمايي څخه لړو عسکرو د دندې ترسره کولو وړتيا درلوده. يخنۍ حتی د ډېرو تکړه سړيو لاسونه او پښې داسې سوي وو چې د دوی ځواک يې اوبه او د دندې توان يې ترې اخيستی و.» حتی اسوالو د دې توان نه درلود چې پر خپلو اسونو سپاره شي؛ نو دوی «خپلو اسونو ته اوچت کړل شول... د اسونو په کوښو د کلکې واورې غونډاري داسې ټينګ سرېښ وو

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې پر سوټک او څولۍ• يې ترې ليرې کول. کومه هوا چې موږ تنفس کوله، په بېرته راوتلو کې به په خوله او سږمو کې کنګل شوه او زموږ په برېتو او ږيرو کې به يې کوچني د کنګل ګړونګي جوړ کړل... اوس يوازې څو سوه د جګړې وړ سرې پاتې وو.»[۳۲]

عسکر نه يوازې له فزيکي اړخه ډېر کمزوري شوي وو بلکې د دوی اراده او پر ځان باور او کنټرول لا ډېر زيانمن شوي وو. هيو جانسن په خپله يادليکچه کې ليکلي: «د سهار د اونيمو بجو په شاوخوا کې، پرته له دې چې امر ورته وشي او يا بېګل وغږول شي، مخکښې ساتونکې ډلې تګ پيل کړ. دسپلين مخ په ختميدو و.»[۳۳] پاتې بکسونه او بارونه پر اوښانو او غويو لا بار شوي نه وو چې يو لوی شمېر افغانان د غرونو له ارغاړو راښکته شول او هر څه چې لاسته ورتلل، له ځان سره يې وړل. د افغانانو يوې ډلې پر درېيو توپونو چې سپاهيانو پر کچرو کش کول، هغه وخت ناڅاپه مخامخ برید وکړ کله چې کمپ ته څېرمه د خښتو له يوې کوچنۍ کلا څخه تېرېدل. دغه توپونه افغانانو ونيول او هغه سپاهيان چې بايد د توپونو ساتنه يې کړې وای، سمدلاسه وتښتېدل. په لاره کې د عسکرو له مخته تګ سره سم د افغانانو شمېر ډېرېده. دوی له انګرېزانو سره موازي د ليکو په دواړو خواوو کې روان وو او پر مهاجرو چې د دوی تر منځ يې په ټمبه او ټېلې او شرغوبل منډې وهلې داسې اټکلې ډزې کولې لکه شپانه چې په ماهرانه ډول د ترهېدلو پسونو يوه رمه کنټرولوي. ترهېدلو سپاهيانو د ځوابي جګړې اراده لا د مخه بايللې وه.

يوه بشپړه هندوستاني لوا - د شاه شجاع ۲۹ مه لوا- همغه سهار اکبرخان ته واوښته. ډېر نور سپاهيان چې يخنۍ داسې سوي وو چې نور يې د مخته تګ توان نه درلود، خپله وسله ايسته واچوله او بېرته کابل ته په دې هيله وتښتېدل چې د دوی د زخمونو له کبله به په ښار کې د مريبو سوداګر پر دوی غرض ونه کړي او بل دا چې «د هغه حتمي مرګ په پرتله چې دوی له پوځ سره په تګ کې ليدلو، اسارت يې غوره ګڼلو». څو مياشتې وروسته په سلګونو دغه پخواني سپاهيان د کابل په بازارونو کې وليدل شول چې ګوډ او مات نګوښېدل او خير يې ټولولو.

که څه هم اوس دومره خوراکه توکي او مهمات پاتې نه وو چې د پوځ اصلي برخې له پاره تر جلال اباد پورې بسنه وکړي، خو پوځ پنځه ميله لا مزل نه و کړی چې په دويم ماسپښين الفنسټون د بت خاک د خرد کابل د لوی غاښي په خوله کې د درېدو غږ وکړ؛ نو لکه څنګه چې جانسن يې يادونه کړې،«يوه بله ورځ يې هم له لاسه ورکړه».

موږ له کابل څخه يوازې د ورځنۍ ځيرې يوه پر څلورمه برخه چې د پنځو ورځو له پاره يې بسنه کوله له ځان سره درلوده چې تر جلال اباد پورې مو ورسوي. د څارويو له پاره مو هېڅ واښه نه درلودل او نه يې د پيدا کولو هيله وه؛ نو په دغه بنه يې بدبخته عسکر چې يخنۍ کابو فلج کړي وو، په واوره کې پرته له سرپناه څخه د يوې بلې شپې تېرولو ته اړ ايستل. عسکرو ته ځايونه نښاني شوي نه وو، بشپړه ګډوډي او سربدالي واکمنه وه. د سپاهيانو درې پر څلورمه برخه د کمپ له ملکي خلکو سره ګډ شول او نه پوهېدل چې د دوی پوځي قرارګاوې چېرته وې.[۳۴]

مېرمن سېل په همدې کچه د جنرال مشرۍ ته په غوسه وه او نوره هم په دې باور شوه چې په لويه کچه ټولوژنه ژر پېښېدونکې ده. نوموړې ليکلي:

• څولۍ: سکنه

(c) ketabton.com: The Digital Library

دغه نااړينې تمېدنې، موږ د خوراکي توکو له کمښت سره مخ کوي او ټول افسران يا عسکر د سرپناه د نه شتون له امله سم فلج شوي...

لا تر اوسه يو فوټ واوره پرته ده، د سرېو له پاره ډوډۍ او د څارويو له پاره واښه نه شته او حتی له څېرمه سيند څخه د اوبو ترلاسه کول سخت دي ځکه کله چې زموږ سرې د اوبو راوړلو هڅه وکړي، پر دوی باندې ډزې کېږي، خو له دې سره سره، زموږ حاکمان دومره ړوند اخلاص لري چې موږ ته وايي چې سرداران وفادار دي او اکبرخان زموږ ملګری دی او او، او دلته يې زموږ د پاتې کېدو غوښتنه ځکه وکړه چې ښايي سرداران خپل عسکر غاښيو ته ولېږي چې موږ ته يې امنيت ونيسي! هو، په دې کې اړنګ نه شته چې دوی به خپل عسکر هلته ولېږي، خو هر څه هغسې پېښېږي لکه څنګه چې موږ ته مخکې له حرکت څخه ويل کېدل.[۳۵]

نو د دويمې شپې له پاره عسکر په وړې نس په ډېره واوره کې پرېوتل*. خو دا ځل شاوخوا ټولې ارغاړې له افغانانو ډکې وې او ټوله شپه يې پر دوی ډزې کولې. داسې ګنګوسې خپرې شوې چې په خپله اکبرخان دوی ته د ډزو لارښوونه کوي. ايير ليکلي: «يوه د لوږې، يخنۍ، ستړيا او مړينې شپه وه او د هر راز مړينې خيال چې زه يې کولی شم، يو يې دومره دردمن نه دی لکه کنګليزه يخني چې د سړي د بدن هر حساس غړی تر هغه وخته شکنجه کړي تر څو چې ډېر سخت روح په خپله د انسان د بې کچې ربړې او ځور له امله لاړ شي.»[۳۶]
خو د راتلونکو ورځو په پرتله، د لمړيو دوو ورځو ربړې هېڅ وې.

بتخاک د خردکابل د غاښي له اوچتو کړنګونو څخه بر په لنډ واټن کې پروت دی*. همدلته، د غاښي خولې ته څېرمه، دوه مياشتې مخکې د جګړه مار باب پر غونډ باندې لمړی ځل داسې وخت برید وشو کله چې دوی د شپې تېرولو له پاره تم شوي وو. اوس همدغه کړنګونه د سباوون په بهير کې د لا ډېر خونړي غلچکي بريد شاهدان شول. د پخوا په څېر، وژنې وروسته له دې پيل شوې چې د تورټوپکو د ډکولو ډاروونکي غيبي غږونه واورېدل شول.[۳۷]
له لمر خاته څخه لږ مخکې، يو لوی شمېر افغانان په تياره کې د کمپ په شاتني لوري کې ټول شوي وو. کله چې سپاهيان پاڅېدل چې د يخنۍ له کبله هغه مړه کسان ولټوي چې پر ځمکه د څو پاتې خېمو شاوخوا ته پراته وو، په همدغه شېبه جګړه پيل شوه. هيو جانسن ليکلي:

په لمرختو کې دغه صحنه ډاروونکې وه. زموږ ځواک په بشپړه توګه بې نظمه و. داسې ښکارېدل چې هر سړی د يخنۍ له کبله داسې

---

*د شاتک پوځ ته به دا ډېره ښه وای چې د شپې له خوا يې مزل کړی ځکه چې واوره به کنګل وی او غلزيو به په شپه کې کره نښې نه شوی ويشتی. په ۱۹۸۰ مو کلونو کې له همدې کبله افغان مجاهدين په همدغه تګ لوري د شپې له خوا مزل کړلو، خو دا يو داسې پوځ و چې د غرونو او ژمنۍ جګړو له پاره روزل شوی نه و او نه يې د داسې جګړو له پاره سم تجهيزات لرل.

*پوځ کولی شوای چې د لته بند تګ لوری ونيسي چې ډېر له خطر څخه ډک نه و. دا تر اوسه مرموزه پاتې ده چې دوی ولې دا کار ونه کړ. د افغان انګرېز په دويمه جګړه کې، انګرېزي پوځ همدغه تګ لوری ونيو او د خردکابل او تيزين له وېروونکو غاښيو څخه يې ډډه وکړه چېرته چې ډېرې وژنې ترسره شوې وې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

فلج شوی و چې کابو خپل دان پور یې په لاس کې نه شوی نیولی او یو ګام یې نه شوی اخیستی. ځینې دښمنان د کمپ په شاتنۍ برخه کې رابښکاره شول. د کمپ ټولو ملکیانو د کمپ مخکنۍ برخې ته لویه ډله یېزه منډه وکړه، سرې، ښځې او ماشومان... ځمکه د مهماتو په بکسونو او بېلابېلو مالونو پټه وه. دښمنان ډېر ژر په ګڼ شمېر راغونډ شول. که څېرې دوی پر موږ یرغل کړی وای، موږ به هېڅ مقاومت نه و کړی او هر یو به وژل شوی وای.[۳۸]

خو افغانانو د دې پر ځای چې دلته برید پیل کړي، دوی د پوځ تر ټولو مخکښه برخه او ملکیان د خردکابل غاښـي د خولې په لور په ډېره ځیرکۍ سم کړل. د ښځو مشري مېرمن سېل کوله - «زه د یو ګیلاس هسپانوي واین په څښلو، چې په نورو حالاتو کې یې ښـایي د بې تهذیبي ښـځې احسـاس راکړی وای، ډېره منندویه وم.» په عین وخت کې، جنرال الفنسټون او کارکوونکو یې د افغان اسوالو یوه ډله ولیده چې شاته په یو واټن کې د یوې جنډې لاندې درېدلي دي او په وضاحت د تګ لارښوونه کوي. د انګرېزانو انګېرنه چې دا اکبرخان و سمه وخته؛ نو مکنزي او لارنس ورولېږل شول چې د خوندي تګ له پاره چې په کابل کې ژمنه ورسره شوې وه، ورسره بیا خبرې اترې وکړي. اکبرخان ومنله چې که ملګري یې، مکنزي او لارنس، ده ته د یرغمل په څېر وسپارل شي، دی به خپل تر ټولو بانفوذه خلک له انګرېزانو څخه مخکې «غاښـي ته چې غلزیو نیولی و، ولېږي څو نوموړي ترې وباسي» او د انګرېزانو امنیت خوندي شي.[۳۹] دغه شرط ومنل شو.

لارنس لیکلي: «موږ چې د اکبر دوه اړوند کسـان راسره وو، د دښمنانو په منځ کې تر هغه وخته وړاندې لاړو چې اکبر خان ته ورسېدو. دی د یوې غونډۍ څنګ ته ناست او سـباناری یې کولو. موږ ته یې په درنښـت سـت وکړ او خپلو کسانو ته یې امر وکړ چې زموږ وسلې راخخه واخلي... بیا، موږ کښېناستو، خو د داسې سړي له کاسې څخه خوراک چې لږ وخت مخکې یې اسـتازی وژلی و، موږ بې لړزې پرې نه ښودو.»[۴۰] وروسته کله چې اکبر په نرمۍ دغه دوه ځوان افسـران ترټل چې ولې انګرېزانو مخکې له دې چې دی یې د لارې د امنیت له پاره تابیا ونیسي، له کابل څخه حرکت پیل کړ، دوی د غاښـي له منځه د دان پورو ډېرې ارابې واورېدې. دلته، د سـاتونکو مخکښـه ډله یوه ښـه ترسره شوې غلچکي برید ته ورپورې وهل شوې وه.

وروسته څرګنده شوه چې غلزیو څو ورځې دغه شبې ته تابیا نیوله. پټمونه، تېشلي• خندقونه او د تیږو سنګرونه په داسې واټن کې په پام جوړ شـوي وو چې د انګرېزي دان پورو ګولۍ نه ور رسېدې، خو د درې بېخ ته دومره نږدې وو چې انګرېز ځواکونه د افغان تورټوپکو د ویشـتنې په واټن کې د ننه وو. لکه څنګه چې اوس باید په اتوماتیک ډول د پلو ځواکونو کړنه وای، هېڅ داسې هڅه تر سره نه شوه چې جناحي ډلې مخکې تر مخکې اوچتو ځایونو ته د کتار د امنیت له پاره ولېږل شـي - نو اوس چې د پوځ مخکنۍ برخه ښـه د غاښـي خولې ته ننوتلې وه، غلچکی برید پیل شـو. په همغه شپه مېرمن سېل لیکلي*: «موږ لا نیم میل مخته نه وو تللي چې درنې ډزې راباندې پیل شوې. هغه افغان مشران چې له مخکښـې ډلې سـره وو، زموږ څخه یې وغوښـتل چې دوی ته نږدې روان اوسـو. بې اړنګه، دوی له خپلو ملاترو څخه

• تېشلی: هغه ځای چې لږ ژور وي

*په حقیقت کې، جبارخیل او خروټي غلزي چې په دغو غاښیو کې ګزمه کوله، د بارکزیو د مشرانو په نه اطاعت کې به یې دومره د ملامتیا احساس نه وي کړی. غلزیو له بارکزیو څخه دومره کرکه درلوده لکه له سدوزیو څخه. مېکناټن دوی ته د پیسو په اړه خپله ژمنه ماته کړې وه او اوس دوی غوښتل چې خپلې پیسې ترلاسه کړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

غوښتل چې په لوړو کې خلکو ته ور چیغه کړي چې ډزې ونه کړي، خو ملاترو يې دغه کار په اغېزمنه توګه ونه کړ. دغه مشران له همداسې خطر سره مخ وو لکه موږ چې ورسره وو، خو زه ډېره په دې باور يم چې دوی به په انفرادي ډول ځان قربان کړی وای چې خپل وطن له موږ څخه خلاص کړي». نوموړې دوام ورکوي:

وروسته له دې چې له ډېرو درنو ډزو څخه تېر شـوو، د جګړن تېن Thain اس مخې ته راغی چې د ملا او د شـا پښـو تر منځ په ګولۍ لګېدلی و. کله چې موږ څه ناڅه خوندي ځای پیدا کړ، خوارکی سټرټ بېرته پر اس سپور شو چې د جګړن تېن غم وخوري. نوموړی پر اس سـپور و چې اس يې ولګېد او کله چې دی له ځمکې بېرته اوچتېده، په ګېډه کې سـخت ټپي شـو. دی پر يو ټټو په ډېره سـختۍ دوه کسانو نیولی و او د خرد کابل کمپ ته يې راوړ.
هغه ټټو چې د سټرټ مېرمن وربانديې سپره وه، په غوږ او ورمېږ کې ټپي شـو. زه له نېکه مرغه یوازې پر یوه ګولۍ په مړوند کې ولګېدم. درې نورې مې اوږې ته نږدې له پوستين څخه، پرته له دې چې ما خوږ کړي، تېرې شـوې. پر موږ باندې له پنځوسـو یاردو څخه په لږ واټن کې ډزې کېدې، خو موږ خپل اسـونه ډېر چټک په داسـې لاره کې وځغلول چې په نورمال حالت کې به مو ډېر په پام پرته له دې چې پرې سپاره شو تېر کړي وای؛ نو په دې توګه موږ ته زیان ونه رسېد...

د ډېر شرغوبل له کبله غابنی ډېر ژر بند شو او «په داسې حال کې چې چېرته خوځېدی نه شوای، موږ د ډېر وخت له پاره د درنو ډزو لاندې پاتې وو... اوه دېرشـم [غونډ] پرته له دې چې يو ډز وکړي، کرار کرار وړاندې خوځېدلو. دوی له يخنۍ څخه دومره فلج شـوي وو چې د افسرانو هېڅ راز ډومارنې نه شـوی هڅولی څو دښمنان چې له ځينو څخه يې نه یوازې دان پور بلکې د دوی د تن جامې اخیسـتې وې، شـاته وتمبوي. د څلور څلوېښـتمې قوې يو شـمېر سـرېيو د سـپاهیانو له چانټو څخه ګولۍ واخیسـتې... په ټول دغه بهیر کې زموږ خلک له لوړو څخه د ډزو له کبله په دوامداره توګه پر ځمکه غورځېدل... [لږترلږه] پنځه سوه عسکر او ۲۵۰۰ په کمپ پورې تړلي ملکيان ووژل شول...»[41]
خو د مل کسـانو د ويناوو پر بنسـټ، د عسـکرو لمړۍ ځپه چې مېرمن سـېل هم ورسـره وه، څه نا څه لږ زیانمنه شـوه. هیو جانسـن لیکلي: «د پوځ مخکښـې سـاتونکې ډلې د پام وړ زیانونه وزغمل، خو که چېرې د پوځ له شـاتنۍ برخې سـره پرتله شي، دوی بيا هم ډېر نېک بخته وو.»

هلته د وژنو صحنې ډېرې وېروونکې وې. د دغه ډاروونکي غابنې په ټوله لاره کې چې کابو پنځه میله ده، موږ د دښـمن له ډزو سـره مخ وو. ټول بارونه پرېښـودل شـول. دښـمنانو نه یوازې د لوړو په دواړو خواوو کې له هر کمر او غار څخه پر موږ د ډزو باران جوړ کړی وو بلکې درې ته هم راښکته شول او سړي، ښځې او ماشومان يې ووژل. ټوله پنځه میله اوږده لاره په مړيو او د مرګ په مورګه ټپيانو پټه وه. اوه دېرشـم بومې پلې غونډ له نیمايي څخه ډېر پوځيان له لاسـه ورکړل او په همدغه تناسـب نور ځواکونه هم زیانمن شـول. حتی هغه څوک چې ژوندي پاتې شول، په ډېره سختۍ خوځېدی شوای ځکه چې لاس او پښې يې يخنۍ سوي وو. زموږ کړاو هغه وخت لا ډېر شو کله چې د واورې ورېدل پیل شول.[42]

په داسـې حال کې چې د دان پورو د ډزو انعکاس ته يې په دره کې غوږ نیولی و، لارنس او مکنزي ټول سـهار له اکبرخان سـره په وړو خبرو اترو تېر کړ. مکنزي چې يو ښـه ژبپوه و، ویلي چې اکبرخان به په دري ژبه چې د ډېرو انګرېزانو زده وه، خپلو خلکو ته چیغه وکړه چې انګرېزان «وسـپموئ» او بيا به يې په پښـتو ژبه چې د قبیلو ژبه وه او یوازې د مکنزي او څو نورو افسـرانو زده وه، ورته وويل چې ټول ووژنئ. ماسـپښـین ناوخته، دوی دواړه يو ځل بيا لکه د مېکناټن د وژنې

(c) ketabton.com: The Digital Library

په ورځ، د اسیرانو په څېر روان کړل شول، خو دا ځل د اکبرخان د تره زوی، سلطان جان بارکزي تر ساتنې لاندې وو. د هغه لارې صحنه چې دوی پرې تېر شول په بېساري توګه وېروونکې وه. لارنس یې داسې څرګندونه کړې:

له هرې خوا څخه سـپاهیان او د کمپ ملکیان لوټ کېدل او چا به چې د خپلو پیسـو او یا ارزښـتمن مال له ورکولو ډډه وکړه، سمدلاسه به په چړو ووهل او یا ووژل شول... دوی به چې کله موږ ولیدو، دغه خوار مخلوق به موږ ته د مرستې چیغې وکړې. د دوی ډېرو زه وپېژندلم او ما ته به یې زما په نوم اخیستلو غږ وکړ، خو موږ څه کولای شوی... غلزیو اوس د وینو خوند څکلی و او په ښکاره یې خپل پرانګغونی طبیعت ښودلو. له موږ سره د دوی چلند تند او بې رحمه کېدلو او غوښتل یې چې موږ د ژوند هیله هېره کړو او قربانی ته ځان وسپارو. خپلې په وینو ککړې اوږدې چاړې به یې زموږ مخ ته خوځولې او راته به یې ویل چې شاوخوا د مړیو انبارونو ته وګورو ځکه چې موږ به هم ډېر ژر د دوی په منځ کې پراته وو. دوی به چیغې راباندې وکړې: «تاسې کابل ته د مېوو له پاره راغلي وئ، کنه؟ اوس یې خوند درکړ؟»

کله چې لارنس د یو انګرېز مړی ولید چې په لاره کې اوږد پروت و، پر اس نږدې ورغی او ګوري چې ژوندی دی:

دغه خوار ملګري سـر پورته کړ، زه یې وپېژندلم او چیغه یې راته وکړه: «د خدای له پاره کپتان لارنس، ما دلته مه پرېږده!» ما له خپل اس څخه ټوپ کړ، ده ته ورغلم. سلطان جان خپلو دوه کسانو ته امر وکړ چې ما سره مرسته وکړي؛ نو د دوی په مرسته مې پورته کړ. نوموړی د څلورڅلوېښتمې قوې یو بریدمل و او لمړی داسې ښکارېدل چې یوازې کیڼ لاس یې له لاسه ورکړی، خو په ډېره خواشـینې او وېرې، کله مې چې پورته کړ، ګورم چې له ورمېږ څخه تر ملا پورې ټوک ټوک غوځ و. افغانانو وویل: «د ده د پورته کولو ګټه څه ده؟ په څو دقیقو کې به مړ شي.» زه زړه نا زړه ور ټیټ شوم او دغه خوار ملګري ته مې وویل چې موږ ده ته هېڅ نه شو کولی، بیا ده راته وویل: «نو داسې چې ده، د خدای له پاره، ډز راباندې وکړه.» ما په غمجنه توګه ورته وویل: «زه حتی دا هم نه شـم کولی.» بیا یې راته وویل: «نو همدلته مې پرېږده چې مړ شم.» موږ همدغسې کړنې ته اړ شولو...

کله چې موږ وړاندې روان وو، د دښـمن ګڼ شـمېر سـپاره او پلي مو ولیدل چې له راز راز لوټ کړل شـوو مالونو سـره د کابل په لور ستانه وو. یو بد عمله، یوه کوچنۍ هندي نجلۍ خپل شاته پر اس کښېنولې وه...[۴۳]

په دغه شـپه چې انګرېزان د غاښـي سـر ته رسـېدلي وو، دغه ځای ورته د تېرې شـپې په پرتله لا ډېر سـوړ ښکاره شـو. ماښـام د واورې ورېدل پیل شـول او د شپې په نهو بجو دغه ورېدل په توپان بدل شـول. د ټول پوځ له پاره یوازې څلور خېمې پاتې وې چې یوه یې مېرمن سېل او د هغې لور ته ځانګړې شـوه. د سـوند او خوراک له پاره هېڅ نه وو، خو لږ تر لږه له ځینو ډاکترانو سـره تر اوسـه د دوا کڅوړې شـته وې. د ډاکتر برایډن ملګری او سـکاټلندي وطنوال، ډاکټر الکساندر برېس Bryce «راغی او د سټرېټ ټپونه یې وکتل». دا مېرمن سېل لیکلي او نوموړې زیاتوي: «د ده پر ټپونو یې ټپۍ کېښودې، خو له ونګې یې زه پوه شوم چې د ژوندي پاتې کېدو هیله یې ورته نه لرله. بیا یې زما له مړوند څخه ګولۍ وایسـتله او زما پر دواړو ټپونو یې ټپۍ کېښـودې...[دغه شـپه] نیمه یخنۍ وهلي سـپاهیانو او د کمپ ملکیانو په زور هڅه وکړه چې نه یوازې زموږ خېمې بلکې زموږ د خوب کټونو ته راننوځي... د دغه کمبختـه خوارکیو ډېری د خېمې شاوخوا ته په دغه شپه مړه شـول... ډېرې ښځې او ماشومان وتښتول شول.»[۴۴]

ایېر لیکلي: «واوره ټولو ته د خوب توشکه وه او له سهار څخه مخکې ډېرو ته کفن شـوه. دا ډېره عجیبه وه چې موږ په هر صـورت په هغه وېروونکې شـپه کې ژوندي پاتې شـوو.» مولانا کشـمیري دغه فکر ته په اکبرنامه کې داسې انعکاس ورکړی:

(c) ketabton.com: The Digital Library

ژمي له خپلې بې رحمۍ سره
د کابل په زړورو خلکو مينه وروله
که کافران د واورې له کبله مړه نه شول
او يا د لوټمارانو له تورې څخه
ځنګلي سپيو، لېوانو او شغالانو ته له هر لوري
ګيدړې غړ کړ او دوی يې د غوښو مېلمستيا ته را وبلل
بازانو پورته ګردې الوتنې کولې
ټولو ښکاري ژوو ته يې سخاوتمنده بلنه ورکوله
په هغه لاره څو کسه ژوندي وتښتېدل؟
ټول ښکته وغورځول شول او په واوره کې پرېوتل [۴۵]

د جنوری په نیمه د شاتک په څلورم سهار، د تودوخې په منفي درجه او د لوړو او د توپان په منځ کې بلاخره وارخطایۍ بشپړې ناهیلی ته لاره ورکړه. د شاه شجاع د پوځي ډلې يو وروستی افسر چې ژوندی پاتې شوی و ليکلي: «د سړيو له پښو څخه به غوښې پټرې پټرې غورځېدې. په دغه شپه کې په شلګونو خلک د يخنۍ له کبله مړه شول.»[۴۶]
لکه څنګه چې د هر وخت په پرتله د واورې توپان په ډېر شـــدت دوام درلود، په ټوله ورځ کې يوازې يو ميل پرمختګ وشو. منشي عبدالکريم ليکلي:

په هر لوري کې اسمان له واورو ډک و. د اسمان څنډه نه ليدل کېده او داسې سخت باد پيل شو چې ونې يې له بېخه وايستلې. تورې تخته وربخې له تندر او برېښنا سره خورې شوې. د ډېرې واورې په ورېدو سره يخنې ډېره شوه او هر څه په سپين پوډر داسې پټ وو لکه کافور. انګرېز عسکر يخنۍ ووهل، د دوی د ګوتو سرونه ټوټه ټوټه لوېدل، نرمې حجرې يې له هډوکو غورځېدې او حتی پښې يې له ښونګرو جلا کېدې. په کنګل شوو ضايعاتو کې د خوځښت په نه شتون کې د مړي او ژوندي توپير نه شوی کېدای. افغان قبيلې چې له دغسې سختو حالاتو سره روږدې وې، غونډۍ ډکې کړې وې او په يرغل ښکته شول چې بې وسه انګرېز عسکر لوټ کړي. کله چې ور نږدې شول، افغانان پوه شول چې دوی نيمه مړه دي، يخنۍ داسې کلک کړي وو لکه تيږه، نور يې د خپلو وسلو، سرو زرو او نورو شتمنيو پروا نه لرله، يوازې دومره په خود کې وو چې په خپل ربړن وضعيت پوهېدل.[۴۷]

همدغه مانښام الفنسټون په عمل کې ومنله چې د ده عسکر له تباهۍ سره مخ دي او ټولې ښځينه انګرېزانې يې - يا لږ تر لږه هغه انګرېزانې چې د افســرۍ رتبې يې لرلې*- اکبرخان ته په لاس ورکړي. ټوله ورځ اکبر په پوځي کتار پســې و او ټينګار يې کولو چې تر خپلې وسې هڅه کوي چې د غلزيو مخه ونيسي، خو دا ادعا يې کوله چې اوس يې حتی د دوی خپل

*د افسر له رتبې ټيټو انګرېزي ښځو ته ووېل شول چې دوی د خپل غم په خپله وخوري. په دغه غاښيو کې د يو قومي کس د وينا پر بنسټ چې ما خبرې ورسره وکړې، د ډېرو دغو ښځو ځايي حرمونه کورونه شول او نورې چې دومره د خيال نه وې، د وينځو په څېر خرڅې شوې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مشران هم مخه نه شي نيولی څکه چې اوس دوی د وينې خوند څکلی. پر ځای يې، نوموړي د ښځو، ماشومانو او هغه ټپي افسرانو چې ده ته ځانونه سپاري د ساتنې ورانديز وکړ. په پای کې ۱۹ کسان، دوه نارينه، اته ښځې او نهه ماشومان د اکبرخان خلکو بوتلل. مېرمن سېل او لور يې، الکساندرين د سترټ مړينه هغه وخت وليده کله چې دی د يو لړزانده ټټو په شا ترل شوی و. مېرمن سېل ليکلي: «ډېرې خوځېدنې د ده کړېدل ډېر او مړينه يې ګړندی کړه، خو دی لا هم په سد کې و او پوهېده چې زه او ښځه يې ورسره يوو. موږ په خپګان کې دغه تسليت درلود چې د ده مړی مو په عيسوي مراسمو خښ کړ...» لږ وروسته نوموړې بيا ليکلي:

کورني خپګان او کړاوونو دومره زور رابانديې اچولی و چې نه ما او نه مېرمن سترټ په خپله دا پرېکړه کولای شوی چې د سردار د ساتنې ورانديز ومنو او يا نه. لږ پيکه هيله مو درلوده چې جلال اباد ته به په خونديې توګه ورسېږو؛ نو موږ هم په دغه بهير پسې شوو... په يوه ډېره اوږده لاره د خرد کابل کلاوو ته بوتلل شوو. هلته مو محمد اکبر خان له نورو يرغملو سره وليد. موږ ته درې کوټې ځانګړې شوې وې. هرې کوټې يو کوچنی ور درلود، خو کړکۍ په کې نه وې؛ نو ډېرې تياره او چټلې وې... په نيمه شپه کې موږ ته د پسه غوښه او ډېرې غوړې وريجې راوړل شوې. ټول هغه څه چې زه او مېرمن سترټ يې اوس لرو په تن کې مو هغه جامې دي چې له کابل څخه په کې روان شوو.[48]

د انګرېزانو له پاره هغه چا ته د خپلو ښځو سپارل چې دوی د اکاړانو په سترګه ورته کتل تر ټولو شرموونکې شېبه وه. برعکس، د انګرېزي مېم صاحبانو د ساتنې ورانديز د افغانانو له پاره د مېړانې نښه وه. منشي عبدالکريم ليکلي:

قوماندان اکبرخان په بې رحمه جګړه کې ښکېل شو، خو کله يې چې د ښځو او ماشومانو وېروونکې وضعيت وليد، ډېر زړه يې ورته بد شو. له خدای سره د مينې او د حرمت په پار يې امر وکړ چې ژونديې له مړو څخه جلا کړل شي او ژونديې دې تاوده ځای ته يوړل شي او د پسه پوستين او د سمور چپنې دې ورکړل شي. ډېرې يخنۍ د دوی په رګونو کې وينه درولې وه؛ نو اکبرخان دوی نغري ته نږدې ځای پر ځای کړل چې بېرته په سد کې شي. افغان مېلمه پالنه داسې ده! حتی وروسته له ډېرې درنې جګړې څخه دوی له کمزورو سره چې له سخت کړاو سره مخ وي، داسې مرسته کوي لکه د خپلې کورنۍ غړي يې چې وي څکه چې که د خدای رضا وي حتی کافر د ثواب وجه کېدای شي.[49]

خو هغه خلکو ته چې تر اوسه په شاتګ کې وو ربړو دوام درلود. د جنورۍ د لسمې په سهار، د خردکابل په لوړو کې د دويمې شپې له تېرولو وروسته، هيو جانسن واضح ليکلي: «د کابل له ټولې قوا څخه اوس حتی يو سپاهي نه دی پاتې. زموږ د بارونو هره کوچنۍ برخه له لاسه ووته. موږ ټولو خپل ځانونه ضايع بللي... زموږ په منځ کې هر سړی دا فکر کوي چې په راتلونکو ساعتونو کې په مرګ محکومېږي، يا به يې يخني يا لوږه او يا به يې دښمن وژني... سترګې مې واورې وړې دي، ډېر درد کوي او کابو داسې يم لکه ړوند. څو افسران اوس ليد نه لري.»[50]

دغه سهار ډاکټر برايډن نېک بخته و چې د مېرمن مېکناټن د خوراکه توکو توښه يې ومونده. کله چې نوموړې اکبرخان ته وسپارل شوه، دغه توکي ترې پاتې شوي وو. هغه غوښه او هسپانوي واين چې مخکې يې له جورج لارنس سره هم شريک کړي وو، اوس خلاص وو خو هګۍ او يو بوتل واين تر اوسه پاتې وو... هګۍ اېشولې نه وې خو يخنۍ کلکې کنګل کړې وې. واين هم داسې ټينګ شوي وو لکه شات...«برايډن ښه بخت درلود چې د پايښت له پاره يې لږ څه ومونډل

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځکه چې د شاتګ تر ټولو بده ورځ لا نه وه رارسېدلې». يخنۍ وهلي او واورې ړانده کړي عسکرو د تيزين غاښي په تنګو لارو کې تيندک• وهلو او دلته يو ډېر دقيق غلچکی برید ورته تم و. برايډن په خپله يادليکچه کې ليکلي:

دغه يو ډېر هيبتناکه تګ و. پر موږ باندې د دښـمن دوامداره ډزې وې او ګڼ شـمېر افسـران چې د واورې له کبله يې سـترګو څه نه ليدل او نه پوهېدل چې کومه خوا روان دي، غوځ غوځ شول. زه په لوړو کې ډېره لاره د يوناني سـوداګر، ښـاغلي بنېس Bannes مخ ته روان وم او هغه ته مې لاره ښـوده او ډېر ځلې مې دومره د ړوندوالي احساس وکړ چې يو موټی واوره به مې په سترګو وموښـله او نورو ته مې هم همدا سپارښتنه کوله ځکه چې درد يې ډېر ارامه کولو. کله چې د تيزين په لور ښکته کېدو، سپين والی دومره ډېر نه و او کله چې لمر ولوېد، زموږ نابينايي هم ورکه شـوه، خو اوس چې موږ غاښـي ته ننوتلي وو، دښـمن ډېر رانږدې شـو او ډزې يې ډېرې شـوې. دا يوه لويه تباهي وه.
په ټوله لار کې دښمن له اړخونو او شا څخه پر موږ ډېر زور اچولی و او کله چې ماښام د تيزين درې ته ورسېدو، له بومي غونډ نه چې له کابل څخه روان شوی و، يوازې څو کسه ژوندي پاتې وو... څنګه چې ډاکتر برېس غاښي ته ننوت، په سينه کې ولګېد او د مړينې پر وخت يې خپل وصيت ليک کپټان مارشال ته ورکړ.[۵۱]

الفنسـټون په خپل رسـمي يادښـت کتاب کې حکومت ته ليکلي: «سـپاهيانو لږ يا هېڅ مقاومت ونه کړ. د دوی ډېرو د لاس يا پښـو ګوتې له لاسـه ورکړې وې او له واورې څخه ډک دان پور يې دومره کارنده نه وو؛ نو حتی که دوی يې د کار اخيسـتنې توان هم درلوداى، ګټـه يې نـه لرلـه. وژنې ډېرې وېروونکې وې او کلـه چې موږ کبـار جبـار [خـاک جبـار] تـه ورسېدو، د پوځيانو او د کمپ د ملکيانو تر منځ په سختۍ توپير کېدای شوای. ډېرو پوځيانو خپلې وسلې او تجهيزات ايسـته اچولي وو او په اسـانۍ زموږ د وينو تږي او ځنګلي دښـمنانو ښـکار شـول.»[۵۲] د تل په څېر، د الفنسـټون اوامرو يوازې حالات لا ډېر خرابول. لارنس ليکلي: «زموږ پوځي مشـرتابه چې د شـاتګ د بهير په اداره کې يې خپله ناتواني داسې ثابته کړه لکه له شـاتګ څخه مخکې په عملياتو کې يې چې ښکاره کړې وه، په ډېره عجيبه ناقصـه توګه يې زموږ سـرېو تـه د ځوابي ډزو امر ورنـه کړ چې پايلـه يې زموږ ليکو تـه د دښــمن ننوتل او پرتـه لـه توپيره تر تزين پورې زموږ د بې مقاومته خلکو وژنه وه...»[۵۳] سـتړي او بې اسـرې جانسـن ليکلي: «موږ داسـې يوه لويه ګڼه ګونه وو چې هر ډز زموږ د کتار يوې يا بلې برخې ته مرګ ژوبله اړوله.»[۵۴]
د جنورۍ د يوولسـمې په ماښـام، وروسـته له يوې بلې ټولوژنې چې ټوله ورځ يې دوام وکړ، کله چې په دوامداره توګه لږېدونکی کتار د تيزين له غاښي په تيندک ووت اود جګدلک حاصلخېزه کلي په لور روان و چې د درې په ښکتنۍ برخه کې پروت دی، د مرګ ژوبلې شمېر ۱۲۰۰۰ کسانو ته رسېدلی و. يوازې ۲۰۰ پاتې عسکر مخ په وړاندې روان وو. شاتنۍ کوچنۍ سـاتونکې ډله د شلټن تر قوماندې لاندې وه. نوموړي د لمړي ځل له پاره خپل ځواک وښـود او د کتار په شا کې يې د افغانانو د نږدې کېدو مخنيوی کولو. جانسـن ليکلي: «هېڅوک د شلټن زړورتيا ته نه شي رسيدای. هغه داسې و لکه يو ګلډانګ• سـپی چې له هرې خوا د ګڼ شـمېر څو رګه سـپيانو تر بريد لاندې وي او هڅه کوي چې سـر، لکۍ او څنګ ته يې خولې واچوي. اسـوالو او پلو د شلټن په کوچنۍ ډله بريد وکړ او که څه هم دوی په شمېر کې پنځوس ځله

• تيندک: په منډه يا تګ کې پر ډېره يا بل شي باندې د پښې لګېدل او کابو لوېدل

• ګلډانګ: غټ خولی سپی

(c) ketabton.com: The Digital Library

د شلېتن د سرېو په پرتله ډېر وو، خو چا د نږدې کېدو جرئت ونه کړ... کله چې درې ته ښکته کېدو، موږ په رښتينې انګرېزي بڼه شلېتن ستايلو او په دغه شېبه کې موږ هم طاقت ونه شو کړی او په غونډيو کې د دښمن ننې ويشتونکو ته به نېغ ودرېدو.»

په دغه شپه، په داسې حال کې چې پاتې عسکر د جګدلک په يوه د ختو کوچنۍ او ورانه ودانۍ کې کلابند او وړې پاتې وو، اکبر خان، الفنستون او شلېتن د خبرو اترو له پاره ور وغوښتل. هيو جانسن له دوی سره مل و او ليکلي يې دي: «سردار او ډله يې په ازاده هوا کې په يو لندمهاله کمپ کې وو. دغه مشر موږ ته په بېساري مهرباني او ظاهري خواخوږۍ ستړي مشي وويل او کله چې پوه شو چې موږ وږي او تږي يو، سمدلاسه يې چېرته چې موږ ناست وو په ځمکه د دسترخوان د غوړولو امر وکړ.»[۵۵] دوی ته يې په خپل کمپ کې د اور غوړو لمبو څنګ ته د ناستې بلنه ورکړه، ماښامنۍ يې ورکړه، خو بيا يې پرې نه ښودل چې بېرته خپلو عسکرو ته ستانه شي. شلېتن په ځاځ و او د افسر او عسکر په توګه يې د دې حق غوښتنه کوله چې بېرته پرېښودل شي، د خپلو سرېو مشري وکړي او په جګړه کې مړ شي، خو غوښتنه يې ونه منل شوه.

د راتلونکې شپې په نهو بجو وروسته له دې چې ټوله ورځ د دومداره ډزو لاندې وو او دا څرګنده شوه چې پاتې ټول مشران يې اسير او يا وژل شوي، د پاتې ژوندیو ډېری «چې اوس له لوږې او په ځانګړې توګه له تندې کابو لېوني شوي وو او د څلورويشتو ساعتونو را پدېخوا په مزل کې وو، يا که رښتيا وويل شي د څلورويشتو ساعتو را پدېخوا لکه ژوي د ښکار اله وو» پرېکړه وکړه چې د ژوندي پاتي کېدو يوازينۍ هيله يې په شپه کې د تګ دوام دی، خو د دوی لاره څېړۍ ته ورته اغزنو بوټو چې تر يو بل ښه تاو کړل شوي او شپږ فوټه اوچت وو، بنده کړې وه. «دغه بوټي لږ شېبه مخکې د غابښې په تر ټولو تنګه لاره کې ځای پر ځای شوي وو.»[۵۶] هر هغه چا به چې په لوڅو لاسونو د بوټيو د نړولو او يا په منګولو د ختلو هڅه وکړه، و به ويشتل شول. يوازې څو کسه په تېرېدو بريالي شول. يو له هغه کسانو څخه چې په تېرېدو کې پاتې راغی، سيتا رام و. نوموړي ليکلي چې ولې:

کله چې جنرال صاحب لاړ، ټول دسپلين له منځه لاړ چې له کبله يې افغانانو ډېر ځورولو... يو شمېر سپاهيان او د دوی اړوند ملکيان د خپل ژوند د ژغورلو له پاره دښمن ته واوښتل. زما غونډ تری تام شو؛ نو زه د اروپايي غونډ له پاتې کسانو سره يوځای شوم. ما دا فکر وکړ چې له دوی سره په يوځای کېدو به زما چانس ډېر شي چې له دغه کرکجن هبواد څخه ووتلی شم. خو دريغې، دريغې، څوک له برخليک سره مقابله کولی شي؟ موږ په جګړه اخته وو او د لارې په هر ګام کې مو سرې له لاسه ورکول. پر موږ مخامخ، له شا او د غونډيو له سر څخه بريد وشو. په حقيقت کې هر څه راته دوزخ وو. زه نه شم کولی هغه وېره بيان کړم. په پای کې موږ يو اوچت دېوال ته چې لاره يې بنده کړې وه، ورسېدو. کله چې موږ د تېرېدو هڅه وکړه، زموږ ټوله ډله تباه شوه. سرېو د خدايانو په څېر جګړه کوله، خو د مقابل لوري شمېر پر دوی غلبه درلوده. زه د تورټوپک پر ګولۍ د سر په يو اړخ ولګېدم.

سيتا رام بې سده شوی و او کله چې په سد کې راغی، پوه شو چې:

د اس پر شا تړل شوی او په چټکۍ له جګړې څخه د کابل په لور وړل کېږم. زه پوه شوم چې زه يې نيولی يم څو د مريي په څېر مې خرڅ کړي. ما زاری وکړې چې ما په ټوپک وولي او يا مې ستونی غوڅ کړي او افغانانو ته مې په خپله او پښتو ژبه ښکنځلې وکړې... خو زما تښتوونکو وګواښلم چې که چوپ نه شم، ما به په همدی ځای سمدلاسه مسلمان کړي. څه يوه ډاروونکې ټول وژنه مې په دغه لاره کې وليده! ېښې او لاسونه له واورې څخه راوتلي وو، اروپايان او هندوستانيان نيمه ښخ وو... دا داسې صحنه وه چې تر څو ژوندی يم هېره به مې نه شي.[۵۷]

(c) ketabton.com: The Digital Library

یو له څو کسانو څخه چې وتوانېد د بوټیو له دېوال څخه تېر شي، وروستی ژوندی پاتې برېدمل ډاکټر براېډن و. د نوموړي په یاد وو چې:

ډېره ناوړه سربدالي وه، او دغه چیغې «ودرېږئ، ودرېږئ، اسوال شاته کړئ» دوامداره وې. وروسته له دې چې له غاښي څخه تېر شوو، ما سمدلاسه په ډېره سختۍ ځان د کتار سر ته ورسولو. موږ په تیاره کې دومره ډېر مزل نه و کړی چې زه په دې پوه شوم چې کلابند شوي یوو. په دغه شېبه کې زما چوپړیال په بېړه ما ته راغی او وېې ویل (چې) ټپي شوی او ټټو یې ورک دی. له ما څخه یې هیله وکړه چې ځان سره یې په اس سپور کړم، خو مخکې له دې چې اس مې څنګ ته ودروم، یو افغان په سر باندې پر چاړه ووهلم او ښکته وغورځېدم. که چېرې مې په عسکري خولۍ کې د بلک وډ Blackwood مجلې یوه برخه نه وای ایښې، زه به خامخا وژل شوی وی ځکه چې زما له ککرۍ څخه د هډوکي یوه پرخچه غوڅه شوه او زه کابو بې سده شوم. کله چې بېرته په ګونډو پاڅېدم، ګورم چې دویم ګوزار راباندې کېږي؛ نو ما خپله توره ورمخته کړه، ګمان کوم چې د تورې ژۍ مې د برېدکوونکي ګوتې غوڅې کړې ځکه چې چاړه یې پر ځمکه ولوېده. ده یوه لوري او ما پرته له خولۍ بل لوري ته منډې کړې. چوپړیال مې مړ شوی و او هغه کسان چې ما سره وو، بیا مې هیڅکله ونه لیدل. زه له خپلو عسکرو سره بېرته یوځای شوم او پر ونو باندې، چې په غاښي کې لاره پرې بنده کړل شوې وه، پر لاس او پښو ختلو. یو افغان له غونډۍ رامنډه کړه، او ما ته یې په اوږه کلک ګوزار راکړ.[۵۸]

براېډن چې سخت ټپي و د یو افسر د اس رکاب یې ټینګ نیولی و او د ګڼې ګوڼې او سربدالۍ له صحنې څخه لیرې کش کړل شو؛ نو په دې توګه وژغورل شو. د سپوږمۍ په رڼا کې یې پر نورو ډېرو مړیو تیندک کولو چې سترګې یې په مرګونې بڼه پر یو ټپي شوي اسوال ولګېدې. د ده له سینې څخه ګولۍ تېره شوې وه او په سره یونیفورم کې وینې ترې بهېدې. نوموړي، براېډن پر لاسونو کلک ونیو او ورته وېې ویل چې ټټو یې دی واخلي مخکې له دې چې بل څوک یې بوځي. بیا، اسوال شاته ولوېد او مړ شو. براېډن چې له دغه خیر رسوونکي څخه منندوی او د نورو ژوندي پاتې ټپیانو په پیدا کولو کې هڅاند و، پر ټټو سپور او په تیاره کې ستون شو.

څو نور کسان هم په حیرانوونکې توګه په تېښته بریالي شول. په چاریکار کې د ګورخه له چونۍ څخه یو وروستی ژوندی پاتې کس، حوالدر موتي رام و چې بیا کابل ته له رسېدو سره سم مریيتوب ته ونیول شو. نوموړي اورېدلي وو چې د کابل انګرېزي اډه مخ په وتلو وه او وتوانېد چې له خپل نیوونکي څخه یو ځل بیا د جنورۍ د شپږمې په شپه وتښتي.
کله به چې افغانانو دی درولو، ده به ورته وویل چې یو اوښبون دی او د شاه شجاع له خدمت څخه وشړل شو. ده هغه تیږه وموندله چې د خپل ژوند توښه یې ترې لاندې ایښې وه او بیا وتوانېد چې له خپلو همکارانو سره داسې وخت یو ځای شي چې دوه ورځې وروسته د خردکابل په ټولوژنه کې حاضر و. نوموړي وروسته لیکلي:

په جګدلک کې انګرېزي ځواک د اکبرخان اسوالو کلابند کړی و او څومره یې چې توان و، دومره خلک یې ووژل. ما له دغه عاموژنې څخه په تیاره کې ځان خلاص کړ او د غونډېیو سر ته مې یو ځل بیا پناه یوړه. هلته یوه ورځ پاتې شوم او شپږویشت ساعته مخکې مې چې لږ ډوډۍ خوړلې وه، بیا مې څه نه وو خوړلي. له یخنۍ مې حس له لاسه ورکړی و... ما د مرګ هیله کوله چې له دغه کړاو څخه

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې نور د زغملو نه و، خلاص شم؛ نو لارې ته په دې هوډ ښکته شوم چې زه به لمړني افغان ته چې مخ ته راشي ځان ښکاره کړم څو د یوې زړه سواندې تورې ګوزار وپاروم. ما یوه ډله ولیده چې رانږدې کېده او ځان سره مې وویل چې زما د مرګ شېبه راورسېده.

خو دغه ډله پنځه هندو سوداګر وو*.

سوداګرو راته وویل: «دا چې ته هندو یې، موږ به د ژوند وژغورو، خو لمړی باید موږ ته پیسې راکړې.» زه یې ولټولم او زما له کمربند څخه یې همغه سل روپۍ واخیستې او بیا یې لس روپۍ بېرته راکړې. دوی یو درمسال ته چې یو هندو فقیر په کې و، بوتلم. له هغه څخه مې هم د ژغورنې غوښته وکړه او همغه پاتې لس روپۍ مې ده ته ورکړې. نوموړي ما ته د فقیرانو سرې جامې را واغوستې، زما په مخ یې ایرې وموښلې او راته وېې ویل چې د زیارت کولو په پلمه به هارډوارHardwar ته ستانه شو او زه به د ده د مرید په ډول چلند کوم. لږ وخت وروسته یوه ډله د مېوې سوداګر راورسېدل. زه، فقیر او هغه نور سوداګر له دوی سره یوځای شوو او له اوچتو لارو څخه د پېښور کېږ لوري ته ښکته شوو. تر هغه چې زه د سېر جسپر نیکولز Sir Jasper Nicholls کمپ ته چې له لودیانې څخه یو مزل دېخوا و، نه وم رسېدلی، ډېر ګوښه مزل مې کولو.[۵۹]

تر ټولو کم بخته په سلګونو هغه سپاهیان او ملکیان وو چې نه په تېښته وتوانېدل، نه د مریبو په توګه ونیول او نه ووژل شول. یوازې د تیزین په غاښې کې، افغانانو له ۱۵۰۰ دغه کسانو څخه مالونه او جامې واخیستې او بیا یې هلته په واورو کې پرېښودل چې له لوږې او یخنۍ مړه شي. د دوی انګرېز ګمارونکو دوی یوازې پرېښودل او افغان نیوونکو یې سپک چلند ورسره وکړ.[۶۰] مېرمن سېل او نور بندیان چې کله کابل ته تلل، دوی ډېر داسې څه په راتلونکو ورځو کې ولیدل. نوموړې په خپله یادلیکچه کې لیکلي:

لاره په ناوړه او ټوټې ټوټې بربنډو مړیو ډکه وه. موږ څه نا څه له دوو سوو مړیو څخه تېر شوو. ډېری یې اروپایان وو. ټول بربنډ او په خلاصو ټپونو پټ وو... یو شمېر د کمپ ملکیان مو ژوندي ولیدل خو وږي او یخنۍ سوي وو. خپل حواس یې له لاسه ورکړي او د لېونو په څېر وو... دغه ډېره وېروونکې صحنه وه. د وینو بوی خوا بدوونکی و او دومره ډېر مړي پراته وو چې ورته نه کتل ناشوني وو ځکه چې اس ته مې باید لارښوونه کړې وی چې پر دوی پل کېښږدي.

دوی د کمپ له یو شمېر ملکیانو سره مخ شول چې د غارونو او کمرونو له شا څخه راپورته شول. «د کمپ دغه ملکیانو د افغانانو له وژونکو چړو او له ډېرې سړې هوا څخه هلته پناه وړې وه.»

له دوی څخه هر څه اخیستل شوي وو او یوازې څو کسانو د دې توان درلود چې پر لاسونو او ګونډو خاپوړې وکړي. پښې یې یخنۍ سوې وې. دلته، جانسن خپل دوه چوپړیالان وموندل: د یوه لاس او پښې یخنۍ سوې وو، په یوه لاس یې د تورې ډېر سخت ټپ و او د دانېور یوه ګولۍ یې په ګېډه کې ننښتې وه. د بل ښی لاس په مټ کې په بشپړه توګه غوڅ و. دواړو د اغوستو هېڅ نه لرل او پنځه ورځې یې د ډوډۍ څکه نه وه کړې... دغه ټېپانو او وږیو له بوتیو او وښو څخه اور بل کړی و او یو ځای راغونډ او یوبل ته نږدې راټول شوي وو چې تاوده وي. وروسته مو واورېدل چې له دغه خوارکیو څخه هېڅ یو له دې ناورین څخه ژوندی ونه وت او دوی د پایښت له پاره خپل مړي خوړل.[۶۱]

---

*دا د ملتان او شکارپور کاتري Khatri سوداګر وو چې د بخارا او سند تر منځ د منځنۍ اسیا په سوداګرۍ کې یې لوی لاس درلود. دغه وګورئ: Arup Banerji, Old Routes: North Indian Nomads and Bankers in Afghan, Uzbek and Russian Lands, New Delhi, 2011, p.2.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د جنورۍ د دوولسمې په شپه، له پوځي ډلې څخه یوازې اتیا کسان وتوانېدل چې د جګدلک د اغزنو بوټیو له دېوال څخه تېر شي.
د دوی ډېری - د شلټن د څلور څلوېښتمې پلې قوې شاوخوا شل افسران او پنځه څلوېښت عسکر او یو څو توپچیان او سپاهیان - لس میله وړاندې د ګندمک د غونډۍ پر سر په سپېدو کې ولیدل شول او بیا کلابند شول په داسې حال کې چې لاره یې ورکه کړې وه او نه پوهېدل چې په کومه لاره لاړ شي. د دښمن په پرتله دوی په شمېر کې بیخي لږ وو - او «له هرې جونګړې څخه خلک د وژلو او لوټ له پاره راووتل.» - یوازې د شلو دان پورو او هر یوه د دوه ګولیو په لرلو سره، دغه پوځیانو پرېکړه وکړه چې خپله وروستۍ مقابله وکړي. دوی ته د رحم او بښنې وړاندیز وشو خو دوی ونه منلو. ټولو دا احساس کولو چې د دوی غونډ کله چې د نومبر د درویشتم په ماښام د بې بې مهرو له غونډۍ څخه وتښتېد، سپک او وشرمول شو او اوس دوی پټېلې وه چې تر مرګه وجنګېږي څو د خپل غونډ عزت بېرته اعاده کړي.
دوی یوه مربع جوړه کړه او له ځان څخه یې دفاع وکړه .تر څو چې د دوی ګولۍ خلاصېدې «څو ځله یې افغانان له غونډۍ څخه ښکته وځغلول». او بیا یې په برچو جګړې ته دوام ورکړ».[۶۲] بیا، یو پر بل پسې ووژل شول*. افغانانو یوازې نهه کسه اسیر ونیول. له دوی څخه یو کپټان تامس سوټر Thomas Souter و چې د څلور څلوېښتم غونډ رنګینه پیټې یې تر ملا تاو کړې وې. غلزیو فکر وکړ چې دغه سړی چې رنګینې جامې یې په تن دي، کېدای شي د پیسو په بدل کې یې د ازادولو هڅه وشي. نوموړي لیکلي: «زما ډولې بنې ته په کتو سره دوی فکر وکړ چې زه یو لوی سړی یم. وروسته له دې چې په تومانچه کې مې ګولۍ خلاصې شوې او اوږه مې داسې سخته غوڅه شوه چې توره مې له لاسه ولوېده، دوه کسانو ونیولم او له دغه ځای څخه یې په بیړه لیرې بوتلم، پرته له خولۍ او پرتوړ څخه، نورې جامې یې راباندې وایستلې او یو کلي ته یې بوتلم.»[۶۳]
پنځلس نور اسوال وتوانېدل چې تر فتح اباد پورې ورسېږي. دوی د ځینو کلیوالو سباناری ومنلو او کله چې ورته کښېناستل، لس کسه یې ووژل شول، څلور نور یې کله چې پر اس سپرېدل څو له کلي څخه ووځي، د بامونو له سره وویشتل شول. وروستی یې د الډرېډ پاټینګر ځوان وراره/ خوربې ، تامس و چې خلک پسې شول، وېې نیوه او سر یې ترې غوڅ کړ. نوموړی د شاه جهان د نیملې په باغ کې د ښایسته سروو او ویالو په منځ کې پټ و چې ونیول شو. دا هغه ځای و چې شاه شجاع ته په ۱۸۰۹ کال کې ماته ورکړل شوه او نوموړي خپل تخت له لاسه ورکړ.
یوازې یو سړی له دغه ځای څخه وړاندې په تګ بریالی شو. ډاکټر برایډن لا تر اوسه پنځلس میله د جلال اباد له خوندي ځای څخه لیرې و. ده لیکلي:

زه یوازې مخ ته روان وم چې یوه څه نا څه شل کسیزه ډله مې تر سترګو شوه چې زما په خوا راروانه ده. کله چې زه ورنږدې شوم، دوی غټې ډبرې په لاس کې واخیستې... نو ما په ډېره سختۍ خپل ټټو په ډګ ډګ کړ. کله چې د دوی له منځه تېرېدم، ملونه مې په خوله کې

*کله چې لیکوالان، ننسي او لویس ډوپري Nancy and Louis Dupree په ۱۹۷۰مو کلونو کې ګندمک ته لاړل، دوی له کلي څخه بر، د غره په تیږو کې هډوکي، د ویکتوریایې وسلو او پوځي وسایلو ټوټې وموندې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ونیوه او ښۍ او کیڼې خوا ته مې توره وهله. د دوی چاړې ما ته نه رسېدلې، خو پر یوه یا دوه ډېرو ولګېدم. لړ وړاندې، دې ته ورته یوه ډله مخ ته راغله. ما هڅه وکړه چې له دوی څخه هم همداسې تېر شم لکه د مخکنۍ ډلې څخه، خو دلته دې ته اړ شوم چې ټټو مې د تورې په څوکه په ډګ ډګ کړم. په دغه ډله کې له لارې څخه لږ لیرې پر یوه ډومبسکه یوه سړي ټوپک درلود او پر ما یې ښکته ډز وکړ. زما توره یې ماته کړه او یوازې شپږ انچه اوږده په لاستي کې پاتې شوه.

براېډن وتوانېد چې له دغه برېدکوونکو څخه ځان خلاص کړي، خو یوه شو چې ګولۍ په خوارکي ټټو لګېدلې او«په ملا ټپي دی».

بیا مې پنځه اسوال ولیدل چې سرې جامې یې په تن وې. ما فکر وکړ چې دوی زموږ غیر منظم پوځي اسوال دي؛ نو د دوی په لور روان شوم، خو کله چې نږدې ورغلم، پوه شوم چې افغانان دي او د کپتان کالیر Collyer اس یې تر مخ کړی. ما هڅه وکړه چې وتښتم، خو ټټو په ډېره سختۍ خوځېده. دوی یو کس په ما پسې راولېږه. نوموړي د تورې ګوزار راباندې وکړ. کله چې ما خپله ماته توره د دفاع له پاره د ده د ګوزار پر وړاندې ونیوه، له لاستي څخه ولوېده. دی مې له څنګه تېر شو، خو بېرته راوګرځېد او زما په لور یې بیا یرغل وکړ. دا ځلې، کله یې چې پر ما ګوزار کولو، ما د تورې لاستی د ده سر ته وار کړ چې ځان ترې بچ کړم، خو زما د کیڼ لاس شا غوڅه شوه او لاس مې له کاره ولوېد. بیا مې ښی لاس اوږد کړ چې ملونې ونیسم، فکر کوم چې دښمن مې د تومانچې خیالورباندې وکړ ځکه سمدلاسه یې مخ وګرځلو او په ډېره چټکې بېرته لاړ. وروسته مې تومانچې ته لاس کړ چې ما په جیب کې اېښې وه، خو هغه هم نه وه. زه اوس بې وسلې وم او پر یو داسې خوارکي ځاروي سپور وم چې وېره مې درلوده چې تر جلال اباد پورې به مې ونه شي رسولای.

دغه ډاکټر ناڅاپه د بشپړې کمزورۍ احساس وکړ: «زه وارخطا شوم او له سیورو وېرېدم. ما په رښتیا دا فکر کولو چې له زین څخه به ښکته ولوېږم، خو د دې په اوج کې ...» د جلال اباد د کلا له برج څخه، نوموړي یو تیز سترګي افسر ولید او سمدلاسه د مرستې له پاره ژغورونکي ورولېږل شول.

له لمړنیو کسانو څخه یو کپتان سېنکلر Sinclair و چې چوپړیال یې خپل یو بوټ ما ته راکړ چې پښو یې کړم. زه د تعمیراتو خوړنځي ته بوتلل شوم. ډاکټر فارسایډ Forsyth زما په ټپونو پټۍ وتړلې او وروسته له یوې ښې ماښامنۍ څخه مې په ډېره منندویۍ له ښه خوب څخه خوند واخیست... کله چې معاینه کېدم، زه پوه شوم چې سربېره په کیڼ لاس، په کیڼ زنګون هم په توره ټپي شوی یم او یوه ګولۍ مې لږ اوچته له پرتوګ څخه تېره شوې او څرښنده زما په پوستکي لګېدلې وه... خوارکی ټټو نېغ شپاله ته بوتلل شو. هلته پرېوت، خو بیا هېڅ کله پورته نه شو. وروسته له دې چې ما حالت بیان کړ، جنرال سېل سمدلاسه یوه ډله ولېږله چې هوارې ولټوي... خو دوی یوازې د کپتاین هاپکېنز Hopkins او کالیر او ډاکټر هارپر Harper مړي وموندل...[۶۴]

په دغه شپه د جلال اباد پر دروازه څراغونه ولګول شول او بېګل وغږول شول چې که څوک ژوندي پاتې وي لاره ور وښيي، خو هېڅوک رانغلل. کپتان تامس سیټن لیکلي: «له سوېل څخه تېز باد لګېده چې د بېګلو غږ یې ټول ښار ته خپرولو. د بېګلو دغه وېروونکې کوکې به هېڅ کله هېرې نه کړم. دا زموږ وژل شوو عسکرو ته د ماتم کوکې وې چې ټوله شپه اورېدل کېدې. دې یو نه څرګندوونکی غمجن اغېز درلود. د ډاکټر براېډن کیسې د ټولو په زړه کې وېره واچوله ... ټول پوځ تباه شو. یوازې یو کس په تېښته بریالی شو چې دا وېروونکې کیسه بیان کړي.»[۶۵]
په راتلونکو ورځو کې، د ډاکټر براېډن د ملګري ښاغلی بنېس Banness یوناني سوداګر او د یو شمېر سخت سره ګورخه پوځیانو په ګډون، څو نور ژوندي پاتې کسان ګوډ او مات راورسېدل. په لنډ وخت کې دا افسانه خپره شوه چې په افغانستان کې د انګرېزانو ټول پوځ پوپنا شو. یقیناً چې داسې نه وو، په کندهار او جلال اباد کې لویې چونۍ ژوندۍ پاتې شوې او حتی د کابل له پوځ څخه ۲۰۰۰ سپاهیان له ۳۵ انګرېز افسرانو، ۵۱ خصوصي عسکرو،

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۲ښځو او ۲۲ ماشومانو سره بلاخره بېرته خپلو کورونو ته راغلل. دوی ټول یا یرغمل (اروپایان) نیول شوي وو او یا بېرته کابل ته تللي کسان (هندوستانیان) وو چې هلته یې دروېزه کوله، خو دا انګرېزانو ته یوه خارق العاده ماته او افغان مقاومت ته کابو یوه معجزوي بریا وه. د انګرېزي امپراتورۍ په اوج کې، په داسې وخت کې چې انګرېزانو د نړۍ دومره ډېره وړه کنټرولوله چې بل هېڅ وخت یې په دې کچه بیا تر کنټرول لاندې رانغله او په داسې وخت کې چې دودیز ځواکونه د صنعتي ښکېلاکي پوځونو له خوا په هرځای کې له ټولوژنې سره مخ کېدل، دا د ښکېلاکي پوځونو د بشپړې سپکاوۍ یوه لږمونډې شېبه وه.

دغه کیسه سمدلاسه افغان شاعرانو او سندرغاړو بیا بیان کړه. هر ځل به چې بیا دغه کیسه ویل کېده، د مرګ ژوبلې او د بریا کچه به هم ورسره اوچتېده. میرزا عطا لیکلي :

داسې ویل کېږي چې ۶۰۰۰۰ انګرېز عسکر - نیمايي یې له بنګال څخه او پاتې نیمايي یې له نورو ولایتونو څخه - پرته له دې چې چوپړیالان او د کمپ اړوند ملکي کسان ورسره وشمېرل شي، افغانستان ته لاړل، خو یوازې څو کسه ګوډ او مات بېرته ژوندي ووتل. پاتې یې پرته له ګور او کفن څخه پر ځمکه داسې خواره پراته وو لکه خوسا کېدونکي خره. د انګرېزانو پیسې او سره زر دومره خوښېږي چې پر هره شتمنه سیمه لاس اېږدي، خو په افغانستان کې دوی څه ګټه وکړه پرته له دې چې له یوې خوا یې خپله خزانه تشه کړه او له بلې خوا یې خپل پوځ له سپکاوي سره مخ کړ. داسې ویل کېږي چې د انګرېزانو له ۴۰۰۰۰ کسیز پوځ څخه چې په کابل کې و، ډېر یې اسیران شول، ډېر یې معیوب او دروېزګر په کابل کې پاتې شول او پاتې یې په غرونو کې پوپنا شول؛ داسې لکه یوه بېړۍ چې ډوبه شي او بیا موندل یې ناشوني وي؛ نو ځکه د خراسان د سلطنت اشغال او اداره کول اسانه کار نه دی.[۶۶]

(c) ketabton.com: The Digital Library

۹

د یوه پاچا مړینه

د انګرېزانو د بشــپړ پوځ د ړنګېدو ټولوژنې خبر په چټکۍ په ټوله ســیمه کې خپور شــو. د بخارا امیر دغه خبر د خپلو دوو انګرېزي بندیانو، چارلس کانولي او ارتر ســټادرډ Charles Connolly and Arthur Stoddard په وژلو ونمانځلو. په هرات کې وزیر یار محمد پوه شو چې اوس نه شاه شجاع او نه انګرېزان د ده مخه نیولی شي، له دغه فرصت څخه په کار اخیســتنې یې خپل ســلطان، کامران شــاه ســدوزی پانســي کړ. دغه خبر حتی په هند کې ډېر هیاهوی جوړ کړ. په ډهلي کې د چاندني چوک بازار بانکوالو دغه خبر د ښــکېلاکي اداري په پرتله دوې ورځې مخکې ترلاســه کړ. د دودیزې سوداګرۍ د لیک استونې سیستم د ښکېلاکي سوکه ډاګي سیستم Harkara په پرتله ډېر چټک او اغېزمن و.[۱] مخکې له دې چې کلکتې ته ورســېږي، دې خبر لا د مخه د هندوســتان په ســور او اوږدو کې د کمپنۍ د واکمنۍ ډېرو مخالفینو ته هیلې او ډومارنې زېږولې وې. په ۱۸۵۷ کال د لوی بغاوت پیلېدل تصادفي نه و. بغاوت د سپاهیانو په هغه لوا کې پیل شــو چې انګرېزي افســرانو یې د خردکابل په واورو کې یوازې پرېښــې وه او همدا راز په هغه ملکي مرکزونو لکه اګره، لکنهو او کنپورکې بغاوت رامنځته شــو چې پارســي مطبوعاتو د انګرېزانو د ماتې په اړه افغان حماســي شعرونه او نثرونه په خوښمنۍ بیا چاپ کړل.[۲]

لارډ اکلنډ کابو تر ټولو وروستی کس و چې د دغه ناورین په هکله یې واورېدل. د ډاکټر براېډن د کیسې چټکه استونه پوره په دوه اونیو کې د لوی والي مقام ته د ۱۸۴۲ کال د جنورۍ په ډېرشــمه ورسېده. لکه څنګه چې ایملي ایډن ویلي، دغه خبر«خوارکي جورج» په لسو ساعتو کې لس کاله زوړ کړ. ده چیغه وکړه، ډېر په توغمه• شو او بیا خپل کټ ته لاړ. نوموړی بېرته نیمایي فلج راښــکاره شــو او داســې باور کېده چې کوم ډول مغزي ســکته یې کړې وي.[۳] په راتلونکو ورځو کې، د ده خور ورځ تر بلې اندېښمنه کېده او په ناهیلۍ به یې خپل ورور ته کتل چې د مخ رنګ یې ژېړ، د ورځې په برنډه کې ښــکته پورته ګامونه اخلي او د شــپې په چمن کې پړمخې اوږد پروت وي او د راحت له پاره مخ پر یخ چمن موښي. یوازې څو اونۍ مخکې، د ده اعتباري سلاکار، مېکناټن له کابل څخه ده ته لیکونه استول او ورته یې لیکل چې د خلکو په منفي خبرو باور ونه کړي او هر څه ســم روان دي. اوس د نوموړي ټوله ښــکېلاکي ســتراتیژي او «د عامه ښــېګڼې او امنیت له پاره زما ټول هغه پلانونه چې ډېره پانګونه مې پرې کړې وه، د داســې یو افت او بلا له امله شــنډ شــول چې په تاریخ کې لږ ســاری لري».[۴] په یقین ســره «که څه هم څومره یې چې بیان ناشــونی دی په همدې کچه بوږنوونکی هم دی»، دغه ټول ناورین په خپله د اکلنډ له لاســه و. لا نور بد خبرونه را روان وو او هغه دا چې اکبر او د مقاومت نور مشــران اوس په جلال اباد، غزني او کندهار کې د پاتې درې نورو انګرېزي چونیو د ختمولو په لور روان

• توغمه: غوسه، غضب

(c) ketabton.com: The Digital Library

دي. په هند کې ګنګوسې خپرې شوې چې لکه څنګه چې اوس د هند د پوځ ډېره برخه په چین کې د اکلنډ د ترياکو په جګړه اخته ده، افغانان به له خيبر څخه ښکته راوبهېږي او د پخوا په څېر به د هند ډاګونه بيا لوټ کړي. لندن يوه بله اونۍ وروسته د پېښې په هکله خبر شو. د ټايمز ورځپاڼې اولس ته د لمړي ځل له پاره دغه خبر خپور کړ: «په خواشينۍ سره خبر ورکوو چې هغه ځارګريز خبرونه چې موږ ته نن راورسېدل، تر ټولو ډېره غمجنه او له خپګان څخه ډکه بنه لري.» څو ورځې وروسته يوه د معمول په څېر روس کرکجنه مقاله خپره شوه چې په دغه پېښه کې د روسي لاس لرلو ته په کې څه ناڅه نېغه خو ناسمه اشاره شوې وه او ليکل شوي وو چې لمړنی سړی چې هدفي وژنې ته په نښه شو، بل څوک نه، بلکې الکساندر برنز و چې د ويتکېويچ سرسخته سيال او «د روسي اجنټانو لېوال دښمن» و.[۵]
د سېر رابرټ پيل Sir Robert Peel نوی محافظه کار حکومت دې ته چمتو و چې له افغانستان څخه پوځ وباسې او د ټولې هغه چټلۍ څخه چې مخکني لېبرال حکومت رامنځته کړې وه لاس وميني، خو اوس کابينې په دې سلا وکړه چې لمړی دې د هېواد پوځي حيثيت بېرته اعاده کړل شي. د اباسين د پاليسۍ بنسټ اېښودونکی اېډيالوجست، لارډ اېلېنبوره چې د لوی والي اکلنډ د ځای ناستي په توګه لېږل شوی و، د دغه ناورين په اړه هغه وخت خبر شو چې بېړۍ يې د فبرورۍ په يوويشتمه په مدراس Madras کې لنګر واچولو. نوموړي د ولايت له مقام څخه سمدلاسه رابرټ پيل ته وليکل چې افغانانو ته د داسې سبق ورکولو نيت لري چې دوی به يې هېڅ کله هېر نه کړي: «په افغانستان کې زموږ د وسلوال پوځ وياړ بايد بېرته اعاده شي... د هند د ساتلو له پاره چې له هر راز سختۍ سره مخ کېږو، بايد پرې برلاسي شو.»[۶] کله چې اېلېنبوره کلکتې ته ورسېد - په داسې حال کې چې په ستونزو کې ډوب او سپک شوي مخکني والي او د هغه د خور سره يې کابو هېڅ خبري نه کولې - يو بل خبر راورسېد چې غزنی هم د غلزيو لاس ته لوېدلی او خلک يې يا ژوندي نيول شوي، يا وژل شوي او يا مريتوب ته اړ ايستل شوي.
په دغه وخت کې يو ښه وسلو سمبال مرستندوی ځواک چې له شپږو لواوو څخه جوړ و او د کساتي پوځ ناولې نوم ورکړل شوی و، د مېروت او فېروزپور له اډو څخه مخکې تر مخکې لېږل شوی و چې د سوتلج Sutlej له سيند څخه تېر او د پېښور په لور روان شي. دوی ته امر شوی و چې د ورانونې او ويجاړونې له پاره چمتو شي. د دغه ځواک د قوماندې له پاره د اکلنډ لمړنۍ خوښه، لکه الفنسټون يو بل زوړ او په نظامي چارو کې پوخ جنرال و، خو عسکر نېک بخته وو چې دغه لړزانده او کمزوری بوډا، سېر هري لملي Sir Harry Lumley د روغتيايي ستونزو له وجې وړ ونه ګڼل شو؛ نو پر ځای يې، تورن جنرال جورج پالک ته قومانداني ورکړل شوه. نوموړی په اګره کې د خپلې بنګلې پر برنډه ناست و او خپل سهارنی نری سيګار يې څکولو چې دغه امر يې ترلاسه کړ. پالک يو دقيق، حساس او سخت سړی کارنده لندنی و چې په هند کې له ديرشو کلونو څخه ډېر د کمپنۍ افسر و او په نيپال او برما کې يې په جګړو کې برخه اخيستې وه. لکه څنګه چې د جورج لارنس کشر ورور، هنري ويلي وو: «پالک د هر ښه جنرال په څېر د دغه دندې وړتيا لري.» کله چې په جلال اباد کې د کلابند دېوالونو د ننه جورج براډفوت له دغه ګمارنې خبر شو، ده هم خپله خوښي څرګنده کړه. نوموړي ليکلي: «که څه هم پالک ناپليون نه دی، خو په دغه سيمه کې د ټولو هغه افسرانو په پرتله وړ کس دی چې تر اوسه يې ما د پېژندنې فرصت موندلی.»[۷] په عين وخت کې کله چې پالک د خپلې ګمارنې په هکله خبر شو، د دوست محمد ساتونکي، کپتان نېکلسن Nicholson ته امر ولېږل شو چې له افغان پولې څخه خپل بندي ليرې کړي او په انزوا کې يې تر څارنې لاندې ونيسي. د شمال لوېديځې پولې اجنټ جورج کلاک George Clerk، نېکلسن ته

(c) ketabton.com: The Digital Library

امر وکړ: «ته باید د دغه لیک له ترلاسه کولو سره سم، پرته له ځنډه تر ټولو کلک ګامونه د دوست محمد په توقیف کې پورته کړې. نوموړی کوټه قلفي کړه او پرته له دې چې ته اجازه ورکړې، د ده سره یې د افغان او یا هندوستاني سلاکارانو د هر راز اړیکو مخه ونیسه.»[۸]

د څو ورځو په ترڅ کې، دوست محمد له مسوري Mussoori څخه بر، په لوړو غونډیو کې یوې ګوښه ودانۍ ته ولېږدول شو. د خپل بندي د ساتلو په اړوند د نېکلسن دغه کړنو هغه له کچې وتلې وېره او بدګماني څرګندوله چې په دغه وخت کې په هند کې پر انګرېزانو واکمنه وه. د سپاهیانو د یوې کوچنۍ ساتونکې ډلې پر ځای، د ملکې له لوا څخه لېټرلږه یوسل او لس کسیزه نوې راغلې انګرېزي ډله وګمارل شوه. حتی د سکېنرز هارس اسوال غونډ چې د سکېنر د زوی، جېمز په ګډون، یو کنډک یې له کابل څخه د شاتګ په بهیر کې یو پنا شو، له سیمې څخه لیرې کړل شو ځکه چې «د محمدیانو شمېر په کې دومره ډېر و چې دا ډېر غوره او ښه برېښېدل چې داسې عسکر دندې ته ونه ګمارل شي چې مذهب یې - که هر څومره موږ ته ګروهنه ولري- د خپلې دندې نه ترسره کولو ته وهڅوي». ښه ارزول شوي اقدامات ونیول شول چې د دوست محمد د تېښتې او له افغان مخالفینو سره یې د اړیکو ټینګولو مخه ونیسي. نېکلسن لیکلي: «د امیر په حریم کې عسکر ګمارل شوي او همدارنګه له لنډور او راجوپور څخه راغلې لارې په دوامداره توګه د عسکرو تر څارنې لاندې دي. زما له اجازې پرته هېڅ بېګانه ته د ننوتلو اجازه نه ورکول کېږي. یوازې د اړتیا په وخت کې مې که چا ته اجازه ورکړه؛ نو له هغه سره به یو اروپایي عسکر مل وي.» د اړیکو د مخنیوي په موخه نورې احتیاطي کړنې هم ترسره شوې:

... ما د غونډۍ په بېخ کې یوه کوچنۍ تانه جوړه کړه چې له لوېدیځ اړخه د هر راز بېګانه کسانو، په ځانګړې توګه د افغانانو او کشمیریانو د راتګ څار وکړي او د هر شکمن بني ادم په اړه سمدلاسه خبر راکړي... سربېره پر دې، زه دا وړاندیز هم کوم چې زما په اوسني ماموریت کې داسې یو کس وګمارل شي چې د اباسین شاوخوا ته د ټولو هېوادونو په ژبه خبرې وکړی شي او له ده سره به یو هندو چپړاسي او څلور غرني کوچیان مل وي. د دوی دنده به دا وي چې هر شکمن کس په پټه د غونډیو له لارې تر ټولو نږدې عسکرو پورې راولي او بیا یې هغه ساتونکو ته ور وسپاري چې د امیر کور ته څېرمه به وګمارل شي.

یوه بله کړنه به دا وي چې ټول کشمیریان د مسوري غونډیو ته له راتګ څخه منع شي، مګر دا چې دوی ځانګړې اجازه لیک ولري.

ځکه یو افغان ځری به هڅه ونه کړي چې په خپله له دوست محمد سره چې تر کلکې څارنې لاندې دی، نېغې اړیکې ونیسي؛ نو د داسې چا په مرسته به دا کار وکړي چې ډېر شک وربااندې نه کېږي. دا ډېره شونې ده چې داسې سړی به کشمیری وي.

د ځری په توګه د دوی کرکټر ټولو ته دومره څرګند دی چې د یادولو اړتیا یې نه شته او زه په ځانګړې توګه پر دوی ډېر شکمن یم؛ نو له دې وچې غواړم دا وړاندیز وکړم چې په لودیانه او امباله Amballah کې امر وشي چې هېڅ کشمیري، پرته ستا له اجازه لیک څخه د دون Dhoon درې یا غونډیو ته پرې نه ښودل شي. که چېرې د امباله ولسوالۍ پولیس د هر کشمیري یون کوونکي په اړه ما ته د ډاګې په وسیله مالومات راولېږي، دا به ښایي زما له هڅو سره هم مرسته وکړي او په دې وسیله به زه د خپلې تانې خلک هم د څار په اړه کنټرول کړی شم.

کلاک سربېره پر دې چې د نېکلسن ټول اقدامات یې منظور کړل، نوموړي ته یې ځانګړې واک ورکړ چې «هر شکمن سړی ونیسي او سم یې تلاشي کړي».[۹]

(c) ketabton.com: The Digital Library

په عین وخت کې، ټولو د ملامتیا ګوتې اکلنډ ته نیولې. په هغه شپه چې براېډن جلال اباد ته ورسېد، تامس سیټن په خپله یادلیکچه کې لیکلي: «بې اړنګه، د الفنسټون څېنتوب د دغه سپکاوي او سونځ ناورین نېغ لامل دی، خو اصلي عامل یې هغه څوک دی چې داسې سختې او له مسولیت ډکې څوکۍ ته یې داسې یو سړی غوره کړ چې روماتیزوم په لاس او پښو ګوډ او دماغ یې د بدن دردونو ته سرټیټ کړی و او په هېڅ وجه یې د دغه دندې توان نه درلود.» [۱۰] ډېر ژر، د انګرېزي مطبوعاتو او د ولسي جرګې د ډېرو غړو په ګډون، هر څوک همدغه پایلې ته ورسېدل. په تېره بیا، د ولسي جرګې یو محافظه کار ځوان غړي، بېنجمېن ډېسرېلي Benjamin Disraeli د اکلنډ پر ضد په ولسي جرګه کې یو دوامداره کمپاین په لاره واچولو.

کلکتې ته په رسېدو سره، اېلېنبوره د مخکني لوی والي په وړاندې دومره لړاک و چې جورج په لندن کې خپل ملګري، هاب هوس Hobhouse ته ولیکل چې داسې برېښي لکه اېلېنبوره چې بیخي لېونی شوی وي. [۱۱] اکلنډ بله چاره نه درلوده، مګر دا چې ډېره پړه په خپله غاړه واخلي او بېرته په بې حرمتۍ کور ته لاړ شي. په دغه وخت کې د ده لیکونه، چې د پوهاوي وړ دي، له ناهیلیو ډک وو. نوموړي هاب هوس ته لیکلي و: «زه ډېر خپه یم. په افغانستان کې زموږ پېښې نه جبرانېدونکې ګڼم، خو موږ باید د هر هغه څه له پاره چې ژغورلی یې شو نور خطر په غاړه واخلو چې له نورې تباهۍ څخه یې وژغورو... زه وېرېږم چې زموږ په برخلیک کې د نورو مصیبتونو په اړه اورېدل هم شته.» [۱۲]

خو اکلنډ نه پوهېده چې هغه رژیم چې ده په کابل کې جوړ کړی و په هېڅ وجه ختم نه و. انګرېزانو شاه شجاع تل له پامه غورځولی و او کمزوری یې ګڼلو. اوس چې برنز او مېکناټن دواړه مړه وو او د دوی د کابل پوځ کنګل شوي مړي د غلزیو په واورو پټو غاښیو کې د تیپوسانو خوراک شول، شاه شجاع د بالاحصار د اوچتو دېوالونو تر شا خوندي او په امنیت کې پاتې شو. په رښتیا، اوس چې د ده انګرېزي متحدین نه شته وو، په کابل کې یې د خلکو او مشرانو په منځ کې نومورتوب په ښکاره توګه مخ په ډېرېدو و. د مېکناټن د بدو مشورو په نه شتون کې، شاه شجاع چې د تل په څېر د مصیبت پر وړاندې کلک او هوډمن درېده، وتوانېد چې په افغان قومي سیاست کې خپله ځیرکتیا وښيي.

شاه شجاع اوس د هغه دوه پاتې لمړنیو مخالفینو، امین الله خان لوګري او نواب زمان خان بارکزي، له حسادت څخه ګټه پورته کوله چې د اکبر خان پر وړاندې یې درلود ځکه اکبرخان په دې وروستیو کې راورسېد او د پاڅون مشري یې په داسې وخت کې په لاس کې واخیسته چې دوی انګرېزانو ته ماته ورکړې وه. شاه شجاع د څو ورځو په ترځ کې له دوی سره په داسې وخت کې خبرې اترې پیل کړې چې اکبرخان له کابل څخه ډېر لیرې انګرېز اسیران په لغمان کې یوې خوندي کلا ته بوتلل او بیا بېرته کلابند شوي جلال اباد ته لاړ. شاه وتوانېد په دې هیله یو نوی ائتلاف جوړ کړي چې دی په واک کې پاتې شي او اکبر خان ګوښه پاتې شي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

شجاع دغه دوه کسانو ته په دې موخه ورنږدې شو چې بېلابېلې پانګې خپلې کړي. د اکبرخان تره، نواب زمان خان د بارکزيو د مشرۍ د وراثت په لړۍ کې د مشرۍ مدعي و او په کابل کې يې يوه لويه شتمني - ټول ټې او ناروغه انګرېزان- تر کنټرول لاندې وه، خو نوموړي لږ نظامي ورتيا او همدارنګه ډېرې لږ مالي او د ذکاوت سرچينې درلودې. برعکس، بوډا خو لا تراوسه ډېر ځيرک نايب امين الله خان لوګري، په دې ورستيو کې ډېره شتمني غونډه کړې وه. ده هغه پيسې چې له انګرېزانو څخه يې د تسليمۍ د هوکړې پر بنسټ ترلاسه کړې وې، د کابل هندو بانکوالو سره يې په معاملو کې لا ډېرې کړې وې. دغه پيسې يې د سپاهيانو د يوې قوې په جوړولو او همدا راز په لوګر کې په خپلو قومي خلکو ولګولې. نوموړي دا وياړ هم درلود چې يو له هغه کسانو څخه و چې انګرېزان يې په بشپړه توګه په کابل کې وځپل، خو دا چې نوموړی نه سدوزی او نه بارکزی و او څه نا څه د ټيټې کچې له کورنۍ څخه و، ظاهراً يې د دې توان نه درلود چې د دغه يوې يا بلې قبيلې له ملاتړ څخه پرته واک ته ورسېږي؛ نو له نواب زمان خان او شاه شجاع سره په ائتلاف يې وکړی شول چې د دواړو قبيلو ملاتړ ترلاسه کړي.[۱۳] نايب امين الله خان تل سدوزي سلطنت ته وفاداره و. نواب زمان خان له خپل جذاب وراره څخه داسې کرکه درلوده لکه يو عادي سړی چې کله کله د خپلې ځانپالنې له وجې له يو ربښتيني استعداد څخه ولري. دغه ائتلاف دوامداره ښکارېده ځکه چې دې ټولو ښکېلو خواوو ته څه ورپه برخه کول او هر لوري ائتلاف ته داسې څه راوړل چې بل ورته اړتيا درلوده.

د شاه شجاع د ژوند ليک ليکونکي، محمد حسين هراتي د ليکنو پر بنسټ، شجاع هر څه په بې عيبه دقت پلان کړي وو. نوموړي ليکلي:

د بارکزيو پروپاګند، چې اعلحضرت له انګرېز يرغلګرو سره هېڅ توپير نه لري، خپلې ريښې په لويو او عامه خلکو کې غځولې وې. له دې سره د مقابلې له پاره او د ښې مشورې په پلې کولو سره چې له اوسني پاځون څخه چې سلطنت يې ګواښلو، د وتلو يوازينۍ لاره وه، شاه شجاع له مهربانه او فاضل امين الله خان لوګري سره د بيا پخلاينې لاره خپله کړه. ده خپل تر ټولو ګران او ور زوی، شهزاده شاپور د امين الله کور ته ولېږه او نواب زمان خان ته يې د ۲۰۰۰۰۰ روپيو د ورکړې ژمنه وکړه؛ نو اوس امين الله او ډېرو نورو خانانو د اعلحضرت ملاتړ ځکه وکړ چې مخکې نواب د امير په توګه له دې وجې ټاکل شوی و چې اعلحضرت د بهرنيانو او کافرانو د ګټو له پاره چوپړ کولو، خو اوس يې چې خپل استقلال بېرته ترلاسه کړی او بېرته يو ربښتينی مسلمان پاچا شوی، امير ته نوره اړتيا نه شته او زمان خان به د وزير ځوکۍ ته چې يو واکمن مقام دی، خوشحاله وي. اکبر خان په دغه نوي ائتلاف کې برخه نه درلوده.

د ۱۸۴۲ کال د جنورۍ په اولسمه، د شاه شجاع زوی، شهزاده شاپور، امين الله خان لوګری او زمان خان بارکزی په بالاحصار کې د شاه دربار ته لاړل چې دغه هوکړې ته رسمي بڼه ورکړي. هراتي ليکلي: «دوی له خپلو جنډو، اسوالو، دراني خانانو، غلزيو، د کابل اوکوهستان پارسي ژبو سره يو ځای د اعلحضرت ليدنې ته لاړل چې له ده څخه امر واخلي. له دغه شېبې څخه وروسته، هر سهار او ماښام دغه دود ترسره کېده او اعلحضرت دغه نوي متحدين د ځوکۍ، اعانو او نقدي انعامونو په ژمنو بوخت ساتلي وو. په عين وخت کې يې جورج مککرېګر او په جلال اباد کې د انګرېزانو قوماندان ته وليکل چې بلاخره اوس حالات تر کنټرول لاندې راځي.»[۱۴]

د فبرورۍ د مياشتې د دويمې اونۍ په پای کې، د تېرو درې مياشتو مصيبتونو سره سره، دا په ډېرېدونکې بڼه واضح کېده چې د اکبرخان ښکاره بريا په هېڅ وجه يوه حتمي پايله نه وه ځکه چې شاه شجاع لا تراوسه هر څه درلودل چې د خپل پاينښت له پاره ترې کار واخلي. بې اړنګه، د شاه شجاع د بخت يوه عجيبه بېرته ويښېدنه چې د ده ژوند يې اغېزمن

(c) ketabton.com: The Digital Library

کړی، دغه وه چې ښايي نوموړي اوس د خپلې واکمنۍ د هر وخت په پرتله، د خپلو پلرنيو سیمو ډېر کنټرول په لاس کې درلود. د درانیانو او قزلباشو ډېرو مشرانو چې ولیدل د تلې کومه خوا درنه ده، خپله ګټه یې په شاه شجاع پورې تړلې وګڼله او یو په بل پسې د نوموړي دربار ته لاړل چې ښـــنه ترې وغواړي او خپله وفاداري ورته څرګنده کړي. مولانا کشمیري لیکي: «کله چې نوی ائتلاف سم ټینګ شو، شاه به خپل حضور ته ټول خانان په دربار کې منل.»

ده ټول اوچت خانان نور هم اوچت کړل

او په پوځ يې د مهربانۍ باران جوړ کړ

کابل له تاوتریخوالي او پارونو خلاص شو

حکومتولي یو ځل بیا د شاه کار او بار شو

خو اکبر ته یې کومه څوکۍ ورنه کړه

په زړه کې يې د کرکې اور لا سوړ شوی نه و... ۱۵

حالات تر اوسه نازک وو. شجاع لا تر اوسه له بالاحصار څخه د وتلو جرئت نه درلود او پر خپلو دوو نویو متحدینو، په ځانګړې توګه د امین الله خان پر متو متکي پاتې و. د میرزا عطا په خبره: «شاه شجاع څه نا څه شکمن و ځکه چې د کابل دغه دوه مشـران یو وخت د دوسـت محمد خان ملاتړي وو: ایا دوی د شـجاع د وژلو توطیې په جوړولو بوخت وو؟ او په تېره بیا په داســې وخت کې چې ویل کېدل انګرېزان اوس بیا رانږدې کېږي او کېدای شــي د خراســان د بیا اشغال هڅه وکړي. شجاع د پاڼ او پړانګ تر منځ و، خو پاچا په دغه وخت کې څه نا څه لس زره کسیز پوځ، دوولس توپونه، بېشمېره خزانې او د باروتو پرېمانه زېرمې لرلې.» ۱۶ دغه ارقام ښايي خوشبینانه وو، خو له خپلو ټولو ستونزو سره سره، د تېرو څو میاشتو په پرتله د شاه راتلونکې اوس روښانه وه. ۱۷

د فبرورۍ په اوومه، شجاع په خپل لاس د زړه له تله یو لیک «زما ګران زوی» شهزاده تیمور ته چې له جنرال ناټ سره په کندهار کې و، ولېږه. موهن لال کشـمیري چې په کابل کې پاتې و او له ټولوژنې څخه یې ځان وژغوره، ژمنه وکړه چې دغه لیک د خپلې ځارګرې شــبکې او ځرو په وســیله کندهار ته ورســوي. ده خپل لیک د برخلیک په بنه د الهي نه پوهېدونکې رضا د منلو او په هغه څه چې پېښ شول د شرم او خپګان په څرګندولو پیل کړ. «دلته موږ د هغه صحنو تکرار ولید چې د دغه ســیمې خلکو په وار وار ترســره کړې دي.» نوموړي لیکلي: «ما د هغه څه په اړه چې پېښــېدونکي وو، ډېر ځلې انګرېزانو ته خبرداری ورکړ - خو دوی ما ته هېڅ پام ونه کړ. برخلیک داسې صحنې رامنځته کړې چې ما يې هېڅ کله د پېښــېدو هیله نه کوله. د کابل خلکو د ملحدانو پر ضــد د جګړې اعلان وکړ او حتی له ما څخه یې مخ واړولو او ویل یې چې شاه د انګرېزانو سره دی.» بیا یې خپل زوی ته څرګنده کړه چې د ځان د ژغورلو له پاره دې ته اړ شو چې خپله بڼه بدله کړي: «ما دوی ته وویل چې انګرېزان ماته څه ارزښت لري؟ خو انګرېزانو، بې اړنګه، له ما سره په مهربانۍ چلند کړی و او زه د دغه ملت اوږد مهاله مېلمه وم - خو څه مې کړي وای؟ دا ما ته نه ښـایېدل - خدای دې ما له دغه شـرم څخه [چې له خپلو ملګرو منکر شـوم] وسـاتي چې زه یې احسـاسوم. که چېرې د خدای رضا وه او بیا مو سره ولیدل، زه به د خپل زړه رازونه درته ووایم. دا به زما په قسمت کې وو چې داسې وکړم.»

(c) ketabton.com: The Digital Library

بيا يې شـــهزاده تيمور ته د خپلو هيلو په هکله ليکلي وو: «غم مکوه، اوس حالات ښـــه دي او هر څه ســـم روان دي. خوښ او خوشحاله اوسـه - مور به اوس هم هغه څه ترلاسـه کوو چې په اړه يې ناهيلي شـوي وو او زه به پر تا پوره پام وکړم. زه هغه جزيات چې زه يې غواړم نه شـم درلېږلی ځکه چې لارې له خطر څخه ډکې دي. د ويلو له پاره ډېر څه شـته - که چېرې حالات زما له هيلو سره سم شول او وضعيت په خوشحالۍ واوښت، هر څه به ډېر ژر درته ووايم.» [۱۸]

اوس چې د مخالفينو مشـرتابه لا تراوسـه يو موټی نه بلکې ټوټې ټوټې وه، د شجاع ليکونو د ده د ډېرېدونکې ډاډمنتوب څرګندونه کوله. په يو ليک کې يې مککرېګر ته ټينګار کړی و چې د يو چټک پرمختګ په موخه د کابل په لور راروان شي. مخکې له دې چې د بارکزيو د بې وفايۍ په اړه خپل زوړ مضمون بيا پيل کړي، له مکرېګر سره يې دغه ژمنه وکړه : «سـتا يوه پښـۍ به هم ژوبله نه شـي.» بيا، نوموړي په ځانګړې توګه خپل زوړ دښـمن، امير دوسـت محمد خان ته د انګرېزانو درناوی وغنده چې تر اوسه يې ورته کولو. ده مککرېګر ته داسې لکچر ورکړ:

د داسې پېښو سره سره، ولې دوست محمد او کورنۍ يې په عشرت کې هلته پاتې دي؟ تاسې له دغه سپي سره څرنګه چلند کوئ او په بدل کې تاسې له دغه بې ايمانه څه ترلاسـه کړي. د صاحب (مېکناټن. ژباړن) په غچ کې چې په دغه هېواد کې مړ شـو، زما هيله ده چې محمد اکبر، دوست محمد، ښـځې او ماشـون يې په بې وزلۍ کې د هندوسـتان په بازارونو او واټونو کې وليدل شي. خدای د زما د زړه دغه هيله ترسره کړي! که چېرې اکبر زما لاسته راشي؛ نو څرنګه چلند به ورسره وشي! [۱۹]

دا چې انګرېزانو له دوسـت محمد څخه په هغه بڼه غچ وانه خيسـت چې شـجاع ياده کړې وه، يوه وجه يې دا وه چې له اکبرخان سـره د جګړې ډېر اسـيران وو. ځينې يې هغه ټپيان وو چې په کابل کې پرېښـودل شـول، ځينې يې د ترون پر بنسټ د يرغمل په څېر ورسـپارل شـوي وو او پاتې يې يا تسـليم شـوي او يا ژوندي نيول شـوي وو چې له هغه کليو او غارونو څخه را ايسـتل شـوي وو چې دوی پناه ور وړې وه. په ټوله کې، ۱۲۰ اروپايان راغونډ کړل شـوي وو چې د نه ماتېدونکې مېرمن سېل او اميندواره ماتم وهلې لور، کونډه شـوې مېرمن ټرور او د مېرمن مېکناټن او د هغې د پښۍ په ګېون (لکه چې طوطي يې د کابل نه له شاتګ څخه ژوندی نه و وتلی) ، څه نا څه څلوېښت کسان يې اکبر نيولي وو. لمړنۍ څو ورځې تر ټولو سختې وې. د اکبرخان بنديان د غاښيو په لاره چې په واوره پټ وو، بوتلل شول او د غره پر سر په چټلو کلاوو او ليرې برجونو کې سـاتل کېدل. اسـيران څو ورځې په «سـوځوونکې يخ » باد کې په داسـې لاره سـپاره روان کړل شـوي وو چې د دوی د ملګرو له وينو څخه ډک او ټوټې ټوټې مړي په کې پراته وو. کله کله به يې خپل نږدې ملګري په کې وپېژندل. د بېلګې په توګه، جګدلک ته څېرمه مکنزي د جېمز James يا ښـاغلی جيم سـکېنر Gentleman Jim Skinner د مړي پاتې شـونې وليد چې د نورو مړيو په انبار کې پروت و. بيا يې د درېدو اجازه وغوښـته چې يو تېشـلی قبر ورته وکيندي. دوی د «بربنډو، ټپي او يخنۍ سـويو سـپاهيانو له کوچنۍ ډلو څخه تېر شـول چې يو بل ته نږدې راغونډ شوي وو... افسوس! مور دغه ځپل شـوو خوارکيو ته هېڅ مرسـته نه شـوه کولای او په راتلونکو څو ورځو کې له دوی څخه يو هم ژوندی پاتې نه شـو». [۲۰] د دې ارزونه سـخته ده چې اسـير انګرېز افسـرانو به څه توان درلود چې

(c) ketabton.com: The Digital Library

خپل سپاهیان وژغوري، خو له غابنیو څخه ډېر ژر ګنګوسو هند ته لاره وموندده چې انګرېز افسران یوازې د ځان ژغورنې په هڅه کې وو او خپل سرې یې مریتوب او مرګ ته پرېښودل.
د یوې کلا اوسېدونکو نه غوښتل چې اسیران ورسره هستوګن شي او ویل یې چې «موږ کافران یو» او دوی یې اړ ایستل چې د«غواوو په یو خرابه شپول» کې واړوي.[۲۱] دوی د کنګلیزه پنجشیر سیند له یو شمېر ځانګو څخه «چې نه یوازې ژورې بلکې اوبه یې هم ډېرې چټکې بهېدې»، تېر شول. یو ځل له سیند څخه د تېرېدو په مهال «د افغانانو یوې لوټمارې ډلې پر ټولو هغو کسانو برید وکړ چې د سیند په غاړه پاتې وو... ډېرو له ناچارۍ ځانونه سیند ته واچول او ډوب شول».[۲۲] بیا، پر یو ډېر ستوغ غابښي ختل پیل شول. مېرمن سېل لیکلي: «لاره دومره ستوغه وه چې زه اړه شوم چې د اس یال• کلک ونیسم څو زه او زین مې یو ځای ښکته ونه غورځېږو.» د غابښي په سر کې دوی د قبیلوي دښمنۍ په یوه خپلمنځي نښته کې ګیر شول، خو هغه د ګولیو باران چې دوی په خرد کابل کې لیدلی و، دا ورته په تاوتریخوالي کې کابو هېڅ وه، لېترلږه مېرمن سېل ته : «یو څو د تور ټوپکو ډزې وشوې او د اوچتو خبرو ډېر شور و. لږ وروسته بیا هر څه پای ته ورسېدل.» اوس یو ډېر کوچنی خوند هم دوی ته لوی عشرت ښکارېده. مېرمن سېل یو سهار لیکلي : «موږ له مخ مینځلو څخه ډېر خوند واخیست او د دال او تربوچې• لوی سباناری مو وخوړ.» [۲۳]
خو کله چې دوی د اکبر خان د خسر کلا ته ورسېدل، د اسیرانو وضعیت سمون وموند. د ټولو افغان او یو شمېر هندي مسلمانانو په لیکنو کې پر خپلو بندیانو د اکبرخان مهرباني ډېره ښه او ښېلګه یېزه یاده شوې او په حماسي شعرونو کې د ادب، صداقت او مهربانۍ بیلګه او یا یو ډول افغان صلاح الدین یاد شوی چې تر اوسه په کابل کې په همدې ځانګړتیاو یادېږي. د منشي عبدالکریم بیان یې یوه ښېلګه ده:

کله چې د قوماندان اکبر خان مېلمانه ورغېدل او د درېدو او د بدن د سویو غړو د خوځېدو توان یې پیدا کړ، دغه قوماندان کلا ته راوګرځېد چې د ادب او درناوي په پار د دوی لیدنه وکړي.
بندیان ټول په لیکه کې لړزانده او په وېره کې ودرېدل چې خپله منندوینه څرګنده کړي. اکبرخان دوی ته ډاډګېرنه ورکړه او جنرال الفنسټون او د وزیر کونډې ته یې ډېر درناوی څرګند کړ. ده هر یو ته یوه د چرمو چپنه ورکړه چې ژێ یې د سمور د پوستکي وې او په خپله یې د دوی پر اوږو واچولې. همدارنګه دوی ته یې په داسې حال کې د پسه پوستین ورکړ چې سترګې یې له اوښکو ډکې وې او ویې ویل: «هېڅوک وړاندوینه نه شي کولی، هېڅوک برخلیک او الهي حکم نه شي بدلولی. ما ته په کابل کې زما د پوځ سپینږیري وایي چې په ژوندي تاریخ کې دومره ډېره سړه هوا او واوره په دغه سیمه کې نه وه شوې. هېڅ مه وېرېږئ، زه به ستاسې ساتنه وکړم او د لغمان تودې هوا ته به مو ولېږم چې ورغېږئ او تر هغه وخته په کې هوسا ژوند وکړئ تر څو چې هوا توده شي، واورې ویلې شي او د هندوستان لارې یو ځل بیا پرانیستل شي.» د قوماندان اکبرخان بېساري ښه چلند، تواضع او زړه سواندې پاملرنې د ټولو درناوی او خوښي وکټه او د ژوند تر پایه یې د منندوینې سوګند وکړ. کله چې اسیر مېلمانه لغمان ته ورسېدل، د مېرمنو له پاره پراخه هستوګنځي ځانګړي شوي وو او چوپړیالانې نجونې یې چوپړ ته ګمارل شوې وې. ډوډۍ هم ورته پرېمانه وه: غلې، دانې او غوښې، د پسه لم، چرګان، هګۍ او هر راز تازه او وچې مېوې.[۲۴]

هغه څه چې ښایي ډېر د حیرانتیا وړ وي، دا دي چې په داسې حال کې چې ځینې انګرېز بیانونه د جګړې د بندیانو په

• یال: د اس پر غاړه اوږده وېښته

• تربوچه : سره مولۍ

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځور او کړاو تمرکز کوي، خو ډېر نور انګرېزان د اکبرخان ستاینه کوي چې دوی ته یې پاملرنه درلوده. پاټېنګر په رسمي توګه جنرال پالک ته لیکلي وو څو ډاډ ورکړي چې «په افغاني بڼه، دوی ته ټوله هغه پاملرنه شوې چې یو بندي یې تمه لري او کله که کوم بد چلند راسره شوی، هغه د اکبرخان له خوښې پرته، د ټیټو کچو خلکو کړی او کله چې په دې اړه ده ته سرټکونه شوې؛ نو تر خپلې وسې یې سرغړوونکي ترټلي دي.» [25] لارنس لیکلي چې «اکبرخان خپله ډولۍ مېرمن سېل او مېرمن مېکناټن ته ورکړه. او تل یې په ادب کې چلند کولو» په تېره بیا له مېرمن مېکناټن سره او مېرمنو ته یې ډاډ ورکړ«چې دوی یې» درانه مېلمانه دي او هر څه چې دوی غواړي، دی به یې ورته راوړي او وروسته له دې چې لارې خوندي شوې، دوی به سمدلاسه جلال اباد ته ولېږي. په عین وخت کې دوی کولی شي په ازاده توګه خپلو ملګرو ته لیکونه ولیکي. کله چې لارنس اکبر ته وویل چې بندیان لږ پیسو ته اړتیا لري، ده ته یې سمدلاسه ۱۰۰۰ روپۍ ورکړې: «ما چې د پیسو رسید پاڼه ورکړه، ده څیرې کړه او ویې ویل چې داسې کاغذونه د سوداګرو تر منځ وي، نه د ښاغلو تر منځ.» وروسته کله چې لارنس د یو چوپړیال په اړه چې دی یې ښکنځلی و، اکبرخان ته سرټکونه وکړه، «سردار دغه سړی ښه وډبولو او ویې ویل: «که یې دا بس نه وي او ته خوشحاله کېږې، زه به یې غوږ غوڅ کړم.»» [26] په حیرانوونکې بڼه، بندیانو په پراخه توګه د افغانانو په ښو ځانګړتیاو اعتراف کړی. کالېن مکنزي په خپل اسارت کې لیکلي: «په دې کې هېڅ اړنګ نه شته چې افغانان او اروپایان د هندوستانیو او اروپایانو په پرتله ډېر ښه سره جوړېږي. افغانان ډېر سخت سره، زړور او خپلواک نسل دی، ډېر هوښیار او د مجلس له پاره د خبرو تیاره او خوندوره ژبرمه لري چې له دوی څخه ډېر په زړه پورې مل او ملګري جوړوي... افغان ښاغلي په ادب کې ډېر حساس دي او دوی په خپله اعلی چلند لري.» [27] وېنسنټ ایر په دې اړه همغږی و او لیکلي یې دي: «افغان ښاغلي ډېر په زړه پورې یون ملي دي.» که څه هم سلطان جان یوازې یوه میاشت مخکې د لارنس ملګری، کپتان ټرور وژلی و، خو کله یې چې ډېره اشنایي ورسره پیدا کړه، نوموړي داسې ویلي: «سلطان جان په طبیعي توګه د ښه مزاج خاوند و او له ماشومانو سره یې ډېره مینه لرله»* [28]

خو دغه بندیان له ځینو خپلو هغه انګرېزانو څخه په لویه کچه ناراضه وو چې یو ځای ورسره بندي وو. مېرمن مېکناټن چې تر یوې کچې یې خپل بکسونه ژغورلي وو، چا ته یې خپلې جامې او واین نه ورکول؛ نو په دې توګه د ټولو بده ایښېده. انګرېزه-هندوستاني مېرمن وېډ لا ډېره د دوی نه خوښېده. لغمان ته له راتګ څخه لږ وخت وروسته ، نوموړې خپل انګرېز مېړه طلاق کړ او پر ځای یې له خپل یو یرغمل نیوونکي سره د واده په نیت اړیکې ټینګې کړې او

*دغه اندونه په ځانګړې توګه باید حیرانوونکي نه وي او باید د سټاکهولم سنډروم Stockholm Syndrome یوه بېلګه ونه ګڼل شي. (سټاکهولم سنډروم یو داسې رواني حالت دی چې یرغمل شوي له یرغمل کوونکو سره د خپل پایښت له پاره خواخوږي پیدا کوي. ژباړن) د افغانانو په اړه د انګرېزانو اند په دودیزه توګه مثبت او ستایونکی دی. د مونټسټورټ الفنسټون په اند افغانان برسکاټلنډیانو Scottish Highlanders ته ورته دي. (د دې په هکله د بېن هاپکېن Ben Hopkins ډېره ښه شننه وګورئ The Making of Modern Afghanistan). د نولسمې پېړۍ په وروستیو او د شلمې پېړۍ په لمړیو کې انګرېز افسران د افغانانو په دغه ځانګړتیاوو یوه شول او د دوی پوله یېزه جګړې یې د ښونځي په ډرامو او ډګري سپورټونو کې لیدلې دي. دغه ځانګړتیاوو د کلیپلینک Klipling په لیکنه کې هم لاره موندلې ده. د «اصیل پښتون» نظریه تر اوسه ژوندۍ ده په تېره بیا د وروستي اشغال په بهیر کې په انګرېزي ځواک کې چې افغانانو ته یې د «ذاتي جنګیالیو» په سترګه کتل. د دغه ځانګړتیا د استعارې یوه ډېره کمرنګه بېلګه د رامبو ۳ Rambo III په نوم د سلوېسټر سټلون Sylvester Stallone په فلم کې لیدلی شئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مسلمانه شوه، «د مسلمانانو دود او دستور یې خپل کړ او د خپل دین د بدلولو څرګندونې یې کولې... نوموړې د ځینو پلانونو په اړه چې اسیرانو د تېښتې له پاره جوړ کړي وو مالومات بربنډ کړل چې کابو د ټولو د سرونو د غوڅولو وجه ګرځېدلې وو... خپل وینده ته یې وویل چې مېړه یې څرنګه د سرو زرو سکې په خپله چپنه کې پټې کړې دي؛ نو ښکاره وه چې بیا دغه سره زر ترې واخیستل شول.»[29] له بدخویه شلتن څخه تر ټولو ډېره کرکه کېده. ده کابو له هر بندي سره شخړه کوله حتی هغه وخت چې دوی ټول د فبرورۍ په نولسمه زلزلې کابو مړه کړي وو، ده یوه پلمه پیدا کړه چې شخړه جوړه کړي. کله چې زلزله پیل شوه، مکنزي د کلا په هوار بام کې و او د همدغه بام لاندې په کوټه کې شلتن په څوکۍ ناست و:

ده په غوسه شاوخوا وکتل چې څوک یې څوکۍ ښوروي. مکنزي چیغه وکړه: «زلزله ده، جنراله!» او په داسې حال کې چې مېرمن سېل ته یې چیغه کوله، په هغه زینو کې یې ښکته منډه کړه چې شاوخواته یې چاکېدې او نړېدې. دوی ټول د خدای په مهربانۍ په خوندي توګه ښکته شول. ماښام ته شلتن راغی څو مکنزي په دې پوه کړي چې په کومه کچه یې ده ته سپکاوی کړی؛ نو په ډېره رسمي او درنه بڼه یې مکنزي ته وویل: «مکنزي، غواړم تا سره خبرې وکړم.»، «ډېر ښه جنراله.» ورپسې شلتن ورته وویل: «مکنزي، نن ته تر ټولو لمړی ښکته لاړې.» مکنزي په ډېره سره سینه ځواب ورکړ: «په زلزله کې همداسې باید وشي، جنراله. دا مې په مانېلا Manila کې له هسپانیوي توکمو څخه زده کړي.»[30]

مېرمن سېل د معمول په څېر د زلزلې په هکله خپله روحیه داسې بیان کړې: «زموږ د کوټې بام په هیبتناکه اوچت غږ ولوېد. کله چې زه ښکته کېدم، زینې نړېدې، خو زه ژوبله نه شوم. زه مېرمن سټرټ ته اندېښمنه وم، خو ما یوازې د خاورو څځلو یو انبار لیدو او کابو ګیچ او ګوله وم چې یو خوشحاله غږ مې واورېد: «مېرمن سېل، دلته راځه، ټول جوړ او روغ دي.» او ټول مې په حویلۍ کې روغ رمټ ولیدل...» نوموړې زیاتوي : «د مېرمن مېکناټن پشۍ، تر خاورو لاندې وه خو بېرته راویستل شوه.»[31]

په همدغه سهار د فبرورۍ په نولسمه، د جلال اباد له سوېلي دروازې څخه تامس سیټن له یو مېتي* سره ولېږل شو چې د یوې کارکرې ډلې مشري وکړي.

ده او سړیو ته یې امر شوی و چې له ښار څخه لږ بهر نیمه نړېدلې د خاورو دېوالونه چپه کړي. د دغه دېوالونو تر شا افغان اسوالو هغه ډلې څورولې چې انګرېزانو هره ورځ په وښو پسې لېږلې. سیټن ته ویل شوي وو چې دغه دېوالونه چپه کړي څو په دروازه کې د توپ د ډزو مخه پرانیستل شي او د سیمې دغه ټوله برخه اس ساتونکو او د کمپ هغه ملکیانو ته خوندي شي چې واښه رېبي او بیا یې وچوي. په دې کې بیړه پکار وه او سیټن ته کلک دستور ورکړل شوی و چې له لمر لوېدو څخه مخکې دا کار بشپړ کړي ځکه چې جاسوسانو راپور ورکړی و چې اکبرخان او پوځ یې له جلال اباد څخه د اس په مزل یوازې یوه ورځ لیرې دي: کله یې چې خپل بندیان داسې ځای خوندي کړل چې انګرېزانو نه شوی

* مېتي: دوه سرې تسکوره، کلنګ

(c) ketabton.com: The Digital Library

ژغورلی - یا یې سـیالانو نه شـوی تښـتولی- اکبر بېرته راوګرځېد چې په هېواد کې د پاتې انګرېزانو شـتون ختم کړي. له یوولسو بجو څخه لږ وخت وروسته، سیټن خپل مېتی کېښود او ښکته د درې له منظرې څخه یې خوند اخیست. دغه شېبه یې یوه پیکه لړزه تر پښو لاندې احساس کړه او ورپسې یې ټیټ غوړمباری تر غوږ شو. بیا یوه وقفه راغله او ورپسې:

سمدلاسه غوړمباری ډېر شو او داسې د تندر غږ ترې جوړ شو لکه ۱۰۰۰ بګۍ چې په کنډ او کپر لاره کې په چټکۍ روانې وي. زما زړه بد شو، خوا مې ګرځېده او سخته وېره مې بدن ته ننوته. ځمکه لکه سمندر پورته او بیا ښکته شوه او ټول ډاګ د څپو په څېر زموږ په لور راروان شو. خوځېدنه دومره ډېره وه چې زه نږدې لوېدلی وم او هره شېبه مې د ټول ښار د بلع کېدو تمه کوله. زما سترګې کلا ته واوښتې او کټل مې چې دېوالونه، مورچل او کورونه په ډېر شدت پورې وورې ښوري او په بشپړه توګه نړېږي. سوېل او لوېدیځ لوري ته، سـنجونه چې موږ په ډېر زیار او سـتوماني جوړ کړي وو داسـې نړېدل لکه رېګ. ټوله کلا د دوړو په یوه لویه وریځ کې ورکه شوه او د هیبت او ترور چیغې ترې راپورته شوې.

کله چې «دغه سونځ غږ او لړزه» ودرېده، چوپه چوپتیا جوړه شوه. «سړي مې له وېرې تک شـنه وو او زه د مړي په څېر تک ژېړ وم. د درې شاوخوا ته مې چې وکتل، هر ځای مې د دغه الهي غضب ناوړه نښې نښانې ولیدې. هره کلا، هر کلی او ښـار د دوړو په ټینګو لوخړو کې پټ وو. له ځینو دوړو څخه داسې څه پورته کېدل لکه هغه ځای چې اور اخیسـتی وي. له نورو ځایونو څخه د بړبوکۍ په څېر داسـې اوچتې ټینګې لوخوړې پورته کېدې لکه ماین چې په کې چاودلی وي.» دا څرګنده وه چې نه یوه کلا، نه یو کلی او نه یو ښار جوړ پاتې و.

کله چې وړمې د جلال اباد له ښاره دوړې لیرې کړې، د ورانۍ او ویجاړۍ یوه ناوړه صحنه راښکاره شـوه. د کورونو بنیالې او تراشـلې پاسنې پوړونه چې څو دقیقې مخکې د مورچلونو شاته پاس درېدلي وو، ټول له منځه تللي وو او تیرونه، پایې، کړکۍ، دروازې، خادې د دېوالونو ورې ټوټې، د بامونو ځنډې، خاورې او دوړې ټول ګډ او وډ انبار پراته وو. دېوالونه هم په همدې کچه په ډېر بد حال وو او شاوخوا ته یې مورچلونه نړېدلي او د دېوالونو بېخ ته یې د خاورو خځلو انبارونه جوړ کړي وو. په ډېرو ځایونو کې دېوالونه چاودلي او ډېرو برجونو درزونه کړي وو. په ختیځ دېوال کې دومره لویه چوله جوړه شـوې وه چې دوه ټولي ځنک په ځنک ترې تېرېدی شـوی... د سلو درنو توپونو د یوې میاشتې ډزو به دومره ورانی نه وی کړی لکه د څو ثانیو زلزلې چې وکړ.[۳۲]

په راتلونکو سـاعتونو کې، سـر انجنیر جورج براډفوټ، جنرال سـېل د ورانو دفاعي لیکو کتنې ته بوت. سـېل د ورانۍ کچې هک پک کړ. نوموړي کلکتې ته ولیکل چې هغه وخت چې دوه میاشـتې مخکې جلال اباد ته ورسـېد، «د جلال اباد دېوالونه په داسـې حالت کې وو چې د دفاعي شـونتیا له پلوه یې زموږ ناهیلي توجېه کوله». کلا یې پر خپلو لاسـونو په سـوچه فزیکي کار په ډېر زیار خوندي کړه او «د کپتان براډ فوټ د حیرانوونکي هوډ او پوهې په مرسـته، عسـکرو په سخت او بې دمې کار دغه ښـار بېرته په ښـه توګه د دفاع وړ کړ.» اوس باید دفاع کوونکي هر څه بېرته له سـره پیل کړي ځکه چې زلزلې «ټول سنجونه وران کړل، د ښار یوه پر درېیمه برخه خلک یې ژوبل کړل، د پېښور لوري په دفاعي دېوال کې یې یوه لویه چوله جوړه کړه او د کابل لوري دروازه یې په یوه بې بڼې کنډوله بدله کړه»[۳۳]
پرته له دې چې ټوله چونۍ په کارګرې ډلې بدله شي او سـمدلاسـه چاک او چولې بېرته جوړې شي، بل بدیل نه شـته و. کله چې کار لږ مخته روان و،«لمر لوېدو ته نږدې، د اکبر له کمپ څخه یوه کوچنۍ اسـواله ډله د ښار له پاره راغله.

(c) ketabton.com: The Digital Library

توپچي اوګسټس ابټ Augustus Abbot چې پېره يې کوله، پر دغه ډلې د توپ يو ډز وکړ او دوی په ځغاسته له سترګو پنا شول».[۳۴] براډ فوټ وپسېد: «د اکبر له پاره اوس ښه وخت دی.»[۳۵]

دفاع کوونکي نېک بخته وو ځکه چې پنځه داسې پرېکنده ورځې افغانان ونه ليدل شول چې زلزلې انګرېزانو ته له کلا څخه دفاع ناشونې کړې وه؛ نو داسې برېښېدل چې زلزلې کلابند کوونکي دومره سخت ژوبل کړي وو لکه کلابند شوي چې ژوبل شوي وو. په دغه وخت کې خلکو په چونۍ کې کابو هېڅ خوب نه کولو. سېټن ليکلي: «هر سړی به په سپېدو کې اوچت شو او له لږ رڼا کېدو سره سم به کار ته چمتو و. افسرانو او عسکرو به ورکړل شوي کارونه په عزم کول... د څلورويشتم په ماښام د برجونو رغونه بشپړه شوه، د کلا شاوخوا سنجونه داسې جوړ شول چې په ډېرو ځايو کې يې د پخوا په پرتله دوه برابره قوت درلود. کار ډېر سخت و، د ماښامه به مې لاسونه دومره پړسېدلي وو چې د خوراک له پاره مې پنجې او چاکو ته ګوتې نه شوی راټولولی. په دغه څلورو ورځو کې نه يو افسر او نه کوم عسکر جامې بدلې کړې. هر څوک په خپل سنګر کې د دفاعي دېوالونو تر شا ويده کېدل او د بريد په صورت کې دفاع ته چمتو وو.»[۳۶]

د فبروری په پنځه ويشتمه بلاخره اکبرخان له سيند څخه تېر شو او د ازبک اسوالو د راتګ دوړې يې د ښار په سوېل کې غونډۍ Piper's Hill ته د ختلو په مهال له ليرې ښکاره شوې، «ټول په بنيالۍ ښه سپاره وو ، جنډې ورسره وې او يوه ښايسته ننداره يې جوړه کړې وه». څو دقيقې وروسته، اسوالو په وښو رېبونکو او وښو راوړونکو پسې چې په منډو يې تېښته کوله له غونډۍ څخه ښکته خپل اسونه په ځغاستو کړل. دراوزې وتړل شوې او«افغانان له لوی ځواک سره راغلل او لوی شمېر پلي سرتېري تر موږ چاپېر شول». د ښار کلابندي اوس په ډېر شدت بيا پيل شوه، خو اوس هغه شپې تېرې وې چې چونۍ په اسانۍ زيانمنه کېدای شوی.

لکه په کابل کې، اکبرخان سمدلاسه اغېزمنې کړنې په لاره واچولې چې ښار ته د اکمالاتو مخه ونيسي. نوموړي د ټولو کليو اوسېدونکي په مرګ وګواښل که چېرې دوی پر پرنګيانو باندې خوراکي توکي، ګوګړ، ښنګلي مالګه• او مهمات خرڅ کړي. دومره وخت نه و تېر چې سېټن په خپله يادليکچه کې د خپلې ډېرېدونکې لوږې په هکله ليکل پيل کړل: «د مارچ دويمه، هوسايينه په چټکۍ له منځه ځي. چای ډېر وخت مخکې خلاص شوی، کافي نن خلاصه شوه، بوره په خلاصېدو ده، کوچ خلاص دي، غواوو ته واښه نه شته، شمعې نه شته او واين او الکول اوس تېر يادونه دي. په راتلونکو څو ورځو کې به زموږ د غوايه مالګينې غوښې او د لواړې بورې ځېره نيم پونډ (۲۲۶ ګرامه. ژباړن) ته راټيټه شي او تمه کېږي چې نوره ځېره به هم لږ شي.» څو ورځې وروسته يې بيا په لا ډېره بدمرغۍ ليکلي : «ناری يا ناشتا مو نن ونه کړه او غوښه ډېره لږمونډې کېږي. [۳۷] سبل د مارچ په درويشتمه جنرال پالک ته په پېښور کې احوال ورکړ چې نور د مقاومت توان نه لري: نوموړي خپل ټول بارورونکي اوښان له منځه وړي وو چې پاتې واښه اسونو ته ورکړي او ده ارزولې وه چې مالګينه غوښه به د اپريل په څلورم خلاصه شي.[۳۸] د دان پورو له پاره ګولۍ هم اوس په خطرناک ډول مخ په خلاصېدو وې.

اکبر يو ځل بيا د اسلام د اتل دريځ غوره کړ او د يو سپېڅلي جنګيالي په توګه يې له خپل نوي نوميالتوب څخه کار واخيست چې نور ملاتړ او متحدين حتی د هغه خلکو په منځ کې ترلاسه کړي چې د ده په مشرۍ شکمن وو. لکه څنګه

• ښنګلي مالګه: پوتاشيم نايټريټ، هغه مالګه چې د دارو، باروتو او سرې په جوړونه کې کار ورڅخه اخيستل کېږي

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې مکګرېګر د مارچ په نیمايي کې پالک ته ليکلي: «دی اوس ځان داسې سړی ښيي چې کور، کورنۍ، له چا سره کوم تړښت او کومه موخه نه لري، خو د رښتيني دين بيا اعاده او د دښمنانو نابودي غواړي.»[39] له لغمان څخه د جلال اباد په لاره کې يې چې هر ځاې شپه کوله، له وخت څخه په کار اخيستنې يې افغان اشرافيانو ته پيغامونه لېږل چې د ده ملاتړ وکړي. نوموړي به د جهاد ژبه په داسې نېغه او نوښتيزه بڼه کاروله چې نه ده او نه بل چا تر اوسه کارولې وه.[40] ده دا رموز هم وکړ چې هر څوک چې له شاه شجاع سره متحد کېږي، له هغه سره به د مرتد چلند وشي. هېڅوک به بې پلوه نه پاتې کېږي. اکبر خان، سيد احياالدين ته چې د شاه شجاع يو نږدې متحد اشرافي و، داسې ليکلي:

ښه ډاډه اوسه: ته چې له پرنګيانو سره د اړيکو ساتلو ته اړ شوی وې او اوس يې که چېرې د پايلو په اړه وېره لرې، زه له تا څخه هيله کوم چې په دې اړه په زړه کې هېڅ وېرې ته ځای ورنه کړې، ځکه تا د وخت له غوښتنې سره سم عمل کړی. هر سړی، لوی او کوچنی، د خپلو ګټو له پاره دې ته اړ و چې له پرنګيانو سره څه نا څه تړښت ولري، خو اوس د دغه کرکجن نسل کتاب په باد شيندلو پاڼو بدل شوی او اوس چې د اسلام د پوځ ليکې په کلکه يو موټی شوې، ستا د شا ته کېدو وجه څه کېدای شي؟ زه دغه ليک درته ليکم چې کلکه هيله در څخه وکړم چې هر راز پرديتوب پرېږده او زما کور خپل کور وګڼه. که چېرې موږ سره وليدل، ته به پرته له ځنډه بېرته راوګرځې او زموږ ملګرتيا به نوره هم ډېره شي. زه باور لرم چې ته به دغه لوري ته اوښتنه سمدلاسه پيل کړې.[41]

اکبر، تره باز خان ته چې يو بل اشرافي و، په خپل ليک کې حتی ډېر روښانه مذهبي - او حتی تصوفي - عرض وکړ: دی بايد پرنګيان پرېږدي او د رښتينو ايماندارو ټولنې ته راوګرځي. ده ليکلي:

داسې ښارګريز مالومات مې ترلاسه کړل چې تا لالپوره پرېښې او غونډېو ته دې پناه وړې. له دې څخه ښرګندېږي چې ته له اسلامي نســل څخه د بېلتون نيت لرې. زما درنه ملګريه، دغه الهي کلام اوس خپور دی. د تېرو څلورو مياشــتو په بهير کې د دغه خاورې هوښيارو او سپېڅلو سړيو ښايسته خوبونه ليدلي او داسې ليدلوري يې ترسترګو شوي چې پاک پيغمبر او څلورو يارانو يې د اسلام له پاره خپلې تورې تر ملا تړلې وي. ټول اسلام يو موټی او يو زړه شوی او موږ له کفارو سره په جګړه کې ښکېل شوو. د کافرانو نسل مغلوب او ټول تباه شو. دا د انسان پرېکړه نه ده بلکې د خدای حکم دی. ته بايد د خپل مذهب په ګټه خپلې سترګې خلاصې کړې... په خپله قضاوت وکړه، زه او ته بايد د مسلمانانو په منځ کې په عزت او درنښت ژوند وکړو او يا خپل ژوند د کفارو په منځ کې تېر کړو؟ که ته د اسلام ښېګڼه غواړې؛ نو زما خپل کور او شتمني خپل وګڼه، خو که ته د کفارو سره چې موږ نه غواړو اړيکې ورسره ولرو، ملګرتيا ته دوام ورکوې؛ نو ما ته ژر خبر راکړه.[42]

دغه نارو او غوښتنو خپل بشپړ اغېز درلود. د اکبر خان پوځ په لوړه کچه لوی شو په داسې حال کې چې د يو بريالي مجاهد په توګه يې د لوړېدونکي حيثيت خبرونه په غرونو کې خپرېدل. د ده له ډېرو ستايونکو څخه يو ميرزا عطا و:

غازي ســردار محمد اکبرخان د انګرېزي چوڼۍ کلا بندي پيل کړه او تبليغيان يې اطرافو ته ولېږل چې دغه تبليغ کړي: «هر څوک چې رښتينی مسلمان دی؛ نو د قران دغه ايت بايد اطاعت کړي: «د خدای په لاره کې په خپلو مالونو او سرونو جهاد وکړئ. دا ستاسې له پاره ښــه دي که پوهېږئ.»» ده هرڅوک هڅول چې د عيسـويانو پر ضـد جګړه کې ګډون وکړي. د دغه اعلان په پايله کې ۲۰۰۰ لېوال ځوان جنګيالي د اکبرخان له پوځ سره يوځای شول. کله چې دغه ځوان اتل د بخارا له بند څخه ازاد شو او کابل ته راغی، ده دولت او شــتمني نه درلودل، خو اوس يې خزانه له انګرېزي لوټ کړل شــوو مالونو څخه تر سرېمو ډکه وه او وسـله تونونه يې په دان پورو او باروتو ډک وو. د ده په بريمنو رکابونو پســې په زرګونو زړور جنګيالي روان وو. ده پلان درلود چې لکه په کابل کې، انګرېز افســران ژوندي ونيسي او خزانه يې ترلاســه کړي چې د خپل پلار، امير دوســت محمد خان چې په هند کې يې په اســارت کې ژوند کولو، ازادي

(c) ketabton.com: The Digital Library

تضمين کړي؛ نو دوه مياشتې يې د جلال اباد له ښار څخه بهر د چوڼۍ په کلابندۍ او د خندقونو او سنګرونو په جوړولو کې تېرې کړې.[۴۳]

د مارچ په پای کې کلابندکوونکي په بريالیتوب نږدې راغلل او د کلابندۍ ماشين او لرګين دېوالونو يې د ښار دېوالونه ته د اتيا يارډو په واټن کې نږدې راوړل. اوس هېڅ خوراکي توکي ښار ته نه د ننه کېدل او اکمالات ورځ تر بلې مخ په کمښت وو. اکبرخان يوازې يوې ښې توپخانې ته اړتيا لرله چې کلا ته لاره پيدا کړي، خو د سېل په شتون کې، اکبرخان د کابل په پرتله له يوې لوړې روحيې لرونکي دښمن سره مخ و. د کلا د دېوالونو د ننه، د کمپ هر چوپړيال ته وسله ورکړل شوه او حتی اوښبونو او د اسونو ساتونکو ته نېزې جوړې او ورکړل شوې چې له عسکرو سره د سنجونو تر شا په مورچلو کې مرسته وکړي او په ځانګړې توګه هغه وخت چې عسکر لنډ او چټک بريد ترسره کوي. کله به چې دفاع کوونکي د مهماتو له کمښت سره مخ وو، دوی به يوه خولۍ چې د دوو خواوو څنډې يې پورته اړول شوې وې، يوې لوېې سرې ته ورته نانځکې ته ور په سر کړه او له دېوال څخه به يې پورته ونيوله چې ډزې پرې وشي. بيا په ماښام کې کله به چې کلابند کوونکي بېرته خپل کمپ ته لاړل، دوی به بهر ووتل او د ګوليو ټول پوچک به يې راټول کړل چې وروسته يې ويلې کول او په قالب کې به يې هغه څه ترې جوړ کړل چې چوڼۍ ورته اړتيا لرله. سېټن ليکلي: «موږ ټول په خپلو ځانګړو دفاعي ځايونو کې ويده کېدو. افسـرانو تورې له ملاوو کابو هېڅ نه ليرې کولې او ښـايي خپلې موزې يې هم نه ايسـتلې. هېچا يونيفورم نه اغوسـت - او په ډېر پام مو په خپل ځای کې اېښـي وو- خو موږ د اوښ شـړۍ اغوستې. پر دوی باندې کيندلو، لوېدو، نم، دوړو او خټو اغېز نه کولو او نه په کې ښکاره کېدل... دومره وخت تېر نه و چې اکبرخان په دې حقيقت پوه شـو چې د ده د بريا يوازېنی چانس دا دی چې لوږه موږ بهر راوتلو ته اړ کړي.»[۴۴]
د اپريل په لمړۍ نېټه دفاع کوونکو له کلابند کوونکو څخه په بريالیتوب غلا وکړه او خپله د خوراکي توکو زېرمه يې ډېره کړه. دا کلابند کوونکو ته يو لوی ګوزار و. اکبر د مارچ مياشـتې په وروسـتيو ورځو کې پرېکړه وکړه چې چوڼۍ له هغه لږو وښو څخه هم محرومه کړي چې په مرغه کې پاتې وو. ده د اسوالو تر ساتنې لاندې يوه رمه پسونه څرځايونو ته ورخوشـي کړل چې پاتې واښـه خلاص کړي. د کلابندۍ کړۍ ورځ تربلې ټينګېده او شـپانه دومره زړور شـول چې د مارچ په يودېرشـم يې خپلې رمې تر څلور سـوه ياردو نږدې د کلا ارغاړې بيخ ته راوسـتې. په لمړلوېدو کې وږيو دفاع کوونکو په داسې حال کې چې «د پسـونو د غوښـو ټوټې او ورنونه يې په خيال کې ګرځېدل، رمو ته يې کتل چې لاړې او له سترګو يې پنا شوې»، خو سبا ته، سېل دوی ته تابيا نيولې وه.
سېل امر وکړ چې په سپېدو کې اسوال پوځيان بايد د ۶۵۰ کسيزه پلې قوې، رضاکاره نېزه والو او د براډفوت تعميراتي انحرافي قوې سره يو ځای په چوپه چوپتيا انتظار وباسي. کله چې پسونه دومره نږدې شول چې دوی ور رسېدی شوی، له شمالي دروازې څخه سمدلاسه د تعميراتو عسکر ووتل او د دښمنانو په سنګرونو يې ډزې پيل کړې چې د کلابند کوونکو پام ځان ته واړوي. په عين وخت کې، د سوېل دروازه په چوپتيا خلاصه کړل شوه او اسوالو په ډېره تېزۍ د رمو په لور ځغاسته پيل کړه. شپانه او د دوی ساتونکي وتښتېدل. سپرو عسکرو په چټکۍ پسونه راغونډ او کلا ته يې

(c) ketabton.com: The Digital Library

د اوچتېدونکي پل draw bridge* په لاره د ننه کړل دغه ټول مانور تر لســو دقیقو لږ وخت ونیو. تر څو چې افغان اسـوال راښکاره کېدل، عسـکر او پسـونه کلا ته په خوندي توګه ننوتلي وو. په همدغه شـېه کله یې چې د نمانځنې په ماښامنۍ کې د پسه کباب وخوړ، سېټن په خپله یاد لیکچه کې لیکلي: «موږ ټولو لوړه روحیه درلوده. کله چې دښمن د توغمې نځا کوله، موږ له دېوالونو څخه د اوچتې خندا سلامي ورته کولې، «بئئئه-بئئئه!» څلور سوه او یو اتیا پسونه او څو وزې مو په دغه ورځ کلا ته د ننه کړې او دې د شپاړسو ورځو له پاره د غوښې د ورځنۍ څېړې درې په څلورمه برخه راته برابره کړه... په درېیمه ورځ یو جاسوس کلا ته راغی او وېې ویل کله چې اکبرخان خبر شو چې موږ یې پسونه وړي دي، دومره ځاځناک شو چې خپل سرې یې له وېرې نه شوی ورنږدې کېدی.»[۴۵]

له دې څخه لږ وخت وروسته، اکبرخان یو ډېر سـخت زیان وګالو. نوموړي ټوله ورځ په کلا باندې د یو برید مشـري وکړه او ماښـام ببرته کمپ ته لاړ چې د خاجراني Khajrani قبیلې یوې ډلې ته چې ده ته د چوپړ له پاره راغلي وو، سـتړې مشې ورکړې. د هغه راپورونو پر بنسټ چې له انګرېزانو سره یو خواخوږي افغان قومي مشر انګرېزانو ته ورکړي وو:

وروسته له دې چې له نویو راغلو خلکو سره یې ستړي مشې وکړل، سردار اکبرخان چې ټوله ورځ یې څه نه وو خوړلي څو ګامه څنګ ته شــو چې ورته راوړې ډوډۍ وخوري او د برید په موخه د جلال اباد دفاعي لیکو ته د خاجرانیو نږدې کېدل وګوري. نوموړی چېرته چې ولاړ و، د یوه دوه میله ټوپک پر ګولۍ سخت ټپي شـو. ګولۍ یې د مټ په غوښـې برخې ولګېده او له سینې څخه یې تېره شـوه. د ده د سـرتېرو روحیه ډېره ټیټه شـوه. دوه کسه ونیول او په دې کړنې تورن شـول. یو له دوی څخه د شاه شجاع پېش خدمت و. دوی ویل چې ټوپک په تېروتنه خلاص شو. سردار په خپل ځای کې پروت و او پرته له محمد شاه خان غلزي [خپل خسر یې] بل هېڅوک نه ور پرېښودل کېدل... [۴۶]

ټولو افغان سرچینو دغه پېښه د هدفي وژنې یوه هڅه ګڼلې. میرزا عطا د داسې ګنګوسو راپور ورکړی چې په دې کې د انګرېزانو لاس و. ده لیکلي: «جنرال سېل بې ګټې له هر راز وسیلې څخه په کار اخیستنې غوښتل چې سـردار له خپل مورچل څخه وشـړي، خو په پای کې په دې بریالی شــو چې د سـردار یو اعتباري شـخصـي چوپړیال ته دوه لکه روپۍ ورکړي چې ســردار ووژني. دغه بدبخته خپل ایمان او عزت د پیســو په بدل کې خرڅ کړل او یو فرصــت ته تم و چې سردار وولي. که څه هم اکبر خان په ګولۍ ټپي شو، خو خدای وساتو او مړ نه شو.»[۴۷]

خو ډېرو کتونکو سدوزیو ته ګوته نیوله. د فیض محمد د لیکنو پر بنسټ:

ځینې حاضرینو دغه ناشکره سړی چې اکبرخان یې ټپي کړ، سمدلاسه ونیو او وروسته له دې چې د اکبر خان په ټپ پټۍ ولګول شوې، ده ته یې راوست. اکبرخان نوموړی وترټلو او د وجې پوښتنه یې ترې وکړه. نوموړي پښېماني ځرګنده کړه، ځمکه یې مچې کړه او د شاه شجاع یو لیک یې راوایسـت چې په کې د اکبر د وژنې په بدل کې یې د ۵۰۰۰۰ روپیو ژمنه ورته کړې وه. ده دا هم وویل چې شـاه شـجاع او انګرېزانو ۲۵۰۰۰ روپۍ مخکې تر مخکې ورکړې وې او پاتې ۲۵۰۰۰ روپۍ به وروسـته د اکبرخان له وژنې ورکړي. سـردار د شـجاع لیک ځان سره وساتو او لکه څنګه چې دغه سړي رښتیا وویل، سردار وبښلو، خو غازیانو دی او ملګری یې چې په دغه دسیسه کې

---

* draw bridge داسې پل دی چې یوه خوا یې پورته کېږي څو له لاندې یې غټې بېړۍ تېرې شي او په پخوا وختونو کې د هغه کلاوو په دېوال کې به همداسې پل جوړ شو چې څلورو خواوو ته یې د دېوالونو بېخ ته خندقونه کیندل شوي وو څو دښمن کلا ته د ننوتلو لاره ونه لري. د دغه پل هغه سر به په رسیو تړل شـوی و چې د خندق په بله غاړه کې و. کله به چې د کلا اوسـېدونکو د خطر احسـاس وکړ، د پله دغه سـر به یې پورته کړ؛ نو پل به د کلا له دېوال سره داسې ودرېد لکه دروازه. (ژباړن)

(c) ketabton.com: The Digital Library

ورسره شریک و، ونیول او دواړه یې ووژل.[۴۸]

د هغه راپورونو پر بنسټ چې اسیرانو ته د دوی نیوونکو ورکړي، داسې برېښي چې دغه ممکنه هدفي وژونکی ژوندی کباب کړل شو.[۴۹]

کله چې د مارچ میاشت په اپریل بدله شوه، یوازې اکبر تر فشار لاندې نه و. په کابل کې د شاه شجاع نوی ائتلاف اوس تر ګواښ لاندې و ځکه چې د ده دوه نویو ور اوښتیو متحدینو، امین الله خان لوګری او نواب زمان خان، دواړو د واک او د ښار په نورو سرچینو د کنټرول څنګلې وهلې. د مارچ په نیمایي که د دوی سړیو د ضرابخانې او د ګمرک له ادارې څخه د مالیو د اخیستلو د حق په سر په واټونو کې وسلوالې نښتې وکړې.[۵۰]
بله ډېره ګواښوونکې خبره دا وه چې د اکبرخان د وسلوال جهاد د نارې له وجې اوس د مسلمانانو د مشر په توګه، د شاه شجاع اعتبار تر پوښتنې لاندې و. په دې اړه فیض محمد لیکلي:

اکبرخان شاوخوا سیمو ته لیکونه ولیکل چې دغه پیغام خلکو ته ورسوي: «که چېرې شاه له مسلمانانو سره په صداقت چلېږي، د انګرېزانو سره مینه نه لري او ستاسې په ګټه د دولت او مذهب چارې مخته وړي؛ نو تاسې غږ ورباندې وکړئ چې جهاد اعلان کړي چې موږ ټول یو موټی پر انګرېزانو برید وکړو او د دوی له شتون څخه دغه هېواد خلاص کړو.» سردار په دوامداره توګه په خلکو باندې تر هغه وخته د جهاد غږ وکړ تر څو چې د ده په دستور عالمانو او د دوی زده کوونکو د اولیاوو له زیارتونو څخه قرانونه په سر کېښودل او کلي په کلي، بانډه په بانډه خلکو ته ورغلل او له ملا امامانو او مؤذنانو څخه یې وغوښتل چې خلک جهاد ته وهڅوي؛ نو د خلکو ورې او لوبې ډلې د شاه د ماڼۍ دروازو مخې ته راغونډې شوې او ده ته یې چیغې وهلې چې د جهاد اعلان وکړي. دوی به په اوچت غږ وویل: «راځئ چې انګرېزان له دغه هېواد څخه وباسو.»[۵۱]

دغه کړنو شاه په ډېر سخت موقف کې پرېښود. په عامه توګه، نوموړی دې ته اړ ایستل شو چې له خپلو انګرېز ملاتړو څخه لاس واخلي او په دربار کې د کافرانو د نابودولو اعلان وکړي،[۵۲] خو په خصوصي توګه، ده تر اوسه ځان د انګرېزانو د احسان پوروړی احساساوه او په دې باور و چې د بارکزیو د ماتولو له پاره د دوی مرستې ته اړتیا لري؛ نو له همدې کبله یې مکګرېګر ته یو لړ لیکونه ولېږل او زاری یې ورته کولې چې ژرترژره کابل ته انګرېز عسکر ورولېږي او په ډېرېدونکې ناچارۍ یې دا پوښتنه هم کوله چې عسکر به څه وخت ورورسېږي. لکه څنګه چې محمد حسین هراتي لیکلي:

اعلحضرت له پرېکړې څخه ځان تېرولو. ده به ژمنې کولې چې انګرېزانو ته ځري ورلېږي چې دوی وډوماري چې په خپله خوښه دغه هېواد پرېږدي، خو په حقیقت کې یې انګرېزانو ته د خپلې وفادارۍ ډاډ ورکولو. لمړی یې خپل منشي، عنایت الله خان بامیزی، بیا یې خپل شخصي چوپړیال، دین محمدخان انګرېزانو ته ولېږه. دربیم ځل یې په پټه دوی ته ولیکل: «څرنګه د دغه دسیسه جوړونکو او درغلګرو بارکزیو او پارېدلو کابلیانو له فشار څخه ځان خلاص کړو؟» مکګرېګر بېرته په ځواب کې ورته ولیکل چې اعلحضرت دې دوه نورې اونۍ په کابل کې ځان ټینګ کړي ځکه چې له پېښور څخه مرسته راروانه ده. اعلحضرت په پرله پسې پلمو دوه نورې میاشتې تېرې کړې، خو کومه مرسته ور ونه رسېده.[۵۳]

(c) ketabton.com: The Digital Library

د شجاع تېر ته په کتو سره، له انګرېزانو سره د ده په خواخوږۍ تر اوسه په پراخه کچه په کابل کې شک کېده او ډېر مشران په سمه په دې باور وو چې دی خپلې اصلي موخې پټوي. په سراج التواریخ کې راغلي: «لکه څنګه چې شاه ځنډمن عمل کولو، بارکزیو عوامو ته ویل: «شاه شجاع د انګرېزانو مینه وال دی. د ده په داسې خبرو مه غولېږئ چې له عمل سره یې په ټکر کې دي. که دا خبره رښتیا نه وي؛ نو ولې تراوسه جلال اباد ته نه دی تللی او له هغه اسنادو سره سم چې ده انګرېزانو ته ورلېږلي، ولې دوی تر اوسه نه دي وتلي.»»[۵۴] په داسې حال کې چې د مارچ میاشت وړاندې روانه وه او په جلال اباد کې د اکبرخان د زړورتیا کیسې په کابل کې خورېدې، د شجاع د اصلي متحد نایب امین الله خان لوګري په ګډون، ډېرو ملاتړو یې ده ته ټینګار کولو چې سمدلاسه جلال اباد ته په تګ سره خپله ژمنتیا وښيي او یا لېترلږه په خپل استازیتوب، خپل یو زوی هلته ولېږي.[۵۵]
دا چې شجاع اوس د پاڼ او پړانګ تر منځ ایسار شوی و او نه یې غوښتل چې انګرېزانو ته بې اعتباره شي؛ نوموړي یو شمېر مشرانو ته رشوت ورکړ چې له ده څخه پرته لاړ شي. د مارچ په دویمه شهزاده تیمور ته امر وشو چې جلال اباد ته لاړ شي، خو دی د خرد کابل له خولې، بت خاک څخه وړاندې لاړ نه شو.[۵۶] د مارچ په اتلسمه، امین الله او نور بارکزي په بالاحصار کې د شاه دربار ته لاړل او د خلکو په شتون کې یې پر نوموړي غږ وکړ چې له کلا څخه راووځي او د یو ۸۰۰۰ کسیز پوځ مشري وکړي چې د کافرانو پر ضد جګړه کې له اکبرخان سره یو ځای شي.[۵۷] مولانا حمید کشمیري د شجاع دوه مخې پالیسي د اکبرخان له زړورې جګړې سره پرتله کړې:

یوه ورځ یوه ډله مشرانو او جنرالانو
د شجاع د دربار کتنخونې ته لاره ومونده
دوی ورته وویل: «اې نوموره پاچا!»
ته څه غواړې وکړې؟ موږ ته ووایه!
ته شاهي ځوکۍ په خپل واک کې لرې
ځکه چې ستا په چوپړ کې موږ په خپله ژمنه ټینګ ولاړ یو
موږ باور درلود چې ته به له هېواد څخه دفاع وکړې
چې ته به پر قانون عمل او د قانون ساتنه وکړې
نو راته ووایه چې اکبر څه ناروا کړې
چې تا د ده د تباهۍ له پاره ملا تړلې
پرته له دې چې ته یې د دغه خاورې پاچا کړې
او شیطاني ځواکونه یې ګوډ او مات کړل
د دې پر ځای چې هغه ته اوچت مقام ورکړې
ته هڅه کوې چې ښکته یې وغورځوې
تا د ده د وژلو دنده یو چا ته سپارلې
خاصو سړیو او بې ایمانه ځناورو ته

(c) ketabton.com: The Digital Library

شپه او ورځ د خپل قلم سولوې
زموږ دښمنانو ته لیکونه لیکې؟ [58]

د اپریل په څلورم پر شـــاه باندې فشـــار نور هم هغه وخت ډېر شـــو چې د کابل د علماوو مشـــر میر حاجي، په دې وروسـتیو کې د وژل شـوي میرمسجدي ورور هم د جهاد له نارې سـره یو ځای شـو او د جمعې د لمانځه په وعظ کې یې شجاع د کفارو پر ضد د اسلامي پوځ مشرې ته وسکونډو. موهن لال د میرحاجي په هکله لیکلي: «خاین او ریاکاره میر حاجي د جلال اباد په لاره کې خېمه ودروله او تبلیغیان یې ښـــار ته ولېږل چې مذهبي جګړې ته د ده د تګ اعلان وکړي او دا تبلیغ کړي چې هر هغه مسلمان چې له ده سره نه یو ځای کېږي، کافر به وګڼل شي.»[59] او هراتي لیکلي: «بیا یې د ځنګلي فقیرانو یو اوږد لاریون د جلال اباد په لور روان کړ. دوی د جګړې جنډې، قران شـــریفونه، له زیارتونو څخه سـپیڅلي توکي ځان سـره لېږدول او په پراخه لاریون کې یې مذهبي شـعارونه ورکول. دا کېدای شـوی د ځان له پاره د میرحاجي یوازې او یوازې سیاسي ګټه اخیستنه وه، خو اعلحضرت پوه شو چې که چېرې له دوی سره لاړ نه شي، یو نوی بغاوت به په کابل کې پیل شي.»[60]

وضـعیت اوس ډېر کړکېچن و. په دغه شـپه، نواب زمان خان د یوه مهر شـوي قران سـره خپله ښځه مانۍ ته ولېږله چې شـجاع ته د خپلې وفاداری ډاډ ورکړي. «د نوموړي ښـځې شـاه شـجاع ته زارۍ وکړې چې پرته له وېرې له بارکزیو سـره جلال اباد ته لاړ شـي او د دې مېړه به دغه داعیې ته وده ورکړي او د یو وفادار چوپړیال په څېر به د اعلحضـرت تر څنګ ودرېږي. د میرحاجي نارې ته په پام سره او د ټولو مشرانو ټینګار ته په کتو سره، شاه بلاخره دې ته اړ شو چې خپله خېمه ولېږي او له دوی سره جلال اباد ته لاړ شي.»[61]

د جګړې شـاهي خېمه په سـیاسـنګ کې د جلال اباد په لاره ووهل شـوه. اندېښـمن موهن لال لیکلي: «زه کابو هېڅ باور نه کوم چې دی به جلال اباد ته کوم وخت روان شي او که داسې وکړي بارکزي به یې یا ړوند او یا ووژني.»[62] شاه یو بله اونۍ په بالاحصـار کې سـودایي پاتې شـو چې جنرال پالک به وتوانېږي چې خپل پوځ له خیبر څخه دې لوري ته راواړوي. نوموړي په ناچارۍ مکګرېګر ته لیکلي: «اوس کابو یوه میاشت کېږي چې جلال اباد ته مې د عسکرو لېږل ځنډولي، خو په دغه وخت کې مې ستا څخه هېڅ لیک ترلاسـه نه کړ. زه سـتا د نیت په هکله کابو هېڅ نه پوهېږم. که انګرېز عسـکر په راتلونکو لسو، پنځلسو ورځو کې راورسېږي، ښه به وي، خو هرڅومره چې ژر راشي دومره به ښه وي او که چېرې را ونه رسېږي، څه باید وکړل شي؟ دا داسې موضوع نه ده چې عادي چلند ورسره وشي. هر څه چې ته د مشورې ور ګڼې، ما ته یې په ساده بڼه ولیکه چې سم پرې پوه شم او په اړه یې تابیا ونیسم.» نوموړي زیاته کړې: «ستا له لاسه ما د ټولو محمدیانو په منځ کې خپل ګرانښت له لاسه ورکړ، خو ته لا تر اوسه په دې نه یې پوه شوی. هیله کوم ځان پوه کړه. دوی وایي چې زه غواړم رښتینی ایمان له منځه یوسم. دا د ژوند او مرګ موضوع ده... خدایه، ته مې وساته.»[63]

(c) ketabton.com: The Digital Library

خو تورن جنرال جورج پالک د بيړې سرې نه و. ده په ډېر پام په پلان جوړونه او په ډېر دقيق لوجستيک کې نوم درلود. د جنورۍ په مياشت کې د کابل پوځ ټولوژنې ته په کتو سره، نوموړي هوډ درلود چې دې ته به اړ نه کړل شي چې حتى يوه شېبه هم مخکې له دې چې بشپړ تيارى ونه لري خوځښدل پيل کړي. په دې هکله، په کلکته کې اعلى سر قوماندان سېر جسپر نېکلس Jasper Nicholls د ده تر شا ولاړ و او لندن ته يې وليکل: «ډېره ښه ده چې د کمپنۍ د پوځ يو متين او پامېالى افسر قومانده په لاس کې ولري. هره هغه بيړنۍ کړنه چې يو جنرال يې د نومورتوب له پاره کوي، تر ټولو بد اغېز به ولري.»[64]

پالک د فبرورۍ په پنځمه پېښور ته ورسېد. دلته د پوځ روحيه ډېره ټيټه او ډېر سپاهيان په روغتون کې بستر پراته وو. ۱۸۰۰ کسان د ناروغۍ په نوملړ کې ليکل شوي وو. همدارنګه په شاتګ کې د ژوندي پاتې يخنۍ سويو سپاهيانو نرۍ ليکه ګوډ او ماته پېښور ته رارسېده. دوى به د ماتې د بهير او د افسرانو په اړه چې دوى يې يوازې پرېښې وو کيسې کولې؛ نو فضا په چټکۍ بغاوتي شوې وه. پالک پوه و چې دغه ناراضتيا بايد له منځه يوسي؛ نو سمدلاسه يې سپاهيانو ته ډاډګېرنه پيل کړه. د ده لمړنۍ کړنه سپاهيانو ته د وړيو لاس ماغو او اوږدو جورابو ورکړه وه چې له يخنۍ څخه يې وساتي. نوموړي نېکلس ته ليکلي: «زه بايد په وار وار د دوى د ليدنې له پاره روغتون ته لاړ شم او په هره وسيله د دوى په هوساينه کې ډېروالى راولم، دوى ته بايد دا وښيم چې زه ناڅاپه ورسره لرم.» دومره وخت نه و تېر چې د ناروغانو شمېر ورځ تر بلې ټيټېده او په ښکاره په کمپ کې فضا مخ په ښه کېدو وه.

په راتلونکو دوو مياشتو کې نورې لواوې او د اکمالاتو واګونونه راورسېدل. پالک کرار کرار خپله قوا راټولوله. هر ماښام به پر اس سپور شو او په لرکوټ کې به يې هغه منظمې دفاعي ليکې او سنګرونه کتل چې افريديو په خيبر کې د انګرېزانو د پرمختګ د مخنيوي په موخه جوړول. ده دا محاسبه کړې وه چې ۲۷۵۰۰۰ ګوليو ته اړتيا وه چې د پوځ هر کس ته ۲۰۰ ورسېږي او دا ټول د مارچ په نيمايي کې ورته راورسېدل. نوموړى د اوښبونو د تېښتې له وجې دوې نورې اونۍ وځنډېد چې پوځ يې بېرته د لېږد وړتيا پيدا کړي. له فېروز پور څخه يې د اسوالو د يوې بلې لوا او يو شمېر د اسونو نور توپونه هم راوغوښتل. په عين وخت کې يې په ډېرېدونکې توګه ناچاره سېل ته په جلال اباد کې وليکل: «ستا وضعيت هېڅ کله زما له پامه نه دى غورځېدلى ... زه يوازې د اړتيا له کبله تراوسه دلته پاتې يم؛ نو ځکه له تا څخه هيله کوم چې پرته له هېڅ اړنګه ما ته ووايي چې تر کومې ورځې مقاومت کولى شې.» سېل په ځواب کې د وريجو په اوبو کې، چې يوازې له ايودين iodine څخه په کار اخيستنې ښکاره کېدل، ورته وليکل چې مالګينه غوښه يې د اپريل په څلورم خلاصېږي.[65]

بلاخره اوښان، د اسوالو لوا او توپخانه د مارچ په ۲۹ مه راورسېدل. په دغه شپه پالک امر وکړ چې کمپ دې پرېښودل شي او هر څه دې د خيبر په خوله کې د جمرود کلا ته ولېږدول شي. يوه اونۍ وروسته، د اپريل په پنځم، د سهار په دريو بجو يې خپلو عسکرو ته امر وکړ چې په درې ډلو ووېشل شي او په تياره کې په چوپتيا د خيبر د لوړو په لور تګ پيل کړي. له لمر ختو سره، افريديانو وليدل چې د پالک سپاهيان د دوى له سنګرونو څخه پاس د لوړو دواړه خواوې نيولې. په بريځر کې قبايلو خپل په دقت جوړ شوي سنګرونه پرېښودل او په بيړه يې شاتګ ته مخ کړ. د ماسپښين په دوو بجو د پالک منځنۍ ډلې د علي مسجد کلا نيولې وه او بيا په ډلو وېشل شوي وو او دې ته چمتو وو چې د جلال اباد مرستې ته روان شي.[66]

(c) ketabton.com: The Digital Library

په هغه سهار چې د پالک سپاهیان د خیبر په لوړو کې روان وو، شاه شجاع بلاخره له خپلو انګرېزي متحدینو څخه لاسونه مینځلي وو. ده چې له مکګرېګر څخه د خپل وروستي بې اسرې لیک ځواب ترلاسه نه کړ، اوس یې بله چاره نه لرله پرته له دې چې په کلا کې له خپلې سرپناه څخه ووځي او د جلال اباد په لور روان شي.
ده یوه بې خوبه شپه تېره کړه. «ښکته پورته ناارامه ګامونه یې اخیستل، خدای یې یادولو، او په وار وار یې له خپل خواجه چوپړیال څخه د وخت پوښتنه کوله.» بیا یې اودس وکړ، له خپلو ښځو سره یې خدای په اماني وکړه او له خپلو پاتو الماسو، یاقوتو او ملغلرو یې کوچنۍ غوټه جوړه کړه. «د سپېدو په لمړیو شېبو کې یې دوه رکعته سنت لمونځ په خپل محرم هستوګنځي کې وکړ او غوښتل یې چې دوه رکعته فرض لمونځ د سیاسنګ په کمپ کې وکړي. دی په خپله ډولۍ کې کښیناست او ډولۍ وړونکو ته یې ټینګار وکړ چې چټک لاړ شي چې لمونځ قضا نه شي. اعلحضرت یوازې لږ شمېر چوپړیالانو بدرګه کولو.»[۶۷]
د نومبر د دویمې راهیسې کله چې بغاوت پیل شو، تېره ورځ چې د اپریل څلورمه نېټه وه، شاه شجاع د لمړي ځل له پاره له بالاحصار څخه ووت. دی خپلې خېمې ته د سیاسنګ په لور روان شو او هلته یې عسکر معاینه کړل او د کابل اشرافیانو سره یې کتنه وکړه. په دغه ناسته کې یې په رسمي توګه جلال اباد ته خپل تګ اعلان کړ او تر بېرته راتګ پورې یې خپل ګران زوی شهزاده شاپور په کابل کې خپل ولیعهد وګمارو او نصرالله چې د امین الله خان لوګري مشر زوی و، د شاپور لندمهاله لوی وزیر وټاکه. د میرزا عطا د لیکنې پر بنسټ: «پاچا له ځان سره ۲۰۰۰۰۰ روپۍ او یو شمېر دوه بره شالونه راوړي وو چې د کابل مشرانو ته یې د دوی له منصب او موقف سره سم ډالۍ کړي. د شاه په ځانګړې توګه امین الله خان لوګری ډېر خوښ و ځکه چې د ده تر ټولو نږدې همرازه شوی و. بیا، له خپل زوی سره په ډولۍ کې کښیناست او بېرته بالاحصار ته لاړ چې خپله وروستۍ شپه له خپلې کورنۍ سره تېره کړي.»[۶۸]
خو شاه شجاع په دې نه پوهېده چې د ټولو په حضور کې امین الله خان ته د اعزاز ورکړه د ده د بل متحد، نواب زمان خان د قصدي سپکاوي تعبیر وګرځېد. نایب امین الله خان او نواب زمان خان له یو بل سره کابو هېڅ خبرې نه کولې او اوس په سیاسنګ کې د ټولو پر وړاندې له امین الله سره د شاه صمیمیت ښودنې، د نواب په کمپ کې لوی سپکاوی رامنځته کړ په داسې حال کې چې دی د امین الله په پرتله له ډېرې لوېې کورنۍ څخه و. میرزا عطا په دې هکله لیکلي :

زمان خان یو لوی سړی و او ډېر جنګیالي یې درلودل حال دا چې امین الله خان په دې وروستیو کې یوازې یو د ده له چوپړیالانو څخه و. د سیاسنګ په دربار کې، نواب زمان خان او نورو هغه مشرانو ته چې امیر دوست محمد خان ته نږدې وو، اعزازي چپنې ورنه کړل شوې او د شاه په خوښۍ او پاملرنه کې ډېر نادیده وګڼل شول. د بخت دغه بدلېدنه په نواب ښه ونه لګېده. که چېرې شاه په مساوي توګه دوی ته د اعزاز په سترګه کتلي وای، کېدی شوای چې د دوی پټ اختلاف د ډېرېدو پر ځای لږ شوی وای، خو په داسې حال کې چې نواب او ملګري یې له ډېرې غوسې خوټېدل، پاچا یې پام ورته ونه کړ.

د زمان خان مشر زوی، شجاع الدوله تر ټولو ډېر خپه و. پر نوموړي باندې دغه نوم د ده پلار بللي [شاه شجاع] ایښی و چې په زېږېدنه کې یې هم حاضر و.

(c) ketabton.com: The Digital Library

شجاع الدوله، چې د زړور او یا اتل مانا ورکوي او دغه نوم د ده په شخصیت اغېز کړی و، خپل پلار ته داسې سر وټکاوه: «امین الله خان لوګری زموږ چوپړیال و او اوس نورو کوچنیو مشـرانو چې په ټولنه کې دومره نفوذ نه لري، د پاچا ټوله پاملرنه او لورینه ځانته اړولې او ټولې اعزازي څوکۍ دوی ته ورکړل شوې دي. په عین وخت کې، موږ ته هېڅ پام نه کېږي. تاج او پاچاهي ته زموږ ټول چوپړونه او قرباني هېرې شوې. موږ په وچو شونډو ګورو چې موږ ته یو کور ودانی نه ویل کېږي، خو د نورو ستاینې کېږي. که زه یې توان پیدا کړم، پاچا به ووژنم.» که څه هم پلار یې ورته وویل چې اوس د دې خبرو وخت نه دی او باید د انګرېزانو پر ضد جګړې ته پام واړول شي، خو دغه هلک د پلار خبرو ته هېڅ پام ونه کړ او د یوه غلچکي برید پلان یې جوړ کړ چې هغه وخت یې ترسره کړي کله چې شاه له کلا څخه د کمپ په لور روان شي. له سپېدو څخه مخکې، دی له پنځلسو وسلوالو سره تر هغه پټ ناست و چې د بدرګې شاهي اسواله ډله رانږدې شوه.

کله چې د شاه شجاع ډله له بالاحصار څخه په کږو وږو لاره روانه شوه، د نواب زوی راښکاره شو او د خپل پلار بللي په ډولۍ یې غږ وکړ. د ډولۍ وړونکي ودرېدل او ډولۍ یې پر ځمکه کېښوده. شــاه له پردې څخه بهر وکتل او په دغه شېبه کې تم وسلوال ډز وکړ. په وینو ککړ شاه شجاع له ډولۍ څخه راووت او په نکوښېدو یې هڅه کوله چې له پټیو څخه تېر شي. یو له هدفي وژونکو څخه چې د تېښتې په حال کې و، شـاه شـجاع ولید او په خپل ګمارونکي یې چیغه وکړه چې ختم یې کړي؛ نو شجاع الدوله ورپسې روان شـو او پر پرېوتلي پاچا یې ټوپ کړ. په داسې حال کې چې په بې رحمۍ یې په توره وهلو، دغه چیغې یې وربانـدې کولې: «همدا اوس هغه اعزازي چپنه راکړه!» ده لـه مړه پاچا څخه ګاڼې، د سرو زرو وښي، کمر بند او توره واخیستل - دې ټولو د یو میلیون روپیو ارزښت درلود - د پاچا نرمه تنه چې د وړیو نرمو بخملي بالښتونو ته زېږېدلې وه، اوس له پښو څخه نیول شوې او په کنډ او کړ او ډېرینه ځمکه خندق ته کش کړل شوه.[۶۹] هراتي په تبصره کې لیکي:

دغه بې عیبه پاچا د دوه لمونځونو په منځ کې شـهید کړل شــو. په خپلو سـهارنیو دعاوو کې یې د خدای سـپېڅلی نوم په وار وار واخیست، خو قاتلینو ابدې جزا ترلاسه کړه! شهنواز چې د شاه یو چوپړیال و د مقاومت هڅه وکړه او دوه هدفي وژونکي یې ټپي کړل. بیا چې کله پوه شــو چې ســاحه کې اوس څوک نه وو او د ګانو غوټه هلته پرته وه، غوټې ته یې لاس کړ او د کلا په لور یې منډه کړې. دغه غوټه یې په دې نیت د یو زاړه دېوال په یوه چوله کې پټه کړه چې وروســته یې خرڅه کړي، خو دی په دې کار کې ولیدل شــو، او دغه غوټه د شجاع د وژونکي او د هغه پلار، نواب زمان خان لاسته ولوېده.
افسـوس دغه سلطان ته چې یو وخت یې د شـاهي باغ په لارو کې ګامونه اخیسـتل، خو هېڅ کله یې د خپلو هیلو او موخو ګلان ونه شکول او پر ځای یې، په وینو او دوړو کې پرېوت او مړی یې پرته له دې چې ښخ شي په ډاګ پروت و. دی د سفر میاشتې په درویشتمه مړ شــو او خپل تل پاتې هســتوګنځی یې په جنت کې ځانته جوړ کړ. «څکه چې موږ د خدای بنده ګان یو او ده ته به موږ بېرته ورځو.»[۷۰]

شهزاده شاپور سمدلاسه بالاحصار ته لاړ چې د شاهي ښځو او ماشومانو ساتنه وکړي. د پلار مړی یې څلورویشت ســاعته د وژنې په ځای کې پروت و. ســدوزیو د کلا دروازه بنده کړه او د ړانده زمان خان په مشـرۍ سـره راغونډ شــول. په داسې وخت کې چې دوی د یوې ســتراتیژۍ په جوړولو بوخت وو چې خپل موقف وسـاتي او له قاتلینو څخه غچ واخلي، «بارکزیو په خوښــۍ د مبارکۍ چیغې وهلې او میرحاجي چې جهاد یې پلمه کړی و، له خپلو جنډو سره سمدلاسه راوګرځېد او داسې اعلان یې وکړ: «موږ لوی صاحب [شاه شجاع] ولېږه چې له کوچني صاحب

(c) ketabton.com: The Digital Library

[مېکناټن] سره یو ځای شي.» ټولو یو بل ته مبارکۍ ورکولې او داسې یې ویل: «اوس مو د کافرو بهرنیانو ریښې له هېواد څخه وایستلې.»»[۷۱]

یوازې یو سړي دا خپله دنده وګڼله چې د شاه شجاع مړي ته ورشي. دا سړی د شاه شجاع سقاو، مهترجان خان اسحاقزی و چې په لودیانه کې یې په تبعید کې د شاه شجاع ملتیا کړې وه. دی په همغه شپه ناوخته د شجاع مړي ته ورغی او ورسره پاتې شو چې له ټوټې ټوټې کولو څخه یې وساتي. سهار ته، ده او د شاه یو بل چوپړیال، عظیم ګل خان چې د عرض بیګي دنده یې لرله، د شــاه مړی د خښــولو له پاره چمتو کړ. دوی دواړو یوازې د ده د وژنې ځای ته څېرمه په یو نږېدلي جومات کې یو تېشــلی قبر وکیندلو او هلته یې ښــخ کړ. د قبر پر ســر یې د ده ډولۍ کېښوده. دوی په هغه ځای کې هم تیرې غونډې کېښودې چېرته چې وژل شوی و.

د همغه دوبي په پای کې، په وینو ککړه ډولۍ او تیرې تر اوســه په هغه ځای کې شــته وې چېرته چې د شــاه دوه وفادارو چوپړیالانو پرېښې وې.[۷۲]

د شلمې پېړۍ په پیل کې، تاریخپوه فیض محمد ته ویل شوي وو چې وروسته شاه شجاع د خپل پلار، تیمورشاه په ښایسته مغول ډوله مقبره کې ښخ کړل شو. همداسې به وي او دا شونې ده چې د مقبرې په تلخونه کې له درې قبرونو څخه یو د ده وي، خو که دا رښتیا وي، د نوموړي قبر نښه شوی نه دی او څه نه دي پرې لیکل شوي چې دا د شاه موقف په نني افغانستان کې ښيي.

حتی د شاه شجاع په خپل دوران کې، د دغه دوو قبیلو ترمنځ د شخړو په اړه د بریال بارکزیو اند په هغه بڼه اغېز اچولی چې افغانانو د جګړې په اړه لیکنې کړې دي، څکه چې دوی لږ تر لږه د هغه شــاعرانو ملاتړي او خواخوږي وو چې دغه لیکنې یې کولې. د بېلګې په توګه، مولانا حمید کشمیري د شجاع د وژونکي په خوله کې دغه وینا اچوي چې د شاه په ځانکندن کې په چیغو ورته وایي: «اې بې رحمه مستبده! ته څه وخت شاه وې چې ځانته شاه وایې؟» او بیا زیاتوي:

دغه هېواد چې تا ته یې د شاه لقب درکړ
تا د ورانۍ سیورې پرې واچاوه او ویجاړ دې کړ
لکه لېونی پیل داسې نېشه وې
تا پرنګي ځواکونه وهڅول او مرسته دې ورسره وکړه
په کابل او غزني ناتار راغی
د ظلم لاس هر کور ته ورسېد

(c) ketabton.com: The Digital Library

تا د اسلام خاوره د کفارو په خاوره بدله کړه

تا د کفر بازار سېکمن او ځواکمن کړ

ستا ظاهري بنه لکه په مکه کې د یوه حاجي ده

خو په باطن کې د مسلمانانو د وینې تږی یې

تا زما ډېر ورونه ووژل

او ته وایې چې زه تا وژنم؟

زه له قانون سره سم د غچ ویني وباسم

ستا د ستوني په وینو به تا ومینځم چې له وینو پاک شې[۷۳]

دا په یقین سره رښتیا دي چې شاه عیبونه لرل او د قضاوت او ارزونې ډېرې غلطۍ یې وکړې. هغه په جګړه کې کابو هېڅ اغېزمن مشر نه و او د پاچاهۍ په ټول دوران کې، د ده غرور او ځان لوړ ګڼنې ډېر بالقوه ملاتړي ورڅخه پردي کړل. لکه څنګه چې ویلیم فرېزر وروسته له دې چې شاه شجاع په لمړي ځل د انګرېزي هند له پولې په ۱۸۱۶ کال کې تېر شو، لیکلي: «بې اړنګه، دی په خپلو غوښتنو او تمو کې له بریده وتلی شاهانه و.»[۷۴] د شجاع دغه د برم او پرتم شاهانه نظر د تیموریانو له سلطنت څخه سرچینه اخیستې وه: نوموړي په ۱۸۳۴ کال کې لارډ بېنټېنک Lord Bentinck ته لیکلي و چې دی باور لري چې «د خدای د ځانګړې ساتنې لاندې دی».[۷۵]

خو له ټولو دغه نیمګړتیاوو سره سره، شجاع یو د پام وړ سړی و: د ډېرې پوهې خاوند، هوښیار، هوډمن او په عزم کې تر ټولو ډېر نه ماتېدونکی و. د خپل ژوند په بهیر کې یې په وار وار ډېرې بدمرغۍ وزغملې چې وچې یې ډېری وخت د ده له کنټرول څخه وتلې وې، خو دی هېڅ کله ناخوالو ته تسلیم نه شو او نه یې نهیلۍ ته مخ کړ. نوموړي په خپله ځوانۍ کې، کله چې ورور یې خلع قدرت او ړوند کړل شو او دی په تېښته کې و، داسې لیکلي: «کله چې له سختیو سره مخ شوې، هیلې له لاسه مه ورکوه، تورې وریځې ډېر ژر رڼه باران ته لاره ورکوي.»[۷۶] د ده په ټول ژوند کې دغه خوشبینۍ ده ته قوت ورکړی و. کټونکو، حتی په ډېرو خرابو حالاتو کې په وار وار د ده د «ظرافت او درنښت» یادونه کړې.[۷۷] انګرېزانو، دی ناکاره او بې اغېزې بللو او برنز په ځانګړې توګه مسخرې ورباندې کولې او ویل یې نوموړی داسې یو سړی دی چې د خپلو نیکونو سلطنت یې بایلود، خو کله چې د ۱۸۴۱ کال د نومبر په میاشت کې د پاڅون کړکېچنې شپې راغلې، شجاع یوازینی کس و چې د پاڅون پر وړاندې یې یو اغېزمن ځواب وړاندې کړ. همدارنګه، نوموړی یوازېنی سړی و چې د برنز د ژغورنې هڅه یې وکړه که څه هم برنز تل هڅه کوله چې نوموړی سپک کړي.

شاه شجاع تل په غیر معمولي توګه خپلو متحدینو ته په درنښت وفادار او خپلو ترونونو او هوکړو ته په داسې سیمه کې صادق و چې په دې دواړو کې یې ښه نوم نه درلود؛ نو ځکه نوموړي هېڅ کله بارکزي له دې کبله ونه بښل چې هغه جوړښت یې مات کړ چې د ده د نیکه، احمدشاه ابدالي او د دوست محمد خان د نیکه، حاجي جمال خان تر منځ شوی و او هغه دا چې سدوزي به پاچاهي کوي او بارکزي به د دوی وفاداره چوپړیالان وي. ده خپل ځانته د ډېر باکلتوره پارسي ژبو صفویانو او تیموریانو د تمدن د رښتیني وارث په سترګه کتل او په دې

(c) ketabton.com: The Digital Library

باندې ډېر پوهان لکه مونټ ســټورټ چې په ۱۸۰۹ کال کې یې د شــجاع په دربار کې وخت تېر کړی و، په ډېره حیرانتیا پوه شــوي وو. د خپلې پاچاهۍ په اړه د ده لیدلوری یو شــاته پاتې غرنی او په انزوا کې ســلطنت نه بلکې داسې یو سلطنت و چې له نړۍ سره په اتحادونو تړلی او د عام پارسي تمدن په وسیله د سیمې له نورو هېوادونو ســره له دیپلوماتیکي، کلتوري او وټه ییز اړخه وحدت ولري. په خواشــینۍ ســره، دغه لیدلوري ته حتی نن هم د رسېدو نښې نه لیدل کېږي که څه هم دغه نظریه هېڅ کله په بشپړ ډول مړه شوې نه ده.
د شجاع واکمنې خپلو تېروتنو نسکوره نه کړه، بلکې په افغانستان باندې د یرغل او اشغال له ناوړین څخه ډکې غلطې ادارې چې مشري یې اکلنډ، مېکناټن او په پای کې الفنسټون کوله، د نوموړي واکمنې له زوال سره مخ کړه. دغه ادارې نوموړی په یو داسې بېخونده او سخت حال کې راوست چې له یوې خوا انګرېزو اعتبار پرې نه کولو او دوی غلط کار ورڅخه اخیســته او له بلې خوا په ټول هېواد کې د کافرانو د نانځکې په توګه ورته کتل کېدل، خو بیا هم، د ۱۸۴۱ کال پاڅون د شــاه شــجاع پر ضــد نه، بلکې په ځانګړي ډول د انګرېزانو پر ضــد و. بې اړنګه، له افغان سرچینو څخه په ښکاره څرګندېږي چې د پاڅون ډېرو برخه والو خپله موخه دا بلله چې شاه له هغه زرین قفس څخه ازاد کړي چې د دوی په اند انګرېزانو د خپلو ګټو له پاره په کې اچولی و. ده ته پاڅون کوونکو حتی د پاڅون د مشــرۍ وړاندیز وکړ او هغه وخت یې له ده ســره مخالفت پیل کړ چې نوموړی له خپلو انګرېز ملاتړو څخه لیرې نه شو. پاڅون ډېر وروسته هغه وخت د سدوزیو- بارکزیو د واک په شخړه بدل شو چې اکبرخان کابل ته راورسېد. کله چې اکبرخان له کابل څخه جلال اباد ته لاړ، ډېر اشرافیان بېرته شاه شجاع ته واوښتل. په دغه بهیر کې نوموړي په حیرانوونکې توګه خپل ګرانښــت درلود او کابو د ټولو هغه کســانو په پرتله ډېره موده ژوندی پاتې شــو چې په دغه ناکامۍ کې ښــکېل وو: شجاع نه یوازې د برنز، مېکناټن او د کابل د پاتې پوځ په پرتله، بلکې د هغه سړي، رنجیت سېنګ په پرتله هم ډېر وخت ژوندی پاتې شو چې د ده تر ټولو ګرانبیه شتمني یې اخیستې وه.
د شاه شجاع تر ټولو لویه تېروتنه دا وه چې د خپلو بې کفایته انګرېزي ملاتړو په عسکرو یې ډېره ډېره وهلې وه. ده باید په ۱۸۳۹ کال کې وروســته له دې چې واک ته ورســول شــو، د ټولو انګرېزي ځواکونو په بېرته تګ ټینګار کړی وای. لکه څنګه چې په هغه وخت کې د افغانستان په هکله تر ټولو حساس او پوه انګرېز کتونکي، چارلس مسون یاده کړې وه: «افغانانو پر دغه جوړې باندې اعتراض نه درلود، خو د ترغیب او مینې په بنه یې خوښ نه وو.»[۷۸]
لکه څنګه چې په ۱۸۴۲ کال کې له کابل څخه د انګرېزانو له وتنې وروســته، د ده ګرانښــت بېرته اعاده شــوی و، د ســدوزیو د واکمنۍ د ملاتړ له پاره لا ډېر څه شــته وو، خو ده باور او تکیه پرې ونه کړه. پر ځای یې، ده د تل له پاره په خپلو ناګرانه متحدینو ځان غوټه کړی و او نه یې غوښتل چې له انګرېزانو سره خپلې اړیکې تروې کړي چې همدا یې د زوال وجه وګرځېده.
نو په پایله کې، د شــاه شــجاع توپاني ژوند چې ډېره برخه یې په ناکامیو کې تېره شــوې وه پای ته ورســېد. د ده بې وخته مړینې خپلو ځای ناســتو ته کوم وراثت پرې نه ښــود: لکه څنګه چې مولانا کشــمیري لیکلي، د ده زامن او لمســیان اوس داســې وو«لکه په یو ځرځای کې چې یوه رمه شــپون ونه لري». که څه هم د کابل پوځ له ټولوژنې وروسته داسې برېښېدل چې د سدوزیو د واک بیا را ژوندي کېدل شوني وو، خو د نوموړي له مرګ څخه وروسته

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ده زامن او ړوند ورور، شـاه زمان په یو ناهیلي وضـعیت کې پاتې شـول او ډېر لږ فرصـت ورته پاتې و چې د خپلې کورنۍ واک مضـــبوط کړي. په دې اړه هراتي دغه یادونه کړې: «ســـدوزیو ته ورځ په توره شـــپه بدلـه شـــوه... اعلحضـرت ۶۵ کلن و چې ووژل شـو: ده د خپل اوږده ژوند د بریا او بدبخت خوند څکلی و او په دې پوه شـوی و چې په خپل بې وفا او هوبي• لاس لاندو باور ونه کړي. شــاه شـجاع الملک چې له یوې اشـرافي کورنۍ څخه و، هېڅ کله نه غوښتل چې د انګرېزانو د ډېرو کلونو مېلمه پالنې د احسان په هېرولو ځان وشرموي، خو د مېکناټن پر له پســې غـلـطـو پـرېـکـړو نـومـوړی داســې کـمـزوری کـړ چې بـېـرتـه اوچـتـېـدل یـې نـاشـــونـي وو.»[۷۹]

خو د شــاه شـجاع مړینې، نه جګړو او نه وژنو ته د پای ټکی کېښــود څکه چې په داســې وخت کې چې د ده مړی د کابل په دوړو کې پروت و، د پالک کســاتي پوځ لا د مخه د جلال اباد په لور روان و او لکه څنګه چې مېړمن ســېل له خپلو اندېښمنو بندي کوونکو څخه واورېدل، دغه پوځ نه اسیر نیولو او نه یې په چا رحم کولو.[۸۰]

•هوبي: مذبذب

(c) ketabton.com: The Digital Library

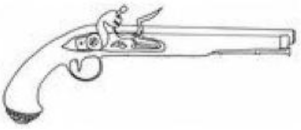

۱۰

د ناښنده موخې له پاره یوه جګړه

د ۱۸۴۲ کال د اپرېل د شپږمې په ماښام، د جلال اباد په شاوخوا کې د اکبر خان توپخانه په درزاري شوه او یو لړ د خوښۍ رڼاوې یې د توپونو په پرله پسې ډزو جوړې کړې. ټوله شپه ډزو دوام وکړ - دغه ډزې د چونۍ له دېوالونو څخه اورېدل کېدې - او ورپسې به د خوښۍ نارې او د ساز او نڅا غږ د کلابندۍ له لیرې لیکو څخه راغی.

اکبرخان د توپخانې د ډزو امر ورکړی و چې د شجاع مړینه او پر سدوزي سیالانو او دښمنانو د بارکزیو مرګونی ګوزار ولمانځي، خو د کلابند ښار له دېوالونو د ننه، په ډزو دغه لمانځنه په یوه بله مانا تعبیر شوه. په چونۍ کې پوځیان پوهېدل چې پالک به د خیبر د نیولو په موخه د سختو او ستونزمنو عملیاتو هڅه وکړي؛ نو په چونۍ کې انګرېزانو داسې وګڼل چې د توپونو ډزې د پالک د ماتې په خوشحالۍ کېږي. د انګرېزانو د یو جاسوس یو غلط راپور د دغه تېروتنې پخلی وکړ او دا په کې زیاته شوې وه چې اکبر خان مرستندویه ځواکونه خیبر ته لېږلي چې د پالک پاتې پوځ ختم کړي.

سېل د جلال اباد د دفاع له پاره خپله ټوله ارزونه په دې خیال کړې وه چې پالک به ډېر ژر د دوی ژغورنې ته ورځي او اوس چې مهمات نږدې خلاص وو او یوازې ۵۰۰ پسونه د عسکرو د خوراک له پاره پاتې وو، سېل په دې باور شو چې اوس دومره بدیلونه نه دي ور پاتې؛ نو په ژور خپګان کې ډوب شو. د نوموړي ځوانو افسرانو دی وډومارلو چې ټول خطرونه په ځان ومني او د کلابندۍ د ماتولو له پاره یوه وروستۍ هڅه وکړي که څه هم له غلزیو او شینوارو څخه جوړ د اکبرخان لوی پوځ په شمېر کې لږترلږه درې برابره د چونۍ د پوځیانو په پرتله ډېر و. ورپسې د جګړې یوه شورا جوړه شوه او د شورا په غونډه کې «هر چا خپل اند څرګند کړ چې که دوی ستېږي؛ نو ښه به دا وي چې وسله په لاس د نرانو په څېر مړه شي». لکه څنګه چې ریوېرډ جورج رابرټ ګلیګ لیکلي: «دوی به خپله وروستۍ هڅه وکړي او په خپله وروستۍ جګړه کې به ښکېل شي. پایله یې چې هر څه شوه، شي دې، خو دوی ته به د دان پورو دومره ګولۍ پاتې نه شي چې په یوه بله هڅه کې یې وکاروي؛ نو ځکه دا اړینه ده چې د دوی بریا نه یوازې حتمي بلکې بشپړه هم وي، دومره بشپړه چې دوی ته د خیبر او ښایي له خیبر څخه وړاندې لاره هم خلاصه شي.»[1]

په همدغه ماښام وروسته له ډېرو خبرواترو، یوه ساده ستراتیژي جوړه شوه. ټې عسکر او د کمپ ملکیان به له خپلو جوړو کړو نېزو سره په کلا کې په دفاعي سنګرونو کې درېږي او پاتې ټول جوړ عسکر به په درېیو ډلو وېشل کېږي. درې واړه به «مخامخ د اکبرخان پر کمپ یرغل کوي، کمپ به سوځوي، اکبرخان به د سیند په لور شاته تمبوي، او ټولې وسلې به یې چونۍ ته راوړي».[2] دوی د ماتې په صورت کې بل پلان یا بدیل نه درلود. د راتلونکې ورځې له ساره سباونه مخکې، د اپرېل د اوومې د سپېدو په رڼا کې د ښار دروازې خلاصې شوې او د ډسمبر د پای راهیسې کله چې د سېل قوا جلال اباد ته راورسېده، په لمړي ځل ټوله چونۍ د ښار له دېوالونو بهر راووته. د سېل تمه وه چې د

(c) ketabton.com: The Digital Library

اکبر پر دفاعیانو نابېره برید وکړي، خو د جنرال د دغه قمار خبره په یو ډول نه یو ډول د اکبرخان سړیو ته رسېدلې وه. کله چې د جلال اباد په ختیځ کې د غرونو تر شا لمر راپورته شو، عسکر پوه شول چې اکبرخان مخکې له مخکې خبر شوی و او خپل ټول پوځ یې «چې په زرګونو پوځیان وو»، جګړې ته چمتو کړې و.[۳] ډزې سمدستي پیل شوې او لمرنی مرګ ژوبلې ترټولو ختیځ لوري ډلې ته ورواوښتې. د دغه ډلې قومانده اوږد ږیري تعمیدي شراب نه څښونکي هنري هولاک کوله. اکبر خپل ټول اسوال د ده په لوري د یرغل له پاره واستول. کله چې «د اسوالو لویه ډله» ورنږدې کېده، هولاک په کراره خپلې ډلې ته امر وکړ چې مربع جوړه کړي. ورپسې یې له دوی څخه چاپېر اسوالو ته سخته مرګ ژوبله واړوله او یرغل یې شاته وتمبولو. نوموړي وروسته لیکلي: «ما تل دا احساس کولو چې خدای زما په پلو دی.» په کلا کې د کلابندی په بهیر کې د ده له وعظ څخه عسکر ډېر ستړي شوي و، خو دلته د جګړې په ډګر کې، د ده په کابو مرموزه بنه سره سینه یې ډېره خوښه شوه. په دې اړه یې یو عسکر داسې لیکلي: «دی له ډزو لاندې داسې ارامه درېدلی و لکه چې له مېرمنو څخه په یوه ډکه حجره یا مېلمه خونه کې ولاړ وي.»[۴]
د جګړې په ټول بهیر کې، د ښار له دېوالونو څخه توپخانې په ډېره ځیرکۍ له دغو درېیو انګرېزي ډلو سره مرسته کوله. دا هغه څه وو چې انګرېز پوځیانو په کابل کې هېڅ کله سم کار ترې نه و اخیستی. خو دلته، لکه د اشغال په لمړنیو جګړو کې، د توپخانې کره او اغېزمنو ډزو د افغان قبایلو پر ضد جګړه کې ډېر توپیر راوست ځکه چې افغانان د توپ له مردکیو څخه ډکو ګولیو او له مړرنو چاودېدونکو مرمیو سره اشنا نه وو. سربېره پر دې، د جلال اباد هوار ډاګونه هم د دسپلین لرونکې پلې قوا د انګرېزي ډوله جګړې په ګټه وو او دلته افغانانو له غرنیزه چریکي تکتیکونو څخه چې په غاښیو کې انګرېزانو ته ډېر زیانمنوونکي وو، کار نه شوی اخیستی؛ نو سمدلاسه دا څرګنده شوه چې له شپږو میاشتو وروسته اوس وضعیت د انګرېزانو په ګټه بدلېده.
کله چې سېل خپل مرستیال ویلیم ډني ته امر وکړ چې د ختو په هغه کوچنۍ کلا یرغل وکړي چې د ښار او اکبرخان د کمپ تر منځ ولاړه وه، په پرمختګ کې لږ وقفه راغله. په ګډوډۍ کې، کله چې ډني - هغه سړی چې په ۱۸۳۹ کال کې یې پر کندهار بریالی یرغل وکړ او یو کال وروسته یې دوست محمد خان ته په بامیانو کې ماته ورکړه - د خپلو سړیو په سر کې په منډه د کلا له دروازې څخه د ننه کېده، په ګولۍ ولګېد او مړ شو، خو له دې سره سره پرمختګ دوام وکړ. د اکبرخان لیکو ته په نږدې کېدو سره، افغانانو پر انګرېز پوځیانو ډزې پیل کړې. انګرېز پلې ډلې خورې شوې او له برچو سره یې پر افغانانو ورمنډه کړې. تامس سیټن چې یو له هغه کسانو څخه و چې تر نورو مخکې وو، داسې لیکلي:

زموږ ډلې ډېر ژر د اکبرخان کمپ ته د ننه شوې. موږ ورمنډې کړې او پرته له کوم خنډه ورانديي لاړو. دښمن په ونو کې مخ په تېښته شو. موږ د دوی ګڼ شمېر ولیدل چې په سیند کې یې ځانونه واچول. د سیند اوبه دومره ډېرې او چټکې وې چې ډېری یې مړه کړل. د دښمن اسوالي ډلې د څه وخت لپاری مقاومت وکړ، خو کله یې چې د دوی پر ضد زموږ د اسوالو او توپونو نندارہ ولیده، دوی هم د سیند په غاړه شا ته شول. د اکبر ټول کمپ زموږ لاس ته ولوېد. د ده توپونه، مهمات، جنډې، د لوټ مال او نور هر څه یې چې درلودل، موږ ونیول. وروسته، د بېګل په غږ زموږ پلې جنګیالیو ته د بېرته تګ امر وشو او زه له خو کسانو سره له دوی څخه بېل شوم چې خېمو او څېرو ته چې د ونو له ځانګو او درمو څخه جوړې وې، اور واچوم. دغه څېرې او خېمې بېخي ډېرې وې او لوګي یې دومره ډېر و چې ټولې درې ته یې زموږ د بریا خبر ورکړ. یو شمېر اوښان او د غلې ډېری هم لاسته راغلې... د دښمن پر تانبو باندې د برید په ترڅ کې له خواشینوونکې تېروتنې سره سره [د ډني وژل کېدل]، زموږ مرګ ژوبله په حیرانوونکې توګه لږ وه. په ټوله کې زموږ یوولس کسه ووژل شول.[۵]

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ماښام په اوو بجو هر څه پای ته ورسېدل. ځېل شوي او ټپي افغان کلابند کوونکي ژر د ګندمک په لور بېرته ستانه شول او غرمې ته نږدې د اعاشې او اباتې کارکوونکي لا د وخته ښار ته په ډېره پیمانه د نیول شوو باروتو، د توپ او ټوپک ګولیو او د غلې په لېږدولو بوخت وو. همداراز «ډېر چرګان او هیلۍ چې هاخوا دېخوا الوتل» هم راوړل شول. خوشحاله ګلیګ لیکلي: «بریا هېڅ کله دومره بشپړه نه وه لکه دا چې وه. اکبر او ځېل شوی پوځ یې د کابل په لوري وتښتېدل او په دې بل لوري کې د سیمو مشرانو خپلې تسلیمۍ راولېږلې.»[۶]

نهه ورځې وروسته کله چې بلاخره د پالک مرستندویه ځواک ترسترګو شو، د چونۍ پوځیانو د دې توان درلود چې د دوی بدرګې ته پر اسونو ورشي. کساتي پوځ په دې خیال و چې دوی به اوس د چونۍ کلابند شوي پوځیان په اوږدو ږیرو، ستړي ستومانه مخونو، څیرې او زړو جامو کې ویني، خو پر ځای یې دوی «کتل چې دغه ټول پوځیان چاغ، ګلابي، د ښې روغتیا خاوندان، په ډېر پام او پاک ږیرې خرېیلي او داسې پاکې جامې یې په تن وې لکه د هند په یوه تر ټوله منظمه اډه کې چې هستوګن وي. خو برعکس، موږ د مرستدویه ځواک سرېو، له دوی سره ډېر توپیر درلود... زموږ کوټونه او پرتوګونه څیرې او چټل وو او لمر مو شونډې او مخونه تناکې کړي وو.»[۷]

په داسې وخت کې چې د پالک ځواک ښار ته د ننه کېدلو، دوی ته مخامخ باجه غږول کېده او داسې پخوانۍ یعقوبي• Jacobite سندره یې ورته بلله: «اه، تاسې باید ډېر مخکې راغلي وای.»

د تل په څېر، چا جنرال پالک بیړې ته نه شوی اړ ایستلی او پرمختګ یې په بې رحمۍ له تاوتریخوالي ډک او په ډېره مېتودیکې بڼه و.

کله چې ده پر خیبر خپلې منګولې ټینګولې، د ده سپاهیانو د افغانانو د مخکنیو ظلمونو په بدل کې غچ اخیستنه پیل کړه. دوی به د هغه افریدیو چې دوی وژلي وو تنې ټوټې ټوټې کړې او د خپلو ټوپکو «برچې به یې د دوی په ککریو کې وهلې وې او د بریا د نښې په څېر به یې کمپ ته راوړلې». په وژل شوو کې یو شمېر افریدۍ ښځې هم وې*. د پالک یو افسر دویم بریدمن ګرین ووډ Greenwood دغه سپاهیان وترټل، خو یوه یې په ځواب کې ورته وویل: «صاحبه، په دغه ناولي غاښـي کې ما خپل دوولس پوځي وروڼه له لاسه ورکړي؛ نو زه به په ډېره خوشحالۍ خپله برچه په یو میاشتني خیبري ماشوم کې چې د مور په غېږ کې یې هم وي، خښه کړم.»[۸]

پالک په دې اړه داسې څه ونه کړل چې د دغه ګروهنې مخنیوی وکړي او کله چې د جلال اباد په لور روان و، د ده کساتي پوځ به هغه کلي وسوځول چې دښمن به وګڼل شول. دوي یوه بانده چې د لوټ مال او د وژل شوو عسکرو یونیفورم یې په کې وموندل، په مېتودیکې ډول له خاورو سره برابره کړه. پالک په یوه استونه کې په بې پروا بڼه لیکلي:

• د برتانيې په تاریخ کې په ۱۶۸۸ کال کې د معزول او تبعید شوي پاچا، دویم جېمز پلویانو ته یعقوبیان وایي. ژباړن

*کېدای شي دغه ښځو جنګیالیو ته اوبه وروړلې. په جګړه کې دا د پښتنو ښځو دود و.

(c) ketabton.com: The Digital Library

«د علي بوغان Ali Boghan ویجاړونه د نابېره احســاســاتو د پارېدنې پایله وه چې هېڅ تمه یې نه کېده او موږ یې د مخنیوي له پاره احتیاطي چارې اړینې نه وې ګڼلې.»[۹]

جلال اباد ته چې ورســېد، پالک بیا هلته تم شــو. که څه هم په چونۍ کې ډېرو کســانو غوښــتل چې پرته له ځنډه په اکبرخان پســې چې کابل ته په تېښــته کې و، لاړ شــي، خو پالک هوډمن و چې هېڅ څه د بخت ازموینې ته پرېنږدي. لکه څنګه چې چونۍ خپل ټول اوښــان د کلابندۍ په بهیر کې خوړلي و، پالک په دې اند و چې د پوره اکمالاتو د لېږد له پاره د بار ځاروي لږ دي؛ نو مخکې له دې چې د کابل د بیا نیولو په موخه وړاندې لاړ شــي، لږترلږه ۹۰۰۰ نورو اوښــانو ته اړتیا وه.[۱۰]

ســربېره پر دې، تراوســه دا هم څرګنده نه وه چې نوی لوی والي به ده ته د څومره وړاندې تګ صــلاحیت ورکړي او په ډېرېدونکې توګه داسې ښېي، ښــاني لیدل کېدې چې اېلېنبوره چې یو وخت جګړه پال و، اوس په وېره کې و او اړنګ یې ډېرېده. اېلېنبوره د کلکتې د تشې خزانې په هکله اندېښــمن و؛ نو پالک او ناټ ته یې پیغامونه لېږل چې اوس چې جلال اباد نیول شــوی او اکبرخان ته ماته ورکړل شــوې ده، دوی باید د عملیاتو پای ته رســول پیل کړي او بېرته هند ته د راتګ تابیا ونیســي. که چېرې اړتیا وي، بندیان او یرغمل دې خپل برخلیک ته پرېښــودل شــي. د جلال اباد او کندهار چونیو هېڅ باور نه کولو چې دوی د کابل له بیا نیولو څخه منع کړل شول، هغه هم په داسې وخت کې چې اکبرخان مخ په تېښته و. کله چې براډ فوټ دغه خبر واورېد، داسې یې ولیکل: «داسې ښکاري چې په دغه هېواد کې تېروتنې زموږ په برخه دي. د پلازمېنې په لور یو ځواکمن پرمختګ به بې اړنګه بریالی وي او دا هم کابو یقیني ده چې پایله به یې د هېواد بشپړه تسلیمي وي... [خو] جنرال ته د حکومت له خوا هېڅ ډول دســتور نه دی ورکړل شــوی او حتی که همدا اوس یې کولی هم شوای، ده به یرغل په لاره نه و اچولی ځکه چې نوموړی نه پوهېږي چې مشران څه غواړي.»[۱۱]

په کندهار کې کله چې لارنس - چې په انګرېزي هند پورې یې د ټول افغانستان د ضمیمه کولو کمپاین کولو - د کندهار په ګډون د ټول افغانستان د پرېښودلو په هکله ولوستل، هک پک شو او داسې یې ولیکل: «د کندهار د پرېښــودلو بې وخته امر داســې و لکه زموږ پر ســر چې تکه ولوېږي.» جنرال ناټ لا ډېر زړه توری شــو چې د بریا شــېبې ورڅخه واخیستل شوې. نوموړي خپلې لور ته لیکلي:

په واک کې خلک یا ټول لېوني دي او یا خدای د یوې ښــې موخې له پاره ړانده کړي دي. زه له کار څخه ډېر ډېر ســتومانه یم. له دغه هېواد څخه ستړی یم او د خپلوهېوادوالو له ځبنتوب څخه ستړی یم... زما عسکرو څلور میاشتې تنخوا نه ده اخیستې. د کندهار په خزانه کې حتی یوه روپۍ نه شته او پور هم نه اخیستل کېږي. د ناروغانو او ټپیانو له پاره هېڅ درمل نه لرم. د عسکرو له پاره د غوایو کراچۍ نه لرم او نه یې د پېرودلو او یا کرایه کولو له پاره پیسې شــته او مهمات مې لږ دي. د تېرو شــپږو میاشــتو راهیســې مې د دغه ټولو غوښــتنه کړې ده او کوم یې، خو یوه کوچنۍ مرسته هم راسره نه ده شوې... څومره مې په اســترالیا کې یوه ښایســته ځای ته زړه کېږي.[۱۲]

جنرال پالک او ناټ دواړو بېرته تګ نه غوښــت؛ نو هر څه یې ځنډول او اېلنبوره ته یې پرله پســې پلمې لېږلې چې ولې تر اوسه په بېرته ورتګ نه دي توانېدلي - خرابه هوا، د لېږد د وسیلو نشتوالی، پیسې او داسې نور - او په عین وخت کې یې

(c) ketabton.com: The Digital Library

په هند او برتانیه کې تندلاري پالیسي جوړوونکي هځول چې ایلېنبوره اند بدلولو ته وهڅوماري. ډیوک اف وېلېګټن* Duke of Wellington، چې د جګړې ډېر پلوی و، لوی والي ته ولیکل: «دا ناشونې ده چې په هغه کلکه بنه چې زه یې غواړم تا ته ټینګار وکړم چې په ختیځ کې زموږ د پوځ د حیثیت بیا اعاده څومره ارزښت لري.»[13] پالک هم کلکتې ته په پرله پسې لیکونو کې همدغه خبره کوله او ویل یې: «زموږ د وتلو په اړه زه وېره لرم چې په اوسني وخت کې به دا تر ټولو بده اغېزه ولري. دا به یوه ماته وګڼل شي او د یو ځواکمن ملت په توګه به زموږ حیثیت د نړۍ په دغه برخه کې له منځه لاړ شي.»[14] ایلېنبوره پوه شو چې نوموړی به په دې تورن شي چې یو ښه فرصت یې له لاسه ورکړ چې له اکبرخان څخه یرغمل ازاد او د انګرېز پوځ حیثیت بېرته اعاده کړي؛ نو د داسې لارې په لټه کې شو چې خپل دریځ بېرته بدل کړي.

پالک دې ته تم و چې ایلېنبوره یې پرې ورخوشې کړي، خو په عین وخت کې یې له هغه افغانانو غچ اخیست چې د ده لاس وررسېده. نوموړي جزایي ډلې د جلال اباد د درې قبیلو ته لېږلې چې د «دوی د کورنو د بامونو په نړولو او د هر هغه څه چې سوځول کېدل، په سوځولو» دوی ځانته تابع کړي.[15] یو غونډ په سوبل کې د شینوارو سیمې ته ولېږل شو چې ټولې کلاوې او ټول کلي وسوځوي او ټولې ونې یې چپه کړي. یوازې په یوه ورځ کې یې ۳۵ کلاوې وسوځولې. د توپچي اګستس ابټ Agustus Abbott تر قوماندې لاندې یو بل غونډ د ګندمک په لور ولېږل شو چې د کلیو اوسېدونکو ته چې د څلورځلوېښتمې قوې وروستي ژوندي پاتې یې په ټولیزه توګه وژلي وو، سزا ورکړي. نوموړي وروسته لیکلي: «موږ د انګورو ټول باغونه له منځه یووړل او د دوه پېړیو زړو ونو چاپېر مو ژوره کړۍ وکینده. د دوی کلاوې او کورونه مو وران کړل، دېوالونه مو والوزول او د دوی ښایسته ونې مو وچېدو ته پرېښوې**. دغه غچ په خپل اغېز کې بشپړ او دوامداره و. دغسې بد چلند د خواشینۍ وړ و، خو د درس داسې ورکړه اړینه وه.»[16]

د پوځ سیاسي افسر، مکګرېګر هم د دغه ظلم او ورانۍ په پلوۍ لیکلي چې کېدای شي وران دېوالونه ژر ورغول شي، خو د ونو داسې له منځه وړل چې یو متمدن اند ته به بربریت ښکاره شي، یوازینۍ لاره وه چې افغانانو ته «زموږ د ځواک کچه ښکاره شي څکه چې دوی د خپلو ونو له سیوري خوند اخیست». داسې امر شوی و چې «سمدلاسه د هر هغه کلي چې له اکبرخان سره د مرستې ګمان پرې کېده، کلاوې، کورونو، ونې، غله او واښه له منځه یووړل شي».[17]

په عین وخت کې، په جلال اباد کې د تودوخې او له وچې یې د مرضونو راتګ د پوځیانو ناخوښي او ځورېدنه ډېروله. لمړی بریدمن ګرین ووډ په دې هکله لیکلي:

د افسرانو په منځ کې ناهیلي او د عسکرو په منځ کې د ناراضتیا بنګاری هغه وخت ډېر شو چې دوی لمړی په ورځو او ورپسې په اونیو بېکاره پراته وو... هره ورځ ګڼ شمېر اوښان او نور د بار وړلو څاروي مړه کېدل او د دوی له مردارو او په کمپ کې د چټلۍ توږم د زغملو وړ نه و. د مړو څارویو مردارو چې په هره خوا کې پراته وو، په میلیونونو مچان وزېږول او له دوی څخه به فضا توره وه. دې زموږ ربړه دومره ډېره کړه چې یوه دقیقه ارامتیا راته ناشونې شوه. تدارکات خراب او لږ وو. د سړیو په منځ کې ناروغي خوره شوه او

---

*ډیوک اف وېلېګټن هغه ایرلندي انګرېز پوځي و چې ناپلیون ته یې په ۱۸۱۵ کال کې په واټرلو کې ماته ورکړه او وروسته له ۱۸۲۸ کال څخه تر ۱۸۳۲ کال پورې د برتانیې صدراعظم و. (ژباړن)

**په ۱۹۹۰ مو کلونو کې کله چې طالبانو په پروان کې چې تاجک کلي په کې ډېر دي، خپل زغم بایلود، د باغونو او انګور تاکونو پر وراندې یې همدغسې تکتیک وکارولو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوی به په ترخه بڼه سرېکونه کوله چې د دې پر ځای چې سمدلاسه د دښمن په لور د خوځېدو قومانده ورکړل شي، دوی د دې له پاره دلته راوستل شول چې د ډارنو په څېر په دغه طاعون وهلي ځای کې مړه شي.[۱۸]

د تودوخې درجه ډېر ژر ۴۳ سانتي ګرېډ ته اوچته شوه او ډېرو افسرانو به خپل وخت د کورونو په سرو تلخونو کې تېرولو.

په کلا کې یو سرې په ځانګړې توګه ډېر غمجن ښکارېده. تامس سیټن لیکلي: «هر ماښام، کله به چې عسکرو ماښامنۍ پیل کړه، جنرال سېل به غلی ووت چې ظاهراً زموږ د کار د پرمختګ کتنه وکړي، خو په حقیقت کې به د خپلې ښځې او لور د ناچاره وضعیت په اړه په فکر کې ډوب و او له ځان سره به یې ارزونې کولې چې دوی څرنګه وژغوري.» سیټن پوه شو چې اوس خو کلابندي ماته شوې او په دې اړه د سېل اندېښنې لیرې شوې وې؛ نو د نوموړي فکر خامخا د خپلې کورنۍ د برخلیک په اړه ډېر څرخي، په ځانګړې توګه اوس چې اېلېنبوره له افغانستان څخه د پوځ د ایستلو په اړه سوچ کولو او داسې ښکارېدل چې د جګړې یرغمل او نور برمته کسان به په اسارت کې پرېښودل شي. د کلابندۍ په وخت کې داسې ګنګوسې هم وې چې اکبرخان به مېرمن سېل د ښار د دېوالونو مخته راولي او هغې ته به د سېل پر وړاندې شکنجه ورکړي چې تسلیمۍ ته یې اړ کړي. یو ماښام سیټن په پیره درېدلی و او په دې مهال سېل هم یوازې ورښکاره شو. دلته، سیټن خپل زړه راغونډ کړ او له جنرال څخه یې پوښتنه وکړه چې که دغه ګنګوسې رښتیا شي، دی به څه وکړي: «زما لوري ته یې، ژېړ خو جدي مخ واړولو او په کېېدلو ژورو احساساتو یې داسې ځواب راکړ: «زه به د هر توپ میل د هغې په لور واړوم، زما زاړه هډوکي دې د دغه کلا په رنګو کې ښخ شي، خو زه به هېڅ کله تسلیم نه شم.»»[۱۹]

داسې ښکارېدل چې د سېل له خوا د اکبرخان ماته، مېرمن سېل او نورو اسیرانو ته یو له ښو او بدو څخه ګډ خبر و. لکه د جلال اباد په چوڼۍ کې، دوی غلطې ګنګوسې اورېدلې وې چې پالک ته ماته ورکړل شوې؛ نو دوی په ژور خپګان کې ډوب شوي وو، خو کله چې د سېل د بریا او د خیبر له لارې د پالک له بریالي راتګ څخه خبر شول، دوی ته د ابهام حالت بیا راژوندی شو او له یوولسو اونیو ثبات وروسته، بیا پر اسونو کښېنول او د شمال په لوري ولېږل شول چې د انګرېزانو د ژغورنې له ممکنه هڅې لیرې وساتل شي. دوی وروسته خبر شول چې د جلال اباد له جګړې څخه وروسته، ډېرو مشرانو - په ځانګړې توګه د ختیځ غلزي مشرانو - «غوښتنه کوله چې دوی ټول ووژل شي، خو یوازې په خپله اکبرخان د دوی د ژغورنې له پاره مداخله کوله.»[۲۰]

مخکې له دې چې دوی بیا لالهانده ولېږل شي، د اکبر خان خسر او په لغمان کې د بابکرخیل غلزیو مشر چې دغه بندیان یې په اسارت کې وو، د دوی د مالونو غوره توکي واخیستل. مېرمن سېل لیکلي: «ده د مېرمن مېکناټن ټولې ګاڼې واخیستې چې له یو لک روپیو څخه یې ډېر ارزښت درلود او همدا راز د دېرش - څلوېښت زره روپیو په ارزښت شالونه یې هم ترې واخیستل.» خو مېرمن سېل نه غوښتل چې په اسانۍ لوټ شي. نوموړې دوام ورکوي: «دوی زما

(c) ketabton.com: The Digital Library

جعبه لرونکی بکس په ډېره خوښۍ واخیست - خو ما هسې بې ارزښته چټیات او یو څو کوچنې بوتل چې ما ته بې ګټې وو، په کې اېښې وو. هیله منه یم چې افغانان د دغه بوتلو مواد د دارو په خیال وخوري او اغېزمن ورته تمام شي. په یو بوتل کې نایتریک اسید او په بل کې د سېلورنایټرېټ محلول و.»[۲۱]

څو ورځې وروسته د اسیرانو کاروان د ټپي اکبرخان له کاروان سره چې د کابل په لوري روان و، مخامخ شو. کله چې جورج لارنس د دوی له څنګه تېرېده، اکبر خان یې په ډولۍ کې ولید . نوموړي لیکلي:

اکبرخان په رنګ ژېړ او ناروغه ښکارېده او ټپي لاس یې په غاړه کې اچولی و. زموږ سلام ته یې په ډېر ادب ځواب ورکړ او کله یې چې زه له څنګه تېرېدم، ما ته یې موسکا وکړه او په اشاره یې راته وویل چې ورسره یوځای شم. نوموړی په ډېره ازاده بڼه او د یو سرتېري په څېر د سېل د بریا او د خپلې ماتې په هکله وغږېد. زموږ د عسکرو زړورتیا او همدا راز د سېل ښکاره بڼه یې چې د خپلو عسکرو په سر کې پر خپل سپین اس سپور و، وستایله. ده ومنله چې سریو یې په بېړه تېښته وکړه او دی په خپله اړ شو چې له خپلې ډولۍ ووځي او په اس وتښتي. که چېرې په ده پسې زموږ ځواکونه څو میله د سیند تر غاړې تللي وای، هغه حتماً یرغمل نیول کېده ځکه چې نوموړی څو ساعته هلته تم و څو یوه جاله ورته برابره کړل شي چې له سیند څخه یې تېر کړي.[۲۲]

وروسته اکبر خان دوی ته د خدای په امانی لاس وخوځولو او د کابل په لوري روان شو. بندیان په یوه بله لاره د تېزین غاښي په سر کې یوې کلا ته ولېږدول شول. په لاره کې دوی یو ځل بیا د جنورۍ د میاشتې د شاتګ په لاره تېر شول او په وار وار هیبتناکه تېر یادونه یې تازه کېدل. لارنس لیکلي: «ډېر هغه مړي چې په واوره کې پټ پاتې وو، لږ خراب شوي وو خو ډېر نور په اسکلېټ بدل شوي وو.»[۲۳] تر ټولو غمجنه صحنه د سپاهیانو د لښکر د ببرو او ځنګلي شوو پاتې عسکرو لیدل وو چې ځینې یې تر اوسه د اوچتو غاښیو په غارونو کې پټ وو. مېرمن سېل یو غار ولید چې مخې ته یې د انسانانو ډېر هډوکي انبار پراته وو «او د غار خولې ته څېرمه له وینو څخه داسې ښکارېدل چې د پایښت له پاره دوی یو بل خوړل. په غار کې لږ د ننه، ما د اروا په څېر درې څېرې ولیدې چې په خاپوړو خوځېدلې او د تېرېدو په مهال کې مې له دوی څخه د مرستې غږ واورېد».[۲۴]

په راتلونکو څو ورځو کې د یرغملو جبري یون په باران او ډېرو ختو کې و. سروبي ته څېرمه باران دومره ډېر شدېد شو چې بلاخره ناروغه الفنسټون یې ختم کړ. لکه څنګه چې ده ډېر مخکې وړاند وینه کړې وه، دی به بیا هېڅ کله په پوله کې د ښایسته سیسیو دیدن ونه شي کړی. که څه هم د دغه ناورین پړه چې د بندیانو دغه حالت ته یې لاره هواره کړه، یوازې او یوازې د ده په غاړه وه، خو د ده د شخصي جذابیت له وجې، نورو یرغملو یې په وفادارۍ تر پایه پالنه وکړه. ده ته مکنزي او لارنس په ځانګړې توګه زړه سوی درلود او د نوموړي د چوپړیال، مور Moore سره یې په نوبت د دغه بوډا جنرال چې ورځ تر بلې یې حالت خرابېدو، پرته له درمل څخه پالنه کوله. مکنزي «وتوانېد چې د انارو له پوټکي څخه د سېکمنتیا شربت جوړ کړي او تر یوې کچې د الفنسټون وروستیو ځورېدنو ته ارامتیا ورکړي».[۲۵] لارنس لیکلي:

«ده په وار وار راته وویل چې هیله او حتی دعا کوي چې مړ شي. د شاتګ ډاروونکی هیبت یې په خوب او ویښه کې تل د سترګو مخې ته ولاړ و. زموږ ټولو زړه ډېر ورته بدېده او هڅه مو کوله چې دغه بوډا ته ډاډګېرنه او ارامتیا ورکړو، خو هېڅ ګټه یې نه کوله ځکه چې ذهن او ځان یې له کاره وتلی و او په ښکاره یې د شاتګ پېښو زړه مات کړی و. زخمونه یې جوړ نه شول، خو ده یې پروا نه لرله. د ذهن ربړېدنه یې دومره ډېره وه چې حتی د خپل وجود دردونو ته یې پام نه کېدلو ...»[۲۶]

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ژوند په خپله وروستۍ شپه کې، الفنستون له خپل چوپړيال څخه يوه کاسه اوبه او يو پاک کميس وغوښت. له مينځلو او کميس بدلولو وروسته، نوموړي مکنزي ته وويل چې هغه دعاوې ولولي چې مړينې ته په نږدې خلکو لوستل کېږي او خپل له ژړا څخه ډک چوپړيال ته يې وويل چې سر يې اوچت کړي. د دغه مهال په اړه لارنس داسې ليکلي:

زه خوارکي جنرال ته نږدې په وچ غولي پرېوتم. [ده] ټوله شپه هېڅ سترګې پټې نه کړې ځکه چې له ډېر درد څخه ځورېده. ما ځو ځلې خبرې ورسره وکړې، خو ده به يوازې مننه راڅخه کوله او و به يې ويل چې زه ده ته هېڅ نه شم کولی او ډېر ژر به هر څه پای ته ورسېږي... درد يې ډېر زيات و، خو ده به په زغم او منلو ګاللو. په وار وار يې ما ته وويل چې ډېر خواشينی دی چې د شاتګ په بهير کې ونه وژل شو. د ده د مهربانه او نرم طبيعت او د نورو په کارو کې د نه غرض له کبله، موږ ټولو ورته درناوی کولو او که څه هم ده ته يې خپله مړينه تر ټولو خوشحاله خلاصون و، خو موږ ټول يې په مړينه خواشيني وو.[۲۷]

کله چې اکبرخان د جنرال له مړينې خبر شو، په درناوي او ادب يې امر وکړ چې مړی يې له چوپړيال سره جلال اباد ته ولېږدول شي، خو دا به د الفنستون په برخليک کې وو چې حتی په مړينه کې هم وځورېږي. بېرته د جلال اباد په لاره کې يوه ډله لاروي غلزي پوه شول چې څه لېږدول کېږي. دوی تابوت خلاص کړ، بيا يې مړی لوڅ لغړ کړ او په تيږو يې وويشت. اکبر يوه بله اس واله ډله ولېږله چې مړی او ساتونکي يې وژغوري. بيا يې دواړه، مړی او چوپړيال، په جاله کې د کابل سيند له لارې د جلال اباد دروازو ته ولېږل.
هلته د اپريل په دېرشمه، پالک او سېل دغه کم بخته جنرال په بشپړو پوځي تشريفاتو خښ کړ *.

کله چې د اکبرخان د بشپړې ماتې خبر کابل ته ورسېد او د ده ځپل شويو جنګياليو د اپريل د اتمې په ماښام کابل ته نکوښېدل پيل کړل، هلته ډېره وېره رامنځته شوه او د بارکزيو ډېرو ملاترو غونډيو ته تېښته پيل کړه.[۲۸]
د فتح جنګ او سدوزي شهزادګانو چې د خپل پلار له وژنې راهيسې وارخطا په بالاحصار کې ايسار پاتې وو، هيلې بيا راژوندۍ شوې. دوی د خوراکي توکو، وسلو او مهماتو په غونډولو پيل وکړ او د دوی د اصلي متحد، امين الله خان لوګري په هڅونې يې د کوهستان له تاجکانو سره خبرې اترې پيل کړې چې نور عسکر خپلې داعيې ته جلب کړي. لکه په وار وار د پخوا په څېر، کابل د سدوزيو او بارکزيو تر نفوذ لاندې سيمو وېشل شوی و او نواب زمان خان په نهيلۍ د امين الله او د ده د سدوزي متحدينو پر وړاندې له خپلو اړو څخه دفاع کوله. د اپريل په لسمه جلال اباد ته په خپله يوه استونه کې موهن لال کشميري داسې راپور ورکړی: «د امين الله خان لوګري واک ورځ تر بلې ډېرېږي. دی د شاه او فتح جنګ د خزانې واک په لاس کې لري او د خپلې قبيلې سړي، لوګريان راټولوي.»[۲۹]

* په پای کې پالک د ده مړی هند ته ولېږدولو او د کلکتې په پارک سټريټ Park Street هديره کې داسې ځای ښخ شو چې د هغه مقبرې څخه دومره ليرې نه دی په کومه کې چې مېرمن مېکناټن د خپل مېړه هغه پاتې شوني ښخ کړل چې نوموړې يې په موندلو بريالۍ شوه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مېرمن سېل د تل په څېر د دغه پېښو په اړه سپينه خبره وکړه او په خپله يادليکچه کې يې ليکلي: «په کابل کې مېلمستياوو زور اخيستی. نواب زمان خان وايي چې دی به پاچا شي، اکبرخان او جبارخان هم همدغه خبره کوي او امين الله خان هم لکه محمدشاه خان او شهزاده فتح جنګ دې ته ورته خيال لري.» نوموړې زياتوي:

عسکر هره ورځ د جګړې له پاره روان وي... اوس د ګوزار وخت دی، خو يوازې له دې کبله چې موږ څو کسه د اکبرخان په لاس کې يو، زه د وخت پر ضايع کېدو اندېښمنه يم. زموږ د هېواد د درنښت او عزت په پرتله، زموږ ژوند څه ارزښت لري؟ داسې نه ده چې زه د خپل ستوني غوڅېدو ته حاضره يم. برعکس، زه هيله منه يم چې د بريا برتانوي توغ يو ځل بيا په افغانستان کې ووينم، بيا به د امير دوست محمد خان واک ته د رسېدنې په هکله کومه نيوکه ونه لرم. راځئ چې موږ يوازې دوی ته وښيو چې ماتولی يې شو، د دوی خاين مشران وشرموو او د خپلو عسکرو د ناوړه وژنې غچ واخلو او راځئ چې لکه يو په متروکو شړل شوی سپی، له دغه هېواد څخه په پټه وتلو سره د انګرېزانو نوم بد نه کړو... پرېږده چې زموږ لوی والي او اعلی سر قوماندان په دې فکر وکړي او زه خپلو لمسيانو ته د جرابو اوبدل وکړم، خو زه له ډېر وخت راهيسې د يو سرتېري ښځه يم؛ نو نه شم کولی په داسې حال کې ارامه کښېنم چې زموږ پر عزت لکه ولګول شي... که ما واک درلودای، افغان مشرانو به هېڅ کله زه نه وای هېره کړې ځکه چې ويل کېږي د ښځې غچ ډېر هيبتناکه وي، خو له اکبر، سلطان جان او محمد شاه څخه به هېڅ راز غچ اخيستنه زما د غچ تنده ماته نه کړي.[۳۰]

رکود او ابهام د مې مياشتې په نهمه هغه وخت مات شو چې اکبرخان کابل ته ورسېد. په خپله معموله سېکمنتيا او پرېکندتوب يې سمدلاسه د سدوزيو کلا کلابند کړه او يو لړ لوی ماينونه يې د تر ټولو اسانه زيانمنېدونکو برجونو لاندې کېښودل. دلته يې هم له هغه تکتيک څخه کار واخيست چې په جلال اباد کې ورته د ملاترو په ټولولو کې ډېر اغېزمن و. نوموړي يو ځل بيا خپل ځان د اسلام د اتل په څېر څرګند کړ او سدوزي يې د انګرېزانو ملګري او خاين وبلل. ده نورو مشرانو ته وليکل: «دا د ګمراه کافرانو پر وړاندې د رښتيني ايمان د خاوندانو د يو موټي کېدو د بېساري ارزښت خبره ده؛ نو ځکه د رښتيني ايمان مخلصو پلويانو په دې خوښه وکړه چې ما د خپل مشر په توګه ومني او زما پر لارښوونه عمل وکړي.»[۳۱]

يوازې په يوه اونۍ کې اکبرخان وتوانېد چې امين الله خان ته رشوت ورکړي چې د سدوزيو ملاتړ پرېږدي. يوه اونۍ وروسته يې ميرحاجي خپل کړ چې په وسيله يې د «کابل علما او کوهستانيان» هم د ده پلويان شول.[۳۲] نوموړي له هغه سپاهيانو څخه هم يو غونډ جوړ کړ او وسلوال يې کړل چې د شاتګ په مهال يې انګرېزي پوځ پرېښی و. د مې مياشتې په پای کې، ۱۲۰۰۰ کسه د ده تر جنډې لاندې ودرېدل چې د سدوزي دفاعيانو په پرتله درې برابره ډېر وو.[۳۳] وروسته له دې چې فتح جنګ يوه مياشت تر بمبارۍ او ماين چاودنو لاندې و او د باروتو زېرمه او د توپ ګولۍ يې خلاصې شوې، دی بلاخره تسليمۍ ته اړ شو. د جون په اوومه، اکبرخان ته په بالاحصار کې بلنه ورکړل شوه. د همدغه مياشتې په پای کې فتح جنګ اړ ايستل شو چې ټول واک اکبرخان ته چې رسماً يې ځان وزير ټاکلی و، وسپاري؛ نو اکبرخان سمدلاسه ټول واک ترلاسه کړ. فتح جنګ وروسته بيا اړ ايستل شو چې په يو ليک کې پالک ته دغه توضيحات ورکړي: «ما سردار محمد اکبرخان ته د ټولو شتمنيو او هر راز چارو بشپړه اداره وروسپارله او د تل له پاره مې د هر څه په هکله په ټولو موضوعګانو د ارزونې او حل واک ورکړ. نوموړی چې د انګرېزانو سره هر راز جوړښت کوي، زه يې منم او منظوروم او څه بدلون به په کې نه راوستل کېږي.»[۳٤]

(c) ketabton.com: The Digital Library

داسې ښکاري چې په پيل کې اکبرخان لا تراوسه د يو سدوزي تش په نامه مشرۍ ته د اړتيا احساس کولو چې خپله واکمني مشروع کړي: د هغه توري لکې سره سره چې سدوزيو د کرکې وړ کافرانو سره اتحاد کړی و او دغه لکې سدوزي زيانمنول، خو د احمد شاه دراني د اولادې داسې کرشمه وه چې اوس هم اکبرخان د دې اړتيا احساسوله چې د هېواد مشرۍ ته يو سدوزی وساتي.[۳۵] خو د جولای مياشتې په پيل کې اکبرخان له دغه ناسمې عقيدې څخه ستړی شو او کله يې چې د مياشتې په نيمايي کې د فتح جنګ او پالک تر منځ يو ليک کشف کړ، ده سمدلاسه ټول سدوزي شهزادګان او ړوند بوډا شاه زمان راغونډ او د بالاحصار په سر کې يې بنديان کړل. فيض محمد ليکلي: «دغه ليک د عزت، غيرت او وفادارۍ له ټولو دودونو سره په ټکر کې و او هغه ټرون يې ماتولو چې شاه د ده سره کړی و؛ نو ځکه يې بندي کړ او ټولې هغه ګانې او ګران بيه توکي يې ضبط کړل چې فتح جنګ ترلاسه کړي وو، خو د اکبرخان لا تراوسه زړه تش نه و. نوموړي غوښتل چې شاه ته په متروکو جزا ورکړي او ټول شته يې ضبط کړي.»[۳۶]

کله چې اکبرخان د وزير په توګه د خپل واک په اوج کې و او د بالاحصار مانۍ يې په واک کې وه، ده پرېکړه وکړه چې هغه انګرېز افسران ماښامنۍ ته راوغواړي چې د غزني په سقوط کې يرغمل نيول شوي وو او د ده په امر په دې وروستيو کې کابل ته راوستل شوي وو چې له نورو يرغملو سره يې يو ځای کړي. د دوی په منځ کې يو پټ خولۍ الستړی ځوان هم و چې وروسته يې د هند د تاريخ بهير بدل کړ. نوموړی کپتان جان نېکلسن نومېده او داسې سړی و چې په اسانۍ چا اغېز نه شوی پرې کولی، خو وروسته يې خپلې مور ته داسې ليکلي: «زه هېڅ کله له داسې ښاغليو او مهذب سړيو سره نه وم ناست. دوی ډېر ښايسته دي او د افغان سردارانو په توګه، د ډېر درنښت او وقار خاوندان دي... ما چې د دوی ناستې کړۍ ته له يوه سره تر بله وکتل، دواړه، پاچا وژونکي او خپلوان وژونکي سړي مې تر سترګو شول - په دې مېلمستيا کې زموږ د استازي قاتل ښايي داسې سړی و چې ترټولو يې لږ لاس پر وينو سره وو.»[۳۷] د نېکلسن همکار، دويم بريدمن کرافورډ هم د اکبرخان بې عيبه چلند هک پک کړی و. نوموړي وروسته ليکلي:

> موږ ته په ډېره مهربانۍ ښه راغلاست وويل شو. ما هېڅ باور نه کولو چې داسې مېړنی، خوش خويه، په زړه کې مهربانه او صادق سړی به چې زموږ د روغتيا او په مزل کې د ستړيا په اړه يې پوښتنې وکړې د مېکناټن قاتل او زموږ د عسکرو د ټولوژنې مشر وي... ده د ماښامنۍ غږ وکړ او په پاټېنګر او ټروپ Troup پسې يې سړي ولېږل چې زموږ ليدو ته راشي. کله چې دوی راورسېدل موږ ټول داسې ښې ماښامنۍ ته کېښناستو چې ما په مياشتو نه وه خوړلې. د ماښامنۍ په ترڅ کې وزير په بېلابېلو موضوعګانو خبرې او ټوکې کولې ... سبا سهار ته، دغه شيطان ډېر ښه سبناری راولېږه... او د جامو او داسې نورو توکو چې موږ اړتيا ورته لرله يو نوملړ يې وغوښت څو موږ ته يې برابر کړي.[۳۸]

يو سړی چې د نوي وزير له خوا دومره په درنښت چلند ورسره ونه شو، د برنز پخوانی منشي او د څارګرو مشر موهن لال کشميري و. اکبرخان د موهن لال او انګرېزانو تر منځ يو لړ مکاتبې کشف کړې وې او په دې هم خبر شوی و چې دغه منشي په فعاله توګه فتح جنګ ته وسلې او مهمات راټولول. د هغه چلند برعکس چې اکبر خان له انګرېزانو سره وکړ، موهن لال سم دلاسه کوټه قلفي او وډبول شو او وروسته شکنجه ورکړل شوه.

موهن لال په يو ليک کې چې په زندان کې يې په چټکۍ له ډېرو ګرامري تېروتنو سره ليکلی و او بيا وتوانېد چې په قاچاقي توګه يې انګرېزانو ته ولېږي، داسې ليکلي: «زه يې څملولم. بيا پر ما باندې يوه اوږده ځوکې (کوچ) کېښودل شوه چې خلکو يې په سر ټوپونه وهل. دوی زه په لرګي وهلم او په ډېره لړاکه او بې رحمه بڼه يې شکنجه راکوله. اکبر

(c) ketabton.com: The Digital Library

۳۰۰۰۰ روپۍ له ما څخه غواړي او وايي چې که يې ورنه کړم، زما سترګې به وباسي. زما ټول ځان ډېر سخت ډبول شوی. زه د دولت له امر پرته، د هېڅ شي ژمنه نه شم کولی مګر دا چې د خپلې تباهۍ ننداره وکړم. زما پښې له ډېرې قف پايي څخه پړسېدلې دي.»[39]

یوه اونۍ وروسته موهن لال بیا یو خبر ولېږه چې حالت يې ډېر خراب شوی دی: «کله کله له لاس او پښو څخه کلک نیول کېږم او په شا مې یوه درنه تیږه ایښودل کېږي او په عین وخت کې مې سره مرچ د سترګو او پزې سره سوځول کېږي. کله کله قف پايي کېږم. له هر راز کړاو څخه چې تصور يې کېدای شي، ځورېږم. دی له ما څخه ۳۰۰۰۰ روپۍ غواړي. وروسته له دې چې په لړاکۍ يې له ما څخه کار واخیست، ۱۲۰۰۰ روپۍ يې ترلاسه کړې او وايي که چېرې پاتې روپۍ ورنه کړل شي، زما سترګې به وباسي او په سره اوسپنه به مې وسوځوي.» موهن لال د خپل لیک په دوام کې وايي چې که ووژل شي، حکومت باید په ډهلي کې د ده د ښځې، دوه ماشومانو او بوډا پلار پالنه وکړي.

له څو نورو ورځو شکنجو وروسته، نوموړی په ناهیلۍ کې ډوب شوی و او د داسې لیکونو لیکل يې پیل کړل لکه دی چې بل څوک وي او د موهن لال په هکله داسې خبري کوي چې اوس مرسته ورته بې ګټې او ناوخته وه: «موهن لال درې ځله ډېر سخت ووهل شو او ډېر ظالمانه او بې عزته چلند ورسره وشو. دی تر اوسه د ۱۸۰۰۰ روپیو ورکړې ته اړ ایستل شوی او خدای خبر دی چې ده ته به نور څه پېښ شي. په خپله مهربانۍ مو له دغه رېږو څخه د ده د ژغورنې له پاره څه وکړئ.»[40] خو د برنز په نه شتون کې چې له ده ساتنه وکړي، موهن لال د پالک په پوځ کې داسې څوک نه لرل چې له ده سره مرسته وکړي؛ نو له جلال اباد څخه يې کوم لیک یا ډاډګېرنه ترلاسه نه کړه. یوازېنی کس چې د ده د خلاصون له پاره يې د پیسو پیدا کولو هڅه وکړه، په ډهلي کې د نوموړي پخوانی د کالج ملګری او اوس ځارګر او د وېښ منشي، شهامت علي و چې په اپنډور کې يې د کابل له هندو بانکرانو څخه د پور اخیستنې هڅه وکړه چې د ده د خلاصون ته لاره هواره کړي او په دې کې بلاخره بریالی شو.[41] په دې اړه اکبرخان ته د پالک له خوا یو ناوخته اعتراض لیک هم مرستندویه و، خو ظاهراً موهن لال تر هغه وخته پرېنښودل شو ترڅو چې مسلمان نه شي.[42]

په عین وخت کې، اکبرخان د بالاحصار دفاعي برخې بیا جوړې کړې، خندقونه يې وکیندل او خوراکي توکي او مهمات يې زېرمه کړل څو که چېرې انګرېزان د کابل د بیا نیولو هڅه وکړي د دفاع له پاره چمتو وي.[43] همدارنګه، د تیزین او خردکابل د غاښیو تنګو برخو ته يې سړي ولېږل چې سنګرونه او مورچلې وکیندي.

له درې میاشتو انتظار وروسته، د جولای په دوه ویشتمه بلاخره پالک او ناټ هغه امر ترلاسه کړ چې دوی ورته تم وو. اېلېنبوره له داسې کلیمو څخه په کار اخیستنې چې ټول مسوولیت يې د دغه دوو جنرالانو پر غاړه اچولو، دوی ته يې امر وکړ چې که دوی غواړي «نو کولای شي د کابل په لاره له هېواد څخه ووځي». دغه امر يې هم ورکړ چې «د انګرېزي پوځ د ځواک پرېکنده ثبوتونه هلته پرېږدي».[44] نو اوس د دغه جنرالانو تر منځ لوبه پیل شوه چې څوک به ژرترژره کابل ته ورسېږي که څه هم د ناټ مزل ډېر اوږد و - شاوخوا ۳۰۰ میله حال دا چې د پالک پر وړاندي ۱۰۰ میله پراته وو.

ناټ همدغه ماښام په احساساتي بڼه خپلې لور ته لیکلي: «دوی مې تړلې لاسونه خلاص کړل. ما ته اوس ګوره، زه به سمدلاسه لاس په کار شم. زه دلته ناست یم او په ډاډمنه توګه لیکم چې زما ښایسته او اصیل غونډونه به دوی ته سم سبق ورکړي.»[45]

(c) ketabton.com: The Digital Library

یو بل سړی چې دغه خبر ډېر خوشحاله کړی و، جنرال سېل و چې په دې هکله یې لیکلي: «د خوښۍ احساساتو دومره غلبه راباندې کړې چې سم لیکل نه شم کولی.»

جنرال ناټ د تلوسې او ګډوډۍ په حال کې بلاخره د اګست په اتم له ۶۰۰۰ پوځیانو سره له کندهار څخه ستون شو.[۴۶] د کندهار اداره یې د شاه شجاع کشر زوی، شهزاده صفدرجنګ ته وسپارله. دغه شهزاده چې ویل کېږي د یوې لودیانۍ نڅاګرې زوی و، سوګند وکړ چې ښار به د سدوزیو تر ولکې لاندې ساتي که څه هم ناټ اړنګ درلود چې دی به ډېر دوام ونه شي کړی او په شخصي توګه په دې باور و چې «د انګرېزانو له وتلو وروسته به په کندهار کې ډېره ګډوډي او وینه تویونه رامنځته شي».[۴۷] خو دغه ځوان شهزاده هوډمن و چې که وکړای شي، ښار به تر خپلې ولکې لاندې وساتي. کله چې ناټ له کندهار څخه لاړ، صفدر جنګ ډېر ژر په یو لیک کې داسې ورته ولیکل: «مور له تینګ هوډ څخه پرته بل څه نه احساسوو چې د پاچا د وینې غچ واخلو. همدا اوس زما وینې داسې په خوټېدو دي چې پرته له ښې غچ اخیستنې بل فکر نه شم کولی. زما دې په خدای قسم وي چې تر څو ژوندی یم، زه به بل کار ونه کړم او ټول پام به مې غچ اخیستنې ته وي: یا به زما برخلیک هم د پلار په څېر شي او یا به د ده د مرګ بدل واخلم.»

یوولس ورځې وروسته، پالک له لږ لوی پوځ، ۸۰۰۰ عسکرو سره له جلال اباد څخه حرکت وکړ، خو د ده لاره ډېره خپګانوونکې وه. څومره ډېر به چې کساتي پوځ وړاندې تله، همدومره ډېر مړي به یې ترسترګو کېدل او همدومره ډېر به د دوی تګ هیبتناکه کېده. لمړی یې د «شپېتو خلکو اسکلیټونه د ګندمک په غونډۍ کې خواره واره» ولیدل. د افسرانو توپیر په اسانۍ کېدی شوی ځکه چې «اوږده وېښته یې تر اوسه پر ککریو سرېښ وو». وروسته چې پوځ جګدلک ته ورسېد، تامس سیټن د خپلو سترګو لیدلی حال داسې بیان کړی: «غابنۍ له مړیو څخه دومره ډک و چې لاره یې بنده کړې وه. مور اړ شولو چې دوی یوې خواته کړو چې توپونه مو تېر شي. دا یوه ناوړه صحنه وه او مور ته ژور احساس پیدا شو چې د دغه ناورین په بدل کې به هېڅ راز غچ بسنه ونه کړي... د ټولې لارې په اوږدو کې، په هره شېله او په هر ګوټ کې له کابل څخه د تښتېدلو هغه خلکو اسکلیټونه او مړي پراته وو چې یا وژل شوي او یا له ستومانۍ یا ډېرې یخنۍ مړه شوي وو.»[۴۸] همدارنګه لمړی بریدمن ګرین ووډ داسې لیکلي:

د ځینو یوازې اسکلیټونه پاتي وو او ځینې نور مړي تر اوسه سم پاتې شوي وو او بڼه یې په بشپړه توګه سمه پاتې وه، خو رنګ یې بدل شوی و. د دوی سترګې په ښکاره لیدل کېدې چې ښکاري مرغانو خوړلې وې. دغه مرغانو په هوا کې په دوامداره توګه زما پر سر دورې وهلې او داسې برېښېدل چې زه یې په خپل حریم کې یو پردی او نابللی مېلمه ګڼلم. کله چې د یو لوی کمر ګوټ ته واوښتلو، پنځه، شپږ مړي سر په سر پراته وو او یو ګرګس چې په خوړلو یې اخته و، په لنډ واټن کې یې ها خوا بې پروا ټوپ واچولو او دومره سپین سترګی و چې پرته له دې چې والوزي، خپل لوی وزر یې رپول. ما په خپه زړه له دغه خوابدوونکې صحنې څخه مخ واړولو او په دې هوډ شوم چې زه به پر خپل ټول توان هڅه وکړم چې د افغانانو د غچ دغه پور ادا کړم.[۴۹]

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوی له دې څخه بدتره حالت لا نه و ليدلی او هغه دا چې جګدلک ته څېرمه د غونڅو په دېوال کې يې په سلګونو مړي وليدل چې په تياره کې هغه وخت ويشتل شوي وو چې د ختلو په موخه يې پر اغزن دېوال منګولې خښې کړې وې او تر اوسه هماغه ځای پراته وو چېرته چې ويشتل شوي و. له دې څخه لږ وړاندې، د جګدلک د خاورينې کلا د ټيټو دېوالونو د ننه چېرته چې د شاتګ په بهير کې پوځيان يوه ورځ او دوه شپې پاتې شوي وو، دوی له اتياوو تر سلو د مړيو اسکليټونه وليدل چې کوټه پراته وو. دغه مړي له دوو خواوو څخه هغه وخت د غلزيو د تورټوپکو د ډزو لاندې راغلي وو چې شلټن او الفنسټون اکبرخان ته د خبرواترو له پاره ورغلي وو او دوی يې بې ګټې بېرته راتګ ته تم وو. سېټن ليکلي: «دوی په ليکو کې ويشتل شوي وو او همداسې مو په ليکو کې پراته وموندل. غوښې يې لا تر اوسه شته وې او هر مخ په بشپړه توګه هغه چا ته د پېژندنې وړ و چې مخکې يې پېژندلو.» دې ته څېرمه، د درې په سر کې يو ګرد د ځار برج و. دلته يې د سلګونو هغه سپاهيانو او ملکيانو مړي وموندل چې افغانانو ژوندي نيولي وو، وروسته يې کالي ترې ايستلي او بيا يې واورو ته شړلي وو چې مړه شي.

حتی تر بام پورې، ټول برج له اسکليټو او مخ په ورستېدو مړيو څخه ډک و او د مړيو يوه ډېرۍ له برج څخه بهر وه. د دغه ډېرۍ يو سر له دروازې څخه نيمايي د ننه او بل سر يې د برج له دېوال څخه نيولې تر اووه ويشتو فوټو پورې اوږد پروت و او زينې ټولې پر مړيو پټې وې. ډېره هيبتناکه صحنه وه. داسې ښکاري چې دغه خوارکيو دلته پناه اخيستې وه. هغوی چې وروسته برج ته د ننه کېدل، هغه چا ته به يې هوا بنده کړه او مړه به شول چې له دوی څخه مخکې د ننه شوي وو او بيا به يې د دوی مړي ايسته واچول چې ځان ته ځای پيدا کړي خو د نورو په راتګ سره به دوی هم له منځه لاړل - تر پښو لاندې به شول، ساه به يې بنده شوه او مړه به شول او هغه چا به ايسته واچول چې له دوی څخه وروسته راغلي وو. جګړه له ځانسره تر ټولو هيبتناکه بلا لېږدوي - د غچ روحيه زېږوي، پالنه ورکوي، د بدنيتۍ ټولې هغه جذبې پاروي چې د سړي په زړه کې لاسبرې دي او داسې کړنو ته يې هڅوي چې د خدای مخلوق ته نه، بلکې يو شيطان ته ښايي... اوس سپاهيانو هر چېرته چې کولی شول هلته يې له ژونديو او که ژوندي نه وو له مړيو څخه غچ اخيست.[50]

په هر هغه ځای کې چې باور کېده له اکبرخان سره يې تړاو درلود په ځانګړي ډول سخت چلند کېده. يو ښايسته کلي چې باغونه او بڼونه ترې چاپېر وو، د سپاهيانو په اند د اکبر خان د خوښې دوبنۍ هستوګنځی و او که څه هم هستوګن يې پرته له جګړې تسليم شول، د کلي «هر کور وران کړل شو، ونې يې يا چپه او يا يې پوټکي وايستل شول او وروسته د ښکېلو سپاهيانو ډلې د پام وړ ګڼ شمېر سخوندر، پسونه او وزې راغونډ او کمپ ته يې راوستل».[51]

په پيل کې د پالک په پرتله د ناټ پرمختګ ډېر له دسپلين څخه ډک او تاوتريخوالی يې لږ و، خو کله چې په يو کلي کې يو شمېر عسکر مړه شول او بيا د غلزيو مشران په رسمي توګه تسليم شول، يوه بشپړه ټولوژنه پيل شوه. ټول بالغ نارينه په برچو ووژل شول، پر ښځو جنسي تېري وشول او مالونه يې لوټ شول. نوېل چمبرلېن ليکلي: «اوښکو او زاريو ګټه نه کوله. دان پور به په لوی لاس اوچت کړل شو، ماشه به کش کړل شوه او خوښ به هغه څوک وو چې سمدلاسه به مړه شول. دغه زلنده• قتلونه (چې د خدای پر وړاندې يوازې او يوازې ډېر ناوړه دي) په رښتيا ډېر ناوړه وو... دا په افغانستان کې يوه تر ټوله ښايسته دره ده، خو موږ ورانه او ويجاړه کړه. هندوستانيان د افغانانو پر ضد

•زلند: جابر، ظالم

(c) ketabton.com: The Digital Library

دومره پارېدلي وو چې هر څه يې ورانولی شـــوی وران يې کړل او ټولو کلاوو او مانيو ته يې چې لاس رســـېده اور ورته کړ.»[۵۲]

د ناټ په پوځ کې عيســوی ملا رېويرډ ای. اېن. الن Rev. I. N. Allen ته دغه پېښــو لا ډېر ټکان ورکړی و او ليکلي يې و چې يو مذهبي مشــر کابو هېڅ کله د دغســې صـحنو ليدو ته نه و اړ ايســتل شــوی او زياتوي: «هره دروازه به په زور خلاصه کړل شوه، هر سړی به له ليدو سره سم ووژل شو. پوځيان انګړ په انګړ، برج په برج په دوی پسې وو او ډېر لږ کسان په تېښته بريالي شول. يوه دروازه چې د کور اوسېدونکو نه خلاصوله پر شېبږ- پونډه توپ والوزول شوه او د کور ټول اوســېدونکي پر برچو ووژل شــول.»[۵۳] يو عسـکر چې په سـبا د دغه کلي کلا ته لاړ، وويل چې «شــاوخوا ۱۰۰ مړي خواره پراته او شپږ يا اته ماشـومان په نيمه سـوېو سـکرو کباب او د سـوځېدلو خځلو د کوټې لاندې پټ کړل شـوي وو. په کلا کې يوازې يوه ښځه ژوندۍ وه او بې اسرې د پلار، ورور، مېړه او ماشـومانو مړيو ته چې شاوخوا ته يې پراته و، ناسته وه. وروسته يې د دوی مړي يو ځای ته کش کړل او په منځ کې يې کښېناسته».[۵۴]

کله چې ناټ غزني ته نږدې شو، د ولايت د بارکزي والي په مشرۍ ۱۲۰۰۰ درانيانو يوه لنډه خو سخته جګړه د دوی پر ضد پيل کړه. کله چې دفاعيان بېرته د ښار دېوالونو ته د ننه شـول، پالک هم داسې ځای واړول چې د توپونو ګولۍ نه ور رسـېدلې. په راتلونکې سـهار ټول ښـار په بشـپړ ډول تش و. غلزي وېرېدلي وو که څه هم د سـلطان جان په مشـرۍ مرستندويه ځواک په دې وروستيو کې ور رسېدلي و، خو د شپې په ټهير کې يې ښار پرېښی و. له سپېدو سره سم، ناټ د ښــار دروازې والوزولې. نوموړي وروســته په خپل راپور کې ډېر لنډ ليکلي: «ما د غزني د ښــار، د کلا او ټولو اړونده هنري توکو د ورانولو امر وکړ.»[۵۵]

خو يوازې د يو وروستي دود سرته رسونه پاتې وه. د هند د تاريخ په نوم يو نوموړ کتاب اېلېنبوره لوستی و. که څه هم د دغه کتاب ليکوال جېمز مېلر James Mille هېڅ کله هندوستان ته نه و تللی، نه يې کوم هندوستاني پېژنده او نه يې کومه هندي ژبه زده وه، خو په کتاب کې يې اېلېنبوره يوه بشــپړه غلطه نظريه منلې وه چې د دې ادعا يې کوله چې د ســـلطان محمود غزنوي (۹۹۸ - ۱۰۳۰) د مقبرې دروازې له چندڼ لرګي څخه جوړې هغه افســـانوي دروازې وې چې نوموړي په ګجرات کې د سومنات لوی معبد د لوټ په مهال پټې کړې وې، خو په حقيقت کې په خپله مقبره او دروازې يې په يولسـمه پېړۍ کې د سلجوقيانو د هنر زېږنده وې- راڼبنسن يې هم په ليدو سـمدلاسـه پوه شو چې په دروازو کې حکاکي شـوي ليکنې په عربې ژبه وې چې په اسلامي بڼې په شـپږ ګوټه سـتوريو کې چې پېچلې عربي مېناتورۍ ترې چاپېر وې، ليکل شـــوې وې، خو هر څه چې وو، پروا يې نه کوله ځکه چې اېلېنبوره دغه دروازې غوښــتې وې؛ نو خامخا به ورکول کېدې.

نو لکه څنګه چې تمه يې کېده، اېلېنبوره د شـمالي او ختيځ هند مشـرانو او شـهزادګانو ته په خطاب کې يوه اعلاميه خپره کړه چې څنګه يې د ۸۰۰ کلونو ســپکاوي غچ واخيســـت او څنګه يې له ښــکېلاکي پېر څخه مخکې پر هندوانو باندې د افغانانو د پېړيو تســلط برعکس کړ. د انګرېزانو له برکته، هغه دروازې چې يو وخت د هندوانو د ســـپکاوي نښې وې اوس له پوځي اړخه د اباسـين پر ها خوا هېوادونو باندې د هند د ځواکمنتيا په نښـو بدلې شـوې. وروسـته، دغه دروازې له يوې جبرې تشـريفاتي ډلې سـره يو ځای په هند کې سـمې وګرځول شـوې او په تشـريفاتو به هک پک لاروېو ته د ننداري له پاره اېښودل کېدې چې د هند خلکو ته د انګرېزي حاکميت مهرباني او پياوړتيا وښيي، خو هندي

(c) ketabton.com: The Digital Library

شـــهزادګانو کوم غبرګون ونه ښـــود. همدې تـه ورتـه، د هنداونو غبرګون لا ډېر ســـوړ و ځکه چې پـه دې هکلـه نـه شهزادګانو او نه هندوانو څه اورېدلي وو.[۵۶] کله چې رالېنسن د دغه ښایسته سلجوقي دروازو د ایستلو مدیریت کولو، نوموړی پوه شـو چې دوی به په سـختۍ په سـومنات کې کېښـودل شـي ځکه چې د سـومنات نه وې. دغه معبد د زرو کلونو راپدېخوا په کنډوالو بدل شوی و او بل دا چې په خپله هندوانو د دغه ټولې ډرامې هېڅ پروا نه لرله.[۵۷]
افغانان هم د دروازو په وړلو دومره خپه نه وو. د رالېنســـن د لیکنې پر بنســـت، د مقبرې منجور هســـې په بې پروایۍ خپلې اوږې وخوځولې او ویې ویل: «دغه زاړه لرګي به ســتاســې څه په کار شـي؟»[۵۸] خو په دې هکله میرزا عطا داسـې سپینه خبره کړې: «اېلېنبوره امر وکړ چې دروازې هند ته ولېږدول شي چې د خراسان بیا نیول تشهیر کړي او په داسې یو هېواد کې لوی لګښتونه توجېه کړي چې ډېر لږ عایدات یې لرل. لکه څنګه چې وایي، رښتینی ځواک لباسي پروپاګند ته اړتیا نه لري! تر نن پورې د دغسې ځواک دوامداره نښې د ګڼ شـمېر انګرېزي پوځیانو خوسا کېدونکي مړي دي چې تر اوسه یې د خراسان کوچنۍ او لویې لارې بندې کړې دي.»[۵۹]

د جولای په ټوله میاشــت کې، د یرغملو د تبادلې په هکله څو ځلې د خبرو اترو هڅې وشـــوې. لمړی مکنزي او بیا لارنس جلال اباد ته ولېږل شول چې له پالک سره یوې هوکړې ته ورسېږي، خو په پای کې خبرو څه پایله ورنه کړه. دوی دواړه بېرته په درناوي خپل اسارت ته لاړل ځکه چې له اکبرخان سره یې همداسې ژمنه کړې وه.
پاټېنګر یو ځانګړی لیک پالک ته ولېږه او د داسې هوکړې په هکله یې خبرداری ورکړ چې ټول انګرېز نارینه او ښځې ازاد کړل شي خو ګڼ شمېر بې اسرې سپاهیان په افغانستان کې بند پرېښودل شي. نوموړي لیکلي: «که چېرې موږ یوازې د یو څو انګرېزانو د ازادۍ له پاره پیسـې ولګوو؛ نو د انګرېزانو نوم او حیثیت به په هند کې د خپل رعیت او عسـکرو پر وړاندې زیانمن شي.»

په داسې حال کې چې په زرګونو بومي عسکر او په دوی پورې تړلي د کمپ ملکي خلک په دغه هېواد کې د مړینتوب حالت ته اړ ایستل شـوي، ډېر نور کم بخته چې خپلې پښې، لاسـونه او یا د بدن نور غړي یې له لاسـه ورکړي خپل ناځرګند پایښـت ته په دروېزه دوام ورکوي. که دغه خلک هم ازاد نه کړل شي او که چېرې ټول نه، خو ډېری یې په راتلونکي ژمي کې مړه شي؛ نو ما ته داسې ښکاري چې حکومت به د ځان پر ضد کرکې ته لاره هواره کړي او که یوازې انګرېزان د پیسـو په بدل کې ازاد کړل شي، د ناښـنده پلوۍ تور به پرې ولګېږي.[۶۰]

ســرېېره پر دې، د بند پاتې هندیانو حال ډېرې پاملرنې ته اړتیا لرله. د مړییو یو ســوداګر چې هغې کلا ته راغلی و چېرته چې یرغمل په کې ســاتل کېدل، مېرمن ســېل ته ویلي و چې «څلور ســوه هندوســتانیان په کابل کې په دې ډاډګېرنې بند پاتې دي چې جلال اباد ته به په خوندي توګه ورســول شـي... نارینه په شـپږ څلوېښـت او ښـځې په دوه ویشـت روپیو خرڅېږي». له ازبک ســوداګرو څخه چې د کابل په مارکېټ کې ډېری وو او د مړییو ســوداګري یې کوله، ډېره وېره کېده ځکه چې دوی په ځانګړي ډول عادتاً پر خپلو مړییو بانـدې بې رحمه او ظالم وو. کله چې جوســـایه هارلن د خلم له

(c) ketabton.com: The Digital Library

منځه تېر شـو، د ازبکانو «شـیطاني نوښـتونه» یې بیان کړل او هغه دا چې ازبکانو به خپل یرغمل سـم پر خپل زین ګنډلي وو: «چې یرغمل د دوی تر شا سم روان وي او شا ته پاتې نه شي، دوی به د اس د وښتو یوه کوڅۍ په یوه ستن کې چې چنګک غوندې کېږه وه پېودې وه او بیا به یې دغه کوڅۍ د یرغملو په ګروې کې د سـینې له هډوکي څو اینچه لیرې تېره او غوټه کړې وه او بل سر به یې له یوه پړي سره غوټه او پړی به یې د اس پر زین تړلی و؛ نو لاس تر شا تړلي بې اسـرې یرغمل به اړ وو چې د اس څنګ ته چټک روان وي.»[۶۱] کله چې اکبر، پالک ته ګواښ وکړ چې که دی د کابل د بیا نیولو هڅه وکړي، د جګړې ټول انګرېز یرغمل به سـمدلاسـه شـمال ته ولېږل شـي چې د مریېو په څېر د بخارا په مارکېټ کې خرڅ شي، یرغملو ته د اندېښنو له پاره یو بل ښه دلیل پیدا شو.

خو له کابل څخه بهر په یوه کلا کې انګرېز یرغملو څه ناڅه په هوسـاینه کې ژوند کولو. دغه مهال اکبرخان واورېدل چې د پالک او ناټ پوځونو له دوه لوریو د ده د پلازمېنې په لور حرکت پیل کړی. د نومونړي تر ټولو نږدې متحد، محمد شاه خان غلزي دی وډومارو چې د کافرانو پر ضد د وروستۍ جګړې، مرګ یا ژوند له پاره تیاري ونیسي. ده خپل زوم ته وویل: «دوی جګړه غواړي؛ نو د خپلو وینو تر وروسـتي څاڅکي ورسـره وجنګېږه. راځه چې دوی ټول نیسـت او نابود کړو»[۶۲] نو د جمعې په ورځ اکبرخان پر اس د پلچرخي جومات ته لاړ او له منبر څخه یې د انګرېزانو پر ضد د وروستي او پرېکنده جهاد له پاره له احساساتو څخه ډکه غوښتنه وکړه.

کله چې یرغملو د اګسـت په پنځه ویشـتمه شـپه د خوب له پاره تابیا نیوله، دوی ته دغه بدمرغه خبر ورکړل شـو چې ژرترژره به د شـمال په لور هندوکش ته ولېږدول شي. همغه شـپه د سـپوږمۍ په رڼا کې دوی ته امر وشـو چې خپل پاتې مالونه په هغه ټټوګانو او اوښـانو بار کړي چې اکبرخان ورلېږلي وو. ښځو ته د لمړي ځل له پاره وویل شـول چې افغاني بورکې واغوندي. مکنزي سـخته تبه لرله او فکر یې کولو چې مړ کېږي. دی په یوه کجاوه کې چې د اوښ په یوه خوا کې تړل شوې وه کښېنول شو.[۶۳] دوی د کابل په لمن کې د بابر د مقبرې د دېوالونو له څنګه تېر او د کوهستان په لاره روان کړل شـول او ورته وویل شـول چې لمړنی منزل یې د شـمال لوري ته د اکبرخان هغه کلا ده چې په بامیانو کې د بودا لرغونې دره لاندې ورته پرته ده. دغه دره د بودا د مجسمو په لرلو نوموړه ده.[۶۴]

دوی یوې څلور سوه کسیزه اسوالي ډلې لېږدول. د دغه ډلې مشري د صالح محمد خان په نوم یو قزلباش اسوال افسر کوله. نوموړی د شـاه شـجاع په چوپړ کې و، خو کله چې دوسـت محمد په ۱۸۴۰ کال کې له بخارا څخه بېرته راغی، د شاه شجاع چوپړ یې پرېښـود او له دوست محمد سره یوځای شو. جورج لارنس او هیو جانسـن له همغه وخته لږ پېژنده او د ساتونکو په ډله کې پاټېنګر خپل لس پخواني عسکر چې له ده سره یې په ۱۸۳۸ کال کې د هرات د کلابندۍ په بهیر کې مرسـته کړې وه، ولیدل. په دوی کې حتی دوه هغه تورټوپکوال هم وو چې د اډې د کلابندۍ په وخت کې یې د انګرېزانو په پلوۍ له مکنزي سـره څنګ په څنګ جګړه کوله.[۶۵] ټول، پاټېنګر، لارنس، جانسـن او مکنزي ژر د یو فرصت په شتون پوه شول او له دوی سره یې خبرې پیل کړې چې که له دوی څخه کوم یو رشوت اخیستلو ته څوبمن وي. په لمړیو کې دوی په سـنګینۍ ځان ډډې ته کولو، خو کله چې د شـمال په لور د کولو Kulu د بې رحمه غرونو په لړۍ کې د کاروانونو د تګ لوري په سـتغه لاره ختل او ورپسې د هزاره ګانو د سیمې په اوچتو چاودلو ځمکو کې روان وو او کله چې د پالک او ناټ د غوڅو بریاوو د راپورونو رارسېدل پیل شول، د دغه ساتونکو چلند بدل شو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

تر ټولو لمړی جانسن، صالح محمد ته خبره ياده کړه. نوموړی په دې هکله د اګسټ په ۲۵مه په خپل ژورنال کې داسې ليکلي:

صالح محمد يو خوش طبعه او خوشحاله انډيوال دی او له موږ غونډې کافرانو سره تعصب نه لري. نوموړی د پيسو عسکر دی او د يرغملو دومره پروا نه لري. دی څو مياشتې مخکې په بخارا کې د قاسم په اسارت کې و. زه ټوله لاره ورسره مل وم او د ده کيسو ته مې سات تېر و. دی په خپل اټکل يو لوی اتل دی. د اتلولۍ کيسې يې پای نه لري او زه د دوه دليلونو له کبله ورته سم غوږ نيسم. لمړی دا چې زما سات تېرېږي او دويم دا چې زما په غوږ نيونه د درناوي او خوښۍ احساس کوي او زه هيله من يم چې په دې به د ځان د ګټې له پاره ترې کار واخيستی شم.

څو ورځې وروسته کله چې دوی دواړه يوازې ناست وو، جانسن خبره ور ياده کړه. نوموړي ليکلي: «کله چې زموږ له قوماندان سره زما اشنايي ښه ډېره شوه، يوه ورځ چې موږ دواړه يوازې ناست وو او زه ډاډه وم چې درېيم کس زما خبرې نه اوري او لکه څنګه چې زه نه پوهېدم چې غبرګون به يې څرنګه وي؛ نو په نيمه ټوکه او نيمه جدي بڼه مې ورته وويل چې موږ به د پيسو يو غر ورکړو که چېرې د باميانو پر ځای موږ مخالف لوري ته د ناټ د پوځ په لور بوځي او په عين وخت کې مې په هند کې د خوندونو غوري ورته کوله چې که زموږ د ازادولو وروسته دی هم هند ته د تګ ګروهنه پيدا کړي. لمړی زما په وړانديز هک پک شو.» [66] څو دومره وخت تېر نه شو چې نوموړي په وضاحت وويل چې «غواړي يوه شي چې موږ د خپلې ازادۍ له پاره څه ته تيار يو» او له بنديانو يې غوښتنه وکړه چې پرته له ټوکو ده ته خپل وړانديز ورکړي.[67]

کله چې دوی باميانو ته ورسېدل، خبرو اترو دوام درلود. موهن لال چې تل د ښه تدبير څښتن و، د دغه خبرو اترو له دوام سره يې مرسته وکړه. ده په کابل کې د خپلو قزلباشو ملګرو په وسيله يو لړ له ژمنو ډک ليکونه يرغمل ساتونکو ته ولېږل. وروسته اکبر خان په يو ليک کې صالح محمد ته امر وکړ چې بنديان نور هم د شمال په لور، خلم ته وخوځوي؛ نو لارنس خپله بولۍ اوچته کړه او صالح محمد ته يې د ۲۰۰۰۰ روپيو نغدې بيانې د سملاسي ورکړې او همدارنګه د نوموړي د ژوند تر پايه په مياشت کې د زرو روپيو د ورکړې وړانديز وکړ. لکه څنګه چې عطا محمد ليکلي: «سره زر عجب شی دي: په ليدو يې سترګې خوښې مومي او غږ يې خپګان ليرې کوي»؛ نو دغه وړانديز د صالح محمد پام ځانته واړولو او دې ته تيار شو چې يرغمل ازاد کړي.[68]

د صالح محمد په مرسته، يرغملو په يوې اشارې د هغه کلا کنټرول په خپل لاس کې واخيست چې دوی په کې ساتل کېدل. بيا يې له خپلو پخوانيو ساتونکو سره د څلورو مياشتو اضافي تنخوا ژمنه وکړه که چېرې د کلا په دفاع کې د دوی تر ژغورنې ورسره مرسته وکړي. کله چې صالح محمد د دفاع له پاره بنديانو ته ټوپک ورکړل، دوی چې اوس له څو مياشتو لټ اسارت وروسته بلاخره خپل برخليک په خپل لاس کې درلود، دومره هک پک شول چې اوس پيره دارۍ ته په رضا کاره توګه نه حاضرېدل. په دغه شېبه کې مېرمن سېل اوچته شوه چې وروسته يې په اړه داسې ليکلي: «زه په دې اند شوم چې ښايي سړي د خپلې دندې په ترسره کولو کې وېره ولري؛ نو لارنس ته مې وويل چې ما ته ټوپک راکړي چې د پيره دارۍ مشري زه وکړم.»[69]

د مېرمن سېل د څکو سترګو لاندې ډېر وخت تېر نه و چې يرغملو دومره زړه پيدا کړ چې انګرېزي جنډه يې په لکړه کې ورکړه. پاټېنګر هم لکه په کوهستان کې د سياسي اجنټ په توګه دنده پيل کړه او د څېرمه سيمو ټولو مشرانو ته يې

(c) ketabton.com: The Digital Library

بلنه ورکړه چې د ده دربار ته ورشي او اعزازي جامې ترلاسه کړي. د سپټمبر په څوارلسم جانسن په خپله یادلیکچه کې لیکلي:

زموږ توطیه نوره هم په غوړېدو وه. له څو میلو شـاوخوا سـیمو څخه کابو ټول بانفوذه مشـران زموږ لیدلو ته راغلل...موږ ته یې د وفاداری ژمنې وکړې او د اړتیا په وخت کې یې د جنګیالیو د مرسـتې ژمنه هم راسـره وکړه. موږ نه پوهېدو چې زموږ پوځ څه کوي او چېرته دی، خو داسې مو ګڼل چې دوی به کابل ته نږدې شوي وي او ښایي له اکبرخان سره په جګړه بوخت وي؛ نو که همداسې وي، دا د حیرانتیا ځای نه دی چې ښـایي اکبرخان له پنځه، شپږ سوه اسـوالو سـره هره شـېبه په دغه دره کې راښکاره شي. اوس موږ خپل ټول پام له کلا څخه د دفاع مضبوطتیا ته اړولی او د مورچلو د غارونو مخې ته مو چې هر څه د لید مخنیوی کولو، لیرې کړل چې که چېری زموږ په کلا تېری وکړي، دوی ته تود هر کلی ووایو.[۷۰]

یوه اونۍ وروسـته، دغه پخواني یرغملو د مېرمن سـېل په مشـرۍ، حتی له تېرېدونکو کاروانونو څخه د مالیې اخیسـتل پیل کړل.

سهار د وخته د سپټمبر په لومړۍ نېټه، د پالک له کمپ څخه بهر یو اسوال د پالک د یوې څارونکې ډلې په لور مخامخ روان و. کله چې یو عسکر ودراوه، دغه اسوال خپل ځان د شاه فتح جنګ په نوم وروپېژانده.
د اګسـت په پای کې په بالاحصار کې داسې ګنګوسې وې چې وروسـته له دې چې اکبرخان د سـدزویو د تاج دغه ځوان وارث په سرو اوسپنو داغي کړ، اوس یې د وژلو پلان جوړوي. د دغه اوازې په خپرېدو، د بالاحصار پخوانیو کارکوونکو د زندان په خاورین بام کې یو سـوری جوړ کړ او فتح جنګ یې د یو تونل له لارې چې د دېوال لاندې جوړ شـوی و، له کلا څخه وایسـته او په چندولو کې یې د قزلباشـو مېنې ته بوت. هلته اسـونه تیار ورته زین شـوي وو او نوموړي څلورویشت ساعته وروسته له جنرال پالک سره سباناری وکړ.[۷۱]
د هغه ویناوو پر بنسـټ چې فیض محمد په دې هکله کړې دي، دغه ځوان شـاه پر انګرېزانو تور ولګاوه چې د ده پلار یې یوازې پرېښـود او د دې غوښـتنه یې کوله چې انګرېزان باید په هغه ژمنه عمل وکړي چې د ده له کورنۍ سره یې کړې وه. داسې ګڼل کېږي چې فتح جنګ انګرېزانو ته دغه لاندې خبرې هم وکړې:

«انګرېزانو د افغانســتان په اشــغال کې بله موخه نه درلوده پرته له هغه څه چې د دوی په اند پایله به یې بلاخره دوی ته ګټوره وي. دوی هېڅ کله زما له پلار سره مرسته ونه کړه او حتی هېڅ پام یې ورته نه کولو... خو له دې سره سره، زه تر اوسه [درې اړخیزه] تړون ته چې زما د پلار او انګرېزي دولت تر منځ شوی، ځان ژمن ګڼم. زه اوس څکه تاسې ته راغلی یم چې که تاسې په خپله ژمنه ولاړ یاست؛ نو له ما سـره به مرســته وکړئ او د یرغل په موخه به د کابل په لور وخوځېږئ، او که نه، بیا زه هم انګرېزي دولت ته کومه ژمنتیا نه لرم او سـتاسې ځان غوښـتونکې موخې او بدنیتي به ټولو ته ښکاره شي.» جنرال پالک د فتح جنګ د خبرو په اورېدو د شـرم احساس وکړ؛ نو د متانت له وجې او چې د خلکو له شونډو پر انګرېزانو پورې ترلې بد نوم لیرې کړي، د ده مرستې ته تیار شو.[۷۲]

دا څرګندنه نه ده چې د فتح جنګ او انګرېزانو تر منځ پورتنۍ خبرې شــوې او که نه، خو پالک په رښــتیا د فتح جنګ ښـه هر کلی وکړ او له پیل څخه یې داسې په ادب او درنښـت چلند ورسـره کولو لکه مېکناټن چې له شـاه شجاع سـره

(c) ketabton.com: The Digital Library

درې کاله مخکې هغه وخت کولو چې نوموړی په همدغه دره کې د خپل تخت د بیا نیولو له پاره روان و، خو په شخصي توګه، فتح جنګ د پالک خوښ نه و او په اړه یې داسې لیکلي: «دغه ناخوښ شهزاده ... په ښایسته بڼه ډنګر او د ښایسته ونګې څېښتن دی، خو په ماغزو کې د استعداد څه نه لري او نه په اخلاقو کې د درناوي وړ دی. په دې هکله زه د شاه هغه ګروهنې ته اشاره کوم کله چې په ۱۸۳۹ – ۱۸٤۰مو کلونو کې یې په کندهار کې دننده درلوده.«نوموړي کله کله د چوڼی پر عسکرو جنسي تېری کولو.»»[73] پالک دا هم لیکلي چې ده په لوی لاس له شاه څخه دغه حقیقت پټ کړ چې دوی به له کابل څخه وروسته له دې ووځي چې خپلو هغه محدودو موخو ته ورسېږي چې اېلنبوره ورته ټاکلې وې: د اکبرخان ماتول، د جنګي بندیانو او یرغملو ازادول، د دومره سپاهیانو موندل چې څومره یې شونتیا وي او افغان قبیلو ته د انګرېزانو په اند د دوی د خیانت په بدل کې د جزا ورکول.[74]

یوه اونۍ وروسته د سپټمبر په اتمه، د پالک ځواکونه پر کابل باندې د یرغل له پاره وروستي مزل ته چمتو وو؛ نو له جګدلک څخه یې د تېزین غاښې د خولې په لور حرکت وکړ. د غونډیو له سر څخه پر دوی ډزې د ورځې له تېرېدو سره سمې ډېرېدې. که څه هم پالک په شاوخو ټولو لوړو کې ځارونکې ډلې ځای پر ځای کړې وې، خو کله چې تیاره خوره شوه، د تور ټوپکو غیبي ګولۍ د انګرېزي ځواکونو پر کمپ ورېدې. لمړی بریدمن ګرین ووډ لیکلي: «عسکر بېر ته راوغوښتل او تیارسئ وساتل شول. دښمن په دوامداره توګه زموږ پر کمپ له هغه لوړو څخه ډزې کولې چې زموږ په کنټرول کې نه وې او د دوی ګولۍ لکه ګلی زموږ د خېمو په منځ کې ورېدلې. د غونډیو اړخونه زموږ د عسکرو د دان پورو او د دښمن د تور ټوپکو د ډزو له څرک څخه رڼا وو.»[75] سبا سهار په سپېدو کې، د پالک د ځارنې مخکښې ډلې خبر ورکړ چې د محمد شاه خان غلزي او امین الله خان لوګري په ملاتړ، اکبرخان په خرد کابل کې له خپلو جوړو کړو مورچلونو څخه له ۱۶۰۰۰ عسکرو سره په دغه لور خوځېدلی او اوس له دوی څخه لږ وړاندې د تېزین په لوړو کې دی.

پالک خپل ځواکونه په درې ډلو ووېشل. هغه ډلې چې له برسکاټلډیانو او په اوږدو جامو پټ له افغان تورټوپکوالو څخه جوړې شوې وې، د غاښې په دواړو ارغاړو یې پورته ختل پیل کړل او د غاښې په بېخ کې، د سېل تر قوماندې لاندې توپچي او د اسوالو مخکښه ډله په احتیاط وړاندې روان شول. ګرین ووډ لیکلي: «موږ په ډله یېزه بڼه مخته روان وو، خو په هېڅ لوري کې مو د دښمن د شتون څه نښې نښانې ونه لیدې. کله چې څه ناڅه دوه میله تنګي ته ننوتلو، ناڅاپه د لوړو له دواړو خواوو څخه یوه اوږده لمبه خوره شوه او ګڼ شمېر ګولیو زموږ د سرونو شاوخوا ته په شپېلي او بزاري تېرې شوې. غونډۍ د دښمن له لیکو ډکې وې او پر موږ یې ډېرې درنې ډزې پیل کړې.» [76] په دغه ځای کې یو له هغه کسانو څخه چې نږدې مړ شوی و، ډاکټر برایډن و چې د لوا د ډاکټر په توګه یې خپله دنده بیا پیل کړې وه. «دی د بانس پر یو تیر چې ډولۍ پرې وړل کېده ناست و کله چې د دښمن یوه شېړ پونډه ګولۍ ولګېده او بانس یې په پرخچو بدل کړ، خو دی هېڅ ټپي نه شو.»[77]

د تېر ځل برعکس چې برایډن له خپلو همکارانو سره چې ستړګې یې واورې وړې وې او په دغه غاښې کې نکوښېده، دا ځل د پالک عسکرو چمتووالی درلود. ابټ د توپ ډزې پیل کړې او په عین وخت کې «سېر رابرټ [سېل] دیارلسمې لوا ته امر وکړ چې ښي لوري ته پر لوړو وخېژي او پر دښمن یرغل وکړي او نهمې او یودېرشمې لوا ته یې د کیڼ لوري پر لوړو د ختلو امر وکړ.» دا هغه څه وو چې ګرین ووډ بیان کړي او نوموړی زیاتوي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

موږ په بېړه او سربدالۍ پورته ختلو. غونډۍ داسې ډېره لوړه او سټغه وه چې سړی په اسانۍ نه شوای ختلی، خو د دښمن ډزو زموږ ختل ګړندي کړل او په لنډ وخت کې دوی ته وروړسېدو. د دښمن ډزې بيخي ډېرې وې او زموږ په منځ کې ګولۍ له هر لوري په شپېلي تېرېدې او هاخوا دېخوا لګېدې. دښمنان بېشمېره ډېر وو او داسې ښکارېدل چې دوی د خپل ژوند تر وروستۍ شېبې له غونډۍ څخه د دفاع هوډ درلود، خو کله چې زموږ سړي د غونډۍ سر ته ورسېدل او په خپلو ټوپکو کې يې برچې ورکړې او بيا يې په لوړه چيغه د هورا په ويلو پر دښـــمن ورمنډه کړې... افغانانو د جګړې چيغې «يا الله يا الله» پيل کړې او په داســې حال کې چې موږ يې په بېلابېلو ښايسته نومونو لکه سپيو، کافرانو او داسې نورو نومولو، زموږ په لور رانږدې کېدل او موږ ته يې ډاډ راکولو چې هېڅ کله به کابل ته ونه رسېږو. د کپتان براډ فوټ عسکرو دوی ته همدې ته ورته سپکې سپورې ويلې.[۷۸]

کله چې افغانان د خپلو مورچلو پرېښـــودلو ته اړ ايســـتل شـــول، د ســـېل په قومانده، انګرېزي پوځيانو د موږې په اوږدو کې افغانان څوکه په څوکه په غونډيو کې ځغلول. په عين وخت کې د غونډيو په بېخ کې اســـوالو د اکبر خان پر توپونو يرغل وکړ. دا هغه توپونه وو چې نوموړي د الفنسټون له ځواکونو نيولي وو او اوس يې توپچيان هغه سپاهيان وو چې د خپل بخت ازمويلو له پاره اکبرخان ته ور اوښـــتي وو. کله چې اســـوال ورنږدې شـــول، دغه بدبخته تښـــتېدلي ســـپاهيان ســـمدلاســـه «ووژل شـــول».[۷۹] جګړې ټوله ورځ دوام وکړ. افغانانو په ډېره زړورتيا خپل مقاومت ته دوام ورکولو او حتی يو انچ هم نه شاته کېدل. بالاخره انګرېزي پوځ پر دوی برلاسی شـو او د برچو په زور له هرې پرله پسې څوکې څخه وشړل شـول. ماسپښـين ناوخته، انګرېزانو د ټولو غونډيو څوکې ونيولې او د اکبرخان سـړيو ته بله چاره پاتې نه شـوه پرته له دې چې شاته شي او په داسې حال کې وتښتي چې دوی مخته او د دوی مشـر او نور غلزي مشـران په دوام داره توګه ورپسـې روان وو. د دوی ماته دومره بشـــپړه وه چې ســـبا ته انګرېزان د خردکابل په لا ډېرو لوړو او ستغو لارو کې داسې تېر شول چې حتی يو ډز ته هم اړ نه شول.

د سـپتمبر د پنځلسـمې په ماښـام د پالک سـتومانه پوځ بالاخره کابل ته ننوت، خو اوس د اکبرخان په ګډون کابو ټول وګړي له ښار څخه تښتېدلي وو. په دغه شپه، انګرېزانو د اس د ځغاستې په هغه ډګر کې واړول چې درې کاله مخکې د مېکناټن په امر جوړ شـوی و. په راتلونکې ورځ کې فتح جنګ په بالاحصـار کې پر تخت کښـېنول شـو، خو دا ځل د بالاحصار د بيرغ پر لکنه د انګرېزانو توغ ورپېد.

ناټ او د کندهار پوځ يې دوه ورځې وروسته کابل ته ورسېدل او د سـپتمبر په يوويشـتم، انګرېزانو ته په کابل کې خبر ورســـېد چې د جګړې ۱۲۰ يرغمل هم راروان دي.* پالک د خپل يو ځوان افســـر، ســـر رېچمانډ شـــېکســـپير Sir Richmond Shakespeare په مشـرۍ ۶۰۰ قزلباش اسـوال د دوی د موندلو له پاره ولېږل. دغه افسـر خبر نه و چې يرغملو په خپله ځان ازاد کړی؛ نو کله يې چې دوی وليدل چې د زندان د ســاتونکو تر ســاتنې لاندې د ده په لور ډاډمن روان دي ، نوموړی هک پک شو. ورپسې د خوښۍ او خوشحالۍ چيغې پورته شوې «موږ وژغورل شوو» خو يوازې يو کس ناراضه ښکارېدلو. د دغه کس په اړه مېرمن سېل داسې ليکلي: «جنرال شلټن د يو لوړپوړي افسـر په توګه دا نه هېرول چې بايد درناوی ورته وشي. کله چې سېر رېچمانډ پر ده باندې تر ټولو لمړی غږ ونه کړ او د ده د رارسېدنې راپور يې په مناسبه بڼه تېر نه کړ، سخت د سپکاوي احساس يې وکړ.»[۸۰] مکنزي له ډېرې تبې مغشوش او دومره ډېر ناروغه

---

* قزلباش د يرغملو د ازادولو په خبرو اترو کې انګرېزانو ته ډېر ګټور وو او د يرغملو د ازادۍ له پاره يې د رشـوت د اړينو پيسـو په برابرولو کې مرسـته وکړه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

و چې له ځمکې اوچتېدی نه شــوی او کله چې ورته وویل شــول چې وژغورل شــول یوازې «اه» یې وکړل: «او کله یې چې سېر رېچمانډ او صـالح محمد ولیدل چې یو بل ته خپلې لونګی ورکوي، یوازې یوه لته پوښــتنه یې په ســر کې وګرځېده چې داسې یو ښاغلي لکه ریچمانډ ته په کتو سره چې د یو داسې کرغېړن کس لکه صالح محمد سره راکړه ورکړه کوي؛ نو د شېکسپیر به هم له داسې چټلیو سره سروکار و او کنه.»[81]

یوه ورځ مخکې له دې چې یرغمل کابل ته ورسېږي، جنرال سېل د شـمال په لور د دوی مخې ته د ســتړي مشـي له پاره ورغی. مېرمن سېل چې کابو یو کال خپل مېړه نه و لیدلی، د بیا لېدو په هکله یې داسې لیکلي: «دا موږ ته ناشـونې ده چې د ده د راتګ په هکله خپل احساسات په سمه توګه بیان کړو. ما او لور ته مې د خوښۍ راتګ دومره ډېر ځنډنی شوی و چې د ده لیدل په نابېره توګه راته دردمن شــول او ســتوني مو داســې ډک شــول چې په ژړا یې راحت نه موندلو.»[82]

مکنزي چې تر اوسه تبه لرله په تیندک جنرال ته ورغی او ورته وېې ویل: ««تاسې ته مبارکي وایم جنراله!» دغه زړور بوډا ده ته مخ واړولو او د ځواب هڅه یې وکړه، خو احساساتو یې پرې غلبه وکړه. د مخ ونګه یې پرله پسې تروشه او تروه کېده، بیا یې اس ته چوکه ورکړه او په چارګام له دې ځایه چټک لاړ.»[83]

کله چې د جګړې یرغمل کابل ته ورســېدل، دوی ته د توپ پر یوویشــتو ډزو هرکلی وویل شــو او کمپ ته د ننوتلو په حال کې په کتار کې ولاړ پلي عســکرو دوی ټولو ته د خوښــۍ نارې وهلې. اېنســېن ګرېنول ســتپلټن Ensign Greville Stapylton ویلي: «دوی یوه خارق العاده بڼه خپله کړې وه. ټولو اوږدې ږيرې او برېت پرېښـي وو او افغاني جامې یې پر تن وې. خلکو په سختۍ خپل ملګري په کې پېژندل.»[84]

کسـاتي پوځ په کابل کې یوازې دوه اونۍ پاتې شـو. عسـکرو لمړۍ څو ورځې د کابل له باغونو څخه د تازه انګورو او مېنو خوړلو په مشغولا او د ښـار په لیدلو تېرې کړې او ډېری هغه ځایونو ته لاړل چې تېر کال ظلمونه او وژنې په کې شـوې وې. هغه چا چې کابل د اشغال په وخت کې لیدلی و، اوس یې په لیدو حیران شـول. انځورګر جېمز رټري لیکلي: «زما په نه شـتون کې ډېر ناوړه بدلونونه راغلي وو. بشپړ ویجاړ کورونه او تور دېوالونه مې تر سترګو شـول. هېڅوک نه ښکاره کېدل. خلکو ښـار پرېښـی و، هسـتوګنځي یې تش او تیاره وو. موږ په واټونو کې پر اس سـپاره روان وو خو هېڅوک مو ونه لیدل او پرته د یو بې ځېښـتنه سـپي له انګولا څخه، چې ښـایي انګرېزي وینې یې څکلې وې، بل هېڅ غږ مو تر غوږ نه شـو. زموږ د نیولې غږ او «اسـونو د کوښـو انعکاس» د ترلي بازار په اوږدو کوڅو کې خورېدلو».[85] په ۱۸۳۹ کال کې نوېل چېمبرلېن د وروسـتي ځل له پاره د برنز کور ته د کرېســمس په مېلمســتیا کې د ګډون له پاره تللی و. په دغه مېلمستیا کې برنز د بر سکاټلند جامې اغوستې وې او په خپله سکاټلندي لمن کې یې د مېز پر سر سکاټلندي نڅا وکړه. اوس یې د اور لمبو کور له خاورو سـره یو کړی و او سـوځېدلي او تور بنســتونه یې خلکو د خزانې د موندلو له پاره کیندلي وو. چمبرلېن په خپل ژورنال کې لیکلي: «د سېر الکسـاندر کور چې ما ډېرې د خوښۍ شـېبې په کې تېرې کړې وې

(c) ketabton.com: The Digital Library

په کنډواله بدل شـوی و او اډه چې ډېرې پیسـې مو پرې لګولې وې، ټوله ویجاړه پرته وه. هلته نه یو کور، نه یو بارک او نه کومه ونه پاتې وه.»[۸۶]

هیو جانس لا ډېر هک پک و او وروسته له دې چې کابل ته بیا لاړ، په خپل ژورنال کې یې سمدلاسه داسې ولیکل: «کله چې د خپل پخواني کور د کوڅې په ګوټ کې تېرېدم، و مې نه شو کړی چې پرته له لیدو یې بېرته لاړ شم. که څه هم زه په دې تمه وم چې د ټول کور بامونه به نړېدلي وي، خو داسې یوې بشپړې ورانۍ ته تیار نه وم. نه زما د کور او نه زما د کور څنګ ته د سېر الکساندر برنز د کور یوه خښته پر بله ابښې پاتې وه. پرته د څځلو او خاورو له کوټې څخه چې زموږ د کم بختـه خلکو مړي یې لاندې پراته وو، بل څه نه لیدل کېدل. د سـېر الکســاندر د حویلۍ په انګړ کې هغه ځای هم راوښودل شو چې دی په کې ښخ و. روح یې دې ارامه وي!»[۸۷]

خو د ګوډو او ماتو سـپاهیانو لیدنه ډېره زړه دردوونکې وه. دوی د کابل په واټونو کې په سـوال او دروېزه له سـاړه ژمي ژوندي وتلي وو. هغه افسران چې ډېر راستمن وو د خپلو غونډونو د سپاهیانو په راټولولو کې یې هڅې پیل کړې: په دې هڅه کې لمړی بریدمن جان هاټن، هغه څوک چې له پاټېنګر سـره یوځای له چاریکاره تښـتېدلی و، تر ټولو بریالی و. دی چې د کابل په پټیو، کوڅو او د مړیو په مارکېټ کې د دوی په لټون کې و، لږترلږه ۱۶۵ ګورخه یې پیدا کړل او په دوی کې یې ډېری حتی له مړیتوبه ازاد کړل.

په دې بهیر کې دا جوته شــوه چې په ټوله کې شــاوخوا ۲۰۰۰ ســپاهیان او د کمپ ملکیان ژوندي پاتې وو. دوی ټول راغونډ کړل شـول او دوه افسـران ورته وګمارل شـول چې د دوی د درملنې چارې مخته یوسـي. په دې بهیر کې د ځینو د بدن غړي هم پرې کړل شول.[۸۸]

د هغه زړګونو انګرېزانو او هندوسـتانیانو د خښـولو له پاره هم ډلې وګمارل شـوې چې تر اوسـه یې مړي په ښـار کې هر ځای پراته وو. لکه څنګه چې موهن لال ویلي: «دوی موږ ته چیغې وهې چې غچ یې واخلو.»[۸۹] دومره وخت نه و تېر چې عسـکرو پر پالک زور واچولو چې د کابل خلکو ته په جزا ورکولو خپل ځواک څرګند کړي. پالک هم همدا غوښـتل او دومره ډومارنې ته یې اړتیا نه لرله.

اکبرخان له ماتې وروسـته د شـمال په لور خلم ته تښـتېدلی و او هلته د انګرېزانو لاس نه شـوی ور رسـېدی، خو امین الله خان لوګري او قومیانو یې د پروان له غازیانو سـره یو ځای پرېکړه کړې وه چې له کابل څخه یوازې پنځه دېرش میله د شمال خواته د مېلو او چکر په سیمه، استالف کې خپله دفاع مضبوطه کړي.

په افغانسـتان کې اسـتالف یو له هغه ځایونو څخه و چې په ښـایسـت کې یې تل نوم درلود - په شـپاړسـمه پېړۍ کې امپراتور بابر په دغه ځای مین شـو او په خپل دوبنې هسـتوګنځي او د ګلابو په بڼ کې به یې د واین مېلمسـتیاوې جوړولې. درې سـوه کاله وروسـته، برنز به همدغه ځای ته راتلو او د کابل له دیپلوماتیکې پېچلتیاوو څخه به یې دلته

(c) ketabton.com: The Digital Library

دمه كوله. د بدړ او غوز ونو سربېره، دغه سيمې «تر ټولو ډېر حاصلخيز د انګورو او نورو مېوو باغونه» لرل. له غره ځخه د بهانده اوبو ويالې يې له كبانو ډكې وې. پالک د غچ اخيستلو له پاره همدغه ځای ته پام واړولو.
كله چې د نوموړي پوځ له كابل څخه د شـمالي په هوارو كې د انګور باغونو په منځ كې تېرېده، لكه له دوی څخه مخكې چې ډېرو يون كوونكو پر دغه ځای زړه بايللی و، د عسـكرو زړه هم په غونډۍ كې د ښـارګوټي شـاوخوا ته د رڼو اوبو ويالو او شـنو پټيو يووړلو، خو سره له دې يې دغه ځای وران ويجاړ كړ. ښارګوټی يې كلابند كړ، بيا يې بريد وربانديې وكړ او ورپسې يې په سيسـتماتيكه توګه لوټ او تالا كړ. كله چې پوځيانو پنځه سـوه مريتوب ته اړ ايسـتل شـوي سپاهيان وموندل چې په ربړن وضعيت كې په ځنځيرونو تړلي په تلخونو كې ساتل كېدل، دوی په ډلو ډلو ټپي افغانان راغونډ كړل او بيا يې «د خپلو قربانيانو د كتان جامو ته اور واچاوه» او ژوندي يې وسوځول. بيا يې د اسـتالف ښځې په خپل منځ كې د كمسايي د دانې په اچولو وويشلې.[90]
د نوېل چمبرلېن اسوال د شاتنۍ ساتونكې ډلې يوه برخه وو. كله چې نوموړی هلته ورسېد، خپل د سترګو ليدلی حال يې داسې بيان كړې:

د دغه صحنې ليدنه له بيان څخه وتلې خبره ده... كېږدۍ، بكسونه او هر شی په لارو كې او د هغه كم بختو مړيو ځنګ ته پراته وو چې له دې ځای څخه يې په تګ كې ځنډ كړی و او يا يې په زړورتيا تېښتې ته مخه نه وه كړې او نه يې غوښتل چې ښځينه او ماشومان يې مخكې له دې چې دوی يې په دفاع كې ځانونه قربان كړي، زموږ لاس ته ولوېږي. لكه ځنګه چې پوهېږئ، له څوارلس كلنو څخه پورته خلكو باندې دريغ ونه شـو... څو كسـه زما پر وړاندې ووژل شـول، كله كله به ځينې يوازې ټپيان وو او په دويمه ګولۍ به ووژل شـول... ځينې پوځيانو (په بنه كې نه، خو په زړه كې بې رحمه خونكارانو) غوښـتل چې له ښـځو غچ واخلي...له دغه بريد څخه مخكې، د كابل په لور زموږ د پرمختګ له خبربدو سره سم، د كابل د مالونو لويه برخه او د غټو مشرانو ښځينه مخكې له مخكې استالف ته لېږدول شوي وو ځكه چې افغانانو دغه ځای نه ماتېدونكی ګڼلو... د تاړاک صحنې هيبتناكه وې. هر كور له انګرېزي او بومې عسكرو ډک و او په حويليو كې د ننه يې هر څه په بشـپړ ډول له خاورو سـره برابر كړي وو. سـامان، اسـباب، كالي او په كورونو كې چې هر څه وو ټول لارو كوځو ته غورځول شـوي وو... ځينو وسـلې واخيسـتې، ځينو ګاڼې او ځينو كتابونه... كله چې عسـكرو خپل زړه تش كړ، د كمپ ملكيانو ته وار ورسـېد او دوی د ورانونې او ويجاړونې كار بشـپړ كړ... عسـكرو ته دغه ټوله ورځ دنده وركړل شـوې وه چې ښـار وسوځوي او عسكرو او د كمپ ملكيانو هر هغه څه اخيستل چې د لرلو ارزښت يې درلود.

پر نوېل چمبرلېن باندې د استالف د بېګناه ښځو او ماشومانو ربړو ډېر سخت اغېز وكړ:

كله مو چې ښار نيولو، ما يو ټنډ مخی كوچنی ماشـوم په لاره كې ناسـت وليد چې داسې يې ژړل لكه زړه يې چې پرک چوي. دغه خوراكی يوازې پرېښـودل شـوی و او يا د ډېرې بيړې له كبله له مور او پلار څخه يې پاتې شـوی و... په يو بل ځای كې مې د يوې بوډۍ ښـځې په ليدو چې مړه پرته وه سـخت ټكان وخوړلو. د دې له څنګ سـره يو د درېيو- څلورو مياشـتو ژوندی ماشـوم هم پروت و، خو دواړه ورنونه يې په ګوليو سوري او ځيرې وو. دی كمپ ته ولېږدول شـو، خو ځورېدنې ته يې مرګ ډېر ژر د پای ټكی كېښـود. لږ وړاندې يوه بله ښځه له خپل ټپ څخه نالېده او ټوله شـپه يې پرته له سـرپناه څخه هملته تېره كړې وه؛ يو ماشـوم يې كلک په غېږ كې نيولی و او داسـې برېښـېدل چې د خپلو دردونو په زياتېدو يې په ماشـوم باندې عاطفه ډېرېده... په لاره كې د زړو او ورو، بډايو او بېوزلو مړي پراته وو... كله چې زه خپه او زړه توری بېرته كمپ ته تلم، يوه ډنګره بوډۍ مې ولېده چې له خپل پټنځای څخه په دې خيال راپورته شوې وه چې موږ د وخته بېرته تللي يو. نوموړې په سختۍ د يوې وړې ويالې په لور روانه وه چې خپله تنده ماته كړي... ما يې كوزه ورته ډكه كړه، خو په بدل كې يې يوازې دغه راته ووېل: «په پرنګيانو د لعنت وي!» زه په داسې حال كې بېرته كمپ ته لاړم چې له خپل

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځان، نرۍ او اکاړ مسلک څخه مې کرکه پیدا کړه. په حقیقت کې موږ له جواز لرونکو وژونکو څخه پرته بل هېڅ څه نه یو.[۹۱]

کساتي پوځ په استالف کې له غرونو ښکته شو او د ولایت مرکز، چاریکار یې لوټ او وسوځولو. دا هغه ځای و چې یو کال مخکې پاټېنګر او هاټن له خپلو ګورخه پوځیانو سره کلابند پاتې وو. په تاریخ سلطاني کې سلطان محمد دراني داسې لیکلي: «کساتي پوځ ټولې ولسوالۍ ته اور ورته کړ.» او بیا د لوټ له مال سره «بېرته کابل ته روان شو.»[۹۲]

کله چې بېرته کابل ته ورسېدل، دوی یوه شول چې په کابل کې د دوی پاتې همکاران هم کرار نه وو ناست: د براډفوټ عسکرو د لوی سرپټي او څلور پوړېزه یا چار چته بازار په طاق کې چاودېدونکي توکي اېښي وو. دغه بازار د شاه جهان په واکمنۍ کې جوړ شوی و او نه یوازې یې د مغلو د اعلی مهندسۍ د عجایبو په توګه نوم درلود بلکې په ټوله منځنۍ اسیا کې یوه تر ټوله ښه ودانۍ هم وه. ځینې خلکو ویلي چې دغه ښکلې ودانۍ چې په زره پورې کاشي کاري شوې وه او د لرګي ګومبزي چتونه یې نقاشي شوي وو، په افغانستان کې یوازېنۍ تر ټولو ښایسته ودانۍ وه، خو پالک یې د ورانولو هوډ کړی و ځکه چې په همدغه ځای کې د مېکناټن مړی په چنګک کې د سپکاوي له پاره ځړول شوی و. میرزا عطا د دې ودانۍ ورانول د انګرېزانو د کمزورتیا او دوه مخۍ یوه بله نښه ګڼلې: «کله چې انګرېزان کابل ته ننوتل، د شانداره څلورپوړیزه بازار په ګډون یې د ښار لویې ودانۍ په توپونو ورانې کړې. هغه متل دی چې وایي: «په اوښ یې زور نه رسېده، په خره باندې بار کجاوې ته یې لرګي ونیول! »»[۹۳] دغه ورانونې د جګړې یو له هغه تناقضاتو څخه وې چې انګرېزانو په لمړي سر کې برنز د خپلو ګټو او سوداګرۍ د پراختیا له پاره اباسین ته لېږلی و، خو اوس له دغه ناورین څخه ډک داستان وروستی پېښه په دې سیمه کې د سوداګرۍ د اصلي مرکز کساتي ورانونه وه؛[۹۴] نو په اباسین کې د بېړۍ چلولو له بریده وتلې ستایل شوې طرحه هېڅ شوه او اوس مخکې له دې چې انګرېزان د سوتلېج بلې غاړې ته بېرته لاړ شي، په منځنۍ اسیا کې یې تر ټولو لوی مارکېټ له خاورو سره برابر کړ.

لکه په استالف کې، د لوی بازار وراونونې په کابل کې لوټماریو، وژنو او جنسي تېریو ته لاره هواره کړه. چمبرلېن وروسته له دې چې په اووم د اکتوبر بېرته کابل ته لاړ، داسې لیکلي: «د کندهار او جلال اباد د اډو پوځیان او ملکیان په ښار کې په تالا بوخت وو. هر ځای، دلته او هلته، د لوګي تورو لوخړو د مشرانو د کورونو د سوځېدنې څرګندونې کولې... همدارنګه، د ښار یوه برخه هم په لمبو کې وه.»[۹۵] دغه لمبې هسې تصادفي نه وې. په دې هکله لمړی بریدمن ګرین ووډ لیکلي: «کله مو چې په کابل کې شاوخوا دوه اونۍ تېرې کړې، یو ماښام [موږ ته] امر وشو چې سبا ښار ته د تګ له پاره چمتو اوسو. د تګ موخه راته ونه ویل شوه، خو موږ ښه پوهېدو چې هلته به څه کوو او په دې اړه زموږ اټکل سم وخوت. سبا ته مو ټول اصلي چوکونه او بازارونه والوزول او په ښار کې مو ډېرو ځایونو ته اور واچولو. کورونه مو هم په ډېر لږ وخت کې وران کړل او کالي، د سان جامې، پوستینچې، برستنې او د اغوستلو هر څه مو بهر راویستل او له منځه مو یوړل... زموږ ځینې سرېیو یو شمېر د سیسۍ او نورو غوښو سرتړلي انګرېزي کوټي پیدا کړل او ځانونه یې ښه پرې ماړه کړل... »

دغه ویجاړونې د تیارې تر خورېدو او د پوځیانو تر ستومانۍ پورې دوام وکړ:

له اور او لوګي څخه زموږ ډېر پوځیان داسې ښکارېدل لکه مګ پاکي. په راتلونکو ورځو کې نورې ډلې ښار ته ولېږل شوې چې په پای کې پرته له بالاحصار او د قزلباشو له مېنې څخه ټول کابل په بشپړ ډول وران او سوځول شوي و... ټول کورونه له وچو لرګیو جوړ شوي وو؛ نو کله به یې چې اور واخیست، بیا یې ژغورنه ناشونې وه. اور لګونو تر هغه وخته چې موږ په څېرمه سیمه کې وو دوام درلود... یو لوی جومات چې افغانانو د الفنستون پر پوځ باندې د بریا په ویاړ جوړ کړی و، والوزول او ویجاړ کړل شو.[۹۶]

(c) ketabton.com: The Digital Library

خو د ګرین ووډ دغه د خوښې څرګندونې د هغه څه په اړه وضاحت نه ورکوي چې د خپلو فرضي دښمنانو د تشو هتیو او کورونو د نړولو سربېره، انګرېزي لوټمار پوځ داسې کړنې ترسره کړې چې هغوی ته په اوسني وخت کې د خپلو قزلباشو او هندو متحدینو پر ضد د جنګي جرمونو نوم ورکول کېږي. بې اړنګه، د کابل هندي سوداګرو سوله منه ټولنه په پېړیو د راز راز افغان واکمنانو له لوري د پیسو د ترلاسه کولو په موخه خپل سري نیونې او شکنجې ګاللې وې، خو بیا هم تر اوسه په کابل کې پاتې وو او اوس یوازې په اته څلوېښتو ساعتو کې انګرېزي لوټوماری دوی پوپناه کړل. لکه څنګه چې په دې هکله یوې رسمي پلټنې اعتراف کړی: «له بده مرغه په کابل کې له ډېر تشدد څخه کاراخیستنه رښتیا ده.» اګستس ابټ وروسته اېلېنبوره ته داسې اقرار وکړ:

مخکې له دې چې موږ ور ورسېږو، ټولو افغانانو ښار پرېښی و او یوازې هندوان او پارسیان هلته پاتې وو. هندوانو چې زموږ د کابل پوځ له تباهۍ څخه وروسته بې لوی خطر پر ځان منلی و او زموږ په سلګونو کم بخته عسکرو ته یې ډوډۍ او پناه ورکړې وه، په طبعي توګه تمه درلوده چې موږ به یې ساتنه وکړو؛ نو دوی په خپله مېنه کې په بشپړه توګه له خپلو کورنیو او شتمنیو سره پاتې شوي وو. پارسیانو [قزلباشو] زموږ د یرغمل افسرانو او عسکرو په موندلو کې راسره مرسته کړې وه؛ نو دوی ته هم د دوستانو په سترګه کتل کېدل، خو د هندوانو د سیمې په پرتله، چندول چې قزلباش په کې اوسېدل دومره کمزورې مېنه نه وه چې له امر څخه د یوې سرغړوونکې ډلې تر خطر لاندې وي. لږ لنډ وخت وروسته، د ۱۸۴۲ کال د اکتوبر په نهمه، یوه ډله انجنیران ووتل چې د ښار مارکېټ وران کړي. په پوځي کمپ کې داسې یوه عمومي انګېرنه رامنځته شوې وه چې کابل به چور ته پرېښودل شي؛ نو سپاهیان، ډېر اروپايي عسکر او په زرګونو د کمپ ملکیان د ښار په لور وخوځېدل او ښار ته چې نیمګړي دېوالونه ترې چاپېر وو، پرته له کومې ستونزې ننوتل. هغه عسکر چې د انجنیرانو د ساتنې له پاره لېږل شوي وو، د ښار په یوه یا دوو دروازو او همدار راز مارکېټ ته نږدې په یو ځای کې غونډ شوي وو؛ نو دوی له هغه تاوتریخوالي څخه هېڅ خبر نه وو چې د هندوانو په مېنه کې ترسره کېده. هلته، د کورونو دروازې ماتې کړل شوې، په ښځو جنسي تېري وشول، شتمنۍ په زور لوټ او مالکان یې لکه سپي په ډزو وویشتل شول... [۹۷]

هنري لارېنسن، هغه سړی چې په ۱۸۳۷ کال کې یې د افغانستان پولې ته څېرمه د وېتکېویچ په لیدو سره د جګړې لمړنیو ګامونو ته لاره هواره کړې وه او تر دغه وخته یې د انګرېزي واکمنۍ پر مهربانۍ باور درلود، د کابل د اشغال په وروستیو ورځو کې د انګرېزي ځواک داسې سپکې ځان ښودنې یې سخته کرکه وپاروله. نوموړي په خپل ژورنال کې داسې لیکلي:

ګڼ شمېر خلک بېرته کابل ته راغلل ځکه چې زموږ د ساتنې په ژمنو یې تکیه کړې وه. ډېرو یې خپلې هټۍ بېرته پرانیستلې، خو اوس دغه خلک له خاورو سره برابر کړل شول. مال یې تالا شو او د دوی مخته یې کورونه وسوځول شول. هندوانو، چې شمېر یې څه نا څه ۵۰۰ کورنیو ته رسېدلو، هر څه له لاسه ورکړل او دې ته اړ شول چې په زاریو زموږ د پوځ تر شاه هند ته ستانه شي. چندول هم نږدې د همدغسې برخلیک سره مخ شوی و. که چېرې غلام خانې [د قزلباشو د مېنې خاص ساتونکي] وسلې ته لاس نه وی اچولی او د خپل ژوند تر پایه یې له خپلې شتمنۍ څخه د دفاع هوډ نه درلودی، نو زموږ لوټماران به د دوی په لور هم ورغلي وی.[۹۸]

ناټ هم په همدې کچه ناهیلی شوی و. ده په نهم د اکتوبر لیکلي: «پرته له دې چې د افغانانو او د ټولې نړۍ د خندا وړ شوو، زه بیخي نه پوهېږم چې موږ د څه له پاره دلته پاتې یوو.»[۹۹]

(c) ketabton.com: The Digital Library

د اکتوبر په لسم سهار، انګرېزانو د ژمي لمړنۍ واوره ولیده چې د کابل غونډۍ یې ګردجنې کړې وې. اوس یې چې کابو ټول ښار سوځولی و، پالک په همدغه سهار امر وکړ چې دوې ورځې وروسته به له افغانستان څخه وځي خو د داسې واورې له توپان سره مخ نه شي لکه کوم چې د الفنسټون د پوځ په تباهۍ کې یې مرسته کړې وه.
انګرېزانو له افغانستان څخه خپله وتنه پټه ساتلې وه او د کابل ډېر اشرافیان چې له انګرېزانو سره یو ځای شوي وو، داسې ګڼلې وه چې اشغال به د پخوا په څېر دوام ولري. موهن لال چې ډېر کله یې د انګرېزانو او افغان اشرافیانو په منځ کې اړیکې ټینګولې سخت خوا بدی شو او دا یې په نېغه له دې افغانانو سره خیانت وبللو. نوموړي وروسته لیکلي: «زموږ د تګ په وخت کې مې دوی ته نه شوی کتلی. دوی ټول په ژړا راغلل او ویې ویل: «موږ خپل ملګري وغولول او جزا مو ورکړه او دې ته مو اړ ایستل چې د خپلو وطنوالو پر ضد ودرېږي او اوس یې د زمریانو خولې ته یوازې پرېږدو.»» د موهن لال په ګډون ټول پوهېدل چې د انګرېزانو له تګ وروسته به اکبر خان کابو په یقیني توګه سمدلاسه بېرته کابل ته راشي او«ټولو هغه خلکو ته به جزا ورکړي چې زموږ پلوي یې کړې وه، بندیان به یې کړي او په زور به پیسې ورڅخه واخلي».[100] شاه فتح جنګ هم په همدې اند و. د پالک له اعلان څخه یوه ورځ تېره شوې نه وه چې نوموړي خپل تخت پرېښود او اعلان یې وکړ چې له خپل راڼده تره، شاه زمان سره هند ته ځي. د ده کشر ورور او پر شجاع باندې تر ټولو ګران زوی، شاپور په خپله دې ته حاضر شو چې د شاه فتح ځای ونیسي، خو ډېرو کمو خلکو دا باور درلود چې د ده واکمني به له څو اونیو څخه ډېر پایښت ولري.
په یوه هڅه کې پالک غوښتل چې د شاپور واکمنۍ ته د پایښت یو فرصت برابر کړي؛ نو د اکتوبر په یوولسم یې د کابل پاتې اشرافیان په زور وهڅول چې بالاحصار ته لاړ شي او شاپور ته د وفادارۍ سوګند وکړي. هلته، یو د وفادارۍ د ژمنې سند په بېړه جوړ کړل شو او دوی ټولو خپل مهرونه پرې ولګول. بیا دوی جلا جلا په قران لاس کېښود چې د خپلې ژمنې پخلی وکړي: «په دغه خوشحاله شېبه کې چې سلطان (شاپور) چې د سلطان زوی دی زموږ حاکم شوی او موږ سوګند یادوو او خدای او پیغمبر ته یې او ټولو پیغمبرانو ته... د دې پخلی کوو چې موږ به له دغه دروند او نومیالي حاکم څخه پرته بل حاکم غوره نه کړو. موږ به له ده څخه خپل چوپړ ونه سپموو او دا پر خپل ځان، هېواد، عسکرو او وګړو فرض ګڼو چې امرونه یې سرته ورسوو.»[101] خو د راټول کړل شویو اشرافیانو له غوښتنو سره سره، پالک دوی ته د وسلو او مهماتو ورکړه ونه منله؛ نو په دې توګه یې دوی ته دا ناشونې کړه چې خپلې ژمنې او سوګند وساتي.[102] د پوځ بېړنۍ وتنې نه یوازې انګرېز پلوه اشرافیان د مرګ له خطر سره مخ کړل بلکې خپل ډېر سپاهیان یې هم په اسارت کې پرېښودل. خوابدي مکنزي په دې هکله لیکلي: «موږ باید د خپلو عسکرو د موندلو له پاره ډېره موده پاتې شوي وای. په سلګونو دغه سپاهیان په مریتوب کې بند پاتې شول.»[103]
کلونه وروسته، مکنزي یو داسې سپاهي ولید چې مریتوب ته اړ ایستل شوی و او بیا په تېښته بریالی او هند ته بېرته راغلی و. لکه څنګه یې چې همداسې ګمان کولو، دغه سپاهي ورته وویل چې «په هغه وخت کې غرونه له اسیرانو ډک وو. [وروسته] ډېر اسیران د مریبو په څېر بلخ ته ولېږدول شول. په دوی کې انګرېزان هم وو. که چېرې زموږ عسکرو ته د څو نورو ورځو د پاتې کېدو اجازه ورکړل شوې وای؛ نو دغه اسیران به یې ازاد کړي وای.»[104]
د ۱۸٤۲ کال د اکتوبر په دوولسمه له لمرختو سره سم، انګرېزانو له بالاحصار څخه انګرېزي توغ ښکته کړ. ریو. ای. ان الن د دغه شېبې په اړه داسې لیکلي: «خپلو پخوانیو شرمېدنو او اوسني ځاځ ته مو شا واړوله - دا یوه د خپګان او

(c) ketabton.com: The Digital Library

بې عزتۍ صحنه وه.»[۱۰۵] نوېل چمبرلېن د دوی تر شا د خپلو سترګو لیدلی حال داسې بیان کړی: «ټول اسمان د اور له لمبو څخه سور رنګ درلود.» پرته له یو څو مېنو څخه چې تر اوسه شته وې، د کابل ټول ښار یا د بېنونو ښار چې د برنز په اند په سیمه کې تر ټولو ښکلی و، اوس په خوګلنو ویجاړو بدلېدلو. منشي عبدالکریم لیکلي: «ورانونې او غچ اخیستنې د کورنیو او هستوګنځایونو بېخ وایسته. ډېر لږ معزز ښاریان بې زیانه پاتې شول. بازار ویجاړ کړل شو، تش ځایونه په مړیو ډک کړل شول او چتلۍ او تورږم هوا ککړه کړې وه. داسې ځایونه چې یو وخت ښایسته باغونه وو اوس ګرګس او کونګ په کې ګرځېدل. خلک داسې ناچاره شول چې اوس د دروېزګرو په څېر له سختې بې وزلۍ سره لاس او ګرېوان وو.»[۱۰۶]

که ډېر عسکر دې ته خوشحاله وو چې بېرته د هند په لور خپلو اډو ته ستانه دي، خو له کابل څخه دغه د تګ لړۍ یوه له خپګان څخه ډکه ننداره وه ځکه چې ډېرې بېلابېلې ډلې چې د اکلنډ د ناکامې او خطرناکې تجربې ښکار شوې وې، په انګرېزانو پسې په غناسکي• وې: هغو اشرافیانو چې د انګرېزانو پلوي یې کړې وه، په تېره بیا انګرېز پلوه قزلباشانو اوس بله چاره نه لرله پرته له دې چې په خپلو بېرته تلونکو متحدینو پسې لاړ شي. پر دوی سربېره، د هغه ګوډ او ماتو سپاهیانو اوږدې لیکې هم ورپسې وې چې د الفنستون افسرانو د شاتګ په وخت کې یوازې پرېښې وو او اوس چې د ډېرو یې د بدن غړي ترې غوځ شوي وو په ډولیو او د اوښانو په کجاوو کې په منجېدو لېږدول کېدل. هغه پنځه سوه بې وزله هندو کورنۍ هم په دوی پسې روانې وې چې لوټ شوې وې، کورونه یې وران کړل شوي وو او جنسي تېري وربانديې شوي وو. د کتار په شا کې، د سدوزي کورنۍ پاتې ژوندي غړي او د شاه شجاع، شاه زمان او فتح جنګ حرم و چې د پاچاهۍ د بېرته ترلاسه کولو هیلې یې بې کفایته او ناګران اشغال شنډې کړې وې او اوس بیا په یو پردي هېواد کې د ناڅرګنده راتلونکې سره مخ کېدل. لکه څنګه چې محمد حسین هراتي د پایلې په څېر د خپل کتاب، واقعیت شاه شجاع، په پای کې لیکلي: «نو په دې توګه انګرېزانو د سدوزیو شاهي کورنۍ تباهي بشپړه کړه!»[۱۰۷]

کله چې پالک خپل ستومانه پوځ د خردکابل له کړوونکې او غمجنې* لارې چې اسکلېټونه هاخوا دېخوا په کې پراته وو، بېرته روان کړی و او د الفنستون د پوځ له پاتې شونو څخه تېرېدلو - «داسې توکو لکه جرابې، لاس ماغو، ړمنځې، مات چیني لوښي او د توپونو اراېې چې د مړو عسکرو په ککریو لګېدلې وې، موږ ته د خپلو عسکرو سپکاوی رایادولو» - په همدغه وخت کې خبر راغی چې اېلېنبوره له هغه کورنۍ سره د یو وروستي خیانت مشري وکړه د کومې په نوم چې انګرېزي دولت پر افغانستان یرغل کړی و.[۱۰۸] دوه اونۍ مخکې، د اکتوبر په لمړۍ نېټه، له شېملې څخه لوی والي یوه اعلامیه خپره کړه چې له سدوزیو سره یې د انګرېزي دولت د اړیکو د شلولو خبرتیا په کې ورکړې وه. نوموړي دغه پرېکړه په بشپړو ناسمو دلیلونو کړې وه او هغه دا چې شاه شجاع داسې کړنې ترسره کړې چې له کبله یې«خپله وفاداري هغه دولت ته تر پوښتنې لاندې راوسته چې دی یې واک ته رسولی و». دا په ښکاره دروغ خبره وه: له خپلو ټولو ناکامیو سره سره، شاه شجاع انګرېزانو ته کلک وفادار پاتې و او حتی هغه وخت هم چې انګرېزانو په یوه اړخیزه توګه

•غناسکي: په ربړو او کړاو تګ

*دلته لیکوال د دولاروسه Dolorosa کلیمه کارولې چې د غم یا درد او عذاب لارې ته وایي او د عیسویانو په باور په بیت المقدس کې هغه لاره ده په کومه چې عیسی ع پر صلیب باندې مېخ کولو ته بوتلل شو. (ژباړن)

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ده سره کړې تړون مات کړ او دی یې د ۱۸۴۱ کال د ډسمبر په میاشت کې خپل برخلیک ته یوازې پرېښود. اېلېنبوره په اعلامیه کې خپلو څرګندونو ته داسې دوام ورکړی: «لوی والي به افغانان پرېږدي چې په اوسنۍ انارشۍ کې چې د دوی د خپلو جرمونو له کبله رامنځ ته شوې، یو حکومت جوړ کړي.» د دغه اعلامیې په پای کې داسې څه لیکل شوي وو چې د اوولین Orwellian* له نظریې سره یې ښه سمون درلود: «د یو ملت له خوښې پرته پر دوی د یوه حاکم تپل به د برتانیې د حکومت له پالیسیو سره په ټکر کې وي. لوی والي به په خوښۍ هر هغه حکومت په رسمیت وپېژني چې د خلکو په خوښه جوړ شوی وي او د خپل ګاونډ هېوادونو سره ښې اړیکې وپالي.»[۱۰۹]

په حقیقت کې اېلنبوره په دې باور و چې یوازې یو سړی کولی شي په افغانستان کې بېرته نظم راولي. د پورتنۍ اعلامیې له خپرولو سره سم، امیر دوست محمد خان په چوپتیا له ځارنې څخه په مسوري کې ازاد کړل شو. میرزا عطا لیکلي:

امیر مخکې له دې چې فېروز پور ته لاړ شي، ټولو ته یې یوه د خوشحالۍ مېلمستیا ونیوله. هلته یې له لوی والي سره وکتل او وروسته، د فېروز پور په لور په رسمي توګه ۵۰۰ اسوالو او پلو عسکرو بدرګه کړ. د بار د لېږد له پاره د غوایو بګۍ، پیلان او اوښان هم ورکړل شول. د امیر زوی حیدر خان [چې د غزني په سقوط کې ژوندی نیول شوی و] او حاجي خان کاکړ [چې د اوټرم د پلټنې ډله یې وځنډوله او دوست محمد ته یې بخارا ته د تېښتې فرصت ورکړ] لودیانې ته ولېږل شول چې د امیر له بدرګې سره یوځای شي. دوی دوه میاشتې وروسته د افغانستان په لور حرکت وکړ؛ لارډ اېلېنبوره یوه ګران بیه اعزازي چپنه ورکړه او یوه اوږده خصوصي ناسته یې ورسره درلوده. نوموړي دوست محمد ته په ټینګار وویل چې هېڅ کله د برتانوي دولت پر وړاندې ونه دربږي او مخالفت یې ونه کړي، له سېکانو سره ښې اړیکې ټینګې کړي او له دښمنۍ څخه لاس واخلي. ده دا مشوره هم ورکړه چې خپل زوی، اکبرخان لارې ته راولي. ورپسې دوی خدای په اماني وکړه او اېلنبوره امر وکړ چې د دوست محمد ورځنۍ خرڅ دې تر هغه وخت پورې ورکړل شي څو چې خیبر ته نه وي تللی.[۱۱۰]

له کابل څخه دویم شاتګ په ارامۍ پیل شو. د عسکرو، مهاجرو او د کمپ د ملکیانو اوږدې لیکې د خردکابل او تیزین له غاښیو پرته له دې چې یو ډز وشي تېرې شوې، خو کله چې له جګدلک څخه لږ مخکې د غلزیو اصلي سیمې ته نږدې شول، نښې ویشتونکې ډزې پیل شوې. نوېل چمبرلېن چې د پوځي ډلې په وروستۍ برخه کې و، لیکلي:

په داسې حال کې چې زه ټوپک په لاس او د قوماندې پر اس سپور د ټولو هغه پوځیانو شاته روان وم چې زما تر قوماندې لاندې وو، سپین سترګي دښمن پر ما او ما پر دوی ډزې کولې. په دغه وخت کې مې د اس له ورمېږ څخه ګولۍ تېرې شوې او بیا څو ګامه وروسته زه په خپله په ګولۍ ولګېدم. له لګېدو سره سم ګرد وچورلېدم او په ځمکه ولوېدم، خو ډېر ژر بېرته اوچت شوم او له ډېر درد سره وړاندې نګوښېدم. ما هوډ درلود چې افغانان به زما د وژل کېدو خوند ونه ویني. کله مې چې خپلې شا ته لاس کړ، ما فکر وکړ چې ژوند مې نور په ختمېدو دی، خو کمپ ته له رسېدو وروسته، موږ ته څرګنده شوه چې ګولۍ مې تر پوستکي نه وه تېره شوې او کله چې

---

* اوولین یو ستاینوم دی چې د جورج اوویل George Orwell د ټولنیز وضعیت په اړه هغه نظریې ته اشاره کوي کومه چې نوموړی یې یوې ازادې ټولنې ته زیانمنه بولي. دا نظریه هغه پالیسۍ څرګندوي چې د پروپاګند، ځارنې، له حقیقت څخه په انکار او د غلطو مالوماتو په خپرولو ډېر سخت قوانین رامنځته کوي. (ژباړن)

(c) ketabton.com: The Digital Library

ډاکټر ګوته وروړه، ګولۍ لاندې د ډاکټر پر مېز ولوېده.[۱۱۱]

خو ځيني نورو دومره ښــه بخت نه درلود. چمبرلېن ليکلي چې د لمړي شــاتګ په څېر اوس د کمپ ملکيان او مهاجر د لارې په غاړه چپه کېدل. دوی هملته پرېښــودل شــول «چې غلزي يې ووژني ځکه چې موږ د دوی د لېږد له پاره کومې وســيلې نه لرلې. ما خپلو ســړيو ته وويل چې له اســونو ښــکته شــي او خپل اس مې هم ورکړ چې دغه خوارکې پرې ولېږدوي، خو دوی داسې کمزوري شـوي وو چې پر اسـونو يې ځانونه نه شـوی نيولی؛ نو زه دې ته اړ شـوم چې دوی د هغه بې رحمه بدماشــانو چړو ته پرېږدم چې د بې وزله، ډنګر او بې اســرې مخلوق د ســتوني په غوڅولو يې جلال موندلو. له هرې سيمې څخه چې موږ تېرېدو، د هغه خلکو مړي به مو ليدل چې له موږ څخه مخکې ډلو پرېښې وو».[۱۱۲]
کله چې چمبرلېن جلال اباد ته ورسېد، براډفوټ د هغه کلا په دېوالونو کې ماينونه خښول چې دوی دوه ځله بيا رغولې او په برياليتوب يې ترې دفاع کړې وه. د هر برج لاندې ډېر لوی ماينونه او د ســنجونو په اوږدو کې لږ واړه مينونه کېښودل شول.[۱۱۳] د اکتوبر په ۲۷، وروسته له دې چې پالک حرکت وکړ، سمدستي يوه لويه چاودنه وشوه او د کابل په څېر، جلال اباد هم د ويجاړۍ په لوګيو کې پرېښودل شو.[۱۱۴]
د شــاتګ په دويم پړاو کې کله چې خيبر ته ښــکته کېدل، انګرېزان له تر ټولو ســخت مقاومت ســره مخامخ شــول. افريدي د معمول په څېر د خپلو غرنيو کليو څخه را و ښهېدل چې پر انګرېزانو يرغل وکړي، وې وژني او لوټ يې کړي. دلته انګرېزانو بيا په غچ اخيســتنې پيل وکړ. د اکتوبر په ۲۹مه شــپه چمبرلېن په چټکۍ ليکلي: «په چا رحم نه کېدلو. موږ له ۱۵۰ څخه تر ۲۰۰ کســه ووژل ... ټولې ذېرمې او کلي تالا او وســوځول شــول.» د نومبر په لمړۍ نېټه، جان نېکلســن د لنډ وخت له پاره له خپل کشــر ورور الکســاندر ســره وليدل مخکې له دې چې د غاښــي په ســر کې د کتار وروستۍ برخې ته ولېږل شي څو له چمبرلېن سره يو ځای شي.
سبا ته، د عيسوي ملا، الن په ملتيا، چمبرلېن او نېکلسن له علي مسجد څخه ښکته په کږه وږه لاره مزل پيل کړ. کله چې په لاره کې يو تېره ګوټ ته واوښتل، هلته يې لاره د خپلو هغه همکارانو له مړيو څخه ډکه وليده چې پرون ماسپښين له دوی څخه بېل شوي وو. د دوی ټوله ډله د افريديو د غلچکي بريد لاندې راغلې وه او افريدي ورباندې برلاسي شوي وو. اوس د دوی «ټوک ټوک او لوڅ او لغړ مړي دلته، هلته پراته وو او په غوښـو يې سپيانو او ښکاري مرغانو له وخته پيل کړی و. په دوی که دوې بومي ښځې هم وې چې يوه يې ځوانه او ښايسته وه».[۱۱۵] په مړيو کې د نېکلسن کشر ورور هم لوڅ لغړ او ټوټې ټوټې پروت و. د افريديو د دود سره سم، د الکساندر د بدن تناسلي غړي غوڅ او په خوله کې يې ورکړل شوي وو.[۱۱۶] دغه پېښې، نېکلسن په يو احساساتي عقلي ناروغ بدل کړ او له ټولو مسلمانانو سره يې داسې کرکه پيدا شوه چې د دوی د تباهۍ هيلې يې په سر کې پاللې. نوموړي په راتلونکو ډېرو کلونو کې کله کله د دوی پر ضد جګړو کې برخه اخيستله او د ۱۸۵۷ کال په لوی پاڅون کې يې خپل زړه تش کړ.[۱۱۷]
سبا سهار چې په افغانستان کې د دوی وروستۍ ورځ وه، دا ځل د چمبرلېن وار و چې تر غلچکي بريد لاندې راشي. دی يو ځل بيا په شـاتنۍ سـاتونکې ډله کې و او کله چې د لارې په وروسـتۍ برخه کې د جمرود کلا په لور ښـکته کېده، تور ټوپک نښې ويشتونکو چې په لوړو شېلو کې پټ وو، د ده پر ډله يې د ګوليو باران جوړ کړ. چمبرلېن ليکلي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

زه له خپلې ډلې څخه څو ګامه مخکې پر اس سپور روان وم، ډزې ډېرې نږدې لګېدې. ما خپلې ډلې ته مخ واړولو او یو افسر ته مې وویل: «دغه خلک په نښه کې دومره بد نه دي.» دا رښتیا وه او یوه شېبه وروسته زه ولګېدم. ګولۍ داسې کلکه رابانديې ولګېده چې غبر يې زما یو ملګري واورېد او راته ویې ویل: «زړه اندېوالـه، ولګېدې.» خو ما يې خبرېدو ته اړتیا نه لرله. لوا خپل اسونه په چارګام کړل چې له ډزو څخه ځانونه وباسي. زه دې ته اړ شوم چې له اس څخه ښکته شم یا که رښتیا وواېم له اس څخه نیمه لوېدلی وم چې ښکته شوم او بیا په داسې حال کې چې یو سپاهي نیولی وم څو ونه لوېږم، اس مې وړاندې کش کولم. بیا، د یو لوی کمر شاته پرېوتم چې له ډزو څخه خوندي اوسم تر څو چې لږ وخت وروسته یوه ډولۍ راته راوړل شوه او د جمرود کمپ ته ولېږدول شوم.[۱۱۸]

چمبرلېن د جګړې په وروستۍ ګولۍ ټپي شو. جمرود لکه یوه پوله چې په سترګو نه لیدل کېده هغه ځای و چې د افغانستان له وژنو څخه ډک تاوتریخوالی په کې ناڅاپې په ټپه ودرېد. ریو. ای. ان الن د پېښور په لمنو کې یوې بلې بدلې نړۍ ته په ماښام کې ورسېد. نوموړي په حیرانتیا لیکلي: «خلک د واټونو په غاړه ناست او غله دانه او خواږه خوراکي توکي يې خرڅول. موږ چې له څو میاشتو راهیسې پرته له دښمن څخه بل انسان نه و لیدلی، دا موږ ته عجیبه صحنه ښکارېده.»[۱۱۹]

وروسته د پنجاب له لارې د کمپنۍ تر واکمنۍ لاندې، فېروزپور ته څېرمه د ستلج سیمې ته د پنځو اونیو اوږد یون پیل شو. چمبرلېن ټوله لار په ډولۍ کې یووړل شو: «دومره ناجوړه وم چې له منظرو څخه مې خوند نه شوی اخیستی... د یون په بهیر کې په سلګونو خلک د ډېرې ستومانۍ او ټپونو له کبله مړه شول. زه د نورو په پرتله، یو له نیک بختو څخه وم چې ژوندی پاتې شوم. زه هیله لرم چې بیا هېڅ کله له داسې ربړو سره مخ نه شم.»[۱۲۰]

د پوځیانو لمړنۍ ډله له کرېسمس څخه لږ وړاندې د ډسمبر په درویشتمه فېروزپور ته ورسېده. کله چې له کښتیو څخه په جوړ شوي پله تېرېدل، لارډ اېلېنبوره د سیند په بله غاړه کې د دوی د ښه راغلاست له پاره درېدلی و او د لوا یوې تشریفاتي ډلې دغه سندره غږوله: «سوبمنو• اتلانو ته ګورئ چې راغلل.» د کالن مکنزي ښېنې/ ورېنداري جولیه مارګرېټ کمرون Julia Margaret Cameron چې یوه لمړنۍ مخکښه عکاسه وه، د اېلنبوره په هکله داسې د یادښت وړ خبره کړې: «اېلېنبوره په ټولو اداري موضوعګانو کې جګړه مار او له ادارې وتلی دی... [خو] په پوځي موضوعګانو کې بې کچې څوبمن او لېوال دی او یوازې پوځي چارو د ده پام ځانته اړولی دی.»

د ښه راغلاست له پاره، د بانس یو لوی طاق درول شوی او د کتان په رنګینو ټوټو ښکلی شوی و. مکنزي لیکلي: «دغه طاق د پانسي یو لوی دار ته دومره ډېر ورته و چې له لاندې يې عسکر په کرسارې خندا تېرېدل.»[۱۲۱] له دې څخه پاس د ۲۵۰ پیلانو دوه میله اوږده لیکه د لارې په اوږدو کې جوړه وه. پر پیلانو ښکلې نملې اچول شوې وې او په خپله لوی والي د دوی د شونډکونو په رنګولو کې برخه اخیستې وه.[۱۲۲] نوموړي د لمانځنې یوه لړۍ رسم ګذشتونه هم په هغه ځایونو کې په لاره واچول چې دوی ورڅخه درې کاله مخکې د افغانستان په لور ستانه شوي وو څو د ده په خبره د پوځ بریالی ببرته راتګ ولمانځي. د سپل، پالک او ناټ د درناوي له پاره د توپ یوویشت ډزې وشوې. حتی د هغه دروازې له پاره چې د سومنات د معبد يې ګڼله، هغه وخت د توپ یو ډز وشو چې د جعفري ګلانو په هارونو کې پټه اډې ته راوړل شوه. وروسته په تجیرونو کې پرله پسې مېلمستیاوې جوړې شوې که څه هم وروسته له هغه څه چې په پوځیانو باندې تېر شوي وو، ډېرو کسانو د داسې خوشحالیو ناټ نه درلود. په یوه مېلمستیا کې مکنزي ببرته خپلې کېږدۍ ته

• سوبمن: بریالی

(c) ketabton.com: The Digital Library

لاړ او وېې لیکل: «ډېرو لږو کسـانو هغه خوشـحالي احسـاسـوله چې دوی یې تمه کوله... ټول [پخواني] یرغمل له روحي خپګان څخه ځورېږي، ځینې لکه ایر بیخي ډېر اغېزمن شـوي او ځینې میرمنې هغه څه په خوبویني چې دوی یې هره شپه د څو میاشتو له پاره شاهدانې وې.»[123]

اعلی سر قوماندان سېر جسپر نېکولس هم دغو ملانځنو ناهیلی کړی و. وروسته له دې چې د یو څه وخت له پاره یې د عسـکرو د مارش ننداره وکړه، بېرته خپل دفتر ته لاړ چې یو رسـمي راپور ولیکي چې ولې د ده پوځ د داسـې بېسـاري مصـیبت سـره مخ شـو. نوموړي لیکلي: «ما به د هېڅ راز درناوي او اعزاز په بدل کې د دغه یرغل مشـوره نه وای ورکړې.»[124] او بیا یې په پایله کې داسې لیکلي: «دغه ګران بیه جګړې چې قانونیت یې شکمن و، وروسته له دې چې نه یوازې ډېرې تباهۍ او تاوانونه یې راواړول بلکې د انګرېزانو د وسـلوال پوځ پر عزت او شـهرت یې تور داغ ولګاوه او د انګرېزانو واکمنې یې کمزورې کړه، وروسـته له دې چې پنځلس میلیونه پونډه پرې ولګول شـول [په اوسـني وخت کې له پنځوسـو ملیاردو پونډو څخه ډېر] چې له کبله یې د هند خزانه تشـه شـوه، د هند د بانکي پور شـبکه یې د ړنګېدو مورګې ته بوتله او د تل له پاره یې د ختیځ هند کمپنۍ د پور د بېرته ورکړې توان زیانمن کړ، وروسـته له دې چې شـاېې ۴۰۰۰۰ خلک ووژل شـول او ۵۰۰۰۰ اوښـان له منځه لاړل او وروسـته له دې چې د بنګال پوځ یې داسې راڅخه پردی کړ چې اوس د بغاوت له پاره چمتو دی، انګرېزانو افغانسـتان داسـې له لاسـه ورکړ لکه په کومه توګه یې چې ترلاسـه کړی و.» په داسـې وخت کې چې دوسـت محمد له جلا وطنۍ څخه بېرته هېواد ته د تګ په درشـل کې او د تخت د بیا لاسته راوړنې په مورګه کې و، د چټک ډاګي په وسیله خبر راورسېد چې په قبیلوي اړودوړ کې شـهزاده صفدر جنګ په کندهار کې او شهزاده شاپور په کابل کې بارکزیو دښمنانو د واک پرېښودلو ته اړ ایستل.

په حقیقت کې پرته له یوازې غوریالي لوی والي څخه، افغانان خو پرېږده، بل هېچا د انګرېزي بریا خبره نه کوله. په دې هکله میرزا عطا لیکلي:

کله چې پاتې عسـکر په خوندي توګه له افغانسـتان څخه ووتل، لوی والي په خپلو ویناوو دوی ته ښـه راغلاسـت وویل. هغه متل دی چې وایي: افغانسـتـان د بازانو کور دی، خو هند د خوسـاکېدونکو مرو کارغانو ځای دی. ... وایي چې انګرېزان د دویم ځل له پاره افغانسـتان ته یوازې په دې موخه ننوتل چې انګرېز یرغمل ازاد کړي، خو په لکونو پیسـې یې افغانانو ته په رشـوت ولګولې چې لاره ورکړي او له دې سره سره یې په زرګونو نور سـړي هم له لاسـه ورکړل. بیا یې د کابل مارکېټ په ورانولو خپله اصلي څېره وښـوده او سمدلاسه بېرته هند ته لاړل. دوی هیله درلوده چې په افغانستان کې ځانته ځای پیدا کړي چې د روسېې د پرمختګ مخه ونیسي - خو د ډېرو پیسـو د لګولو او د خپلو ډېرو خلکو له قربانولو سـره سـره، یوازېنۍ پایله یې خپله تباهي او شـرمېدنه وه. که انګرېزانو د دې توان درلودی چې افغانسـتان فتح او اشـغال ته یې دوام ورکړي؛ نو دوی به له داسـې هېواد څخه بېرته تللي وی چې څلور څلوېښـت ډوله انګور لري او نورې مېوې لکه مڼې، انار، ناشـپاتي، رواشې، توت، خوږې هندوانې، موشـکي ختکي، خوبانۍ او شـفتالو لري؟ او داسې سړې اوبه چې په ټول هند کې نه موندل کېږي؟

پر افغانسـتان باندې د انګرېزي هند یرغل چې پیسـې او پوځې وسـیلې یې ضـایع کړې او د ډېرو عسـکرو، د سـپینو او تورو، ژوند یې واخیسـت، د خاینو هندي کارغانو او زړورو افغان بازانو تر منځ یې یوه بې انډوله جګړه رامنځته کړه: کله به چې دوی یو غر ونیو، دې ته به څېرمه بل غر تل په بغاوت کې و. په حقیقت کې انګرېزانو به هېڅ کله، هېڅ وخت او حتی په کلونو کلونو خراسـان اېل کړې نه وی. د انګرېزانو او د دوی کارغانو ته ورته عسـکرو هډوکي د افغانسـتان دغرونو په ارغاړو کې خواره او ناخښ پراته دي. په دې جګړه کې زړوورو افغانانو شهادت ته هوډ کړی و او هم په دې نړۍ او هم په هغه بله کې د بریا څښتن شول: بې اړنګه، رحمت پر

(c) ketabton.com: The Digital Library

هغه چا دی چې د شهادت جام يې وڅښه![۱۲۵]

دا چې د ميرزا عطا غازيانو له جګړې څخه وروسته په افغانستان يا په جنت کې رحمت ترلاسه کړ او کنه، څرګنده نه ده، خو دا بې اړنګه رښتيا دي چې د ډېرو لړو هغو خلکو، په تېره بيا د انګرېز- سدوزي نظام پلويانو، چې په جګړه کې يې برخه اخيستې وه، ژوند سمون وموند. حتی له جګړې څخه مخکې، ډېرو افغانانو انګرېزانو ته خبرداری ورکړی و چې کم بخت شاه شجاع ته ښېرا شوې؛ نو ځکه يې تر ټولو ښه پلانونه هر کله په مصيبت ختمېږي.[۱۲۶] د شاه شجاع له مړينې ډېر وخت وروسته؛ دغه بد بخت داسې برېښېده چې هر هغه چا ته په برخه شوی و چې له واک څخه د دوست محمد د شړلو په هڅه کې يې برخه اخيستې وه. رنجيت سېنګ، ويتکېويچ او مېکناټن خو لا د مخه مړه شوي وو. د خالصه په غوښتنه، وېډ په پوله کې له هغه څوکۍ څخه ليرې کړل شو چې ده يې په حسادت ساتنه کوله او د منځني هند په انډور کې يوه کم ارزښته څوکۍ ورکړل شوه. د برنز هغه کم بخته د بار اسونه چې په ډېره سختۍ يې اباسين ته لېږدولي وو، هم مړه شول: کله چې دا په ډاګه شوه چې دغه اسونه د ځغاستي نه وو، د رنجيت سېنګ مينه ورسره پای ته ورسېده او شپول يې ځای شو؛ نو لکه څنګه چې خلک نه پوهېدل چې له دوی سره څه وکړي، دومره وخت نه و تېر چې مړه شول.

چارلس مسون، هغه کس چې له جګړې څخه وړاندې هم په کابل کې و، له يو خواشينوونکي برخليک سره مخ شو. په ۱۸۳۷-۱۸۳۸ کلونو کې د برنز له ناکامه ماموريت څخه وروسته، کمپنۍ له مسون څخه پام واړولو او دی يې ګوښې ته کړ ځکه چې اوس دغه کمپنۍ له افغانستان سره د جګړې په تيارېو بوخته شوې وه که څه هم نوموړی د هر بل انګرېز په پرتله د افغانستان په اړه ډېر پوهېده. دی په ۱۸۴۰ کال کې د کابل په لور په هغه لاره روان شو چې د اباسين پوځ پرې تللی و او بيا نوموړي ويلي وو چې په دغه لاره د پوځ د تېرېدو له کبله سيمې ډېرې زيانمنې شوې وې. دی تر کلات پورې ورسېد او کله چې انګرېزانو د کلات پر ښار يرغل وکړ، دی يې ونيو او د خيانت او جاسوسۍ په تور يې بندي کړ. ده په شپږو مياشتو کې خپله بېګناهي ثابته کړه او ازاد کړل شو. بيا، کله چې لاړېنسن وروسته له ډېرو پلټنو په کراچۍ کې پيدا کړ، په ليدو يې هک پک شو چې په دغه سړي څه شوي وو چې ده يې د سيمې د يو لوی لرغونپوه په توګه ډېر درناوی کړلو. په دې هکله يې وروسته داسې ليکلي:

کله چې د کراچۍ په کمپ کې وم، ښار ته لاړم چې د هغه سړي (مسون) ليدنه وکړم چې ما يې په هکله ډېر اورېدلي او لوستلي وو. دی مې په يوه خرابه کوډخه کې له څو بلوڅانو سره نيم لوڅ او نېشه پيدا کړ. زه څو ساعته ورسره پاتې شوم او د هر څه په ليدو يې سخت ودردېدلم. په پيل کې يې داسې پوچه ژبه کاروله چې ما د لېونتوب خيال ورباندې وکړ، خو وروسته يې راته وويل چې تېره شپه په ليکنو بوخت و او يو بوتل واين يې د ماښامنۍ په خوړلو کې څښلی و او اوس چې ورځ شوې وه، نېشه يې تر اوسه په سر کې وه، خو له دې سره سره، زه په دې اند شوم چې نوموړی به خپل سد له لاسه ورکړي. ما ته يې خپلې يو شمېر ليکنې راکړې، خو په داسې ګونګه او ټوکماره بڼه ليکل شوې وې لکه څنګه چې دی پرې غږېده او ما ته داسې ښکارېدل چې خپل ټول مالومات يې د خپلو ليکنو په بڼه کې ګونګ کړي وو. د برنز، اکلنډ او وېډ په اړه يې کابو ترخې خبرې کولې... د خپلو يونونو په هکله او په افغانستان کې د خپل کار

(c) ketabton.com: The Digital Library

په اړه يې تر اوسه دوه ټوکه کتابونه بشپړ کړي وو او اوس په دریيم ټوک بوخت و. د کتابونو ډېرې برخې يې چې ما ته وښودې عجيبه او غير معمولي وې؛ نو دغه کتابونه به چاپ او خپاره نه شي - ليکنې يې رواني نه دي او تسلسل نه لري. همدارنګه نظريې يې داسې په ګونګه توګه خيالي او لنډې ليکل شوې چې د اوسني وخت په خوند برابرې نه دي. که پاټېنګر يې په همدې بنه چې اوس دي د چاپ اجازه ورکړي، مسون به د يو ځانمن غبي په توګه وپېژندل شي، نه د يو خواريکښ، راستکاره او شعوري سړي په څېر چې دی په رښتيا همداسې دی. زه هيله لرم چې بمبيې ته د ده د تګ له پاره څه لارې چارې ترسره شي.[۱۲۷]

خو په دې هکله هېڅ څه ترسره نه شول او مسون دې ته اړ شو چې پر خپل ځای کرار کښېني او په افغانستان کې د مېکناټن د مرګونې تېروتنو ننداره وکړي. نوموړي بل څه نه شوی کولی پرته له دې چې رسنيو ته يې نومه ترخې ليکنې ولېږي. په يوه ليکنه کې يې داسې ليکلي: «نن مې ستاسې په ورځپانه کې ولوستل چې ځېن خلک به په افغانستان کې وګمارل شي. د دغه کړنې دليل څه کېدای شي؟ ايا دغه اوښان هلته ستړي شوي دي؟ دغه ځېن چې په سياسي ځانګو کې له ډېر وخت راهيسې کار کوي، ايا په پوځي چارو کې د دوی ګمارل د يو نوي سيستم پيلامه ده چې په پوځ کې يوشانتوب رامنځته شي؟»[۱۲۸] نوموړی بلاخره انګلنډ ته لاړ چېرته يې چې خپرونو داسې سړې کره کتنې وزېږولې لکه څنګه چې لارېنسن يې وړاندوينه کړې وه او په هېواد کې مېشتو سيالانو يې د يو لرغونپوه په توګه نومورتوب زيانمن کړ. دی په بېوزلۍ کې پاټرز بار Potter's Bar ته څېرمه په ۱۸۵۳ کال کې «د مغزو د يوې ناڅرګندې ناروغۍ له کبله مړ شو»، خو نوموړی په دې نه پوهېدو چې ۱۶۰ کاله وروسته به د افغان لرغونپوهنې د پلار په توګه درناوی ورته وشي.

الډرېډ پاټېنګر چې په افغانستان کې د خپل چوپړ په بدل کې کوم انعام ترلاسه نه کړ، په کمپنۍ کې يې له دندې څخه استعفا وکړه او خپل تره/ ماما، سېر هنري پاټېنګر ته د اوسېدو له پاره هانکانګ ته لاړ. هانکانګ ته د ده له تګ څخه لږ وخت مخکې، مشر پاټېنګر چينايان دې ته اړ ايستلي وو چې دغه ټاپو ده ته وروسپاري؛ نو هلته له رسېدو سره سم، د لوېې لوبې پخواني لوبغاړي خپل ځان د دغه ټاپو لمړنی والي کړ. نوموړی هملته په ۱۸۴۳ کال کې د خپلو ټپونو، سخت ژوند او د فزيکي او روحي خپګان د اغېزو له کبله مړ شو.[۱۲۹]

برید جنرال شلټن ته په څه نا څه حيرانوونکې توګه په پوځي محکمه کې د هغې پرې په هکله برأت ورکړل شو چې د پاځون پر وړاندې يې له ناورين څخه ډک چلند کړی و، خو له نوموړي څخه د تل په شان کرکه کېدله. په ۱۸۴۴ کال کې کله چې په دوبلېن کې له اس څخه ولوېد او مړ شو، لاس لاندي يې د پريټ ډګر ته راووتل او د ده مرګ يې د خوشحالۍ په درېيو چيغو ولمانځه.

په افغانستان کې د مېرمن سېل او د هغې د مېړه د ژوند په اړه د نوموړي يوه نسخه په استلي سرکس Astley's Circus کې د ډرامې په يوه نوموره لوبه بدله شوه. دغه لوبې ته «د کابل يرغمل» نوم ورکړل شوی و، خو درې کاله وروسته په ۱۸۴۵ کال کې د انګرېزانو او سېکانو تر منځ د جګړې په بهير کې، په خپله «جګړه مار باب» سېل له جورج براډفوټ سره يو ځای د موډکي Moodki په جګړه کې هغه وخت مړ شو چې کمپنۍ له فرصت څخه په کار اخيستنې غوښتل د پنجاب شتمنې سيمې تر خپل واک لاندې راولي. وروسته کونډې مېرمن سېل سوېلي افريقا ته مهاجرت وکړ او په ۱۸۵۳ کال کې په کېپ ټون Cape Town کې مړه شوه. د قبر په شناخته يې داسې ليکل شوي: «له دغه تيږې لاندې مېرمن سېل پرته ده.»[۱۳۰]

(c) ketabton.com: The Digital Library

ډاکټر برايډن چې له کابل څخه د انګرېزانو د شاتګ په بهير کې د کمپنۍ يوازينی اروپايي کس و چې جلال اباد ته ژوندی ورسېد، په راتلونکو کلونو کې په يو بل لوی ښکېلاکي ناورين کې ښکېل شو: پنځلس کاله وروسته په ۱۸۵۷ کال کې په سيمه کې د لوی پاڅون په بهير کې نوموړي د لارنس د کشر ورور، هنري تر مشرۍ لاندې په لکنهو کې د ولايتي ادارې په دفاع کې برخه واخيسته. بلاخره دی په ۱۸۷۳ کال کې هغه وخت په خپل کټ کې مړ شـو چې د تقاعد ارامه ژوند يې په نيګ Nigg کې چې په برسکاټلند کې مخامخ بلک ايل Black Isle ته پروت دی تېر کړ.
اکلنډ خپل پاتې ژوند په څه ناڅه شـرم کې په کېنزينګټن کې تېر کړ او يوازې په ۶۵ کلنۍ کې په ۱۸۴۹ کال کې مړ شـو. درې مياشـتې وروسـته يې خور، فني هم ورپسـې لاړه.[۱۳۱] وروسـته دا هم ثابته شـوه چې د امپراتورۍ جوړونه د دغه کورنۍ په اسـتعداد پورې تړلې نه وه: د دغې کورنۍ راتلونکي غړي، انتوني ايډن Anthony Ede يوسـل او څوارلس کاله وروسته بيا همداسې هڅه وکړه او په سوېز کې له شرموونکې ناکامۍ سره مخ شو.*
اتل او ځيرک موهن لال ته هغه لوی پورونه چې د کلابندۍ په بهير کې د مېکناټن په ګټه د ځان په نامه اخيستي وو چې د افغان مخالفو مشـرانو د هدفي وژنو لـه پاره پيسـې برابرې کړي او بيا هغه نور پورونه چې په ۱۸۴۲ کال کې يې واخيسـتل چې د يرغملو په ازادولو کې يې وکاروي، هېڅ کله بېرته ورنه کړل شـول. ده ويل چې په ټوله کې ۷۹۴۹۶ روپۍ پوروړی و؛ نو له دې امله نوموړی د خپل ژوند تر پايه په پورونو کې ډوب پاتې شـو. د عدالت د اعادې له پاره، دی بلاخره له خپل هم پوړي منشي شاه محمد علي سره برتانيې ته لاړ چېرته چې د کمپنۍ د مشـرانو د ملاتړ ترلاسه کولو په هڅو کې يې نوي تقاعد شـوي ډګروال وېډ او ځواني ناوې يې په ايل اف وېټ Isle of Wight کې مېلمه پالنه وکړه. دی سـکاټلند ته هم لاړ چې په مانټروز کې د برنز کورنۍ ته د نوموړي ليکونه او ژورنال وروسـپاري. په اېډنبوره کې نوښتګرو سکاټلنډي عکاسانو، ډېوډ اکټېويوس هېل David Octavius Hill او رابرټ ادمسن Robert Adamson د ده عکسـونه په ګډو افغان-کشـميري جامو کې واخيسـتل. دغه جامو ته د ټايمز مجلې د «شـانداره هندي جامو» نوم ورکړ.[۱۳۲] په برتانيه کې يې له برنز سـره د خپلو يونونو يو يادښـت کتاب چاپ کړ او همدارنګه د دوسـت محمد ژوندليک يې په يوه لوی نهه سـوه مخه ييزه کتاب کې په دوه ټوکونو کې خپور کړ. ده حتی له ملکې وېکټوريا او شـهزاده البرټ Albert سـره هم ليدنه درلوده، خو افغان جګړې يې پر ژوند اغېز کړی و او د ده کاري ژوند ته يې عملاً د پای ټکی اېښی و.
کله چې بېرته هند ته لاړ، ده ته د لکنهو او حيدراباد په معتبرو ولايتي ادارو کې د پارسي منشي په توګه هغه څوکۍ ورنه کړل شوې چې ده يې غوښتنه کړې وه. انګرېزي مامورينو پر ده اعتبار نه درلود او په وار وار يې د ده په هکله ليکلي وو چې دی «ځانمن» دی او له «خپل لمګي څخه پښې ډېرې اوږدې غځوي». نوموړی نه يوازې دا چې اوزګاره پاتې شو، بلکې خپلې کشـميري پنډېټ ټولنې يې هم ورټلو او له ټولنې يې وشـړلو. د ۱۸۵۷ کال په پاڅون کې، بغاوتي سـپاهيانو په دې تور چې د انګرېزانو خواخوږی دی د ده د وژنې تکل درلود، خو دی په تېښـته بريالی شـو. دی بلاخره په بېوزلۍ او ورکنومۍ کې په ۱۸۷۷ کال کې په داسې حال کې مړ شو چې ښکېلاکي او تر ښکېلاک لاندې خواوو له ځانه شړلی و.[۱۳۳]
د سدوزيو شهزادګانو همدې ته ورته برخليک درلود. د ۱۸۴۳ کال د مارچ په مياشت کې دوی ټول په لاهور کې بند پاتې

* خو په نيوزيلنډ کې د ايډن کورنۍ ځان ته يو تل پاتې نوم جوړ کړ. د دغه هېواد د هغه وخت پلازمېنه د جورج په نوم ونومول شـوه او د کرېکټ اوسنی لوبغالی د ايډن پارک په نوم دی. لارډ اېلېنبوره چې په هغه وخت کې صدراعظم و، خپل نوم ته يې د اسټرليا په نقشه کې ځای وموند.

(c) ketabton.com: The Digital Library

وو چې نه بېرته افغانســـتان ته او نه انګرېزي هند ته تللی شــوی او لکه پلار یې دېرش کاله مخکې، هره ورځ یې په دې وېره کې تېروله چې ســـپک کوربه وال به یې پاتې شـــتمني لوټ کړي.[۱۳۴] دوی ته بلاخره له پولې څخه د تېرېدو او خپل د کوچنیوالي ښار ته د تګ اجازه ورکړل شوه، خو دا هم په واضح توګه ورته وویل شول چې دوی ته به یې د پلار په څېر لوی هستوګنځي ورنه کړل شي او خرڅ به یې هم کوچنی وي.[۱۳۵] په پای کې ټول سدوزي په پورونو کې ډوب شول او په ملي ارشیفونو کې د دوی د پورورکونکو او حکومت تر منځ یوه لړۍ مکاتبې شته چې پر دوی باندې یې د پور د نه ورکړې عریضې کړې وې. دوی ټول، پرته له کومې استثنا په بې وزلۍ کې مړه شول.

کالن مکنزي چې په لودیانه کې د ســرحدي غونډ د جوړولو له پاره ګمارل شــوی و، په داســې حال کې چې نوی واده یې کړی و، په ۱۸۴۷ کال کې لودیانې ته ورســېد. هلته یې د افغان مهاجر ټولنې په اړه له خپګان څخه ډکه لیکنه کړې. دغه افغانان په ورځني ژوند کې د پایښــت له پاره له ډېرو ســتونزو ســره لاس او ګرېوان وو. مکنزي په خپل یادښــت کتاب کې لیکلي: «کومې رېړې چې موږ په خپل تېرې هغه خلکو ته وراوړولې چې موږ یې د مرستې ادعا کوله باید هېرې نه شي. په خواشـینۍ سره، ډېر لوړ پوړي او معزز خلک اوس د بشپړې بې وزلۍ کچې ته راټيټ شـوي دي. یو پلار او زوی چې د شـاه شجاع له کورنۍ سره یې نږدې اړیکي درلودې، هېڅ کله د دوی لیدو ته یوځای نه ورتلل ځکه چې یوازې یوه چوخه یې درلوده. یو بل لوړ پوړی سړی دې ته اړ شو چې حتی خپله توره د ډوډۍ په بدل کې وپلوري. د شاه شجاع یو پخواني چوپړیال په خپګان وویل: «زه له لوږې روژه نیســـم او کومه ورځ چې لږ دال پاخه کړو، زموږ په کور کې اختر وي.»»[۱۳۶]

د رانده او بوډا شـــاه زمان غوښــتنه چې د ســـرهند د صـــوفیانو په زیارت کې د درویش په څېر ژوند وکړي، د پټیالې Patiala مهاراجا ونه منله،[۱۳۷] خو کله چې په ۱۸۴۴ کال کې مړ شـــو، دغه مهاراجا له ځانه نرمښـــت وښـــود او د شـــاه زمان مړی یې پرېښـــود چې په دغه زیارت کې د خپلې ورېندارې، د شـــاه شـــجاع مشـــره ښـځه او د دوســـت محمد خور وفابېګم، د قبر تر څنګ خښ شي.[۱۳۸]

د سدوزي شهزادګانو وروستی ځرک د رابرټ واربرټن Robert Warburton په یادښت کتاب کې موندل کېږي. دی د یو انګرېز افســر او شــاه جهان بېګم د خوشـحاله واده ثمره و. شــاه جهان بېګم د دوســت محمد خورځه/وربېره وه چې د لودیانې په افغان تبعیدي ټولنه کې ستره شوې وه.

دوی چې په دولتي او اولســي کچه هرې نیمګړتیاوې لرلې، هغه وخت زما عمر دومره نه و چې زه یې قضــاوت وکړم، خو پر ما باندې له هغوی څخه د ځینو مهرباني چې په کلونو یې دوام درلود تل یو شــانته او نه بدلېدونکې وه. زه د دوی له حرمســرای څخه نه منع کېدم او په پارسي ژبه کې زما بلدتیا ما ته د دې توان راکړی و چې زه د ټولو شــهزادګانو له ښځو سره خبرې اترې وکړم... هلته دوه ورونه وو، شــهزاده شــاپور او شــهزاده نادر چې دواړه د بدقســمته شــاه شــجاع الملک کشــري زامن وو. دغه دواړه په ځانګړي ډول زما ځکه ډېر خوښ شـول چې په خپلو جنجالونو کې یې له زغم څخه کار اخیسـت، په هر هغه چا مهربانه وو چې له دوی سـره په اړیکه کې کېدل او د نورو خلکو احساساتو او هیلو ته یې پام اړولو. ما په دغه بنه ډېر لږ رښـتیني ښـاغلي لیدلي لکه دوی چې وو. هندي دولت د میاشـتې ۵۰۰ روپۍ مشــر ته او ۱۰۰ روپۍ کشــر ته ورکولې - دا په رښــتیا ډېرې کمې پیســې وې چې دوی نه یوازې خپلې کورنۍ ورباندې چلولې بلکې هغه چوپړیالانو ته یې هم اذوقه پرې برابروله چې په کابل کې له خپلو کورونو څخه شــړل شــوي وو او د هند په تودو ډاګونو کې یې په دې هیله مزل کړی و چې دغه شاهي کورنۍ یې مرستندویه شي.[۱۳۹]

(c) ketabton.com: The Digital Library

د جګړې افغان برېمنو ته هم خوشــحاله پايلې ور په برخه نه شـــوې. دوســـت محمد خان په چټکۍ نواب زمان خان بارکزی ګوښې ته کړ او نوموړي ته بيا هېڅ کله لويه دولتي څوکۍ ورنه کړل شوه.[۱۴۰] امين الله خان لوګری اخلالوونکی او ډېر ځانپاله وګڼل شو او د جګړې له پای څخه سمدلاسه وروسته په عمري قيد محکوم شو. نوموړی د خپلې هغه ګروهنې له وجې بندي شو چې د فيض محمد د ليکنې پر بنسټ: «سوله من خلک بې ناوړه کړنو ته هڅول.»[۱۴۱] د امين الله ورور چې په لوديانه کې مهاجر شـوی و، مکنزي ته وروسـته وويل چې دوسـت محمد «د امين الله له لور سـره واده وکړ او وروسته يې په خپلو لاسونو د ده پر خوله بالښت کېښود، ساه يې پرې بنده کړه او مړ يې کړ».[۱۴۲]
د انګرېزانو له تګ څخه وروســـته، وزير اکبرخان يو کال په واک کې پاتې شـــو، خو کله يې چې پلار په ۱۸۴۳ کې بېرته راغی، دی د لغمان او جلال اباد د والي په توګه هلته ولېږل شـــو. بيا، دومره وخت نه و تېر چې د نوموړي دربار ته د دوست محمد د مخالفينو د مرکز په سترګه کتل کېدل. کله چې اکبرخان ته په ۱۸۴۷ کال کې زهر ورکړل شول، ډېرې پراخه ګنګوسې خپرې شـوې چې دا کار د ده د پلار په امر ترسره شـوی.[۱۴۳] له مړينې څخه لږ وخت مخکې، اکبر په يو ليک کې له مکنزي څخه «په مينه ګيله کړې وه چې په ملګرتيا کې سـست دی او خپل حال او احوال ده ته نه ورلېږي». دولت، مکنزي منع کړ چې د ليک ځواب ورکړي «ځکه چې دغه ليک د دښـمن له خوا و»،[۱۴۴] خو مکنزي د محمد شـاه خان غلزي يو ليک ته ځواب ورکړ. له محمد شاه خان سره هم د دوست محمد ناتې لږ شوی و ځکه چې د ده په اند، واک يې بې کچې ډېر شـوی و؛ نو د خپل زوم له مړينې څخه وروسـته، دی هم سـمدلاسـه د لټاړونې سـره مخ او په کافرسـتان کې تبعيد ته اړ شـوی و. نوموړي مکنزي ته يو ليک ولېږه چې خپله ملګرتيا ور په ياد کړي او ترې وپوښتي چې ايا د مکنزي په اند دغه ملګرتيا تر اوسه شته؟

مکنزي ته يو سـيد ليک راوړی و. محمد شـاه خان دغه سـيد ته يوه نښـه هم ويلې وه چې د ليک له ورکړې څخه مخکې يې له مکنزي څخه ځواب وغواړي چې د ده په اړه د نوموړي مزاج مالوم کړي. سـيد خبرې داسې پيل کړې: «محمد شـاه خان له تا نه پوښتي: «کله چې [د مېکناټن له مرګ څخه وروســته] د محمدخان په کلا کې ســتا ژوند په خطر کې و، ما څه وکړل؟»» مکنزي په ځواب کې ورته وويل: «کله چې پر ما باندې يو چا توره پورته کړه، محمد شاه خان زما تر غاړې لاسونه تاو کړل؛ نو توره د ده په اوږه ولګېده او وينې يې کړه.» بيا سيد ليک ورکړ او د ليک له لوستلو وروسته، مکنزي وويل: «زه يې تل خپل ملګری ګڼم.»[۱۴۵]

يوازېنې ســـړي چې د افغان - انګرېز له لمړۍ جګړې څخه ګټه پورته کړه هغه څوک و چې د تخت د چپه کولو په موخه يې جګړه پيل شوې وه. د ۱۸۴۳ کال د اپريل په مياشت کې وروسته له دې چې له خالصه سبکانو سره يوه موده مېلمه و، دوست محمد پېښـور ته ستون شـو او د خيبر غاښې په سـتغو لارو علی مسجد ته ورسېد. هلته، اکبرخان د ښـه راغلاسـت له پاره ورغلی و او دی يې تر کابل پورې بدرګه کړ. فيض محمد ليکلي: «د ښـار په لارو کې خلک په ليکو کې ولاړ وو او زړو او ووړو يې پر راتګ خوشـحالی کولې. په ليدو به يې د ملاترو سـترګې رڼا او سـينې به يې له وياړ څخه ډکې شوې. خوښي او خوشحالي بيخي ډېره وه. اووه ورځې او شپې د خوښۍ لمانځنې ترسره شوې. پر څراغونو شپې روښانه شـوې وې او د ورځې به غزلې او سـندرې ويل کېدې. د جشـنونو او ښـاديو انګازې اوچتېدې او هر ځای د خوشـحالۍ چيغې وې.»[۱۴۶]
کوم ځارګرېزه راپورونه چې انګرېزانو په افغانســتان کې له خپلو جاســوســانو او خواخوږو څخه په ۱۸۴۳ کال کې ترلاسه کول، د دې څرګندونه کوله چې «د امير او د ده د کورنۍ واکمني هسې په نامه ده او له کوهستانيانو، غلزيو، د

(c) ketabton.com: The Digital Library

کنړ له خلکو او خیبریانو څخه هېڅ شی نه اخلي. دوست محمد خپل وخت او پیسې پر بې ګټو هڅو لګوي چې دسپلیني کندکونه جوړ کړي او هسې په شوده ګی د هندي شهزادګانو تقلید او له دوی سره سیالي کوي».[۱۴۷]

خو لکه پخوا، انګرېزي څارګرې اداري د دوست محمد د وړتیا په اړه سم اټکل نه و کړی. امیر کرار کرار خپل واک ډېر کړ او په ختیځ افغانستان کې یې خپله واکمني پراخه کړه؛ نو په دې توګه یې د خپلو راتلونکو لاسته راوړنو له پاره بنسټ کېښود چې لمړی بامیان او بیا بدخشان او ورپسې خلم او ټول شمالي افغانستان فتح کړي. د ۱۸۵۰مو کلونو په پیل کې یې د غزني په شاوخوا کې غلزي قبیلې ځانته تابع کړې او په ۱۸۵۵ کال کې یې په کندهار کې خپل میړني وروڼه له واکه وشړل. دی د خپلې مړینې تر وخت، ۱۸۶۳، پورې له انګرېزانو سره کړو تړونونو ته وفادار پاتې شو، د مالیې راټولونه یې له ۲٫۵ میلیونو څخه ۷ میلیونو ته ورسوله او د مډرن افغانستان پر کابو ټولو سیمو یې واکمني درلوده. د هرات په ګډون، د دوست محمد د فتحو وروستۍ پولو د اوسني افغانستان پولې جوړې کړې، خو له ده څخه پېښور پاتې شو - دغه سیمه تر اوسه د افغانانو، په تېره بیا د پښتون نشنلېستانو د ناراضتیا سرچینه ده.

عجیبه دا وه چې له هغه اداري اصلاحاتو څخه دوست محمد ګټه پورته کړه کوم چې مېکناټن ترسره کړل څو د شاه شجاع واکمني مضبوطه کړي. مېکناټن د دراني قبیلو د مشرانو واک لږ کړ، یو مسلکي پوځ یې جوړ او د مالیې راټولولو یو کارنده جوړښت یې رامنځته کړ.[۱۴۸] بې اړنګه، دا یوازې یوه له هغه ګڼ شمېرو کړنو څخه وه چې انګرېزي ښکېلاک د افغان دولت په داسې جوړونه کې ونډه واخیسته چې له اشغال څخه د مخکني وخت په پرتله اوس په افغانستان کې د یو دولت شتون په ښکاره احساسېده، خو اوس دغه سم راغونډ او منظم افغانستان چې دوست محمد په کې واکمني کوله، په خپل تاریخ کې د هر وخت په پرتله ډېر بېوزله او په انزوا کې و. دغه هېواد نور د وړېښمو شتمنه څلورلاره نه و او نه د تیموریانو پارسي کلتور پرتمینې ورځې بېرته راتلې. په خپل تاریخ کې د لمړي ځل له پاره د بارکزیو تر واکمنۍ لاندې افغانستان څه نا څه وروسته پاتې هېواد شو.

هرات وروستی ښار و چې دوست له خپلې مړینې څخه لږ مخکې کلابند او بیا فتح کړ. د خپل سیال، شاه شجاع برعکس چې ښایي بې نومه قبر یې د خپل پلار، تیمورشاه د مقبرې په تل خونه کې وي، دوست محمد هملته د ګذرګاه په صوفي زیارت کې چې په افغانستان کې تر ټولو ښکلی زیارت دی، ښخ کړل شو. نوموړی له یوه ښایسته او لوی ځلي لاندې چې په حکاکي شوو مرمرو ښکلې شوی، د سیمې د یو ډېر پېژندل شوي بزرګ صوفي او شاعر، خواجه عبدالله انصاري څنګ ته د معززو په ځای کې ښخ دی. د دوست محمد اولادې د ۱۹۷۰مو کلونو تر انقلابونو پورې پر یو موټي افغانستان واکمني وکړه.

اوس په افغانستان کې هرات تر ټولو ارامه او ښېرازه دی او ګذرګاه تر اوسه د زیارت کولو له پاره ډېر نوموړ ځای دی. رابرټ بایرن Robert Byron په ۱۹۳۰مو کلونو کې لیکلي: «هر څوک ګذرګاه ته ځي، بابر تللی و، همایون لاړه، شاه عباس یې د اوبو رسونې سیستم ته سمون ورکړ او تراوسه د چکر له پاره د هراتیانو د خوښې ځای دی.» او اوس چې اتیا کاله تېر شوي، همغسې ښکلی ځای پاتې دی. دغه زیارت د هغه غونډېو په څنډه کې دی چې تر ښار چاپېرې دي. یو لوی تیموري وړ، یو ارامه او ساړه انګړ ته لاره پرانیزي چېرته چې پر قبرونو او یادګاري ځلیو ډېرې ښکلې خطاطۍ شوې دي. توتکۍ د نښتر او څېړۍ په ونو کې په چټکۍ ها خوا دېخوا الوتنې کوي، زاړه سړي په سیورو کې په خوب

(c) ketabton.com: The Digital Library

ویده او خپل سپین دستارونه یې سر ته بالښت کړي وي، ځینې نور په نرمۍ خپلې تسبېح اړوي او شاوخوا ته یې کوترې کو کو غاړې کوي.

د افغانستان او پاکستان په نورو ځایونو کې، د طالبانو له بېرته راتګ سره د صوفیت مریدي چې د دوی له عقیدې سره په ټکر کې ده منع کړل شوه: زیارتونه یا وتړل او یا والوزول شول او د سازندګانو د موسیقي الې ماتې کړل شوې، خو په ګذرګاه کې صوفیان پرته له دې چې څوک څه ورته ووایي تر اوسه شته. کله چې په ۲۰۰۹ کال کې زه هلته وم، د مریدانو یوې ډلې سمدلاسه د دوست محمد د مقبرې شاته په ذکر پیل وکړ. دوی ټول په ګونډو ګرد ناست وو او کله چې یو د اوږدو ځنو مشرسندرغاړي د خواجه صیب یو شعر په اوچت اوازه بللو، نورو چکه ورته وهله او«حق! حق! حقیقت! حقیقت!» نارې یې وهلې او بیا یې نارې تر هغه وخته چټکې او اوچتېدې چې دوی د روحانیت وروستۍ کچې ته ورسېدل. بیا د شا په تخته پر قالینو پرېوتل او په ډېره خوښۍ او په اوږده ساه یې اسوېلي ایستل چې دمه یې جوړه شي.

د ۱۸۴۴ کال په دوبي کې وروسته له دې چې دوست محمد بېرته په تخت کښېناست او د خپلې لوټ او رنګې پاچاهۍ پر بیا یووالي او بیا رغولو یې پیل وکړ، د نړۍ په بله برخه کې تزار نېکولس سمدلاسه پرته له بلنې د وېنسر په کلا کې د ملکې وېکتوریا او شهزاده البرټ مېلمه شو.

له تزار سره یې د بهرنیو چارو وزیر کونټ نېسلروډ مل و. نوموړی هغه څوک و چې په ۱۸۳۷ کال کې یې ویتکېویچ د یو ماموریت د ترسره کولو له پاره دوست محمد ته لېږلی و؛ نو که د روسانو او انګرېزانو تر منځ سیالۍ او پر یو بل باندې بدګمانیو د افغان جګړې ناورین وزېږولو، اوس دا وخت رارسېدلی و چې د شخړې له سکاسې• څخه په سوله ییزه توګه مخ واړوي.

تزار چې له خپلو درباریانو سره په پټه او بدل نوم (کونټ اورلو) یون کولو چې د پولندي تروریستانو د هدفي وژنې ښکار نه شي، په یو هالندي انکوټ کې په نابېره توګه د جون په لمړۍ نېټه د وولېچ Woolwich لنګرځای ته ورسېد. کله یې چې یوه شپه د روسې په سفارت کې چې د وېسټ مېنسټر په اشبرنهم هوس Ashburnham House کې و، تېره کړه، بیا په اورګاډي کې وېنسر ته لاړ.

وېکتوریا چې پنځه ویشت کلنه او امیندواره وه، د داسې اکاړ تاتار د راتګ تمه یې نه لرله او یوه بدګماني هغه وخت رامنځته شوه چې د تزار له راتګ سره سم د نوموړي یو کس کادانې ته ولېږل شو چې یوه د څرمنې کڅوړه له بوسو څخه ډکه کړي. تزار له دې څخه د توشکې کار اخیسته او د کمپ په پوځي کټ کې به هر وخت ورباندې ویده کېده، خو په پای کې، د ملکې دغه مېلمه خوښ شو. دې د جون په څلورمه خپل تره ته لیکلي:

دی بې اړنګه ډېر د پام وړ سړی دی او ښکلی هم دی، ونګه یې بنیالۍ او چلند یې دروند دی. خورا ډېر بانزاکته او په حیرانوونکې توګه ډېر مودب او پامیالی دی، خو د سترګو بڼه یې ډېره ډاروونکې ده او ماهېڅ کله دې ته ورته څه نه دي لیدلي. ما او البرټ ته نوموړي

•سکاسه: د انسان او یا ژوي په بڼه هغه وهمي څېره چې په شپه کې وېرېدلي کس ته ښکاري

(c) ketabton.com: The Digital Library

داسې خيال راکړ چې دی يو خوشحاله سړی نه دی او د خپل لوی واک او ځواک درووند پېټی يې پر اوږو په دردوونکې توګه پروت دی. خندا کابو هېڅ نه کوي او کله چې وخاندي، ونګه يې خوشحاله نه ښکاري، خو له نوموړي سره مجلس ډېر اسانه دی.[۱۴۹]

د ليدنو په پای کې شـهزاده البرټ، تزار د چېزيک هوس Chiswick House کوټۍ ته بوت - د ا د لندن په لوېديځ کې د کليوالي سيمو او پالېزونو په منځ او د تېمز سيند Thames په غاړه کې يوه وينېتو پلېډيني* Palladian ودانۍ ده چې په عجيبه توګه هلته يوازې يوه جوړه شوې. دلته د ډېون شيير Devonshire ډيوک، هغه ځوک چې د ويک بنسټ ته ډېر ارزښـتمن و، د تزار په وياړ يو لوی تشـريفاتي سـباناری جوړ کړی و چې د هېواد ډېرو واکمنو سـياسـتوالو او ټولې ډيپلوماتيکې کړۍ په کې برخه اخيستې وه. د دغه ليدنې د اصلي موضوع په هکله په يو باور نه کېدونکې ځای کې خبرې ترسـره شـوې. دغـه ځـای د چېزيـک سـرپټي بـازار د سـينـدغـاړي لـه پـلـې لارې څـخـه لـږ بـر پـروت و. د جون په اتمه، د دوبې د يوې ځلانده ورځې په پنځه پاتې دوو بجو، شـاهي اسـواله ډله د چېزيک هوس په دروازه ننوتله. له دغه ډلې څخه مخکې يوه د بدرګې اسـواله ډله چې ملي تشـريفاتي يونيفورم يې درلود راغله او په عين وخت کې د کولډسـټريم ګارډس Coldstream Guards او هارس ګارډس Horse Guards هنري ډلو د روسـې ملي سـرود وغږولو. د امپراتوری توغ د سمر پالر Summer Parlour او شـاهي توغ د ارکېډ Arcade پر سـر اوچت کړل شـول او د توپ يوويشـت ډزې له هغه توپخانې وشـوې چې د کوټۍ په انګړ کې ځای پر ځای شـوې وه. ورپسې تزار په داسې لاره سالون ته بوتلل شو چېرته چې د ډيوک ځلور زرافې ولاړې وې. سالون د منځنيو پېړيو د لوېې خېمې په بڼه تيار شوی و. د مېلمسـتيا په بهير کې تزار ډېرې خبرې له ډيوک اف ولېنګټن سـره کولې او د لارډ مېلبورن Lord Melbourne او د صدراعظم سـر رابرټ پيل سـره يې هم مجلس وکړ. کونټ نېسلروډ نېغ خپل پخواني سيال، لارډ پامسـټن ته ورغی. پامسټن په خپل دولتي کاري ژوند کې د روسـې په مخالفت کې نوم درلود. دوی دواړو ټول ماسـپښـين له يو بل سـره په خبرو تېر کړ.[۱۵۰]

د دې ليدنې موخه د دغه دوو لويو قدرتونو په منځ کې د اړيکو ټينګول وو چې د داسـې ناسـم پوهاوي او بدګمانۍ مخنيوی وکړي کومه چې په منځنۍ اسيا کې د ډېرې ويني تويونې وجه وګرځېده. لکه څنګه چې تزار، رابرټ پيل ته وويل: «زه هيله لرم چې د خپلو دوستانه خبرو په وسيله د دغه دوو هېوادونو په منځ کې بدنيتي له منځه يوسو.»[۱۵۱] د عامه اړيکو له پلوه، د تزار ليدنه يې اړنګه يوه لويه بريا وه. نوموړي په خپله ښـايسـته ونګې او درووند چلند د لندن ټولنې ښځې اغېزمنې کړې وې. برون سټاکمر Baron Stockmar ليکلي:«دی د ښځينه ښايست مينه وال دی او خپلو پخوانيو انګرېزي معشـوقو ته يې ډېره پاملرنه لرله»، خو ټوکې يوې خوا ته، له ښـه نيت سـره سـره، د چېزيک سـباناري په ترڅ کې خبرو اترو د راتلونکو شخړو له پاره تخم وشينده.

تزار چې د انګرېزي پارلمان او مخالفو سـياسـي ګوندونو د نفوذ په اړه دومره مالومات نه لرل، له برتانيې څخه په دې باور لاړ چې د ملکې او نورو مخکښـو وزيرانو، په ځانګړې توګه د سـر رابرټ پيل او د ده د بهرنيو چارو وزير لارډ ابردين Lord Aberdeen سره خصوصي او شخصي خبرې اترې د حکومت د پاليسۍ په مانا وې. دی په ځانګړې توګه

---

*وينېتو پلېډين هغه ودانيو ته وايي چې په جوړولو کې يې د مهندس انډريه پلېډيو Andrea Palladio له ډېزان څخه الهام اخيستل شوی وي. نوموړی د ايټاليا د وينيشن Venetian ښار هستوګن و. (ژباړن)

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دې باور و چې برتانیه به اوس له روسیې سره لاس یو کړي چې عثماني امپراتوري ټوټې کړي، خو انګرېزانو دغه خصوصي خبرو اترو ته یوازې د شخصي نظریو د تبادلې په سترګه کتل، نه د داسې کومې ژمنې په سترګه چې تزار ګڼلې وه.[۱۵۲]

سباناری په سمبولیک ډول په ډېره ګډوډۍ او لېونتوب پای ته ورسېد: د زاکسني Saxony پاچا په ګډون ځینې مېلمانه په جالو کې چې د ډیوک جالوانو چلولې له ډنډ څخه تېر شول چې د ډیون شییر زرافې وګوري، خو زرافې په اوبو کې مخامخ لوري ته واوښتې او د چېزیک هوس د انګړ په چمن کې یې د تزار د ډلې هغه خلک تر پښو لاندې کړل چې په بله غاړه کې تم ولاړ وو. د پارک کارکوونکو، چې تشریفاتي دولتي یونیفورم یې اغوستي و، بلاخره زرافې له دغه ځای څخه وایستلې، خو له دغه شېبې څخه یو لړ پېښو، لفظي تېروتنو او دیپلوماتیکي ناسم پوهاویو په ۱۸۵۳ کال کې د روسیې او برتانیې تر منځ داسې یوې جګړې ته په کریمیا کې لاره هواره کړه چې مخنیوی یې ناشونی و.
دا ځل د انګرېزانو او روسانو سیالۍ د اته لکو خلکو ژوند واخیست.

د کېم Kim د کیسې په پای کې، کېپلېنګ Kipling د خپلې کیسې اتل ته دغه خبره په خوله کې ورکوي: «لویه لوبه مخکې نه، بلکې هغه وخت پای ته رسېږي چې ټول مړه شي.»
په ۱۹۸۰مو کلونو کې له ناکام اشغال څخه وروسته، له افغانستان څخه د روسیې بېرته وتنې د شوروي اتحاد د انحلال لاره هواره کړه. کابو شل کاله وروسته، په ۲۰۰۱ کال کې، انګرېز او امریکایي عسکر افغانستان ته ننوتل، داسې ځای ته چې که برتانیې ته پام واړوو، انګرېزانو د څلورم ځل له پاره په دغه هېواد کې د خپلې څلورمې ماتې له پاره خپلې متې ونغاړلې. د پخوا په څېر، د میلیاردونو ډالرو د لګولو، د ټول افغان پوځ د روزنې او د اشغالګرو د بې سارو پرمختللو وسلو سره سره، په پای کې افغان مقاومت وتوانېد چې کرکجن کافران لمړۍ کلابند او بیا یې شرموونکې وتنې ته اړ باسې. په دواړو حالاتو کې، اشغالګرې قوې د ډېرو لګښتونو په بدل کې د لږ لاسته راوړنو له وجې د جګړې د دوام هوډ له لاسه ورکړ.
له ډېرو توپیرونو سره سره، په یوویشتمې پېړۍ کې د افغانستان د اشغال او په ۱۸۳۹- ۱۸۴۲کلونو کې د دغه هېواد د اشغال ترمنځ بې اړنګه ورته والی هم شته. د دواړو شخړو په تکامل کې د سیاسي جغرافیې اغېز په رښتیا شته. په خپله د کابل موقعیت یوه موضوع ده - چې له یوه لوري د کوهستان تاجک وګړو ته نږدې دی او په بل لوري کې یې د ختیځ غلزي مېشت دي او بله د قبیلو موضوع ده. اوس یو بل پوپلزی، حامد کرزی د ختیځ غلزیو په مشرۍ له چریکي بریدونو سره لاس او ګرېوان دی. کرزی د نفوذ او ملاتړ سیمه نه لري او په حیرانوونکې توګه له هغه فرعي قبیلې څخه دی له کومې چې شاه شجاع و او نن غلزي د طالبانو د جنګیالیو لویه برخه جوړوي او مشري یې یو بل قومي مشر، ملا عمر کوي چې د هوتک له حاکم ټبر څخه دی*.[۱۵۳]

*ملاعمر د سوبلې افغانستان د لمړني واکمن، میرویس هوتکي لیرې خپلوان دی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د دغه کتاب له پاره د پلټنو په بهیر کې، په ۲۰۰۹ او ۲۰۱۰ مو کلونو کې افغانســـتان ته زما د اوږده یون په پیل کې ما ځانته دوه موخې وټاکلې. لمړی دا چې ما غوښتل چې د دغه جګړې په هکله لږ مونده افغان سرچینې چې ما یې په شتون باور درلود ومومم. زه په دې کار کې بریالی شـــوم او په دغه کتاب کې مې ترې کار واخیســـت. دویم دا چې زه د دې کازمن وم چې پر افغان انګرېز لمړۍ جګړې پورې تړلې دومره ډېرې سیمې په خپلو سترګو ووینم څومره یې چې په داسې حالاتو کې شـونتیا وه ځکه چې پر افغانســتان باندې د ایسـاف* د کنټرول منګولې په ښکاره ورځ تر بلې ســســتېدې. په ۲۰۱۰ کال کې طالبانو د افغانســـتان په اویا ســـلنه خاوره کې شـــتون درلود او د کرزي حکومت له ســـتراتیژیکې اړخه له ۱۲۱ مهمو ولسوالیو څخه یوازې پر ۲۱ ولسوالیو بشپړ کنټرول درلود. په پورته یاده شوې اویا سلنه خاوره کې هغه سیمې راتلې چې د ۱۸۴۲ کال د جنورۍ په میاشــت کې د انګرېزانو د شـــاتګ لارې په کې پرتې وې. زه په دې پوهېدم چې په دغه کتاب کې د انګرېزانو د شـــاتګ لارې په اړه د لیکنې په موخه باید دغه ســـیمو ته لاړ شـــم چې د جغرافیې په اړه یې ځان سم پوه کړم. ما په ځانګړې توګه غوښتل چې ګندمک ته لاړ شم او هغه ځای ووینم چېرته چې انګرېزانو خپل وروستۍ مقاومت وکړ.

د ۱۸۴۲ کال د شاتګ لاره د غرونو هغه لړۍ ته وځي چېرته چې توره بوره او د پاکستان پوله پرته ده. د کوټې په ګډون چې د طالبانو د جلب ســـیمه ده، دغه ســـیمې تل د غلزیو تاټوبی وې او دي. ما ته مشـــوره راکړل شـــوه چې له ځایي ساتونکو پرته دغه سیمو ته د تګ هڅه ونه کړم؛ نو بلاخره د یو سیمه ییز قومي مشر په ملتیا چې د کرزي په حکومت کې وزیر هم و، هلته لاړم. دا د جګدلک په نوم یو پلوند سـرۍ و چې په ۱۸۸۰ مو کلونو کې یې په جمعیت اســلامي کې د روسانو پر ضد جهاد کې نوم پیدا کړ.

د همدغـه جګدلک غلزي نیکونه وو چې په ۱۸۴۲ کال کې یې انګرېزي پوځ تـه ډېرې بدې مرګ ژوبلې واړولې. په خپله جګدلک هم کله چې په همغه غاښـیو کې په ګاډي کې ورسـره روان وم څو ځله همدغه خبره یاده کړه. ده وویل: «دوی موږ دې ته اړ ایسـتو چې وسـله واخلو او له خپل عزت څخه دفاع وکړو؛ نو موږ دغه حرموني تول ووژل.» که څه هم په دې موضـــوع پورې اړه نه لري، خو اوس خبره راغله او هغه دا چې د نوموړي دومره خبرو د ده مخه ونه نیوله چې خپله کورنۍ له کابل څخه د لندن په شمال کې د نارتالټ Northolt خوندي سیمې ته ولېږي.

په هغه ورځ چې موږ ګندمک ته تللو، ما ته ویل شـوي وو چې باید د سـهار په اوو بجو د جګدلک وزارت ته ورشـم چې د کابل په هغه اداري محله کې و چې اوس د وزیراکبرخان په نوم یادیږي؛ نو ما هم په کړو وړو امنیتي کټنځایونو او پټري تارونو razor wire کې چې تر وزارت چاپېر وو خپله لار وایســـته چې جګدلک ته ورشـــم. هلته مې کتل چې د جګدلګ حاضـرباشـو سـاتونکو نوموړی په بیړه د مضبوطو زغروالو اس او وي SUV ګاډو کتار ته ور د ننه کوي او شـاوخوا د لاسي مخابرو شغاری دی او ټوپک ډزو ته تیار دي.

جګدلک په خپله ګاډی چلولو او تر شـا یې له وسـلوالو افغان سـاتونکو څخه ډک د پیک اپ ګاډي روان وو. کله چې موږ له پلازمېنې وتلو، د اوسـني اشـغال د ناکامۍ نښې هر ځای لیدل کېدې. کابل د نړۍ یوه تر ټولو بې وزله او ګډ وډه پلازمېنه پاتې ده. که څه هم د امریکا متحده ایالاتو شـــاوخوا ۸۰ میلیارده ډالر افغانســـتان ته وهول، خو کابو ټولې

---

*نړیوال مرستندوی امنیتي ځواک چې په ۲۰۰۱ کال کې ملګرو ملتونو جوړ کړ او په ۲۰۰۳ کال کې یې ناټو ځای ناستی شو

(c) ketabton.com: The Digital Library

دغه پیسې په دفاعي او امنیتي چارو کې ورکې شوې او د پاکستان د ولایتي ښارګوټو د واټونو په پرتله چې ډېر له پامه غورځول شوي د کابل واټونه تر اوسه ډېر ویالې ویالې وو. په واټونو کې څراغونه نه وو او ظاهراً د کثافاتو د ټولولو څرک هم نه لیدل کېده. د جګدلک د خبرې پر بنسټ، دا یوازې د پېټي سردی. له ۲۰۰۱ کال څخه را په دېخوا، له څه باندې یوې لسیزې راهیسې، د یو درجن هېوادونو او کابو زر اېجنسیو له هڅو سره سره، افغانستان لاتراوسه په بد حالت کې دی: په افغانستان کې یو پر څلورمه برخه ښوونکي نالوستي دي، په ډېرو سیمو کې حکومت کابو هېڅ نه شته: نیمایي والیان خپل دفتر او ډېر یې برېښنا نه لري. د عامه خدمتونو کارکوونکي ډېرې بنسټیزه زده کړې او وړتیاوې نه لري.
موږ د کابل ښار په کنډ او کږ واټونو کې او د امریکا سفارت د استحکامي دېوالونو او د ناټو د هغه بارکونو له څنګه تېر شوو چې ټیک په هغه ځای کې یې جوړ کړي وو چېرته چې ۱۷۰ کاله مخکې انګرېزانو خپله اډه جوړه کړې وه. ورپسې بت خاک ته ورسېدلو او بیا په کږه وږه لاره د غاښیو په سپېره لیکه کې وړاندې روان وو. لمړی خردکابل او بیا تیزین ته، چې کابل له خیبر سره نښلوي ورسېدلو.
دا ریښتیا ډېره ډراماتیکه او احساساتي منظره وه. زموږ په دواړو خواوو کې په اوچتو پرتو باروت رنګه کمرونو کې د ځېل شوو او ماتو ډبرو د پوړونو چاودلو لیکو هاخوا دېخوا په زګېرویو لاره ایستلې وه او پاس، د غاښورو غرونو څوکې د ګرد په ډارونکو وربخو کې پټې وې. د لارې په اوږدو کې جګدلک په ترخه بنه له خپل حکومت سره د لوېدیځې نړۍ د چلند په اړه سر وټکاوه. کله چې موږ له لومړي غاښي څخه په ښکته کېدو کې وو، ده په کرار غږ وویل: «په ۱۹۸۰مو کلونو کې چې موږ امریکایانو ته روسان وژل، موږ یې د ازادۍ جنګیالي نومولو، خو اوس موږ جنګسالار بولي او مخ راڅخه اړوي.» په سروبي کې، چېرته چې غرونه یوې سرې بخونې اوچتې دښتې ته غېږه پرانیزي چې په کې ځای ځای د غلزي کوچیانو خېمې لیدل کېدې، موږ له اصلي سړک څخه ووتو او د طالبانو د سیمې په لور ستانه شوو. پنځه نور د پیک اپ ګاډي چې د جګدلک له پخوانیو مجاهدینو ډک وو له یوې فرعي لارې راښکاره او له موږ سره یوځای شول. ټولو خپل راکټونه پورته پورته خوځول او خپل مخونه یې په خپلو لونګیو کې پټ کړي وو.
د ۱۸۴۲ کال د جنورۍ په دوولسمه، وروستي ۲۰۰ یخنۍ سوي انګرېز عسکر د جګدلک په کلي کې د زرګونو غلزیو له لوري کلابند شول. یوازې څو کسه په دې وتوانېدل چې د غونځو له دېوال څخه ها خوا تېر شي، خو شکر دی چې په دغه ځای کې موږ ته تود هرکلی وشو. دا زما د کوربه لمړی ځل و چې وروسته له وزیر کېدو څخه خپل کلي ته راغی او ویاړمنو کلیوالو یې د تېرو وختونو په یاد خپل پخواني قوماندان داسې غونډېو ته د چکر لپاره بوت چې د سارایي وبلې او ترخې بوی په کې خور و او بیا یې د غرونو لمنو ته بوت چې د خېرو پر ګلانو او د توت پر ونو پټې وې او سپېدارو خپل سوری پرې غوړولی و. دلته د شاوخوا څوکو په سر کې، د ښار هغه برج ته څېرمه چې بربنډو او یخنۍ وهلو سپاهیانو په کې پناه اخیستې وه، د جدلګ د پخوانیو مجاهدینو د هغه خندقونو او تلخونو پاتې شوني پراته وو چې د روسانو پر ضد یې ترې کار اخیسته. کله چې دغه چکر پای ته ورسېد، د کلي خلکو د تیموریانو په بڼه د درې په بېخ کې د خوبانیو په یو باغ کې موږ ته مېلمستیا وکړه. هلته پر قالینو د انارو د غوټیو او د انګورو تر چیلې لاندې کښېناستو او زموږ مخ ته د کباب او قابلي پلو پرله پسې غوري کېښودل شول. په داسې حال کې چې د غرمنۍ په بهیر کې کوربه والو کله کله د غونځو دېوال او په کلي کې نورو هغه ځایونو ته اشاره کوله چې په ۱۸۴۲ کال کې انګرېزان په

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې ســـټ شـــوي وو، مور د دغه جګړې په هکله د خپلو کورنيو تېر يادونه ســـره پرتله کړل. ما د خپل تر نيکه د ورور، کالن مکنزي چې دغه ځای ته څېرمه يرغمل نيول شـوی و، په هکله خبرې وکړې او له دوی څخه مې پوښتنه وکړه چې د هغه وخت او اوســـني وضــعيت په هکله دوی کوم ورته والی وينې. جګدلک په ځواب کې وويل: «اوســـنی حالت کټ مټ همغه وخت ته ورته دی. په دواړو پېښــو کې بهرنيان د خپلو ګټو له پاره راغلل، نه زموږ د ګټو له پاره. دوی وايي: «موږ ستاسې ملګري يو او غواړو چې مرسته درسره وکړو.» خو دروغ وايي.» محمد خان، زموږ کوربه او د دغه باغ څښتن چې موږ په کې ناست وو، له جګدلک سره همغږی و او ويې ويل: «حتی اوس هم که څوک افغانستان ته راځي، دوی به د برنز، مېکناټن او ډاکټر برايډن برخليک ولري.» ټولو حاضرينو په هوښياری د هو سر وخوځولو. په خپلو هېوادونو کې د هغه پوځيانو نومونه چې د ۱۸۴۲ کال په جګړه کې مړه شـــوي وو، ډېر مخکې هېر شـــوي، خو دلته هغه پېښـــې لاتراوسه يادېږي.

يو بوډا سړي چې زما ښي لوري ته ناست و، وويل:«له انګرېزانو څخه وروسته، روسـان راغلل، او دوی مو هم وشړل، خو وروســـته له هغې چې زموږ د کلي ډېر کورونه يې بمباري کړل.» نوموړي زموږ شـــاته په غونډيو کې يوې موړې ته اشـاره وکړه چې د ختو له رنګو کورونو څخه ډکه وه. بيا، محمد خان وويل: «موږ د نړۍ بام يو. له دغه ځای څخه هر ځای ليدی او کنټرولېدی شي.» ورپسې جګدلک له محمد خان سره په همغږۍ وويل: «افغانستان د هر هغه ملت له پاره چې ځواکمن کېږي، د يوې ځلورلارې په څېر دی، خو موږ د دې وس نه لرو چې خپل برخليک په خپله کنټرول کړو. زموږ برخليک زموږ ګاونډيان ټاکي.»

د مازديګر کابو پنځه بجې وې چې له دسترخان څخه د ډوډۍ وروستۍ ټوټه پورته کړل شوه او په دغه وخت کې موږ ته څرګنده شوه چې اوس ګندمک ته د تګ له پاره بيخي ناوخته دی. نو پر ځای يې پر اصلي لاره نېغ جلال اباد ته لاړو چې څه ناځه خوندي ښار و. هلته پوه شوو چې موږ له لوی خطر څخه بچ شوي يو. په همغه سهار په ګندمک کې د دولتي ځواکونو او د کليوالو د يوې ډلې تر منځ چې طالبانو يې ملاتړ کولو نښته شوې وه؛ نو د مېلمستيا لوبې کچې، اوږدوالي او زموږ خېتورتوب له دې څخه وژغورلو چې نېغ د غلچکي بريد په لور ستانه شوو. دغه نښـته ټيک هغه ځای شـوې وه چېرته چې په ۱۸۴۲ کال کې انګرېزانو خپل وروستی مقاومت کړی و.

سـبا سـهار په جلال اباد کې د غلزيو د مشـرانو يوې جرګې ته لاړو چېرته چې د اوربند تر جنډې لاندې د ګندمک شـنه ږيري راغلي وو چې د پرونۍ نښـتې د پېښـېدو په اړه خبرې اترې وکړي. د ګډونوالو کيسـې د هغه څه په اړه وې چې ما د معمول په څېر د کرزي د حکومت په اړه اورېدلې وې او دا يې وښـوده چې څرنګه د فسـاد، بې کفايتۍ او بې احسـاسـۍ يوې ګډولې د طالبانو بېرته راتګ ته چې مخکې کرکه ترې کېده لاره هواره کړه.

په داسـې حال کې چې وژونکو بې پيلوټه الوتکو په څېرمه هوايي ډګر کې په دوامداره توګه ناسـتې او الوتنې کولې، غلزي سـپينږيرو د هغه پېښـــو يادونه کوله چې څرنګه تېر کال دولتي عســکرو د دوی د کوکنارو حاصـلات له منځه يووړل. حکومت له کليوالو سره ژمنه کړې وه چې که چېرې دوی يې عسکرو ته د منځه وړلو اجازه ورکړي؛ نو دوی ته به بشپړ تاوان ورکړل شـي، خو هېڅ کله تاوان ورنه کړل شـو. ورپسـې د کرنې په موسـم کې، د ګندمک خلک يو ځل بيا جلال اباد ته لاړل چې له دولت څخه غوښتنه وکړي چې د کوکنارو پر ځای د نورو حاصلاتو په کرنه کې مرسته ورسره وکړي. دولت ژمنې وکړې، خو بيا دغه خلکو ته هېڅ شی ورنه کړل شـول؛ نو دوی کوکنار وکرل او سـيمه ييزو دولتي چارواکو

(c) ketabton.com: The Digital Library

ته يې خبر ورکړ چې که دا ځل يې د حاصــلاتو د له منځه وړلو هڅه وکړه، دوی به بله چاره ونه لري پرته له دې چې مقاومت ته مخ کړي. کله چې عســکر بيا هغه وخت ورغلل چې موږ ګندمک ته څېرمه په جګدلک کې وو، د کلي خلک دوی ته تيار تم ناست وو او له ځايي طالبانو څخه يې د مرستې غوښتنه هم کړې وه. په دغه نښته کې نهه پوليس ووژل شول، شپږ ګاډي له منځه لاړل او لس پوليس يرغمل ونيول شول.

کله چې جرګه پای ته ورسېده، د ګندمک دوه سپين ږيري موږ ته راغلل او په يوه چاينکه شين چای مو بندار وکړ.

يوه يې وويل: «تېره مياشــت ځينې امريکايي افســرانو موږ يوه هوټل ته د مجلس له پاره وروغوښــتلو. د امريکايانو يو افسر له ما څخه وپوښتل: «تاسې ولې زموږ څخه کرکه لرئ؟» ما ځواب ورکړ: «ځکه چې تاسې زموږ دروازې الوزوئ، زموږ کورونو ته ننوزئ، ښځينه مو له وېښتانو کش کوئ او ماشومان مو په لغته وهئ. موږ دا نه شو منلی او ځوابيه جګړه به وکړو. ستاسې غاښونه به مات کړو او کله مو چې غاښونه مات شول، هغه وخت به تاسې بېرته داسې لاړ شئ لکه له تاسې مخکې انګرېزان چې ووتل. دا کار به خامخا کېږي .»»

«بيا هغه څه درته وويل؟»

«هغه خپل ملګري ته مخ واړولو او ورته يې وويل: «چې سپين ږيري يې داسې دي؛ نو ځوانان به يې څرنګه وي؟» په حقيقت کې دلته ټول امريکايان پوهېږي چې خبره يې خلاصه ده. يوازې د دوی سياستوال له دغه حقيقت څخه انکار کوي.»

ورپسې هغه بل سپينږيري وويل: «دا د امريکايانو وروستۍ ورځې دي. بل ځل به د چينايانو وار وي.»

(c) ketabton.com: The Digital Library

د لیکوال یادښت

په ۱۸۴۳ کال کې، کله چې په جلال اباد کې د پوځ عیسوي ملا رېو. ج. ر. ګلیک د افغان-انګلیس د لمړی جګړې له کوتلځي• بېرته راغی، د دغه له ناورین څخه ډکې لښکرکشۍ په اړه یې یو یادښت کتاب ولیکه. نوموړی یو له هغه نیک بخته کسانو څخه و چې له دغه جګړې څخه ژوندی وتلی و. ده لیکلي: «جګړه د یوې ناښندې موخې له پاره پیل شوه، د بېړې او وېرې په عجیبه ګډوله کې مخته وړل کېده او د افت، ځور او کړاو له زغملو وروسته داسې پای ته ورسول شوه چې نه یې حکومت ته چې دغه جګړه یې اداره کوله، او نه یې د پوځ لويې برخې ته چې جګړه یې مخته وړله، کوم برم او جلال ور په برخه کړ. د دغه جګړې په ترسره کولو سره نه یوه سیاسي او نه یوه پوځي ګټه ترلاسه شوه او له کبله یې له افغانستان څخه زموږ بېرته وتنه د یو مات پوځ شاتګ ته ورته وه.»[1]

د څلور څلوېښتمې پلې قوې په نوم د ویلیم بارنز ولن William Barnes Wollen یوه نوموړه نقاشي شته چې په کې د ګندمک د غونډۍ پر سر یوه ډله شډل خو هوډمن عسکر داسې انځور شوي چې له برچو سره په یوه نرۍ کړۍ کې ولاړ دي په داسې حال کې چې پښتانه قبایلي جنګیالي ورنږدې کېږي. دغه نقاشي د خپل وخت تر ټولو نوموړ انځور وګرځېد. همدې ته ورته، د «پوځ وروستی پاتې شونی» په نوم د مېرمن بټلر Butler یو اثر هم ډېر نوموړ شو چې په کې ډاکټر براېډن چې ګواکي یوازېنی ژوندی پاتې پوځي و داسې انځور شوی چې پر خپل ستومانه او مخ په لوېدو اس باندې د جلال اباد د کلا د دېوالونو مخې ته رسېږي.

ټیک هغه وخت چې په ۲۰۰۶ کال کې د لوېدیځ له لوري د افغانستان د اشغال خوند تریو کېده، ما ته د افغانستان د اشغال له پاره د برتانيې د لمړی ناکامې هڅې په اړه د یو نوي تاریخ د لیکلو اند پیدا شو. له یوې اسانه فتحې او د یو لوېدیځ پلوه ګوډاګي واک ته له رسولو وروسته، کښېنول شوی رژیم له ډېرېدونکي مقاومت سره مخ کېده او تاریخ بیا تکرارېده.

د لمړنیو پلټنو په بهیر کې، زه ډېرو هغو ځایونو ته لاړم چې له پورتنۍ جګړې سره یې تړاو درلود. په افغانستان کې په لمړی ورځ زه د شمالي ډاګونو ته لاړم چې په چاریکار کې د الدربډ پاټېنګر د بارکونو پاتې شوني ووینم. په بګرام کې اوس له دغه ځای څخه په لږ واټن کې د امریکایانو د هوایي قواوو اډه پرته ده. په هرات کې د دوست محمد خان مقبرې ته چې د ګذرګاه په صوفي زیارت کې ده، لاړم. په جلال اباد کې د کابل په سیندغاړه کې کښېناستم او همغسې په سکرو کباب خوندور د سیند کبان، شیر ماهي مې وخوړل چې ۱۷۰ کاله مخکې انګرېزي کلابند عسکر وربانديې پایېدل او په ځانګړي ډول د «جګړه مار باب» سېل ډېر خوښېدل. کندهار ته چې ورسېدم، هغه ګاډی چې په ما پسې هوایي ډګر ته استول شوی و، پر شاتنۍ ښېښه یې هغه وخت د نښې ویشتونکي ګولۍ ولګېده کله چې محوطې ته نږدې کېده. وروسته زه د بابا ولي زیارت ته چې د ښار په څنډه کې و، لاړم. دا یو له هغه ځایونو څخه و چې د هنري لارنسن خوښېدلو. بیا مې یوه امریکایي ګزمه ولیده چې د ارغنداب له سیند څخه د تېرېدو په مهال کې پرIED ماین والوزول شوه. دا هغه ځای و چې لکه د انګرېزانو په لمړي اشغال کې، اوس یې هم د اشغال شوې سیمې او د افغان مقاومت تر واک لاندې سیمو تر منځ پوله جوړه کړې وه. په کابل کې وتوانېدم چې د بالاحصار د لیدو اجازه ترلاسه کړم. هغه

• کوتلځی: قصابخانه

(c) ketabton.com: The Digital Library

وخت د شــاه شــجاع مانۍ وه او اوس په کې د افغان پوځ د څارګرې اداري مرکزي دفترونه دي چېرته چې د جګړې له لمرې کرښې څخه راغلي راپورنه ارزول کېږي او شــاوخوا يې د ۱۸۴۲ کال انګرېزي ســوري توپونه او د ۱۹۸۰مو کلونو روسي T72 ټانګونه سرچپه پراته دي.

ځومره چې زه ډېر ورته ځير کېدم، همدومره ډېر داسې راته برېښــېدل چې په افغانســتان کې د لوېديځ له ناورين څخه ډکې لمرنۍ بند پاتې کېدنې په ښکاره هغه انګازې درلودې کومې چې اوس، زموږ په پېر کې خطرناکې نوې ښـکېلاکې -neo colonial هڅې رامنځته کړې دي، ځکه چې د ۱۸۳۹ کال جګړه د يو داســې ګواښ په اړه د تحريف شــوو څارګريزه راپورونو پر بنسټ پيل شـوه چې کابو هېڅ نه شـته وو: په دغه قضيه کې يوې ډلې ځانپالو او ايډيالېسـټ جګړه پلوو په کابل کې يوازې د يوه روســي پلاوي په اړه مالومات تحريف کړل او بيا يې په اړه له مبالغې څخه کار واخيســت چې د يو خيالي روسـي يرغل په هکله وېره رامنځته کړي. لکه څنګه چې په تهران کې د برتانيې ســفير جان مکنيل چې له روســانو څخه يې کرکه لرله په ۱۸۳۸ کال کې له تهران څخه ليکلي وو: «موږ بايد دا په ډاګه اعلان کړو چې هغه څوک چې زموږ پلويان نه دي؛ نو زموږ پر ضــد دي... موږ بايد افغانســتان ونيســو.»[۲] نو په دې توګه يوه داســې ناارينه او ګران بيه جګړه رامنځته شوه چې په بشپړه توګه يې مخنيوی کېدای شوای.

د دغه دوه يرغلونو ورته والی چې زه وربانډې پوه شـوم، نه يوازې دا چې بې بنسـټه نه دی، بلکې پر حقايقو ولاړ دی. يو ســل او اويا کاله وروســته، همغســې قبيلوي ســيالۍ او همغســې جګړې له نويو بېرغونو، نويو ايډيالوژيو او د نويو ګوډاګي لرونکو په څېره کې دوام درلود. په همغه ښارونو کې داسې بهرنيانو چې په همغه ژبه غږېدل اډې جوړې کړې او له همغه غونډيو او اوچتو غاښيو څخه بريدونه وربانډې کېدل.

په دواړو قضــيو کې، يرغلګر په دې اند وو چې دوی به هېواد ته ورننوځي، رژيم به بدل کړي او په دوو کلونو کې به بېرته ووځي. په دواړه قضيو کې دوی ونه توانېدل چې په لويه او پراخه شخړه کې بند پاتې نه شي. همغسې چې د ۱۸۴۱ کال د پېښو په کابو کولو کې د انګرېزانو بې وسي نه يوازې د مشرتابه د ناکامۍ زېږنده وه بلکې د مېکناټن او شاه شجاع تر منځ د سـتراتيژيکو اړيکو پرېکېدنه يې هم وجه وګرځېده، اوس هم د ايسـاف د مشرتابه او اولسـمشـر کرزي ترمنځ ســړې اړيکې د اوســنيو پېچلو حالاتو لوی لامل شــوې. کله چې زه په ۲۰۱۰ کال کې کابل ته لاړم، په هغه وخت کې د برتانيا خاص استازي، سېر شېررډ کوپر کولز Sir Sherard Cowper-Coles د هالبروک Holbrook په اړه داسې وويل: «هالبروک يو داسې غوېی دی چې هر ځای ته ځي، له ځان سـره خپله د چيني لوښـو هټۍ وړي.» (داسې سـړی دی چې په خپلو بې پروا کړنو او خبرو وضــعيت لا ډېر ترينګلی کوي. ژباړن). دا دغســي تعريف دی چې ۱۷۴ کالـه مخکې د مېکناټن بنه په بشپړ ډول خلاصه کوي. شېررډ د «له کابل څخه تلګرافونه» په نوم يو يادښت کتاب ليکلی. د اوسني اشـغال د ناکامۍ په اړه د نوموړي شـنې په حيرانوونکې توګه د اکلنډ او مېکناټن شـننو ته ورته دي: «هېواد ته ننوځو خو په دې سم نه پوهېږو چې څنګه به بېرته ورڅخه وځو.» دا کابو داسې ښکاري لکه په لوی لاس چې اصلي ننګونې نه په ګوتو کېږي. دا ځکه چې په دوامداره توګه موخې بدلېږي، يو ثابت، څرګند او منظم پلان نه شــته، ماموريت په بېسارې کچه ورو مخ ته څښېږي، د سياسې او پوځي قوماندې په مشـرتابه کې يوالی نه شـته او داسې نه شـتون هم بېسارې کچې ته رسېدلی. په ډېر نازک وخت کې پام بل لوري ته واړل شو او سرچينې هم بلې خوا ته وګرځول شوې (په

(c) ketabton.com: The Digital Library

اوسنۍ قضیه کې عراق ته، او هغه وخت د ترياکو جګړې ته)، د سیمه ییزو متحدینو غوراوی ناسم و او سیاسي مشرتابه کمزورې وه.[۳]

لکه اوس، هغه وخت هم په افغانستان کې بېوزلۍ دا ناشونې کړې وه چې له خلکو څخه مالیې ټولې کړي چې په وسیله یې خپل اشغال تمویل کړي؛ نو په لیرې پرتو سیمو کې د قانون د پلي کولو لګښت د اشغالګرو سرچینې تشې کړې. اوس امریکا په کال کې لس میلیارده ډالر په افغانستان کې لګوي. هغه پیسې چې امریکا یې په هلمند کې د دوو سمندري کنډکونو په ساتنه کې لګوي، د هغه پراختیایي او پوځي مرستې په پرتله ډېرې دي چې دغه هېواد یې له ټول مصر سره کوي. په دواړو قضیو کې له افغانستان څخه د پوځیانو د ایستلو پرېکړه د داسې فکتورونو پر بنسټ وشوه چې له افغانستان سره یې دومره تړاو نه درلود لکه دومره یې چې د اشغالګرو هېوادونو په مالي وضعیت او د سیاست په ناڅاپي بدلونونو ترېښت درلود.

کله چې زه په خپلو پلټنو کې مخته روان وم، ما ته د دې کتل حیرانوونکي وو چې اوس څنګه د ورځپاڼو په سرمقالو کې په همغسې اوږده بنه په اخلاقي اصولو شخوند وهل کېږي لکه د افغان-انګلیس د لمړۍ جګړې په لیکونو کې چې وهل کېده. لکه څنګه چې یو انګرېز افسر په ۱۸۴۰ کال کې ویلي وو، ایا موږ باید د انسانیت ګټو ته وده ورکړو او د داسې دودونو لکه د زناکارو ښځو سنګسارولو په منع کولو سره د ټولنیزو او نوړي اصلاحاتو کلک ملاتړ وکړو؟ او یا باید، پرته له دې چې خلک وپاروو، یوازې د هېواد اداره کولو ته خپل پام واړوو؟ که چېرې ستا متحد خپل دښمنان ژوندي سوځوي او په اوبو کې یې ابشوي، ته به مداخله وکړې؟ ایا د لوېدیځ سیاسي سیستمونو د پلي کولو هڅه کوې؟ لکه څنګه چې د څارګرې اداري مشر سېر کلاډ وېډ په ۱۸۳۹ کال کې د یرغل له پیل څخه مخکې خبرداری ورکړی و : «زموږ د بنسټیزو د فضیلت په اړه له هغه اوچت باور څخه پرته چې موږ ورسره اشنا یو او په یوه نوې او نه ازمویل شوې خاوره کې د دوی په پلي کولو کې زموږ د اندېښنې له څرګندونې څخه پرته، بل هېڅ داسې څه نه شته چې وېره ترې وشي او یا له هغوی څخه خوندي وساتل شي. دغسې لاسوهنه، که له تاوتریخوالي څخه ډک غبرګون نه زېږوي؛ نو لږترلږه به تل ترخې شخړې رامنځته کړي.»[۴]

د افغان-انګلیس د لمړۍ جګړې ناورین، اوس په افغانستان کې لوېدیځوالو ته یوه نارامه کوونکې بېلګه ده. دا هېڅ تصادفي نه وو چې په کابل کې د بهرنیو خبریالانو بندارځای ته د ګندمک هستوګنځي نوم ورکړل شو او د افغانستان په سوېل کې د انګرېزانو پر یوې اصلي اډې د سوټر کمپ Camp Souter نوم کېښودل شو. سوټر د څلورڅلوېښتمې پلې قوې یوازینی پوځي و چې په وروستي مقاومت کې ژوندی پاتې شوی و.

خو برعکس، د افغانانو له پاره د انګرېزانو د ۱۸۴۲ کال ماته له بهرني اشغال څخه د ازادۍ سمبول وګرځېده او د هر بهرني ځواک د واکمنۍ په نه منلو کې یې د هوډ نښه شوه؛ نو له همدې کبله په کابل کې دیپلوماتیکي سیمې ته د وزیراکبر خان نوم ورکړل شوی، هغه څوک چې د بارکزیو په پروپاګند کې د ۱۸۴۱-۱۸۴۲ کلونو د ازادۍ یو مخکښ جنګیالی پاتې شوی دی.

په لوېدیځ کې موږ ښایي دا هېر کړي وي چې د دغه تاریخ جزیاتو د بهرنۍ واکمنۍ پر ضد د افغانانو کرکې ته بنه ورکړه، خو دغسې جزییات د افغانانو هېر نه دي. شاه شجاع ته په ځانګړې ډول د یو داسې خاین په سترګه کتل کېږي چې بهرني اشغالګر ته یې د خپل هېواد د اشغالولو لاره ورکړه. طالبان له خپلو ځوانانو څخه پوښتنه کوي: «غواړئ چې د

(c) ketabton.com: The Digital Library

شاه شجاع د زامنو په خبر په یاد کې پاتې شئ او یا د دوست محمد؟» کله چې واک ته ورسېد، ملا عمر په لوی لاس د دوست محمد په څېر په کندهار کې د محمد خرقه شریفه له زیارت څخه راوایسته او تر ځان یې تاو کړه او لکه دوست محمد خان، خپل ځان یې امیرالمومنین اعلان کړ. دا په نېغه او لوی لاس د افغان-انګلیس د جګړې د پېښو بیا راژوندي کول وو چې په انګازو یې سمدلاسه ټول افغانان پوه شول.
تاریخ هېڅ کله سل په سلو کې یو شان نه تکرارېږي او دا رښتیا دي چې د ځینې مهمو پېښو تر منځ چې اوس پېښېږي او په ۱۸۴۰مو کلونو کې پېښې شوې وې، توپیر شته. د افغان مقاومت په هسته کې اوس یوه داسې یو موټی کوونکې څېره نه شته چې ټول افغانان یې د مشروعیت او عدالت سمبول وګڼي. ملاعمر، دوست محمد او یا وزیر اکبرخان نه دی او قومونه هم په ده پسې داسې ونه درېدل لکه په ۱۸۴۰مو کلونو کې چې د یو مشر تر شا ودرېدل. د محافظه کارو او په دفاع کې شکېل قومي پاڅون کوونکو چې د سدوزیو- انګرېزانو واکمني یې په شکېلاکي پېر کې پای ته ورسوله او د اخواني انقلابي طالبانو تر منځ چې غواړي په افغانستان کې وارده شوې سوچه وهابي ایډیالوژي پر بېلابېلو مذهبي کلتورونو وتپي، ځرګند توپیر شته. او تر ټولو مهم توپیر د کرزي هغه هڅه وه چې یو پراخ بنسټه او په دموکراتیکه توګه ټاکلی حکومت جوړ کړي. له ډېرو عیبونو او بې کچې فساد سره سره، د کرزي حکومت بیا هم د سدوزي شاه شجاع د رژیم په پرتله ډېر استازوال او محبوب دی، خو د سیمې د ټوپوګرافی، وټې، مذهبي لېوالتیاوو او قومي جوړښتونو د نه بدلېدو له کبله، د یوسلو اویا کلونو پخوانی ماته موږ ته تر اوسه ځیني مهم ګواښونه په ګوتو کوي. اوس هم دومره ناوخته نه دی چې په ۱۸۴۲ کال کې د برتانیې له تېروتنو درس واخلو، او که نه، دا یقیني برېښي چې په دغه هېواد کې د لوېدیځ ځلورمه جګړه به له دومره لږو سیاسي ګټو سره پای ته ورسېږي لکه مخکې درې جګړې او لکه همدغه تېرې جګړې، وروسته له شرموونکې ماتې څخه به ځواکونه په سپکاوي ترې وایستل شي، افغانستان به یو ځل بیا په قومي ګډوډیو کې پرېښودل شي او دا به ډېره شونې شي چې هغه څوک بیا واک ترلاسه کړي چې د پرځولو په موخه یې جګړه پیل شوه.
لږ وخت مخکې له دې چې انګرېزان دېرش کاله وروسته بیا په شوده ګی د افغان-انګلیس په دویمه جګړه کې ځان ښکېل کړي، جورج لارنس په لندن کې د ټایمز ورځپاڼې ته ولیکل: «اوس نوي نسل سر راپورته کړی او د دې پر ځای چې له تېرو درسونو څخه په صداقت ګټه پورته کړي، دوی غواړي او د دې لېوال دي چې یو ځل بیا موږ په دغه کړکېچن او ناخوښ هېواد کې ښکېل کړي... که څه هم کېدای شي د پوځي ناورین مخنیوي وشي او که له پوځي اړخه پرمختګ هر څومره بریالی هم وي، دا شونې ده چې له سیاسي اړخه به یې پایلې بې ګټې وي... له کابل څخه د شاتګ ناورین باید د تل له پاره راتلونکو مشرانو ته د یو خبرداري په څېر پاتې شي څو بیا داسې پالیسی تکرار نه شي لکه کومې چې په ۱۸۳۹-۱۹۴۲ کلونو کې یې ترخه مېوه ثمر شوه.
د دغه سیمې له مرکزي ستراتیژیکي ارزښت سره سره، د افغانستان د تاریخ په هکله په حیرانوونکې توګه ښې لیکنې لږ دي او کومې چې شته دي، هرې یوې یې په انګرېزي ژبه د چاپي بیانونو او یا په لندن کې د ډېرو کتل شوو هندي دفتر له ارشیفونو څخه کار اخیستی. که څه هم له لوی وېکتوریایي تاریخ درې ټوکه ییز کتاب څخه نیولې، د فلش من Flashman تر انتیکونو پورې، دافغان-انګلیس د جګړې کیسه ډېر ځل ویل شوې ده، خو د جګړې په هکله حتی په تخصصي اکاډمیکو څېړونو کې هېڅ داسې چاپي څه نه شته چې د نولسمې پېړۍ په لمړیو کې یې له افغان معاصرو

(c) ketabton.com: The Digital Library

سرچينو او له داسې اسنادو څخه کار اخيستی وي چې په خپله د افغانانو چې تېرې ورباندې شوی و او تر اشغال لاندې شوي وو بيان په کې وي او يا د سکېلاک پرضد د افغان مقاومت په اړه يې له اسنادو ګټه پورته کړې وي.[5]
د افغان-انګليس لمړۍ جګړه په بې ساري توګه ښه مستنده ده او ما د جګړې د ټولو لوريو له بېلابېلو نويو سرچينو څخه ګټه پورته کړه. په تېرو څو کلونو کې، د هغه انګرېزانو چې په جګړه کې ښکېل وو په سلګونو زاړه او څېرې ليکونه او په وينو ککړې يادليکچې د خپلو کورنيو په بام لاندې تحويلخانو کې رابرسېره شوې او ما دغه نويو اسنادو ته چې د بېلابېلو کورنيو په کلکسيونونو، په چلسي Chelsea کې د ملي پوځ په موزيم او برتېش کتابتون کې وو، لاس رسی وموند.
دلته په ډهلي کې د تېرو څلورو کلونو راهيسې، د هند په ملي ارشيف کې د ۱۸۳۹-۱۸۴۲ کلونو د اشغال په پنډو اسنادو کې پلټنې کوم. په پورتنيو اسنادو کې د اشغال په اړه کابو ټولې هغه مکاتبې، استونې او په لاس ليکلي يادښتونه شته چې په کلکته کې د اکلنډ په پوځ او اداره کې رامنځته شوې وې. په هغه د پام وړ څېړونو کې چې ما وموندل، په دې کيسه کې د يو اساسي انګرېز لوبغاړي، الکساندر برنز داسې ليکونه شته چې تر اوسه خپاره شوي نه وو او همدارنګه د انګرېزي پوځ د ظلمونو په اړه يوه پلټنه ده چې داسې ښکاري لکه د وېکټوريايي د پېر ويکي ليک. سربېره پر دې، ځينې ډېرخواشينوونکي اسناد هم شته چې د هغه سپاهيانو د پوځي محاکمو په اړه دي چې مريتوب ته اړ ايستل شوي او وروسته په تېښته بريالي شوي وو. دوی چې کله بېرته خپلو غونډونو ته راغلل، له پوځ څخه د تېښتې په تور محاکمه شول.
د جګړې په هکله د هند په ملي ارشيف کې په فارسي ژبه يو ليکل شوی تاريخ هم و چې تر اوسه نه و ژباړل شوی او کار ترې نه و اخيستل شوی. دغه کتاب، *محاربه کابل و قندهار* منشي عبدالکريم ليکلی. نوموړي له يو انګرېز افسر سره چې په دغه جګړه کې ښکېل و د منشي په توګه کار کولو. ده ليکلي چې د ۱۸۵۰مو کلونو په پيل کې بې دغه پروژه په دې هيله پيل کړه چې په زاړه عمر کې د يوازيتوب پام پرې غلط کړي او چې خپلو اولادونو او لمسيانو ته په نړۍ کې د حقايقو په هکله درس ورکړي، خو زياته کړې يې ده چې «داسې ښکاري چې اوسنۍ پېښې په ځانګړې توګه د هند په تړاو وي».[6] کېدای شي دغه خبره په هند کې د کمپنۍ پر ضد پاڅون ته يوه پټه اشاره وه او په رښتيا په ۱۸۵۷ کال کې همداسې يو پاڅون رامنځته شو. پاڅونونه لمړی په هغه غونډونو کې پيل شول چې سپاهيان يې انګرېز افسرانو په ۱۸۴۲ کال کې له کابل څخه د شاتګ په بهير کې يوازې پرېښي وو.
د پاکستان د لاهور په پنجاب ارشيف کې مې د کلاډ وېډ داسې ليکنې او يادښتونه وموندل چې تر اوسه کار نه و ترې اخيستل شوی. دی د لوېې لوبې لمړنی څارګر مشر و او په ۱۸۳۵ کال کې د ده تر مشرۍ لاندې د شمال لوېديځ پوله ييزه اېجنسۍ North West Frontier Agency جوړه شوه. په دغه ارشيف کې د نوموړي د څارګرې شبکې د هغه کارکوونکو ټول راپورونه شته چې په پنجاب، هماليا او له هندوکش څخه هاخوا تر بخارا پورې خواره وو. همداراز، د پنجاب په ارشيف کې د شاه شجاع ټولې هغه مکاتبې هم شته چې په لوديانه کې د ده د تبعيدي ژوند او د تخت د بېرته نيولو د هڅو په اړه دي.
په روسي سرچينو کې زه وتوانېدم چې د وېډ تزاري سيال، کونټ پېروفسکي او د ده تر نظر لاندې زده کړيال، ايون ويتکېويچ چاپي اسنادو ته لاس رسی ومومم. تل داسې ګڼل کېدل چې مخکې له دې چې د سن پيټرزبورګ په مېلمستون

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې خپل سر په ګولۍ والوزوي، ویتکېویچ خپل ټول اسناد له منځه وړي وو، خو دا څرګنده شوه چې د برنز په اړه د ده د لیکنې او په بخارا کې د ټولې انګرېزي څارګرې شبکې د بربنډولو د اسنادو په ګډون، د نوموړي یو شمېر څارګرېزه راپورونه تر اوسه شته. دغه راپورونه د لمړي ځل له پاره په انګلیسي ژبه دلته ترسترګو کېږي.

خو د سرچینو په موندلو کې مې تر ټولو ښه پرمختګ په حیرانوونکې بڼه په کابل کې د افغان بډایه سرچینو موندنه وه. په ۲۰۰۹ کال کې کله چې د کرزون Curzon د دورې سوځېدلې برتانوي سفارت ته څېرمه، د رای سټیورټ د ختو په کلا کې مېشت وم، په افغان ارشیف کې مې پلټنې پیل کړې. دغه ارشیف د نولسمې پېړۍ په یوه ښایسته مانۍ کې دی چې په عثماني بڼه د کابل په مرکز کې جوړه شوې او په حیرانتیا سره زیانمه شوې نه ده، خو دلته د شاه شجاع او دوست محمد د پېر اسناد د ناهیلتیا تر کچې لږ وو، خو کله چې په ارشیف کې په پلټنو بوخت وم، له جوان شیر سره مې اشنایي پیدا کړه. دی یو ځوان افغان تاریخ پوه او د فول برایټ Fulbright فارغ دی. د یوې غرمنۍ په مهال، نوموړي د زاړه ښار په جوی شیر کې د زړو کتابونو یو پلورونکي ته بوتلم. د دغه پلورونکي د کتابونو له غرفې څخه ما ته داسې وبرېښېدل چې زما د اړتیا څه شی به ونه لري، خو وروسته څرګنده شوه چې نوموړي د ډېرو هغه اشرافیانو شخصي کتابتونونه پېرودلي وو چې په ۱۹۷۰-۱۹۸۰مو کلونو کې یې مهاجرت کړی و؛ نو له یو ساعت څخه په لږ وخت کې مې د افغان-انګلیس د لمړی جګړې په هکله اته داسې پارسي سرچینې وموندې چې مخکې ترې کار نه و اخیستل شوی او ټولې د جګړې په وخت او د انګرېزانو له ماتې څخه وروسته په افغانستان کې لیکل شوې وې، خو یو شمېر یې د ۱۸۵۷ کال له لوی پاڅون څخه مخکې د هند په پارسي مطبعو کې د ځایي کار اخیستنې له پاره چاپ شوې وې.

په دغه سرچینو کې د اتلولۍ حماسي شعرونو دوه ټولګې دي. یوه یې اکبرنامه یا د وزیر اکبرخان تاریخ دی چې مولانا حمید کشمیري لیکلی او دویمه یې جنګ نامه یا د دغه جګړې تاریخ دی چې محمد غلام کوهستاني غلامي لیکلی. د دغه دواړو لوستل داسې دي لکه د رولند سندرې The Song of Roland[•] افغاني بڼه چې سرې لولې او دواړه په ۱۸۴۰مو کلونو کې په اغېزمنه پارسی د لرغونې فردوسي شهنامې په څېر د افغان مقاومت د مشرانو په ستاینه کې لیکل شوي. داسې ښکاري چې د هغه شعرونو له بډایه ټولګې څخه چې افغان بریا ته ځانګړي او ډالۍ شوي وو یوازې پورتني دوه کتابونه پاتې شوي. د داسې حماسي شعرونو ډېره برخه په ګړنۍ بڼه له یو سندرغاړي څخه بل ته او له یو شارګړ[•] څخه بل شارګړ ته پاتې شوې ځکه چې د افغانانو له پاره د انګرېزانو پر ضد د دوی بری کابو یوه معجزه وه. دا داسې یوه لویه بریا وه چې د ټرفلګر، واټرلو او د برتانیې جګړې بریاوې یې په ګډه کچې ته رسېږي.[۷] (Trafalgar,Waterloo, Battle of Britain د برتانیې درې بریالۍ جګړې دي. ژباړن)

د جنګنامې یوازینۍ کاپي په ۱۹۵۱ کال کې په پروان کې وموندل شوه. لمړی او وروستی پاڼې یې نه وې او ظاهراً په چاریکارو کې د ختیځ هند کمپنۍ د انګرېزي اډې پر لوټ شوو کاغذ پاڼو لیکل شوې ده. جنګنامه د مقاومت کوهستاني مشر میر مسجدي په اړه څرګندونې کوي. نوموړی نقشبندیه صوفي پیر و او په پاڅون کې یوه مهمه څېره و، خو

• د رولند سندره د هغه جګړې په اړه د حماسي شعرونو یو فرانسوی کتاب دی چې په ۷۷۸ عیسوي کال کې د فرانسې او بسک Basque (اوس د فرانسې او هسپانیا یوه برخه) تر منځ شوې وه. ژباړن

• شارګړ: مجلسي سندرغاړی

(c) ketabton.com: The Digital Library

جنګنامه وايي چې نوموړي په مقاومت کې مرکزي ونډه درلوده. اکبرنامه چې دا ځل په ۱۹۵۱ کال کې په پېښور کې وموندل شوه، د جنګنامې برعکس د اکبرخان ستاينه کوي. مولانا کشميري ليکلي: «لکه لوی رستم، په دغه کتاب کې به د اکبرخان نوم د تل له پاره په ياد پاتې شي. اوس چې دغه حماسي شعرونه بشپړ شول، د نړۍ په هېوادونو کې به خپاره شي او د لويو خلکو مجلسونو ته به ښکلا ورکړي. دا به اوس له کابل څخه هرې غونډې ته داسې يون کوي لکه د پسرلي وږمه چې له يو بڼ څخه بل بڼ ته خوربږي.»[8]

د عين الوقايع کتاب چې لږ ورسته ليکل شوی د پاځون په اړه د هراتيانو د نظر څرګندوی دی. هرات د افغانستان په لوېديځ کې له پارس سره پوله لري. د نولسمې پېړۍ دوه نور کتابونه، تاريخ سلطاني او سراج التواريخ يا د تاريخ څراغ د افغانستان د پاچاهانو رسمي درباري تاريخونه دي چې د پېښو په اړه د دوست محمد خان د ځای ناستو له انده څرګندونې کوي.[9] په دې وروستيو کې د مقاومت د يو مخکښ مشر امين الله خان لوګري پاتې پارسي ليکونه چې په ملي موزيم کې د طالبانو تر لوټولو روغ پاتې شول، د نوموړي اولادې بيا چاپ کړل. د دغه ټولګې نوم پادشاه خدمتګذار صادقين غازي نايب امين الله خان لوګری دی.[10]

د مېرزا عطا محمد ځانمن او خوابدي، خو له بصيرت څخه ډک د «نوای معرکه» کتاب د جګړې په هکله د يو شکارپوري ټيټ پوړي افسر له نظره څرګندونې کوي. (شکار پور اوس په پاکستان کې دی، خو هغه وخت هسې په نوم د کابل تر واکمنۍ لاندې و.) دغه افسر لمړی د شاه شجاع په چوپړ کې بوخت و، خو وروسته د کافرانو په مرسته د شاه شجاع ډډه لګونې ناهيلی کړ او بيا يې په ډېرېدونکې خواخوږۍ د مقاومت په اړه ليکنې کولې.د ليکنې بنه يې د اطرافي مغلو په څېر ډېره مفصله او د هغه وخت د ليکوالانو د ليکنو په پرتله ډېره ټوکماره او ژوندۍ ده. دغه کتاب چې د انګرېزانو د ماتې په اړه په دوامداره توګه کرکجنې څرګندونې کوي، په حيرانوونکې توګه د شکارپور د لمړني انګرېز ماليې ټولوونکي، اي بی ايسټ وېک E B Eastwick په غوښتنه ليکل شوی. مېرزا عطا په سريزه کې په ترهېدلې بڼه ده ته په عذر ليکلي: «هغه متل دی چې رښتيا ويل ترخه دي، که څه هم ما د ښو او بدو پېښو په بيان کې هڅه وکړه چې له داسې کليمو څخه کار واخلم چې چا ته په کې سپکاوی ونه شي، زه هيله لرم چې د دولت لوړپوړو چارواکو سپکاوی نه وي شوی، خو په هر صورت، د دغه فاني او بې ايمانه نړۍ خوښې او غم تلپاتي نه دي.«دغه نړۍ د يو خوب په څېر ده - ته يې چې هر رنګ انځور په خپل سر کې جوړوې، جوړ يې کړه خو نړۍ تېرېدونکې ده، تر هغه وخته پورې چې ته هم په خپله له دې نړۍ څخه لاړ شې.»»[11]

ښايي داسې سرچينه چې تر ټولو ډېر په زړه پورې او مهم مالومات لري *واقعيت شاه شجاع* وي. دا په خپله د شاه شجاع رنګين او د زړه خوږې کتاب دی چې له جګړې څخه يې مخکې په تبعيد کې په لوديانه کې ليکلی او وروسته له دې چې ووژل شو د ده يو ملاتړي نوي مالومات ور زيات کړل. شاه شجاع په سريزه کې ليکلي: « هغه پوهانو ته چې د بصيرت خاوندان دي دا څرګنده ده چې لويو شاهانو تل د خپل سلطنت پېښې او هغه بريالۍ جګړې چې دوی په کې برخه اخيستې ثبت کړې دي. ځينو ته چې خدای استعداد ورکړی، په خپله يې د خپل سلطنت په دوران کې پېښې ليکلي، خو ډېرو دغه دنده وتلو ليکوالانو ته سپارلې ده چې دغسې د ملغلرو ټولګې د تاريخ په حافظه کې پاتې شي؛ نو د مهربان خدای په دربار کې دغه عاجز بنده هم هوډ وکړ چې له هغه وخت څخه چې په اوولس کلنۍ په تخت کښېناستم ، د خپل سلطنت د دورې جګړې او پېښې وليکم چې د خراسان تاريخ پوهان د دغه پېښو او جګړو په واقعي تفصيل

(c) ketabton.com: The Digital Library

پوه وي او مفکر لوستونکي له دغه بېلګو څخه درس واخلي.»[۱۲] په دغه کتاب کې په افغان لوري کې د اصلي لوبغاړو هیلې او وېرې څرګندې شوې چې د دغه دورې لیکنو ته یوه حیاتي زیاتونه ده. عجیبه دا ده چې په داسې حال کې چې ډېرې دغه سرچینې دري ژبو افغان تاریخ پوهانو ته ښې مالومې وې، او دوی په نشنلستي دري تاریخونو کې په ۱۹۵۰ او ۱۹۷۰مو کلونو کې ورڅخه کار اخیستې، خو له دغه سرچینو څخه حتی یوازې له یوې څخه هم په انګلیسي ژبه د دغه جګړې په تاریخونو کې کار نه دی اخیستل شوی او یوه یې هم په انګلیسي ژبه نه ده اړول شوې که څه هم یوازې د واقیعت شاه شجاع د څو څپرکو لنډیز بڼه په ۱۸۴۰مو کلونو کې د کلکتې په یوه مجله کې چاپ شوې. همدارنګه د کولمبیا په پوهنتون Columbia University کې د سراج التواریخ په بشپړه ژباړه باندې اوس رابرټ مکچزني Robert McChasney کار کوي او ما ته په سخاوت دې ته د لاس رسي فرصت راکړل شو.

دغه بډایه او مفصله سرچینې موږ ته ډېر داسې څه وايي چې اروپايي سرچینو له پامه غورځولي او یا ورڅخه خبرې نه دي. د بېلګې په توګه، برتانوي سرچینې په خپل پوځ کې د بېلابېلو ډلو په شتون ښې خبرې دي او په اړه یې لیکنې کړې، خو داسې برېښي چې په لویه کچه له هغه ترینګلتیاوو څخه خبر نه دي چې په افغان لوري کې یې د مخالفینو بېلابېلې ډلې وېشلي وې. د افغانانو په بیان کې، دا واضح څرګندېږي چې افغان مقاومت ژور درزونه لرل. بېلو ډلو د بېلو قوماندانانو تر مشرۍ لاندې په بېلو ځایونو کې اډې جوړې کړې وې او په خورا لږ همغږۍ یې چارې پر مخ وړلې. سربېره پر دې، سیالو ډلو بېلابېلې موخې درلودی او د خپلو ګټو له پاره یې تل ائتلافونه جوړول او پرېښودل. په دې اړه یوه ځانګړې حیرانتیا دا وه چې په پیل کې څومره مخالفینو غوښتل چې شاه شجاع د دوی د پاچا په څېر پاتې شي او یوازې یې له ده څخه دا غوښتل چې خپل انګرېز ملاتړي وشړي. وروسته له دې چې انګرېزي پوځ د خپلې تباهۍ په لور د خردکابل غاښیو ته ستون شو، شاهي پلوه قوې سمدلاسه بېرته شاه شجاع ته واوښتې. تېک داسې لکه د روسانو ګوډاګی چې د ټولو د تمې خلاف په ۱۹۸۰مو کلونو کې د روسانو له وتلو وروسته ډېر وخت په واک کې پاتی شو، کیدای شوی چې شاه شجاع هم تر ناڅرګند وخت پورې په واک کې پاتې شوی وای که چېرې خپل زوی بللي یې د شخصي خپګان له کبله په خاینه توګه نه وای وژلی.

د افغان سرچینو د مقاومت لوبغاړي له هغو افغان لوبغاړو څخه څه نا څه توپیر لري چې په انګرېزي سرچینو کې یاد شوي. د انګرېزي بیانونو په پرتله په افغان سرچینو کې میرمسجدي کوهستاني او امین الله خان لوګري او د ده لوګریان ډېر وتلي او څرګند دي او په تېره بیا په هغه بیانونو کې چې وروسته د بارکزیو تر ملاتړ لاندې لیکل شوي او په پاڅون کې د دغه بریمنې کورنۍ په مرکزي ونډې ټینګار کوي، هغه څه چې یوازې د انقلاب په وروستي پړاوونو کې رښتیا وو.

بله ډېره مهمه خبره دا ده چې د افغان سرچینو په برکت د افغان مقاومت مشران ناڅاپه داسې سم سړي څرګند شول چې له خپلو ټولو حواسو سره ښه انسانان وو چې خپل انفرادي اندونه او انګېزې یې درلودې، خو انګرېزي سرچینو په ټولیزه توګه یوازې د ږیرورو تنګ نظرو او متعصبو په سترګه ورته کتلي. د افغان سرچینو په برکت اوس د دې پوهېدل شوني شول چې ولې افغان مشرانو چې ډېر یې د شاه شجاع وفادار ملاتړي وو خپل ژوند په خطر کې واچولو او د کمپنۍ ظاهراً نه ماتېدونکو ځواکونو پر ضد یې وسله واخیسته. درونند او د عزت څېښتن امین الله خان

(c) ketabton.com: The Digital Library

ته یو ټیټ پوړي انګرېز افسـر سـپکاوی وکړ او خپلې ځمکې یې هغه وخت له لاسـه ورکړې کله یې چې د اوچتې مالیې ورکړه ونه منله. د تند خویه ځوان عبدالله خان اڅکزي معشـوقه الکسـاندر برنز لېښـه کړه او کله یې چې د بېرته راوسـتلو هڅه وکړه، ملنډې وربانډې ووهل شـوې. میر مسـجدي نږدې و چې تسـلیم شـي، خو وروسـته په دې اړه له پوهاوي او خبرتیا سـره سـره، انګرېزانو د ده پر کلا برید وکړ او ټوله کورنۍ یې ووژله. بیا یې کلا ضـبط شـوه او د انګرېزانو مرکزي ولایتي دفتر په کې جوړ شـو. ځمکه یې د دښـمنانو په منځ کې وویشـل شـوه. د اکبرخان پرمختللې او پېچلې څېره تر ټولو بشپړه انځور شـوې. د ده یوناني ګندهاري مجسـمې خوښـېدې، غوښـتل یې چې د لوېدیځ زده کړې په خپل هېواد کې دود کړي او په کابل کې د مقاومت تر ټولو زړه ورونکی او سـرتېری مشـر ګڼل کېدلو. په اکبرنامه کې حتی د ده د واده د کټ خوندونه په تفصیل لیکل شوي؛ نو اوس د انګرېزي سرچینو کاریکاتورونه «خاین مسلمانان» زموږ په سترګو کې د ماسپښیني فلمونو په اتلانو بدلېږي.

افغان سـرچینې موږ ته یوه هنداره هم راکوي چې د الکسـاندر برنز د تره/ ترور د زوی، رابي برنز Robbie Burns په خبره «خپل ځان په کې داسـې ووینو لکه څنګه چې نور خلک مو ویني.»[۱۳] دا ځکه چې د اروپايي بیانونو برعکس چې برنز یې یو مینه ناک سـرښـندونکی بللی، د افغان حماسي شـاعرانو د شـعرونو پر بنسـټ، برنز یو د شـیطاني جاذبې درلودونکی دوکه باز، او په غوړه مالۍ او خیانت کې استاد و. ده د کابل اشرفیان په فساد ککړ کړل. یو اشرافي دوست محمد ته وایي: «برنز په ظاهر کې یو سـړی خو په باطن کې یو رښـتینی شـیطان دی.»[۱۴] همدې ته ورته، د افغانانو په اند لوېدیځ پوځونه په بې رحمۍ، د ډېرو بنسـټیزو اخلاقي اصـولو په نه لرلو او په ځانګړې توګه د ملکي وګړو د مرګ ژوبلې په هکله په بې پروايي کې د پام وړ وو. په اکبرنامه کې دوست محمد خپل زوی اکبرخان ته داسې خبرداری ورکوي: «د دوی غوسه او د زیان رسونې لېوالتیا د کورونو د سوځولو او په لمبو کې د پټو دېوالونو په مانا ده.»

نو په دې ډول دوی خپل ځواک ښيي
څوک یې چې مخې ته درېږي په ترور کې یې اچوي
د دوی دود دی چې خلک ځانته مطیع کړي
چې هېڅوک د مساواتو ادعا ونه کړي

سـربېره پر دې، په افغان سـرچینو کې په دوامداره توګه سـرټکونې شـوې چې انګرېزانو ښـځو ته هېڅ درناوی نه درلود. دوی به چې هر ځای تلل، بې عزتي او جنسـي تېري به یې کول. او «شـپه او ورځ به پرته له کنټرول څخه د شـهوت پر اس» سـپاره وو. نو په بله وینا، په افغان سـرچینو کې انګرېزان خاین ، پر ښـځو تېري کوونکي او ځېونکي تروریسـتان دي. په داسې سترګو موږ ته کټل هغه بڼه نه ده چې موږ یې له افغانانو څخه تمه لرو.

د ټولو افغان سرچینو په زړه کې په خپله د شاه شجاع مرموزه څېره پرته ده. شـاه شـجاع د خپلو او د ده د ملاتړو له لیکنو څخه یو داسې پېچلی او ډېر ځیرک سـړی راڅرګندېږي چې د پخوانیو تیموري شـاهانو بڼه یې ځانته غوره کړې وه. په *واقعیت شـاه شـجاع* کې د ځان په اړه د څرګندونو پخلی یې د هغه نورو لیکوالانو په لیکنو کې کېږي چې دی یې یو داسې هوډمن، زړور او نه ماتېدونکی سـړی بللی چې د خپل برخلیک د هر راز ناخوالو پر وړاندی ودرېد. دغه انځور په حیرانوونکې توګه له هغه فاسـد او بې کفایته انځور سـره توپیر لري چې انګرېزي خانتما چارواکو نوموړی له پامه

(c) ketabton.com: The Digital Library

غورځولی و حال دا چې لمړی یې د دراني امپراتورۍ دغه وارث بیا واک ته ورسوالو او بیا یې هڅې پیل کړې چې څنډې ته یې کړي. همدارنګه نوموړی د بارکزیو د یوسل اویا کلونو له پروپاګند څخه وروسته په اوسني افغانستان کې د یو کمزوري هېواد پلورونکي خاین په څېر بد نوم لري. شاه شجاع په خپل چارچاپېر کې یوه تهذیبي پارسي نړۍ جوړه کړې وه - هېڅ داسې نښې نه شته چې د شاه پښتو زده وه او بې له دې چې په پښتو یې لیکنه نه ده کړې. ده د یوې داسې ګرځنده پاچاهۍ ژوند وکړ لکه له ده څخه مخکې مغولو چې کړی و او په ډېرو برخو کې داسې راڅرګندېږي لکه د تیموریانو وروستی پاچا چې وي . نوموړي په داسې ځای کې واکمني کوله چې د ایران، منځنۍ اسیا، چین او هندوستان په څلور لاره کې پروت و، نه په داسې ځای کې چې تر څنډو یې غرونه چاپېر وي لکه وروسته چې همداسې شو.

که تېر ته نظر واچول شي، د شاه شجاع واکمني د یوې نړۍ د پای او د بلې د پیل په مانا وه. له ډېرو ګران بیه تېروتنو سره سره، د افغان-انګلیس لمړۍ جګړې مهمې او اوږدمهاله اغېزې درلودې. د انګرېزانو له پاره یې یوه ثابته پوله جوړه کړه. د څو کلونو په ترڅ کې انګرېزانو پنجاب چې د سېک خالصانو تر واکمنۍ لاندې و او د اباسین کوزې سیمې چې د سند امیرانو تر واکمنۍ لاندې وې ځان سره مدغم کړې، خو دوی دغه سبق هم زده کړ چې پېښور به د دوی د راج شمال لوېدیځه پوله وي.

دغه جګړې د افغانانو له پاره د دوی هېواد د تل له پاره بدل کړ. کوم اصلاحات چې انګرېزانو راوستي وو، دوست محمد ته په میراث پاتې شول او دغه اصلاحاتو ورسره مرسته وکړه چې داسې یو افغانستان مظبوط کړي چې له جګړې څخه د مخکې پېر په پرتله اوس ډېر جوت و. بې له دې، شاه شجاع او د ده ډېرو هم پېرو هېڅ کله د افغانستان کلیمه نه وه یاده کړې. - ده ته دا د کابل یو سلطنت و چې د دراني امپراتورۍ وروستۍ پاتې ټوټه وه چې د جغرافیې په یوه څنډه کې پرته او ده د خراسان په نوم بلله، خو د یو نسل په ترڅ کې د افغانستان نوم په پراخه کچه د هېواد د ننه او بهر په نقشو کې شتون وموند. په دغه هېواد کې خلکو خپل ځانونه افغان یادول. د شاه شجاع بېرته راتګ او ناکامه ښکېلاکي جګړه چې د ده د بیا واک ته رسولو په موخه پیل شوه د سدوزي کورنۍ واک یې بلاخره له منځه یووړ او د دراني امپراتورۍ وروستي یادونو ته چې دوی یې بنسټ ایښی و د پای ټکی کېښود؛ نو په دې توګه دغه جګړې د اوسني افغانستان د پولو په تعریفولو کې لویه ونډه درلوده او د تل له پاره یې د یو هېواد نظریه چې نوم یې افغانستان دی پیاوړې کړه.

که د افغان انګلیس لمړۍ جګړې د یو هېواد په توګه د افغانستان په مضبوطتیا کې مرسته وکړه، اوس پوښتنه دا ده چې اوسنۍ لوېدیځه مداخله به د یو هېواد په توګه د افغانستان په مړینه کې مرسته وکړي.

دغه کتاب د لیکنې په مهال د لوېدیځ پوځ بیا د یو کمزوري پوپلزي په مشرۍ حکومت ته د افغانستان د پرېښودلو تابیا نیوله. دا ناشونې ده چې د دغه رژیم او د یو ټوټې ټوټې او وېشلي افغانستان د برخلیک وړاندوینه وشي، خو هغه څه چې میرزا عطا له ۱۸۴۲ کال څخه وروسته لیکلي اوس هم همغسې رښتیا دي: « بې له دې، دا اسانه کار نه دی چې د خراسان پر سلطنت یرغل او واکمني وشي.»

(c) ketabton.com: The Digital Library

اخځلیک

Chapter 1: No Easy Place to Rule

1 Alexander Burnes, *Cabool: A Personal Narrative of a Journey to, and Residence in that City in the Years 1836, 7 and 8*, London, 1843, p. 273, for details of the Kabul spring.

2 Sultan Mohammad Khan ibn Musa Khan Durrani, *Tarikh-i-Sultani*, p. 219.

3 Khurasan also included much of eastern Iran, but was not usually thought to include northern Afghanistan.

4 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, The Eighteenth Event.

5 Sultan Mohammad Khan Durrani, *Tarikh-i-Sultani*, p. 226.

6 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, The Eighteenth Event.

7 Dominic Lieven, *Russia against Napoleon*, London, 2009, pp. 45–7.

8 Quoted in Sir John Malcolm, *Political History of India*, 2 vols, London, 1826, vol. I, p. 310.

9 Iradj Amini, *Napoleon and Persia*, Washington, DC, 1999, p. 112; Muriel Atkin, *Russia and Iran 1780–1828*, Minneapolis, 1980, p. 125.

10 OIOC, Board's Collections: Sec Desp to India, vol. III, Draft to Governor General-in-Council, 24 September 1807, no. 31; J. B. Kelly, *Britain and the Persian Gulf, 1795–1880*, Oxford, 1968, pp. 82–3. For the Russian nobleman beneath the barge see Peter Hopkirk, *The Great Game*, London, 1990, p. 33.

11 Amini, *Napoleon and Persia*, p.129.

12 Sir John William Kaye, *Lives of Indian Officers*, London, 1867, vol. I, p. 234.

13 There is a wonderful account of the two boys' trip written by Edward's descendant Barbara Strachey in *The Strachey Line: An English Family in America, India and at Home from 1570 to 1902*, London, 1985, pp. 100–5. The diaries of both boys survive in the India Office Library, though Elphinstone's writing is so scruffy as to be partly illegible. Mountstuart Elphinstone's is in BL, OIOC, Mss Eur F88 Box 13/16[b] and Edward Strachey's at Mss Eur F128/196.

14 Fayz Mohammad, *Siraj ul-Tawarikh*, vol. I, p. 40. The 1761 Battle of Panipat was the fifth at the site.

15 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, Introduction, pp. 1–9.

16 Fayz Mohammad, *Siraj ul-Tawarikh*, vol. I, p. 63.

17 Olaf Caroe, *The Pathans*, London, 1958, p. 262; Syad Muhammad Latif, *History of the Punjab*, New Delhi, 1964, p. 299; Robert Nichols, *Settling the Frontier: Land, Law and Society in the Peshawar Valley, 1500– 1900*, Oxford, 2001, p. 90.

18 H. T. Prinsep, *History of the Punjab, and of the rise, progress, & present condition of the sect and nation of the Sikhs [Based in part on the 'Origin of the Sikh Power in the Punjab and political life of Muha-Raja Runjeet Singh'],*

(c) ketabton.com: The Digital Library

London, 1846, vol. I, p. 260; Fayz Mohammad, *Siraj ul-Tawarikh*, vol. I, p. 84; Mountstuart Elphinstone, *An Account of the Kingdom of Caubul, and its dependencies in Persia, Tartary, and India; comprising a view of the Afghaun nation, and a history of the Dooraunee monarchy*, London, 1819, vol. I, p. 317.

19 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 57–75.

20 Ibid., *Waqi'at-i-Shah Shuja*, Introduction.

21 Sultan Mohammad Khan Durrani, *Tarikh-i-Sultani*, p. 212.

22 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, Introduction.

23 Ibid., The Seventh Event.

24 Fayz Mohammad, *Siraj ul-Tawarikh*, vol. I, p. 95.

25 Sultan Mohammad Khan Durrani, *Tarikh-i-Sultani*, p. 217.

26 Ibid., p. 215.

27 Ibid., pp. 244–69. Afghans still have a tendency to talk about Indians and even Pakistanis in this way. As rice and meat eaters they see themselves as infinitely superior human beings.

28 Robert Johnson, *The Afghan Way of War – Culture and Pragmatism: A Critical History*, London, 2011, p. 48.

29 B. D. Hopkins, *The Making of Modern Afghanistan*, London, 2008, pp. 129, 159; Noelle, *State and Tribe in Nineteenth-Century Afghanistan*, p. 281.

30 Noelle, *State and Tribe in Nineteenth-Century Afghanistan*, p. 288.

31 Elphinstone, *Kingdom of Caubul*, vol. I, pp. 2–7.

32 Ibid., p. 13.

33 Ibid., p. 21.

34 Ibid., pp. 52–4.

35 BL, OIOC, Forster Papers, Mss Eur B 14/Mss Eur K 115, 12 July 1785.

36 Adapted from Caroe, *The Pathans*, p. 244.

37 Though widely attributed to Khushhal, many scholars doubt the authenticity of this celebrated couplet.

38 Elphinstone, *Kingdom of Caubul*, vol. I, pp. 67–8.

39 Private Collection, Fraser Papers, Inverness, vol. 30, p. 171, WF to his father, 6 March 1809.

40 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, The Twenty-Sixth Event.

41 Sayed Qassem Reshtia, *Between Two Giants: Political History of Afghanistan in the Nineteenth Century*, Peshawar, 1990, p. 18; Noelle, *State and Tribe in Nineteenth-Century Afghanistan*, p. 8.

42 Fayz Mohammad, *Siraj ul-Tawarikh*, vol. I, p. 86.

43 Elphinstone, *Kingdom of Caubul*, vol. I, pp. 82–3, 282.

(c) ketabton.com: The Digital Library

44 Ibid., pp. 80–1.

45 Ibid., p. 399.

46 Ibid., vol. II, p. 276.

47 Private Collection, Fraser Papers, Inverness, vol. 30, p. 149, WF to his father, 22 April 1809.

48 Johnson, *The Afghan Way of War*, p. 44.

49 Ibid., p. 42.

50 Elphinstone, *Kingdom of Caubul*, vol. II, p. 276.

51 Hopkins, *The Making of Modern Afghanistan*, p. 1.

52 Noelle, *State and Tribe in Nineteenth-Century Afghanistan*, pp. 164–5.

53 Johnson, *The Afghan Way of War*, p. 43.

54 Private Collection, Fraser Papers, Inverness, vol. 30, p. 177, WF to his father, 7 May 1809.

55 Elphinstone, *Kingdom of Caubul*, vol. I, p. 87.

56 Ibid., p. 89.

57 Sultan Mohammad Khan Durrani, *Tarikh-i-Sultani*, p. 223.

58 Private Collection, Fraser Papers, Inverness, vol. 30, pp. 201–6, WF to his father, 19 June and 6 July 1809.

59 Fayz Mohammad, *Siraj ul-Tawarikh*, vol. I, p. 115.

60 Sultan Mohammad Khan Durrani, *Tarikh-i-Sultani*, p. 229.

61 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, The Twenty-Sixth Event.

Chapter 2: An Unsettled Mind

1 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 10–12.

2 Khuswant Singh, *Ranjit Singh: Maharaja of the Punjab*, London, 1962.

3 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, The Twenty-Sixth Event.

4 Ibid.; Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 13–15. Sikh sources give a rather different account.

5 Prinsep, *History of the Sikhs*, vol. II, pp. 14–15.

6 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, The Twenty-Sixth Event.

7 Turk Ali Shah Turk Qalandar, *Tadhkira-i Sukhunwaran-Chashm-Didah*, n.d.

8 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, The Twenty-Sixth Event.

9 Fayz Mohammad, *Siraj ul-Tawarikh*, vol. I, p. 135.

10 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, The Twenty-Seventh Event.

11 Private Collection, Fraser Papers, Inverness, vol. 30, pp. 171–2, WF to his father, 9 May 1809.

(c) ketabton.com: The Digital Library

12 Fayz Mohammad, *Siraj ul-Tawarikh*, vol. I, p. 136.

13 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, The Twenty-Eighth Event; Fayz Mohammad, *Siraj ul-Tawarikh*, vol. I, pp. 136–7; Prinsep, *History of the Sikhs*, vol. II, p. 22.

14 Arthur Conolly, *Journey to the North of India, 1829–31*, London, 1838, vol. II, pp. 272, 301.

15 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, The Twenty-Ninth Event.

16 Eruch Rustom Kapadia, 'The Diplomatic Career of Sir Claude Wade: A Study of British Relations with the Sikhs and Afghans, July 1823–March 1840', unpublished PhD thesis, SOAS, c.1930, p. 18. Wade did his best to stamp out the trade: Sir C.M. Wade, *A Narrative of the Services, Military and Political, of Lt.-Col. Sir C.M. Wade*, Ryde, 1847, p. 33.

17 Jean-Marie Lafont, *La présence française dans le royaume sikh du Penjab 1822–1849*, Paris, 1992, p. 107.

18 Ibid., p. 110.

19 Punjab Archives, Lahore, from Metcalfe, Resident in Delhi, to Ochterlony in Ludhiana, 6 January 1813, book 8, no. 2, pp. 5–8.

20 Sadly this much repeated and thoroughly delightful story may well be apocryphal: certainly I have been unable to trace it back further than Edward Thompson's *The Life of Charles Lord Metcalfe*, London, 1937, p. 101, where it is described as 'local tradition . . . this sounds like folklore'. It may well have been inspired by the famous miniature of Ochterlony in the India Office Library. In his will, BL, OIOC L/AG/34/29/37, Ochterlony only mentions one bibi [an Indian consort, either a legal wife or a mistress], 'Mahruttun, entitled Moobaruck ul Nissa Begum and often called Begum Ochterlony', who was the mother of his two daughters, although his son Roderick Peregrine Ochterlony was clearly born of a different bibi. Nevertheless it is quite possible that the story could be true: I frequently found Old Delhi traditions about such matters confirmed by research, and several Company servants of the period kept harems of this size. Judging by Bishop Heber's wonderful description of him, Ochterlony was clearly Indianised enough to have done so.

21 Punjab Archives, Lahore, from Ochterlony in Ludhiana to John Adam, Calcutta, 9 July 1815, book 14, no. 226, pp. 5–8.

22 Punjab Archives, Lahore, Captain Birch to Adam, Ludhiana, 2 December 1814, book 15, no. 6.

23 Punjab Archives, Lahore, vol. 18, part II, Letters 117 and 118, p. 535. In Urdu the address reads: Banam-i Farang Akhtar Looni Sahib. Ochterlony's name – or rather its Urduised rendering, Akhtar Looni – translates as Crazy Star.

24 Punjab Archives, Lahore, Fraser, Ramgurh to Ochterlony, Ludhiana, 3 September 1816, vol. 18, part II, Case 118, pp. 538–9.

25 Punjab Archives, Lahore, Captain Murray to Sir D. Ochterlony Bart. K.C.B., vol 18, part II, Case 150, pp. 653–8.

26 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, p. 39; *Waqi'at-i-Shah Shuja*, Introduction.

27 Punjab Archives, Lahore, Adam to Ochterlony, 5 October 1816, book 9, no. 98, pp. 637–9.

28 Punjab Archives, Lahore, Ludhiana Agency, Murray to Ochterlony, 20 January 1817, book 92, Case 17.

(c) ketabton.com: The Digital Library

29 Punjab Archives, Lahore, Adam to Ochterlony, 5 October 1816, book 9, no. 98, pp. 637–9.

30 Mohan Lal Kashmiri, *Life of Amir Dost Mohammad of Kabul*, London, 1846, vol. I, pp. 104–5. This was presumably a euphemism for rape.

31 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 29–39.

32 Patrick Macrory, *Signal Catastrophe: The Retreat from Kabul 1842*, London, 1966, p. 35.

33 Fayz Mohammad, *Siraj ul-Tawarikh*, vol. I, p. 140.

34 Punjab Archives, Lahore, R. Ross, Subhatu to Sir D. Ochterlony, Kurnal, 2 September 1816, book 18, Serial no. 116. Ross reported: 'I am writing to you in Goorkhalee libas [dress/disguise] a most perfect image in which after closing this I shall slip out of my house by a by-path into the beds of the Ganges whence I shall proceed with a Subadar and a Sipahi (*Nusseeree*), out of uniform and like myself in Goorkhalee dress to look at the royal party'.

35 Charles Masson, *Narrative of Various Journeys in Baluchistan, Afghanistan and the Panjab, 1826 to 1838*, London, 1842, vol. III, p. 51.

36 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, The Thirtieth Event.

37 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 39–56.

38 Josiah Harlan, 'Oriental Sketches', insert at p. 42a, mss in Chester Country Archives, Pennsylvania, quoted in Ben Macintyre, *Josiah the Great: The True Story of the Man Who Would be King*, London, 2004, p. 18.

39 Harlan's 'Sketches', p. 37a, quoted in Macintyre, *Josiah the Great*, pp. 22–3.

40 Godfrey Vigne, *A Personal Narrative of a Visit to Ghuzni, Kabul and Afghanistan and a Residence at the Court of Dost Mohamed with Notices of Runjit Singh, Khiva, and the Russian Expedition*, London, 1840, p. 4.

41 Punjab Archives, Lahore, Ludhiana Agency papers, Wade to Macnaghten, Press List VI, Book 142, serial no. 44, 9 July 1836. Shah Mahmood Hanifi, 'Shah Shuja's "Hidden History" and its Implications for the Historiography of Afghanistan', *South Asia Multidisciplinary Academic Journal* [online], Free-Standing Articles, online since 14 May 2012, connection on 21 June 2012, http://samaj.revues.org/3384.

42 See, for example, Punjab Archives, Lahore, Captain C. M. Wade, Pol. Assistant, Loudhianuh to J. E. Colebrooke, Bart., Resident, Delhi, 1 June 1828, Ludhiana Agency Records, book 96, Case 67, pp. 92–4, for one round of the slave-girl saga. See also Kapadia, 'The Diplomatic Career of Sir Claude Wade', p. 6.

43 Victor Jacquemont, *Letters from India (1829–1832)*, London, 1936, p. 162.

44 Jean-Marie Lafont, *Indika: Essays in Indo-French Relations 1630–1976*, New Delhi, 2000, p. 343.

45 Ibid.

(c) ketabton.com: The Digital Library

46 Public Records Office (now The National Archives, Kew), PRO 30/12, Ellenborough, Political Diary, 3 September 1829.

47 M. E. Yapp, *Strategies of British India: Britain, Iran and Afghanistan, 1798–1850*, Oxford, 1980, pp. 247, 111–12; Mark Bence-Jones, *The Viceroys of India*, London, 1982, p. 15.

48 Macrory, *Signal Catastrophe*, p. 39.

49 Norris, *The First Afghan War 1838–1842*, p. 15.

50 Laurence Kelly, *Diplomacy and Murder in Tehran: Alexander Griboyedov and Imperial Russia's Mission to the Shah of Persia*, London, 2002, ch. XIX, pp. 153–61.

51 Edward Ingram, *The Beginning of the Great Game in Asia, 1828–1834*, Oxford, 1979, p. 49; Wellington to Aberdeen, 11 October 1829, Arthur Wellesley, Duke of Wellington, *Supplementary Despatches and Memoranda of Field Marshall Arthur Duke of Wellington*, ed. by his son, the 2nd Duke of Wellington, London, 1858–72, vol. VI, pp. 212–19.

52 Kelly, *Diplomacy and Murder*, p. 54.

53 Orlando Figes, *Crimea: The Last Crusade*, London, 2010, p. 5.

54 Peter Hopkirk, *The Great Game*, London, 1990, p. 117.

55 Ibid., p. 117; PRO, Ellenborough, Political Diary, II, 122–3, 29 October 1829.

56 BL, OIOC, Secret Committee to Governor General, 12 January 1830, IOR/L/PS/5/543.

57 Hopkirk, *The Great Game*, p. 119.

58 Cobden, quoted by Norris in *First Afghan War*, p. 38.

59 National Archives of India (NAI), Foreign, Political, 5 September 1836, nos 9–19, Minute of Charles Trevelyan.

60 Ingram, *Beginning of the Great Game*, p. 169.

61 James Lunt, *Bokhara Burnes*, London, 1969, p. 39.

62 The two cousins may have spelled their surnames differently, but were in fact closely related.

63 Thanks to Craig Murray for pointing out that Burnes was not educated at the Trades School as Kaye had maintained.

64 Alexander Burnes, *Travels into Bokhara, Being the Account of a Journey from India to Cabool, Tartary and Persia, also a Narrative of a Voyage on the Indus from the Sea to Lahore*, London, 1834, vol. I, p. 127.

65 Hopkins, *The Making of Modern Afghanistan*, p. 51.

66 Jacquemont, *Letters from India*, pp. 171–3.

67 Burnes, *Travels into Bokhara*, vol. I, p. 132.

68 Ibid., p. 143.

(c) ketabton.com: The Digital Library

69 Ibid., p. 144.

70 Lunt, *Bokhara Burnes*, p. 49. The dray horses were all dead by 1843. According to Norris, they 'died in luxury, far from their Kentish meadows, from over-feeding': *First Afghan War*, p. 47. See also Yapp, *Strategies*, pp. 247, 208.

71 Sir John William Kaye, *Lives of Indian Officers*, vol. II, pp. 231–3.

72 Burnes, *Travels into Bokhara*, vol. II, p. 334.

73 Lafont, *Indika*, p. 343.

74 Burnes, *Travels into Bokhara*, vol. II, pp. 313, 341; vol. III, p. 185.

75 Ibid., vol. II, pp. 330–2.

76 Quoted in Norris, *First Afghan War*, p. 57.

77 BL, OIOC, Enclosures to Secret Letters (ESL) 3: no. 69 of no. 8 of 2 July 1832 (IOR/L/PS/5/122), Wade to Macnaghten, 11 May 1832.

78 Ibid.

79 Ibid., attached letter, 'Translation of a note from Shah Shoojah ool Moolk to Hajee Moolah Mahomed Hussein, the Shah's Agent with Capt. Wade'.

80 BL, OIOC, F/4/1466/5766, Extract Fort William Political Consultations of 12 February 1833: Shah Shuja to the Secretary and Deputy Secretary to Govt, received 18 December 1833, and F/4/1466/57660, Macnaghten to Fraser, 8 December 1832.

81 BL, OIOC, Board's Collections, F/4/1466/57660, no. 52479.

82 BL, OIOC, IOR/P/BRN/SEC/372, Item 34 of Bengal Secret Consultations, 19 March 1833, From the Governor General to Dost Mahomed, written 28 February 1833.

83 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, The Thirty-Second Event.

84 Lafont, *Indika*, p. 351.

85 Cited in Kapadia, 'The Diplomatic Career of Sir Claude Wade', pp. 178–9.

86 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, p. 146.

87 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, The Thirty-Third Event.

88 NAI, Foreign, Secret Consultations, 10 April 1834, no. 20.

89 Ibid.

90 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, p. 148.

91 Ibid., pp. 148–62.

(c) ketabton.com: The Digital Library

92 NAI, Foreign, Political Consultations, 5 September 1836, nos 9–19, Minute of Charles Trevelyan. Trevelyan and Arthur Conolly were the ones who really formed the Indus Policy of Lords Ellenborough and Auckland.

93 Macintyre, *Josiah the Great*, p. 18.

Chapter 3: The Great Game Begins

1 Elizabeth Errington and Vesta Sarkhosh Curtis, *From Persepolis to the Punjab: Exploring Ancient Iran, Afghanistan and Pakistan*, London, 2007, p. 5.

2 George Rawlinson, *A Memoir of Major-General Sir Henry Creswicke Rawlinson*, London, 1898, p. 67.

3 Royal Geographical Society, Rawlinson Papers, HC2, Private Journal Commenced from 14 June 1834, entry for 24 October 1834.

4 Ivan Fedorovitch Blaramberg, *Vospominania*, Moscow, 1978, p. 64.

5 Yapp, *Strategies*, pp. 138–9.

6 I. O. Simonitch, *Précis historique de l'avènement de Mahomed-Schah au trône de Perse par le Comte Simonitch, ex-Ministre Plénipotentiaire de Russie á la Cour de Téhéran*, Moscow, 1967, quoted by Alexander Morrison, *Twin Imperial Disasters: The Invasion of Khiva and Afghanistan in the Russian and British Official Mind, 1839–1842* (forthcoming).

7 Sir John MacNeill, *The Progress and Present Position of Russia in the East*, London, 1836, p. 151.

8 Rawlinson, *Memoir*, p. 67.

9 Ibid., p. 68.

10 NAI, Foreign, Secret Consultations, 17 October 1838, nos 33–4.

11 Rawlinson, *Memoir*, p. 68.

12 NAI, Foreign, Secret Consultations, 17 October 1838, nos 33–4.

13 Errington and Curtis, *From Persepolis to the Punjab*, p. 5.

14 NAI, Foreign, Secret Consultations, 17 October 1838, nos 33–4.

15 Blaramberg, *Vospominania*, p. 60; Melvin Kessler, *Ivan Viktorovitch Vitkevich 1806–39: A Tsarist Agent in Central Asia*, Central Asia Collectanea, no. 4, Washington, DC, 1960, pp. 5–8; V. A. Perovsky, *A Narrative of the Russian Military Expedition to Khiva under General Perofski in 1839*, trans. from the Russian for the Foreign Department of the Government of India, Calcutta, 1867; Mikhail Volodarsky, 'The Russians in Afghanistan in the 1830s', *Central Asian Survey*, vol. 3, no. 1 (1984), p. 72.

16 'Peslyak's Notes', *Istorichesky Vestnik*, no. 9, 1883, p. 584.

17 Letter from V. A. Perovsky, Military Governor of Orenburg, to K. K. Rodofinikin, head of the Asian Department at the Ministry of the Foreign Affairs, 14 June 1836, quoted by N. A. Khalfin, predislovie k sb. *Zapiski î Bukharskom Khanstve* (preface to Notes on the Khanate of Bukhara), Moscow, 1983.

(c) ketabton.com: The Digital Library

18 Blaramberg, *Vospominania*, p. 60.

19 Perovsky, *A Narrative of the Russian Military Expedition to Khiva*, pp. 73–5. Morrison in *Twin Imperial Disasters* points out that this passage was in fact written by Ivanin, not Perovsky.

20 Khalfin, *Zapiski î Bukharskom Khanstve* (Notes on the Khanate of Bukhara)

21 Blaramberg, *Vospominania*, p. 60.

22 Khalfin, *Zapiski î Bukharskom Khanstve* (Notes on the Khanate of Bukhara).

23 Volodarsky, 'The Russians in Afghanistan in the 1830s', p. 70.

24 Khalfin, *Zapiski î Bukharskom Khanstve* (Notes on the Khanate of Bukhara).

25 Volodarsky, 'The Russians in Afghanistan in the 1830s', pp. 73–4.

26 Ibid., p. 70; Morrison, *Twin Imperial Disasters*, pp. 16–17.

27 Khalfin, *Zapiski î Bukharskom Khanstve* (Notes on the Khanate of Bukhara).

28 Cited by Morrison in *Twin Imperial Disasters*, p. 16.

29 Volodarsky, 'The Russians in Afghanistan in the 1830s', p. 72.

30 N. A. Khalfin, *Vozmezdie ozhidaet v Dzhagda* (Drama in a Boarding House), *Voprosy Istorii*, 1966, No. 10; also Yapp, *Strategies*, p. 234. The original source for this is Duhamel's memoirs.

31 Kessler, *Ivan Viktorovitch Vitkevich*, p. 12.

32 Volodarsky, 'The Russians in Afghanistan in the 1830s', p. 74.

33 Ibid.

34 Blaramberg, *Vospominania*, p. 60.

35 Ibid., p. 64.

36 Burnes, *Cabool*, p. 104.

37 Volodarsky, 'The Russians in Afghanistan in the 1830s', p. 70.

38 See Fayz Mohammad, *Siraj ul-Tawarikh*, vol. I, pp. 184–8; Masson, *Narrative of Various Journeys*, vol. III, pp. 307–9; Hopkins, *The Making of Modern Afghanistan*, pp. 101–7; Noelle, *State and Tribe in Nineteenth-Century Afghanistan*, pp. 15–17; Kapadia, 'The Diplomatic Career of Sir Claude Wade', p. 203.

39 NAI, Foreign, Secret Consultations, 15 May 1837, no. 08, Masson to Wade, 25 February 1837.

40 Ibid.

41 Fayz Mohammad, *Siraj ul-Tawarikh*, vol. I, p. 186. The Amir who commissioned the *Siraj* left a marginal note on the mss: 'I heard from some elderly men that Hari Singh was riding on an elephant and heading into the fray when suddenly a bullet struck him in a fatal spot and he died. It is not known who killed him.' Whatever the truth, Afghan literature has

(c) ketabton.com: The Digital Library

always assumed that it was Akbar Khan who personally despatched Hari Singh, and he is credited with the deed in Kashmiri's *Akbarnama* and several other epics.

42 Norris, *First Afghan War*, p. 114.

43 Burnes, *Cabool*, p. 139, and his letter to Calcutta, 9 October 1837, NAI, Foreign, Political Consultations, letters from Secretary of State, 28 September 1842, no. 21.

44 Masson, *Narrative of Various Journeys*, vol. III, p. 445.

45 Ibid., pp. 447–9.

46 See for example Maulana Hamid Kashmiri, *Akbarnama.*

47 Ibid.

48 Ibid., ch. 9.

49 Masson, *Narrative of Various Journeys*, vol. III, p. 97.

50 Vigne, *Visits to Afghanistan*, pp. 176–7.

51 Burnes, *Cabool*, p. 140.

52 Ibid.

53 Ibid., pp. 142–3.

54 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 162–72.

55 Kashmiri, *Akbarnama*, ch. 10.

56 Fayz Mohammad, *Siraj ul-Tawarikh*, vol. I, p. 192.

57 Kashmiri, *Akbarnama*, ch. 11.

58 Masson, *Narrative of Various Journeys*, vol. III, pp. 452–3.

59 Ibid. A more accurate translation of Garib Nawaz would be 'He Who Cherishes the Poor'.

60 NAI, Foreign, Secret Consultations, 19 August 1825, Burnes to Holland, nos 3–4.

61 Sir Penderel Moon, *The British Conquest and Dominion of India*, London, 1989, p. 492.

62 This was of course the same Macaulay who ignorantly remarked in his Minute on Education that 'a single shelf of a good European library was worth the whole native literature of India and Arabia . . . the historical information which has been collected from all the books written in the Sanscrit language is less valuable than what may be found in the most paltry abridgments used at preparatory schools in England'. In the 'anglicist' vs 'Orientalist' debate which followed, Macaulay and Macnaghten were on opposing sides. For the procession see Emily Eden, *Up the Country: Letters written to her Sister from the Upper Provinces of India*, Oxford, 1930, p. 1.

63 Emily Eden, *Miss Eden's Letters*, ed. by her great-niece, Violet Dickinson, London, 1927, p. 293.

(c) ketabton.com: The Digital Library

64 W. G. Osborne, *The Court and Camp of Runjeet Sing*, London, 1840,pp. 209–10. The Venetians, masters of a previous trading empire, had a similar approach.

65 Eden, *Miss Eden's Letters*, p. 263.

66 Ibid.

67 Eden, *Up the Country*, p. 18.

68 Fanny Eden, *Tigers, Durbars and Kings: Fanny Eden's Indian journals, 1837–1838*, transcribed and ed. by Janet Dunbar, London, 1988, p. 72.

69 Eden, *Miss Eden's Letters*, p. 299; Eden, *Up the Country*, p.3.

70 Eden, *Up the Country*, p. 156.

71 Eden, *Tigers, Durbars and Kings*, pp. 77–80.

72 Eden, *Up the Country*, pp. 4, 46.

73 Eden, *Tigers, Durbars and Kings*, p. 124.

74 Ibid., p. 60.

75 Mohan Lal, *Life of Amir Dost Mohammad*, vol. I, pp. 249–50.

76 Yapp, *Strategies*, p. 245; A. C. Banerjee, *Anglo-Sikh Relations: Chapters fromJ. D. Cunningham's History of the Sikhs*, Calcutta, 1949, p. 53.

77 Mohan Lal, *Life of Amir Dost Mohammad*, vol. I, pp. 250–2.

78 BL, OIOC, ESL 48: no. 87 of no. 1 of 8 February 1838 (IOR/L/PS/5/129), Extract of a letter from Wade to Macnaghten, 1 January 1838.

79 BL, OIOC, ESL 50: no. 18; Kapadia, 'The Diplomatic Career of Sir Claude Wade', p. 385.

80 BL, OIOC, ESL 48: no. 87 of no. 1 of 8 February 1838 (IOR/L/PS/5/129), Extract of a letter from Wade to Macnaghten, 1 January 1838.

81 NAI, Foreign, Political Consultations, 11 September 1837, no. 4.

82 Volodarsky, 'The Russians in Afghanistan in the 1830s', p. 76.

83 NAI, Foreign, Political Consultations, 6 June 1838, nos 21–2.

84 BL, Broughton Papers, Add Mss 37692, fol. 71, Auckland to Hobhouse, 6 January 1838; Norris, *First Afghan War*, p. 139.

85 Johnson, *The Afghan Way of War*, p. 42.

86 Herawi, *'Ayn al-Waqayi*, p. 29; Fayz Mohammad, *Siraj ul-Tawarikh*, vol. I,pp. 189–90.

87 Norris, *First Afghan War*, pp. 129–30.

(c) ketabton.com: The Digital Library

88 NAI, Foreign, Secret Consultations, 19 August 1825, nos 3–4, 1, 11–14. Extracts from private letters from the late Sir Alex Burnes to Major Holland between the years 1837 and 1841 relating to affairs in Afghanistan.

89 Burnes, *Cabool*, pp. 261–2.

90 BL, OIOC, L/PS/5/130, Burnes to Macnaghten, 18 February 1838.

91 BL, OIOC, ESL 48: no. 100 of no. 1 of 8 February 1838 (IOR/L/PS/5/129), Burnes to Auckland, 23 December 1837.

92 NAI, Foreign, Secret Consultations, 19 August 1825, nos 3–4, 1, 11–14.

93 Norris, *First Afghan War*, p. 141.

94 Volodarsky, 'The Russians in Afghanistan in the 1830s', p. 76.

95 Masson, *Narrative of Various Journeys*, vol. III, p. 465.

96 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 162–72.

97 Norris, *First Afghan War*, p. 151.

98 NAI, Foreign, Secret Consultations, 22 August to 3 October 1838, no. 60, Pottinger to Burnes.

99 Mohan Lal, *Life of Amir Dost Mohammad*, vol. I, p. 281.

100 Michael H. Fisher, 'An Initial Student of Delhi English College: Mohan Lal Kashmiri (1812–77)', in Margrit Pernau (ed.), *The Delhi College: Traditional Elites, the Colonial State and Education before 1857*, New Delhi, 2006, p. 248.

101 Mohan Lal, *Life of Amir Dost Mohammad*, vol. I, pp. 307–9.

102 Burnes to Macnaghten, 24 March 1838, Parliamentary Papers [PP] 1839, Indian Papers 5. For fuller text see PP 1859.

103 NAI, Foreign, Secret Consultations, 22 August to 3 October 1838, no. 602, Burnes to Macnaghten.

104 Kashmiri, *Akbarnama*, ch. 11.

105 Volodarsky, 'The Russians in Afghanistan in the 1830s', p. 77.

106 Morrison, *Twin Imperial Disasters*, p. 22.

107 NAI, Foreign, Secret Consultations, 19 August 1825, nos 3–4, no. 04, Burnes to Holland, Peshawar, 6 May 1838.

108 BL, OIOC, ESL 49: no. 12 of no. 11 of 22 May 1838 (IOR/L/PS/5/130), Auckland's Minute of 12 May 1838.

109 Eden, *Up the Country*, p. 125.

110 Norris, *First Afghan War*, p. 161.

111 Eden, *Miss Eden's Letters*, p. 293.

112 BL, OIOC, ESL 49: no. 12 of no. 11 of 22 May 1838 (IOR/L/PS/5/130), Auckland's Minute of 12 May 1838.

113 Eden, *Miss Eden's Letters*, pp. 299–300.

(c) ketabton.com: The Digital Library

114 Eden, *Up the Country*, p. 186.

115 Osborne, *The Court and Camp of Runjeet Sing*, pp. 70–89.

116 Ibid., p. 90.

117 Ibid., p. 190.

118 Major W. Broadfoot, *The Career of Major George Broadfoot, C.B.*, London, 1888, p. 121; also Henry Lawrence, in Yapp, *Strategies*, p. 247.

119 BL, OIOC, Mss Eur E359, Diary of Colvin, entry for 1 June 1838.

120 Norris, *First Afghan War*, p. 182.

121 *Calendar of Persian Correspondence of the Punjab Archives abstracted into English*, Lahore, 1972–2004 vol. 2, p. 158. Mirza Haidar Ali, an attendant to Shah Shuja ul-Mulk, to the Political Agent, Ludhiana, 15 September 1837.

122 Maulana Mohammad-Ghulam Akhund-zada Kohistani, b. Mulla Timur-shah, *mutakhallis ba* 'Gulam' (or Gulami Mohammad Ghulam), *Jangnama. Dar wasfi-i mujahidat-i Mir Masjidi-khan Gazi wa sair-i mudjahidin rashid-i milli-i aliya-i mutajawizin-i ajnabi dar salha-yi 1839–1842 i. Asar: Maulina* [sic] *Muhammad-Gulam Kuhistani mutakhallis ba 'Gulami'*, Kabul 1336 AH/1957 (*Anjuman-i tarikh-i Afghanistan*, No. 48) [preface by Ahmad-Ali Kohzad, without index], pp. 184–6.

123 Osborne, *The Court and Camp of Runjeet Sing*, pp. 207–8.

124 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, The Thirty-Fifth Event.

125 Eden, *Miss Eden's Letters*, p. 290.

126 Ibid., p. 311.

127 Moon, *The British Conquest and Dominion of India*, p. 505.

128 NAI, Foreign, Secret Consultations, 21 November 1838, no.104, Mackeson to Macnaghten, 16 August 1838.

129 Masson, *Narrative of Various Journeys*, vol. III, p. 495.

130 Yapp argues convincingly for Macnaghten being the main driving force behind the invasion – see *Strategies*, pp. 246–7.

131 Colonel William H. Dennie, *Personal Narrative of the Campaigns in Afghanistan*, ed. W. E. Steele, Dublin, 1843, p. 30.

132 Sir John William Kaye, *Lives of Indian Officers*, vol. 2, p. 254.

133 Yapp, *Strategies*, p. 253.

134 Sir John William Kaye, *History of the War in Afghanistan: From the unpublished letters and journals of political and military officers employed in Afghanistan*, London, 1851, vol. I, p. 375.

(c) ketabton.com: The Digital Library

135 Henry Marion Durand, *The First Afghan War and its Causes*, London, 1879, p. 81.

Chapter 4: The Mouth of Hell

1 BL, Broughton Papers, Add Mss 36474, Wade to Auckland, 31 January 1839.

2 Yapp, *Strategies*, p. 263.

3 Dennie, *Personal Narrative of the Campaigns in Afghanistan*, p. 51.

4 Norris, *First Afghan War*, p. 254.

5 Ibid., p. 248.

6 Ibid.

7 *Calendar of Persian Correspondence,* vol. 2, p. 1119, 11 December 1838, Shah political Agent, Ludhiana

8 Eden, *Miss Eden's Letters*, p. 305.

9 Eden, *Tigers, Durbars and Kings*, p. 162.

10 Ibid., p. 159.

11 J. H. Stocqueler, *The Memoirs and Correspondence of Sir William Nott, GCB*, London, 1854, vol. I, p. 79 .

12 Osborne, *The Court and Camp of Runjeet Singh* pp. 213–14.

13 Eden, *Up the Country*, pp. 205–6.

14 Henry Havelock, *Narrative of the War in Affghanistan in 1838–9*, London, 1840, vol. I, p. 72; Kaye, *History of the War in Afghanistan*, vol. I, p. 392.

15 Eden, *Tigers, Durbars and Kings*, p. 182.

16 Ibid., p. 175.

17 Kaye, *History of the War in Afghanistan*, vol. I, p. 393.

18 Saul David, *Victoria's Wars: The Rise of Empire*, London, 2006, p. 27.

19 Stocqueler, *The Memoirs and Correspondence of Sir William Nott*, vol. I, p. 91.

20 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, p. 162, The English in Sindh and the Bolan Pass.

21 Ibid.

22 Kaye, *History of the War in Afghanistan*, vol. I, p. 419.

23 Ibid., p. 415.

24 NAI, Foreign, Secret Consultations, Burnes to Holland (pte), 21 March 1839, 8/43, 28 September 1842.

25 Kashmiri, *Akbarnama*, ch. 11.

26 Major-General Sir Thomas Seaton, *From Cadet to Colonel: The Record of a Life of Active Service*, London 1873, p. 74.

(c) ketabton.com: The Digital Library

27 Broadfoot, *The Career of Major George Broadfoot*, p. 7.

28 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, p. 162, The English in Sindh and the Bolan Pass.

29 Seaton, *From Cadet to Colonel*, p. 85.

30 G. W. Forrest, *Life of Field Marshal Sir Neville Chamberlain GCB*, Edinburgh, 1909, pp. 31–2.

31 *Calendar of Persian Correspondence*, vols. 2 and no. 3, contains many of the letters sent out by Shah Shuja and Wade in an attempt to raise the tribes of Afghanistan for the Sadozai restoration. E.g. vol. 3, no. 206, 19 February 1839, p. 30.

32 Kaye, *Lives of Indian Officers*, vol. I, pp. 262–3.

33 Mohan Lal, *Life of Dost Mohammad*, vol. II, p. 198.

34 Major William Hough, *A Narrative of the March and Operations of the Army of the Indus 1838–1839*, London, 1841, pp. 83–4.

35 Seaton, *From Cadet to Colonel*, p. 89.

36 Stocqueler, *The Memoirs and Correspondence of Sir William Nott*, vol. I, p. 122.

37 Hough, *March and Operations of the Army of the Indus*, p. 68.

38 George Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, London, 1875, p. 7.

39 Sita Ram Panday, *From Sepoy to Subedar*, trans. Lt. Col. J. T. Norgate, London, 1873, pp. 88–9. This is an irresistible text, but also a somewhat problematic one. The Hindustani original, supposedly written down in Devanagari by Sita Ram in retirement, has never come to light, and the earliest version of it appeared in English in the 1870s. It was then translated *back* into Arabic-script Hindustani (as the *Khwab o Khiyal*) for use as an examination text for the Indian Civil Service (ICS). It is always possible that there is no original, and that the text was actually written by the British officer who first published it. However, having read many other letters allegedly written by sepoys to the Delhi press, and in fact clearly written by their British officers, I am inclined to accept the authenticity of this text.

40 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, p. 170, The English in Sindh and the Bolan Pass.

41 *Calendar of Persian Correspondence*, vol. 3, p. 155, no. 1000, 9 June 1839, Shah Shuja to Colonel Wade.

42 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, p. 171, The English in Sindh and the Bolan Pass.

43 National Army Museum, NAM 2008–1839, Gaisford Letters, p. 1, Camp Artillery Brigade Near Kabool, 20 August 1839.

44 Stocqueler, *The Memoirs and Correspondence of Sir William Nott*, vol. I, p. 101.

45 National Army Museum, NAM 1983–11–28–1, Gaisford Diary, p. 1.

46 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, pp. 12–13.

47 Stocqueler, *The Memoirs and Correspondence of Sir William Nott*, vol. I, p. 115.

48 National Army Museum, NAM 1983–11–28–1, Gaisford Diary, p. 1.

(c) ketabton.com: The Digital Library

49 Mohan Lal, *Life of Dost Mohammad*, vol. II, p. 206.

50 Haji Khan Kakar had already sent a verbal message to Shah Shuja, but this was the first sign that he was planning to act on his word – see NAI, Foreign, Secret Consultations, 16 October 1839, no. 70, Abstract of letters received by Shah Shooja from different Chiefs West of Indus in reply to communications addressed to them by His Majesty; sent for the perusal of Captain Wade.

51 Kashmiri, *Akbarnama.*

52 Letter of Alexander Burnes quoted by Emily Eden, *Up the Country*, p. 291.

53 National Army Museum, NAM 2008–1839, Gaisford Letter, p. 1, Camp Artillery Brigade Near Kabool, 20 August 1839.

54 BL, Broughton Papers, Add Mss 36474, Macnaghten to Auckland, 6 May 1839.

55 William Taylor, *Scenes and Adventures in Afghanistan*, London, 1842, p. 95.

56 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, p. 104, The Thirty-Fifth Event.

57 Ibid.

58 Fayz Mohammad, *Siraj ul-Tawarikh*, vol. I, p. 225.

59 Amini, *Paadash-e-Khidmatguzaari-ye-Saadiqaane Ghazi Nayab Aminullah Khan Logari*, p. 4.

60 Rev. G. R. Gleig, *Sale's Brigade in Afghanistan*, London, 1843, p. 39.

61 Sita Ram, *From Sepoy to Subedar*, London, 1843, pp. 91–2.

62 Forrest, *Life of Field Marshal Sir Neville Chamberlain GCB*, p. 35.

63 BL, Broughton Papers, Add Mss 36474, fols 63–8, Auckland to Hobhouse,18 June 1839.

64 *Calendar of Persian Correspondence*, vol. 3, p. 111, no. 762, 16 May 1839, Political Agent, Ludhiana to Shah Dad Khan; Noelle, *State and Tribe in Nineteenth-Century Afghanistan*, p. 169.

65 Mohan Lal, *Life of Dost Mohammad*, vol. II, p. 259; Noelle, *State and Tribe in Nineteenth-Century Afghanistan*, p. 43.

66 NAI, Foreign, Secret Consultations, 16 October 1839, no. 70, Abstract of letters received by Shah Shooja from different Chiefs West of Indus in reply to communications addressed to them by His Majesty; sent for the perusal of Captain Wade.

67 William Barr, *Journal of a March from Delhi to Peshawar and thence to Cabul*, London, 1844, pp. 134–5.

68 *Calendar of Persian Correspondence*, vol. 3, p. 50, no. 334, 19 March 1839, Political Agent, Ludhiana to Maharajah Ranjit Singh.

69 Ibid., p. 52, no. 356, 21 March 1839, Political Agent, Ludhiana to Maharajah Ranjit Singh.

(c) ketabton.com: The Digital Library

70 Ibid., p. 56, no. 382, 27 March 1839; p. 58, no. 399, 1 April 1839; p. 60, no. 410, 3 April 1839; p. 64, nos 443 and 444, 8 April 1839; all Political Agent, Ludhiana to Maharajah Ranjit Singh.

71 Ibid., p. 57, no. 394, 31 March 1839, Khalsa sarkar to General Avitabile.

72 Ibid., p. 87, no. 604, 1 May 1839, Political Agent, Ludhiana to Maharajah Ranjit Singh.

73 Ibid., p. 29, no. 200 and p. 104, no. 716, 13 May (for demands of the Khyber chiefs) and p. 107, no. 735, 15 and 21 May 1839, Maharajah Ranjit Singh to Political Agent, Ludhiana.

74 Osborne, *The Court and Camp of Runjeet Sing*, pp. 223–4.

75 Eden, *Up the Country*, pp. 292, 310.

76 Yapp, *Strategies*, pp. 363–5.

77 Kaye, *Lives of Indian Officers*, vol. II, p. 264.

78 BL, OIOC, ESL 79: no. 5 of Appendix VI in no. 3 of no. 71 of 20 August 1840 (IOR/L/PS/5/160), Extract from a demi-official letter from Todd to Macnaghten, 15 June 1840.

79 BL, Broughton Papers, Add Mss 36474, Wade to the Governor General, 31 January 1839.

80 NAI, Foreign, Secret Consultations, 12 June 1839, no. 75, Wade to Maddock,18 July 1839.

81 Taylor, *Scenes and Adventures in Afghanistan*, pp. 101–2.

82 Durand, *The First Afghan War and its Causes*, p. 171.

83 BL, OIOC, Mss Eur D1 118, Nicholls letters, Keane to Nicholls, August 1839.

84 Sita Ram, *From Sepoy to Subedar*, p. 97.

85 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 39–56.

86 Fayz Mohammad, *Siraj ul-Tawarikh*, vol. I, pp. 226–7.

87 Mohan Lal, *Life of Dost Mohammad*, vol. II, pp. 238–42.

88 Durand, *The First Afghan War and its Causes*, p. 174.

89 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, The Thirty-Fifth Event.

90 Sita Ram, *From Sepoy to Subedar*, p. 98.

91 Durand, *The First Afghan War and its Causes*, pp. 178–9.

92 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, The Thirty-Fifth Event.

93 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 173–6.

94 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, p. 17.

95 Forrest, *Life of Field Marshal Sir Neville Chamberlain*, p. 46.

(c) ketabton.com: The Digital Library

96 National Army Museum, NAM 1983–11–28–1, Gaisford Diary, pp. 71ff.

97 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 173–6.

98 Johnson, *The Afghan Way of War*, p. 53.

99 Durand, *The First Afghan War and its Causes*, pp. 166–7.

100 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 173–6.

101 Ibid.

102 Fayz Mohammad, *Siraj ul-Tawarikh*, vol. I, p. 228.

103 Mohan Lal, *Life of Dost Mohammad*, vol. II, p. 307.

104 Havelock, *Narrative of the War in Affghanistan*, vol. II, p. 97.

105 Mohan Lal, *Life of Dost Mohammad*, vol. II, pp. 236–7.

106 Johnson, *The Afghan Way of War*, p. 53.

107 Kashmiri, *Akbarnama*, ch. 14.

108 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, p. 25.

109 Kaye, *History of the War in Afghanistan*, vol. I, p. 461.

110 Hough, *March and Operations of the Army of the Indus*, pp. 251–2.

Chapter 5: The Flag of Holy War

1 Khalfin, *Vozmezdie ozhidaet v Dzhagda* (Drama in a Boarding House).

2 BL, Add Mss 48535, Clanricarde to Palmerston, 25 May 1839.

3 Kaye, *History of the War in Afghanistan*, vol. I, p. 209n.

4 NAI, Foreign, Secret Consultations, 18 December 1839, no. 6, Translation of a letter from Nazir Khan Ullah at Bokhara to the address of the British Envoy and Minister at Kabul dated 15th Rajab / 24 September 1839.

5 Perovsky, *A Narrative of the Russian Military Expedition to Khiva*, pp. 73–5. Also quoted, in a slightly different translation, in Morrison, *Twin Imperial Disasters*, pp. 22–4. Morrison says only four letters from Vitkevitch in Kabul survive in his file in the Russian archives.

6 Khalfin, *Vozmezdie ozhidaet v Dzhagda* (Drama in a Boarding House); also Morrison, *Twin Imperial Disasters*, p. 23.

7 Khalfin, *Vozmezdie ozhidaet v Dzhagda* (Drama in a Boarding House),pp. 194–206.

8 Sungurov's notes were assembled into a memoir by his cousin I. A. Polferov in 'Predatel' (The Traitor), *Istoricheskij vestnik*, St Petersburg, vol. 100 (1905),p. 498 and note. See also Kessler, *Ivan Viktorovitch Vitkevitch*, pp. 16–18.

9 Blaramberg, *Vospominania*, p. 64.

(c) ketabton.com: The Digital Library

10 Morrison, *Twin Imperial Disasters*, p. 32.

11 George Pottinger and Patrick Macrory, *The Ten-Rupee Jezail: Figures in the First Afghan War 1838–42*, London, 1993, p. 7.

12 Yapp, *Strategies*, p. 268; David, *Victoria's Wars*, p. 35.

13 Eden, *Up the Country*, pp. 205–6.

14 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, p. 126, The Thirty-Fifth Event.

15 Gleig, *Sale's Brigade in Afghanistan*, p. 69.

16 Hopkins, *The Making of Modern Afghanistan*, pp. 144–8.

17 James Rattray, *The Costumes of the Various Tribes, Portraits of Ladies of Rank, Celebrated Princes and Chiefs, Views of the Principal Fortresses and Cities, and Interior of the Cities and Temples of Afghaunistan*, London, 1848, p. 16.

18 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 211–24.

19 Gleig, *Sale's Brigade in Afghanistan*, pp. 69–70.

20 Ibid., pp. 71–2.

21 Rattray, *The Costumes of the Various Tribes*, p. 16.

22 Many thanks to Craig Murray for bringing this to my attention. Both Alexander and James Burnes, as well as Mohan Lal Kashmiri, were enthusiastic Masons

23 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, p. 27.

24 Eden, *Miss Eden's Letters*, p. 315.

25 Fayz Mohammad, *Siraj ul-Tawarikh*, vol. I, p. 228.

26 Mohammad Ghulam Kohistani, *Jangnama*, p. 70.

27 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, p. 20.

28 J. H. Stocqueler, *Memorials of Affghanistan: State Papers, Official Documents, Dispatches, Authentic Narratives etc Illustrative of the British Expedition to, and Occupation of, Affghanistan and Scinde, between the years 1838 and 1842*, Calcutta, 1843, Appendix I, 'The Pursuit of Dost Mohammad Khan by Major Outram of the Bombay Army', p. iv.

29 Ibid., p. ix.

30 Ibid.

31 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 211–24 .

32 Fayz Mohammad, *Siraj ul-Tawarikh*, vol. I, pp. 228–31.

33 BL, OIOC, Elphinstone Papers, Mss Eur F89/3/7; Yapp, *Strategies*, p. 332.

(c) ketabton.com: The Digital Library

34 Forrest, *Life of Field Marshal Sir Neville Chamberlain*, pp. 54–5.

35 Macintyre, *Josiah the Great*, pp. 264, 308.

36 Gleig, *Sale's Brigade in Afghanistan*, p. 71.

37 Mohan Lal, *Life of Dost Mohammad*, vol. II, pp. 305–12; Noelle, *State and Tribe in Nineteenth-Century Afghanistan*, p. 226; Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, p. 197.

38 Thomas J. Barfield, 'Problems of Establishing Legitimacy in Afghanistan', *Iranian Studies*, vol. 37, no. 2, June 2004, p. 273.

39 BL, Broughton Papers, Add Mss 36474, fol. 188, Auckland to Hobhouse, 21 December 1839.

40 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, p. 127, The Thirty-Fifth Event.

41 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, p. 32.

42 Seaton, *From Cadet to Colonel*, p. 109.

43 Sultan Mohammad Khan Durrani, *Tarikh-i-Sultani*, p. 258.

44 NAI, Foreign, Secret Consultations, 18 December 1839, no. 6, Translation of a letter from Nazir Khan Ullah at Bokhara to the address of the British Envoy and Minister at Kabul dated 15th Rajab / 24 September 1839.

45 Ibid.

46 NAI, Foreign, Secret Consultations, 8 September 1842, no. 37–38, Sir A. Burnes Cabool to Captain G. L. Jacob, Rajcote, Private, Cabool, 19 September 1839.

47 Yapp, *Strategies*, p. 339.

48 Eden, *Miss Eden's Letters*, p. 323.

49 Quoted in Yapp, *Strategies*, p. 344.

50 Gleig, *Sale's Brigade in Afghanistan*, pp. 49–50.

51 Ibid., p. 50.

52 National Army Museum, NAM 7101–24–3, Roberts to Sturt, 10 May 1840.

53 Yapp, *Strategies*, pp. 322–3.

54 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 211–24.

55 Kaye, *Lives of Indian Officers*, vol. II, pp. 282–3.

56 Mohan Lal, *Life of Dost Mohammad*, vol. II, p. 399.

57 National Army Museum, NAM 7101–24–3, Roberts to Sturt, 10 May 1840.

58 Jules Stewart, *Crimson Snow: Britain's First Disaster in Afghanistan*, London, 2008, p. 64.

59 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, p. 124, The Thirty-Fifth Event.

(c) ketabton.com: The Digital Library

60 Fayz Mohammad, *Siraj ul-Tawarikh*, vol. I, pp. 235–6.

61 NAI, Foreign, Secret Consultations, 5 October 1840, no. 66, Macnaghten to Auckland.

62 Mohan Lal, *Life of Dost Mohammad*, vol. II, pp. 314–15.

63 BL, Broughton Papers, Add Mss 36474, fol. 188, Auckland to Hobhouse, 21 December 1839.

64 NAI, Foreign, Secret Consultations, 8 June 1840, no. 95–6, Auckland to Shah Shuja.

65 M. E. Yapp, 'The Revolutions of 1841–2 in Afghanistan', *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, vol. 27, no. 2 (1964), p. 342. See also Thomas Barfield, *Afghanistan: A Cultural and Political History*, Princeton, 2010,pp. 118–20.

66 BL, OIOC, ESL, 88, no. 24 of no. 32 of 17 August 1842, Lal, Memorandum,29 June 1842.

67 Mohan Lal, *Life of Dost Mohammad*, vol. II, pp. 380–1.

68 Noelle, *State and Tribe in Nineteenth-Century Afghanistan*, p. 50.

69 NAI, Foreign, Secret Consultations, 15 January 1840, no. 75–77, Shah Shuja to Auckland.

70 Durand, *The First Afghan War and its Causes*, p. 245.

71 NAI, Foreign, Secret Consultations, 24 August 1840, covering letter of Macnaghten of 22 July 1840.

72 NAI, Foreign, Secret Consultations, 15 January 1840, no. 75–77, Shah Shuja to Auckland.

73 Mohan Lal, *Life of Dost Mohammad*, vol. II, pp. 314–15.

74 Waqi'at-i-Shah Shuja, pp. 124–5, The Thirty-Fifth Event.

75 Rattray*, The Costumes of the Various Tribes*, p. 3, and Lockyer Willis Hart, *Character and Costumes of Afghanistan*, London, 1843, p. 1.

76 Shahmat Ali, *The Sikhs and Afghans in Connexion with India and Persia*, London, 1847, p. 479.

77 NAI, Foreign, Secret Consultations, 24 August 1840, Sir A. Burnes' report of an interview with Shah Shooja with some notes of Sir Wm Macnaghten to GG. Capt. Lawrence accompanied Burnes.

78 NAI, Foreign, Secret Consultations, 5 October 1840, no. 66, Macnaghten to Auckland.

79 Fayz Mohammad, *Siraj ul-Tawarikh*, vol. I, p. 245.

80 BL, OIOC, IOR L/PS/5/162.

81 BL, OIOC, ESL 74: no. 5 of no. 24 of no. 13, 19 February 1841.

82 BL, OIOC, ESL 70: no. 35 of no. 99 of 13 September 1840, Burnes Memo of a conversation with Shah Shuja, 12 July 1840.

83 National Army Museum, NAM 7101–24–3, Roberts to Osborne, 18 February 1840.

84 Stocqueler, *The Memoirs and Correspondence of Sir William Nott*, vol. I, pp. 256–7 .

(c) ketabton.com: The Digital Library

85 Kaye, *Lives of Indian Officers*, vol. I, p. 272.

86 Kashmiri, *Akbarnama*, ch. 17.

87 Mohan Lal, *Life of Dost Mohammad*, vol. II, pp. 314–15.

88 Fayz Mohammad, *Siraj ul-Tawarikh*, vol. I, p. 237.

89 Kashmiri, *Akbarnama*, ch. 17.

90 Ibid.

91 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, p. 197; BL, OIOC, no. 7 of no. 122 of 16 October 1840 (L/PS/5/152), Macnaghten to Torrens, 22 August 1840.

92 Dennie, *Personal Narrative*, p. 126.

93 Mohammad Ghulam Kohistani, *Jangnama*, pp. 184–6.

94 Ibid, pp. 157–8.

95 Mohan Lal, *Life of Dost Mohammad*, vol. II, pp. 349–50.

96 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 205–10.

97 Mohan Lal, *Life of Dost Mohammad*, vol. II, p. 360.

98 Mohammad Ghulam Kohistani, *Jangnama*, pp. 193–5.

99 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, pp. 49–52.

100 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, p. 126, The Thirty-Fifth Event. For the tradition of rulers surrendering see the perceptive analysis in Barfield, *Afghanistan: A Cultural and Political History*, pp. 117–18.

101 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, p. 209.

102 Kaye, *History of the War in Afghanistan*, vol. II, p. 98.

103 Kaye, *Lives of Indian Officers*, vol. II, pp. 280–1.

104 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, p. 210.

105 Fayz Mohammad, *Siraj ul-Tawarikh*, vol. I, p. 240.

106 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, pp. 126–7, The Thirty-Fifth Event.

107 Stewart, *Crimson Snow*, p. 71.

108 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, p. 211.

109 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, p. 53.

Chapter 6: We Fail from Our Ignorance

1 Eden, *Up the Country*, p. 389.

2 Ibid.

3 Eden, *Miss Eden's Letters*, p. 334.

(c) ketabton.com: The Digital Library

4 Karl Meyer and Shareen Brysac, *Tournament of Shadows: The Great Game and the Race for Empire in Europe*, London, 1999, p. 93.

5 Eden, *Up the Country*, p. 390.

6 BL, Broughton Papers, Add Mss 37703, Auckland to Elphinstone, 18 December 1840.

7 Helen Mackenzie, *Storms and Sunshine of a Soldier's Life: Lt. General Colin Mackenzie CB 1825–1881*, 2 vols, Edinburgh, 1884, vol. I, p. 65.

8 Ibid., p. 75.

9 National Army Museum, NAM 1999–02–116–9–1, Magrath Letters, Letter 9, Cantonment Caubul, 22 June 1841.

10 BL, OIOC, ESL 86: no. 38 of no. 14, 17 May 1842, Elphinstone Memo, December 1841.

11 BL, OIOC, Mss Eur F89/54, Major-General William Elphinstone to James D. Buller Elphinstone, 5 April 1841.

12 Eden, *Miss Eden's Letters*, p. 343.

13 BL, Broughton Papers, Add Mss 37705, Auckland to George Clerk, 23 May 1841. See also Hopkins, *The Making of Modern Afghanistan*, p. 67.

14 Fayz Mohammad, *Siraj ul-Tawarikh*, vol. I, p. 291; Mohan Lal, *Life of Dost Mohammad*, vol. II, p. 382; see also Yapp, *Strategies*, p. 366.

15 See for example the letter from Malik Mohamad Khan and Abdah Sultan in Ghazni to Naib Aminullah Khan Logari, undated but c.1841, reproduced in Amini, *Paadash-e-Khidmatguzaari-ye-Saadiqaane Ghazi Nayab Aminullah Khan Logari*, p. 167. The original was in an album of letters (which now seem to have disappeared) in the Kabul museum.

16 M. E. Yapp, 'Disturbances in Western Afghanistan, 1839–41', *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, vol. 26, no. 2 (1963), p. 310.

17 BL, OIOC, ESL 75: no. 37 of no. 34 of 22 April 1841 (IOR/L/PS/5/156), Aktar Khan's address to Naboo Khan Populzye, and forwarded by that Chief to Ata Mahomed Khan (Sirdar), who transmitted it to Candahar. Translated by H. Rawlinson, February 1841.

18 Stocqueler, *The Memoirs and Correspondence of Sir William Nott*, vol. I, pp. 272–3.

19 Rawlinson, *A Memoir of Major-General Sir Henry Creswicke Rawlinson*, p. 81.

20 BL, OIOC, ESL 81: no. 64a of no. 109 (IOR/L/PS/5/162), Extract from a letter from Macnaghten to Rawlinson dated about 2 August 1841.

(c) ketabton.com: The Digital Library

21 Colonel (John) Haughton, *Char-ee-Kar and Service There with the 4th Goorkha Regiment, Shah Shooja's Force, in 1841*, London, 1878, pp. 5–6; George Pottinger, *The Afghan Connection: The Extraordinary Adventures of Eldred Pottinger*, Edinburgh, 1983, p. 117.

22 BL, OIOC, ESL 88: no. 47a of no. 32 of 17 August 1842 (IOR/L/PS/5/169), Pottinger to Maddock, 1 February 1842.

23 Kashmiri, *Akbarnama*, ch. 21.

24 BL, OIOC, Board's Collections of Secret Letters to India, 13, Secret Committee to Governor General in Council, 694/31 December 1840.

25 Burnes to Wood, February 1841, in John Wood, *A Personal Narrative of a Journey to the Source of the River Oxus by the Route of the Indus, Kabul and Badakshan, Performed under the Sanction of the Supreme Government of India, in the Years 1836, 1837 and 1838,* London, 1841, pp. ix–x.

26 NAI, Foreign, Secret Consultations, 28 September 1842, nos 43, Burnes to Holland, 6 September 1840.

27 NAI, Foreign, Secret Consultations, 28 September 1842, no. 37–38, A. Burnes to J. Burnes.

28 Norris, *First Afghan War*, p. 317. For the cost of the Afghan War to the Company economy see also Yapp, *Strategies*, pp. 339–42; Shah Mahmood Hanifi, 'Impoverishing a Colonial Frontier: Cash, Credit, and Debt in Nineteenth-Century Afghanistan', *Iranian Studies*, vol. 37, no. 2 (June 2004); and Shah Mahmood Hanifi, *Connecting Histories in Afghanistan: Market Relations and State Formation on a Colonial Frontier*, Stanford, 2011. See also Hopkins, *The Making of Modern Afghanistan*, pp. 25–30.

29 Yapp, *Strategies*, p. 341.

30 BL, OIOC, IOR/HM/534–45, Papers Connected to Sale's Brigade, vol. 39, Nicholls Papers and Nicholls's Journal, 26 March 1841.

31 National Army Museum, NAM, 1999–02–116–9–1, Magrath Letters, Letter 8 and 9, Cantonment Caubul, 21 May and 22 June 1841.

32 Lady Florentia Sale, *A Journal of the Disasters in Affghanistan 1841–2*, London 1843, p. 29.

33 Broadfoot, *The Career of Major George Broadfoot*, p. 14.

34 Ibid., pp. 15–17.

35 Ibid., p. 8.

36 Ibid., p. 121.

37 Mackenzie, *Storms and Sunshine*, vol. I, p. 99.

38 Broadfoot, *The Career of Major George Broadfoot*, p. 20.

39 Mackenzie, *Storms and Sunshine*, vol. I, p. 99.

40 NAI, Foreign, Secret Consultations, 25 January 1841, nos 80–82, Translation of a letter from His Majesty Shah Shooja ool Moolk to Her Majesty the Queen of England.

(c) ketabton.com: The Digital Library

41 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, p. 54.

42 Yapp, *Strategies*, p. 315.

43 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, pp. 124–5, The Thirty-Fifth Event.

44 Fayz Mohammad, *Siraj ul-Tawarikh*, vol. I, pp. 244–5.

45 Mohan Lal, *Life of Dost Mohammad*, vol. II, p. 387.

46 Kaye, *Lives of Indian Officers*, vol. II, p. 286.

47 For the degree to which Afghan debts endangered the financial underpinnings of the East India Company, see Hanifi, *Connecting Histories in Afghanistan*, and Shah Mahmoud Hanifi, 'Inter-regional Trade and Colonial State Formation in Nineteenth Century Afghanistan', unpublished PhD dissertation, University of Michigan, 2001.

48 David, *Victoria's Wars*, p. 45.

49 Quoted in Macrory, *Signal Catastrophe*, p. 138.

50 BL, OIOC, ESL 81 (IOR/L/PS/5/162), Extract from a letter from Macnaghten to Auckland, dated Cabool, 28 August 1841.

51 Mackenzie, *Storms and Sunshine*, vol. I, p. 96.

52 BL, OIOC, ESL 88: no. 24 of no. 32, dated 17 August 1842 (IOR/L/PS/5/169), Mohan Lal's Memo.

53 Barfield, 'Problems of Establishing Legitimacy in Afghanistan', p. 273; also Barfield, *Afghanistan: A Cultural and Political History*, p. 120; Hanifi, 'Inter-Regional Trade and Colonial State Formation in Nineteenth Century Afghanistan', p. 58.

54 Mohan Lal, *Life of Dost Mohammad*, vol. II, p. 319.

55 Ibid., p. 381.

56 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, pp. 131–2, The Thirty-Fifth Event.

57 Kashmiri, *Akbarnama*, ch. 21.

58 BL, OIOC, Mss Eur F89/54, Extract of a letter from Asst. Surgeon Campbell in Medical Charge of the 54th N.I., dated Cabool, 26 July 1841.

59 Pottinger, *The Afghan Connection*, p. 120.

60 BL, OIOC, Mss Eur F89/3/7, Broadfoot to W. Elphinstone.

61 Broadfoot, *The Career of Major George Broadfoot*, pp. 26–8.

62 BL, OIOC, Mss Eur F89/54, Captain Broadfoot's Report.

63 Macrory, *Signal Catastrophe*, pp. 141–2.

64 Seaton, *From Cadet to Colonel*, p. 138.

(c) ketabton.com: The Digital Library

65 Gleig, *Sale's Brigade in Afghanistan*, p. 80.

66 BL, OIOC, ESL 81: no. 10 of no. 109 of 22 December 1841 (IOR/L/PS/5/162), Macnaghten to Maddock, 26 October 1841.

67 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, p.11.

68 Quoted in Macrory, *Signal Catastrophe*, p. 149.

69 Seaton, *From Cadet to Colonel*, p. 149.

70 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, p. 15.

71 Gleig, *Sale's Brigade in Afghanistan*, p. 93.

72 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, p. 20.

73 Ibid., p. 24.

74 Durand, *The First Afghan War and its Causes*, p. 338.

75 National Army Museum, NAM 1999–02–116–10–4, Magrath Letters, Camp Tezeen 25 October 1841.

76 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, p. 25.

77 Seaton, *From Cadet to Colonel*, p. 157.

78 Ibid., pp. 156–7.

79 Gleig, *Sale's Brigade in Afghanistan*, p. 118.

80 Seaton, *From Cadet to Colonel*, p. 165.

81 NAI, Foreign, Secret Consultations, 13 December 1841, nos 1–2, Sale to Nicholls, 13 November 1841.

82 Quoted in Hopkirk, *The Great Game*, p. 238.

83 Stocqueler, *The Memoirs and Correspondence of Sir William Nott*, vol. I, pp. 35–9.

84 Ibid., vol. I, pp. 350, 360.

85 Kaye, *History of the War in Afghanistan*, vol. II, p. 161.

86 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, p. 22.

87 BL, OIOC, ESL 81: no. 64a of no. 109 (IOR/L/PS/5/162), Extract from a letter from Macnaghten to Auckland, dated Cabool, 29 September 1841.

88 Kaye, *Lives of Indian Officers*, vol. II, p. 286.

89 Ibid., p. 287.

90 Kashmiri, *Akbarnama*, ch. 22, The killing of Burnes.

91 Mohan Lal, *Life of Dost Mohammad*, vol. II, pp. 390–1.

(c) ketabton.com: The Digital Library

92 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 215–20.

93 Kaye, *Lives of Indian Officers*, vol. II, p. 289.

94 BL, OIOC, ESL 88: no. 24 of no. 32, dated 17 August 1842 (IOR/L/PS/5/169), Mohan Lal's Memo.

95 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 215–20.

Chapter 7: All Order Is at an End

1 Private Collection, The Mss Journal of Captain Hugh Johnson, Paymaster to Shah Soojah's Force, p. 1, entry for 2 November 1841.

2 Ibid., pp. 1–2.

3 Pottinger, *The Afghan Connection*, p. 141.

4 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, p. 62.

5 Ibid., pp. 63–4.

6 Ibid., p. 65.

7 Mohan Lal, *Life of Dost Mohammad*, vol. II, pp. 401–2.

8 Mackenzie, *Storms and Sunshine*, vol. I, p. 105.

9 Mohan Lal, *Life of Dost Mohammad*, vol. II, p. 407.

10 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 211–24, Events leading to the murder of Burnes and the great revolt.

11 Karim, *Muharaba Kabul wa Kandahar*, pp. 54–7.

12 Kaye, *History of the War in Afghanistan*, vol. II, pp. 163ff.

13 Mohan Lal, *Life of Dost Mohammad*, vol. II, pp. 408–9.

14 Kashmiri, *Akbarnama*, ch. 22, The killing of Burnes.

15 BL, Wellesley Papers, Add Mss 37313, James Burnes to James Carnac,1 February 1842, Extract of a Persian Letter in exhortation from the Khans of Cabaul to the Chiefs of the Afreedees, a copy of which was received from Captain Mackinnon by Mr. Robertson at Agra on 20 December.

16 Macrory, *Signal Catastrophe*, p. 155.

17 Fayz Mohammad, *Siraj ul-Tawarikh*, vol. I, p. 249.

18 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, p. 29; Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 211–24, Events leading to the murder of Burnes and the great revolt.

19 Quoted by Yapp, 'The Revolutions of 1841–2 in Afghanistan', p. 380.

20 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, p. 132, The Thirty-Fifth Event.

21 Ibid., p. 137.

22 Ibid.

(c) ketabton.com: The Digital Library

23 Mackenzie, *Storms and Sunshine*, vol. I, pp. 106–7.

24 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, p. 75.

25 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, p. 39.

26 Major-General Sir Vincent Eyre, *The Kabul Insurrection of 1841–2*, London, 1879, p. 87.

27 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, p. 133, The Thirty-Fifth Event.

28 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, p. 39.

29 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, p. 133, The Thirty-Fifth Event.

30 Stocqueler, *The Memoirs and Correspondence of Sir William Nott*, vol. I, p. 369.

31 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, p. 133, The Thirty-Fifth Event.

32 Eyre, *The Kabul Insurrection of 1841–2*, p. 89.

33 Kaye, *History of the War in Afghanistan*, vol. II, p. 187.

34 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, pp. 29–32.

35 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, pp. 67–9.

36 Ibid., p. 69.

37 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, p. 35.

38 'Personal Narrative of the Havildar Motee Ram of the Shah's 4th or Ghoorkha Regiment of Light Infantry, Destroyed at Char-ee-kar', appendix to Haughton, *Char-ee-Kar and Service There with the 4th Goorkha Regiment*, pp. 47–8.

39 BL, OIOC, ESL 88: no. 47a of no. 32 of 17 August 1842 (IOR/L/PS/5/169), Pottinger to Maddock, 1 February 1842.

40 'Personal Narrative of the Havildar Motee Ram of the Shah's 4th or Ghoorkha Regiment of Light Infantry, Destroyed at Char-ee-kar', appendix to Haughton, *Char-ee-Kar and Service There with the 4th Goorkha Regiment*, pp. 47–8, 51.

41 Haughton, *Char-ee-Kar and Service There with the 4th Goorkha Regiment*, p. 15.

42 Ibid., pp. 21–4 .

43 Yapp, *Strategies*, p. 179.

44 BL, OIOC, ESL 88: no. 74 of no. 32 of 17 August 1842 (IOR L/PS/5/169), Court Martial of Himmat Bunneah, 'An European Special Court of Inquiry held at Candahar by order of Major Genl. Nott commanding Lower Afghanistan for the purpose of enquiring into such matter as may be brought before it', Candahar, 15 June 1842.

45 Stocqueler, *The Memoirs and Correspondence of Sir William Nott*, vol. I,pp. 394–5.

46 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, p. 38.

47 Mohan Lal, *Life of Dost Mohammad*, vol. II, p. 413.

(c) ketabton.com: The Digital Library

48 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, pp. 74–5.

49 Mackenzie, *Storms and Sunshine*, vol. I, pp. 106–7.

50 Ibid., p. 107.

51 Ibid., pp. 108–10.

52 Private Collection, Journal of Captain Hugh Johnson, Paymaster to Shah Soojah's Force, p. 8, entry for 3 November 1841.

53 Karim, *Muharaba Kabul wa Kandahar*, pp. 57–8.

54 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, p. 46.

55 Mackenzie, *Storms and Sunshine*, vol. I, p. 109.

56 Private Collection, Journal of Captain Hugh Johnson, Paymaster to Shah Soojah's Force, p. 15, entry for 2 December 1841.

57 Ibid., p. 16.

58 Ibid., p. 15.

59 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, p. 47.

60 Ibid., p. 82.

61 Sita Ram, *From Sepoy to Subedar*, pp. 110–13.

62 Mackenzie, *Storms and Sunshine*, vol. I, pp. 108–10.

63 Eyre, *The Kabul Insurrection of 1841–2*, p. 116.

64 Mackenzie, *Storms and Sunshine*, vol. I, p. 133.

65 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, p. 66.

66 Ibid., p. 47.

67 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, p. 137, The Thirty-Fifth Event.

68 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, p. 84.

69 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 211–24, Events leading to the murder of Burnes and the great revolt.

70 Eyre, *The Kabul Insurrection of 1841–2*, p. 124.

71 BL, OIOC, ESL 88: no. 47a of no. 32 of 17 August 1842 (IOR/L/PS/5/169), Pottinger to Maddock, 1 February 1842.

72 Mohan Lal, *Life of Dost Mohammad*, vol. II, p. 416; 'Personal Narrative of the Havildar Motee Ram of the Shah's 4th or Ghoorkha Regiment of Light Infantry, Destroyed at Char-ee-kar', appendix to Haughton, *Char-ee-Kar and Service There with the 4th Goorkha Regiment*, pp. 47–8, 54.

(c) ketabton.com: The Digital Library

73 'Personal Narrative of the Havildar Motee Ram of the Shah's 4th or Ghoorkha Regiment of Light Infantry, Destroyed at Char-ee-kar', appendix to Haughton, *Char-ee-Kar and Service There with the 4th Goorkha Regiment*, p. 55.

74 Ibid., p. 56.

75 Eyre, *The Kabul Insurrection of 1841–2*, p. 176.

76 Ibid., p. 162; Mackenzie, *Storms and Sunshine*, vol. I, p. 121.

77 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, p. 85.

78 Sultan Mohammad Khan Durrani, *Tarikh-i-Sultani*, p. 271.

79 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, p. 86.

80 Sultan Mohammad Khan Durrani, *Tarikh-i-Sultani*, p. 271.

81 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, p. 93.

82 Ibid.

83 Fayz Mohammad, *Siraj al-Tawarikh*, vol. I, pp. 251–3.

84 Mackenzie, *Storms and Sunshine*, vol. I, p. 123.

85 Eyre, *The Kabul Insurrection of 1841–2*, p. 182.

86 Kashmiri, *Akbarnama*, ch. 25, Akbar Khan returns to Kabul.

87 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, p. 120.

88 Yapp, 'The Revolutions of 1841–2 in Afghanistan', p. 347.

89 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 224–9, Sardar Muhammad Akbar Khan arrives back in Kabul after being detained in Bukhara, and kills Macnaghten.

90 Kashmiri, *Akbarnama*, ch. 25, Akbar Khan returns to Kabul.

91 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 224–9, Sardar Muhammad Akbar Khan arrives back in Kabul after being detained in Bukhara, and kills Macnaghten.

92 BL, OIOC, ESL 88: no. 47a of no. 32 of 17 August 1842 (IOR/L/PS/5/169), Enclosure AA: Macnaghten to Maddock, n.d.

93 Macrory, *Signal Catastrophe*, p. 178.

94 BL, OIOC, ESL 88: no. 47a of no. 32 of 17 August 1842 (IOR/L/PS/5/169), Enclosure AA: Macnaghten to Maddock, n.d.

95 Mackenzie, *Storms and Sunshine*, vol. I, p. 123.

96 Macrory, *Signal Catastrophe*, p. 180.

97 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, pp. 100–1.

(c) ketabton.com: The Digital Library

98 BL, OIOC, ESL 88: no. 47a of no. 32 of 17 August 1842 (IOR/L/PS/5/169), Enclosure AA: Macnaghten to Maddock, n.d.

99 Macrory, *Signal Catastrophe*, p. 188.

100 BL, OIOC, ESL 88: no. 47a of no. 32 of 17 August 1842 (IOR/L/PS/5/169), Enclosure AA: Macnaghten to Maddock, n.d.

101 Ibid., Macnaghten to Auckland, Encl with Lawrence to Pottinger, 10 May 1842.

102 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, pp. 138, The Thirty-Fifth Event, The death of Macnaghten.

103 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, p. 110.

104 Eden, *Miss Eden's Letters*, p. 323.

105 Ibid., p. 329.

106 Ibid.

107 Ibid., p. 355.

108 BL, Broughton Papers, Add Mss 37706, fol. 197, Auckland to Nicholls,1 December 1841.

109 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 224–9, Sardar Muhammad Akbar Khan arrives back in Kabul after being detained in Bukhara, and kills Macnaghten.

110 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, p. 111.

111 Mackenzie, *Storms and Sunshine*, vol. I, p. 124.

112 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, p. 111.

113 Ibid., pp. 111–12.

114 Fayz Mohammad, *Siraj ul-Tawarikh*, vol. I, pp. 253–7.

115 Yapp, 'The Revolutions of 1841–2 in Afghanistan', p. 349.

116 NAI, Foreign, Secret Consultations, 28 December 1842, no. 480–82, quoted in Mohan Lal's Memo.

117 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 224–9, Sardar Muhammad Akbar Khan arrives back in Kabul after being detained in Bukhara, and kills Macnaghten.

118 Hari Ram Gupta, *Panjab, Central Asia and the First Afghan War, Based on Mohan Lal's Observations*, Chandigarh, 1940, p. 246. Mohan Lal appears to have doubted the truth of Abdul Aziz's claim.

119 Mohan Lal, *Life of Dost Mohammad*, vol. II, pp. 421–2.

120 BL, OIOC, ESL 88: no. 47a of no. 32 of 17 August 1842 (IOR/L/PS/5/169), Macnaghten to Auckland, Encl. with Lawrence to Pottinger, 10 May 1842.

(c) ketabton.com: The Digital Library

121 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 224–9, Sardar Muhammad Akbar Khan arrives back in Kabul after being detained in Bukhara, and kills Macnaghten.

122 NAI, Foreign, Secret Consultations, 28 December 1842, no. 480–82, Mohan Lal's Memo.

123 Eyre, *The Kabul Insurrection of 1841–2*, p. 216.

124 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, p. 139.

125 Mackenzie, *Storms and Sunshine*, vol. I, p. 127.

126 BL, OIOC, ESL 88: no. 47a of no. 32 of 17 August 1842 (IOR/L/PS/5/169), Macnaghten to Auckland, Encl with Lawrence to Pottinger, 10 May 1842; Mackenzie, *Storms and Sunshine*, vol. II, p.32.

127 Karim, *Muharaba Kabul wa Kandahar*, pp. 66–72.

128 BL, OIOC, ESL 82: Agra Letter, 22 January 1842, (IOR/L/PS/5/163), Pottinger to MacGregor (date unclear).

129 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 224–9, Sardar Muhammad Akbar Khan arrives back in Kabul after being detained in Bukhara, and kills Macnaghten.

Chapter 8: The Wail of Bugles

1 Private Collection, The Mss Journal of Captain Hugh Johnson, Paymaster to Shah Soojah's Force, p. 30, entry for 6 January 1842.

2 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, p. 143.

3 Kashmiri, *Akbarnama*, ch. 28.

4 Ibid.

5 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, pp. 132–4.

6 Ibid., p. 147.

7 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, p. 96.

8 Quoted by Peter Hopkirk in *The Great Game*, p. 258.

9 Eyre, *The Kabul Insurrection of 1841–2*, pp. 247–8.

10 Private Collection, Journal of Captain Hugh Johnson, Paymaster to Shah Soojah's Force, p. 30, entry for 29 December 1841.

11 Gupta, *Panjab, Central Asia and the First Afghan War, Based on Mohan Lal's Observations*, pp. 176–8.

12 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, p. 141.

13 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, p. 138, The Thirty-Fifth Event, The death of Macnaghten.

14 Mohan Lal, *Life of Dost Mohammad*, vol. II, pp. 428–9.

(c) ketabton.com: The Digital Library

15 NAI, Foreign, Secret Consultations, 1 June 1842, no. 19, Shuja's letter to the Governor General on the causes which led to the murder of Sir Wm Macnaghten (free translation).

16 Ibid.

17 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, p. 142.

18 Eyre, *The Kabul Insurrection of 1841–2*, p. 249.

19 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, p. 142.

20 Ibid., p. 143.

21 Private Collection, Journal of Captain Hugh Johnson, Paymaster to Shah Soojah's Force, pp. 30–1, entry for 6 January 1842.

22 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, p. 144.

23 Eyre, *The Kabul Insurrection of 1841–2*, p. 258.

24 Mackenzie, *Storms and Sunshine*, vol. I, p. 135.

25 Ibid.

26 Eyre, *The Kabul Insurrection of 1841–2*, p. 259.

27 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, pp. 145–6.

28 Ibid., p. 146.

29 Eyre, *The Kabul Insurrection of 1841–2*, p. 261.

30 Ibid.

31 Brydon Diary, quoted in John C. Cunningham, *The Last Man: The Life and Times of Surgeon Major William Brydon CB*, Oxford, 2003, p. 88.

32 Eyre, *The Kabul Insurrection of 1841–2*, pp. 261, 265.

33 Private Collection, Journal of Captain Hugh Johnson, Paymaster to Shah Soojah's Force, p. 31, entry for 7 January 1842.

34 Ibid.

35 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, p. 149.

36 Eyre, *The Kabul Insurrection of 1841–2*, p. 264.

37 Seaton, *From Cadet to Colonel*, p. 138.

38 Private Collection, Journal of Captain Hugh Johnson, Paymaster to Shah Soojah's Force, p. 33, entry for 8 January 1842.

39 Eyre, *The Kabul Insurrection of 1841–2*, p. 265.

(c) ketabton.com: The Digital Library

40 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, p. 151.

41 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, p. 155.

42 Private Collection, Journal of Captain Hugh Johnson, Paymaster to Shah Soojah's Force, p. 34, entry for 8 January 1842.

43 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, pp. 154–5.

44 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan 1841–2*, p. 155.

45 Kashmiri, *Akbarnama*, ch. 28.

46 BL, OIOC, Mss Eur C703, Diary of Captain William Anderson, entry for9 January 1842.

47 Karim, *Muharaba Kabul wa Kandahar*, pp. 66–72.

48 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan 1841–2*, p. 158.

49 Karim, *Muharaba Kabul wa Kandahar*, pp. 66–72.

50 Private Collection, Journal of Captain Hugh Johnson, Paymaster to Shah Soojah's Force, p. 41, entry for 9 January 1842.

51 National Army Museum, Diary of Surgeon-Major William Brydon, NAM 8301/60, entry for 10 January 1842.

52 BL, OIOC, Mss Eur F 89/54, First Elphinstone Memorandum, n.d.

53 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, p. 163.

54 Private Collection, Journal of Captain Hugh Johnson, Paymaster to Shah Soojah's Force, p. 36, entry for 10 January 1842.

55 Ibid.

56 Mackenzie, *Storms and Sunshine*, vol. I, p. 142.

57 Sita Ram, *From Sepoy to Subedar*, pp. 114–15.

58 National Army Museum, Diary of Surgeon-Major William Brydon, NAM 8301/60, entry for 13 January 1842.

59 'Personal Narrative of the Havildar Motee Ram of the Shah's 4th or Ghoorkha Regiment of Light Infantry, Destroyed at Char-ee-kar', appendix to Haughton, *Char-ee-Kar and Service There with the 4th Goorkha Regiment*, pp. 57–8.

60 Seaton, *From Cadet to Colonel*, p. 188; Pottinger and Macrory, *The Ten-Rupee Jezail*, p. 197.

61 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, p. 160.

62 National Army Museum, NAM 6912–6, Souter Letter, Lieutenant Thomas Souter to his Wife.

63 Ibid. The colours were later returned 'though divested of the tassels and most of its tinsel'.

64 National Army Museum, NAM 8301/60, Diary of Surgeon-Major William Brydon, entry for 13 January 1842.

(c) ketabton.com: The Digital Library

65 Seaton, *From Cadet to Colonel*, p. 186.

66 Mirza ʻAta, *Naway Maʻarek*, pp. 230–2, Pottinger succeeds Macnaghten, leaves Kabul and is plundered.

Chapter 9: The Death of a King

1 *Delhi Gazette*, 2 February 1842.

2 Munshi Abdul Karim's *Muharaba Kabul wa Kandahar* was for example published in Lucknow in 1849 and in

a. Kanpur in 1268/1851; Qasim-Ali-khan 'Qasim' Akbarabadi's *Zafar-nama-i Akbari* (as in Sprenger), or *Akbar-nama* (as in Peshawar catalogue, completed in 1260/1844), was published in Agra, 1272/1855–6.

3 Charles Allen, *Soldier Sahibs: The Men Who Made the North-West Frontier*, London, 2000, p. 43.

4 BL, Broughton Papers, Add Mss 37707, fols 187–8, Auckland to Hobhouse,18 February 1842.

5 Hopkirk, *The Great Game*, pp. 270–1.

6 PRO, Ellenborough Papers, 30/12/89, Ellenborough to Peel, 21 February 1842.

7 Pottinger and Macrory, *The Ten-Rupee Jezail*, pp. 162–3.

8 NAI, Foreign, Secret Consultations, 31 January 1842, no. 70a, Clerk to Captain Nicholson, i/c of Dost Mohammad Khan, camp, Saharanpore, 12 January 1842.

9 NAI, Foreign, Secret Consultations, 15 June 1842, no. 34, Captain P. Nicholson with Dost Mohammad Khan, to Clerk, Mussoorie, 2 May 1842.

10 Seaton, *From Cadet to Colonel*, p. 190.

11 BL, Hobhouse Diary, Add Mss 43744, 26 August 1842.

12 BL, Broughton Papers, Add Mss 37707, fols 187–8, Auckland to Hobhouse,18 February 1842.

13 There is an excellent analysis of this in Yapp, 'The Revolutions of 1841–2 in Afghanistan', pp. 350–1. See also Kaye, *History of the War in Afghanistan*, vol. III, p. 104.

14 *Waqiʻat-i-Shah Shuja*, p. 141, The Thirty-Fifth Event, The death of Macnaghten.

15 Kashmiri, *Akbarnama*, ch. 29, Shuja-ul-Mulk sets out for Jalalabad and is killed at the hands of Shuja-ud-Daula.

16 Mirza ʻAta, *Naway Maʻarek*, pp. 236–9, Muhammad Akbar Khan besieges Jalalabad, Shuja al-Mulk is killed in Kabul.

17 Mohan Lal, *Life of Dost Mohammad*, vol. II, pp. 436–8.

18 NAI, Foreign, Secret Consultations, 8 April 1842, no. 32–3, MacGregor to Maddock, Translation of letters received from Captain MacGregor at Jellalabad on 22 March 1842.

19 Ibid., 'From Shah Shoojah to Captain Macgregor dated 8th Feb and written *seemingly* in H.M.'s own hand'.

(c) ketabton.com: The Digital Library

20 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, pp. 173–4, 168.

21 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, pp. 180–3.

22 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, pp. 173–4, 170.

23 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, pp. 180–3.

24 Karim, *Muharaba Kabul wa Kandahar*, pp. 72–4.

25 BL, OIOC, ESL 88: no. 36 of no. 32 of 17 August 1842 (IOR L/PS/5/169), Eldred Pottinger to Pollock, 10 July 1842.

26 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, pp. 173–4, 191.

27 Mackenzie, *Storms and Sunshine*, vol. I, pp. 146–7.

28 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, p. 176.

29 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, p. 237.

30 Mackenzie, *Storms and Sunshine*, vol. I, p. 149.

31 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, pp. 190–1.

32 Seaton, *From Cadet to Colonel*, pp. 192–4.

33 NAI, Foreign, Secret Consultations, 29 June 1842, no. 8, To: T. A. Maddock Esq, Secr. to the Govt, Political Dept, From: R. Sale, Major General, Dated Jellalabad, 16 April 1842.

34 Seaton, *From Cadet to Colonel*, p. 195.

35 Broadfoot, *The Career of Major George Broadfoot*, p. 82.

36 Seaton, *From Cadet to Colonel*, pp. 195–6.

37 Ibid., pp. 197–8.

38 Pottinger and Macrory, *The Ten-Rupee Jezail*, p. 167.

39 BL, OIOC, ESL 85: no. 20 of no. 3 of 21 April 1842, MacGregor to Pollock,14 March 1842.

40 See Hopkins, *The Making of Modern Afghanistan*, pp. 75–80, 98–102, 105–7.

41 BL, OIOC, ESL 83: Agra Letter, 19 February 1842 (IOR/L/PS/5/164), Mahomed Akbar Khan to Sayed Ahai-u-din.

42 Ibid., Translation of a letter from Mahomed Akbar Khan to Turabaz Khan Ex Chief of Lalpoora.

43 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 236–9, Sardar Mohammad Akbar Khan besieges Jalalabad.

44 Seaton, *From Cadet to Colonel*, p. 198.

45 Ibid., pp. 207–8.

46 NAI, Foreign, Secret Consultations, 8 April 1842, no. 14–15, n.d., Pollock transmits letter from Captain Mackeson on the wounding of Mohammad Akbar Khan.

47 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 236–9, Sardar Mohammad Akbar Khan besieges Jalalabad.

(c) ketabton.com: The Digital Library

48 Fayz Mohammad, *Siraj ul-Tawarikh*, vol. I, p. 272.

49 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, p. 183.

50 For the complicated politics of Kabul at this period, see Yapp, 'The Revolutions of 1841–2 in Afghanistan', pp. 350–1.

51 Fayz Mohammad, *Siraj ul-Tawarikh*, vol. I, p. 273.

52 BL, OIOC, ESL, 86: no. 30 of no. 14 of 17 May 1842, Lal to Macgregor, 30 January 1842.

53 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, p. 141, The Thirty-Fifth Event, The murder of the Shah.

54 Fayz Mohammad, *Siraj ul-Tawarikh*, vol. I, p. 274.

55 BL, OIOC, ESL, 86: no. 30A of no. 14 of 17 May 1842, Lal to Colvin,29 January 1842; also ESL, 84: no. 27 of no. 25 of 22 March 1842, Conolly to Clerk, 26 January 1842.

56 BL, OIOC, ESL, 85: no. 24 of no. 3 of 21 March 1842, Shuja to MacGregor, recd 7 March 1842.

57 BL, OIOC, ESL, 86: no. 30 of no. 14 of 17 May 1842 (IOR/L/PS/5/167), Lal to MacGregor, 18 March 1842.

58 Kashmiri, *Akbarnama*, ch. 29, Shuja-ul-Mulk sets out for Jalalabad and is killed at the hands of Shuja-ud-Daula.

59 NAI, Foreign, Secret Consultations, December 1842, no. 480–2, Mohan Lal's Memorandum of 29 June enclosed with a letter from General Pollock, Commanding in Afghanistan, to Maddock, Secretary to the Governor General, dated Jelalabad, 10 July 1842.

60 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, p. 141, The Thirty-Fifth Event, The murder of the Shah.

61 NAI, Foreign, Secret Consultations, December 1842, no. 480–82, Mohan Lal's Memorandum of 29 June enclosed with a letter from General Pollock, Commanding in Afghanistan, to Maddock, Secretary to the Governor General, dated Jelalabad, 10 July 1842.

62 Kaye, *History of the War in Afghanistan*, vol. III, p. 109n.

63 NAI, Foreign, Secret Consultations, 8 April 1842, no31, Translation of a letter from His Majesty Shah Soojah ool Moolk to Captain MacGregor written by the Shah himself.

64 Pottinger and Macrory, *The Ten-Rupee Jezail*, p. 165.

65 Ibid., pp. 166–7.

66 Ibid., pp. 169–70.

67 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, p. 149, The Thirty-Fifth Event, The murder of the Shah.

68 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 237–9, Shuja' al-Mulk is killed in Kabul.

69 Ibid.

70 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, p. 149, The Thirty-Fifth Event, The murder of the Shah.

(c) ketabton.com: The Digital Library

71 Ibid.

72 Gleig, *Sale's Brigade in Afghanistan*, pp. 303, 309.

73 Kashmiri, *Akbarnama*, ch. 29, Shuja-ul-Mulk sets out for Jalalabad and is killed at the hands of Shuja-ud-Daula.

74 Punjab Archives, Lahore, from Fraser, Ramgurh to Ochterlony, Ludhiana,3 September 1816, vol. 18, part 2, Case 118, pp. 538–9.

75 NAI, Foreign, Secret Consultations, 10 April 1834, no. 20, Wade to Bentinck, Translation of a letter from Shah Shuja, 12 March 1834.

76 Sultan Mohammad Khan Durrani, *Tarikh-i-Sultani*, p. 212.

77 These were the words of Josiah Harlan on meeting Shuja for the first time in Ludhiana. Josiah Harlan, 'Oriental Sketches', insert at p. 42a, Mss in Chester Country Archives, Pennsylvania, quoted in Macintyre, *Josiah the Great*, p. 24.

78 Masson, *Narrative of Various Journeys*, vol. I, p. ix.

79 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, p. 149, The Thirty-Fifth Event, The murder of the Shah.

80 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, p. 200.

Chapter 10: A War for No Wise Purpose

1 Gleig, *Sale's Brigade in Afghanistan*, pp. 158–9.

2 Seaton, *From Cadet to Colonel*, p. 209.

3 Ibid., p. 210.

4 Quoted in Stewart, *Crimson Snow*, p. 179.

5 Seaton, *From Cadet to Colonel*, pp. 210–11.

6 Gleig, *Sale's Brigade in Afghanistan*, p. 162.

7 Charles Rathbone Low, *The Life and Correspondence of Field Marshal Sir George Pollock*, London, 1873, p. 276.

8 Lieutenant John Greenwood, *Narrative of the Late Victorious Campaign in Afghanistan under General Pollock*, London, 1844, p. 169.

9 Charles Rathbone Low, *The Journal and Correspondence of Augustus Abbott*, London, 1879, p. 315.

10 Ibid., p. 306.

11 BL, OIOC, Mss Eur F89/54, Broadfoot to Lord Elphinstone, 26 April 1842.

12 Stocqueler, *The Memoirs and Correspondence of Sir William Nott*, vol. II, p. 35.

13 Quoted by Hopkirk, *The Great Game*, p. 273.

14 Stocqueler, *The Memoirs and Correspondence of Sir William Nott*, vol. II, p. 57.

(c) ketabton.com: The Digital Library

15 Low, *The Journal and Correspondence of Augustus Abbott*, p. 320.

16 Ibid., p. 317.

17 Ibid., pp. 318–19.

18 Greenwood, *Narrative of the Late Victorious Campaign*, pp. 173–4.

19 Seaton, *From Cadet to Colonel*, p. 215.

20 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, p. 185.

21 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, p. 203.

22 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, p. 187.

23 Ibid., p. 197.

24 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, p. 211.

25 BL, OIOC, Mss Eur F89/54, Broadfoot to Lord Elphinstone, 26 April 1842.

26 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, p. 190.

27 Ibid., p. 194.

28 Gupta, *Panjab, Central Asia and the First Afghan War*, pp. 198–9.

29 BL, OIOC, ESL 86: no. 30 of no. 14 of 17 May 1842 (IOR/L/PS/5/167), Lal to MacGregor, 10 April 1842.

30 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, pp. 217, 254.

31 Kaye, *History of the War in Afghanistan*, vol. III, pp. 453–5.

32 Noelle, *State and Tribe in Nineteenth-Century Afghanistan*, p. 53.

33 NAI, Foreign, Secret Consultations, December 1842, no. 480–82, Mohan Lal's Memorandum of 29 June enclosed with a letter from General Pollock, Commanding in Afghanistan, to Maddock, Secretary to the Governor General, dated Jelalabad, 10 July 1842.

34 Ibid.

35 Barfield, *Afghanistan: A Cultural and Political History*, pp. 125–6.

36 Fayz Mohammad, *Siraj al-Tawarikh*, vol. I, p. 284.

37 Quoted in Allen, *Soldier Sahibs*, p. 47.

38 Stocqueler, *The Memoirs and Correspondence of Sir William Nott*, vol. II,pp. 316–17.

39 Gupta, *Panjab, Central Asia and the First Afghan War*, p. 186.

40 Ibid., p. 187.

41 Fisher, 'Mohan Lal Kashmiri (1812–77)', p. 249.

(c) ketabton.com: The Digital Library

42 Gupta, *Panjab, Central Asia and the First Afghan War*, p. 189. Mohan Lal's conversion to Islam is recorded in the *Siraj ul-Tawarikh*, vol. I, p. 282: 'An Indian munshi disobeyed this order by delivering small quantities of powder to the Bala Hisar. When it was discovered, Sardar Muhammad Akbar Khan had the man jailed. After his imprisonment, the Indian converted to Islam and was immediately freed'. Mohan Lal had long used a Shia alias and his conversion may have been part of a much longer game of double identity that he had been playing for several years.

43 BL, OIOC, ESL 88: no. 28 of no. 32 of 17 August 1842 (IOR L/PS/5/169), Pollock to Maddock, 11 July 1842.

44 Stocqueler, *The Memoirs and Correspondence of Sir William Nott*, vol. II,pp. 79–84, 109–10.

45 Ibid., p. 43.

46 The Rev. I. N. Allen, *Diary of a March through Sindhe and Afghanistan*, London, 1843, p. 216.

47 Ibid., p. 217.

48 Seaton, *From Cadet to Colonel*, p. 209.

49 Greenwood, *Narrative of the Late Victorious Campaign in Afghanistan under General Pollock*, pp. 191–2.

50 Seaton, *From Cadet to Colonel*, p. 221.

51 Gleig, *Sale's Brigade in Afghanistan*, p. 169.

52 Forrest, *Life of Field Marshal Sir Neville Chamberlain*, p. 136.

53 Allen, *Diary of a March through Sindhe and Afghanistan*, pp. 241–2.

54 BL, OIOC, Mss Eur 9057.aaa.14, 'Nott's Brigade in Afghanistan', Bombay, 1880, p. 81.

55 Stocqueler, *The Memoirs and Correspondence of Sir William Nott*, vol. II, p. 126.

56 Romila Thapar, *Somanatha: The Many Voices of a History*, New Delhi, 2004, pp. 174–5.

57 Yapp, *Strategies*, p. 443.

58 Rawlinson, *A Memoir of Major-General Sir Henry Creswicke Rawlinson*, p. 132.

59 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 244–69, The second coming of the English to Kabul and Ghazni.

60 BL, OIOC, ESL 88: no. 36 of no. 32 of 17 August 1842 (L/PS/5/169), Pollock to Maddock, 14 July 1842.

61 Josiah Harlan, *Central Asia: Personal Narrative of General Josiah Harlan, 1823–41*, ed. Frank E. Ross, London, 1939, p. 228.

62 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, p. 210.

63 Mackenzie, *Storms and Sunshine,* vol. I, p. 187.

64 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, p. 260.

65 Mackenzie, *Storms and Sunshine*, vol. I, p. 189.

(c) ketabton.com: The Digital Library

66 Private Collection, The Mss Journal of Captain Hugh Johnson, Paymaster to Shah Soojah's Force, p. 98, entry for 29 August 1842.

67 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, p. 220.

68 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 348–54, The march to Bamiyan to release the prisoners.

69 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, p. 272.

70 Private Collection, The Mss Journal of Captain Hugh Johnson, Paymaster to Shah Soojah's Force, p. 111, entry for 14 September 1842.

71 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, p. 141, The Thirty-Fifth Event, p. 147, The fate of Princes Shahpur and Timur.

72 Fayz Mohammad, *Siraj al-Tawarikh*, vol. I, p. 284.

73 Low*, The Journal and Correspondence of Augustus Abbott*, p. 349. For Fatteh Jang's alleged penchant for homosexual rape, see Yapp, *Strategies*, p. 318.

74 BL, OIOC, ESL 90: no. 30 of no. 52 of 19 November 1842 (IOR/L/PS/5/171), Pollock to Maddock, 21 October 1842.

75 Greenwood, *Narrative of the Late Victorious Campaign in Afghanistan under General Pollock*, p. 212.

76 Ibid., p. 213.

77 Ibid., p. 222.

78 Ibid., pp. 213–14.

79 Ibid., p. 223.

80 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, p. 273.

81 Mackenzie, *Storms and Sunshine*, vol. I, p. 190.

82 Sale, *A Journal of the Disasters in Afghanistan*, pp. 275–6.

83 Mackenzie, *Storms and Sunshine*, vol. I, p. 191.

84 National Army Museum, NAM 9007–77, Ensign Greville G. Chetwynd Stapylton's Journal, entry for 21 September 1842.

85 Rattray, *The Costumes of the Various Tribes*, p. 16.

86 Forrest, *Life of Field Marshal Sir Neville Chamberlain*, pp. 142, 152.

87 Private Collection, Journal of Captain Hugh Johnson, Paymaster to Shah Soojah's Force, p. 116, entry for 21 September 1842.

88 Mackenzie, *Storms and Sunshine*, vol. I, p. 194.

89 Mohan Lal, *Life of Dost Mohammad*, vol. II, p. 88.

(c) ketabton.com: The Digital Library

90 Joseph Pierre Ferrier, *A History of the Afghans*, London, 1858, p. 376.

91 Forrest, *Life of Field Marshal Sir Neville Chamberlain*, pp. 143–9.

92 Sultan Mohammad Khan Durrani, *Tarikh-i-Sultani*, p. 280.

93 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 244–69, The second coming of the English to Kabul and Ghazni.

94 Hopkins, *The Making of Modern Afghanistan*, p. 69.

95 Forrest, *Life of Field Marshal Sir Neville Chamberlain*, p. 151.

96 Greenwood, *Narrative of the Late Victorious Campaign in Afghanistan under General Pollock*, p. 243.

97 NAI, Foreign, Secret Consultations, 3 May 1843, no. 20, A. Abbott to Ellenborough, 29 March 1843.

98 Low, The Life and Correspondence of Field Marshal Sir George Pollock,p 415

99 Stocqueler, The Memoirs and Correspondence of Sir William Nott, vol. II, p 163

100 Mohan Lal, *Life of Dost Mohammad*, vol. II, p. 490.

101 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 254–69, The return of Amir Dost Muhammad Khan to Kabul.

102 Yapp, 'The Revolutions of 1841–2 in Afghanistan', p. 483.

103 Mackenzie, *Storms and Sunshine*, vol. I, p. 194.

104 Ibid., vol. II, p. 30.

105 Allen, *Diary of a March through Sindhe and Afghanistan*, pp. 321, 325.

106 Karim, *Muharaba Kabul wa Kandahar*, pp. 82–4; Forrest, *Life of Field Marshal Sir Neville Chamberlain*, p. 152.

107 *Waqi'at-i-Shah Shuja*, p. 149, The Thirty-Fifth Event, The murder of the Shah.

108 Allen, *Diary of a March through Sindhe and Afghanistan*, p. 326.

109 The text of the Simla Proclamation is given in full in Norris, *First Afghan War*, pp. 451–2.

110 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 254–69, The return of Amir Dost Muhammad Khan to Kabul.

111 Forrest, *Life of Field Marshal Sir Neville Chamberlain*, p. 154.

112 Ibid., p. 155.

113 Allen, *Diary of a March through Sindhe and Afghanistan*, p. 344.

114 BL, OIOC, BSL (1) 27,873, Governor General to Secret Committee 48/, 19 October 1842.

115 Allen, *Diary of a March through Sindhe and Afghanistan*, p. 352.

116 Allen, *Soldier Sahibs*, pp. 53–5.

117 I have written at length about John Nicholson's psychopathic behaviour in 1857 in my *The Last Mughal: The End of a Dynasty, Delhi 1857*, London, 2006.

118 Forrest, *Life of Field Marshal Sir Neville Chamberlain*, p. 158.

(c) ketabton.com: The Digital Library

119 Allen, *Diary of a March through Sindhe and Afghanistan*, p. 359.

120 Forrest, *Life of Field Marshal Sir Neville Chamberlain*, p. 158.

121 Mackenzie, *Storms and Sunshine*, vol. I, p. 198.

122 Ibid.

123 Ibid., p. 194.

124 BL, OIOC, HM/434, Nicholls Papers, Nicholls's Journal, vol. 40, 7 January 1843. See also Pottinger, *The Afghan Connection*, pp. xi-xii.

125 Mirza 'Ata, *Naway Ma'arek*, pp. 244–69, The second coming of the English to Kabul.

126 Lawrence, *Reminiscences of Forty Three Years in India*, p. 12.

127 Royal Geographical Society, Rawlinson Papers, HC4, Masson Diary, entry for 1 December 1839.

128 BL, OIOC, Mss Eur E162, letter 4.

129 Mackenzie, *Storms and Sunshine*, vol. I, p. 199.

130 Pottinger and Macrory, *The Ten-Rupee Jezail*, p. 167.

131 Eden, *Up the Country*, p. xix.

132 *The Times*, 25 October 1844.

133 See Michael Fisher's excellent essay 'Mohan Lal Kashmiri (1812–77)', in Margrit Pernau (ed.), *The Delhi College*, pp. 231–66. See also Gupta, *Panjab, Central Asia and the First Afghan War.* The book has an admiring introduction by the young Jawaharlal Nehru.

134 NAI, Foreign, Secret Consultations, 29 March 1843, no. 91, From the Envoy to the Court of Lahore, Ambala, 4 March 1843.

135 NAI, Foreign, Secret Consultations, 23 March 1843, no. 539, From Colonel Richmond, Camp Rooper, 18 December 1843.

136 Mackenzie, *Storms and Sunshine*, vol. II, pp. 27, 29.

137 NAI, Foreign, Secret Consultations, 23 March 1843, no. 539, From Colonel Richmond, Camp Rooper, 18 December 1843.

138 Aziz ud-Din Popalzai, *Durrat uz-Zaman*, Kabul, 1959, ch. The Private Life of Zaman Shah from His Dethronement till His Death.

139 Robert Warburton, *Eighteen Years in the Khyber 1879–1898*, London, 1900, p. 8.

140 Noelle, *State and Tribe in Nineteenth-Century Afghanistan*, p. 57.

(c) ketabton.com: The Digital Library

141 Fayz Mohammad, *Siraj ul-Tawarikh*, vol. I, p. 198. See also NAI, Foreign, Secret Consultations, 23 March 1843, no. 531, From Colonel Richmond, Agent of the Governor General in the North West Frontier, Ludhiana, 27 November 1843.

142 Mackenzie, *Storms and Sunshine*, vol. II, p. 33.

143 BL, OIOC, ESL no. 20 of 3 March 1847 (IOR L/PS/5/190), Lawrence to Curvie, 29 February 1847.

144 Mackenzie, *Storms and Sunshine*, vol. II, p. 23.

145 Ibid., p. 32.

146 Fayz Mohammad, *Siraj ul-Tawarikh*, vol. I, p. 297.

147 NAI, Foreign, Secret Consultations, 23 March 1844, no. 531, From Colonel Richmond, Agent of the Governor General in the North West Frontier, Ludhiana, 27 November 1843.

148 Barfield, *Afghanistan: A Cultural and Political History*, p. 127.

149 *The Letters of Queen Victoria: A Selection from Her Majesty's Correspondence between the Years 1837 and 1861*, ed. Arthur C. Benson and Viscount Esher, vol. II: *1844–1853*, London, 1908.

150 James Howard Harris Malmesbury, *Memoirs of an Ex-Minister: An Autobiography*, London, 2006, vol. I, entry for 6 June 1844, pp. 289–90.

151 Quoted by Figes, *Crimea*, p. 68.

152 Ibid., pp. 61–70.

153 I'd like to thank Michael Semple for pointing this out ot me.

Author's Note

1 Gleig, *Sale's Brigade in Afghanistan*, p. 182.

2 J. A. Norris, *The First Afghan War 1838–1842*, Cambridge, 1967, p. 161.

3 Sherard Cowper-Coles, *Cables from Kabul: The Inside Story of the West's Afghanistan Campaign*, London, 2011, p. 289–90.

4 BL, Broughton Papers, Add Mss 36474, Wade to the Governor General,31 January 1839.

5 The one striking exception to this is Christine Noelle's remarkable *State and Tribe in Nineteenth-Century Afghanistan: The Reign of Amir Dost Muhammad Khan (1826–1863)*, London, 1997, but its treatment of the First Afghan War is very brief and she has accessed only a small number of the available Dari sources for the period.

6 Munshi Abdul Karim, *Muharaba Kabul wa Kandahar*, Kanpur, 1851, Introduction.

7 In his *Chants Populaires des Afghans*, Paris, 1888–90, p. 201, James Darmesteter mentions a whole body of song and poetry about the war, and adds that Muhammad Hayat sent him a collection from the war, but that it hadn't arrived by the time of publication.

(c) ketabton.com: The Digital Library

8 Maulana Hamid Kashmiri, *Akbarnama. Asar-i manzum-i Hamid-i Kashmiri*, written c.1844, published Kabul, 1330 AH/1951, preface by Ahmad-Ali Kohzad, ch. 34.

9 Muhammad Asef Fekrat Riyazi Herawi, *'Ayn al-Waqayi: Tarikh-i Afghanistan*, written c.1845, pub. Tehran 1369/1990; Sultan Mohammad Khan ibn Musa Khan Durrani, *Tarikh-i-Sultani*, began writing on 1 Ramzan 1281 AH (Sunday 29 January 1865) and published first on 14 Shawwal 1298 AH (Friday 8 September 1881), Bombay; Fayz Mohammad, *Siraj ul-Tawarikh*, pub. Kabul, 1913, trans. R. D. McChesney (forthcoming).

10 Muhammad Hasan Amini, *Paadash-e-Khidmatguzaari-ye-Saadiqaane Ghazi Nayab Aminullah Khan Logari* (The Letters of Ghazi Aminullah Khan Logari), Kabul, 2010.

11 Mirza 'Ata Mohammad, *Naway Ma'arek* (The Song of Battles), pub. as *Nawa-yi ma'arik. Nuskha-i khatt-i Muza-i Kabul mushtamal bar waqi'at-i 'asr-i Sadoza'i u Barakza'i, ta'lif-i Mirza Mirza 'Ata'-Muhammad*, Kabul, 1331 AH/1952.

12 Shah Shuja ul-Mulk, *Waqi'at-i-Shah Shuja* (Memoirs of Shah Shuja) written in 1836, supplement by Mohammad Husain Herati 1861, published as *Waqi'at-i Shah-Shuja. Daftar-i avval, duvvum: az Shah-Shuja. Daftar-i sivvum: az Muhammad-Husain Harati*, Kabul, 1333 AH/1954 (*Nashrat-i Anjuman-i tarikh-i Afghanistan*, No. 29) [pub. after the text of the Kabul manuscript, without notes or index, with a preface by Ahmad-'Ali Kohzad].

13 Robert Burns, 'To a Louse', *The Collected Poems*, London, 1994.

14 Kashmiri, *Akbarnama*, ch. 10.

15 Ibid., ch. 32.

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library